תורת משה

הוא פירוש

אלשיך לתורה

שמות

מאת

רבי משה אלשיך

מהדורה מעוצבת

עיצוב: זהבה גרליץ

דעת

ירושלים תשע"ח

פרשת שמות 3
פרק א 3
פרק ב 28
פרק ג 44
פרק ד 65
פרק ה 79
פרק ו 90
פרשת וארא 90
פרק ז 103
פרק ח 124
פרק ט 136
פרשת בא 158
פרק י 158
פרק יא 174
פרק יב 181
פרק יג 232
פרשת בשלח 248
פרק יד 254
פרק טו 280
פרק טז 302
פרק יז 332
פרשת יתרו 344
פרק יח 344
פרק יט 360
פרק כ 386
פרשת משפטים 427
פרק כא 427
פרק כב 445
פרק כג 459
פרק כד 474
פרשת תרומה 481
פרק כה 481
פרק כו 518
פרק כז 521
פרשת תצוה 523
פרק כח 523
פרשת כי תשא 557
פרק ל 557
פרק לא 565
[חטא העגל] 576
פרק לב 580
פרק לג 607
פרק לד (השאלות) 621
פרק לד 631
פרשת ויקהל 653
פרק לה 653
פרק לו (השאלות) 654
[מצוות שבת והסתעפויותיה] 659
פרק לו 667
פרק לו 679
פרשת פקודי 682
פרק לח 682
פרק לט 686
פרק מ 689

פרשת שמות

פרק א

א וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיְמָה אֵת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ :

ב רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן לֵוִי וִיהוּדָה :

ג יִשָּׂשכָר זְבוּלֻן וּבִנְיָמִן :

ד דָּן וְנַפְתָּלִי גָּד וְאָשֵׁר :

ה וַיְהִי כָּל-נֶפֶשׁ יֹצְאֵי יֶרֶךְ-יַעֲקֹב שִׁבְעִים נָפֶשׁ וְיוֹסֵף הָיָה בְּמִצְרָיִם :

ו וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל-אֶחָיו וְכֹל הַדּוֹר הַהוּא :

ז וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעַצְמוּ בִּמְאֹד מְאֹד וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם:

ראוי לשית לב:

א. וי"ו זו על אי אלו הראשונים בא להוסיף.

ב. למה מזכיר שמותם, **ומה גם** אחר שהוזכרו בפרשת ויגש (בראשית מו).

ואם הכוונה מתוך חיבתם, למה לא הזכיר בשם כל השבעים נפש כאשר בפרשת ויגש, כי אם את השנים עשר שבטים ואחרי כן עושה סך הכל, **ויהי כל נפש וכו'**, שכולל גם אשר לא הוזכרו.

ג. אומרו בני ישראל, מי לא ידע כי בני ישראל המה.

ד. אומרו הבאים מצרימה את יעקב, והלא נאמר בפרשת ויגש.

ה. למה נזכר אביהם זה פעמים. ופעם בשם **ישראל** ופעם בשם **יעקב**.

ולא עוד, אלא שעל דרך מעלים בקדש היה ראוי יתחיל ב**יעקב** ויסיים ב**ישראל**.

ו. כי הלא גם יעקב היה מהבאים, ולמה לא חשב לבאים כי אם את הבנים ולא הזכיר את יעקב, כי אם לומר שבאו עמו. וטוב טוב היה לומר הבאים מצרימה יעקב ובניו. ואשמע כי יש מפרש, שבניו הסיתו את יעקב לרדת מצרימה, והוא הפך הכתוב.

ז. אומרו איש וביתו באו, שהוא מיותר.

ח. שאחר שמנה השבטים, קודם לאומרו **ויהי כל נפש כו'** היה ראוי יזכיר את יוסף עם אחיו, לומר גד ואשר **ויוסף היה במצרים,** ואחר כך **ויהי כל נפש כו'.**

ט. אומרו וימת יוסף כו', למה הזכיר מיתתם. שאם לומר שלא פרו וישרצו ישראל כי אם אחרי מות כל הדור ההוא, הלא כמו זר נחשב, כי האם הצדיקים ההם היו מעכבים הריבוי.

ועוד, כי הלא אמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** עט א) שלא מת יעקב עד שראה ששים ריבוא מיוצאי ירכו.

י. כי מאומרו פרו וישרצו וכו' ויקם מלך וכו', נראה שהיה הגלות בדרך טבעי, כי על ריבויים **קם מלך חדש** ואמר **הבה נתחכמה לו פן ירבה וכו',** ולא עלה על לב היו הדברים ההם מבלי השגחה חלילה.

והנה לבוא אל העניין, ראוי כל איש חכם לבב לדרוש ולתור בחכמה, על מה עשה ה' ככה לקדושים אשר בארץ, יעקב וכל הנפש הבאה מצרימה, לתת תחת סבלות מצרים את בניהם ובני בניהם מאתים ועשר שנה בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה. מה פשעם ומה חטאתם. והלא לא חשיד קב"ה דעביד דינא בלא דינא חלילה.

והנה ראיתי ספר, כתב איש חכם לב מהמפרשים, כי הוא יתברך לא גזר רק שיהיו ארבע מאות שנה בארץ לא להם, אלא שהמצריים מעצמם עבדום וענו אותם. והלא זולת מה שלא יתכן שכל העבודה הקשה לבני בחוניו יתברך הייתה משוללת השגחה, גם רבותינו ז"ל לא בחרו בדרך הזה. כי אדרבה אמרו (**בראשית רבה** פו א) כי עתיד היה יעקב לירד למצרים בשלשלאות של ברזל, אלא שהקדוש ברוך הוא גלגל ירד יוסף תחילה. משל לפרה שלא הייתה נמשכת לבית השחיטה, והמשיכו את בנה ונמשכה אחריה כך וכו'. הנה, כי הוא יתברך, למען כבוד יעקב הקדים עניין יוסף, ואם כן לא מקרה היה חלילה.
ולא עוד, אלא שאמרו רבותינו ז"ל (**מדרש ויושע** ג', **זוהר** ח"ג דף קא ב),
שהיה שרו של מצרים צועק על הק"ץ שנה הנותרים. כי זה יורה, כי מה' היה לישראל גלות מצרים ביחוד במקום ההוא.

והנה ה**רמב"ן** ז"ל כתב שהוא עוון אברהם, שנאמר (בראשית יב י) ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה, וישם את שרה בסכנת הלקח לערלים.

אך הנה רבותינו ז"ל גם בזה לא בחרו, כי הלא אדרבה מנו את ירידת אברם מצרימה, ואת קיחת שרה לשני ניסיונות (**אבות דרבי נתן** לג ב), ואיכה נחשבו העבירות לזכויות וניסיונות.

עוד שמעתי אומרים, שהוא למען הודיעם את כחו הגדול, למען יאמינו בו יתברך בתת להם התורה. כי עיניהם ראו את ידו יתברך הגדולה והחזקה, בכל האותות והמופתים אשר עשה במצרים. ויש סעד לזה, מאמר הכתוב אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, וכן הוא אומר, ולמען תספר באזני בנך ובן בנך וכו'. אך הנה כל זה איננו שווה, כי אם אל היות מה שהוציאם ביד חזקה בכל המכות הגדולות ההם, שהיה למען ידעו ישראל גדולתו יתברך. אך אעיקרא דדינא פירכא, למה גלו ישראל, האם יתכן כי למען יראו מכות היציאה הקדים גלותם בחומר ובלבנים **רד"ו** שנה. ומה הרוויחו הדור הראשון והשני, שהוחל בהם השעבוד ומתו

שמה, כדי שיראו הדור השלישי שיצאו את מכות הארץ ההיא, וטוב טוב היה כי הדור הראשון יראו את מעשה ה' כי נורא הוא, לדעת את ה', והיו מתנחמים על צרתם בתועלת יציאתם.

והן אמת כי הטעמים הראשונים אשר יפול לב אדם עליהם, לתת טעם לפגם הגלות המר והנמהר ההוא. הלא המה.

א. על מכרם בכסף צדיק.

ב. לומר שהוא על כוס תרעלת בשורה רעה אשר השקו את אביהם, באמור אליו הכר נא הכתונת בנך היא וכו', שהיה על ידם סר וזעף.

או על זולת עוון אשר חטאו, אשר האלוהים מצא בכללות יחד שבטי ישראל, ויגלם מצרימה.

ג. לומר כי לכל גלותם ושעבודם סיבה ראשונה יוסף. והוא דעת אחד מהמפרשים, כי לאהבתם אותו נכספה נפשם לראותו ולשבוע לחם שולחנו כמאמרו אנכי אכלכל אתכם, באו אליו. וכמקרה בעל כנף קרה להם, כי יחמוד גרעין חטה ושעורה אשר ברשת פרושה, ומדי אכלו ילכד במצודה רעה. כן באוכל להשיב נפש ירדו אחרי יוסף מצרימה, ובהתמהמהם נלכדה רגלם כתוא מכמר.

א וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיְמָה אֵת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ :

על כן חשבתי למשפט, כי לשלול הטעמים האלה, בא האלוהים במקראי קדש האלה, המוקדמים לסיפור תחילת גלות מצרים. והוא, כי לא טוב הדבר בעיני האלוהים, יעלה על רוחנו כי על מכרם בכסף צדיק לקו אגבן ראובן ובנימין, אשר לא הייתה ידם בדבר. וגם לא טעם שני, כי לא ניחא ליה לקב"ה נחזיק את האנשים האלה, שלמים וכן רבים באיכות, שבטי יה, לבלתי צדיקים. וגם לא הטעם השלישי, כי בה שתים רעות:

א. לחשוב שנתגלגל חובה על ידי זכאי, כי מי לנו גדול מיוסף.

ב. שיראה כי במקרה היה הדבר, ולא בהשגחה פרטית חלילה.

והוא, במה שנבאר פשט הכתוב באומרו **ואלה.** שהוא, כי הנה בסוף פרשה הקודמת נזכר יוסף באומרו (בראשית נ כו) וימת יוסף בן מאה וכו'. אמר עתה, **ואלה שמות וכו',** לומר, אל יעלה על רוחך כי יוסף הוא צדיק ולא אחיו, כי **ואלה** מוסיף על יוסף הנזכר, מה הוא צדיק אף אלו צדיקים. ושיעור הכתוב **ואלה וכו' הבאים** עם **יעקב**, מוסיף על אשר בא שלא עם יעקב.

ונבוא אל העניין. ראשונה בא לשלול הטעם האחד, שהוא על מכרם בכסף צדיק. וזהו **ואלה שמות.** כלומר, הבט נא אל שמות אשר אזכיר לפניך, ומהם תדע כי הטעם האחד אין לו שחר. והוא, כאשר יבארם שבכללם ראובן ובנימין.

וגם לא הטעם השני, כי הלא הם **בני ישראל,** כלומר צדיקים, כנודע מהפרש שבין הקראם **יעקב** או **ישראל**. כעניין ולא אותי קראת יעקב וכו' (ישעיהו מג כב), שהוא כאשר לא אותי

קראת, תכונה ליעקב. אך כי יגעת בי, בשבילי, תקרא ישראל. וזה אומרו **בני ישראל** וגם ב**וי"ו,** לומר **ואלה** שמוסיף על יוסף כמדובר.

וגם אין לומר הטעם השני, כי הוא על מה שחטאו לאביהם, כי הלא אם כן איפה הם לבדם הראויים לגלות לא אביהם, והלא נהפוך הוא כי הלא עיקר הביאה היה ליעקב, וזהו **הבאים מצרימה את יעקב.** והוא כנודע (**בראשית רבה** שם) כי עתיד היה יעקב לירד בשלשלאות של ברזל וכו', שבניו יתייחסו לבאים עמו. ואם כן, לא היה על מה שחטאו לו.

וגם לא הטעם השלישי, כי הלא **איש וביתו באו.** ואם נתגלגל בשביל יוסף, למה עקרו דירתם ובאו כל זרע יעקב איש וביתו, והיה די יבואו האנשים לראות פניו, וישאירו נשיהם וטפם ומקניהם בארץ כנען. אך אין זה כי אם שמה' יצא הדבר יבאו כולם לקיים בם גלות מצרים.

ב רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן לֵוִי וִיהוּדָה :

ופירש ואמר, מה שאמרתי **ואלה שמות,** שהוא לשלול הטעם האחד, הלא הוא, כי המה **ראובן שמעון וכו',** שבכללם ראובן.

ג יִשָּׂשׁכָר זְבוּלֻן וּבִנְיָמִן :

ובנימין אשר לא מכרו את יוסף.

ה וַיְהִי כָּל-נֶפֶשׁ יֹצְאֵי יֶרֶךְ-יַעֲקֹב שִׁבְעִים נָפֶשׁ וְיוֹסֵף הָיָה בְּמִצְרָיִם :

ומה שאמרתי **בני ישראל,** הכוונה הוא לומר שהם צדיקים. הלא הוא, כי הנה **ויהי כל נפש וכו',** לומר, שאין לאמר בהם לשון ויהיו, כי אם **ויהי.** וגם לא נפשות לשון רבים, כי אם **נפש**. כי לקדושתם יחד, כולם ל**נפש** אחד יחשבו. מה שאין כן בבלתי צדיקים כאשר בעשו, שנאמר בו (בראשית לו ו) נפשות ביתו. וגם אם היו קצתם צדיקים ולא כולם, לא יצדק בהם אחדות, כי טהור וטמא לא אחד.

ואשר אמרתי **איש וביתו באו,** הוא כי הלא **ויוסף היה במצרים,** כלומר הוא לבדו, ואיך יתכן עקרו שבעים נפש דירתם ממולדתם ומארצם, לבוא לראות פני איש אחד. באופן, כי אין ספק כי לא נגררים אחריו באו, כי אם מה' יצא הדבר.

או בדרך אחרת כי יוסף בכלל הבאים הוא, אלא שהיה כבר במצרים קודם להם, באופן שלא יחשבו לבאים בשבילו, שגרם גלותם, כי אם שגם הוא בכלל הגולים.

ולא עוד אלא שהוא כבר **היה במצרים** בשבילם, שהוא להיות מושב לשכינה שקדמה להם.

ו וַיָּמֶת יוֹסֵף וְכָל-אֶחָיו וְכֹל הַדּוֹר הַהוּא :

ועוד ראיה לדחות כל שלשת הטעמים, כי הלא **וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא** קודם הגלות, ולא טעמו ממנו מאומה. ואילו היה מהשני טעמים הראשונים, שהיו כל השבטים אשמים, או יוסף גורם רעתם, למה לא הטעימם ה' צרות הגלות כלל. כי אם הם אשר חטאו אינם ובניהם עונותיהם סבלו. אך אין זה, כי אם שידיהם לא שפכו את הדם הזה.

ז וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעַצְמוּ בִּמְאֹד מְאֹד וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם:

ואחרי מיעטו שלשת הטעמים הנאמרים, חל עליו חובת ביאור הטעם האמתי להעמידנו על האמת, אמר **ובני ישראל פרו וישרצו וכו',** כאשר יבוא ביאורו בסייעתא דשמיא.

ולבוא אל העניין, נשית לב על מה זה בחר ה', יהיה הגלות הזה במצרים מבשאר ארצות. **ולמה** נקרא מצרים כור הברזל.

ועוד נשית לב, תחת מה הקדים הוא יתברך ירידת יוסף מצרימה זה כמה שנים. כי גם למאמר **ספר הזוהר** (ח"א דף קפט א), שהיה מרכבה אל השכינה שהקדימה לרדת שמה עם בניה, עם כל זה יפלא היות כל כך שנים.

ועל פי דרכנו נשית לב:

א. מה היה ליוסף שהיה לו רק לשמוע חלום פרעה לפתור אותו, שענה ואמר (בראשית מא לג) ועתה ירא פרעה איש נבון כו', כי הלא יפלא כי היועץ למלך נתנוהו ליעץ ולומר ועתה ירא פרעה וכו'. מי הכניסו בזה, כי אם לשמוע חלום ולפתור אותו.

ב. למה את העם העביר לערים מקצה גבול מצרים וכו' (בראשית מז כא).

ג. במאמרם ז"ל (**בראשית רבה** צא ה), כי לא נתן אוכל לנפשם של מצריים עד הכריתם בשר ערלתם. כי הלא מה ראה על ככה ומה הגיע אליו, אחרי כי את אלוהיהם היו עובדים ואת ה' לא היו יראים, מה בצע במילתם.

וגם על ה' יפלא, למה הפיל ריקבון כמו שאמרו ז"ל (שם) בכל אוכל אשר לא מתחת יד יוסף היה.

ועל פי דרכנו, נמצא טוב טעם אל הביאו יתברך את יוסף בניסיון ההוא עם אדונתו. כי אין די באר שאלה זו, מה שאמרו שאחיו היו נושאים עיניהם בבנות הארץ (ירושלמי פאה פ"א ה"א), אם לא בהצטרף דבר אחר, שהיה זה וזה גורם.

ועל פי דרכנו נשית לב אל ניסיונות האבות ועוצם צרותיהם וטלטוליהם.

ואשר כבש הוא יתברך מעייני אברהם ושרה מלהוליד את יצחק, עד היותו הוא בן מאה שנה ושרה בת תשעים.

וגם אל הוליד יעקב עם עשו בכרס אחד, שהיה כאדם דר עם נחש בכפיפה, כי על כן נתרוצצו הבנים בקרבה.

ולמה ציער הוא יתברך את יעקב ואת רבקה, ולא ילדתם אחד אחד.
וגם צאת טמא מבטן טהורה יפלא, מה שלא עשה ה' ככה לשרה, שלא ילדה היא את ישמעאל.
ועל פי דרכנו נשכיל על דבר מאמרם ז"ל (**ילקוט** רמז קי), למה יצא עשו אדמוני. אלא כשהיה בבטן אמו שתה כל דם נידות אמו. כי הם דברים אומרים דורשנו, כאשר ביארנוהו במקומו.

אמנם, לבוא אל העניין נשית לב אל מאמרם ז"ל (חגיגה יד א), דבר ציוה לאלף דור (תהלים קה ח), זו תורה שהייתה עתידה לינתן לאלף דור. אלא שראה הקדוש ברוך הוא שהיו רשעים, נתנה לעשרים וששה דורות. והתתקע"ד, שתלן בכל דור ודור, והן עזי פנים שבדורות.

והנה ראוי לשית לב:
למה היה ראוי לבלתי הינתן עד אלף דור.
והן זאת תביאנו לדרוש ולתור בקושיא הקשו המפרשים, וגדולה היא, **איך יתכן** ששים ריבוא אדם במתן תורה, אשר מכולם איש לא נעדר מלהשיג נבואות פנים בפנים ובהקיץ. והלא ידוע כמה הכנות צריכות להשגת נבואה, והיתכן לא נפקד מהם איש אשר לא הוכן לנבואה, ומה גם בהקיץ, והוא פליא. ודחקו להשיב כי בחול הנבואה על המוכנים, תחול אף על הבלתי מוכנים.

והנה, במקומו שם ישבנו וגם דחינו טענה זו, כי הלא אין הכנת המוכנים מועלת רק להגין על הרעה, או לקבל שפע ברכה, אך לא לנבואה. ואהרן יוכיח, שהיה הקול בא למשה, ואהרן אצלו ולא היה שומע, שהוא בלי ספק על שלא הוכן למדרגת משה. והלא כמו זר נחשב, תספיק הכנת מוכנים למשוללי נבואה כלל, ולא לאהרן אשר היה נביא מובהק לישראל במצרים, שעליו נאמר (לקמן ד יג) שלח נא ביד תשלח.

אך הטעם הנכון ואמת אצלי, הוא כמדובר במקומו. על כי אין צורך הכנות לאדם להשיג נבואה, כי אם מצד זוהמת נחש הדבקה בו, שהיא מעכבת. אך ישראל שעמדו על הר סיני, פסקה זוהמתן (שבת קמו א) ונמצאו כולם מוכנים לנבואה, כי אין שאור בעיסה לעכב. כי בלעדה, כל איש ישראל קדוש יאמר לו, כאשר למדנו מהפרש אשר היה לאדם, מטרם תדבק הזוהמה בו, למה שאחר כך. ועדיין צריך טעם לרבותינו ז"ל, האומרים שפסקה זוהמתן, איך נטהרו יחד כולם, ויתבאר במאמרינו בס"ד.

והוא, כי הנה למה שהיה רצונו יתברך לתת לעמו מימינו אש דת, ולדבר בם פנים בפנים, גזרה חכמתו יתברך לבלתי דבר דרך כלל, בל ישמט איש מלשים את עול כל התורה כולה עליו, כי אם לדבר ולומר אל כל אחד ואחד, אנכי ה' אלוהיך. ומה גם לרבותינו ז"ל (**שיר השירים רבה** א יג) שאמרו, שהיה הדבור מדבר עם כל אחד ואחד, מקבלני אתה עליך וכו', והיא נבואה בהקיץ. וזה בלתי אפשר זולתי למי שפסקה ממנו זוהמת נחש לגמרי, ככתוב אצלנו במקומו, שהוא טעם אל בלתי המצא בששים ריבוא, איש בלתי מוכן לנבואה.

והנה, מאז ראה הוא יתברך, כי להתיך ולהתם הזוהמה, היה צריך אלף דור. והוא מאמרם ז"ל (חגיגה יד א), דבר ציוה לאלף דור, זו תורה. אלא, שראה שמחמת רוע הבחירה, הייתה הזוהמה בלתי הולכת ומתמעטת. על כן עקר תתקע"ד דור ושתלן בכל דור ודור, ונשארו ששה ועשרים דור. נמצא, כי הצירוף שהיה עתיד להיעשות באלף דור, הוצרך להיעשות בכ"ו דורות. **ולא עוד,** אלא שעד אברהם היו מכעיסים ובאים, ולא הייתה הזוהמה מתמרקת, רק בששה דורות הנותרים. על כן הוצרך להיות המירוק, בעצם ובהפלגה בקרב ימים.

על כן האלוהים נסה את אברהם עשר פעמים, להתיך חלק רב מהזוהמה, ולמען יצא יצחק במיעוט זוהמה, עשה הוא יתברך כמה דברים. אחד, שלא יולידו אותו עד עת זקנתם, אברהם בן מאה שנה, וכמאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (מו ב). משבוטל יצרו, משבוטלה תאוותו, משנצרר דמו, משנקשר דמו. כי אין זה רק למען תהיה הולדתו כמעט משוללת יצר הרע. וגם שרה בת תשעים שנה, בזמן כלות הנידות, אשר מציאותו מחלאת הזוהמה. כי גם לאומר שפירסה נידה כשלשה עיסת המלאכים, לא היה דם בחרות טבעי הבא מזוהמה, רק נסיי.

שנית, שלא יוליד אותו עד שיוליד את ישמעאל תחילה, למען יצא מבחינת חלק הזוהמה. שעל כן לא נימול עד הוליד את ישמעאל תחילה, למען תמשיך ותשאב הערלה את טיפת בחינת הזוהמה. כאשר אחשוב כיוונו רבותינו ז"ל ב**בראשית רבה** (מו ב), באומרם, שמה שלא נימול אברהם קודם לידת ישמעאל, היה כדי שיצא יצחק מטיפה קדושה. ע"כ.

והלא יראו משיבים שלא כעניין. אך הוא, כי רצה הוא יתברך, יוליד את ישמעאל עודנו ערל למען תשאב הערלה בחינת הזוהמה, ותישאר בחינת הקדושה ליצחק. ועל כן היה בהגר המצרית, למען איכותה גם היא תקלוט ותקבל הבחינה ההיא. ונמול בבואו להוליד את יצחק, למען קדושת המילה תמשיך עיקר הזרע מבחינת הקדושה.

והנה על הדרך הזה, היה ראוי ביצחק יטיל בחינת הזוהמה באשה זרה, ובחינת הקדושה ברבקה. אלא שהיה עולה תמימה, ולא יוכל לישא זרה, על כן הוצרך להוליד תאומים. והוא, כי אם יולידם זה אחר זה, לא יבצר מהיות משתי הבחינות בכל אחד. על כן באו יחד, למען

מעירוב שתי הבחינות, יקלוט כל אחד ואחד המתייחס אל בחינת נפשו. וזה מאמר פסיקתא (**ילקוט** תולדות רמז קי), כי כשהיה עשו בבטן אמו שתה כל דם נדותה עכ"ל. שהוא אצלי, כי קלט כל בחינת הזוהמה המתייחסת אל הנדות, כי ממנה הוא כנודע. על כן יצא עשו איש שעיר, ויעקב איש חלק. ומה גם לרבותינו ז"ל, שאמרו ב**בראשית רבה** (סה י), גבר שיידן, תרגום איש שעיר, כמד"א (ישעיהו יג כא), ושעירים ירקדו שם. ויעקב איש חלק, כד"א (דברים לב ט) כי חלק ה' עמו יעקב וכו'. ועל כן יצא מיעקב כלו זרע אמת, כי כבר השתלשל ההשתלשלות, עם שלא יבצר עוד מעט, כי עדיין לא היטהרו לגמרי.

והנה אין ספק כי בדור שלישי ליעקב, לא היה כח בנפשותם לכבוש את חלק זוהמתן, עם שמעט היה, כאשר היה כח באבות. על כן מה עשה הוא יתברך, הניחם כזהב בתוך כור, שמפריש הזהב לצד אחד והסיגים לצד אחר. והנה הכור הזה הוא מצרים, הנקרא כור הברזל, הלא הוא, כי שם תוקף החיצוניות המזוהמת, כי על כן נקראת ערות הארץ. והוא לעומת ארץ ישראל וכשיעורה, ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, כי זה לעומת זה עשה האלוהים.

וכהיתוך כסף בתוך כור, כן אחשבה שקרה למו, כי כאשר גברה בם חלאת הזוהמה, משכתם טומאת מצרים כסיגים בכור, והן המה היו המתים בימי חשך מצרים. ואשר גברה יד קדושתם, יצאו ממנה (**ילקוט** רמז רכז). ועל כן לא יצאו, כי אם אחד מחמשה, או מחמשים, או למאן דאמר מחמש מאות, או מחמשת אלפים (**מכילתא** בשלח פתיחתא), כי רובם קלטה טומאת מצרים.

ואף גם היוצאים, לולא רחמיו יתברך גם הם היו נאבדים, כי עדיין לא היטהרו לגמרי עד שספרו חמשים יום. כי כן ימלאו ימי שבעה שבועות, לעומת שבעה נקיים, שאחר סור טומאת דם הנדה, כמו שאמרו ב**ספר הזוהר** (אמור דף צז). ועמדו על הר סיני, כי אז פסקה זוהמתן. והן זאת הייתה מוראת יעקב ברדתו מצרימה, פן יסתופפו בצל שר טומאת מצרים, וישתקעו בה ויאבדו. עד אמר לו הוא יתברך (בראשית מו ג - ד), אל תירא מרדה מצרימה וכו', כי הנה אנכי ארד וכו'. והוא, כי הבטיחו בהיות השכינה יורדת אתם, כי היא תרחף עליהם ולא יעצר כח שר מצרים להשתרר עליהם. ועל כן מה עשה הוא יתברך, עשרים ושתים שנה כאותיות התורה אשר היו עתידים לקבל בצאתם, הקדימה שכינה לבוא עם יוסף, למען הכניע את כל כחות מצרים תחתיה, ולמען שמור את ישראל בל ישתקעו בטומאה. כמו שאמרו ז"ל (ב**תנחומא**), שאמרה שכינה, כל עוד שאני עם בני אין קונים שם רע. שעל כן היו להם ארבע מידות, שלא שינו את שמם, ולא שינו את לשונם וכו' (**ויקרא רבה** לב ה).

ועל כן השליט הוא יתברך את יוסף על כל ארץ מצרים, למען בהשתלשלותו יהיה כל שפע ארץ מצרים שלא על ידי השר, כי אם על ידי השכינה שעליו. ועל כן, כל תבואת המצריים המושפעים מהשר הייתה נרקבת, ואשר על יד יוסף, באשר ה' אתו מתקיימת, למען יתפרנסו הכל על ידי השכינה. ובבוא ישראל מצרימה, לא יבואו להסתופף תחת שר מצרים ולהתפרנס על ידו. ובאו בימי רעב אשר אין חריש וקציר היוצא על ידי שר מצרים, רק אוכלים מאוכל שבע השנים מאשר נתקיים על יד יוסף לבדו, שהוא על יד השכינה אשר אתו. וגם היה בארץ גושן אשר איננה בעצם תחת השר, כי היא משרה אמנו, כמו שאמרו רבותינו ז"ל ב**פרקי רבי אליעזר** (פרק כו), וכמאמרנו על פסוק וישבת בארץ גושן, ובפסוק וכלכלתי אותך שם (בראשית מה י - יא). כלומר, וכלכלתי אני על ידי השכינה שבי, וגם שיהיה שם.

ועל כן, מאז פתר חלום פרעה, הבין בדברים יוסף, ואמר, ועתה ירא פרעה וכו', למען יושם שליט על הארץ, למען יבא השפע מתחת ידו, כמדובר ומפורש במקומו, ויבואו להתפרנס מתחת ידו, שהוא על ידי השכינה. והוא חלומו אשר חלם, והנה תסובינה אלומותיכם ותשתחוין לאלומתי (בראשית לז ז), כמבואר כל זה בפרשת מקץ.

ולמען היות בחינת טומאת מצרים מתייחסת אל הערווה, כי כל בחינות איברי האדם ישים בארץ. כמאמרם ז"ל (**ילקוט** מקץ רמז קמח), אדם יש לו ראש, והארץ גם כן וראש עפרות תבל (משלי ח כו). אדם יש לו ידיים, והארץ הנה רחבת ידיים (בראשית לד כא). אדם יש לו טבור, והארץ גם כן, ישבי על טבור הארץ (יחזקאל לח יב). אדם יש לו ערווה, והארץ גם כן, ערות הארץ. על כן יוסף, הבא להכניע שר מצרים, נתנסה בקדושת ברית מילתו באדונתו, ועל ידי כן יוכל להתיש כח השר, לבל יגבר על ישראל לטמאם ולשקעם בחלאת טומאתו בו. ועל כן, להכניע כח המתייחס אל ערות הארץ, ציוה להכרית בשר ערלת המצריים, טרם האכיל אותם אוכל הבא מהשכינה כאמור.

ולמען קלקל צינורות יניקתם, העביר אותם לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו. ועל כן קנה את כל אדמת מצרים באוכל ההוא, למען הסיר אותה מתחת יד המושפעים מהשר, בלחם הבא על ידי הקדושה, למען החליש כח השר מעל הארץ אשר ישבו בה ישראל, לבל תכבד שליטתו עליהם לשקעם שם.

ועל כן הוצרכו לישמר אנשים ונשים מלטמא ערותם, בל תשלוט בהם כח טומאת ערות הארץ. והוא טעם שני אל ניסיון יוסף בעניין ההוא. והוא מאמרם ז"ל (**ויקרא רבה** לב ה), יוסף גדר עצמו מן הערווה בזכותו גדרו עצמם הזכרים. שרה ירדה למצרים וגדרה עצמה מן הערווה, בזכותה גדרו עצמן כל הנקבות. כי אחת הייתה ופרסמה הכתוב (ויקרא כד י), ועל כן לא יצאו משם עד שנימולו.

ועל כל ההכנות האלו, לולא רחמיו יתברך, היו נשארים שם, כי לא היטהרו לגמרי מהחלאה של זוהמת נחש עד חמשים יום. ואף גם זאת על ידי קרבן פסח, בניסיון שמסרו עצמם על קדוש השם בקשרם אותו בכרעי מיטתם, את אשר עבדו עם המצריים, ויסתכנו פן יהרגום המצריים באומרם, הן נזבח וכו' ולא יסקלונו (לקמן ח כב).

כלל הדברים, כי מה' יצא הדבר להגלותם מצרימה, למען ענותם להתיך חלאת זוהמת נחש, כהיתוך כסף בתוך כור והגו סיגים מכסף. והיה הכסף אשר יצאו ממצרים, והסיגים הנותרים, הן המה כל המתים בימי אפילה כמדובר. ועל כן לא יצאו, רק אחד מחמשים, או מחמש מאות, כמו שאמרו ז"ל (**מכילתא** בשלח פתיחתא).

ובדבר הזה נבוא אל כוונת מקרא שכתוב ידוע תדע כי גר יהיה זרעך וכו', ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית טו יג). כי הלא יקשה אומרו ידוע תדע, שהוא כפול. וגם היכנסו בגרות ובלשון יחיד גר יהיה זרעך, וצאתו בעבדות ועינוי ובלשון רבים. וגם אומרו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, שאם הוא על שנצלו את מצרים מכלי כסף וזהב ושמלות, היאמרו לאיש, נכה אותך אלף מכות ואתן לך אחרי כן אלף כסף, הלא יצא שכרו בהפסדו.
ולא עוד, אלא שהרכוש ההוא אינו שווה בנזק השעבוד. כי בזה נצחו את המצריים בימי אלכסנדרוס, בשאלם מאתנו כלי כסף וכלי זהב ושמלות, שהשיבו ישראל שיפרעו להם שכירות עבודתם ארבע מאות שנה. ועוד, כי הלא הדור היוצא נטלו העושר, ולא אשר עבדו ומתו שמה.

אך יאמר על פי מאמרנו, ידוע תדע, לומר ידוע השעבוד, תדע התועלת. השעבוד הוא, כי גר יהיה זרעך, שהוא גרות בלבד, מאז יהיה לך זרע שהוא מיצחק והלאה, כל עוד שהם מועטים מייחסים ליחידים. אך בבואם לכלל תואר מרובים, אז ועבדום וענו אותם, שהוא בעבודת מצרים. ובין הגרות והשעבוד הם ארבע מאות שנה.

ושמא תאמר, ומה בצע בזה. הלא הוא, כי אחרי כן יצאו ברכוש גדול, הוא, כי תתום חלאת זוהמת נחש, שיזכו לתורה ונבואה כאמור. והוא, כי הראוי יאמר ברכוש רב, אך באומרו גדול ירמוז אל תואר שבו נתייחדו ישראל במתן תורה. כמד"א (דברים ד ז) כי מי גוי גדול וכו', וכן אמרו ואעשך לגוי גדול (בראשית יב ב), אותו הנקרא גוי גדול אוציא ממך. ואל אושר זה קרא רכוש גדול לגבי הנכסים, כי רכוש בלתי גדול הוא.

ועניין היות הגרות באבות, ועבדות בבנים, הלא הוא, הנרמז למעלה. כי למה שנפש האבות גדולות האיכות מאד, גרות בלבד היה מספיק להכניע חלק זוהמתן. מה שאין כן בדורות שאחריהם.

וכל זה יתכן רמזה לנו התורה. בשנותה את טעמה את תוארי אבינו, באומרה **בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב.** והוא, כי אין ספק כי בחינת הקדושה בעצם, היא הנרמזת בשם ישראל. ובחינתה בתערובת בחינת זוהמה, נרמז בתואר **יעקב.** וזהו אומרו **ואלה שמות בני ישראל,** צדיקים מתייחסים אל הקדושה בעצם. ואשר היו באים מצרימה בגלות, הוא עם יעקב. שהוא על שעדיין יש ערוב זוהמה מה, המתייחסים אל שם יעקב, והוא האמור.

ז וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעַצְמוּ בִּמְאֹד מְאֹד וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם:
וזה יהיה עניין אומרו **ובני ישראל פרו וישרצו וכו'.** והוא בשום לב, המבלי אין בבריות טהורות במה למשול ריבוי ישראל, המשילם לשרצים.

אך אחשוב כיוון מאמרינו בטעם הגלות, למען הגות סיגים מכסף כמדובר. וזה יאמר, הלא דחיתי לך שלשה טעמים הקרובים להיות עליהם גלות מצרים בפסוקים הקודמים. אם כן איפה, מה הוא הטעם. הלא הוא, כי הלא בבני ישראל היו שני סוגים מעורבים מהם. **פרו,** שעשו פרי שהוא כיוצא באבות, וזהו אומרו **פרו**. ומהם מבחינת זוהמה כשרצים, וזהו **וישרצו.** והסוג האחד **וירבו,** גם השני **ויעצמו.** ואם הסוג האחד היו **במאוד מאד,** השני **ותמלא הארץ אותם.** כלומר, ועל כן הוצרך יהיו נתונים בכור הברזל כמדובר.

וכן אמרו רבותינו ז"ל (רש"י סנהדרין קא ב ד"ה נתמכמך בשם אגדה), כי כשראה משה את הילדים המעוכים בבנין, בכה ואמר אהה ה'. אמר לו הקדוש ברוך הוא, אל תחוש כי ידעתים. ואם תרצה, אחוז באחד והוציאהו ותראה. והוציא אחד, ויצא מיכה אשר עשה את הפסל והחטיא את ישראל. הנה כי מה' היה, להגות סיגים מכסף כמדובר.

והנה במדרש **שוחר טוב** (תהלים קז) על פסוק (תהלים קז ב):
אשר גאלם מיד צר, מאמר רבותינו ז"ל המורה הדרוש הלזה אשר כתבנו. וזה לשונו:

כשם שהציפור נתונה ביד הצייד. אם מבקש המיתה אם מבקש חיה, כך היו ישראל משוקעים ביד המצריים, שנאמר (לקמן ג ח) וארד להצילו מיד מצרים, וכן הוא אומר (לקמן יד ל) ויושע ה' ביום ההוא.
אמר רבי אבא בר אחא בשם רבינו, כך היו ישראל נתונים בתוך מצרים, כעובר שהוא נתון בתוך מעיה של בהמה. וכשם שהרועה נותן יד בתוך מעיה ושומטו, כך עשה הקדוש ברוך הוא, שנאמר (דברים ד לד) לבא לקחת לו גוי מקרב גוי.

אמר רבי איבו בשם רבי יוסי בן זימרא, כשם שהזהבי הזה פושט ידיו ונוטל הזהב מן הכור, כך הוציא הקדוש ברוך הוא את ישראל ממצרים, שנאמר (דברים ד כ) ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים.

והנה ראוי לשית לב: במאי קמפלגי שלשת החולקים האלה.

ועוד, מאמר האחד אם חפץ המיתה, אם חפץ חיה. כי אומרו אם חפץ חיה מיותר הוא, כי בכלל אומרו אם חפץ המיתה הוא.

ועוד, היתכן שיהיו חייהם תלויים ביד המצרים להמיתם, ואיך הייתה מתקיימת שבועת האבות, שאחרי כן יצאו ולתת להם ארץ כנען.

ואיך למד זה מפסוק וארד להצילו וכו', אולי היא הצלה מעבדות.

ועוד, מה המשל הזה של רבי אבהו שהיו כעובר במעי בהמה, איזה הדרך היו כעובר במעי בהמה.

וגם נשית לב אל שינוי הלשון, שהקודם אמר משוקעים, והשני אמר נתונים.

ועוד, שהשלישי אינו אומר, לא משוקעים ולא נתונים אלא דרך היציאה משם.

ועוד, אומרו פושט ידו ונוטל, כי בכלל היותו נוטל הוא שפושט ידו, ולמה נאמר.

ולמה המשילם לזהב.

וגם נרקרק אומרו במשל השני ידו, ובשלישי ידיו לשון רבים.

אמנם, הנה באו השלמים האלה לדרוש פסוק מיד צר. ולא אמר מני צר, שמורה שהיו כבר בידו. על כן כל אחד מהחולקים פירש אומרו מיד לפי דרכו. והוא, כי הנה נמצאו בדברי רבותינו **שמות רבה** שני טעמים על סבת גלות מצרים:

אחד (**שמות רבה** א לה), על פסוק אכן נודע הדבר (לקמן ב יד), שהיה משה מצטער ואומר למה גלו ישראל, כשראה מה שעשה דתן, שאמר (שם) הלהרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי, אמר אכן נודע הדבר למה גלו, כי חוטאים הם.

ועוד טעם שני, על פסוק למה הרעות לעמך (לקמן ה כב). שאמר משה למה גלו ישראל, אם על שאמר אברהם במה אדע כי אירשנה, למה לא גלו עשו או ישמעאל כו' (**שמות רבה** ה כו).

ועוד יש טעם שלישי, והוא אשר כתבנו שהיו שם לימרק מחלאת זוהמת נחש, כזהב תוך הכור לפרוש כל סיג ופסולת לצד אחד, ולהשאיר ולקחת הזהב נקי להוציא כלי למעשהו.

והוא, כי הנה **דעת הראשון,** הוא, כי מהטעם הראשון שכתבנו מרבותינו ז"ל, היה הגלות, כי בעונותיהם גלו.

ודעת השני, הוא הטעם השני שהזכרנו, שגלו על דבר אברם אשר דבר במה אדע כי אירשנה.

ודעת השלישי, שהיה מהטעם השלישי שכתבנו, שהוא שהיו שם למרק חלאת זוהמתן, להגות סיגי טומאתם כזהב בכור.

ובכלל הדבר הוא, כי **לדעת הראשון,** אומרו אשר גאלם מיד צר הוא כפשוטו, כי בפשעיהם הגיעו עד גדר שלא הייתה שבועת האבות מעכבת מלמשול בהם הצר, כי לא נשבע לגורמים רעתם ברשעתם עד עבדם אלוהי נכר הארץ. וזהו כציפור וכו', כי כאשר רשות נתונה לצוד הציפור מן ההפקר ואין מעכב, ונצודת בבחירתה ושטותה, שלא תזהר לפרוש ממקום המצודה ותלכד בפח, כן היו ישראל על פי בחירתם בעונתם, נלכדים כתוא מכמר בתוך הגולה כהפקר, שאין זכות אבותם מעכבת. והיו ביד המצרים, אם יחפצו להמיתם, או אם יחפצו יחיום בשעבוד הגלות עד עולם, שהוא קשה מהמות כנודע, כי השבי גדול מהכל. כמאמרם ז"ל (בבא בתרא ח ב) על פסוק אשר למות למות וכו' ואשר לשבי לשבי (ירמיה טו ב), שאמרו רבותינו ז"ל, זו קשה מכולם.

וזהו אם חפץ המיתה, והיא צרה עוברת. אם חפץ חיה, כלומר איני אומר משלחה כי אם חיה, לומר, שאינו משלחה לנפשה, רק מניחה חיה משועבדת אליו סגורה בכלוב, או מוכרה לזולת. כן היו ישראל, שלפי שורת הדין היו כהפקר, כי בטלה שבועת האבות לרשעת הבנים. ויתעתדו להיות ביד המצריים להמיתם, או להניחם חיים כאשר המה משועבדים, כאשר היו לולא חסדו יתברך אשר גאלם מיד הצר, והיה מר ממות כמדובר. והולך לשיטת האומר ב**שמות רבה** (**ילקוט** רמז רלג) על פסוק ויסע מלאך האלוהים וכו' (לקמן יד יט), מלמד שהיו ישראל ראויים ליאבד, אלא שהחזיר הקדוש ברוך הוא את הדין על המצריים.

ודעת השני, כי הן אמת כי את אלוהי מצרים היו עובדים, אך לא גדלה רעתם לפניו יתברך לבטל שבועת האבות, להגיע עד גדר היותם כהפקר, להמית או להחיות בעבדות. כי לא הייתה גלותם ברשעתם, כי אם שניתנו שמה לפרוע חוב אברהם אביהם. וזהו שהקודם אמר היו ישראל משוקעים, והשני אמר היו ישראל נתונים. כי נתונים נתונים היו מצד אביהם. ואשר תראה שעבדו עבודת אלילים, לא מרוע לב עצמיי היה זה להם, כי אם שנתערבו בגויים בסיבת אביהם, וילמדו מעשיהם מרעת שכונתם. כמאמרם ז"ל (ברכות לב א), שאמר משה להקב"ה משל למלך שהיה בנו נער, ופתח לו חנות בשמים בשוק של זונות וכו'. כן ישראל, כי נער ישראל, וניתן במקום גילולים, והוא מאמרנו על פסוק כשושנה בין החוחים וכו' (שיר השירים ב ב).

וזהו טעם משלו, באומרו, כעובר שהוא נתון בתוך מעיה של בהמה וכו'. לומר, כי כאשר העובר, למה שהוא נתון וגדל בתוך מעיה של בהמה, הוא כיוצא בה. כן ישראל להיותם בקרב הגוי ההוא היו כעובר, כי שם גדלו ושם נולדו תוך המצריים, ועל כן היו כהם. ומה שאמר

הכתוב מיד צר ולא אמר מני צר, אינו שהיו כמסורים בידו להמית או להחיות, כי אם שהיו כמעט בידו לעכבם עד מלאת הארבע מאות שנה, כמאמרו יתברך ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. וכן אמרו רבותינו ז"ל, שהיה עוזא שרו של מצרים צועק ואומר לפני הקדוש ברוך הוא, כתבת בתורתך וענו אותם ארבע מאות שנה, ונשארו עדיין ק"צ שנה. וזה עשה יתברך, אשר גאלם מיד צר, כי הוציאם מידו קודם זמנם. וזהו אומרו וכשם שהרועה נותן ידו בתוך מעיה ושומטו כך עשה הקדוש ברוך הוא. לומר, כי כאשר מה שעשה הרועה בשומטו ידו תוך מעיה והוציא העובר, הוא להקדים צאתו מוקדם לעולם, אך אין ספק שלא יבצר שאחר ימים במלאת ימי עבורה, היה העובר יוצא מאליו. כך ישראל, מה שעשה יתברך, הוא שהקדים והשמיט את ישראל מתוך המצריים קודם הזמן. עם שלא יבצר שבמלאת ימי קצבת הגלות, ארבע מאות שנה, היו יוצאים בשבועת האבות מהטעם הכתוב. שלא כדעת הקודם שלא הייתה היציאה בטוחה.

והראשון שאמר שדעתו שהיו ביד המצריים אם להמיתם אם לחיים, הביא ראיה מאומרו וארד להצילו מיד מצרים, שאם כדעת רבי אבהו היה ראוי לומר להוציאו. ומפני שעדיין היה אפשר לומר כי גם בגאולה משעבוד יצדק לשון הצלה, על כן אמר, וכן הוא אומר ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים, והוא, כי אומרו ביום ההוא הוא מיותר. אך כיוון לומר, שהייתה התשועה ממה שהיה עליהם ביום ההוא. שהוא, כי אמר אויב ארדוף וכו' אריק חרבי כו' (לקמן טו ט), שהיא תשועת ממות נפשם.

והשני הביא מפסוק לקחת לו גוי מקרב גוי, כי אומרו מקרב בלתי צודק. אך הוא להמתיק המשל הנזכר, כי היו כעובר במעי וקרבי בהמה, שעל כן הוא כיוצא בה. וזהו גוי מקרב גוי, כלומר מה שהיה דומה לגוי שיצא משם, הוא למה שהיה בקרבו. ולדעתו, מה שנאמר ויושע ה' ביום ההוא, שהוא מיותר אם לא על פי סברת הקודם, הוא לדעת רבי אבהו העניין מה שנכתוב בס"ד על פסוק וארד להצילו מיד מצרים (לקמן ג ח), כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** ג ה) שאמר משה להקב"ה, מי אנכי כי (ארד) [אלך] אל פרעה. אתה אמרת אנכי אעלך גם עלה, שהוא גם עלה את בניך, ואיך אתה משלח אותי. על כן אמר ויושע ה' ביום ההוא וכו', לומר מה שעשה ה' היה ביום ההוא, כי אז נתקיים אנכי אעלך גם עלה, כמפורש היטב לפנים.

ודעת רבי איבו, כי יוצאי מצרים לא נתעתדו למיתה ביד המצרים, וגם לא לישאר ארבע מאות שנה, רק כי לא היו כזהב נקי, כי מצרים היה להם ככור הברזל, ושם פירשה הזוהמה ומתו בימי החשך, כמפורש למעלה. והנותרים היו ראויים ליגאל בזמן שנגאלו, שהושלם המירוק בכור. כי מה שהיה ראוי לימרק בארבע מאות שנה, נעשה במה שהעבידום ביותר. וזהו אומרו כשם שהזהבי הזה וכו', כלומר שהוא אומן בקי לדעת מתי הוא גמר הצירוף לנוטלו.

ועוד, שלחביבות הזהב פושט ידיו בעצמו, ולא על ידי אחד מנעריו פן ישפך מידו. כך הקדוש ברוך הוא, ידע גמר הצירוף, ומאהבתו אותם הוציאם הוא ולא מלאך, כי זה הוראה שהיו חביבים אצלו שלא כדעת הקודמים.
וגם רמז באומרו שתי ידיו, מה שבנמשל על ידי מידת הדין, שחוזק יד הגלות באחרונה היה תחת אורך הזמן, כמאמרנו על פסוק עתה תראה וכו'.

או יהיה, כי שתי הידיים, הם שתי מידות של דין ושל רחמים הסכימו להוציאם, מה שאין כן לדעת הקודמים, שהיה על ידי מידת רחמים בלבד. וזהו אומרו פה, פושט שתי ידיו. והקודם אמר הרועה נותן ידו, שהוא יד אחת, ימין, היא הרחמים.

וזהו כשם שהזהבי פושט ידיו וכו', כי לא היה כבודו יתברך להוציאם על ידו בעצמו, כי אם על ידי מלאך או שרף או שליח, אך הורה כי טובים וחביבים היו לפניו. וזהו אומרו הזהבי הזה, כלומר למה שהוא זהבי שהוא בעל הזהב ויקר וחביב עליו, וגם הוא אומן בקי, יודע מתי הוא עת להוציא הזהב מתוך הכור. ואז פושט ידיו בעצמו ונוטל הזהב מן הכור, ולא על ידי זולתו, כי לא יהיה מדקדק ובקי כמוהו, לבל יפסד קצת מהזהב הנקי בתוך הסיגים בהוציאו אותו. כן הקדוש ברוך הוא, פשט ידיו על ידי עצמו והוציאם כמדובר. לומר, כי מה שדקדק יתברך להוציאם על ידי עצמו, הוא ראיה לסברא זו. וזהו ואתכם לקח ה'. וזהו יאמרו גאולי ה' אשר גאלם, כלומר הוא יתברך בעצמו מיד הצר, עם היות הצר טמא ומגואל, לא חש, כי אין זה רק להודיע חיבתו את בנו בכורו ישראל.

או יהיה לפי זה אומרו מיד מרשותו, כמד"א (במדבר כא כו) ויקח את כל ארצו מידו. והביא ראיה מאמרו ואתכם לקח וכו', והוא, כי הלא יקשה, כי תחילה הוציאם ואחר כך לקח אותם, כמאמר הכתוב בפרשת וארא (לקמן ו ו - ז), והוצאתי וגאלתי ולקחתי. אך הוא לומר, כי צדיקים היו ישראל מאז טרם יוציאם ראויים לילקח בידו, כי הוסרו סיגיהם, ועל ידי כן ויוציא וכו'.

עוד כיוון, כי מאומרו ואתכם לקח, יראה ששולל זולתם, אך הוא אתכם ולא את הסיגים הנשארים תוך הכור, כמדובר. הנה לפנינו דעת רבי יוסי בן זמרא, שדעתו ככל הדרוש אשר כתבנו בטעם הגלות, כי הסכמנו לדעתו. והוא דרך סלולה, ופנויה מכל הדבר הקשה שהקשינו למעלה כאמור.

ונחזור אל עניין הכתובים. וזולת מה שכתבנו, עוד יתכן, כיוון לרמוז לנו מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פו א) עתיד היה יעקב לירד למצרים בשלשלאות של ברזל וכו'. משל לפרה שלא הייתה נמשכת לבית השחיטה, משכו ולדה תחילה ונמשכה אחריו. כך הוריד הקדוש

ברוך הוא את יוסף תחילה ונמשך אחריו. והוא מאמר יוסף, באומרו (בראשית מה ט) רדה אלי. לומר, הנה שמני אלוהים וכו' לכן כעת רדה בבחירתך אלי, ואל תעמוד. פן יורידוך אל פרעה על כורחך, כמו שכתבנו שם.

וזה יתכן יאמר, כי זכות יעקב הועיל גם לבניו וכל ביתו. כי **ואלה שמות הבאים** מעצמם, ולא מובאים על כורחם בגלות, הוא להיותם עם יעקב, שזכותו הגינה. ולא בלבד השבטים, כי אם כל זרעו כל **איש ואיש וביתו באו,** ולא הובאו. ופירשם, **ראובן וכו',** עם היות כולם צדיקים. כי **ויהי כל נפש וכו',** שיקראו כולם **נפש** אחת מצדקתם. ואיך היה שלא הובא גם יעקב, הלא הוא כי ויוסף היה במצרים תחילה. ועל ידי כן ירדו אחריו יעקב וכל זרעו, והוא משל הפרה שמשכו ולדה תחילה.

או שיעור הכתוב על דרך זה, לתת טעם איך היה שהלכו כל זרע ישראל נשיהם וטפם ולא נשאר אחד, ולא הלך יעקב בלבד לראות בנו, באומרו אלכה וארא כו'. הלא הוא, כי בנסוע יעקב נסעו בניו אתו, ומי ראה את יעקב ובניו הולך ולא ילכו גם הם. וזהו **ואלה שמות בני ישראל הבאים כו',** שהוא השבטים בלבד אשר נקבו בשמות עם יעקב. אלא שלהיותם אלו באים עם יעקב, נמשך שגם הכל **איש וביתו באו,** הוא כי **ויהי כל נפש וכו'.** וכל זה שהיו באים ולא מובאים בעל כורחם, הוא על ידי שיוסף היה במצרים, כי האלוהים עשה כמשל הפרה כמדובר. נמצא יעקב הולך אחר יוסף, והשבטים אחר יעקב, ואחריהם כל אדם ימשוך.

והנה למה שידענו מרבותינו ז"ל, כי שכינה וכל פמליא של מעלה היו עם ישראל במצרים. כמו שאמרו (**ילקוט** רמז רכז), כי בצאת ישראל ממצרים הלך משה לקברניט של מלכים, ואמר יוסף יוסף הרי שכינה וכל פמליא שלמעלה וישראל ממתינים לך וכו'. וכן מפורש בתורה (בראשית מו ד), שאומר אנכי ארד עמך מצרימה וכו', ואין ספק כי אין שכינה בלא פמליא שלה עמה. ובזה יאמר, **ואלה שמות בני ישראל,** כלומר, אלה הם אשר אכנם בשמות. אך **הבאים מצרימה את יעקב,** שהם פמליא של מעלה, כאמור בפרשת ויגש אנכי ארד וכו', לא נזכיר בשמות, כי אם לומר **איש וביתו באו.** שהוא ה' הנקרא איש, אשר אמר ליעקב אנכי ארד עמך. וביתו, הוא כל הנקרא ביתו בפמליא שלו סתם. ואחר אומרו איך הכניסם בשמות, אמר כי גם במספר. כי הנה **ויהי כל נפש וכו' שבעים נפש.** והוא להורות, כי החשיבה שכינה את ישראל, יותר מפמליא שלה. כי את פמליא שלו אמר ביתו סתם, ואת ישראל הכניסם בשמות ובמספר.

ז וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעַצְמוּ בִּמְאֹד מְאֹד וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם:

זולת הכתוב בפסוק זה למעלה, הנה בזה לימדנו הוא יתברך כי מרובה מידת טובתו ממידת פורענות. כי הלא השעבוד נאמר לאברהם ידוע תדע וכו' ועבדום וכו' (בראשית טו יג), וריבוי

הזרע נאמר אחר זמן ליעקב אל תירא וכו' כי לגוי גדול אשימך וכו' (שם מו ג), והוא יתברך הקדים הטוב, עם היותו המאוחר, אל השעבוד, עם היותו מוקדם. וזהו **ובני ישראל פרו וכו'** שהוא האמור ליעקב, ואחר כך **ויקם מלך חדש וכו',** שהוא השעבוד הנאמר לאברהם. ולבל נאמר, אולי הייתה הארץ ההיא מרבה אוכלוסין בטבעה, או (מבט') [מזל] שלה, לזה אמר **ובני ישראל פרו כו',** כלומר בבני ישראל היה זה ולא במצריים, עד שנ**תמלא הארץ אותם,** כי היו המצריים כבטלים ברוב.

ולהתבת התיבות, יאמר, **פרו,** ואחר עשותם פרי ויולידו בנים, היו מיד חוזרות ומתעברות ויולדות. באופן שבהיות הראשונים בני תשעה או עשרה חדשים היה שנים בבית. וזהו **וישרצו,** שהיו כשרצים מרחישים, קטנים עם קטני קטנים בבית, בני עשרה חדשים עם הילודים מקרוב. ומה גם אם בכל פעם היו תאומים, כדעת רבותינו זיכרונם לברכה (**שמות רבה** א ח). ואחר כך, **וירבו** על הסדר הזה שנה שנה. ולהיות כי הגדלים על הדרך הזה לא יבצר מהם חולשה ותחלואים או סכנת מות, כי בהתעבר אמותם תעכר חלבם, או לא יהיה די ספוקם. על כן אמר **ויעצמו,** שהיו עצומים. ולא בערך המועט הטבעי, כי אם גם בערך מה שהוא מאד היה זה מאד. וזהו אומרו **במאד מאד,** ולא אמר מאד מאד, כלומר במאד היה מאד, ולא בערך המיעוט.

או יאמר, כי מפני העין היה קו לקו. תחילה **פרו,** שהוא פרי בטן, כנהוג אחד אחד. ואחר כך **וישרצו,** כשרצים ששה בכרס אחד. ואחר כך **וירבו,** יותר מששה. ולא חלשים, כי אם **ויעצמו.** ו**במאד** הריבוי היה מאד העוצם והכח. וגם לא היו מולידים וקוברים קצתם, כי אם **ותמלא הארץ אותם,** כלומר את כל הנאמרים. ועל כן לא אמר ותמלא הארץ מהם, כי גם במות קצתם היה אפשר תמלא מהם. כי אם **אותם,** כלומר, את כל הנזכרים.

ח וַיָּקָם מֶלֶךְ-חָדָשׁ עַל-מִצְרָיִם אֲשֶׁר לֹא-יָדַע אֶת-יוֹסֵף :

ט וַיֹּאמֶר אֶל-עַמּוֹ הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנּוּ :

י הָבָה נִתְחַכְּמָה לוֹ פֶּן-יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי-תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם-הוּא עַל-שֹׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם-בָּנוּ וְעָלָה מִן-הָאָרֶץ :

יא וַיָּשִׂימוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עַנֹּתוֹ בְּסִבְלֹתָם וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפַרְעֹה אֶת-פִּתֹם וְאֶת-רַעַמְסֵס :

ראוי להעיר, כי יראה שבדרך טבע היה הגלות, שאילו ידע את יוסף לא היה משעבדם. ולא כן הוא, כי הלא מה' יצא הדבר, כאשר אמר לאברהם.

וגם למה מזכיר את ישראל תמיד בלשון יחיד, כאומרו **רב ועצום, נתחכמה לו וכו'.**

וגם אומרו הבה נתחכמה, ולא אמר הבו נתחכמה, כי הן רבים עתה עם הארץ אשר ידבר בם, כאומרו **ויאמר על עמו.**

וגם אומרו פן ירבה, והלא כבר נתרבה כמאמר הכתוב באומרו **וירבו,** והוא גם הוא אמר **רב ועצום.**

ועוד כאשר יספר מאמרו **אל עמו,** למה לא יספר תשובת עמו אליו.

ועוד, למה לא יראו מישראל גם מבלי יקרם מלחמה.

וגם אומרו ועלה מן הארץ, כי הלא גם אפשר יפלו ביד בני ישראל, והנקל הוא עלותם מן הארץ.

ועוד, אומרו וישימו עליו שרי מסים, כי הנה תחילה היה ראוי יודיע הסבלות ועבדות, ואחר כך ה**שרי מסים** ששמו עליו.

ט וַיֹּאמֶר אֶל-עַמּוֹ הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנּוּ :

אמנם, הנה מלך מצרים ראה, והנה הדברים הגורמים ניצוח גוי אל גוי הנה הנם בישראל. והוא, כי כה אמר פרעה, הנה לאחד מארבע סיבות ינצח גוי או ממלכה את שכנגדה:

א. להיותם בעלי אחדות.

ב. להיותם נעזרים בהשגחה מן השמים, שלא כדרך טבע.

ג. להיותם בעלי חכמה ועצה.

ד. להיותם יותר חזקים וגיבורי כח משכנגדם.

והנה ארבעתם הנה הנם באלה.

א. כי **הנה עם** שהיא מלה תורה אחדות.

ב. היותם **בני ישראל**. ומה גם כי ידעו את ישראל אביהם אשר בניו הם, כי מבואו מצרימה פסק הרעב (**בראשית רבה** פט יא), ובהיכנסו בית פרעה הוגבה משקוף הפתח, לבל יראה כשוחה לעבודה זרה אשר נוכח הפתח הנמוך, ורבות כהנה. כי על כן היה מתיירא פן יעשוהו עבודה זרה אם יקבר שם.

ועל השלישי אמר, רב, כלומר רב האיכות, שהוא על חכמתם כדרשת רבותינו ז"ל (**איכה רבתי** א ד) על רבתי בגויים (איכה א א) על החכמה.

ועל הרביעי אמר, ועצום.

או שיעור העניין, כי תחת שלש ינצח גוי את זולתו:

או על אחדות,

או על השגחה,

או בטבע שהם רמי הקומה ועצומי הכח.

על האחד והשני אמר, עם בני ישראל.

ועל השלישי אמר, רב ועצום, רבי הכמות באברים וקומה גבוהים ועצומים בכח.

וכן בכל אחד מהפרטים הורה אחדותם, כי את כולם הזכיר בלשון יחיד, שהוא עיקר גדול למלחמה.

וכוונת פרעה לאמר אליהם, דעו וראו איכה נעשה, פן יהרגונו, או ישתררו עלינו ונעבוד את העברים כי **הנה עם וכו'.**

י הָבָה נִתְחַכְּמָה לוֹ פֶּן-יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי-תִקְרֶאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם-הוּא עַל-שֹׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם-בָּנוּ וְעָלָה מִן-הָאָרֶץ :

והעניין, כי אמרו, הנה עודם ישראל בארץ מצרים אל תחוש, כי הנה מזל מצרים גוזר שעבד לא ירים ראש להשתרר. אך מה שנצטרך להתחכם, הוא **פן ירבה** עד גדר שכאשר תקראנה מלחמה עלינו מבחוץ, כרובם כן יחטאו לנו, **ונלחם** ישראל **בנו.** ואז, מדאגה מדבר פן תהיה עלינו מלחמה מבית ומחוץ, נניחם לעלות מן הארץ, ואז בצאתם יצאו מתחת יד מזל כח מצרים הגורם בל ירימו ראש, ותגבר ידם עלינו. וזהו **ועלה מן הארץ.** אך עודם פה, לא נירא מהם אפילו בעת מלחמה. אך אם לא ירבו, לא יערבו אל לבם להילחם בנו.

ואם באנו לדקדק אומרו גם הוא, יתכן יאמר, כי בהיות שונאים בחוץ, יצטרף מזלם עם מזל החיצונים. וזה שאמר **ונוסף גם הוא,** ולא אמר ונוסף הוא, לרבות את מזלם, שעל ידי כן יערב אל לבו להלחם בנו, **ועלה מן הארץ** מתחת שליטת מזלנו.

עוד אפשר לומר על דרך זה, ונוסף גם הוא עמנו להילחם על שונאינו בכלי מלחמה.

ובהיותינו לוחמים עם שונאנו, יתהפך אלינו **ונלחם בנו.** ולבל תהיה לנו מלחמה פנים ואחור, נניחם יעלו מן הארץ שירפו ממנו. כי אותה הם מבקשים, לצאת מתחת שליטת מזלנו כמדובר.

יא וַיָּשִׂימוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עַנֹּתוֹ בְּסִבְלֹתָם וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפַרְעֹה אֶת-פִּתֹם וְאֶת-רַעַמְסֵס :

אז שמע המלך אליהם, ובין המלך ובין העם הייתה הסכמתם, לשום עליהם מעכבים אותם מפריה ורביה. וזהו **וישימו עליו שרי מסים. וישימו עליו,** שהוא כל הנזכרים, המלך ועמו, שמו עליו **שרי מסים** נוגשים. כמו שאמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א טו), כי גם בלילה לא היו מניחים אותם בבתיהם למעטם מפריה ורביה. וזהו **למען ענותו,** שהוא עינוי דרך ארץ. והוא, כי יותר עינוי מרגיש העובד רידוי הנוגשים, ממציאות העבודה. וזהו **וישימו וכו' למען ענותו,**

בסבלותם של שרי מסים. כי מציאות העבודה לא היו מרגישים, כי הלא כבר עבדו קודם שום עליהם הנוגשים, **ויבן ערי מסכנות וכו'.**

והנה הלא כמו זר נחשב, מה עלה על דעת המלך ההוא, שהסכים עם עמו שלא היה פחד מישראל, רק בעלותם מן הארץ שתחת המזל המונע שררה מהעבדים, אך עודם בארץ ההיא לא יוכלו להשתרר. והלא דעה חסר המלך ההוא, כי הלא יוסף לא רב ולא עצום היה, כי אם עבד איש מקנת כסף, ועודנו בעבודתו תוך מצרים מתוך האסורים יצא למלוך מלכות שלמה, הוא השליט על הארץ, ולא עצרו מזל מצרים מלהרים ראש. על כן הקדים ואמר (לעיל פסוק ח), **ויקם מלך חדש וכו' אשר לא ידע את יוסף** וענינו, וכל אשר קראו. שאילו ידע והשכיל בדבר, בדברו את עמו לא היה בעצתם. ואחר ההקדמה סיפר כל מאמרם עם עמו, שהכל נהיה בדברו, ששאל לעצתם ונועצו יחדיו, כי היה זה לו לשמוע אליהם במה ש**לא ידע את יוסף.**

יב וְכַאֲשֶׁר יְעַנּוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ וַיָּקֻצוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

אמר, שכפי ערך העינוי, היה לעומתו עולה גדר הריבוי. ובכן הכירו כי לא בטבע היה עניינם, כי אם מה', על היותם בני ישראל בעלי השלמות מזרע קדוש.

יג וַיַּעֲבִדוּ מִצְרַיִם אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ :

ועל כן משכו ידיהם מלהעבידם בחוזק יד רק **בפרך,** שהוא כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** א טו), **בפה רך.** וזהו **ויעבידו מצרים את בני ישראל,** שהוא להיותם **בני ישראל, בפרך.**

יד וַיְמָרְרוּ אֶת-חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבִלְבֵנִים וּבְכָל-עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה אֵת כָּל-עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר-עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ :

וגם כי ה**עבודה** הייתה **קשה** עד מאד, כי **וימררו את חייהם בחומר וכו',** עם כל זה, את כל אלה ידם עשתה **בפרך** ולשון רכה בל יענשו, וזהו **את כל עבודתם אשר עבדו בהם, בפרך.** ומעין זה אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א ח), למה ציוה את המיילדות להמית את הילדים, ולא את עמו, מיראת העונש. ויתיישב בזה אומרו **את כל עבודתם וכו',** אחר אומרו למעלה **ויעבידו וכו' בפרך.** אך הוא לומר, גם שהייתה **עבודה קשה** כפולה ומשולשת, שהוא **חומר ולבנים ולכל עבודה בשדה,** גם כל שלשתם הייתה בפרך. וזהו **את כל עבודתם,** שאת מרבה האחד, וכל השנית, ועבודתם השלישית.

ובשום לב אל שנותו את טעמו מלשון יחיד אל לשון רבים.

ועוד, אומרו את חייהם ולא אמר אותם.

ועוד, כי אחר אומרו **ויעבידו וכו' בפרך,** למה חזר ואמר **את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך.**

אך אין ספק כי בהיות ישראל צדיקים דבקים בקונם אל אחד, אחדים יקראו, ובשם ישראל יכנו, ומושגחים שלא בדרך טבע. על כן, כאשר היו אחדים, **כאשר יענו אותו כן ירבה** שלא בטבע. על כן פחדו מהעונש, וזהו **ויקצו, מפני** היותם **בני ישראל,** על כן **ויעבידו בפרך.**

ועם כל זה פחדו, על כן בקשו להחטיאם מצורף עם העינוי. וזהו **וימררו את חייהם,** אשר חייהם של בני ישראל היא עבוד את ה' ובתורתו, ללכת בדרכיו ובמצוותיו כמד"א (דברים לב מז) כי הוא חייכם, שעל ידי כן יתבטל זכות והשגחה. ובכן, עם העינוי **בחומר וכו', ועבודה** להפרישם מדרך ארץ שהוא **עבודה בשדה.** גם העבידום **את כל עבודתם** של מצרים, שהוא עבודה זרה שמצרים עובדים. וגם זאת **אשר עבדו בהם** היה **בפה רך,** לבל יחשבו כאנוסים לפני ה'.

טו וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַמְיַלְּדֹת הָעִבְרִיֹּת אֲשֶׁר שֵׁם הָאַחַת שִׁפְרָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית פּוּעָה :
טז וַיֹּאמֶר בְּיַלֶּדְכֶן אֶת-הָעִבְרִיּוֹת וּרְאִיתֶן עַל-הָאָבְנָיִם אִם-בֵּן הוּא וַהֲמִתֶּן אֹתוֹ וְאִם-בַּת הִוא וְחָיָה :
יז וַתִּירֶאן הַמְיַלְּדֹת אֶת-הָאֱלֹהִים וְלֹא עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵיהֶן מֶלֶךְ מִצְרָיִם וַתְּחַיֶּין אֶת-הַיְלָדִים :
יח וַיִּקְרָא מֶלֶךְ-מִצְרַיִם לַמְיַלְּדֹת וַיֹּאמֶר לָהֶן מַדּוּעַ עֲשִׂיתֶן הַדָּבָר הַזֶּה וַתְּחַיֶּין אֶת-הַיְלָדִים :
יט וַתֹּאמַרְן הַמְיַלְּדֹת אֶל-פַּרְעֹה כִּי לֹא כַנָּשִׁים הַמִּצְרִיֹּת הָעִבְרִיֹּת כִּי-חָיוֹת הֵנָּה בְּטֶרֶם תָּבוֹא אֲלֵהֶן הַמְיַלֶּדֶת וְיָלֵדוּ :

הנה אומרו ויאמר בפסוק שאחר זה הוא מיותר, כי הלא בפסוק זה לא הוזכר שאמר להן דבר, לבד בו מזכיר שמותן.

והנה אפשר כי זה כיוונו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א יט), באומרם שתבען לתשמיש, וכבוד אלוהים הסתר דבר כזה, רק המאמר, והניח הדברים על פה. ואמר אחר כך **ויאמר** פעם שנית, על ציוויו **בילדכן וכו'.** ויתכן גם כן לפי זה, אומרו **ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים [ותחיין את הילדים],** כי הוא כפול. אך יאמר ולא עשו כאשר דבר אליהן, שהוא עניין התשמיש הנוגע אליהן. ועל צווי הילדים, אמר **ותחיין את הילדים.**

ולדעתם ז"ל כוונת פרעה לתובעם לתשמיש. ומה גם אם יוכבד ומרים היו, כי הייתה יוכבד בת מאה ושלשים שנה (סוטה יב א) אפשר הייתה, להראות חיבתן לפניו, באופן שגם כי לא ישמעו לו לדבר הרע ההוא, יעשו רצונו בדבר הילודים.

ועל דרך הפשט. יאמר, במאמרם ז"ל (**שמות רבה** א יז) כי היו יוכבד ומרים. והאחת נקראת **שפרה**, שהייתה משפרת את הוולד. והשנית **פועה**, שהייתה נופעת עליו ביין לחזקו. והנה אין ספק כי אומנותן אלה בשמותם היה מפורסם לכל, כי על כן לא נזכרו בשמן הידועים.

ובזה נבוא אל העניין. והוא, כי הנה טרם יצווה על המיילדות להמית את הילדים על האבנים, שהוא באופן בלתי נרגש, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** א יח) שהוא טרם יתחיל לצאת הוולד חוצה. ומסר להן סימן להכיר בין זכר לנקבה, כי הבאה בפנים לצד מעלה הוא נקבה, כי תסתכל אל הצלע שממנה נבראת. ובהיות פניו כלפי מטה הוא זכר, מביט אל עפר האדמה שממנו לוקח. והנה אין ספק כי חש פן יאמרו לו, הלא מהראשון או שני שנמית לא יקראונו עוד, ונמצאת עצתך בטלה. על כן מה עשה, טרם יגיד דבר הניח להן הקדמה והנחה לומר, הנה אתן מוחזקות למחזקות ומתקנות את הילדים, כי על כן נקראתם האחת **שפרה**, על שהיא משפרת את הולד, והשנית **פועה**, על שנופעת בו לחזקו. ועל כן, גם שמתחת ידכם ימותו ילדים, לא יחשדו אתכם למשנות דרככם.

וזה מאמר הכתוב ויאמר מלך מצרים וכו'. ומה אמר להן, הוא אשר **שם האחת שפרה ושם השנית פועה.** כלומר, הנה הוחזקתם בשמות אלו על החזיקכם הילדים, ואם כן אחר הצעה זו האזנה אמרתי וצוויי. והוא -

טז וַיֹּאמֶר בְּיַלֶּדְכֶן אֶת-הָעִבְרִיּוֹת וּרְאִיתֶן עַל-הָאָבְנָיִם אִם-בֵּן הוּא וַהֲמִתֶּן אֹתוֹ וְאִם-בַּת הִוא וָחָיָה :

בילדכן וכו', כי לא יחשדו אתכם שנתהפכתם. נמצא, כי ה**ויאמר** האחד היה לאמר ההצעה אשר **שם האחת וכו'.** וה**ויאמר** השני היה **לאמר** להן הציווי.

יז וַתִּירֶאן הַמְיַלְּדֹת אֶת-הָאֱלֹהִים וְלֹא עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵיהֶן מֶלֶךְ מִצְרָיִם וַתְּחַיֶּין אֶת-הַיְלָדִים :

והנה אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א יט) באומרו **ותחיין את הילדים,** שהיו מספקות צרכם של ילדים למען החיותם והחזיקם, ומתפללות לה' שיצאו כולם בריאים וחזקים, לבל יחשדו אותם שהיו באות להמיתם, ולא יכלו והזיקום.

ובזה נבוא אל ביאור יתר הכתוב, כי שתי מצות וזכויות היו בידן מאת ה'.

א. ש**לא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים** להמית הילדים.

ב. מה שהיו מחיים ומטיבין להם. וזהו **ולא עשו וכו' ותחיין וכו'.**

יח וַיִּקְרָא מֶלֶךְ-מִצְרַיִם לַמְיַלְּדֹת וַיֹּאמֶר לָהֶן מַדּוּעַ עֲשִׂיתֶן הַדָּבָר הַזֶּה וַתְּחַיֶּין אֶת-הַיְלָדִים :

והנה לא נעלם הדבר ממלך מצרים, ויאמר אליהן, הנה ממה שבשב ואל תעשה נמנעתם מעשות מצוותי החרשתי, אך תלונתי היא מדוע בקום עשה עשיתן הדבר הזה, **ותחיין את הילדים** בסיפוק צרכם ותיקון חיותם.

יט וַתֹּאמַרְן הַמְיַלְּדֹת אֶל-פַּרְעֹה כִּי לֹא כַנָּשִׁים הַמִּצְרִיֹּת הָעִבְרִיֹּת כִּי-חָיוֹת הֵנָּה בְּטֶרֶם תָּבוֹא אֲלֵהֶן הַמְיַלֶּדֶת וְיָלֵדוּ :

והנה הן עקרו את הכל ואמרו, **כי לא כנשים וכו'**, כי אין צריך לומר שאין משלחות אחר המיילדת, כי אם **בטרם תבוא אליהן המילדת וכו'** מאליה לעשות מצוותך וילדו.

כ וַיֵּיטֶב אֱלֹהִים לַמְיַלְּדֹת וַיִּרֶב הָעָם וַיַּעַצְמוּ מְאֹד :

הנה מה ש**וירב העם ויעצמו מאד**, הנה היא הטבה אל העם, ואיך יאמר **וייטב למיילדות.** אך הנה היו המיילדות באש ובמים, באומרן אוי לנו מפרעה, אוי לנו מישראל. מפרעה, כי הנה לא יאמין שלא נספיק לילד את העבריות וילדו בלי מילדת. ואוי לנו מישראל, כי אם איזה מהילדים יתעתד לצאת חלש, או בשבר רגל, או שבר יד וכיוצא, מי יסיר מלב העם מלאמר, אין זה כי אם שהמיילדת לעשות רצון פרעה, בקשה להורגו, ולא יכלה לו רק להחלישו או לשבר אחד מאבריו, כי ה' לא אנה לידה להמיתו, ותחשד בדם נפש. על כן שתי הטבות הטיב ה' למיילדות:

אחד ש**וירב העם** רבוי גדול, באופן שיאמין פרעה כי לא יספיקו שתי מילדות להן, ולא לאחד מני אלף הילודים.

ועל חשדת העם, ויעצמו מאד. כי היו כולם נולדים עצומים ובריאים וחזקים, באופן כי לא היה מקום לחשדן כלל.

כא וְיְהִי כִּי-יָרְאוּ הַמְיַלְּדֹת אֶת-הָאֱלֹהִים וַיַּעַשׂ לָהֶם בָּתִּים :

הנה רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א כא), פירשו לנו עניין הבתים שהוא בתי כהונה בתי לוויה בתי מלכות, שיצאו מיוכבד ומרים, וצדקו בדברם ז"ל, כי על כן נאמר להם במ"ם ולא בנו"ן, כי לא יכונה בית מלכות או בית כהונה לנשים, כי אם לזרע אהרן ודוד. ותבוא בזה תשובת קושיא, כי אומרו **וייטב אלוהים,** ואומרו **ויעש להם בתים,** לא אחד הוא, כי אם האחד על עצמן, והשני לזרען. שאם לא כן, למה חילקן ושינה בלשונם. וגם לפי מאמרנו,

האחד הוא סילוק היזק,

והשני הבאת תועלת.

ויהיה העניין, כי יוכבד היא שפרה שהייתה משפרת את הוולד יצאו ממנה בתי כהונה ולוויה, שמשפרין את ישראל, מכעירות חטאתם בקרבנות ושירי זמרה. ומרים היא פועה, שהייתה נופעת הילדים לחזקם, תוצא מלכות בית דוד המחזיק את ישראל.

וראוי להעיר, כי הנה אין ספק כי על דברת יראת אלוהים זכו, ומה צורך לומר **ויהי כי יראו וכו'.** אך הורה לנו הוא יתברך, איך מחשבה טובה מצרפה למעשה. כי הנה בדבר אליהן פרעה נאמר **ותיראן המילדות את האלוהים,** שהוא לבלתי עשות מצוותו. ואחר מחשבה טובה זו, בבא הדבר אל הפועל, **ותחיין את הילדים.** אמר, שלא המתין הוא יתברך לקבוע להן שכר ולעשות להם בתים עד עשותן המצוה בפועל **ותחיין את הילדים,** כי אם מאז יראו אלוהים, טרם יפעלו **ויעש להן בתים.**

עוד יתכן קרוב לזה, כי הנה תחילה נאמר **ותראן המילדות וכו'.** והנה כתבנו על כפל אומרו **ולא עשו וכו', ותחיין וכו',** כי שני דברים היו. אחד, כי **ותיראן המילדות את האלוהים ולא עשו וכו',** שהוא שלא המיתום.

ועוד שנית, הוסיפו גם להטיב לילדים ולהחיותם. וזהו אומרו **ותחיין את הילדים.** אמר, כי לא המתין הוא יתברך עד החיותם את הילדים, כי אם מאז כי יראו את האלוהים לבלתי עשות כדבר מלך מצרים, מיד, טרם יסכימו גם להחיותם, **ויעש להן בתים,** כי מאז קבע להן שכר.

עוד אפשר על דרך זה, כי הנה החלו לעשות רצון קונם מאז החלו מיראת אלוהים, הוא מידת הדין. וגמרו להטיב מאהבה. והוא, כי **ותראן המילדות את האלוהים,** הוא מידת הדין, מה שעשו מיראת הדין הוא לבלתי עשות מצות פרעה. וזהו **ולא עשו כאשר וכו',** שלא היה מחמת יראה, רק לבלתי עשות רע. אך מאהבה הוסיפו לספק צורך הילדים ולהחיותן, שהוא **ותחיין את הילדים.** כי אין זה רק מאהבה, כי הלא גם בהימנעם מזה לא היה פחד הדין, כי לא ירעו למו. אמרה תורה כי מאז עשו מפני פחד אלוהים, ה' הטיב להן.

עוד שנית כי לא בלבד מידת הרחמים הסכימה בטובתן, כי אם גם מידת הדין. וזהו כי **יראו את האלוהים, ויעש להם** האלוהים הנזכר **בתים,** כעניין אשריהם הצדיקים שמהפכין מידת הדין למידת הרחמים (**בראשית רבה** עג ב).

ועוד שלישית, שלא איחרה להסכים עד שיחיו את הילדים, כי אם מאז **יראו אלוהים** על היותן עתידות להוסיף מאהבה, **ויעש להם בתים** כמדובר.

כב וַיְצַו פַּרְעֹה לְכָל-עַמּוֹ לֵאמֹר כָּל-הַבֵּן הַיִּלּוֹד הַיְאֹרָה תַּשְׁלִיכֻהוּ וְכָל-הַבַּת תְּחַיּוּן :

ראוי לשום לב:

למה בצוותו על המיילדות להמית את הבנים לא קראו פרעה, רק **מלך מצרים,** באומרו (לעיל ט יז יח),

ויאמר מלך מצרים למילדות וכו',

ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים,

ויאמר אליהן מלך מצרים מדוע עשיתן הדבר הזה וכו'.

ועתה, בעניין השלכת הבנים היאורה, הוא אומר **ויצו פרעה,** ולא נאמר מלך מצרים.

והנה במאמרם ז"ל (סוטה יא ב) שכתבנו למעלה שתבען לתשמיש, שלדעתם אומרו **ויאמר אליהן מלך מצרים,** הוא על התשמיש. וכן אומרו **ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים,** ככתוב למעלה. אפשר, לדעתם, שלרמוז עניין התשמיש, כינה אותו **למלך מצרים,** כי עשה כמלך מצרים, ששם מקום זימה וגלולים, כי על כן נקראת ערות הארץ.

ועל דרך הפשט, יתכן במה שאמרו ז"ל, כי פרעה היה ירא מן העונש, כי על כן אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א ט) שהורד מגדולתו שלשה חדשים, עד שהורה לעמו להצר לישראל, והקימוהו. ועל כן גם אל הבנים לא רצה לשלוח בהם יד, רק על ידי המיילדות. ובזה יתכן בהקדמה ידועה (**זוהר** וישב דף קפה) כי מאש ומים קל לינצל הצדיק יותר מהנצל מבעלי בחירה. ובזה נאמר, כי מה שציוה למיילדות להמית הזכרים, שהוא למוסרם ביד בעלי בחירה שאין מציל מידם, עשה שלא מלבו, רק להיותו מלך מצרים לעשות כרצון עמו, שעל מנת כן המליכוהו. אך בצוותו שלא ישלחו יד בהן בעלי בחירה להמיתם בידם, רק להשליכם היאורה, שהוא דבר אפשרי להנצל על ידי השגחתו יתברך כנודע. עד גדר זה ערב אל לבו להסכים מדעתו עימהם, ועל כן על זה נאמר **ויצו פרעה.**

עוד יתכן, בשום לב אל מאמרם ז"ל (סוטה יא א), **הבה נתחכמה לו,** למושיען של ישראל. שהוא יתברך פורע מידה כנגד מידה, ועל כן נשליכם היאורה, כי הוא נשבע שלא להביא מבול לעולם ונפטר מעונש זה. והלא יקשה על מאמרם זה, כי אם כן, מיד אחר אומרו **הבה נתחכמה לו** היה ראוי יאמר **ויצו פרעה כל הבן הילוד היאורה וכו',** ולא אחר עניין השרי מסים ועניין המילדות.

אך הנה עניין התחכמות זה לא יצא אלא מפרעה, כנראה מדברי רבותינו ז"ל, ונרמז באומרו **הבה נתחכמה לו.** אך המון העם לא זאת עצתם, כי אם לשום עליהם **שרי מסים,** ולהמית הילדים בידיים. וזהו אומרו **וישימו עליו שרי מסים,** בלשון רבים, הוא, כי העם עשו כן בעצתם. ויראו כי לא שווה למו, כי הנה **כאשר יענו אותו כן ירבה וכו' ויקוצו וכו',** אז בחרו להמית הילדים בידיים. וגם זאת לא מלבו של פרעה, כי אם **ויאמר מלך מצרים למיילדות.** כלומר, במה שהוא מלך מצרים ורצה להפיק רצון עמו, ציוה למיילדות, ולא על ידי עצמם מחמת העונש כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** א יח). ובראות לעיני הכל כי הייתה עצה נבערה, ומה גם על ידי שתי מילדות לששים ריבוא, כי **בטרם תבוא אליהן המיילדת וילדו.** אז אמר, עתה הנה כי עצתי שלא אביתם, היא תקום להתחכם למושיען של ישראל. ולא כמועצותיכם הקודמות, רק להשליך כל הבן הילוד היאורה. וזהו **ויצו פרעה לכל עמו וכו',** כלומר עד כה לא

נזכרה עצת פרעה, כי אם מה ש**וישימו עליו עמו שרי מסים וכו'**, ואשר אמר מלך מצרים לימשך אחר בני ארצו. אך עתה, **ויצו פרעה לכל עמו לאמר, כל הבן הילוד וכו'.** ובזה יתכן אומרו **לאמר**, כי הלא כמו זר נחשב, כי אינו לאמר לזולת. אך אחר שהניח את עמו לנסות מועצותם, ויראו שלא עמדו, אז **ויצו את כל עמו** כי ישובו לתוכחתו, כי מה שראוי לאמר וליעץ הוא, **כל הבן הילוד היאורה.**

עוד יתכן באומרו לאמר, והוא כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** א כב), הודיעו אצטגניני פרעה אליו כי מושיען של ישראל עתיד ללקות על ידי מים, והוא על מי מריבה, שנאמר יען לא האמנתם בי וכו' (במדבר כ יב), והמה לא ידעו, רק כסומא בארובה ללקות במים. על כן צוו להשליך כל הבן הילוד אל המים. וכן אמרו, שלא ידעו אם מישראל הוא או איש מצרי האיש המושיע, ושעל כן צוו **כל הבן הילוד,** אפילו מצרי, **היאורה תשליכוהו.** ובזה יצדק אומרו **לאמר**, כי ציוה פרעה לא בלבד **לאמר** לישראל, כי אם גם **אל כל עמו** לאמר, שגם הם ישליכו את בניהם.

ועל דרך הפשט יאמר, כי הנה לבלתי יבצר מלהשליך את הבן העתיד להושיע, היה צריך שלא ימלט גם אחד שלא יושלך, פן הנמלט הוא המושיע, ומי יוכל לעמוד על זה בששים ריבוא הפרים ורבים כשרצים. על כן ציוה **לכל עמו, לאמר לישראל, כל הבן הילוד כו',** שיהיה האזהרה מוטלת על כל עמו, לבלתי ימלט בן אחד מקטל, כי הנמלט מזה לא ימלט מזה.

עוד כיוון, שתהיה האמירה **היאורה תשליכוהו,** ולא יאמרו ליאור תשליכוהו. והוא, כי הנה ידענו כי ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בראשה. ולפי זה, מהראוי יאמר יאורה, או ליאור, ולא ה"א בראש תיבה וה"א בסופה. אך הוא על דרך מה שאמרו ז"ל (**ילקוט** תהלים רמז תרמה) על פסוק ישובו רשעים לשאולה (תהלים פט ח), שיש ה"א בסוף תיבה ולמ"ד בראשה, ותרצו שהוא באמבטי התחתונה שבשאול. על דרך זה אפשר לאמר **היאורה,** שהוא אל עומק היאור, ולא אל שפתו פן יחיה כאשר היה במשה. ועל זה פקחו עיניהם. וזה יכוונו באומרו **לאמר**. וה' היה עם משה.

פרק ב

א וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי וַיִּקַּח אֶת-בַּת-לֵוִי :

הנה הזכירו ההליכה מיותר, ומהראוי יאמר **ויקח איש מבית לוי את בת לוי.** ורבותינו ז"ל אמרו (סוטה יב ב) שההליכה היא שהלך בעצת בתו, שאמרה לו כשגירש את אשתו, פרעה רשע ואין גזירתו מתקיימת, ואתה צדיק וגזרתך מתקיימת, נמצאת שלך גדולה משלו.

ועוד קשה, כי הלא בת ק"ל שנה הייתה, וקורא אותה **בת.**

אך יאמר כי הוא סמוך אל הפסוק הקודם. והוא, במה שידענו מ**ספר הזוהר** (וישב דף קפה) כי מאש ומים וחיות רעות קל לצדיק ליעשות לו נס. אך הנמסר בידי אדם קשה מאד, כי לא יסיר הוא יתברך חופשיות בחירתו ממנו. על כן יתכן יאמר, כי בראות עמרם שהיה פרעה מחזר להמית הזכרים ביד המיילדות, ועוד מעט יעשה על יד עמו, לא נתן אל לבו להחזיר את אשתו. אך בראות ציוויו לאמר **היאורה תשליכוהו,** שהוא בלתי בעל בחירה, אז **וילך איש וכו'.** ולמד דעת את העם, בל יחושו גם מלהוליד ויבטחו בה', גם כי אשתו אינה בת הריון אחר מאה ושלשים שנה.

והנה הוא יתברך, בשכר פסיעות הליכתו לשם שמים כשהגיע ללקחה, עשאה הוא יתברך כנערה, הנקראת בת ראויה לילד, וזהו **ויקח את בת לוי.**

ב וַתֵּהַר הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֵּן וַתֵּרֶא אֹתוֹ כִּי-טוֹב הוּא וַתִּצְפְּנֵהוּ שְׁלֹשָׁה יְרָחִים :

וגם שנעשית בת, לא כשיעור תצטרך להמתין עד היותה ראויה להריון, כי לעניין הריון הייתה אשה, כלומר גדולה, וזהו **ותהר האשה.**

עוד יתכן על דרך זה, כי גם אשר הייתה זקנה, גם כן נרמז בכתוב. והוא, כי איש אינו רק תואר אל גדול בשנים. והנה מן הסתם, כי בהיות בן בנו של לוי איש גדול, כי בתו של לוי ממש לא תהיה קטנה, אם לא שתשוב לימי עלומיה דרך נס. וזה יאמר **וילך,** מי שהיה **איש** שהוא גדול, עם היותו **מבית לוי,** שאינו בנו רק מביתו, שהוא נכדו, **ויקח את** מי שהייתה **בת לוי** עצמו, שהיא גדולה מאד בלתי ראויה לילד. ועם כל זה, טוב כוונתו ראה אלוהים, ונעשית בת **ותהר.** ובזה יצדק מה שלא אמר, וילך עמרם ויקח את יוכבד. ועל הדרך הראשון, מה שלא הזכירם בשמותם, יהיה לרמוז כי בהסתר עשו הדבר, לבל יורגש אם תתהר למנות ימי עיבורה.

ב וַתֵּהַר הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֵּן וַתֵּרֶא אֹתוֹ כִּי-טוֹב הוּא וַתִּצְפְּנֵהוּ שְׁלֹשָׁה יְרָחִים :

טעם אל **שלשה ירחים** הללו. הנה יש מרבותינו ז"ל (סוטה יב א) אומרים, כי גרשה בעלה מחמת הגזרה, וכבר הייתה מעוברת. וכשהחזירה היה לה שלשה חדשים לעיבורה. והמצריים לא היו מונים תשעה חדשים אלא מהחזרה, ועל כן לא יכלה הצפינו יותר משלשה ירחים. ודרכם זה, אחשוב שהוא עניין המסורה, שהיא כי ארבעה ירחים יש במקרא:

א. **ותצפנהו שלש ירחים** (כאן).

ב. גרש ירחים (דברים לג יד)

ג. במספר ירחים אל יבוא (איוב ג ו).

ד. תספור ירחים תמלאנה (איוב לט ב).

והוא לומר, מה טעם **ותצפנהו שלשה ירחים,** מפני שגרש ירחים הם שלשה ירחים של גרושין, במספר ירחים אל יבוא, שלא ספרו אותם המצריים. על כן תספור היא ירחים תמלאנה את התשעה ירחי העיבור, לעשות מאז והלאה שמירה מעולה ביותר.

עוד יתכן, במה שנדקדק אומרו **כי טוב הוא.** כי הלא כמו זר נחשב, לומר שאם לא הייתה רואה **כי טוב הוא** לא הייתה צופנתו, ותמסרנו למיתה. ועל פי דרכנו, נשית לב אל אומרם ז"ל (סוטה יב א), **כי טוב הוא** שנתמלא הבית אורה, מה עניין האורה ההיא.

אמנם אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א כט), כי זכות תורה היא שעמדה לו. כי ביום שישי לסיון הושם ביאור, ואמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא, ריבון העולמים מי שעתיד לקבל תורה ביום זה ילקה ביום זה. הנה כי זכות התורה היא שעמדה לו. והנה על יחס זה נקרא **טוב** כמאמרם ז"ל (מנחות נג ב), יבוא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים. יבוא משה שנקרא טוב, ויקבל תורה שנקראת לקח טוב (משלי ד ב), מהקב"ה שנקרא טוב ה' לכל (תהלים קמה ט), לטובים הם ישראל, שנאמר (תהלים קכה ד) הטיבה ה' לטובים.

ונבוא אל העניין, והוא, כי כאשר ראתה יוכבד כי נתמלא הבית אורה, כי תורה אור. על כן אמרה, הנה מעתה זכות תורה מקבלתו לעמוד לו, ואם כן עד יום מתן תורה אוכל להצפינו בבית בלי פחד, כי זכות תורה תעמוד לו. והוא, כי הנה קיימו וקבלו רבותינו ז"ל (מגילה יג ב), כי ביום שביעי לאדר נולד משה, נמצא כי מאז ועד יום מתן תורה שלשה ירחים. וכשראתה שהיה נשלם יום המתן תורה, ויעבור יומו, ותבטל ההגנה, אז לא יכלה עוד הצפינו, ואז **ותקח לו תֵּבַת גֹּמֶא.**

ועוד עשתה בחכמה, לבלתי המתין עד יום השביעי, כי אם ביום השישי. כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** א כט), שאמרו מלאכי השרת מי שעתיד לקבל תורה ביום זה, ילקה ביום זה. יהיה, על כי ביום מתן תורה הנמשלת למים, ינצל מן המים. וכאשר הליצו עליו מלאכי השרת כמדובר.

ולפי זה, אומרו **ותרא אותו כי טוב הוא,** אין הכוונה שאם לא כן הייתה מניחתו ביד גויים, אלא שעל ידי **כי טוב הוא** צפנה אותו **שלשה ירחים** המתייחסים לזכותו.

ג וְלֹא-יָכְלָה עוֹד הַצְּפִינוֹ וַתִּקַּח-לוֹ תֵּבַת גֹּמֶא וַתַּחְמְרָה בַחֵמָר וּבַזָּפֶת וַתָּשֶׂם בָּהּ אֶת-הַיֶּלֶד וַתָּשֶׂם בַּסּוּף עַל-שְׂפַת הַיְאֹר :

עוד שלישית, עשתה על הכוונה הנזכרת, למען יעלה ויראה לפניו יתברך זיכרון תורת משה אשר יקבל, העתיד לינתן על ידו, ולשום אותו בארון עץ מצופה מבית ומחוץ. כד"א (שמות כה,

י יא טז) ועשו ארון עצי שטים וצפית וכו' מבית ומבחוץ ונתת אל הארון את העדות, היא התורה. על כן לזיכרון טוב זה התחכמה, **ותקח לה תבת גומא, ותחמרה מבית ומחוץ.** כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** א כה), בחמר מבפנים שלא יריח ריח רע, **ובזפת** מבחוץ. נמצאת תיבת עץ מצופה מבית ומחוץ, לרמוז אל התורה שעתיד לקבל, תהיה בארון עץ מצופה מבית ומחוץ.

עוד רביעית, כיוונה במה שלא נעשה דבר על ידי בעלה רק היא לבדה. כאומרו, **ותקח לו תיבת גומא, ותחמרה** בעצמה, **ותשם בסוף** בעצמה. כי לא דבר ריק הוא, כי הלא יותר הם אלו מלאכות אנשים ממלאכות נשים. אך עשתה בחכמה, כי בידיים אשר בהן הייתה משפרת את ילדי העברים, כי על כן נקראת שפרה, ותחיה את הילדים, בהן תטפל בהצלת בנה, למען תהיה לה מעיר לעזור על ילדה.

עוד זכות אחר אפשר כיוונה, במה ש**ותשם בסוף**, שהוא לזכור לו זכות מה שעל ידו עתידה ים סוף ליבקע להציל את ישראל, שמעתה תעמוד לו הזכות ההוא. וזה רמזה בשום התיבה בסוף על המים, כנגד מי ים סוף, שבזכות הנצל ישראל אז על ידו, ינצל גם הוא עתה ממים אלו. וכן אמרו רבותינו ז"ל, (**שמות רבה** א כט) כשהיה משה על שפת היאור, אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא, מי שעתיד לומר שירה לפניך על מי ים סוף ימות במים וכו'. נמצא, כי זולת זכות ידי אמו, היו לו שתי זכויות עתידות ליעשות על ידו, מגינות עליו מעתה על ידי מלאכי השרת. זכות תורה, שהליצו ואמרו מי שעתיד לקבל תורה ביום זה כו', כמו שכתבנו למעלה. וכן הליצו על זכות קריעת ים סוף, כמו שכתבנו בסמוך.

ואפשר, כי זאת תהיה כוונת המסורה. והוא, כי שלשה גומא יש במקרא:

א. תיבת גמא.

ב. השולח בים צרים ובכי גמא (ישעיהו יח ב).

ג. היגאה גמא בלא בצה שגא אחו בלי מים. (איוב ח יא).

והוא כי בשיתה שומה את ילדה בתבת גמא על היאור, הייתה סיבה, אמור מלאכי השרת, השולח וכו', מי שעתיד לשלוח בים צירים וחבלים, והכאיב בבקוע את שר הים, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** כא ו) על הים ראה וינוס (תהלים קיד ג), האם יהיה בכלי גמא על פני מים ולא ינצל באותו זכות. וכן הליצו עליו מלאכי השרת ואמרו, מי שעתיד לקבל תורה וכו'. וזהו היגאה גמא בלא בצה וכו'. כי כאשר לא יגאה גמא בלי בצה, כן לא ישגה אחו, הם ישראל בעלי אחווה שהם ישראל גוי אחד בארץ בלי מים, היא התורה שנמשלה למים, כלומר, ולכן ראוי ינצל בזכותה. והם שתי הזכויות שכתבנו.

והנה אשר שתה אותו בתיבת גמא מבתיבת עץ זולתו, אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א כה) שהוא רך ויכול לעמוד בפני רך ובפני קשה ולא ישבר.

ואחשוב כי היא עשתה בחכמה, כי היא ידעה סיבת השלכת הילדים אל היאור. והוא אשר קבלו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א יח), כי חכמי יועצי פרעה אמרו אליו, כי מושיען של ישראל עתיד ללקות במים. ושעל כן בהשליך אותו היאורה לא יוכל להימלט. והוא, כי ראו, ולא הבינו שהוא על עניין מי מריבה. וכן אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א כט), כי כאשר ניתן ביאור נתבטלה הגזרה, כי אמרו חכמי יועצי פרעה אליו כבר מושיען של ישראל נתון במימי היאור. ועל כן, היא גם היא נתנה את התיבה ביאור, למען ידברו לפרעה כדברים האלה. ואפשר אמרה בלבה, אם אעשה תיבת עץ זולת גמא ירגישו באצטגנינותם, כי אינו במים כי יש הפסק. על כן עשתה תיבת גמא הגדל במים, שלמה שגדילתו במים אינו חוצץ, ואין הנתון בתוכו נראה כמי שיש הפסק בינו אל המים.

ד וַתִּתַּצַּב אֲחֹתוֹ מֵרָחֹק לְדֵעָה מַה-יֵּעָשֶׂה לוֹ :

מהראוי שיאמר מה יהיה מהנער. אך הנה אמרו רבותינו ז"ל (סוטה יג א), שטרם יולד, התנבאה ותאמר לאביה ולאמה, הנה בן תלד אמי שיושיע את ישראל. וכשהושם ביאור, טפחוה על ראשה ואמרו לה היכן נבואתך. והנה אין ספק כי עודנה מתחזקת באמונת נבואתה, על כן אומר הכתוב כי הנה ידעה בודאי שיעשה לו נס, אלא שלא ידעה מה יהיה הנס. וזהו אומרו לדעה מה יעשה לו, כלומר מה יהיה הנס אשר יעשה לו.

ה וַתֵּרֶד בַּת-פַּרְעֹה לִרְחֹץ עַל-הַיְאֹר וְנַעֲרֹתֶיהָ הֹלְכֹת עַל-יַד הַיְאֹר וַתֵּרֶא אֶת-הַתֵּבָה בְּתוֹךְ הַסּוּף וַתִּשְׁלַח אֶת-אֲמָתָהּ וַתִּקָּחֶהָ :

הורה הוא יתברך. איך נואלו שרי צוען, חכמי יועצי פרעה. העולה על רוחם יש לאל ידם להפר עצת אלוהי עולם ה', אשר יעץ לברא מושיע את ישראל, באומרם אל פרעה כל הבן הילוד יצווה להשליכו היאורה. והורה הוא יתברך, שאחרי שה' צבאות יעץ מי יפר. ולא עוד, כי בעת אומרם אליו כבר הושלך מושיען של ישראל היאורה, אז יוצאת חלציו תחלץ חושים, כבודה בת מלך פנימה, אשר לא ניסתה לצאת לרחוץ על היאור כאחת הרקות, כי לא יחסר מרחץ לה בית המלכות. ומן המים תמשהו תביאהו ותטעהו בהיכל המלך אביה, המבקש את נפשו, ושם ירעה ושם ירבץ עד כי גדל וכלה סעיפיו. והורה הכתוב את אשר הפליא הוא יתברך לעשות עם משה. כי הלא לפי הטבע, היה קרוב הדבר יותר יפגעו נערותיה עם משה מלפגוע בו **בת פרעה.** כי הלא הוא היה על שפת היאור, ובת פרעה ירדה לרחוץ על היאור ממש פנימה, **ונערותיה הולכות על יד היאור,** שהוא על שפת היאור. והן הנה ראויות לראות את התיבה אשר על שפת היאור, יותר מבת פרעה. והאלוהים עשה, כי היא שהייתה צדקת

ותחמול עליו, ראתה את התיבה, ונערותיה לא ראו. וזה **ונערותיה הולכות על יד היאור ותרא את התבה,** ונערותיה שבסמוך לא ראו.

ולא עוד, אלא שהייתה בתוך הסוף, נעלם מן העין בין בדי הסוף, וה' האיר את עיניה ותראהו טרם יראוהו נערותיה, פן ימיתוהו על דבר מלך שלטון.

ותשלח את אמתה, אמרו רבותינו ז"ל (סוטה יב ב), שנשתרבבה אמתה כמה אמות. ואפשר הזקיקם לזה, אומרו **את אמתה** ולא אמר ותשלח את ידה כמד"א פן ישלח ידו (בראשית ג כב), וישלח ירבעם את ידו (מלכים א, יג ד).

ו וַתִּפְתַּח וַתִּרְאֵהוּ אֶת-הַיֶּלֶד וְהִנֵּה-נַעַר בֹּכֶה וַתַּחְמֹל עָלָיו וַתֹּאמֶר מִיַּלְדֵי הָעִבְרִים זֶה :
אמרו רבותינו ז"ל (סוטה יב ב) שראתה עמו שכינה. ואפשר דרשו רבוי האת, או הוא"ו האחרונה שב**ותראהו**. והנה הקשו ז"ל (**שמות רבה** א כח) מה שקורא אותו ילד וקורא אותו נער, ודחו סברת האומר שהיה קולו כנער. ויתכן במה שאמרו ז"ל על פסוק ויעצמו במאד מאד (לעיל א ז), כי היו ילדי העברים עצומים וגדולים. ובזה יאמר, כי הנה ראתה את הילד, כי ילד היה לפי האמת. **והנה נער בוכה,** כי בעיניה היה כנער, עצום ורב, מיתר הילדים, מה גם האיש משה שהיה בגדלו בן עשר אמות, כמאמרם ז"ל (בכורות מד א). ולפי ערך זה, גם בהיותו ילד היה כזולתו בהיותו נער. וראתהו בוכה, שהוא שני הפכים, כי אין דרך הנער לבכות כי אם הילד. ועל כן מצד בכייתו ותחמול עליו. ועל תמיהתה איך הוא בוכה אם הוא נער, ואם ילד הוא איך כמותו גדול. לזה היא השיבה אמריה לה ואמרה, מילדי העברים זה, כלומר אין לתמוה על הראות נער בכמותו, כי הלא מילדי העברים זה, שהם גדולים ועצומים. והוא מאמר הכתוב ויעצמו במאד מאד (לעיל א ז). אך ילד הוא לפי האמת, ועל כן הוא בוכה.
או יאמר, **והנה נער בוכה, ותחמול עליו** להחיותו. אך ותאמר מילדי העברים זה, כי על כן הוא גדול הכמות כנער, כלומר, ואיך רחם ארחמנו ושמע אבי והרגני. כי לא יחפוץ בחיים של ילדי העברים, ומה גם לגדלו בביתו ובחומותיו.

ז וַתֹּאמֶר אֲחֹתוֹ אֶל-בַּת-פַּרְעֹה הַאֵלֵךְ וְקָרָאתִי לָךְ אִשָּׁה מֵינֶקֶת מִן הָעִבְרִיֹּת וְתֵינִק לָךְ אֶת-הַיָּלֶד :
אז עודנה במבוכה זו, מבקשת להטיב וחוששת על היותו **מילדי העברים** שנואי נפש אביה, מיד **ותאמר אחותו אל בת פרעה, האלך וקראתי לך אשה מינקת וכו', ותיניק לך את הילד** בקרב ביתה, והמלך לא ידע דבר.

ח וַתֹּאמֶר-לָהּ בַּת-פַּרְעֹה לֵכִי וַתֵּלֶךְ הָעַלְמָה וַתִּקְרָא אֶת-אֵם הַיָּלֶד :

לא אמר ותלך אחותו ותקרא לאמה, רק העלמה, כי הלכה בהתעלמות, כמתנכרה שהייתה אחותו ושיוכבד נוגעת בקורבתה, רק **את אם הילד.** להורות כי לא לאהבת הילד עשתה כן, כי אם לקיים מצות בת מלך.

ט וַתֹּאמֶר לָהּ בַּת-פַּרְעֹה הֵילִיכִי אֶת-הַיֶּלֶד הַזֶּה וְהֵינִקִהוּ לִי וַאֲנִי אֶתֵּן אֶת-שְׂכָרֵךְ וַתִּקַּח הָאִשָּׁה הַיֶּלֶד וַתְּנִיקֵהוּ :

כלומר הוליכי אותו לביתך, ואחר כך שם בבית שהוא בהסתר, **והניקהו לי.** אך לא תניקהו פה בגלוי, פן יורגש. אך למה שהיא אמו, לא עצרה כח לבלתי הניק אותו עד הוליכה אל ביתה, רק **ותקח האשה את הילד ומיד ותניקהו.**

י וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַתְּבִאֵהוּ לְבַת-פַּרְעֹה וַיְהִי-לָהּ לְבֵן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה וַתֹּאמֶר כִּי מִן-הַמַּיִם מְשִׁיתִהוּ :

יש מקשים, איך קראתו **משה** על שהמשתו מן המים, שלא יצדק רק למי שתדבר בלשון הקודש. אך לא שמו לב, למה לא קראה שם, עד אחר אשר גמלתו אמו ותביאהו אליה. אך הוא, כי היא אמרה, **כי מילדי העברים הוא,** ורצתה לקרא לו שם על שם המאורע בלשון עברי, ולא ידעה עד הביאתו אמו ותלמדה, ואז קראתו **משה.** וזהו הסמיכות, **ותביאהו אל בת פרעה,** ואז **ותקרא** לו בת פרעה הנזכרת **משה.** ואין הבנת לשון **משיתיהו** כלל, אלא על בת פרעה. וכן אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א לא), שהקב"ה גמל חסד עמה, שעם היות לו שבעה שמות, לא קראו תמיד אלא בשם שקראתו בת פרעה.

אך מה שראוי להעיר הוא, כי הנה משיכתה אותו מן המים אינו דבר עקריי כל כך, לקרא לו שם על כן.

ועוד, כי הלא נותנת טעם להפך, שאם הוא על כי מן המים וכו', תקראנו משוי, ולא משה כאילו הוא המושך.

אמנם, הנה ידוע, כי מקום שגדל בו סוף על שפת היאור, הוא מקום רחב ובלתי עמוק, רחוק מן המים שלמעלה או למטה, משוללי קנה וסוף, מקום ששם יורדים בני אדם לרחוץ. והנה, היא הייתה במים, רחוק מהסוף שעל שפת היאור, כאומרו **ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור.** ואי היה אפשר להשיג משם, אם לא שנשתרבבה אמתה כמאמרם ז"ל (סוטה יב ב), והוא פליא. וזה אמרה, תדעו למה קראתיו משה על דבר ההמשכה, וגם לא קראתיו משוי, הלא הוא, **כי מן המים משיתיהו** רוצה לומר כי מן המים שהוא מקום רחוק משולל סוף, כי שם הייתי, ומשם משיתהו בהיותו בסוף. ואין זה, רק שהוא משך אותי עד מקום כבודו להעריצו, ומשך זרועי עדיו, וזהו **כי מן המים וכו'.**

או יאמר ותקרא שמו משה, שהוא מושך את הזולת. הטעם הוא, כי הלא מן המים שהיה שם, שהוא ביאור, **משיתיהו**. ומי נתן כבודה בת מלך ביאור, המבלי אין מרחצאות במצרים, אלא שמשכני מהיכלי אל היאור שאמשהו.

או יאמר, בשום לב אל מלת **ותאמר**, שהיא מיותרת, והראוי יאמר ותקרא שמו משה כי מן המים משיתיהו. אך אחרי קוראה אותו **משה**, חששה פן יאמר פרעה אולי זה מושיען של ישראל, שאמרו חכמיו שכבר היה במים, ואת משכתו משם להחיותו. על כן **ותאמר כי מן המים וכו'**, שאחר קוראה אותו **משה**, להתנצל מאביה אז **ותאמר וכו'**, לומר לא יתכן שהוא זה, **כי** הלא **מן המים משיתיהו**, ואילו היה זה המושיע היה בלתי אפשר לינצל מן המים, כי בם הוא לקותו, אלא ודאי כי אחר הוא.

או קרוב לזה, ותקרא שמו משה, ולבל יאמרו אולי הוא המושיע, אלא שעל איזה דף היה על המים שמשכתו, ועל כן לא נטבע. ולא חשו האצטגנינים אל הדבר שהיה בו צף על פני המים, ואמרו שכבר היה מושיען של ישראל במים, וביטלו הגזרה. על כן **ותאמר, כי מן המים,** כלומר מתוכן ממש **משיתיהו**, ולא מעל פני המים. ואם היה זה, לא היה ניצול, כמדובר.

יא וַיְהִי בַּיָּמִים הָהֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל-אֶחָיו וַיַּרְא בְּסִבְלֹתָם וַיַּרְא אִישׁ מִצְרִי מַכֶּה אִישׁ-עִבְרִי מֵאֶחָיו :

הנה אומרו ויהי בימים ההם הוא מיותר, כי מי לא ידע כי בימים ההם היה גדל.

אך הנה ידענו, כי בכל מקום שנאמר **ויהי** הוא צרה. (מגילה י ב).

ובזה נבוא אל העניין, והוא, כי בא ללמדנו, כי איש מישראל שעולה לגדולה בזמן שכל ישראל בצרה, אין ראוי לו לומר שלום עליך נפשי, רק להיות עימהם בצרה. וזה יאמר, הנה **ויהי,** שהוא אוי וצרה היה בימים ההם, ואז **יגדל משה,** שעלה לגדולה, בן בת המלך וגדול בבית המלכות. ולא יאות לו להיות פורש מצרתם, על כן **ויצא אל אחיו וירא בסבלותם,** רואה ומצטער בצרתם, **וירא איש מצרי מכה וכו'.**

יב וַיִּפֶן כֹּה וָכֹה וַיַּרְא כִּי אֵין אִישׁ וַיַּךְ אֶת-הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַּחוֹל :

הנה נקרא, זה **איש מצרי,** וזה **איש עברי.** ואמרו רבותינו ז"ל (נדרים סד ב), היה העברי דתן. **ויתכן** אמר משה בלבו, אולי יש חשיבות במצרי, או מצדו או מצד זרעו, אולי עתיד להתגייר. ואם אין בו חשיבות וראוי ליהרג, ראוי לחוש אולי האיש עברי המוכה בלתי חשוב באיכות, ויגלה הדבר, כאשר היה אחרי כן, כי הוא אמר **הלהרגני אתה אומר וכו',** והגיד הדבר למלך. וזהו **ויפן כה וכה,** כלומר באיש מצרי ובאיש עברי. **וירא כי אין איש,** כלומר כי אין תואר איש

בשום אחד מהם, ליקרא זה **איש מצרי** וזה **איש עברי,** רק מצרי ועברי. על כן היה נבוך, כי גם שראוי המצרי ליהרג, אולי המוכה שהוא בלתי חשוב, יגיד דבר. עם כל זה, **ויך את המצרי,** כלומר ולא את האיש מצרי, כי לא איש הוא. ועל חששת העברי שת לבו לאמר, כי הלא בכלל ישראל הנקראים חול הים הוא, ויטמן הדבר בהם, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** א לד).

יג וַיֵּצֵא בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי וְהִנֵּה שְׁנֵי-אֲנָשִׁים עִבְרִים נִצִּים וַיֹּאמֶר לָרָשָׁע לָמָּה תַכֶּה רֵעֶךָ :

הנה למדנו שני דברים:

אחד, שהמרים יד לחברו, אף על פי שלא הכהו נקרא רשע.

שנית, כי האנשים מחרחרי ריב נקראים רשעים מבלי הרמת יד.

הלמוד האחד, מאומרו **ויאמר לרשע למה תכה,** כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** א לד), הכית לא נאמר, אלא **תכה**.

והלימוד השני, באומרו **רעך,** רשע שכמותך.

יד וַיֹּאמֶר מִי שָׂמְךָ לְאִישׁ שַׂר וְשֹׁפֵט עָלֵינוּ הַלְהָרְגֵנִי אַתָּה אֹמֵר כַּאֲשֶׁר הָרַגְתָּ אֶת-הַמִּצְרִי וַיִּירָא מֹשֶׁה וַיֹּאמַר אָכֵן נוֹדַע הַדָּבָר :

אמר, לא יבצר מאחת משלש:

או שאלת למה תכה רעך, כדי שנספר דברי ריבנו, למען תכנס לפשר ולשים שלום בינינו, כדרך אנשים חשובים המכניסים עצמם לתווך שלום, שלמענו מוותרים זה את זה ועושים שלום.

או שאלת, כדי לדון ולשפוט בינינו, כמשפט למכה או למבייש את חברו בדיני ישראל.

או למה שעדיין לא ניתנה תורה משפט אחד הוא לגוי המכה ישראל ולעברי המכה את חברו וכאשר גוי המכה את ישראל חייב מיתה כאשר למדו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א לג) מהריגתו את המצרי, ודעתך שגם אני חייב מיתה כמצרי.

ועל האחת אמר, מי שמך לאיש, שהוא לשון חשיבות.

ועל השנית אמר, שר ושופט עלינו.

ועל השלישית אמר, הלהרגני וכו' כאשר הרגת את המצרי וכו'.

אז **ויירא משה ויאמר אכן וכו',** כלומר בודאי נודע כבר הדבר למלכות, כי לא ישקוט האיש הרע הזה כי אם גלה הדבר היום, כאשר היה, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** א לו). כי מיד הלשינו דתן אל פרעה.

טו וַיִּשְׁמַע פַּרְעֹה אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה וַיְבַקֵּשׁ לַהֲרֹג אֶת-מֹשֶׁה וַיִּבְרַח מֹשֶׁה מִפְּנֵי פַרְעֹה וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ-מִדְיָן וַיֵּשֶׁב עַל-הַבְּאֵר :

אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א כט), כי על ידי שם הרג משה את המצרי, שנאמר **להרגני אתה אומר,** שבאמירה הרגו. ואפשר שזהו מה שאמר **וישמע פרעה את הדבר הזה** מדתן, שהוא כי בדבור הרגו. על כן **ויבקש להרוג את משה,** שהיה מבקש דרך שיוכל להרוג את מי שיודע להרוג על ידי דבור, פן יהפך משה אל הבא להרגו, או אל פרעה עצמו, ויהרגהו גם הוא, או יזכיר שם לבל יוכלו להורגו ולא ישווה לו.

ויברח משה. הנה אומרו משה הוא מיותר, שאחר אומרו **את משה,** היה לו לומר כי ברח מפני פרעה, וידוע כי משה הנזכר בתיבה הקודמת הוא הבורח.

אך יכוון מאמר רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א לו), האומרים כי ירד מלאך כדמותו, ותפשוהו עד שנשמט משה וברח. וזהו **ויברח משה,** כלומר, אך אחר נשאר שם ולא ברח אז, והוא המלאך שבדמותו.

והנה אומרו מפני פרעה הוא מיותר.

ואפשר, כיוון שני דברים:

אחד שברח בהיותו בפני פרעה, שהוא פליאה, כי מי יוכל לפני פרעה לברוח, ולא יתפס על ידי כל אנשי בית המלכות, כי רבים אשר אתו גיבורי כח עושי דברו.

שנית, שבהרף עין נמצא עומד בארץ מדין. וזהו **מפני פרעה וישב בארץ מדין,** כי מפני פרעה נמצא בארץ מדין בלי הליכה בדרך. וזהו שלא אמר ויברח משה מפני פרעה וילך לארץ מדין. ולא יפלא, כי מי שהרג בדבור את המצרי, ומי שנעשה צווארו כשיש, או הושם מלאך במקומו עד יברח, שיעשה לו גם את זאת.

טז וּלְכֹהֵן מִדְיָן שֶׁבַע בָּנוֹת וַתָּבֹאנָה וַתִּדְלֶנָה וַתְּמַלֵּאנָה אֶת-הָרְהָטִים לְהַשְׁקוֹת צֹאן אֲבִיהֶן :
יז וַיָּבֹאוּ הָרֹעִים וַיְגָרְשׁוּם וַיָּקָם מֹשֶׁה וַיּוֹשִׁעָן וַיַּשְׁקְ אֶת-צֹאנָם :

ראוי לשית לב למה יספר לנו ש**ותבאנה ותדלנה ותמלאנה.**

ומה גם מלת **ותדלנה,** שהיא בכלל אומרו **ותמלאנה.**

ועוד, אומרו צאן אביהן,

ואחר כך אומר **את צאנם,**

ואחר כך וישק את הצאן סתם.

ועוד, אומרו ויגרשום, ולא אמר ויגרשון בנו"ן.

ועוד ראוי להעיר בכתוב, כי ראשונה הוא אומר כי הן מלאו **הרהטים** להשקות הצאן, ואחר כך הן מעידות כי האיש מצרי הוא אשר **דלה דלה וישק את הצאן.**

טז וּלְכֹהֵן מִדְיָן שֶׁבַע בָּנוֹת וַתָּבֹאנָה וַתִּדְלֶנָה וַתְּמַלֵּאנָה אֶת-הָרְהָטִים לְהַשְׁקוֹת צֹאן אֲבִיהֶן :

אמנם יאמר כי הכיר בהן צניעות, כי דרך נשים בבואן בארה לדבר עם האיש אשר ימצא שם, ומה גם בהיותו איש זר אשר לא מארצן הוא, כי שאול ישאלו מה ארצך, ואי מזה עם אתה, או לפחות לדבר אלו עם אלו. אך לא כאלה חלק נשים אלו, כי אם **ותבאנה,** ומיד **ותדלנה ותמלאנה וכו',** ולא הוטפלו בדבור אפילו אלו עם אלו, כי בושו ממנו. וזהו **וישב על הבאר,** ועל כן שתקו יחדו **ותבאנה כו'** כמדובר.

יז וַיָּבֹאוּ הָרֹעִים וַיְגָרְשׁוּם וַיָּקָם מֹשֶׁה וַיּוֹשִׁעָן וַיַּשְׁקְ אֶת-צֹאנָם :

עוד שנית ראה, כי לא היה להן קירוב דעת עם הרועים, כי הלא אדרבה, **ויבאו הרועים ויגרשום.** על כן שם את נפשו מנגד, לקום לבדו על רועים רבים, ולא חש פן יריצו את גולגלתו.

והנה אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א לח) שביקשו לאונסן **ויקם משה ויושיען** כמד"א (דברים כב כז) צעקה הנערה המאורסה ואין מושיע לה. ואפשר כי נרמז בכתוב, באומרו **ויגרשום** במ"ם, והוא, כי כאשר באו **ותדלנה ותמלאנה,** אז **ויבאו הרועים** אצלם להתחבר בהן, ואז **ויגרשום,** הן את הרועים מעליהם בצעקן, כי צעקו הנערות לבקש מושיעים, יבואו להושיען. ואז משה על הרועים חרה אפו, **ויקם ויושען** מליאנס, וגם הציל מימיהן **וישק את צאנם,** בל ישקו מהם את עדריהם. ולהיות כי במה שגברו על הרועים לגרשם שהוא כדרך אנשים, לא נאמר ותגרשום בתי"ו, כי אם **ויגרשום.**

ואומרו תחילה **להשקות צאן אביהן** ואחר כך אומר **את צאנם,** ואחר כך **את הצאן,** יתכן כי להיותן בנות גדולות, לצורך נשואיהן היו להן מאת אביהן צאן של עצמן לבד, וצאן של אביהן. והן, על כבוד אביהן החלו לדלות ולמלאת בעד צאן אביהן. וזהו **ותדלנה ותמלאנה וכו' להשקות צאן אביהן,** אך לא הספיק גם לצאנם. ובבוא משה להושיען, אז **וישק את צאנם,** שריבה ה**את** גם של אביהם עם שלעצמן. וזהו מאמרן באומרם **דלה דלה לנו,** שהוא **דלה להשקות צאן אביהן,** וגם **דלה לנו** שהוא בשבילנו, צאן שלנו. וזהו **וישק את הצאן** סתם, שכולל גם את צאן אביהן. והוא, כי גם שהן דלו כדי סיפוק צורך צאן אביהן והתחילו לשתות, לא גמרו השתיה בתגרת הרועים, באופן שלא הספיקו הן להשקותן על שגרשום הרועים. והשקתן משה מהרהטים שמלאו הן, וידלה גם הוא, ואחר כך דלה והשקה את צאנם כאמור.

יח וַתָּבֹאנָה אֶל-רְעוּאֵל אֲבִיהֶן וַיֹּאמֶר מַדּוּעַ מִהַרְתֶּן בֹּא הַיּוֹם :

יט וַתֹּאמַרְן אִישׁ מִצְרִי הִצִּילָנוּ מִיַּד הָרֹעִים וְגַם-דָּלֹה דָלָה לָנוּ וַיַּשְׁקְ אֶת-הַצֹּאן :

כ וַיֹּאמֶר אֶל-בְּנֹתָיו וְאַיּוֹ לָמָּה זֶּה עֲזַבְתֶּן אֶת-הָאִישׁ קְרָאֶן לוֹ וְיֹאכַל לָחֶם :

ראוי לשים לב:

למה למעלה אמר **ולכהן מדין שבע בנות** ואת שמו לא הזכיר, ופה הוא אומר **אל רעואל.**

חזור לעמוד השער

וגם למה בחר פה בשם זה, מביתר שבע שמותיו.

יח וַתָּבֹאנָה אֶל-רְעוּאֵל אֲבִיהֶן וַיֹּאמֶר מַדּוּעַ מִהַרְתֶּן בֹּא הַיּוֹם :

אמנם הנה ידענו מרבותינו ז"ל (**מכילתא** ריש יתרו) כי **רעואל** נקרא על שנעשה רע לאל. **עוד** אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א לח), כי עתה כפר בעבודה זרה, ונדוהו יושבי עירו, ועל כן מאסו בו רועים, והלכו בנותיו לרעות הצאן, ועל כן גרשום הרועים ובקשו לאונסן.

ויתכן, כי זה רמז הכתוב, **ולכהן מדין שבע בנות,** כי בהיותו כהן מדין נולדו והיו לו **שבע בנות.** כי היות לו **שבע בנות** היה בהיותו **כהן מדין,** אך לא בבואנה למלאת ברהטים. כי אם אחר שהוסרה גדולתו וכהונתו ממנו, ואחרי המאורע ההוא, **באו אל רעואל אביהן.** כלומר, שבאו לומר, כי להיות שנעשה רע לאל, שאביהן כפר בעבודה זרה, באה להן ששנאוהו כל בני עירו. אז השיב הוא ואמר, **מדוע מהרתן בא היום,** כלומר, אם כדבריכם **מדוע מהרתן בא היום,** כי אדרבה עתה הצלחתן יותר ש**מהרתן בא.** כלומר, כי אין זה רק בזכות שכפר בעבודה זרה הצליחו בנותיו.

יט וַתֹּאמַרְן אִישׁ מִצְרִי הִצִּילָנוּ מִיַּד הָרֹעִים וְגַם-דָּלֹה דָלָה לָנוּ וַיַּשְׁקְ אֶת-הַצֹּאן :

אז השיבו ואמרו נהפוך הוא, כי הלא **איש מצרי,** שמן הסתם המצריים עובדי עבודה זרה, **הצילנו מיד הרועים.** שעם היותו יחיד יכול כנגד רועים רבים. וגם בזמן מועט כזה שמיהרנו לבוא **דלה דלה** לבדו **לנו. וישק את הצאן,** שאין זה רק למעלה מסוג בני אדם.

או יאמר דלה דלה וכו', כי בשתי דליות נתברכו המים, **וישק את הצאן.** וזהו אומרו **דלה דלה.** ואיך תאמר שעל שכפרת בעבודה זרה הצלחנו, כי הנה המצרי, שסתמו עובד עבודה זרה, הוא אשר הצליחנו. ואפשר רמזו, שעל שהצאן הוא אלוהי מצרים הצליח בצאן.

כ וַיֹּאמֶר אֶל-בְּנֹתָיו וְאַיּוֹ לָמָּה זֶּה עֲזַבְתֶּן אֶת-הָאִישׁ קְרָאֶן לוֹ וְיֹאכַל לָחֶם :

אז השיב רעואל ואמר, **ואיו.** כלומר, מאשר אמרתן היא ראיה לדברי, כי על שגעלתי בעבודה זרה הצלחתן. כי הלא שלא בדרך טבע היה, אשר עשה את הטובה ואת היד החזקה הזאת. לכן אין זה, רק כי מלאך ה' הוא, ואין זה רק בזכות פרישתו מהעבודה זרה. וזהו אומרו **ואיו,** כלומר, כי איננו, כי אשר לו כח גדול כזה לא איש הוא, ומן הסתם נתעלם ופרח. ואם יהיה שאיש הוא, לא יהיה **איש מצרי,** רק איש בלא שם לווי מצרי, כי המצריים עובדי עבודה זרה לא יישר כחם לעשות כדברים האלה. **ולמה זה עזבתן את האיש,** כלומר, משולל כנוי מצרי, כי גם שאינו דרך ארץ להביא עמכן איש, מי שיש לו כח כזה לא ידמה לזולתו. וזהו **למה עזבתן את האיש,** ולא אמר את האיש מצרי, ולא את המצרי. ואם כדבריכם כן הוא, כי **איש מצרי** הוא, לפחות **קראן לו ויאכל לחם.** כי גם שלא נוכל לשלוח יד אל שה מהעדר, וטבוח

טבח והכן כי המצריים לא יאכלו את תועבת מצרים, נאכילהו לחם לבדו. ובזה הותכו רוב תיבות הכתוב שהיו קצת מיותרות.

והנה **וי"ו** של **ואיו** מיותרת.

ואפשר רמז דרך חכמי האמת, שיתרו הוא קין, ומשה הוא הבל (עיין **תיקוני זוהר** תיקון סט). וזה ירמוז לומר, כי זה הוא מי שנאמר בו פעם אחת **איו,** שנאמר (בראשית ד ט) אי הבל אחיך, ועתה חוזר ואומרו פעם שנית **איו.** וזהו אומרו **ואיו,** כי הוי"ו תורה על תוספת שאלת איו, שהוא רמז שנכתב בתורה, גם שרעואל לא היה יודע.

כא וַיּוֹאֶל מֹשֶׁה לָשֶׁבֶת אֶת-הָאִישׁ וַיִּתֵּן אֶת-צִפֹּרָה בִּתּוֹ לְמֹשֶׁה :

אמר, כי הנה היה מקום לחשוב, שאת כל אלה עשה משה למען קחת את בת רעואל לאשה, כאשר הוכיח סופו. לזה בא הכתוב ויאמר, **ויואל משה לשבת וכו',** לומר כי כל חפצו לא היה רק **לשבת את האיש** בלבד ולא לחיבת חיתון. אלא שמרעואל יצא הדבר, כי **ויתן את צפורה בתו** מעצמו **למשה.**

כב וַתֵּלֶד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ גֵּרְשֹׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה :

אמרו רבותינו ז"ל (**מכילתא** יח ג) כי התנה יתרו עמו, שהבן הראשון יהיה לעבודה זרה. והלא נמס כל לב איש שומע כדבר הזה, היתכן האיש משה יעשה כדבר הרע הזה, לתת מזרעו לעבודה זרה. ומה גם שעל כפרו בעבודה זרה הלכו בנותיו עם הצאן, ואיך יתנה עם חתנו יתן את בנו לעבודה זרה חלילה.

אמנם במה שכתבנו למעלה, שהוליד אברהם את ישמעאל, ויצחק את עשו, היה למען התיך ומרק הזוהמת נחש. ועל כן, הטיל אברהם בחינת עיקר זוהמתו בישמעאל, למען יצא יצחק במעט מזער ממנה. וכן יצחק, הפליא חסדו לו הוא יתברך, שבבטן רבקה יצר תאומים, שישאב האחד כל עיקר הזוהמה, הוא עשו, כמדובר למעלה, הקל אותה מעל יעקב. ועל כן ישמעאל ועשו דבקו בעבודה זרה. וכן יתכן כיוון יתרו, כי חש פן יקרה למשה כהם, והתנה שהאחד יכוון משה בכוונתו בקרוב אל אשתו, להטיל בחינת איזו חלאת זוהמה אם הייתה בו בבן הראשון, למען יצאו כל השאר זכים וטהורים, ועל ידי כן הראשון והשני כעשו ויעקב יהיו לו.

והעניין, כי אמר, הנה אברהם, הבן אשר שאב זוהמתו לא מבת זוגו מסוגו הייתה, כי אם משפחה מצרית ששאבה הזוהמה בקרבה. וביצחק, כי לישא שפחה אינו יכול כי עולה תמימה הוא, עשה לו יתברך נס להוליד תאומים, ששאב האחד הזוהמה. ועתה אתה, שאתה נושא אשה שלא מאומתך, אולי תכוון לעשות כאברהם, שלקח הגר והטיל בה טיפת בחינת

הזוהמה, כדי שיצא יצחק מטיפה קדושה משרה, כן גם אתה תיקח את זאת, למען תשאב איזו בחינת זוהמה אם יש בך, ואחרי כן אשה ישראלית תיקח לך להוליד ממנה בנים קדושים וטהורים. על כן התנה עמו כי הבחינה שהיה לישמעאל ויצחק, עם היותם משתי אמהות, תהיה לילידי צפורה, עם היותם מאם אחת, כעשו ויעקב כמדובר. למען על ידי היות למשה כוונה זו בהולדה, אם בו בחינת זוהמה, יטיל אותה בראשון והשאר יהיו טהורים.

ובזה יתכן אומרו, ושם האחד אליעזר (לקמן יח ד), ולא אמר ושם השני, כי הלא לא יחובר עם הראשון לפי תנאם. אך לא דבק ממנו מאומה מן החרם של עבודה זרה, כי טהור היה האב מן הזוהמה. אלא שבעת לידתם עדיין לא נגלה כי לא ידבק בו דבר מן העבודה זרה, על כן היה כמתחיל מאליעזר.

והנה היה אפשר לומר, שקראו **גרשם** על כי נתגרש הבן מקדושת אביו אל עבודה זרה, על כן אמר הכתוב, כי מה שמשה קראו **גרשם,** לא היה רק על כי **גר** היה משה עצמו **בארץ נכריה,** ואין עניין הגרושים אל הנוגע אל הבן, כי טהור היה. כי מי לנו גדול ממשה, זך ונקי מכל חלאת זוהמה. כי מי עלה שמים, ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה זה שלש רגלים. ועל כן לא דבק בגרשם מאומה. אכן, לא יצא ריקם על דבר שנקרא שמו על הדבר הזה, וגרם העוון בבנו, הוא שבואל בן **גרשם**. וגם הוא שב לאל בכל לבו, כנודע מאמר רבותינו ז"ל (בבא בתרא קי א). ועל בחינה זו נאמר האחד אליעזר (לקמן יח ד), כי מיוחד הוא, כי לא דבק מאומה גם בזרעו, נוסף על מה שכתבנו באומרו האחד.

ואומרו **גר הייתי וכו',** הוא כמצטער ואומר, מי יתן והייתי גר כיצחק, שנתקיים בו גר יהיה זרעך, והיה הגרות בארץ ישראל, וכמאמרו יתברך גור בארץ הזאת (בראשית כו ג), ככתוב אצלנו שם. אך **גר הייתי בארץ נכריה.** ועם כל זה מודה את ה', שגם שם היה עמו. או כמחזיק טובה ליתרו, שהיה לו כאב. כי אם היה גר, לא היה רק בערך היותו **בארץ נכריה,** אך בערך אכסניא שלו לא כגר יחשב, כי אם כאילו בתוך עמו הוא יושב. וכן נראה מדברי רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ד ב), שהחשיב הטבת יתרו עמו, עד גדר היות חייב לו יותר מלאביו. והוא מאמרם ז"ל ב**שמות רבה** (א לח), על וישב אל יתר חותנו (לקמן ד יח), מכאן שהפותח פתחו לחברו, חייב בכבודו יותר מאביו ע"כ.

והנה ראוי לשית לב:

למה לא נאמר פה, ותהר עוד ותלד בן ויקרא שמו אליעזר כי אלוהי אבי בעזרי וכו', כמו שנאמר בפרשת יתרו (לקמן יח ד). ואין לומר שלא נולד עדיין, כי הלא בלכתו מצרימה נאמר (לקמן ד כ), ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור, ואם כן קודם סיפור הליכתו מצרימה היה ראוי יספר לידת אליעזר וקריאת שמו.

אמנם, למה שאין ספק, שמשה היה מסתיר שברח מחרב פרעה, כי גם שם הייתה שליטת פרעה בימים ההם, כי גם יתרו מיועציו היה בתחילה (**שמות רבה** א יב). ואם כן, ודאי שהיה מסתיר שקראו אליעזר על שהצילו ה' מחרב פרעה, כי בזה יודע כי בורח הוא. על כן לא הזכירה התורה טעם הדבר, עד עתה שמשה עצמו היה מגלה לעיני הכל, כי קראו כך על שניצל מחרב פרעה, שהוא אחר יציאת מצרים, והיה בישראל מלך במדבר אשר הוא חונה שם הר האלוהים.

כג וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מִן-הָעֲבֹדָה וַיִּזְעָקוּ וַתַּעַל שַׁוְעָתָם אֶל-הָאֱלֹהִים מִן-הָעֲבֹדָה :
כד וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת-נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-בְּרִיתוֹ אֶת-אַבְרָהָם אֶת-יִצְחָק וְאֶת-יַעֲקֹב :
כה וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים :

אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א מא), כי נצטרע והיה חשוב כמת, והיה שוחט ילדי ישראל לרחוץ בדמם.

וראוי לשום לב: היכן נרמז בכתוב שחיטת ילדים. אך אפשר שהוא כדרך רוב מדרשי אגדה, שדורשים בגזירה שווה. והוא, כי נאמר כאן את נאקתם, ולהלן הוא אומר, ונאק את נאקת חלל (יחזקאל ל כד).

ונשים לב גם אל ארבעה מיני דאגה הנאמרים, **אנחה, זעקה, שועה, נאקה.** ועל השנים נזכרה עבודה. ועל השנים האחרים לא נזכרה, רק בראשונה ושלישית.
ועוד כי בשועה נאמר **ותעל שועתם,** ולא השמיעה. ובאנקה, שמיעה ולא עלייה.
ועוד, אומרו וירא אלוהים את בני ישראל, מה עניין ראיה זו ומה חידושה, כי הלא תמיד יראה ה'.
וגם אומרו וידע, בין לפירוש **רש"י** שאמר שנתן לבו עליהם ולא העלים עיניו, בין למתרגם שריחם וגאלם, הלא בכלל הפסוק הקודם הוא שריחם.
ובכלל אומרו וירא, הוא שנתן לב ולא העלים עיניו.
ועל פי דרכנו ניישב, מה עניין אומרו בימים הרבים.
וידוע מה שאמרו ז"ל (**שמות רבה** א מא) שימי צער נראין רבים.
ועדיין קשה כי מה בא להודיענו. כי מי לא ידע כי ימי צער היו.

כג וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מִן-הָעֲבֹדָה וַיִּזְעָקוּ וַתַּעַל שַׁוְעָתָם אֶל-הָאֱלֹהִים מִן-הָעֲבֹדָה :

אמנם, הנה שתים רעות היו להם:

א. העבודה הקשה אשר עובד בם זה כמה שנים.

ב. מה ש**וימת מלך מצרים,** שנצטרע והיו שוחטים הילדים.

ועל האחד אמר, ויהי בימים הרבים ההם, כלומר, והיה. ולא ימים מועטים כי אם **רבים** וכן רעים.

שנית, כי **וימת מלך מצרים,** וישחטו הילדים.

ועל **הימים הרבים** של עבודה, **ויאנחו בני ישראל מן העבודה** ש**בימים הרבים ההם.** ועל מה ש**וימת מלך מצרים,** על כן **ויזעקו** על מיתת המלך, ששחטו הילדים.

כד וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת-נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-בְּרִיתוֹ אֶת-אַבְרָהָם אֶת-יִצְחָק וְאֶת-יַעֲקֹב :

ועל מה שנאנחו על עבודה לא עלתה אנחתם, עד ששיוועו מן העבודה, ואז עלתה. אמנם על שחיטת הילדים לא הוצרכה לעלות שועה, כי מיד, **וישמע אלוהים את נאקתם.** היא נאקת החללים בעצמם. כד"א נאקת חלל. ואז, על ידי כן בלי צעקה, נמשך כי **ויזכור אלוהים וכו' את אברהם וכו'.**

כה וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים :

ושמא תאמר למה לא פנה אל בני ישראל מצד עצמן ולא לאבות. הלא הוא, כי הנה על ידי מה ש**ויזכור אלוהים** את ברית האבות תחילה, נמשך, שכאשר אחרי כן ראה את בני ישראל בכל בחינותם, בחינת צרתם ובחינת העדר זכותם, **וידע אלוהים,** כי גם מידת הדין הסכימה לרחם. וזהו **וידע אלוהים** לשון רחמים שידע וריחם אלוהים. אך אם היה מתחיל מהם לא היה מרחם, על העדר צדקתם שהיו גוי מקרב גוי. כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** רמז רלד) שאמרו הללו עובדי עבודה זרה והללו וכו'. וזה מאמר הכתוב (לקמן ו ד - ה) וגם הקימותי את בריתי וכו', ואחר כך וגם אני שמעתי וכו' אשר מצרים מעבידים וכו'.

או יאמר, כי הנה אשר מן המיצר יקרא, אשר דעה קנה צועק מתוך תשובה, מתודה שעונותיו הטו אלה, וצועק אל ה' ירחמהו. אך אשר דעה חסר, לא ישוב עד המכהו, רק יצעק אוי לי על צרתי כי כבדה, וכיוצא בזה. וזה בלתי ראוי ליעשות. והנה ישראל האנחו מן העבודה, שהוא מהבחינה השנית. ולא זעקו אליו יתברך בלבם, רק זעקה על כובד העבודה, וזה **ויאנחו מן העבודה.** ולא שווה למו. אז הוסיפו גם צעקה, וזהו **ויזעקו.** ואז **ותעל שועתם אל האלוהים,** הוא בית דין של מעלה, אך בבחינת היות מן העבודה שהיא הדרך השנית, על כן האלוהים לא ראה לרחם. אמנם אחר כך, **וישמע אלוהים את נאקתם** היא צרת נפשם, כי רבה כנאקת חלל. ולא הביט אל בחינת היות מן העבודה, במה שראה כי עם שאינם הגונים לגמרי, אין בזרע האבות טובים מהם לקיים בהם ברית האבות, כי טובים הם מאד בערך עשו וישמעאל.

וזהו **ויזכור אלוהים את בריתו את אברהם,** כלומר, ולא הספיק בעצם, שהיה לו ישמעאל, וכן **את יצחק,** שהיה לו עשו. והוסיף **את יעקב** שהיה מיטתו שלמה. ואז הביט בכל זרע שלשתם. **וירא אלוהים את בני ישראל,** שהם בני יעקב הנזכרים. ובראותו אותם כי בערך האחרים הם הטובים, ועל כן **וידע אלוהים.**

פרק ג

א וּמֹשֶׁה הָיָה רֹעֶה אֶת-צֹאן יִתְרוֹ חֹתְנוֹ כֹּהֵן מִדְיָן וַיִּנְהַג אֶת-הַצֹּאן אַחַר הַמִּדְבָּר וַיָּבֹא אֶל-הַר הָאֱלֹהִים חֹרֵבָה :

הנה לא נקרא חותנו **יתרו** עד שחיבב את התורה. שעל כן נקרא חובב. ונקרא רע לאל. ונקרא יתר על שיתר פרשה אחת בתורה. והוסיפו לו וי"ו בשמו, על שהוסיף מצות ומעשים טובים, ונקרא **יתרו** (**מכילתא** יתרו). נמצא, כי שם זה הוא אחר גדרי שלמויותיו שאחר התגיירו, ולמה מעתה קראו בשם זה.

ועוד, שאחר כל הכבוד הזה, קוראו **כהן מדין** וכדי בזיון הוא לו.

ועוד, כי מי לא ידע כי הוא היה **כהן מדין.**

אך יאמר, ההפרש שבין הדבר הנמשך לשלם, בחברת הפכו. כי בחברת משה עם חמיו, נמשך לו היות **רועה צאן.** אך חמיו קנה בחברת משה, שנקרא **יתרו,** שהוא תכלית השלמות למה שהיה **חותנו,** עם שהיה כעת **כהן מדין.** וזהו **ומשה היה רועה,** כי למשה נמשך היותו **רועה צאן.** ול**חותנו,** נמשך לו ממשה, עד בא אל גדר היות נקרא **יתרו.** ולא בלבד נמשך שלמות לאיש המתחבר עם הצדיק, כי אם גם לדומם, כי **וינהג וכו'.** ועל ידי מה ש**ויבא אל הר וכו',** נמשך שעל ידי המצא בהר ההוא, זכה אותו המקום ליקרא **הר האלוהים,** על ידי הנתן בו תורה. עם שכעת הוא חורבה, על היותו מקום חרב ושמם. שעל ידי מה שהיה שם התבודדותו וראשית נבואתו, נאמר לו שם, תעבדון את האלוהים על ההר הזה, שהוא במתן תורה.

ושיעור הכתוב: ומשה היה רועה את צאן מי שנקרא **יתרו,** על ידי היותו חותנו, עם שכעת הוא **כהן מדין,** שקנה חמיו [מעלה] בהקרב השלם אליו. וגם ההר קנה מעלה בהתחבר משה אליו, כי **וינהג וכו' ויבא אל** מקום, שעל ידי ביאתו שם זכה המקום ליקרא **הר האלוהים,** עם היותו כעת **חרבה.**

ולהיות שעדיין לא נתגייר עד שמעו קריעת ים סוף ומלחמת עמלק, יתכן שעל כן, לבלתי היות דעתו מעורבת עמו, בחר במלאכה זו מבזולתה, ועל כן נתרחק עד **אחר המדבר.** וזהו אומרו **כהן מדין וכו'** כי על היותו **כהן מדין,** על כן **וינהג וכו'.**

עוד אפשר, כיוון זה מראש הכתוב, **ומשה היה רועה וכו',** למה שעדיין הוא **כהן מדין,** לכן בחר בהיות **רועה.** וגם **וינהג את הצאן אחר המדבר,** להרחיק עצמו מהתערבות דעתו.

והנה הקשו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ב ד) אומרו **היה.** ואמרו, על שהיה מוכן לגאולה.
וגם הודיענו היותו **רועה,** אמרו רבותינו ז"ל (**תנחומא** שמות יד), שהוא, כי מהיותו מרחם בצאן, לקחו יתברך לרעות בעמו.

ויתכן בשום לב אל וי"ו שב**ומשה**, שרמז דבר ידוע מחכמי האמת, (**תיקוני זוהר** תיקון סט) כי משה הוא הבל, וקין הוא יתרו, הנקרא קני. ועל ידי היות **רועה צאן** הרגו, עתה על ידי היותו **רועה צאן** תקן. וזה ירמוז **ומשה** זה **היה רועה צאן,** כלומר אותו **רועה צאן** הכתוב בתורה, שהוא ויהי הבל רועה צאן. ונרמז קין באומרו **כהן מדין,** שעולה כמספר זהו קין עם הכולל. אשר תיקן יתרו מה שהרג את הבל, במה שהחיה את משה בבורחו מחרב פרעה. ונתן לו בתו, כנגד מה שחמד לו שני תאומותיו שהיו נשיו.
כן לתקן חמדת קין בנכסי הבל, נהג **את הצאן אחר המדבר,** בל ירעו בשדות אחרים. ועל ידי מה שהיה משה עושה לזכות את זולתו, עשה יתברך שיהיה מזכה את כל ישראל, והוא עניין המשך הכתובים.

ב וַיֵּרָא מַלְאַךְ ה' אֵלָיו בְּלַבַּת-אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסְּנֶה וַיַּרְא וְהִנֵּה הַסְּנֶה בֹּעֵר בָּאֵשׁ וְהַסְּנֶה אֵינֶנּוּ אֻכָּל :
ג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אָסֻרָה-נָּא וְאֶרְאֶה אֶת-הַמַּרְאֶה הַגָּדֹל הַזֶּה מַדּוּעַ לֹא-יִבְעַר הַסְּנֶה :
ד וַיַּרְא ה' כִּי סָר לִרְאוֹת וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסְּנֶה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי :
ה וַיֹּאמֶר אַל-תִּקְרַב הֲלֹם שַׁל-נְעָלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד עָלָיו אַדְמַת-קֹדֶשׁ הוּא :
ו וַיֹּאמֶר אָנֹכִי אֱלֹהֵי אָבִיךָ אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב וַיַּסְתֵּר מֹשֶׁה פָּנָיו כִּי יָרֵא מֵהַבִּיט אֶל-הָאֱלֹהִים:
ז וַיֹּאמֶר ה' רָאֹה רָאִיתִי אֶת-עֳנִי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרָיִם וְאֶת-צַעֲקָתָם שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נֹגְשָׂיו כִּי יָדַעְתִּי אֶת-מַכְאֹבָיו :

קשה אחר שהמלאך לא דבר לו מאומה כי אם ה**אלוהים,** וכמאמר הכתוב ויקרא אליו אלוהים וכו', למה נתראה המלאך.

ב. באומרו וירא מלאך ה' אליו, כי אחר ששם אלוהים הוא הדובר בו, מהראוי יאמר מלאך האלוהים.

ג. למה הוצרכה **לבת אש** והיותו ב**סנה**.

וידוע מאמרם ז"ל (**שמות רבה** ב ט), שנראה אליו בסנה שעליו חמשה חמשה לרמוז על זכות אבות ומשה ואהרן, **או** להודיע שאין מקום פנוי משכינה.

ד. למה הראהו יתברך **הסנה בוער באש** ו**שאיננו אוכל,** ולא דיבר לו מיד עניין הנבואה.

ה. אומרו והסנה איננו אוכל, כי מלת **והסנה** מיותרת כי עליו ידבר, ומהראוי יאמר והסנה בוער באש ואיננו אוכל.

ו. כי מהראוי יאמר מדוע לא אוכל הסנה, אך באומרו **לא יבער,** הוא הפך אומרו למעלה **בוער באש.**

ז. אומרו כי סר לראות, כי הוא מיותר, כי הרי נאמר **אסורה נא ואראה,** והיה לו לומר מיד ויקרא אליו וכו'.

ח. שנראה כי על כי ראה **כי סר לראות** על כן **ויקרא וכו',** איך מראותו כי סר לראות נמשך ש**ויקרא אליו ה' וכו',** ולא היה כן אם לא היה סר לראות.

ועל פי דרכנו, נשית לב אל אומרו הגשה בלשון הסרה, באומרו **אסורה נא,** ובאומרו **סר לראות וכו'.**

ט. אומרו אלוהי אביך, למה הקדים את אביו קודם לאבות, שעל כן הוצרכו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ג א) לומר, שעל שהיה טירון לנבואה הוצרך להשמיעו הקדוש ברוך הוא בקול עמרם, וחשב שהיה אביו קוראו, ואמר לו איני אביך אלא **אלוהי אביך.**

י. למה הודיע אלוהים לנו שהסתיר פניו.

יא. למה לא הסתיר פניו אחרי כן, במה שהוסיף לדבר עמו.

יב. למה נאמר **ויאמר ה'** פעם שנית, עודנו יתברך מדבר.

יג. כי למעלה נאמר **אלוהים,** ואחר כך נאמר **ויאמר ה'.**

יד. עניין הכפל ראה ראיתי.

וגם אומרו אשר במצרים, כי מי לא ידע כי במצרים היו עם ה'.

ולא עוד אלא שנראה באומרו **אשר במצרים,** ששולל את עמו אשר במקום אחר.

טו. כי אחר אומרו ואת צעקתם שמעתי, מי לא ידע שהוא **מפני נוגשיו,** ושידע **מכאוביו.**

טז. אומרו וארד, איך תצדק ירידה בו יתברך, והוא אל עליון.

יז. אומרו מיד מצרים, ולא אמר ממצרים.

יח. למה הודיע לו עתה שבח הארץ.

אמנם הנה ב**שמות רבה** (שמות רבה ב י) אמרו רבותינו ז"ל כי הסנה משל אל ישראל, והאש משל אל המצריים. והראהו הקדוש ברוך הוא, שכמו שהאש אינו מכלה את הסנה, כן מצרים לא יכלו את ישראל. והלא כמו זר נחשב, ידמה את ישראל לקוצים.

וטוב טוב היה מה שאמרו ב**פרקי רבי אליעזר** (פרק מ), שהסנה משל אל המצריים, והלבת אש משל אל הקדוש ברוך הוא.
ועוד, איך היה עולה על לב משה שיכלו שם ישראל, שהוצרך הוא יתברך להראות לו שלא יכלו, ואיה שבועת האבות וזכותם.

אך הנה כתבנו למעלה בטעם גלות מצרים, כי למען מרק את בני ישראל מחלאת זוהמת נחש, גזרה חכמתו יתברך להגלותם מצרימה, הוא כור הברזל. כהיתוך כסף בתוך כור, ומתמרק ויוצא הכסף הטהור ופורשים סיגים מכסף, כן רצה הקדוש ברוך הוא יהיו ישראל בקרב חלאת טומאת מצרים, מעין חלאת טומאת זוהמת נחש. למען על ידי מירוק העבדות, יבעט הבועט וידבק בטומאת מצרים. ואותם הרג ה' בימי חשך אפלה, ויישארו הכסף הטהור אשר התעתדו לעמוד בניסיון פסח מצרים. שמסרו עצמן על קדוש השם, לקשור את הטלה בכרעי מיטתם לעיני כל מצרים, עם היותו אלוהי מצרים. ואותם הוציא משם.

והיה על ידי רוב רחמיו יתברך. כי הלא עדיין לא שלמו ימי טהרתם, עד ספרו שבע שבתות תמימות, שהיו להם כשבעה נקיים. כי עד עומדם בהר סיני לא פסקה זוהמתן. ומה גם עתה, למה שאמרו ז"ל (**ילקוט** רמז רלד) כי עבדו עבודה זרה. ובאמור משה לישראל החדש הזה אתם נגאלים, אמרו לו האיך אנו נגאלים, ומצרים מלאה מעבודה זרה שלנו. וכן אמרו רבותינו ז"ל (**ילקוט** ואתחנן רמז תתקח), גוי מקרב גוי (דברים לד ד), עם מקרב גוי לא נאמר, מלמד שהללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה. וכן אמרו רבותינו ז"ל, שאפילו מאז היה משה במצרים, עודנו בן עשרים שנה, אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ב מ) שהיה אומר בלבו, למה גלו ישראל ולא בני עשו וישמעאל. עד שראה שגלו סוד הריגתו את המצרי, אמר אכן נודע הדבר למה גלו.

כלל הדברים, כי עם היות שהיו מוכנים ישראל ליטהר, עדיין לא היטהרו לגמרי, ולפי הדין לא היו ראויים ליגאל כעת.
ועוד שנית, כי גם המוכנים לא היו כולם, רק אחד מחמשה, או מחמשים, או מחמש מאות, או מחמשת אלפים למאן דאמר (**מכילתא** ריש בשלח).
ועוד שלישית, והיא אשר ידענו מ**ספר הזוהר** (**זוהר חדש** יתרו לט א), כי לולא גאלם ה' בעת ההיא, היו הולכים ומשתקעים תוך טומאת מצרים ונאבדים חלילה.

ונבוא אל העניין. והוא, כי הנה לבלתי יאבדו שמה, ביקש הוא יתברך למהר את הקץ על ידי האיש משה, המוכן ושלם מכל האדם. והוא, כי הנה ראה הוא יתברך כי אין ראוי לגאול את ישראל זך וקדוש כמשה. אך הנה עדיין לא נתחנך בנבואה, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** ג א), כי טירון היה לנבואה. כי על כן, בפעם הראשונה הזאת קראו בקולו של עמרם אביו, ואמר

הנני, ואמר לו הקדוש ברוך הוא איני עמרם אביך, כי אם **אנכי אלוהי אביך.** והנה, על שלא נסה באלה לא היה שם לבו להתבודד להשיג נבואה. וגם להיותו בחוץ לארץ, ומה גם בארץ מדבר משולל קדושה, ומוכן אל הפכה.

והנה ידענו מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** א לה), שהיה משה תמיד מהרהר בלבו, אם צדיקים הם ישראל, למה גלו הם, ולא עשו וישמעאל. וכשראה את דתן אומר הלהרגני אתה אומר, אמר אכן נודע הדבר. ועל פי דרכם, כי היה נדון בקרבו באמת, באמור לא ימנע: או הם כשרים ראויים ליגאל, או הם בלתי ראויים, על כי באלקי נכריים ישפיקו. אם הם ראויים, למה לא ירחמם ה' מסבלות מצרים כי כבדו מאד. ואם אינם ראויים, הלא אם קלקלו מעשיהם, מהמצריים למדו. וטוב טוב היה, שיפרעו חוב אברהם "כי גר יהיה זרעך וכו'" - בני עשו וישמעאל, ולא ישראל, שלא יתעתדו ליאבד. על כן רצה הקדוש ברוך הוא לברר וללבן הדבר לפניו, ולהעמידו על האמת.

ב וַיֵּרָא מַלְאַךְ ה' אֵלָיו בְּלַבַּת-אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסְּנֶה וַיַּרְא וְהִנֵּה הַסְּנֶה בֹּעֵר בָּאֵשׁ וְהַסְּנֶה אֵינֶנּוּ אֻכָּל :

וכללות העניין כאשר יבוא בס"ד, כי הוא יתברך העלהו גם עלה שלש מדרגות, זו למעלה מזו:

א. על ידי **מלאך**, להכינו לנבואה.

ב. לנבואת שם **אלוהים,** היא אספקלריא שאינה מאירה.

ג. להעלותה ממנה אל אספקלריא המאירה, היא שם ה' הגדול.

והנה ראשונה שלח מלאך, למען הכינו על ידו, לעוררו לפרוש מענייני העולם ולהתבודד לשידבר בו הוא יתברך. שלח מלאך, נתראה אליו **בלבת אש מתוך הסנה,** למען על ידי כן יסור מענייני העולם לראות בעניינים עליונים, בראותו מה שמפליא לעשות.

ג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אָסֻרָה-נָּא וְאֶרְאֶה אֶת-הַמַּרְאֶה הַגָּדֹל הַזֶּה מַדּוּעַ לֹא-יִבְעַר הַסְּנֶה :

וזהו אומרו אסורה נא וארא, כלומר אסורה נא מעסקי העולם ואתבודדה, כדי שאזכה לראות מראות אלוהים.

ד וַיַּרְא ה' כִּי סָר לִרְאוֹת וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסְּנֶה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי :

ולהיות שלא הייתה הכוונה כעת, רק למען יפרוש ויתבודד להשיג מראת ה'. ודברו עמו לא היה על ידו יתברך, רק על ידי מלאך. כי בלתי ראוי הוא תהיה ההכנה על ידי עצמו יתברך, כי אם כשיסור לראות. ועל כן כאשר ראה **ה' כי סר לראות,** שהוא כי סר מעסקי העולם להתבודד, אז הוכן להשיג נבואת אלוהים, **ויקרא** לו **אלוהים** עצמו יתברך **מתוך הסנה.**

ועל דבר מבוכת משה רבנו עליו השלום, שהיה מהרהר בלבו כמו שכתבנו, לא ימנע או הם ראויים, או בלתי ראויים. על כן באה מציאות מראת ה**לבת אש מתוך הסנה.** והוא העניין שכתבנו למעלה, כי היו אז ישראל ככסף בתוך הכור, הנתון באש להגות סיגים מכסף. וכמו שכתבנו שקצתם נבחרו ליגאל, ורובם להישאר שם כסיגים, דבקים אל חלאת מצרים. ואפילו הנבחרים, לולא רחמיו יתברך, גם המה לא גמרו להיטהר כאמור, והיה מקום אחיזת שר מצרים בהם, כאומרו הללו עובדי עבודה זרה והללו וכו'. וזה הוא משל **הסנה** הלז **בלבת אש.** והוא, כי המצריים אש חלאתם הממרקת את ישראל ככסף בכור, הוא משל אל לבת אש. וישראל עכורי הזוהמה, הקלים לאחוז בם אש המצרים כקוצים, נמשלו לסנה שהוא קוצים, כי קלים היו לאחוז בהם הפורענות כאש בקוצים, כמאמר שרו של מצרים: הללו עובדי עבודה זרה וכו'.

וכוונתו יתברך לומר לו, דע איפה כי בלתי כשרים הם כקוצים. אך לא כקוצים כסוחים משוללי שורש, כי אם כאילן קוצים, הוא הסנה. וגם ששורשו נטוע עלי מים. וכמו שאמרו ב**פרקי רבי אליעזר** (פרק מ), כי נרמז לו בזה זכות תורה שנמשלה למים. וגם שאש המצריים בוערה בם, אל תתייאש מן הרחמים, כי להבה לא תבער בם. וזהו אומרו **מלאך ה',** שהוא מלאך של רחמים, על דרך אומרם ז"ל (**במדבר רבה** כ יא) על אומרו בבלעם מלאך ה', שהיה מלאך של רחמים, ועל כן לא נאמר מלאך האלוהים.

והראה לו הוא יתברך לבת אש וכו', שהוא להבה יוצאת מאש, כי כן יורה סמיכות התי"ו. שאם לא כן, היה לו לומר בלהבה מתוך הסנה. אך הוא שהראהו דמות אש למטה בסנה כאש ממשיי, ומהאש ההוא יוצאת להבה, ועולה בחלק העליון מהסנה בתוכו. **וירא והנה הסנה בוער באש,** כי חלק הסנה התחתון שבו האש היה **בוער באש** ההוא. אך חלק שבו הלהב, אשר שם נראה אליו **מלאך ה',** לא היה בוער בלהבה. **והסנה** הנזכר, שהיה בוער באש, **איננו אוכל.** כי היה בוער, אך לא היה כלה. אך חלק העליון שבו הלהב, אפילו בוער לא היה בלהב. וזהו יותר תמיהה שלא שלט הלהב לאחוז בקוצים שהוא בתוכם, גדולה מאשר אין הסנה כלה במקום שהאש בו, כי אולי עוד מעט יכלה ולא מיד, מפני לחותו למטה. ועל חלק זה אמר, **אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה.** כי יש מראה קטן בלתי תמוה הרבה, שהוא חלק ש**הסנה בוער באש ואיננו אוכל.** ויש מראה גדול, והוא חלק **לבת אש,** שאפילו איננו בוער. ואמר כי על זה שהוא **מראה גדול,** היה רוצה להתבודד לסור מענייני העולם, לראות **מדוע לא יבער הסנה** בלבת אש כלל.

ופשר דבר הוא, כי בטומאת מצרים השורפת ומתדבקת בזוהמת ישראל למרקם, היה בה עכירות ודקות. העכירות הוא נמשל האש העב, והרק נמשל אל הלהב היוצא מהאש. ואשר היו בישראל עכורי הזוהמה, נמשלים לשפלי האיכות שבהם, כקוצים שבשפולי הסנה,

ששלטה בהם עכירות טומאת מצרים. וזהו **הסנה בוער באש,** כי כן בערה בם וימותו בימי אפלה. אך **איננו אוכל** לגמרי, כי הוא יתברך חושב מחשבות לבלתי יידח ממנו נידח לעתיד. והוא דעתנו שעליהם אמר הכתוב (ישעיהו כז יג) והנדחים בארץ מצרים וכו'. ואשר היו בישראל קלי הזוהמה, אשר לא היה כח בעכירות טומאת מצרים לשלוט בהם, אך עדיין היה אפשר שתשלוט בהם אש הבלתי עכורה, הנמשלת ללהבה הדקה. ואלוהינו מרחם, לא עזב את הלהבת אש ההיא לשלוט בקלי הזוהמה כלל, עם היות בהם מקום זוהמה מה לאחוז, לבל יאבדו שארית ישראל חלילה, ואלו הם אשר יצאו ממצרים. ועל אלה הייתה התמיהה, **מדוע לא יבער הסנה.** וזהו משמעות הכתוב, כי ראה שלשה דברים:

א. וירא אליו מלאך ה' מתוך הסנה.

ב. וירא והנה הסנה בוער באש, שהוא שמה שהוא באש הוא בוער.

ג. כי איך מה שהוא במקום הלבת אפילו בוער לא היה. **והסנה** ש**באש איננו אוכל** כמדובר.

ואחר שראה ה' כי סר מענייני העולם הזה על ידי מראות המלאך, אז עלה אל נבואת אלוהים. ולבל יחשוב כי המלאך הוא הקורא אותו, ולא עלה עדיין אל נבואת אלוהים, על כן כפל ואמר **משה משה.** לומר, **משה** היית במדרגה אחת, והנך **משה** אחר, כלומר במדרגה עליונה ממנה. כלומר, דע והכן עצמך.

ויאמר הנני מוכן.

ה וַיֹּאמֶר אַל-תִּקְרַב הֲלֹם שַׁל-נְעָלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד עָלָיו אַדְמַת-קֹדֶשׁ הוּא :

אז אמר לו **של נעליך.** שהוא, למען תדע כי גדר נבואת אלוהים היא, אשר איננה רק ב**אדמת קדש.**

ו וַיֹּאמֶר אָנֹכִי אֱלֹהֵי אָבִיךָ אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב וַיַּסְתֵּר מֹשֶׁה פָּנָיו כִּי יָרֵא מֵהַבִּיט אֶל-הָאֱלֹהִים:

אז דבר לו עניין הנבואה, **ואמר אנכי וכו',** לומר אשר נוראות נפלאתה **מדוע לא יבער הסנה,** שהנמשל הוא איך אין לבת אש מצרים שולטת בישראל לבלתי הגאל. אמר, אל תתמה על החפץ, כי הלא על כן נגליתי אליך באילן קוצים גדל על מים, וגם שיש לו שורש, לומר, כי גם שישראל בלתי כשרים דומים לקוצים, לא לקוצים כסוחים, רק לסנה שעל מים ישלח שורשיו. לרמוז כי יש להם זכות תורה, המשולה למים, ושורש חזק להצילם. מה שגדל על מים הוא כי יש להם זכות תורה שבמצרים. והוא מאמרם ז"ל (**שמות רבה** ה כ), שכל שבט לוי היו עוסקים בתורה במצרים, ועמרם היה ראש ישיבה שלהם (**שמות רבה** א כג), וזה רמז לו באומרו **אלוהי אביך.** וכן אמרו רבותינו ז"ל ב**פרקי רבי אליעזר** (פרק מ), שרמז לו הקדוש ברוך הוא במראת הסנה: מה סנה גדל על מים, כן ישראל יזכו על ידי תורה שבמצרים.

עוד יש להם שורש חזק ואמיץ, והוא זכות אבות, וזהו אומרו **אלוהי אברהם כו'.** והנה רצה הקדוש ברוך הוא להעלות את משה ממדרגה אל מדרגה, עד אספקלריא המאירה. והוא,

כי ראשונה וירא אליו מלאך ה', למען הכינו כמדובר.

ואחרי כן ויקרא אליו אלוהים, היא שכינה אספקלריא שאינה מאירה.

ואחרי כן על ידי פעולת ענוותנותו, כי **ויסתר משה פניו כי ירא כו',**

כי אמר בלבו שאינו כדאי להביט, ויירא פן לקוטן הכנתו יאשם. אז אמר הוא יתברך, חייך שגדולה מזו אעלך גם עלה, שתנבא באספקלריא המאירה. כי עד כה **האלוהים** דבר בך, ומעתה בשמי הגדול. וזה החילו עתה, באומרו –

ז וַיֹּאמֶר ה' רָאֹה רָאִיתִי אֶת-עֳנִי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרָיִם וְאֶת-צַעֲקָתָם שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נֹגְשָׂיו כִּי יָדַעְתִּי אֶת-מַכְאֹבָיו :

ושמחתי לראות מאמר ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן (ברכות ז א), כי בשכר שלש זכה לשלש:

בשכר ויסתר משה פניו,

זכה לקירון פנים.

בשכר כי ירא,

זכה ויראו מגשת אליו.

בשכר מהביט אל האלוהים,

זכה ותמונת ה' יביט,

שקרוב לומר שהוא מה שכתבנו.

או יאמר, כי עד כה הייתה מידת הדין מדברת בו, על כן זחל **ויירא מהביט.** על כן דבר בו מעתה מידת רחמים וזהו **ויאמר ה' כו'.**

עוד כיוון, כי עד כה לא הזכיר לישראל שום זכות מצד עצמם, כי אם זכות אבות, וזכות תורה של שבט הלוי בלבד, על כן נראה דבר קשה להיות הגאולה שלמה. על כן **ויאמר ה' ראה ראיתי כו'.** לומר, עד כה דברה מידת אלוהים, ולא ימצא להם זכות עצמם מספיק אל מידתו. אך אני בחינת מידת רחמים, **ראה ראיתי** שתי ראיות:

הראיה הראשונה, שהוא זכות זולתם, האמורים בבחינת **אלוהים.**

וראיה שנית, היא זכות עצמם. וזהו **ראה ראיתי,** ראה הראיה האמורה מזכות זולתם.

וגם ראיתי זכות עצמם, הוא **את עני עמי אשר במצרים.** כלומר, את עני הניכרים היותם עמי, עם היותם במצרים. ויהיה מאמרם ב**מכילתא,** שבזכות ארבע זכיות שאין כל העולם כלו כדאי להם, נגאלו ישראל. כי היה ניכר לכל שהיו עמו יתברך מיוחד:

שלא שינו את שמם,

שלא שינו את לשונם,

שלא נחשדו על העריות,

ושלא היו דלטורין.

וזה יאמר פה, **ראיתי את עני** מי שניכר שהוא **עמי אשר במצרים. ואת צעקתם** גם כן **שמעתי,** עם היות שלא צעקו אלי בלבם שאענם על כי עמי המה, כשבים עד המכה ירחמם, כי אין בלתו. רק צועקים מהעבודה, כמי שצועק מנהמת לבו על מכת מכהו. ולא חשתי, יען כי **ידעתי את מכאוביו,** שאשר לו גודל מכאובות לבו בל עמו לכוון בצעקו אל הבחינות הראויות כי אין אדם נתפס על צערו.

עוד אפשר כיוון, אמר על דאגת משה, אל תצר, כי מה שאתה רואה עתה, כבר ראיתי אני מתחילה **את עני עמי אשר במצרים. ואת צעקתם** שצועקים עתה, **שמעתי** מאז קודם נוגשיו וזהו **מפני נוגשיו.** והוא, כי מאז **ידעתי את מכאוביו,** כי כל העתיד גלוי לפניו.

ח וְאֵרֵד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וּלְהַעֲלֹתוֹ מִן-הָאָרֶץ הַהִוא אֶל-אֶרֶץ טוֹבָה וּרְחָבָה אֶל-אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ אֶל-מְקוֹם הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי :

אחרי הודיע אלוהים אותו תשובה על תמיהתו, מדוע לא יבער הסנה, באמור לו כי גם שישראל כקוצים בלתי ראויים, עם כל זה להבת המצריים לא תבער בם. עתה נמשכו למשה שתי תמיהות.

א. על מה שהקדים ואמר לו **של נעליך כו'.** כי הייתה שם שכינה, מה צורך שכינה להיות בחוץ לארץ, ומה גם באילן נמוך ושל קוצים שאינו לפי כבודו.

ב. על הדבר השני שהודיעו, כי ישראל היו בלתי ראויים כקוצים, אלא שמחפש להם זכויות כרוב רחמיו. כי הלא עתה תתחזק קושייתו. שאמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א לה), שהיה מהרהר בלבו למה הגלה את ישראל, ולא את עשו וישמעאל, לפרוע חוב אברהם כי גר יהיה זרעך, ולא את ישראל שנעשו כקוצים, ולא יצטרכו לחזר אחר זכויות שיש בישראל פקפוק. ומה גם לקטרוג שרו של מצרים, הללו עובדי עבודה זרה כו'. על כן, על שתי אלה חל עליו יתברך חובת ביאור, ותת טוב טעם על כל אחד.

ובראשון החל, שהוא על מה זה נתראה הוא יתברך בחוץ לארץ, ובאילן הנמוך ושפל כסנה, שאינו לפי כבודו יתברך חלילה. ואמר, **וארד להצילו מיד מצרים וכו'.** שהוא לרמוז לו

ירידת שכינה בגלות עם ישראל הנמשלים לסנה להיותם נמוכים ומחוסרי זכות כקוצים. והוא מאז ירד יעקב מצרימה כד"א (בראשית מו ד) אנכי ארד עמך מצרימה. וזהו וארד, כלומר מאז, להיות בגלות אתם כדי להצילו כו', כנודע מרבותינו ז"ל, שאם לא כן לא היו זוכים לצאת. ולהורות רמז לזה, נתראה שם. שעל ידי כן לא יכלה טומאת מצרים להחזיק בם בעצם, לשקעם שם עד עולם. וגם מה שאמרו רבותינו ז"ל, שעל ידי היות שכינה עמהם עצרו כח לשמור הארבעה דברים שהיו בהם, שלא שינו את שמם שלא שינו את לשונם, שלא נחשדו על העריות, ושלא היו דלטורין כמדובר. וזהו **וארד להצילו וכו'.**
ועוד לנו דרך אחרת בדבר זה, נזכירהו בפסוק שאחר זה בס"ד.

ועל השנית, והיא מבוכתו, אשר אמרו רבותינו ז"ל, שהיה תמיד מצטער ואומר למה לא גלו בני עשו וישמעאל. כי הנה עתה תגדל קושיתו לאמר, למה גלו אלו שנמשך היו אבודים לגמרי, לולא חרדת עליהם חרדות גדולות לבל יאבדו. וטוב טוב היה לבלתי הביאם לידי כך, ולתת תחתיהם את אדום וישמעאל. לזה אמר, **ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ כו'.** לומר, כי מי שפורע חוב הגלות, מטיבין לו ונוחל את הארץ. וזהו אומרו **מן הארץ ההיא,** שהיא של גלות **אל ארץ וכו'.**

עוד טעם שני, כיוון באומרו **מן הארץ ההיא אל ארץ כו',** לומר, כי הנה העליה היא כמתהומא דארעא ועד רום רקיעא. **מן הארץ ההיא,** שהיא ערות הארץ, תוקף טינופת הטומאה, **אל ארץ טובה** מפני הקדושה, כנודע. ועל כן, לולא ירדה שכינה להעלותם מי יעלה אותם העליה הגדולה הזאת, ולגרש כמה עממין מפניהם, **הכנעני והחתי כו'.** וזהו אומרו **אל מקום וכו'.**

ועל פי דרכו רמז לו, כי גם שאין מעצור לה' להשפיע להם טובה במצרים, כי הלא גם במצרים היה הוא יתברך מבליע ילדיהן בארץ, וממציא להם כעין שני דדים להניק לכל אחד חלב ודבש (**שמות רבה** א טז). ואם כן, מה צורך להשפיע להם טובה בארץ אחרת. לזה אמר, **אל ארץ טובה כו',** לומר, שאינו דומה שפע שבארץ ישראל, אל הבא במצרים. כי גם שגם שם היה הוא יתברך מאכילן דבש וחלב, הלא היה באמצעות ארץ בלתי טובה, מתוך ארץ טמאה, וגם בצינורות זרים צרים משתלשלים מהקדושה, ומתמעטים על ידי אמצעות אדמה טמאה. אך ארץ ישראל, היא טובה לבוא בה הקדושה, דרך צינורותיה הקדושים בדרך רחבה, כי שם שער השמים, וזהו טובה ורחבה.

ועוד, כי מה שגם במצרים היו יונקים חלב ודבש התינוקות, לא הייתה הזיבה מאיכות הארץ, כי אם שהיה השפע מפלש מהקדושה ועובר דרך ארץ שאיכותה נגדיי. אך ארץ ישראל, מצד עצמה היא זבת חלב ודבש, וכהנהו עובדי דגמרא (כתובות קיא ב). ולא על כח קושי מצרים ושרו אני עושה חלילה לבלתי הטיב להם שם, כי הלא נהפוך הוא, כי שם הוא מקום כמה

עממין, מה שאין כן מצרים שהוא עם אחד ושר אחד. וזהו אומרו **אל ארץ זבת חלב כו' אל מקום [הכנעני] וכו'.**

ט וְעַתָּה הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלָי וְגַם-רָאִיתִי אֶת-הַלַּחַץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לֹחֲצִים אֹתָם :
י וְעַתָּה לְכָה וְאֶשְׁלָחֲךָ אֶל-פַּרְעֹה וְהוֹצֵא אֶת-עַמִּי בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם :

הנה אומרו ועתה, בין בפסוק זה בין בפסוק שאחריו, הוא מיותר, כי מי לא ידע כי עתה הוא העניין.
וגם אומרו הנה צעקת וכו', הרי נאמר ואת צעקתם שמעתי וכו'.
ועוד, כי הוא יתברך אמר **וארד להצילו מיד מצרים,** ואיך מייחס ההוצאה אל משה, באומרו **והוצא את עמי וכו'.**

אך לבוא אל העניין, נשים לב אל אומרו מיד מצרים, ולא אמר ממצרים.
וגם אומרו פה לשון הצלה, ואחר כך במשה לשון הוצאה, באומרו **והוצא וכו'.**

אמנם, הנה ידענו מרבותינו ז"ל (עדויות פרק ב משנה י), כי היו המכות משמשות שנים עשר חודש. והנה ה**רד"ו** שנה, שבהם נשלמו ארבע מאות שנה עם הק"ץ שנה שמלידת יצחק, לא שלמו עד סוף שנה של מכות. נמצא, כי בעת דברו יתברך עם משה ושלח אותו, היה שנה קודם תשלום הזמן.

עוד ידענו מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** כא ה, כב ג), כי שרו של מצרים, מצרים שמו, על פסוק והנה מצרים נוסע אחריהם (שמות יד י), ועל פסוק וירא ישראל את מצרים מת (שמות יד ל).

ונבוא אל העניין. והוא, כי הנה טרם עת צאת ישראל ממצרים, לא התאמץ עוזא שרו של מצרים להחזיק בישראל, עד שיצאו והיו בים סוף. כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** כא ה), נוסעים לא נאמר [אלא נוסע], מלמד ששרו של מצרים היה בא אז נגד ישראל.

וכן אמרו רבותינו ז"ל (**זוהר** ח"ד קע ב), שצווח לפניו יתברך, משוא פנים יש בדבר, הללו עובדי עבודה זרה והללו וכו' הללו מגדלי בלורית והללו וכו', ושמהארבע מאות שנה עדיין נשארים ק"ץ שנה, ושיעמוד מיכאל בדין במקומם, והוא במקום המצריים בפני בית דין של מעלה. וראה הוא יתברך, כי אם אין הוא יתברך לישראל מי להם. ונכנס בעובי הקורה על ידי עצמו וגאלם. כאשר האריכו רבותינו ז"ל בדבר. הנה, כי לא התחזק שרו של מצרים, רק בעת היציאה בים סוף, אך לא מעתה. ועל כן כל עיקר צורך היעשות על ידי השכינה, הוא בזמן ששרו של מצרים מתאמץ נגדם להצילם מידו, אך לא מעתה.

ט וְעַתָּה הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלָי וְגַם-רָאִיתִי אֶת-הַלַּחַץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לֹחֲצִים אֹתָם :
וזה מאמרו יתברך **וארד וכו',** לומר, מה שהוצרכתי לירד לעשות בעצמי, הוא להצילו מיד מצרים האוחז בם, הוא השר, כי מצרים שמו. ולזה צריך אני בעצמי, שהוא לסוף השנה בהשלים הארבע מאות שנה כשמחזיק בישראל, וכמעט הם בידו, להצילם מידו, ולהעלותו העליה הגדולה מן הארץ ההיא וכו'. אלא שמה שמעתה אני מתחיל ליטפל בדבר, הלא הוא, כי **ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי,** ואין יכולין לסבול עד סוף השנה, **וגם ראיתי את הלחץ וכו'.** ועל כן **לכה ואשלחך וכו',** לומר מה שאני אעשה בעצמי, יהיה אז, בעת יהיו ביד השר, שהוא להצילו מיד מצרים.

י וְעַתָּה לְכָה וְאֶשְׁלָחֲךָ אֶל-פַּרְעֹה וְהוֹצֵא אֶת-עַמִּי בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם :
אך **ועתה לכה ואשלחך וכו'** ביני וביני, **והוצא את עמי ממצרים,** שהוא היציאה. כי בעת היציאה לא יחזיק השר בהם, כי עדיין לא המרו על ים בים סוף. אך ההצלה מיד השר אעשנה אני אחרי כן, שהוא בהיותם בים סוף. וזהו מקרא שכתוב, ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים. לומר, כי מה שנדר הקדוש ברוך הוא וארד להצילו מיד מצרים, אז נתקיים ביום ההוא.

או שיעור הכתוב על דרך זה, כי ראה הוא יתברך כי יכול משה לומר לפניו, הלא אמרת (בראשית מו ד) אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה את בניך מהגלות, ואם כן למה תשלחני ולא תעשה בעצמך כאשר אמרת. על כן הקדים ואמר, מה ש**וארד** מאז אתם בגלות, הוא כדי **להצילו מיד מצרים** הוא השר, באחרונה, כמדובר. אך **ועתה הנה וכו',** לומר, ועתה בין כך ובין כך **לכה ואשלחך והוצא,** ככל הכתוב למעלה.

ובאומרו **לכה ואשלחך וכו',** מהראוי היה יאמר אשלחך ולכה. אך לבל יאשם משה רבנו ע"ה על סרבו בשליחות, הקדים ואמר **לכה,** כלומר לכה בבחירתך שתחפוץ ללכת, ואחרי כן **אשלחך**. ועל כן לא נאשם בסרבו שבעה ימים, מה שאין כן אם היה גוזר ואומר הנני משלחך ולכה, שאם ימנע היה עובר מצוותו יתברך חלילה.

ובדבריו יתברך רמז לו בטחון, אחת ושתים זכיות להוציאן, באומרו **את עמי בני ישראל**. והוא, כי שכינה וכל פמליא של מעלה, היו גם כן בגלות מצרים, ויתעתדו לצאת יחד. כמו שאמרו ז"ל (סוטה יג א), שאמר משה לארונו של יוסף שהיה בין ארונות מלכים, שכינה וכל מפליא של מעלה יוצאין עם ישראל, אם תראה עצמך מוטב, ואם לאו אנו פטורים. וזה היה בטחון גדול למשה ולישראל, כי מי שיוציא שכינתו וחיליה, יוציא את ישראל. וזה מאמרו לפנים, באומרו והוצאתי את צבאותי, כאשר יבוא ביאורו בסייעתא דשמיא. וזה רמז פה

באומרו **את עמי,** כי מלת את ריבתה פמליא של מעלה, והוא הביטחון לישראל. וזכויות הישראל, רמז באומרו **עמי,** כלומר המיוחד לעבודתי ולכבודי. שהוא, אצל שבט לוי שבו זכות עסק התורה, כי אם גם יתר ישראל, כי עם ה' המה, כי היו בהם ארבע מידות, שלא שינו את שמם וכו', וזהו אומרו **עמי**, ובאומרו **בני ישראל** רמז זכות אבות.

יא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָאֱלֹהִים מִי אָנֹכִי כִּי אֵלֵךְ אֶל-פַּרְעֹה וְכִי אוֹצִיא אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם :
יב וַיֹּאמֶר כִּי-אֶהְיֶה עִמָּךְ וְזֶה-לְּךָ הָאוֹת כִּי אָנֹכִי שְׁלַחְתִּיךָ בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת-הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעַבְדוּן אֶת-הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה :

הלא כמו זר נחשב ימאן בשליחות מי שאמר והיה העולם חלילה, ומה גם האיש משה ענו מאד.

ואפשר שקרה לו, כעניין שמואל בשלחו אותו יתברך למשוח את דוד, שאמר, לפניו יתברך, איך אלך ושמע שאול והרגני.

והקשו ז"ל (פסחים ח ב), איך לא בטח שיצילהו ה' בלכתו בדרך מצוותו יתברך. ואמרו, היכא דשכיח הזיקא שאני. וזה יהיה מאמר משה, **מי אנכי כי אלך אל פרעה.** שאמר, שתים הנה טענותי:

א. מי אנכי, שאהיה כדאי לשליחות זה.

ב. כי אלך אל פרעה, שברחתי מחרבו הקשה, והרגני ושכיח היזיקא.

ומה גם להוציא את בני ישראל, שעתה יראה פרעה מעשה ויזכור, כי אני הוא שהייתי עתיד להוציא את בני ישראל, שעל כן גזר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, ומן המים משוני. באופן כי בן מות הייתי לו מאז על פי גזרתו, ונוסף גם זה על בריחתי מפניו, ויהרגני. באופן, שכל עיקר טענתו היה מאימת המלך.

וזאת תהיה כוונת המסורה, כי שלשה מי אנכי יש במקרא.

זה, **מִי אָנֹכִי כִּי אֵלֵךְ אֶל-פַּרְעֹה**

ומי אנכי ומי חיי (שמואל א, יח יח).

ומי אנכי ומי ביתי (שמואל ב, ז יח).

והוא, טעם אומרי **מי אנכי כי אלך אל פרעה,** הוא, על כי מי אנכי ומי חיי, שיקפח חיי ממני.

ושמא תאמר אולי לא יכירך אחר כמה שנים, או שכח את אשר עשית לו. לא יתכן, כי הלא **מי אנכי** שישכחני, שמילדותי היה ירא ממני. ומה גם שאמרו ז"ל (**ילקוט** רמז קסו) כי הסיר כתר מלכותו של פרעה מראשו. ואמר פרעה, הלא זה אשר נאמר עליו שעתיד לגאול את ישראל ולכובשני. וכמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** א ט), כי שלשה היו באותה עצה, איוב יתרו בלעם וכו'. באופן, שעתה יראה מעשה ויזכור. נוסף על דבר הריגת המצרי, וזהו **מי אנכי.**

וגם אין לומר שלא יכירני, כי הלא ומי ביתי אם לא בית פרעה. כי שם נתגדלתי עד בן עשרים שנה, ולא אוכל להתנכר. והוא העניין שכתבנו. ועל כן הוצרך הוא יתברך להבטיחו (יב) **כי אהיה עמך וכו'.**

עוד יתכן בהתכת כל תיבות שני כתובים אלו הבאים כאחד, בשום לב:
ראשונה, באומרו **מי אנכי כי אלך אל פרעה,** שנראה שאינו כדאי לדבר אל המלך. ומה הוא פרעה כלב המת ההוא. כי אשר מלך מלכי המלכים מדבר עמו, לא יהיה כדאי לדבר עם מלך בשר ודם. והנה בדרך הקודם עלתה ארוכת קושיא זו. אך עדיין יש תיבות בכתוב, ודקדוקים אחרים, יתיישבו יותר בדרך אשר נבאר בס"ד.
ועוד, בתשובתו יתברך **כי אהיה עמך וזה לך האות וכו'.** למה צריך אות ולא יספיק דבורו יתברך.
ועוד, כי הלא נהפוך הוא אות זה מכל דרכי האות, כי הלא האות ראוי יהיה ממה שהוא עתה לאמת העתיד, כעניין אליעזר ויהונתן וגדעון. אך זה, הוא שעל מה שיהיה עמו עתה, נותן לו אות ממה ש**יעבדון** לעתיד **את האלוהים**, אחרי צאתם ממצרים.

אמנם הנה עלה על דעתו, כי לא יעשה ה' אלוהים דבר. ולא יהיה עמו כעת, עד הסוף. כמפורש (לעיל ג ח) על **וארד להצילו מיד מצרים.** אך עתה, זכות משה לבדו יספיק עד מציאות הוצאה בעלמא. כמפורש על **ועתה לכה כו'.** על כן אמר, הנני רואה חמשה עיכובים:
א. מי אנכי מצד עצמי בלעדך, ומה גם לרבותינו ז"ל (**שמות רבה** ג ה) שפירשו, האם אנכי, הוא אשר אמרת ואנכי אעלך גם עלה את בניך.
ב. כי אלך אל פרעה, שברחתי מחרבו והרגני.
ג. וכי אוציא את, שהוא את לרבות שכינה ופמליא של מעלה. כי מה אני לכך. שרמז באת זה, מה שריבה לו הוא יתברך באומרו **את עמי,** בריבוי אותו האת.
ד. בני ישראל, שהיה נודע שהיו עובדי עבודה זרה כמצריים, ובמה יזכו.
ה. היות **ממצרים,** שצריך לשדד שר ומערכה המחייבת שעבד לא יגאל עוד.

והשיב לו הוא יתברך, **כי אהיה עמך.** הרי נתקנו כולן זולת הרביעית. ואם יתחמץ לבבך לומר, במה אדע כי תהיה עמי כאשר אמרת **כי אהיה עמך,** ולא יעכב איזה עוון ישראל. על כן, **וזה לך האות** כי אני בעצמי **אהיה עמך,** כי הנה גדול חשיבותך לפני, כי הלא אנכי שלחתיך בעצמי, ולא על ידי מלאך. כי כאשר נראה אליך מלאך מתוך הסנה, האם לא היה יכול המלאך ההוא לשלחך משמי. ולא רציתי, רק שאנכי בעצמי שלחתיך, כד"א ויקרא אליו האלוהים מתוך הסנה ויאמר וכו'. ואין לך אות גדול מזה שאהיה עמך, כי גדלת בעיני להיות אתך. וזהו **וזה לך האות,** ומה הוא האות, הלא הוא כי אנכי שלחתיך.

חזור לעמוד השער

ועל הרביעית, שישראל עובדי עבודה זרה, אל תחוש. כי הלא אין זה, רק רע מודבק ממצרים להיותם בתוכם, אך **בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים** לבדו, ולא את עבודה זרה, **על ההר הזה,** כי אין חטאם זה שורשיי להם. והוא מאמרנו על פסוק כשושנה בין החוחים (שיר השירים יב ב), ומאמרם ז"ל (**ילקוט** שם רמז תתקפב) על פסוק שזפתני השמש.

יג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָאֱלֹהִים הִנֵּה אָנֹכִי בָא אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתִּי לָהֶם אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם וְאָמְרוּ-לִי מַה-שְּׁמוֹ מָה אֹמַר אֲלֵהֶם :

יד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-מֹשֶׁה אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶהְיֶה שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם :

טו וַיֹּאמֶר עוֹד אֱלֹהִים אֶל-מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם זֶה-שְּׁמִי לְעֹלָם וְזֶה זִכְרִי לְדֹר דֹּר :

טז לֵךְ וְאָסַפְתָּ אֶת-זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב לֵאמֹר פָּקֹד פָּקַדְתִּי אֶתְכֶם וְאֶת-הֶעָשׂוּי לָכֶם בְּמִצְרָיִם :

יז וְאָמַר אַעֲלֶה אֶתְכֶם מֵעֳנִי מִצְרַיִם אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֶל-אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ :

ראוי לשים לב:

א. אל אומרו הנה אנכי בא אל בני ישראל, מה צורך אומרו **הנה אנכי בא,** ולא אמר בבואי אל בני ישראל **ואמרו לי מה שמו וכו'.**

ב. למה ימנע מלומר מעצמו שם המיוחד כה אמר ה' וידעו שמו יתברך.

ג. היתכן שלא ידעו ישראל, זקניהם וגדוליהם, שמו יתברך מסורת מאבותיהם, שיצטרכו לשאול מה שמו.

ד. היחוייב שיאמרו לו **מה שמו,** שהוצרך לומר **מה אומר אליהם.**

ה. מה השיב לו הוא יתברך שיאמר להם **אהיה,** ולא אמר שם ה' כמאמרו אחרי כן, **ה' אלוהי אבותיהם.**

ו. אומרו אחר כך **ויאמר כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני,** למה חזר מהקודם.

ואם הוא כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** ג ז) שמתחילה יאמר **אהיה** בגלות זה **אשר אהיה** בגלות אחרת, ואחר כך שלא לבשרם גלות אחרת מעתה חזר בו, מעיקרא מאי סבר.

ואם מתחילה כיוון, אני מודיע לך **אהיה** בגלות זה **ואהיה** בגלות אחרת, אך לישראל לא תאמר רק **אהיה שלחני,** למה הפסיק בו **ויאמר** באמצע.

ז. אומרו ויאמר עוד אלוהים אל משה, מה עניין אומרו **עוד.**

ח. אומרו כה תאמר אל בני ישראל ה' אלוהי אבותיכם וכו', איך חוזר בו מהקודם זה שלש רגלים. תחילה אמר **אהיה אשר אהיה,** ואחר כך אמר **אהיה שלחני,** ואחר כך אמר **ה' שלחני.** ואם הוא שיאמר זה וזה, לא מצינו שאמר להם משה שם אהיה כלל, ואיך יתכן יעבר ציוויו יתברך.

ועוד למה כלל האבות באומרו **אלוהי אבותיכם,** וחזר לפרטם **אלוהי אברהם וכו'.**

ט. אומרו אלוהי בכל אחד, ולא אמר אלוהי אברהם יצחק ויעקב.

י. אומרו זה שמי לעולם כו', מה ענינו פה, ומהפעם הראשון שהודיע לו שם הקדוש הזה, היה ראוי יודיענו שאינו נהגה ככתבו.

יא. אומרו לך ואספת את זקני וכו', אם הוא שחוזר מהקודם ואומר שלא ידבר עם ההמון רק עם הזקנים, למה לא אמר לו כן מתחילה, ואם הוא שידבר עם הזקנים לבדם, ועם ההמון לבדם, למה לא ידבר עם כולם כאחד.

יב. בשנותו את טעמו, כי למעלה לא אמר לשון מראה רק לשון שליחות, **אהיה שלחני, ה' אלוהי וגו' שלחני,** ואל הזקנים אמר **נראה אלי.** וגם אל הזקנים אמר **פקד פקדתי,** מה שאין כן למעלה.

יג. אומרו אל הזקנים **אלוהי אברהם יצחק ויעקב,** ולא אמר אלוהי בכל אחד משלשתן כדלעיל.

יד. אומרו ואומר **אעלה אתכם וכו',** כי מלת **ואומר** מיותר, והיה לו לומר ואעלה אתכם וכו'.

יג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָאֱלֹהִים הִנֵּה אָנֹכִי בָא אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתִּי לָהֶם אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם וְאָמְרוּ-לִי מַה-שְּׁמוֹ מָה אֹמַר אֲלֵהֶם :

אמנם, הנה, באמור הוא יתברך למשה, **לכה ואשלחך אל פרעה וכו',** ואמר **מי אנכי כי אלך אל פרעה** כמפורש, אמר עתה, גם שאמרת **כי אהיה עמך,** עם כל זה לא אעצור כח לבוא אל פרעה, כי מה אני. כי אם, **הנה אנכי בא אל בני ישראל,** כי לאלה אערב אל לבי, אך לא אל פרעה. וזה ירמוז טעם זרק"א במלת **בא,** לרמוז כאומר כי דבר גדול הוא עושה, כמתמיה ומגדיל עניין ביאה זו כי דבר גדול הוא בעיניו היותו **בא אל בני ישראל.** והוא, כי הלא אפילו בני ישראל יאמרו לי **מה שמו,** כל שכן פרעה, כאשר היה שאמר מי ה', באופן שיקשה עלי ללכת אל פרעה. על כן אמר לו הוא יתברך אחרי כן (לקמן יח), ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים, למען בחברתם לא ירך לבבו כל כך. וכן אחר כך בסרבו שנית, אמר לו (לקמן ד כא) בלכתך לשוב מצרימה, כלומר אגב אורחך לשוב לדבר אל בני ישראל, התאמץ ובא גם אל פרעה, כי ראה כל המופתים וכו' ועשיתם לפני פרעה.

והנה, היה מקום יאמר לו הוא יתברך, מה ראית לחוש שיאמרו לך **מה שמו.** ומה היא החרדה שחרדת על בואך אליהם, כאילו יפקפקו בשליחותך. לזה אמר, ואמרתי להם **אלוהי אבותיכם שלחני אליכם וכו'.** והעניין, מה שכתבנו למעלה, כי כבר עלה אל מדרגת התנבא בשם ה'

הגדול, היא אספקלריא המאירה, מאומרו ויאמר ה' ראה ראיתי וכו'. והוא מה שאמרו ז"ל (**ילקוט** רמז קעו), על פסוק וארא אל אברהם וכו' (לקמן ו ג), שאמר הקדוש ברוך הוא, לאבות לא נגליתי בשמי הגדול רק באל שדי, ולך באספקלריא המאירה. וזהו ושמי ה' לא נודעתי להם. והדבר הזה הוא יסוד אשר מקראי קדש הללו יסובבו בו.

ונבוא אל העניין.

והוא, כי בראות משה גדר נבואתו בשם הגדול הזה, אמר בלבו, הנה אם אומר לבני ישראל כי השם הגדול נראה אלי, לא יאמינו בשליחותי, באומרם אלי הטוב טוב אתה מהאבות שלא נגלה עליהם שם זה, ויחשבו שאני בודה מלבי. ומה גם שהיו נכווים מגחלת איש אפרתי, שעשה עצמו גואל והוציא אל הורג בני אפרים ביד פלישתים (**שמות רבה** כ י). ואם אומר שם אלוהים, הוא כח דין, ויאמרו אם על פי מידת הדין בא לגאלנו אין תקומה חלילה. על כן אמר, הנה לא אזכור להם שום שם כלל, רק אומר סתם **אלוהי אבותיכם שלחני וכו'.** ובזה יחויב שיאמרו לי **מה שמו,** על בלתי הזכירי שם, ומה אומר, כי לכל צד יש דוחק כאמור.

יד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-מֹשֶׁה אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה. וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶהְיֶה שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם :

ויאמר אהיה אשר אהיה, לומר הנה אמרתי לך בשלחי אותך אל פרעה **כי אהיה עמך,** גם עתה בבאך אל ישראל **אהיה,** כאשר אמרתי שאהיה עמך בבאך אל פרעה. כלומר, ולא תירא יהרהרו עליך לשאול **מה שמו.** ואם תירא להיותם בחיריים, על כן ויאמר **כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם.** כלומר, אם אינך חפץ להזכיר שם, וגם שלא יבינו כי שם ההוי"ה נראה אליך, ותירא פן יחשבו שהוא על ידי שם אלוהים, ויראו מבחינת הדין פן לא יזכו ליגאל. על כן אמור להם **אהיה שלחני,** כי תתקן ה**שני דברים**:

אחד, שהוא כינוי אל בחינה עליונה של רחמים פשוטים. ולכן לא תאמר לשון מראה כי היא בלתי מתראית, רק **שלחני,** שאפשר שהייתה הנבואה משתלשלת על ידי בחינות תחתונות. ועל כן נאמר **ויאמר** בין העניין, כי אומרו **אהיה אשר אהיה** הוא עניין אל **משה.**

ואומרו אהיה שלחני, הוא אל ישראל. וגם לא בוודאי, רק אם יהיה כדברך שישאלו, על כן נאמר **ויאמר** באמצע.

טו וַיֹּאמֶר עוֹד אֱלֹהִים אֶל-מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב שְׁלָחַנִי אֲלֵיכֶם זֶה-שְּׁמִי לְעֹלָם וְזֶה זִכְרִי לְדֹר דֹּר :

ואמר הוא יתברך, הנה עד כה דברתי לך בהנחת הקדמתך, שאמרת שבדברך אל ישראל לא תזכיר שום שם, רק סתם **אלוהי אבותיכם.** והשבתי לך לפי שיטתך, שאם יאמרו לך **מה שמו** שתאמר **אהיה שלחני.** אך אעיקרא דדינא פירכא, מי הכניסך בתגר זה, למה תשים בפניהם פתחון פה שישאלו **מה שמו.** ולא טובה עצתך, רק **כה תאמר אל בני ישראל ה' אלוהי**

אבותיכם. ובזה לא יאמרו מה שמו, כי כבר הזכרתו אתה. ועל כן אמר **ויאמר עוד,** כלומר, כי עד כה דבר על פי שטת משה רבנו ע"ה, ועתה מוסיף דבור לעקור הקדמתו של משה ולסדר לו דברים, שלא יתעתדו ישראל לשאול מה שמו. ועל כן נאמר **ויאמר עוד,** שהוא תוספת הפך כל הקודם.

ועל מה שאתה חושש, שיהיה כמו זר בעיניהם שנראה אליך ה' שלא נראה לאבות, שלש תשובות בדבר:
אחד, כי תחילה הזכות הזה באבות עצמם, שמתחברת זכותם בזכותך. וזה בשתי בחינות:
אחת, במה שהוא אבותיכם. ויהיה מאמרם ז"ל (**שמות רבה** מד נ), כי פסוק וזכרתי להם ברית ראשונים אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים (ויקרא כו מה), הוא, שכרת ברית לשבטים. ועליהם יאמר פה אלוהי אבותיכם, שזכותם מסייע.
שנית, זכות האבות מפאת עצמם, שהוא אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב. כי מה שזכות כל אחד לא הספיק להראות אליו בשם זה, כי נצטרפו עם זכותך זכות שלשתן [הוא מספיק להראות אליך בשם זה].

או יאמר במה שכתבנו למעלה בפרשת לך לך, כי שלש הדרגות היו באבות.
א. באברהם, שנקרא הוא יתברך אלוהיו, אך אחר מותו בלבד.
ב. ביצחק, שנקרא אלוהיו בחייו, אך בהיותו סומא.
ג. ביעקב, שנקרא אלוהיו בחייו והוא בריא, שלם בגופו, כמו שכתבנו על ויקרא לו אל כו'.
ובזה יאמר **אלוהי אבותיכם,** שהוא בבחינת מעמד שלשתן, הספיק להראות לי בשם זה.

ואל תתמהו איך נתוסף זה בהתחברותי, כי הלא מהם תראו וכן תלמדו. כי הלא נקרא אלוהי אברהם, אלוהי יצחק, ואלוהי יעקב, שנקרא אלוה על כל אחד. ולא ראי זה כראי זה, כי הקרא אלוהי האחד היה אחר מותו, ואלוהי השני עודנו חי בהיותו סומא, ואלוהי השלישי עודנו חי ובריא. ואין זה, רק שבשני יש זכות שנים, ובשלישי זכות שלשה. ואם כן, גם עתה יצטרפו זכות שלשתן יחד עלי, להגדיל נבואתי לגאולתכם. וזהו אומרו **אלוהי אבותיכם** דרך כלל, ואומרו אחרי כן **אלוהי** בכל אחד מהאבות על בחינת כל אחד תוספת על הקודמת, כראיה אל צירוף שלשתן עליו.

שנית, שלא תאמר **נראה אלי,** כי אם **שלחני אליכם,** שאפשר כי השליחות הוא משם זה, אך בהשתלשלות מראות שם אדנות, כי שם תתעבה המראה.

שלישית, כי הלא **זה שמי לעלם וזה זכרי וכו'.** שהוא, כי שם ההוי"ה מתעלם, שלא תהגה אותו ככתבו, רק בשם אדנות. ובזה יחשבו, כי לא על השם הגדול אתה אומר כי אם על שם

אדנות, שהיא אספקלריא שאינה מאירה. ובהזכירך הזכיות הנזכרות, לא תירא פן יפול בם אימת היגאל בכח דין על העדר זכותם, כי לא על זכותם נעשה הדבר, רק על זכות אבות.

טז לֵךְ וְאָסַפְתָּ אֶת-זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב לֵאמֹר פָּקֹד פָּקַדְתִּי אֶתְכֶם וְאֶת-הֶעָשׂוּי לָכֶם בְּמִצְרָיִם :

והנה, כל זה הוא בדברך אל המון העם, אך **לך ואספת את זקני ישראל.** ואליהם תאמר בפירוש, **ה' וכו' נראה אלי.** ולא תאמר שלחני, כי אם שנראה בפירוש. ואל תחוש פן יקשה עליהם הראותי בשם זה אליך, מה שאין כן אל האבות. כי מה שקשה על המון העם, הוא על בלתי יודעים בודאי שאתה הוא הגואל האמתי, ויראים פן כמקרה אשר קרה לאשר קם מאפרים גם אתה יקרך. אבל לזקני ישראל אין פחד, כי הלא תאמר להם בשם ה', שאמר לך **פקד פקדתי אתכם וכו',** ובזה יתאמת להם כי גואל אתה באמת. והוא, כי הזקנים יודעים במסורת יוסף הצדיק, כי הגואל שיאמר פקידה כפולה, הוא הגואל האמתי. כנודע מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** ג יא). וזהו אומרו **לאמר**, כלומר כי אל הזקנים יאות **לאמר פקד פקדתי,** כי בידם הקבלה.

ועל זה שב משה ויאמר, (לקמן ד א) והן **לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי כי יאמרו לא נראה וכו'.** לומר, אשר אמרת **ה'** לאמר **שלחני אליכם,** יראה טוב מאמור להם **נראה אלי.** כי הלא הן לא יאמינו לי באמרי כן, כי גם שאחר אומרי נראה אלי, אני מסיים ואומר **פקד פקדתי אתכם** למען יאמינו בי, אך הלא לא יעצרו כח לשמוע בקולי אל סוף מאמרי, כי מיד בשומעם תחילת דברי פי, ה' נראה אלי, יאמרו לא נראה אליך ה', כי לא טוב אתה מאבותיך, שלא נראה אליהם בשם הגדול הזה. על כן מהחילי לומר נראה אלי, ימנעו משמוע בקולי, בפקידה הכפולה ודברי השליחות, כי אפילו לשומעו לא יחפצו אחר הקדמתי זאת. וזהו לא יאמינו לי, בתחילת מאמרי, ובזה לא ישמעו בקולי, אל הסוף, כי יאמרו על תחילת דבורי, שהוא ה' נראה אלי, לא נראה אליך ה'. באופן שאפילו יהיה אפשר, שבשמוע סוף מאמרי בפקידה הכפולה היו מאמינים, לא יאבו לשמוע בקולי, שלא יניחוני לדבר עוד.

או שיעור העניין, הלא אמרת שעל ידי אומרי פקידה כפולה יאמינו שנראה אלי ה' הגדול והנורא. ואני אומר כי נהפוך הוא, כי אדרבה אומרי כי נראה אלי ה', מספיק, שגם לא ישמעו בקולי בפקידה כפולה, כי הן לא יאמינו לי בשליחות, ולא ישמעו בקולי בפקידה כפולה, כי יאמרו לא נראה אליך ה'. ובעקור המראה תיפול מאמריה, כי יאמרו כי היא מצות אנשים מלומדה.

ואמר **אלוהי אברהם יצחק ויעקב,** ולא אמר אלוהי בכל אחד משלשתן, לרמוז אל התחברות זכות שלשתן, שע"י כן נראה בזכותם ה' אל משה, מה שאין כן לכל אחד מהם בפני עצמו.

כעניין מאמרם ז"ל בגמרא שאמר אליהו שהקים את האבות אחד אחד להתפלל, שאם היה מקים יחד את שלשתן היו נענים בכל מה שיזכירו.

יז וְאֹמַר אַעֲלֶה אֶתְכֶם מֵעֳנִי מִצְרַיִם אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֶל-אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ :

לבל יאמרו אליך, הנה כמה זכויות וחרדות צריך שנגאל ולא נאבד. והלא אעיקרא דדינא פירכא, למה הביאנו ה' אל מחלת הגלות המר הזה, כי נתעתד כמעט להיאבד, ולא הגלה את עשו ואת ישמעאל. והיא המבוכה עצמה שאמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** א לה), שהיה בה משה רבנו ע"ה תמיד. על כן סמוך ואמור להם, **ואומר אעלה וכו',** לומר, כי מאז אמרתי בלבי בהגלותי אתכם היה להטיב לכם, כי מכאן תתלבנו, לשתזכו ש**אעלה אתכם מעני מצרים,** שענייה הוא לכם כור ברזל להזדכך לעלות אל ארץ וכו'. ועל כן אל תחושו אל הצער הזה, על גודל הרווח, שתזכו **אל ארץ זבת** ונובעת קדושת **חלב ודבש,** שהיא להיותה לעומת קדושת התורה העליונה, שעליה נאמר דבש וחלב תחת לשונך. וטוב תתי אותה לכם, מתתי אותה לעשו וישמעאל, כי פורע חוב הגלות הוא נוחל את הארץ.

או יאמר, פן תאמרו וכי זו היא שימת עין שאמר שבעצמו יגאלנו, באומרו (בראשית מו ג) אעלך גם עלה, ועתה משלח בשר ודם. לכן אמר, מה ש**ואומר אעלה אתכם** שהוא בעצמי, זה הוא **מעני מצרים,** הוא השר ששמו מצרים, שהוא בסוף, על הים, כמדובר למעלה בפסוק וארד וכו' (לעיל ח). וגם יהי על ידי עצמי, להעלותו **אל ארץ הכנעני וכו'.**

יח וְשָׁמְעוּ לְקֹלֶךָ וּבָאתָ אַתָּה וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל-מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַאֲמַרְתֶּם אֵלָיו ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִיִּים נִקְרָה עָלֵינוּ וְעַתָּה נֵלְכָה-נָּא דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבְּחָה לה' אֱלֹהֵינוּ :

יט וַאֲנִי יָדַעְתִּי כִּי לֹא-יִתֵּן אֶתְכֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַהֲלֹךְ וְלֹא בְּיָד חֲזָקָה :

כ וְשָׁלַחְתִּי אֶת-יָדִי וְהִכֵּיתִי אֶת-מִצְרַיִם בְּכֹל נִפְלְאֹתַי אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה בְּקִרְבּוֹ וְאַחֲרֵי-כֵן יְשַׁלַּח אֶתְכֶם :

כא וְנָתַתִּי אֶת-חֵן הָעָם-הַזֶּה בְּעֵינֵי מִצְרָיִם וְהָיָה כִּי תֵלְכוּן לֹא תֵלְכוּ רֵיקָם :

כב וְשָׁאֲלָה אִשָּׁה מִשְּׁכֶנְתָּהּ וּמִגָּרַת בֵּיתָהּ כְּלֵי-כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּשְׂמָלֹת וְשַׂמְתֶּם עַל-בְּנֵיכֶם וְעַל-בְּנֹתֵיכֶם וְנִצַּלְתֶּם אֶת-מִצְרָיִם :

ראוי לשים לב:

למה זה הייתה גנבת דעת הזה של פרעה, לאמר **נלכה דרך שלשת ימים וכו'.** וטוב טוב לומר האמת, כה אמר ה' שלח עמי ולא ישובו לך עוד. כי הלא אין מעצור לה' להוציאם ביד חזקה בלי התנכלות.

ועוד, אומרו ולא ביד חזקה, כי הלא אדרבה ביד חזקה ישלחם אמר ה' (לקמן ו א). ואם כפירוש המתרגם, שחוזר אל פרעה, כאומרו ולא מן קדם דחיליה תקיף, הוא דחוק.

ועוד, למה מעתה מודיע שיתן **את חן העם וכו' ושאלה אשה וכו',** ולא יניח הדבר אל שעתו אחר שנים עשר חדש.

ומה גם, כי אז היה עיקר הציווי, באומרו דבר נא באזני העם וישאלו וכו'.

ומה גם, למה שאמרו ז"ל (**שוחר טוב** תהלים קיד) שהחזיק טובה הוא יתברך לישראל, על שומרם סוד זה שנים עשר חדש, ולא היה מי שגלה הדבר למצריים. וטוב טוב היה, שלא להקדים כל כך זמן, פן ימצא מגלה סוד, כי בחיריים הם.

אמנם, הנה כוונת הכתובים להשיב על הקושי הראשון, והוא, בהקדים כי רצה הקדוש ברוך הוא להוציא את ישראל על ידי אותות ומופתים, למען ידעו ישראל גדולתו יתברך, להכינם לקבלת התורה. כעניין ולמען תספר באזני בנך וכו', שעל ידי כן וידעתם כי אני ה'. ומה גם, למה שנכתב בס"ד בשערים, כי בעשר מכות הודיעם הברא העולם בעשר מאמרות, להשריש את ישראל באמונה.

יח וְשָׁמְעוּ לְקֹלֶךָ וּבָאתָ אַתָּה וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל-מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַאֲמַרְתֶּם אֵלָיו ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִיִּים נִקְרָה עָלֵינוּ וְעַתָּה נֵלְכָה-נָּא דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבְּחָה לה' אֱלֹהֵינוּ :

ונבוא אל העניין, אמר הנה אני מצווה, לאמר, **נלכה נא דרך שלשת ימים,** כמפייס אותם לומר שישובו אחרי כן.

יט וַאֲנִי יָדַעְתִּי כִּי לֹא-יִתֵּן אֶתְכֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לַהֲלֹךְ וְלֹא בְּיָד חֲזָקָה :

ואני ידעתי שעם אמור שישובו, **לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך.**

כ וְשָׁלַחְתִּי אֶת-יָדִי וְהִכִּיתִי אֶת-מִצְרַיִם בְּכֹל נִפְלְאֹתַי אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה בְּקִרְבּוֹ וְאַחֲרֵי-כֵן יְשַׁלַּח אֶתְכֶם :

ואל תאמר, כיון שאפילו באמור שישובו לא יתן להלוך, יותר טוב היה שלא לדבר כמפייס, רק ביד חזקה, לדבר בכח שלא לחזור לעולם. לזה אמר, הנה שני טעמים בדבר:

אחד, כי מה שתדבר כה, ולא ביד חזקה לאמר שלחם על כורחך לעד לעולם, הלא הוא, כי הנה אם הייתי אומר ישלחם בהחלט בחוזק יד על כורחו, לא יתכן. כי הלא אני מעותד, כי **ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים וכו'.** ועל כן, אם הייתי אומר שישלח לעולם, ביד חזקה, לא הייתה אשמת סרבו כדאי לכל המכות, כי לא יפלא שימאן להפסיד ששים ריבוא עבדים כאחד לעולם. על כן אמרתי דרך זה, שעל כן בסרבו ראוי להכותו מכות גדולות, להודיע את ידי וגבורתי לישראל. שהוא כמדובר על פסוק ולמען תספר באזני בנך וכו' את אשר התעללתי

במצרים ואת אותותי אשר שמתי בם (לקמן י ב) כי אשר התעללתי וצחקתי בו לומר שאין הליכתם החלטית, היה הכנה לשום את אותותי בם כמדובר.

כא וְנָתַתִּי אֶת-חֵן הָעָם-הַזֶּה בְּעֵינֵי מִצְרָיִם וְהָיָה כִּי תֵלֵכוּן לֹא תֵלְכוּ רֵיקָם :
כב וְשָׁאֲלָה אִשָּׁה מִשְּׁכֶנְתָּהּ וּמִגָּרַת בֵּיתָהּ כְּלֵי-כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּשְׂמָלֹת וְשַׂמְתֶּם עַל-בְּנֵיכֶם וְעַל-בְּנֹתֵיכֶם וְנִצַּלְתֶּם אֶת-מִצְרָיִם :

ועוד טעם שני, והוא, כי **ונתתי כו'.** לומר, כי הנה לקיים נדרי שאמרתי, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, על כן צריך, כי **ונתתי את חן כו' ושאלה אשה משכנתה כו' ונצלתם את מצרים.** ואם כן איפה, אי אפשר לומר שישלחם לעד לעולם לבלתי שוב עוד, שאם כן לא ישאילום כלום, ואיך ינצלו את מצרים, ואיך יצאו ברכוש גדול.

פרק ד

א וַיַּעַן מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר וְהֵן לֹא-יַאֲמִינוּ לִי וְלֹא יִשְׁמְעוּ בְּקֹלִי כִּי יֹאמְרוּ לֹא-נִרְאָה אֵלֶיךָ ה' :
ב וַיֹּאמֶר אֵלָיו ה' (מַזֶּה) [מַה-זֶּה] בְיָדֶךָ וַיֹּאמֶר מַטֶּה :
ג וַיֹּאמֶר הַשְׁלִיכֵהוּ אַרְצָה וַיַּשְׁלִכֵהוּ אַרְצָה וַיְהִי לְנָחָשׁ וַיָּנָס מֹשֶׁה מִפָּנָיו :
ד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה שְׁלַח יָדְךָ וֶאֱחֹז בִּזְנָבוֹ וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיֶּחֱזַק-בּוֹ וַיְהִי לְמַטֶּה בְּכַפּוֹ :
ה לְמַעַן יַאֲמִינוּ כִּי-נִרְאָה אֵלֶיךָ ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתָם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב :
ו וַיֹּאמֶר ה' לוֹ עוֹד הָבֵא-נָא יָדְךָ בְּחֵיקֶךָ וַיָּבֵא יָדוֹ בְּחֵיקוֹ וַיּוֹצִאָהּ וְהִנֵּה יָדוֹ מְצֹרַעַת כַּשָּׁלֶג :
ז וַיֹּאמֶר הָשֵׁב יָדְךָ אֶל-חֵיקֶךָ וַיָּשֶׁב יָדוֹ אֶל-חֵיקוֹ וַיּוֹצִאָהּ מֵחֵיקוֹ וְהִנֵּה-שָׁבָה כְּבְשָׂרוֹ :
ח וְהָיָה אִם-לֹא יַאֲמִינוּ לָךְ וְלֹא יִשְׁמְעוּ לְקֹל הָאֹת הָרִאשֹׁן וְהֶאֱמִינוּ לְקֹל הָאֹת הָאַחֲרֹן :
ט וְהָיָה אִם-לֹא יַאֲמִינוּ גַּם לִשְׁנֵי הָאֹתוֹת הָאֵלֶּה וְלֹא יִשְׁמְעוּן לְקֹלֶךָ וְלָקַחְתָּ מִמֵּימֵי הַיְאֹר וְשָׁפַכְתָּ הַיַּבָּשָׁה וְהָיוּ הַמַּיִם אֲשֶׁר תִּקַּח מִן-הַיְאֹר וְהָיוּ לְדָם בַּיַּבָּשֶׁת :

הנה אמרו רבותינו ז"ל (שבת צז א), שעל שחשד בכשרים ואמר **והן לא יאמינו לי,** אמר לו הקדוש ברוך הוא, לקחת אומנתו של נחש, ועל כן ציווהו יעשה אות הנחש. וכן אמרו (**שמות רבה** ג טו), שעל כן לקה בצרעת כמרים על לשון הרע. וזהו **הבא נא ידך וכו', והנה ידו מצורעת.**

והנה כמו זר נחשב, יוכיחנו ה' על מה שדבר נגד אנשים, ולא על אומרו ולא ישמעו בקולי, הפך מאמרו יתברך, באמור אליו ושמעו לקולך.

והנה (במדרש **תנחומא**) (**ילקוט** רמז קעב) אמרו:

שאמר הקדוש ברוך הוא למשה, אחד שלי ואחד שלך, שלי וידבר העם באלוהים ובמשה וישלח ה' בעם את הנחשים (במדבר כא ו). ומי שהוא מדבר על עצמך לוקה בצרעת, והנה מרים מצורעת כשלג, ע"כ.

ואפשר כיוונו להשיב על זה, שכנגד אומרו ולא ישמעו בקולי, והוא יתברך אמר ושמעו לקולך, היה רמז אות הנחש. ועל מה שדבר נגד אנשים היה הצרעת, מעין לקות מי שחטא נגדו. והן אמת, כי במה שכתבנו למעלה, על פסוק והן לא יאמינו לי כו', נחה שקטה קושיא זו, כי מענותנותיה שלא טוב הוא מהאבות, דיבר, שיאמר נא ישראל כסברתו כמדובר.

ב וַיֹּאמֶר אֵלָיו ה' (מַזֶּה) [מַה-זֶּה] בְיָדֶךָ וַיֹּאמֶר מַטֶּה :

ועל דרך הפשט, ראוי לשים לב אל אומרו מה זה בידך, כי מה זו שאלה, כי היפלא מה' שהיה מטך בידו, ויאמר לו השלך מטך ארצה וכו'.

ועוד, למה הוצרכו אותות שיאמינו, ולמה נתייחדו אז אותות אלו.

אך הנה לבל יאמינו ישראל כי נראה אליו ה' לגאלם מפרעה, היה להם שלש טענות:

א. כי הייתכן שלא מצא הוא יתברך לשלוח אל פרעה, אלא מי שלא עצר כח לעמוד לפניו וברח מפני פרעה.

ועוד, יד המשטמה במקומה על שהרג את המצרי, ואיך יתכן שלחו ה' אל פרעה המבקש המיתו.

ב. הכירם בעצמם שהם מחוסרי זכות, עובדי עבודה זרה כמצריים. כי טענה זו בעצמה אמרו רבותינו ז"ל, ב**מדרש חזית** וב**שמות רבה** (פרשה טו), שאמרו ישראל למשה, איך תאמר שבחדש הזה אנו נגאלים, והלא מצרים מלאה מעבודה זרה שלנו וכו'.

ג. התמיהה השנית שתמהו ישראל באמור להם משה החדש הזה אתם נגאלים. והיא, כי מן הדין יש למצרים ק"צ שנה של שליטה על ישראל (**שמות רבה** טו א).

על כן ציוהו יתברך שיעשה שלשת האותות האלה.

על הטענה הראשונה אמר, מה זה בידך וכו'. כי כמשל הזה, הוא עניין משה עם פרעה. כי כאשר בהיות המטה בידו הוא מטה דומם בלתי מזיק. ובהשליך אותו ארצה, שנפרד ממנו, נס מפניו. ובאחוז בזנבו נעשה מטה. כן היה עניין משה, כי כשהיה פרעה, שהוא נחש בריח, והוא התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו, בהיותו ביד משה שהיה גדל עמו בהיכלו היה מטה (שמות רבה ג יב).

ואם נשים לב אל היות תיבות **מזה** בתיבה אחת, יהיה לרמוז מאמרם ז"ל במדרש (**שמות רבה** א לא), כי בהיות משה קטן, גדל בבית המלך. ויהי היום ביום אידו, ויקח עטרת פרעה מעל ראשו, וה' עזרו שלא המיתו. ובזה רמז, זכור, בהיות דבר מזה האיש בידך, הוא נזרו, היה למטה, שלא עשה לך מאומה.

ג וַיֹּאמֶר הַשְׁלִיכֵהוּ אַרְצָה וַיַּשְׁלִכֵהוּ אַרְצָה וַיְהִי לְנָחָשׁ וַיָּנָס מֹשֶׁה מִפָּנָיו :
אך אחרי כן, כאשר השלכתו ארצה שנפרדת ממנו, שהוא כאשר ויגדל משה ויצא אל אחיו, שיצא מבית המלך, שרפתה ידך ממנו בארצו ואין אומר לו דבר, אז היה לנחש, שבקש להרוג את משה על שהרג את המצרי **וינס משה מפניו** עד מדין.

ד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה שְׁלַח יָדְךָ וֶאֱחֹז בִּזְנָבוֹ וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיֶּחֱזַק-בּוֹ וַיְהִי לְמַטֶּה בְּכַפּוֹ :
(ד) עם כל זה, בשלחך יד לאחוז בו ותחזק בו לשים פניך נגדו בכח בלי פחד, יהי למטה בכפך כעץ דומם, שלא ירע ולא ישחית לך.
ועל ידי ראותם ישראל נס בזה הסגנון, מתוך המשל יבינו הנמשל כי יהיה ה' עמו ולא יעצרנו אימת פרעה, כי אדרבה יהי למטה בכפו. ועל ידי כן יאמינו כי נראה אליך ה', כי אשר כח בו להיות פרעה למטה בכפו אין זה כי אם שנראה אליו ה', אשר כפר בו פרעה. ולא יחשב כמו זר, כי הצטרפה זכות האבות לשיראה אליו ה', שלא נראה בשם ההוא לשום אחד מהאבות, יען כי בזה נצטרף זכות מעמד שלשתן עם זכות היות אבות ישראל וזהו -

ה לְמַעַן יַאֲמִינוּ כִּי-נִרְאָה אֵלֶיךָ ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתָם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וֵאלֹהֵי יַעֲקֹב :
ו וַיֹּאמֶר ה' לוֹ עוֹד הָבֵא-נָא יָדְךָ בְּחֵיקֶךָ וַיָּבֵא יָדוֹ בְּחֵיקוֹ וַיּוֹצִאָהּ וְהִנֵּה יָדוֹ מְצֹרַעַת כַּשָּׁלֶג :
ועל השנית אמר, הבא נא ידך וכו' ויוציאה והנה מצורעת.

ז וַיֹּאמֶר הָשֵׁב יָדְךָ אֶל-חֵיקֶךָ וַיָּשֶׁב יָדוֹ אֶל-חֵיקוֹ וַיּוֹצִאָהּ מֵחֵיקוֹ וְהִנֵּה-שָׁבָה כִּבְשָׂרוֹ :
ויאמר השב ידך כו' והנה שבה כבשרו. לומר, כי כאשר במקום שנצטרעה ידו שהוא בחיקו, שם שבה כבשרו ונרפאה. כן ישראל במצרים, שקנו צרעת העבודה זרה, שם ישובו לראשיתן ויטהרו. וכן היה, על ידי דם פסח ודם מלה כנודע.

ט וְהָיָה אִם-לֹא יַאֲמִינוּ גַּם לִשְׁנֵי הָאֹתוֹת הָאֵלֶּה וְלֹא יִשְׁמְעוּן לְקֹלֶךָ וְלָקַחְתָּ מִמֵּימֵי הַיְאֹר וְשָׁפַכְתָּ הַיַּבָּשָׁה וְהָיוּ הַמַּיִם אֲשֶׁר תִּקַּח מִן-הַיְאֹר וְהָיוּ לְדָם בַּיַּבָּשֶׁת :
ועל השלישית, הראהו שכמו ש**מימי היאור** נעשים **דם** ולוקים **ביבשת,** כן ק"ץ שנה שנשארים להם של שליטה ורחמים, יהפכו להם לדם, בשביל היובש שהם עושים עם ישראל, והלחץ שדוחקים בעניין העדר התבן שתוכן לבנים יתנו, ובקיעת הילדים עד יבש דמם על צרעת מלך מצרים. וזהו רמז **והיו לדם ביבשת.**

או תהיה החלוקה השלישית, שמא יאמרו ישראל, אפשר ששם הרחמים שלחך, איך ימשך ממנו מכות למצריים. על כן אמר, **ולקחת ממימי היאר והיו לדם ביבשת.** לומר, שהכל לפי הכנת המקבל, כאשר מים אלו ביאור הם מים, וביבשה דם, כך השם הגדול, בישראל שבהם לחלוחית זכות יהיה רחמים, ולמצרים יבשי זכות יהיה להם לדם.

י וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-ה' בִּי אֲדֹנָי לֹא אִישׁ דְּבָרִים אָנֹכִי גַּם מִתְּמוֹל גַּם מִשִּׁלְשֹׁם גַּם מֵאָז דַּבֶּרְךָ אֶל-עַבְדֶּךָ כִּי כְבֵד-פֶּה וּכְבֵד לָשׁוֹן אָנֹכִי :

הנה רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ג יד), למדו מכאן כי שבעה ימים סירב משה רבנו ע"ה בשליחות. כי זולת היום שבו עומד, יש **תמול שלשום,** הרי שלשה. ומלת **גם** שלשה פעמים, מרבה שלשה אחרים. ומלת **מאז,** הרי שבעה. והלא יקשה, למה יזכיר הוא מעצמו כל הימים שסירב, במקום הסתר דבר שהרבה לסרב.

ועוד, למה יזכירם בהפוכים מלמטה למעלה.

ועוד, בפתח דבריו באומרו **בי אדני,** כי לשון בי אם היא לשון בקשה הוא בלתי צודק פה, כי איך יבקש שלא **איש דברים** הוא.

ועוד, למה שינה תוארו יתברך, שעד כה היה תוארו יתברך שם הוי"ה, ופה שם אדנות.

אך יאמר, הנה במה שתפציר כל כך שאהיה אני שליח, לזה יורה שאין העניין רק שאין זולתי מוכן לשרות בו שכינה, שיהיה מרכבה אליה, להצליח בשליחות. והנני מודה ואומר, כי **בי אדני,** כלומר בי תשרה שכינה, שהיא שם אדנות. אך שאלתי היא, שאם כן הוא, למה **לא איש דברים אנכי,** שלא נתרפאתי להיות מוכן לשליחות. ואם הוא על סרבנותי, **גם מתמול** שלא היה הסרבנות רק ששה ימים, **גם משלשום** שעדיין לא היו כל כך, **גם מאז** ביום הראשון שלא היה עדיין סרבנות כלל. **כי כבד פה וכבד לשון אנכי** כקודם השליחות, וכן לא יעשה למנות שליח אל המלך ואל העם, רק בלשון מדברת צחות כעט סופר מהיר.

או שיעור הכתוב, אם **בי אדוני,** שבי שורה שכינה להצליח בשליחות, איך **לא איש וכו'** ולא רפאתני השכינה שעל ראשי, להצליח בשליחות **גם מתמול כו'** כמדובר.

יא וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו מִי שָׂם פֶּה לָאָדָם אוֹ מִי-יָשׂוּם אִלֵּם אוֹ חֵרֵשׁ אוֹ פִקֵּחַ אוֹ עִוֵּר הֲלֹא אָנֹכִי ה' :

יב וְעַתָּה לֵךְ וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִם-פִּיךָ וְהוֹרֵיתִיךָ אֲשֶׁר תְּדַבֵּר :

יג וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנָי שְׁלַח-נָא בְּיַד-תִּשְׁלָח :

הנה אין בזה תשובה אל טענתו, שמה מתקן בזה אל היותו בלתי הגון אל השליחות על כובד פיו ולשונו. שאם הוא שיתקן פיו, יאמר אני אשים לך פה ולשון צח. ואם הוא שמכלל אומרו **מי שם פה** הוא, מה **עניין אלם חרש פקח עור**.

ועוד, כי אמרו רבותינו ז"ל (**ילקוט** רמז קעב), שלא נתרפאת לשונו עד מתן תורה, ולפרוש רש"י אומרו **פקח** הוא מיותר.

ואם הכוונה לומר דבר והפכו, היה לו לומר מקביל אל עור.

אך יאמר, בשום לב אל אומרו **שם פה** לשון עבר, **ומי ישום אלם** לשון עתיד. והוא, הממני יפלא תקן לשונך, **מי שם פה לאדם** הידוע, הוא אדם הראשון, שהיה בו רוח ממללא, מה שאין כן לבעלי חיים בלתי מדברים. וקל וחומר הדברים, מי ששם כח דבור לגמרי, לא יתקן מי שהוא כבד פה בלבד.

ועוד, כי הלא נתיישבה דעתך, על מה שברחת ממנו, ואפשר יהרוג אותך.

וכן כמה דברים שצריך נסים עד בא הדבר אל הפועל, ולא ראית טענה אלא כבדות הפה. אל תחוש על זה. כי הלא **מי ישום אלם** את פרעה, שלא יאמר לך דבר על מה שברחת ממנו על דם נפש.

או חרש, לבלתי שמוע לשלח את ישראל עד ילקה בכל המכות.

או פקח, אחר כך לשלח ישראל, וללכת לילה מבית לבית לחלות פני משה ילכו מהרה, עד שהוצרך לומר שלא היו רוצים לצאת לילה כגנבים (**ילקוט** רמז רח).

או עור, אחרי כן על שפת הים מהביט אל מה שלפניו, שהענן והחשך היה מאחרי ישראל במחנהו, ויאר את הלילה לישראל בעמוד האש, ומצרים שבחושך, אין רואים האור שבמחנה ישראל לפניהם. וגם היכנסם בתוך הים בחרבה, ומי עור כמוהו, שעצם עיניו מהביט אל השגחת ה' לישראל. **הלא אנכי ה'.** ומי שיעשה כל אלה האם יכבד לפניו תקן פיך. אך אין זה, כי אם שאין הדבר תלוי בלשון הצח, רק בהשגחה וסיוע האלוהי.

יב וְעַתָּה לֵךְ וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִם-פִּיךָ וְהוֹרִיתִיךָ אֲשֶׁר תְּדַבֵּר :

וזהו אומרו **ועתה לך,** כלומר, הנני מבטיחך שארפא לשונך. והוא כנודע מרבותינו ז"ל (**ילקוט** רמז קעב) שנרפא במתן תורה, שנאמר (משלי טו ד) מרפא לשון עץ חיים. אך חפצי הוא כי **ועתה,** שעודך כבד פה וכבד לשון, **לך,** ותוכר ההצלחה בהשגחה, ולא בטבע על צחות לשון. וזהו אומרו **ועתה לך,** כלומר מה שלא יהיה כן אחרי זאת.

ואם העולה על רוחך הוא כי לא יחשיבך על כבדות פיך, הנה **אנכי אהיה עם פיך,** ויכנסו הדברים בחשיבות באוזניו. ואם הוא שיסתמו טענותיך על היותך כבד פה, אל תחוש, כי הלא **והורתיך את אשר תדבר.**

יג וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנָי שְׁלַח-נָא בְּיַד-תִּשְׁלָח :

והשיב משה **ויאמר, בי אדני,** כלומר ידעתי ה' כי בי הוא שם אדנות שורה, הוא שכינה, ואני מוכרח לעשות גאולה זו. אמנם כעת, בשליחות הראשון הזה, שאין התשועה נגמרת עד פעמים רבות, **שלח נא ביד תשלח,** הוא אהרן, שהוא אשר עד כה היה שליח בינו יתברך ובין בני ישראל (**שמות רבה** ג כא). וזהו אומרו **נא,** כלומר עתה בשליחות הראשון. ובזה נקל מאשמתו בסרבו אחר כך, אחרי הודיע אלוהים לו את כל זאת.

יד וַיִּחַר-אַף ה' בְּמֹשֶׁה וַיֹּאמֶר הֲלֹא אַהֲרֹן אָחִיךָ הַלֵּוִי יָדַעְתִּי כִּי-דַבֵּר יְדַבֵּר הוּא וְגַם הִנֵּה-הוּא יֹצֵא לִקְרָאתֶךָ וְרָאֲךָ וְשָׂמַח בְּלִבּוֹ :

טו וְדִבַּרְתָּ אֵלָיו וְשַׂמְתָּ אֶת-הַדְּבָרִים בְּפִיו וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִם-פִּיךָ וְעִם-פִּיהוּ וְהוֹרֵיתִי אֶתְכֶם אֵת אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן :

טז וְדִבֶּר-הוּא לְךָ אֶל-הָעָם וְהָיָה הוּא יִהְיֶה-לְּךָ לְפֶה וְאַתָּה תִּהְיֶה-לּוֹ לֵאלֹהִים :

יז וְאֶת-הַמַּטֶּה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדֶךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה-בּוֹ אֶת-הָאֹתֹת :

הנה אומרו ויחר אף וכו', יפלא, איך הוא בכעס עמו, ואדרבה עושה רצונו שאחיו יהיה לו לפה והוא **לו לאלוהים,** והיא גדולה לו בעצם.

ב. אומרו ידעתי כי דבר ידבר הוא, כי אומרו **ידעתי** הוא מיותר.

ג. כפל אומרו דבר ידבר, ומהראוי יאמר ידבר הוא.

ד. אומרו וגם הוא יוצא כו', כי אינו מעין הקודם לומר וגם כמוסיף מעין האמור.

ה. אומרו ודברת אליו כו', למה לא דבר הוא יתברך בעצמו אל אהרן כי נביא היה (**שמות רבה** ג כא).

ו. אומרו אהיה עם פיך, כי אחר שאהרן הוא המדבר אל פרעה ואל העם, היה לו לומר אהיה עם פיהו.

ז. אומרו ודבר הוא לך, כי מלת **לך** מיותרת.

ח. אומרו והיה הוא יהיה, כי מלת **והיה** מיותרת ובלתי נאותה פה.

ט. אומרו ואתה תהיה לו לאלוהים, מה עניין האלוהות הלזה.

י. שאם אל פרעה ידבר, כל שכן שידבר אל העם, ולמה חזר ואמר **ודבר הוא לך אל העם.**

יא. אומרו ואת המטה הזה תקח בידך, כי אומרו **בידך** מיותר, ומהראוי יאמר ובמטה הזה תעשה את האותות.

אמנם הנה אין ספק, כי לא על חינם סירב הוא יתברך עם משה שבעה ימים יעשה שליחות זה, אם לא שלא היה מוכן אל הגאולה ההיא זולתו, כנודע ליודעי חן, כי דור דעה מיוחדים לפי בחינתם לקבל השפע על ידו. וגם אין מי שיהיה סיפק בידו לקבל שפע מאתו יתברך, לשדד את פרעה ואת שרו ואת מזלו, כי אם משה לבדו. ואפילו אם אהרן יהיה המדבר אל פרעה,

אין כח לאהרן לקבל שפע מאתו יתברך לשדד את פרעה ושרו, אם לא על ידי השתלשלות משה, כי יבוא אליו השפע וממנו אל אחיו. וזה כוונו רבותינו ז"ל במדרש (**שמות רבה** ב ד), על פסוק ומשה היה רועה (לעיל ג א), כל מי שנאמר בו היה מוכן לכך. משה מוכן לגאולה, וכן במרדכי, איש יהודי היה וכו' (אסתר ב ה).

יד וַיִּחַר-אַף ה' בְּמֹשֶׁה וַיֹּאמֶר הֲלֹא אַהֲרֹן אָחִיךָ הַלֵּוִי יָדַעְתִּי כִּי-דַבֵּר יְדַבֵּר הוּא וְגַם הִנֵּה-הוּא יֹצֵא לִקְרָאתֶךָ וְרָאֲךָ וְשָׂמַח בְּלִבּוֹ :

ונבוא אל העניין.

והוא, כי אחר סירוב שבעה ימים, והשיב משה שהיה חושש על כבוד אחיו, שהיה רגיל להיות שלוחו של מקום. אז **ויחר אף ה' במשה,** שהיה נראה חש יותר על כבוד אחיו מעל כבוד המקום המפציר עליו. וידוע, כי ה**אף** הוא אחד משלוחי הרוגז (תהלים עח מט), ויתעורר לפגוע במשה על סרבו לפני קונו יתברך. והנה, אם היה מניחו יתברך ימשול במשה, היה פוגע בו. על כן אלוהינו מרחם, הפך פניו אל משה למען ירפה האף ממנו, והענישו בסלקו אותו מן הכהונה (זבחים קב א). **ויאמר הלא אהרן אחיך הלוי,** כי היתרון אשר לשבט לוי, על אחיו, למה שהוא מעשר, הוא היותו כהן לאל עליון. והוא ממה שלא נאמר לוי, כי אם **הלוי** בה"א הידיעה, יורה על דבר גדולה אשר בשבט ההוא, על מציאות היותו לוי, והוא היותו כהן. וכמו שאמרו ז"ל שנקרא בן יעקב לוי, על שהוא מלווה במתנות כהונה, יאמר הלוי על כך. ועל זה אמר, הלא היטבתי אשר **אהרן אחיך** הוא **הלוי** ולא אתה. וחברו, וכי יבוא הלוי מאחד שעריך (דברים יח ו), שקבלו רבותינו ז"ל (**ספרי** קסח), שעל כהן ידבר, והוא מוכרח גם בכתוב.

ויתרון זה לו, כי כבר **ידעתי כי דבר ידבר הוא.** דבר לישראל, ידבר גם לפרעה, מה שאין כן אתה שסירבת כי תהיה לוי בלבד. כי מעתה אני קובע לו שכר להיות כהן לאל עליון, עם שעדיין לא עשה דבר, הלא הוא כי מחשבה טובה אני מצרפה למעשה. ומעתה ידעתי את לבו **כי דבר ידבר,** הוא שידבר לישראל וגם ידבר לפרעה.

ועוד טעם שני שעליו אותו מניתי לכהן, כי הלא **גם הוא יוצא לקראתך, וראך** הולך בשליחות במקומו, **ושמח בלבו** על גדולתך. כלומר, ולכן גם אתה אל תחוש על כהונתו.

טו וְדִבַּרְתָּ אֵלָיו וְשַׂמְתָּ אֶת-הַדְּבָרִים בְּפִיו וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִם-פִּיךָ וְעִם-פִּיהוּ וְהוֹרֵיתִי אֶתְכֶם אֵת אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן :

והנה, יראה אהרן גדול עליו ולא יקפיד, כי הנה **ודברת אליו ושמת את הדברים בפיו,** מה שאין כן עד כה, שהיה יתברך בעצמו משים את הדברים בפי אהרן. ובראות האף כי העניש

הוא יתברך את משה, ושגם רצונו עם כל זה עמו, שעל שישמח אהרן בגדולת משה הגדיל את אהרן.

אז נסתלק ה**אף** משני הטעמים:

על שכבר קבל ענשו,

ועל שה' אוהבו.

ואחרי אומרו **דבר ידבר הוא,** אמר, ושמא תאמר מי הכניסני בכל זה, ולא אדבר עם אהרן לבדו והוא יעשה הכל. הלא הוא, כי הנה באמצעותך ישתלשל בו כח, לקבל שפע לשליחות הצלחת הגאולה. כי הנה **ואנכי אהיה עם פיך,** ואגבך **ועם פיהו.** וגם **והוריתי אתכם** יחד בהיותך עמו, **את אשר תעשון,** מה שאין כן אותו לבדו. והיא הקדמתנו, שהכל תלוי במשה.

טז וְדִבֶּר-הוּא לְךָ אֶל-הָעָם וְהָיָה הוּא יִהְיֶה-לְּךָ לְפֶה וְאַתָּה תִּהְיֶה-לּוֹ לֵאלֹהִים :

והנה, זה הוא על דברו אל פרעה, וגם אל העם להשפיע בהם הכנה להאמין וליגאל צריך על ידך, אלא ש**ודבר הוא לך,** במקומך ובשבילך. ואל תאמר, כי ידאג אהרן על היותו מושפע על ידך ואתה העיקר, כי הלא **והיה הוא וכו'.**

והעניין כי הנה ידענו מרבותינו ז"ל (**בראשית רבה** מב ד), כי כל לשון **והיה** הוא שמחה. וזה יאמר **והיה הוא כו',** לומר שמחה תהיה מה שהוא יהיה לך לפה ויושפע העם על ידו, כאילו אתה המדבר. כי **הוא יהיה לך לפה** בלבד, **ואתה תהיה לו לאלוהים.** כי הוא, כי כאשר השפע בא מאלוהים אל האדם כן תהיה אתה, כי השפע יבוא לו מאתך כאשר מהאלוהים אליך. ובזה גלה כל מה שכתבנו.

יז וְאֶת-הַמַּטֶּה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדֶךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה-בּוֹ אֶת-הָאֹתֹת :

ושמא תאמר, כי על ידי המטה יושפע אהרן ולא יצטרך אליך. לא כן הוא, כי גם המטה צריך אליך, כי **ואת המטה הזה תקח בידך** ועל ידי כן שתקחנו בידך יהיה **אשר תעשה בו את האותות,** גם שיעשו על ידי זולתך. ובזה יתכן אומרו אחר כך (לקמן ז ט), ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך וכו', שיורה שעל ידי אמירת משה וקחתו אהרן מידו, היה עושה אהרן את האותות. וזהו אומרו פה **ואת המטה הזה תקח בידך וכו'.**

ועוד יתכן באומרו ודבר הוא לך אל העם, לומר, הנה עיקר סירובך היה על דבר פרעה, כי על ישראל כבר אמרת (לעיל ג יג) הנה אנכי בא אל בני ישראל. אך אתה דע לך כי גם תפסיד, כי ודבר הוא לעם כאשר לפרעה, ותפסיד זכות זה. והשאר כמדובר.

יח וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיָּשָׁב אֶל-יֶתֶר חֹתְנוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ אֵלְכָה-נָּא וְאָשׁוּבָה אֶל-אַחַי אֲשֶׁר-בְּמִצְרַיִם וְאֶרְאֶה הַעוֹדָם חַיִּים וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ לְמֹשֶׁה לֵךְ לְשָׁלוֹם :

יט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה בְּמִדְיָן לֵךְ שֻׁב מִצְרָיִם כִּי-מֵתוּ כָּל-הָאֲנָשִׁים הַמְבַקְּשִׁים אֶת-נַפְשֶׁךָ :

כ וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-אִשְׁתּוֹ וְאֶת-בָּנָיו וַיַּרְכִּבֵם עַל-הַחֲמֹר וַיָּשָׁב אַרְצָה מִצְרָיִם וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-מַטֵּה הָאֱלֹהִים בְּיָדוֹ :

כא וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה בְּלֶכְתְּךָ לָשׁוּב מִצְרַיְמָה רְאֵה כָּל-הַמֹּפְתִים אֲשֶׁר-שַׂמְתִּי בְיָדֶךָ וַעֲשִׂיתָם לִפְנֵי פַרְעֹה וַאֲנִי אֲחַזֵּק אֶת-לִבּוֹ וְלֹא יְשַׁלַּח אֶת-הָעָם :

כב וְאָמַרְתָּ אֶל-פַּרְעֹה כֹּה אָמַר ה' בְּנִי בְכֹרִי יִשְׂרָאֵל :

כג וָאֹמַר אֵלֶיךָ שַׁלַּח אֶת-בְּנִי וְיַעַבְדֵנִי וַתְּמָאֵן לְשַׁלְּחוֹ הִנֵּה אָנֹכִי הֹרֵג אֶת-בִּנְךָ בְּכֹרֶךָ :

ראוי להעיר, למה בפסוק אחד משנה שמו, פעם **יתר** ופעם **יתרו**.

וגם הפעם השנית לא היה צריך ליזכר, רק **ויאמר** לו **לך לשלום.**

ועוד, למה לא הגיד ליתרו שהיה הולך במאמרו יתברך אל פרעה.

ועוד, באומרו יתברך **לך שוב כי מתו כל האנשים כו',** הנה היה ראוי ליאמר מתחילה, כשציוהו ללכת בשליחות, יבטיחהו שמתו כל המבקשים את נפשו, ולא עתה ששלחו יתרו.

ועוד, למה לקח אשתו ובניו עמו ולא חש אל מאמר אהרן, על הראשונים אנו מצטערים וכו' (**מכילתא** יתרו יח ב), שעל כן הוצרך לשלחם אל חמיו.

ועוד, אומרו יתברך **בלכתך לשוב כו'** ראה **כל המופתים וכו',** שנראה כאומר שעל פי דרכו יטפל בגאולת ישראל, ואדרבה זה הוא העיקר שעל כן נשתלח.

ועוד, מלת **ראה** שהיא מיותרת.

ועוד, שלא תצדק ראיה במה שמסר לו המופתים.

ועוד, אומרו בידך כי אינו בידו.

ועוד, שאם הוא על המכות עדיין לא שם אותם בידו.

ואם הוא על האותות שאמר למעלה להפך המטה לנחש וכו', הנה למעלה לא אמר שיעשה אותם אלא לפני ישראל, ופה אמר ועשיתם לפני פרעה.

ועוד, למה לא הזכיר לו בפירוש רק מכת בכורות.

ועוד, למה שינה, כי למעלה (ג יט) אמר לו **ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך וכו',** ועתה אמר **ואני אחזק.**

יח וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיָּשָׁב אֶל-יֶתֶר חֹתְנוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ אֵלְכָה-נָּא וְאָשׁוּבָה אֶל-אַחַי אֲשֶׁר-בְּמִצְרַיִם וְאֶרְאֶה הַעוֹדָם חַיִּים וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ לְמֹשֶׁה לֵךְ לְשָׁלוֹם :

אמנם, הנה בבוא משה ליטול רשות מחמיו, אמר בלבו אם אומר לו שאני הולך לגאול את ישראל ולהכות את מצרים, ימאן. כי צר לו על צרת מצרים, כמו שאמרו ז"ל (סנהדרין צד א) על ויחד יתרו (לקמן יח ט), נעשה בשרו חדודין חדודין.

חזור לעמוד השער

שנית, על התעכבו שם ויניח את בתו וילדיה, ולא היה בדעת משה היות לב חמיו שלם כאשר בזמן שנקרא יתרו, שהוא אחר שיתר פרשה אחת בתורה, והוסיף מצות ומעשים טובים הרבה, כי אם במדרגת יתר, בלא וא"ו. וזהו **וישב אל יתר חותנו.** ולא אמר לו רק שהיה הולך עראי, לראות את אחיו **העודם חיים** לבקרם בלבד. אז השיב יתרו בלב שלם, ואמר **לך לשלום.** על כן קראו הכתוב יתרו בוי"ו. והייתה כוונתו לומר, לך כדי להיות לך שלום. כלומר, כי תחוש פן יקרך אסון, כי לא על חנם ברחת משם. כלומר, שאם יש בלבו חשש לא ילך.

יט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה בְּמִדְיָן לֵךְ שֻׁב מִצְרָיִם כִּי-מֵתוּ כָּל-הָאֲנָשִׁים הַמְבַקְּשִׁים אֶת-נַפְשֶׁךָ :

אז אמר לו הקדוש ברוך הוא, **לך שוב.** לומר, הנה מאמר חמיך באומרו **לך לשלום,** רמז שתחוש אם יהיו מנגדים וגורמים לך העדר שלום שלא תלך. ואפשר תתעכב מפחד דתן ואבירם אויביך, אשר הלשינוך ואיבתם בלבם. וגם מאשר אמרת ליתרו, **ואראה העודם חיים,** נראה כי לא תתעכב במצרים, כי אם בראותך שעודם חיים מיד תשוב אל מדין. אך לא כן הכוונה, רק להתייצב שם שנים עשר חדש, הוא זמן שימוש המכות כנודע (עדויות ב י). והנה בהתעכבך תמצא בדאי, כלומר, ולכן צריך תגלה אוזנו מעתה, וזהו אומרו ויאמר ה' אל משה במדין. הנה על העדר שלום שרמז לך יתרו, אל תירא כי הלא **מתו כל האנשים המבקשים את נפשך,** שירדו מנכסיהם, כמו שאמרו ז"ל (נדרים סד ב), כי על כן לבם חלל בקרבם מלהתקומם להרע לך.

ועל השנית, שיבין יתרו מדבריך כי תמהר לשוב, כי אמרת **אלכה נא ואשובה,** שפירושו אלך עתה ואשובה אל מדין. שפרשת ואמרת, מה שאמרתי **אלכה נא,** הוא **אל אחי אשר במצרים.** ומה שאמרתי **ואשובה,** הוא למדין. כי אין הכוונה רק כדי ש**וראה העודם חיים** בלבד. הנה לא כן הדבר, רק **לך שוב מצרים.** כלומר לא כדברך שאמרת **ואשובה** שהוא למדין, רק מצרימה, כי שם היא השיבה להיות שם כבתחילה, שלא תהיה הליכת עראי, כי אם לך שוב למושבך כיתר ישראל, כאשר היית קבוע ודר שם מתחילה. ואמר הכתוב, שאמר לו זה במדין, למען יודיע הדבר ליתרו, **כי מתו וכו',** וששלום לו אל ייראה. וגם שלא עראי היה הולך, כי אם להשתקע.

כ וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-אִשְׁתּוֹ וְאֶת-בָּנָיו וַיַּרְכִּבֵם עַל-הַחֲמֹר וַיָּשָׁב אַרְצָה מִצְרָיִם וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-מַטֵּה הָאֱלֹהִים בְּיָדוֹ :

ומשה בוש מלומר לו שהיה מתפרד ממנו עד זמן רב. וגם חש פן יקפיד שיעזוב את אשתו עזובה ימים רבים. על כן לתקן שניהם מה עשה, **ויקח משה את אשתו ואת בניו,** כהולך להשתקע ולבלתי שוב אל מדין עוד, כאשר היה, שיתרו הבין לאשורו שהיה יורד להשתקע, גם שלא אמרו בפירוש. ותקן עניין בתו ולהיות על פי ה', לא עכב חמיו. **ויקח משה את מטה האלוהים בידו,** כאילו הוא על פי דרכו, בל ירגיש יתרו שכל כוונתו היא להכות את מצרים בו.

כא וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה בְּלֶכְתְּךָ לָשׁוּב מִצְרַיְמָה רְאֵה כָּל-הַמֹּפְתִים אֲשֶׁר-שַׂמְתִּי בְיָדֶךָ וַעֲשִׂיתָם לִפְנֵי פַרְעֹה וַאֲנִי אֲחַזֵּק אֶת-לִבּוֹ וְלֹא יְשַׁלַּח אֶת-הָעָם :

ואז אמר לו הוא יתברך, תדע למה אמרתי לך שתשוב דרך קבע, לא בלבד תדע צורך העכוב בהיותך שם, כי אם מעתה **בלכתך לשוב מצרים** קודם הגיעך שמה, כי מעתה בלכתך **ראה כל המופתים אשר שמתי בידך.** שהוא אשר במטה שבידך, כמו שאמרו ז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק מ), שהיו **דצ"ך עד"ש באח"ב** חקוקים במטה. את כולם תעשה לפני פרעה, כלומר, שלזה צריך זמן, שלא ישלח את ישראל עד האחרון, באופן ועשיתם כולם לפני פרעה. **ואני אחזק את לב פרעה,** עד תאמר לו -

כג וְאָמַרְתָּ אֵלָיו כֹּה אָמַר ה' בְּנִי בְכֹרִי יִשְׂרָאֵל :
כד וָאֹמַר אֵלֶיךָ שַׁלַּח אֶת-בְּנִי וְיַעַבְדֵנִי וַתְּמָאֵן לְשַׁלְּחוֹ הִנֵּה אָנֹכִי הֹרֵג אֶת-בִּנְךָ בְּכֹרֶךָ :

בני בכורי וכו' הנה אנכי הורג וכו', שהוא מכת בכורות, הוא המופת האחרון. לפיכך, צריך תתעכב הרבה, ולכן אמרתי תשוב להשתקע שם כל זמן שישראל שם.

כה וַיְהִי בַדֶּרֶךְ בַּמָּלוֹן וַיִּפְגְּשֵׁהוּ ה' וַיְבַקֵּשׁ הֲמִיתוֹ :
כו וַתִּקַּח צִפֹּרָה צֹר וַתִּכְרֹת אֶת-עָרְלַת בְּנָהּ וַתַּגַּע לְרַגְלָיו וַתֹּאמֶר כִּי חֲתַן-דָּמִים אַתָּה לִי :
כז וַיֶּרֶף מִמֶּנּוּ אָז אָמְרָה חֲתַן דָּמִים לַמּוּלֹת :

ראוי לשים לב אל מלת **בדרך,** שהיא מיותרת.

ועוד, באומרו ויפגשהו, שמלבד שהיא מיותרת, שהיה לו לומר ויבקש ה' המיתו, שאינו צודק רק באיש הפוגע באיש ודומה לו.

ועוד, שיראה כפגישה מקריית ולא בהשגחה.

ועוד, אומרו ויבקש המיתו, כי אין צודק רק בפרעה ודומה לו, שנאמר בו ויבקש להרוג את משה (לעיל ב טו), כי הוא יתברך מעכב בידו, אך ממנו יתברך מי מעכב.

ועוד, איך יתכן כי שם הרחמים יבקש המיתו.

ועוד, כי הלא אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ה ח), שהיה מלאך בדמות נחש.

ועוד, על פי דרכנו יש להקשות, למה לקחה צור לדעת האומר שהיא צור החלמיש.

ועוד, מה עניין **ותגע לרגליו,** ואומרה **חתן דמים אתה לי,**

ומה ששינתה אחר כך ואמרה **למולות.**

ומה הוא ריבוי אומרו **מולות,** ולא אמרה למילה.

כד וַיְהִי בַדֶּרֶךְ בַּמָּלוֹן וַיִּפְגְּשֵׁהוּ ה' וַיְבַקֵּשׁ הֲמִיתוֹ :

אמנם, הנה אמרו רבותינו ז"ל (נדרים לב א), שעל שנתעסק תחילה על עסקי מלון נענש, וזהו אומרו **במלון.** והנה, הוא יתברך ראה שני דברים:

אחד, שהיה דרך מצווה לגאול את ישראל, וראוי שלא יזוק.
עוד ראה, עסקי מלון שנתעסק תחילה. וזהו אומרו **ויהי בדרך במלון,** שהם בחינת דרך ובחינת המלון, על כן **ויבקש המיתו.** שלא גמר הדין להמיתו, רק מבקש על היות פנים לכאן ולכאן, כאמור. וזהו אומרו **ויהי בדרך,** שהיא דרך מצווה. ולעומת זה **במלון,** כי נתעסק על עסקי מלון תחילה. על כן **ויבקש וכו'.** וזהו **ויפגשהו ה',** כי ה' אשר אמר אליו (לעיל ב ז - ח), **ראה ראיתי וכו' וארד להצילו וכו',** שהוא כמו שכתבנו, שאמר לו שכביכול ירד בגלות מצרים עם ישראל. ומה גם ל**ספר הזוהר** (ח"א דף קפט א), שמאז הורד יוסף מצרימה ירדה שכינה עמו, וזהו אומרו (בראשית לט ב) ויהי ה' את יוסף. לכך אותו ה', בלכת משה בשליחותו יתברך, יצא ה' אשר היה שם להקביל פני משה על לכתו בדרך מצווה ההיא אשר ציוהו. וזהו **ויפגשהו ה',** כי יצא לקראתו כאיש היוצא להקביל פני זולתו ופוגש בו.

ושיעור הכתוב, הנה משה היה בדרך הוא דרך מצווה, ולעומת זה היה **במלון,** שנתעסק על עסקי מלון תחילה. ועל כן על בחינת הדרך **ויפגשהו ה',** ועל עניין המלון **ויבקש המיתו.**

או שיעור הכתוב, ויפגשהו ה', והוא, כי שם זה הוא מכוון כנגד המילה. כמאמר דורשי רשומות על פסוק מי יעלה לנו השמימה (דברים ל יב), ראשי תיבות מילה, סופי תיבות שם ההוויה.
ועל פי דרכנו נשית לב, אל היות מילה בראשי תיבות וה' בסופי תיבות, ונהפוך הוא מהראוי. אך על זה, נשית לב אל אותיות שבין ראשי תיבות לסופי תיבות, שעולין כמספר ישראל. והוא, כי קודם מילה אין שם ה' נקרא עליו, כי עדיין אינו ישראל. על כן תחילה היא המילה, ואחר כך שהוא ישראל שהוא מה שבאמצע, בא עליו ה', שהוא בסוף.

ונבוא אל עניין הכתוב, כי בהגיע עת עשות המילה, אז **ויפגשהו השם** הזה שלעומת המילה להיות עמו. ובראותו כי נתעצל מהמילה והוא דבק בה, על כן **ויבקש המיתו.** והוא כמאמר רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ה ח), שהוא על ידי המלאך בדמות נחש שהיה בולע את משה מראשו עד המילה, וחוזר ובולעו מרגליו עד המילה. והנה רוב דרשות רבותינו ז"ל הן בדרך גזירה שווה, ואפשר הוא כי נאמר כאן **ויבקש המיתו,** ונאמר להלן **ויבקש להרוג את משה,** מה להלן פרעה שנקרא נחש, אף כאן נחש.

וגם רמז לזה אפשר, כי **ויבקש המיתו** עם הכולל במספר קטן, עולה כמו נחש בולע. והייתה ההוראה לרמוז שמילה מעכבת הבליעה, שבהגיע אליה חוזר מבלע, שתבין שעל ידי מילה יתוקן. והיות על ידי נחש יהיה, על כי הערלה היא בחינת נחש כנודע, ופרעה נקרא נחש. והורה יתברך למעלה, כי בהחזיק משה בו יהי למטה בכפו, רמז לו הוא יתברך עתה,

שבמקום בליעת משה את פרעה בשליחות זה הנקרא נחש, עתה על ידי הניח הערלה יתהפך, שהנקרא נחש הוא יבלענו.

כה וַתִּקַּח צִפֹּרָה צֹר וַתִּכְרֹת אֶת-עָרְלַת בְּנָהּ וַתַּגַּע לְרַגְלָיו וַתֹּאמֶר כִּי חֲתַן-דָּמִים אַתָּה לִי :
ואחשבה לפי זה, כי אז ראתה צפורה ותיבהל, ותהי לבה נדון בקרבה, אם על מילת בנה היה הדבר, או על מילת בעלה, שלא היה רצונו יתברך יטמאו במדינית עתה שנתייחד לו הדבור. על כן אמרה, אחר שבהגיע למילה מרפהו יראה שעל ידי מילה יתוקן. על כן ראתה לעשות מצות מילה על ידי עצמה לשתי הכוונות. אם על בנה, הרי כורתת ערלתו. אם על עצמה, הרי על ידי עשותה בעצמה תיקון זה, יהיה לה תיקון מה. ועל כן נטלה צר, שהם כנגד שתי אותיות שבשמה, לעשות מילה, שעולה כמנין השתי תיבות אחרות הנותרות, שהם פ"ה. וזהו **ותכרות וכו',** שהוא עור הראשון הנכרת.

והנה, אז תיקנה שלא היה בולעו כבתחילה מראשו עד המילה ומרגליו עד המילה, כי אם לרגליו בלבד. וזהו **ותגע לרגליו,** שהוא על ידי מעשה זה הסבה שיגיע הנחש לרגליו בלבד, חלקו התחתון, על עור התחתון כאילו היא הגיעתו לרגליו.

ויהי בראותה שלא הירף ממנו לגמרי, אמרה לאישה **חתן דמים אתה לי,** כלומר חתן מתחייב דמים אתה לי, בשבילי. ואין העניין על הילד, שעשיתי על ידי עצמי היקל הצער, ועודנו מחזיק בך להמיתך. אך בראותה שאחר כך בהתימה לגמרי, -

כו וַיִּרֶף מִמֶּנּוּ אָז אָמְרָה חֲתַן דָּמִים לַמּוּלֹת :
אז **וירף ממנו, אז אמרה** אין הדבר כאשר חשבתי, כי אם **חתן דמים למולות,** על ערלת בנה. ומה שלא הירף ממנו מיד, היה על כי מתחילה לא עשתה רק כריתת הערלה, אך לא פרעה העור השני. אך בהתימה הכל, **וירף ממנו, אז אמרה חתן דמים.** והוא **למולות**, הוא בשביל השתי מילות, בין על מילה בין על פריעה, כי על כן לא הירף עד השנית. ובמספר קטן **וירף ממנו** כמו אחר שפרעה.

כז וַיֹּאמֶר ה' אֶל-אַהֲרֹן לֵךְ לִקְרַאת מֹשֶׁה הַמִּדְבָּרָה וַיֵּלֶךְ וַיִּפְגְּשֵׁהוּ בְּהַר הָאֱלֹהִים וַיִּשַּׁק-לוֹ :
הנה, הוא יתברך לא אמר לו באיזה מקום מהמדבר ימצאהו, רק ילך לקראתו המדברה. אלא שה' אנה לידו דרך מקום כבודו להקבילו, וזהו **וילך ויפגשהו וכו'.**
והנה באומרו לשון זה, יורה כי אהרן פגש במשה, ולא משה בו. על דרך ויפגשהו ה' האמור למעלה, כי הוא יתברך פגש במשה, ולמה לא יתהפך.
ועוד אומרו וישק לו, ולא אמר וישקו איש [את] אחיו.

ויתכן יאמר מה שכתוב אצלנו על ר' יוסי בן קיסמא (אבות פרק ו), באומרו מצאני אדם אחד ונתן לי שלום. שהוא כי להיות רבי יוסי טרוד בגירסא, לא יתייחס למוצא את שכנגדו, כי לא שת לבו. אמנם, האחר מצא אותו, ועל כן הקדים לו שלום. וזה יאמר פה, כי הנה משה היה מתבודד, ומה גם בהר האלוהים, כי שם נגלה אליו הוא יתברך והיה מקום קדוש. אך אהרן, לא היו מעייניו, רק לבקש את משה, ולא היה מטריד עצמו בגירסא. על כן הוא החל, **ויפגשהו וישק לו.** וזה יאמר **ויפגשהו** את משה, ולא יתייחסו לפוגשים זה בזה, למה שהיה **בהר האלוהים** מקום התנבאו, כי מן הסתם היה מתבודד שם. ועל אהרן יתייחסו לפוגש בו. ולכן **וישק לו** ראשונה, טרם הסתלק משה מהתבודדותו.

כח וַיַּגֵּד מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן אֵת כָּל-דִּבְרֵי ה' אֲשֶׁר שְׁלָחוֹ וְאֵת כָּל-הָאֹתֹת אֲשֶׁר צִוָּהוּ :

הנה רצה משה לנסות, אם יקפיד אהרן בשנותו יתברך את שליחותו ממנו אל משה. על כן לא אמר לו, כי את אהרן היה הוא יתברך מצווה לדבר אל פרעה ואל העם. וזהו **ויגד משה לאהרן את כל דברי ה' אשר שלחו וכו',** שיורה שהוא לבדו המטפל בשליחות. ועם כל זה,

כט וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיַּאַסְפוּ אֶת-כָּל-זִקְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

וילך משה ואהרן בלב אחד, **ויאספו וכו',** לשיעשה משה השליחות. וזהו אומרו **וילך,** ולא אמר וילכו, כי כאיש אחד היו בלב אחד, כי לא הקפיד אהרן.

ל וַיְדַבֵּר אַהֲרֹן אֵת כָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-דִּבֶּר ה' אֶל-מֹשֶׁה וַיַּעַשׂ הָאֹתֹת לְעֵינֵי הָעָם :

ועם כל זה, בעת הפועל **וידבר אהרן את כל וכו',** כי על משמרתו היה ניצב משה, שיהיה לו אהרן לפה.

לא וַיַּאֲמֵן הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי-פָקַד ה' אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת-עָנְיָם וַיִּקְּדוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ :

הנה למעלה כתבנו, כי היה מסורת בידם, שהאומר פקידה כפולה הוא הגואל האמיתי. והעניין אחשבה שהוא על כי גלו למצרים שכינה עמהם, והיא ופמליא שלה משכון אל גאולת ישראל, כי אשר יפקוד את שכינתו, יפקוד את ישראל. וזהו אומרו פקד פקדתי אתכם, שפקוד את השכינה הוא בטחון שפקדתי אתכם וכו'. והנה היה אפשר, שעל שמעם פקידה כפולה הייתה האמנה, או על האותות שאחרי דברי השליחות. אמר, כי לא הוצרך זה, כי הנה תחילה **ויאמן העם** כאיש אחד, שעל כן לא נאמר ויאמינו. ואחר כך **וישמעו** את הפקידה כפולה, שהיא **כי פקד ה' את בני ישראל,** כי האת מרבה פקידה מהשכינה.

והנה תחילה היה לו לומר **כי ראה את עניים,** ואחר כך **כי פקד,** כי הפקידה הוא מהעוני. אך הוא כי שני דברים אמר למעלה בשליחות:

א. הפקידה שיגאלם.

ב. ונתתי את חן העם וכו' ושאלה אשה וכו'. אמר, כי על מה ש**וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל,** שהוא האחד, וגם **כי ראה את עניים** ומבקש להעשירם. על כן עשו שתי הוראות החזיק לו טובה, שהם **ויקדו וישתחוו** כנגד שתיהן. וזהו **וכי ראה את עניים.** ובזה יתכן מה שלא היפך ואמר כי ראה עניים ופקד אותם, וגם אומרו וכי בוי"ו, שהוא יורה היות שני דברים.

עוד יתכן ויתיישב יותר אומרו **ויאמן העם וישמעו** כי היה ראוי לומר תחילה וישמעו, ואחר כך ויאמן העם.

וגם שהיה די אומרו ויאמן העם כי פקד ה' וכו'.

אך הנה כתבנו למעלה, כי על יראת משה רבנו ע"ה שלא יאמינו בשליחותו, על אומרו כי נראה אליו ה', באומרם הטוב טוב אתה מהאבות שלא נראה אליהם בשם הגדול הזה. ושעל כן אמר לו הוא יתברך יאסוף את הזקנים, היודעים יותר במסורת, ויאמר אליהם ה' וכו' נראה אלי. ואם על זה יתחמץ לבבם לבלתי האמין בשליחותך, לומר כי איך גדלת מהאבות, אמור אליהם לאמר פקד פקדתי אתכם וכו'. כי בשמוע מפיך פקידה כפולה, יתאמת להם כי אתה הוא הגואל האמיתי. ועל זה השיב משה, הן לא יאמינו לי באומרי כי ה' נראה אלי, ועל ידי כן לא ישמעו לקולי, גם בהזכיר אחר כך הפקידה כפולה. אמר עתה, כי אין צריך לומר הזקנים, כי אם גם העם האמינו מיד כי נראה אליו ה' ושלחו, טרם ישמעו הפקידה הכפולה. וזהו **ויאמן העם,** שנראה אליו ה'. ואחר כך **וישמעו כי פקד ה' וכו'.** ורמז הפקידה כפולה במלת את כמדובר למעלה. והשאר כבקודם.

פרק ה

א וְאַחַר בָּאוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל-פַּרְעֹה כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שַׁלַּח אֶת-עַמִּי וְיָחֹגּוּ לִי בַּמִּדְבָּר :

אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ה יז), כי מפחד פרעה היו הזקנים נשמטים בדרך, עד שלא נשאר בהגיעם לחצר המלך, כי אם **משה ואהרן.**

ועל דרך הפשט, אמר, כי הנה משה מיראתו פן תעדר הצלחה מהשליחות אולי לא יאמינו כי נראה אליו ה', או לא יחשיבוהו להיותו ערל שפתים, וכיוצא מטענות אלו. על כן בחר בעצת ה' יהיה אהרן המדבר. וזהו **וידבר אהרן וכו' לעיני העם.** והנה, ראה משה הצלחה בשליחות, כי הנה **ויאמן העם וכו' ויקדו וישתחוו.** מיד נתייעץ משה לבלתי פרוש עצמו מהזכות מהיות גם הוא מדבר עם אחיו אל פרעה, ומיד שיתף עצמו עם אהרן. וזהו **ואחר באו משה ואהרן,** כי אחר ראותו כי **ויאמן העם, באו משה ואהרן ויאמרו** שניהם יחד **אל פרעה, כה אמר וכו',** ולא

רצה לפרוש עצמו מדבר אל פרעה. וזה **ויאמרו,** כי שניהם כאחד אמרו השליחות, ולא אהרן לבדו.

ב וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה מִי ה' אֲשֶׁר אֶשְׁמַע בְּקֹלוֹ לְשַׁלַּח אֶת-יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַעְתִּי אֶת-ה' וְגַם אֶת-יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלֵּחַ :

הנה היה ראוי יסמוך אומרו **לא ידעתי את ה',** אל אומרו **מי ה'.**

ועוד, כי אומרו **מי ה'** נראה שהוא לא ידע מי הוא, ומאומרו **אשר אשמע בקולו,** נראה שיודע אותו, אלא שלא יחשיב חלילה לשמוע בקולו.

ואם הוא שהכל גזרה אחת, מי הוא שיהיה חלילה כדאי ולשמוע בקולו, הוא הפך אומרו **לא ידעתי את ה'.**

ועוד, אומרו לשלח את ישראל הוא מיותר, כי בכלל בלתי שמוע בקולו הוא.

ועוד, שמורה ש**לשלח את ישראל** לא ישמע בקולו, אך לדבר אחר ישמע,

ואיך יאמר **לא ידעתי את ה'.**

ועוד, אומרו וגם את ישראל לא אשלח, הרי נאמר **לשלח את ישראל.**

ועוד, מלת **וגם** בלתי צודקת כלל.

אמנם, הנה אמרו לו שלשה עיקרים:

א. כה אמר ה', שהוא מציאותו יתברך.

ב. אומרו אלוהי ישראל שהוא בפרטות **אלוהי ישראל,** ובכלל הדבר הוא השגחת הפרטים.

ג. שאינו ככל אלוהי העמים או שר שעל כל אומה ואומה, כעניין שרו של מצרים, שלא יהיה נגיד ומצווה לאומים זולת אומתו, כי אם שעם היותו **אלוהי ישראל** ביחוד, הוא גוזר על כל מלך רב ושליט, כי יוצר הכל הוא. וזהו **שלח את עמי וכו',** כי יגזור על פרעה יעשה מצוותו.

והשיב ואמר:

על האחד מי ה', כיחש המציאות. ולו יונח כי ישנו,

ושהוא **אלוהי ישראל,** ושעל כן לא ידעתיו אנכי, שהוא **העיקר השני**,

גם אם אודה בשני, אכחיש **השלישי.** כי לא אתחייב אני לקיים מאמרו, כי לא אלוהי מצרים הוא. וזהו אומרו **אשר אשמע בקולו.** כלומר, ישמעו העברים, כי אלוהיהם הוא, ולא אני.

והנה עשותי מאמרו אפשר באחד משלשה פנים:

או כמלך משתרר וגוזר על עבדיו ויקום לו.

או על דרך חן, שאעשה בקשתו בטובתי כמלך העושה רצון מלך זולתו להפיק רצונו, כי פעם אחרת יגמול לו כחסדו.

או דרך פירעון והשבת גמול, לאשר גמל לו טובה.

חזור לעמוד השער

אמר פרעה, אם כמשתרר על עמו ובעבדיו יגזור עלי, אינו אלוהי שאשמע בקולו, וזהו **אשר אשמע בקולו.**

ואם דרך טובת חן, זה היה אפשר על דבר קטן, אך **לשלח את ישראל,** שהם ששים ריבוא עבדים לבד מטף והנשים והמתים בימי החשך, הוא דבר גדול. וכן לא יעשה בטובת חן, וזהו **לשלח את ישראל,** כמתמיה.

ואם על שגמל לי טובה על ידי יוסף, כדבר שנאמר (בראשית מא כח) אשר האלוהים עושה הראה את פרעה, אלוהים יענה את שלום פרעה (שם טז). הנה **לא ידעתי את ה',** הוא שם ההווי"ה. כי אשר ידעתי היה שם אלוהים.

ועוד, שלו הונח כי ה' הוא האלוהים, ואעשה לו גם אני טובה כאשר עשה לי, זו היא יותר מהטובה ההיא. וזהו **וגם את ישראל וכו'.** לומר, וגם שאודה כדבריכם כי ה' הוא האלוהים את ישראל, **לא אשלח,** כי רב מאד מחנה ישראל, על טובת הגלות אלי פתרון חלומי אשר גלה לי על ידי יוסף.

ג וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי הָעִבְרִים נִקְרָא עָלֵינוּ נֵלְכָה-נָּא דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבְּחָה לַה' אֱלֹהֵינוּ פֶּן-יִפְגָּעֵנוּ בַּדֶּבֶר אוֹ בֶחָרֶב :

על מה שאמרת שלא ידעת שם זה, שעל כן אמרת **מי ה', ולא ידעתי את ה'.** אל תתמה. כי הנה **אלוהי העברים נקרא.** כי שם הוי"ה לא היה שגור בפי העולם, רק **אלוהי העברים** שהוא לשון אלוהים אשר שמעת. ואשר חשבת שבהיותו אלוהי העברים לא ישתרר על אומה אחרת, דע כי לא מבלי היותו אדון הכל מכנה עצמו לאלוהי העברים, כי הלא יוצר הכל הוא, אלא ש**נקרא עלינו** ולא על אומה אחרת. שאינו מקריא ומכנה שמו רק עלינו. באופן שמשתרר גם עליך. וגם על שתי הבחינות אשר אמרת, כי השאלה היא גדולה ואין לעשות בתורת הטבת חן, ולא דרך שלם גמול, שהוא בהכחשת היותך עבד לו כי הוא בראך, גם זו אינה טענה. כי אדרבה, השאלה היא קטנה, כי הלא **נלכה נא דרך שלשת ימים וכו',** כלומר ואחר נשוב.

ושמא תאמר שאפסיד שרותיכם כמה ימים, עם כל זה הלא טוב לך לשלם, מלאבד את כולם. כי הלא נירא **פן יפגענו בדבר או בחרב,** ותפסיד כל העברים לגמרי.

או יאמר, שמא תאמר אילו ידעתי שתחזרו הייתה השאלה קטנה, אך אולי לא ישובו עוד. על כל זה טוב לך, כי אם לא נלך יקצוף **ויפגענו בדבר,** וטבעו לידבק, וימותו מהמצריים עם רב אגב ישראל. וכן **או בחרב,** פן בחרב אויבים ישלח עלינו במצרים שאין ספק ימיתו מהמצריים עד אין מספר.

ד וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לָמָּה מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן תַּפְרִיעוּ אֶת-הָעָם מִמַּעֲשָׂיו לְכוּ לְסִבְלֹתֵיכֶם :

ה וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה הֵן-רַבִּים עַתָּה עַם-הָאָרֶץ וְהִשְׁבַּתֶּם אֹתָם מִסִּבְלֹתָם :

ראוי לשים לב, למה בפסוק זה אומר **מלך מצרים,** ובפסוק שאחריו אומר **ויאמר פרעה,** עם שהכל אחד.

ועוד, למה חוזר ואומר **ויאמר** פעם שנית בתוך דבריו.

ועוד, למה בפסוק זה אומר **תפריעו את העם ממעשיו,** ובפסוק שאחריו אומר **והשבתם אותם מסבלותם,** ולא נאמר ממעשיו.

ועוד אומרו הן רבים עתה, מה יתן ומה יוסיף היותם רבים אצל ההשבתה מסבלותם.

וגם אומרו עתה לבלי צורך.

אמנם, פסוק זה ידבר על המצריים, ושאחריו על ישראל. והעניין, כי אין ספק כי בבוא משה ואהרן להתייצב לפני פרעה בשם שליחותו יתברך, יתעתדו המון העם מהמצרים לבוא לשמוע השאלה התמוהא הזאת, ויתבטלו איש איש ממעשיו. והם בהם יתועדו לדבר על הדבר כל עבדי המלך, ועמו יתייצבו אף ידברו על דבר חדש כזה. כי באו אנשים בשם ה', ישלח עבדיו מלעבוד. ויהיה כל משאם ומתנם, מה דברו מלאכי אלוהים אל המלך, ומה ענה אותם, ומה המה האותות אשר עשו לפניו. ומה גם עתה, ישראל שירפו ידיהם מסבלות מצרים, ויעשו כיתין כיתין וחבורות חבורות לדבר על הגאולה ועל התמורה מעבדות לחרות.

ועל הבחינה הראשונה אשר על המצריים, אמר **ויאמר מלך מצרים למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו.** ולהורות כי על הנוגע אל המצריים ידבר, אמר **מלך מצרים,** כחס עליהם. ואמר **למה תפריעו את העם ממעשיו,** ולא אמר סבלות, כי על המצריים ידבר משוללי סבלות.

ה וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה הֵן-רַבִּים עַתָּה עַם-הָאָרֶץ וְהִשְׁבַּתֶּם אֹתָם מִסִּבְלֹתָם :

וכהתימו לדבר על הנוגע אל עמו, נעתק לדבר על עם ישראל. וזהו **ויאמר פרעה הן רבים עתה עם הארץ.** לומר, הנה מה ששמנו על העם שרי מסים למען ענותו בסבלותם, היה מדאגה פן ירבה ויתקומם על המצריים. ועל זה יאמר פרעה הנה **הן רבים עתה** כבר **עם הארץ,** הם ישראל המשועבדים לארץ. ואם קודם ירבו, מדאגה פן ירבה העמדנו עליו סבלות, עתה שהם רבים **השבתם אותם מסבלותם,** למה תעשו כן. ועל כן ציוה לענותם אז יותר, ואמר **תבן לא ינתן להם וכו'.** והוא כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** ה כג), שהיו הולכים מפוזרים בגרנות. ולוקחים תבן, ובאים בעלי הגרנות ומכים בהם מכות גדולות.

ו וַיְצַו פַּרְעֹה בַּיּוֹם הַהוּא אֶת-הַנֹּגְשִׂים בָּעָם וְאֶת-שֹׁטְרָיו לֵאמֹר :

הנה אמרו רבותינו ז"ל (שם), כי על כל עשרה מישראל, היה שוטר אחד ישראל. ועל כל עשרה שוטרים היה עליהם נוגש אחד מצרי. ועל ידי הנוגשים היה ניתן התבן מאת המלך לליבון הלבנים.

ונבוא אל העניין, והוא כי הנה גם שכל חפץ המלך לענותם בסבלותם, רע היה עליו המעשה. ובתחילה בוש מלומר שהוא לא היה רוצה לתת תבן, רק ציוה אל הנוגשים לא תאסיפון לתת תבן, כאילו מאליהם עושים. וגם לא רצה ידברו הנוגשים אל העם, שהם ילכו וקוששו להם תבן, כי אם שהשוטרים יאמרו להם. וזהו אומרו **ויצו פרעה אל הנוגשים בעם** צווי אחד, ואל שוטריו הישראלים ציווי לאמר, וזהו **ואת שוטריו לאמר.**

ז לֹא תֹאסִפוּן לָתֵת תֶּבֶן לָעָם לִלְבֹּן הַלְּבֵנִים כִּתְמוֹל שִׁלְשֹׁם הֵם יֵלְכוּ וְקִשְּׁשׁוּ לָהֶם תֶּבֶן :

ופירש, מה שציוה על הנוגשים, הוא, **לא תוסיפון לתת תבן וכו'**. ומה שציוה על השוטרים לאמר, הוא, הם **ילכו וקוששו להם.** שלא רצה שנוגשים מצריים יעיזו פנים לדבר אל העם הדבר הרע הזה. כדרך פרעה בכל הדברים, להיות תחילתו רך וסופו קשה, ולהחל לעשות פתגם מעשה הרעה על ידי ישראלים עצמם, כאומרו (לעיל א יז) למיילדות העבריות שהן ימיתו בעצמן הילדים, ואחר כך (שם כב) ויצו פרעה לכל עמו לאמר כל הבן וכו'. כי בזה, בתחילה תלה העניין בנוגשים, שלא יוסיפו לתת תבן כמעצמם, וגם עמו יהיה בשב ואל תעשה. ועל השוטרים העברים ציוה, שהם יהיו האומרים לעם ש**הם ילכו וקוששו וכו'**

ח וְאֶת-מַתְכֹּנֶת הַלְּבֵנִים אֲשֶׁר הֵם עֹשִׂים תְּמוֹל שִׁלְשֹׁם תָּשִׂימוּ עֲלֵיהֶם לֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ כִּי-נִרְפִּים הֵם עַל-כֵּן הֵם צֹעֲקִים לֵאמֹר נֵלְכָה נִזְבְּחָה לֵאלֹהֵינוּ :

ואת מתכונת הלבנים וכו'. ונתן להם טעם, באומרו **כי נרפים הם על כן הם צועקים לאמר נלכה וכו'.**

והנה יקשה, כי לא היו הם האומרים **נלכה נזבחה,** כי אם משה ואהרן על פי ה'.

ועוד אומרו לאמר, שהיה לו לומר צועקים ואומרים **נלכה נזבחה,** או צועקים **נלכה נזבחה.**

אך יאמר, שהם צועקים כדי לאמר משה ואהרן **נלכה וכו'.** והוא מאמר משה ואהרן כך בלשון הזה, **אלוהי העברים נקרא עלינו נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה וכו'.** וזהו **לאמר**, שהם צועקים כדי לאמר משה ואהרן נלכה וכו' על פי צעקתם.

ט תִּכְבַּד הָעֲבֹדָה עַל-הָאֲנָשִׁים וְיַעֲשׂוּ-בָהּ וְאַל-יִשְׁעוּ בְּדִבְרֵי-שָׁקֶר :

ושמא תאמרו כי לא טובה עצתי זאת, כי הלא הוא בלתי אפשר לתת מתכונת הלבנים, ולא השליש או רביע, בהתבטלם לקוושש קש לתבן, והיה זה נזק המלך שיפסיד מלאכת עבודתם שני שלישי הלבנים אשר היו עושים בהיות התבן. לזה איני חושש על רווח מלאכתם נגד הנאתי בהיכנעם, כי כל ישעי וכל חפץ, אינו כי אם **תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה.**

כלומר, גם שלא יעשו את כלה, כי אם ש**יעשו בה**, שיהיו עסוקין בעבודה הן רב הן מעט. וארוויח ש**אל ישעו בדברי שקר** על ידי הבטלה, שפונים אל דברי משה ואהרן שאומרים להם שיגאלום, ומרפים ידי עושי המלאכה.

י וַיֵּצְאוּ נֹגְשֵׁי הָעָם וְשֹׁטְרָיו וַיֹּאמְרוּ אֶל-הָעָם לֵאמֹר כֹּה אָמַר פַּרְעֹה אֵינֶנִּי נֹתֵן לָכֶם תֶּבֶן :

אז, **ויצאו נוגשי העם ושוטריו,** וידברו **אל העם לאמר כה אמר פרעה וכו'.** והוא, כי הנה המלך הטיל מעשה הרעה אל הנוגשים, שלא יוסיפו לתת תבן לעם, כמעצמם, כאמור למעלה שלא יאמרו בשם המלך. אך הנוגשים והשוטרים לא רצו לייחס הרע, אלא אל המלך הגוזר. כי רע בעיניהם המעשה. על כן אמרו **לאמר**, כלומר, מה שראוי לאמר הוא, **כה אמר פרעה.** ולא אמרו איננו נותן, כי אם אינני נותן, להעתיק לשון פרעה כאשר יצא מפיו, למען ידעו כי ממנו נהיה הדבר הרע ההוא ולא מהם. על כן אמרו, ראו לשון המלך כי **כה אמר פרעה** כמדבר בעצמו לנוכח אתכם, ואומר לכם **אינני נותן לכם תבן,** וזהו אומרו **לאמר.** ובלעדי זה הוא בלתי צודק, כי אינו לאמר לזולת.

יא אַתֶּם לְכוּ קְחוּ לָכֶם תֶּבֶן מֵאֲשֶׁר תִּמְצָאוּ כִּי אֵין נִגְרָע מֵעֲבֹדַתְכֶם דָּבָר :

יב וַיָּפֶץ הָעָם בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם לְקֹשֵׁשׁ קַשׁ לַתֶּבֶן :

הנה אומרו כי אין נגרע יראה בלתי צודק, והיה לו לומר ואין נגרע מעבודתכם, שהיא הודעה. כי היות נתינת טעם לא יתכן, כי אין הטעם רק מה שאין ניתן להם תבן, שעל כן **הם ילכו וקוששו.** אך יאמר אתם לכו וכו', ולא תאמרו נעשה הלבנים בלא תבן, או בפחות מהשיעור, כי מאין לנו, **כי** הלא **אין נגרע מעבודתכם דבר,** לא מהתבן ולא מהסכום.

יג וְהַנֹּגְשִׁים אָצִים לֵאמֹר כַּלּוּ מַעֲשֵׂיכֶם דְּבַר-יוֹם בְּיוֹמוֹ כַּאֲשֶׁר בִּהְיוֹת הַתֶּבֶן :

יד וַיֻּכּוּ שֹׁטְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר-שָׂמוּ עֲלֵהֶם נֹגְשֵׁי פַרְעֹה לֵאמֹר מַדּוּעַ לֹא כְלִיתֶם חֻקְּכֶם לִלְבֹּן כְּתְמוֹל שִׁלְשֹׁם גַּם-תְּמוֹל גַּם-הַיּוֹם :

טו וַיָּבֹאוּ שֹׁטְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּצְעֲקוּ אֶל-פַּרְעֹה לֵאמֹר לָמָּה תַעֲשֶׂה כֹּה לַעֲבָדֶיךָ :

טז תֶּבֶן אֵין נִתָּן לַעֲבָדֶיךָ וּלְבֵנִים אֹמְרִים לָנוּ עֲשׂוּ וְהִנֵּה עֲבָדֶיךָ מֻכִּים וְחָטָאת עַמֶּךָ :

יז וַיֹּאמֶר נִרְפִּים אַתֶּם נִרְפִּים עַל-כֵּן אַתֶּם אֹמְרִים נֵלְכָה נִזְבְּחָה לַה' :

יח וְעַתָּה לְכוּ עִבְדוּ וְתֶבֶן לֹא-יִנָּתֵן לָכֶם וְתֹכֶן לְבֵנִים תִּתֵּנוּ :

יט וַיִּרְאוּ שֹׁטְרֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֹתָם בְּרָע לֵאמֹר לֹא-תִגְרְעוּ מִלְּבְנֵיכֶם דְּבַר-יוֹם בְּיוֹמוֹ :

הנה אומרו לאמר הוא בלתי צודק, והראוי יאמר אצים ואומרים וכו'. וכן בפסוק **ויוכו שוטרי בני ישראל לאמר מדוע לא כליתם חקכם,** אומרו **לאמר** לא יתכן לאמר לזולת.

ועוד, אומרו מדוע לא כליתם כו', הלא השוטרים לא היו עושים במלאכה, ואיך יאמר עליהם למה לא כלו את חקם. וכן בפסוק השלישי **ויבאו שוטרי וכו' ויצעקו אל פרעה לאמר למה כו',** כי הנה פרעה לא היה לו לומר לזולת, ואיך יאמר לאמר.

ועוד, כי מפסוק זה יראה שעל פרעה היה תלונתם באומרו **למה תעשה כה,** ומאמרו אחרי כן **תבן אין ניתן וכו' וחטאת עמך,** יראה שעל עמו הוא החטאת.

ובתשובת המלך אליהם **נרפים אתם נרפים,** על מה זה כפל הרפיון.

וגם לא אמר נרפים נרפים אתם, אלא שהפסיק בינתיים.

ובאומרו ועתה לכו עבדו, מה עניין מלת **ועתה** לבלי צורך.

ועוד, באומרו ויראו שוטרי בני ישראל אותם ברע, שהיה לו לומר אותו ברע, ויחזור אל פרעה שהקשה לדבר ולומר **לכו עבדו וכו'.**

וגם אומרו לאמר הוא בלתי צודק.

יג וְהַנֹּגְשִׂים אָצִים לֵאמֹר כַּלּוּ מַעֲשֵׂיכֶם דְּבַר-יוֹם בְּיוֹמוֹ כַּאֲשֶׁר בִּהְיוֹת הַתֶּבֶן :

אמנם, הנה כתבנו כי על כל עשרה מישראל היה שוטר עברי, ועל כל עשרה שוטרים נוגש מצרי, להכות את השוטרים הבלתי כופין את ישראל לעבוד עבודה, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** ה כג). וסיפרה תורה חסידות שוטרי בני ישראל, שאין צריך לומר שלא היו מכים את הישראלים על בלתי עשותם מלאכה, כי אם גם דבור קל לא היו מדברים להם. וזה יאמר, **והנוגשים אצים** על השוטרים, כדי לאמר להם לישראל העושים במלאכה, **כלו מעשיכם.**

יד וַיֻּכּוּ שֹׁטְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר-שָׂמוּ עֲלֵהֶם נֹגְשֵׂי פַרְעֹה לֵאמֹר מַדּוּעַ לֹא כִלִּיתֶם חֻקְּכֶם לִלְבֹּן כְּתְמוֹל שִׁלְשֹׁם גַּם-תְּמוֹל גַּם-הַיּוֹם :

והנה, בעוד היום גדול היו **אצים לאמר כלו מעשיכם,** ולא רצו. אך לא היו מכים את השוטרים על הדבר. אך לעת ערב, שלא כלו את חוקם, בקשו הנוגשים מהשוטרים שגם שלא יכו את ישראל על מה שלא כלו את חוקם, לפחות יאמרו להם **מדוע לא כליתם,** והיו מכים את השוטרים לשיאמרו לעושי המלאכה **מדוע לא כליתם** ולא רצו לאומרו. וזהו **ויוכו שוטרי בני ישראל,** כדי לאמר השוטרים אל ישראל **מדוע לא כליתם חקכם.** מה שלא עשו כן להכות בהיות שהות ביום כדי לאמר ישראל כלו מעשיכם, כי אם אצים ודוחקים בלבד. וזהו **אצים לאמר כלו כו'** אך בסוף בערב שגם לא רצו לאמר **מדוע לא כליתם חקכם,** בזה כלתה אליהם הרעה ויכום.

טו וַיָּבֹאוּ שֹׁטְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּצְעֲקוּ אֶל-פַּרְעֹה לֵאמֹר לָמָּה תַעֲשֶׂה כֹּה לַעֲבָדֶיךָ :

ואז **ויבאו שוטרי וכו' ויצעקו אל פרעה לאמר כו'.** והנה באומרו **לאמר,** היה אפשר לומר, כי להפליג בהוראת הצרה, ואשר המה מרי נפש לא החלו לדבר טרם יצעקו, בראותם כי לא

יסכון למו תלונתם, כי אם טרם ידברו צעקו. וזהו **ויצעקו אל פרעה לאמר,** כי צעקו כדי **לאמר למה כו'.**

והנכון ליישב כל מה שהערנו בפסוק זה ובשאחריו, הוא, כי התנכלו אותו לדבר בחכמה, כדרך איש חכם לבב הקובל לפני מלך על דבר רע הנעשה בעיר מאת המלך. כי, אם האיש ההוא מגלה דעתו כי ידע כי מהמלך יצא הדבר, ויד המלך במעל, לא ישוב המלך ההוא לתקן את אשר עוותו, ואדרבה יחרה אפו על הדובר נגד גזרתו, כי האמור למלך בלייעל. וישוב לחזק גזרתו במסמרים לא תימוט. לכן האיש ההוא יעשה בערמה, כי יראה עצמו כבלתי יודע כי מהמלך יצא הדבר, ואומר אליו גם כי יראה כי אתה עשית, לא יעלה על לב כי מלך זך וישר כמוך יעוות צדק, רק כי אנשים בלתי טובים בדו מלבם פתגם מעשה הרעה הזאת, ועליך המלך לבטלה.

וזה הדבר בדמותו, עשו בני ישראל ושוטריו פה, שהתנכלו להראות כבלתי יודעים כי גזרת מלך היא. וזהו אומרו **לאמר למה תעשה כה,** כלומר, הנה לפי הנראה היה ראוי **לאמר** לך **למה תעשה כה לעבדיך,** לומר כי אתה העושה. אך לא יתכן ולא יאמן חלילה כי אתה פעלתו, כי הלא הדבר רע ומר, כי הנה -

טז תֶּבֶן אֵין נִתָּן לַעֲבָדֶיךָ וּלְבֵנִים אֹמְרִים לָנוּ עֲשׂוּ וְהִנֵּה עֲבָדֶיךָ מֻכִּים וְחָטָאת עַמֶּךָ :

תבן אין ניתן לעבדיך, ולבנים אומרים לנו עשו. והנה עבדיך מוכים. שהוא דבר שכל מלך רב ושליט מלה כדנא לא שאל, ומה גם להכות על הדבר. על כן אנו גוזרים אומר, כי לא מאתך יצא הדבר, רק **וחטאת עמך,** ולא חטאתך. כי חלילה לך.

יז וַיֹּאמֶר נִרְפִּים אַתֶּם נִרְפִּים עַל-כֵּן אַתֶּם אֹמְרִים נֵלְכָה נִזְבְּחָה לַה' :

והשיב ואמר, **נרפים אתם נרפים.** כלומר, על מה שאמרתם **והנה עבדיך מכים,** הדין עם הנוגשים, כי אשמת הבלתי עושים במלאכה עליכם השוטרים היא, כי למה שנרפים אתם מלדחוק אותם לעשות מלאכה, על כן הם נרפים מלעשותה. ולא תאמרו כי משה ואהרן הם המרפים ידיכם, כי הלא היה לכם להשיב להם כי פה תזבחו לה', ולמה תלכו המדברה, כי הלא ה' נמצא בכל מקום. אך אין זה, כי אם למה שאתם נרפים וחפצים בבטלה. וזהו אומרו, **על כן אתם אומרים נלכה נזבחה וכו'.**

יח וְעַתָּה לְכוּ עִבְדוּ וְתֶבֶן לֹא-יִנָּתֵן לָכֶם וְתֹכֶן לְבֵנִים תִּתֵּנוּ :

ועל מה שאמרתם על חסרון התבן, **לכו עבדו.** שלא גזרתי אני דבר זר כזה, אם הוא כדבריכם, שלא אמרתי אני כך, אלא שהוא חטאת עמי. עתה אני אומר וגוזר מחדש. וזהו **ועתה לכו עבדו ותבן לא ינתן לכם.** ולא בלבד מה שאמרתם תבן אין ניתן לעבדיך ולבנים

אומרים לנו עשו, שלא אמרתם ותכן לבנים אומרים לנו עשו, כי אם ולבנים, שאפילו מציאות לבנים, אפילו מעט מזער קשה בעיניכם, כי אם גם **ותכן לבנים תתנו.**

יט וַיִּרְאוּ שֹׁטְרֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֹתָם בְּרָע לֵאמֹר לֹא-תִגְרְעוּ מִלִּבְנֵיכֶם דְּבַר-יוֹם בְּיוֹמוֹ :

והנה היה אפשר לפרש שאומרו **תכן לבנים**, אינו כמספר הראשון בהיות התבן, רק תכן ומספר לבנים שקצבו עליהם עתה, או הוא מתכונת הלבנים כאשר בתחילה. והיה מקום לפירוש הראשון מאומרו סתם, ולא אמר **ותכן לבנים** כאשר בהיות התבן. אך הם אמרו, כי מי יתן והיה הפירוש הראשון. אך **ויראו שוטרי בני ישראל אותם,** הוא את ישראל, **ברע לאמר כלו מעשיכם,** כי המה ראו את ישראל **ברע** וצרה, **לאמר**, כי יוצרכו לאמר השוטרים לישראל עושי המלאכה לא תגרעו מלבניכם וכו'. כי פירוש אומרו **ותכן לבנים,** הוא כאשר בהיות התבן.

או יאמר ועתה לכו עבדו וכו', לומר על אמריכם שאין עולה על רוחכם גזרתי שבלי תבן **תכן לבנים תתנו,** תמיהא היא. אך עתה אני אתקן, והתקנה היא. כי **ועתה** לא יהיה כאשר עד כה, כי אתם השוטרים אינכם עושים מלאכה, כי אם כנגידים ושרים ורודים על עושי המלאכה. אך **ועתה לכו עבדו** אתם גם אתם השוטרים, לעשות לבנים ככל המון ישראל, ועל ידי כן **ותכן לבנים תתנו.** כי יתוספו ששים אלף אנשים עושי מלאכה, כי לששים ריבוא עולים ששים אלף שוטרים, ויהיה לאחרים עושי המלאכה עזר מעט. כי מתכונת עשרה יעשו אחד עשר, כי יחזיקו עשרה אנשים בכנף איש יהודי.

והנה אם היו הנוגשים עושים כך, להחסיר מכל אחד מישראל עשירית מתכונת קצבתו, על דבר כי מלאכת השוטר שעל כל עשרה מישראל תמלא חסרונן, התנחמו על עבודתם ועל משאם. אך הנה **ויראו שוטרי בני ישראל אותם ברע,** כי גם שעתה יראה שחפצים להכניס בחשבון לבני העם עבודת השוטרים, ראו עתה בעין שכלם רוע כוונה, כי לא כן לב הנוגשים שיהיה מלאכת כל שוטר בכלל מתכונת הלבנים המוטל על כל עשרה למלאת חסרונן על חסרון התבן, רק עדיין היה עם לבבם שלא ינכו, רק כל איש יתן את מתכונת הלבנים בשלמות. ולא היה צר לשוטרים מלאכתם שיעשו מעתה, רק מה שיצטרכו עדיין על פי הנוגשים, לאמר כל שוטר ושוטר אל כל עשרה מהם לאמר להם **לא תגרעו** מעשיכם וכו' כל אחד בשלמות, כאשר בהיות טרם יעזרום השוטרים בעבודה. וזהו **ויראו שוטרי בני ישראל אותם,** את הנוגשים, **ברע.** שהוא שיצטרכו גם עתה לאמר לישראל, **לא תגרעו וכו'.**

כ וַיִּפְגְּעוּ אֶת-מֹשֶׁה וְאֶת-אַהֲרֹן נִצָּבִים לִקְרָאתָם בְּצֵאתָם מֵאֵת פַּרְעֹה :

הנה **משה ואהרן** היו **ניצבים** ממתינים את השוטרים, יבשרום תשובה טובה מאת המלך. ונהפוך היה, כי אדרבה אמרו להם -

כא וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם יֵרֶא ה' עֲלֵיכֶם וְיִשְׁפֹּט אֲשֶׁר הִבְאַשְׁתֶּם אֶת-רֵיחֵנוּ בְּעֵינֵי פַרְעֹה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו לָתֶת-חֶרֶב בְּיָדָם לְהָרְגֵנוּ :

ירא ה' עליכם וכו'. לומר, הלא אמרתם כי ראה בעניינו ה' ופקד העשוי לנו במצרים, ואדרבה אנו אומרים, כי **ירא ה' עליכם, וישפוט,** על אשר הצרתם לנו, ולא מה' היה. שהרי אמרתם שני דברים:

א. שפקד אותנו ויגאלנו.

ב. שיתן את חן העם בעיני מצרים.

ונהפוך הוא הכל, כי על דברי החן, אדרבה **הבאשתם את ריחנו,** כי נבאשנו בעיני פרעה וכו'. ועל הפקידה, אדרבה באתם **לתת חרב בידם להרגנו.** כי עד כה היו מעבידים אותנו בלבד, אך עתה באמור להם נלכה נא כו', ניתן חרב בידם, כי בזה מצירים אותנו. כי כה אמר פרעה נרפים אתם נרפים על כן אתם אומרים נלכה נזבחה. הנה, כי על ידי זה אמר שהיה מעמיס עליהם, שהיה כחרב בידם.

או יהיה עניין הבאשתם וכו', כי עד כה, מריח טוב שלמות אבותינו היו יראים לשלוח ידם בנו, כי אם מענים על ידי עבודה. אך עתה **הבאשתם את ריחנו,** שערבו אל לבם להכות בידם אותנו. ועוד מעט גם יקחו להם חרב להרגנו, ונמות תחת ידם, כי לא תמנע בחירתם, וזה אמרו **לתת** לשון עתיד.

כב וַיָּשָׁב מֹשֶׁה אֶל-ה' וַיֹּאמַר אֲדֹנָי לָמָה הֲרֵעֹתָה לָעָם הַזֶּה לָמָּה זֶּה שְׁלַחְתָּנִי :

כג וּמֵאָז בָּאתִי אֶל-פַּרְעֹה לְדַבֵּר בִּשְׁמֶךָ הֵרַע לָעָם הַזֶּה וְהַצֵּל לֹא-הִצַּלְתָּ אֶת-עַמֶּךָ:

ו, א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עַתָּה תִּרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפַרְעֹה כִּי בְיָד חֲזָקָה יְשַׁלְּחֵם וּבְיָד חֲזָקָה יְגָרְשֵׁם מֵאַרְצוֹ :

ראוי לשים לב, על מה זה כפל שמו יתברך, לומר **ה' למה הרעות וכו',** והיה לו לומר וישב משה אל ה' ויאמר למה הרעות וכו'. ולמה הראשון של הוי"ה, והשני אדנות.

וגם אומרו וישב הוא מיותר.

ועוד, איך מתקשר **למה זה שלחתני,** אל הקודם.

וגם אומרו מלת **זה** מיותר.

ועוד, ומאז באתי, שמורה שעל פרעה הייתה תלונתו, ולא על ה', ואיך אמר, **ה' למה הרעות.**

ועוד, אומרו והצל לא הצלת, אחר אומרו יתברך (לעיל ג יט) אליו **ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך וכו', ואני אקשה את לב וכו'.**

ועוד, למה כפל **והצל לא הצלת.**

וגם לא אמר לשון הוצאה, כלשונו יתברך (שם י) ואשלחך אל פרעה והוצא וכו'.

כב וַיָּשֻׁב מֹשֶׁה אֶל-ה' וַיֹּאמַר אֲדֹנָי לָמָה הֲרֵעֹתָה לָעָם הַזֶּה לָמָּה זֶּה שְׁלַחְתָּנִי :
אך הנה אמרו רבותינו ז"ל פרשת וארא (**שמות רבה** ו ה), על פסוק לכן אמור לבני ישראל (ו ו), שהוא לשון שבועה. ולמה נשבע, אלא שנתיירא משה שמדת הדין תעכב הגאולה. הרי גילו לנו, להיות למשה דאגה מדבר זה.

ובזה נבוא אל העניין. והוא, כי חשש משה בראות גודל הבטחתו יתברך, ומאז בא לדבר בשמו הוכפלה הצרה. אמר בלבו, הנה אין זה, כי אם, שעל פי מדת הרחמים הייתה ההבטחה. ועל ידי התעוררות מידה זו להציל נתעוררה מידת הדין, ונתבקר פנקסם, כעניין פסוק בתוך עמי אנכי יושבת, וכעניין והתוית תי"ו. שנתעוררה מידת הדין וקטרגה, עד שאמרה גם מידת הרחמים וממקדשי תחלו (יחזקאל ט ו) וממקודשי תחלו (ילקוט יחזקאל רמז שמט).

וזה היה עם לב משה, שקטרגה מידת הדין ונתבקר פנקסם, ונמוקו בעונם. כי ה' הסגירם ביד מידת הדין. על כן **וישב משה אל ה',** הוא מידת הרחמים שבה נשתלח. והשיבה הייתה אל בחינה זו, אך האמירה הייתה אל שם האדנות, הוא מידת הדין, בחשבו כי ה' הסגירם בידה על מה שקטרגה. ועל כן שם פניו אל מידה זו, שבשם אדנות תכונה, **ויאמר, אדני למה הרעות וכו'.**

ואם הוא כי השופט כל הארץ יעשה משפט, והם נמקים בעוונם, אם כן **למה זה שלחתני.** כלומר, בשליחות זה האחרון שהיה אל פרעה. והיה די מה ששלחתני אל ישראל, ואצווה אותם ישובו בתשובה, ואחרי שובם אדבר אל פרעה אחר זמן גמר תשובתם.

כג וּמֵאָז בָּאתִי אֶל-פַּרְעֹה לְדַבֵּר בִּשְׁמֶךָ הֵרַע לָעָם הַזֶּה וְהַצֵּל לֹא-הִצַּלְתָּ אֶת-עַמֶּךָ:
ושמא תאמר, כי גם בשליחות ראשון שהיה לישראל, שהיה אפשר לקטרג מידת הדין ויכבד עולם, לא כן הוא, כי הנה **ומאז באתי אל פרעה הרע לעם הזה,** ולא מאז באתי אל ישראל.

או יאמר, **ומאז באתי כו',** כי אחרי דברו אל שם אדנות, בחשבו שקטרג, אמר בלבו, אם לא היה שם הרחמים מסכים, לא היה כלום. על כן הפך פניו אל שם ה' ואמר, הנה עד כה דברתי אל שם הדין, כי מידת הדין קטרגה. והנני שב אל שם הרחמים, ואומר **ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך,** שהוא שם הרחמים אשר הזכרתי לפרעה, הרע כו'. ואין זה, כי אם, שגם שם הרחמים מסכים עם מידת הדין. כאשר בזמן החורבן, שמיד שגזרה חכמתו יתברך ואמר והתווית תי"ו (יחזקאל ט), מיד קטרגה מדת הדין והסכימה מידת רחמים. וזהו אומרו **ומאז באתי וכו' לדבר בשמך,** הוא שם הרחמים, **הרע לעם הזה.** ואין זה, כי אם שגם מידת הרחמים מסכים.

ושמא תאמר שלא אתמה על החפץ, כי אדרבה זו היא סימן גאולה. כי כמו הרה תקריב ללדת, שאז יבוא חבל לה והמליטה זכר, כן בעת ההצלה, יצר למו הרבה להעביר איזה מעיק וימלטו. הנה זה אינו, כי הנה **והצל לא הצלת את עמך.** והוא, כי הנה כתבנו למעלה, כי הפקידה כפולה היא, על פקידת שכינה ופמליא של מעלה שבגלות, והפקידה השנית היא על פקידת ישראל. ועל שניהם יאמר **והצל לא הצלת,** שתי הצלות על שני הסוגים. וזהו **את עמך,** האת מרבה את השכינה, ו**עמך** הוא ישראל, והיה לך לפחות להציל שכינתך.

או יאמר במה שכתבנו למעלה, בשנותו יתברך את טעמו, באומרו למעלה וארד להצילו מיד מצרים, שאמר לשון הצלה, ואחר כך הוא אומר והוצא את עמי לשון הוצאה. שכתבנו, כי לשון הצלה הוא מכח השר, או מזל. והוצאה, הוא מהמצריים. וזהו **מיד מצרים,** כי שרו של מצרים, מצרים שמו (**שמות רבה** כב ג). ובזה יאמר, הנה להוציא מיד פרעה כבר ידעתי כי תחזק את לבו אך גם מהשר ומהמזל **הצל לא הצלת,** כי לא פקדת על צבא המרום במרום מעתה ועל מלך האדמה לאחר המכות. וזהו אומרו שני הצלות, על שר ועל מזל.

פרק ו

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עַתָּה תִרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפַרְעֹה כִּי בְיָד חֲזָקָה יְשַׁלְּחֵם וּבְיָד חֲזָקָה יְגָרְשֵׁם מֵאַרְצוֹ :

והשיב לו הוא יתברך ואמר, **עתה תראה** במה שהרע פרעה לעם הזה מאז באת אליו לדבר בשמי של רחמים, תראה **אשר אעשה לפרעה** בשם זה, כי יהיה פתחון פה לחזק לבו, ולהביא עליו מכות גדולות ונאמנות עד תומם. ועוד נכתב בפסוק זה בתחילת פרשה הבאה בסייעתא דשמיא.

פרשת וארא

ב וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל-מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה' :

ג וָאֵרָא אֶל-אַבְרָהָם אֶל-יִצְחָק וְאֶל-יַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדָּי וּשְׁמִי ה' לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם :

ד וְגַם הֲקִמֹתִי אֶת-בְּרִיתִי אִתָּם לָתֵת לָהֶם אֶת-אֶרֶץ כְּנָעַן אֵת אֶרֶץ מְגֻרֵיהֶם אֲשֶׁר-גָּרוּ בָהּ :

ה וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת-נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם מַעֲבִדִים אֹתָם וָאֶזְכֹּר אֶת-בְּרִיתִי :

ו לָכֵן אֱמֹר לִבְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלֹת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבֹדָתָם וְגָאַלְתִּי אֶתְכֶם בִּזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבִשְׁפָטִים גְּדֹלִים :

ז וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרָיִם :

ח וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׂאתִי אֶת-יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב וְנָתַתִּי אֹתָהּ לָכֶם מוֹרָשָׁה אֲנִי ה' :

ט וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה כֵּן אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה מִקֹּצֶר רוּחַ וּמֵעֲבֹדָה קָשָׁה :

הנה יקשה, מה שטרם אומרו יתברך אליו דבר, חוזר ואומר **ויאמר.**

וגם שנותו את טעמו, דבור ואמירה, **אלוהים וה',** מלבד הכפל.

וגם אומרו אליו, הוא מיותר.

וגם אומרו אני ה', מה חידש לו בזה.

והנה במדרש (**שמות רבה** ו ג), אמר רבי יהודה וידבר אלוהים אל משה קושי, על שהקשה לדבר. ויאמר אליו, אני ה' גרמתי שערב לבך לדבר קושי נגדי, שנתתי לך גדולה.

ועל דרך הפשט יאמר, כי הנה פה גלה הוא יתברך השגחתו בפרטי פרטים, לשלם לאיש כמעשהו וכלבבו. והוא, כי הנה גם כי משה הקשה לדבר למה הרעות, הנה אין ספק כי ברוב חמלתו על עם ה', ובאש קנאתו על מדכאם, בהגיגו תבער אש, והקשה לדבר. ואין ספק כי לא איש אל, הרואה לעיניים, כי אם גם יראה ללבב. יידע כי מרוב חיבת עם ה' בלב משה בצרתם לו צר, ותבער כמו אש דאגתו בלבו על צרת בנו בכורו יתברך, על כן הוציא מפיו מלין זרים. ואם כן לא יאשם בעצם, ובצד מה ראוי לקבל שכר. וזה יאמר לו יתברך, הנה דברת קושי מן השפה ולחוץ, ולבך טוב, כי צר לך בצרת בני. על כן כנגד הדבור קשה, **וידבר אלוהים אל משה,** אף שהוא קושי בדבור בלבד. ועל טוב לבו, **ויאמר אליו אני ה',** בעל הרחמים, לרחמך על שריחמת על בני. וזהו אומרו **אליו,** שהוא על הנוגע אליו.

או יאמר קרוב לזה, וידבר אלוהים אל משה שדבר לו קשות. ואחר כך אמר לו, אל יעלה על רוחך שבשביל זה אמעט גדר נבואתך, שתהיה באספקלריא שאינה מאירה, כי **אני ה'** הגדול דובר בך. כלומר, אני כאשר עד כה בשם זה, ולא בשאינה מאירה.

או יאמר נמשך אל פסוק הקודם, ויאמר ה' אל משה עתה תראה כו', שנראה אותו פסוק כנכנס בין הדבקים. אך יאמר, הנה אמרת כי פרעה הרע לעם הזה, באופן כי השופט כל הארץ הוא יתברך שלם ישלם לפרעה כרעתו, ולעשוקים ישלם טוב. והנה ידענו, כי הצדיקים מהפכים מידת הדין למידת רחמים כמד"א (חבקוק ג ב) ברוגז רחם תזכור. והרשעים מהפכים מידת רחמים למידת הדין, כמד"א (בראשית ו ז) ויאמר ה' אמחה את האדם וכו' (**בראשית רבה** עג ב). וזה יאמר פה הוא יתברך ויאמר ה', שהוא מידת הרחמים, אל משה,

עתה תראה אשר אעשה לפרעה כו', כי הרשעים, הרחמים יהיו להם לדין. אך לישראל העשוקים **וידבר אלוהים,** שהוא מידת הדין, **ויאמר אליו אני ה',** כלומר אני האלוהים הנזכר שאני מידת הדין, אהיה ה', אתהפך לרחמים.

עוד יתכן בפסוק זה, נמשך אל פסוקים שאחריו, **וארא אל אברהם וכו',** בשום לב אל קצת הערות.

א. אומרו באל שדי, כי גם לפירוש **רש"י** אין טעם אל אומרו שם זה. כי אין הכוונה, כי אם שלא היה בחינת שם ה'. ועדיין צריך לדעת למה יודיע שנראה **באל שדי.**

ב. אומרו ושמי ה' לא נודעתי, כי בכלל אומרו שנראה **באל שדי,** הוא כי שמו ה' לא נודע להם.

ג. כי אין מלת **וגם** צודקת, כי אם אל דבר מתייחס אל הסמוך לו, ואיננו.

ד. שלא היה לו לומר עניין נתינת הארץ, רק עניין יציאת מצרים שנשבע להוציאם.

ה. אומרו ארץ מגוריהם וכו', שהוא מיותר עד סוף הפסוק.

ו. אומרו וגם אני שמעתי, כי מלת **וגם** לא תצדק פה. והיה לו לומר ושמעתי את נאקת בני ישראל, ויהיה העניין, וגם הקמותי את בריתי וכו', וכעת **שמעתי וכו' ואזכור אותו הברית.**

ז. אם יש שבועה, מה צורך **אל נאקתם** שאמר, שעל ידי כן **ואזכור את בריתי,** הלא בלעדי זה ראוי לזוכרו.

ח. אומרו לכן אמור לבני ישראל אני ה' וכו', מה עניין ארבעה מינים אלו, **הוצאה והצלה גאולה ולקיחה.** והנה הוצרכו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ו ה), לומר שהם כנגד ארבע גאולות וארבע כוסות.

ט. כי אחר אומרו **מתחת סבלות מצרים,** למה חוזר ואומר **מעבודתם,** שהוא הדבר בעצמו. **ומה גם** אם סבלות יותר הוא מעבודה, שיקשה כי הלא בכלל מאתים מנה.

י. שאחרי הוצאה והצלה, מה צורך גאולה שחוזר ואומר **וגאלתי וכו'.** ולמה בזאת השלישית, אמר **בזרוע נטויה ובשפטים גדולים,** מה שלא אמר כן בהוצאה ובהצלה.

יא. אומרו וידעתם כי אני ה' המוציא וכו', שמזכיר הראשונה ולא שום אחת מהשלש אחרונות.

יב. אומרו והבאתי וכו', מה הוא היתרון שיתן, מה שנשא את ידו לתת לאברהם ליצחק וליעקב.

יג. אומרו ונתתי אותה לכם מורשה, מה מוסיף על הקודם.

אמנם, הנה כתבנו למעלה על אמירת משה להקב"ה (לעיל ה כב) **למה הרעות וכו',** שדקדקנו שאחר אומרו **וישב משה אל ה',** למה מזכיר את ה' שנית.

וגם היות השם השני שם אדנות **אדני למה הרעות וכו'.** וכתבנו, שחשש, בראותו שמאז הלך להצילם הוכפלה צרתם, פן אחרי לכתו בשליחות התעוררה מידת הדין וקטרגה, ונתבקר

פנקסם ולקו, כי מצא ה' את עוונם. על כן בשובו אל ה', שם פניו אל מידת אדנות הוא מידת הדין, ואמר **למה הרעות לעם וכו'.** וגם כתבנו, שאומרו (שם כג) **והצל לא הצלת,** כיוון אל שתי מיני הצלות.

א. מהשר.

ב. מהמזל.

הפך אומרו יתברך אליו למעלה, כי גם מהשר יצילם כמפורש על וארד להצילו וכו' (לעיל ג ח). והנה השיב עתה הוא יתברך על כולנה, על ראשון ראשון. על אשר נהפכת כנגד מידת הדין, שאמרת כי בשליחות היה על ידי מידת רחמים, ואחר כך נהפך הדבר כי מידת הדין קטרגה ונתבקר פנקסם ויצר להם. על כן, אחר ש**וידבר אלוהים אל משה,** שדבר לו קשות על שהקשה לדבר. אמר לו מה שחשבת שנשתנה הדבר ממידת רחמים לדין, לא כן הוא. כי אם אני ה' אשר שלחתיך, על משמרתי אנכי נצב עודני פועל רחמים. כי אשר לחצום, יהיה לטובתם למהר את הקץ, כי ינוכה עוצם צערם בזמן מועט תחת זמן רב.

או על דרך זה, שאמר לו **אלוהים** הוא מידת הדין, לא קטרגתי על מאמר מידת רחמים כאשר חשבת, כי אם אדרבה אני נעשיתי רחמים, וזהו **אני ה'.** כי ינוכה הקושי עבודה במקום האריכות.

ג וָאֵרָא אֶל-אַבְרָהָם אֶל-יִצְחָק וְאֶל-יַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדָּי וּשְׁמִי ה' לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם :

ועל השני, על שר ומערכת המנגדים, אל תחוש, כי הנה **וארא אל אברהם וכו' באל שדי,** המורה שאשדד בו את כל המנגדים. ועל כן בו הבטחתים להיטב זרעם, ובודאי שכן אעשה.

ושמא תאמר, אולי כל זה הבטחת על ידי מידת רחמים, שברוב רחמיך תשדד מנגדם. אך אם עתה תתעורר מידת הדין, אולי יתבטל הכל, כי השופט כל הארץ לא יעשה משפט. אל תחוש. כי הנה **ושמי ה' לא נודעתי להם** להיות הבטחותי בשם ההוא דווקא.

ד וְגַם הֲקִמֹתִי אֶת-בְּרִיתִי אִתָּם לָתֵת לָהֶם אֶת-אֶרֶץ כְּנָעַן אֵת אֶרֶץ מְגֻרֵיהֶם אֲשֶׁר-גָּרוּ בָהּ :

ושמא תאמר כי יש להם מה גם לשר טענות מספיקות, והוא מה שאמרו ז"ל פרשת בשלח ב**מדרש רבה** שהיה אומר שרו של מצרים, אמרת ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, ועבדו מנין רד"ו, ונשאר ק"ץ שנה. לזה אמר, הנה יש טענה כנגדם להשיב להם ולשדדם. הלא היא, כי הנה **וגם הקימותי את בריתי לתת להם וכו'.** כי לא נשבעתי לתת לזרעם בלבד את הארץ, כי אם גם להם בעצמם, כאומרו לך ולזרעך וכו'. ואדרבה היו גרים בה, וזהו אומרו **את ארץ מגוריהם אשר גרו בה.** ואם כן, אין זה רק שמאמר כי גר יהיה זרעך יחשב מהאבות, ויהיה אומרו זרעך מאז נולד יצחק שבו יקרא לאברהם זרע, הרי ארבע מאות שנה שלמים.

ה וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת-נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם מַעֲבִדִים אֹתָם וָאֶזְכֹּר אֶת-בְּרִיתִי :

ובזה יצא לנו טעם, זולת הידועים, אל אומרו יתברך לך ולזרעך. ולא אמר לזרעך בלבד. וגם טעם שני אל מספר שנות הגלות, כי אני **שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אותם,** שמעמיסים יותר מדאי. ועל כן. מעתה **ואזכור את בריתי,** כי מעלה אני עליהם כובד העבודה בזמן מועט, במקום אורך הזמן עד ארבע מאות שנה.

ו לָכֵן אֱמֹר לִבְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלֹת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבֹדָתָם וְגָאַלְתִּי אֶתְכֶם בִּזְרֹועַ נְטוּיָה וּבִשְׁפָטִים גְּדֹלִים :

לכן, אחרי הודיעי אותך את כל זאת, אמור לבני ישראל גם להם מעניין כל זה.

ראשונה, **אני ה',** כלומר אל יעלה על רוחך שנתבקר פנקסכם ונשתנה הדבר מרחמים לדין, כי אם **אני ה'** כאשר בשלחי את משה. כי אף גם גודל הצרה בהעדר התבן, לרחמים הוא, לנכות אורך העבדות בכובד ההוא בזמן הקצר, ואין דבר יעכב בידכם. כי הלא שלשה המה נפלאו מכם. ראשונה המצריים.

ב. המערכת המחייב שעבדיהם לא ירימו ראש. ומה גם שמכשול עוונם של ישראל היה תלוי במזל מצרים, כי הוא מזל טלה אשר עבדוהו.

ג. השר. אל תחושו. על האחד, **והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים,** כי גם שהעמיסו העבודה כנרמז בלשון סבלות, מהם אוציאכם יותר במהרה כאמור. ועל המזל, הוא מזל טלה אשר הוא עבודתם של מצרים שאותו יעבודו לאלוה, **והצלתי אתכם מעבודתם.** ועל פי דרכו רמז להם, שלא ינצלו, רק, בהיות טלה, עבודתם של מצריים, ולא של ישראל. שהוא אחר שחטם הטלה לקרבן פסח, שכפרו בו וישחטוהו.

וכנגד הצר הצורר אתכם בחזקה, כמו שאמרו ז"ל שהיה אומר יחדו למשפט נקרבה (ישעיהו מא א), ונעמדה יחד אני בעד עמי, ומיכאל בעד ישראל, בבית דין העליון. והיה בא בטענות גדולות, עד שהוצרך הוא יתברך כמו שאמרו ז"ל בפרשת בשלח להיות הוא דיין הוא בעל דין לגאלנו מידו, וזהו וגאלתי אתכם. והוצרך להכניעו בזרוע נטויה ובשפטים גדולים. שהראה הוא יתברך אותו לעיני כל ישראל, מת על שפת הים, כד"א (לקמן יד ל) וירא ישראל את מצרים מת, מתים לא נאמר אלא מת, זה שרו של מצרים וכו' (עיין **שמות רבה** כב ג).

ז וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמֹּוצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלֹות מִצְרָיִם :

ושמא תאמרו למה החליתנו להירפא, ולא היינו צריכים את הנוראות להינצל. וטוב טוב היה, תגלה את עשו או את ישמעאל. כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** א לה), כי זאת הייתה תלונת משה תמיד למה גלו ישראל, ולא עשו וישמעאל. לזה אמר, **ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלוהים,** ולא לישמעאל וזולתו. ובמה תדעו גדולתי להכיר אלוהותי, להיות זוכים להיות

לי לעם ושאהיה לכם לאלוהים, אם לא בראות היותי המוציא אתכם מארץ מצרים, וזהו **וידעתם כי אני ה' המוציא וכו'.** באופן כי כל צער הגלות נקל, בערך הרווח הגדול הזה.

ח וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׂאתִי אֶת-יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב וְנָתַתִּי אֹתָהּ לָכֶם מוֹרָשָׁה אֲנִי ה' :

ועוד טענה שנית, והיא, כי על ידי גלותכם, **והבאתי אתכם וכו',** ולא את עשו וישמעאל אף שאת אביהם נשבעתי. כי הלא הפורע חוב אביו, הוא היורש נכסיו. ובזה שאתם פורעים חוב, כי גר יהיה זרעך, תירשו נחלתם.

ועוד תרוויחו על ידי גלות זה, אשר בו תיכנעו להיות לעם קדוש לי, כי מתנת הארץ לכם תישאר לעולם, ולא תהיה פעם לכם פעם לזולתכם כדרך מתנה שיש לה הפסק, כי אם כירושה שאין לה הפסק, אפילו באומר אחריך לפלוני. וזהו נתתי אותה לכם, לא כתורת מתנה שיש לה הפסק, כי אם מורשה בתורת ירושה שאין לה הפסק, אם תזכו על ידי הכנה זו.

ט וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה כֵּן אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה מִקֹּצֶר רוּחַ וּמֵעֲבֹדָה קָשָׁה :

והנה דברים אלו מתיישבים על הלב, ועל כל זה ולא שמעו אל משה. והיה אפשר לומר, אולי שינה משה דבר, או אולי מאשר היו בכעס עמו, באומרם אליו ירא ה' עליכם וישפוט וכו', לא שמעו דבריו, או שלא האמינו חלילה. על כן על האחד אמר, **וידבר משה כן אל בני ישראל,** כלומר בלי שינוי, ועם כל זה **ולא שמעו אל משה.** וגם לא משני טעמים האחרים, רק **מקוצר רוח ומעבודה קשה,** כי מאמינים היו שיגאלו מהעבדות, אלא שלא היו להם אריכת רוח להמתין זמן מצורף אל קושי העבודה.

י וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵּאמֹר :

יא בֹּא דַבֵּר אֶל-פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרָיִם וִישַׁלַּח אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ :

יב וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה לִפְנֵי ה' לֵּאמֹר הֵן בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֹא-שָׁמְעוּ אֵלַי וְאֵיךְ יִשְׁמָעֵנִי פַרְעֹה וַאֲנִי עֲרַל שְׂפָתָיִם :

וידבר משה לפני ה' לאמר וכו'.

הנה אומרו לאמר בלתי צודק, שאינו לאמר לזולת.

ועוד, כי הלא קצף ה' על משה על אומרו והן לא יאמינו לי, ואיך חזר לומר קל וחומר זה, שעל פי דרכו משווה אותם אל פרעה, לבלתי האמין בצד מה.

ועוד, כי הלא קל וחומר זה יש עליו פירכא, מה לישראל שיש להם קוצר רוח ועבודה קשה, תאמר בפרעה שאין לו מזה דבר.

אך הנה כוונת משה לדון קל וחומר ולומר, ומה בני ישראל שהם מאמינים בני מאמינים, כי **הן בני ישראל לא שמעו אלי.** כלומר, אלי שידעו שאני הוא הגואל האמתי, שאמרתי להם

פקידה כפולה, ויודעים שיגאלו מהעבודה הקשה הזאת. מקוצר רוח, שאין להם אריכות אפים, והיו רוצים ליגאל מיד. ועם כל זה הספיקה דאגת העבודה לבלתי שמוע. מה גם עתה פרעה, שזולת דאגתו הרבה על השליחות, הוא כופר בעיקר, ואיך ישמע כי הבלתי מאמין, כל שכן שלא יחוש, בבלתי היות לו קוצר רוח ועבודה קשה.

ועם כל זה לבלתי הוציא מפיו שישראל לא שמעו אליו, לא היה אומרו אלא כדי **לאמר, ואיך ישמעני פרעה.** וזהו אומרו **וידבר כו' לאמר הן כו'** כי אומרו **הן כו'** לא היה אומר מצד הדבר בעצמו, כי אם **לאמר** על ידי כן **ואיך ישמעני פרעה.** שלא היה אפשר להוציא הקל וחומר, אם לא בהזכיר שישראל לא שמעו. ואם עם כל זה תאמר שהפירכא במקומה, יש טענה אחרת, והיא כי **ואני ערל שפתים.**

יג וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן וַיְצַוֵּם אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶל-פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהוֹצִיא אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

יד אֵלֶּה רָאשֵׁי בֵית-אֲבֹתָם בְּנֵי רְאוּבֵן בְּכֹר יִשְׂרָאֵל חֲנוֹךְ וּפַלּוּא חֶצְרֹן וְכַרְמִי אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת רְאוּבֵן :

טו וּבְנֵי שִׁמְעוֹן יְמוּאֵל וְיָמִין וְאֹהַד וְיָכִין וְצֹחַר וְשָׁאוּל בֶּן-הַכְּנַעֲנִית אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת שִׁמְעוֹן :

טז וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי-לֵוִי לְתֹלְדֹתָם גֵּרְשׁוֹן וּקְהָת וּמְרָרִי וּשְׁנֵי חַיֵּי לֵוִי שֶׁבַע וּשְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה :

יז בְּנֵי גֵרְשׁוֹן לִבְנִי וְשִׁמְעִי לְמִשְׁפְּחֹתָם :

יח וּבְנֵי קְהָת עַמְרָם וְיִצְהָר וְחֶבְרוֹן וְעֻזִּיאֵל וּשְׁנֵי חַיֵּי קְהָת שָׁלֹשׁ וּשְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה :

יט וּבְנֵי מְרָרִי מַחְלִי וּמוּשִׁי אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת הַלֵּוִי לְתֹלְדֹתָם :

כ וַיִּקַּח עַמְרָם אֶת-יוֹכֶבֶד דֹּדָתוֹ לוֹ לְאִשָּׁה וַתֵּלֶד לוֹ אֶת-אַהֲרֹן וְאֶת-מֹשֶׁה וּשְׁנֵי חַיֵּי עַמְרָם שֶׁבַע וּשְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה :

כא וּבְנֵי יִצְהָר קֹרַח וָנֶפֶג וְזִכְרִי :

כב וּבְנֵי עֻזִּיאֵל מִישָׁאֵל וְאֶלְצָפָן וְסִתְרִי :

כג וַיִּקַּח אַהֲרֹן אֶת-אֱלִישֶׁבַע בַּת-עַמִּינָדָב אֲחוֹת נַחְשׁוֹן לוֹ לְאִשָּׁה וַתֵּלֶד לוֹ אֶת-נָדָב וְאֶת-אֲבִיהוּא אֶת-אֶלְעָזָר וְאֶת-אִיתָמָר :

כד וּבְנֵי קֹרַח אַסִּיר וְאֶלְקָנָה וַאֲבִיאָסָף אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת הַקָּרְחִי :

כה וְאֶלְעָזָר בֶּן-אַהֲרֹן לָקַח-לוֹ מִבְּנוֹת פּוּטִיאֵל לוֹ לְאִשָּׁה וַתֵּלֶד לוֹ אֶת-פִּינְחָס אֵלֶּה רָאשֵׁי אָבוֹת הַלְוִיִּם לְמִשְׁפְּחֹתָם :

ראוי לשים לב:

א. מה הוא הציווי הלזה, אם שינהגו כבוד בישראל ובפרעה, איך נמשך אומרו **להוציא כו'**.

ב. היכן הוא מה שדבר להם, שאומר **וידבר ה' אל משה ואל אהרן,** ולא אמר מה דבר אליהם, ומה שפירש **רש"י** דחוק מאוד.

ג. מה עניין התייחס שלשת השבטים האלה פה, וגם לא את השאר.

ד. אם אומרו ראשי בית אבותם חוזר לכללות ישראל הנזכרים בפסוק הקודם, היה ראוי יזכיר אחר כך כל השבטים.

ה. כי בראובן ושמעון לא הזכיר אחר כך פרטות הראשים, רק בתי האבות בלבד. ואמר **אלה משפחות ראובן, אלה משפחות שמעון.** מה שאין כן בשבט הלוי, שאמר **אלה ראשי אבות הלוים** נמצא שנכנס בראשי אבות בני ישראל, ויצא בראשי אבות הלווים. ו

על פי דרכנו, נתעורר על אומרו יחס שלשת נשים של עמרם ואהרן ואלעזר, ולא כן עשה במשה.

וגם שלא הזכיר בני משה, ובאהרן הזכיר גם נין ונכד.

ו. אומרו הוא אהרן ומשה בלשון יחיד.

ז. אומרו על צבאותם, שמלבד מה שלא נאמר להם לשון זה הוא מיותר.

ח. כי תחילה מקדים אהרן למשה, ואחר כך משה לאהרן, באומרו **הוא משה ואהרן,** ובינתיים אמר **הם המדברים.** ומי לא ידע כי הם המדברים. והנה על זה האחרון שמעתי אומרים, כי שלש הדרגות היו בדבר:

ראשונה, היה אהרן גדול ממשה, וזהו **הוא אהרן ומשה.**

ואחר כך, בלכתם בשליחות נשתוו במדרגה, וזהו **הם המדברים,** כלומר בשווי אחד.

ואחר כך שגדל משה על ידי קבלת התורה, והנהיג את ישראל במדבר גדל משה, וזהו **הוא משה ואהרן.**

והדבר קשה בעיני, יהיה בשום זמן אהרן גדול ממשה. ומה גם בעת הנזכר בכתוב עצמו **הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם כו',** והנה כשאמר להם כך, נאמר הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלוהים (לעיל ד טז). ואיך יהיה משה לאלוהים למי שהוא גדול ממנו.

ועוד, מה שהיה אחר היציאה ממצרים מאן דכר שמיה עתה שיאמר פה **הוא משה ואהרן** על ככה.

ט. ראוי להעיר על זה בכתוב עצמו, שאיך יאמר **הם המדברים** והוא הפר הציווי, כי לא נצטווה משה לדבר גם הוא, כי אם אהרן, מה שידבר לו משה על פי ה', ומקרא מלא הוא (לקמן ז א), ואהרן אחיך ידבר אל פרעה.

ולבוא אל העניין, נתעורר עוד על קצת הערות זולת אלה. והן,

אחד באומרו ויהי ביום דבר ה' אל משה כו', ולא פירש מה היה ביום דבר ה'.

ואם הוא זה שאומר אחר כך, **וידבר ה' אל משה לאמר אני ה',** יראה תפל מבלי מלח, **ויהי ביום דבר ה' וידבר ה'.** וגם זה נקרא הויה כי הוא דבור שדבר ה', ולא הויה ביום שדבר.

ועוד אומרו בארץ מצרים, מה צורך להזכיר פה המקום, מה שלא עשה כן בשום פעם שדבר לו ה' זולתי בפעם הזאת.

ועוד, אומרו וידבר כו' אני ה', מה עניין אומרו **אני ה'** פה, ומה גם כי הרי נאמר למעלה לכן אמור לבני ישראל אני ה'.

ועוד באומרו דבר אל פרעה כו' את כל אשר אני דובר אליך, היתכן שהיה עולה על לבו לדבר מחצה או שליש או רביע שיצווה עליו ידבר הכל.

ועוד, שטרם יאמר לו **ואני ערל שפתים,** אמר לו הוא יתברך שאהרן יהיה לו לפה, ועתה שחזר ואמר **ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים,** חזר ואמר שמשה בעצמו יהיה המדבר.

ועוד, איך חוזר משה ואומר לו יתברך **הן אני ערל שפתים,** והלא טענה זו כבר אמרה למעלה הן בני ישראל לא שמעו כו' ואני ערל שפתים, ועם כל זה חזר הוא יתברך ויאמר לו **דבר אל פרעה כו' את כל אשר אני דובר אליך** ולא שוה לו אותו הטעם, ואיך חוזר עתה לאומרו.

ולא עוד, כי גם על הפעם הראשון שאמר הן בני ישראל לא שמעו וכו' ואני ערל שפתים, הנה יפלא כי אוזן ששמעה על טענה זו מי שם פה לאדם כו', איך יחזור שנית ושלישית להזכירה.

ועוד הערה אחרת בכללות הפרשה תביאנו אל תשובת כולן, והיא, כי אחר שעל ידי הפצרת משה אמר לו הקדוש ברוך הוא שאהרן ידבר, וכן עשה כאומרו וידבר אהרן את כל הדברים, מה זה היה אחר כך בתחילת פרשה זו, שאמר הוא יתברך שיהיה משה המדבר, כאומרו לכן אמור לבני ישראל כו'. וכן לפרעה שלחו גם כן ידבר הוא, כאומרו אחר כך בא דבר אל פרעה, עד שהוצרך משה לומר **הן אני ערל שפתים.** ולמה הביאו יתברך לידי כך. והלא אחר שאמר משה טענה זו (לעיל ד י), והשיב לו הוא יתברך (שם יא) מי שם פה לאדם כו' ועתה לך כו', והשיב (שם יג) שלח נא ביד תשלח, הודה לו הוא יתברך ואמר (שם יד), הלא אהרן אחיך הלוי כו' דבר ידבר הוא כו', ואיך חזר יתברך להפציר עתה שיחזור משה אל טענתו הראשונה, ולחזור הוא יתברך לומר אתה תדבר וכו' ואהרן אחיך ידבר אל פרעה.

אמנם, הנה כתבנו למעלה, כי משה היה המתוקן לגאולה, כי הוא השלם שבכל ישראל. ואף אהרן היה בלתי מוכן לעשות הדבר, אם לא בהשתלשלות משה בין ה' ובין אהרן. על כן היה הסירוב הגדול שבעת ימים, שהפציר עליו הוא יתברך דבר ידבר הוא. ועל מיאנו זה כמה פעמים, נתרצה הוא יתברך יהיה על ידי אהרן בהשתלשלות משה. אך אין ספק, כי בכל עת שיהיה במשה רצון ובחירה לדבר הוא ויעשנו, ישמח ה' במעשיו ויסכים עמו וישלחנו ידבר הוא. והנה, כאשר על ידי מאן משה ללכת, ציוה ה' את אהרן ידבר אל העם וגם אל פרעה. וכן החל לעשות, כמאמר הכתוב (לעיל ד כח, ל לא), ויגד משה לאהרן כו' וידבר אהרן את כל הדברים וכו' ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם וכו' ויקדו וישתחוו.

אך בראות משה כי הטענה הראשונה שאמר, והן לא יאמינו וכו', כי אדרבה, ויאמן העם וראה הצלחה בשליחות. אמר בלבו, למה אמנע עצמי מלעשות המצווה על ידי, כאשר היה רצונו

יתברך שאהיה אני המדבר, והרי השליחות מצלחת, וגם זכות האמנתם תעזור. לכן יעצוהו כליותיו, מעתה ידבר גם הוא עם אהרן. וזהו אומרו, **ואחר באו משה ואהרן ויאמרו אל פרעה כה אמר ה' כו',** שהוא שאחר שראה משה הצלחה, מיד באו משה ואהרן וידברו שניהם יחד, כי אז התאמץ לבבו לדבר גם הוא כאחיו. וכן אחרי תשובת פרעה, חזרו שניהם לדבר אליו **ויאמרו, אלוהי העברים נקרא כו'.**

על כן בראותו יתברך שהיה משה מכניס עצמו כבר לדבר, אז אמר אין כמוהו, כי הלא לא שיתפתי עמו את אהרן ושיהיה המדבר, כי אם על סרבו מלדבר הוא, אך מעתה אשלחהו יהיה משה המדבר. ועל כן מיד, **וידבר אלוהים אל משה כו' לכן אמור לבני ישראל,** שהוא אמור אתה בעצמך, ואין צריך אהרן. וכן עשה, וידבר משה כן אל בני ישראל. ומיד שלחו גם כן ידבר אל פרעה, כאומרו **דבר אל פרעה.** אמנם, למה, שלא ערב על לב משה לדבר, הוא רק על ראותו השליחות הראשון אל ישראל מצלחת כאמור, על כן בראות כי עתה נהפך הדבר, ובני ישראל לא שמעו אליו, אז חזר אל הפצרו הראשון ואמר, **הן בני ישראל לא שמעו כו'.** וזהו אומרו אלי, כלומר מה שלא עשו כן לאהרן. ומה גם, כי **ואני ערל שפתים,** כלומר ונחזור אל אהרן שידבר הוא כבתחילה. על כן אמר, אם כן איפה יהיה כדברך, שלא יהיו הצווים לך לבדך, רק אליך ואל אהרן.

יג וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן וַיְצַוֵּם אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶל-פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהוֹצִיא אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

וזה מאמר הכתוב, **וידבר ה' אל משה ואל אהרן,** לומר, כי על דברי משה הנאמרים מעתה, **וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום** שייחד הציווים אל שניהם, בין אשר הם אל בני ישראל, בין אשר הם אל פרעה מלך מצרים. כי שתי השליחויות יהיו על שכם שניהם, ולא כאשר עד כה, שתחילה דבר אהרן לבדו אל ישראל, ואחר כך שניהם אל פרעה, כי אם אל שניהם. וזהו **וידבר כו' ויצום כו',** שמאז והלאה לא יהיה אל אחד מהם לבדו, רק אל שניהם יחד. **ויצום אל בני ישראל כו' ואל פרעה כו',** שיהיה הציווי בין שניהם, בין אל ישראל בין אל פרעה. ואין כוונת הכתוב בזה להגיד מה שדבר אליהם, רק לומר שעל חזרת משה אל תנאו הראשון היה הדבור אל שניהם.

ואחר שרמז עניין זה בכתוב כמדובר, רצה הקדוש ברוך הוא בכתובים הבאים לדבר ולבאר הדבר באר היטב. **ראשונה,** מה ראה הקדוש ברוך הוא שהפציר שבעת ימים עם משה, לאמר לו ילך בשליחות זה כאשר למדו ז"ל (**שמות רבה** ג כ) מפסוק גם מתמול וכו'. ואחר כל הסירוב ההוא חזר למשה לאמר ידבר הוא עם ישראל ועם פרעה. **ולא עוד,** אלא ששב אל סירובו לאמר **ואני ערל שפתים,** ולא עצבו יתברך לאמר מדוע ככה עשית, ולא סלקו מהשליחות ולמנות את אהרן לבדו או עם זולתו.

על כן בא ויספר ייחוס בית אבותם של משה ואהרן הנזכרים, ואחר הזכיר כולם, הורה, כי אין ראוי אל השליחות הלזה זולתם. וזהו **אלה ראשי בית אבותם** של אהרן ומשה שהזכיר.

יד אֵלֶּה רָאשֵׁי בֵית-אֲבֹתָם בְּנֵי רְאוּבֵן בְּכֹר יִשְׂרָאֵל חֲנוֹךְ וּפַלּוּא חֶצְרֹן וְכַרְמִי אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת רְאוּבֵן :

(יד) והתחיל בראובן ושמעון, לומר שאין ראשים מסויימים אלא בשבט הלוי השלישי שבהם, כי בשנים הקודמים שהם ראובן ושמעון, אין בהם ראשים מסויימים, ומה גם לשליחות כזה, ועל כן לא אמר רק שמות בני ראובן אבות המשפחות, וכן בשמעון. ולא אמר בשניהם, כי אם אלה משפחות ראובן,

טו וּבְנֵי שִׁמְעוֹן יְמוּאֵל וְיָמִין וְאֹהַד וְיָכִין וְצֹחַר וְשָׁאוּל בֶּן-הַכְּנַעֲנִית אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת שִׁמְעוֹן :

טז וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי-לֵוִי לְתֹלְדֹתָם גֵּרְשׁוֹן וּקְהָת וּמְרָרִי וּשְׁנֵי חַיֵּי לֵוִי שֶׁבַע וּשְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה :

אך את מטה לוי, מנה כל ראשיהם לתולדותם, ואמר **ואלה שמות כו',** והזכיר כל הראוי ליקרא ראש לכל דבר שבקדושה. ועל כן משמיט תולדות בני גרשון ומררי, ומנה שלשלת כל זרע קהת עד פנחס. וקרא אותם **ראשי אבות הלוים,** גם על משפחות בני גרשון ומררי, שהוא על יתרון צדקתם של אלו שהזכיר מתולדות קהת. ועל כן השמיט בני משה, ומנה נין ונכד של אהרן, יען כי לא היו רשומים לימנות ראשים כזרע אהרן.

ולבל יראה כנוגע בכבוד משה שלא יחשבו בניו כבני אחיו, שלא הוליד הגונים, על כן על פי דרכו, הודיענו זווגי עמרם אביו ואהרן ואלעזר, לומר שעל ידי קחת עמרם את בת לוי, זכה **ותלד לו את אהרן ואת משה.** ועל ידי קחת אהרן את אלישבע אחות נחשון הצדיק, על כן **ותלד לו את נדב כו'. ואלעזר גם הוא לקח מבנות פוטיאל,** הוא יוסף שפטפט ביצרו ועמד בניסיון להתרחק מן העבירה (**שמות רבה** ז ד), ילדה לו את פנחס שקנא על עובר עבירה. מה שאין כן באשת משה, שלא הייתה בת אבהן, וממנה נגרע שלמות בנים.

כה וְאֶלְעָזָר בֶּן-אַהֲרֹן לָקַח-לוֹ מִבְּנוֹת פּוּטִיאֵל לוֹ לְאִשָּׁה וַתֵּלֶד לוֹ אֶת-פִּינְחָס אֵלֶּה רָאשֵׁי אֲבוֹת הַלְּוִיִּם לְמִשְׁפְּחֹתָם :

ונחזור אל כוונת המשך הכתובים.

כו הוּא אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה אֲשֶׁר אָמַר ה' לָהֶם הוֹצִיאוּ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל-צִבְאֹתָם :

כז הֵם הַמְדַבְּרִים אֶל-פַּרְעֹה מֶלֶךְ-מִצְרַיִם לְהוֹצִיא אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם הוּא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן :

כח וַיְהִי בְּיוֹם דִּבֶּר ה' אֶל-מֹשֶׁה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

כט וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵּאמֹר אֲנִי ה' דַּבֵּר אֶל-פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם אֵת כָּל-אֲשֶׁר אֲנִי דֹּבֵר אֵלֶיךָ :

ל וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לִפְנֵי ה' הֵן אֲנִי עֲרַל שְׂפָתַיִם וְאֵיךְ יִשְׁמַע אֵלַי פַּרְעֹה:

הנה אמר שאם היה מקום להיות ראויים לכל דבר שבקדושה, היה בשבט הלוי ולא בשבטים הקודמים אליהם, כי אין בהם ראשים מסוימים כאשר בשבט הלוי. ועל הדרך הזה, הוא גם כן בשבטים שמלוי והלאה, כי אם שהתחיל בראשונים ככובר בכברה, עד שמצא המרגלית, הוא שבט הלוי, כי הוא תרומת מעשר כנודע (**בראשית רבה** ע ז). ואף בשבט לוי, אין בהם ראשים רק ממשפחות הקהתי. כי על כן לא קרא ראשים בראובן ושמעון, ולא בגרשון ומררי, רק **אלה משפחות כו'.** ועל אלה הנפרטים מזרע קהת אמר, **אלה ראשי אבות הלוים**, כלומר הראויים, אך הוא למשפחותם, כי מה שישתוו ויוכללו זה עם זה משה ואהרן בכלל השאר הוא מצד יחס משפחותם,

כו הוּא אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה אֲשֶׁר אָמַר ה' לָהֶם הוֹצִיאוּ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל-צִבְאֹתָם :

אך לעניין זה השליחות אין ראוי בהם זולתי משה ואהרן לבד, כי נתייחדו בשלמות גדול הצריך אליו. וזהו **הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו כו'.**

והקדים **אהרן למשה**, על שסירב משה בתחילה, ואהרן הלך ודבר אל ישראל, ומשה לא היה רק כנטפל עמו, וזהו **הוא אהרן ומשה.**

ושמא תאמר אחר שסירב משה, ישתלח אהרן לבדו ויעשה הוא את הכל. לזה בא הכתוב ופירש שני טעמים:

א. כי לא היה מתוקן לגאלם כי אם משה לבדו, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** ב ד) על ומשה היה רועה (לעיל ג א), כל מי שנאמר בו היה, מתוקן לכך. משה לגאולה, מעין מרדכי שנאמר בו (אסתר ב ה) איש יהודי היה. והוא הגואל האמתי, האומר פקידה כפולה.

ועוד. שנית כי הלא לא בלבד הייתה הגאולה ההיא לישראל, כי אם לפמליא של מעלה שהיו שם גם כן עם השכינה בגלות.

ולא עוד, אלא שהיה עתיד להוציא את ישראל על כנפי נשרים, שהוא כמאמרם ז"ל (**מכילתא** בא יד), כי פמליא של מעלה נשאום על כפים מרעמסס סכתה. ועל כן הוצרך לשליחות זה משה, שלמעלה ממלאכי השרת כבודו כמאמרם ז"ל (**במדבר רבה** יא ה).

וזה מאמר הכתוב, והוא שאחר אומרו **הוא אהרן ומשה,** שעם שהם נתייחדו לכך, עם כל זה בתחילה יוקדם אהרן למשה, על סירוב משה. ואל תתמה מה שאחר סירוב משה לא שימש אהרן לבדו, כי אם אהרן ומשה. כי הלא יש שני טעמים, כי על כן לולא נשתתף גם משה עם אהרן, לא היה אפשר לעשות.

א. כי אמר ה' להם **הוציאו כו',** כלומר, כי להיות יחד משה עם אהרן, על כן אמר ה' להם **הוציאו וכו'.** שאם לא כן, לא היה כח באהרן לבדו לכך.

ועוד טעם שני והוא אומרו **על צבאותם,** לומר, כי לא בלבד הייתה ההוצאה לישראל, כי אם גם לצבאות ה'.

ולא עוד, כי אם שיוציאום **על צבאותם,** שיחשבו פמליא של מעלה שהם צבאות ה' כאילו הם צבאות ישראל, וישאום על כנפיהם. וזהו אומרו **על צבאותם,** הוא עליהם ממש, כמאמרם ז"ל על ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט ד) כמדובר.

כז הֵם הַמְדַבְּרִים אֶל-פַּרְעֹה מֶלֶךְ-מִצְרַיִם לְהוֹצִיא אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם הוּא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן :

ובזה ניתן טעם אל סרבו יתברך עם משה על השליחות. כי הלא אפילו בהיות נעשה על ידי אהרן, שנאמר אהרן אחיך ידבר אל פרעה, לא היה כדאי מבלי יהיה משה עמו מהטעמים שאמרנו.

ושמא תאמר, אם כן איפה שהוא אהרן ומשה, שאם שאי אפשר מבלי משה, עם כל זה יזכר אהרן תחילה כי הוא הודה בשליחות והחל בה לדבר אל העם, איך חזר בו הוא יתברך, והיפך ואמר **וארא אל אברהם כו'** לכן **אמור לבני ישראל כו',** שידבר משה בעצמו לבדו. אל תתמה על החפץ, כי הנה אחר שעשה יתברך עיקר השליחות מאהרן, כאומרו **הוא אהרן ומשה,** כי היה משה מטפל עמו. ראה אלוהים כי **הם המדברים אל פרעה כו'.** שאחר שדבר אהרן לבדו אל ישראל, כאומרו וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה ויעש האותות לעיני העם, כשבא אחר כך לדבר אל פרעה לא הניחו משה לדבר לבדו, כי אם דבר גם הוא אל פרעה, כאומרו ואחר באו משה ואהרן ויאמרו אל פרעה כו', וזהו **הם המדברים אל פרעה.**

ובראותו יתברך כי גם משה היה חפץ לדבר גם הוא, אז אמר אם כן איפה **הוא משה ואהרן,** יהיה משה לפנים מדבר עם ישראל ועם פרעה, ויהיה אהרן אחריו נגרר ונטפל עמו. כי הלא לא עשיתי מתחילה יהיה **הוא אהרן ומשה,** שעשיתי לאהרן ראשון לדבר ולעשות השליחות ומשה נטפל עמו, אלא מפני שמשה לא רצה לדבר הוא. אך בראותי שלא היה זה רק בדבר אל העם, אך הם המדברים יחד אל פרעה, נהפך הסדר. ועל כן אז חזר **וידבר אלוהים אל משה ויאמר אליו כו' לכן אמור כו',** שהוא פסוק ראש הפרשה, שיהיה נגש משה לבדו. וזהו אומרו **הוא משה ואהרן,** שיהיה אהרן נטפל אליו.

כח וַיְהִי בְּיוֹם דִּבֶּר ה' אֶל-מֹשֶׁה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

אך לא נמשך זה, כי אם בפעם ההיא ש**דבר ה' אל משה בארץ מצרים,** שהיה באומרו **וארא אל אברהם** שהוא השליחות הראשון שהיה בארץ מצרים, כי הראשון לכולם הקודם לזה, היה במדבר ובמדין. וזהו אומרו **ויהי ביום דבר כו',** לומר, כי הויה זו לא הייתה רק **ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים.**

כט וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵּאמֹר אֲנִי ה' דַּבֵּר אֶל-פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם אֵת כָּל-אֲשֶׁר אֲנִי דֹבֵר אֵלֶיךָ :

ושמא תאמר ולמה לא התמיד, כי אם אדרבה חזר הוא יתברך לשתף את אהרן עמו, כאומרו **וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום כו',** כמפורש למעלה. הלא הוא, כי הנה בפעם ההיא, כששלחו **ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים לאמר,** שהוא לכן **אמור לבני ישראל אני ה' כו',** לא הייתה הכוונה על אותו השליחות בלבד, רק על הכל, עד תום הגאולה. וזהו אומרו **וידבר ה' אל משה לאמר אני ה'.** כלומר, אותו השליחות שאמר לו ה' **אני ה',** שהוא באומרו **וידבר אלוהים אל משה ויאמר אליו אני ה',** שהוא בתחילת הפרשה, כשאמר לו לכן אמור. לא הייתה הכוונה על אותו השליחות לבדו, ולא גם כן על מה שידבר לישראל בלבד, כי אם **לאמר דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך,** עד סוף כל השליחויות, עד שתגמר הגאולה.

ל וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לִפְנֵי ה' הֵן אֲנִי עֲרַל שְׂפָתַיִם וְאֵיךְ יִשְׁמַע אֵלַי פַּרְעֹה:

ולמה לא התמיד כך, הלא הוא על כי **ויאמר משה לפני ה' הן אני ערל שפתים כו'.** והוא מה שהשיב משה אחר דברו לישראל ולא שמעו אליו. אמר, הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים. וזהו אומרו הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה, שהוא האמור למעלה, אלא שעל כבודם של ישראל לא אמר שאמר גם כן משה הן בני ישראל לא שמעו, רק על הנוגע אל פרעה. על כן חזר בו הוא יתברך מלמנות את משה לבדו. ולכן אחר כך וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום, שיעשה הצווים בין אל בני ישראל, בין אשר הם אל פרעה מלך מצרים. והתחילה תורה לספר איך מעתה היה הדבר על ידי שניהם, כאומרו אחר כך (ז א) ויאמר ה' וכו' ראה נתתיך כו'. הנה ביארה תורה כל אשר כתבנו בשינוי השליחות קו לקו, כמאמרנו כמדובר.

פרק ז

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים לְפַרְעֹה וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יִהְיֶה נְבִיאֶךָ :

ב אַתָּה תְדַבֵּר אֵת כָּל-אֲשֶׁר אֲצַוֶּךָּ וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יְדַבֵּר אֶל-פַּרְעֹה וְשִׁלַּח אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ :

ג וַאֲנִי אַקְשֶׁה אֶת-לֵב פַּרְעֹה וְהִרְבֵּיתִי אֶת-אֹתֹתַי וְאֶת-מוֹפְתַי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

ד וְלֹא-יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פַּרְעֹה וְנָתַתִּי אֶת-יָדִי בְּמִצְרָיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת-צִבְאֹתַי אֶת-עַמִּי בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בִּשְׁפָטִים גְּדֹלִים :

ה וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי ה' בִּנְטֹתִי אֶת-יָדִי עַל-מִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם :

אמרו רבותינו ז"ל (עיין **שמות רבה** ח ג), לא נתתיך אלוהים אלא על פרעה לבד. ותהיה כוונתם ז"ל, כי למעלה (ד טז) אמר לו שיהיה אלוהים לאהרן, ואהרן יהיה לו לפה, ועתה על שאחר החילו לדבר הוא חזר בו ושב אל טענתו לאמר, שהוא ערל שפתים, על כן אמר, שעתה לא יהיה לאלוהים לאהרן, כי אם לפרעה. ובזה יכוון באומרו **ראה,** כלומר, ראה והביטה כי הענשתיך ש**נתתיך לאלוהים לפרעה,** ולא תסרב עוד בשום דבר.

ועל דרך הפשט נשים לב:

א. מה עניין האלוהות הזה.

ב. למה שינה באומרו **נביאך,** ולא אמר יהיה לך לפה כאומרו למעלה.

ג. אומרו אתה תדבר את כל אשר אצוך, האם היה עולה על לב לא ידבר כל הציווי.

ד. אומרו ואהרן אחיך ידבר וכו' ושלח, שנראה שמיד ישלח בדבר לו אהרן, ולא כן היה, עד נגע אחד אביא על פרעה, היא מכת בכורות.

ה. שאחר אומרו **ושלח,** איך אומר **ואני אקשה את לב פרעה** אחר שלוחיו.

ואם אומרו ושלח הוא מה שידבר אהרן אל פרעה, שיאמר לו שישלח, היה לו לומר לשלח ולא ושלח.

ו. אומרו ואני אקשה כו', שהרי כל זה נאמר למעלה פעם ושתים.

ז. קשה קצת אומרו ולא ישמע אליכם פרעה, אחר אומרו **ואני אקשה את לב פרעה.**

ח. אומרו והוצאתי את צבאותי את עמי וכו', שהוא מאמר כפול, **צבאותי, ועמי.**

ט. אומרו צבאותי, ולא אמר צבאי כמו **עמי.**

י. שנותו את טעמו, שבתחילה אומר **את אותותי ואת מופתי בארץ מצרים,** ואחר כך אמר **ונתתי את ידי במצרים,** ולא אמר בארץ.

יא. אומרו וידעו מצרים כו' בנטותי את ידי, ולא אמר בתתי כאומרו ונתתי את ידי,

יב. אומרו והוצאתי את בני ישראל, שהוא מיותר, הרי נאמר למעלה (לעיל ו ז). וידוע כי אומדו **וידעו כו'** חוזר אל ההוצאה האמורה למעלה.

וגם כי פה לא הזכיר צבאותי, רק **בני ישראל.**

אמנם, הנה היה אפשר יאמר משה, או יתחמץ לבבו, על השתלחו פעמים רבות השכם ושלוח, אחר כל מיאון שימאן פרעה, תחת ארבעה דברים:

א. על כבוד אלוהים, כי הלא למה ששלוחו של אדם כמותו, כי על כן המבזה שליח בית דין חייב נידוי (מועד קטן טז א). ואם כן, איכה יוכל וראה זה עשר פעמים, בעשר מכות, ימרה פרעה את פי שלוחו של מלך מלכי המלכים, וכדי בזיון וקצף, ואינו כבוד אלוהים חלילה. כי המבזה את שלוחו, נוגע בכבוד מלכו של עולם המשלחו.

ב. על הנוגע אל משה עצמו, כי למה ילך וישוב וילאה יום יום בלי תועלת. והלא טוב טוב יתן לו ה' את כל מכות אשר גזר על פרעה ועל מצרים, ואחרי כך ישלח את משה ויוציא את ישראל מתוכם.

ג. על הנוגע אל ישראל, פן כמקרה הראשון גם עתה יקרה, כי יקצוף פרעה עוד על ישראל ויכביד את עולם, כאשר בהיות התבן מנועה מהם.

ד. על בחינה אחרת, והיא כי הלא עתה עת רצון להוציאם, ולמה יאריך זמן עד תום שימוש המכות. פן בין כך ובין כך יוסיפו ישראל לחטא, או יבוקר פנקסם ותשנא צבו ויאריך גלותם, כאשר קרה להם במדבר שהאריכו ארבעים שנה על יד עוון המרגלים, מה שלא היה להם כן אם נחם אלוהים דרך ארץ פלשתים ונכנסו מיד לארץ.

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים לְפַרְעֹה וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יִהְיֶה נְבִיאֶךָ :

על כן, על כל אלה אמר אלוהים לתקן אחת לאחת.

על הראשון אמר ראה נתתיך כו'. כלומר, כי אין עתה כבראשונה שאתה היית שלוחי ונביאי, ואהרן היה לך לפה בלבד, על בלתי היותך ממהר לדבר. כי אז, במרוד פרעה בך ומבזה אותך, מורד בי ונוגע בכבודי. אך ראה והביטה, כי דרך אחרת הוא עתה, כי הנה **נתתיך אלוהים לפרעה,** כי אתה תהיה משלח את אהרן, **ואהרן יהיה** שלוחך **נביאך**, כאשר הנביא הוא שליח ה'. נמצא בזה כי בנגוע פרעה בכבוד שלוחך, יהיה כנוגע בכבודך, ולא כנוגע בכבודי, כי עד השלישי לא בא.

או נדקדק בזה, אומרו ראה כמורה באצבע, סמוך אל הפסוק הקודם בסמוך. שאומר, ראה בהיותך ערל שפתים, הוא רווח גדול על כבודי, ש**נתתיך אלוהים לפרעה כו'.** שאם לא היית ערל שפתים, היית אתה מדבר אל פרעה, ובמרוד בך היה כמורד בי. אך עתה, אתה **כאלוהים לפרעה,** ואהרן הוא שלוחך. נמצא שבמה שאתה רואה היותך ערל שפתים, אתה רואה כי **נתתיך אלוהים לפרעה,** שנמצא מורד פרעה בך ולא בי.

ב אַתָּה תְּדַבֵּר אֵת כָּל-אֲשֶׁר אֲצַוֶּךָּ וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יְדַבֵּר אֶל-פַּרְעֹה וְשִׁלַּח אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ :

ועל השנית, אמר אתה תדבר כו'. והוא כמאמרו יתברך אל ירמיה הנביא, בהיותו קץ על השתלחו לישראל ולא היה בם מועיל. לזה אמר (ירמיה טו יט) אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד. כלומר, מה לך עוד טובה מהיותך לפני תמיד בכל עת אשר תשוב אלי. כן אמר הוא יתברך למשה, אל תקוץ על לכתך פעמים רבות, כי הלא **אתה תדבר את כל אשר אצווך** בכל פעם, ודי לך זה לפני תעמוד שאני מצווך תמיד. ועל אהרן שאין לו תועלת זה, די לו שעל ידו שידבר **את כל אשר אצווך,** שהוא עד תום השליחויות שעל ידו, יגמר העניין ואז **ושלח כו'.**

ג וַאֲנִי אַקְשֶׁה אֶת-לֵב פַּרְעֹה וְהִרְבֵּיתִי אֶת-אֹתֹתַי וְאֶת-מוֹפְתַי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

ועל השלישית אמר, ואני אקשה כו' והרביתי כו'. לומר, אל תחוש פן במה שאקשה את לבו ירע לעם הזה, כי אתה דע לך, כי מה שאני אקשה את לב פרעה לא ימשך מזה צרה לישראל, כי אם למצריים. כי הנה מה שימשך הוא, כי **והרביתי את אותותי כו' בארץ מצרים.** וכל כך ארבה רעתם, שלא יטפלו בכם. ועל פי דרכו רמז, שלא יהיה כן בארץ גשן אשר שם בני ישראל, רק **בארץ מצרים.**

ד וְלֹא-יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פַּרְעֹה וְנָתַתִּי אֶת-יָדִי בְּמִצְרָיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת-צִבְאֹתַי אֶת-עַמִּי בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בִּשְׁפָטִים גְּדֹלִים :

ועל הרביעית פן תשנא צבו בישראל בהארך הזמן, גם על זה אל תחוש, כי משכון גדול יש להם. כי הנה ארבע מחנות שכינה שהם **צבאותי**, הם בגלות השכינה שעם ישראל. ואם כן, אשר יחוש עליהם יחוש על ישראל. כי הנה אין ספק כי **והוצאתי את צבאותי,** הם פמליא של מעלה, ואגבן **את עמי בני ישראל.** ויהיה את עמי כמו עם עמי, שהוא משמעות את. ויתכן, כיוון האמור למעלה, שמישראל עושה עיקר, כי הם יוצאים עם ישראל.

ה וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי ה' בִּנְטֹתִי אֶת-יָדִי עַל-מִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם :

וזה אני מודיע אתכם שאתם ישראל תשכילו זאת, אך המצריים לא נתגלה להם עניין צבאות ה', כי אם **וידעו מצרים כי אני ה' כו'.** הוא כי והוצאתי את בני ישראל למה שהם מתוכם. אך צאת פמליא של מעלה שאין יציאתם מתוכם, לא יודע להם.

עוד יתכן כיוון בשני אלה הפסוקים, והוא בשום לב, מה היה כי שרו של מצרים לא נתחזק נגד ישראל לקטרג ולעכבם בעת צאתם ממצרים, כי אם אחרי צאתם, והיו לפני פי החירות. אז נחרץ, והיו ישראל רואים והנה מצרים נוסע אחריהם הוא שרו של מצרים, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כא ה). וכן על הים, וכמאמר המדרש (עיין **שמות רבה** כא ז) שקטרג על הארבע מאות שנה שהיו חסרים ק"ץ שנה משעבוד, ושהיו מעובדי עבודה זרה. והלא שתי טענות אלה היו לו בצאתם ממצרים ולא קטרג אז. ואין לומר כי חשב שיחזרו אחר שלשה ימים. כי אם נתאנה פרעה, שרו לא נתאנה.

אך הנה, לזה נשית לב, מה זה היה כי במסע הראשון מרעמסס סכותה נשאום מלאכי השרת על כנפיהם, מה שאין כן בשום מסע אחר. אמנם, הנה, אם, כאשר ראו ישראל אחר שבעה ימים לצאתם, את שרו של מצרים נוסע אחריהם, אם היו רואים אותו כך מתגבר עליהם בעת צאתם, לא יערבו אל לבם לצאת. כי הלא על מה שראוהו אחרי כן אמרו (לקמן יד יא) המבלי אין קברים כו' הלא טוב לנו עבוד את מצרים, ומה גם עתה טרם צאתם. על כן לבל יהיה זאת להם לפוקה ויחרה אפו בהם ולא יגאלו עוד. על כן מה עשה הוא יתברך, שם את מלאכי מרכבת השכינה לנושאם על כנפיהם, את ישראל והשכינה על גביהם. ועל כן השר שהוא מטה מטה מכל אלו לא ערב אל לבו לדבר דבר כי אם נכנע וידום, עד אחרי כן שהיו הולכים על רגליהם.

וזה יאמר פה, והוא, באשר ידענו מרבותינו ז"ל (שם כא ה) כי שרו של מצרים מצרים שמו כמדובר למעלה. וזהו **ונתתי את ידי על מצרים** הוא השר להכניעו בל יקטרג. וזה במה ש**הוצאתי את צבאותי את עמי כו',** כי צבאות המלאכים יצאו עם ישראל כאמור, כי על כן יכנע השר.

וזו היא נתינת יד בלבד לרפותו בל ידבר, אמנם זה לא יספיק לש**ידעו מצרים כי אני ה'** עד **נטותי את ידי במצרים** הוא השר להכותו, שהוא את יד הגדולה אשר עשה ה' במצרים וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים, כי אז הכירו מצרים את ה'. והוא מאמר הכתוב וידעו מצרים כי אני ה' בהכבדי בפרעה כו'. וזהו אומרו פה **וידעו מצרים כי אני ה' בנטותי את ידי על מצרים** שהוא השר, ואז **והוצאתי את בני ישראל מתוכם**. שאלמלא מה שהכניע אז הוא יתברך את השר, עדיין היינו משועבדים בתוכם של מצריים הנזכרים בראש הפסוק, כאומרו **וידעו מצרים** לשון רבים.

ו וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתָם כֵּן עָשׂוּ :
ז וּמֹשֶׁה בֶּן-שְׁמֹנִים שָׁנָה וְאַהֲרֹן בֶּן-שָׁלֹשׁ וּשְׁמֹנִים שָׁנָה בְּדַבְּרָם אֶל-פַּרְעֹה :חוַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן לֵאמֹר :

הנה היה לו לומר ויעשו.
ועוד, כי אין זה שבח שעשו מצותו יתברך.
ועוד, אומרו כן עשו, הוא מיותר.
ועוד, אומרו עניין שנות משה ואהרן מה עניינם פה.

ו וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתָם כֵּן עָשׂוּ :

אך יאמר כי גם שהגדולה ניתנה למשה יהיה הוא אלוהים לפרעה, ואהרן נביאו לדבר אל פרעה. ואם כן עיקר הזכות למשה יחשב כי אליו יצווה הוא יתברך ואין אהרן רק סרסור בעלמא. לזה אמר, כי **ויעש משה ואהרן** כי היו שניהם כאיש אחד בלב אחד, ועל ידי כן מעלה עליהם הכתוב כאילו כל **אשר צוה ה' אותם כן עשו** שניהם. אף על פי שאל משה לבדו היה הציווי מה', ומשה אומר לאהרן, ואהרן לפרעה, מעלה עליו הכתוב כאילו ציוה ה' את שניהם ועשו שניהם את הכל.

ז וּמֹשֶׁה בֶּן-שְׁמֹנִים שָׁנָה וְאַהֲרֹן בֶּן-שָׁלֹשׁ וּשְׁמֹנִים שָׁנָה בְּדַבְּרָם אֶל-פַּרְעֹה :חוַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן לֵאמֹר :

ושמא תאמר מה ראה יתברך להחזיק טובה לאהרן שלא הקפיד והיה באחדות עם משה, הרי היה יתרון למשה עליו במדרגת נבואתו ולמה יקפיד אהרן. לזה אמר **ומשה בן שמנים שנה ואהרן בן שלש ושמנים כו'.** ועל ידי כן יש להחזיק טובה שלא הקפיד, עם היות הוא בן שלש ושמונים שנה כשהיה משה בן שמנים שנה, שהיה שלש שנים גדול ממנו.

או שיעור העניין, ויעש כל אחד **משה ואהרן כאשר צוה ה' אותם** את שניהם. שמעלה על כל אחד כאילו עשה כל מה שנצטוו שניהם.

ולא עוד, כי אם אף על פי שעדיין לא עשו דבר לא אותות ולא מכות אלא שנצטוו שניהם בלבד, בהיות שקבלו עליהם לעשות מחשבה טובה מעתה מצטרפת למעשה, וזהו **כן עשו.**

ושמא תאמר הלא זה יתכן באהרן, אך לא במשה, כי מה שהודה היה אחר שסירב שבעת ימים. לזה אמר **ומשה בן כו' ואהרן בן כו'** כלומר שעל כן סירב, שעל כבוד אהרן שהוא גדול ממנו, כי על כן אמר שלח נא ביד תשלח, הוא אהרן.

או יאמר, הלא אמרתי **והוצאתי את צבאותי כו',** וכן **והוצאתי את בני ישראל.** אל תתמהו כי הלא אמרתי למעלה למשה (לעיל ג י) והוצא את עמי שייחסתי ההוצאה אליו, כי במה ש**ויעש משה ואהרן כו'** מעלה אני עליהם כאילו כן עשו כמוני שאמרתי והוצאתי. כי למוציאים אחשיבם, עם שאני המוציא בעצם, באופן שאמרתי והוצאתי ואמרי והוצא הכל אמת. ואמר **ויעש** לשון יחיד לומר שאת כל אחד מחשיב בפני עצמו כמוציאן.

ושמא תאמרו הלא מזה ימשך קושיא איך אוסיף גם את אהרן ואיך עיקר הגאולה תלויה רק במשה ועליו נאמר והוצא. הלא הוא כי **ומשה בן כו' ואהרן בן כו',** ועם היותו גדול ממשה ורגיל להיותו נביא לה' וסבל להיות נביאו של אחיו, גם הוא יגדל ליחשב מוציא את ישראל ממצרים כמשה.

ח וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן לֵאמֹר :

ט כִּי יְדַבֵּר אֲלֵכֶם פַּרְעֹה לֵאמֹר תְּנוּ לָכֶם מוֹפֵת וְאָמַרְתָּ אֶל-אַהֲרֹן קַח אֶת-מַטְּךָ וְהַשְׁלֵךְ לִפְנֵי-פַרְעֹה יְהִי לְתַנִּין :

אמר, אל תעשו מעצמכם מופת, פן יחשבו כי איזה כישוף הכינותם מתחילה ועשיתם אותו, ושלא היה המטה לתנין, רק על ידי איזה לחש שהקדמתם. רק המתינו עד יאמר **תנו לכם מופת.**

והנה אומרו לאמר בדברי פרעה בלתי מובן.

וכן מה עניין היות מופת זה מזולתו.

ולמה היה מופת שיוכלו המכשפים לעשות דומה לו.

ומה עניין בלוע **מטה אהרן את מטותם.**

אמנם אפשר, באומרו **לאמר,** כי לא להאמין ישאל מופת, רק כדי לאמר אמריו נגדיכם אם לא תעשו מופת. וזהו אומרו **לאמר** כי ידבר, כדי לאמר ולא כדי להאמין.

או יאמר שיאמר פרעה אל תתחילו לדבר שליחותכם עד תתכם מופת. וזהו אומרו **לאמר**, כלומר כדי ל**אמר** אמריכם **תנו לכם מופת** תחילה.

אז **ואמרת אל אהרן קח כו' והשלך לפני פרעה כו'** שהוא טרם יהיה שהות ללחוש לכם פן יאמרו שהוא כישוף. וזהו **לפני פרעה** שיראה בעיניו כי תעשה נחש בלא לחש. והעניין, כי המטה הלז עם היותו דומם, על ידי המכות שיעשו בו **יהי לתנין,** לעומת פרעה שהוא התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו.

י וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-פַּרְעֹה וַיַּעֲשׂוּ-כֵן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' וַיַּשְׁלֵךְ אַהֲרֹן אֶת-מַטֵּהוּ לִפְנֵי פַרְעֹה וְלִפְנֵי עֲבָדָיו וַיְהִי לְתַנִּין :

והוא עשה לעיני פרעה ולעיני עבדיו שהכירו כולם כי לא היה לחש.

יא וַיִּקְרָא גַּם-פַּרְעֹה לַחֲכָמִים וְלַמְכַשְּׁפִים וַיַּעֲשׂוּ גַם-הֵם חַרְטֻמֵּי מִצְרַיִם בְּלַהֲטֵיהֶם כֵּן :

אז **ויקרא גם פרעה לחכמים כו'** בחשבו יעשו בלי לחש ולהט. ולא עשו רק בלהטיהם כן, כי עשו לחשים ולהטים נראים, ועל ידי כן -

יב וַיַּשְׁלִיכוּ אִישׁ מַטֵּהוּ וַיִּהְיוּ לְתַנִּינִם וַיִּבְלַע מַטֵּה-אַהֲרֹן אֶת-מַטֹּתָם :

וישליכו כו'. אז הראה לו הוא יתברך כי זה כח אלוהי, כי הלא מה שיעשו הם תנינים, היה שהיו נראים בדמות תנינים לא שהקנו בם חיונית בעצם וכח לבלוע כתנינים. והראיה כי בלע **מטה אהרן את מטותם,** ואין זה כי אם שזה כח אלוהי הנותן חיות בדומם, מה שאין כן הם.

יג וַיֶּחֱזַק לֵב פַּרְעֹה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' :

והנה היה ראוי יכיר פרעה כי כל כחותיו הבל המה לפני מטה דומם שביד שלוחיו יתברך, ואז יכנע, אלא ש**ויחזק לב כו' כאשר דבר ה'.**

יד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה כָּבֵד לֵב פַּרְעֹה מֵאֵן לְשַׁלַּח הָעָם :

הנה ידענו מרבותינו ז"ל (**בראשית רבה** לד יא) הפרש שבין צדיקים לרשעים, כי הרשעים הם ברשות לבם הפך הצדיקים שלבם ברשותם. וזה יאמר, הנה **כבד לבו של פרעה.** ועל כן גם כי יראה מופתים עצומים מאן לבו הנזכר לשלח. כלומר, ואל תתמה, כי הוא ברשות לבו.

או יאמר, אל תחוש פן יקרך כבתחילה שמאז דברת אל פרעה בשמי הרע לעם הזה, כי דע איפה כי גם ש**כבד לב פרעה,** כל רשעו אינו רק ש**מאן לשלח העם,** אך לא ישעבדם עוד.

טו לֵךְ אֶל-פַּרְעֹה בַּבֹּקֶר הִנֵּה יֹצֵא הַמַּיְמָה וְנִצַּבְתָּ לִקְרָאתוֹ עַל-שְׂפַת הַיְאֹר וְהַמַּטֶּה אֲשֶׁר-נֶהְפַּךְ לְנָחָשׁ תִּקַּח בְּיָדֶךָ :

ושמא תאמר הלא הוא **יוצא** שם להסתר מבני אדם, ומה גם **בבקר,** להסתיר היותו צריך לנקביו, לומר כי אלוה הוא (**שמות רבה** ט ח), ואיך אלך ואערב אל לבי לישב שם בפניו והרגני. לזה אמר, אל תירא כי **המטה אשר נהפך לנחש תקח בידך.** והוא בשום לב, אל אומרו **לנחש,** ולא אמר לתנין שהוא המופת האמור בסמוך. והוא שלא כיוון הוא יתברך על מה שנרמז בהתהפכו לתנין, רק על אומרו יתברך בפרשה הקודמת (ד ג) שישליכהו ארצה ויהי לנחש. והוא כאשר כתבנו שם, שהוא לרמוז לו כי אינו נחש רק בנוסך מפניו, אך בהחזיקך בו יהי למטה בכפך. על כן אין ספק כי רמז לו יזכור הדבר ההוא, שבהחזיק בו ושים מצחו לעומת מצחו לא ייירא ממנו.

טז וְאָמַרְתָּ אֵלָיו ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שְׁלָחַנִי אֵלֶיךָ לֵאמֹר שַׁלַּח אֶת-עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי בַּמִּדְבָּר וְהִנֵּה לֹא-שָׁמַעְתָּ עַד-כֹּה :

יז כֹּה אָמַר ה' בְּזֹאת תֵּדַע כִּי אֲנִי ה' הִנֵּה אָנֹכִי מַכֶּה בַּמַּטֶּה אֲשֶׁר-בְּיָדִי עַל-הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר וְנֶהְפְּכוּ לְדָם :

הנה, על כוונתו יתברך במכות הגדולות, למה נתייחדו אלו מזולתם. וגם על הפרשיות שבמקראות על הישנות המכות **ראוי לשים לב**. והוא:

כי הנה בכנים וחשך ושחין לא היו בהם התראה כלל.

וגם בהתראות יש שינוי ניכר,

כי בראשונה נאמר **בזאת תדע כי אני ה' בקרב הארץ**

ובהתראת הערוב שינה ואמר **כי אני ה' בקרב הארץ**

ובהתראת הברד שינה ואמר **כי אין כמוני בכל הארץ.**

ובמכת הצפרדעים ודבר וארבה היו התראות ולא אמר מה יודע לו בהם.

ועוד, מה נשתנה **מכת ארבה** שאמר בה **עד מתי מאנת לענות מפני** (י ג), מה שלא אמר כן בשום מכה. וכן **בברד** (ט יז) אמר **עודך מסתולל בעמי לבלתי שלחם,** מה שאין כן בהתראה זולתה.

ועוד כי גם שב**דם** לא לקו ישראל כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** ט ט) שהיו ישראל ומצרי יחד שותים בכוס אחד זה מים וזה דם וכן בכל מכה, ולמה לא עשה הוא יתברך עניין מהבחנת מה שבין יהודי לארמאי, אלא **בערוב ודבר** בהתראותם שאמר **והפליתי כו'** (ח יח) **והפלה ה' כו'** (ט ד).

כי גם ש**בברד** נאמר **רק בארץ גושן כו' לא היה ברד** (שם כו), הוא כמספר מה שהיה.

וכן באומרו היה אור במושבותם (י כג) היה לומר במושבותם של מצריים היה להם אור לחפש תבותם שהיה אור נכנס עמו (**שמות רבה** יד ג), אך לא שמעת ההתראה יורה היות הכוונה לכך, כי אם באופן הנזכר.

והנה על קצת מהערות האלה. כתב **הר"י בעל העקידה,** כי ארבע חלוקות היו המכות, על ארבעה דברים שאמר משה לפרעה. ואמר כי זה כיוון רבי יהודה בתת סימנים **דצ"ך עד"ש באח"ב,** אלא שהוא מחלק סימן באח"ב לשנים. ומה שראיתי אחרי רואי כי אין לחלקם רק לשלשה, והוא כוונת רבי יהודה לעשות מהן שלש בבות. ולא כאשר שמעתי שיש מחלק דצ"ך מופת על מציאות יתברך, עד"ש על השגחה שכר ועונש, באח"ב על שנותו הטבעים. כי הלא בדצ"ך לבדו נמצאו מעמד שלשתן, מלבד שאינו במשמע לשון הכתובים ולא בשינויי לשון התראות כלל למתבונן בם.

על כן אומר שהוא כי שלשה המה דברי משה אל פרעה (ה א):

א. כה אמר ה' שהוא **מציאותו יתברך.**

ב. שהוא **אלוהי ישראל בייחוד**.

ג. שעם היקראו **אלוהי ישראל,** מושל בכל, מלך רב ושליט, ולא בישראל עמו לבדו, כי כולם מעשה ידיו, וזה אומרו **שלח עמי כו'.** והוא כפר בשלשתם כמפורש למעלה בתשובתו.

על כן, **על העניין הראשון** היו שלש מכות ראשונות, שהם **דצ"ך.** ועל כן על האחד נאמר **בזאת תדע כי אני ה'** בהכותי את אלוהי מצרים הוא היאור. ועל ידיעתו פנה זאת, בסוף סימן, סמך בשתים האחרונות לבלתי הזכיר אשר ידע בהן. ובשלישי אפילו לא התרה, שהיא סיום הדצ"ך וסמוכה לחברותיה. ועל ידי שלשה אלה הזכיר המציאות באומרו **אצבע אלוהים היא,** אלא ששינה התואר ולא אמר שם הוי"ה, עד אחר הברד (ט כז) שאמר **ה' הצדיק.** ועם כל זה לא היה מלבו רק מן השפה ולחוץ. וזהו אומרו הוא יתברך (י א) **למען שיתי אותותי אלה**

בקרבו, שישים אותות ה' הנזכר בקרבו שיאמין בם בקרב לבו. וזה היה לו על הים שאמר **מי כמוך באלים ה'** (טו יא) שראה דין ורחמים יחד כי ה' הוא האלוהים, ועל זה נאמר (יד יד) **וידעו מצרים כי אני ה' בהכבדי כו',** כי אני שהוא מידת אלוהים הוא ה'.

ובהחילו ב**עד"ש,** שהוא להורות היותו **אלוהי ישראל בייחוד**. אמר, **כי אני ה' בקרב הארץ,** (ח יח) כי בקרבה אני מבחין בין ישראל למצרים. ועל כן בשתי ההתראות [ש**בערוב ובדבר**] נאמר **והפליתי כו'** (ח יח) **והפלה כו'** (ט ד). גם אם הייתה ההתראה בשחין היה אומר כן, ועם כל זה אגב אורחיה אמר כי היה השחין בחרטומים ובכל מצרים (ט יא).

ואחר הכירם בסימן זה העיקר השני, החל סימן **באח"ב** שישלח על ידו. ואמר **כי אין כמוני בכל הארץ** (ט יד). שאיני כשר אחד משרי איזו אומה שלא ישלוט על זולתה, אך אני אין כמוני השולט על הכל, עם הקרא בייחוד אלוהי ישראל. ועל כן **בברד** אמר **עודך מסתולל בעמי כו'** (ט יז), לומר, הנה ידעת השתים הראשונות שהוא מציאותי והיות ישראל עמי, אך עודך מסתולל במי שהוא עמי לבלתי שלחם במצותי שהוא השלישי.

ואחר הראשונה שבסימן ההוא, אמר **עד מתי מאנת לענות מפני** (י יג), שהוא העיקר השלישי, כי המכה הזאת לא הספיקה לענותך. ובשלישית הנגררת אחר השתים לא התרה, כאשר עשה בשלישית שבכל סימן מהראשונים.

והנה אחר השתיים, היה מביא מכת בכורות, לגמור בשלישית, כאשר בכל סימן. כי אם תחת שלש.

א. **למען ידע,** כי לו חפץ ה' היה מוציאם אז בששת ימי חשך, ולא יראה פרעה. כי אם שחפצו יתברך אינו כי אם שהוא בעצמו ישלחם מארצו, לבטל מאמרו אשר אמר **את ישראל לא אשלח** (ה ב).

ב. למען ימותו פושעי ישראל בימים ההם ומצריים לא יראום (**שמות רבה** יד ג).

ג. על הרכוש גדול ש**שאלה אשה משכנתה כו',** ואם לא היו הולכים כל איש ישראל לחפש בתבותם וחדרי משכיתם כמו שאמרו ז"ל (שם יד ג), לא היו משאילים להם, כי יאמרו אילו רצו ליטול חנם היו נוטלים בחשך, שהיה לישראל אור במושבותם של מצריים, ובזה היו נותנים להם. נמצא החשך הכנה, ומכת בכורות גמר לשלחם, היא השלישית. ומה גם בה לא הייתה התראה, רק הודעה בלבד **כה אמר ה' כחצות כו',** כי הייתה גמר העניין.

ובזה נשכיל מה היה ש**בראשונה** (ז טו) ו**ברביעית** (ח טז) נאמר **השכם בבקר** וכן **בשביעית** (ט יג),

והתראות שבשנית (ז כו) **וחמישית** (ט א) **ושמינית** (י א) אומר סתם **בא אל פרעה.** אך מפני כבוד המלך, בהתראה ראשונה שבכל כת מהשלש, לא היה מתרה בו אלא בינו לבינו בבקר בהיותו יוצא המימה. ומה גם לרבותינו ז"ל (שם ט ז), שהיה מפנה עצמו לבדו, להסתיר כי אדם הוא. וזהו אומרו **הנה יוצא** (ז טו) כלומר הוא לבדו. אך בהתראה שנית שבכל כת, אחר שהעיז פניו שלא שמע אל הראשונה, נאמר **בא אל פרעה** שהיא בכל עת עודנו עם עבדיו, ולא יחוש על כבודו. והעד כי כן הוא, היא **מכת הארבה**, שנאמר **בא אל פרעה כו'** (י א) **ויפן ויצא כו'** (י ו), שדעת כל המפרשים שעבדיו היו עמו בדבר משה עם פרעה, וכיון שראה בעבדיו רמיזות וחפזון לדבר אל המלך על כן **ויפן ויצא** למען ידברו. וכן היה כי מיד **ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה שלפנינו לנו למוקש,** (י ז) הרי כי באומרו **בא אל פרעה** אינו אלא אצל עבדיו אנשי עצתו. אך השלישית שבכל כת לא יתחשב אפילו למציאות הודעה כמדובר.

טז וְאָמַרְתָּ אֵלָיו ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שְׁלָחַנִי אֵלֶיךָ לֵאמֹר שַׁלַּח אֶת-עַמִּי וְיַעַבְדֵנִי בַּמִּדְבָּר וְהִנֵּה לֹא-שָׁמַעְתָּ עַד-כֹּה :

ונבוא אל ביאור הכתוב, ה' אלוהי העברים שלחני אליך כו' והנה לא שמעת עד כה, כי הנה, למה שזאת המכה הראשונה, לא יצדק אומרו **לא שמעת עד כה.** אך יאמר הנה אמרתי לך (ה א) **כה אמר ה'** שהוא הודעת מציאותו יתברך, **אלוהי ישראל** הוא העיקר השני, **שלח כו'** הוא השלישי. וכל העניין היה, **לאמר שלח את עמי.** ואתה לא בלבד לא שמעת השלישי או עד השני כי אם עד כה, שהוא שכפרת עד הראשון שאמרתי **כה אמר ה',** כי כפרת בה'. כי לא אמרת די בכפור היותו **אלוהי ישראל** או שולטנותו עליך, כי אם עד הכחיש המציאות חלילה, וזהו **עד כה.** על כן -

יז כֹּה אָמַר ה' בְּזֹאת תֵּדַע כִּי אֲנִי ה' הִנֵּה אָנֹכִי מַכֶּה בַּמַּטֶּה אֲשֶׁר-בְּיָדִי עַל-הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר וְנֶהֱפְכוּ לְדָם :

כה אמר ה' בזאת תדע כי אני ה' שהוא **העיקר הראשון** כמדובר.

והנה על פי הדברים האלה, מצאנו ראינו טוב טעם על חלוקי המכות וחלוקי ההתראות. אך עדיין צריך טוב טעם ודעת מה היה אשר בחר ה' בעשר מכות הגדולות האלה להביא על פרעה ועל מצרים, ומספרן עשר ולא תשע ולא אחד עשר, וסדרן והלכתן והתייחדם אלו מזולתם. כי הלא אין ספק שראוי לשית לב על מה עשה ה' ככה. ואשר חשבתי למשפט, הלא הוא, כי למה כי רב מאד עיקר אמונה בחידוש העולם, כי הנה ממנו פנה, ממנו יתד, על כל יתר עיקרי הדת, ככל הבא בשערים המצוינים לנו בדרושי תורתנו, על כן עם לבבי אשיחה כי הן זאת הייתה עצת קדוש ישראל בצאת ישראל ממצרים, להחזיק את ישראל בחוזק יד העיקר הזה, ולמען יאמינו אמונת אומן בכל עיקרי הדת, כי יחד כולם מסתעפים ממנו ככל

הכתוב מצאנו ראינו מרגלא בפומי דראשונים ואחרונים שיציאת מצרים מורה על חידוש העולם. על כן אומר, כי כל מעייניו יתברך בעשר מכות שהביא על המצרים במצריים, לא היה כי אם למען יאמינו בחידוש העולם. וזאת הייתה כוונתו במספרם וסדרן והלכתן ואיכותן כאשר כתבנו בשערים באר היטב, ולאהבת הקיצור לא העתקנוהו פה.

יז כֹּה אָמַר ה' בְּזֹאת תֵּדַע כִּי אֲנִי ה' הִנֵּה אָנֹכִי מַכֶּה בַּמַּטֶּה אֲשֶׁר-בְּיָדִי עַל-הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר וְנֶהֶפְכוּ לְדָם :

יח וְהַדָּגָה אֲשֶׁר-בַּיְאֹר תָּמוּת וּבָאַשׁ הַיְאֹר וְנִלְאוּ מִצְרַיִם לִשְׁתּוֹת מַיִם מִן-הַיְאֹר :

יט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה אֱמֹר אֶל-אַהֲרֹן קַח מַטְּךָ וּנְטֵה-יָדְךָ עַל-מֵימֵי מִצְרַיִם עַל-נַהֲרֹתָם עַל-יְאֹרֵיהֶם וְעַל-אַגְמֵיהֶם וְעַל כָּל-מִקְוֵה מֵימֵיהֶם וְיִהְיוּ-דָם וְהָיָה דָם בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וּבָעֲצִים וּבָאֲבָנִים :

כ וַיַּעֲשׂוּ-כֵן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' וַיָּרֶם בַּמַּטֶּה וַיַּךְ אֶת-הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר לְעֵינֵי פַרְעֹה וּלְעֵינֵי עֲבָדָיו וַיֵּהָפְכוּ כָּל-הַמַּיִם אֲשֶׁר-בַּיְאֹר לְדָם :

כא וְהַדָּגָה אֲשֶׁר-בַּיְאֹר מֵתָה וַיִּבְאַשׁ הַיְאֹר וְלֹא-יָכְלוּ מִצְרַיִם לִשְׁתּוֹת מַיִם מִן-הַיְאֹר וַיְהִי הַדָּם בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :

כב וַיַּעֲשׂוּ-כֵן חַרְטֻמֵּי מִצְרַיִם בְּלָטֵיהֶם וַיֶּחֱזַק לֵב-פַּרְעֹה וְלֹא-שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' :

כג וַיִּפֶן פַּרְעֹה וַיָּבֹא אֶל-בֵּיתוֹ וְלֹא-שָׁת לִבּוֹ גַּם-לָזֹאת :

כד וַיַּחְפְּרוּ כָל-מִצְרַיִם סְבִיבֹת הַיְאֹר מַיִם לִשְׁתּוֹת כִּי לֹא יָכְלוּ לִשְׁתּוֹת מִמֵּימֵי הַיְאֹר :

ראוי לשים לב:

א. כי באומרו כי **אני ה'** הם דבריו יתברך, ואיך אומר **הנה אנכי מכה במטה,** שהם דברי משה.

ועוד, כי איך יאמר משה **אנכי מכה,** ולא הכה רק אהרן. ושמעתי שיש מפרש שמשה הכה את היאור. אך רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ט ט) אפילו לא אחד בהם ערב לו פירוש זה, ואדרבה בקשו טעם למה לא הכה משה את היאור, מפני שניצול על ידו. ואין ספק כי המה דייקו לשון הכתוב, כי באומרו **כה אמר ה',** מורה בודאי שסגנון הדברים שאומר היה מאמר פיו יתברך, ואם כן אומרו **הנה אנכי מכה** הם דבריו, ש**כה אמר ה'** הנני **מכה.** אלא שמשה מפרש ואומר מה שה' אמר הנני מכה אינו על ידי עצמו, אך פירושו הוא שיהיה על ידי ה**מטה אשר בידי.** כי למה שהוא מטה האלוהים הוא כאילו הוא יתברך העושה.

ב. אומרו על המים, ולא אמר במים.

ג. אומרו ונהפכו, ולא אמר יהיו דם.

ד. אומרו והדגה אשר ביאור תמות ובאש וכו' מה למו ממיתת הדגה ומבאישת היאור.

ה. אומרו ונלאו מצרים, ולא אמר ולא יכלו כי אם ונלאו. שמורה ששותים היו אך לא היו שותים כי אם על ידי לאות.

ו. אומרו אל אהרן קח מטך ונטה ידך, כי מלת **ידך** מיותר, והיה לו לומר קח מטך ונטה אל מימי כו'.

ז. אומרו על מימי, ולא אמר במימי.

ח. אומרו על נהרותם ועל יאוריהם כו', שלא ייעד הוא יתברך כי אם על היאור בלבד, וכן אהרן לא הכה רק ביאור.

ט. אומרו על יאוריהם ולא אמר ועל יאוריהם בוי"ו כאומרו **ועל אגמיהם.**

י. אומרו ועל כל מקוה מימיהם, מה עניין המקואות בזה.

יא. כי אחר אומרו ויהיו דם למה חוזר ואומר **והיה דם.**

יב. אומרו ובעצים ובאבנים, שאם הוא כמאמר המתרגם מאני אעא ומאני אבנא, למה הפסיק בינתיים באומרו **והיה דם כו',** ולא אמר ובכל מקווה מימיהם ובעצים ובאבנים יהיו דם כו'.

יג. אומרו וירם במטה ויך כו', מה זה לשון הרמה ולא אמר ויך במטה את המים.

יד. אומרו לעיני פרעה ולעיני עבדיו, האם בהיחבא היה לו לעשות שלא יהיה לעיניהם.

טו. אומרו ויהפכו, ולא אמר ויהיו, כלשון האמור למעלה.

טז. אומרו ולא יכלו מצרים לשתות מים מן היאור, כי הלא גם באגמים ובמקוואות היה דם ואיך יאמר כי דווקא מן היאור לא יכלו.

יז. אומרו אחר כך **ויהי הדם בכל ארץ מצרים,** ולא נאמר קודם לאומרו ולא יכלו.

יח. אומרו ויעשו כן חרטומי מצרים, כי אחר שהכל היה דם היכן מצאו מים החרטומים לעשות מהם דם.

יט. אומרו ויחזק כו' כאשר דבר ה', כי אחר שהיה לו במה לתלות שהוא כי ראה שעשו גם חרטומי מצרים כן, למה תולה הדבר שהיה על פי דבר ה'.

כ. אומרו ויפן פרעה ויבא אל ביתו ולא שת לבו, למה הקדים שבא אל ביתו לומר אחר כך שלא שת לבו.

כא. אומרו גם לזאת, שיורה שני דברים, ולא שת לבו גם לשנית, והלא זאת הראשונה.

כב. אומרו אחר כך **ויחפרו כו',** והיה לו לאומרו סמוך אל אומרו **ולא יכלו.**

יז כֹּה אָמַר ה' בְּזֹאת תֵּדַע כִּי אֲנִי ה' הִנֵּה אָנֹכִי מַכֶּה בַּמַּטֶּה אֲשֶׁר-בְּיָדִי עַל-הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר וְנֶהֶפְכוּ לְדָם :

אמנם הנה כתבנו למעלה כי שלשה עיקרים שם משה לפני פרעה:

א. מציאותו יתברך.

ב. כי הוא אלוהי ישראל בייחוד.

ג. כי יוצר הכל הוא וממשלתו על כל העמים, כי על כן גוזר עליו **ישלח את עמו.** ולא שמע פרעה גם לאחד מהם. על כן באו סימן **דצ"ך** על העיקר הראשון, ועליו אמר **בזאת תדע כי אני ה'.** והחל בהתראה ואמר **כה אמר ה' בזאת תדע כי אני ה',** כי תראה ההשגחה מוחשת

אשר לא יוכל עשה בלתי ה' לבדו, כי **הנה אנכי מכה.** ואמר משה לפרעה, מה שאמר יתברך **אנכי מכה,** הוא **במטה אשר בידי,** כי ההכאה במטהו יתברך הוא כאילו הוא יתברך המכה.

ולמה צריך יהיה יתברך המכה, הלא הוא למה שהוא **על המים אשר ביאור.** והוא, כי הלא אפשר לך לומר כי הנה חרטומי מצרים בלהטיהם יעשו ממים דם. אך הנה יש שלשה הפרשים. והם:

כי מעשה כשפים אין משנים איכות המים, כי אם שיאדימום אדומים כדם, ועדיין הם מים כאשר בתחילה שיוכלו לשתותם.

שנית, שאם יאדימו המים אשר ביאור המצויים לפניהם, לא ישלטו ביוצאים מן המקור אחרי כן, ולא יתמיד האודם כי אם שעה אחת או שתים ושלש, עד עבר כל המים הנמצאים ביאור בעת הכשוף, ויבואו המים אשר נבעו ממקורם משוללי אדמימות.

שלישית, שלא יהיה השינוי משתנה לפי השותה אותם כמצרי כעברי.

אך בהיות על ידו יתברך, אשר בכחו הגדול, לא תהיה ההכאה במים הנמצאים, כי אם בשרו של יאור, וזהו **על המים אשר ביאור.** כלומר, לא במים אשר ביאור, כי אם על מה שהוא **על המים שביאור,** הוא השר שלמעלה מהיאור. מה שאין כן במעשה כשפים שאין בהם כח שליטה על השר.

ועל כן, בהיות על ידו יתברך המושל בכל ויכול לשנות המציאות, לא כמעשה כשפים שאם יעשה מהמים דם הוא שינוי הגוון ולא שינוי האיכות, כי אם **ונהפכו לדם** ממש שיתהפך המציאות.

יח וְהַדָּגָה אֲשֶׁר-בַּיְאֹר תָּמוּת וּבָאַשׁ הַיְאֹר וְנִלְאוּ מִצְרַיִם לִשְׁתּוֹת מַיִם מִן-הַיְאֹר :

(יח) ומאן מוכח שנעשה דם ממש ולא היה המראה בלבד, הלא הוא, כי והדגה אשר ביאור תמות. ואם לא היה רק מראה דם, לא תמות הדגה. והראיה שהדגה תמות, הלא הוא, כי ובאש היאור כי בזה ניכר בחוש.

וגם על ידי היות על ידו יתברך, יהיה כי ונלאו מצרים לשתות מים מן היאור, שהוא כולל שני דברים אשר בם שני ההפרשים שבין מעשה ה' למעשה כשפים. שאם היה על ידי כישוף לא היה לאות כי לא ישתנו לדם רק מה שהוא נמצא מהמים או על היאור, לא מה שנובע מחדש. ובכן ימתינו שעה או שתים ושלש עד יעברו מים השטוחים על היאור ויבאו החדשים מהמבוע ויהיו למים. אך בהיות מעשה ה' ילאו, כי הדם מתמיד.

וגם בכלל אומרו ונלאו, אחשבה, הוא מאמרם ז"ל (שמות רבה ט ט) כי היה המצרי אומר לישראל נשתה אני ואתה בקערה אחת, והיה נכנס בפי הישראל מים ובפי המצרי דם, עד שהיה המצרי קונה בדמים יקרים מישראל מעט מים לשתות, ואז וישתו המצריים מים. באופן שהיו נלאים עד שתותם מים מן היאור, אך על ידי הלאות היו שותים מים. וזה מוכרח, שאם

לא כן יסתור מאמר הכתוב ולא יכלו מצרים לשתות מים מן היאור. אך הוא כי מן היאור לא יכלו אך מן הישראלי המוכרו לו בכליו של מקנה, היו שותים. והוא הלאות האמור באומרו ונלאו, שיורה אך על ידי לאות ישתו.

או יאמר עניין זה בדרך אחרת, שאומר הוא יתברך הנה אנכי מכה. ומפרש משה, שהוא על ידי המטה. ומה בין היות הוא יתברך הפועל. הלא הוא, אחד, שהוא על המים אשר ביאור. שאינו במים ההווים בשטח היאור, כי אם עליהם, שהוא למעלה מההווים בו שהוא גם על היוצאים מן המבוע. וזהו על המים אשר ביאור כעת, מה שאין כח בזה במעשה כשפים. ועוד שנית, כי ונהפכו איכותם לדם, והראיה כי והדגה תמות. מה שאין כן אם היה מראה דם בלבד. וראיה אל מיתת הדגה הוא כי ובאש היאור. ועל השלישית שהיא שעל ידי כשפים אין הפרש בין ישראל לארמאי, אך בהיות על ידי ה' ונלאו מצרים על קנותם מישראל בדמים יקרים. מה שאין כן ישראל, שנוטל דם מן היאור ונעשה מים. ואין זה כי אם השגחה אלוהית אשר בזאת יודע כי הוא יתברך ה'.

יט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה אֱמֹר אֶל-אַהֲרֹן קַח מַטְּךָ וּנְטֵה-יָדְךָ עַל-מֵימֵי מִצְרַיִם עַל-נַהֲרֹתָם עַל-יְאֹרֵיהֶם וְעַל-אַגְמֵיהֶם וְעַל כָּל-מִקְוֵה מֵימֵיהֶם וְיִהְיוּ-דָם וְהָיָה דָם בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וּבָעֵצִים וּבָאֲבָנִים :

הנה אומרו שנית ויאמר ה' יראה מיותר, כי גם עד כה ה' הוא הדובר בו. אך מאשר כתבנו, כי לא היו דבריו יתברך רק **הנני מכה,** ומשה אמר שפירושו הוא **במטה אשר בידי,** על כן חזר לדבר הוא יתברך ולומר, **אמור אל אהרן וכו'.** לומר, הן אמת שבמטה אשר בידך תהיה ההכאה, אך לא על ידך כי אם על ידי אהרן. וזהו **אמור אל אהרן קח מטך,** שהוא קח אותו מידי. וה' עשה שיוכן העניין, על ידי היות תחילה ביד משה, שמיוחד אל הכח הזה. ועל פי דרכנו נדחה דעת החושב שאומרו **קח** את **מטך** הוא מטה אחר של אהרן ממה שנאמר מטה אהרן. ולפי דבריו הם שלשה, כי גם כן נאמר **מטה האלוהים**. אך אינו אלא אחד, ונקרא על שם **משה** או **אהרן** בפעלם בו.

ולבוא אל עניין הכתובים, נזכירה מאמרם ז"ל (**שמות רבה** ט ט):

> האומרים למה הביא הקדוש ברוך הוא עליהם מכת הדם, מפני שלא היו מניחים את בנות ישראל לטבול מנדותן, למעטם מפריה ורביה ע"כ.

והנה ידוע מאמר רבותינו ז"ל (**אבות דרבי נתן** יב ד), כי אהרן היה מרבה בפריה ורביה בישראל, על ידי שים שלום בין איש לאשתו. על כן **ויאמר ה' אל משה, אמור אל אהרן** שלו יאות עשות המים דם, לינקם מהמבטלים תיקון הדם על ידי המים. ולבל יראה שאין זכותו מספיק לעשות כן בידו בלי מטה, על כן אמור לו **קח מטך ונטה ידך,** לומר, כי מטך וידך עושים הדבר. ואל תתמה אל צורך מטה, אחר היות לך זכות פריה ורביה, על ידי שים שלום

בין איש לאשתו. כי הלא אם לא היה העניין רק לעשות המים דם, היית מספיק לבדך, אך צריך גם כן להכות את השר. וזה **על מימי מצרים.** שהוא להכות מה שהוא על מימי מצרים שהוא על השר כאשר יבוא עניין היות מוכרח הכותו.

ואמר **על נהרותם כו',** והוא, כי הלא כתבנו כי היה לקות זה, עשות המים דם, על דבר שלא היו מניחים את נשי ישראל להעביר חלאת דמן על ידי המים. והנה הטבילה על ידי המים יש שני מינים. אחד במים חיים כנהרים ויאורים. למטה הימנו על ידי מים בלתי נובעים, כאגמים ומקואות. אך אשר בכלים, אין טבילה בהם מועלת כלום. על כן אמר, הנה עיקר הדבר הוא **על נהרותם ועל יאוריהם,** שהם מים חיים. ועל ששניהם מסוג אחד, לא הטיל וי"ו ביאוריהם. ולמטה מהם הוא, **ועל אגמיהם ועל כל מקווה מימיהם,** שגם טבילה הייתה מועלת בהם. ועל כן באלה הייתה עיקר גזרת הדם, על שלא הניחו נשי ישראל לטבול בהם, על כן **ויהיו דם,** מידה כנגד מידה.

ושמא תאמר אם כן איפה, כל מימות שבכלים לא יהיו דם. לזה אמר, למה שגזר ה' דרך כלל לבלתי יוכלו לשתות, גזר **והיה דם בכל ארץ מצרים.** על כן היה גם **בעצים ובאבנים** כמאמר המתרגם מאני אעא ומאני אבנא, שהוא לפי דרכנו, לומר שגם שאין בם מידה כנגד מידה, כי לא הייתה טבילה עולה בהם, עם כל זה, אגב אותם אשר עולה בהם טבילה, כללם ה' לשיהיה דם בכל ארץ מצרים. וזהו **והיה דם כו' ובעצים ובאבנים.**

כ וַיַּעֲשׂוּ-כֵן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' וַיָּרֶם בַּמַּטֶּה וַיַּךְ אֶת-הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר לְעֵינֵי פַרְעֹה וּלְעֵינֵי עֲבָדָיו וַיֵּהָפְכוּ כָּל-הַמַּיִם אֲשֶׁר-בַּיְאֹר לְדָם :

ושמא תאמר מה זה כי הוא יתברך אמר למשה להכות את המים אשר ביאור, ומשה אמר לאהרן יטה ידו **על נהרותם על יאוריהם כו',** ואהרן לא עשה מה שאמר לו הוא יתברך שיכה על נהרותם כו', כי אם רק ביאור. לזה אמר, **ויעשו כן משה ואהרן כאשר צוה ה'** ממש. והוא, כי מה שנאמר **על נהרותם על יאוריהם כו',** אינו שילך ויכה אהרן בכל פרט מכל אלו, כי אם על שר היאור, שהוא ראש לכל, שעל ידי מכתו תחול על כולם. וזהו **וירם אהרן במטה,** שעל ידי הרמה למעלה, הוא להכות את השר שלמעלה מהיאור, ועל ידי כן, בהכותו על המים, נכלל השר והמים. וזהו **ויך את המים,** שהוא השר והמים. שהאת מרבה השר, ועל כן לא אמר ויך המים. אלא שלפי הנראה **לעיני פרעה ולעיני עבדיו,** לא הייתה הכאה בשר רק ביאור. וזהו **אשר ביאור,** הוא מה שהיה **לעיני פרעה ולעיני עבדיו.** אך לא כן הוא, כי אם שגם השר לקה. והראיה, כי **ויהפכו כל המים ממש לדם,** ולא גוון דם בלבד.

כא וְהַדָּגָה אֲשֶׁר-בַּיְאֹר מֵתָה וַיִּבְאַשׁ הַיְאֹר וְלֹא-יָכְלוּ מִצְרַיִם לִשְׁתּוֹת מַיִם מִן-הַיְאֹר וַיְהִי הַדָּם בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :

והראיה, כי **והדגה אשר ביאור מתה,** כי זה ראיה כי דם ממש נעשה. וראיה ש**הדגה מתה** עם שאינו נראה כי הלא הם תחת המים, הלא הוא כי **ויבאש היאור.**

ושמא תאמר, ואיך על ידי מה שהכה **את המים אשר ביאור,** לקו בדם גם **נהרותם ויאוריהם ואגמיהם ומקווה מימיהם** ואשר **בעצים ובאבנים.** לזה אמר, **ולא יכלו מצרים לשתות מן היאור,** כלומר, כי אם לא היה נעשה דם רק מימי היאור, היו יכולים לשתות משאר נהרות ויאורים ואגמים ומקואות וכלים. אך הוא כי מה ש**ולא יכלו מצרים לשתות מים** מהיאור נהיה הדבר. שעל ידי לקות היאור, נמשך, כי **ויהי הדם בכל ארץ מצרים.** ואין זה, כי אם שבהכות הכפתור רעשו הספים, כי על ידי לקות השר לקה כל מה שתחתיו.

או יאמר, תדע, כי מה שהכה, הוא גם את השר, כי הלא **לא יכלו מצרים לשתות מים מן היאור,** ואילו לא הוכו רק מימי היאור, למה לא שתו מהמים שנבעו מן המקור שלא הוכו. אלא שגם השר הוכה, ועל כן מה שלא יכלו לשתות מים מן היאור, מצד עצמו היה, ולא מצד מימיו שהיו בו בשעת המכה.

כב וַיַּעֲשׂוּ-כֵן חַרְטֻמֵּי מִצְרַיִם בְּלָטֵיהֶם וַיֶּחֱזַק לֵב-פַּרְעֹה וְלֹא-שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' :

ושמא תאמר איך לא יכלו מצרים בלבד לשתות, כי הלא אם היה דם, גם לא יוכלו ישראל לשתותם. לזה אמר **ויעשו כן חרטומי מצרים,** שהוא, כן, ממימי היאור, ואין זה, כי אם מהמים שהיו מצרים קונים מישראל.

ושמא תאמר, אם כן אל יאשם פרעה בהתחזקו, כי הלא ראה כי גם חרטומיו עשו כן. לזה אמר **בלטיהם,** לומר כי לא עשו דם ממש, כי אם דברי לטיהם, שמשמעו עניין אחיזת עיניים, שמראהו דם, ואיכותו מים ראויים לשתות.

כג וַיִּפֶן פַּרְעֹה וַיָּבֹא אֶל-בֵּיתוֹ וְלֹא-שָׁת לִבּוֹ גַּם-לָזֹאת :

ופרעה ראה זה ובוש. ומבושתו בראות ההפרש, הפך פניו. וזהו **ויפן פרעה,** ועשה כבלתי פונה והופך פניו מחמת בושה, כי אם עושה כהולך אותו וילך בפועל, וזהו **ויפן ויבא אל ביתו.**

הרי היו לפניו שני דברים:

א. מכת הדם.

ב. הבלי מעשה חרטומיו.

והוא **לא שת לבו גם לזאת,** והוא, כי הרשעים ברשות לבם (**בראשית רבה** סז ז). ולא נתן אל לבו להביט אל האמת.

כד וַיַּחְפְּרוּ כָל-מִצְרַיִם סְבִיבֹת הַיְאֹר מַיִם לִשְׁתּוֹת כִּי לֹא יָכְלוּ לִשְׁתּוֹת מִמֵּימֵי הַיְאֹר :

ושמא תאמר ולמה לא הוכרח מפני הצמא ומיוקר שער המים הנקנים מישראל. לזה אמר, זה לא היה מעכב, כי הלא, **ויחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשתות וכו'**.

כה וַיִּמָּלֵא שִׁבְעַת יָמִים אַחֲרֵי הַכּוֹת-ה' אֶת-הַיְאֹר :
כו וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה בֹּא אֶל-פַּרְעֹה וְאָמַרְתָּ אֵלָיו כֹּה אָמַר ה' שַׁלַּח אֶת-עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי :
כז וְאִם-מָאֵן אַתָּה לְשַׁלֵּחַ הִנֵּה אָנֹכִי נֹגֵף אֶת-כָּל-גְּבוּלְךָ בַּצְּפַרְדְּעִים :
כח וְשָׁרַץ הַיְאֹר צְפַרְדְּעִים וְעָלוּ וּבָאוּ בְּבֵיתֶךָ וּבַחֶדַר מִשְׁכָּבְךָ וְעַל-מִטָּתֶךָ וּבְבֵית עֲבָדֶיךָ וּבְעַמֶּךָ וּבְתַנּוּרֶיךָ וּבְמִשְׁאֲרֹתֶיךָ :
כט וּבְכָה וּבְעַמְּךָ וּבְכָל-עֲבָדֶיךָ יַעֲלוּ הַצְּפַרְדְּעִים :

כה וַיִּמָּלֵא שִׁבְעַת יָמִים אַחֲרֵי הַכּוֹת-ה' אֶת-הַיְאֹר :
זולת הכתוב בשערים, יתכן נמשך אל מה שאחר, הוא עניין הצפרדעים. והוא, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ט ט), למה לקו במכת הדם, לפי שלא היו מניחים את נשי ישראל לטבול מטומאתן, על כן עשה את המים דם. ועל פי דרכם, יתכן שאמר הוא יתברך, אתם עשיתם שבמלאת שבעת ימי טומאה לא יטבלו, פן יפרו וירבו וישרצו בנים, בל יצרו אתכם, הנה מהמים אעשה דם, **וימלא שבעת ימים** כימי נדת דותה של אשה, ובטהר היאור יפרה וישרוץ היאור מי שיצר לכם. וזהו שסמך ואמר, **ושרץ היאור צפרדעים.** שכנגד מה שבטלתם אותם מתשמיש, על ידי הצפרדעים אסרס אתכם. והוא מאמרם ז"ל (**שמות רבה** י ד), שהיו הצפרדעים מסרסים אותם שנאמר (תהלים עח מה) וצפרדע ותשחיתם כד"א כי משחתם בהם (ויקרא כב). וזה יהיה עניין הכתוב באומרו ובחדר משכבך ועל מיטתך. כי מה עניינם אל המטה. אלא שרצה הקדוש ברוך הוא מידה כנגד מידה לסרסם על ידי הצפרדעים, לבטל תשמיש מיטתם.

והנה אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** י ד) שהיו עולים מתחת לארץ והיו פוגעים בשיש, והיה אומר לו כי לעשות שליחותו יתברך היה בא שיתבקע מלפניו, והיה מתבקע ועולים.

וראוי לדעת למה הוצרך לכל זה, והיה די בעולים מן היאור שתמלא הארץ אותם. אך הנה, אם היו עולים מן היאור בלבד, הלא יסגרו דלתות וחלונות וכל אשר ימצא שם בדק, להחזיק בל יכנס בו צפרדע, וימלטו מהסירוס. על כן עשה הוא יתברך, יעלו ויכנסו אל בתיהם וחדרי משכבם מתחת לארץ, והייתה הרצפה מתבקעת ועולה. וזהו **ועלו ובאו בביתך,** כדי שיכנסו בחדר משכבך, כדי לבוא על מיטתם לסרסם, כמדובר. ועל פי דרכנו נשית לב מה ראו רבותינו ז"ל לומר שהיה השיש נבקע, כי אין נראה בכתוב רמז לדבר.

אמנם, הנה הוקשה להם אומרו **ועלו ובאו בביתך,** שאם אומרו ועלו הוא שיעלו מן היאור ויכנסו בבתים, היה ראוי לומר לביתך או אל ביתך. אך מאומרו בביתך, הוא שהעליה והביאה הכל תוך ביתך כאחת. שהוא, כי לא היה מפסיק, כי אם השיש. ובהיבקעו נמצא הצפרדע עולה ונכנס והכל בבית. ולמה עשה הוא יתברך כל זה, והיה די יעלו מהיאור ויבואו לבתים, על כן פירש, שכל זה, כדי לבוא גם **בחדר משכבך ועל מיטתך,** שהוא כמכוון לסרסם. ואם לא היו עולות מקרקע הבית, היו נועלים כל פתח וחור שלא יכנסו צפרדעים. אך בזה לא יסכון למו, כי מתחת לארץ יעלו בבית ובחדר המשכב כמדובר. זה הוא על דרך רבותינו ז"ל, שאומרים ועלו הוא מהתהום דרך השיש.

ולבוא אל כללות הכתובים, על דרך פשט, נשית לב אל קצת הערות.

א. אומרו הנה אנכי נוגף את כל גבולך בצפרדעים, נראה שמדבר על היות כבר מציאותם בעולם, שיעלם בכל הגבול. ומה גם בהנקד הבי"ת בפתח, שמשמעו בצפרדעים הידועים, ואם כן איך יאמר אחר כך ושרץ היאור צפרדעים, שהוא הויית מציאותם.

ב. ראוי לשים לב בדברי רבותינו ז"ל (**ילקוט** רמז קפב), האומרים צפרדע צפור שיש בו דעה, כי הלא כדי לצערם מה צורך שתהיה בם דעה.

ג. אומרו ושרץ היאור צפרדעים, שיורה שכל הצפרדעים היו מן היאור. ואחר כך הוא אומר **על הנהרות ועל היאורים ועל האגמים והעל הצפרדעים,** שיורה כי מכל אלה המקומות שרצו הצפרדעים.

ד. הזכירו כל הפרטים עד המטה.

ה. למה לא גמר כל האמור למלך, שהוא **ובתנוריך ובמשארותיך,** ואחר כך יאמר **ובבית עבדיך ובעמך.**

ו. למה משארות עמו ועבדיו לא יהיו בהם, כי אם בבתים.

ז. אומרו ובכה ובעמך ובכל עבדיך יעלו, כי אם הוא על בתיהם כבר נאמר, אך הוא על גופם כמאמרם ז"ל **בשמות רבה** (י ו), שהיו נכנסים ומקרקרין בקולות, והיה קשה עליהם יותר מהמכה. ואם כן הראוי יאמר יבאו ולא יעלו, כי אדרבה יורדות הן אל קרביהן ואינן עולות.

ח. למה משנה הסדר, כי למעלה נאמר **בביתך** ואחר כך **ובבית עבדיך** ואחר כך **ובעמך,** ובפסוק שאחריו מקדים עמו לעבדיו.

כז וְאִם-מְאֵן אַתָּה לְשַׁלֵּחַ הִנֵּה אָנֹכִי נֹגֵף אֶת-כָּל-גְּבוּלְךָ בַּצְפַרְדְּעִים :

אמנם הנה כתבנו כי שלש מכות הראשונות, שהן **דצ"ך,** הלא הן להודיעו מציאותו יתברך, כי יוצר הכל הוא. והנה העולם נכלל בשלשה חלקים:

עולם המלאכים,

עולם המזלות,

עולם השפל.

והנה במכת היאור, שכתבנו שהכה אהרן במטה האלוהים את שרו של נילוס כי רוחני הוא, מעין עולם המלאכים. שעל כן בהכות אותו, לקו גם כל מימי מצרים אשר אינן מהיאור. ובצפרדעים, יורה היות הוא יתברך מושל במזלות. ואחרי כן אל עולם השפל, לעשות העפר כנים.

והוא, כי המזל כולל שלשת טובות העולם הזה, שהם **בני מזוני וחיי,** דלאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא (מועד קטן כח א). ובשלשתן רצה הקדוש ברוך הוא להורותן בצפרדעים. כי שלשתן לה' המה. ועל כן אחר החילו יתברך להורות כי גזרתו עומדת לעומת מלכות מצרים בהשגחה, בהעלות הצפרדעים על ארץ מצרים ועל גבולה ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה בצמצום, לא פחות ולא יתר, כאומרו **הנני נוגף את כל גבולך בצפרדעים.** וכמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** י ב), שמזה נודע גבול בין מצרים לכוש, עד היכן תחום כל מלכות מגיע. שנאמר (ישעיהו כו ט) כי כאשר משפטיך לארץ, צדק למדו כל יושבי תבל. רצה להורות שליטה במזל בשלשה דברים התלויים במזל, שהם **בני חיי ומזוני.**

כח וְשָׁרַץ הַיְאֹר צְפַרְדְּעִים וְעָלוּ וּבָאוּ בְּבֵיתֶךָ וּבַחֲדַר מִשְׁכָּבְךָ וְעַל-מִטָּתֶךָ וּבְבֵית עֲבָדֶיךָ וּבְעַמֶּךָ וּבְתַנּוּרֶיךָ וּבְמִשְׁאֲרֹתֶיךָ :

ובבני החל, ואמר **ושרץ היאור צפרדעים כו',** לומר, הנה בצפרדעים הידועים הטבעים, עליהם נאמר **הנני נוגף את כל גבולך בצפרדעים** הידועים, שאינן בעלי דעה, והם העולים מהנהרות והיאורים והאגמים על ידי אהרן. אמנם אמר כי **ושרץ היאור צפרדעים** אחרים אשר הם בעלי דעה. כי אותן **יעלו ובאו בביתך,** ולא ינוחו עד בא מהבית לחדר המשכב, וממנו אל המטה, שהוא לסרסם בכוונה, כמדובר בקודם. ולזה צריך דעה לכוון לעשות עניין זה, שהוא לבטלם מבני. ועל דרך זה **בבית עבדיך ובעמך,** בבתים עד המשכב לסרסם, כאמור.

ואחר כך, בדעתם למעטם **ממזוני,** יהיה ובתנוריך ובמשארותך. שאמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** י ג), שהיו נכנסים בתנורים, לצנן אותם ולמלא כרסם מבצקות של מצריים, אשר היה כל לחמם לנפשם. כי הוא יתברך נתן בהם דעה גם לזאת, ומה גם לרבותינו ז"ל (**שמות רבה** י ג) האומרים שבדעת גמורה עשו, לעשות רצון קונם. והוא מאמרם ז"ל (שם), שהיו הצפרדעים נכנסים תוך התנור עודנו בוער באש לצננו, ושמהם נשאו קל וחומר חנניה מישאל ועזריה, כמפורש ב**שמות רבה** (שם).

ועוד הוסיפו במדרש שוחר טוב (**ילקוט** רמז קפב), כי הצפרדעים שנכנסו בתנורים ההם לא שלט נורא בגשמהון. וראוי לשית לב, מה ראו על ככה רבותינו ז"ל, לומר כי עשה נס הוא יתברך לצפרדעים, שילכו במו אש ולא יכוו, וגם אין נראה מזה רמז בכתוב.

אמנם הנה זולת ייתור אומרו **יעלו הצפרדעים,** שהקשינו שהוא מיותר.

וגם שאומר ירידה בלשון עליה.

עוד ראוי לשית לב אל אומרו ובמשארותיך אחר אומרו **ובתנוריך,** כי הלא לפי הטבע כל עוד שיש בצק במשארות, לא ילכו אל התנורים לאכול לחם האפוי, ומה גם כי לחמם לנפשם יחמו בתנור, ואין לך בריה בעלת בשר ודם שלא תברח מן האש. ועל כן, מהראוי יאמר ובמשארותיך תחילה, ואחר כך ילכו אל התנור, אחר הצטננו, לאכול כל אשר הצילו ויאפו בהתמהמה. אך אין זה, כי אם שעוד הבצק בהצטננה במשארותם, מלוש בצק עד חומצתו, שעדיין התנור בוער באש, היו נכנסים בתוכו לצננו. ויוצאים משם, והולכים אל משארותיהם לאכול את בצקם. כי הוא יתברך אינו מקפח שכר כל בריה, הן הפילו עצמם בתנור אש לעשות רצון קונם, גם ה' עשה את שלו והוציאם מן האור, וזהו **ובתנוריך ובמשארותיך.** ולבלתי יפלא בעינינו השכלתם זאת לעשות רצון קונם, על כי הטיבו אשר דברו רבותינו ז"ל (**ילקוט** שם, **פסיקתא זוטא** שמות ז כט), באומרם צפרדע צפור שיש בו דעה. מלבד הטעם הנכון שכתבנו בשערים, בטעם סדר המכות ומספרם למה נתן הוא יתברך דעה בהם, ושישליכו עצמם באש.

כט וּבְכָה וּבְעַמְּךָ וּבְכָל-עֲבָדֶיךָ יַעֲלוּ הַצְּפַרְדְּעִים :

ואחר שהורה יתברך על ידם שליטתו יתברך בעולם המזלות **לעניי בני ומזוני,** שנתן דעת בבריה קלה למעט שני הכחות המתייחסים למזל. הורה גם כן כי גם יתן בהם כח למשול בחייהם, והוא להגיעם עד שערי מות שיקוצו בחייהם, ויצעקו יעתירו אל ה' שיסיר מקרבם את המוות הזה. כי עזה כמות מכה זו, ומה גם יעקצו בטנם, או אם ימותו שמה מחום קרבם, וימותו אנשים אשר הם בקרבם מבאשם וצחנתם. באופן שגם הראה יתברך שליטתו ב**חיי** האדם, והוא כי באו אל קרבם של מצריים. והוא מאמרם ז"ל ב**שמות רבה** (שמות רבה י ו) שנכנסו בגופם והיו מרימים קול, שהיה קשה להם מעקיצותן. הה"ד על דבר הצפרדעים, על דבור הצפרדעים. ואף גם זאת עשו, למסור עצמן לעשות רצון קונם, כי איך תהיה צפרדע בגוף איש ולא תיחנק, אך עשו לעשות רצון קונם. וזהו **ובכה ובעמך וכו'**, והוא, כי באו אל קרבם להגיע עד שערי מות, שיקוצו בחייהם, באופן שגם הראה יתברך שליטתו בחיי האדם.

ומה פרע להם הוא יתברך, בין בבואם אל תנוריהם הבוערים באש, בין בבואם אל גוויותיהם, כי אחת דתם להמיתם חום התנור וחום קרב איש. לזה אמר **יעלו הצפרדעים,** לומר כי יעלו מהתנורים ומגויות בני האדם, ולא ימותו בתוכם. והוא מאמר הכתוב באומרו (לקמן ח ז) **וסרו הצפרדעים ממך,** שהוא, מגופו ממש. שהוא כי לא ימותו שם, כי אם יוסרו מהן עוד רוחן בקרבן. ובזה יתכן אומרו **יעלו** ולא אמר יבואו, אך הוא כי יעלו מפי רשע ופי תנור, אשר פי תנוריהם היו למעלה, ככל תנורים שבמקרא כנודע. ושיעור הכתוב **ובתנורך ובמשארתיך** וגם **בכה ובעמך ובעבדיך** שבמקרא ככל הנזכר, **יעלו הצפרדעים** לימלט כמדובר.

ומה שהפסיק בין המלך ובין העם בתנורים ומשארות, הוא מפני שסיים תחילה עניין הסירוס במלך ועבדיו ועמו. וכאשר כלה עניין **בני,** בא אל **מזוני,** ואמר **ובתנוריך ובמשארתיך**. ולא שלא יהיה כן גם בעבדים ובעם, אלא שעיקר קדוש שם שמים הוא במלך בתנוריו ומשארותיו. ובביאה אל הבתים הקדים העבדים לעם, מפני שבתי עבדיו סמוכים לבתי מלכם, ונמשכות הצפרדעים מבתי המלך לבתיהם, ואחר כך אל העם. אך בבואם אל קרבם שישמיעו קול, היה בעוון מה שדברו להתייעץ על ישראל, וזה העיקר היו המלך והעם, שנאמר (לעיל א ט) ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב וכו', וגם אמרו הבה נתחכמה וכו', על כן תחילה באים אל המלך ואחר כך בעם ואחר כך בעבדי המלך.

פרק ח

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה אֱמֹר אֶל-אַהֲרֹן נְטֵה אֶת-יָדְךָ בְּמַטֶּךָ עַל-הַנְּהָרֹת עַל-הַיְאֹרִים וְעַל-הָאֲגַמִּים וְהַעַל אֶת-הַצְּפַרְדְּעִים עַל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :

לקיים מה שאמרתי **הנני נוגף את כל גבולך בצפרדעים,** שהם אשר ביאורים ואגמים ונהרות דרך כלל. שאינן המיוחדים שאמרתי. **ושרץ היאור** בייחוד, אשר בם דעה.

והעל על ארץ מצרים, שהוא על כל הגבול.

ב וַיֵּט אַהֲרֹן אֶת-יָדוֹ עַל מֵימֵי מִצְרָיִם וַתַּעַל הַצְּפַרְדֵּעַ וַתְּכַס אֶת-אֶרֶץ מִצְרָיִם :

ויעש כן אהרן, העלה הצפרדעים. ואמר **ותעל הצפרדע ותכס,** ואמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** י ה) כי אומרו צפרדע אחת הייתה, ושרקה את כלן ובאו. ויהיה העניין, כי אין לך מין מכל המינים, אשר רוח חיים באפם, שאין לו מזל מלמעלה שנשפע חיותן על ידו. קל וחומר מהעשבים, שאין לך כל עשב ועשב למטה, שאין לו מזל מלמעלה (**בראשית רבה** י ז). ואותו המזל, הוא הנקרא צפרדע גם היא, והיא השמיעה קול וקבצתן.

ג וַיַּעֲשׂוּ-כֵן הַחַרְטֻמִּים בְּלָטֵיהֶם וַיַּעֲלוּ אֶת-הַצְּפַרְדְּעִים עַל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :

הלא יקשה, כי אחר שעשו כן החרטומים, איך נכנע ואמר **העתירו כו' ואשלחה כו'.** אך התורה נתנה שני טעמים:

אחד, שהיה **בלטיהם**, שהיו נראים כעולים צפרדעים.

ועוד, כי לא עשו רק שהעלו צפרדעים על הארץ, אך להשריצם או לסלקם מקרב גופם לא יכלו. על כן צעק אל משה ואהרן, יעתירו אל ה' ויסר אותם ממנו ומעמו וישלחם.

ד וַיִּקְרָא פַרְעֹה לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר הַעְתִּירוּ אֶל-ה' וְיָסֵר הַצְּפַרְדְּעִים מִמֶּנִּי וּמֵעַמִּי וַאֲשַׁלְּחָה אֶת-הָעָם וְיִזְבְּחוּ לה' :

ה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְפַרְעֹה הִתְפָּאֵר עָלַי לְמָתַי אַעְתִּיר לָךְ וְלַעֲבָדֶיךָ וּלְעַמְּךָ לְהַכְרִית הַצְּפַרְדְּעִים מִמְּךָ וּמִבָּתֶּיךָ רַק בַּיְאֹר תִּשָּׁאַרְנָה :

ו וַיֹּאמֶר לְמָחָר וַיֹּאמֶר כִּדְבָרְךָ לְמַעַן תֵּדַע כִּי-אֵין כַּיהוָֹה אֱלֹהֵינוּ:

ז וְסָרוּ הַצְּפַרְדְּעִים מִמְּךָ וּמִבָּתֶּיךָ וּמֵעֲבָדֶיךָ וּמֵעַמֶּךָ רַק בַּיְאֹר תִּשָּׁאַרְנָה :

ח וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מֵעִם פַּרְעֹה וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל-ה' עַל-דְּבַר הַצְּפַרְדְּעִים אֲשֶׁר-שָׂם לְפַרְעֹה :

ט וַיַּעַשׂ ה' כִּדְבַר מֹשֶׁה וַיָּמֻתוּ הַצְּפַרְדְּעִים מִן-הַבָּתִּים מִן-הַחֲצֵרֹת וּמִן-הַשָּׂדֹת :

י וַיִּצְבְּרוּ אֹתָם חֳמָרִם חֳמָרִם וַתִּבְאַשׁ הָאָרֶץ :

יא וַיַּרְא פַּרְעֹה כִּי הָיְתָה הָרְוָחָה וְהַכְבֵּד אֶת-לִבּוֹ וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' :

ראוי לשית לב על שינוי הלשונות, כי פרעה אמר לשון הסרה, כאומרו **ויסר הצפרדעים,** ומשה אמר לשון כריתה, כאומרו להכרית **הצפרדעים,** ואחרי כן אמר **וסרו הצפרדעים** כלשון פרעה, ולמה לא אחז צדיק דרך פרעה מתחילה.

ואחרי כן בבוא העניין אל הפועל, אינו אומר לא כראי זה ולא כראי זה, אלא **וימותו הצפרדעים.**

ועוד, כי פרעה אמר **ממני ומעמי** בלבד, ומשה אמר **לך ולעבדיך ולעמך,** ואחר כך אמר **ממך ומבתיך ומעבדיך ומעמך,** ובהתפללו לא שאל רק על פרעה לבד, כאומרו **ויצעק משה כו' על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה.**

ועוד, כי פרעה אמר **העתירו,** ומשה אמר **אעתיר,** שהוא על עצמו לבדו.

ועוד, מה היה ההתפארות, שאמר **התפאר עלי.**

ועוד, למה שאל לו **למתי אעתיר כו'.**

ועוד, אומרו רק ביאור תשארנה, מה יתן ומה יוסיף לו אם ישארו ביאור.

ועוד, שחוזר ואומר פעם שנית **רק ביאור תשארנה.**

ועוד, איך על ידי **העתירו למחר** יודע לפרעה כי **אין כה' אלוהינו.**

ועוד, באומרו **ויעש ה' כדבר משה,** כי הלא לא דבר בלבד היה, כי אם גם צעקה.

ועוד, כי דבר משה לא היה שימותו, כי אם **וסרו כו',** ואם כן איך במותן הוא **כדבר משה.**

ועוד, למה יפרט המקומות, **מן הבתים כו'.**

ועוד, למה מודיענו ש**ותבאש הארץ**.

ועוד, באומרו וירא פרעה כי הייתה הרוחה והכבד את לבו, אם הוא מיתת הצפרדעים למה משנה הלשון, ולא אמר וירא פרעה כי מתו, או כי סרו הצפרדעים, וידעו כי רוחה היא.

ועוד, שהיה לו לומר ויכבד, ולא **והכבד** שהוא מקור, ולא הודעה שהכביד לבו.

ועוד אומרו כאשר דבר [ה'] הוא מיותר.

ד וַיִּקְרָא פַרְעֹה לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר הַעְתִּירוּ אֶל-ה' וְיָסֵר הַצְּפַרְדְּעִים מִמֶּנִּי וּמֵעַמִּי וַאֲשַׁלְּחָה אֶת-הָעָם וְיִזְבְּחוּ לה' :

אמנם, הנה כתבנו מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** י ו), שהיו צפרדעים גם כן תוך גוף פרעה ועמו, שהיה זה להם צער גדול.

ונבוא אל העניין, והוא כי היה מתיירא פרעה, פן ימותו הצפרדעים בקרבו ובקרב גויות אנשיו ועמו, ויסתכנו בעיפוש ההוא תוך גופם, או יחלו חולי כבד מבאשם וצחנתן. על כן אמר, מה שאני נודר לשלח העם, הוא בתנאי שיוסרו הצפרדעים מתוך גופי וגופי עמי, ולא ימותו תוך הגוף. ולבל יראה כשואל דברים הרבה, לא אמר ומעבדי, אך כללם באומרו ומעמי. ועל זה הצריך שני מעתירים, באומרו **העתירו,** שצריך זכות רב. ואמר שאם יעשה כן, שיסיר הצפרדעים מהגופים עם שהשאר ימותו במקומם, ישלח את העם.

ה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְפַרְעֹה הִתְפָּאֵר עָלַי לְמָתַי אַעְתִּיר לְךָ וְלַעֲבָדֶיךָ וּלְעַמְּךָ לְהַכְרִית הַצְּפַרְדְּעִים מִמְּךָ וּמִבָּתֶּיךָ רַק בַּיְאֹר תִּשָּׁאַרְנָה :

והשיב לו משה ואמר, **התפאר עלי,** לאמר הלא אמרת שלעשות רצונך זה צריך נעתיר שנינו, לא כן, אך התפאר עלי לבדי, שתוכל להתפאר שאתה תשוב לפניו יתברך, כי בי לבדי שאעתיר יספיק לך לעשות רצונך. וזהו **התפאר עלי,** כלומר עלי לבדי. וזהו אומרו אחרי כן **למתי אעתיר לך,** ולא אמר נעתיר. ומלבד האמור גם תתפאר שמהגופים ששאלת וגם מבתיך אכריתם.

או יאמר, התפאר אלי, שניצחתני אם לא אכרית הצפרדעים בזמן שתאמר אלי. ולכך אני שואל ממך, תאמר **למתי אעתיר לך.** והנה פרעה, לא שאל רק מגופו ומגופי עמו שיסיר הצפרדעים. ואמר לו משה, **התפאר עלי,** כי עוד אעשה לך בשני דברים:

אחד, שלבל יעלה על רוחך כי אולי מהמזל נהיה הדבר והגיע עת הסרתם, ואני אומר שמאתו יתברך, על ידי תפילתי. על כן אמר **למתי אעתיר,** כי אתה תראה באצטגנינות שלך מתי אינו מהמזל לעשות כן, ואז אעתיר לך.

ועוד אעשה, שהוא, כי אתה לא שאלת רק שיוסרו מהגופים, גם שישארו בביתך אינך חושש. **אך עוד אעשה לך,** כי אכרית זכרם גם מבתיך. וזהו **להכרית הצפרדעים ממך,** שנכנסו בך. **ומבתיך,** אשר עלו ובאו בביתך, אשר נכנסו עד המטות לסרסם.

ומה שאני אומר **ממך ומבתיך,** ולא מתנוריך ומשארותיך. שהם, אשר קדשו את ה', לבוא תוך התנורים הבוערים באש, בעוד הבצק במשארות, והוצאתים חיים ויצאו לאכול הבצק שבמשארות. הלא הוא, כי **רק ביאור תשארנה,** שלא אכריתם כי הם הרהיבוני וקדשו שמי. ובכן, עם היות שאותן שבך, שעלו מקרבכם חיים, ואשר בבתיך, אכרית זכרם. לא גם את אשר הצלתי מהתנורים, כי **רק ביאור תשארנה** חיים, כי שם ישארו אשר קדשו שמי. ומאשר

לא הזכיר כריתה רק באשר בו בעמו ובבתיו, יובן כי אשר **ביאור תשארנה,** יהיו אשר באו בתנור אש. וזהו אומרו, **רק,** כלומר אשר מיעטתי, שהוא משמעות **רק ביאור תשארנה.**

ו וַיֹּאמֶר לְמָחָר וַיֹּאמֶר כִּדְבָרְךָ לְמַעַן תֵּדַע כִּי-אֵין כַּיהוָֹה אֱלֹהֵינוּ:

ויאמר למחר. ויאמר כדברך, שאעתיר בזמן זה שלא תאמר שידעתי זמן הסרתם על פי המזל, **למען תדע כי אין כה' אלוהינו,** שמשגיח שלא על ידי מזל.

או יאמר, כדברך היה הראוי לעשות שלא יסורו חיים כי אם מגופיכם. אך כל אשר באו לביתך והיוצאים מגוויותיכם, אחר צאתם יכרתו בביתכם, ותעלה באשם עמכם. אך **למען תדע כי אין כה'** בעל הרחמים. שעם היותו **אלוהינו** בייחוד, מרחם עליך, עם היותך עובר רצונו.

ז וְסָרוּ הַצְּפַרְדְּעִים מִמְּךָ וּמִבָּתֶּיךָ וּמֵעֲבָדֶיךָ וּמֵעַמֶּךָ רַק בַּיְאֹר תִּשָּׁאַרְנָה :

או למען תדע שהוא רחום בדין, שהוא **ה'** המורה רחמים, גם בהתייחסו לאלוהים שהוא דין. על כן עוד אטיב לך, כי הנה **וסרו הצפרדעים ממך** ולא ימותו אחרי צאתם כאמרי תחילה להכרית, כי אם שאסירם בלבד ממך. וגם **מבתיך,** הם אשר באו לביתך בלבד לא בשאר בתים, כי אם מה שבגופים של **עמך ועבדיך.** ולא אכריתם גם את כל אלו, כי אם ש**רק ביאור תשארנה.** כי מה שאני ממעט מכריתה שהוא משמעות רק ביאור, תשארנה חיים. וכן היה, כי גם שעיקר צעקת משה לא הייתה רק -

ח וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מֵעִם פַּרְעֹה וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל-ה' עַל-דְּבַר הַצְּפַרְדְּעִים אֲשֶׁר-שָׂם לְפַרְעֹה :

על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה בקרבו, עם כל זה לא בלבד עשה יתברך כצעקת משה, כי אם -

ט וַיַּעַשׂ ה' כִּדְבַר מֹשֶׁה וַיָּמֻתוּ הַצְּפַרְדְּעִים מִן-הַבָּתִּים מִן-הַחֲצֵרֹת וּמִן-הַשָּׂדֹת :

כדבר משה אשר דבר לפרעה, כי יקים דבר עבדו, ולא מתו לא אשר בתנורים, ולא אשר היו בגופים, ולא אשר בבתי פרעה, כי אם **וימותו מן הבתים** סתם, ולא המיוחדים לפרעה, **ומן החצרות** של כל העם **ומן השדות.**

י וַיִּצְבְּרוּ אֹתָם חֳמָרִם חֳמָרִם וַתִּבְאַשׁ הָאָרֶץ :

והורה יתברך רחמנותו, אשר היטיב עם גופי בני אדם ועם בתי המלך, כי הלא **ויצברו אותם כו' ותבאש הארץ.** כלומר, שאילו מתו תוך הגופים, היו כולם מתים מבאשם וצחנתם, כי עתה **ותבאש הארץ.** ולא נעשה כן לגוף המלך ולביתו וליתר הגופים, **למען ידע כי אין כה' אלוהינו.** כי עם שפרעה הכעיסו ואמר **מי ה' כו'** (לעיל ה ב), וגם זה פעמים מיאן לשלח עמו, עם כל זה היטב היטיב עמו, ולא מתו בקרבו ובביתו, פן יבאש גופו גם הוא וביתו.

יא וַיַּרְא פַּרְעֹה כִּי הָיְתָה הָרְוָחָה וְהַכְבֵּד אֶת-לִבּוֹ וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' :
אך פרעה, לא די שלא החזיק טובה לו יתברך על הדבר, כי אם אדרבה משם המרה את פיו. וזהו אומרו **וירא פרעה כי הייתה הרווחה,** כי רווח לו בקרבו כי סרו הצפרדעים המקרקרין תוך גופו. או שהייתה הרווחה לו על כל זולתו, אשר לא הכעיסו את ה' כמוהו. ההרווחה ההיא הייתה סבת הכביד את לבו, וזהו **כי הייתה הרווחה והכבד את לבו.** והוא באומרו, אם לא היה סיפק בידי לעכב, למה נושא לי פנים, ואני הכעסתיו יותר מהזולת שהכביד בלקות בתיהם.

ושמא תאמר אם כן איפה למה עשה ככה, לזה אמר **ולא שמע אליהם כאשר דבר ה',** שהוא, **ולא ישמע אליכם פרעה כו'** (לעיל ז ד), שהוא כדי להביא עליו כל העשר מכות. כלומר, שעל כן לא יפלא, אם היה משגיא אותו בעשות לו יתרון זה וכיוצא בו.

או יאמר, הראוי היה כדבריך, אחד, **למען תדע כי אין כה' אלוהינו,** שאינו מקפח שכר שום בריה. על כן **לא אכרית,** כי אם **וסרו ממך ומבתיך** כאשר מתנוריך, כי גם אשר בבתיך קדשו שמו יתברך, שהיה השיש מתבקע על ידן (**שמות רבה** י ד), שהיה צפור שיש בו דעה (**ילקוט** רמז קפב), כאשר כתבנו טעם לשבח צורך הדבר הזה בשערים בס"ד, והשאר כבקודם.

יא וַיַּרְא פַּרְעֹה כִּי הָיְתָה הָרְוָחָה וְהַכְבֵּד אֶת-לִבּוֹ וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' :
היה לו לומר והכבד אל לבו, אך הנה הרשעים הם ברשות לבם (**בראשית רבה** סז ז), ועם שהוא מבטיח ואומר ואשלחה כו', לבו אינו מניחו לעשותו. וזהו **וירא פרעה כי הייתה הרווחה,** והיה ראוי לשוב מדרכו, אך ראה שעם כל זה יש הכבד עם לבו, שיש בלבו כבדות, אז **ולא שמע אליהם,** כי אם אל לבו שהשיאו **כאשר דבר ה',** ולא ישמע אליכם פרעה. שמשמעו אליכם לא ישמע, כי אם לזולתכם, הוא לבו, שאם לא כן, מלת אליכם יתירה.

גם אפשר רמז, מעין, עין רואה ולב חומד ואיברים גומרים (**רש"י** במדבר טו לט) כן **וירא פרעה** בעיניו **כי הייתה הרווחה** כמדובר, **ויכבד את לבו** כי הלב חמד את ישראל לעבדים, ואיבריו גמרו כי **ולא שמע כו',** כי בפיו גמר אומר לבלתי שלחם.

יב וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה אֱמֹר אֶל-אַהֲרֹן נְטֵה אֶת-מַטְּךָ וְהַךְ אֶת-עֲפַר הָאָרֶץ וְהָיָה לְכִנִּם בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :
יג וַיַּעֲשׂוּ-כֵן וַיֵּט אַהֲרֹן אֶת-יָדוֹ בְּמַטֵּהוּ וַיַּךְ אֶת-עֲפַר הָאָרֶץ וַתְּהִי הַכִּנָּם בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה כָּל-עֲפַר הָאָרֶץ הָיָה כִנִּים בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :
יד וַיַּעֲשׂוּ-כֵן הַחַרְטֻמִּים בְּלָטֵיהֶם לְהוֹצִיא אֶת-הַכִּנִּים וְלֹא יָכֹלוּ וַתְּהִי הַכִּנָּם בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה :

ויעשו כן ויט כו'.

ראוי לדעת למה שינה אהרן, כי משה אמר נטה את מטך, ואהרן נטה את ידו במטה, ואם הכל אחד למה שינה הכתוב.

ועוד, שתחילה היה ראוי יאמר כל עפר הארץ היה כנים, ואחר כך **ויהי הכנם באדם ובבהמה,** כי הכל היה מן העפר שנהפך לכנים.

ועוד, למה משנה לומר **באדם ובבהמה כנם, ובעפר הארץ כנים.**

ולא עוד, אלא ש**באדם ובהמה** אומר **הכנם** בה"א הידיעה, ו**בארץ** אומר **היה כנים**.

ועוד, למה אחר שגזר אומר ש**לא יכלו החרטומים להוציא את הכנים,** חוזר ואומר **ותהי הכנם באדם ובבהמה.**

והנה במדרש (**ילקוט** רמז קפב) אמרו רבותינו ז"ל, שארבעה עשר מיני כנים היו. ואחשוב אמרו ארבעה, מהזכר הכנים ארבע פעמים. כי אשר נזכרו באומרו ויעשו החרטומים להוציא את הכנים ולא יכלו, הזכרת הכנים בזה אינן מן המנין. והעשרה מינים האחרים, יצאו להם משני ההי"ן יתירות, באומרו הכנם הכנם זה פעמים.

יב וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה אֱמֹר אֶל-אַהֲרֹן נְטֵה אֶת-מַטְּךָ וְהַךְ אֶת-עֲפַר הָאָרֶץ וְהָיָה לְכִנִּם בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :

הנה נתנו לנו מקום לומר, שלא מין אחד בלבד היה. ואפשר על דרך הפשט, כי שני מינים היו לפי פשט המקרא.

א. המתהוה בעפר הארץ.

ב. המתהוה על בשר אדם ובהמה.

והנה הוא יתברך אמר אל משה, **נטה את מטך והך כו' והיה לכנים כו',** כי על ידי המטה המכה בעפר יתהפך העפר לכנים.

יג וַיַּעֲשׂוּ-כֵן וַיֵּט אַהֲרֹן אֶת-יָדוֹ בְּמַטֵּהוּ וַיַּךְ אֶת-עֲפַר הָאָרֶץ וַתְּהִי הַכִּנָּם בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה כָּל-עֲפַר הָאָרֶץ הָיָה כִנִּים בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :

אך אהרן כיוון נטיה ביד, ונטיה במטה, וזהו **ויט אהרן את ידו במטהו.** על כן, מחמת בחינת נטיית היד שהיא מבשר אדם, **ותהי הכנם** הידוע המתהווה באדם, **ותהי** הווייתו **באדם ובבהמה.** ועל ידי בחינת הטיית המטה **כל עפר הארץ היה כנים.**

יד וַיַּעֲשׂוּ-כֵן הַחַרְטֻמִּים בְּלָטֵיהֶם לְהוֹצִיא אֶת-הַכִּנִּים וְלֹא יָכֹלוּ וַתְּהִי הַכִּנָּם בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה :

והיותר נקל לחרטומים, היה הנתהווים מן העפר, על כן **ויעשו כו' להוציא את הכנים** מעפר **ולא יכלו,** אך על הכנם להוציא באדם ובהמה לא נסו, כי הלא **ותהי הכנם כו'.** כי אדם ובהמה

אין בארץ שלא תהיה הכנם בו, ואם כן במי ינסו להמציאם בו אם כולם מלאים מהם, וזהו **הכנם כו'.**

ולבל נאמר שינה אהרן ממצוותו יתברך, או משה שינה לאהרן, על כן אמר **ויעשו כן ויט אהרן,** לומר כי לא שינו, אלא שהכתוב לא הזכיר לנו בציוויו יתברך אלא החלוקה האחת.

טו וַיֹּאמְרוּ הַחַרְטֻמִּם אֶל-פַּרְעֹה אֶצְבַּע אֱלֹהִים הִוא וַיֶּחֱזַק לֵב-פַּרְעֹה וְלֹא-שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' :

אפשר כיונו אל עשרה מאמרות שבהם נברא העולם (אבות ה א), שהוא מעשה ידיו. ונמשלים מעשה העשרה מאמרות לעשר אצבעות, כנמצא בדברי רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** ד ג) בכותי ששאל, מים עליונים איך עומדים. אמר לו שיביא מים ויתן במשפך, ונתן רבי מאיר אצבעו למטה ועיכב המים. ואמר לו, אם אצבעי שאני בשר ודם מעכב המים, אצבעו של הקדוש ברוך הוא לא כל שכן שיעמיד המים. ופירושו הוא, כי מים עליונים תלויים במאמר (בראשית א ו). הרי קראו את המאמר אצבע. והנה אחת מן המאמרות הוא נעשה אדם (בראשית א כו). והוא, כי הנה על ידי סימן **דצ"ך** הודו **מציאותו יתברך.** שהוא אחד מהשלשה עיקרים האמורים למעלה שהודיע משה לפרעה, שהוא מציאותו יתברך.

ובסימן **עד"ש לאמת לו היותו יתברך אלוהי ישראל.**

ובסימן **באח"ב** להודיעו, שהוא, עם שלא מישראל **עמו הוא,** מחויב כעבד לעשות רצונו יתברך, לשלח את ישראל. שהם השלשה הרמוזים באומרו (לקמן ט א) **כה אמר ה', אלוהי העבריים, שלח את עמי.**

ובסימן **דצ"ך** שהוא **להודיע מציאותו,** הורה היותו יתברך מהוה הבריות המתהווים מן הטפה סרוחה הדומה למים. וגם הוא אשר יצר את האדם הראשון מן העפר בראשונה. מעין מאמר בת קיסר לאביה, משל לשני יוצרים, אחד עושה כלים מן המים ואחד מן העפר, איזה משובח כו', ואם כן מי שבורא מן הטפה, לא יברא מחומר בתחיית המתים. והנה מעין זה הורה יתברך, איך אחרי הכות את היאור בדם ברא ממנו צפרדעים, כן אחרי הכות את הנקבות בדם נדות שבו נתקללה האשה, מוליד מטיפת מים בקרבה ממנה. ולא השכילו להבין הוויות האדם מקל וחומר כבת קיסר, להודות מאמר נעשה אדם, עד בא מכת הכנים שנתהוו מהעפר. והודו ואמרו **אצבע אלוהים היא,** שהוא מאמר ויאמר אלוהים נעשה אדם מן העפר, כי זה הורה מהוציאו הכנים מן העפר, והוא אצבע אלוהים, כמו שכתבנו. ועל כן אמרו שם **אלוהים,** ולא ה', כי כוונו אל מאמר ויאמר אלוהים נעשה אדם.

טז וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה הַשְׁכֵּם בַּבֹּקֶר וְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי פַרְעֹה הִנֵּה יוֹצֵא הַמָּיְמָה וְאָמַרְתָּ אֵלָיו כֹּה אָמַר ה' שַׁלַּח עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי :

הנה עתה התחיל בבבא שניה, היא סימן עד"ש, שהוא כמפורש למעלה שהם **להורות כי ישראל עמו בייחוד.** והוא, כי אפילו **הערוב** שהם בעלי חיים יוכיחו, ומה גם ביד ה' הויה **בדבר ובשחין.** וזה בשלש הדרגות,

א. באדמת ישראל

ב. בבעלי חיים שלהם.

ג. בגופם.

כי **בערוב,** בארץ גושן ששם בני ישראל לא היה ערוב.

ובדבר, ממקנה בני ישראל לא מת אחד (לקמן ט ז).

ובשחין, בגופי בני ישראל לא היה שחין, רק **בחרטומים ובכל מצרים** (שם יא).

יז כִּי אִם-אֵינְךָ מְשַׁלֵּחַ אֶת-עַמִּי הִנְנִי מַשְׁלִיחַ בְּךָ וּבַעֲבָדֶיךָ וּבְעַמְּךָ וּבְבָתֶּיךָ אֶת-הָעָרֹב וּמָלְאוּ בָּתֵּי מִצְרַיִם אֶת-הָעָרֹב וְגַם הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-הֵם עָלֶיהָ :

יח וְהִפְלֵיתִי בַיּוֹם הַהוּא אֶת-אֶרֶץ גֹּשֶׁן אֲשֶׁר עַמִּי עֹמֵד עָלֶיהָ לְבִלְתִּי הֱיוֹת-שָׁם עָרֹב לְמַעַן תֵּדַע כִּי אֲנִי ה' בְּקֶרֶב הָאָרֶץ :

יט וְשַׂמְתִּי פְדֻת בֵּין עַמִּי וּבֵין עַמֶּךָ לְמָחָר יִהְיֶה הָאֹת הַזֶּה :

הנה ראוי לשים לב מה זה היה שה**שלש מכות הראשונות היו על ידי אהרן,**

והשביעי והשמיני והתשיעי על ידי משה,

והרביעית והחמישית על ידו יתברך.

ולמה לא נסמכו של משה ושל אהרן, ולא שיהיו של הקדוש ברוך הוא בין של אהרן לשל משה.

ועוד, כי הלא לפי כבודו יתברך, טוב טוב היה לעשות על ידי עבדיו. ואם לא יעצרו כח משה ואהרן כי בשר המה, יעשה על ידי מלאכיו הרוחניים משרתיו עושי רצונו.

ועוד, אומרו הנני משליח בך, ולא אמר משלח.

ועוד, כי הנה תחילה בא הערוב מהיערים אל האדמה, ואחרי כן נכנס אל הבתים, ואיך יאמר תחילה **ומלאו בתי מצרים כו',** ואחר כך אמר **וגם את האדמה.**

ועוד, אומרו בשני מכות אלו (ח יא, ולקמן ט ד) ובמכת בכורות (לקמן יא ז), שיפלה ה' בין מצרים כו', מה שאין כן ביתר מכות. עם היות שכל מכה ומכה שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים במצרים לא נגעה בישראל, ואדרבה היה להם רווח, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** ט ט), שממכת הדם העשירו ישראל.

ועוד, שאחר אומרו **והפליתי כו',** למה חוזר ואומר **ושמתי פדות בין עמי ובין עמך,** כי הכל עניין אחד.

וגם ראוי לדעת מה היה הפדות ההוא, ומהראוי היה יאמר והפליתי בין עמי כו'.

אמנם הנה כתבנו למעלה כי תחת שלשה עקרים שייסד משה.

א. מציאותו יתברך, כאומרו **כה אמר ה'** (לקמן ט א).

ב. היותו אלוהי ישראל בייחוד, כאומרו **אלוהי העברים** (שם).

ג. שמשתרר יתברך על כל יתר עמים ומלכיהם, באומרו **שלח עמי כו'** (שם).

ובשלשתן כפר פרעה, באומרו (לעיל ה ב) **מי ה' כו'.** על כן באו בצל קורתו שלשה כתות מכות:

דצ"ך על האחד,

עד"ש על השני,

באח"ב על השלישי,

וכל כת מעין עניינה. וכמו שכתבנו בשלש ראשונות, שהודו בהם מציאותו יתברך, עד אומרם (לעיל טו) **אצבע אלוהים היא.** ועל הדרך הזה, שלש אלה המה יהיו להורות היותו יתברך אלוהי ישראל בייחוד. ועל כן, נעשה בהם עיקר מאשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל כמפורש בערוב, וגם בדבר **והפלה ה' בין מקנה מצרים כו',** וכן בשחין שנאמר **והיה השחין בחרטומים ובכל מצרים.**

יז כִּי אִם-אֵינְךָ מְשַׁלֵּחַ אֶת-עַמִּי הִנְנִי מַשְׁלִיחַ בְּךָ וּבַעֲבָדֶיךָ וּבְעַמְּךָ וּבְבָתֶּיךָ אֶת-הָעָרֹב וּמָלְאוּ בָּתֵּי מִצְרַיִם אֶת-הָעָרֹב וְגַם הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-הֵם עָלֶיהָ :

והנה היה אפשר, יעשה הוא יתברך את האותות האלה על ידי משה ואהרן, או על ידי מלאך, ולא על ידי עצמו. על כן, לתת טעם לדבר בא האלוהים ויאמר, **הנני משליח כו'.** לומר, הנה תחת שלש, אני הוא ולא אחר העושה האות הזה. אחד, כי הנה אין ספק כי כאשר אפילו כל מין עשב יש לו מזל למעלה (**בראשית רבה** י ז), כן כל מין בעלי חיים יש לו שר למעלה. כי עם שהבהמה לית לה מזלא כאדם, כללות כל מין ומין שר יש לו למעלה כנודע. ועל כן, כאשר גזרה חכמתו יתברך להביא מצרימה מכל מיני משחית שבמיני החיות כתות כתות, והוא הפך טבען לבוא אל היישוב, ומה גם כל המינים כאחד, ואינו כבודו יתברך להנהיג חיות מצרימה. אך זאת יעשה, יכריח את שר כל מין ממיני הבעלי חיים, ישלח את מינו מצרימה. וזהו אומרו **הנני משליח בך,** שהוא יוצא לשלישי, כי יעשה הוא יתברך את שריהם ישלחו עויליהם. ובזה הוא נותן טעם אל היעשות על ידי עצמו יתברך, כי אין כח להיעשות על ידי משה ואהרן, כי אם בארץ ואויר, כמפורש ב**שמות רבה** (יב ד - ה), אך לא במזלות ושרי הבעלי חיים, כמו שנזכירה מאמרם בס"ד על מכת השחין.

וזהו אומרו **הנני משליח בך,** כלומר, מה שאני אומר **הנני,** שהוא שאעשה על ידי עצמי, הוא להיות כי אני **משליח בך כו',** שהוא שאכריח את שרי הבעלי חיים, וזה אין כח ליעשות על ידי בשר ודם.

ושמא תאמר ובמה יודע שאני העושה, ואיני משלח חיות רעות מאליהן, או מצד מערכת. הלא הוא, כי הנה בך אני מתחיל. וזהו אומרו **בך,** ואחר כך **ובעבדיך,** ואחר כך **ובעמך. ומלאו בתיך,** ואחר שאין להם מקום בבתים אז **וגם על האדמה,** שכל זה הפך הטבע.

ועוד טעם שני, והוא, כי אפילו לא היה על ידי השרים, אין שליטת בני אדם להיעשות על ידם כי אם ביסודות, כמו שאמרו ז"ל (שם), שעל כן יסוד המים והעפר היה על ידי אהרן, וברד ארבה חושך שבאוויר על ידי משה, אך לא את הערוב, שהם הבעלי חיים. וזהו אומרו **את הערוב,** כלומר ועל כן אני בלבד העושה.

יח וְהִפְלֵיתִי בַיּוֹם הַהוּא אֶת-אֶרֶץ גֹּשֶׁן אֲשֶׁר עַמִּי עֹמֵד עָלֶיהָ לְבִלְתִּי הֱיוֹת-שָׁם עָרֹב לְמַעַן תֵּדַע כִּי אֲנִי ה' בְּקֶרֶב הָאָרֶץ :

ושמא תאמר, הלא כל זה איננו שווה כי אם לתת טעם אל בלתי היעשות על ידי משה ואהרן, אך עדיין היה אפשר לומר יעשה הוא יתברך דבר זה על ידי אחד ממלאכיו, ולא על ידי עצמו. לזה אמר, **והפליתי ביום ההוא כו' אשר עמי עומד עליה כו'.** והוא, כי הנה ידוע מה בין הפקידה הנעשית על ידי מלאך, לנעשית על ידו יתברך. כי אשר על ידי שליח, אינו מבחין בין צדיק לרשע, כמפורש אצלנו פרשת נח. וכל שכן גם בהיות אשר חפץ הוא יתברך להצילו אם הוא בלתי צדיק, כאשר היו אז ישראל במצרים, כמאמר שרו של מצרים הללו עובדי עבודה זרה והללו כו', והוא מאמרם ז"ל (**ויקרא רבה** כג ב) על פסוק גוי מקרב גוי (דברים ד לד). על כן, אם היה עושה הוא יתברך דבר זה על ידי מלאך, לא הייתה ארץ גשן נצולת, כי לא היו ישראל ראויים. על כן הוצרך הוא יתברך לעשות על ידי עצמו. וזה מאמר הכתוב למשה **הנני משליח בך,** הנני בעצמי **משליח כו'.** והטעם הוא, כי על ידי כן **והפליתי כו',** מה שאין כן בהיות על ידי שליח. וזהו **למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ,** משגיח בה על ידי עצמי.

יט וְשַׂמְתִּי פְדֻת בֵּין עַמִּי וּבֵין עַמֶּךָ לְמָחָר יִהְיֶה הָאֹת הַזֶּה :

ולא עוד, כי אם **ושמתי פדות כו'.** והוא מה שהערנו, שחוזר ואומר **ושמתי פדות כו'** אחר אומרו **והפליתי כו'.** אך הנה היה אפשר לומר, כי אחר שהוא יתברך שם גבול לערוב שלא יבואו לארץ גושן, היה אפשר כי אם בארץ מצרים עם המצריים יהיו מבני ישראל בתוכם, כי האיש הישראלי אשר ימצא שם ויש בו עוון, יזיקנו הערוב, כי אין ערוב ממית כי אם חטאו. על כן אמר, **ושמתי פדות בין עמי ובין עמך,** כי כשאין ארץ ביניהם רק עמי ועמך יחד, אשים פדות לתת אדם תחתיו.

ואחשוב, יהיה העניין מאמרם ז"ל במדרש (**ילקוט** רמז קפב), בספרם **נפלאות אל,** על ידי הערוב. והוא אומרם, כי להציל איש מצרי את בניו מהערוב, היה אומר לאיש הישראלי שיוליך את בניו עמו, להצילם מהערוב הבלתי שולט בישראל. ובבואו הביתה, היה בא הישראל לבדו. ובראות המצרי כי בגפו יבוא, היה אומר לו המצרי בני היכן הם. משיב לו, שב ואגידה לך. שנים מהם אכל הארי, ואחד הדוב כו' עד תומם. והנה אחשוב, כי היה הוא יתברך משים אדם תחת הישראלי. וזה יתכן יכוון באומרו **ושמתי פדות כו'.** וזה היה בלתי אפשר אם לא על ידו יתברך בעצמו.

ועל הדרך הזה בעצמו הוא אומר בדבר (לקמן ט ג) **הנה יד ה' הויה במקנך.** ולמה על ידי עצמו, כדי שעל ידי כן, **והפלה ה' בין מקנה כו',** מה שאין כן על ידי שליח. וכן במכת בכורות, נאמר (לקמן יב כג) **ועבר ה' לנגוף את מצרים וכו' ולא יתן המשחית כו',** שהוא פן יכה השליח את בכורי ישראל, כמפורש בכתובים שם בס"ד. ועל כן שלשה אלה היו על ידו יתברך כאשר נזכיר לפנים בס"ד מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** יב ה), כי שלשה היו על ידי הקדוש ברוך הוא **ערוב דבר מכת בכורות.**

ועוד לנו טעמים אחרים אל היות המכות האלה על ידו יתברך, והיות השחין על ידי שלשה, ואשר לא קדמו מכות ברד ארבה חושך שעל ידי משה, לאשר על ידו יתברך, ויהיו אלו שעל ידו סמוכות אל מכת בכורות, שגם היא מאתו ובידו יתברך. ויתבארו בעניין מכת השחין על ביאור מאמרם ז"ל בס"ד.

עוד אפשר בשיעור הכתובים, הנני משליח (בך) על ידי משלחת מלאכי רעים בך **את הערוב.**

ושמא תאמר אם על ידי מלאכי משחית אני עושה, לא יבחין בין ישראל לארמאי, כי כשניתן רשות למשחית אינו מבחין כו', ומה גם כי בלתי צדיקים היו אז ישראל. לזה אמר, הנה לזה **והפליתי** אני בעצמי, כי אשרה שכינתי עם ישראל בארץ גושן, ושם **והפליתי** על ידי עצמי כו'. אך בעיר אחרת הבלתי מיוחדת לישראל, ויהיו מעמי מעורבים עם המצריים, שאינו מקום ששכינתו שורה שם. לכן **ושמתי פדות,** שהוא על ידי שליח, לשים אדם תחת עמי כדלעיל.

ואמר **מחר יהיה האות** הזה, למה שיקרה לפעמים היות עת משלחת זאבים וחיות רעות, אמר, הנה אם היה בא בלי קביעת זמן כי אם בא פתאום, היית אומר כי ראו משה ואהרן שהתחילו קצת חיות באות דרך המדבר כצאתם את העיר, ואמרו שמה' יצא. על כן ציוה לאמר, **מחר יהיה האות הזה,** שעד מחר לא ימצא דבר.

חזור לעמוד השער

כ וַיַּעַשׂ ה' כֵּן וַיָּבֹא עָרֹב כָּבֵד בֵּיתָה פַרְעֹה וּבֵית עֲבָדָיו וּבְכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם תִּשָּׁחֵת הָאָרֶץ מִפְּנֵי הָעָרֹב :

אמר, במה נודע כי **ויעש ה' כן** ולא מקרה היה, כעתות שיקרה בהן משלחת חיות רעות. הלא הוא, כי החלו **ביתה פרעה,** ואחר כך **ובית עבדיו,** ואחרי כן **ובכל ארץ מצרים.** שהוא בהשגחה, כמאמרו יתברך, **בך ובעבדיך ובעמך,** כמדובר למעלה.

כא וַיִּקְרָא פַרְעֹה אֶל-מֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר לְכוּ זִבְחוּ לֵאלֹהֵיכֶם בָּאָרֶץ :

הלא כמו זר נחשב, כי על המכה השנית אמר **ואשלחה אתכם, ו**עתה ברביעית היה לו לוותר יותר, שב אחור לומר **זבחו לאלוהיכם בארץ,** שהוא במצרים, שהוצרך משה לומר **הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו.**

אך הוא נמשך אחר סוף פסוק הקודם, שהוא **תשחת הארץ מפני הערוב.** והוא, כי על כן בראות פרעה את הארץ, והנה נשחתה מפני הערוב, על כן **ויקרא למשה ולאהרן ויאמר,** זה חסדכם אשר תעשו עמדי, שהוא **לכו זבחו לאלוהיכם בארץ.** והוא, הלא אמרת כי בארץ גושן שם השכינה, כי על כן שם יפלה בעצמו, אך בעיר אחרת על ידי שליח. אומר אם כן איפה, מה לכם לשים אל המדבר פניכם, **לכו זבחו לאלוהיכם בארץ** במקום השראת שכינתו שהוא בארץ גושן.

כב וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לֹא נָכוֹן לַעֲשׂוֹת כֵּן כִּי תוֹעֲבַת מִצְרַיִם נִזְבַּח לַה' אֱלֹהֵינוּ הֵן נִזְבַּח אֶת-תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם לְעֵינֵיהֶם וְלֹא יִסְקְלֻנוּ :

והשיב משה שתי טענות:

א. מפני הכבוד, כי לא נכון לעשות כן, **כי תועבת מצרים הוא מה שנזבח כו'.**

ב. מפני היראה, כי **הן נזבח את תועבת מצרים כו' ולא יסקלונו.**

כג דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים נֵלֵךְ בַּמִּדְבָּר וְזָבַחְנוּ לַה' אֱלֹהֵינוּ כַּאֲשֶׁר יֹאמַר אֵלֵינוּ :

כד וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אָנֹכִי אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וּזְבַחְתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם בַּמִּדְבָּר רַק הַרְחֵק לֹא-תַרְחִיקוּ לָלֶכֶת הַעְתִּירוּ בַּעֲדִי :

אז אמר, אם כן איפה **אנכי אשלח אתכם.** כלומר, ולא את אנשי מצרים עמכם, שלא יראו זבוח תועבותם לעיניהם. ועל כן, אך **הרחק לא תרחיקו ללכת,** כי לפרוש מעיניהם בדרך יום אחד או פחות יספיק. ואם על כי הארץ הלזו מלאה כחות חיצונים ואלוהי נכר אשר שנא ה', ולכן צריך להרחיק. הנה בזאת תבחנו. כי הנה **העתירו** פה **בעדי,** שהוא על הערוב. כלומר, כי לא תוכל לומר כי לא ישמע אליכם פה, כי הלא העתרת זה שלש רגלים וישמעך, ואיך תרצה להרחיק **דרך שלשת ימים** מהכחות האלה.

כה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה הִנֵּה אָנֹכִי יוֹצֵא מֵעִמָּךְ וְהִעְתַּרְתִּי אֶל-ה' וְסָר הֶעָרֹב מִפַּרְעֹה מֵעֲבָדָיו וּמֵעַמּוֹ מָחָר רַק אַל-יֹסֵף פַּרְעֹה הָתֵל לְבִלְתִּי שַׁלַּח אֶת-הָעָם לִזְבֹּחַ לה' :

על כן השיב משה ואמר, **הנה אנכי יוצא מעמך כו'.** לומר. אנכי להיותי נביא, שאיכותי גדול מכולם, מספיק לי צאתי מעמך, שאתה גזע החיצוניות, אך העם צריכים **דרך שלשת ימים.**

או יאמר, אם הכוונה הוא להתבודד שם, אי אפשר, כי גם פה בלי התבודדות **העתירו בעדי,** כלומר, כי לא יעצרכם המקום. לזה אמר, **הנה,** אני, שאין לי שעבוד, כצאתי את העיר מעמך אני מתבודד, אך העם השוקעים בחומר ובלבנים, צריכים הרבה לשכוח היגיעה.

כה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה הִנֵּה אָנֹכִי יוֹצֵא מֵעִמָּךְ וְהִעְתַּרְתִּי אֶל-ה' וְסָר הֶעָרֹב מִפַּרְעֹה מֵעֲבָדָיו וּמֵעַמּוֹ מָחָר רַק אַל-יֹסֵף פַּרְעֹה הָתֵל לְבִלְתִּי שַׁלַּח אֶת-הָעָם לִזְבֹּחַ לה' :

כו וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעִם פַּרְעֹה וַיֶּעְתַּר אֶל-ה' :

זולת הכתוב יאמר, **הנה** בזה תראה שסילוק הערוב הוא בהשגחה. כי הנה תחילה **וסר הערוב ממך,** ואחר כך **מעבדיך**, ואחר כך **ומעמך,** וכן היה.

וזהו אומרו -

כז וַיַּעַשׂ ה' כִּדְבַר מֹשֶׁה וַיָּסַר הֶעָרֹב מִפַּרְעֹה מֵעֲבָדָיו וּמֵעַמּוֹ לֹא נִשְׁאַר אֶחָד :

ויעש ה' כדבר משה, כי **ויסר הערוב מפרעה מעבדיו ומעמו.**

ועוד הוראת השגחה, כי **לא נשאר אחד,** ואם היה הדבר מקרה היו נשארים קצתם.

כח וַיַּכְבֵּד פַּרְעֹה אֶת-לִבּוֹ גַּם בַּפַּעַם הַזֹּאת וְלֹא שִׁלַּח אֶת-הָעָם :

ויכבד פרעה את לבו, גם בפעם הזאת שהודה ואמר **לכו זבחו כו' אנכי אשלח כו',** לא סר מרשעו כבתחילה.

פרק ט

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה בֹּא אֶל-פַּרְעֹה וְדִבַּרְתָּ אֵלָיו כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שַׁלַּח אֶת-עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי :

ב כִּי אִם-מָאֵן אַתָּה לְשַׁלֵּחַ וְעוֹדְךָ מַחֲזִיק בָּם :

וזהו אומרו אחרי כן בהתראת הדבר (ט ב), **כי אם מאן אתה לשלח ועודך מחזיק בם.** כי הנה אומרו **ועודך מחזיק בם** הוא מיותר, ולא נאמר כן בשום התראה. על כן יאמר, כי אחרי שהודה ואמר **ואשלחה אתכם העתירו בעדי,** כי נדר שאחר שיעתירו בעדו ישלחם. ומאז,

אמר לו (ח כה) **אל יוסף פרעה התל.** וכן היה, כי לא עמד בדבורו. והיה אפשר לומר, אולי לבו רך מאשר בתחילה, ומה שממאן הוא מפני הכבוד. שלא די שילכו כי אם שיהיה הוא המשלח, אך אם מאליהם ילכו לא היה מקפיד. על כן אמר לו הוא יתברך הבוחן לבות, שיאמר לו **אם מאן אתה לשלח** בעצמך, וגם **עודך מחזיק בם,** שהוא לבלתי הניחם אם ילכו מעצמם. אם שתי אלה לך, **הנה יד ה' הויה כו'.** לומר, שאם תבוא המכה, היא הוראה כי גם **עודך מחזיק,** שאם לא כן, אל דעות ה', לא היה מביא המכה הזאת עליך, כי אם בהיות שתי אלה עמך.

וזה דבר קשה, לאמר לו משה כי היתל במאמרו, ולא הרך אל לבו בשום בחינה. ועל כן אחשוב שינה הוא יתברך בלשונו, ולא אמר לו בהתראת הדבר בא אל פרעה ואמרת אליו, כאשר בכל התראות הקודמות, כי אם **ודברת,** לשון קושי. אך הוא על כי פה היה קושי, והיה אפשר יקשה על משה לאומרו, על כן אמר הוא יתברך ודברת עניין של קושי. ולא תירא ממנו.

ג הִנֵּה יַד-ה' הוֹיָה בְּמִקְנְךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה בַּסּוּסִים בַּחֲמֹרִים בַּגְּמַלִּים בַּבָּקָר וּבַצֹּאן דֶּבֶר כָּבֵד מְאֹד :

אומרו יד ה' במכה זו, מה שאין כן בשאר מכות, יתכן, כי הנה בכנים בלבד אמרו לו חכמיו (לעיל ח טו) **אצבע אלוהים היא.** אמר לו עתה הוא יתברך, **הנה יד ה' הויה,** כי בזאת שתהיה מכה חמישית נשלמו חמש אצבעות, ונהייתה יד שלמה.

או יאמר הנה במכה זו בלבד **יד ה' הויה,** שכנגד חמש אצבעות תהיה מכה זו שורה בחמש מינים, **בסוסים כו'.** ולהיות שהמכה מתחלת מעט, ומתעבת ומתחזקת, אפשר, כאשר הובא במדרש ב**פרקי רבי אליעזר** (פרק מח), שפלאות ה' הנמשלים לאצבעות מתחילים מאצבע קטנה. על דרך זה יאמר, **בסוסים כו' ובצאן,** שהיא תועבת מצרים, יהיה בבהן היד, שהוא כח גדול, ועל כן **ובצאן דבר כבד מאד.**

ד וְהִפְלָה ה' בֵּין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל וּבֵין מִקְנֵה מִצְרָיִם וְלֹא יָמוּת מִכָּל-לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל דָּבָר :

והנה כתבנו למעלה, כי אמרו **אצבע אלוהים,** הודו שהיה הנס בבחינת אלוהים, ולא אצבע ה'. על כן יאמר **הנה יד ה'.** תדע איך הוא **יד ה'** ולא יד אלוהים, כי הלא **והפלה ה' כו',** ואילו היה בשם אלוהים לא היה מרחם עליהם בצאן ישראל, כי היה להכניע מזל טלה שהיו עובדים גם הם כמצריים. אך אין זה, כי אם שם ה' בעל הרחמים, מידה זו היא שעמדה להם.

או יאמר, הנה יד ה' הויה כו'. והוא כנודע מ**ספר הזוהר** (הקדמת **תיקוני זוהר**), כי בהיות ה' בארבע אותיות כסידרן, הוא רחמים. ובהיותן מהופכות, יורו דין. וזה יאמר, **הנה יד ה' נעשה הויה** בהיפך דין, בהיפוך אתוון שמורה רוגז **במקנך כו'.** אך לישראל, **והפלה ה' כו'** שהוא

ביושר. וזהו **בין מקנה ישראל כו',** כי לזה ברחמים, **ולמקנה מצרים** ברוגז בהיפוך. עוד כתוב אצלנו בפסוקים אלו בשערים, בתת טעם אל סדר המכות ומספרם בהקדמת מכת הדם.

ח וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן קְחוּ לָכֶם מְלֹא חָפְנֵיכֶם פִּיחַ כִּבְשָׁן וּזְרָקוּ מֹשֶׁה הַשָּׁמַיְמָה לְעֵינֵי פַרְעֹה :

ט וְהָיָה לְאָבָק עַל כָּל-אֶרֶץ מִצְרָיִם וְהָיָה עַל-הָאָדָם וְעַל-הַבְּהֵמָה לִשְׁחִין פֹּרֵחַ אֲבַעְבֻּעֹת בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :

י וַיִּקְחוּ אֶת-פִּיחַ הַכִּבְשָׁן וַיַּעַמְדוּ לִפְנֵי פַרְעֹה וַיִּזְרֹק אֹתוֹ מֹשֶׁה הַשָּׁמָיְמָה וַיְהִי שְׁחִין אֲבַעְבֻּעֹת פֹּרֵחַ בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה :

יא וְלֹא-יָכְלוּ הַחַרְטֻמִּים לַעֲמֹד לִפְנֵי מֹשֶׁה מִפְּנֵי הַשְּׁחִין כִּי-הָיָה הַשְּׁחִין בַּחַרְטֻמִּם וּבְכָל-מִצְרָיִם :

יב וַיְחַזֵּק ה' אֶת-לֵב פַּרְעֹה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל-מֹשֶׁה :

לבוא אל עניין המקראות נעתיק מאמרם ז"ל (ב**שמות רבה** יב ד). וזה לשונו:

המכות האלו, שלשה על ידי אהרן, ושלשה על ידי משה, ושלשה על ידי הקדוש ברוך הוא, ואחד על ידי כולן.

דם צפרדע כנים שהיו בארץ על ידי אהרן,

ברד ארבה חושך על ידי משה לפי הן באוויר, שכך שלט משה בארץ ובשמים.

ערוב דבר מכת בכורות על ידי הקדוש ברוך הוא,

ושחין על ידי כולן עכ"ל.

והנה ראוי לשום שכל והבין.

א. מה זה היה ליעשות שלשה על ידי אהרן כו' למה שהן בארץ, ולא על ידי משה אחר שגם הוא שלט בארץ כדברי המאמר.

ב. שאם כן איפה גם הערוב שהיה בארץ, למה לא היה על ידי אהרן גם הוא. ואם יחשבו לבריות שבאוויר, יהיו על ידי משה. וגם הדבר ומכת בכורות שהיו מן השמים, למה לא היו על ידי משה ששלט בשמים כאומרו שכך שלט משה בארץ ובשמים.

ג. למה נפרדו מכות שעל ידי משה מהמכות שעל ידי אהרן ונכנסו של הקדוש ברוך הוא בין שניהם.

ד. כי טוב טוב היה יהיו כולן על ידי יתברך, כי הוא המושל בכל באמת.

ה. למה נכנסו של משה בתוך השלשה של הקדוש ברוך הוא, ולא היו מעמד שלשתן של הקדוש ברוך הוא יחד כולן.

ו. מה נשתנה השחין שהיה על ידי שלשתן.

ז. למה היה בין של הקדוש ברוך הוא לשל משה.

אמנם לבוא אל העניין, נעיר במקראות קצת הערות, ועל פי ביאור המאמר נבוא עד תכונתם. והנה הנם:

א. אומרו קחו לכם, כי אומרו **לכם** הוא מיותר ומשולל הבנה, כי אינו לעצמם ולא להנאתם בייחוד ולא משלהם, כי מה יתן ומה יוסיף אם יהיה משל זולתם.

ב. למה לקחוהו **משה ואהרן** יחד בחפניהם ואחר כך זרקו משה לבדו.

ג. מה צורך ל**זרקו השמימה**, **ומה גם** למאמרם ז"ל (שם יא ו) שהוא עד כסא הכבוד, שהוא מריבוי ה"א ראשונה שה"א אשר היא בסוף תיבה במקום למ"ד בראשה (**ילקוט** תהלים רמז תרמג).

ד. אומרו לעיני פרעה מה לנו אם יהיה לעיני פרעה או שלא בפניו,

וגם למה לא יהיה גם בעיני עבדיו.

גם אומרו לעיני פרעה ולא בפני פרעה.

ה. אומרו והיה לאבק על כל ארץ מצרים, אם זרקו השמימה איך היה לאבק על הארץ, ואם אחרי כן ירד והיה אבק מה צורך הודיעו יתברך אותנו שהיה לאבק על הארץ, ומהראוי לא יאמר רק **והיה על האדם ועל הבהמה לשחין כו'.**

ו. מה עניין אומרו והיה זה פעמים, והיה די בראשון.

ז. אומרו לא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה כו', שאומרו **לפני משה** הוא מיותר, כי אחר שהוא מפני השחין גם לפני זולת משה לא יכלו לעמוד.

ח. אומרו ובכל מצרים הוא מיותר, כי הלא לא על ההמון ידבר רק על החרטומים לבדם.

ונבוא אל עניין המאמר ובו נבוא אל כוונת הכתובים. והוא, כי הנה רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל לדעת את ה', כי הוא היוצר הוא הבורא. לפיכך הרבה אותות ומופתים בארץ מצרים, למען יראו ויבינו וישכילו כי כל מעמד שלשת העולמות הוא בראם. והוא, כי הנה מעמד שלשתן המה כוללי כל מעשה בראשית, **עולם השפל ועולם הגלגלים ועולם המלאכים.** כי הלא המלאכים בכלל הבריאה המה לדברי הכל כנודע (ב**בראשית רבה** ג יא). ועל כן בהראותו יתברך כי הוא מושל על הארבע יסודות, אשר המה כוללי העולם השפל. וגם מושלו על כוכבי השמים וכסיליהם. הוא יורה כי הוא יתברך ברא גם עולם הגלגלים. ובהורות הוא יתברך אשר הוא שליט בשרו של מצרים, יודע כי הוא הבורא גם את עולם המלאכים.

על כן גזרה חכמתו יתברך להורות את בני ישראל במצרים כי יוצר הכל הוא, ארץ ושמים ושמי השמים וכל צבאם, בהכות את מצרים זה עשר פעמים. כי בם הורה אהרן שליטתו יתברך בארבע יסודות ובמזלות ובשרו של מצרים.

בשני יסודות התחתונים מים ועפר על ידי אהרן, כי הוא הכה את מימי היאור ונהפכו לדם. וגם מהמים השריץ בריות הגדלות בם, הם הצפרדעים, ועיקר יסודם הוא יסוד המים. ויסוד העפר היפך לכנים. וגם שמשה רבנו ע"ה גם הוא שלט בשני יסודות אלו, לא הוצרך ליסודות התחתונים היעשות על ידו, ומה גם לרבותינו ז"ל (**שמות רבה** ט ט) כי לבל יהיה כפוי טובה למימי היאור כי בו ניצול מגזרת פרעה.

ועל פי דרכנו נשית לב אל דבריהם אלה, כי הלא לא היאור סיבב הצלתו, לולא ה' היה לו ויתן בלב בתיה בת פרעה תצא לרחוץ על שפת היאור. כי אין ספק כי הוא יתברך שלחה מביתה היאורה, ויתן בלבה תשלח את אמתה אל התיבה אשר שם חלקת מחוקק ספון. אך אחשבה להבין דבר זה במאמרם ז"ל (**שמות רבה** א כב) כי פרעה לא גזר כל הבן הילוד כו' כי אם על פי חרטומי מצרים, באומרם אליו כי עתיד מושיען של ישראל ללקות במים. ועל כן נתחכמה אמו לשומו על שפת היאור, למען יאמרו החרטומים אל פרעה כי כבר מושיען של ישראל במים, ומן אז נתבטלה הגזרה. ועל כן לא שתו לב אל ראותם יוכבד מניקה את הילד, אם בנה היה או זולתו, באמור כי אם זה היה איך נושע מהמים, הנה כי היותו במימי היאור הייתה סיבת הצלתו, ועל כן היה בלתי ראוי ילקה על ידו ליהפך לדם, ולא להשריץ צפרדעים ממנו. וגם לא עפר מצרים נעשה כנים על ידו כי בו טמן את המצרי המכה איש עברי.

עוד טעם שני, יתכן על פי מאמרם ז"ל (**שמות רבה** ט ט), כי על מניעת המצריים מלטבול את בנות ישראל מנידתן פן ירבו, על כן הפך את מימיהם לדם. והנה נודע מאמר רבותינו ז"ל (**אבות דרבי נתן** יב ג), כי אהרן היה משים שלום בין איש לאשתו ובין איש את עמיתו. על כן יתכן, כי מכת הדם על שהיא על העדר שלום בין איש לאשתו תהיה על ידו. וגם הצפרדעים הפרים ורבים לרעת המצריים, תחת כי מנעו פריה ורביה מישראל, תהיה על ידי אהרן המרבה פריה ורביה בהם בשיתו שומו שלום בין איש לאשתו. וגם אשר על ידו יהיה כל איש שאנן ושלו על ידי שים שלום בין איש לרעהו, תהיה מכת הכנים הממעט שלותם אשר היו כשכים וצנינים כחצי גיבור שנונים מכף רגלם ועד קודקודם. כלל הדברים, כי על כל אלה, גם שלא יעדר ממשה השתרר גם השתרר בשני יסודות השפלים, לא נעשה המתייחס אליהם כי אם על ידי אהרן.

אמנם השני יסודות העליונים, רוח ואש, הורה הוא יתברך שליטתו בהם **על ידי משה.** כי ניתן כח ביסוד האוויר להקפות הברד, ואשר היה מים בשמים ובאוויר נקפה, עם היות אש תוך כדור הברד, ולא יכלה האש להפשיר הברד. וגם הורה יתברך שליטתו ביסוד האש ויסוד המים כי הייתה האש תוך האבן ברד, ולא המים מכבין את האש ולא האש מתיכה את המים. וגם מכת הארבה אל יסוד האוויר מתייחס כנודע מחכמת הטבע, כי סוד האוויר הוא הגובר בכל נפש חיה אשר לה כנפיים. וכן מכת החשך ומה גם לרבותינו ז"ל (**שמות רבה** יד א)

שהיה החשך עב מתמשש בידיים כי נתעפש האוויר ונתעבה על בלתי עבור בו אור השמש. ועל כן היו ברד ארבה חושך על ידי משה.

והנה עד כה לא נראית שליטתו יתברך רק בעולם השפל בארבע יסודותיו, ועל כן הורה הוא יתברך הדבר על ידי בני אדם אשר בארץ המה. אך השליטה במזל אשר מעולם הגלגלים הורה על ידו יתברך. והוא, כי מזל מצרים אשר עבדוהו לאלוה, הלא היה מזל טלה, כי על כן כל תועבת מצרים כל רועי צאן כמאמר המתרגם (ח כב). והן זאת הייתה מצוותו יתברך בצוותו משכו וקחו לכם צאן כו' (לקמן יב כא), למען יבעטו בעבורת הטלאים אשר עבדו עד כה ויעשו בו שפטים. ועל כן היה הערוב על ידו, הלא הוא שעל ידי חיות היער הכה הוא יתברך את צאן מצרים הפך דעתם, כי הם נתנו יתרון הצאן על שאר בעלי חיים ויעבדו את צאנם. וגם בדבר היה יד ה' הויה במקניהם. וגם מכת בכורות הייתה להכניע ולהשפיל מזל טלה, אשר הוא בכור וגדול שבמזלות, ומושל בראשון מחדשי השנה, הוא חודש ניסן. ויפילהו יתברך בעת הכות כל בכורי מצרים מאדם ער בהמה אשר היו המושפעים יותר בייחוד ממנו, ועל כן היו שלש אלה על ידו יתברך.

ועוד יתכן בסדר שלש אלה בשום לב אל שינוי לשון, שבשלשתן שניין דא מן דא.
כי **בערוב** נאמר (ח יז) **הנני משליח בך את הערוב,**
ובדבר נאמר (ט ג) **יד ה' הויה,**
ובמכת בכורות הוא אומר (יב כג) **ועבר ה' לנגוף את מצרים כו'.**

אמנם הורה הוא יתברך שליטתו במזלות בשלשה הדרגות זו למעלה מזו. והוא,
כי למעלה מארבע יסודות הוא הצומח,
ולמעלה מהם הם הבעלי חיים.
וזה יתחלק לשנים:
א. הבעלי חיים מדבריים ועופות הבלתי בייתים.
ב. בעלי חיים בייתים כסוסים וחמורים וצאן ודומיהם.
ולמעלה מהם הוא האדם.

והנה על ידי אהרן ומשה הורה הוא יתברך שליטתו בארבעה יסודות ובצומח, על ידי **ברד וארבה.** ורצה הוא יתברך להורות גם על שלשת הדרגות שלמעלה מהן, ומזלם שעליהם.

ובקטן מהבעלי חיים החל, מהבעלי חיים מדבריים. אשר אין ספק יש לכל מין ומין כח שר או מזל, כאשר יש על כל עשב ועשב מזל למעלה שמכה בו ואומר לו גדל (**בראשית רבה** י ו). אלא שאין ספק שרוח המושל על מיני הבעלי חיים גדול מאד מאשר על כל עשב. וממה

שאמרו ז"ל (שבת נג ב) בהמה לית לה מזלא, היינו לכל בהמה בפני עצמה, כי אם לכל מין ומין. ולהיות מדרגתם שפלה מהשני מינים שלמעלה, עשה הדבר על ידי שליחות, שציוה על מזלות של כל מיני הבעלי חיים ועופות המדבריות שישלחו כל מזל המושל על כל מין את מינו לארץ מצרים. וזהו אומרו **הנני משליח בך את הערוב** שהוא כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** יא ג) מיני חיות ועופות מדבריות ולא אמר משלח, רק **משליח** יוצא לשלישי, שציוה על שריהם ישלחום ויביאום על כורחם אל תוך בתי מצרים הפך טבעם. כי הלא בורחים מהישוב בטבעם, ומה גם מתוך בתי החצרים, נמצא כאחד מורה שליטתו יתברך בהם ובמזלם.

והמין השני, והוא על הבעלי חיים בייתים, הורה **בדבר.** והוא מאמר הכתוב (פסוק ג) **בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן דבר כבד מאד.** כי הכניעם ואת מזלם של אלו, ומה גם המזל טלה שהיה עיקר הכוונה. ולהיות זו למעלה מהמדרגה הראשונה, היה על ידי כח מאתו יתברך, וזהו אומרו **יד ה' הויה.** שהוא על ידי יד וכח אלוהי.
אך **במכת בכורות** שלמעלה מכולם, שהם בכורי אדם ומושפעים יותר מהמזל, היה בעצמו יתברך. וזהו אומרו **ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך והכתי כו'** (**ילקוט** רמז קצט).

הנה על ידי אלו נודע כחו יתברך בעולם השפל ובעולם המזלות, ועדיין לא נודע כחו בעולם המלאכים ועל כן הייתה **מכת השחין.**
והיה על ידי שלשתן יען כי בשחין לקו שני יסודות:
האחד מהסוג אשר לקו על ידי אהרן,
והשני מהסוג אשר לקו על ידי משה, וגם בו לקה שרו של מצרים.
על כן היה ראוי יהיה חלק בו על ידי אהרן, וחלק על ידי משה, וחלק על ידו יתברך כי מי זולתו יכה את השר. והוא, כי אמרו רבותינו ז"ל (בבא קמא פ ב) כי שחין מצרים היה לח מבחוץ ויבש מבפנים כאש צרבת. והלחות הוא מתייחס אל יסוד המים, על כן היה על ידי אהרן המכה יסוד המים ביאור. והיובש היה מיסוד האש, לכן היה על ידי משה. ואמרו רבותינו ז"ל על פסוק כי היה השחין בחרטומים ובכל מצרים (פסוק יא) חרטומם כתיב, מלמד ששרו של מצרים לקה. ועל כן הוצרך יהיה גם על ידו יתברך כי הוא לבדו יתברך אשר כח בו ללקותו.

ח וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן קְחוּ לָכֶם מְלֹא חָפְנֵיכֶם פִּיחַ כִּבְשָׁן וּזְרָקוֹ מֹשֶׁה הַשָּׁמַיְמָה לְעֵינֵי פַרְעֹה :

ובזה מצאנו ראינו טוב טעם אל מצוותו יתברך שיקחו יחד משה ואהרן בחופניהם פיח כבשן ושאחר כך יקחנו משה לבדו וגם שיזרקנו השמימה. כי מה בצע בזריקה ושיהיה על ידו ושיהיה השמימה שהוא בשמי השמים העליונים, על כן יש ה"א בסוף תיבה וה"א בראשה עם היות שה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בראשה. אך הוא כי למה שהיה צריך יהיה השחין לח ויבש כאחד, שהם אש ומים. כמאמרם ז"ל שחין מצרים היה יבש מבפנים ולח מבחוץ. על כן

הוצרך יקחו יחד בחפני שניהם פיח הכבשן, למען הקנות בו שתי הבחינות המתייחסות אליהם שהם אש ומים, אש על ידי משה להיות יבש מבפנים, ומים על ידי אהרן להיות לח מבחוץ. וזהו אומרו **קחו לכם** כלומר בשביל בחינות שלכם, שהוא להקנות בו בחינותיכם.

ונצטווה אחרי כן יזרקנו משה השמימה, אשר שתי ההי"ן יורו היות בשמים העליונים, ומה גם לאומרים מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** יא ו) שכביכול היה עד השכינה. ויהיה למען על ידי השכינה יתברך יתן בו כח ילקה בו שמה השר, אשר מבלעדו יתברך לא ילקה השר הרוחני. והעניין, כי רצה הקדוש ברוך הוא להורות כי במה שמכה החומריים מכה השר, כי אין לפניו יתברך הפרש בין זה לזה. על כן האפר שהוכו בו העם, נזרק למעלה עד המכה בו את השר.
והזריקה הוצרך להיות על ידי משה לבדו משני טעמים:
א. כי השר לוקה על ידי כח האש שמבחינת משה, ולא על ידי כח המים שמבחינת אהרן, כדרך כל כח רוחני כנודע. נמצא כח אש שמבחינת משה היה עולה עד השכינה, ובו הייתה השכינה מכה בשר ודולק בו ומלקותו נמשך גם עד אומתו.

ובזה נבוא אל עניין הכתוב (פסוק יא). **ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה מפני השחין** כי היה השחין בחרטומים ובכל מצרים.
כי הלא יקשה כי אומרו **לפני משה** בלתי מובן, כי אחר שמה שלא יכלו לעמוד היה מפני השחין מה יתן ומה יוסיף היות לפני משה, ומהראוי יאמר ולא יכלו לעמוד מפני השחין.
ועוד כי אחר אומרו **ויהי שחין אבעבועות פורח באדם ובבהמה,** הנה בכלל האדם הם החרטומים וכל מצרים.
ועוד שאיך אומרו **ובכל מצרים** הוא טעם אל מה שלא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה.
ועוד למה שאמרו ז"ל כי **חרטומם** כתיב והוא השר, איך מה שלקה השר הוא טעם אל בלתי יכולת החרטומים לעמוד לפני משה.
וגם מה נשתנה מקום זה שנקרא השר חרטום ולא כיתר הכתובים שנקרא מצרים, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** כא ה) על פסוק והנה מצרים נוסע אחריהם (יד י) וירא ישראל את מצרים מת (שם ל).

אמנם, למה שכח האש המשחין ושורף בם היה מכח משה, גם אשר לקה בו השר ונמשך לאומתו. על כן בהיות החרטומים עומדים לפני משה, אשר האש שהיה שורפם היה נמשך ממנו, היה אש שבהם מתעורר ומתחזק בעומדם לפני משה המבעיר את בעירתם, על כן ולא יכלו החרטומים לעמוד לפניו.

ושמא תאמר גם כל מצרי זולת החרטומים יהיה לו כן ומה נשתנו אלו? על כן אמר כי היה השחין בחרטומם, הוא השר כפי המסורת וחרטומים כפי המקרא. והוא, כי מלקות השר היה

נמשך לקות אש למטה בעמו. ומהיות ממנו היה מתחיל תחילה בחרטומים הקרובים אליו בטומאתם ואחר כך ולכל מצרים, וזהו **בחרטומים ובכל מצרים.** ועל כן היו החרטומים נכווים יותר **לפני משה,** כי היו בין שתי אשות בין משה שממנו ומכחו החל, ובין השר שממנו נמשך הלקות באומה, שמקבלים עיקר השרפה להיותם מושפעים ממנו בלהטיהם יותר מזולתם.

והטעם השני שהוכרח היות הזריקה השמימה על ידי משה, הוא כי הלא דרך הזורק אפר השמימה כי לא יעלה שיעור אמה שהרוח לא יפזרנו ויפילנו ארצה. על כן ציוה הוא יתברך כי משה המושל ביסוד האוויר יקח האפר בחופניו למען יקנה על ידי חופניו כח גובר על יסוד הרוח לבל יוכל הרוח לפזרו עד הגיע השמימה.

והוא מאמרנו במאמר שלמה המלך ע"ה בדברו על מעלת משה רבנו ע"ה באומרו (משלי ל ד) מי עלה שמים וירד מי אסף רוח בחופניו מי צרר מים בשמלה מי הקים כל אפסי ארץ מה שמו ומה שם בנו כי תדע. והעניין, כי בהאשים שלמה את עצמו על הרבות נשים ומהם נכריות, באומרו (שם ל א) דברי אגור בן יקא כמפורש אצלנו במקומו, אמר אחרי כן ולא למדתי חכמה כו'. והיה לי ללמוד ממשה, כי עם גודל מעלתו לא זכה לבנים שלמים כאהרן כי היו בניו גדולי עולם עם שהוא גדול מאוד ממנו. אך אין זה כי אם שבניו היו בני גיורת ואהרן לקח אחות נחשון, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** ז ד) שמשם נלמד כי רוב הבנים דומים לאחי האם. והיה לי ללמוד ממשה כי אין דומה לו, כי מי עלה שמים כמוהו בתוך האש הגדולה ולא שורף בהבל פיהם של מלאכי השרת כמוהו.

ושמא תאמר הלא חנוך ואליהו עלו השמים, לזה אמר וירד. והוא, כי חנוך ואליהו לא עלו לרדת לגור פה בהווייתם הראשונה, על כן לא יפלא כי הלא בעלייתם נהפכה גווייתם מאיכותם טרם יעלו אל הרוחניות העצמי. כמאמר חנוך אל רבי ישמעאל (**זהר חדש תיקונים** קטז) כאשר שאל מאתו אופן עלייתו, ואמר לו אברי נעשו לפידי אש ושערותי כו'. הנה הודיע שני דברים לבל יפלא:

א. כי חומרו נהפך איכותו.

ב. שגופו ונפשו לא יהיו יחד במצב אחד כאשר בעודו פה, כי הלא איבריו הנה הנם במקום ממשות לפידים בשמים התחתונים אך נשמתם עלתה מעלה. וכן אליהו הסערה שעלה בה היפכתו מחומריותו אל לבוש דק וישאר שם להתלבש בו ברדתו כנודע. אך לא כאלה עליית משה אדונינו ע"ה. כי אם מבלי ישתנה איכותו. עלה למעלה מן השמים, כד"א (לקמן יט ג) ומשה עלה אל האלוהים. וזו תלונת המלאכים מה לילוד אשה בינינו (שבת פח ב). והראיה שלא נהפך איכותו כי הלא וירד בהוייתו הראשונה.

או יאמר, גם כי תאמר אולי בעלותו השמים אל האלוהים נפשט מחומרו וישאר בגלגלים הגשמיים, ונפשו עלתה מעלה מעלה. הלא עם כל זה יגדל כחו במה שוירד, כי הלא בשובו למטה שב ויתלבש בגלגלים כהוויתו בארץ. כי לא נתהפך חומרו ללפידי אש כאשר במי שעלה ולא ירד להיות פה ככל האדם.

עם כל זה ייפלא איך גשם כשאר אנשים ירד ולא נכווה ביסוד האש אשר למטה מן השמים. ויותר ייפלא הירידה מהעלייה, כי הלא העלייה היה בדבקות ורצון נמרץ מאתו יתברך ועל ידי כן לא ייפלא. אך באומרו אליו יתברך לך רד (לקמן לב ז), ומה גם לרבותינו ז"ל (ברכות לב א) האומרים שהיה הוא יתברך בכעס ואמר לו רד מגדולתך, ועם כל זה וירד ולא הוזק חומרו ביסוד האש, הלא יורה כי זולת גדולתו בשמים גם בגוף ונפש שלט ביסוד האש כמדובר.

וגם שלט ביסוד הרוח, וזהו מי אסף בחופניו. וזהו במכת השחין שציוהו יתברך יקח מלא חופניו פיח כבשן וזרקו משה השמימה ואמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** יא ו) עד כסא הכבוד. ונוראות ייפלא איך לא זורה מרוח מצויה מידו של משה עד יסוד האש, מה גם פיח כבשן אשר ידפנו רוח עד בלתי השאיר כל זכר לו. אך הוא, כי ללקות גם השר הוא רוחני ועליון אין יד בן אדם שולטת להכות בו. על כן ציווה הוא יתברך יזרוק השמימה עד כיסא הכבוד למען מכיסא כבודו יתברך ילקה השר שתחת כיסא כבודו יתברך על ידי מה שלוקים האדם והבהמה.

והנה ליזרק למעלה ללקות גם השר במה שלוקים אנשיו הנה ידפנו רוח ולא ישאר מאומה. על כן ציוה הוא יתברך יקחנו אחר כך משה לבדו בחופניו ויזרקנו השמימה למען לא יוכל הרוח להפיצו. כי בהיאסף בחפני משה השולט ביסוד הרוח לא ישלוט הרוח באבק ששם בחופניו. באופן שהיה יסוד הרוח כאילו אסף וקלט אותו בחופניו בל יעצר כח להיות נושב באבק ההוא בזרוק אותו, כאילו מידו עד יסוד האש רוח לא היה.
וזה מאמר שלמה בחכמתו מי אסף רוח בחופניו, הנה ששלט למעלה במקום אש להבת שלהבת מלאכי קדש וביסוד האש ויסוד האוויר.

וגם שלט משה ביסוד המים שעל נטיית ידו של משה בלי מטה האלוהים נבקע הים כמאמרם ז"ל (שם כא ו) הרם את מטך והפרישהו ממך ונטה את ידך ונצבו כמו נד וקפאו תהומות כאילו נצררו המים בצרור בל יצאו ויתפשטו. ולא על ידי איכות קדושת נפשו המלובשת בחומרו כי אם בשמלה שהוא בנטיית ידו הגשמית, אשר הוא מלבוש ושמלה שאת הרוח ונשמה יעטוף. כמאמרם ז"ל הרם וסלק את מטך ונטה את ידך כמדובר, שבנטיית ידו צרר מים מה שהיה שמלתו לנפשו. כי אין זה רק שהשליטו האלוהים ביסוד המים. וזהו מי צרר מים בשמלה.

ומי זה שלט גם ביסוד העפר כמשה, כי מי הקים כל אפסי ארץ. והוא, כי על דבר קרח אמרו רבותינו ז"ל (**במדבר רבה** יח יא) שבאומרו ופצתה האדמה את פיה (במדבר טז ל), נעשתה כל הארץ כמשפך, כי פי הארץ עמוק וסביבות פי הארץ גבוהים סביב ונעשו כמדרון. והיה כל אשר לקרח ודתן ואבירם מתגלגל בכל מקום שהיה ויורד כמים הנגרים במורד. וזהו מי הקים כל אפסי ארץ, שהקים והגביה האפסים, הם כל קצווי הסביבות של ארץ. והיו משופעים והולכים עד אמצעות פי הארץ.

הנה כי הוכרח היות זריקת פיח הכבשן על ידי משה, להיותו מושל ביסוד האוויר כמדובר. והנה עדיין צריך לתת טעם למה של הקדוש ברוך הוא היו בין של אהרן ומשה, ולמה הייתה המשותפת לכולם מכה ששית אחר השתים של הקדוש ברוך הוא. והנה על דרך רבותינו ז"ל (**ילקוט** רמז קפב, **תנחומא** בא ד) האומרים כי סדר המכות היו כטכסיס מלחמת בשר ודם. נחו שקטו שאלות אלו.

עוד אחשבה למצוא טוב טעם לשבח, על פי אשר אמרנו, כי רצה הוא יתברך להורות את בני ישראל כח מעשיו בבריאת עולם, וזכר עשה בנפלאותיו בעשרה מכות אל עשרה מאמרות שנברא בהם העולם, כמבואר בשערים באר היטב איך חויב הסדר הלז על פי סדר המאמרות, ולא כתבנוהו פה לאהבת הקצור. והיה מלמטה למעלה, במה שכנגד המאמר האחרון החל במכה הראשונה, במה שכנגד הראשון כלה במכת בכורות. ועל הדרך זה כל אחד ואחד כסדרן והלכתן. ועל כן הוכרח היות שלשה שעל ידי אהרן ראשונה, והשנית של הקדוש ברוך הוא אחריהם, והשחין ששית, ושל משה אחריה, ומכת בכורות באחרונה.

ובזה מצאנו ראינו **טעם נכון אל היות המשותפת הששית היא השחין.** והיא, למה שהיא לעומת מאמר תדשא הארץ דשא (בראשית א יא) כמפורש שם. והוא כי בעניין המאמר ההוא צריך שיתוף ארבעה יסודות, עפר ומים להוציא דשא ונשיבת רוח וחום השמש שמבחינת האש, ובכל עשב כח שר שמכה בו ואומר לו גדל. כן בשחין אשר כנגד המאמר ההוא שם נמצאו ושם היו כולנה, פיח כבשן הוא יסוד העפר. והיה שחין משחין ושורף מיסוד האש. פורח אבעבועות מיסוד המים. וזרקו משה על ידי קליטה בחופניו את יסוד האוויר. והכאה את השר על ידי הזרקו השמימה כאמור. וחמשתן בפסוק אחד **קחו לכם מלא חפניכם** הרי יסוד אש ומים, שעל ידי לקוח אותם בשני חופניהם קנה האבק כח מים על ידי אהרן וכח אש על ידי משה. ובאומרו **פיח כבשן** הרי יסוד העפר. ובאומרו **וזרקו משה** הרי יסוד האוויר שקלט בחופניו לבל ידפנו רוח. ובאומרו **השמימה** שהוא כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** יא ו) עד כסא הכבוד שהוא כמאמרנו למה שעל ידי השכינה ילקה השר.

וזה יאמר **וזרקו משה השמימה לעיני פרעה.** כי הלא יקשה כי הלא לא בלבד לעיני פרעה זרק כי גם לעיני כל אשר לפניו. והנה לכאורה אפשר לומר כי למה שפרעה הייתה יד חכמתו משגת יותר מכל חרטומי מצרים כמאמרם ז"ל (**זהר** ח"ב כח), על כן לעיני פרעה החכם יותר נראה היות הזריקה השמימה. לא לעיני הבלתי משיגים כמוהו.

עוד יתכן יאמר מה שכתבנו, כי אומרם ז"ל **השמימה** עד כסא הכבוד הוא למען משם ילקה השר. והעניין, כי הנה, עיני פרעה וכל מעייניו ועיניו אל שרו כעניין ופרעה הקריב שהקריב את שרו כמבואר אצלנו. ובזה יאמר **וזרקו משה השמימה** שהוא עד כסא הכבוד. ולמה היה שם הלא הוא **לעיני פרעה** שהוא להכות מהשמימה למי שהוא עיני פרעה, הוא השר והוא חרטומם הרמוז אחרי כן כמדובר.

ט וְהָיָה לְאָבָק עַל כָּל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וְהָיָה עַל-הָאָדָם וְעַל-הַבְּהֵמָה לִשְׁחִין פֹּרֵחַ אֲבַעְבֻּעֹת בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :

ועל פי הדברים האלה יתכן אומרו **והיה לאבק כו' והיה על האדם כו',** כי הלא יקשה מה עניין אומרו **והיה** שני פעמים.

ועוד מה יתן ומה יוסיף היות **לאבק בכל ארץ מצרים,** כי מן הראוי לא יאמר רק והיה לשחין באדם כו'.

אך אחרי אומרו כי היו ארבע יסודות והכאת השר גם הוא כנרמז בפסוק הקודם, בא עתה ויאמר כי גם היה נגלה לעיני הרואים, כי הלא **והיה לאבק כו'.** והוא, כי אחר שזרקו משה השמימה חזר למטה והיה לאבק הוא הוראת יסוד העפר. ויסוד הרוח פיזרו על כל שטח גבול מצרים, וזהו אומרו על כל ארץ מצרים הרי מציאות שני היסודות. והנה על הארץ לא נראה רק הוויית שני היסודות. אך באדם ובהמה הייתה הוויית שני יסודות אחרים, וזהו והיה לשחין הוא חום צרבת בוער באש, וגם יסוד המים כי היה פורח אבעבועות לח מבחוץ, הרי ארבע היסודות.

יא וְלֹא-יָכְלוּ הַחַרְטֻמִּים לַעֲמֹד לִפְנֵי מֹשֶׁה מִפְּנֵי הַשְּׁחִין כִּי-הָיָה הַשְּׁחִין בַּחַרְטֻמִּם וּבְכָל-מִצְרָיִם :

אחרי כן הוא אומר כי גם לקה השר, באומרו **ולא יכלו כו'** כי היה השחין בחרטומם כמאמרם ז"ל חרטומם כתיב הוא השר. נמצא שיעור הכתובים עניין רמז הארבע יסודות ולקות השר בפסוק הראשון, ומציאותו יתברך נגלה בכתובים שאחריו כמדובר. ומיושב כל מה שהערנו במקראות.

יג וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה הַשְׁכֵּם בַּבֹּקֶר וְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי פַרְעֹה וְאָמַרְתָּ אֵלָיו כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שַׁלַּח אֶת-עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי :

יד כִּי בַּפַּעַם הַזֹּאת אֲנִי שֹׁלֵחַ אֶת-כָּל-מַגֵּפֹתַי אֶל-לִבְּךָ וּבַעֲבָדֶיךָ וּבְעַמֶּךָ בַּעֲבוּר תֵּדַע כִּי אֵין כָּמֹנִי בְּכָל-הָאָרֶץ :

טו כִּי עַתָּה שָׁלַחְתִּי אֶת-יָדִי וְאַךְ אוֹתְךָ וְאֶת-עַמְּךָ בַּדָּבֶר וַתִּכָּחֵד מִן-הָאָרֶץ :

טז וְאוּלָם בַּעֲבוּר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ בַּעֲבוּר הַרְאֹתְךָ אֶת-כֹּחִי וּלְמַעַן סַפֵּר שְׁמִי בְּכָל-הָאָרֶץ :

יז עוֹדְךָ מִסְתּוֹלֵל בְּעַמִּי לְבִלְתִּי שַׁלְּחָם :

יח הִנְנִי מַמְטִיר כָּעֵת מָחָר בָּרָד כָּבֵד מְאֹד אֲשֶׁר לֹא-הָיָה כָמֹהוּ בְּמִצְרַיִם לְמִן-הַיּוֹם הִוָּסְדָה וְעַד-עָתָּה :

הלא כמו זר נחשב יקרא **מגפותי** אל הברד. ומדברי רבותינו ז"ל (**ילקוט** רמז קפה) נראה בפירוש שעל מכת בכורות ידבר וכן מפרש **רש"י** ז"ל. והנה ראיתי מי שמשנה לשון **רש"י** ז"ל ואומר מכת בכורות כמו כביכורה בתאנה בראשיתה שהכה אותם הברד. ואין זה מתקבל כי לא היה זה צודק רק אם לא הייתה המכה בפרעה ובעבדיו ובעמו רק בפירות הארץ, וגם שהייתה המכה בזמן הביכור של פירות.

ועוד כי לרבותינו ז"ל (**שמות רבה** ט יב) שהייתה המכה משמשת חדש אחד היה הברד בטבת זמן שאין פירות באילנות.

ועוד שבדברי רבותינו ז"ל אין דרך לנטות מלפרש על מכת בכורות ממש.

אך להשיב על זה. נשית לב על אומרו כי עתה שלחתי את ידי, איך יאמר עתה, ועבר יותר מחדש ימים, כנראה מרבותינו ז"ל משמוש המכות.

ועוד שהרי בין מכת הדבר שעליה אמר **כי עתה שלחתי את ידי,** להתראה זו שיעשה, הייתה מכת אחרת בינתיים, כי הנה אחר הדבר היה השחין, ואיך יאמר כי עתה כאילו היא הסמוכה אל הברד.

יד כִּי בַּפַּעַם הַזֹּאת אֲנִי שֹׁלֵחַ אֶת-כָּל-מַגֵּפֹתַי אֶל-לִבְּךָ וּבַעֲבָדֶיךָ וּבְעַמֶּךָ בַּעֲבוּר תֵּדַע כִּי אֵין כָּמֹנִי בְּכָל-הָאָרֶץ :

אך במה שכתבנו למעלה הוא מבואר. כי המכות יתחלקו לשלשה **דצ"ך עד"ש באח"ב,** כל כת לכוונה מוחלקת מחברתה.

דצ"ך להודיע מציאותו יתברך, וכן הוכר בשלישית באומרו בה (לעיל ח טו) **אצבע אלוהים היא.**

ועד"ש למען יכיר בם כי הוא יתברך אלוהי ישראל בייחוד ומפליא בין ישראל למצרים.

ובאח"ב להודיע שמושל על פרעה עם היותו אלוהי ישראל בייחוד, וגוזר עליו יעשה ציווי וישלח את עמו.

ועל כן בתחילת סימן **באח"ב** אמר **בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ.** כי איני כאחד משרי האומות שאינו משתרר על זולת אומתו, אך אני עם היותי אלוהי ישראל בייחוד מושל בכל

אני, וגוזר עליך תעשה ציווי. כי בפעם הזאת שהיא בכח המכות הבאות כעת, הלא המה סימן באח"ב, **אני שולח את כל מגפותי** שהוא במכת בכורות שהיא תכליתם ועיקרם.

טו כִּי עַתָּה שָׁלַחְתִּי אֶת-יָדִי וְאַךְ אוֹתְךָ וְאֶת-עַמְּךָ בַּדָּבֶר וַתִּכָּחֵד מִן-הָאָרֶץ :

ואמר **כי עתה שלחתי את ידי,** כי עתה בשלש הקודמות לאלו, החשובות כאחת גם הם, על פי כוונתם, שמכללם הוא הדבר, שהיא האמצעית, **שלחתי את ידי.** וכוונת הכתוב כי אין כוונתי רק להודיעך **כי אין כמוני בכל הארץ,** ואין רצוני להמיתך. כי עתה במכת הדבר כבר הייתה ידי שלוחה להכות, כמו שאמר הכתוב (לעיל ג) **הנה יד ה' הויה,** ולא היה צריך התעוררות מחדש. **ואך אותך כו'** כי הייתי יכול בידי השלוחה להכות אותך.

טז וְאוּלָם בַּעֲבוּר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ בַּעֲבוּר הַרְאֹתְךָ אֶת-כֹּחִי וּלְמַעַן סַפֵּר שְׁמִי בְּכָל-הָאָרֶץ :

יז עוֹדְךָ מִסְתּוֹלֵל בְּעַמִּי לְבִלְתִּי שַׁלְּחֶם :

כאשר אומר כי עתה שלחתי את ידי על העבר, הוא על כת **עד"ש**. כן אומרו כי בפעם הזאת הוא על כת **באח"ב** שהיא כת של הפעם הזאת שמתחיל בה. ואמר **עודך מסתולל,** לומר, הנה על יד כתות המכות הקודמות **דצ"ך עד"ש** הנה הכרת מציאותי וגם היותי **אלוהי העבריים** בייחוד. אך עדיין **עודך מסתולל** במי שידעת כבר שהוא **עמי** שהיא השנית, **לבלתי שלחם** שהיא שלישית. וזהו אומרו בתחילת ההתראה **כה אמר ה' אלוהי העברים שלח כו'.**

לומר **ה'** שהוא העיקר הראשון,

אלוהי העברים שהוא השני, שהכרת שתי אלה ב**דצ"ך עד"ש,**

קיים גם כן השלישי והוא **שלח עמי.**

יח וְעַתָּה שְׁלַח הָעֵז אֶת-מִקְנְךָ וְאֵת כָּל-אֲשֶׁר לְךָ בַּשָּׂדֶה כָּל-הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה אֲשֶׁר-יִמָּצֵא בַשָּׂדֶה וְלֹא יֵאָסֵף הַבַּיְתָה וְיָרַד עֲלֵהֶם הַבָּרָד וָמֵתוּ :

ראוי לשים לב, מה זו הודעה, הלא טוב טוב אבוד רשעים וימוטו עליהם אש וברד. אך לזה **נשים לב** אל מלת **ועתה שלח העז** כי אומרו **ועתה** הוא מיותר,

ומה גם כי עד יום מחר היה שהות.

אך הנה אמרו רבותינו ז"ל (**מכילתא** בשלח א) על פסוק מרכבות פרעה וחילו ירה בים, מהיכן היו להם מרכבות והלא מתו בברד, אלא מהירא את דבר ה' הניס כו', והיינו דאמרי אינשי טוב שבמצרים הרוג וכו'. והנה, הוא יתברך היה מזומן להפיל מרכבות מצרים בתוך הים, ואם עתה היו כולם מתים לא היה בא הנקמה אל הפועל. ומה גם כי הסוסים עצמם היו משקעים את רוכביהם בתוך הים כמו שאמרו ז"ל (**שיר השירים רבה** א נ) לסוסתי כו' שהיו גלי המים נדמים לפני סוסים זכרים של מצרים לסוסים נקבות והיו קופצים תוך המים ומשקעים את רוכביהם כמו שאמרו ז"ל על פסוק לסוסתי ברכבי פרעה שהיה המצרי רוכבו אומר לו אתמול הייתי מושכך לנילוס ולא היית נכנס, ועתה אתה משקעני אותי ואותך במים. על כן אמר הוא

יתברך **ועתה שלח העז כו',** כלומר, עתה על ידי שליח תוכל לקבצם אצלם מה שאין כן אחרי כן. כי יבוא זמן כי לא בלבד על ידי שלוחך, כי אם גם על ידי עצמך לא תוכל לקבצם אליך, כי תרכב על סוסיך ותרצה לקרבו אליך מהגלים, ולא תוכל. כי יצלול וישקיעך בהם. וזהו **ועתה שלח העז** לרמוז כי לרעה גדולה מזו הם נשמרים.

כ הִיְרֵא אֶת-דְּבַר ה' מֵעַבְדֵי פַרְעֹה הֵנִיס אֶת-עֲבָדָיו וְאֶת-מִקְנֵהוּ אֶל-הַבָּתִּים :

ועל כן **הירא את דבר ה' מעבדי פרעה הניס כו',** לומר, כי לא היו יראים את ה' רק יראים את **דבר ה'** כי יראים פן יתקיים דברו וירד עליהם הברד ומתו, ועל כן **הניס כו'.** אך לא לקיים מאמרו יתברך, או לאמר לפרעה למה יעשה כה לעבור את פי ה', רק ליסתר ולנוס מפני הרעה.

כא וַאֲשֶׁר לֹא-שָׂם לִבּוֹ אֶל-דְּבַר ה' וַיַּעֲזֹב אֶת-עֲבָדָיו וְאֶת-מִקְנֵהוּ בַּשָּׂדֶה:

אך **אשר לא שת לבו אל דבר ה'** אפילו הבהמות שדרכם להיאסף הביתה בלילה עזב חוצה בשדה עד המחרת. ואין צריך לומר חוץ מהבתים, כי אם בשדה רחוק מהיישוב, ולא חש פן טרם יאספו הביתה ימותו.

הנה פירש הכתוב שתי הקצוות, **הירא ואשר לא שת לבו,** ומאליו נשמע כי הבינוניים לא הניסו ולא עזבו לכתחילה רק עשו כדרכם בכל יום. ובין כך ובין כך אפילו אשר לא שת לבו לא עזב חוצה רק את עבדיו ואת מקנהו, אך את נפשו שמור לשבת בית. וזהו **ואשר לא שת לבו כו' ויעזוב את עבדיו כו' בשדה,** אך לא את עצמו כי חש פן יתקיים ככל הקודם.

כב וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה נְטֵה אֶת-יָדְךָ עַל-הַשָּׁמַיִם וִיהִי בָרָד בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם עַל-הָאָדָם וְעַל-הַבְּהֵמָה וְעַל כָּל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

כג וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-מַטֵּהוּ עַל-הַשָּׁמַיִם וה' נָתַן קֹלֹת וּבָרָד וַתְּהַלֶּךְ-אֵשׁ אַרְצָה וַיַּמְטֵר ה' בָּרָד עַל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :

כד וַיְהִי בָרָד וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת בְּתוֹךְ הַבָּרָד כָּבֵד מְאֹד אֲשֶׁר לֹא-הָיָה כָמֹהוּ בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָז הָיְתָה לְגוֹי :

כה וַיַּךְ הַבָּרָד בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם אֵת כָּל-אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה מֵאָדָם וְעַד-בְּהֵמָה וְאֵת כָּל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה הִכָּה הַבָּרָד וְאֶת-כָּל-עֵץ הַשָּׂדֶה שִׁבֵּר :

כו רַק בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן אֲשֶׁר-שָׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא הָיָה בָּרָד :

הנה כתבנו למעלה כי על שלשה עיקרים (ש)הודיע הוא יתברך לפרעה,

א. מציאותו יתברך.

ב. בהיותו אלוהי העברים כאומרו אלוהי העבריים.

ג. שעם היותו אלוהי ישראל בייחוד משתרר על פרעה ומצווה עליו ישלח את עמו.

ועל שלשה אלה היו שלש כתות מכות:

דצ"ך על האחד עד הכירם **מציאותו יתברך** ויאמרו **אצבע אלוהים היא**.

ועד"ש על השנית שעל כן הפלא בהם הוא יתברך בין ישראל למצרים.

ועתה התחיל בסימן **באח"ב** להורות לו כי ישתרר עליו גם השתרר, ובטכסיס מלך המכה את עבדו הבלתי עובד אותו כן יעשה לו. והוא:

כי תחילה מכה בו באבן או באגרוף והוא **הברד.**

ואם לא יקבל מוסר, מחסר לחמו, והוא **הארבה,** שאכל החטה והכסמת וכל אשר השאיר הברד.

ואם עד אלה לא ישמע לו, יאסרהו בבית כלא והוא **החושך.**

ואם בזה גם כן לא ישמע יכנו נפש, אותו או את בנו, והוא עניין **מכת בכורות,** ואז על כורחו שלחם.

ולבוא אל עניין הכתובים נשית לב כי הנה באומרו יתברך **נטה את ידך** ולא אמר את מטך, ואחר כך הוא אומרו **ויט משה את מטהו.** ואפשר, כי הוא יתברך כיוון כי יד משה תספיק להיעשות על ידה הנס על דרך קריעת ים סוף, שלא רצה יתברך יקרענו משה במטה כי אם בידו, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כא ח). ומשה בענוותנותו לא רצה תהיה תפארתו בכך, רק נתן כבוד לאלוהינו לעשות במטהו דהדבר. ויתיישב בזה אומרו יתברך **ויהי ברד** ואחר כך אומר **וה' נתן כו'.**

והנה בזה היה מקום לומר, כי על כן במעשה הוסיף הוא יתברך על הייעוד, כי בתחילה אמר **ברד** בלבד, ואחר כך **תיהלך אש ארצה.**

אמנם עדיין צריך עוד לתת טוב טעם ודעת.

א. על מה זה היה האש, אחר שעיקר הפועל היה בברד.

ב. כי באומרו נתן קולות וברד, יאמר גם כן **ואש,** כי גם היא נתנה מידו יתברך כקולות וברד, ולא יאמר ותהלך אש כאילו הוא נעשה מאליו.

ג. שאחר אומרו נתן קולות וברד ותהלך אש, למה חוזר ואומר **וימטר ה' ברד כו'**, הרי נאמר.

ולא עוד אלא שממעט העניין ואינו מזכיר האש.

ד. אומרו אחר כך **ויהי ברד,** מי לא ידע שאם המטיר ברד שיהיה ברד. ואם הכוונה היא לחדש שהייתה **אש מתלקחת בתוך הברד** לא היה לו לומר כי אם זה, וימטר ה' ברד ויהי אש מתלקחת בתוך הברד.

ה. כי כמו שאומר מה שעשה הברד כאומרו **ויך הברד כו',** למה לא יודיע מה נעשה על יד האש.

ו. מה הוא הישנות הלשון, שאומר ראשונה **ותהלך אש ארצה** ואחר כך אומר **ואש מתלקחת בתוך הברד.**

אמנם הנה אין ספק כי עיקר הכוונה לא היה רק הברד, אלא שרצה הקדוש ברוך הוא להורות כי הברד ההוא לא היה טבעי. שהוא, כי מים היורדים מלמעלה מתקררים ונקפים בקרירות האוויר ונעשה ברד. כי אם, גם שמן השמים לא יצא הברד כי אם מים ונתהווה באוויר כי אין דבר רע יורד מן השמים, לא נתהווה מחמת קרירות האוויר כי אדרבה האוויר היה חם כאש, כי אם שמה' יתברך נתהווה על דרך נס.

עוד רצה יתברך, להכות ולשבר כל עשב ותבואה זולת חטה וכוסמת, ולשבר גם כל עץ לח כקטון כגדול. והנה כל עץ לח עודנו קטון ורטוב נכפל בהכאת האבן ואינו נשבר. ומה גם עתה, כל עשב לח בצד מה. על כן מה עשה הוא יתברך, טרם רדת הברד המשיך מיסוד האש עד למטה לארץ עד שתהלך אש ארצה, כדי ליבש ולהקשות כל צמח לח, שעל ידי כן בבא הברד אחרי כן משבר את הכל.

כב וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה נְטֵה אֶת-יָדְךָ עַל-הַשָּׁמַיִם וִיהִי בָרָד בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם עַל-הָאָדָם וְעַל-הַבְּהֵמָה וְעַל כָּל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

וזה מאמר הכתוב **נטה את ידך** בלי מטה האלוהים, ומשול על השמים ממעל שמשם ירד ברד שיתהווה שם.

כג וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-מַטֵּהוּ עַל-הַשָּׁמַיִם וה' נָתַן קֹלֹת וּבָרָד וַתְּהַלֶּךְ-אֵשׁ אַרְצָה וַיַּמְטֵר ה' בָּרָד עַל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :

אז אמר בלבו, איך אטה ידי ויראה כי גם על השמים ידי מושלה לי. על כן מענוותנותו נטה את מטהו הוא מטה האלוהים, כלומר כי הורמנותא דמלכו של עולם היא המושלת על השמים. וזהו אומרו **ויט משה את מטהו** ולא את ידו בלבד. ותדע למה עשה כן במכה זו יותר מבשאר, למה שהוא על השמים, ולא רצה תהיה תפארת לו רק תפארתו יתברך. ואמר, ראה, כי הנה, **וה' נתן קולות וברד,** שהוא מאתו יתברך ולא מקרירות האוויר, כי אם נתן מציאותם מכחו.

והראיה כי הנה טרם רדת הברד המשיך מלמעלה **ותהלך אש ארצה,** ואחר כך **וימטר ה' ברד.** שעל ידי מה ש**ותהלך אש ארצה,** נודע כי **וימטר ה' ברד,** ולא היה בטבע רק נס מאת ה'. כי הלא על ידי האש שתהלך ארצה הרי נתחמם האוויר ואיך היה מתהווה ונקפה בו המטר ונעשה ברד. אך זה הוראה כי **וימטר ה' ברד כו'.** וזהו אומרו **ותהלך כו' וימטר כו'.**

כד וַיְהִי בָרָד וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת בְּתוֹךְ הַבָּרָד כָּבֵד מְאֹד אֲשֶׁר לֹא-הָיָה כָמֹהוּ בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָז הָיְתָה לְגוֹי :

ולשמא תאמר, כי אינה ראיה גמורה היות הברד מאתו יתברך ולא שקפאו המים באוויר, כי אפשר כי האש שירדה דרך העברה באוויר לא הספיקה לחממו עד שלא יהיה בו כח להקפות המים הנגרים בו אחר עבור האש. הנה ראיה יותר גדולה, כי הנה **ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד,** שהוא כמאמרם ז"ל ב**רש"י** הוא בשם **תנחומא** (וארא טז). (**שמות רבה** יב ו) כי היה בתוך כדור האבן ברד חלול ובו אש, ובהישבר האבן ברד הייתה האש מתגלה בתוכה. ומעתה אין דרך לנטות כי מה' היה הדבר, כי האש אשר בתוך הכדור לא הספיק להתיך הברד, ולא מי הברד לכבות האש.

כה וַיַּךְ הַבָּרָד בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם אֵת כָּל-אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה מֵאָדָם וְעַד-בְּהֵמָה וְאֵת כָּל-עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה הִכָּה הַבָּרָד וְאֶת-כָּל-עֵץ הַשָּׂדֶה שִׁבֵּר :

ושמא תאמר אם כן איפה אחר הוראה הגדולה הזאת, מה צורך היה שתהלך אש ארצה, אש היסודי, טרם המטיר הברד. לזה אמר, **ויך הברד כו' ואת כל עשב השדה הכה הברד ואת כל עץ השדה שבר.** ואיך היה אפשר זה שהעשב שהוא לח או עץ רטוב שישבר, ואדרבה הוא מתקפל ובלתי נשבר. אך הוא במה שנאמר **ותהלך אש ארצה** היה כל רטוב מתקשה.

ובזה יתכן מאמרם ז"ל (**שמות רבה** יב ח) כי אפילות הנה, (לקמן פסוק לב) פלאי פלאות נעשו בהם. כי הלא אדרבה הוא בטבע, כי להיותן אפילות היו רכות ואין הדבר הקשה משברו, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** א כה) על תיבת גמא (לעיל ב ג) שהגומא רך ועומד לפני קשה בפגעו בו. אלא ודאי כי אחר שהאש שתהלך ארצה הייתה מלהטת כל מה שעל פני הארץ, ומייבשת ומקשה את הכל, והברד גומר ומשבר ומכלה. ואם כן גם החטה והכוסמת היה ראוי יוכו ויאבדו לולא פלאות ה'.

עוד יתכן, בשום לב עניין היות האש תוך כדור חלל של ברד, כי לא על חנם עשה ה' ככה. אמנם הנה כתבנו למעלה, כי כת אחרונה של המכות שהם סימן באח"ב, הנה על העיקר השלישי שהודיע ה' לפרעה, שהוא, שעם היותו יתברך אלוהי העברים בייחוד, לא יבצר מהשתרר גם השתרר על פרעה ועל כל מלכי האדמה, כי יוצר הכל הוא. והנה, מה שהיה בוטח פרעה, יהיה על שרו או על מזלו. על כן רצה להורות לו יתברך כי כל אלוהי העמים אלילים ושרים ומזלות כאין נגדו וכל יצורי עולם מחויבים לעשות רצונו. והוא מאמרנו על פסוק כי כל אלוהי העמים אלילים וה' שמים עשה (דברי הימים א, טז כו), והוא, כי על ידי מה שוה' שמים עשה יודע כי כל אלוהי העמים אלילים. והוא כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** ג יא) כי טרם עשות ה' אלוהים ארץ ושמים לא רצה לברא שום מלאך, שלא יאמרו שסייעוהו בנטיית שמים, מיכאל מותח בדרומו וגבריאל בצפונו כו', וזהו נוטה שמים לבדי כו' (ישעיהו מד כד).

וזה יאמר כי כל אלוהי העמים, בין שר או מזל, אלילים. והראיה, כי הלא וה' לבדו ולא עם מלאך או שר, שמים וכל צבאם שבתוכה עשה.

והנה השמים שבהם המזלות שהם אש, קבועים בגלגל שהוא ממים כדוריים. וכן שמי השמים שבהם מלאכי מעלה שהם רוחות אש, הם שמים כדוריים והם ממים, בין למאן דאמר מאש ומים (**ילקוט** בראשית רמז ג) וכל שכן למאן דאמר ממים בלבד שמים שא מים (שם). וכן אמרו (**בראשית רבה** ד א), גלה הקדוש ברוך הוא הטיפה האמצעית וממנה ברא את השמים. אך מזלות ומלאכים שבתוכם הם של אש כאמור. ולהורות לפרעה הוא יתברך כל זה, הוריד מלמעלה כדורי מים ובתוכם אש, ומתקיימים, להורות שמי שכח בידו לעשות כן, הוא ודאי עשה את כדורי שמים ושמי השמים ויברא בתוכם מלאכי אש ומזלות, כאשר שם אש תוך כדור הברד. ובכלל הדבר הוא כי אשר שם שלום באש ומים באבן הברד, הוא עושה שלום במרומיו בשמים עצמם שמאש ומים, או בין שרי אש ושרי מים כפירוש רבותינו ז"ל על הפסוק ההוא. ואחר הראות הוא יתברך את כל זה הנה יוכר כי מזלות ושרי מעלה ועולם המלאכים ומזלות הוא יתברך בראם.

וזה מאמר הכתוב **ויאמר ה' אל משה נטה את ידך,** כי רב כח ידך בלי מטה, והוא על השמים שהוא אות ומופת על מציאות השמים, להורות כי לה' המה. ועל כן לא רצה משה עשות זה, רק על ידי מטה האלוהים לתת הכבוד לאלוהינו כמדובר, ועל כן **ויט משה את מטהו.**

ולבל יאמר פרעה הודינו לך אלוהים כי אתה עשית את השמים, אך לרוממותך, על השמים כבודך ולא על הארץ מתחת. על כן הראה לו כי גם מלך על כל הארץ כבודו, כי הלא כל הארבעה יסודות תחתונים סרים אל משמעתו. כי הלא יסוד האש ותהלך אש ארצה, הכנה אל הכאת הברד כמו שכתבנו. גם יסוד האוויר בהיותו חם מהאש שעברה בו לא פעל טבעו להתיך הברד, או לשלא יקפה בו, למאן דאמר מרבותינו ז"ל במדרש (**שמות רבה** יב ו) כי באוויר נקפה ולא ירד רע מן השמים. וגם יסוד המים לא כבו את האש שבכדור. ואשר נשתנה טבעם להקפות באוויר החם. וגם יסוד העפר כי האש שתהלך ארצה ליחכה נירו וסכסכה אבניו. הנה הוראה כי הכל שלו יתברך והוא בראם ויחויבו כל יצוריו עשות רצונו.

ועוד, כי ידו יתברך מושלה לו לשעבד ולדכא תחת רגליו כל חלקי ברואיו, כי הנה יתחלקו לארבעה, דומם וצומח ובעל חי בלתי מדבר ובעל חי מדבר, כי הנה את כולם הכה הוא יתברך. את הדומם, כמדובר, על ידי האש שליחכה נירו כו'. ועל הצומח, כי **כל עשב השדה הכה הברד ועץ השדה שבר.** ועל החי מדבר ובלתי מדבר, כי הנה **ויך הברד כו' מאדם עד בהמה כו'.** ולא עוד כי אם שמהאדם החל שהוא העולה על כולן, וזהו מאדם ואחריו ועד בהמה ואחריו הצומח ואת כל עשב כו'.

וזהו שיעור הכתובים **וה' נתן קולות** מלמעלה **ותהלך אש ארצה כו',** שהוא עניין שהיה ארצה כו' חוץ מטבעה יסוד האש. ויסוד העפר על ידי מה שתהלך אש ארצה וליחכה נירו וסכסכה אבניו. וגם שליטה באוויר כי הנה **וימטר ה' ברד**, שהוא, שנקפה ביסוד האוויר כאמור למעלה. ועל יסוד המים בכלל, שנקפו באוויר חם, ושנה טבעם הוא יתברך. מלבד מה שהשמים שמים לה', כי הנה **ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד** שהוא ממין השמים כמדובר. ועל כן גם יצוריו משועבדים תחתיו יתברך ויתדכאו לפניו. כי על כן הורה יתברך שאת כולם הכה. וזהו **ויך הברד כו'** שכולל כל מיני היצורים מהדומם ומעלה כאמור. הנה כי הורה לו הוא יתברך כי יחויב פרעה על אפו ועל חמתו לעשות רצון קונו הוא אלוהי ישראל, כי יוצר הכל הוא והכל תחת רגליו.

כז וַיִּשְׁלַח פַּרְעֹה וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם חָטָאתִי הַפָּעַם ה' הַצַּדִּיק וַאֲנִי וְעַמִּי הָרְשָׁעִים :
כח הַעְתִּירוּ אֶל-ה' וְרַב מִהְיֹת קֹלֹת אֱלֹהִים וּבָרָד וַאֲשַׁלְּחָה אֶתְכֶם וְלֹא תֹסִפוּן לַעֲמֹד :

אמר **חטאתי הפעם** כי לא חטאתי רק הפעם כי הנה **בדצ"ך** אמרת שהוא לדעת כי אני ה', הוא מציאותו יתברך, הוא העיקר הראשון, שאמרת **בזאת תדע כי אני ה'.**
ובעד"ש היו שאדע כי אלוהי ישראל הוא בייחוד, כאמרכם **למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ.** ועדיין הייתי חושב כי להיותו אלוהי ישראל לא הייתי חייב לקיים גזרתו. כי אם עתה בברד, שאמרתם **למען תדע כי אין כמוני בכל הארץ,** שהוא כי אינו כשרי האומות שלא ישתרר שר על זולת עמו, כי אין כמוני משתרר על הכל. ועל כן בברד הכרתי שאני חייב. ועל זה אני אומר כי אם **חטאתי** הוא **הפעם** בלבד, שהודעתם לי הדבר. כי מאז התריתם בי, היה לי להודות, ולעלות על לבי, כי כאשר צדקתם בראשונות, תצדקו גם בזאת, להתחיל לעשות רצונו יתברך. ואחר הוידוי אמר **ה' הצדיק כו',** לומר, אל יחר אפו לבלתי קבל תשובה. כי הלא לא יודע גודל צדקתו כי **ה' הצדיק,** אם לא במה ש**אני ועמי הרשעים.** ועם כל זאת יקבל תשובה כי לפי גודל החטאים יודע יקר הרחמים.

או יאמר, במה שכתבנו כי בברד הורה לו הוא יתברך היותו מושל בכל, והשר והמזל לא ימנעו רצונו יתברך כי הוא בראם. ובזה יאמר, עד כה חשבתי כי השר גם הוא מעכב, באופן, שאם אני הייתי מרשיע, שגם הוא הרשיע בעוזרו אותי. אך עתה אומר, כי **ה' הצדיק ואני ועמי** בלבד **הרשעים,** אך לא השר. כי לא ממנו הוא העיכוב, כי אם ממני ומעמי. כי אין לאל ידו לעכב ובודאי שאינו מעכב, כי אם אני ועמי בבחירתנו.

או יאמר, מה שהוא ודאי כי **ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים,** אך אם גם ישראל צדיקים ליגאל אם לאו איני גוזר אומר על פי מעשיהם.

כט וַיֹּאמֶר אֵלָיו מֹשֶׁה כְּצֵאתִי אֶת-הָעִיר אֶפְרֹשׂ אֶת-כַּפַּי אֶל-ה' הַקֹּלוֹת יֶחְדָּלוּן וְהַבָּרָד לֹא יִהְיֶה-עוֹד לְמַעַן תֵּדַע כִּי לה' הָאָרֶץ :

ל וְאַתָּה וַעֲבָדֶיךָ יָדַעְתִּי כִּי טֶרֶם תִּירְאוּן מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים :

לא וְהַפִּשְׁתָּה וְהַשְּׂעֹרָה נֻכָּתָה כִּי הַשְּׂעֹרָה אָבִיב וְהַפִּשְׁתָּה גִּבְעֹל :

לב וְהַחִטָּה וְהַכֻּסֶּמֶת לֹא נֻכּוּ כִּי אֲפִילֹת הֵנָּה :

הנה יותר יצדק אומרו מה שיודע לו בהבאת המכה מבסלוקה.

ועוד, מה השנוי הלז **כי לה' הארץ,** ולא אמר כלשונו שלמעלה כי אני ה' בקרב הארץ, או כי אין כמוני בכל הארץ.

ועוד, אומרו **כי טרם תיראון מפני ה' אלוהים,** למה כפל השמות.

ועוד, אומרו והפשתה כו', לא היה מקומו כי אם למעלה אחר ספרו מה שהכה הברד.

כט וַיֹּאמֶר אֵלָיו מֹשֶׁה כְּצֵאתִי אֶת-הָעִיר אֶפְרֹשׂ אֶת-כַּפַּי אֶל-ה' הַקֹּלוֹת יֶחְדָּלוּן וְהַבָּרָד לֹא יִהְיֶה-עוֹד לְמַעַן תֵּדַע כִּי לה' הָאָרֶץ :

אך יהיה כי לפעמים מרחם הוא יתברך על העם בעבור הארץ, כמאמר הכתוב (תהלים פה ב) רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב ויקנא ה' על ארצו ויחמול על עמו (יואל ב יח) וכן אדם בזכות בהמה תושיע ה' (תהלים לו ז), וכעובדא דאלכסנדרוס. כן אמר משה **כצאתי את העיר אפרוש את כפי כו',** ולא מפני שתשובתך ווידוייך היה בלב שלם, כי אם **למען תדע כי לה' הארץ** ומרחם עליה.

ל וְאַתָּה וַעֲבָדֶיךָ יָדַעְתִּי כִּי טֶרֶם תִּירְאוּן מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים :

(ל) ולא למענכם כי אתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון מפני ה' לקבל אלהותו, וזהו אומרו אלוהים, למה שהוא אלוהים.

לא וְהַפִּשְׁתָּה וְהַשְּׂעֹרָה נֻכָּתָה כִּי הַשְּׂעֹרָה אָבִיב וְהַפִּשְׁתָּה גִּבְעֹל :

רק על מה שהפשתה כו'

לב וְהַחִטָּה וְהַכֻּסֶּמֶת לֹא נֻכּוּ כִּי אֲפִילֹת הֵנָּה :

ויראתם פן כאשר עשה בפשתה יעשה בחטה וכוסמת גם כן, ומה גם למאמרם ז"ל (**שמות רבה** יב ח) כי פלאי פלאות נעשו בהם.

לג וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעִם פַּרְעֹה אֶת-הָעִיר וַיִּפְרֹשׂ כַּפָּיו אֶל-ה' וַיַּחְדְּלוּ הַקֹּלֹת וְהַבָּרָד וּמָטָר לֹא-נִתַּךְ אָרְצָה :

לד וַיַּרְא פַּרְעֹה כִּי-חָדַל הַמָּטָר וְהַבָּרָד וְהַקֹּלֹת וַיֹּסֶף לַחֲטֹא וַיַּכְבֵּד לִבּוֹ הוּא וַעֲבָדָיו :

ראוי לשים לב אל הפרש שבין מאמר פרעה למאמר משה רבנו ע"ה.

כי הנה כה אמר פרעה **העתירו אל ה' ורב מהיות קולות אלוהים וברד,**

ומשה אמר **הקולות יחדלון והברד לא יהיה עוד.**

ועוד, כי אחרי כן הוא אומר **ויחדלו הקולות והברד ומטר לא נתך ארצה,** מטר מאן דכר שמיה.

ועוד, באומרו **וירא פרעה כי חדל המטר כו' ויוסף לחטוא כו',** והלא אדרבה על שנעשה רצונו היה ראוי ירבה להיטיב ואיך יוסף לחטוא.

והנה שמעתי אומרים כי היו שלשה דברים **מטר וברד וקולות,** ופרעה היה חפץ במטר לתועלת הארץ, על כן לא שאל רק **ורב מהיות קולות אלוהים וברד** לבד. אך בראות כי לא נעשה עצתו כי גם **מטר לא נתך ארצה** אז פקפק בהשגחה, וזהו אומרו **וירא פרעה כי חדל המטר והברד כו' ויוסף לחטוא.** וקשה, כי הלא לא מצינו שהיה מטר תחלה כלל, כי לא נזכר רק קולות ואש וברד.

ועוד, שהיה לו לומר ומטר לא ירד ארצה, מה עניין אומרו **נתך** הבלתי צודק רק בדבר עב וקשה הניתך. ומה גם כי במצרים אין להם צורך למטר שישאל אותה פרעה.

לג וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעִם פַּרְעֹה אֶת-הָעִיר וַיִּפְרֹשׂ כַּפָּיו אֶל-ה' וַיַּחְדְּלוּ הַקֹּלֹת וְהַבָּרָד וּמָטָר לֹא-נִתַּךְ אָרְצָה :

אמנם האמת הוא כי כמו שאמרו רבותינו ז"ל (ברכות נד ב) על אבני אלגביש שהפיל יתברך בכיבוש הארץ על אויבי ה' במורד בית חורון, שאמרו רבותינו ז"ל כי היו ממה שנשארו באוויר במכת הברד במצרים.

ובזה נבוא פה אל עניין הכתובים האלה. והוא, כי הנה פרעה בקש שקולות וברד לא יהיה במציאות, שמשמעו לא למעלה ולא למטה. אך משה אמר **הקולות** לבדן **יחדלון** לגמרי, אך אשר אמרת וברד לא יהיה, שהוא שום מציאות ברד, אני לא אעשה כך, כי אם והברד הידוע בה"א הידיעה, שהוא אשר נתהווה כבר, לא יחדל מציאותו, כי אם שלא יהיה עוד בארץ, כי אם ישאר באוויר. והם האבנים גדולות אשר הפיל הוא יתברך על שונאי ישראל בימי יהושע במורד בית חורון. וזה מאמר הכתוב **ויפרוש כפיו אל ה' ויחדלו הקולות כו'.** והוא, כי כרגע, בפרוש כפיו, חדלו הקולות והברד חדל מיד מהארץ.

והנה לפי הטבע היה ראוי שבפרוש כפיו לא יתהווה עוד ברד. אך אשר כבר נתהווה והיה באוויר מתחת השמים עד הארץ, יהיה נופל עד תומו. אם בהווייתו בדרך נס כאש בתוך הברד, או שיותך הברד באש שבתוכו ויהיה למים ויעשה מטר וימטיר על הארץ. אמר, כי לא היה לא זה ולא זה, כי אם חדלו הקולות והברד כרגע, וגם **מטר לא נתך.** כלומר, שלא נתך הברד להיות מים וליעשות מטר, שהוא, כי נשארו באוויר למלחמת יהושע.

לד וַיַּרְא פַּרְעֹה כִּי-חָדַל הַמָּטָר וְהַבָּרָד וְהַקֹּלֹת וַיֹּסֶף לַחֲטֹא וַיַּכְבֵּד לִבּוֹ הוּא וַעֲבָדָיו :

אמנם פרעה, כאשר ראה **כי** כמו רגע **חדל המטר,** כי לא נתך הברד ונעשה, מים ולא היה ברד יורד. אז אמר בלבו, אם בפרוש כפיו משה היה עתיד לירד יותר, אם לא תפלתו, למה כרגע פסק ולא ירד הברד שבתוך אויר ולא הותך להיות מטר. אך אין זה כי אם שמתחילה תם הברד, וכאשר פרשת כפך כבר ירד גם מה שהיה באוויר. ועל כן **ויוסף לחטא.** וזהו **וירא פרעה כי חדל המטר כו' ויוסף לחטוא כו',** והוא לא ידע כי כל אשר באוויר ישאר לינקם גם מיתר רשעים כיוצא בו, אך משה ידע את הדבר.

לה וַיֶּחֱזַק לֵב פַּרְעֹה וְלֹא שִׁלַּח אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' בְּיַד-מֹשֶׁה :

אחרי אומרו **ויכבד לבו הוא ועבדיו** חזר ואמר **ויחזק לב פרעה.** לומר, כי גם שהצד השווה שבהם כי **הוא ועבדיו** הוכבד לבם, לא ראי זה כראי זה. כי הנה **ויחזק לב פרעה** ביותר מהם **ולא שלח כו'.** ולא בטבע, כי אם **כאשר דבר ה'.**

פרשת בא

פרק י

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה בֹּא אֶל-פַּרְעֹה כִּי-אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת-לִבּוֹ וְאֶת-לֵב עֲבָדָיו לְמַעַן שִׁתִּי אֹתֹתַי אֵלֶּה בְּקִרְבּוֹ :

ב וּלְמַעַן תְּסַפֵּר בְּאָזְנֵי בִנְךָ וּבֶן-בִּנְךָ אֵת אֲשֶׁר הִתְעַלַּלְתִּי בְּמִצְרַיִם וְאֶת-אֹתֹתַי אֲשֶׁר-שַׂמְתִּי בָם וִידַעְתֶּם כִּי-אֲנִי ה' :

ראוי לשים לב:

א. וכי האם עד כה משה לא ידע כי ה' הכביד את לבו, אחרי שנאמר לו כמה פעמים ואני אחזק כו' והרביתי את אותתי כו'.

ב. למה שינה פה לאמור **שיתי אותותי כו',** ולא אמר בלשון שאמר למעלה, ויאמר, למען הרבות אותותי כו', וכיוצא בלשון זה.

ג. באומרו אלה, שאינו צודק רק במה שמונח לפניו.

ד. אומרו ולמען תספר כו', האם יכביד לבו וילקנו למען נספר שהיה משחק עליו.

ה. שאומרו התעללתי במצרים ואומרו **ואת אותותי כו'** יראה עניין אחד, ולמה הוכפל ובשינוי לשון.

ו. למה יקרא למכות שחוק.

ז. באומרו וידעתם כי אני ה', כי עד כה דבר בלשון יחיד, וסיים בלשון רבים.

ח. באומרו וידעתם כו', כי הלא מטרם יספר ידעו כי הוא ה'.

אך לבוא אל העניין, נשים לב אל דברו יתברך בפסוק ראשון בלשון יחיד באומרו **בקרבו**, ובפסוק שני בלשון רבים באומרו **אשר שמתי בם**.

אמנם הנה לא יבצר מהיות משה במבוכה רבה, אומר בלבו, מה זה היה לפרעה כי אחרי שובו, ניחם מתשובתו. כי מעולם לא נכנע כאשר בפעם הזאת שאמר (ט כז) חטאתי הפעם ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים ואשלחה אתכם ולא תוסיפון לעמוד, והנה חזר לסורו. ומי יתן ולא היה יותר מהפעמים הראשונות, כי אם הוכפלה הרעה.

כי עד כה היה הוא לבדו מכביד לבו ולא עבדיו, ועתה הוכבד לבו הוא ועבדיו. ולא יבצר מהיות אומר בלבו: לא ימנע - או הוא מעצמו הכביד לבו, או מאתו יתברך.

-אם מעצמו, למה אלכה ואשובה אל עַז מארי, שכל מה שיוסיפו להכותו עד שאומר רוצה אני עוד יוסיף סרה, ואיך נאמר לעץ הקיצה, עורי לאבן דומם.

-ואם הוא כי מה' יצא הדבר, הלא יתחמץ לבב אנוש באמת, באמור, השופט כל הארץ יחזיק לבב איש עד שיחטא, ויענישנו על חטאתו.

ואם עד כה החרשנו כי לא שב עד המכהו, אך עתה שנתן כבוד לה' והתוודה ויאמר חטאתי כו', היתכן ירשיעון אלוהים אותו בהכביד לבו ויחטיאהו, תחת היותו פושט את ידו לקבל שבים, וישוב יכנו עוד על ככה.

ומי יתן והיה מחטיא את אשר הכביד לבו עד כה זה כמה, אך את עבדיו, אשר עד כה לא חטאו ולא הוכבד לבם - **ולמה** עתה יכביד גם את לב עבדיו.

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה בֹּא אֶל-פַּרְעֹה כִּי-אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת-לִבּוֹ וְאֶת-לֵב עֲבָדָיו לְמַעַן שִׁתִּי אֹתֹתַי אֵלֶּה בְּקִרְבּוֹ :

על כן אמר לו הוא יתברך, **בא אל פרעה** ואל נא תמנע מהלוך אליו בחשבך כי עז הוא ולא ישוב עוד. כי לא כן הוא, **כי** אם **אני הכבדתי את לבו, ואת לב עבדיו** גם כן. ובל תתמה על החפץ, כי מה שהכבדתי את לבו אחרי שובו, הוא, כי לא שב מלבו. ואין צריך לומר המכות הבאות כי איננו שם על לב, כי אם גם את אותותי אלה אשר לפניו, הם המכות אשר הוכה

והתוודה בהן, לא היה רק מן השפה ולחוץ ולא הייתה תשובה אמתית, כי לא היו בקרבו. אך מעתה למפרע אשית **אותותי אלה** שעברו **בקרבו.**

ועל דרך רבותינו ז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק מ) שפירשו **אותותי** כמו אותיות, שהם אותיות **דצ"ך עד"ש באח"ב** שהיו חקוקות במטה. על דרך זה יאמר, אותותי, כלומר אותיותי, יחזור על אותיותיו יתברך, הן אותיות שמו הגדול אשר כיחש ואמר מי ה'. ואומרו **אלה,** הוא על אותיות השם הנזכר בכתוב הזה, שהוא ה' שכפר בו ואמר (ה ב) מי ה' אשר אשמע בקולו כו'. כי מה שאמר ה' הצדיק עדיין אין אותותי אלה שהזכיר אשר כפר בהם, באומרו מי ה' בקרבו. כי לא הזכירני בשמי מלבו, באומרו ה' הצדיק, עד שיתי אותם בקרבו ולבו, ולא נגמר זה עד סוף כל הניסים בקריעת ים סוף שעליה נאמר (יד יח) וידעו מצרים כי אני ה' בהכבדי בפרעה כו'. וכן היה, כי אז אמר בכל לבו מי כמוכה באלים ה' (טו יא), שאז הודה גם העיקר השלישי הזה של באח"ב, שהוא, שאינו כשאר שרי אומות שאינו משתרר על זולת אומתו. וזהו מי כמוך באלים ה', כי אז ראה אשר עשה יתברך בשרו אשר בא לעוזרו.

ב וּלְמַעַן תְּסַפֵּר בְּאָזְנֵי בִנְךָ וּבֶן-בִּנְךָ אֵת אֲשֶׁר הִתְעַלַּלְתִּי בְּמִצְרַיִם וְאֶת-אֹתֹתַי אֲשֶׁר-שַׂמְתִּי בָם וִידַעְתֶּם כִּי-אֲנִי ה' :

והנה זה הוא טעם אל מה שהכבדתי את לבו, אך אשר הכבדתי את לב עבדיו, הלא הוא, **ולמען תספר כו'.** והוא, על דרך מאמר הכתוב באומרו הכרתי גויים נשמו פנותם כו' אמרתי אך תראי תקחי מוסר (צפניה ג ז). כן למען זכות את ישראל, **למען תספר כו',** הכבדתי את לב עבדיו גם הם. ועל כן פסוק הראשון שמדבר על מה שהכביד את לב פרעה, מדבר בלשון יחיד. ופסוק זה שהוא על אומרו ואת לב עבדיו, מדבר בלשון רבים, כאומרו אשר שמתי בם וכו'.

ועניין הכתוב, כי גם שעד כה ידעו ישראל את ה', הלא צריך יתגלה למו עיקר עליון וגדול באמונה, הלא הוא כי ה' בעל הרחמים הוא עצמו בעל הדין. והעניין, בל יתעו בבוא עליהם טובה והמה הרשיעו להתייאש מן הפורענות, כי לפעמים אותם הרחמים הוא דין. וההיקש בהפכו, בהצר למו והם צדיקים, ידעו כי צרתם היא רחמים. ובזה תלויה האמונה לבלתי יחטאו. וזהו **אשר התעללתי כו'.**

ואומרו ששחק בהם, הוא בשום לב תחת מה נתן ה' הצלה לקצת מקנה מצרים מיד הערוב ולא כילו את הכל, וכן במכת הדבר עד שנשאר גם כן שהכה הברד. וגם בברד למה ריחם ה' עליהם לאמר (ט יט) ועתה שלח העז את מקנך ולא הניחם באופן שיכלה אותם הברד. ועוד עשותו יתברך פלאי פלאות לחיטה ולכוסמת שלא יוכו (**שמות רבה** יב). והלא טוב טוב היה לבלתי השאיר להם ברד דבר.

ואמנם הוא, כי הוא יתברך משחק על הרשע, ומנהלו כמרחם עליו, והוא לרעתו, לתת בו כח ודרך לקבל כדי רשעתו במספר ובמשקל. והוא, כי הנה גזרה חכמתו יתברך להביא על המצרים במצרים עשר מכות. והנה, אם היה הערוב מכלה כל המקנה, במה יחול הדבר. ואם הדבר מכלה את כל הנשאר, במה תחול מכת הברד. ואם לא היה מתרה הוא יתברך שלח העז את מקנך כו' איך הייתה מתקיימת מכת הים שמרכבות פרעה וחילו ירה בים. והוא מאמרם ז"ל (**ילקוט** וארא רמז קפו) שכל מרכבות פרעה שירה בים, היו מ"הירא את דבר ה' שהניס" כו'. ואם לא היה עושה פלאי פלאות להשאיר החיטה והכוסמת, במה תחול מכת הארבה. אך המצרים, מה שהיה הוא יתברך כמטיב ומרחם עליהם לרעתם, היה סיבת חוזק לבם בראותם כי הייתה הרווחה.

והוא, כי היה הוא יתברך כמשחק בם, מראה להם הרווחה והוא לתת מקום לחול אותותיו, וזהו את אשר התעללתי - צחקתי - במצרים, כדי שעל ידי כן ואת אותותי אשר שמתי בם. כי לא היה מקום לשום אותם בם אלא בדרך הזו. ואילו ידעו מצרים כי ה' הוא האלוהים, שהרחמים יהיה להם לדין ורוגז בבא עליהם טובה, לא היו מתייאשים מן הפורענות, ולא היו מחזיקים לבם בראות כי הייתה הרווחה, כי אותה ההרווחה אפשר תביא עליהם רעה, כי הרחמים הוא דין לפעמים, וכן הפכו.

כי הגויים ההם היו אטומים להשכיל האמת מה שאין כן ישראל, שמהבא אליהם תשכילו. וזהו וידעתם כי אני ה'. כי וידעתם ישראל כי אני בעל הדין, אני ה' בעל הרחמים. ולא תתייאשו מהפורענות בבא עליכם טובה ורווחה, וגם לא תבעטו ברעה בהיותכם צדיקים, כי הדין הוא לרחמים, כי שתי המידות אחת הנה. וזהו **וידעתם כי אני ה'**. והוא עיקר שכל הכישרון תלוי בו, והוא יתברך משגיא לגויים ומאבדם למען השריש בנו שורש האמונה לקיום העולם.

ג וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-פַּרְעֹה וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִים עַד-מָתַי מֵאַנְתָּ לֵעָנֹת מִפָּנָי שַׁלַּח עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי :

לא אמר ויבאו, למה שמשה היה מתקשה לבוא אל פרעה עד שאמר לו הוא יתברך **בא אל פרעה כו'** כמפורש למעלה. אמר עתה, כי קבל טעמו יתברך, ויבוא בלב שלם, כאהרן שלא הקפיד מתחילה. וזהו אומרו **ויבא,** בלשון יחיד.

ויאמרו אליו כו'. הוא, כי הנה מהשלשה עיקרים שהם מציאותו יתברך והיותו אלוהי העברים, הכיר בדצ"ך ועד"ש, ועל השלישית, והיא, שעם היותו אלוהי העברים משתרר על פרעה, החל סימן באח"ב. והנה בברד שהיא הראשונה, הורה הכנעה והתודה ויאמר (ט כז) חטאתי הפעם כו'. אמר לו משה בשמו יתברך, כאילו פיו יתברך המדבר, **עד מתי מאנת כו'.** והקדים ואמר,

כה אמר ה' אלוהי העברים כו', כלומר, בעל שני העיקרים שהודית בהם, שהוא ה', ושהוא אלוהי העברים, **עד מתי מאנת כו'** להודות בשלישי שהוא לענות מפני ולעשות גזרתי. האם תמתין עד מלאת כת אחרת של מכות, ולא די לך באחד על עיקר זה, עד יהיו שלשה או ארבעה בכל אחד מהעיקרים הקודמים. וגם שנכנעת ואמרת חטאתי, הנה היה בפני אדם הרואים לעיניים, אך לא מפני הרואה ללבב, מקום שהוא בפני ולא בפני בשר ודם. כלומר, אל תאחר בעיקר זה, ודי לך במכה אחת. וזהו **שלח כו'.**

פירש **רש"י** שחסר מהפסוק מי הוא אשר לא יוכל לראות את הארץ. ואחשוב, שאין המקרא חסר. והוא, כי הנה יקרה בבוא ארבה על הארץ וינוחו על דשא הארץ, שיהיה בין כל אחת לחברתה מעט רווח והפסק, באופן שגם אם יהיה האוויר שבין זו לזו צר מאד, שמגבוה בהתייצב איש אצלם לא יראה את עפר הארץ, לא יבצר מהארבה עצמו מראות אותה כי קרוב הוא אצל האדמה אשר הם עליה, ולא יעצרנו הקירוב מראות אותה, כי יראה את הארץ על ידי מעט הפסק שביניהם. אך לפעמים יהיה כל כך ריבוי עצום ורב, שתהיה הארץ מלאה לה כל כך, שתהיינה דבוקות זו עם זו וזו על זו, עד שלא ייעצר כח הארבה עצמו לראות את הארץ אשר הוא עליה והעשב אשר הוא אוכל. וזהו אומרו -

ד כִּי אִם-מְאֵן אַתָּה לְשַׁלֵּחַ אֶת-עַמִּי הִנְנִי מֵבִיא מָחָר אַרְבֶּה בִּגְבֻלֶךָ :

ואני **הנני מביא מחר ארבה,** וכל כך יכסה את עין הארץ עד גדר שלא יוכל הארבה הנזכר עצמו לראות את הארץ.

ועניין הכתובים לומר, ראה נא השגחתו יתברך. כי הנה דרך הארבה הבאה לעיר, כי תבוא בכל הזריעות דרך זרע זרוע, והולך ומתפשט בארץ עד תום דשא מהארץ, ואחרי כן נוסע והולך לו אל מקום אחר. אך זה יהיה, שכהרף עין ביום מחר, יבוא בכל הגבול ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. וזהו אומרו **ארבה בגבולך,** מה שאין כן אם היה דרך טבע שצריך ימים רבים להתפשט בכל הגבול ההוא הרב.

ה וְכִסָּה אֶת-עֵין הָאָרֶץ וְלֹא יוּכַל לִרְאֹת אֶת-הָאָרֶץ וְאָכַל אֶת-יֶתֶר הַפְּלֵטָה הַנִּשְׁאֶרֶת לָכֶם מִן-הַבָּרָד וְאָכַל אֶת-כָּל-הָעֵץ הַצֹּמֵחַ לָכֶם מִן-הַשָּׂדֶה :

ועוד, כי **וכסה כו'** עד אשר **לא יוכל** הוא עצמו **לראות את הארץ** מרוב עביותם זו על גב זו. ואין זה דבר טבעי. כי זולת בואם בכל השיעור ביום אחד, הריבוי מצד עצמו מהלך ארבעים יום על ארבעים יום מכוסה כל הארץ בעוביות הנמרץ הזה, הוא פלא עצום.

ועוד השגחה שלישית, שבכל הריבוי הזה לא יאכל רק **הפליטה הנשארת לכם מן הברד,** אך לא הנשאר לישראל בשדותיהם בארץ גושן, אף על פי שהיה בתוך גבול מצרים. וכן כל העץ הצומח לכם בדווקא.

ו וּמָלְאוּ בָתֶּיךָ וּבָתֵּי כָל-עֲבָדֶיךָ וּבָתֵּי כָל-מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא-רָאוּ אֲבֹתֶיךָ וַאֲבוֹת אֲבֹתֶיךָ מִיּוֹם הֱיוֹתָם עַל-הָאֲדָמָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיִּפֶן וַיֵּצֵא מֵעִם פַּרְעֹה :

ועוד רביעית, כי אחר אכול כל עשב וכל עץ לא ילך ממצרים למקום אחר לבקש אוכל לנפשם, כי אם שאחר ש**אכל את יתר הפלטה ואכל את כל העץ כו', ומלאו בתיך כו'** להצר לכם.

והפעם הזאת הודיעם יתברך את אשר התעלל בהם לעשות פלאי פלאות להשאיר החיטה והכוסמת, בל יראה להם כי מזלם או שרם עמדו להם. על כן אמר **ואכל את יתר הפלטה,** לומר, כי הייתה פליטה מאתו יתברך שהשאיר החיטה והכוסמת. והוא מאמרם ז"ל (**שמות רבה** יב ח) כי פלאי פלאות נעשו בהן. והוא מאמר הכתוב אחרי כן (פסוק יב) באומרו **אשר השאיר הברד** ולא אמר אשר נשאר, לומר, כי השאירו הכוח אשר ברא אלוהים בברד או יורקמי שר הברד, בכוונה מכוונת מאתו יתברך, והוא מן הטעם שכתבנו שנשארו לחול מכת הארבה בהם. ולבל יקל הדבר בעיני פרעה לאמר כי בין כך ובין כך היו אבודים על ידי הברד, לזה אמר, **ואכל את כל העץ הצומח כו'** שהוא הפסד חדש.

ואומרו ויפן ויצא מעם פרעה, מה שאין כן בשום פעם שיצא מלפניו כי אם בפעם הזאת.

ועוד, כי גם מעם עבדיו יצא. אך יאמר, כי הנה מאמר עבדי פרעה אליו **עד מתי יהיה זה לנו למוקש כו', הטרם תדע כי אבדה מצרים,** אינו כבוד המלך לדבר חרפתם זו בפני משה עד יצא יצוא מבית המלך. אמר, כי כל כך היו נחפזים עבדי פרעה בדבר, שלא עצרו כוח ולא יכלו להתאפק עד יצא משה מעם פרעה ומעם עבדיו, כי אם מיד כאשר פנה מעם פרעה בלבד ועודנו לפני עבדיו טרם יצא החוצה, מיד ענו עבדיו ואמרו **עד מתי יהיה זה לנו למוקש** כי גדל הכאב מאד.

ז וַיֹּאמְרוּ עֲבָדֵי פַרְעֹה אֵלָיו עַד-מָתַי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ שַׁלַּח אֶת-הָאֲנָשִׁים וְיַעַבְדוּ אֶת-ה' אֱלֹהֵיהֶם הֲטֶרֶם תֵּדַע כִּי אֻבְּדָה מִצְרָיִם :

הנה ראוי לשית לב אל מלת **זה,** כי לא תצדק רק במה שלפניהם.

והנה במה שכתבנו (בפסוק ה) כי באומרם דבר זה לפרעה עדיין היה משה לפניהם, כי לא פנה רק מעם פרעה אך לא יצא עדיין מעם עבדיו, אפשר יאמר מלת זה על משה, שעדיין היה בפניהם.

או יאמר זה על העיקר השלישי שכתבנו.

כי סימן **דצ"ך** היה על מציאותו יתברך.

ועד"ש על עיקר היותו אלוהי העברים שבהן הפלה בין מצרים ובין ישראל.

ומהברד התחיל בשלישי, הוא להודיע שעם היותו אלוהי ישראל משתרר על פרעה ומכריחו לשלח. והנה משה אמר אליו **עד מתי מאנת לענות** כמפורש למעלה, שאמר הנה על העיקר

השלישי שהוא למען תדע כי תחויב לשלח לקיים מאמרו יתברך כבר התחילה מכה אחת שהיא הברד, **עד מתי מאנת לענות** והכנע ולעשות ציוויי, האם תמתין עד מכות אחרות ולא די לך הברד. והן זה מאמר עבדי פרעה אליו, **עד מתי יהיה זה** שאמר משה שלח עמי ויעבדוני, שהוא העיקר השלישי, שהוא לענות מפניו לקיים גזרתו יתברך, האם תמתין עד בא גם מכות אחרות, הלא מעתה **יהיה זה לנו למוקש.**

והוא, כי הנה במכות *דצ"ך עד"ש* הייתה המכה במים ובארץ ובמקנה.
אך מן **הברד** והלאה התחיל באנשים, אך בשיתוף. כי הברד הכה **באדם ובבהמה ובמזון,** וכן **הארבה** מכלה המזון עד תומו, והוא גם כן בא באנשים שיהיו חללי רעב. על כן אמרו אליו **עד מתי** תמתין, כי הלא מעתה יהיה העיקר ה**זה** לנו, כלומר לעצמנו **למוקש**. האם לא די מה שהחל בברד, ועתה יכלה המזון, ועוד מעט יהיה בגופים ממש. על כן **שלח כו',** כי הלא במה ידונו אם עוד נוסיף סרה. **הטרם תדע כי אבדה מצרים** ממקנה ובהמה ומזון, ואם כן מעתה כל חולי וכל מכה אשר תבוא לא תהיה כי אם על עצמנו ועל בשרנו, ועל כן מהרה חושה כלה גרש תגרשם.

או יאמר, הנה לא יבצר מאחת משתים:
או מה שתמאן הוא מפני שלא די שילכו כי אם שגם תהיה אתה משלחם.
או על עצמם, שקשה עליך לפטור ששים ריבוא עבדים, ואולי לא ישובו אליך עוד. אם הוא מפני הכבוד, שאומרים לך שלח עמי, שתשלחם בידך, **עד מתי יהיה זה** הכבוד שאמר משה שלח עמי לנו **למוקש.**
שלח כו', לומר, כי בין כך ובין כך תוכרח לשלח ונפול נפול במכות גדולות, ויהיה הכבוד הזה כאבן נגף, שכשול יכשל בו איש, ויפול על הארץ וישבר ואין מרפא. ואם מפני העבדים מצד עצמם, עשה זאת איפה, ו**שלח את האנשים** בלבד, והשאיר טף ונשים ממושכנים תחתם.

ושמא תאמר, אולי לא יתרצו בכך. הנה כוונתם הוא לזבוח ולעבוד את אלוהיהם ואין דרך נשים בכך, וזהו אומרו **ויעבדו את ה'.** ואם הוא שתתיירא שכמו שעשו כל האנשים יעשו אחר כך גם כל נשים וטף, וילכו ולא ישובו עוד, ותתרוקן הארץ ותפסיד את ישראל מעבוד. הלא גם זה טוב לך, כי **הטרם תדע כי אבדה מצרים,** ואחרי אבוד מצרים מה בצע בעבדים, כי גם לך גם להם אין לחם ואין מקנה.
והנה עצתם זאת, באמור **שלח את האנשים** שהוא הזכרים מטעם שהעבודה על ידם, בחר פרעה, באומרו **לכו נא הגברים ועבדו כו',** ובזה אינו מנגד להם כי אם שלא החל כהתחלתם כאשר יבוא.

ח וַיּוּשַׁב אֶת-מֹשֶׁה וְאֶת-אַהֲרֹן אֶל-פַּרְעֹה וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם לְכוּ עִבְדוּ אֶת-ה' אֱלֹהֵיכֶם מִי וָמִי הַהֹלְכִים :

והנה עבדי פרעה חששו פן יאמר המלך שאינו רוצה, ועשו בערמה. כי טרם יענה המלך השיבו **את משה ואת אהרן אל פרעה,** כאילו פשוט בעיניהם שקבל עצתם, ועשו מעשה להשיבם לפניו למען יבוש המלך מלעכב עוד. ובמה שכתבנו למעלה כי לא פנה משה ויצא כי אם מעם פרעה ולא מעם עבדיו היושבים מפרעה וחוצה. יצדק אומרו **ויושב כו' אל פרעה,** כי הלא אומרו אל פרעה הוא מיותר, אך הוא לומר כי מה ש**ויושב את משה ואת אהרן** לא היה רק אל פרעה ולא אל עבדיו.

והתחיל פרעה ואמר **מי ומי ההולכים,** כלומר, כי לעבוד את ה' לא הכל ראויים כי אם גדולי האיכות, כלומר, ועל כן ברו לכם אנשים רשומים. וכוונתו הייתה בהתחלה זו כדרך התגרים, שנותנים מעט על הסחורה בראשונה מאשר בלבם לתת כדי לבוא לידי פשרה. ואמר **מי ומי,** כדי לאמר אחרי כן באמור משה שילכו כולם, **לא כן לכו נא הגברים.** כלומר, לא כן כדברי ולא כדבריכם, כי אם לכו נא כל הגברים. **כי אותה אתם מבקשים** באמורכם **בנערינו כו',** כדי שאודה בזה, לכן בקשתם הרבה כדרך התגרים לבוא לידי פשרה. ולהורות להם, שעל פשרה זו, אין זולתה לומר שילכו יותר מהגברים, על כן ויגרש אותם. כלומר, שלא ישמע להם יותר על זה דבר. ולא גרשם מעם פרעה מפנימה ועודם בפני עבדיו, כי אם **מאת פני פרעה** ולא אמר מפני פרעה, כלומר רחוק אפילו ממה שהוא מאת הפנים שהוא גם ממקום הקרוב אל פניו.

ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בִּנְעָרֵינוּ וּבִזְקֵנֵינוּ נֵלֵךְ בְּבָנֵינוּ וּבִבְנֹתֵינוּ בְּצֹאנֵנוּ וּבִבְקָרֵנוּ נֵלֵךְ כִּי חַג-ה' לָנוּ :

הנה מלת **נלך** הראשונה מיותרת, כי אומרו **נלך** באחרונה היה חוזר אל כל החלוקות.

אך הנה משמעות אומרו **בנערינו ובזקנינו** הוא כאילו הבינוניים מדברים ואומרים. **בנערינו,** דרך משל אשר עד עשרים שנה. **ובזקנינו,** שמבן חמשים או ששים ולמעלה. **נלך,** אנחנו הבינוניים שמבן עשרים עד בן חמשים או ששים, וזה כל האדם. והנה אם לא היה אומר **נלך** עד הסוף, שהוא אנו הבינוניים **בבנינו בנערינו ובזקנינו ובבנותינו בצאנינו כו'.** היה נראה, שכמו שאומרו **בנערינו ובזקנינו,** הוא נערינו וזקנינו של הבינוניים. כן אומרו **בנינו ובנותינו** שהם הקטנים מגדר נערים, וכן **צאננו ובקרנו,** גם כן יהיו של בינוניים. אבל בנים ובנות וצאן ובקר של נערים ושל זקנים לא ילכו. על כן הפסיק בינתיים, ואמר **נלך** אחר אומרו **בנערינו ובזקנינו,** לעשות חלוקה בפני עצמה, כדי שמה שאומר אחר כך לא יחזור אל הבינוניים. ושיעור הכתוב, אנו הבינוניים **בנערינו ובזקנינו נלך.** וכולנו הכתות הנזכרות שהוא בינוניים ונערים וזקנים גם הם **בבנינו כו' נלך.** ובזה נכלל הכול.

ושמא תאמרו כי אחר שהוא לעבוד את ה' וללכת דרך שלשת ימים במדבר, מה בצע בזקנים וטף. לזה אמר **כי חג ה' לנו,** ולכן צריך ילכו הכול, כי איזו שמחה תהיה להולכים בהשאיר במצרים זקניהם וטפם בחג ה'.

י וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יְהִי כֵן ה' עִמָּכֶם כַּאֲשֶׁר אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וְאֶת-טַפְּכֶם רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם.
והשיב פרעה ואמר **יהי כן כו'.** כלומר, הנה בשם ה' אמרתם שלח עמי ויחוגו לי במדבר, הנה, כי איננו חפץ רק לחוג ולזבוח, ואין זה תלוי בטף. באופן שאני אומר **יהי כן ה' עמכם כאשר אשלח** גם טפכם כי הנה אין זה רצונו, אך ראו בזה שאתם שואלים יותר על מה שהוא רצונו, כי אין נגד פניכם לחוג את חג ה', כי אם לעשות רעה שהוא לברוח, ותואנה אתם מבקשים, וזהו **כי רעה נגד פניכם.** מה שאין כן נגד פני ה' רק שתזבחו לו ותשובו אלי, אך **נגד פניכם** להוליך גם הטף לבלתי שוב לעבדני עוד.

והנה אמרו רבותינו ז"ל (**ילקוט** כי תשא שצב) **כי רעה נגד פניכם,** הוא כוכב מראה דם נגד ישראל. ועל פי דבריהם אלה יאמר מה שאמרתי **יהי כן ה' עמכם,** הלא תאמרו כי הנה עד כה היה ה' עמכם ולא עמי. על כן פירש ואמר מה שאמרתי **יהי כן כו',** הלא הוא נגד הכוכב המנגד אתכם. כי הנה ראו באצטגנינות **כי** כוכב רעה **נגד פניכם,** ונגד הכוכב ההוא שמאתו יתברך, אמרתי ש**יהי כן ה' עמכם,** שכח הכוכב ההוא גדול מכחי.

או יאמר לפי דרכם ז"ל, שאמר, היתכן יהי כן ה' עמכם בלכתכם בלי טף כאשר בשלחי טפכם. לא כן הוא, כי הלא **ראו כי** כוכב **רעה** מראה דם **נגד פניכם.** וגם שיעשה לכם נס לא תפטרו בלא כלום. וטוב לכם השאיר פה הטף, כי יכבדו עליכם ויסתכנו הטף. ומה גם אם הוא דם חרב רבים לוחמים, כי בלי טף תתאזרו ללחום או לנוס, מה שאין כן על ידי טף. באופן שגם שיהיה **ה' עמכם**, אינו דומה ההשגחה שגם הטבע מסייע, להשגחה שכולה נגד הטבע שצריך זכות רב. ואם כן יותר תהיו מוכנים להיעזר מדם הוראת הכוכב, בלי טף אלא **גברים** בלבד. ושיעור הכתוב, כמתמיה ואומר, האם **יהי כן ה' עמכם** כאשר הוא עתה פה, **כאשר אשלח אתכם ואת טפכם.** והעניין הוא, **כי ראו** כי כוכב **רעה נגד פניכם,** ויותר תבטחו **יהי כן ה' עמכם** בלי טף כאמור.

יא לֹא כֵן לְכוּ-נָא הַגְּבָרִים וְעִבְדוּ אֶת-ה' כִּי אֹתָהּ אַתֶּם מְבַקְּשִׁים וַיְגָרֶשׁ אֹתָם מֵאֵת פְּנֵי פַרְעֹה :
נתבאר לעיל פסוק ח'.

יב וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה נְטֵה יָדְךָ עַל-אֶרֶץ מִצְרַיִם בָּאַרְבֶּה וְיַעַל עַל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וְיֹאכַל אֶת-כָּל-עֵשֶׂב הָאָרֶץ אֵת כָּל-אֲשֶׁר הִשְׁאִיר הַבָּרָד :

אמר בארבה, כאילו היה בארץ מצרים ונוטה ידו עליו. אך הוא, בשום לב אל אומרו השאיר הברד והיה לו לומר נשאר מהברד. אמנם, הנה כתבנו למעלה (בפסוק ה), כי מאז בא הברד היה בו כח לאכול גם חטה גם כסמת, לולא פלאי פלאות שנעשו בו. והיה הטעם כמו שכתבנו, כדי שיאכלנו הארבה נמצא כאילו הברד השאירו בשבילו, כמדובר למעלה.

ונבוא אל העניין.

אמר, כי לא היה **הארבה** כצפרדעים ודומה להם, שאחר ההתראה נתהוו, כאומרו ושרץ היאור צפרדעים כו'. אך הארבה היה נברא מתחילה, ולא הייתה נטיית המטה רק להעלותו על ארץ מצרים. ויהיה הטעם, כי למה שמאז בא הברד השאיר חטה וכסמת להאכילו, על כן מאז היה הארבה נברא לאכלו. וזהו אומרו **נטה ידך** בארבה, ולא שיהיה ארבה עתה, רק שכבר הוא, וזהו אומרו בארבה. ואין נטיית היד, רק כדי ש**ויעל על ארץ מצרים.** והטעם שכבר הוא נברא, כי למה שהוא מוכן לאכול **אשר השאיר הברד,** כאילו השאירו לכתחילה בשבילו. ועל כן, מאז, נברא הוא. כי לא יאות השאיר מזון טרם יברא מי שמוכן לו לאכלו. וזהו אומרו בארבה **ויאכל כו' את כל אשר השאיר הברד.**

יג וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-מַטֵּהוּ עַל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וה' נִהַג רוּחַ-קָדִים בָּאָרֶץ כָּל-הַיּוֹם הַהוּא וְכָל-הַלָּיְלָה הַבֹּקֶר הָיָה וְרוּחַ הַקָּדִים נָשָׂא אֶת-הָאַרְבֶּה :

אפשר, כי הוא יתברך נתן כבוד למשה, שבנטיית ידו יבוא הנס בלי מטה, כמו שכתבנו במכת הברד. והוא כאשר עשה בקריעת ים סוף שבידו בלי מטה קרע הים כנודע מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** כא ח), ומשה חלק כבוד לקונו ויט את מטה ה'.

ולהורות שעל ידי כן בא הארבה, **נהג ה' רוח קדים בארץ** מאז נטה המטה, להורות, כי מאז הוכן הרוח שישאהו. אך למה שהייעוד היה לבוא מחר על כן לא נשאו עד הבקר. וזהו הבקר היה **ורוח הקדים נשא את הארבה.**

יד וַיַּעַל הָאַרְבֶּה עַל כָּל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיָּנַח בְּכֹל גְּבוּל מִצְרָיִם כָּבֵד מְאֹד לְפָנָיו לֹא-הָיָה כֵן אַרְבֶּה כָּמֹהוּ וְאַחֲרָיו לֹא יִהְיֶה-כֵּן :

ולבל יראה שהרוח הקדים עשה הדבר דרך טבע, על כן אמר כי לא עשה רוח הקדים רק שנשא את הארבה ממקומו. אך אחר כך, **ויעל הארבה** מעצמו **על ארץ מצרים.** ועל כן לא אמר ויעלהו על ארץ מצרים, כי אם ראו בפירוש שאחר שנשא את הארבה נחה שקטה הרוח, ועלה הארבה מאליו.

ועוד סימן שני אל היות הדבר בהשגחה, כי הלא **וינח בכל גבול מצרים** בצמצום ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה לא פחות ולא יותר, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** יג ה) כי מהארבה ידעו עד היכן מגיע גבול מצרים ומתחיל גבול כוש, הה"ד (ישעיהו כו ט) כי כאשר

משפטיך לארץ צדק למדו כל יושבי תבל. וזהו **וינח כו',** כי אין רוח הקדים יוכל עשוהו כי אם כח אלוהי עולם ה'.

עוד סימן שלישי, והיא, היותו כבד מאד לפניו לא היה כו'. ואם בטבע, מה נשתנה זה. אלא ודאי כי מה' הוא.

טו וַיְכַס אֶת-עֵין כָּל-הָאָרֶץ וַתֶּחְשַׁךְ הָאָרֶץ וַיֹּאכַל אֶת-כָּל-עֵשֶׂב הָאָרֶץ וְאֵת כָּל-פְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר הוֹתִיר הַבָּרָד וְלֹא-נוֹתַר כָּל-יֶרֶק בָּעֵץ וּבְעֵשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם :

הנה אחר אומרו **וינח בכל גבול מצרים** שמשמעו שנח על הארץ ועל המזון, איך יאמר **ותחשך הארץ** שיורה שהיה כאוהל פרוס על האוויר ומחשיך הארץ. אמנם, הנה למעלה אמר שני דברים:

א. ויעל הארבה על כל גבול מצרים שהוא באוויר.

ב. וינח כו' שהוא על הארץ.

על כן בא עתה ופירש, מה שאמר **ויעל,** הוא שעל ידי כן **ויכס כו' ותחשך הארץ.** ומה ש**וינח כו',** הוא שעל ידי כן **ויאכל כו'.** והוא מה שכתבנו בסדר ומספר המכות בשערים, כי מכת הארבה הייתה לעומת יהיה רקיע כו', על כן רקע הוא יתברך את הארבה על ארץ מצרים מעין הרקיע המכסה על הארץ, כמפורש שם באר היטב.

יח וַיֵּצֵא מֵעִם פַּרְעֹה וַיֶּעְתַּר אֶל-ה' :

יט וַיַּהֲפֹךְ ה' רוּחַ-יָם חָזָק מְאֹד וַיִּשָּׂא אֶת-הָאַרְבֶּה וַיִּתְקָעֵהוּ יָמָּה סוּף לֹא נִשְׁאַר אַרְבֶּה אֶחָד בְּכֹל גְּבוּל מִצְרָיִם :

כ וַיְחַזֵּק ה' אֶת-לֵב פַּרְעֹה וְלֹא שִׁלַּח אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

ראוי לשים לב:

כי אחר אומרו **חטאתי לה' אלוהיכם ולכם,** איך יאמר **שא נא חטאתי** לשון יחיד כאילו אליו בלבד חטא.

ואם יאמר לאחד משניהם, איך ימנע מלשאול מחילה מה' וישאל מבשר ודם, וגם מהאנשים יניח אחד וישאל מהאחד.

ועוד אומרו רק כו', מה בא למעט.

כא וַיְמַהֵר פַּרְעֹה לִקְרֹא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר חָטָאתִי לה' אֱלֹהֵיכֶם וְלָכֶם :

אמנם, הנה ידענו מדברי רבותינו ז"ל (**ילקוט** מלכים רמז רא) כי יותר מקפיד הוא יתברך על כבוד הצדיק מעל כבוד עצמו. כי ירבעם היה מזבח ומקטר לבעל ולא יבשה ידו, ובשלוח יד אל הנביא ותיבש ידו. וכעניין חיאל בית האלי (**ילקוט** מלכים רמז רז) שאמר אחאב לאליהו, דברי

הרב לא נתקיימו, שאמר ועצר את השמים כו', ודברי יהושע שאמר בבכורו ייסדנה כו' נתקיימו, שעל כן נשבע אליהו חי ה' אם יהיה טל ומטר כו'. אך הוא כי על כבודו מאריך, ועל כבוד הצדיק פוקד מיד. על כן יתכן חשש פרעה, כי גם שעד כה שחטא לה' והיה מאריך לו, עתה שחטא לנביאיו לא יאריך. כי אמר להם (פסוק י) **יהי כן ה' עמכם,** וגם הם לא יחפצו להתפלל בעדו. על כן מה עשה, למשה הגדול שבהם אמר, הנה **חטאתי לה' אלוהיכם ולכם.**

יז וְעַתָּה שָׂא נָא חַטָּאתִי אַךְ הַפַּעַם וְהַעְתִּירוּ לה' אֱלֹהֵיכֶם וְיָסֵר מֵעָלַי רַק אֶת-הַמָּוֶת הַזֶּה :
ועתה שא נא חטאתי אך הפעם, כלומר, הנה מה ש**חטאתי לאלוהיכם** לא היה הפעם בלבד כי אם פעמים רבות, ועם כל זה הוא מאריך לי, ואתה לא תישא חטא אחד שהיה **אך הפעם.** וזהו אומרו **שא נא חטאתי** אשר היה **אך הפעם** בלבד. כי הנה כאשר הוא יתברך מחמיר על כבודכם יותר מעל כבודו, כן גם אתם ראוי תחמירו על כבודו ותקבלו קל וחומר למחול כמוהו.

או יאמר, בשום לב אל מה שלא אמר שאו נא חטאתי, ובתפילה שיתף שניהם ואמר **העתירו כו'.** אך אמר, אל נא תמנעו מלהעתיר עלי על אשר חטאתי לכם. כי הלא חטאתי גם לה', ואם כן אם תקפידו יראה כמחשיבים עצמכם יותר מקונכם יתברך חלילה, כי כמה פעמים חטאתי לה' והאריך לי. **ועתה שא נא חטאתי** שהיה **אך הפעם,** לבל תמנע מלבקש רחמים.

ושמא תאמר, כי אין ללמוד ממנו יתברך בזה, כי כך היא מדתו שמאריך אפיה וגבי דיליה, כי הכה אותך ועוד ידו נטויה עליך ואין מידו מציל, מה שאין כן אני כי בשר ודם אני. לזה אמר, אם כן למוד מאהרן, כי לא אמרתי לו ישא חטאתי, ועם כל זה אני אומר **העתירו לה'** בלשון רבים, ולא ימאן כי חפץ חסד הוא. כלומר, וגם אתה עשה נא כמוהו. ומזה גם ה' יקבל מכם, באומרו האם בני אדם שהם חומר ובהם יצר הרע מוחלים, מה גם אלוהי עולם בעל הרחמים והסליחות.

או יאמר, חטאתי כו', והוא, כי ראה שלש מדרגות אשר חטא לכולם:
א. לאהרן והוא קטן שבכולם, שלא היה רק לפה למשה.
ב. אשר **חטא למשה** שהיה לו לאלוהים כאומרו (לעיל ז א) נתתיך אלוהים לפרעה.
ג. העולה על כולן והוא אשר **חטא לה'.**
אמר פרעה, הנה לכל אחד צריך ליכנע לפניו לפי מעלתו. והוא, כי הנה תחילה אודה עלי פשעי לשלשתן יחד, לומר, **חטאתי לה' אלוהיכם ולכם,** וזה מספיק הוא לאהרן שהתוודיתי בכללו עם וידויי לה' ולמשה. אך למשה צריך יותר, והוא שאשנה לו ואומר, ועתה **שא נא חטאתי** נוסף על הוידוי הכולל. אך לה' צריך יותר, והוא כי יחד שניכם **העתירו לה' אלוהיכם** לפייסו **ויסר מעלי כו'.**

ויש טעם לקבל התפילה והוא **רק את המוות הזה.** והוא מה שכתבנו למעלה (פסוק ה), שאמר לו משה שאחר שיאכל את כל אשר השאיר הברד אמר לו ומלאו בתיך כו', וזה קשה מחנק, כי כרובם כן מחניקים אותם ולא ימצאו מנוחה. והנה גזר עלינו מיתת רעב על ידי הארבה, וזאת הייתה עיקר הכוונה, והנה עתה מיתה אחרת שהבתים מלאים עד אפס מקום ומחניקים אותנו. וזהו אומרו **ויסר מעלי** ממש **רק את המוות הזה,** כי לא זו הייתה עיקר הכוונה להמיתינו בשתי מיתות כאחת.

עוד כיוון באומרו ויסר מעלי רק כו'. כי הנה יראה מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** יג ו) כי מלחו מהארבה כדי לאכול שתהפך מכתם לחמם לנפשם. ובזה יאמר **ויסר מעלי כו',** כלומר, אשר הם עלי מצירים אותי, אך לא אשר אינם מזיקים. וזה מיעט הרק, כלומר, **רק את המוות** אך לא את המחיה, שהם המלוחים.

יט וַיַּהֲפֹךְ ה' רוּחַ-יָם חָזָק מְאֹד וַיִּשָּׂא אֶת-הָאַרְבֶּה וַיִּתְקָעֵהוּ יָמָּה סוּף לֹא נִשְׁאַר אַרְבֶּה אֶחָד בְּכֹל גְּבוּל מִצְרָיִם :

אך הוא יתברך לא עשה כן, כי אם ש**לא נשאר ארבה אחד**. ואמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** יג ו) שאפילו המלוחים הלכו כולם.

ומלבד שרצה הוא יתברך שלא תהיה תקנתם קלקלתם, גם כיוון להורות שלא בטבע נשאו הרוח, כי אם בהשגחה. וזה בשני דברים:

אחד, כי הלא **ויתקעהו ימה סוף,** ואין דרך הרוח לתוקעם בים.

ועוד כי **לא נשאר ארבה אחד,** שהוא כמו שאמרו ז"ל (שם) אף המלוחים בכל גבול מצרים.

כא וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה נְטֵה יָדְךָ עַל-הַשָּׁמַיִם וִיהִי חֹשֶׁךְ עַל-אֶרֶץ מִצְרָיִם וְיָמֵשׁ חֹשֶׁךְ :

כב וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ עַל-הַשָּׁמָיִם וַיְהִי חֹשֶׁךְ-אֲפֵלָה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁלֹשֶׁת יָמִים :

כג לֹא-רָאוּ אִישׁ אֶת-אָחִיו וְלֹא-קָמוּ אִישׁ מִתַּחְתָּיו שְׁלֹשֶׁת יָמִים וּלְכָל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אוֹר בְּמוֹשְׁבֹתָם :

המתרגם פירש **וימש חשך** לשון הסרה, שכתב בתר דיעדי קביל ליליא, שהיה סר החשך הטבעי של הלילה ובא אחר כן חשך גיהינום כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** יד ג) ומחשיך למצרים. ובזה יתכן לשון **וימש.** וגם הוא מאמר דוד המלך ע"ה (תהלים קה כז) שלח חשך ויחשיך כו', שראוי לשום לב שמלת ויחשיך מיותרת, וגם אומרו לא מרו לשון רבים. אך הוא, כי שלח הוא יתברך חשך הלילה, ואחר כך ויחשיך חשך אחר, וזה וזה לא מרו את דברו, זה להלוך וזה לשמש. אך הנה רבותינו ז"ל (**שמות רבה** יד א) פירשו לשון מישוש, שהיה החשך ממשיי עב מתמשש בידיים.

ואמרו (**שמות רבה** יד) ששימש החשך ששה ימים, השלשה הראשונים היושב היה יכול לעמוד והעומד היה יכול לישב, והשלשה אחרונים העומד לא היה יכול לישב והיושב לא היה יכול לעמוד. והכריחם לזה אומרו **שלשת ימים** זה פעמים, ובאחד אומר **לא ראו** ובשני אומר **לא קמו איש מתחתיו.** וראוי לשים לב למה נשתנה החשך השני מהראשון.

והנה במציאות טעם אל מכת החשך דרך כלל, יש מרבותינו ז"ל (שם) אומרים שהיה על כי נמצא בעמנו רשעים הבלתי חפצים לצאת ממצרים וה' חפץ להמיתם להגיה סיגים מכסף, וימיתם ה' בימי החשך, לבל ירגישו המצרים ויאמרו כמות זה כן מות זה. ויש אומרים (שם) שהיה כדי שיכנסו ישראל בבית כל מצרי ויחפשו כל כלי כספם וזהבם ושמלותם הטובים. וסמכו הדבר אל פסוק **ולכל בני ישראל היה אור במושבותם,** בארץ גושן לא נאמר אלא **במושבותם,** הוי במושבותם של מצרים, שהיה ישראל נכנס והאור עמו ומחפש כל מטמוניו ותיבותיו כדי לשאול מהם בנסעם.

והנה גם שכל אחד דיבר על כללות כל ששת ימי החשך, הנני בא אחריהם ומשניהם אקח, ואומרה, כי צדקו יחדו שניהם ויאמרו אמת, ובשלשת ימים הראשונים מתו כל הרשעים ובשניים חפשו בתיהם. ועל כן בשלשת ימים הראשונים שלא היה רק לקבור פושעי ישראל, הספיק חשך אפלה שימנע מהמצריים אורם שתחשכנה עיניהם מראות במתי ישראל. אך בשלשת ימים שניים, יתכן, כדי שיחפשו את בתי המצריים ותיבותיהם והמצרים אתם בבית. ואם לא היו לוקים רק בהיזק ראיה ומניעת אורם, לא יבצר מהמצרי מהרגיש את איש הישראלי הבא על ביתו במדרך כף רגל ופתיחת תיבותיו ונענוע מפתחותיו ותיבותיו וכליו, ויתן אל לבו כי גנבים באו לו ויתחמץ לבבו וכליותיו ישתונן, וירוץ כצבי במר נפשו לעומת שבא ממשש בצהרים עד יתפס כגנב במחתרת. על כן מה עשה הוא יתברך, כבשם ואסרם כאשר בסיר, ויעבה חשך ביתו עד בלתי יחוגו וינועו אנה ואנה, היושבים כרפאים בל יקומו, והעומדים כעמודים אשר הבית נכון עליהם. באופן יהיה בטח בדד עין יעקב רואה ומביט כל אשר בביתם ותיבותם ומחמדיהם הטובים. והיה איש הישראלי יוצא ובא לפניהם, ומורא לא יעלה על ראשו פן יפגענו המצרי באבן או באגרוף כי יארוב לו וקם עליו, כי היה לאבן לא ירים את ידו ואת רגלו ועקירת גופו כעקירת חפץ ממקומו מעצמו. ויורה היות זאת כוונת שלשת ימים האחרונים, דסמיך ליה **ולכל בני ישראל היה אור במושבותם,** שדרשוהו רבותינו ז"ל (שם) על חקירת ישראל מצפוניהם שהיה להם אור במושבות המצריים.

ובזה יתכן איך היה אור לישראל בבית הגוי והגוי לא יראנו. כי למה שהיה החשך ממשיי בהיכנס ישראל, והיה ניצוץ האור נוקב בממשות ההוא, ולא יתפשט. כאילו משני צדיו היה גדר מזה וגדר מזה.

וזה אחשוב כיוון אליפז התימני באומרו (איוב ה יג), לוכד חכמים בערמם ועצת נפתלים נמהרה. יומם יפגשו חשך וכלילה ימששו בצהרים. ויושע מחרב מפיהם ומיד חזק אביון. ותהי לדל תקווה ועלתה קפצה פיה. והוא, כי בא להוכיח את איוב העולה על רוחו כי דעת וכי שיג לו להבין מעשיו יתברך ולהתלונן על הנהגתו. והוכיחו באומרו לוכד חכמים בערמם כו', לומר, מי חכם ויבן מעשיו יתברך. והלא הוא לוכד חכמים שהם מתחכמים כנגדו יתברך בה יפילם, כעניין קריעת ים סוף שאמרו נתחכמה למושיען כו' ובו נפלו כמאמר הכתוב (שמות יח יא) כי בדבר אשר זדו עליהם. וזה מאמר אליפז לוכד חכמים כו', הם האומרים הבה נתחכמה. בערמם, עצמה. אשר חשבו לימלט בערמתם ובה נלכדו. ועצת נפתלים, המייעצים לענות אותם בשרי מסים למעטם. נמהרה, כי כאשר יענו אותו כן ירבה כו'.

ועוד תשוב תראה גודל השגחתו יתברך, מעניין המצרים עצמם במכת החשך. כי על ידי רעה שהביא על המצרים, נמשכו טובות לישראל מנושא אחד שני הפכים. והוא, כי הלא ידענו מרבותינו ז"ל (שם) כי חשך מצרים היו שלשה ימים שהיושב היה יכול לעמוד כו'. אך השלשה שניים היו כזתים בבית הבד היושב לא היה יכול לעמוד והעומד לא היה יכול לישב כו'. וזהו יומם יפגשו חשך. לומר, כי שני סוגי חשך היו:
האחד לא היה רק שיומם יפגשו חשך, שאחר כלות חשך הלילה וחשבו לראות אור, אדרבה פגשו חשך אחר כמאמר המתרגם על אומרו וימש חשך בתר דיעדי קביל ליליא שבא מגיהינום, ובקומם בכלות הלילה פגשו בו אך לא היה ממשיי.
אך אחר כך היה **מין שני** והוא, כי וכלילה ימששו בצהרים כי היה חשך ממשיי קשה כאשר כתבנו.

ופירש ואמר **טעם החשך הראשון** היה, למה שעל ידי כן ויושע מחרב מפיהם, הוא חרב לשונם במות רשעי ישראל, פן ידברו סרה לומר שכהם ילקו ישראל, וזהו מחרב מפיהם.
ועל החשך השני אמר ומיד חזק אביון, שעל ידי החשך ממשיי הושיע מיד המצרי החזק, בעל הבית, את האביון התאב אל חפצי המצרי, ובא אל הבית לחפש, בל יאחז בו ויכנו נפש, פן ירגיש ויקרב אליו לקול צעדיו.
ועל ידי כן, ותהי המכה ההיא לדל תקווה שפשפש ומצא ולא הורגש, הייתה לו תקווה, שעל ידי כן ישאל חפצים ההם ויתנום לו באומרם לו רצה לקחתם חנם לא החזירם למקומם. ומה שהוצרך לראותם תחילה הוא על ידי כי על ידי כן וכל עולתה, בהיות המצרי בא לומר עולה ותואנות שקר לומר אין לי חפץ פלוני או מכרתיו וכיוצא, עתה באמור אליו הישראלי הלא ראיתיה בביתך במקום פלוני שחיפשתי ומצאתי, אז, עולת הרמאות לשקר קפצה פיה, באומרו אם דרך רע להם למה לא לקחום כשמצאום בחשך.

הנה הוראת השגחתו יתברך גדולה ופרטית. ושעל ידי גדולה ופעולה אחת עושה הוא יתברך כוונות רבות הפכיות זו מזו ושמהרעה נמצא טובה, ועל כן גם אתה איוב אל תקוץ על רעתך כי לטובה תהיה.

כד וַיִּקְרָא פַרְעֹה אֶל-מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לְכוּ עִבְדוּ אֶת-ה' רַק צֹאנְכֶם וּבְקַרְכֶם יֻצָּג גַּם-טַפְּכֶם יֵלֵךְ עִמָּכֶם :

הנה ראה פרעה שאילו רצו ישראל לברוח בששת ימי החשך היה לאל ידם, כי טח מראות עיני המצרים. אך אפשר היה נדון בקרבו, שמא חמל העם על הצאן והבקר הצריכים יתנהלו לאטם לרגל המלאכה המוליכים אותם, ואולי בהאיר להם ירדפו מהר אחריהם וישיגום. על כן ראה ויתר להם את אשר היה אפשרותם לעשות, ואמר שילכו הכל רק הצאן והבקר. והכניס הצאן והבקר בין האנשים והטף, למה שהעבודה את ה' היא על ידי האנשים העובדים והמקנה שהעבודה נעשית בהם, מה שאין כן הטף על כן הזכירם אחרונים.

ואמר **לכו עבדו** על ידי המקנה, **רק צאנכם ובקרכם** שהוא שיעור אשר יותר לכם מכדי העבודה, שהם נשארים לכם אחר העבודה, **יוצג.** וזהו שלא אמר הצאן והבקר.

כה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה גַּם-אַתָּה תִּתֵּן בְּיָדֵנוּ זְבָחִים וְעֹלֹת וְעָשִׂינוּ לה' אֱלֹהֵינוּ :

והשיב משה, **גם אתה תתן** ואף על פי כן -

כו וְגַם-מִקְנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ לֹא תִשָּׁאֵר פַּרְסָה כִּי מִמֶּנּוּ נִקַּח לַעֲבֹד אֶת-ה' אֱלֹהֵינוּ וַאֲנַחְנוּ לֹא-נֵדַע מַה-נַּעֲבֹד אֶת-ה' עַד-בֹּאֵנוּ שָׁמָּה :

וגם מקננו כו', לומר, לא ימנע, או מה שאמרת **צאנכם ובקרכם יוצג** הוא כל מקננו לגמרי, והכוונה ש**אתה תתן** לנו משלך **זבחים ועולות.** או הוא שנקח די העבודה משלנו ויוצג השאר. אם הכוונה היא ש**אתה תתן,** לא מפני זה נניח מקננו, כי הלא **גם** כי **אתה תתן כו',** עם כל זה **גם מקננו ילך עמנו.** והטעם הוא, **כי ממנו נקח לעבוד את ה'.** לומר, כי אין נקרא עבודה באמת אם לא מנכסי העובד, ולא העושה מכיס זולתו. וזהו **גם אתה כו',** לומר, אין צריך לומר אם תתן שנזבח בשבילך, כי אם **גם** אם **תתן בידנו** ורשותנו **זבחים ועולות** בעדנו, אין נקראת עבודה רק עשיה בעלמא, וזהו **ועשינו לה',** אך לא תקרא עבודה להיות משל אחרים.

אך **וגם מקננו ילך עמנו כי ממנו ניקח לעבוד את ה'** שתקרא עבודה. ואם כוונתך היא שניקח די עבודה משלנו, ועל השאר אמרת **רק צאנכם ובקרכם יוצג,** לזה אני משיב, **לא תישאר פרסה,** כי הלא אין צריך לומר המון העם הבלתי מתנבאים, כי אם אפילו אנחנו משה ואהרן **לא נדע** מעתה טרם נלך שמה **מה נעבוד את ה' עד בואנו שמה,** כי שם נדעהו מאתו יתברך, שאם יאמר שנזבח כל המקנה האם נחזור על השאר.

חזור לעמוד השער

כז וַיְחַזֵּק ה' אֶת-לֵב פַּרְעֹה וְלֹא אָבָה לְשַׁלְּחָם :

ולא שלא ילכו. כי אם ש**לא אבה לשלחם** על ידי עצמו מפני הכבוד.

כח וַיֹּאמֶר-לוֹ פַּרְעֹה לֵךְ מֵעָלַי הִשָּׁמֶר לְךָ אַל-תֹּסֶף רְאוֹת פָּנַי כִּי בְּיוֹם רְאֹתְךָ פָנַי תָּמוּת :

ויאמר לו פרעה לך מעלי מיד, וגם לא תחזור כי **אל תוסף ראות פני כו'.**

כט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֵּן דִּבַּרְתָּ לֹא-אֹסִף עוֹד רְאוֹת פָּנֶיךָ:

ויאמר משה כן דברת במה ש**לא אוסיף עוד ראות פניך.** כלומר, אך לא במה שאמרת **לך מעלי** כי עדיין יש לי לדבר לך טרם אלך. והוא, כי לא נעלם ממשה עניין מכת בכורות, כי הנה נאמר לו שלא ישלח עד שיאמר לו **הנני הורג את בנך בכורך.** וכן אמרו רבותינו ז"ל כי מאמרו יתברך אחר זה **עוד נגע אחד כו'** נאמר לו שם בפלטין של מלך. ועל כן יתכן שאמר לו לא אוסיף עוד ראות פניך כי ידע כי אז יגמר עניין המכה העשירית היא מכת בכורות, כי נודע אליו מאז נאמר לו הנה אנכי הורג כו'. כי מה שאמר לו הוא יתברך עוד נגע אחד, לא היה החידוש רק על השאלת כלי כסף כו', אך לא שחשב שתמו המכות.

פרק יא

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עוֹד נֶגַע אֶחָד אָבִיא עַל-פַּרְעֹה וְעַל-מִצְרַיִם אַחֲרֵי-כֵן יְשַׁלַּח אֶתְכֶם מִזֶּה כְּשַׁלְּחוֹ כָּלָה גָּרֵשׁ יְגָרֵשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה :

ב דַּבֶּר-נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וְיִשְׁאֲלוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רְעוּתָהּ כְּלֵי-כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב :

ג וַיִּתֵּן ה' אֶת-חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרָיִם גַּם הָאִישׁ מֹשֶׁה גָּדוֹל מְאֹד בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּעֵינֵי עַבְדֵי-פַרְעֹה וּבְעֵינֵי הָעָם :

הנה אומרו כשלחו כו' עד סוף הפסוק מיותר.

וגם תיבותיו מכופלים.

וכן אומרו דבר נא, כי לא יצדק בזה לשון בקשה.

אם שיש מרבותינו ז"ל (ברכות ט) שנדחקו לומר לשון בקשה בל יאמרו האבות שקיים הקדוש ברוך הוא הגלות ולא הרכוש גדול.

וגם אומרו באזני העם ולא אמר אל העם.

וכן אומרו גם האיש משה גדול מאד, מה עניין היותו גדול לעניין זה.

אמנם הנה גזרה חכמתו יתברך ינצלו את מצרים, לקיים מאמרו יתברך ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. והנה ראה הוא יתברך, כי בעת היציאה יש שתי סבות שלא יוכלו מאת המצריים לשאול דבר.

והוא, כי הלא בליל חמשה עשר שבו נגזרה היציאה, הייתה צעקה גדולה במצרים כי אין בית אשר אין שם מת, כי הייתה מעין כליה, כי אף בבית שאין בו בכור היה מת גדול הבית. ומי יערב אל לבו במרירות בכייתם לאמר להם תנו לנו תכשיטי זהבכם וכספכם ליום חגנו והמה בוכים. ואם ימתינו עד הבקר אור, הנה אז מצרים מקברים את אשר הכה ה' בהם כל בכור (במדבר לג ד).

ועוד סבה שנית מפאת ישראל, כי הלא יהיה החיפזון נמרץ, בין מהעם שנאמר ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם כו' (יב לג), בין מפרעה שקם בעוד לילה צועק ואומר קומו צאו מתוך עמי (יב לא). ומי מישראל יהיה לו פנאי בעת הגירושין הגמורים ההם ללכת מבית לבית לחפש כלי כסף וכלי זהב ושמלות.

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עוֹד נֶגַע אֶחָד אָבִיא עַל-פַּרְעֹה וְעַל-מִצְרַיִם אַחֲרֵי-כֵן יְשַׁלַּח אֶתְכֶם מִזֶּה כְּשַׁלְּחוֹ כֻּלָּה גָּרֵשׁ יְגָרֵשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה :

וזהו אומרו, **עוד נגע אחד** בלבד נשאר, ש**אחרי כן ישלח אתכם מזה.** והנה דע לך כי יש שני דברים בעת ההיא:

א. כי כשלחו שהוא בלילה הבאה יש כלח, היא כליית המצריים, כי אין בית אשר אין שם מת מלבד המתים בחרב הבכורות עצמם במצרים תחילה כמו שאמרו ז"ל (**שוחר טוב תהלים** קלו) על פסוק למכה מצרים בבכוריהם, באופן שאינו עת מצוא חן לשאול כלי כסף וזהב, כי עת רעה היא להם.

עוד טעם שני והיא מצדכם, כי שני גירושין יהיו לכם:

א. גרש מאת העם,

ב. וגם יגרש פרעה אתכם קומו צאו כו', באופן שיהיו מבוהלים ודחופים בדבר המלך והעם ואין פנאי לכך. על כן -

ב דַּבֶּר-נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וְיִשְׁאֲלוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רְעוּתָהּ כְּלֵי-כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב :

דבר נא כו' כי ישאלו מעתה שאינו עת חפזון עדיין.

ועל פי דרכו רמז טעם שני אל היות צריך עת פנאי לדבר ולא בעת חפזון. כי הנה אינו עניין שיעבירו קול על ידי כרוז שישאלו כו', בל יבינו מצרים כי בעצה והסכמה נהייתה השאלה להיות עד עולם, רק צריך בלחישה באזני כל איש ואשה בל יודע הדבר. וזהו אומרו **באזני העם,** ועל זה צריך פנאי לאט ולא בעת חיפזון.

ג וַיִּתֵּן ה' אֶת-חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרָיִם גַּם הָאִישׁ מֹשֶׁה גָּדוֹל מְאֹד בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּעֵינֵי עַבְדֵי-פַרְעֹה וּבְעֵינֵי הָעָם :

ושמא תאמר, אולי לא ישמעו לתת דבר משני טעמים:

א. באומרם הלא לקינו כמה פעמים בסיבתכם, ואיך ניתן לכם את מחמדנו הטובים לשתחוגו על שמחת צרותינו, גם אולי לא תשובו עוד אלינו.

ב. והיא פן יאמרו ישראל אם מעתה נשאל כלי כסף וכלי זהב, הלא יאמרו לנו המצריים דומו עד יאמר פרעה לשלח אתכם, ואולי לא יאבה, ולמה לכם תכשיטין, והמתינו עד בא רישיון מאת המלך.

על כן אמר על הראשון וה' נתן את חן העם כו'.

ועל השנית אמר גם האיש משה גדול מאד כו' בעיני כו', ומעתה יודעים כל עבדי המלך ועם הארץ כי לא יפול מדברי משה ארצה כאשר לא נפל דבר עד כה, ולא יסתפקו אם יצאו ישראל ממצרים.

ובעניין זה שכתבנו, יובן מאמר הכתוב לפנים באומרו ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים וכו', כי מה עניין אומרו עשו כדבר משה, מי לא ידע שהיה דבר משה. אמנם כהתימו לספר מהנחיצות הנמרץ שקם פרעה לילה צועק קומו צאו כו', ותחזק מצרים למהר לשלחם כו' כי אמרו כולנו מתים, ושעל כן לא עצרו כח להחמיץ בצקם כי אם וישא העם את בצקו טרם יחמץ כו'. והנה נופלת על זה תמיהה רבה, אם להחמיץ הבצק לא היה להם פנאי להתמהמה, איך היה להם פנאי לשאול כל איש ואשה כל כלי כספיהם וזהבם ושמלותם. לזה אמר, ובני ישראל לא המתינו עד עת החיפזון ההוא, כי אם עשו כדבר משה, שהוא לשאול טרם מכת בכורות, מבעוד יום. וישאלו יותר ממאמרו, שהוא גם ושמלות כי היה להם פנאי רב גם לכל, מאז עד שוינצלו את מצרים.

והנה היה אפשר לפרש, כי למה שעשו כדבר משה ולא לחמדת ממון גם שהיה עת חפזון, ה' נתן את חן העם שזולת שאלתם השאילום מעצמם עד ש**וינצלו את מצרים**. אך הדרך הראשון נכון יותר על פי הפסוקים האלה.

ד וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר ה' כַּחֲצֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרָיִם :

ה וּמֵת כָּל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכוֹר פַּרְעֹה הַיֹּשֵׁב עַל-כִּסְאוֹ עַד בְּכוֹר הַשִּׁפְחָה אֲשֶׁר אַחַר הָרֵחַיִם וְכֹל בְּכוֹר בְּהֵמָה :

ו וְהָיְתָה צְעָקָה גְדֹלָה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר כָּמֹהוּ לֹא נִהְיָתָה וְכָמֹהוּ לֹא תֹסִף :

ז וּלְכֹל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יֶחֱרַץ-כֶּלֶב לְשֹׁנוֹ לְמֵאִישׁ וְעַד-בְּהֵמָה לְמַעַן תֵּדְעוּן אֲשֶׁר יַפְלֶה ה' בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין יִשְׂרָאֵל :

ח וְיָרְדוּ כָל-עֲבָדֶיךָ אֵלֶּה אֵלַי וְהִשְׁתַּחֲווּ-לִי לֵאמֹר צֵא אַתָּה וְכָל-הָעָם אֲשֶׁר-בְּרַגְלֶיךָ וְאַחֲרֵי-כֵן אֵצֵא וַיֵּצֵא מֵעִם-פַּרְעֹה בָּחֳרִי-אָף :

הנה בכף הדמיון הזאת, יורה הפך הפועל שהיה בחצי הלילה, כאומרו ויהי בחצי כו'. אמרו רבותינו ז"ל (ברכות ד א) שחש משה פן יטעו המצריים בנקודת חצי הלילה ויאמרו כי לא הייתה המכה בעת מועד, והקב"ה יודע עתיו ורגעיו והם הטועים, על כן אמר **כחצות כו'** לבל יהיה להם פתחון פה.

ועל דרך הפשט אפשר יאמר, כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מג ג) על ויחלק עליהם לילה, האמור באברהם, חילק הוא יתברך הלילה חציה לאברהם להנקם מאויביו וחציה לבניו להכות בכורי מצרים. ובזה יאמר **כחצות הלילה** אשר הייתה מאז, כאותו חצות של אברהם **אני יוצא כו',** שהוא לתת כאותו חצות עוד חצות לילה כמוהו לבניו.

עוד יתכן, בשום לב אל אומרו יוצא בתוך כי הם שתי תיבות הפכיות, כי יציאה אל מה שהוא תוך הוא בהפך, והראוי יאמר אני בא בתוך מצרים.
ועוד, אומרו ומת כל בכור, ולא אמר והכה כל בכור כאומרו אחרי כן וה' הכה כל בכור כו'.
ועוד, אומרו והייתה צעקה גדולה כו', אחר אומרו מהמתת כל בכור מה יתן ומה יוסיף מה ש**והייתה צעקה כו'.**
ועוד, אומרו ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב כו', מה מעלה ומורדת נביחת הכלב, ומהראוי יאמר ומבני ישראל לא מת אחד.

אמנם הנה לבוא אל העניין מה היה שהוא יתברך בכבודו הכה כל בכור במצרים ולא על ידי מלאך או שליח.
ולא עוד, אלא שאמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** טו ו) משל לכהן שחלתו הייתה בבית הקברות, אמר אם אניח חלתי תפסד ואם אצא לבית הקברות אני כהן ושם מקום טומאה, אמר מוטב שאכנס בבית הקברות ואקח את חלתי, כן הקדוש ברוך הוא אמר מוטב ליכנס בתוך גילולי מצרים ואל אפסיד חלתי שהם ישראל כד"א קדש ישראל לה' כו'. וראוי לדעת למה תפסד חלתו יתברך אם לא יכנס והלא כמה שלוחים למקום מלאכים ושרפים.

אמנם לבוא אל העניין, נקדים שלש הקדמות.
א. מה שכתבנו למעלה פרשת נח מההפרש שיש בין המשפט הנעשה על ידי המשחית אל הנעשה על ידו יתברך, כי אשר על ידי משחית אינו מבחין בין צדיק לרשע מה שאין כן הנעשה על ידו יתברך שמבחין בתכלית.

ב. הנלמד מ**ספר הזוהר** שאין לך פקידה אפילו הנעשית על ידו יתברך שלא ימצאון שם כחות חיצונים משחיתים.

ג. כי כאשר תהיינה לאיש עבירות, אותם כחות הטומאה הנעשים בהם דבקים בם תמיד, ובבוא עת פקודה על זולתו והאיש ההוא ימצא שם יחזיקו המשחיתים גם בו ולא ירפוהו, כי המשחיתים וכחות הנעשים בעבירות הדבקים בו מין במינו המה, ויכירו במצח, כי על כן היו מקדמונינו מכסי מצחא בעידן ריתחא.

ונבוא אל העניין.

והוא, כי אמר אלוהים הנה אפילו יהיו כל ישראל צדיקים אי אפשר להוציאם על יד מכת בכורות, בהיות המכה על ידי משחיתים כאף וחמה ודומיהם ממשלחת מלאכי רעים, כי הלא כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיק לרשע, ומה גם עתה כי לא צדיקים היו אז כמאמרם ז"ל (**ילקוט** ואתחנן תתכח) עם מקרב גוי לא נאמר אלא גוי מקרב גוי הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה כו', ועל כן אם אכה בכורי מצרים על ידי מלאך ולא על ידי עצמי עדיין הם בסכנה, כי כחות הרוגז הנמצאים שם ימצאו אחיזה בכחות הטומאה הדבקים בישראל אשר נבראו מעוונותם. על כן אמר אלוהים, אם לא ארד מצרימה להצילם על ידי עצמי יאבדו, אם עושה אני על ידי משחית או מלאך, ומה גם באמור שרו של מצרים הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה כו', ויאחזום כל כחות הטומאה והשופט כל הארץ יעשה משפט, כי על כן נאמר (ישעיהו כו כ) חבי כמעט רגע כו'.

וכן אמרו רבותינו ז"ל (בבא קמא ס) דבר בעיר - כנס רגלך. ואביי סכר כוי. ואמרו ב**ספר הזוהר** (פרשה זו דף לו) כי לא טוב להתראות בעידן ריתחא. וגם אמרו שבכל עידן ריתחא גם שיעשה המשפט על ידי הקדוש ברוך הוא לא יבצר מהימצא שם גם כחות חיצונים ומלאכים רעים כמדובר, ומה גם עתה בהיות על ידי מלאך גם שיהיה מצד הקדושה, ועל כן בהתאחזם בבני ישראל בטומאת אשמותם אין מידם מציל. על כן הוצרך יעבור הוא יתברך הקדוש והנורא שעל ידי היותו יתברך שם תיפול חתיתו ומוראו על כל כחות חיצונים לבלתי הקרב לישראל, ולמען מצוא פתחון פה נגדם, הכינם במצות קרבן פסח כאשר יבוא בס"ד. וזה עניין מאמרם ז"ל משל לכהן שתרומתו בבית הקברות כו' שאם לא היה נכנס שם הוא יתברך ח"ו היה מאבד את ישראל.

ד וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר ה' כַּחֲצֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרָיִם :

ונבוא אל ביאור הכתובים.

כה אמר ה' כו', והוא, בהזכיר מאמר מפורסם פעמים אין מספר ב**ספר הזוהר** כי בכל חצות לילה הוא יתברך בא אל גן עדן ומשתעשע שם עם כל קדושים הצדיקים אשר בקרבו. ובזה יאמר, כי הנה זולת היות מצרים מלאה גלולים ואין כבודו יתברך לבוא שמה, הלא תיכפל

התמיהה אל היות בעת שדרכו יתברך לבא בקרב קדושים להשתעשע בגן עדן עימהם שהוא בחצי לילה, שתראה תמורה בלתי הגונה לבא אז בקרב גילולים. לזה אמר, **כה אמר ה' כחצות הלילה כו',** כלומר, כמו החצות לילה הנהוג תמיד שהוא ליכנס אל מקום מלא קדושים, כמו זה אני מחשיב מה ש**אני יוצא בתוך מצרים** המלאה גילולים. והוא, כי הקדושה נקראת רשות היחיד כנודע, והטומאה רשות הרבים והפירוד, נמצא כי בהיכנסו יתברך בתוך מצרים יציאה תקרא באמת כי הטומאה היא החיצוניות, וזהו **אני יוצא,** כי אני מתייחס ליוצא בהיכנסי **בתוך מצרים.** והוא לבל תפסיד תרומתו כמדובר כי קדש ישראל לה' ראשית תבואתו. וכוונו ברמז הזה, לומר, כי כאשר אין התבואה ניתרת לאכלה כי אם על יד הפרשת ראשיתה, כן אין היתר לכל יצורי עולם ליהנות מהעולם מבלי ישראל, וכמאמרם ז"ל (תענית ג ב) על פסוק כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם כו'.

ה. וּמֵת כָּל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכוֹר פַּרְעֹה הַיֹּשֵׁב עַל-כִּסְאוֹ עַד בְּכוֹר הַשִּׁפְחָה אֲשֶׁר אַחַר הָרֵחָיִם וְכֹל בְּכוֹר בְּהֵמָה :

ואמר, כי במה יודע איפה, כי הוא יתברך בעצמו היה העושה ולא שרף או שליח. לזה אמר, **ומת כל בכור כו',** והוא, כי אילו היה על ידי שליח לא ימות ברגע אחד **כל בכור בארץ מצרים** ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה בכל עם הארץ ובכל העבדים ובכל בהמה, כי אין זה רק כח אלוהי לבדו. וזהו אומרו **כחצות הלילה כו'** ואז ברגע ההוא **ומת כל בכור.** ועל פי דרכו כיוון להורות שלא על כבוד המלך עשה בעצמו כי הלא היה **מבכור פרעה כו'** עד בכור בהמה הרי כי כמוהו היה גם בהמתו.

ו וְהָיְתָה צְעָקָה גְדֹלָה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם אֲשֶׁר כָּמֹהוּ לֹא נִהְיָתָה וְכָמֹהוּ לֹא תֹסִף :

ועדיין היה מקום לבעל דין לומר, מי יגיד שברגע אחד מתו כל אלה. לזה אמר, **והייתה צעקה גדולה בכל ארץ מצרים,** שעם שבכל בית צועקים על אשר בביתם, לא היו צעקות רבות, רק זוועה הבין שמועת צעקה כמו רגע אחד בכל הארץ, ואין זה רק להיות מיתת כולם רגע אחד תשמע זעקה אחת שיחד כולם נראים כקבוץ אחד. אך אם לא הייתה מיתת כולם כמו רגע רק אלו אחרי אלו, היו צועקים אלו עתה וזולתם אחריהם ויראו צעקות רבות. ועל דבר מבהיל כזה שתראה הכל צעקה אחת של עם רב ועצום, אמר, **אשר כמוהו לא נהייתה וכמוהו לא תוסיף.**

ז וּלְכֹל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יֶחֱרַץ-כֶּלֶב לְשֹׁנוֹ לְמֵאִישׁ וְעַד-בְּהֵמָה לְמַעַן תֵּדְעוּן אֲשֶׁר יַפְלֶה ה' בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין יִשְׂרָאֵל :

ושמא תאמר, אחר היות אז ישראל בלתי כשרים עדיין, אין זה שווה להניחם, כי הלא הקדמנו כי אפילו בהיות הפקידה על ידו יתברך ימצאון שם כחות מלאכים רעים חרשי משחית, ומה גם כי בכל מכה ומכה שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים היו בה **חרון אפו עברה וזעם**

וצרה משלחת מלאכי רעים כמפורש בהגדה, ואם כן גם בצאתו יתברך תוך מצרים אין תקנה כי הלא כחות הרוגז הנמצאים שם יחזיקו בכנף כל איש יהודי. על כן אמר, הנה זאת אעשה להם, כי הנה שמו יתברך הגדול ידבק בישראל השראה עצמית על גוזליו לרחף, באופן שגם שלא יבצר מהימצא שם משחיתים לא יהיו רק במושבותם של מצריים, אך במקום אשר שם בני ישראל מי ראה מהמשחיתים קדושת שמו הגדול המרחפת על עמו ישראל ולא יברח. ובמה יודע כי כן הוא, הלא עד ממהר הוא הכלב, והוא כי במקום אשר שם מצריים יחרצו הכלבים את לשונם לנבוח, אך לא בקרב ישראל. והנה אין זה כי אם שבמקום המצריים הכלבים צועקים בראותם את המשחיתים כנודע מרבותינו ז"ל (בבא קמא שם) כלבים צועקים מלאך המוות בא לעיר, אך במושבותם של ישראל הכלבים אילמים. ואין זה כי אם שאין שם שום משחית כי רוח ה' הייתה מרחפת עליהם, כי הפלה ה' בין ישראל למצריים כי ה' שם היה. וזהו **ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב כו'.** וזה יהיה למען תדעון על ידי כן **אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל,** כי השם הגדול הזה יפלה בין מצרים שאתם משחיתים ובין ישראל, עם היות שכל הפקידה נעשתה על ידו יתברך.

ח וְיָרְדוּ כָל-עֲבָדֶיךָ אֵלֶּה אֵלַי וְהִשְׁתַּחֲוּו-לִי לֵאמֹר צֵא אַתָּה וְכָל-הָעָם אֲשֶׁר-בְּרַגְלֶיךָ וְאַחֲרֵי-כֵן אֵצֵא וַיֵּצֵא מֵעִם-פַּרְעֹה בָּחֳרִי-אָף :

ולבל ימצא פתחון פה על עוון עבודה זרה, הקדים הוא יתברך שחיטת הפסח שימשכו ידיהם מהעבודה זרה שעבדו וישובו עד ה' בברית מילה, בל יהיה הפיתחון פה גמור. ובזה גלה מה שכתבנו, כי כל כוונתו יתברך בצאתו בתוך מצרים לא היה כי אם להפליא בין מצרים ובני ישראל בל יאחזום כחות חיצונים בעוונותם. ועל ידי כן **וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי** כדי **לאמר צא אתה כו',** שישתחוו לי כדי שיזכו **לאמר אלי צא כו',** שהוא כדי שימצאו חן בעיני לשמוע בקולם מיד באומרם אלי **צא אתה כו',** וזהו אומרו **לאמר** שאם לא כן הוא בלתי צודק.

ט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֹא-יִשָּׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה לְמַעַן רְבוֹת מוֹפְתַי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :
י וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עָשׂוּ אֶת-כָּל-הַמֹּפְתִים הָאֵלֶּה לִפְנֵי פַרְעֹה וַיְחַזֵּק ה' אֶת-לֵב פַּרְעֹה וְלֹא-שִׁלַּח אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ :

הנה אחר שלא נשאר רק נגע אחד איך יאמר **למען רבות מופתי כו'.**

וגם למה זה חוזר להזכיר מה ש**משה ואהרן עשו את כל המופתים האלה** אחר שנאמר הכל למעלה.

אך הוא להודיע ולהורות את אשר הפליא הוא יתברך לעשות. כי אין הדעת סובלת כפי הטבע מכת בכורות תבוא אל הפועל, כי איככה יוכל וראה פרעה את כל המכות הגדולות אשר ראו עיניו, וירא כי לא נפל דבר אחד מכל דברי משה ארצה, והיה אמיץ לבו ולא נמס כמים באמור אליו משה **כחצות הלילה כו' ומת כל בכור כו',** ואדרבה יצא **מלפניו בחרי אף,** ולא אמר כי

גם מכה זו תבוא, ככל אשר אמר ותהי, וימנע מלחזק את לבו, אך הוא פלאי ואין זה כי אם כח אלוהי המשגיא אותו לאבדו.

ט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֹא-יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה לְמַעַן רְבוֹת מוֹפְתַי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

וזהו אומרו **ויאמר ה' אל משה לא ישמע כו',** לומר, אל תתמהו אל מה שלא הודה, כי אם שאפילו יצא מעם פרעה בחרי אף, כי בזה הדור אתם ראו כי אין נופלים מדבריו יתברך ארצה. כי הנה טרם מכת הרם נאמר למשה (שמות ז ד) ולא ישמע אליכם פרעה כו', שבישרו הוא יתברך מאז שעד עשותו את כל המכות עד ישלחם יחזק את לבו למען יבוא אל הפועל רצונו יתברך, וזהו **ויאמר ה',** כלומר **ויאמר** מאז **אל משה לא ישמע אליכם פרעה.**

י וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עָשׂוּ אֶת-כָּל-הַמֹּפְתִים הָאֵלֶּה לִפְנֵי פַרְעֹה וַיְחַזֵּק ה' אֶת-לֵב פַּרְעֹה וְלֹא-שִׁלַּח אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ :

וכן היה, כי **משה ואהרן עשו את כל המופתים האלה** שהם תשע המכות לפני פרעה שעיניו ראו ולא זר, שהיה הדעת נוטה יתן אל לבו לשלחם לפחות בהתראה העשירית ולא יסתפק כי גם בה ילקה כאשר בכל הקודמות. אך אמור מעתה, כי אין זה כי אם כחו יתברך כי **ויחזק ה' כו' ולא שלח** עד בא עליו גם העשירית כאשר גזרה חכמתו יתברך והודיעו מאז.

פרק יב

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר :

ב הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה :

ג דַּבְּרוּ אֶל-כָּל-עֲדַת יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בָּעֲשֹׂר לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וְיִקְחוּ לָהֶם אִישׁ שֶׂה לְבֵית-אָבֹת שֶׂה לַבָּיִת :

ד וְאִם-יִמְעַט הַבַּיִת מִהְיוֹת מִשֶּׂה וְלָקַח הוּא וּשְׁכֵנוֹ הַקָּרֹב אֶל-בֵּיתוֹ בְּמִכְסַת נְפָשֹׁת אִישׁ לְפִי אָכְלוֹ תָּכֻסּוּ עַל-הַשֶּׂה :

ה שֶׂה תָמִים זָכָר בֶּן-שָׁנָה יִהְיֶה לָכֶם מִן-הַכְּבָשִׂים וּמִן-הָעִזִּים תִּקָּחוּ :

ו וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וְשָׁחֲטוּ אֹתוֹ כֹּל קְהַל עֲדַת-יִשְׂרָאֵל בֵּין הָעַרְבָּיִם :

ז וְלָקְחוּ מִן-הַדָּם וְנָתְנוּ עַל-שְׁתֵּי הַמְּזוּזֹת וְעַל-הַמַּשְׁקוֹף עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר-יֹאכְלוּ אֹתוֹ בָּהֶם :

ח וְאָכְלוּ אֶת-הַבָּשָׂר בַּלַּיְלָה הַזֶּה צְלִי-אֵשׁ וּמַצּוֹת עַל-מְרֹרִים יֹאכְלֵהוּ :

ט אַל-תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נָא וּבָשֵׁל מְבֻשָּׁל בַּמָּיִם כִּי אִם-צְלִי-אֵשׁ רֹאשׁוֹ עַל-כְּרָעָיו וְעַל-קִרְבּוֹ :

י וְלֹא-תוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ עַד-בֹּקֶר וְהַנּוֹתָר מִמֶּנּוּ עַד-בֹּקֶר בָּאֵשׁ תִּשְׂרֹפוּ :

ראוי לשים לב:

א. למה היה הדבור הזה לאהרן גם הוא עם משה,

וגם בדברם אל ישראל כאומרו **דברו אל כל עדת כו'.**

ב. אומרו בארץ מצרים, ומה גם **לרש"י** ז"ל שכתב מרבותינו ז"ל כי היה חוץ לעיר, ולמה הוזכר המקום שהיה בו, ומה גם כי כל שאר הדברות שם היו כצאתו את העיר.

ג. אומרו החדש הזה לכם, כי מלת **לכם** מיותרת.

ד. למה חוזר ואומר **ראשון הוא לכם** שהוא הקודם ובשינוי לשון, כי הם שתי קושיות:

אחת, למה היה כפל עניין,

שנית, למה במלות שונות.

ה. אומרו דברו כו' לאמר, כי אם הוא לאמר עדת ישראל לזולת, לא יתכן, כי למי יאמר נא ישראל, ואם הוא לאמר משה ואהרן לישראל, הרי נאמר לאמר למעלה,

ועוד שאם כן היה לו ליכתב קודם לאומרו דברו כו'.

ועוד, אומרו ויקחו להם איש שה כו', כי מלת **איש** מיותרת, ומה גם שהוא לשון יחיד שיורה שאיש אחד לוקח.

ואם הוא שאיש אחד היה יכול לעשות קרבן פסח לבדו היה מתיישב, אך לא כן הוא.

וגם אומרו לבית אבות שה לבית, שעם היות כי פשוטו הוא שיקחו בית אב אחד שה, ואם יהיו מרובים יהיה שה לבית, ואם ימעט הבית יתמנו עליו שכנים, עם כל זה לא יבצר מהראות היות הלשון בלתי מיושב,

א. באומרו בית אבות ולא אמר בית אב,

ב. אומרו שה לבית, למה תאר הדבר אל הבית ולא אל בני אדם כאומרו בית אבות ואומר הוא **ושכינו כו'** שהוא על האנשים.

אמנם, הנה אמרו רבותינו ז"ל **במדרש חזית** (שיר השירים רבה ב יט) כי כאשר אמר משה לישראל החדש הזה אתם נגאלים אמרו ישראל איך אנו נגאלים ומצרים מלאה מעבודה זרה שלנו כו'. והנה ראוי לשים לב אומרו כשאמר משה החדש כו'. ומהראוי שלא יאמר אלא כשאמר משה לישראל שהם נגאלים אמרו לו כו', כי לעניין העיכוב עבודה זרה מה לי בחדש ההוא מבשאר ירחים, שמורה כי החדש ההוא מורה העיכוב וגורם אותו עם העבודה זרה כי זה וזה גורם.

ועוד, כי הלא מאז אמר להם כה אמר ה' פקד פקדתי אתכם כו', ובאומרו אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים והצלתי אתכם מעבודתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה כו', מאז היה להם לאמר היאך אנו נגאלים ומצרים מלאה מעבודה זרה שלנו.

אך הנה לבוא אל העניין נקדים:

א. כי הנה ידוע כי עבודה זרה של מצרים הייתה מזל טלה ויהיו עובדים אל הטלאים דוגמת מזלם למעלה.

ב. כי ידוע הוא כי מזל טלה הוא המיוחד לחדש ניסן שהוא הראשון שבמזלות.

ונבוא אל העניין.

והוא, כי הנה רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל לגאלם, לפיכך ציוה למו ימשכו ידיהם מהעבודה זרה שהיו עובדים, הוא את מזל טלה ודוגמתו, הם הטלאים, וישחטו אותם ויעשו בם שפטים, ויאכלו אותם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו, להורות כי כפרו בו, ודבקו בו יתברך בדם מילה להורות כי עבדי ה' המה חתומים בחותמו. והנה אין ספק כי הלא יחרד לבם בשומעם כי בחדש ניסן הם נגאלים, באומרם מי יתן והיה בחדש זולתו כי עתה יאכלם חדש זה את חלקי ישראל. כי הלא לא ימנע, או יש כח במזל טלה לנגד את ישראל ומה גם בחדש ניסן שהוא ממשלתו, אם אין. אם יש בו כח, איך נגאל בחדשו שיעצר כח עלינו. ואם אין בו כח, לפחות יהיה לנו החדש הזה לצור מכשול מזכרת עוון עבודה זרה שלנו ולא נהיה לרצון לפניו יתברך, כי הלא הימים ההם והזמן ההוא יחלישו כח גאולתנו בהעלות חמת זיכרון עבודה זרה שלנו לפניו יתברך. ועל כל שתי הבחינות הנאמרות יש ויש ניגוד בהיות בארץ מצרים. כי אם יש כח במזל, יהיה להם מעיר לעזור, ואם אין בו לא יבצר מהיות גם הוא לשכים לנו כי במקום שבו חטאנו איך נושע בו ולא יזכר עונינו בו. הן זאת היתה נהמת לב בני ישראל בשומעם החדש הזה אתם נגאלים, ויחרדו לאמר, הלא מצרים שהוא מקום שחטאנו בו מלאה מעבודה זרה שלנו שהיא מזל טלה המושל בחדש הזה ואיך נגאל באלה.

ובזה נבוא אל עניין הכתובים, והוא, כי ראה הוא יתברך והנה להיות ראויים ליגאל צריכין אל מצות דם פסח ודם מילה, שהוא ככתוב אצלנו שצריך סור מרע ועשה טוב, משוך ידיהם מהעבודה זרה בדם פסח, והכנס תחת שעבוד ה' בדם מילה. וירא והנה אם בלי הקדמת **החדש הזה לכם כו'** אמור יאמר להם יקחו **בעשור לחדש הזה איש שה לבית אבות כו'**, הלא יאמר נא ישראל אוי לי מפאת המזל כי ינגדנו, ומה גם בחדשו, וגם להיות בארץ מצרים מקום החטא ואיך שם נוכל להימלט מידו. ואוי לנו מצד המצריים כי הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו.

ולא עוד כי אם שגם לפני ה' יהיה לנו החדש והמקום והשה למזכיר עוון להיתפס כי בו חטאו במקום ההוא להיותו דוגמת מזל החדש ההוא ואיך יגאלו באלה. על כן גזרה חכמתו יתברך כי טרם הזכיר להם לקיחת השה יקדימו להם שיגאלו בחדש הזה בארץ מצרים, כי בדבר הזה בלבד אין פחד רק מהמזל פן ינגדם, להסיר תחלה מורך לבם מהמזל ומהמקום. אך לא מהעם. כי עדיין לא הוזכר השה שיקחוהו לזבוח את תועבת מצרים לעיניהם שיפחדו מהעם, אך אחר הבטיחם מהמזל והמקום, יקל אחרי כן גם להסיר מלבם מוראת לבם מהעם כי בא להם העניין לאט אחת לאחת, מה שאין כן אם היו שומעים שני הדברים כאחת.

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַהֲרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר :
וזה החילו **ויאמר ה' כו' בארץ מצרים לאמר**

ב הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה :
החדש הזה לכם כו', לומר, הלא מוראם הוא מהמזל העוזר למצרים, וגם בחדש ניסן, באופן כי טוב טוב היה ליגאל בחדש זולתו, על כן הנני מבשר ואומר כי בארץ מצרים מקום מושפע ממנו ראוי **לאמר** כי **החדש הזה** הוא מזל טלה, **לכם** ישראל הוא **ראש חדשים,** שאדרבה יהפך לכם לראש ולעטרת צבי תמיד, וזהו אומרו **לאמר**. והוא מאמרם ז"ל (תענית כט) האי מאן ראית ליה תיגרא בהדי גוי לתבעי בניסן כו'. ויהיה על ידי תשובתם בו **בדם פסח ובדם מילה.**

ואחרי אומרו שהוא **ראש חדשים,** אמר, אל יעלה על רוחכם שאמרי **ראש חדשים,** הוא להיות ראשון למנין חדשים. כי לזה הנה כבר הוא לכם ראשון לחדשי השנה גם עד כה, שכל השנים שבתורה אפילו במה שקודם לגאולת מצרים נמנים מניסן, ואם כן לא אמרתי רק **ראש חדשים** להשפיע בו לכם טובה.

ג דַּבְּרוּ אֶל-כָּל-עֲדַת יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בָּעָשֹׂר לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וְיִקְחוּ לָהֶם אִישׁ שֶׂה לְבֵית-אָבֹת שֶׂה לַבָּיִת :
ואחרי אומרו זה, אמר, **דברו אל בני ישראל לאמר ויקחו כו',** לומר, דברו זה האמור שהוא **החדש הזה כו'** תחילה, כדי לאמר אחרי כן **ויקחו כו'.** כי אחרי יודעם שהוא יתברך מהפך החדש מקטגור לסנגור ולא יפחדו מהמזל, ושגם לא יהיה להם למזכרת עוון, יחליפו כח לבטוח בה' כי גם יצילם מהמצריים פן יסקלום בזבוח את תועבת מצרים לעיניהם. וזהו אומרו **לאמר,** כלומר **דברו אל כל עדת בני ישראל** את ההקדמה הנזכרת, כדי **לאמר** אחרי כן **ויקחו איש כו'.** באופן, שבשמוע תחילה שלא ייראו מן המזל אלא שאדרבא יהפך להם לאוהב, יקבלו גם כן בשומעם שגם יצילם מהעם מקל וחומר, מה שאין כן אילו היו שומעים מתחילה עניין השה בעשור לחדש שיפחדו ויראו כי יבאו להם קול שני פחדים קול מהמזל ומהעם יחד.

ולהיות כל כוונת העניין על עניין השה לקרבן, רצה הקדוש ברוך הוא יטפלו בדבר כהן ולוי וישראל, וזהו אל משה שהוא לוי, ואל אהרן כי כבר נתבשר שיהיה כהן כמו שאמרו ז"ל (זבחים קב א) על פסוק הלא אהרן אחיך הלוי, וישראל באומרו **דברו אל כל עדת בני ישראל כו'.** עם היות שלא הייתה אז עבודה במצרים, וגם שהשה הלז היה לכם קטגור, אל יקשה בעיניכם התהפכו לסנגור, כי הלא זאת עשו להגדיל מידה טובה על מידת פורענות. והוא, כי אם בעבודכם את הטלה היה כל אחד עובדו בפני עצמו, עתה בשחוט אותו לה' יהיה על ידי

רבים, **שה לבית אבות,** באופן שיופלג פועל המצווה הנעשית בו על פועל העבירה, כי אינו דומה מרובים העושים את המצווה למועטים כו'.

וזאת שנית תעשו, שיהיה זה על ידי אחדות ש**תכוסו על השה,** וזהו **ויקחו כו'.**

ד וְאִם-יִמְעַט הַבַּיִת מִהְיוֹת מִשֶּׂה וְלָקַח הוּא וּשְׁכֵנוֹ הַקָּרֹב אֶל-בֵּיתוֹ בְּמִכְסַת נְפָשֹׁת אִישׁ לְפִי אָכְלוֹ תְּכֻסּוּ עַל-הַשֶּׂה :

ואם ימעט כו'. והנה זה הוא לפי פשוטו של מקרא.

עוד יתכן, רמז להם בעיקום תיבות הכתוב באומרו **ויקחו איש שה כו'** כאשר הערנו, והוא, כי עם שאין המקרא יוצא מידי פשוטו, עם כל זה לא יבצר רמז בהיאמר בלשון זה, כאשר הערנו למעלה, לרמוז טוב טעם אל העניין להסיר לב ראשי עם הארץ מלהרהר בדבר. והוא ככתוב, כי לא יבצר מהתחמץ לבבם בשומעם **יקחו איש שה לבית אבות כו'** וישחטו אותו באמת, באמור, היתכן יהיו כל עיני מצרים רואות וכלות את עם בני ישראל שיראו את הכל שוחטין וכיצד צולין ואוכלין את אלוהי מצרים ולא יסקלום. ואם הוא כי המצווה מגין עליהם, הלא יאמרו היעלה על לב איש יהפך העוון לזכות ויעשה הקטגור סנגור להצילם מיד מצרים כמו דאדר נתהפך מיגון לשמחה כך ניסן יתהפך לראשך עטרת שלא יסקלום וגם ליגאל. על כן נוסף על פשט הכתוב רמז להם, כי אילו השה מעולם לא היה להם סנגור, הלא כמו זר יחשב יתהפך עתה מקטגור לסנגור.

אך הנה בראשיתו היה סנגור, כי יעקב נקרא שה כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** צז ו) שעל כן לא רצה ליקבר במצרים בל יהיו המצריים שהם בשר חמורים נפדים ביעקב שנקרא שה, כי פטר חמור נפדה בשה. וגם יצחק ניתן תמורתו איל שהוא שה ואין לך סנגור גדול מזה. וגם לאברהם היה סנגור, שנחשב לו האיל כאילו הקריב את יצחק בנו. וזה ירמוז לומר אם תראה השה מתהפך מקטגור לסנגור אל תתמה על החפץ, כי הלא **ויקחו להם** כלומר שלהם הוא, כי הלא ה**שה** הוא **לבית אבות,** כי הוא מהאבות, אלא שהוצאתם אותו מהקדושה אל הטומאה בעבוד אותו לשם עבודה זרה, ועתה יהיה **שה לבית,** כלומר, מה שהיה חוצה בטומאה תחזירוהו אל הבית. באופן, כי תחילתו היה סנגור אלא שהוצאתם אותו חוצה לצד הטומאה ועשיתם אותו קטגור, ועתה חוזר אל ראשיתו, והוא דבר קל מאד לשוב לראשיתו.

ובזה יתכן לפי הרמז הזה לדרוש גם מלת **איש** המיותרת, שהוא לומר **איש שה,** כלומר, הנקרא מאבות איש, שהוא איש תם, הוא שה כי זה שמו כמדובר מרבותינו ז"ל. וגם **שה** הנזכר הוא **לבית אבות,** שהוא גם לאברהם ויצחק כאמור. ועתה **שה לבית,** כי אינכם רק כמחזירים אותו לראשיתו הביתה.

והנה ראוי לשית לב בכללות העניין.

א. למה נאמרה מצווה זו מראש חודש אחר שלא היה להם לקחת השה עד יום העשור.

ב. למה היה למשמרת עד ארבעה עשר בין הערבים, שאם הוא על הביקור, יום אחד היה די.

ג. למה היו נמנים רבים על השה, וגם שיהיה נאכל למנויו בלבד.

וגם ראוי לשית לב אל היכנסו שלא לנוכח **ויקחו כו' ולקח הוא ושכנו כו'** ואחר כך אומר **תכוסו** לנוכח.

ועוד, למה הוציא העניין בלשון **תכוסו** ולא אמר לשון מנין.

וגם אומרו במכסת נפשות, למה מייחס העניין אל הנפש.

אמנם, הנה רצה הקדוש ברוך הוא להפך שה דעבודה זרה אל הקדושה כמדובר, ואין ספק כי מי יתן טהור מטמא. אך הנה צריך תחילה הפשטות כסוי חטאה שעל השה מטומאות בני ישראל אשר השרו על המין ההוא בעבדם אותו, ואחרי כן השרות בו קדושה והלבש אותו מחלצות. על כן גזרה חכמתו יתברך, שיהיה הציווי מיום ראש חדש, הוא התחלת שליטת מזלו, לבלתי הניח להתחיל לחול בו כח שליטה חיצונית. והוא, כי מאז יקבלו ישראל מצווה זו בלבם, ועל ידי מחשבה טובה זו שהקב"ה מצרפה למעשה לקחת השה להקריבו לה', תספיק מחשבה טובה זו של קדושה להפשיט מהשה כל בחינות טומאתו בו. והוא, כי הנה ידענו כי זה לעומת זה עשה האלוהים, וכאשר אין דבר של קדושה למעלה שלא יוכלל מעשר בחינות כנודע, כן לעומת זה כל דבר טומאה נכלל מעשר בחינות טומאה, על כן רצה הקדוש ברוך הוא טרם יקחו השה תהיה להם בלבם מחשבת לקיחתו עשרה ימים, למען על ידי זכות המחשבה יפשיטו מעל השה עשר כחות טומאתו, למען לא ישלחו את ידיהם בקחתם אותם בעת טומאתו בו.

ומעתה צריך להלביש בו קדושה שירצה לקרבן לה', על כן צריך ילקח על ידי רבים כי זכות הרבים תעזור. וזה מפאת נפשותם הקדושות, כי כרובם כן יפליגו קדושה בדבר אשר יעשו כנודע, כי על כן אינו דומה המצווה הנעשית על ידי רבים לנעשית על יד יחיד. וגם על ידי המנות עליו הוא אחדות שעל ידי כן תשרה הקדושה שכל ענינה אחדות כנודע. ועל ידי כן תחת כסוי חטאה, נעשה לו מכסה קדושה. ועל כן אפקיה המנוי בלשון מכסה באומרו **מכסת** ובאומרו **תכוסו,** כלומר תעשו מכסה על השה הוא **במכסת נפשות** שהוא כעין מכסה הנפשות של ישראל, שהוא לבושים מכלול קדושה על ידי המצוות כנודע מעניין חלוקא דרבנן, כן **תכסו על השה.**

ו וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וְשָׁחֲטוּ אֹתוֹ כֹּל קְהַל עֲדַת-יִשְׂרָאֵל בֵּין הָעַרְבָּיִם :

ולהיות כי עתה תשרה בו קדושה להיות פסח לה', הוא שם בן ארבע ישתבח לעד, על כן צריך יהיה קשור בכרעי המטה ארבעה ימים שבעליו מקדש את השם בן ארבע אשר חילל בעבדו עבודה זרה. ועתה כנגד ארבע אותיותיו אשר חילל מערה למות נפשו לקדשו, באמור המצריים את העבריים למה קשרתם את אלוהינו בכרעי המטה ומשיב לו הישראלי לשוחטו לשם אלוהי, הנה בזה שם נפשו מנגד על מנת שיסקלו אותו לקדש שם ה', והיה ארבעה ימים כמספר אותיות שמו יתברך. כן בימים ההם על ידי כן, גם השה שעל ידו מקדש את ישראל את ה' קונה קדושה יום יום ארבעה ימים להיות ראוי לשם קרבן לשמו הגדול בן ארבע ישתבח לעד אמן, ואחרי כן טרם עבור גבול הארבעה ימים עודנו תוך גבולם בין הערבים ושחטו אות.

ז וְלָקְחוּ מִן-הַדָּם וְנָתְנוּ עַל-שְׁתֵּי הַמְּזוּזֹת וְעַל-הַמַּשְׁקוֹף עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר-יֹאכְלוּ אֹתוֹ בָּהֶם :

עוד יתכן בעניין ארבעה ימים והשחט בין הערבים, בשום לב גם אומרו **ולקחו מן הדם ונתנו על שתי כו'**, כי אומרו **ולקחו מן הדם** הוא מיותר, והיה די יאמר **ונתנו מן הדם כו'.**

ועוד, מה עניין **המזוזות והמשקוף.**

ועוד, עניין האכל הבשר צלי אש ומצות על מרורים ולא נא ומבושל, והיות ראשו על כרעיו ועל קרבו, עם היות שבכל אלה יש צפוני סודות, גם לנו ניתן רשות לדרוש צד רמז מה. והוא, כי הנה אחד מהדברים אשר החי יתן אל לבו באשר הוא יהודי, הלא הוא, כי גם ישוב ויתחרט מאשר חטא על הנפש ולא ישוב עוד לכסלה, לא יעלה על רוחו כי צדיק הוא ומה לו עוד לעצבים להיות נעצב על כל אשר חטא ואשם כי לה' אלוהינו הרחמים והסליחות. שאם כן איפה, כי יעשה איש אחד ממצות ה' אשר לא תעשינה ויחייב את ראשו באחת ממיתות בית דין, אם ישוב מחטאתו אשר חטא ויהיה כל ימיו בתשובה האם יפטר מן המיתה או דוגמתה כנגד מדתה לכפר בעדו, לא כן ודאי כנלמד מרבותינו ז"ל, כי לא יכופר אם לא במיתה או מעין המיתה ההיא, כי אף גם כשבטלו ארבע מיתות, דין ארבע מיתות לא בטלו או מירוק העוון מעין חטאתו אשר חטא

ונבוא אל העניין, והוא, כי הנה חטאו ישראל במצרים בעבודה זרה. והנה העוון ההוא כלל דברים רבים:

א. חילול ה' כי ברבים עזבו את ה' בתבנית שה אוכל עשב.

ב. זביחת קרבנות לפניה, וגם קבלת דמן, וגם אכילה מזבחי מתים מתקרובת העבודה זרה.

ג. כריעה והשתחוויה לפניה. והנה על כל אלה בא האלוהים למרק עוון ישראל ולטהרם מאשמותם.

ועל כן, על האחד, והוא, חילול ה', על כן לעומת זה יקדשו את ה' ויערו למות נפשם בארבעה ימים שהיה שה לבית קשור בכרעי מיטתו ארבעה ימים, מסתכנים למות בידי המצריים. כי

כולם יקבצו בפתחי ישראל לאמר להם מה זאת, ואומר להם קשרתיו לשוחטו לשם אלוהי, והמצרי יראה וכעס שיניו יחרוק ונמס נגד איש הישראלי לנתחו לנתחיו. ועל מנת כן שם הישראלי את נפשו מנגד למות על קדוש שמו יתברך תחת אשר חללו. והיה ארבעה ימים כנגד ארבע אותיות ה' אשר חיללו כמפורש למעלה, ובשכר זאת אלוהים לא עזבו ביד מבקשי נפשו. ובזה שווה לו זכות אברהם שקדש שם שמים בכפרו בעבודה זרה, שעל כן הפילו נמרוד לכבשן האש, וה' אשר הצילו אז הציל גם עתה את בניו בעשותם כמעשהו. והיה מקחו מבעשור כנגד עשר ניסיונות שנתנסה אברהם, כי כן בכל אחד מהעשרה ימים מאז נצטוו, היו בצער מחשבת ניסיון הלקיחה לעיני כל מצרים, כאילו נתנסו עשר פעמים. והיה מקחו בבקר לעומת תפלת שחרית שתקן אברהם.

ועל הדבר השני שעבדו את השה בזבחים, שעל כן היה ראוי בשלח יעבורו גם הם בזה, זה חסדו יתברך אשר עשה שקבל תמורתה את שחיטת השה כדין צבור שעבדו עבודה זרה שדינם בסייף. והיה זה להם בזכות יצחק, כי כאשר קבל יצחק על עצמו לישחט קרבן לה' לקדש שמו, קבל תמורתו את האיל תחתיו, כן גם לישראל אחר שהערו למות נפשם קבל הוא יתברך השה תמורתם. וזהו **ושחטו אותו כו' בין הערבים** שהוא לזכור זכות יצחק שתקן תפילת בין הערבים. מה שאין כן לקיחת השה שמן הסתם היה בעשור בבקר מעין תפלת שחרית שתיקן אברהם.

והעבודה שאחר הזביחה שזבחו לעבודה זרה, שהיא קבלת הדם, על כן **ולקחו את הדם,** שתחת היותם ראויים שילקח דמם על אשר עשו כן לעבודה זרה, יועיל להם זכות יעקב שנצטער על ידי דם כאשר הובאה לפניו כתונת בנו טבולה בדם.

ולהיות שעיקר הגנת זכות האבות הוא בהיותם כאחת כעובדא דאליהו בבבא מציעא (פה ב), על כן אחר הרמז כל אחד בפני עצמו נרמזו שלשתן כאחד במתן הדם. וזהו **ונתנו על שתי המזוזות כו' ועל המשקוף** שהם האבות כמו שאמרו ז"ל ב**שמות רבה** (יז ג), שתי המזוזות יצחק ויעקב והמשקוף הוא אברהם.

ח וְאָכְלוּ אֶת-הַבָּשָׂר בַּלַּיְלָה הַזֶּה צְלִי-אֵשׁ וּמַצּוֹת עַל-מְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ׃

ולא בלבד יכופר עוונם, כי אם גם בזכות זה יצאו לחירות, ועל כן יאכלו אותו צלי אש כי יצאו משעבוד עבודה זרה לחירות, שהצלי הוא דרך חירות כנודע.

ושמא תאמר איך יכופר עוון אשר אכלו שאר בשר תקרובת ועבודה זרה באוכלם דרך חירות ושמחה. לזה אמר **ומצות על מרורים יאכלוהו,** באופן יזכרו צרותם אשר היו למו בהיותם עובדי עבודה זרה.

ט אַל-תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נָא וּבָשֵׁל מְבֻשָּׁל בַּמָּיִם כִּי אִם-צְלִי-אֵשׁ רֹאשׁוֹ עַל-כְּרָעָיו וְעַל-קִרְבּוֹ :
עוד ציוה לנו יתברך שכל תמצית בחינת טומאת העבודה זרה וארסיותה הדומה ונמשל לדם לא ישאר בלבם, שלא יטעמו מאומה מדבר יהיה בו מדמו, ועל כן יהיה צלי אש ששואבת כל הדם אפילו דם האיברים שלא פירש, ועל כן לא תאכלו נא משום דם האיברים שלא פירש, וכן אפילו **בשל מבושל במים,** שנשאר דם מתבשל במים **כי אם צלי אש.** והנה כיוון לתקן כל דבר מעניין הזביחה וכל הנמשך ממנה בתקרובת העבודה זרה.

ועל העבודה השנית שהיא כריעה והשתחוויה, אמר, כי לעומת אשר השתחווית למה שהיה עבודה זרה שלך, עתה יתהפך, כי עתה תהיה מה שהיה דוגמתה לפני מחלליה כורעת ומשתחווה, וזהו **ראשו על כרעיו ועל קרבו.**

עוד אפשר, רצה הקדוש ברוך הוא לעשות בשה שהוא תמורתם ארבע מיתות בית דין, סקילה בהשליך אותו ארץ לשוחטו, וחנק באחוז בעור וסימנים בגרון לשוחטו, והרג בשחיטה, ושרפה בצלי אש שהוא מעין שרפה מה שאין כן בנא ומבושל.

והנה ממוצא דבר, אם החי יתן אל לבו אל עניין מקראי קדש אלה, ימצא רמז יקר ונעים להעיר לו אזן, לעמוד על נפשו להצילה מיד חרב היצר הרע אשר טרוף טורף אותה ויטמאה. בל יתייאש מן הרחמים באמור כי מי יוכל לו, כמאמר קין אליו יתברך (**תנחומא** בראשית ט) באמור אליו מי הרג את הבל, אמר לו אתה הרגתו שנתת בי יצר הרע, אמר לו הקדוש ברוך הוא אתה עשיתו רע. כי הלא יקשה על מאמרם ז"ל איך יאמר הוא יתברך אתה עשיתו רע, האם מעצמו אינו רע. אך הוא, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל ב**ספר הזוהר** (ח"ב קסג א) כי לטובת האדם ניתן בו יצר הרע, כאשר הביאו משל למלך ובנו עם השפחה, שאמר לה המלך פתי את בני בכל מאמצי כח ליטמא בך, ואת הבן אמר אם תתחזק נגדה לבל תטמאך, הרבה ארבה שכרך, נמצא שהשפחה גרמה כל טובו. כך היצר הרע סיבת כל טוב הצדיק הנוצח אותה.

כלל הדברים. כי לולא היה האיש משולל יצר הרע לא היה זוכה לאושר העולם הבא, וגם על ידו משתמש לכמה מצות כנודע. ואילו האדם, בהתחיל היצר הדע להשכים לפתחו כעני ודל השואל לא היה נותן לו יד, לעולם היה תחתיו. ואדרבה יהיה לו מעיר לעזור לעבוד את ה' בשני הלבבות הם שני היצרים, וכמו שאמרו ז"ל בירושלמי (ברכות ט ה"ה) על ומצאת את לבבו נאמן לפניך, שאפילו היצר הרע של אברהם היה נאמן אליו יתברך, שהוא מאשר לא נאמר את לבו. באופן כי גם אשר פתהו יצרו ויוכל לו, אל יתייאש באומרו איככה אוכל להשיבו אל הקדושה להיות לו לעבוד את ה' בכל לבבו, כי הלא התורה תרמוז, כאילו אמרה, תאמר

אל כל איש חכם לב כי ממה שיראה האדם בעשור לחדש ניסן שהשה שהיה עבודה זרה יוכלו להביאו לקדושה, כן יעשה האדם אל יצרו הרע. וכינה אותו בשם זה כי שה עולה כמו היצר.

והנה תחילה היה **שה לבית האבות** בכל הכנותיו כי היו מושלים ביצרם, וזה ירמוז **ויקחו להם** כל איש **שה** שהוא היצר אשר היה **לבית אבות,** באברהם ומצאת את לבבו, וההיקש ביצחק ויעקב, ועל כן לך אחר שורשך ואל תניח את היצר הרע כי אם הביאהו אל הבית, וזהו **שה לבית,** כי גם בו תעבוד את ה'.

או ירמוז שה לבית עניין מאמרם ז"ל, כי בזאת יבחן אשר הוא צדיק תמים, אשר לא יעשה בתוך ביתו מה שלא יעשה במקום רואים. וזה ירמוז שה לבית, שתקח השה לך לעבוד את ה' גם לבית, במקום שאין אנשים.

או יאמר שה לבית, משכהו לבית המדרש (קידושין ל ב). **ואם ימעט הבית** מהיות כדאי נגדו לשעבדו ותבוא לחטא, התחבר לשכניך, **ולקח הוא ושכנו** את היצר הרע. והוא, שיעשה דרכי תשובה בחברה עם אחרים, שזכות רבים יעזרו להכניע את היצר הרע. ואם כל זה לא יועיל לך נגדו וישיאך לחטא, תעשה כרב עמרם חסידא (קידושין פא א) שהיה עולה בסולם לעליית שתי הבנות ולא היה יכול להעמיד עצמו ולחזור מאמצע הסולם עד שצעק נורא בי עמרם ויקבצו אליו אנשים ויאמרו איה האש ויאמר כי אש היצר הרע היה בוער בו ועתה בבואכם הכנעתיו וכבשתיו. וזה יאמר **תכסו על השה,** שהוא קבוץ עם על היצר הדע לדכאו.

עוד רמז באומרו **מכסת** ובאומרו **תכסו,** כי על ידי קבץ האדם רבים לעשות תשובה כאחת וקבצם להכניע את היצר הרע כמדובר, גורמים שעל ידו **מכסת נפשות,** הם לבושי נפשותם, היא חלוקה דרבנן, יהיה סיבה להמשיך בה מכסה לשה של טהרה, שגם יצרו יתלבש קדושה. וזהו **תכסו על השה,** כעניין ומצאת את לבבו האמור באברהם. ועל ידי כן אז יכנע ולא יבקש לך תחבולות נגדך כדרכו, כי אם **שה תמים** מתנהג בתמימות. גם **זכר** גבר על חטאיו עד גדר התייחס לבן שנה יהיה לכם. והוא מה שדרשו ז"ל (יומא כב ב) על **בן שנה** שאול במלכו, מה **בן שנה** בלא חטא אף שאול בלא חטא, כן יהיה זה לך על ידי אשר ציוויתיך. ולא בלבד תשית לבך להכשיר עצמך, כי אם להחזיר בתשובה שלמה את הזולת, ולא בלבד לרשעים, כי אם לטובים ולרעים, לחזור כל אחד מאשר חטא בין רב למעט. וזהו מן הכשבים שהם בעלי ענוה וכשרון, ואחריהם מן העזים הם הרשעים עזי פנים עזי נפש גם מהם תקחו.

ואל יעלה על רוחכם לומר הלא שבנו והשבנו גם את הזולת, מעתה אין לנו צורך עוד לעמוד על משמרתנו לבל יפתנו יצרנו, כי הלא כבר הוא חלל בקרבנו. אל תבטח בו, כי דע איפה כי הלא לא ייחל כי אם עד תסיח דעתך כי אז יחרץ להפילך כבראשונה, על כן עמוד על

משמרתך ושמרהו בל יעלה עליך. וזהו **והיה לכם למשמרת,** כי אין לכם מנוחה ממנו עד לעתיד בזמן הגאולה שעתיד הקדוש ברוך הוא להביאו ולשחטו בפני צדיקים ורשעים כמו שאמרו ז"ל (סוכה נב א). וזהו והיה לכם למשמרת כי צריך שימור עד זמן ארבעה עשר לחדש הזה לעתיד לבוא. כי בניסן נגאלים ובניסן עתידים ליגאל. ואז בטרם ליל חמשה עשר שתהיה בו עיקר השמחה, עתיד הקדוש ברוך הוא לשוחטו בפני צדיקים ורשעים. וזהו **ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל בין הערבים** שהוא בערב ימי הגלות והתחלת הגאולה.

ומעתה מעת תשוב בתשובה מן אז תחדל לחטא, וגם שביטלתה היצר הרע ממך, דע כי לא יבצר מהשאר לך ארסיותו, כעניין דבר בכעס, המשך אחר הנאות הגוף וכיוצא, על כן עשה זאת והשתמש מהבחינות ההם לטובה. והוא, כי מהמתייחס אל הדם הוא ארסיות חלאת רתיחת כעס וכיוצא, תן כעסך להשפיל רמים וחטאים, כי תרעיש הכפתור והסיפים. ולמה שלא תיעצר כח להתחיל מהמשקוף הוא הרם מכולם, התחיל בסיפים. וזהו **על שתי המזוזות.** ואחר כך על המשקוף.

ועל דבר ההנאות ואכלו את הבשר בלילה הזה הוא העולם הזה הדומה ללילה (בבא מציעא פג ב), תאכל באופן משולל דם הוא משל אל כוונת רתיחת תגבורת כח הגוף, כי אם כצלי האש שמחמת האש נשאר הבשר משולל דם כי שאבתו האש.
ולא עוד, כי אם להרחיק ממך שאור שבעיסה הוא היצר הרע, צריך שבכל עת מאכלך לא תשמח רק תזכור מרורות אשמותיך שיהיו נגדך תמיד, או חרבן בית המקדש. וזהו אומרו **ומצות.** שהוא, שעם שלילת שאור שבעיסה צריך שעל מרורים יאכלוהו, מה שאין כן בשמחת משתאות ששם השטן מקטרג.

או ירמוז אם תרצה ליהנות מהיצר הרע בלילה הזה, שהוא בעולם הזה הדומה ללילה (בבא מציעא פג ב) בעניין מאכל ומשגל וכיוצא בהם, יהיה בשלשה תנאים:
א. **צלי אש** שלא יהיה רק על פי התורה שנקראת אש, שלא תרבה אכילה ושתיה רק בשבתות וימים טובים, ולא לפניות הנאת הגוף רק לקיים התורה, וכן במשגל על פי התורה במקום מצווה ולכוונת קיום זרע קדוש, שעל ידי כן היצר הרע אינו שמח כי אם מצטמק ורע לו כצלי שעל האש, כי אש דת היא נגדית אליו.
ב. שלא תהנה כקובע ועושה עיקר רק כאוכל טרם יחמץ וזהו **ומצות**.
ג. **על מרורים,** שבכל הנאותיך תזכור גלות השכינה וחרבן הבית. או בזמן הבית תזכור מרורי אשמותיך.

אך **אל תאכלו** ותהנו מעל יצר הרע נא, שהוא משולל אש התורה רק לרצותו במותר לך. ולא בלבד זה, כי אם גם לא תאמר אאחוז מזה וגם מזה, ולא אעשנו כבשר הנצלה באש שמתיך

כל לחות הבשר, שהוא שלא יהנה מהיצר הרע רק בצמצום על פי נקודת התורה שאז ניתך היצר הרע כבשר במו אש, אך אעשה כבשל מבושל במים, שכל דם האיברים שלא פירש נשאר בו ומתבשל במים. כי אערב מעט מדם היצר הרע עם מימי התורה כעניין הרבות הנאה במותר לי וכיוצא. אל תעשה כן, כי הלא עוד מעט ויגבר ויקום עליך. כי אם צלי אש שעל ידי כן יהיה תמיד נכנע אליך, **ראשו על כרעיו ועל קרבו.**

ובמכילתא (ה)

והיה לכם למשמרת, מפני מה הקדים לקיחתו של פסח לשחיטתו ארבעה ימים, היה רבי מתיא בן חרש אומר, ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים (יחזקאל טז), הגיע שבועתו שנשבע הקדוש ברוך הוא לאברהם שיגאל את בניו ולא היה בידם מצוות שיעסקו בהם כדי שיגאלו שנאמר שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה ערום מכל מצוות, נתן להם הקדוש ברוך הוא שתי מצוות **דם פסח ודם מילה** שיתעסקו בהן כדי שיגאלו שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי כו' ואומר גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו, לכך הקדים לקחתו של פסח לשחיטתו ארבעה ימים שאין נוטלין שכר אלא על המעשה ע"כ.

וראוי לשים לב:

א. אומרו היה רבי מתיא כו', שהיה לו לומר אמר רבי מתיא כו'.

ב. מה בא ללמד בעניין הכתובים, כי הלא יראה שהוא פשוטן של כתובים.

ג. כי אחר שהגיע זמן שבועתו יתברך לאברהם, מה צורך היה שיעשו מצות.

ד. שמביא הכתובים שלא כסידרן במקומם, כי שם נאמר תחילה פסוק ואראך מתבוססת בדמיך ואחריו פסוק שדים נכונו כו' ואחריו פסוק והנה עתך עת דודים.

ה. למה היו שתי מצוות, והלא העושה מצווה אחת מטיבין לו ונוחל את הארץ כו' (קדושין לט ב).

וגם למה נתייחדו אלו מזולתן

ו. כי אומרו שיעסקו בהן כדי שיגאלו הוא לשון מיותר.

ז. מאי ואומר, הלא ראיה מפורשת היא כי נזכרו השני דמים, וגם הוא במקומו.

ח. אומרו לכך כו', כי אין לנפקותא זו שייכות אל האמור כלל, לא אל הקדימה ולא אל היותה ארבעה ימים.

ט. אומרו שאין נוטלין שכר כו' שנראה שבא לתת טעם אל האמור, ואין זה הטעם כלל, וגם הוא דבר פשוט שאין צורך לאומרו.

אמנם, לבוא אל הביאור, נשית לב אל קושיא זו, והיא, כי הנה לפי סדרן של מקראות ולפי פשט לשון אומרו בדמיך חיי, הלא ישפוט שכל אדם הפך דרשת רבי מתיא. והוא, כי שני דברים הם:

א. מציאות הגאולה.

ב. הציל ממות נפש בכור כל מבני ישראל פן יספו גם הם ככל בכורי מצרים.

ולפי הנראה מדברי התורה יראה כי **דם פסח** היה לפסוח הוא יתברך על פתחי בני ישראל להציל ממות נפש בכורי ישראל, **ודם ברית** הוצרך גם הוא להיות לרצון דם הפסח כי זאת חוקת הפסח כל ערל לא יאכל בו. ואם כן איפה הגאולה לא על מצות אלו הייתה, רק על שבועת האבות. וזהו עניין סדר הכתובים במקומם, ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי שהוא החיים שלא ימותו בכוריך והוא בדם פסח. ובלי ברית מילה אין הקרבן לרצון, על כן ואומר לך בדמיך חיי, הוא דם ברית גם הוא, שעל ידי שניהם ניתנו לך חיים. אך לעניין הגאולה, שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה מכל מצות, לכן ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים שהגיע זמן שבועתו יתברך לאברהם, ועל דברת שבועת אלהים גאלתיך. ולפי זה הוא הפך דברי רבי מתיא. ואם כך היה, לא היה לנו טעם אל קדימת הלקיחה כאשר בסברת רבי מתיא כאשר יבוא בס"ד.

ונבוא אל הביאור, והוא, כי הנה סתם **מכילתא** הוקשה לו מפני מה הקדים לקיחתו כו', כלומר, שאם על ביקור המומין, די ביום אחד. אמר, כי הנה על עניין הכתובים שביחזקאל היה רבי מתיא בן חרש אומר עניין אחד הפך מה שנראה פשט סדר הכתובים, ועל ידי מאמרו אנו לומדים לשאלתנו, כי לכך הקדים לקיחתו כו'.

והוא, כי הוא היה אומר כי לעניין הגאולה ידברו הכתובים, כי ראה יתברך כי הגיע זמן שבועתו יתברך לאברהם כי הנה עתך עת דודים אך לא היו בידם מצות כו'. והעניין, כי יש הפרש בין היות הגאולה על דברת שבועת אלוהים, ובין היות על זכות ישראל. משל למלך שמת אהובו ונשאר ממנו בן בלתי הגון ואומר לו בשביל אביך אטיב עמך, אך כשהבן כשר אומר לו מלבד אהבת אביך אעשה בגינך כי טוב אתה. ומה בין זה לזה, כי בחלוקה הראשונה לא יתמיד להיטיב לבן, ובקלה שבסיבות יהפך לבו אם יחטא הבן באחת מכל חטאת אשר לא תעשינה, מה שאין כן אם טוב הבן כי גם הוא יחזיק להוסיף להיטיב לו.

על דרך מאמרנו על מקרא שכתוב (דברים ז יב) ושמר ה' אלהיך לך את הברית כו' ואהבך כו', כי הלא עקב ישמעון כו' שיתן להם מה שנשבע לאבות אין זה שכר, **ועוד** אומרו ואהבך כו' שיורה שעד כה לא אהבו. אך הוא, שאומר הוא יתברך, הנה עלי ברית אבותיך להיטיב לך, אך והיה עקב תשמעון שתזכו אתם בכשרונכם, זאת אעשה כי ושמר ה' אלהיך לך לצד אחד

את הברית כו' ויעשה בגינך. כי הנה ואהבך מצד עצמך זולת אהבת אבותיך, ותרוויח ריבוי הטובות כי הנה וברכך כו'.

על דרך זה אמר הוא יתברך ביציאת מצרים הנה עתך עת דודים לגאול אני אותך בזכותם, אך אם אינכם זוכים מצד עצמכם, בקלה שבסבות לא יחול טובכם, על כן אני חפץ תהיו אתם גואלים עצמכם בזכותכם. וזהו אומרו לא היו בידם מצות כדי שיגאלו, כלומר, שיגאלו מעצמם מבלי זכות אבותם. כי את ערום ועריה ערום מכל מצות. על כן נתן להם שתי מצות דם פסח ודם מילה. והוא, כי חויבו להיות שתיהן בהכרח. כי הלא היו עובדים את הטלה כנודע, והעובד עבודה זרה שתים הוא צריך לתקן, אחד, הסיר הטומאה, ואחר כך הכנס תחת הקדושה שהוא מעין סור מרע ועשה טוב. ומה גם בזה כי היו עובדי עבודה זרה. והסיר עצמם מהטומאה, הוא על ידי דם פסח שהוא שחיטת השה שהיו עובדים, כמו שנאמר משכו וקחו כו' משכו ידיכם מעבודה זרה וקחו כו'. ואין זה מספיק, אלא שאחר געול הטומאה צריך ליכנס תחת שעבוד אלוהי אמת, שהוא לחתום בחותמו הוא חותם ברית קדש להיות עבד לה', וזהו ואראך מתבוססת כו', שהם השני דמים.

ולפי זה שיעור המקראות כך הוא, ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך, ועל ידי כן ואומר לך בדמיך חיי כו' ליגאל. ולמה הוצרכו לדמים אלו, מפני כי רבבה כצמח השדה כו' שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה, ואת ערום מכל מצות, על כן הוצרכו השני דמים הנזכרים.

ושמא תאמר למה מיהרת לתת אלו המצות מיד כעת, הלא הוא כי לא היה פנאי, כי הנה ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים שהגיע זמן השבועה.

ושמא תאמר מי הגיד לרבי מתיא שכך הוא הפירוש שבשביל הגאולה הוצרכו השני דמים ושלא נעשתה על שבועת אברהם, והלא סדר הכתובים וגם מלת חיי, יורה שהיו על חיות נפש כל בכורי ישראל. לזה אמר, ואומר גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו. כי פסוק זה מגיד בפירוש כי בזכות הדמים הללו נגאלו, כי לא בלבד בדם פסח, כי אם גם בדם בריתם שולחו אסיריו ממצרים שהוא בור אין בו מים. ומזה נלמוד אל ביאור המקראות ההם על הגאולה. ולפי זה אומרו לשון חיי, הוא, כי אם לא היו נגאלים בזכותם היו מתים שם, שהיו משתקעים בעבודה זרה ומתים ככל אשר מתו בימי החשך. כאומרם המבלי אין קברים שהמרו על ים בים סוף כי לא היה להם מה שיגן עליהם.

והנה עד כה הביא מה שהיה אומר רבי מתיא בכתובים ההם, ומזה למד בעל המאמר, ואמר לכך הקדים כו', לומר, מאשר למדנו מרבי מתיא שליגאל הוצרך סור מהטומאה על ידי דם פסח והכנס תחת כנפי השכינה בדם מילה, שמזה למדנו, שצריך להקדים קרבן פסח להסיר

הטומאה תחלה ואחר כך לקבל עול מלכות שמים בדם מילה. עוד שנית, שאין לומר כמאן דאמר בשמות רבה (יט י), שמלו ישראל בלילה שהריחו ריח פסחו של משה, שאחר שמציאות הגאולה תלויה בדבר, למה ייעד הגאולה מאז, והייתה המילה בספק אם ימולו עד עת היציאה ממצרים. אלא הוי אומר כי לכך הקדים לקיחתו לשחיטתו ארבעה ימים, כדי שיהיה להם זמן לכל. כי לצאת ממצרים צריך יהיה להם כח ולא יהיו חולים, וידוע כי המל הוא חולה עד עבור שלשה ימים, על כן רצה יתברך ימולו וימתינו השלשה ימים שיבריאו לצאת. ולימול תחילה ואחר כך לקחת את הפסח אי אפשר, כי היה נמצא העשה טוב קודם לסור מרע. על כן יקחוהו בעשור, הרי התחלת הסור מרע וגעילת העבודה זרה כאומרו משכו ידיכם מהעבודה זרה וקחו כו'. ואחר כך נמולים ועוברים שלשה ימים, ואחר כך שוחטין הפסח בין הערבים לשים הדם על הפתח, והוא לגמור הדבר בזמן העת הידוע. נמצא כי מאז ציוה יתברך קחת השה, כיוון לזרזם באופן יהיה להם פנאי לשתי המצות כמדובר.

והנה אחר מאמר זה (ב**מכילתא** שם) חולק רבי אלעזר הקפר על רבי מתיא ואומר שלא היו חסרים ישראל מצות. וזה לשונו:

וכי לא היה בידם של ישראל ארבע מצות שאין כל העולם כדאי להן, שלא נחשדו על העריות, ולא על לשון הרע, ולא שינו את שמם, ולא שינו את לשונם כו'.

על כן אחר אמור בעל מאמר זה כל עניינו, שהוא תלוי במה שלא היו ביד ישראל מצות ליגאל עד שנתן להם הקדוש ברוך הוא דם פסח ודם מילה, הוקשה לו מה שמקשה רבי אלעזר הקפר וכי לא היו בידם ארבע מצות שלא נחשדו כו'. על כן אמר שאין נוטלין שכר אלא על ידי מעשה, כלומר כי אותם ארבע מצות היו בשב ואל תעשה, אך רצה הקדוש ברוך הוא לתת להם מצות מעשיות לתת להם שכר שיגאלו בזכות עצמם, על כן נתן להם מצות אלו. וזהו אומרו למעלה שיעסקו בהן כדי שיגאלו, שהוא על ידי עסק ומעשה.

י וְלֹא-תוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ עַד-בֹּקֶר וְהַנּוֹתָר מִמֶּנּוּ עַד-בֹּקֶר בָּאֵשׁ תִּשְׂרֹפוּ׃

יא וְכָכָה תֹּאכְלוּ אֹתוֹ מָתְנֵיכֶם חֲגֻרִים נַעֲלֵיכֶם בְּרַגְלֵיכֶם וּמַקֵּלְכֶם בְּיֶדְכֶם וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחִפָּזוֹן פֶּסַח הוּא לַה׳׃

אמר, ראו עתה כי הקרבן הלז הוא הנותן כח ליציאתכם. כי הנה כדרך החוגר מתניו ולובש מנעליו ונוטל מקלו בידו לצאת לדרך, ובחפזון נוטל פרוסה ואוכל כמתהלך מן הבא בידו, ללכת בכח האכילה ההיא, כן תעשו אתם. כי ככה תאכלו אותו מתניכם חגורים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם, להורות כי בכח אכילת הפסח תלכו לדרככם ותצליחו. ואל יראה לכם כי באכול אותו בחפזון יורה על העדר קדושה, כי הנה גם ש**ואכלתם אותו בחפזון,** קדושתו אתו, כי **פסח הוא לה׳** ומפסח אלוהיכם אתם אוכלים.

או יאמר, וככה כו', שהוא עניין הנודע מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** ה) כי לא יצאו ישראל ממצרים אלא בזכות האמנה, וזה אחשוב בכוונת הכתוב. והוא, כי אמר אלוהים, הנה כי עשו את הפסח **צלי אש** ככל מצוותו **ועל מצות ומרורים יאכלוהו,** ואולי לבם לא נכון בהאמנת היציאה. ומה גם כי עדיין בעת אכלם שהוא טרם חצות לילה לא ראו מכת הבכורות ולא ידעו אם ישלחם פרעה או יחזק לבו כבראשונה, ולא יעשו את הפסח רק לבלתי עבור מצות משה בשם ה', אך עדן לא יאמינו צאת מני חשך ביום ההוא, מה יועילו בקרבנם. ומה גם שאין מהפסח נאכל במזבח דבר, ואכילתם היא במקום מזבח כנאכל לאישים, ואם כן לא לרצון יהיה. ואיך **הנותר באש ישרף** כנותר מקרבן אשה, והלא טוב היה הנותר מהנאכל למחוסרי אמנה.

ועל כן, אחר אומרו עניין האכילה ש**הנותר באש ישרף,** אמר, **וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים כו',** שהוא בהכנות הוראת היותם יוצאים לדרך על כל פנים, שעל ידי כן מורים גודל האמנתם שילכו משם. כי טרם ראות מכת בכורות האמינו באלוהים שודאי יוציאם, והנה מוכנים במתנים חגורים ומנעליהם ברגליהם ומקליהם בידיהם ואוכלים בחפזון. ואמר הוא יתברך, שעל ידי האמנה זו אכילתם קדש **פסח לה'** כנאכל לאישים, מה שאין כן בחסרון אמנה, שלא לרצון יהיה רק כמאכל חול. ועל ידי המנחה הזו שתעשו לי **פסח לה', ועברתי כו'** לקבל ריח ניחוככם. והוא שירצה ה' יעשו את שלהם בהאמנה ואחרי כן הוא יעשה את שלו, כעניין מה שנכנסו בים באמונה ואחר כך קרע להם את הים

יב וְעָבַרְתִּי בְאֶרֶץ-מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה וְהִכֵּיתִי כָל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד-בְּהֵמָה וּבְכָל-אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי ה' :

אמרו רבותינו ז"ל (ב**מכילתא** ז יב):

ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך, והכתי כל בכור אני ולא שרף, ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ולא שליח, אני ה' אני הוא ולא אחר ע"כ.

והלא יקשה במאמרם זה כי אחר שההעברה בארץ מצרים היא להכות, איך עושה שתי חלוקות אחת מההעברה ואמר עליה אני ולא מלאך, ואחת על ההכאה, שעל אומרו והכתי אמר אני ולא שרף.

ועוד כי שרף ומלאך ושליח אחד הם, ולמה חלקם ושינה שמותם.

וגם אומרו אני שלשה פעמים, ולא אמר אני ולא מלאך ולא שרף ולא שליח.

ועוד אומרו אני ה' אני הוא ולא אחר, מי לא ידע בכל אלה שהוא הוא ולא אחר.

אמנם הנה כתבנו למעלה, שכיוון הוא יתברך להבריח כל כחות הטומאה מעל בניו, ושעל כן לא ישלטו בם על טומאת אשמותם מהעבודה זרה שעבדו, וזהו אשר יפלה ה' כו' (שמות יא ז), והוראה לזה היה מה שלא חרץ לאיש כלב את לשונו כמדובר.

ונבוא אל העניין, והוא כי הנה הוקשה להם הכתוב, שהיה ראוי יאמר **ועברתי בארץ מצרים והכתי כל בכור בלילה הזה מאדם כו',** ולמה הפסיק באומרו **בלילה הזה,** בין ההעברה וההכאה, ואמר בכל אחד **בארץ מצרים.** אך הוא, שכל אחד עניין בפני עצמו.

וגם למה סמך לזה עניין **שפטים** שעשה **באלהי מצרים.**

ועוד למה חזר ואמר **אני ה'.**

על כן אמרו כי שלשה עניינים הם:

א. מה שהפלה ה' בין מצרים כו', שמחבר ומתלווה הוא יתברך אל בניו לבל יאחזום כחות חיצונים בעידן ריתחא וילקו גם הם, וזהו **ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה.**

עוד חלוקה שנית היא הכאת האנשים.

ג. הכאת **אלהי מצרים.**

והנה ידוע כי כל מלאך סתם האמור בתורה הוא שר הפנים מטטרו"ן ששמו כשם רבו, כמאמרם ז"ל (סנהדרין לח ב) על פסוק הנה אנכי שולח מלאך לפניך כו' וכאומרו הנה מלאכי ילך כו'.

והנה היה הדעת נוטה לפי כבודו יתברך, כי על עניין הראשון היה די ישלח מלאכו הגדול הנזכר שהוא מלאכו סתם, והוא יספיק לשלא יתדבקו כחות חצונים בישראל, ולא שיכנס הוא יתברך בעצמו במקום מלא גילולים.

ועל הדבר השני, ישלח שרף שהוא מסוג מלאכי הדין.

והשלישי, והוא לאלוהי מצרים שהיא עביות טומאה יותר מהכל, לא ישלח כח קדושה רק יפגיע בו כיוצא בו כח טומאה גדול מהם, כמו שאמרו ב**ספר הזוהר** (פרשת תזריע דף נ) על נגע הבית שכח טומאה, נכנס ודוחק את הראשון. וזה האחרון יקרא שליח, שהוא אחד ממשלחת מלאכי רעים, על דרך מלאך המוות שקוראים אותו רבותינו ז"ל שליח דברייתא. על כן בא הכתוב לדעת רבותינו ז"ל, להודיע כי מרוב חיבתו יתברך לא עשה כן, רק ועברתי כו' אני ולא מלאך. והכתי כו' אני ולא שרף. ובכל כו' אני ולא שליח, כי אם הכל בידו יתברך.

ואומרו אני ה' אני הוא ולא אחר, הכוונה, כי חש הוא יתברך בל יקרנו כמאמר הזקנים (עבודה זרה נד ב) שאמר להם אותו האדון אם הקדוש ברוך הוא שונא העבודה זרה למה אינו מבטלה, והשיב לו, אילו לא היו עובדים אלא למה שאין העולם צריכים לו כן הוא, אבל עובדים לשמש ולירח, וכי יאבד עולמו מפני השוטים, אמר לו יבטל השאר ויניח אלו, אמר [לו] שלא

יאמרו כי אלו שהניח יש בהם ממש. ובזה יאמר **אני ה' אני הוא כו'**. והוא, כי אחרי אומרו **ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים,** אמר, אל יעלה על רוחכם בעשותי שפטים באלהי מצרים והניחי השאר אולי יש ממש בשאר, לא כן הוא, כי אם **אני הוא ולא אחר** כי אין זולתי.

ועל דרך הפשט יאמר, ראו עתה מה שאעשה בשבילכם. כי הלא **ועברתי בארץ מצרים** הידועה שהיא מלאה גילולים, **והכתי כל בכור כו'** אפילו את הבהמה שאינו לפי כבודי, **ובכל אלוהי מצרים** שהם כחות טומאה **אעשה שפטים** על ידי. ולא שתחזיקו לי טובה על הכנסי בשבילכם במקום טמא שהוא על שידבק בי חלילה מטומאתם, כי לא כן הוא חלילה, כי אם אני ה' כהווייתי אז בטרם עברי ממצרים כי לא דבק בי מאומה. כלומר, כי מה שיש להחזיק לי טובה אינו אלא על הכבוד, שאינו כבודו יתברך לבא במקום טומאה חלילה, לא שידבק בקדושתי דבר כי **אני ה'** לא שניתי.

או יאמר אני ה', פן יאמר איש הלא אלוהי מצרים לא ירעו ולא ישחיתו, ולמה משחיתם את הארץ. על כן אמר מה שאז **בכל אלהי מצרים אעשה שפטים,** הטעם הוא, למען תדעו כי אני ה' המכה ולא שליח, כי הנה מבלעדי אין יכול לעשות בהם שפטים. ובזה יוקח ראיה אל מכת הבכורות כי גם היא על ידי כי הכל נעשה כאחד.

יג וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לְאֹת עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר אַתֶּם שָׁם וְרָאִיתִי אֶת-הַדָּם וּפָסַחְתִּי עֲלֵכֶם וְלֹא-יִהְיֶה בָכֶם נֶגֶף לְמַשְׁחִית בְּהַכֹּתִי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

יד וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לָכֶם לְזִכָּרוֹן וְחַגֹּתֶם אֹתוֹ חַג לה' לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם תָּחְגֻּהוּ :

טו שִׁבְעַת יָמִים מַצּוֹת תֹּאכֵלוּ אַךְ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תַּשְׁבִּיתוּ שְׂאֹר מִבָּתֵּיכֶם כִּי כָּל-אֹכֵל חָמֵץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹם הָרִאשֹׁן עַד-יוֹם הַשְּׁבִעִי :

טז וּבַיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא-קֹדֶשׁ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִקְרָא-קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם כָּל-מְלָאכָה לֹא-יֵעָשֶׂה בָהֶם אַךְ אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְכָל-נֶפֶשׁ הוּא לְבַדּוֹ יֵעָשֶׂה לָכֶם :

יז וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-הַמַּצּוֹת כִּי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצֵאתִי אֶת-צִבְאוֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-הַיּוֹם הַזֶּה לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם :

יח בָּרִאשֹׁן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב :

יט שִׁבְעַת יָמִים שְׂאֹר לֹא יִמָּצֵא בְּבָתֵּיכֶם כִּי כָּל-אֹכֵל מַחְמֶצֶת וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מֵעֲדַת יִשְׂרָאֵל בַּגֵּר וּבְאֶזְרַח הָאָרֶץ :

כ כָּל-מַחְמֶצֶת לֹא תֹאכֵלוּ בְּכֹל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם תֹּאכְלוּ מַצּוֹת :

הנה אומרו על הבתים אשר אתם שם הוא מיותר, כי הרי נאמר למעלה **ונתנו על המשקוף כו'** ואין ספק כי על הבתים אשר הם שם היה.

וגם אחר אומרו **על שתי כו,** היה ראוי יאמר **על הבתים כו'** כי שם מקומו יותר מבכאן.

ועוד, אומרו וראיתי את הדם ופסחתי כו', היתכן יצטרך הוא יתברך לראות את הדם כדי לפסוח.

ועוד, אומרו ולא יהיה בכם נגף כו', כי בכלל אומרו **ופסחתי** הוא.

ועוד, כי אומרו **למשחית** הוא מיותר ומשולל הבנה.

ועוד, אומרו והיה היום הזה לכם לזכרון וחגותם כו', כי אומרו **לכם** הוא מיותר, ומה גם כי הזיכרון שעל ידי החג אינו רק לדורות החוגגים ולא להם ואיך יאמר **לכם**.

ועוד, אומרו חוקת עולם תחגוהו הוא בכלל הקודם.

יג וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לְאֹת עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר אַתֶּם שָׁם וְרָאִיתִי אֶת-הַדָּם וּפָסַחְתִּי עֲלֵכֶם וְלֹא-יִהְיֶה בָכֶם נֶגֶף לְמַשְׁחִית בְּהַכֹּתִי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

אך הנה אחרי אומרו יתברך **ועברתי כו' והכתי כו',** אמר אלוהים, הלא תאמרו אלי שאם כן איפה **למה** צריך אות **על המשקוף כו',** הלא הכל גלוי לפניו יתברך.

ואם הוא מפני המשחיתים, הלא טוב טוב היה לא יהיה האות על הבתים כי אם על כל מצחות כל בכורי ישראל, ואז גם כי תהיה מכת בכורות על ידי משחית אין פחד, כי הלא ידעו כי על כן ניתן בהם סימן לבל יגעו בהם, וכעניין הכתוב (יחזקאל ט ד) והתווית תו על מצחות האנשים כו' ואשר בו התו אל תגעו. לזה אמר, אל יעלה על רוחכם כי האות הוא לי חלילה, כי הלא **והיה הדם לכם לאות,** שהוא שתראו את הדם ותבינו ותשכילו כי הוא להורות כי זה היה ראוי ליעשות בכם לישפך דמכם על הטלה אשר עבדתם וה' ברחמיו נתנו תמורתכם. והן זאת תשובה גמורה תוך לבם, כעניין בכל קרבן אשר יקריב איש על אשר חטא על הנפש, כי יתן אל לבו כי כה משפטו ליעשות בו כאשר בבעל חי ההוא, וזהו אומרו **לכם לאות.**

ובזה צריך יהיה **על הבתים אשר אתם שם** ולא במצחכם, כי מנגד תראו את הדם ותשיתו לב, מה שאין כן אם יהיה על מצחכם שלא תראוהו. ועל כן היה הדם מבפנים ולא בפתח מבחוץ כמו שאמרו ז"ל (**מכילתא** ז מח) **לכם לאות** ולא לאחרים לאות ללמד שיהיה מבפנים ולא מבחוץ לזולתם. ועל ידי כן שיהיה לכם לאות בלבבכם שהוא עניין תשובה, אז איני אומר **וראיתי הדם** כי אם את הדם, שהוא, אשר נתרבה על ידי הדם בהיות לכם לאות, הוא המלאך וכח קדוש הנעשה על ידי התשובה, ועל ידי כן **ופסחתי עליכם.** והוא, ככתוב אצלנו על מאמרם ז"ל (יומא פו ב) גדולה תשובה שזדונות נעשות כזכיות, שהוא כי על כל עוון ששב ממנו מקיים מצות עשה ובורא מלאך קדוש.

ושמא תאמרו נעשה זה וזה, כי נשים הדם לאות על הבתים לעשות תשובה כמדובר, וגם תצווה למשחיתים בל יגעו בנו ותעשה המכה על ידי המשחיתים ולא על ידך כי אינו כבודך לעבור במקום גילולים וגם להכות בטמאים ובבהמותיהם ובאלוהיהם הטמאים מהכל. על כן

אני אומר לכם, כי דעו איפה, כי לא תוכלו מלט מיד המשחיתים אם תהיה המכה על ידי משחית. והוא, כי הלא ידענו מ**ספר הזוהר** כי בכל עידן ריתחא שבחרו להחבא כד"א חבי כמעט רגע, הוא על כי המשחית מביט במצחות האנשים שמכירים בהם אשמותיהם החקוקים ורשומים שם, ואז גם למי שלא נצטווה להכותו בפקידה ההיא, כיון שמצא מקום להכותו לא ימיש מלעשותו, כי לא ישית לב אל מחשבות ה' לבלתי פקוד עליו חטאתו כעת.

ועל דרך זה הוא מאמרו יתברך, והוא, כי הנה ישראל לא יבצר מהיות על מצחם רושם עוון העבודה זרה ובלורית וכיוצא, כמו שאמרו ז"ל (**שיר השירים רבה** ב ו) עם מקרב גוי לא נאמר אלא גוי מקרב גוי כו' הללו עובדי עבודה זרה כו', ועל כן גם כי יחזרו בתשובה מדעתם על ידי אות הבתים לא ימיש לגמרי כל רושם מצחותיהם, ועל כן לא יבצר מהמשחיתים משלוח יד בהם. וזהו אומרו **ולא יהיה בכם נגף כו',** לומר, מה ש**לא יהיה בכם נגף למשחית** מן המשחיתים, הוא **בהכותי בארץ מצרים** על ידי עצמי, אך בהיות רשות למשחית לא יבחין ויתן בכם נגף. והוא, כי גם שבמקצתם יטהרו רשומי מצחם, לא יבצר ישארו בקצתם ויפגעו בם. וזהו אומרו מה שלא יהיה בכם מציאות נגף הוא **בהכותי כו'** אך לא בהיות על ידי חרשי משחית.

או יאמר והיה הדם כו'. לומר, הנה יאמר נא ישראל אם היינו יחד ישראל ומצריים, יוכרח תהיה אתה ה' המכה פן ישלח המשחית ידו גם בישראל, כי כשניתן רשות למשחית אינו מבחין. אך הנה ישראל לבדם בבתיהם, ועל כן למה תמנע מלשלח משחית אל בתי כל מצריים וציוה עליהם שבבתי ישראל אשר בהם הדם אל יגעו. לזה אמר **והיה הדם כו',** והוא, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** יח ד) כי היו בכורי מצרים באים לשכב בבתי ישראל באומרם כי שם לא יהיה בהם נגף, והיה הוא יתברך בא ומכה המצריים ומניח את בכורי ישראל שעמהם במטה. ובזה יתכן יאמר, אילו לא היו מצרים בבתיכם כן היה, שיהיה הדם למשחיתים לאות שלא יבואו בבית איש יהודי.

אך הנה **הדם לכם לאות,** ולא על עצמכם, כי אם **על הבתים אשר אתם שם** לשמור הבתים גם מהכות שם משחית את זולתכם אשר יהיו בם. ועל כן אם יבואו משחיתים לנגוף את המצריים אשר שם לא יבחינו וינגפו גם אתכם. אך בהיות על ידי, **וראיתי את הדם ופסחתי עליכם** בפרטות.

ושמא תאמרו יכו המשחיתים בארץ מצרים, ובבתי ישראל ה'. לזה אמר, מה ש**לא יהיה בכם נגף למשחית** הוא **בהכותי בארץ מצרים** כולה. כלומר, אך אם בארץ מצרים יהיה על ידי משחיתים יתפשטו גם בבתי ישראל ויהיה בכם נגף בשביל המשחית הנכנס בבתים. כי בתתי להם רשות בכל המצריים יתפקרו להתפשט באומרם הללו עובדי עבודה זרה והללו וכו', מה

שאין כן בבלתי תת להם שום שליטה שלא יערבו אל לבם לשלוח יד כלל. וזהו **ולא יהיה בכם נגף** בשביל המשחית **בהכותי וכו'.**

יד וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לָכֶם לְזִכָּרוֹן וְחַגֹּתֶם אֹתוֹ חַג לַה' לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם תְּחָגֻּהוּ :

ושמא תאמרו אם כן איפה על דבר גדול כזה, למען יהיה **לזיכרון,** ראוי היה לעשות היום עתה חג לנו ויום טוב שישאר לזיכרון לנו תמיד. לזה אמר, אינכם צריכים כעת חג לזיכרון, כי הלא **והיה היום הזה לכם לזיכרון.** כי דבר גדול כזה אין צריך תחוגו בו לזיכרון בשנה הזאת, כי עיצומו של יום מספיק להיות לכם לזיכרון, כי אתם בעלי הנס שתראו בעיניכם, וזהו אומרו **לכם**. אמנם **וחגותם אותו כו' לדורותיכם,** למען יהיה גם להם זיכרון, ועל ידי החג יזכרו שהוא דבר רשום.

ושמא תאמרו הלא נהפוך הוא, כי אנו בני דור זה נחוג אותו, אך דורות שאחרינו שלא נעשה להם נס למה יחוגו בו. לזה אמר **חוקת עולם תחגוהו,** לומר, כי אם לא היו ישראל אז נגאלים והיו נשארים שקועים תוך גילולי מצרים, היה העולם מתבטל, כי לא נברא רק לשיקבלו ישראל את התורה, נמצא כי חק זה הוא בשביל העולם, ואם כן הוא נוגע אל כל דור ודור, וזהו **חוקת עולם תחגוהו.**

טו שִׁבְעַת יָמִים מַצּוֹת תֹּאכֵלוּ אַךְ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תַּשְׁבִּיתוּ שְׂאֹר מִבָּתֵּיכֶם כִּי כָּל-אֹכֵל חָמֵץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹם הָרִאשֹׁן עַד-יוֹם הַשְּׁבִעִי :

וכיון שכן הוא, עשו רמז אל בריאת העולם במה ש**שבעת ימים מצות תאכלו,** כנגד שבעת ימי בראשית. **אך ביום הראשון** שהוא יום ארבעה עשר **תשביתו שאור,** כי בו הושבת שאור שבעיסתכם על ידי ניסיון שחיטת השה, כי הערתם למות נפשכם בזבוח את תועבת מצרים לעיניהם. אך חיוב הכרת אינו רק **מיום הראשון עד יום השביעי,** שהוא מאז ראיתם את מעשה ה' כי נורא, הוא כאילו אז נברא העולם מה שהיה מתבטל אם לא הייתם יוצאים אז, כנודע מ**ספר הזוהר** כי אם עוד מעט היו שוהים מליגאל, היו נשקעים בטומאתם ונאבדים חלילה.

טז וּבַיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא-קֹדֶשׁ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִקְרָא-קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם כָּל-מְלָאכָה לֹא-יֵעָשֶׂה בָהֶם אַךְ אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְכָל-נֶפֶשׁ הוּא לְבַדּוֹ יֵעָשֶׂה לָכֶם :

והנה בסוף פרשה זו אמרו רבותינו ז"ל ב**שמות רבה** (יט ח), כי שבעת ימי הפסח הם כנגד שבעת ימי בראשית. ובזה יאמר, שביום הראשון, שהוא כנגד יום ראשון של מעשה בראשית שבו נברא כל כללות העולם אלא שהיו הפרטים בו בכח ויצאו יום יום אחרי כן, יהיה מקרא קדש. וביום השביעי שהוא יום קריעת ים סוף שבו הוכללו כל הנסים כנגד יום שבת של בריאת העולם שבו הוכלל קיום כל הבריאה, כמפורש אצלנו על פסוק ויכל אלהים ביום

השביעי באר היטב, על כן גם הוא מקרא קודש. **כל מלאכה לא יעשה.** כאשר ביום ראשון של בריאה שהייתה הבריאה בדקות כאשר ביארנו במקומו בדבר רוחני. וכן ביום שבת לא היה רק רוח נפשי להשפיע כח נפשי בעולם לקיומו, כמפורש אצלנו על פסוק שבת וינפש שאלמלא כן היה העולם אבד, על כן גם בשני אלה **כל מלאכה לא יעשה בהם.** רק **אשר יאכל לכל נפש,** כאשר היה אז עניין נפשי כמפורש במקומו.

ושמא תאמרו למה צריך שני מיני זכירה, אכילת מצות וחג. לזה אמר, מה ש**ושמרתם את המצות** הוא לזכור הנוגע אתכם, **כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם,** טרם יחמץ בצקם, עם היות שצבאותיכם ששים ריבוא לבד מטף וזקנים ועוברות ומניקות שבכל ארץ מצרים, שהיה צריך שלשה או ארבעה ימים להכין ולהיקבץ ולנסוע יחד, כאשר הפליגו רבותינו ז"ל בנס זה על פסוק ומארצות קבצם כו' (**שוחר טוב** קז). ועל כן גם בדורות שאחריהם עושים מצות על זה, כמאמר התנא (פסחים קטז ב) מצה זו שאנו אוכלים כו' על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ. וזהו אומרו **ושמרתם את המצות, כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים,** שהיו בכל הגבול, והוציאם טרם יחמץ בצקם.

ועוד ירמוז באומרו **מארץ מצרים,** כי גם מכל גבול מצרים מהלך ששה ימים מרעמסס סכותה, כי שם הוא סוף גבולם, כמאמר **הר"ר סעדיה גאון ז"ל** שאומרו מנהר מצרים הוא מסוכות, כי עד שם היה מגיע נהר מצרים והוא סוף גבולם. וכל זה הלכו על כנפי נשרים כמו רגע בטרם יחמץ, כי אחר הגיעם לסוכות אפו את הבצק עוגות מצות כי לא חמץ כאשר יתבאר בס"ד. וטעם אל המהירות כל כך למהר להוציאם יהיה, על כי הגיע עת צאת פמליא של מעלה היוצאים אתם, כי משמרת היו עימהם כמדובר למעלה. וזה אפשר ירמוז באומרו צבאותיכם, שנראה שהם צבאות של ישראל, כי הן המה היו הנושאים על כנפיהם את כל איש ישראל מרעמסס סכותה, כד"א (שמות יט ד) ואשא אתכם על כנפי נשרים.

כלל הדברים, כי שמירת המצות בכל דור, הוא על הנוגע אל נס יציאת הדור היוצאים. אך מה ש**ושמרתם את היום הזה,** שהוא ממלאכה **חג לה' לדורותיכם,** הוא **חוקת עולם,** על העולם, שעל ידי צאת ישראל ממצרים נתקיים העולם, כמפורש בסמוך על פסוק **חוקת עולם תחגוהו.** וזהו אומרו **לדורותיכם חוקת עולם,** כי על הנוגע אל הדורות הוא חוקה בשביל העולם.

יח בָּרִאשֹׁן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב :

ועם כל זה גם רמז המצות יהיה שבעת ימים זכר לבריאת עולם, כי **בראשון כו' עד יום האחד ועשרים,** שהוא כנגד שבעת ימי בראשית.

יט שִׁבְעַת יָמִים שְׂאֹר לֹא יִמָּצֵא בְּבָתֵּיכֶם כִּי כָּל-אֹכֵל מַחְמֶצֶת וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מֵעֲדַת יִשְׂרָאֵל בַּגֵּר וּבְאֶזְרַח הָאָרֶץ :

והטעם הוא, כי **שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם,** לרמוז שעל ידי זכר המצות שהוא נס יציאת מצרים על עניין חידוש העולם שהוא בשבעה ימים, **שאור** יצר הרע להרהר ולפקפק בדבר **לא ימצא בבתיכם.**

והנה הן אמת כי בלעדי דרך פשטי תורתנו וסודותיה העצומים והרבים, עוד לה רמז לפקוח עיניים עורות להוציא ממסגר אסירי היצר הרע בל יחפרו ויאבדו. והן אמת אלה קצות רמזיה באומרו **שבעת ימים מצות כו',** היצר הרע הוא שאור שבעיסה שמחמיץ את האדם. ומצווה יתברך ששבעת ימים, הם שבעה עשיריות שנים לא יראה שאור, שהם ימי שנותינו. ולא תמתינו עד שלש עשרה שנה רק אך ביום הראשון, בקצת העישור הראשון, תשביתו היצר הרע בהגיע לחינוך מבן תשע שנים.

כי כל אוכל חמץ הוא כנכרתת נפשו מן העולם, וזה הוא כשהוא **מיום הראשון עד יום השביעי,** שלא חזר בתשובה כל ימיו. והוא, כי אין בין חמץ למצה אלא ה"א במקום חי"ת. כי הצדיק נקרא חי כמספר מצה במספר קטן, ובהעוותו נחתם ונדבק רגל הה"א ונעשה חי"ת, כי נסתם ממנו פתח התשובה שהוא מצד הה"א, כמו שאמרו בגמרא (מנחות כט ב) למה תלוי ירך הה"א, רמז לבעלי תשובה שנכנסים מן הצד. ומקשו וליעול מלמטה, ומשני לא אסתייעא מילתא, כמפורש אצלנו במקומו שהוא שאי אפשר לשוב רק בצער וייסורין ולא בפתח מרווח. והמשריש בעצמו שאור שבעיסה, סוגר שער הצד מהה"א ונעשה חי"ת, שמספר הח' כמספר מת במספר קטן ומץ עולה אחד, שהוא כאומר מת אחד, וזה רמז באומרו ונכרתה כו'.
וביום הראשון מקרא קדש שעל ידי שאדם מקדיש את עצמו בעישור הראשון, מובטח שלא יבוא בו שאור היצר הרע עד ביום השביעי, כי עד סוף שבעים יהיה קדש.

או יאמר שכאשר הראשון קדש שלא יחשוב ה' לו עון, כן יטהר עצמו בשביעי, לקדש עצמו בעשר שנים ההם להקצותם למלאכה אשר יעשה לכל נפש, ולא יתן בהם חלק למלאכת החומר כלל.
אך לא שיתעצל איש מלבער שאור שבעיסתו עד זקנה ושיבה, כי אוי מי יחיה מיום הראשון עד יום השביעי, ומה גם עתה כי למי אוי למי אבוי למאחרים לעמוד על נפשם עד אשר יבואו ימי הרעה, כי רעה תבוא עליהם לא ידעו שחרה. כי איככה יוכל איש להלחם ולהשפיל ולהפיל מלך זקן וכסיל, אחר אשר המליכו זה כמה שנים וישרש שורשיו וישלח פארותיו ויחזקם במסמרים מנפש ועד בשר. ומאין הרגלים וכפות הידיים לעקור דבר מגדוליו או גדולי גדוליו אשר הגדיל לעשות, ומאין ולאין ידלה מים וכבס בהם הנגע, כי נגע עד לבו במחשבות אונו, מלבד כל נגעים גדולים אשר שם בבשרו מראשו ועד רגליו עד אפס מקום, כי כל עצמותיו הנע

ועיווה בכל עוון ובכל חטאת אשר פעל ועשה בהנה. ואיזה בור מקווה מים כמים שעל השמים ובימים ובנחלים, יחליפו כח יעלו אבר כנשרים מרמ"ח אבריו מטומאתו אשר טימאו יצרו זה כמה שנים יומם ולילה לא ישבות. על כן אשר עיניו בראשו ישקיף וירא אחריתו מראשיתו, ועודנו בחור בילדותו בער יבער יצר סמוך מעמו כאשר יבער הגלל עד תמו.

והן זאת עצת ה' ברמז הרומז באומרו **אך ביום הראשון תשביתו שאור,** כמדובר על ימי עישור הראשון מהגיעו לחינוך, בטרם יבינו סירותיו אטד. והן אמת כי מי ומי מילדי העברים. בקרב שנים כאלה יאורו עיניו להביט אל האלוהים, וכהנדוף עשן ידפנו יצרו הרע להאבידו ולשומו מרמס, עד אשר לא יבא ילד מסכן וחכם במלאת לו שלש עשרה שנה, כי באורו יראה אור כי יהיה לו מעיר לעזור.

והוא רמז רמז לנו התנא באמת באמור (פסחים ב א) אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר. והוא, כי כאשר השאור מחמיץ העיסה כן היצר הרע מחמיץ ומפסיד את האדם ומעפשו, ועל כן חל עליו חובת ביעור היצר הרע מעליו. ולא ייחל עד אשר יגדל או לעת זקנה חלילה, כי אם אור לארבעה עשר, הלא הוא במלאת לו שנת שלש עשרה ויום אחד שמתחיל הארבעה עשר, כי אז ייחל היצר (הרע) [הטוב] לפעמו. וזהו לאור הנר, כי הנר היא הנשמה לו, ואור הנמשך מהנר אחר השלש עשרה הוא היצר הטוב, וזהו לאור הנר. וזה בחורין ובסדקין, בכל מצפוני לבו ומחבואות פניותיו.

[משמעות סמלית של איסור חמץ]

ורמז עוד התנא במאמרו בכל מקום שמכניסין בו חמץ, אבל מקום שאין דרך להכניס בו חמץ אין צריך בדיקה. והוא, כי הנה עיפוש היצר הרע נכנס בכל איברי האדם כל אחד ואחד לפי עניינו, בראשו ללכת בקומה זקופה. במצחו בעזות מצח, בעין לראות רע, באוזן לקבל לשון הרע, בפיו ובשפתיו בלשונו ברכילות ולשון הרע ודבר סרה ופה דובר נבלה ולאכול בו אשר אסרה תורה והלב לחשוב מחשבות און, וידיים שופכות דם נקי, ורגלים ממהרות לרוץ לרעה וההיקש בכל יתר האברים. והנה לא כל אדם חוטא בכל איבריו, כי אם יש הורגל לחטא בקצתם ולא בשאריתם, ויש יחטא באשר לא חטא רעהו, על כן אמר כי בכל אבר אשר ידע שהוא דרכו להכניס בו חמץ, אשר חטא בו, צריך בדיקה, אך אשר ידע שלא הכניס בו חמץ ולא חטא בו אין צריך בדיקה.

ואחר הבדיקה, אם פשפש ומצא צריך ביעור. ואחר הביעור צריך ביטול, שיכניע את יצרו עד יבטלנו ממש עד יהא בטיל וחשיב כעפרא דארעא, שהוא עד גדר לא יעצר כח עוד להחטיאו כי עשאו למרמס וסיגפו. וגם כי מן התורה בביטול בעלמא סגי, שיהרהר תשובה בלבו, צריך גם כן לבערו בדבור ומעשה, בווידוים ותחנות בדמעות שליש ולבער בקום עשה כל דבר רע.

ועיקר הבדיקה לחפש דרכיו ולחקור הוא בלילה, שכל אדם מצוי בביתו ובחומותיו במקום שאין אנשים והוא בלתי טרוד בעסקיו, כי אז ישב בדד ויתבודד באישון לילה אחר הדלת והמזוזה, על הארץ ישב וחשב עם קונהו יתברך ויתעלה על כל שטרי חובותיו אשר הוא חייב לו.

וזה לאור הנר, היא נשמתו שאורה יפה לבדיקה. כי יאמר אליה, נפשי נפשי אחותי רעיתי עד מתי תשתכרי, התעוררי עורי עורי התאבלי ספדי והלילי, אבל יחיד עשי לך כי גדול כים שברך. כי תחת היותך בהיכלי מלך מלכי המלכים, כל קדושים עמך, באורך יראו אור ואת עלית על כלן, כבודה בת מלך משחקת לפניו בכל עת, ומה לך פה, עניה סוערה גולה וסורה טמאה כטומאת הנדה, כי נטמאת וכי שטית טומאה תחת אישך ויתן בך היצר הרע את שכבתו וימשכך בתלם עבותו.

וכי תבואי לראות פני אלוהים, מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי, כי אז תצאי וידיך על ראשך, לבושה שחורים ומתעטפת שחורים מהבגדים הצואים, כל רואיך ידדו ממך בלי יוכלו יגעו בלבושך.

ואת שדוד מה תעשי, הלא תבושי ותבהלי מפניו, אנה תוליכי את חרפתך על זאת רעתך, אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה.

וכי יפקוד עליך מה תעשי ליום פקודה, ואיך תשא פניך באמור אליך אנה פנה זיוך פנה הדרך ואיך חשך משחור תארך. אוי ליך כי נדמית, ותחת היותך יפה כולך, סורו טמא יקראו לך, ותחת היותך צרורה בצרור החיים, כצרור אבן במרגמה תקולע בתוך כף הקלע. ואז ידבר אליך באפו ובחרונו יבהלך, לקול תתו רעם גבורתו לדבר ולומר, פקדו נא את הארורה הזאת, הוציאוה ותישרף, השמיטוה ורמסוה, למעצבה השכיבוה, ואז אל שאול תורד אל ירכתי בור.

וגם אני כמוך, אוי לי כי נדמתי, כי כמוני כמוך, חטאנו עווינו פשענו ומרדנו, וגם עלי יעבר כוס כי ארד אבל שאולה, תחתי יצוע רמה ותכסני תולעה. על כן נעמדה יחד לבקש תרופה לתחלואינו עד אשר לא תחשך השמש, ונשקיף ונראה מה נעשה כי יפקוד אל, וכי יקום מה נשיבנו.

והנה זאת רעתנו כי מר, הלא הוא כי יצר סמוך, מעט בעיניו כי ישחיתנו כי אם עוד שתים רעות יעשה לנו, אחד כי יסיר מלבנו עונינו וישכיחנו רוב אשמותינו, עד אשר יעלה על רוח איש ממנו, כי מעט ורעים הם מעשיו הבלתי טובים, ולעומתם על כל אחד כמה וכמה מצות

ומעשים טובים לו להגן בעדו. וזאת שנית יעשה, כי בעלות על לבנו אחד מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ושמענו ועשינו, ישום בלבנו הבל הבלים להחביל כובד עונינו ולהקל רעתנו בינינו ולהפוך בזכות עצמנו בהמצאות טענות ותואנות של הבל, עד שכמעט שקרוב לזכות יחשב לאדם העוון. ואוי לו מיום הדין אוי לו מיום התוכחה כי יקרא ויבוא לתת דין וחשבון, ויתהפך לארבעת רבעיו ויראה עצמו מסובב מלאכי חבלה אשר פעל ועשה בעונותיו, דבקים ואחוזים בנפשו, בצדו אלף ורבבה מימינו. ואז יבהל ויצעק על שברו במר לבו, מי ילד לו את אלה והם יענו את ילידתנו בפשעיך, חוללתנו בעונותיך, כי הקמת עליך רעה מביתיך, לרעתך לדכאך ולמוגגך בתחתית שאול, כי הוא חלקך. וכה יעשו כל הימים אשר הוא בגיהינום עד מלאת לו כדי רשעתו, כי הן הם המייסרים אותו.

ומי גרם לאיש ההוא כל הרעה הזאת, אם לא רפיונו ושפלות ידיו ועצלותו מתת אל לבו להסיח עם נפשו במקום שאין רואים, לאמר נפשי נפשי כמוני כמוך מה לנו עוד נשכב ונרדם, הנה מהיום הזה ומעלה, אור לארבעה עשר, כי ניתן בנו ילד מסכן וחכם הלא הוא יהיה לנו מעיר לעזור, נעירה ונקיצה וניתן את דודינו לו, ולאורו נחפשה דרכנו ונחקורה ונשובה מכל אשר חטאנו על הנפש. ונרחץ נטהר נסיר רוע מעללינו מנגד עיני ה', ועל משמרתנו נעמדה יחד, ותידד שנתינו מעינינו יום ולילה לא נשבות כאנשי מלחמה, על יצר סמוך בל ישוב לענותנו כאשר בתחילה, ויהי ה' אלהינו עמנו כאשר היה עם אבותינו אל יעזבנו ואל יטשנו.

והן אלה קצות דרכי ביעור חמץ, אשר נכלל ברמז הרומז בבדיקת הלילה לאור הנר, עד די בער כל כח היצר הרע מקרב איש וכל אבריו. וכמה יהיה הזמן אשר יהיה מבוער מהאיש, הלא הוא **שבעת ימים שאור לא ימצא,** הלא המה שבעה עשיריות הכוללים כל חיי האדם כי ימי שנותינו שבעים שנה. ולא יאמר די בבערו כל שאור יצר הרע מעצמו כי אם גם מכל גבוליו, גרי ביתו וחצריו ואנשי עירו, כי כל ישראל ערבים זה לזה. וזה רמז מצות **שאור לא ימצא בבתיכם** ואחרי כן גם לא יהיה בכל גבולך, כי אתה תבער חמצן ויצרן של עוברי עבירה עד תשיבם עד ה' אלהיך.

ואל יאמר איש, הלא בערתי כל שאור וכל עוון ממני ומגבולי כל אשר עלה בידי, אך לא יבצר מהשאר מעט מהרבה אשר לא בערתי, עד בלתי השאיר אף גם אחד, מי יוכל. לכן רמזו לנו רבותינו ז"ל כאשר צוו לנו כי בליל שודד כל שאור וכל חמץ, הוא ליל ארבעה עשר, כל חתיכות חמץ הנותרות נמנה אותן, ולמשמרת יהיו בל נכשל בם עד יאכלו, והנותר נשרף באש. לרמוז לנו, כי כל אשר נשאר מעוננו שלא בערנו, נמנה אותם ויהיה לנו למשמרת נגד עינינו תמיד, להיות הולכים ומבעדים עד כלותינו אותם אחד לאחד, בל נשליכם אחר גווינו. ולהישמר מכל עבירה אחת מהן, בל תגרור לנו כיוצא בה.

ומכל משמר צריך ישמר איש צדיק מלקבל לשון הרע. כי כמה פעמים יהיה איש צדיק, נשמר מכל דבר רע, והנה איש בא מראה סימני טהרה ועבותות אהבה, וכמיצר על צרת אוהבו זה, יביא ציד בפיו למושכו ברשת לשון הרע, באמור אליו צר לי עליך אחי ואהבתך הציקתני, כי הלא ראיתי גבר עמיתך דבר סרה עליך, כזה וכזה דבר והישמר פן ואל תלכד במצודתו. והנה כחץ שנון נתקע הרכילות בלבו ובשרירי בטנו, ותהי לחרפות לו וטמא כל טהרתו אשר נטהר בתשובתו. כי עוון חמור הוא כעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, ולא יבצר מאיש צדיק מלקבל כי ברית כרותה ללשון הרע כו', ומי לנו גדול מדוד ולא נמלט מרכילות ציבא (שמואל ב, טז). על כן על זאת יתפלל כל חסיד אל ה', יהי עמו על זאת ודומה לו.

והן זאת רמזו ז"ל (פסחים י) באומרם היה הבית בדוק, ובא עכבר וככר בפיו ונכנס בבית, צריך לבדוק את כל הבית. שהוא רמז זה, כי אחרי אשר בדק איש גופו ואיבריו עד היה הבית בדוק, היא גופו, ראה והנה עכבר נכנס וככר בפיו, הוא רשע טמא כעכבר ולשון הרע בפיו, אז נטמא כולו וצריך בדיקה את כל הבית, שהוא כי כל אבריו צריך לחזור ולבדוק, כי עוון זה שדי תכלא בכוליה.

ואחר כל זה אל יאמר איש, הלא זכיתי לבי, טהרתי מחטאתי גופי ונפשי, והסירותי כל מחלת יצר הרע ממני, ומה לי עוד להיות ניצב על משמרתי לבלתי הטמא, כי הלא מאין ולאין ישלוט בי יצר הרע והלא ביערתיו ממני. לא זו הדרך, כי הלא יחזור ויחמיץ עיסתו בהיסח הדעת. כי בהסיחו דעתו, אז ידלג כאיל יצר הרע להאבידו, והוא יושב לבטח, לא ישית לב ויאבד. והוא רמז צוו רבותינו ז"ל (פסחים מב א) באומרם שאל יסיח דעתו האדם מהבצק. כי גם שהשאור לא ניתן בו, יחמץ בהיסח הדעת, והוא רמז אל עיסת גוף האדם כמדובר. אך כל זמן שאדם עוסק בבצק אינו בא לידי חימוץ, כן כל זמן שאדם עוסק בבצק, בגופו, לעשות בו מצות בידיו ואבריו ואינו מסיח דעתו מעבודת שמים, לא יבוא לידי חטא.

וכמה שיעור העיסה שיזהר בה ויעסוק בה בל יחמץ, הוא שיעור חלה. וזה כל האדם, כי האדם חלתו של עולם כנודע, והוא כולל כל הגוף לרמוז כי לא קצת גופו צריך לשמור מלהחמיץ, כי אם כל הגוף הוא הנכלל בשם חלה, הוא כל האדם מכף רגלו ועד קודקודו, כי כולו כאחד נקרא חלתו של עולם. ואם ככה נעשה שלא נרפא מגופינו הנקרא בצק, ונעשה באופן שלא יחמיץ ולא ידבק בידו חלאת היצר הרע, שנת גאולתנו תקרב ותבוא קל מהרה לא תאחר. וזהו כמאמרם ז"ל (פסחים קטז א) שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ וגאלם מיד, כן יעשה הוא יתברך בעשותינו שלא יחמיצו בצקותינו אחר הטהרם.

[קרבן פסח ומשמעויותיו]

כא וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל-זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מִשְׁכוּ וּקְחוּ לָכֶם צֹאן לְמִשְׁפְּחֹתֵיכֶם וְשַׁחֲטוּ הַפָּסַח :

כב וּלְקַחְתֶּם אֵגֻדַת אֵזוֹב וּטְבַלְתֶּם בַּדָּם אֲשֶׁר-בַּסַּף וְהִגַּעְתֶּם אֶל-הַמַּשְׁקוֹף וְאֶל-שְׁתֵּי הַמְּזוּזֹת מִן-הַדָּם אֲשֶׁר בַּסַּף וְאַתֶּם לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח-בֵּיתוֹ עַד-בֹּקֶר :

כג וְעָבַר ה' לִנְגֹּף אֶת-מִצְרַיִם וְרָאָה אֶת-הַדָּם עַל-הַמַּשְׁקוֹף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזֹת וּפָסַח ה' עַל-הַפֶּתַח וְלֹא יִתֵּן הַמַּשְׁחִית לָבֹא אֶל-בָּתֵּיכֶם לִנְגֹּף :

ראוי לשית לב:

א. מה עניין משיכה זו **משכו כו'.** וגם אומרו **לכם** שהוא מיותר.

ב. אומרו ושחטו הפסח, כי הלא לא נקרא פסח אלא על העבודה הנעשית בו אך לא בבואם לשוחטו, והיה לו לומר ושחטו לפסח או ושחטו השה.

ג. אומרו ולקחתם אגודת אזוב וטבלתם כו', כי אגודת אזוב לא נאמר לו למעלה.

ד. באומרו אל המשקוף כו', למה היפך הסדר, כי הוא יתברך אמר לו אל שתי המזוזות תחילה, והוא התחיל במשקוף.

ה. כי למעלה נאמר **ונתנו,** וגם הוא היה לו לומר ונתתם ולא **והגעתם.** וגם כי יותר היה צודק לשון נגיעה מלשון הגעה.

ו. באומרו ואתם לא תצאו כו', אם ה' שומר ישראל מה תעכב היציאה.

וגם מלת **ואתם** מיותרת.

ז. באומרו ועבר ה' כו', אם הוא יתברך הנוגף למה צריך יראה את הדם שאומר וראיתי את הדם.

ח. באומרו ופסח ה' על הפתח, שהיה לו לומר ופסח ה' עליכם.

ט. אומרו ולא יתן המשחית כו', כי אם אפילו לנגוף את מצרים הוא יתברך עושה בעצמו, כל שכן בישראל שלא יתן המשחית בהם, ומה גם אחרי אומרו **ופסח ה' על הפתח,** שודאי הוא שלא יתן המשחית לנגוף אותם.

י. אומרו לבא אל בתיכם לנגוף שמייחס הדבר אל הבית, ולא אמר לנגוף אתכם.

יא. אומרו לנגוף שהוא מיותר, כי לא לדבר אחר היה לו לבוא.

כא וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל-זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מִשְׁכוּ וּקְחוּ לָכֶם צֹאן לְמִשְׁפְּחֹתֵיכֶם וְשַׁחֲטוּ הַפָּסַח :

והנה באומרו **משכו כו'** לכאורה יתכן לומר כי חש משה פן יאחזימו רעד בשומעם, באומרם אליו הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו. על כן ציוה יעשו בהדרגה, ימשכו איש שיהו, ואחר כך יקחו, ושיעכבום בבית ארבעה ימים לשוחטו אחרי כן. כי בכל פועל מאלו תקל מורך לבבם לאטם, וילכו הלוך וחזק לבם. כי בזכות ההתחלה יהיה הוא יתברך הולך ומוסיף אומץ בלבבם.

או יתכן הפך זה, כי אם היו מצטווים תכף למשיכה שחיטה בערבוב וחפזון, לא יגדל שכרם. כי יאמר אומר, הממם ערבבם ויזבחו את תועבת מצרים לעיניהם. אך על ידי מיתון יום או יומיים, אולי לא היה עושים מפחד מצרים. והוא על דרך מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** נה ה) בעקידת יצחק, שהאריך הקדוש ברוך הוא העניין עד הר המוריה פן יאמרו הממו ערבבו כו'. על כן ציוה למו ימשכו ויקחו כו', ועל כן נאמר הציווי מראש חודש, ושימשכו ויקחו מבעשור, ושישחטוהו בארבעה עשר בין הערבים מלבד הטעמים שכתבנו למעלה.

והנה היה אפשר שלא יחשב להם לזכות בעצם עד מעשה השחיטה בארבעה עשר, כי כל הקודם הייתה הכנה וניסיון. על כן אמר, הנה בבואכם למשוך נקרא צאן, אך בעשותכם ההכנות, מאז מעלה עליכם הקדוש ברוך הוא כאלו עשיתם כל העבודה ושמתם הדם על הפתח, שעל ידי כן נקרא זה קרבן פסח. וזהו אומרו **ושחטו הפסח,** ולא אמר השה או ושחטוהו לפסח, רק כאלו בשחטם אותו כבר היה פסח. וזהו אומרו **הפסח** בה"א הידיעה, כי מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה וכל שכן התחלת הכנה בפועל.

והנה בכל שני הדרכים האלו עדיין לא יצאנו ידי חובת אומרו **וקחו,** ואומרו **לכם,** שהם שתי תיבות מיותרות. כי על ייתור אומרו **וקחו** אחשוב אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** טז ב), שהם שני דברים:

משכו ידיכם מעבודה זרה,

קחו לכם צאן של מצוה.

על כן אומר שיאמר מאמרנו למעלה. כי הנה השה היה מתחלה סנגור לישראל כי הלא נמשלו לשה, וגם ניתן לעולה תחת יצחק. אלא שישראל עשאוהו קטגור כי עבדוהו לאלוה כמצריים ועשאוהו תועבה, ואיך ירצו ישראל בעיני ה' על ידי קרבן שה, ואדרבה יהיה להם למזכרת עוון לפני מידת הדין. על כן אמר להם משה, הנה הצאן הוא קטגור כי על ידו חטאתם ועשיתם תועבה כי טמאתם אותו והוא רחוק מהנאתכם, לכן **משכו** אותו מהטומאה והביאוהו להיות נלקח לכם סנגור לכם. וזהו **וקחו לכם,** כי תחת העבודה זרה תהיה קרבן לה'. ותהיה ההמשכה על ידי קבלתכם הציווי הלז לעשותו מעתה בראש החדש, כמו שכתבנו למעלה, שעל ידי קבלת המצווה עליהם במחשבה עשרה ימים, מפשיטים מעל השה עשר בחינות טומאתו, ואחר המשיכתם אותו מהטומאה, תקחהו **לכם** שיתייחס להיות לכם, וזהו **משכו וקחו [לכם].**

ובזה יתכן מה שיראה כי שינה משה מאשר אמר ה' חלילה. כי הוא יתברך אמר שיאמר להם מראש חודש שיקחו השה ביום העשור, ומשה אמר מיום ראש חודש **משכו וקחו.** אך בזה יתכן שאמר **משכו וקחו, משכו** על ידי קבלת הציווי מעתה, **וקחו** ביום הלקיחה, והתורה

קיצרה כדרכה לבלתי הזכיר הזמנים, שהרי פירש למעלה, כאשר לא הזכירה תורה גם כן זמן השחיטה, שסמך על האמור למעלה שודאי כן עשה משה. נמצאו שלש הדרגות, בעשרת הימים משיכה מהטומאה. ובארבעה ימים, שהוא למשמרת על ידי הלקיחה, להלביש בו קדושה, וזהו אומרו **וקחו לכם.** ועל ידי השחיטה יהפך גם להיות סנגור, וזהו **ושחטו הפסח,** כמדובר, שעל ידי שחיטה יהיה לכם לפסח ולרחמים תחת היותו קטגור ומנגדיכם.

[הדם אשר בסף]

כב וּלְקַחְתֶּם אֲגֻדַּת אֵזוֹב וּטְבַלְתֶּם בַּדָּם אֲשֶׁר-בַּסַּף וְהִגַּעְתֶּם אֶל-הַמַּשְׁקוֹף וְאֶל-שְׁתֵּי הַמְּזוּזֹת מִן-הַדָּם אֲשֶׁר בַּסַּף וְאַתֶּם לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח-בֵּיתוֹ עַד-בֹּקֶר :

הנה שמעתי אומרים, כי **שתי המזוזות** הן כנגד זכות משה ואהרן **והמשקוף** כנגד הקדוש ברוך הוא, אלא שבענוותנותו יתברך הקדים את משה ואת אהרן ואמר מזוזות תחילה, ומשה עשה את שלו והקדים המשקוף שהוא רמז להקב"ה. והלא כמו זר נחשב, לא יעשה הוא יתברך זכר לאבות שנשבע להם כי אם למשה ואהרן לבדם, על כן נכונו דברי רבותינו ז"ל (**שמות רבה** יז ג) כי **משקוף ושתי המזוזות** הם כנגד אברהם יצחק ויעקב.

ונבוא אל העניין במה שהערנו שמשה ציוה עניין **אגודת אזוב,** מה שלא נזכר בדברו אליו יתברך. והוא, כי אמר משה, הנה להזכיר לישראל זכות אבותם, ציוה יתברך לתת הדם על שתי המזוזות ועל המשקוף, שהם שתי המזוזות כנגד יצחק ויעקב והמשקוף כנגד אברהם. ולמה עשה ה' ככה, להתחיל מהמזוזות ולא מהמשקוף, אך אין זה רק שעל מיעוט זכות ישראל צריכים להתחיל מלמטה למעלה, ולא ישיגו למעלה תחילה אם לא בהדרגה. על כן אמר משה, הנה זאת אעשה להם למען יגיעו מאליהם אל מדרגה העליונה ומשם יורה להם שפע תחלה שהוא יתרון גדול. והוא, לעשות מתחילה ייחוד מעמד שלשת האבות באגודה אחת יחד, על ידי מצות הדם. וזהו **ולקחתם אגודת אזוב** שהוא שלשה בדים כנגד שלשת אבות, ועל ידי היותם לאחדים בידם על ידי טיבול בדם הפסח, אז תהיה הכנה להגיע מיד אל המשקוף ולהתחיל ממנו מלמעלה למטה, כי הלא גם באזוב היה העליון בכלל האחדות עם התחתונים. וזהו אומרו **ולקחתם אגודת אזוב כו',** ועל ידי כן **והגעתם אל המשקוף** מתחילה.

ועל כן היטיב אשר דבר באומרו **והגעתם** ולא אמר ונגעתם, שהוא, שעל ידי כן תהיה לכם הגעה והשגה מתחילה **אל המשקוף,** להגיע ולהשפיע מלמעלה ממידת אברהם למטה, מה שאין כן בלי עשות הייחוד הזה תחילה, שלא תהיה לכם הגעה רק אל מה שלמטה תחילה ולהתחיל משם לעלות בהדרגה. והסכים הקדוש ברוך הוא עמו ואמר עם כל זה, ואתם, כלומר, למה שאתם חלושי הזכות, לא תצאו איש מפתח ביתו. והוא, כי גם שהוא יתברך הנוגף אותם לא יבצר מהימצא בעיר כחות הטומאה והרוגז, כנודע מ**ספר הזוהר** כמדובר למעלה כי זה דרכם בכל עידן ריתחא, ועל כן בהסתכל אחד מהכחות ההם במצחות

האנשים ויראה רושם עוון כי עדיין לא היטהרו בעצם, יפגע בהם. על כן נצטוו בל יצאו מפתח ביתם, כי על ידי זכות הדם לא יניח הוא יתברך ליכנס שם משחית כלל.

כג וְעָבַר ה' לִנְגֹּף אֶת-מִצְרַיִם וְרָאָה אֶת-הַדָּם עַל-הַמַּשְׁקֹוף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזֹת וּפָסַח ה' עַל-הַפֶּתַח וְלֹא יִתֵּן הַמַּשְׁחִית לָבֹא אֶל-בָּתֵּיכֶם לִנְגֹּף :

והנה היה מקום לומר, אחר שרצונו יתברך להציל את ישראל מי יוכל לנגוע בהם אפילו בהיותם חוץ מבתיהם, ומה לו אם יפגעו כחות חיצונים בישראל הלא אלוהיהם אתם. לזה אמר, דעו לכם כי הנה **ועבר ה' בכבודו לנגוף את מצרים** ולא מידת אלוהים המיוחדת יותר לזה, הלא הוא כי וראה את הדם, שהוא, כי יסתכל בזכות הדם **ופסח ה' כו'.** אך אם היה מידת הדין, אפילו שיראה הדם לא ירחם, כי כל זה איננו שווה להגן בעד חטאתכם כי רב הוא. ומה גם כמו שאמרו ז"ל (שם פרשה כא) הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה, עם מקרב גוי לא נאמר אלא גוי מקרב גוי כו', אלא שתספיק הכרעת שם הרחמים על ידי הדם, על כן הלוואי ויסכון להם תוך בתיהם אשר הדם שם.

ושמא תאמרו אם כן למה יכה את מצרים בידו יתברך, ויכום כחות הרוגז והטומאה, ויפסח ה' על הפתח לבל הניח את המשחית לבוא אל בתי ישראל. לזה אמר, **ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף.** והוא, שלא אמר לנגוף אתכם. אך הוא כי הנה סיפרו חז"ל במדרש (**רבה** יח ב) מתחבולת המצריים, שהיו משלחים בכוריהם לישן אותו הלילה תוך בתי ישראל, ומשכיבים אותן במשכבותם של בני ישראל אתם במטותם, והיה הוא יתברך נוגף את המצרי ומציל את ישראל. ובזה יאמר, אין תקנה במה שלא אניח את המשחית לבוא בבתיכם ואתם לא תצאו, לומר, שעל ידי כן לא אכה אני את מצרים רק המשחית. כי הלא אם לא היו מצריים תוך בתי ישראל היה אפשר כן, אך הנה הנם גם שם, ועל כן צריך לפסוח על הפתח לבלתי יכנס משחית לנגוף את המצריים אשר שם, רק הוא יתברך בעצמו. וזהו אומרו **י** לומר, הנה על כל פנים צריך להעשות הדבר על ידו יתברך, כי בזה שיעבור ה' לנגוף את מצרים כו' ימשך שלא יתן המשחית לבוא אל בתיכם. שאם לא כן, היה המשחית צריך ליכנס לנגוף את המצריים שבבתי ישראל, ואז על פי דרכו כיון שניתן רשות למשחית לא יבחין בין ישראל לעכו"ם, ומה גם בהיותם בלתי כדאין לינצל. וזהו אומרו **ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף**, שהוא לנגוף את הנזכר הם מצריים, שעליהם אמר לנגוף את מצרים, שהוא פן אגב המצריים ינגפו ישראל גם הם.

כד וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה לְחֹק-לְךָ וּלְבָנֶיךָ עַד-עוֹלָם :

כה וְהָיָה כִּי-תָבֹאוּ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִתֵּן ה' לָכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-הָעֲבֹדָה הַזֹּאת :

כו וְהָיָה כִּי-יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם :

כז וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח-פֶּסַח הוּא לַיהֹוָה אֲשֶׁר פָּסַח עַל-בָּתֵּי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנָגְפּוֹ אֶת-מִצְרַיִם וְאֶת-בָּתֵּינוּ הִצִּיל וַיִּקֹּד הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲוּו :

כח וַיֵּלְכוּ וַיַּעֲשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת-מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כֵּן עָשׂוּ :

הנה ראוי לשים לב כי שני כתובים אלו באים כאחד והוא כפל עניין.

וגם אומרו הדבר הזה פעמים.

וגם אומרו כאשר דבר הוא מיותר.

ועוד מה זו שאלה **מה העבודה כו',** היתכן בל שמעו ובל ידעו הבנים האלו כי **זבח פסח הוא** אשר פסח ה' כו' וזיל קרי בי רב הוא, ואילו הייתה זו שאלת תם או שאינו יודע החרשנו, אך לא ייחסו רבותינו ז"ל זו השאלה רק לרשע.

וגם כי נפרש שאלה סתמית גם לבלתי רשע, הלא כמו זר יחשב תהיה שאלת עיר פרא אשר לא קרא הפרשה.

ועוד באומרו וילכו ויעשו כו', כי אומרו **וילכו** הוא מיותר.

וגם מה שבח הוא זה כי עשו **כאשר צוה ה'.**

ועוד למה חזר ואמר **כן עשו.**

כט וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה לְחֹק-לְךָ וּלְבָנֶיךָ עַד-עוֹלָם :

אמנם, אחר צוותו יתברך את ישראל על כל העבודה הזאת ואיך הייתה חוקת עולם, והנה אין משכן ובית המקדש תמיד קיים לעשות עבודה זו לעולם. לזה אמר מה שהוא כולל גם שלא בזמן בית המקדש, הוא שמירת הדבר מעניין המצה ושביתת המלאכה וזכירת עניין הקרבן פסח. וזהו אומרו **ושמרתם את הדבר הזה כו' עד עולם,** ולא אמר את העבודה.

כה וְהָיָה כִּי-תָבֹאוּ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִתֵּן ה' לָכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-הָעֲבֹדָה הַזֹּאת :

אך **והיה כי תבאו אל הארץ אשר יתן ה' לכם כאשר דבר,** אז **ושמרתם את העבודה הזאת,** היא עבודת הקרבן במקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם.

ועל פי דרכו אמר יתן ה' לכם כאשר דבר, לומר, אינו ודאי שיתננה לכם הזקנים שאני מדבר אתכם או לדור שאחריכם, מפני מעשיכם, אך מצדו יתברך לא יהיה עיכוב, כי אם יתן ה' לכם ממש כאשר דבר. והוא אומרו בפרשת וארא (ו ח), ונתתי אותה לכם מורשה, שמורה שהוא ממש אל אשר אמר והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים כו' ונתתי אותה כו', שהוא אל עצמכם ממש. וכן היה לולא על פי מעשיהם, שלא ניתן להם רק לבניהם.

כו וְהָיָה כִּי-יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם :

והנה אז בעשותכם המצווה הזאת והעבודה, יתחמץ לבב בניכם לאמר. לו הייתה זכירה בלבד החרשנו, אך **העבודה** ממש, הלא לאותם שהוצרכו לתת הדם לאות על המשקוף כו', יצדק הזבח, אך לא לנו רק לזכור על פה מה שהיטיב הוא יתברך לאבותינו, ואם כן למה זה נזבח את הפסח בכל דור ודור. וזהו אומרו **מה העבודה הזאת לכם,** בני דור אחר.

כז וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח-פֶּסַח הוּא לַיהוָה אֲשֶׁר פָּסַח עַל-בָּתֵּי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנָגְפּוֹ אֶת-מִצְרַיִם וְאֶת-בָּתֵּינוּ הִצִּיל וַיִּקֹּד הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ :

ואמרתם הן אמת כי **זבח פסח** הוא על **אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים,** שהוא באותו הזמן אז **בנגפו את מצרים,** אך לא על כן נפטר אנחנו, כי הלא גם **ואת בתינו** בני הדור הזה גם כן הציל. והוא, כי אילו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים, עדיין אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו כו'. וכמאמרם ז"ל ב**מכילתא** (**מכילתא** יא כד) וב**שמות רבה** (פרשה יז ג), כי לולא דם פסח ודם מילה לא היו נגאלין כלל.

גם יכוון באומרו **בנגפו את מצרים** מאמרנו למעלה, כי היו נחבאים מבכורי מצריים תוך בתי ישראל, והיה אם בא המשחית לנגוף את המצריים שבבתי ישראל הלא מדי עברו יקח את בכורי ישראל, כי כשניתן רשות למשחית אינו מבחין כו', כי על כן היה נכנס הוא יתברך בעצמו להבחין. וזה יאמר פה, אשר הציל את בתי אבותינו במצרים בנגפו את מצרים, אשר היו בבתים של מצרים הנזכר, **ואת בתינו** שלנו פה **הציל** כמפורש.

והעיד הכתוב שעם היות המצווה הזאת קשה, למצוא ולמשוך כל איש צאן הוא תועבת מצרים לזבוח לעיניהם, והיה אפשר יהיה קשה להם. אמר, כי אדרבה ויקוד העם וישתחוו להם על כל הטובה.

כח וַיֵּלְכוּ וַיַּעֲשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת-מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כֵּן עָשׂוּ :

ועל כן מחשבה טובה הוא יתברך צירפה למעשה, ומאז הלכו מאתו בכוונה ההיא, מהיום ההוא שציוה למו משה שהיה ביום ראש חודש, מאז העלה עליהם הכתוב כאילו כן עשו מה שעתידים ליקח בעשור ולישחט בארבעה עשר בכל עבודתו. וזהו אומרו וילכו ויעשו כאשר ציוה ה' את משה, כי מאז הלכו נחשב כאילו עשו. וזה בכ"ף הדמיון כאשר ציוה. ואחרי כן בעת הפעולה כן עשו ממש. נמצא כאילו שתי עשיות היו בידם. אחת במחשבה שמעת ההליכה, והשניה אשר בעת המעשה.

גם אפשר רמז כי הנה ציוויו יתברך היה למשה ולאהרן, ואחר כך משה דבר להם **משכו וקחו כו'.** והנה יש דברים אמורים בציווי של שניהם שאינם בדברי משה, ויש בדבריו מה שאין בציווי. לכן אמר **ויעשו כאשר צוה ה' למשה ולאהרן**. ועל מה שאמר להם משה לבדו מעניין

אגודת אזוב שלא נזכר למעלה אמר **כן עשו,** כי גם זה עשו **כאשר צוה ה' את משה,** והוא להודיע שהסכים הקדוש ברוך הוא עמו.

ובמדרש חזית (שיר השירים רבה ד כ) מאמר רבותינו ז"ל שמדבריהם יובן מעין אומרו **כן עשו,** שהוא להורות שחשב הוא יתברך עליהם בברית מילה זו כשני עשיות:

א. מהיצר טוב.

ב. מהיצר הרע, שהסכים גם הוא לעשות מאהבה.

וזה לשון המאמר: לבבתני אחתי כלה לבבתיני, אמר הקדוש ברוך הוא לב אחד היה לכם במצרים ונתתם לי שני לבבות. לבבתיני באחת בעיניך, בדם פסח ובדם מילה. באחד ענק מצורוניך, זה משה מיוחד והגיבור שבשבטיך ע"כ.

והערות שראויות להעיר בו ברורות.

א. כי הלא טוב הוא מי שאין לו אלא לב אחד, ואיך נזורו אחור.

ב. מי שיש לו אחד, איך יתן שנים.

ג. אומרו בדם פסח ובדם מילה כי הם שני דברים, ואיך יהיה פירוש לאומרו באחת מעיניך.

ולבוא אל הביאור נאמר, כי הנה הוקשה להם כפל הביתי"ן המורים על שני לבבות הם השני יצרים כמאמרם ז"ל (ברכות נד א) על אומרו על לבבך, וגם כפל החזרה לומר לבבתיני. אך הנה ארבע הדרגות יש בישראל העומדים תחת מלך ושרים, ואונסים אותם לעבוד עץ ואבן. כי יש יעבוד עבודה זרה ושכח את ה' חלילה, והנה זה יאמר עליו כי אין לו שום לב, כי גם היצר הטוב בטל. אך אשר לבו תמיד עם ה', ואת העבודה זרה הוא עובד באונס ואך את ה' הוא ירא בקירות לבו, עם שלא יעשה פעולת עבודת ה', זה יאמר עליו שיש לו לב אחד, אך אין זה כי אם לו בלבד, מניה וביה, כי לא יפעל בו כי אם הוא בכח. אך אמנם אשר לו מידה שלישית, שפועל עבודת הוראת מיאוסו בעבודה זרה, זה יאמר עליו שנותן להקב"ה לב אחד בפועל הוא היצר הטוב. אך היצר הרע עודנו נוקף, כי מחמת יראה לא ישתעבד בעצם גם הוא לה'. אך אם על אלה יוסיף להכניע חומרו ביותר תחת כנפי השכינה, וישתעבד לה' בכל עוז לעיני הכל, הנה זה יתייחס לנותן שני הלבבות להקב"ה.

והנה במצרים היה לישראל הסוג השני, כי את העבודה זרה היו עובדים ולבם נכון עם ה', מאמינים ובוטחים בו כנודע. אך לא שהיו עושים פעולת ההוראה, אך בלבם ובקרבם היו שלמים עם ה'. ועל כן קצף ה' על משה באומרו והן לא יאמינו לי, עם היותם עובדי עבודה זרה.

וזהו לב אחד היה לכם במצרים, כלומר לכם מכם ובכם, ולא ניתן לי בפועל, כי אם היה לכם. והגדלתם לעשות כי דילגתם שתי הדרגות מהשני אל הרביעי כי נתתם לי שני הלבבות. והיה הדבר **בדם פסח ובדם מילה,** כי **בדם פסח** הורו מאוסם בעבודה זרה, ששחטו את הטלה אשר היו עובדים אותו, **ובדם מילה** הוסיפו לעשות להכניע את כח הטומאה תחת כנפי השכינה, בהסירם הערלה מעליהם ושומם חותמו יתברך בבשרם. נמצא כי בו גם את היצר הרע נתנו לה', ומה גם את היצר הטוב.

והעניין, כי כאשר עשו את הפסח גם שמלאו אחר היצר הטוב, עם כל זה לא יבצר שיהיה היצר הרע נוקפם מאימת המצריים אלא שגבר היצר הטוב. אך בעשותם הברית מילה, תעיד רוח הקדש, כי גם יצרם הרע ענה אמן והלך בעצת היצר הטוב גם הוא.

ושיעור הכתוב לפי זה לבבתיני שנתת לי שתי לבבות. ואימתי היה זה, לזה אמר, לבבתיני באחת מעיניך, כלומר מה שאמרתי לבבתיני שנתת לי שתי לבבות, לא בכל אחד משתי עיניך, כי אם באחת משתי עיניך בלבד. ומה הן השתי עיניים שבאחת מהן נתת לי שני לבבות, דם פסח ודם מילה שהיו לך הם שתי עיניים להתחיל להביט אל האלוהים, ובאחד מהם נתתי לי השני לבבות. וזהו לבבתיני באחת מעיניך **דם פסח ודם מילה,** כלומר, שאלה הם עיניך שלבבתיני באחת מהם.

ושמא תאמר באיזה משניהם, לזה אמר, באחד ענק מצורוניך זה משה כו', לומר, באותו עין הנעשה על ידי משה בעצמו היא המילה כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** יט ז) שמשה היה המוהל, מה שאין כן בדם פסח לבדו, שלא היו עדיין נתונים לה' השני לבבות עד העין השני אשר נעשה על ידי משה.

ולהיות כי ליעשות מילת כולם על ידי משה, הוא להיותו מיוחד לקדושה כזאת כי אין כמוהו מיוחד ליכנס על ידו תחת כנפי השכינה, וגם להיותו גיבור ולא יקרנו יגיעה ולאות. וזהו המיוחד והגיבור שבשבטיך. כי באומרו באחד, בפת"ח האל"ף, יורה על מיוחד כד"א (בראשית כו י) אחד העם. ואמרו ענק כד"א (במדבר יג כח) בני ענק, יורה על היותר גיבור. וצורוניך הם השבטים שהם חיות העולם, וגם מרימי עול התורה על צווארם.

וזה אחשוב לפי דרכם ז"ל היה מאמר הכתוב בכפלו אשר כפל בקיום מצות הברית מילה, באומרו **ויעשו בני ישראל כאשר כו' כן עשו** כי אומרו כן עשו הוא מיותר. אך הוא כי אל רעות ה' הרואה ללבב, יעיד כי שתי עשיות היו בידיהם, של יצר הטוב ושל יצר הרע שענה אחריו אמן.

כט וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה וה' הִכָּה כָל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר פַּרְעֹה הַיֹּשֵׁב עַל-כִּסְאוֹ עַד בְּכוֹר הַשְּׁבִי אֲשֶׁר בְּבֵית הַבּוֹר וְכֹל בְּכוֹר בְּהֵמָה :

הנה כלל רבותינו ז"ל הוא שבכל מקום שנאמר **וה',** הוא ובית דינו.

עוד יתכן על דרך הפשט, שאחר אומרו **ויעשו כו',** אמר, הם עשו את שלהם וה' עשה את שלו, **וה' הכה כל בכור.**

או רמז מאמרם ז"ל (**שוחר טוב** קלו), שבאותה הלילה בנשף בערב יום קמו כל בכורי מצרים ויכו את מצרים מכת חרב והרג רב באומרם אתם הסבותם מכת בכורות, ואחרי כן מתו גם הם הה"ד למכה מצרים בבכוריהם, למכה בכורי מצרים לא נאמר, אלא בבכוריהם כו'. וזה יתכן ירמוז באומרו **וה' הכה כו',** כי זולת מכת זולתו יתברך, **וה' הכה גם הוא כל בכור.**

ובמה יודע כי יד ה' הייתה בם ולא אחד מהמשחיתים, הוא בשני דברים:

א. שברגע חצי הלילה הוכו כל אלה, מבכור פרעה כו' עד בכור בהמה, בכל גבול מצרים.

ב. כי בגדול החל ובקטן כלה מבכור פרעה כו' עד בכור בהמה. כי לגדולתו מיחל בגדול, כי שרו המגן לו ביותר או מזלו, כולם תהו לפניו יתברך.

ל וַיָּקָם פַּרְעֹה לַיְלָה הוּא וְכָל-עֲבָדָיו וְכָל-מִצְרַיִם וַתְּהִי צְעָקָה גְדֹלָה בְּמִצְרָיִם כִּי-אֵין בַּיִת אֲשֶׁר אֵין-שָׁם מֵת :

לא וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לַיְלָה וַיֹּאמֶר קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי גַּם-אַתֶּם גַּם-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּלְכוּ עִבְדוּ אֶת-ה' כְּדַבֶּרְכֶם :

לב גַּם-צֹאנְכֶם גַּם-בְּקַרְכֶם קְחוּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם וָלֵכוּ וּבֵרַכְתֶּם גַּם-אֹתִי :

לג וַתֶּחֱזַק מִצְרַיִם עַל-הָעָם לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם מִן-הָאָרֶץ כִּי אָמְרוּ כֻּלָּנוּ מֵתִים:

לד וַיִּשָּׂא הָעָם אֶת-בְּצֵקוֹ טֶרֶם יֶחְמָץ מִשְׁאֲרֹתָם צְרֻרֹת בְּשִׂמְלֹתָם עַל-שִׁכְמָם :

לה וּבְנֵי-יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כִּדְבַר מֹשֶׁה וַיִּשְׁאֲלוּ מִמִּצְרַיִם כְּלֵי-כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּשְׂמָלֹת :

לו וה' נָתַן אֶת-חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיַּשְׁאִלוּם וַיְנַצְּלוּ אֶת-מִצְרָיִם :

הנה אחר אומרו וה' הכה כל בכור כו', היה לו לומר **ותהי צעקה כו'** ואחר כך **ויקם פרעה לילה.**

וגם מה עניין אומרו **כדברכם,** שהוא מיותר.

וכן מה שחזר ואמר **כאשר דברתם כו'.**

ל וַיָּקָם פַּרְעֹה לַיְלָה הוּא וְכָל-עֲבָדָיו וְכָל-מִצְרַיִם וַתְּהִי צְעָקָה גְדֹלָה בְּמִצְרָיִם כִּי-אֵין בַּיִת אֲשֶׁר אֵין-שָׁם מֵת :

אמנם, הנה המצריים היו מרי נפש איש על מתו, ודאגו פן עוד מעט גם על עצמם תעבור כוס אם עד אלה לא יוסרו מלמהר לשלח העם, והיה חם לבם בקרבם להטיח דברים נגד פרעה עד כלה גרש יגרשם. אך לא ערבו אל לבם לצעוק אל המלך למהר לשלח את ישראל, עד שהמלך במסבו, עד יקום ויתהלך בחוץ לקרא לשבויים דרור כאשר היה אחרי כן. אך כעת לא ערבו אל לבם, כי ידעו את ערפו הקשה כי לא ישוב מפני כל. אך בראותם כי קם בעוד לילה בשוקים וברחובות לבקש את משה לאמר **קומו צאו,** אז נועדו יחדיו להרים קול יללה. כי אמרו, זה עת לצעוק לפני המלך צעקה גדולה למען יאחז דרכו בכל עוז למהר לשלחם. וזהו אומרו **ויקם פרעה לילה כו',** אז **ותהי צעקה גדולה.** ויהיו דברי צעקתם, אומרם, **כי אין בית אשר אין שם מת,** כלומר, ואין זו מכת בכורות כי אם מכת מדינה כולה. והמה לא ידעו דרך ה', כי במקום שלא היה בכור, היה מת גדול שבבית ובכור מהאב ובכור מהאם.

לא וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לַיְלָה וַיֹּאמֶר קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי גַּם-אַתֶּם גַּם-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּלְכוּ עִבְדוּ אֶת-ה' כְּדַבֶּרְכֶם :

ועם כל זה לא הרף ידו מהם להחליט יציאתם, רק אמר **כדברכם,** שהוא ללכת דרך שלשת ימים ואחר תשובו, וזהו אומרו גם כן -

לב גַּם-צֹאנְכֶם גַּם-בְּקַרְכֶם קְחוּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם וְלֵכוּ וּבֵרַכְתֶּם גַּם-אֹתִי :

כאשר דברתם כו'. ואף גם זאת לא מיראה, כי אם למה ש**וברכתם גם אותי.**

לג וַתֶּחֱזַק מִצְרַיִם עַל-הָעָם לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם מִן-הָאָרֶץ כִּי אָמְרוּ כֻּלָּנוּ מֵתִים:

והנה כה אמר פרעה לבדו, אך קול המון מצרים לא היה שילכו רצוא ושוב, כי אם **ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם** בלי תנאי פרעה, רק **לשלחם מן הארץ** לגמרי. והוא, **כי אמרו** אל פרעה **כולנו מתים,** כמונו כמוך, כי מה יהיה אחרית הזעם, כי על הדרך הזה מעתה נחשבו כמתים כי אוי מי יחיה בסירוב שאחר זה. וזהו אומרו **כי אמרו כלנו מתים,** ומה בצע בעבדים אחרי מות כולנו. וכל כך הבהילום לצאת, כי -

לד וַיִּשָּׂא הָעָם אֶת-בְּצֵקוֹ טֶרֶם יֶחְמָץ מִשְׁאֲרֹתָם צְרֻרֹת בְּשִׂמְלֹתָם עַל-שִׁכְמָם :

לה וּבְנֵי-יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כִּדְבַר מֹשֶׁה וַיִּשְׁאֲלוּ מִמִּצְרַיִם כְּלֵי-כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּשְׂמָלֹת :

והנה ממוצא דבר היה נראה שלא יערבו אל לבם בעת ההיא לאמר למצרים למי כסף וזהב התפרקו, כי הלא אבל כבד היה זה למצרים, וכל איש ואשה אשר נדב לבן אותנה להשאילן מתו מוטל לפניו, והיא עת לבכות לא עת לשחוק, ומה גם כמאמרנו, כי לב המצריים היה לשלחם לצמיתות בל ישובו עוד, ואיך יתנו מחמדיהם הטובים ולא יוסיפו לראותם עוד עד עולם, וגם היה החיפזון כל כך עצום ורב כי **וישא העם את בצקו טרם יחמץ.** על כן אמר, כי

על כל אלה שמו לבם עם שהיה בלבם שלא יתנו למו, לא כיוונו לעשות רק כדבר משה, וזהו אומרו **ובני ישראל עשו כדבר משה כו'.**

לו וה' נָתַן אֶת-חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיַּשְׁאִלוּם וַיְנַצְּלוּ אֶת-מִצְרָיִם :

ועם כל זה **וה' נתן את חן כו'.**

ואם נשים לב אל שינוי לשון, שבפסוק ראשון בשם **בני ישראל** יכנס, ובפסוק שאחריו בשם **עם,** יאמר, כי הכשרים אשר יקרא שמם **בני ישראל** האמינו בכל עוז במשה, ולא שמו לב אל דוחק השעה כי עת רעה היא למצרים. וזהו אומרו **ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו כו',** אך אשר בשם **עם** יכנה, הם המון העם, נתייאשו מהטעם הנזכר ולא שאלו. ומה עשה הוא יתברך לקיים מאמרו לאברהם שיצאו ברכוש גדול, **נתן את חן העם וישאילום** המצריים מבלי ישאלו הם, וזהו אומרו **וה' נתן את חן העם כו' וישאילום.**

ועוד יש לנו דרך אחרת זולת זה, למעלה בזה הפסוק, שקדמה השאלה למכת בכורות.

לז וַיִּסְעוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵרַעְמְסֵס סֻכֹּתָה כְּשֵׁשׁ-מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלִי הַגְּבָרִים לְבַד מִטָּף :

לח וְגַם-עֵרֶב רַב עָלָה אִתָּם וְצֹאן וּבָקָר מִקְנֶה כָּבֵד מְאֹד :

לט וַיֹּאפוּ אֶת-הַבָּצֵק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֻגֹת מַצּוֹת כִּי לֹא חָמֵץ כִּי-גֹרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יָכְלוּ לְהִתְמַהְמֵהַּ וְגַם-צֵדָה לֹא-עָשׂוּ לָהֶם :

מ וּמוֹשַׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּמִצְרָיִם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה :

מא וַיְהִי מִקֵּץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיְהִי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה יָצְאוּ כָּל-צִבְאוֹת ה' מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

מב לֵיל שִׁמֻּרִים הוּא לַיהוָה לְהוֹצִיאָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם הוּא-הַלַּיְלָה הַזֶּה לַיהוָה שִׁמֻּרִים לְכָל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדֹרֹתָם :

מג וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן זֹאת חֻקַּת הַפֶּסַח כָּל-בֶּן-נֵכָר לֹא-יֹאכַל בּוֹ :

מד וְכָל-עֶבֶד אִישׁ מִקְנַת-כֶּסֶף וּמַלְתָּה אֹתוֹ אָז יֹאכַל בּוֹ :

ראוי לשים לב:

א. למה הוזכרה הנסיעה ולא החניה בסוכות, כאומרו בפרשת מסעי (במדבר לג ה) ויחנו בסוכות.

ב. מהמנין בכ"ף הדמיון כשש מאות כו'.

ג. באומרו וגם ערב רב עלה כו', היה לו לומר נסע אתם שהוא הלשון האמור בישראל.

ד. באומרו ויאפו את הבצק כו', כי מה יתן ומה יוסיף הודיענו יתברך אפיית הבצק.

וגם האמר פה.

ה. אומרו ומושב בני ישראל כו', כי הלא לא היו זולת רד"ו שנה.

ו. אומרו ויהי מקץ כו', אחר אומרו **ומושב,** מי לא ידע שהוא מקץ אותם השנים.

ז. אומרו ויהי מקץ כו' ויהי מקץ פעם שנית.

ח. אומרו יצאו כל צבאות ה', כי הרי נאמר למעלה **ויסעו כו'.**

ט. למה קראם פה **צבאות ה'.**

י. אומרו ליל שמורים, היה לו לומר ליל שמור.

יא. כי אומרו הוא הלילה הזה לה', הוא מיותר.

יב. למה חזר לומר **שמורים כו'.**

יג. למה אחר כמה פסוקים (לקמן נא) חוזר ואומר פעם אחרת **ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' כו'.**

יד. אומרו (שם) **על צבאותם,** כי הלא הן הם **צבאות ה',** ולמה יאמר צבאותם כאילו יש אחרים שהם צבאותם של ישראל,

וגם מלת **על** יתירה ומשוללת הבנה.

וגם על פי דרכנו נשים לב אל פסוק שקודם זה **ויעשו כל בני ישראל כו' כן עשו,** כי הלא פסוק זה נאמר למעלה (פסוק כח) כלו, אלא שמוסיף פה מלת **כל** ולמה נתוספה.

טו. כי כל עניין מצות קרבן פסח ומילה היה ראוי לאומרו למעלה כשיאריך בקרבן ולא יפסיק עתה בין הדבקים.

לז וַיִּסְעוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵרַעְמְסֵס סֻכֹּתָה כְּשֵׁשׁ-מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלִי הַגְּבָרִים לְבַד מִטָּף :

אמנם הנה ידענו מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** כ) על פסוק ואשא אתכם על כנפי נשרים (לקמן יט ד) כי מלאכי השרת על כפים נשאום מרעמסס סכותה לשעה קלה מאה ועשרים מילין שהם מהלך שלשת ימים.

ובזה נבוא אל העניין, אמר **ויסעו כו'** ולא הזכיר נסיעה וחניה, כאילו הנסיעה הייתה עד סכות בלתי נרגשת נסיעה לחוד וחניה לחוד, כי אם שבנסיעה נמצאו בסוכות, והלא כמו זר יחשב למוליכים טף עימהם המתנהלים לאטם בטבעם. לזה אמר **כשש כו',** לומר, **ויסעו** כל כך בקלות כאילו **שש מאות אלף רגלי היו הגברים לבד מטף,** כלומר, כאילו היו הגברים משוללי טף כן קלו על ידי נוסעיהם.

או יאמר, ויסעו בני ישראל, ותהי נסיעתם קלה כמו ה**שש מאות אלף רגלי** שיצאו אתם. ומי הם, הלא הם אותם שהם **הגברים** ואין להם נשים, וגם הם **לבד מטף** שגם הם משוללי טף, כלומר, כמלאכי השרת שיצאו אתם עם השכינה שהייתה עימהם בגלות, כי על כפים נשאום.

לח וְגַם-עֵרֶב רַב עָלָה אִתָּם וְצֹאן וּבָקָר מִקְנֶה כָּבֵד מְאֹד :

ושמא תאמר הלא זה יתכן אם ה**ערב רב** היו נשארים אחור על שלא נשאום מלאכים. אך לא נתפרדו מאתם, ומאין ולאין קלו הערב רב כשיעור הלז שעל כפים ישאום מלאכי השרת. לזה

אמר אל תתמה על החפץ כי הלא **וגם ערב רב עלה אתם.** כלומר, עלו באיכות ומעלה. כי בחול שפע אלוהי על ישראל, חל גם על בני לוויה כמאמרם ז"ל בעובדא דרבי פנחס בן יאיר (חולין ז א). וזהו אומרו **עלה אתם** כי עלה במעלה ללכת גם לשעה קלה, למה שהיו אתם.

ואל תתמה שהושוו לישראל, כי לא הושוו כי אם למקנה ישראל. כי גם המקנה עם היותו כבד מאד הפליא לעשות הוא יתברך עימהם, כמוהם היו הערב רב. וזהו **וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר מקנה כבד מאד,** שלא נשאום מלאכי השרת. לכן אמור, כי כמו שהקלו רגלי צאן ובקר ומקנה, עם היותם כבד מאד הקלו שהלכו יחד עם ישראל מבלי ינשאו גם הם על כנפי מלאכי השרת. אך הוא כי אין מעצור לה' להמציא המצאות לבל ישארו אחור מקניהם וקניינם של ישראל בהינשאם על כנפי נשרים, ועל הדרך שנעשו עם המקנה נעשה עם הערב רב. וזהו אומרו **וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר מקנה כבד כו'.**

לט וַיֹּאפוּ אֶת-הַבָּצֵק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֻגֹת מַצּוֹת כִּי לֹא חָמֵץ כִּי-גֹרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יָכְלוּ לְהִתְמַהְמֵהַּ וְגַם-צֵדָה לֹא-עָשׂוּ לָהֶם :

ואם תאמרו ומאן מוכח כי לשעה קלה הלכו מרעמסס סכותה שהוא על כנפי נשרים ולא שהו אפילו יום אחד. הלא עד ממהר הוא כי **ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים** בחנייתם בסוכות והיו **עגות מצות כי לא חמץ,** ואילו היה בדרך שיעור אשר יש מלוש בצק עד חומצתו, היה מחמיץ. ומה גם בהיותם בצקם צרורות בשמלותם שמחממים, וגם על שכמם שהשמש מכה בהם. אך אין זאת רק שקלו נושאיהם כמדובר, ולא שהו במהלך שלשת ימים שיעור אשר יש מלוש בצק עד חומצתו.

ושמא תאמר ולמה לא אפו במצרים. הלא הוא משני טעמים:

א. **כי גורשו ממצרים**.

ב. כי גם אם לא היו מגרשים אותם, הם מצד עצמם **לא יכלו להתמהמה.** והראיה שגם מצד עצמם לא יכלו להתמהמה כי הנה **וגם צידה לא עשו להם**.

מ וּמוֹשַׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּמִצְרָיִם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה :

ואם לא היה רק הטעם הראשון היו מניחים אותם המצריים עד יעשו צידה לדרך, ולמה לא יכלו להתמהמה, הלא הוא כי הנה **ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ארבע מאות שנה.** וגם **שלשים שנה** שהוא ממראת בין הבתרים, מעת נאמר לאברהם כי גר יהיה זרעך כו' (בראשית ט יג) עד היות לאברהם זרע, כי על כן למדו ב**בראשית רבה** מכאן שאברהם נקרא ישראל.

מא וַיְהִי מִקֵּץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיְהִי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה יָצְאוּ כָּל-צִבְאוֹת ה' מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

הנה כי שלמו הימים ולא מיעט פחות או יתר, כי אם **ויהי מקץ שלשים שנה כו'** שהוא בקץ בנקודת התשלום. כלומר, ועל כן אין לעכבם כמו רגע, כנודע מ**ספר הזוהר** שאם היו מתעכבים מעט יותר היו נכנסים במדרגת החמשים שערי טומאת מצרים ולא יוסיפו קום. וזה אחשוב כיון התנא (בהגדה) באומרו, **ולא יכלו להתמהמה** עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם מיד.

ועוד טענה שנית והוא כי **ויהי בעצם היום** שהוא בעצמות הנקודה הנזכרת ביום ההוא **יצאו כל צבאות ה'.** והם פמליא של מעלה שהיו עם השכינה היוצאת מהגלות, והיו יוצאים בנקודה ההיא. ואמר **צבאות** לכלול ארבע מחנות שכינה עם ישראל, שכולם **צבאות ה'** יקראו. ולא רצה הוא יתברך להניח את בניו משוללי שמירה מהשכינה ומלאכיה, ולא היה ראוי לעכב השכינה כמו רגע מהגבול אשר הוגבל לגלות, ועל כן **לא יכלו** ישראל **להתמהמה** אחר פמליא של מעלה כמו רגע.

ועל אשר הערנו שלא היו ישראל רק **רד"ו** שנה, הלא הוא כי על כן לא אמר אשר ישבו בארץ מצרים, רק **במצרים** שהוא מלשון מצר ודוחק והוא לשון רבים. כי רבו צרותם, שהתחיל מלידת יצחק שלא חסרו גלות וצרות רבות לו וליעקב, וזהו אומרו **במצרים.**

ונחזור אל העניין, כי הוא יתברך גאלם מיד צר ולא הניחם עד יאפו את הבצק במצרים או יעשו צידה לדרך, לבל השאירם שם יותר מהגבול כנזכר, פן יבולעו בחלאת טומאת מצרים. והלא יקשה על זה כי הנה נקודת הגבול שאמרנו היה **בעצם היום** ולא בלילה, כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** רמז רח) שאמר לפרעה באומרו בלילה **קומו צאו כו',** וכי לסטים אנחנו שנצא בלילה. ועל כן יצאו ביום ברגע הגבול כמדובר, שהוא ביום ט"ו כי בו נולד יצחק.

מב לֵיל שִׁמֻּרִים הוּא לַיהוָה לְהוֹצִיאָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם הוּא-הַלַּיְלָה הַזֶּה לַיהוָה שִׁמֻּרִים לְכָל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדֹרֹתָם :

ושמא תאמר, כמו שבלילה שמרם ה' הגדול כד"א (לעיל כג) **ועבר ה' כו',** ואומר (לעיל יא ז) **אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל,** למה לא ישמרם גם הוא גם כי יעבור עת גבול רגע היציאה עד יאפו את הבצק ויעשו צידה לדרך ותצא השכינה מהגלות ברגע הגבול. לזה אמר **ליל שמורים כו',** לומר, הניח ליל זה היה של שני שמורים מיוחדים לה' בעצמו. וזהו **ליל שמורים הוא לה'.** שהוא שמור,

א. לאברהם עם הארבע מלכים.

ב. לשמור את ישראל ובכוריהם ביציאת מצרים, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** יח א) על הפסוק ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), שהיה ליל ט"ו בניסן, וחילק הוא יתברך הלילה מאז בזכות אברהם. שאמר לאברהם כל הלילה היה ראוי לך, הניח חציה לבניך במכת בכורות. באופן כי היו מאז בליל זה שני שמורים באברהם ובניו שהיה שימור שני מוכן מאז. וזהו **להוציאם מארץ מצרים** כי היו שני שמורים עם העתיד להוציאם. שכמו שהחצי הראשון היה על ידי ה' כן גם זה.

ושמא תאמר, כיון שלא נועד ליציאת מצרים כי אם חצי הלילה, איך עתה שמר בעצמו מתחילת הלילה, לזה אמר, **הוא הלילה הזה לה',** שאחר שהחצי הראשון קנה קדושה זו מאז, להיות **לה',** נמשך שכל **הלילה הוא לה',** החצי שהחל בו עם החצי הזה. וזהו **הוא הלילה הזה לה',** וזה דקדק באומרו **הזה** שאינו צודק לשון זה אלא בדבר שהוא מונח לפנינו.

והנה בפסוק הקודם דבר על יום שאחר הלילה והיה לו לומר ההוא. אך בנלמד מ**ספר הזוהר** (ויחי דף ריז) על ויקרבו ימי כו'. כי היום או לילה שנעשה בו זכות או דבר של קדושה אותו היום קונה קדושה והוא קיים עומד לעד. ובזה יאמר **הוא הלילה** שנוכל לומר עליו זה כי הוא קיים לפנינו כי **הוא לה',** חציו מאז וחציו עתה. וזהו הוא הלילה הזה שעם היותו עבר שהיה נראה לומר **הוא**, נאמר **הזה** כי **לה'** הוא כלו.

ואל תתמה איך קדושת חצי הלילה מאברהם עמדה בו עד עתה במצרים. כי דע איפה, כי גם קדושת שימור **לה'** בכלו שהיה אז, עומדת לעד בכל דור ודור. וזהו **שמורים לכל בני ישראל לדורותם.**

מג וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן זֹאת חֻקַּת הַפֶּסַח כָּל-בֶּן-נֵכָר לֹא-יֹאכַל בּוֹ :

ועוד, כי גם מצות שנעשו אז בזה הלילה מחזקים קדושתה, כי הנה **ויאמר ה' אל משה זאת חקת הפסח כו'**

[מצוות מילה]

מד וְכָל-עֶבֶד אִישׁ מִקְנַת-כֶּסֶף וּמַלְתָּה אֹתוֹ אָז יֹאכַל בּוֹ :

ומלתה אותו, שעל כן היו שתי מצות בידם **דם פסח ודם מילה** ובהם נתעסקו כל אותו הלילה. כאשר יבוא במאמרם ז"ל (**שמות רבה** יז ג) שנעתיק לשונם ונבארם לפנים בס"ד.

או יהיה סמיכות אומרו פה עניין **פסח ומילה,** ומפסיק בין אומרו פה עניין היציאה למה שחזר לדבר עליה אחרי כן באומרו **ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' כו',** לומר, כי הנה כלל הדברים כי יצאו ישראל ממצרים על כנפי מלאכי השרת כמפורש בכתובים.

והנה למעלה כתבנו על פסוק **והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל** (לעיל ז ד), שאמר הוא יתברך למשה אל תדאג אולי לא יזכו ישראל לצאת בעוונם וישארו במצרים, לכן אמר לו הוא יתברך, הנה יש להם משכון, כי הנה **והוצאתי את צבאותי** הם שכינה ופמליא של מעלה, ואז אגבן **את עמי בני ישראל.**

והלא יקשה אם כן איפה איך נהפך הדבר, שאין צריך לומר שלא הוצרכו לצאת אגבן כי אם שעל כפים נשאום, כאילו המלאכים הם צבאות ישראל עבדים להם. לזה אמר **ויאמר ה' אל משה זאת חוקת הפסח.** והוא, כי על ידי המצות קונים ישראל איכות קדושה בעשות אותם, עד גדר שישתעבדו מלאכי השרת אליהם ועל כפים ישאום. והוא, כי למעלה באומרו יתברך שיוציא את ישראל אגב המלאכים, עדיין לא עשו מצות קרבן פסח.

אמנם הנה **ויאמר ה' אל משה זאת חוקת הפסח כו',** וישראל קיימו מצווה זו בעצם, וזהו אומרו (לקמן נ) **ויעשו בני ישראל כאשר צוה ה' כו'.** ולא קצתם או רובם בלבד, כי אם כולם. וגם מצות **מילה** שנאמרה פה, וזהו אומרו (שם) **כן עשו.** אז על ידי **פסח ומילה** שהוא צאת מרשות העבודה זרה בשחיטת השה שהיא העבודה זרה שהיו עובדים, שכפרו בעבודה זרה ונכנסו תחת כנפי השכינה, ונחתמו בחותמו יתברך הוא חותם אות ברית קודש, על כן בשכר זאת אל חי חלקנו העלנו על מלאכי השרת. וזהו (לקמן נא) **ויהי בעצם היום הזה אשר עשו** שתי מצות אלו, קנו מעלה ישראל כי **הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם,** שמלאכי השרת נשאום עליהם ממש. כי תחת הקראם עד כה **צבאות ה',** נקראו **צבאותם** של ישראל כאילו של ישראל הם לשרתם ולנשאם על כנפיהם. ועל כן הביא פה עניין **זאת חוקת הפסח,** ולא אמרו למעלה במצות הפסח, לומר, שעל ידי **פסח ומילה** נתקדשו ישראל לינשא על כנפי נשרים.

ובמדרש **שמות רבה** (יט ה):

זאת חוקת הפסח, אמר רבי שמעון בן חלפתא כיון שיצאו ישראל ממצרים אמר הקדוש ברוך הוא למשה, הזהר לישראל על מצות הפסח כל בן נכר לא יאכל בו וכל עבד איש מקנת כסף ומלתה אותו כו'. כיון שראו ישראל שפסל לערלים לאכול בפסח, עמדו כל ישראל לשעה קלה ומלו כל עבדיהם ובניהם וכל מי שיצא עימהם, שנאמר (לעיל כח) **וילכו ויעשו בני ישראל.**

משל למלך שעשה משתה לאוהביו, אמר המלך אם אין סימנטרי שלי על כל המסובין, אל יכנס אחד מהם לכאן. כך האלהים עשה משתה להם צלי אש על מצות ומרורים מפני שגאלן מן הצרה, אמר להם אם אין חותמו של אברהם בבשרכם לא תטעמו ממנו. מיד כל הנולד במצרים נמולו לשעה קלה, עליהם נאמר (תהלים נ ה) אספו לי חסידי כורתי כו'.

ורבותינו אמרו לא בקשו ישראל למול במצרים, אלא כולם ביטלו המילה בעל כרחם חוץ משבטו של לוי, שנאמר (דברים לג ח) וללוי אמר כו', למה, כי שמרו כו' ובריתך ינצורו במצרים. והיה הקדוש ברוך הוא מבקש לגאלן ולא היה להם זכות. מה עשה הקדוש ברוך הוא, קרא למשה ואמר לו לך ומהול אותם.

ויש אומרים שם היה יהושע שמל אותם, שנאמר (יהושע ה ב) ושוב מול כו'. והרבה מהן לא היו מקבלים עליהם למול, אמר הקדוש ברוך הוא שיעשו הפסח. וכיון שעשה משה את הפסח גזר הקדוש ברוך הוא לארבע רוחות העולם ונושבות בגן עדן. ומן הרוחות שבגן עדן הלכו ונדבקו באותו הפסח, שנאמר (שיר השירים ד טז) עורי צפון ובואי תימן, והיה ריחו הולך מהלך שלשים יום.

נתכנסו כל ישראל אצל משה, אמרו לו בבקשה ממך האכילנו מפסחך מפני שהיו עייפים מן הריח. היה אומר האלהים אם אין אתם נמולים אין אתם אוכלים, שנאמר **ויאמר ה' אל משה ואל אהרן זאת חוקת הפסח כו'.** מיד נתנו עצמן ומלו, ונתערב דם פסח בדם מילה, והקב"ה עובר ונוטל כל אחד ואחד ונושקו ומברכו, שנאמר (יחזקאל טז ו) ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך כו' חיי בדם פסח חיי בדם מילה.

ע"כ לשון המדרש.

וראוי לשית לב באומרו כיון שיצאו ישראל ממצרים כו' מי לא ידע כי אז היה וזיל קרי בי רב הוא.

ועוד אומרו כיון שיצאו, נראה שהוא אחר היציאה ולא היה רק בערב יום הקודם, כי אז נעשה הפסח. ומקודם היה צריך שימולו וימנו עליו.

ועוד אומרו מלו כל עבדיהם ובניהם ולא אמר את עצמם.

ועוד אומרו שנאמר **וילכו ויעשו,** האם ראיה היה צריך והוא מפורש בכתוב.

ועוד אומרו משל למלך כו', מה צריך משל והוא דבר מובן מאליו.

ועוד כי הוא יתברך לא עשה משתה כי אם הם עצמן.

ועוד כי איך ייחס הדבר למשתה והוא על מצות ומרורים.

ועוד אומרו צלי אש הוא מיותר שהוא ידוע ומפורש בכתוב.

וגם אומרו שגאלן מן הצרה הוא מיותר.

ועוד אומרו אם אין חותמו של אברהם, למה הזכיר אברהם והיה לו לומר אם אין אתם נמולים.

וגם אומרו לשעה קלה מה לנו אם היה לשעה קלה או ליום אחד.

וגם מה צורך להביא פסוק אספו לי חסידי כו'.

ועוד אומרו רבותינו אמרו כו', כי אומרו לא בקשו למול הוא מיותר אחר שאומר אלא כולם ביטלו המילה.

ולא עוד אלא שהוא בהפך, שאומרו לא בקשו הוא שלא השתדלו בה,

ואומרו ביטלו הוא שביטלוה ממש בכוונה.

ועוד אומרו מה עשה הקדוש ברוך הוא קרא למשה ואמר לו לך ומהול אותם, כי הלא לא נמצא כתוב בספר כי אם איסור אכול ערל בפסח, אך לא לומר לך ומהול אותם.

ועוד אומרו ויש אומרים שם היה יהושע שמל אותם, מי לא ידע כי שם היה, ומהראוי היה שלא יאמר רק יהושע מל אותם.

ועוד אומרו והרבה מהם לא היו מקבלים, מי אמר להם זה, שאין ראיה משום פסוק.

ועוד אומרו אמר להם הקדוש ברוך הוא שיעשו את הפסח וכיון שעשה משה כו', כי לפי כוונתו לא היה לו לומר שיעשו את הפסח רק אמר למשה שיעשה את הפסח כו'.

ועוד אומרו גזר הקדוש ברוך הוא לארבע רוחות העולם, מה צורך לגזור לרוחות העולם ולא גזר לרוחות גן עדן שיתדבקו בפסח משה מבלי רוחות העולם.

ועוד שנהפוך הוא, כי אם יחד ינשבו ארבע רוחות לגן עדן ישאר ריח גן עדן במקומו, כי רוח מזרח יעכב ברוח מערב מלהוציא ריח גן עדן, וכן רוח מערב ברוח מזרח ועל דרך זה בצפון וימין.

ועוד מה צורך בארבע רוחות ואחד היה מספיק.

ועוד אומרו ומן הרוחות שבגן עדן הלכו ונדבקו, כי מאומרו הלכו יורה שהוא מאליהן, והוא הפך מאומרו שארבע רוחות העולם היו נושבות, שנראה שהן הביאו את הריח.

ועוד אומרו ומן הרוחות כו', שהוא בלתי מובן והיה לו לומר וריח גן עדן הלך ונדבק.

ועוד איזה הדרך נדבקו בפסח משה, **ואם** הנס הוא זה, מה צורך שיהיה מרוחות גן עדן ולא שיתן ה' תאווה בלבם מאותו הפסח.

ועוד הראיה שמביא מ**ויאמר ה' אל משה זאת חוקת הפסח,** איך נראה שעל פסחו של משה ידבר.

ועוד אומרו מיד נתנו עצמן, מה הוא הלשון הזה, והיה לו לומר מיד נמולו.

ועוד קשה איה איפה אמונתם ואשר ראו אותות ומופתים במצרים, שמיאנו לימול במצותו יתברך עד שעיפה נפשם.

ועוד היתכן כי במצות ה' לא בחרו ורצו לימול, ואל תאוות נפש מפסחו של משה נמולו, **ולא עוד** אלא שהחזיק להם טובה כל כך לנושקם ולברכם, והם לא עשו כמצוותו יתברך.

ועוד אומרו והקב"ה עובר ונטלו ונושקו ומברכו כי אחר שהעניין הוא נשוק וברכה, מה עניין אומרו עובר ונוטל.

ומה גם כי איזו עניין נטילה תצדק בהם.

וגם אומרו לשון עובר ולא אמר ובא ונטל.

ועוד שאין נטילה ולא נשיקה בראיה שמביא מהפסוק.

אמנם, לבוא אל הביאור נקדים הקדמה.

חזור לעמוד השער

מודעת לכל כי אין ברית מילה כיתר מצות שאם לא תזדמן אחת תתקיים היהדות בשאר, כי הנה אשר לא ימול איננו יהודי. ועניין מאמרם ז"ל ב**תנחומא** הוא זה, ששאלו את רבי פלוני אם חביבה היא המילה למה לא נכתבה בעשרת הדברות. והשיב שכבר היא כתובה שנאמר אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי כו' (לקמן יט ה). והנה יראה כי הקושיא עדיין במקומה, כי אם היא בהקדמת עשרת הדברות הלא אינה מהן. אך תהיה כוונתו כי איננה כיתר מצות שבדברות וזולתן, כי הלא אם יחפוץ איש לקנות עבד, לא יצווה לו צווי עבודתו עד יקננו ויחתמנו בחותמו לעבד לו. כן הדבר הזה, כי הברית מילה היא חותם המורה כי עבדיו יתברך אנחנו, והראוי שלא יהיה זה מכלל הציוויים רק קודמת אליהם, שנהיה עבדי ה' ואחרי כן יצוונו מצות כמצווה את עבדו. וזהו אומרו בהקדמת העשרת דברות, אם תזכו לשמוע מפי אליכם מצוותי שהוא ממש בקולי, אי אפשר אם אינכם נימולים. וזהו אם שמוע תשמעו בקולי, באמור לכם בפי ובקולי דברותי הוא בתנאי שתהיו לי עבדים חתומים בחותמי וזהו ושמרתם את בריתי כו', היא תקדים למצוות.

ונבוא אל העניין, כי הנה בדבר הזה ראו רבותינו ז"ל שתי קושיות בפסוק זה. **וידבר ה' כו' זאת חוקת הפסח וכל ערל כו'.**

א. כי אחר שכל קבלת היהדות ותורה ומצות תלויים בהיותנו נימולים, אם כן למה כאשר ציוה ה' על הפסח באומרו **החדש הזה לכם ראש חדשים כו' דברו אל כל עדת כו' ויקחו להם איש שה כו'** (לעיל ב - ג), וכן במאמר משה אליהם (לעיל כא) **משכו וקחו כו',** לא הזכיר להם שימולו שהוא העיקר.

ולא עוד אלא שמספר כל עניין מכת בכורות שאמר משה לישראל, ואשר כך נעשה כי **ויהי בחצי הלילה כו'** ו**שנשא העם את בצקו כו'** ו**ש**ה' **נתן את חן העם כו' וינצלו את מצרים ושנסעו מרעמסס סוכותה כו'**, ולא ציוה על המילה.

והיתכן שכל הטובה הזאת היה הוא יתברך עושה להם והם ערלים, כי לא ציוה על המילה, אלא שאחר כל היציאה וכל העניינים הנזכרים אומר כלאחר יד **ויאמר ה' כו' זאת חוקת הפסח כל בן נכר לא יאכל בו,** ולמה לא עשה עיקר מתחילה ממנה.

ועוד שנית, שיורה בזה שאין עיכוב המילה רק על אכילת הפסח, אך על יתר תורה ומצוות אינו מעלה ומוריד, ולא כן הוא, כי בלי מילה אינן מישראל, כי הלא במילה וטבילה הייתה קבלת אליהותו יתברך ותורתו.

על כן בא רבי שמעון בן חלפתא ואמר כיון שיצאו כו'. והוא, כי דעתו לומר שלא חסרה מילה מישראל, כי כל הגדולים היו נימולים זולתי בניהם הדור שהיה מתחיל עתה, וגם עבדיהם או גרים שהיו מבקשים לצאת עימהם. ועל כן, לא היה עיכוב לגדולים על ברית מילה כי מולים היו. אלא שבשמוע ישראל שפסל הוא יתברך לערלים בלבד לאכול בפסח, כלומר שיהיו

נימולים לאוכלו, ולא למול לכל ישראל רק לערלים בלבד, הלכו מעצמם ומלו עבדיהם ובניהם וכל מי שיצא עימהם, להכשיר את הכל. ועל כן לא עשה מהמילה עיקר מתחילה רק ביציאה הזכירה, כי כל ישראל הגדולים נימולים היו מתחילה.

והקושי הראשון שאמרנו שהביאו לזה, אמרו בפתח דבריו. וזהו אומרו כיון שיצאו ישראל ממצרים. שהוא אחר סיפור התורה יציאתם ממצרים, שהוא **ויסעו בני ישראל מרעמסס כו',** אמר הקדוש ברוך הוא למשה הזהר לישראל על מצות הפסח **כל בן נכר כו'.** כלומר, הלא כמו זר נחשב לצוות זה אחר היציאה שכבר עבר, ומה גם עניין ברית מילה שהוא עיקר קבלת האלוהות. אך אין זה, רק שכיון שראו ישראל שפסל לערלים כו' עמדו כל ישראל ומלו עבדיהם ובניהם וכל אשר יצא עימהם, אך לא את עצמם כי מולים היו. כלומר כי על כן לא הוזכר מתחילה רק עתה כלאחר יד שימולו גם בניהם אם ירצו לאכול עם אביהם, שאם לאו, אחרי כן בקבלת התורה ימולו ויטבלו.

והביא ראיה מ**וילכו ויעשו.** והוא כי מלת **וילכו** היא מיותרת, אך הכוונה היא לומר כי מעצמם הלכו ויעשו בשמען שפסל את הערלים. ואין זה כי אם שכולם היו נימולים, אלא שרצו להכשיר גם את אשר לא מלו שיאכלו גם כן הם, מה שאין כן אם כל ישראל היו ערלים.

ובאמרם לשעה קלה אפשר כוונו לתת טעם אל סוף הפסוק שחוזר ואומר **כן עשו,** שהוא מיותר. אך הוא, כי איך הספיקו בעת אכילת הפסח למול את הכל. אך אין זה כי אם מידו יתברך. וזהו **ויעשו בני ישראל כאשר צוה ה' כן עשו** השם הנזכר עם ישראל הנזכר.

והנה עדיין הקושיה השנית לא עלתה ארוכתה בעצם, כי למה יורה שאין עיכוב המילה רק לאכול הפסח, והלא גם לכל התורה היא עיכוב. לזה אמר משל למלך שעשה משתה לאוהביו כו'. והוא, כי הנה בהעדר המילה יש בחינות ומה גם קודם מתן תורה.

א. כי הערלה שדיא תיכלא בכוליה, מנפש ועד בשר.

ב. בחינת אברהם, כי כל עצמו תוכו וברו נפשו וגופו קדושים היו ולא הייתה הערלה מטמאו, רק שלא נקרא שלם עד שמל שעשה המצווה ההיא וקנה קדושה קניינית על קדושתו. וכמאמרנו על מאמר רבי יודן ב**בראשית רבה** (מו א), שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם התאנה הזאת אין בה פסולת אלא עוקצה, העבר אותה ובטל המום. והוא, כי יש פרי שתוכו נאכל וברו היא קליפתו נזרקת, ויש שתוכו הוא גרעינו נזרק וברו נאכל, אך התאנה תוכה וברה נאכל ואין בה פסולת אלא עוקצה. כך אמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם, אין הערלה פוגמת לא בתוכך ולא בברך כי קדוש אתה, ואין פסולת רק הבשר ההוא לבדו, ובהסרתו תהיה תמים.

ונבוא אל העניין.

והוא, כי גם אז, ישראל במצרים היו צדיקים ומולים, וגם בניהם שעדיין לא מלו לא היו פגומים בגופם ונפשם, רק שהיו חסרים חותמו יתברך בהם כעניין אברהם. וזהו עניין משל למלך שעשה משתה לאוהביו כו', כי כבר היו אוהביו ולא היו חסרים רק היות סימנטרו עליהם, כך האלהים עשה משתה כו' ואמר אם אין חותמו של אברהם. כלומר כמו שבאברהם לא היה חסר רק חותם, כן גם אתם, כמדובר. ואמר שעשה להם משתה, הוא, כי משולחן גבוה קא זכו כי קרבן היה, כי אם הוראת שעה הייתה שנעשה במצרים, אך כקרבן חשבו יתברך שעל כן הזהיר על הנותר ממנו לישרף. ולהורות כי למשתה חשבו יתברך אמר שהיה צלי אש, כי הצלי הוא חשיבות של משתה בני חורין וגדולים, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** טז ד).

ומפני שהרגיש שאם היה יתברך כעושה משתה לאוהביו, איך היה על מצות ומרורים שהיא הוראה הפכיית. על כן אמר צלי אש על מצות ומרורים מפני שגאלן מן הצרה. כלומר, מה שתראה שני הפכים, היות צלי אש והיות על מרורים, מה שהוא צלי אש הוא מפני שגאלן, והיות מצות על מרורים להיות מן הצרה. והוא להגדיל הוראת הגאולה, כי הייתה על היות להם מרירות עצום והפכו יתברך. והביא ראיה לזה מפסוק אספו לי כו', לומר, ראה נא כי כן הוא שלא ביטלו המילה במצרים, כי הנה עליהם נאמר אספו לי חסידי כו', ואיך יקראו חסידים טרם כריתת הברית אם לא שמולים היו. והוא כדעת האומר כי כל הבלתי כשרים מתו בימי החשך, כמאמרנו בפרשת שמות בס"ד.

ואמר כי הן זאת סברת רבי שמעון בר חלפתא, אך רבותינו אומרים בהפך זה, שהוא שלא בקשו ישראל למול במצרים אלא כולם ביטלו את המילה בעל כרחם. והוא, כי הוקשה להם, איך יתכן שיוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא לא לימדו את בניהם למול כאשר הם נימולים, שיקומו זרעם כולם כאחד לבטל המילה. לזה אמר, דע כי לא בבת אחת היה הדבר כי אם שרפו ידיהם ממנה שלא בקשו [למול] ועל ידי כן לא עזרם ה' כשבאו מצרים לבטלה בעל כרחם. וזהו אומרו לא בקשו למול ואחר כך נמשך שבטלו כולם את המילה בעל כרחם.

והראיה כי ללוי אמר [כו'], כי שמרו כו' ובריתך ינצורו, שמזה נוציא לישראל. והוא, שהוקשה לו כפל לשון הכתוב, אך הוא כי שמרו אמרתך שביקשו למול, ועל ידי כן זכו שובריתך ינצורו תמיד, שלא ביטלוה מהם בעל כרחם. ומזה הוציא שישראל שיכלו להם לבטלם, הוא על שתחילה לא בקשו למול. ובזה אין קושיא לומר שאם מישראל בטלו בעל כרחם למה לא עשו כן לשבט לוי. כי הם בקשו, מה שאין כן ישראל.

ושמא תאמר ומה יעשו מהקושיות שהכריחו את רבי שמעון בר חלפתא לומר כי מולים היו, הכל כמדובר, שהוא על כי לא הוזהרו על המילה רק אחר הכל כלאחר יד, וגם כאילו אינו

מעלה ומוריד רק לאכילת הפסח. לזה אמר והיה הקדוש ברוך הוא מבקש לגואלן ולא היה להם כל כך זכות. כלומר, כי כבר היה גואלם על זכות אבותם, אלא שלא היה להם זכות, והקדוש ברוך הוא היה מבקש יהיה בזכותם. כלומר, לא נתחדש זה עתה, כי מאז שביקש לגאלם היה על זה.

אלא שאחר כך מה עשה הקדוש ברוך הוא, קרא למשה ואמר לו לך ומהול אותם. כלומר, מה שתראה שבאחרונה מזכיר עניין הערלה ולא מתחילה, אין זכירת העניין לצוות המצווה, כי אין ספק שנאמר מתחילה כי היא העיקר הגדול והקודם לכל מצוות, עד גדר שלא הוצרך ליכתב בתורה הציווי שקדם, אלא שזה אינו רק קריאה למשה שיעשה הפועל, וזהו קרא ואמר לו לך ומהול אותם. והכריחו לזה ממה שלא נאמר ויאמר ה' אל משה כו'. לומר כדרכו יתברך בכל מקום שמצווה לדבר לישראל, אך הוא שאין כאן מקום הציווי רק מקום הפעולה שילך וימול אותם.

ואמר עוד בעל המאמר הנה תירוץ זה הוא לאומרים כי משה מלן, אך הנה יש אומרים כי שם היה יהושע שמל אותם שנאמר ושוב מול את בני ישראל שנית, שמורה שיהושע מל אותם כבר. ומפני שהיה אפשר לומר שאומרו שנית אינו אל יהושע שישנה מה שעשה פעם אחת, רק אל הנימולים שנימולו פעם אחת שימולו פעם שנית, ולא יחויב שפעם ראשונה הייתה על ידי יהושע. על כן הקדים ואמר שם היה יהושע שמל אותם. לומר שאילו לא היה שם יהושע, היינו דוחקים לומר שאומרו שנית אינו חוזר רק אל הנימולים, אך אחר ששם היה יהושע ודאי הוא שמל אותם, כי יהיה אומרו שנית נכון חוזר אל הנימולים ואל המל.

ועתה הוקשה לו, כי בשלמא לאומר שמשה מלן, היינו כי אומר ויאמר ה' אל משה כו' הוא לעשות הפועל שהוא לך ומהול אותם. אך לאומר שיהושע מל אותם, אם כן אומרו ויאמר ה' אל משה היא האזהרה ראשונה לישראל, ולמה נאמר כלאחר יד בסוף העניין. וגם כאילו אין עיכוב המילה רק על קרבן הפסח. לזה אמר והרבה מהם לא היו מקבלים עליהם למול. והוא, כי היו חפצים לעשות הפסח, אך לא למול פן יסתכנו בטורח הדרך שהיו הולכים מיד. על כן אמר הקדוש ברוך הוא, אני אעשה באופן יראו בעיניהם מה בין הפסח הנעשה על ידי המהול לנעשה על ידי ערלים. וזהו אמר הקדוש ברוך הוא שיעשו את הפסח והתחיל משה ועשה את פסחו גזר הקדוש ברוך הוא כו'.

ולבוא אל העניין נקדים ארבע הקדמות ידועות לחכמי האמת, הלא הן:

א. כי כל נפשות עם בני ישראל שמתחת כסא הכבוד הנה, יתחלקו לארבע בחינות מזרח מערב צפון דרום, והם פני אריה פני שור פני נשר פני אדם. ובכלל הדבר הוא בחינת חסד

ובחינת רחמים ובחינת גבורה ובחינת צד דין. ולעומת ארבע בחינות אלה המתייחסים לארבע רוחות, יש למעלה מהארבע מרכבות הארבע בחינות עצמן, שמשם יורק שפע בהן.

ב. כי לכל נפשות ישראל יש שורש למעלה בגן עדן, וכפי מעשיו פה יאיר אורה שמה כנודע.

ג. כי נשמת משה היא כלולה מכל הבחינות ומכל נשמת כל ישראל, כי על כן הושפעו דורו בייחוד, כי הם דור דעה היו המתייחסים אל נפשו יותר, וגם כל שאר הדורות.

ד. כי על ידי הקרבן יושפע שפע מלמעלה עדיו ועל אשר הובא עליו.

ונבוא אל העניין, אמר כי רצה הקדוש ברוך הוא ידעו ישראל חסרונם על ידי העדר מילתם, מה שאין כן למשה כי מהול היה. והוא, כי על ידי הקרבן אשר סגולתו לעלות ריח ניחוח ולהריק שפע מלמעלה, גזר הקדוש ברוך הוא לארבע רוחות העולם הם ארבע בחינות עליונות המתייחסים לארבע מחנות קדושה, **מזרח מערב צפון דרום,** שיהיו נושבות בהרקת שפע מהן לגן עדן, אשר שם שורשי כל נשמות ישראל אשר שם היו, למה שעל ידי כן יתעוררו הנשמות ההן להריק על הארץ מהשורשים ההם אל הענפים אשר בגופי האנשים, על ידי קרבנם. וזהו אומרו ומן הרוחות שבגן עדן שהוא מן הנשמות הנקראות רוחות, כד"א (במדבר טז כב) אלוהי הרוחות. מאותן הרוחות שבגן עדן, שהם אותם שהיו שורשים אל רוחות כל בשר איש שבדור ההוא, הלכו ונתפשטו אל העולם הזה, שורש כל רוח אל כל איש שחלקו בו, ולא מצאו הכנה כי היו ערלים. על כן נדבקו אל משה שעשה הפסח, שהוא כולל כולן על ידי הפסח ההוא, שהוא מאיש כולל כל בחינות ישראל, נתעוררו כלן להריק על הארץ, על כן דבקו בו כעניין הקדמה הרביעית, שעל ידי הקרבן יושפע השפע.

והנה כל בחינת רוח ורוח היה תאב לידבק בחלקו בעצם, ועל כן כל איש היה מריח מאותו הריח, ונפשו תאיבה לידבק בשורשה. כי השפע שבא היה מכל שורש ושורש של כל נפש ונפש מהם, אלא שהערלה שבגוף הייתה מעכבת. על כן היו עייפים כמתעלפים, כהרה המריחה, כי הייתה כל נפש מהם מבקשת לצאת. על כן אמרו למשה האכילנו מפסחך כי היו עייפים מן הריח. אז אמר להם האלוהים אם אין אתם נימולים אין אתם אוכלים, כלומר כי הערלה היא המעכבת. אז הכירו, כי העדר המילה גורמת בלתי הדבק בשורשם הדבק בו יתברך, ואז נתנו עצמן כו'.

ובזה נמצא טעם אל אומרו זאת חוקת הפסח אחר היעשות כל מצות הפסח, שהיא הקושיא הראשונה שעליה חלק רבי שמעון בן חלפתא עליהם, וגם השנית איך תלה עניין המילה בפסח ולא בקבלת האלוהות לגמרי. כי אין זה רק מה שהיה אחר ציווי המילה שקדם, אלא שעתה ראו בעיניהם עניין המילה כי כל השלמות תלוי בה, כי אין קרבן פסח הממשיך שפע משורשה מועיל בלי מילה. וזהו גם כן מה שלא נאמר לאמר, כי אין צווי מאתו יתברך לאמר למשה מעניין המילה, רק מעניין הניסיון שידע כי בלעדה אין שום דבקות ושלמות.

ועל אשר דקדק רבי שמעון בן חלפתא מאומרו וילכו ויעשו, כי מלת וילכו תראה מיותרת כי על כן פירש שהלכו מעצמן כמדובר, עתה אמר שנתנו עצמם הפך דעתם בתחילה, כי עתה הלכו מאשר היו סוברים ויעשו כו'. ועניין נתינת עצמם הוא, כי עד כה לא רצו למול הרבה מהן פן יסתכנו מטורח הדרך, אמר שעתה נתנו עצמן. כלומר אחר שעל ידי זה אנו דבקים בו יתברך מצד הנפש, לא נחשוב גופנו בערכה. וזהו אומרו נתנו עצמן, כלומר, גם שנסכן עצמנו וגוויותינו במילה מליאות הדרך, ניתן עצמנו על הדבר. והוא כמאמר הכתוב באומרו (דניאל ג כח) ויהבו גשמיהון כו', לומר, כי נתנו גויותם לישרף באש לבל אבוד הנפש, וה' הציל גם את עצמן.

ועתה הוצרך לתת טעם, פן נאמר כי בשלמא לרבי שמעון בן חלפתא שהיו חסידים יצדק יברכם ה' בדמיך חיי בדמיך חיי, אך לרבותינו האומרים שביטלוה, איך עתה שהודו על כרחם החזיק להם טובה כל כך. לזה אמר ונתנו עצמן כו', לומר, כי למה שכיוונו למסור עצמן, וגם עירבו דם מילתם לדם הפסח, כלומר, יהי נא דמינו כדם השה הזה, ונמותה ליקרב אל ה' כפסח הזה. אז עשה להם הקדוש ברוך הוא את כל הכבוד ההוא, וזהו מתבוססת בדמיך שהוא לשון מכוסה שבזו עצמן ליחשב דמן כדם השה.

וזהו אומרו והקב"ה עובר ונוטל את כל אחד ונושקו ומברכו. והוא, כי הלא יקשה על הכתוב אומרו ואעבור, מה עניין העברה ההיא, ואם הוא עוברו תוך מצרים מה עניין אומרו עליך.
ועוד אומרו ואומר לך, כי מלת לך מיותרת.
וגם ייתור אומרו בדמיך חיי זה פעמים.

לכן אמר כי ארבע פעמים כיוון הכתוב.
אחד באומרו ואעבור, שהוא עניין **ועבר ה' לנגוף כו'** וראה את הדם ופסח. ככתוב אצלנו, כי על ידי היותו יתברך העובר ולא מלאך ניצולו מהמוות בכורי ישראל. וזהו אומרו והקב"ה עובר כו'.
ובאומרו עליך כיוון יתרון **שני**, והוא, כי דרכו יתברך כי לא יבוא בעיר אם לא ימצא שם איש צדיק להשרות שכינתו בו, כעניין לא בחרתי בעיר ואבחר בדוד (מלכים א, ח טז), וכמאמר **ספר הזוהר** (פרשת וישב דף קצ) שעל כן הוקדם יוסף לבא מצרימה, למען תשרה בו שכינה בגלות מצרים. וזאת תהיה פה בשורתו יתברך לישראל, באומרו ואעבור עליך, לומר, בעברי מצרים אהיה עליך כי ממך אעשה מרכבה. וזהו אומרו ונוטל כל אחד ואחד מישראל. והוא, כי להיות שביטלו את המילה היו נפרדים מאתו יתברך, ועתה על ידי המילה נטלה לעצמו והשרה שכינתו בהם, וזהו אומרו עליך.

ועל אומרו ואומר לך ולא אמר ואומר בדמיך חיי, רק כמדבר פה אל פה עם כל אחד ואחד מישראל, משם הוציא אומרו ונושקו. והיא נשיקת ודבקות שכינתו יתברך בנפש כל אחד, שנרמז בלשון דבור פה אל פה, כנודע מ**ספר הזוהר** כי הנשיקה היא לאדבקא רוחא ברוחא. והוא מאמרם ז"ל (**שיר השירים רבה** א יג) על ישקני מנשיקות פיהו (שיר השירים א ב), שהוא דברו יתברך עשרת הדברות פה אל פה עם ישראל. כן רמז כי הופיע הוא יתברך דבקותו עם נפשם אז ברמז אומר לך כמדבר לנוכח. והוא כי על ידי הרוחות שבגן עדן הדבקות בו יתברך נדבקו בפסח, ועתה דיבק אותם בנפשותם כי חלקו הן והן חלקו יתברך.

ועל אומרו בדמיך חיי אמר שברכם **חיי בדם פסח**, והשני **חיי בדם מילה**. ולא רצה לפרש שהוא הודעה שעל ידי המילה יש להם חיות, שהרי יותר מזה הוא מה שאמרו באומרם ונוטלו ונושקו, אך היא ברכה כפולה. ואפשר כי **חיי בדם פסח** הוא **בעולם הזה,** הוא עזיבת העבודה זרה, וחיי בדם מילה הוא **חיי עולם הבא**. ועל פי דרכו הורה, כי לולא הברית מילה היו נפרדים מאתו יתברך, באומרו ונוטל, שהוא מהכרח הכתוב כמדובר.

פרק יג

א וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵּאמֹר :

ב קַדֶּשׁ-לִי כָל-בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל-רֶחֶם בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה לִי הוּא :

ג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם זָכוֹר אֶת-הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֵאָכֵל חָמֵץ :

ד הַיּוֹם אַתֶּם יֹצְאִים בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב :

ה וְהָיָה כִּי-יְבִיאֲךָ ה' אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ וְעָבַדְתָּ אֶת-הָעֲבֹדָה הַזֹּאת בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה:

ו שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מַצֹּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי חַג לַה' :

ז מַצּוֹת יֵאָכֵל אֶת שִׁבְעַת הַיָּמִים וְלֹא-יֵרָאֶה לְךָ חָמֵץ וְלֹא-יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל-גְּבֻלֶךָ :

ח וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם :

ט וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל-יָדְךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה' בְּפִיךָ כִּי בְּיָד חֲזָקָה הוֹצִאֲךָ ה' מִמִּצְרָיִם :

י וְשָׁמַרְתָּ אֶת-הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֲדָהּ מִיָּמִים יָמִימָה :

יא וְהָיָה כִּי-יְבִאֲךָ ה' אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ וְלַאֲבֹתֶיךָ וּנְתָנָהּ לָךְ:

יב וְהַעֲבַרְתָּ כָל-פֶּטֶר-רֶחֶם לַה' וְכָל-פֶּטֶר שֶׁגֶר בְּהֵמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ הַזְּכָרִים לַה' :

יג וְכָל-פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְשֶׂה וְאִם-לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ וְכֹל בְּכוֹר אָדָם בְּבָנֶיךָ תִּפְדֶּה :

יד וְהָיָה כִּי-יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מַה-זֹּאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :

טו וַיְהִי כִּי-הִקְשָׁה פַרְעֹה לְשַׁלְּחֵנוּ וַיַּהֲרֹג ה' כָּל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד-בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל-כֵּן אֲנִי זֹבֵחַ לַיהוָה כָּל-פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכָל-בְּכוֹר בָּנַי אֶפְדֶּה :

טז וְהָיָה לְאוֹת עַל-יָדְכָה וּלְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרָיִם :

ראוי להעיר.

א. כי אחר שכל בכור לו יתברך הוא כאומרו **לי הוא,** איך יאמר **קדש לי** הרי מאליו קדוש הוא.

ועוד שנית, שמתחיל באדם באומרו **בבני ישראל** ומסיים **באדם ובהמה.**

ג. אומרו בבני ישראל שהוא מיותר כי ודאי שעליהם ידבר.

ד. אומרו זכור את היום הזה מה עניין **היום** ויאמר לזכור היציאה.

ה. באומרו מבית עבדים שהיה לו לומר מהיות עבדים. וגם מלת **אתכם** מיותרת.

ו. שמסיים הפסוק ב**ולא יאכל חמץ,** שנכנס צווי החמץ בין הדבקים, בין **זכור את היום הזה** לאומרו **היום אתם יוצאים כו',** והלא אחרי כן שמדבר על אזהרת שאור וחמץ שם היה ראוי לאומרו.

ז. שמתחיל ואומר **אשר יצאתם** שמורה כיוצאים מעצמם, וסמיך ליה **הוציא ה'.**

ח. אומרו היום אתם יוצאים שהרי נאמר **זכור את היום הזה כו'.**

ט. למה מזכיר היות **בחדש האביב,** וידוע מה שאמרו ז"ל (**מכילתא** בא קג) שאמרו לא חמה קשה ולא קור, ואם כן הוא איך מתייחס אל מה שלמעלה ולמה שלמטה.

י. באומרו והיה כי יביאך כו', כי עד כה מדבר עם ישראל בלשון רבים, ועתה נהפך אל לשון יחיד.

יא. למה מזכיר השבעה עממין בשמותם פה, **הכנעני כו',** הלא ידענום.

יב. הזכירו השבועה באומרו **אשר נשבע כו',** וכן כל הציווי מחמץ ומצה נאמר למעלה ולמה חוזר לאומרו.

ועוד אומרו מצות יאכל את שבעת הימים, כי מלת **את** יתירה ובלי הבנה, וגם ה"א של **ה**ימים, והיה לו לומר מצות יאכל שבעת ימים.

יג. באומרו והגדת לבנך כו', כי אומרו **לאמר** הוא מיותר ובלתי מובן כי אינו לאמר לזולת.

יד. אומרו בעבור זה עשה ה', בעבור מה, אם הוא בעבור המצה נהפוך הוא כי על אשר עשה ה' לי בעבור זה אני אוכל מצה.

טו. איך מתקשר לזה **והיה לך לאות על ידך.**

טז. איך אומרו כי ביד חזקה הוא טעם אל האמור.

יז. אומרו ושמרת את החקה כו', איך מתקשר עם הקודם.

יח. שהרי נאמרה המצווה למעלה ואין ספק שעל כל שנה הוא.

יט. באומרו והיה כי יביאך כו' פעם שנית, כי כל הפסוק או רובו מיותר.

כ. באומרו והיה כי ישאלך בנך כו', מה קושי יש בדבר שיתמה על החפץ ויאמר מה זאת, ואם הוא סכל גם כל המצות יקשו בעיניו.

כא. שמהפך הסדר שאחר אומרו **הוציאנו כו'** אומר **ויהי כי הקשה פרעה כו'.**

כב. למה חזר לומר **והיה לאות כו',** וכן אומרו **כי בחוזק יד כו',** אחר שנאמר כבר.

והנה לבוא אל הביאור נזכירה מאמרם ז"ל ב**מכילתא** (בא כח) על פסוק והיה לכם למשמרת (לעיל יב ג), רבי מתיא בן חרש אומר הגיעה שבועה שנשבע הקדוש ברוך הוא שיגאל את בניו ולא היו בידם מצות כדי שיגאלו, שנאמר (יחזקאל טז ח) והנה עתך עת דודים אלא שאת ערום ועריה ערום מן המצות. נתן להם הקדוש ברוך הוא שתי מצות דם פסח ודם מילה כדי שיגאלו, שנאמר (שם ו) בדמיך חיי בדמיך חיי דם פסח ודם מילה. ואומר (זכריה ט יא) גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו. כמפורש אצלנו במקומו כלל המאמר, כי דם פסח ודם מילה לא היו רק להיות להם זכות ליגאל. והוא, כי היו עובדי עבודה זרה, ולא ישדד הקדוש ברוך הוא המערכות ושרים על עובדי עבודה זרה דלא עביד קב"ה ניסא לשיקרי, וגם שבועת האבות לא הייתה על זה.

ב קַדֶּשׁ-לִי כָל-בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל-רֶחֶם בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה לִי הוּא

ונבוא אל הביאור בשום לב, מה זה היה על משה רבנו ע"ה כי הוא יתברך אמר אליו לאמר מצות פטר רחם, והוא הניח הדבר ודיבר שמונה פסוקים בענייינים אחרים ואחר כך אמר מצות פטר רחם, ולא בסגנון האמור למעלה מפיו יתברך. אמנם הנה אמר לו הוא יתברך **קדש לי כל בכור,** לומר, מה שאני מבקש ממך שתקדשהו אתה לשמים לזכותך, לא שאני צריך לזה כי הלא מאליו **באדם ובבהמה לי הוא.** והוא מאמרו יתברך במקום אחר (במדבר ג יג) ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אותם לי. והכבוד שאני עושה לך הוא כי אקל מעליך. כי הנה במצרים הייתי מכה בכור מאב ובכור מאם וגדול הבית, אך בישראל איני אומר רק פטר רחם בלבד. וזהו אומרו **פטר רחם בבני ישראל.** לומר, כי אומרי **פטר כל רחם** הוא **בבני ישראל** בלבד.

ועניין היותם לו יתברך מאז, הוא, על כי מכת בכורות הייתה להכניע מזל טלה, הוא בכור שבמזלות המושל בחדש ניסן ראש חדשים. ועל כי הבכורות מושפעים ממנו יותר בייחוד, על כן הלקה אותם בייחוד. והיה זה על כי בו היו בוטחים ועובדים אותו לאלוה והייתה תועבת מצרים. על כן למה שגם ישראל היו עובדים אותו יחויב שגם בכורי ישראל ימותו גם המה באדם ובבהמה כאשר במצריים. אמנם הוא. יתברך לקח את ישראל לו לחלקו קדש לה' והוציאם מתחת כח טומאת תועבת מצרים וניצולו, על כן אמר **באדם ובבהמה לי הוא** כמדובר.

והנה משה מיד היה לו לומר מצווה זו מבלי הפסק בדבר אחר, אמנם חש פן יאמרו ישראל לאמר למה זה יהיו הבכורות קדש, הלא מציאות יציאת מצרים הייתה חובה עליו יתברך לקיים שבועת האבות, ואם כן מה שציונו יתברך ליקח שה לבית אבות כו' לא היה רק להציל ממוות נפש כל בכור מישראל שיראה את הדם ויפסח על הפתח, ואם כן בקרבן פסח היה כבר נתקן מבלי היות הבכורות קדש, ולא יאמר שהם לו.

והנה הוא יתברך בנועם מאמריו כיוון להשיב על זה באומרו **באדם ובבהמה לי הוא.** כלומר, כי כאשר בבהמה לא נפטר אפילו לדעתם בקרבן פסח, כי לא היה רק לשיפסח ה' על הפתח שהוא על בני אדם שבבית אך לא בעד בכורי בהמה. ואם כן היה ראוי ימותו בכורי בהמות ישראל כי לא פסח ה' על פתחיהן, אלא ודאי כי לקחן קדש הוא יתברך לו. וכאשר בבהמה, אני מודיעך כי גם באדם הוא כן וזהו **באדם ובבהמה.**

ג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם זָכוֹר אֶת-הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם מִזֶּה וְלֹא יֵאָכֵל חָמֵץ :

והנה עדיין יתחמץ לב ישראל, באומרם כי הן בכורי האדם נתקנו בקרבן פסח שפסח ה' על הפתח. על כן בא משה רבנו ע"ה, וטרם ידבר מצות בכורה הקדים הקדמה ואמר **זכור את היום הזה כו'.** לומר, אל יעלה על רוחכם כי ליגאל לא היה צריך דם פסח ומילה, על סמך שבועת האבות, ולא היו רק להציל הבכורות. כי הלא **זכור את היום הזה,** כלומר, הביטו אל עצם היום הזה. ואשר יראה בעיניכם אשר יצאתם ממצרים כיוצאים מעצמכם. לא כן הוא, כי הלא הוא **מבית עבדים,** כלומר, מבית קבוע לעבדים בל יצאו עוד משם, כנודע מרבותינו ז"ל שמזל מצרים יחייב בל יצאו עבדים לחירות. נמצא הוצרך יתברך לשדד המערכת. ועל כן אל יעלה על רוחכם שמעצמכם הייתם יוצאים, כי לא כן הוא **כי אם בחזק יד הוציא** יתברך **אתכם,** כלומר, אתכם בלתי צדיקים הוצרך חוזק יד לשדד המערכת. וזהו אומרו **מזה** כלומר ממקום מיוחד לבלתי יצא עבד לחירות זהו מפאת המערכת.

וגם מפאת השר, הוא כח טומאת מצרים שהיה תופס בך, הייתה הצלתך מידו חסד אל על דרך נס. והראיה כי הנה לא יאכל חמץ, כי הנה למה נצטווינו בכך אם לא שלא יכלו להתמהמה, שטרם יספיק בצקם להחמיץ וגאלם מיד. שהוא כמו שכתבנו למעלה, שאילו היו ממתינים שיחמיץ היו נכנסים תחת כח טומאת שרו של מצרים להיותו מחזיק בם ולא הייתה להם תקומה. והוא מאמר התנא (פסחים קטז א) על שום שלא הספיק כו' עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים וגאלם מיד. שאם לא כן מה טעם גדול הוא זה שיספיק לשלא לאכול חמץ. הנה שהיינו תחת טומאת השר.

ד הַיּוֹם אַתֶּם יֹצְאִים בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב :

ועתה בא ופירש מה שאמרתי **זכור את היום הזה,** הלא הוא, כי הנה ראו עתה מה גדל חסדו יתברך עמכם כי הנה **היום אתם יוצאים.** כלומר היום, שהוא יום ט"ו לחדש שהוא תוקף עליית מזלו אתם יוצאים. כלומר, אתם הידועים שאינכם צדיקים רק גוי מקרב גוי, בהיות **בחדש האביב** הוא חודש מזלו טלה הוא העבודה זרה אשר עבדתם. ואיך ביום תוקף עלייתו ייטב לכם בו, כי אדרבה יהיה לכם למזכרת עוון, ומה גם שהוא מזל מצרים וביום תוקף עלייתו כי יהיה להם מעיר לעזור.

ה וְהָיָה כִי-יְבִיאֲךָ ה' אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ וְעָבַדְתָּ אֶת-הָעֲבֹדָה הַזֹּאת בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה:

והביטו וראו כמה גדול נס זה לפניו יתברך, כי הלא עצום הוא מאד מכבוש ארץ שבעה עממין של ל"א מלכים כי הלא **כי יביאך כו'.** לומר, ראו עתה כמה גדול עניין צאתך ממצרים, כי הלא היה הדעת גוזרת כי גדולה הייתה כבישת ארץ שבעה עממים שהיו ל"א מלכים עד בלתי החיות נשמה, מצאת ישראל ממצרים מתוך עם אחד. ואם כן בהיכנס ישראל לארץ היה ראוי נמנע מלהזכיר נס יציאת מצרים, לפני נס כבישת הארץ הגדול ממנו, כמאמר הנביא (ירמיה כג ח) שלעתיד לבוא לא יאמר אשר העלה ה' ממצרים כי אם אשר העלה מארץ צפון.

אמנם הביטה וראה כמה גדולה יציאת מצרים, כי הנה **והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני כו'** שהם שבעה גויים גדולים שהם **החתי והכנעני והאמורי והחוי והיבוסי.** וגם אינה כיציאתך ממצרים שהיא צאת מרעה בלבד, כי אם גם **לתת לך ארץ זבת חלב ודבש.** שהיה נראה כי גדולה היא מיציאת מצרים. לא כן הוא, כי הנה אז לא יפלא בעיניך הנס ההוא בפני יציאת מצרים, כי **ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה** כי גדול הוא ליזכר מכיבוש שבעה גויים גדולים ועצומים.

ושמא תאמר והלא אם שבועה הייתה בזה גם כן בזה, למה גדלתם נס זה מהאחר. אך הטעם הוא כי ביציאת מצרים לא היו ראויים ליגאל ובכבוש הארץ היו צדיקים, ואין השבועה מחייבת רק בהיותם ראויים. ומה עשה משה ע"ה לבלתי ביישם לאמר להם בפירוש שלא היו טובים עתה כאשר בכבוש הארץ, הטמין הדבר ברמז וכל מה שדבר ביציאת מצרים אמר לשון רבים, **אשר יצאתם מצרים, הוציא ה' אתכם, היום אתם יוצאים.** וכשמזכיר הביאה אל הארץ אומר לשון יחיד, **והיה כי יביאך.** והוא כי כשישראל כולם צדיקים כולם יקראו אחד, כד"א (יחזקאל לד לא) ואתן צאני כו'. שאתם תמימים כצאן מתנהגים בתמימות אחר הרועה, וזהו צאן מרעיתי, אז כולכם קרויים אדם אחד, וזהו אדם אתם, כי מתאחדים כולם בשורשם העליון כאיש אחד. מה שאין כן בהעוותם שמתדבקים בעולם הפירוד, וטומאת מעשיהם מפרדת ביניהם. ככתוב אצלנו על פסוק ואנכי נטעתיך שורק (ירמיהו ב כא), שהוא לשון יחיד על היותם צדיקים כי כלו זרע אמת. אך איך נהפכת לי סורי הגפן לשון רבים. וזהו אומרו הנה

היום ביום ט"ו בעליית מזל מצרים **אתם יוצאים**, אתם בעלי פירוד הנזכרים בלשון רבים יוצאים, **בחדש האביב** הוא חדש מזל טלה אשר בו חטאתם, וגם הוא מזל מצרים ובתקפו, כי הוא פלא וחסד אלוהי.

ועל כן **והיה כי יביאך ה'** כי תהיו לאחדים שתהיו צדיקים להיזכר בלשון יחיד, אז עם היות ארץ שבעה גויים **הכנעני כו'**, אינו דרך נס. כי אז לא תתייחסו, רק למובאים על פי השבועה **אשר נשבע לאבותיך לתת לך**, כי בהיות לנו זכות נעשה הדבר מאליו בלתי צריך חוזק, כי הכל כאין לפניו יתברך. ועל כן אז **ועבדת את העבודה הזאת** לזכור יציאת מצרים כי רבה היא מכיבוש הארץ, ולהיותה בחודש הזה שהוא כח מזלם ואתם חטאתם בו.

ו שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מַצֹּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי חַג לה' :

הנה ביארתי לכם מאמרי שאמרתי **זכור את היום הזה** שהוא על עניין שידוד המזל עודנו בתקפו. והנני בא לבאר לך מה שרמזתי שידוד השר באומרי ולא יאכל חמץ. והוא, כי הנה **שבעת ימים תאכל מצות כו'.** לומר, ראה והביטה כי הנה גדולה יציאת מצרים כחידוש העולם, כי הלא מה שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ היה ביום ט"ו בניסן, ואם כן היה ראוי לאכול מצה ביום ההוא בלבד, ולא כן הוא הציווי רק **שבעת ימים תאכל מצות.**
ולא עוד אלא ש**ביום השביעי חג לה'.** והלא גם היות רמז מיום הראשון והלאה הוא מן התימא, כי אחר שמצה זו שאנו אוכלים הוא על שלא הספיק בצקם להחמיץ למה היה יותר מיום הראשון.

ז מַצּוֹת יֵאָכֵל אֵת שִׁבְעַת הַיָּמִים וְלֹא-יֵרָאֶה לְךָ חָמֵץ וְלֹא-יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל-גְּבֻלֶךָ :

אך אין זה רק כי **מצות יאכל את שבעת הימים** והוא עם שבעת הימים הידועים שהם שבעת ימי בראשית. כי שקולה יציאת מצרים כחידוש העולם הכולל גם בריאת עולם המלאכים, ואין זה כי אם על שדוד השר כמפורש למעלה, בהיות כי מעולם המלאכים יחשב גם הוא, עם הוראת שליטתו יתברך במזל ובארבע יסודות שכוללים השלשה עולמות בכללות הבריאה, וזה הוראה כי הוא יתברך חידשם.

וזהו אומרו את שבעת ולא אמר בשבעת עם שכבר נאמר, וגם אומרו **הימים** בה"א הידיעה. לומר, שמצטרף זה עם שבעת הימים הידועים ורשומים שהם של בריאה, ועל כן הוא היות חג ביום השביעי כיום הראשון. כי בבריאה היו שני ימים רשומים, היום הראשון שהכל נברא בו אלא שהיה יוצא אל הפועל בכל יום המתייחס אליו, ויום השביעי שבו בא קיום הכל על ידי השבת, ככתוב אצלנו על פסוק (בראשית ב ב) ויכל אלוהים ביום השביעי, ובפסוק שבת וינפש (לקמן לא יז). כי יום שביעי היה קיום הכל, וכנגדו היה יום קריעת ים סוף יום שביעי.

ולא עוד אלא שהיה מספיק שנאכל מצות זכר ליציאת מצרים אך לא שיבוטל החמץ והתבער אפילו מהגבול. וזהו **ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור בכל גבולך.** אך אין זה, רק כמו שעל ידי נס יציאת מצרים תקנו יהידות, כי לא ישאר חמוץ הרהור ולא כח יצר הרע, הוא שאור שבעיסה. כי כל העיקרים להעמיד הדת על תלה ראית בעיניך ביציאת מצרים. ואין לך דבר גדול ועצום מזה.

ח וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם :

וגם ביציאת מצרים תלמד את בניך להיותם יהודים בקנין. כי הנה **והגדת לבנך ביום ההוא** שהוא ביום הנזכר **היום אתם יוצאים** שהוא ראשון של פסח, אז **והגדת לבנך** את כל זה שאמרתי לך, מזכור את היום הזה עד כה, שתורה לו גדולת הנס ושהיינו בלתי ראויים, ויהיה זה כדי **לאמר** לו אחר כך **בעבור זה עשה ה' לי כו'.** כלומר, לא על זכותי או על השבועה **עשה ה' לי** כי לא היינו כדאים לכך, אלא **בעבור זה.**

ט וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל-יָדְךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה' בְּפִיךָ כִּי בְּיָד חֲזָקָה הוֹצִאֲךָ ה' מִמִּצְרָיִם :

ומהו הדבר הזה שעשה לי בעבורו את הגאולה ההיא, הלא הוא כדי שאתה בני יהיה זה **לך לאות על ידך** בתפילין של יד, **ולזיכרון בין עיניך** בשל ראש, נס יציאת מצרים. כדי שעל ידי כן **תהיה תורת ה' בפיך** כי תכיר אלוהותו יתברך. והוא מאמרו יתברך (לעיל י ב) ולמען תספר באזני בנך כו' וידעתם כי אני ה'.

וזהו אומרו כי ביד חזקה הוציאך ה' כו' לאמר גם זה לבנך, **כי** הלא **ביד חזקה הוציאך ה',** גם לי גם לך. כי אילו לא הוציא כו' עדיין אנו ובנינו כו'. ולמה היה **ביד חזקה?** האם מי שברא כל העולם יש מאין בלי עמל ויגיעה יצטרך יד חזקה להוציא את ישראל ממצרים, אלא ודאי שהיה על ניגוד אשמותינו. ואם כן למה גמל לחייבים טובות, אך אין זה רק למען נקיים תורתו ונכיר אלוהותו כאמור.

כי בזה יוכר בריאת העולם ויכולתו יתברך ואשר היטיב לנו, שעל כן נתחייב להשתעבד לו ולתורתו יתברך, ועל כן יהיה זה לנו לאות.

י וְשָׁמַרְתָּ אֶת-הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֲדָהּ מִיָּמִים יָמִימָה :

ושמא תאמר אם כן כל חוקת הפסח נעשה כל השנה, לזכור תמיד יציאת מצרים למען תהיה תורת ה' בפינו, כי קיום התורה תמיד הוא. לזה אמר **ושמרת את החוקה הזאת למועדה כו'** לומר, יותר מורה הזיכרון בהיות למועדה, שהוא **מימים ימימה** בזמן הנס, מלהיות תמיד, שנעשה טבע. וזהו **ושמרת כו' למועדה** בהיות **מימים ימימה.**

יא וְהָיָה כִּי-יְבִאֲךָ ה' אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ וְלַאֲבֹתֶיךָ וּנְתָנָהּ לָךְ:
ואחר כל ההקדמה הזאת מעניין היות יציאת מצרים שדוד שר ומזל מבלי זכות, ואדרבה גמל לחייבים טובות והוציאם הוא יתברך **בחזק יד,** ועל העדר זכותנו. עתה ראה לגלות עניין **קדש לי כל בכור.** והוא, לבל יאמר איש, ומה גם אחר בא אל הארץ, למה יצוונו יתברך לקדש כל בכור, הרי על שבועתו היה לו יתברך להוציאנו, ומה שהוצרך דם פסח ודם מילה היה להציל הבכורות שלנו ומה לנו עוד לקדש כל בכור. ואם לזכור הנס, הלא אחר כניסת ארץ שבעה גויים לא תזכרנה הראשונות. על כן אחר ההקדמה הנזכרת שהיו ישראל בחזק יד על צאתם גוי מקרב גוי, ושגדולה יציאת מצרים מכיבוש ארצות ל"א מלכים, אמר עתה **והיה כי יביאך ה' כו'** שאינה כל כך נס כיציאת מצרים כי הלא יהיה לכם אחדות, כי יביאך לשון יחיד שתהיו צדיקים, כי הלא יהיה ממש **כאשר נשבע לך כו'** ונתנה לך בלי חוזק יד ה'. כי אין צריך חוזק יד בהיותכם ראויים,

יב וְהַעֲבַרְתָּ כָל-פֶּטֶר-רֶחֶם לה' וְכָל-פֶּטֶר שֶׁגֶר בְּהֵמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ הַזְּכָרִים לה' :
אז **והעברת כל פטר רחם כו'** לזכור יציאת מצרים.

יד וְהָיָה כִּי-יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מַה-זֹּאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :
ועתה שאמר ההקדמה ואמר לנו מצות בכורות בא וביאר מאמרו. ואמר, תדע למה הקדמתי לך כל זה, הלא הוא כי הנה **והיה כי יביאך ה'** ותזבח פטר שגר בהמה **ובכור בניך תפדה,** הלא לא יבצר מבנך מלשאול **מה זאת.** כי הלא יראה בבית המקדש זביחת פטר שגר בהמה שהוא בכל זמן בית המקדש, וגם כל בכור אדם לדורות עולם. ובהקדמה שאמרתי לך תמצא מענה לבנך, כי הנה **והיה כי ישאלך בנך לאמר.** כלומר, לא ישאל לבעוט, רק לשתאמר לו תשובה כי ללמוד הוא צריך, וזהו אומרו **לאמר.**

או יכוון באומרו לאמר, כלומר, **ישאלך** דבר קרוב לאומרו ולשואלו, והוא **מה זאת.** כלומר, האם על נתינת הארץ מתנה לנו והרוג כל יושביה ל"א מלכים לא נשארנו חייבים לעשות זבחים ועולות, ועל עול אחד שהיה פרעה משעבדנו ומעכבנו ברשע והיה הוא יתברך מושבע להוציאנו, ולא היה טוב קנייני רק צאת מתוך המצריים בלבד שהוא העדר עבדות, ומה גם כי עשינו קרבן פסח ושחטנו את דוגמת בכור המזלות הוא טלה, להציל את בכורי ישראל, ואיך נשארנו עדיין חייבים זבחים מפטר שגר בהמה ולפדות בנינו גם אנו.

על כן באשר הקדמתי לך תשובתך בצדך, כי **ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו כו'.** לומר, אין יציאת מצרים דומה לכיבוש וביאת הארץ, כי בביאת הארץ היינו צדיקים ולא הוצרך חוזק יד, אך בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים שהוא **בחזק יד,** כלומר, שלא היינו צדיקים

שעל כן הוצרך חוזק יד. וגם הוציאנו ממצרים הוא השר ששמו מצרים כנודע מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** פרשה יט). וגם הוציאנו מהמזל, וזהו **מבית עבדים** שהוא מבית המיוחד לעבדים תמיד כי שם ביתם לעולם, כי מזלם מחייב בל יצא עבד משם כי אין עבד יוצא משם לחירות. ולא היה זכות לשדד המערכת, וגם השבועה לא על גוי מקרב גוי הייתה.

טו וַיְהִי כִּי-הִקְשָׁה פַרְעֹה לְשַׁלְּחֵנוּ וַיַּהֲרֹג ה' כָּל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד-בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל-כֵּן אֲנִי זֹבֵחַ לַיהוָה כָּל-פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכָל-בְּכוֹר בָּנַי אֶפְדֶּה :

ולא די שהוציאנו יתברך, כי אם כי **ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו.** כלומר, וי היה לנו **כי הקשה פרעה לשלחנו,** כי לולא ש**ויהרוג ה' כל בכור,** כלומר, על ידי עצמו ולא על ידי משחית להיותנו בלתי כשרים, היו בכורינו גם הם מתים כי גם אנו עבדנו את הטלה. אלא שהוצרך עשות על ידי עצמו, על שגם אנו חטאנו כי עבדנו כהם את הטלה. ואם כן עדיין אותו החוב מוטל עלינו, כי גם שיספיק כפירת העבודה זרה בקרבן הפסח, יהיה לשלא נשאר שם, אך לא לינצל בכורינו, אשר גם אנחנו עבדנו את הבכור שבמזלות ההוא. אם כן זולת הגאולה עדיין אותו החוב מוטל עלינו.

טז וְהָיָה לְאוֹת עַל-יָדְכָה וּלְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרָיִם :

ושמא תאמר, אם כן איפה, היה די שזולת קרבן הפסח גם כל אותם הבכורות שבאותו הזמן אשר ניצולו הם מליהרג במצריים יהיו נפדים, ולזבוח כל בכורי בהמה שבזמן ההוא, אך לא כל הדורות שאחרי כן למה זה יתחייבו. לזה אמר, אל תתמה על החפץ, כי דע איפה בני כי **על כן אני זובח** בהיותי מדור אחר **כל פטר רחם הזכרים וכל בכור בני אפדה** עם היות שלא בכורי בהמותי היו בדור ההוא, ולא בכור בני, כדי שיהיה **לאות על ידך ולטוטפות בין עיניך כי בחוזק יד הוציאנו ה'** גם לי גם לך בני **ממצרים.** וזהו אומרו **הוציאנו** שהוא את בני דורנו זה. והוא, כי אילו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים, כי עדיין אנו כו' (הגדה). על כן בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים (פסחים קטז ב). ואילו לא היה העניין נוהג תמיד לא היית מכיר עניין זה.

ולזכור **חוזק היד,** יהיו **לאות על ידך** לזכור מה שהוציא יתברך גם את דורות האחרונים ולא את הדור ההוא בלבד. ועל כן **ולטוטפות בין עיניך** לרמוז על הטפת עיני השכל למרחוק. כי מאז, הטיף וצפה הוא יתברך בגאולה ההיא אל דורות הרחוקים לגאלם גם הם. וזהו היות **בין עיניך** על המוח כנגד מה שבין העיניים, לרמוז אל עיני השכל ולטוטפות בין עיניך. והטעם על הראשון הוא כי בחוזק יד, ועל השני על כי **הוציאנו כו'** שהוא לשון רבים לכלול שואל ונשאל, שהם דורות הנמשכים אחריו.

או יהיה עניין הכתובים מפסוק **שבעת ימים תאכל כו'.**

חזור לעמוד השער

א. בשום לב כי הנה מצות המצות ואיסור החמץ נאמר למעלה (יב יח), **תאכל מצות עד יום האחד ועשרים,** וכן **שבעת ימים שאור לא ימצא כו'** (שם יט).

ב. אומרו את שבעת הימים, כי מלת **את** מיותרת,

וכן אומרו לך זה פעמים.

ג. אומרו והגדת כו' לאמר, כי הלא דרך לשון **לאמר** שהוא לאמר לזולת לא יצדק בזה.

ד. אומרו בעבור זה, כי מלת זה בלתי צודקת. שאם הוא כמו שאמרו ז"ל על מצה ומרור אלו מיבעי ליה.

ועוד איך יאמר ש**בעבור** המצה ומרור **הוציאנו,** נהפוך הוא כי על שהוציאנו נאכל מצה ומרור.

ורש"י ז"ל פירש. **בעבור זה,** בעבור שנקיים מצוותיו כגון פסח מצה ומרור הללו.

והלא עדיין יקשה כי עתה גם כן. אלו היה ראוי יאמר.

ועוד כי גם לקיים כל יתר מצות היה, מלבד אלה.

ה. אומרו והיה לך, מאי **לך.**

ו. אומרו למען תהיה תורת ה' בפיך, מה עניין אומרו **בפיך**, שאם הוא מה שאמרו רבותינו ז"ל (שבת כח ב) שיהיה עור התפילין מן המותר בפיך אין זה פשוטו של מקרא אלא שדרשו זה מדאפקיה בהאי לישנא.

ז. אומרו כי ביד חזקה כו', הרי נאמר למעלה.

ועוד כי אפילו לא הייתה היציאה בבחינת **יד חזקה** היה ראוי נעשה זכר לנס.

ח. אומרו ושמרת את החוקה כו', הרי נאמר למעלה במקומו.

ט. אומרו והיה כי יביאך כו', כי הלא כל מה שנאמר עד כה הוא נמשך אחר **והיה כי יביאך כו'** ויסמוך גם עניין זה אל האמור, ולמה חזר לומר **והיה כו'.**

וגם שינה בלשון מן האמור למעלה.

י. אומרו והיה כי ישאלך כו' ואמרת כו', למה לא הספיק מה שאמר למעלה שיגיד לבן, ושינה פה בתשובתו ממה שאמר למעלה.

וכן אומרו ויהי כי הקשה פרעה כו', למה לא הודיע מזה דבר בהגדה לבן למעלה.

יא. למה חזר ואמר **והיה לאות כו',** והרי נאמר למעלה.

וגם למה שינה, כי למעלה אמר **לזיכרון** ופה אמר **לטוטפות.**

וגם אומרו למעלה **הוציאך** ופה הוציאנו.

ועל דרך זה שינויים ניכרים ראוי לשים לב עליהם.

אמנם לבוא אל העניין נתעורר על עניין הגדת בנים. כי למעלה אמר (יב כו) **והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם,** וסידר תשובתו באומרו (שם כז) **ואמרתם זבח פסח הוא לה' כו',** **ולמה** חזר פה ואמר **והגדת לבנך.**

ואילו היה בן אחר החרשנו אך הוא הבן הראשון. כי הלא השאלה ההיא פירשו ז"ל (בהגדה) על **שאלת הרשע** האומר מה העבודה הזאת לכם שהוא לכם ולא לו, וכן הגדה זו לו היא כי

הרי אמרו אף אתה הקהה את שיניו ואמור לו עשה ה' לי ולא לו, והוא האמור פה **והגדת לבנך כו' בעבור זה עשה ה' לי כו'.** כי **שאלת חכם** היא **מה העדות כו'** **ושאלת התם** היא **מה זאת כו',** באופן ששאלת הבן רשע נאמרה פעמים בשני מקומות.

אך הנה חמישה המה הדברים אשר עליהם יתחמץ לבב אנוש, ומה גם אם רשע יהיה. **הראשון** כי יראה חייבנו יתברך לעשות את חוקת הפסח בכל דור ודור. ועל זה אמר שיתמה הבן בראות כל שנות מספר יאתיו בבנין הבית נקריב את קרבן ה' במועדו, ועל זה יאמר הלא היה די לדור ההוא. וזהו אומרו (לעיל יב כה) **והיה כי תבאו אל הארץ כו' ושמרתם את העבודה הזאת כו',** ואז יאמרו אליכם בניכם **מה העבודה הזאת לכם,** כלומר והיה מספיק לדור היוצא ממצרים ולא לכם, והשיב לו כהלכה כמפורש למעלה.

והדבר השני אשר לא יבצר מלשאול עליו הלוא הוא, אם ציונו יתברך לאכול מצה על שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ, גם כי נאמר שרצה הקדוש ברוך הוא שגם יהיה זכר מצה לדורות, יהיה עד נחלת הארץ, אך אחרי כן גדולה מזו הייתה הטבתו יתברך אלינו ברוב טובה שנתן לנו ארץ שבעה עממין זבת חלב ודבש, ולמה נעשה רמז משלילת רעה במקום ריבוי טובה.

שלישית, כי גם שיהיה לעד לדורות יהיה ביום הראשון, כי בו אפו את הבצק עגות מצות כי לא חמץ, אך שבעת ימים למה.

רביעית, כי גם שנאכל מצות שבעת ימים יהיה לזכר ונאכל גם חמץ, או גם אכול לא נאכלנו גם בער לא נבערנו ויהי אתנו בבית, ולמה ציוה עלינו יתברך **לא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור** אפילו בכל הגבול. והן זאת כוונת הכתוב אחרי אומרו **והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני והחתי כו' ארץ זבת כו'** שהיא טובה רבה וקניינית, מה שאין כן ביציאת מצרים רק הצלה מרעה בלבד, עם כל זה ועבדת כו' שהוא לעשות רמז מהצלת הרעה.
והשני כי לא די יום אחד, כי אם **שבעת ימים תאכל כו'.**
וכן השלישי והוא **ולא יראה לך חמץ.** על כל אלה **והגדת לבנך כו'** להשיב אל לבו.

עוד יש דבר חמישי שעליו יתחמץ גם הוא יותר, ואפילו לבב של תם. הלא הוא בראות שזולת הקרבן פסח וגם עניין אכילת המצה וביטול השאור, יראה כי גם ציונו יתברך לקדש כל בכור בהמה קרבן לה' לדור דור, וגם לפדות כל בכור אדם. כי הלא יתמה ויאמר, אם הציל ה' את בכורי ישראל בנגפו את מצרים, היה לבכורות הדור ההוא באדם ובבהמה, אך כל בכורי כל דור ודור מי הכניסם בחיוב זה. ועל שאלה זו הוא מאמר הכתוב באומרו **והעברת כו',** ועליה

ישאל התם ויאמר מה זאת כאשר יבוא ביאורו בס"ד. ונשוב אל התכת הכתובים על פי הדברים האלה בס"ד.

ה וְהָיָה כִי-יְבִיאֲךָ ה' אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ וְעָבַדְתָּ אֶת-הָעֲבֹדָה הַזֹּאת בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה:

והוא כי אמר **והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני כו'** שהם כמה עממים והיא **ארץ זבת כו',** לא היה ראוי אחר כל הטובה ההיא לזכור עוד רמז הצלתנו ממצרים, כי הלא היה העדר רעה ובמה נחשב במקום ריבוי טובה. ואמר עם כל זה **ועבדת כו'.**

ו שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מַצֹּת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי חַג לה' :

ולא עוד אלא **שבעת ימים [תאכל מצות]** ולא יום אחד כאשר ביציאת מצרים. **וביום השביעי חג לה',** שהוא ככתוב אצלנו למעלה לעומת חידוש העולם שעיקרם יום ראשון ויום השבת, כי כן הם יום יציאת מצרים ויום קריעת ים סוף כמדובר למעלה, יען כי על ידי נסי יציאת מצרים הושרש בקרבם חידוש העולם מאתו יתברך והשגחה ושכר ועונש כמפורש למעלה.

ז מַצּוֹת יֵאָכֵל אֵת שִׁבְעַת הַיָּמִים וְלֹא-יֵרָאֶה לְךָ חָמֵץ וְלֹא-יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל-גְּבֻלֶךָ :

והנה עדיין היה מקום לדבר ולומר, יצווה יתברך לעשות חג ראשון ושביעי אך לא יאכל מצה רק ביום הראשון כאשר בימי צאת ישראל ממצרים, על כן חזר ואמר מצות יאכל את שבעת הימים. והוא, כי הנה מאז הכירו ישראל כי גדול ה' ואין זולתו, ראוי הוא ידבקו בו יתברך כל ימיהם אשר הם חיים על האדמה. כי מי זה האיש חננו ה' להכיר גדלו ולא ישליך כל הבלי כספו וזהבו אחרי גוו ואחרי ה' ישאג לבו, ובו ידבק כל ימי שנותיו שבעים שנה.

וזה ירמוז באומרו **מצות יאכל את שבעת הימים.** והוא בהקדים, כי הלא יהנה האדם משבעים שנה אשר טוב עשה בהם, כמאמר **ספר הזוהר** (ויחי רף ריז) על ויקרבו ימי ישראל כו' (בראשית מז צט) ויקרבו ימי דוד כו' (מלכים א, ב א). והנה ידוע כי נמשל האדם לעיסה, והיצר הרע המפסידו לשאור שבעיסה המעפש אותה. ורמז ואמר כי **שבעת הימים** הידועים, הם רמז אל ימי שנותינו שבעים שנה, לא תהיה אכילתנו והנאתנו מהם בשיתוף היצר הרע, כי אם מצות משוללי שאור **יאכל את שבעת הימים.** ואם חטאת על ידי שאור שבעיסתך ויחמץ גופך סלקהו ובערהו ממך.

ולא בלבד ממך כי אם גם עד ש**לא ימצא שאור** הוא היצר הרע בכל גבולך, שתשיב בתשובה את כל בני תחומך. כי אשר ציונו הוא יתברך לעשות כן בפועל, הוא רמז אל היצר הרע ותיקונו אחרי אשר נמצא בך. והורה לנו הרמז במלת את הבלתי מתיישבת לפי פשוטה, וגם בכפל, כי הלא נאמר **שבעת ימים תאכל מצות** ולמה חזר ואמר **מצות יאכל כו'.**

וגם הצדיק נרמז במצה, כי הצדיק נקרא חי, כד"א ובניהו בן יהוידע בן איש חי. והוא כמספר מצה במספר קטן הפך שאור במספר קטן עם הכולל י"ג כמספר המת במספר קטן. וגם אין בין חמץ למצה, אלא מה שירך הה"א שהייתה תלויה נדבקת לגגה ונעשית חי"ת. והוא, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (מנחות כט ב) שעולם הזה נברא בה"א. ולמה תליה לכרעיה, רמז לבעלי תשובה שיש להם מקום ליכנס. והנה אשר לא הרבה לפשוע והרבה זכיות, פתח תשובתו פתוח לו ועדיין נקרא מצה שיש ה"א בסוף תיבה. אך כאשר הרוב עונות שנעשה חמץ, אז נדבק ירך הה"א ונעשית חי"ת ונקרא חמץ כי סתם פתח תשובתו, ומה גם אם אמר אחטא ואשוב וכיוצא בו שאין מספיקין בידו לעשות תשובה.

ח וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם :

ואמר הוא יתברך, הנה אתה אשר יצאת ממצרים הלא בעיניך ראית את כל הנוראות ולא תימוט. אך צריך גם את בנך תעמיד על האמת, **והגדת לבנך** כל הנוראות אשר נעשו במצרים כדי להיות הכנה **לאמר** לו עניין הדבק בו יתברך וסילוק היצר הרע, וזהו **והגדת לבנך** שהוא הגדת וספור יציאת מצרים בכל מפלאות תמים דעים אשר עשה. וזהו **לאמר** כלומר, שיהיה הכנה כדי לאמר לו על ידי כן **בעבור זה,** כלומר, בעבור שאור זה שהזכרתי לך שהוא היצר הרע, למען אוכל לו לגדעו ולבטלו ממני, **עשה ה' לי בצאתי ממצרים.** והוא מה שנאמר (לעיל י ב) ולמען תספר כו' וידעתם כי אני ה'.

ט וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל-יָדֶךָ וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה' בְּפִיךָ כִּי בְּיָד חֲזָקָה הוֹצִאֲךָ ה' מִמִּצְרָיִם :

לכן אתה בני, אחרי הודיעי אותך את כל זאת קבל עול מלכות שמים ובטל היצר הרע. ואין זה, רק על ידי הגות בתורה יומם ולילה, כי כל איש ישראל לכך נוצר, כמאמר התנא (אבות ב ח) אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. והוא צרי ומרפא לחולי היצר הרע כמאמרם ז"ל (סוכה נב ב) אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש כו'. ועל כן צריך תהי לך מזכרת יציאת מצרים להכיר את גדלותו יתברך, למען על ידי כך תידבק בתורת ה' שלא תמוש מפיך. ומה הוא המזכרת, הלא הוא, כי **והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך** שהוא כנגד הלב והמוח שבהם החכמה. וזה **למען** על ידי כן **תהיה תורת ה' בפיך** שתהגה בה יומם ולילה ויתבטל יצרך ממך על ידי התורה שאתה עמל בה. וזה **יהיה לך** על היות עיניך ולבך שם כל הימים לזכור מקדם פלאיו יתברך. **עיניך,** על ידי מה ש**בין עיניך**, ולבך, על ידי מה שבקבורת נגד הלב.

ושמא תאמר אם כן איפה למה יושם בזרוע המתייחס אל היד, ולא אל הלב בעצמו במקום שהוא דופק, מעין תפילה של ראש שהוא ממש על המוח נגד מה שבין העיניים. לזה אמר כי

בחוזק יד הוציא כו' לומר, כי בהיות במה שהוא מתייחס אל היד, **יהיה לך לאות** לזכור מה ש**בחוזק יד הוציא ה' כו',** שהוא על היותנו בלתי ראויים.

או ירמוז השתרש האדם **במחשבה ובמעשה ובדבור.**

ועל המעשה אמר **לאות על ידך,** שהוא למען השריש ידיך במעשה.

ולזכרון בין עיניך על המחשבה ועיון המוח,

ועל ידי כן גם **בדבור,** שהוא שלא תפסוק גירסא מפומך שהוא העיקר, וזהו **למען תהיה תורת ה' בפיך.**

ולא יעלה על רוחך שאותי הוציא ה' ממצרים כי שם הייתי אך לא לך, כי דע איפה כי הנה **ביד חזקה הוציאך** אותך ממש. כי אילו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו עדיין אנו ובנינו כו'. ולא אמר הוציאנו, למה שאמרו רבותינו ז"ל כי על בן רשע ידבר. והחל להקהות את שיניו באמור לו עשה ה' לי לי ולא לו, כן גמר ואמר **כי ביד חזקה הוציאך** כי הוצרך יד חזקה להיות מוציא אותך על העדר זכותך, כי אתה בכלל המוצאים ויותר בקושי.

י וְשָׁמַרְתָּ אֶת-הַחֻקָּה הַזֹּאת לְמוֹעֲדָהּ מִיָּמִים יָמִימָה :

ושמא תאמר הלא די לי מה שבמועדה אעשה זכר ליציאת מצרים, אך גם למה כל שנה יהיה זה לי לאות על ידי ולזכרון בין עיני. לזה אמר **ושמרת את החקה כו' למועדה כו'.** והוא בשום לב, כי הלא **במועדה** היה ראוי לומר ולא למועדה. אך הוא שאומר הוא יתברך, הנה אם לא היית עושה זכר כל אשר עשה ה' לך ממצרים רק בחדש האביב בזמנו, אין צריך לומר שלא ימשך הזכרון לכל השנה, כי אם אפילו במועדו ממש לא יושרש העניין בעצם. אך על ידי מה שאמרתי לך שכל השנה **יהיה לך לאות על ידך ולזכרון כו',** על ידי כן נמצאת שומר בלבך בעצם את החוקה הזאת למועדה, שהוא לזמן שיהיה מועדה יהיה שמור זה לך מעתה, מה שאין כן אם כל השנה לא היית זוכר העניין כמדובר.

הנה כי מאשר בחר בנו יתברך והפליא לעשות עמנו ביציאת מצרים, חובה עלינו לידבק בו יתברך, ולבער שאור יצרנו הרע מקרבנו. וזכר, למען יזכור את הדבר הזה בשעה שמצה ומרור מונחים לפניו, נסדר רמז העניין בסדר הלילה על פי הדברים אשר שמו ראשונים למזכרת הסדר, למען יהיה נזכר לקורא אותו. וז"ל. **קדש ורחץ כרפס [יחץ מגיד רחצה מוציא מצה מרור כורך שולחן עורך צפון ברך הלל נרצה].** והוא לרמוז כי כל איש ישראל אשר חננו ה' דעת כי שכל וכי שיג לו, והשיגה יד שכלו כי לא טהור הוא מדברי עונות גברו מנו, ויחשוב מחשבות להביט אל האלוהים אשר בראו. כי טרם החילו לסגף עצמו, תחת תענוגי רשעתו יתחיל בקל תחילה הלא הוא לקדש עצמו במותר לו, וזהו אומרו **קדש.**

ואחרי כן ראוי לך תרחץ מכל אשמת דבר, כד"א (ישעיה א טז) רחצו היזכו בכל תמרוקי תשובה הראויים.

ואחר **רחוץ** טומאתיך, קנה מדות קנייניות טובות, אחד בל תרדוף אחר המותרות כי אם טוב ארוחת ירק בחומץ באהבת ה'. וזהו **כרפס,** הוא שאר ירקות מצטמק ויפה לך. והיה הרמז בכרפס מבשאר ירקות, לרמוז כי לעצמך תצמצם אך לא לדל, כי אם תמלא כפו כי בצדקה תכונן. וזה רמז באותיות אלו כף ריש, כלומר תמלא כף בעל ריש ועוני. וגם תפייסהו בדברים כי הנותן לרש מתברך בשש ברכות והמפייסו בי"א שהוא לסמוך לבו (בבא בתרא ט ב), וזהו פא סמך, לומר כי אחרי מלאך כף הריש, גם בפה תסמכהו כי תפייסהו.

ושמא תאמר כי מה תעשה ואין ידך משגת, אין זה עיכוב כי הלא פרוס לרעב לחמך (ישעיהו נח ז). וזהו **יחץ** שהוא פרוס המצה, אשר לך חציה לשמור לאחר המזון וחציה לאכול כעת. והוא רמז פרוס לרעב, שמה שפורס לו הוא לשמור לעולם הבא הזכות אחר הנתינה. ואחר שקדשת עצמך מטומאתך ונתת צדקה להיעזר מן השמים, גם היה **מגיד רחצה** לעם שירחצו מטומאותיהם וישובו גם הם עד ה', שתהיה זוכה ומזכה.

ואחר כך על ידי כן תהיה **מוציא מצה.** כי היצר הטוב שהוא כטמון לפני היצר הרע, יצא בגבורתו בעזרת תשובה ומעשה הצדקה. וזהו מוציא מצה, כי תהיה מוציא היצר הטוב הנקרא מצה כמו שאמרו חכמי האמת הפך החמץ שהוא היצר הרע. וכן הוא, כי אין בין זה לזה אלא נקודה אחת, כי אותיות דדין כאותיות דדין אלא שבזה ה"א ובזה חי"ת. כי היצר הטוב כרעיה תלוי רמז לבעלי תשובה שנכנסים משם, כמו שאמרו ז"ל (מנחות כט ב) העולם הזה נברא בה"א כאכסדרה כו', אך המחזיק ביצר הרע סותם בין ירך הה"א וגגה ונועל דלת התשובה. וזהו חי"ת של חמץ, שבו שאור שבעיסה המחמיץ ומעפש העיסה.
ואחר צאת היצר הטוב בגבורתו את המרור הוא היצר הרע כי מר הוא, תשקע בטיט.

ואחרי כן תוסיף כי יהיה **כורך,** כי תהיה כורך המרור עם המצה. והוא כי היצר הטוב תכרוך עם היצר הרע, שגם בו תעבוד את ה' כעניין בכל לבבך בשני יצריך (ברכות נד א) שיהיה נגרר אחר היצר הטוב. ובזה תהיה **שולחן עורך** בגן עדן ואוכל טוב בעולם הבא, כמד"א (תהלים לא) מה רב טובך אשר צפנת כו'. ואחר כך **הלל** של חירות הפך הלל שמגיהינום שהוא של עבדות שהוא יפה דנת כו'. שאשר מגן עדן הוא **הנרצה.**

יא וְהָיָה כִּי-יְבִאֲךָ ה' אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ וְלַאֲבֹתֶיךָ וּנְתָנָהּ לָךְ:
יב וְהַעֲבַרְתָּ כָל-פֶּטֶר-רֶחֶם לה' וְכָל-פֶּטֶר שֶׁגֶר בְּהֵמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ הַזְּכָרִים לה' :
והיה כי יביאך כו'. אחרי אומרו השני דברים שעליהם יתחמץ לבב אנוש, שהם:
א. על עבודת **קרבן פסח לדורות עולם.**
ב. על דבר **המצה היותה לדורות ושבעת ימים,** שהוא נוסף על זמן היציאה, וגם ביטול החמץ והשאור כמפורש,

בא עתה על הדבר **השלישי,** והוא על דבר **קדש הבכורות לדורות מאדם עד בהמה.** כי הלא כמו זר יחשב, כי אם הוא על כי פסח ה' על הפתח בנגפו את בכורי מצרים, מי הביא כל הבכורות שבכל הדורות. לזה אמר **והיה כי יביאך ה' כו'** אז תקריב בכורות בקרך וצאנך לה'.

יג וְכָל-פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְשֶׂה וְאִם-לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ וְכֹל בְּכוֹר אָדָם בְּבָנֶיךָ תִּפְדֶּה :

וכל בכור אדם בבניך אשר לא היה במצרים **תפדה.**

יד וְהָיָה כִּי-יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מַה-זֹּאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :

ועל כן לא יעצר כח בנך מלשאול ולומר **מה זאת,** כי יתמה על החפץ. וזהו **כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת.** כלומר, שהוא דבר קרוב וראוי לאומרו ולשואלו, כי לא יפלא שישאל זה כי קרוב הדבר לאמר. על כן התחיל תחילה לתת טעם אל מציאות המצווה גם אל בכורי הדור ההוא, וזהו ואמרת אליו חמשה דברים:

א. כי בחוזק יד. שהוא שלא היינו זוכים בדין לצאת, כי על כן הוצרך חוזק יד להכריע כל המנגדים. ככתוב אצלנו על מאמרם ז"ל באומרם (פסחים קח א) קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, וכן באומרם (סוטה ב ב) קשה לזווגם כקריעת ים סוף. ומי לא ידע כי אפילו בריאת כל העולמות לא היו לפניו יתברך קושי, כי בלא עמל ובלא יגיעה ברא הקדוש ברוך הוא את העולם כי בדבר ה' וכבר שמים נעשו כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** א), ומה גם עתה קריעת ים סוף או מזונות האדם או זווגו. אך אין דבר קשה לפניו יתברך, זולתי ברצותו להיטיב לאיש ועונותיו מעכבין, והוא יתברך שופט כל הארץ ולא יעוות משפט. ועל כן יציאת מצרים כי היו גוי מקרב גוי. ומה גם קריעת ים סוף אחר שהמרו על ים בים סוף (תהלים קו ז) היה קשה, והוצרך חוזק יד להכניע המנגדים, על ידי חפשו יתברך זכויות קדומים **מדם פסח ומילה,** והפלגת רשעת פרעה ועבדיו. ועל הדרך הזה הוא במזונותיו של אדם שעונותיו מקפחים מזונותיו, וכן בזיווגים קשה לזווגם כי מי יזכה לבת זוגו כי יתפרדו במעשיהם כמבואר במקומו. על כן על שתי אלה אמרו שהם קשים כקריעת ים סוף. והנה ההיקש הוא ביציאת מצרים כי היו גוי מקרב גוי, וזהו **בחוזק יד.**

שנית, והוא אומרו **הוציאנו,** והוא שאומר לבנו לא אותי בלבד גאל הוא יתברך כי אם גם לי גם לך, וזהו אומרו **הוציאנו.** והוא מאמר התנא (פסחים קטז ב) לעולם יראה אדם את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, שאילו לא הוציא כו' עדיין אנו ובנינו כו'.

עוד שלישית, והוא אומרו **ה',** לומר, כי לא על ידי מלאך או שרף או שליח הוציאנו כי אם על ידי עצמו יתברך, שאם לא כן לא יצאנו משם כמפורש למעלה.

הרביעית והחמישית הלא הן, כי שידד גם כן השר והמזל, וזהו **ממצרים מבית עבדים.** באומרו **ממצרים** כיוון על השר, כי מצרים שמו כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** טו טו) על והנה מצרים נוסע כו' (לקמן יד י) ועל אומרו וירא ישראל את מצרים מת (שם ל).
ובאומרו **מבית עבדים** כיוון על המזל שהיה מחייב שעבד לא יצא משם לחירות. וזהו **מבית עבדים,** שהוא ממקום קבוע לעבדים בל יצאו משם כי שם ביתם.

טו וַיְהִי כִּי-הִקְשָׁה פַרְעֹה לְשַׁלְּחֵנוּ וַיַּהֲרֹג ה' כָּל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד-בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל-כֵּן אֲנִי זֹבֵחַ לַיהוָה כָּל-פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכָל-בְּכוֹר בָּנַי אֶפְדֶּה :

ואחרי הודיעך את בנך כי לא אותך בלבד גאל כי אם גם אותו, ושלולא רחמיו יתברך הגדולים בעשותו על ידי עצמו היו ניגודים גדולים, עונות ישראל וניגוד השר והמערכת, על כל אלה עוד הוסיף הוא יתברך, והוא כי **ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו.** שהנה להיותו בעל בחירה נוסף על העדר זכות ישראל ושני מנגדיו שר ומזל, היה הדעת נוטה שיעשה וגם יוכל. ועם כל זה לא בלבד הכריחו לשלח, כי אם גם ויהרוג. ולא על ידי זולתו כי אם בעצמו, וזהו **ויהרוג ה' כל בכור כו'.** מה שאין כן אם עשה כן על ידי שליח שהייתה מתקלקלת גם הגאולה, כמאמרם ז"ל (שם) לכהן שתרומתו בבית הקברות כו', כך אמר הקדוש ברוך הוא תרומתי היא קדש ישראל, במקום גילולים. אם איני עובר בעצמי אפסיד את תרומתי כו'. ולא לבד היה עיכוב פרעה עלי אשר יצאתי משם, כי אם גם אלי ואליך, וזהו אומרו **לשלחנו** לשון רבים.

טז וְהָיָה לְאוֹת עַל-יָדְכָה וּלְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ כִּי בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרָיִם :

על כן ימשך מזה, כי כאשר אני שיצאתי משם זובח לה' אשר הצילני בעצמו יתברך כל פטר רחם כו' **וכל בכור בני אפדה** ממנו יתברך, כי כולנו שלו ובחסדו הוציאנו על ידי הבכורות ויחויב לעובדו בזה, כן גם אתה בני אין צריך לומר שתעשה כן כמוני, כי אם גם עניין זה של קדוש כל בכור יהיה **לאות על ידך** בתפילין של יד **ולטוטפות בין עיניך** למען תדע על ידי כן כי **בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים** כלומר כמוני כמוך. ואילו לא היית אתה נוהג קידוש בכורות, הלא היה מתדמה לפניך כי אם שאת אבותיך העם היוצאים ממצרים הוציא יתברך משם. אך עתה שאתה מקדש הבכורות כאשר **אני זובח כל פטר רחם וכל בכור בני אפדה**, כן גם אתה תעשה כן, תשית לבך לאמר אין זה כי אם שהורה לי הוא יתברך שאראה עצמי כאילו אני הייתי שם **והקשה פרעה** לשלחני **ויהרוג ה' כל בכורי מצרים** ואת בכורי הציל. וזה ירמוז באומרו לשון טטפת ולא לשון זכירה, לרמוז שתהיה הטפת עיניו והבטתו אל זמן היציאה, כאילו הוא יצא משם. וזהו **והיה לאות כו' כי בחוזק יד הוציאנו ה'** בעצמו את שנינו כמדובר.

פרשת בשלח

יז וַיְהִי בְּשַׁלַּח פַּרְעֹה אֶת-הָעָם וְלֹא-נָחָם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן-יִנָּחֵם הָעָם בִּרְאֹתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרָיְמָה :

יח וַיַּסֵּב אֱלֹהִים אֶת-הָעָם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר יַם-סוּף וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

יט וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ כִּי הַשְׁבֵּעַ הִשְׁבִּיעַ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פָּקֹד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהַעֲלִיתֶם אֶת-עַצְמֹתַי מִזֶּה אִתְּכֶם :

ראוי לשים לב אל הערת רבותינו ז"ל בשמות רבה (פרשה כ, ה ו).

באומרו ויהי, מי אמר **וי**.

ב. אומרו את העם, ולא אמר את ישראל כאומרו אחר כך **וחמשים עלו בני ישראל כו'.**

ג. אומרו ולא נחם, שאם היא גזרת הקודם היה לו לומר לא נחם בלא וא"ו.

ד. אומרו ויסב כו', למה יודיענו מעתה שהסיבם לים סוף, שיורה כי זאת הייתה הכוונה ש**לא נחם דרך ארץ פלשתים,** ואם כן היה לו לומר וגם, אם הוא טעם שני.

ה. אומרו וחמשים עלו כו', למה יודיענו זה.

ו. שאם היו רכי הלבב מעותדים לשוב מצרימה בראותם מלחמה, למה יצאו חמשים.

וגם לפי רבותינו ז"ל (**מכילתא** בשלח **פתיחתא**) למה יודיענו פה צאתם אחד מחמשה או מחמשים, כי אם שסיפור היציאה היה ראוי בפרשת בא אל פרעה שפה הוא בלתי מקושר.

ז. אומרו ויקח משה כו', כי אין מקומו פה, כי אם למעלה, בפרשה הקודמת בהזכיר הנסיעה ממצרים, ולא פה שהוא אחר היותם בסוכות.

ומה גם לרבותינו ז"ל (**שמות רבה** כ יז) שאמרו שכל ישראל היו עסוקים בכסף וזהב, ומשה בעצמות יוסף, כי חכם לב יקח מצוות. ואם כן באומרו וישאלו ממצרים כו', היה לו לומר ומשה לקח את עצמות יוסף.

ח. אומרו עמו שהוא מיותר.

ט. כפל אומרו השבע השביע.

וכן אומרו פקוד יפקוד.

י. אומרו פקוד יפקוד, והיה די יאמר כי **השבע השביע** את בני ישראל להעלות עצמותיו מזה.

וגם אומרו לאמר.

אמנם הנה בתחילת סיפורי המסעות, אחר היותם בסכות, טרם ידבר בכל הדברים שנתפרשו שם. בא וסילק מלבב אנוש אשר יוכל להרהר מה שאינו כבודו יתברך. הלא הוא, כי היה מקום יאמר איש, בראות כי על ידי נסוע ישראל **דרך המדבר ים סוף** ולא **דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא,** מצאום רעות רבות ויתעכבו שם ארבעים שנה במדבר, הלא יתחמץ לבבו לאמר תחת מה עשה ה' ככה ולא הוליכם דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, ולא יעברו ימים מועטים והם בארץ ישראל. אך אין זה כי אם על אחד משלש:

א. אולי האלוהים עשה לבל יתפסו ישראל כגנב במחתרת, כי בראות פרעה וחילו שאוחזים דרך ארץ ישראל בידיהם אשר הוא קרוב משם, מיד יכירו כי לא ישובו עוד, ושהיתלו בו באומרם דרך שלשת ימים נלך במדבר ונזבחה. כי הנה טרם מהלך שלשת ימים, יראה כי אל נוכח היישוב פניהם, ויחזירום.

ב. מחמת המצריים שהשאילום. כי בראותם הולכים דרך ארץ ישראל, ירדפו כמרי נפש אחריהם מצרת לבם, איש על כלי כספו וזהבו ומחמדיהם הטובים, מיד בראותם מתחילים ללכת דרך ארצם.

ג. למען הוליכם **דרך ים סוף** לטבוע את המצריים על השליכם היאורה את ילדי העברים.

ואם כך היה הדבר הלא הייתה תלונת ישראל על ה' חלילה, באומרם כי על טובה מועטת הביא עליהם רעה גדולה. כי הלא טוב לנו לא יטבעו המצריים, וגם לא יצאו ישראל ברכוש גדול, ולא יתמו פגריהם במדבר, ולא יתעכבו שמה ארבעים שנה. וגם על הטעם הראשון יתלוננו, באומרם למה אמרת דרך שלשת ימים כו', שיחשבו שנשוב, שעל ידי כן הלכנו מרעה אל רעה עד ארבעים שנה במדבר. כי הלא אין מחסור לה' להוציאם מבלי היותו משגיא לגויים שיחשבו שישובו אחר שלשה ימים.

על כן בא האלוהים להסיר תועה מלב החושב על ה' כדברים האלה, ואמר **ויהי בשלח כו',** והוא, שאומר הוא יתברך, הנה הוי שהיה לכם בלכתכם בדרך המדבר ים סוף אינו מצדי חלילה, כי אם מפרעה כי **ויהי** **וי** היה **בשלח פרעה,** ששלחם בידו מטוב רצונו. כמו שאמרו ז"ל (שם כ ב) שהיה מלוה אותם בדרך.

שנית, על שלחו את העם, הוא הערב רב. כי זה כלל גדול נלמד מחכמי האמת שכל מקום שנאמר **עם**, ובעניין עצמו אומר ישראל, שאלו **ערב רב,** ואלו ישראל. וממה ששלח הערב רב ולא עיכבם, באה על ישראל רעה גדולה. כי מה ש**לא נחם אלוהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא,** והיו נכנסים מיד לארץ ולא מתעכבים ארבעים שנה במדבר, אינו מטעם שלא יתפשו כגנבים, ולא מטעם שלא יתקוממו העם איש על כספו וזהבו. כי אם **כי אמר אלוהים פן ינחם העם,** הוא הערב רב, **בראותם מלחמה** לחולשת האמנתם בו יתברך, היא מלחמת פלשתים, כאשר עשו זה שלשים שנה לבני אפרים. מה שאין כן אם היו יוצאים בני ישראל לבדם.

וגם ה**וי** האחר הוא, ששלחם פרעה בעצמו, כי הנה עתה **ושבו מצרימה** כשב אל ארצו בלי פחד. מה שאין כן אם לא שלחם בעצמו. כי הלא כל עבד בורח מרבו ירא לשוב פן יכוהו עד בלי די על בריחתו. אך בשלחו אותו אדוניו לא ייראו לשוב. כן בשלחם פרעה, בהיות שלא סירב, עד שעל אפו יצאו, או לרבותינו ז"ל (**שמות רבה** כ ב) שאמרו שפרעה היה מלוה אותם ומראה להם חיבה יתירה, לא היה פחד שישובו מצרימה, כי מורא תעלה על ראשם פן יעמיסו

עבודה רבה מאד עליהם ויכום מכת חרב והרג ואבדן. אך עתה שהוא שלחם יתנו לב לשוב ולא ייראו. באומרם, כי גם הם לא היה בלבם רק לזבוח ולשוב אלא שמשה היה מעכבם.

יח וַיַּסֵּב אֱלֹהִים אֶת-הָעָם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר יַם-סוּף וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

וגם הטעם השלישי שהיה כדי לטובעם בים סוף, אמר, הנה אדרבה, עתה הוצרך הוא יתברך להסב אותם **דרך המדבר ים סוף** שבמזרחה של מצרים להטביעם שם, שאם לא כן דרך ישרה היה טובעם בים פלשתים שבמערבה של מצרים בדרך ארץ פלשתים, כי לפני הים הם הולכים, כנודע. כי שני ימים הם, אחד למזרחה הוא ים סוף, ואחד למערבה הוא ים פלשתים. וזהו אומרו **ויסב אלוהים כו'.**

ומה שאמרתי כי **העם,** הם **ערב רב,** הם המעותדים לשוב ולא ישראל. הלא הוא, כי הנה **וחמושים** בכלי זיין **עלו בני ישראל**. ואילו היה מורך בלבבם לשוב מצרימה בראותם מלחמה, לא היו מזרזין עצמן בזיין, אך אין ספק כי על העם היה הפחד ולא על בני ישראל. ולמה שאמרו ז"ל כי וחמושים הוא אחד מחמשה או מחמשים כו', והוא כי לא נשארו רק הבעלי אמנה, כי השאר מתו בחשך יאמר לפי זה, מה שהיה פחד פן ישובו בראותם מלחמה, הוא הערב רב, הקטני אמנה. אמנם בישראל אין פחד, כי הלא אחד מחמשה, או למאן דאמר מחמשים, בלבד עלו, שהם הבעלי אמנה בעצם, ואותם ודאי לא ישובו בראותם מלחמה.

יט וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ כִּי הַשְׁבֵּעַ הִשְׁבִּיעַ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פָּקֹד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהַעֲלִיתֶם אֶת-עַצְמֹתַי מִזֶּה אִתְּכֶם :

והנה עדיין היה מקום לומר שגם בני ישראל הכשרים ומזוינים יתנו לב לשוב בראותם מלחמה, כי יאמרו היש ה' אתנו ולמה מצאתנו מלחמה. ויאמרו בלבם אולי עדיין לא נשלם הזמן, וכמקרה בני אפרים יקרה, ומה גם כי יחושו פן הארבע מאות שנה לא נמנו מיצחק. על כן אמר הכתוב **ויקח משה כו'**. והוא, כי לא היה פחד יהרהרו על משה לאמר אולי אינו הגואל האמתי, כי נשארו ק"ץ שנה, ועדיין הגואל האמתי מעותד לבוא בהשתלם הארבע מאות שנה. כי על כן התחכם **ויקח משה את עצמות יוסף עמו** לראיה ולעד כי הוא הגואל האמתי. והוא, במה **כי השבע השביע את בני ישראל כו'.** והוא, כי הנה יוסף בצוותו את אחיו, נאמר, וישבע יוסף את אחיו לאמר פקוד יפקוד אלוהים אתכם והעליתם כו'. ושם כתבנו כי השבועה הייתה בשני דברים:

א. שיאמרו לבניהם מסורת פקידה כפולה. כמו שאמרו ז"ל (שם ג יא) כי קבלה הייתה ביד ישראל מיעקב כי הגואל שיאמר פקידה כפולה הוא הגואל האמתי. וזה, כי אין ספק כי מסורת מיעקב לא תהיה לנו כי אם על ידי יוסף, ויתכן היה בזה. וזהו אומרו וישבע יוסף את אחיו, ומה הייתה השבועה שני דברים:

א. לאמר פקוד יפקוד כו', שיאמרו לבניהם לשון פקידה כפולה. למען ידעו מי הוא הגואל האמתי ולא יתעו.
ב. והוא **והעליתם את עצמותי כו'.**

ועל פי דרכנו נשית לב מה היא הפקידה כפולה. ואחשבה שהוא מאמרנו על פסוק והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל. שהוא, כי אמר הוא יתברך, הנה משכון יש לישראל שאוציאם מהגלות. כי הלא פמליא של מעלה הם בגלות עם ישראל ואני לא אניחם, ומי שיוציא אותם יוציא את ישראל. וזהו והוצאתי את צבאותי, שהם של מעלה, ואגבן אוציא את עמי בני ישראל גם הם. וזה ירמוז באומרו **פקוד יפקוד.** כלומר במה שיפקוד את העליונים יפקוד את התחתונים.

ונבוא אל העניין. כי לקח משה את עצמות יוסף עמו לראיה ולמחזיק ולמעוז על עצמו בשליחותו שאמיתי הוא, שהרי **השבע השביע** שתי שבועות את בני ישראל:
השבועה הראשונה היא לאמר לבניהם **פקד יפקוד כו',** שהוא פקידה כפולה כאשר אמר הוא בשליחותו כה אמר ה' פקד פקדתי אתכם.
ב. והעליתם כו'.
ואם כן בבוא ישראל להרהר אחר שליחות משה אם אמיתי הוא, וכבר הוא עת גאולה אם אין, יביטו אל יוסף שעמו, האומר כי הבא בפקידה כפולה הוא הגואל האמיתי, ויודו על האמת.

וגם אמרו רבותינו ז"ל (שם כ יז) כי בבקש משה את ארונו של יוסף, אמרה לו סרח בת אשר כי היה בקברניט של מלכים, והלך ומצא ארונות רבים ולא ידע את יוסף. אז אמר, יוסף יוסף, הנה השכינה כנסת ישראל ופמליא של מעלה וישראל יוצאים, כי הגיעה עת הגאולה, אם תתגלה מוטב ואם לאו אנו פטורים מהשבועה. מיד נזדעזע ארונו ונטלו. הנה כי לולא שאמר לו כי הגיעה עת הגאולה של שכינה וישראל, שהן שתי הפקידות כמדובר, לא היה מתראה וממציא עצמו שיקחוהו, כי נפשו בשמים יודעת מאד. ומה גם במה שאמרו ב**ספר הזוהר** (וישב דף קפט) כי יוסף היה מרכבה ומושב אל השכינה במצרים, כי לא יפלא ממנו נסיעת שכינה. וגם זה נרמז באומרו פקוד יפקוד והעליתם, כי בזמן הפקידה דווקא תהיה עליית עצמותיו ולא מקודם, כי לא יבוא אתם. נמצא, כי בזאת שהמציא עצמו, ראיה למשה שגאולתו אמתית. וזהו **ויקח משה את עצמות יוסף עמו,** לראיה. ואיך הוא הראיה הלא היא על כי יוסף הנזכר **השבע השביע** שתי שבועות.
א. שיאמרו **פקוד יפקוד,** שהיא פקידה כפולה. נמצא שהוא העד כי משה שאמר כה אמר ה' **פקד פקדתי אתכם,** הוא הגואל האמתי.
ב. כי השביע שבועה שניה, והוא, כי בעת ההיא שהיא עת שתי הפקידות, של צבא של מעלה ושל ישראל, אז **והעליתם.**

והנה עתה הוא נתראה ובא הוא יורה כי הגיע עת הגאולה באמת, שאם לא כן לא היה מתראה. והוא מה שאמרו ז"ל שעד שאמר לו משה שהשכינה וישראל היו נוסעים לא נתראה.

כ וַיִּסְעוּ מִסֻּכֹּת וַיַּחֲנוּ בְאֵתָם בִּקְצֵה הַמִּדְבָּר :
כא וה' הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם בְּעַמּוּד עָנָן לַנְחֹתָם הַדֶּרֶךְ וְלַיְלָה בְּעַמּוּד אֵשׁ לְהָאִיר לָהֶם לָלֶכֶת יוֹמָם וָלָיְלָה :
כב לֹא-יָמִישׁ עַמּוּד הֶעָנָן יוֹמָם וְעַמּוּד הָאֵשׁ לָיְלָה לִפְנֵי הָעָם :

אחר אומרו ויחנו באיתם מה צורך אומרו **בקצה המדבר.**
ועוד, אומרו עתה, וה' הולך לפניהם יומם, כי היה ראוי לאומרו בנסעם מרעמסס ולא אחר החניה השנית.
וגם אומרו ללכת יומם ולילה, למה מזכיר מדת יום בלילה.
ואם אומרו יומם חוזר אל **עמוד ענן** הנזכר, הרי נאמר בו הולך לפניהם יומם בעמוד ענן.
וגם אומרו לא ימיש עמוד הענן כו', למה הודיע זה, שאם לומר שלא היה מש זה עד בא האחר, למה לא אמר גם כן שלא ימיש עמוד האש עד בא עמוד הענן.
וגם מה שאמרו רבותינו ז"ל (שבת כג ב) שלא היה נוסע עמוד הענן מלפניהם עד אחרי היות עמוד האש לפניהם, איך נלמד זה מהפסוק.

אך למה שגזרה חכמתו יתברך להטעות את מצרים שיאמרו כי ישראל נבוכים הם כו' וירדפו אחריהם ויטבעו בים, והנה חש פן יאמר איש מה בצע בזה שישובו אחור מהלך יום אחד, פן תצא תקלה, כי ימצאו מקום לישראל להרהר ולומר כי אולי משה מצווה אותם בכך מיראתו כי בקצה המדבר אשר באים ליכנס בו הוא מקום נחשים כקורת בית הבד, ומדאגה מדבר זה משיבם אחור עד ישקיף וירא אולי ימצא דרך אחרת. או יאמרו שעשה כן לבלתי יכנס במדבר מקום נחש שרף ועקרב אלא בכי טוב, וממתין עד אור הבוקר או עד עת בא עמוד האש. באופן שיחטאו להרהר אחר מאמר משה באומרו להם שהוא יתברך ציוה לעשות כן להטעות את פרעה שיאמר נבוכים הם בארץ כו', ועד ראותם האמת יהרהרו ויאשמו. על כן בא הכתוב והודיע כי לא היה להם מקום להרהר כאשר יבוא בס"ד.

וזה עניין הכתובים ויחנו באיתם בקצה המדבר. אשר חניה זו הייתה על פי ה', לשיהיה מקום להטעות את פרעה בשובם אחור על פי ה', כי יהיה פתחון פה לפרעה לאמר כי על היותם בקצה המדבר נזורו אחור מאימת נחשי המדבר, ויאמר פרעה אלוהים עזבם רדפו ותפשום.

כא וה' הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם בְּעַמּוּד עָנָן לַנְחֹתָם הַדֶּרֶךְ וְלַיְלָה בְּעַמּוּד אֵשׁ לְהָאִיר לָהֶם לָלֶכֶת יוֹמָם וָלָיְלָה :

ושמא תאמר הלא נפיק מיניה חורבא כי יתן מורך בלב בני ישראל כאשר כתבנו. לזה אמר **וה' כו',** לומר כי מישראל שיהרהרו לא היה פחד, כי הלא **וה' הולך לפניהם יומם כו'.**

ולבא אל העניין, נשים לב אל אומרו לנחותם הדרך, שהיה ראוי יאמר לנחותם בדרך. אך עניין הכתוב לומר, כי אשר חנו בקצה המדבר ולא נכנסו בו ואדרבה שבו אחור, לא מאימת נחש שרף הנמצאים בו השיבו רגליהם משם, כי הלא **וה'** מאז **הולך לפניהם יומם.** לא לבד להורות להם את הדרך ילכו בה, כי אם להרים מכשול מדרכם לבער נחש שרף ועקרב ולישר אורחותם השפלה הגבה והגבוה השפל, וזהו **לנחותם הדרך** כי הדרך ממש הייתה מנחה ומיישר. ואם כן לא היה פחד מנחשי המדבר כי גם עד שם היה מיישר אורחותם מכל מכשול כן יעשה להבא.

וגם אין להרהר שהיה הדבר על כי בא השמש, כי הלא **ולילה בעמוד אש להאיר להם** כל כך בעצם **ללכת יומם ולילה.** כלומר, הלילה כיום ממש. ועל כן הזכיר פה יומם להשוות לו הלילה, כי בהליכת הלילה כיום יאיר. שלא היה כעם רב אשר לפניהם פנס, שלא יאיר בעצם רק לראשונים הקרובים אל הפנס. רק היו כהולכים לאור היום שאור כולם שווה. וזהו **להאיר להם,** שהוא לכולם, ללכת הלילה כיום. שעל כן מזכיר מידת יום בלילה, כאומרו **יומם ולילה.**

כב לֹא-יָמִישׁ עַמּוּד הֶעָנָן יוֹמָם וְעַמּוּד הָאֵשׁ לָיְלָה לִפְנֵי הָעָם :

וגם הסבה השלישית איננה, כי הנה **לא ימיש כו',** כמו שאמרו ז"ל (שם) כי טרם נסוע עמוד הענן היה בא עמוד האש, ואם כן אין לומר שהיו ממתינים עד בואו, ולמדו כן מהפסוק כי הנה היה לו לומר, מלפני העם. אך הוא **לא ימיש עמוד הענן יומם** עד שכבר **עמוד האש לילה** היה לפני העם. ולכן אין להרהר שהיה העניין כי אם כמאמר משה מפיו יתברך **ישובו ויחנו כו' ואמר פרעה כו' נבוכים הם כו'.**

פרק יד

ג וְאָמַר פַּרְעֹה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל נְבֻכִים הֵם בָּאָרֶץ סָגַר עֲלֵיהֶם הַמִּדְבָּר :

אמר כי בראותו כי נזורו אחור מהלך יום אחד, יאמר פרעה בעד **בני ישראל נבוכים הם בארץ,** כי שבו אחור. והנה זו הוראה כי **סגר עליהם המדבר,** כי קרבו נחשים ושרפי המדבר אל קצה המדבר אשר חנו שם ונסגר המדבר בעדם לבלתי יוכלו ליכנס בו, ועל כן מפחדם נזורו אחור.

ד וְחִזַּקְתִּי אֶת-לֵב-פַּרְעֹה וְרָדַף אַחֲרֵיהֶם וְאִכָּבְדָה בְּפַרְעֹה וּבְכָל-חֵילוֹ וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי ה' וַיַּעֲשׂוּ-כֵן :

והנה לו חכמי פרעה ועבדיו היו נגשים אל המון ישראל לדבר על לבם, ראו כי הנה המדבר מלא נחש שרף ועקרב לפניכם מצד אחד, והים מצד אחר, אנה אתם עולים, שובו שובו ואיטיבה לכם כי לא מלבכם הייתה היציאה והנכם בסכנה מוקפים מארבע פינות, אולי מפחדם הרב, כאשר יורה מה שצעקו ויירא מאד, ירך לבבם וימשכו אחריו. על כן אמר הוא יתברך **וחזקתי את לב פרעה ורדף כו',** בחמת כחו למען יתחזקו ישראל להתאמץ לבלתי תת לב לשוב אליו עוד, כי יראו כי כלתה אליהם הרעה מאת פרעה. וזהו **וחזקתי כו' ורדף כו'.**

ה וַיֻּגַּד לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם וַיֵּהָפֵךְ לְבַב פַּרְעֹה וַעֲבָדָיו אֶל-הָעָם וַיֹּאמְרוּ מַה-זֹּאת עָשִׂינוּ כִּי-שִׁלַּחְנוּ אֶת-יִשְׂרָאֵל מֵעָבְדֵנוּ :

ו וַיֶּאְסֹר אֶת-רִכְבּוֹ וְאֶת-עַמּוֹ לָקַח עִמּוֹ :

ז וַיִּקַּח שֵׁשׁ-מֵאוֹת רֶכֶב בָּחוּר וְכֹל רֶכֶב מִצְרָיִם וְשָׁלִשִׁם עַל-כֻּלּוֹ :

ח וַיְחַזֵּק ה' אֶת-לֵב פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּרְדֹּף אַחֲרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יֹצְאִים בְּיָד רָמָה :

ט וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיַּשִּׂיגוּ אוֹתָם חֹנִים עַל-הַיָּם כָּל-סוּס רֶכֶב פַּרְעֹה וּפָרָשָׁיו וְחֵילוֹ עַל-פִּי הַחִירֹת לִפְנֵי בַּעַל צְפֹן :

י וּפַרְעֹה הִקְרִיב וַיִּשְׂאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-עֵינֵיהֶם וְהִנֵּה מִצְרַיִם נֹסֵעַ אַחֲרֵיהֶם וַיִּירְאוּ מְאֹד וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-ה' :

יא וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה הֲמִבְּלִי אֵין-קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לָמוּת בַּמִּדְבָּר מַה-זֹּאת עָשִׂיתָ לָּנוּ לְהוֹצִיאֲנוּ מִמִּצְרָיִם :

יב הֲלֹא-זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְּמִצְרַיִם לֵאמֹר חֲדַל מִמֶּנּוּ וְנַעַבְדָה אֶת-מִצְרַיִם כִּי טוֹב לָנוּ עָבֹד אֶת-מִצְרַיִם מִמֻּתֵנוּ בַּמִּדְבָּר :

יג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם אַל-תִּירָאוּ הִתְיַצְּבוּ וּרְאוּ אֶת-יְשׁוּעַת ה' אֲשֶׁר-יַעֲשֶׂה לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֲשֶׁר רְאִיתֶם אֶת-מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תֹסִפוּ לִרְאֹתָם עוֹד עַד-עוֹלָם :

יד ה' יִלָּחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרִשׁוּן :

ראוי לשים לב:

א. אל אומרו כי ברח העם, כי הלא לא ברח כי הוא בעצמו שלחם. ואם הוא שלא היה דעתם לשוב מצרימה אחרי לכתם דרך שלשת ימים במדבר, במה ידע שלא ישובו אחרי עברם במדבר דרך שלשת ימים כי עדיין לא נכנסו בו.

ב. שהיות דעתם לבלתי שוב אליו עוד, לא תקרא בריחה, לומר **כי ברח העם.**

ומה גם לאומרו בלשון עבר.

ג. אומרו ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם, כי אומרו **אל העם** הוא מיותר, והיה ראוי יאמר ויהפך לבב פרעה ועבדיו ויאמרו מה זאת עשינו כו'.

ד. אומרו מה זאת עשינו, כי הנה בבלי דעת ידברו, כי הלא לא מבחירתם שלחום, כי אם בעשרה מכות גדולות ונאמנות, ואיכה יאמרו **מה זאת עשינו כו'.**

ה. אומרו ואת עמו לקח עמו, ואומרו אחר כך **ויקח שש מאות כו', למה** נאמר קיחה זו זה פעמים.

ו. באומרו ויחזק ה' את לב פרעה, למה לא אמר גם לב עמו, כאומרו למטה, **ואני הנני מחזק את לב מצרים כו'.**

ז. אומרו ובני ישראל יוצאים ביד רמה, כי זה היה ראוי ליכתב בעת הנסיעה, פרשת בא אל פרעה.

ח. אומרו ופרעה הקריב, שהיה לו לומר קרב. וידוע מה שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כא ה) הקריב לבם של ישראל.

ט. אומרו וישאו בני ישראל את עיניהם, כי אומרו **וישאו כו'** הוא מיותר, והיה לו לומר ויראו בני ישראל כו'.

י. אומרו המבלי אין קברים כו', כי אחר שצעקו אל ה' שהיא תפילה איך דברו סרה לומר **המבלי כו'.**

יא. אומרו המבלי אין קברים, למה תפסו לשון זה ולא אמרו למה לקחתנו למות במדבר.

יב. אומרו מה זאת כו', כי הוא בכלל האמור.

וכן אומרו הלא זה הדבר כו', כי הכל בכלל הקודם.

וכן אומרו הלא טוב לנו כו' ממותנו, מי לא ידע זה.

יג. מה זה היה להם לדבר כדברים הרעים הללו, והלא המה נסעו ונכנסו בים עד חוטמם לקדש שם שמים, ואיך יצדק זה עם זה.

ומה גם למה שכתבנו מדברי רבותינו ז"ל הקריב לבם של ישראל לאביהם שבשמים, איך קרבו לאביהם שבשמים אם דוברים סרה **המבלי אין קברים כו'.**

יד. איך לא קצף עליהם משה, ואדרבה דבר על לבם ואמר **אל תיראו התיצבו כו',**

וגם הוא יתברך לא הקפיד, ואדרבה אמר למשה **מה תצעק אלי כו',** לומר, כי אינך צריך להתפלל,

וגם לרבותינו ז"ל (שם) אמרו שנטלו אומנות אבותיהם **ויצעקו אל ה',** והלא דברי צעקתם אינם כדברי אבותיהם.

טו. אומרו אל תיראו כו', כי הלא בכלל אומרו **התייצבו** הוא שלא ייראו, **ואם כן** אומרו **אל תיראו** הוא מיותר. ט

ז. אומרו כי אשר ראיתם כו', כי הם דברים יתרים ומשוללי טעם, ומהראוי יאמר כי לא תראו אותם עוד עד עולם.

ה וַיֻּגַּד לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם וַיֵּהָפֵךְ לְבַב פַּרְעֹה וַעֲבָדָיו אֶל-הָעָם וַיֹּאמְרוּ מַה-זֹּאת עָשִׂינוּ כִּי-שִׁלַּחְנוּ אֶת-יִשְׂרָאֵל מֵעָבְדֵנוּ :

אמנם הנה כתבנו למעלה, כי בראותם את ישראל שבים אחור מהלך יום אחד, יאמר פרעה **סגר עליהם המדבר,** כי קרבו הנחשים אשר במדבר כקורת בית הבד אל קצה המדבר אשר היו חונים שם, ועל כן ברחו משם ונזורו אחור. ובזה יאמר **ויוגד למלך מצרים כי ברח העם.** כלומר, כי ברח העם מקצה המדבר וישב אחור מאימת נחש שרף ועקרב אשר במדבר. אז **ויהפך כו',** והוא, כי אמר פרעה הנה בשני דברים דברתי דופי נגד ה':

א. באומרי **לא ידעתי את ה',** שנגעתי בכבודו.

שנית, אומרי **וגם את ישראל לא אשלח.**

והנה בכל התראות המכות היה הוא יתברך אומר **שלח עמי ואם אינך משלח הנני מביא כו',** והיה נראה שלא היה עושה עיקר רק על ישראל לטובתם ולא על כבוד עצמו. אך עתה כי ראה אותם בצרה בורחים מנחשי המדבר ואיננו מושיעם, אמר, הנה יורה כי אין רצונו יתברך אותם, שאם לא כן לא היה אחרי צאתם מניחם למקרה ופגע, אך אין זה כי אם שגם כל מעשהו יתברך בכל המכות לא היה רק על דבר כבוד שמו יתברך אשר אמרתי **מי ה' אשר אשמע בקולו.** ואשר אמר **שלח עמי,** תואנה היה מבקש. ועל כן אחר המכות שנעשה רצונו עזבם הוא יתברך. וזהו **ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם,** כי עד כה היה לבבם טוב אל העם והיו יראים מהם בחושבם כי עליהם עשה ה' את כל אשר עשה. אך עתה נהפך לבבם אל העם להומם.

ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל כי לא מאהבת ישראל היה עושה, ולא היה אומרו שלח עמי רק תואנה. ועל כן אילו שבנו עדיו יתברך לבקש מחילה על דבר כבוד שמו, היה מניחם לנו לעבדים. כי הנה עתה שהכרנו כי אין לב ה' על טובת העם רק על דבר כבוד שמו אשר חילל פרעה, באומרו **מי ה',** והלא טוב טוב היה ליכנע לה' לאמר לפניו חטאנו על דבר כבוד שמך, כי אותה היה מבקש, והיה מרפה משליחות ישראל ולא שלחנום מעבדנו, וזהו **מה זאת עשינו כו'.**

ו וַיֶּאְסֹר אֶת-רִכְבּוֹ וְאֶת-עַמּוֹ לָקַח עִמּוֹ :

והנה כתבנו למעלה כי פרעה אמר **קומו צאו מתוך כו' כדברכם,** שהוא כדבריכם ללכת דרך שלשת ימים ולשוב אחרי כן. אך המון העם המצריים כל כך היו נכווים בגחלת ישראל, שהיו מתחזקים לשלחם לגמרי. כמאמר הכתוב **ותחזק מצרים כו' למהר לשלחם מן הארץ,** ועל כן גם שנהפך לבו ועבדיו אל העם, לא נהפך לבב המון המצריים. על כן מה עשה, **ויאסור את רכבו,** הוא בעצמו. ועל ידי כן **ואת עמו לקח עמו,** כי מי ראה את המלך בעצמו אוסר רכבו ולא

ימשך אחריו ויעשה כן גם הוא. והוא עניין אבימלך באומרו מה ראיתם עשיתי מהרו עשו כמוני (שופטים ט מח).

ז וַיִּקַּח שֵׁשׁ-מֵאוֹת רֶכֶב בָּחוּר וְכֹל רֶכֶב מִצְרַיִם וְשָׁלִשִׁם עַל-כֻּלּוֹ :

ואחר שאת עמו לקח והמשיך עמו, אז **ויקח** מתוכם **שש מאות רכב בחור כו',** ואז -

ח וַיְחַזֵּק ה' אֶת-לֵב פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּרְדֹּף אַחֲרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יֹצְאִים בְּיָד רָמָה :

ויחזק ה' את לב פרעה כו'. והוא, כי אין ראוי יחזק ה' לבב אנוש לעבור רצונו ואחרי כן יענישנו, כי אם [כאשר] ישנה וישלש האיש בחטא תחלה מעצמו. על כן המתין הוא יתברך עד יחטא פרעה תחילה **במחשבה ובדבור ובמעשה** ואחר כך יחזיק את לבו. והנה עד כה הצד השוה שבפרעה ועבדיו הוא שחטאו **במחשבה ובדבור,** כי הנה נהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם שהוא במחשבה שבלבם. וגם **בדבור**, כי הנה **ויאמרו מה זאת עשינו כו'.** אך **במעשה** חטא פרעה לבדו כי **ויאסור את רכבו,** בעצמו. אך לא עבדיו כי אם על ידי עבדיהם. על כן את פרעה שחטא בעצמו בשלשתן, **ויחזק ה' את לב פרעה,** אך לא את לב עבדיו, כי לא חטאו עדין רק **במחשבה ובדבור**. אבל כאשר **וירדפו מצרים כו',** שגם המצריים חטאו **במעשה,** אז נאמר **ואני הנני מחזק את לב מצרים כו'.**

והנה כמו זר נחשב הצער הגדול שנצטערו ישראל בראותם את מצרים נוסע אחריהם, ואין נזק פרעה וחילו שטבעו בים סוף שווה כנגד צער ישראל. על כן יאמר אל תתמה על החפץ, כי הנה **ובני ישראל יוצאים ביד רמה,** והוא עניין מה שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כא ה) משל לבת מלכים שהייתה ביד לסטים וצעקה ושמע המלך והצילה מידם, ובקש המלך להשיאה לעצמו, והיה מבקש תדבר לו ולא הייתה מדברת. מה עשה המלך גירה בה את הליסטים מיד צעקה אל המלך ותדבר אליו ולקחה לו. כך המלך זה הקדוש ברוך הוא, בת מלכים אלו ישראל בני האבות. שהיו ביד המצריים והוציאם הקדוש ברוך הוא ולא היו מתקרבים אליו יתברך עד שגירה עליהם את המצריים.

וכוונת עניינם הוא, כי בצאת ישראל ממצרים לא היה לישראל זכות זולתי היותם בני האבות, כמשל בת מלכים. אך הקדוש ברוך הוא שהיה מבקש להשיאם לו במתן תורה להיות לו לעם, רצה יתעוררו לידבק אליו יתברך להטיב להם. והמה לא שתו לב, עד שפרעה קרב לבן לאביהן שבשמים **ויצעקו** אליו ויכנעו לו וידברו אליו.

והנה ראוי לשית לב מה הייתה רעתם שהוצרך פרעה להקריב לבם. על כן אחשוב כי זה כיוון הכתוב באומרו **ובני ישראל יוצאים ביד רמה,** כי היו יוצאים ברמות רוחא, בלתי נכנעים לפניו

יתברך מה ששנא ה'. כי לא יאהב כי אם לב נשבר ונדכה, ומה גם להיות מוכנים לקבל התורה שלא תחול על גסי הרוח, והיה כאילו ידם רמה. ועל כן גירה בם את הדוב

ט וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיַּשִּׂיגוּ אוֹתָם חֹנִים עַל-הַיָּם כָּל-סוּס רֶכֶב פַּרְעֹה וּפָרָשָׁיו וְחֵילוֹ עַל-פִּי הַחִירֹת לִפְנֵי בַּעַל צְפֹן :

וירדפו מצרים כו', לקרב לבם לאביהם שבשמים.

י וּפַרְעֹה הִקְרִיב וַיִּשְׂאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-עֵינֵיהֶם וְהִנֵּה מִצְרַיִם נֹסֵעַ אַחֲרֵיהֶם וַיִּירְאוּ מְאֹד וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-ה' :

והנה גם כי היו ישראל רואים את המצריים באים אחריהם לא אחזתם רעדה עצומה. כי אם בראות את **מצרים נוסע**, הוא השר כמו שאמרו ז"ל (שם) נוסעים לא נאמר אלא נוסע, מלמד ששרו של מצרים מצרים שמו כו'. וזה אחשוב כיוון הכתוב באומרו **ופרעה הקריב,** ולא אמר קרב. כי ברוב חכמות עשה ששרו יקרב להלחם בישראל. וזהו אומרו **ופרעה הקריב** את הזולת, ומפני שלא היינו יודעים את מי הקריב, לזה אמר **וישאו בני ישראל את עיניהם.** והוא, כי נשאום כלפי הרקיע באוויר, **ויראו והנה מצרים,** הוא השר נוסע אחריהם. ובזה מתפרש אשר אמר, **ופרעה הקריב,** שהוא שהקריב את שרו.

ואז בראות ישראל השר בתקפו ובגבורתו וחילו נוסע לקראתם, **וייראו מאד**. כי אמרו בלבם הנה דרך המלך הקדוש יתברך שברצותו להפיל איזו אומה מפיל את שרה תחלה, כמד"א יפקוד ה' על צבא המרום כו'. ואם כן לו חפץ ה' להפיל את המצריים, למה לא הקדים להפיל את שרם תחילה, ואדרבה הוא מתאמץ בכל עוז נגדנו, על כן **וייראו מאד** פן גם ה' נהפך להם לאויב. לכן **ויצעקו בני ישראל אל ה',** כי הלא שם זה הוא הפוקד את צבא המרום תחילה, כד"א יפקוד ה', שהוא זה עצמו יתברך. על כן צעקו אליו יעשה מעשהו להפיל את השר.

יא וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה הֲמִבְּלִי אֵין-קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לְקַחְתָּנוּ לָמוּת בַּמִּדְבָּר מַה-זֹּאת עָשִׂיתָ לָּנוּ לְהוֹצִיאֲנוּ מִמִּצְרָיִם :

ואז **ויאמרו אל משה המבלי כו'.** והוא, כי אמרו בלבם, הנה ה' אתנו הולך לפנינו בעמוד ענן יומם ובעמוד אש לילה, ואיך השר ערב אל לבו לבוא עלינו. אך אין זה כי אם שבא בטענות נגדנו, וכן היה, כמאמרם ז"ל (**ילק"ש** רמא) שתבע דין לפניו יתברך. ואמר, שיעמדו יחד, הוא מצד עמו, ומיכאל בעד ישראל, לפני בית דין של מעלה. וטענותיו היו, (**שמות רבה** כא ז):

א. אמר הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה

ב. כי לא מלאו הימים, כי אם רד"ו מהארבע מאות שנה.

והן אמת כי לא דבר רק הוא מישראל לחשוב שתי כחות אלו אשר בהם יתאמץ. כי גם אמרום לו באמור להם החדש הזה לכם (**בראשית רבה** טז). ומדאגה מדבר פן גם ה' קבל טענותיו,

כי על כן לא הפילו ארצה אמרו אמור, הנה אם מה שמתאזר נגדנו הוא על כי גם אנחנו עובדי עבודה זרה ואשמים כמצרים, אם כן איפה **המבלי וכו'** לומר למה גרענו מהמתים בימי החשך על רשעתם, כנודע מרבותינו ז"ל (**מכילתא** בשלח **פתיחתא**) שלא נשארו רק אחד מחמשה, והמתים אז, קברום ישראל בימי החשך. וזאת הייתה תלונת ישראל למה גרענו מהם, כי הלא המה זכו לקבורה שמתו וקברנום, והמבלי אין קברים במצרים לקברנו כהם, **לקחתנו כו'.**

ואם מה שבא נגדנו הוא על מספר השנים שחסרו מאתים שנה וקבלו טענתו, אם כן **מה זאת עשית לנו כו',** לומר, היה לך להמתין עד תום הזמן, בימי בנינו או בני בנינו. אך **מה זאת עשית לנו להוציאנו** אנחנו מארץ מצרים, והיה ראוי בל נצא אנחנו, כי אם הדור שימלאו בו הארבע מאות שנה.

יב הֲלֹא-זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְּמִצְרַיִם לֵאמֹר חֲדַל מִמֶּנּוּ וְנַעַבְדָה אֶת-מִצְרָיִם כִּי טוֹב לָנוּ עָבֹד אֶת-מִצְרַיִם מִמֵּתֵנוּ בַּמִּדְבָּר :

ואם נניח הנחה זו כי כן הוא כי לא מלאו הימים, ועל צרת השעבוד כי רע הוא, המיר הוא יתברך לכתנו בצער המדבר, תחת שעבוד מצרים, ו**הלא זה הדבר אשר דברנו אליך כו', כי** הלא **טוב לנו עבוד את מצרים ממותנו במדבר,** ולמה ימיר זה תחת עבוד את מצרים, והלא טוב הוא ממותנו במדבר. ואומרו **לאמר,** הוא לומר גם שלא אמרנו בפירוש במצרים דברים אלו, אמרנו דברים שעניינם היה **לאמר** דברים אלו, שהוא כמאמרם ז"ל (שם פרשה טז **שמות רבה** טו א) שכשאמר להם משה במצרים החדש הזה אתם נגאלים, אמרו לו איך אפשר ועדיין נשאר לנו ק"ץ שנה. שכוונו לאמר, שעל כן טוב טוב הוא להמתין עד ימלאו הימים ולא לצאת מעתה, שאם לנכות צער הדרך בק"ץ שנות שעבוד, יצטרך יהיה צער ימים מועטים קרוב אל מיתה, וזהו אומרו **אשר דברנו אליך במצרים לאמר הלא וכו' ממותנו במדבר,** מרוב הצער כמות. או פן נקוץ בו ונתחטא ונמות על יד ה'.

יג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם אַל-תִּירָאוּ הִתְיַצְּבוּ וּרְאוּ אֶת-יְשׁוּעַת ה' אֲשֶׁר-יַעֲשֶׂה לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֲשֶׁר רְאִיתֶם אֶת-מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תֹסִפוּ לִרְאֹתָם עוֹד עַד-עוֹלָם :

והשיב משה על האחת, אל תיראו.

ועל השנית, כי לא מלאו הימים **התיצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה אתכם היום,** כי נשלם הזמן היום.

ושמא תאמרו, אם כן איפה איך ראינו את השר ששמו מצרים נוסע אחרינו בתוקפו, ולא פקד ה' אותו תחילה כדרכו יתברך לפקוד את צבא המרום תחילה, אל תחושו, **כי אשר ראיתם את מצרים,** הוא השר ששמו מצרים נוסע אחריכם, אל תשיתו לב, כי אין זה כי אם היום בלבד. וריבה האת את עמו. אך לא תוסיפו לראותם אותו ואת עמו עד עולם.

או יהיה נתינת טעם מה ש**ראיתם את מצרים היום** בכל תוקף, הטעם הוא כי **לא תוסיפו לראות עוד עד עולם,** שעל כן יצא בתוקף ההוא. כי זה דרך כל דבר, שסמוך לנפילתו מתגבר בכל עוז, אולי יוכל הועיל. כן עשה השר הזה בראותו כי כלתה אליהם הרעה. ולכן **אל תיראו,** כי אם לכח אמיץ בא השר להלחם בכם.

יד ה' יִלָּחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תַּחֲרִשׁוּן :

ה' ילחם לכם. ואם למשפט, בטענות, **ואתם תחרישון,** כי הוא יתברך יענה. כי יהיה הוא הדיין והבעל דין, כאשר היה, כמפורש במדרש (**ילקוט** רמז רמא) כי הוא יתברך בעצמו סתר כל טענותיו.

או יאמר, כי הנה ישראל יראו פן מידת הדין תכנס בדבר, ואם כן מי יעמוד. ומה גם לרבותינו ז"ל (**מכילתא** בשלח ד). שאמרו על ויסע מלאך האלוהים כו', כי כבד מידת הדין כמעט גזרה לאבדם לולא מידת רחמים עמדה להם, ויהפך ממלאך האלוהים הוא מלאך הדין שהיה עליהם נוסע ובא לאחריהם על המצריים. ואפשר, כי ישראל יראו מזה, **ויצעקו אל ה',** הוא מידת רחמים, תעמוד להם להשקיט את מידת הדין, ועל כן אחר כך להשיב משה על דבריהם, עזרם בתפילה. ואמר, ה', הוא מידת רחמים, יהי רצון ילחם לכם כדברי שאגתכם. ולא שיהיה שבעוד שתרימו ידיכם בתפילה וגבר ישראל וכאשר תניחו ידכם מלהתפלל יגברו הם, כי אם ש**ה' ילחם לכם** עם ש**אתם תחרישון.**

טו וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה מַה-תִּצְעַק אֵלָי דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל וְיִסָּעוּ :

טז וְאַתָּה הָרֵם אֶת-מַטְּךָ וּנְטֵה אֶת-יָדְךָ עַל-הַיָּם וּבְקָעֵהוּ וְיָבֹאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבָּשָׁה :

יז וַאֲנִי הִנְנִי מְחַזֵּק אֶת-לֵב מִצְרַיִם וְיָבֹאוּ אַחֲרֵיהֶם וְאִכָּבְדָה בְּפַרְעֹה וּבְכָל-חֵילוֹ בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו :

יח וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי ה' בְּהִכָּבְדִי בְּפַרְעֹה בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו :

ראוי לשים לב:

איך יאמר מה תצעק, והוא לא היה צועק.

ועוד, אומרו דבר אל בני ישראל ויסעו, יותר היה צודק יאמר דבר אל בני ישראל ולא ייראו, ואחר כך יצווה על הנסיעה.

ועוד, אומרו ואתה הרם כו', כי מלת **ואתה** מיותרת.

ועוד, אומרו ואני הנני מחזק, כי מלת **ואני** מיותרת.

ועוד, שהרי נתחזק לבו והחל לרדוף.

ועוד באומרו ואכבדה בפרעה ובכל חילו ברכבו ובפרשיו, איך יכובד בהם אם ימותו כולם. **וכן אומרו וידעו מצרים כו',** כי הנה בכלל אומרו **ואכבדה** הוא, שידעו כי הוא ה'.
ועוד למה לא רצה יתברך יקרע הים עד יכנסו ישראל במים עד חוטמם.

אמנם, הנה כתבנו, כי התחיל להתפלל משה, ואמר **ה' ילחם לכם וכו'.** אמר לו הוא יתברך מה תצעק ותתפלל, כי תורה שאין בבני זכות והם צריכין אל תפילתך, ולא כן הוא, כי הנה **דבר אל בני ישראל** דבור קל מאתך **ויסעו** בתוך הים טרם יבקע, מרוב האמנה ובטחון. ואם כן כדאי הוא זה ליעשות להם נס.

טז וְאַתָּה הָרֵם אֶת-מַטְּךָ וּנְטֵה אֶת-יָדְךָ עַל-הַיָּם וּבְקָעֵהוּ וְיָבֹאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבָּשָׁה :
ואתה הרם כו', והעניין במה שאמרו ז"ל ב**שמות רבה** (כא ח) שאמר הוא יתברך כי לבל יאמרו שאין כח במשה לעשות נסים כי אם במטה האלוהים, על כן **הרם** והפרש **את מטך** ממך **ונטה את ידך,** כי בידך בלבד יבקע הים.

וראוי לשום לב אל הראותו יתברך גדולת משה, לעשות הנס בידו בלי מטה, בנס זה מבזולתו.

ונבוא אל העניין. והוא, בהזכיר שני מאמרי רבותינו ז"ל:
א. שאמרו המצריים הבה נתחכמה למושיען של ישראל, שהוא נשבע שלא יביא מבול לעולם, והוא פורע מידה כנגד מידה, לכן כל הבן הילוד היאורה נשליכהו. אמר הקדוש ברוך הוא אני לא אביא מבול, אבל המה מעצמם יבואו אל המבול שיבואו אל תוך הים (**שמות רבה** כב א).
ב. אמרו רבותינו ז"ל (שם א כט), כי אצטגניני פרעה אמרו שעתיד ליוולד בן שיושיע את ישראל והוא לוקה במים, על כן למען יומת שם היה מצווה כך, ועל כן ביום שהושם משה על שפת היאור נתבטלה הגזרה, שאמרו החרטומים אל פרעה כבר מושיען במים. והנה רצה הקדוש ברוך הוא להורות גדולתו יתברך, והוא בשלשה בחינות:
א. כי המה רצו להטביע את ישראל במים עתה יראו כי ישראל יהיו במים וינצלו.
ב. כי הם מעצמם יבאו אל המבול ויכנסו תוך המים.
ג. כי עיקר כוונתם הייתה להטביע את משה שילקה במים, ונהפוך יהיה כי על ידי משה בלי מטה יבקע הים ויעברו ישראל. והוא בידו גם כן יטה ידו וישובו המים על מצרים לטובעם. ובזה מצאנו טוב טעם אל הראותו יתברך שלא על ידי המטה היה נעשה, כי אם על ידי עצמו. מה שאין כן בנסים זולת זה. אך הוא כי רצה יתברך כי ידי משה שחשבו לטובעו המה יטביעו אותם.

והנה הדבר האחד נוגע לישראל שינצלו במים.

והשני אל משה שיהיה הוא המטביע אותם.

והשלישי נוגע אליו יתברך כי אמרו נתחכמה למושיען של ישראל שנשבע שלא להביא מבול, ועתה מבלי הביאו יתברך מבול ידונו במים, כי המה יכנסו אל תוך המים.

והנה לבוא שלשתן אל הפועל יש שלשה עיכובים:

א. על הראשון. כי אין זכות לישראל שיבקע להם הים ושינצלו. כי לא היו ראויים כאשר היה מקטרג שרו של מצרים.

ב. כי אם משה יכה במטה על הים, איך יוכר שאת מי שכיוונו להטביע במים הוא הטביע אותם, הלא המטה הוא העושה.

ג. איך יהיה שהם יבואו מעצמם אל המבול, כי האם שוטים או חמורים הם שלא יאמרו בלבם לא יבצר כי זה נס אלוהי ישראל, או מקרה. אם הוא נס לא יעשה לטובת המצריים, ואם מקרה לא יתמיד.

ועל כן אמר הוא יתברך כל אחד משלשתנו צריך יעשה את שלו.

ישראל כדי שינצלו בתוך הים והם משוללי זכות, צריך יורו האמנה וביטחון ויבואו אל תוך הים טרם יבקע. וזהו **דבר אל בני ישראל ויסעו.** והוא מאמרם ז"ל (סוטה לז א) כי קפצו שבט בנימין ובאו בים, ובא נחשון וסיעתו וירגמו אותם באבנים עד שיצאו ונכנסו הם וקדשו את ה'.

ואתה משה תעשה את שלך. וזהו אומרו **ואתה הרם את מטך.** ומה גם בטעם שני גרישי"ן כמרים קול ואומר, ואתה משה מה תעשה להורות כי מה שחשבו לטובעך אדרבה אתה תטביעם, לכן מה שתעשה אתה הוא להפריש ולסלק המטה ולנטות את ידך ממש ובקעהו אתה. ואין רצוני תבקעהו אתה טרם יכנסו ישראל בים, כי אם ש**ויבואו בני ישראל** אחר היותם **בתוך הים ביבשה,** שהוא אחר קידשם את ה' יבאו ביבשה.

וטעם שני גירשי"ן שבמלת **ואתה,** על כי על ידו נעשים שני דברים כאחד:

א. סיוע ל**ישראל** ש**יבואו בתוך הים ביבשה.**

ב. הטביע את המצריים על ידי נטות ידו שישובו המים על מצרים.

יז וַאֲנִי הִנְנִי מְחַזֵּק אֶת-לֵב מִצְרַיִם וְיָבֹאוּ אַחֲרֵיהֶם וְאֶכָּבְדָה בְּפַרְעֹה וּבְכָל-חֵילוֹ בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו :

ועל הנוגע אליו יתברך, אמר, **ואני** בטעם רבי"ע. כמרים קול ואומר, **ואני,** כלומר, מה אעשה אני, הנה אעשה את שלי. והוא, כי הנוגע אלי לעשות הוא גדול מכל זה, שהוא שהם מעצמם **יבאו** אל המים. והנה זה גדול ממציאות קריעת הים, כי הלא חמורים ועיירים לא היו עושים כמעשיהם ליכנס אל תוך הים. כי הלא לא נראה כדבר הגדול ההוא ליעשות הים יבשה. ומי

בער לא יתן אל לבו לאמר אצבע אלוהים הוא, ואין ספק כי ה' פעל כל זאת לא לטובת פרעה. ואם יעלה על רוחו כי מקרה היה על ידי רוח הקדים הנה המקרה לא יתמיד, וקל מהרה ישוב הים כשהיה. על כן אמר הוא יתברך ואני אעשה את שלי, כי אם לא יכנסו נמצא הכל בטל. אך **אני אחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם** בים מה שלא חשב אנוש. ובזה **ואכבדה** לעיני כל העולם **בפרעה כו',** שהוא במה שאעשה בפרעה **ובכל חילו כו'.** כי יאמרו כל העולם כי בדבר אשר זדו באומרם שלא יביא מבול, בו נדונו. והוא מאמר יתרו כפירוש המתרגם.

יח וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֲנִי ה' בְּהִכָּבְדִי בְּפַרְעֹה בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו :

וידעו מצרים הנשארים בעיר **כי אני ה' בהכבדי כו'.** ובזה הורה הוא יתברך ענוותנותו. כי עד כה עשה על הנוגע לישראל, שאמר פרעה ואת ישראל לא אשלח. ובאחרונה עשה על הנוגע אל עצמו יתברך, על אומרו מי ה' כו'. כי עתה **ידעו כי אני ה'.**

עוד יכוין באומרו כי אני ה'. והוא, בשום לב איך אמר פרעה לא ידעתי את ה', והלא הודיעו יוסף באומרו אלוהים יענה את שלום פרעה, נכון הדבר מאת האלוהים. אך הוא, כי שם אלוהים ידע אך שם ה' לא ידע. ובזה יאמר, כי עתה על ידי זה הנעשה בשם ה', **ידעו מצרים כי אני,** שהוא שם אלוהים כנודע ליודעים חן הוא **ה'.** כי שם ה' כלול בו הכל. כי יראו בים דין ורחמים יחד. וכן הודה פרעה ואמר, מי כמוך באלים - הן כחות הדין - ה', כי גם שם ה' פועל דין בעצם. וזהו **וידעו כי אני ה'.**

יט וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם וַיִּסַּע עַמּוּד הֶעָנָן מִפְּנֵיהֶם וַיַּעֲמֹד מֵאַחֲרֵיהֶם :

כ וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַיְהִי הֶעָנָן וְהַחֹשֶׁךְ וַיָּאֶר אֶת-הַלָּיְלָה וְלֹא-קָרַב זֶה אֶל-זֶה כָּל-הַלָּיְלָה :

כא וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ עַל-הַיָּם וַיּוֹלֶךְ ה' אֶת-הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עַזָּה כָּל-הַלַּיְלָה וַיָּשֶׂם אֶת-הַיָּם לֶחָרָבָה וַיִּבָּקְעוּ הַמָּיִם :

כב וַיָּבֹאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבָּשָׁה וְהַמַּיִם לָהֶם חוֹמָה מִימִינָם וּמִשְּׂמֹאלָם :

כג וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם וַיָּבֹאוּ אַחֲרֵיהֶם כֹּל סוּס פַּרְעֹה רִכְבּוֹ וּפָרָשָׁיו אֶל-תּוֹךְ הַיָּם :

ראוי לשים לב למה הייתה זאת הנסיעה מלפנים לאחור, בין במלאך האלוהים בין בעמוד הענן.

ועוד כי מלאך זה לא נזכר למעלה שהיה הולך לפני מחנה ישראל שיאמר **ההולך** בה"א הידיעה.

ועוד כי מאליו יובן שבא **בין מחנה מצרים כו'** באומרו **מאחריהם,** ולמה חזר ואמר **ויבא.**

ועוד אומרו ויהי הענן והחשך, בלי גזירה.

חזור לעמוד השער

ועוד אומרו ויאר את הלילה. שאם הוא שהיה החשך למצריים ויאר לישראל, היה לו לומר לישראל, ולא את הלילה.

ועוד על מה זה בא **רוח הקדים.**

ועוד אומרו וישם את הים כו', כי אם חוזר אל רוח הקדים, הלא כמו זר נחשב שרוח הקדים ישים את הים לחרבה.

ועוד שאם כן היה לו לומר ותשם [בלשון נקבה, כמו שאמרו רוח קדים עזה].

ועוד שלא יוצדק לשון שימה במי שאין בו רוח חיים.

ועוד באומרו והמים להם חומה, מה הייתה חומתם על יד המים.

יט וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הַהֹלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם וַיִּסַּע עַמּוּד הֶעָנָן מִפְּנֵיהֶם וַיַּעֲמֹד מֵאַחֲרֵיהֶם :

אך הנה, לא היה חפצו יתברך יעשה הנס רק באשמורת הבקר שהוא עת רצון. והיה פחד פן ישלחו המצריים בעולתה ידיהם וילחמו בישראל טרם בא ישראל בים, או טרם יכנס כל מחנה ישראל תוך הים. כי אם היו לוחמים אתם ביבשה לא יבוא אל הפועל בא המצרים אל תוך הים. והנה מערב יום קרבו שתי המחנות זה לזה. על כן מה עשה הוא יתברך. מתחילת הלילה מעת בא עמוד האש לפני ישראל והסתלק עמוד הענן, מיד **ויסע מלאך האלוהים כו'.** והוא, כי הנה נאמר **וה' הולך לפניהם יומם וכו'.** וכל מקום שנאמר **וה'** הוא ובית דינו. והנה בית דינו הוא האלוהים, הרי כאילו האלוהים נזכר. ובאומרו **מלאך האלוהים** שהוא מלאך של האלוהים הנזכר, חוזרת ה"א הידיעה אל האלוהים הנזכר. ואמר כי מלאך של האלוהים - הוא בית דינו - **ההולך לפני מחנה ישראל** נסע **מאחריהם.** וכן **ויסע עמוד הענן מפניהם כו'.**

כ וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַיְהִי הֶעָנָן וְהַחֹשֶׁךְ וַיָּאֶר אֶת-הַלָּיְלָה וְלֹא-קָרַב זֶה אֶל-זֶה כָּל-הַלָּיְלָה :

ולמה היו שתי נסיעות אלו, הלא הוא, מה שנסע עמוד הענן לאחריהם הלא הוא כי **ויבוא בין כו',** ונצטרף עם חשך הלילה. וזהו **ויהי הענן והחשך.** ויחשיך כל כך למצריים עד ש**ויאר את הלילה.** והוא, כי כל היושב בחשך יראה מה בשאור שכנגדו, וכפי עביות החשך כן יאיר לו ביותר. וזהו אומרו שכל כך היה הענן והחשך יחד עד ש**ויאר** למצריים את הלילה שכנגד פניהם, מקום אור עמוד האש המאיר לכל מחנה ישראל.

ומה שעשה **מלאך האלוהים** בנסעו ל**אחריהם,** הלא הוא כי **לא קרב זה אל זה כל הלילה,** שהוא מחנה מצרים את מחנה ישראל. כי היה מלאך האלוהים לשומר ביניהם. ולהורות שלא מפאת החשך לא קרבו זה אל זה, אמר, כי הלא על ידי הענן והחשך **ויאר את הלילה.** אלא שעל ידי מלאך האלוהים הוא מה שלא קרב מחנה זה אל זה כל הלילה כאמור.

או יאמר, על ידי עמוד הענן והחשך שהאיר את הלילה במקום ישראל, ועל ידי מלאך האלוהים שבין שני המחנות, היה סיבה ש**לא קרב זה אל זה כל הלילה.** מחנה ישראל לא קרב אל מחנה מצרים, כי להם היה אור ולמצריים חושך וענן, ולא היו רואים במצריים. כי אשר הוא באור אינו רואה מה שבחושך שלפניו. ועל ידי מלאך האלוהים המעכב לא קרבו המצריים לישראל. וזהו **ולא קרב זה אל זה כל הלילה,** שהוא על ידי שתי הנסיעות הנזכרות. וזה היה **כל הלילה,** כי לא היה רצונו יתברך לתת בלבם ירדפו אחר בני ישראל, כי אם שיבואו בני ישראל כולם בתוך הים לגמרי, שהיה באשמורת הבקר. אך בעוד שהיו נכנסים במים -

כא וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ עַל-הַיָּם וַיּוֹלֶךְ ה' אֶת-הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עַזָּה כָּל-הַלַּיְלָה וַיָּשֶׂם אֶת-הַיָּם לֶחָרָבָה וַיִּבָּקְעוּ הַמָּיִם :

ויט משה את ידו על הים. ולהשגיא לגויים שיחשבו כי בטבע היה יבושת המים על יד רוח הקדים, ולא על ידי ה' אלוהי ישראל נגד המצריים. על כן **ויולך ה' את הים ברוח כו'.**

ושמא תאמרו, ומה בצע. כי הלא יטעו גם כן ישראל שיחשבו כי הרוח הוא העושה. לזה אמר אין פחד מזה, כי הלא האמת הוא כי **וישם** ה' הנזכר **את הים לחרבה,** אשר צודק בו שימה. מה שאין כן הרוח שאין בו בחירה ולא רוח חיים לומר בו **וישם את הים לחרבה.** והראיה, כי הנה **ויבקעו המים** שהיא כל מימות שבעולם ממה שלא נאמר ויבקע הים. ואילו היה מרוח הקדים למה נבקעו שאר מימות.

או תהיה הראיה בדרך אחרת, שלא כדעת המתרגם במגילת שיר השירים שלא יבשה מתחילה קרקע הים. אך אחשוב כיוון הכתוב לומר וישם לפי האמת ה' הנזכר את הים לחרבה הוא קרקע הים, ואחר כך **ויבקעו המים.** נמצא, כי -

כב וַיָּבֹאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבָּשָׁה וְהַמַּיִם לָהֶם חוֹמָה מִימִינָם וּמִשְּׂמֹאלָם :

ויבאו בני ישראל אשר בתוך הים ביבשה. כי ישראל שהיו בתוך הים עד חוטמם כשבקעו המים, היו באים ביבשה, שהיה קרקע הים יבש. וכן נראה מדברי רבותינו ז"ל שהקרקע גם כן נתייבש. שלא אמרו על וימרו על ים בים סוף על שלא ניגב הקרקע, כמתרגם של שיר השירים (ר"ה ב**ילקו"ש** תהלים תתסד). כי אם על אומרם המבלי אין קברים כו' (עיין פסחים קיח ב). וגם **בתרגום אונקלוס** לא רמז הדבר ההוא כלל. ואילו הרוח קדים היה הבוקע הים, לא היה מייבש הקרקע כמו רגע. אך אין זה כי אם מאת ה' ולא דבר טבעי.

ועוד ראיה, כי הנה **המים להם חומה.** כי היו **המים** משני צידיהם בצמצום שהייתה היבשה כשיעור מחנה ישראל כל כך בצמצום שהיו **להם חומה מימינם ומשמאלם,** לבל יתפשטו

המצריים משני צידיהם מזה ומזה וילחמו בהם טרם ישובו המים על מצרים. כי לא היה עמוד הענן ומלאך האלוהים לישראל למשמרת אלא מאחריהם. ואין זה נעשה על ידי נשיבת הרוח.

כג וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם וַיָּבֹאוּ אַחֲרֵיהֶם כֹּל סוּס פַּרְעֹה רִכְבּוֹ וּפָרָשָׁיו אֶל-תּוֹךְ הַיָּם :

וכאשר נכנסו כל ישראל בים אז **וירדפו מצרים ויבאו אחריהם,** מה שאין כן מתחילה עם היותם קרובים. כי לא נתנם ה' כמדובר לרדוף וליקרב לישראל עד יבואו כל ישראל בים. כי הוא יתברך היה שומר ישראל בל יצרו לאחד מהם רק יכנסו אחריהם כדי להביא עליהם את הים. וכן מורה בפירוש, כי אומרו **וישם** חוזר אל השם הנזכר ולא אל הרוח, שאם כן הוי ליה למימר ותשם. מלבד טבע שומה בבלתי בעל רוח חיים. ולבל ימלט להם פליט המתין הוא יתברך עד יהיו **כל סוס פרעה כו' אל תוך הים,** ואז **ויהי באשמורת הבקר כו'.**

ובמדרש **שמות רבה** (כא ו):

כיון שהלך משה לקרוע את הים לא קבל עליו להיקרע. אמר לו הים, מפניך איני נקרע, אני גדול ממך, שאני נבראתי בשלישי ואתה נבראת בששי. כיון ששמע משה כך, הלך ואמר להקב"ה, אין הים רוצה להיקרע. מה עשה הקדוש ברוך הוא, נתן ימינו על ימינו של משה, שנאמר מוליך לימין משה כו'. מיד ראה [את] הקדוש ברוך הוא וברח שנאמר הים ראה וינוס. מה ראה אלא שראה הקדוש ברוך הוא שנתן יד ימינו על יד משה, ולא יכול לעכב, אלא ברח מיד. אמר לו משה מפני מה אתה בורח. אמר לו הים, מפני אלוה יעקב, מפני יראתו של הקדוש ברוך הוא. מיד כיון שהרים משה את ידו על הים נבקע, שנאמר ויבקעו המים. אינו אומר ויבקע הים, אלא ויבקעו המים, מלמד שכל המים שהיו בכל המעיינות ובורות ובכל מקום נבקעו, שנאמר **ויבקעו המים.** וכן בשעה שחזרו חזרו כל המים שכן הוא אומר וישובו המים. וכל הנסים הללו נעשו על ידי משה, שנאמר **ויט משה את ידו על הים.** לפיכך הקדוש ברוך הוא משבחו שנאמר ויזכור (ימות) [ימי] עולם משה עמו, וכתיב מוליך לימין משה זרוע תפארתו (ישעיה סג יא - יב) עכל"ה.

והנה ראוי להעיר בו:

א. מי אמר לו שהים סירב במאמר משה.

ב. כי הלא אמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** ה ד) כי תנאי התנה הקדוש ברוך הוא עם הים מאז נברא שיבקע לפני ישראל, והאם שכח שר הים מה שהתנה הוא יתברך עמו.

ג. אומרו מפניך איני נקרע כו', כי הלא אחרי בואו בשליחותו יתברך לא תתייחס הקריעה כי אם מלפניו יתברך, ולא מלפני משה.

ד. כי כאשר היאור בהתהפכו לדם, וכן כל מכה ומכה שהביא הקדוש ברוך הוא על המצריים במצרים, לא עיכב שום דבר הנוגע אל המכה ההיא מלעכב טבעו על יד אהרן או משה, מה נשתנה הים לעכב.

ה. למה לא חרה אף ה' בשרו של ים, המסרב על תנאו שהתנה עמו, כי אם ששם ימינו בימין משה.

ו. מה עניין שימת ימינו יתברך בימין משה, ולא אמר שרתה שכינה על משה או על ימין משה. **ז. אומרו** ברח, כי מהראוי יאמר ראה את הקדוש ברוך הוא כו', ומיד נבקע מפניו. כי מה זו בריחה.

ח. מה זו שאלת משה, מפני מה אתה בורח. האם לא ידע כי שמע ה' וישת יד ימינו על ימינו.

ט. תשובתו אליו, באומרו מפני אלוה יעקב. למה ייחס הדבר אל היותו יתברך אלוה יעקב מיתר האבות.

י. אומרו כיון שהרים משה ידו על הים נבקע, מה צורך אל הרמת יד, הרי אמר כי ראה את הקדוש ברוך הוא בימין משה וברח.

יא. מה זו ראיה שאומר ממה שאינו אומר ויבקע הים, אלא ויבקעו המים. איך מזה יובן כי בהרים משה את ידו נבקע. כי גם אם היה אומר ויבקע הים היה מלמד שעל יד משה נבקע. ואם הוא על שאחר אומרו ויט משה את ידו, מפסיק בעניין הרוח קדים שהוליך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה. אם כן גם עתה לא ילמוד מהכתוב. ואם כוונתו לפרש הכתוב אין פה מקומו. ומה גם טרם כלות העניין שהוא בו.

יב. אומרו וכן בשעה שחזרו, חזרו כל המים כו'. מי לא ידע שאם כל המימות נבקעו שכלן חזרו.

יג. כי הנה מהפסוק שהביא יראה ההיפך, שהוא, וישובו המים על מצרים. ואם כן אמור מעתה כי מימי הים השבים על מצרים הם אשר שבו, ולא אשר לא שבו עליהם. כי לא עליהם שבו מימי בורות ומעיינות.

יד. אומרו וכל הנסים האלו נעשו על ידי משה, שהוא דבר משולל קשר, ונאמר לבלי צורך. **ולא עוד** אלא שאומר כל הנסים האלו, והכל נס אחד.

טו. אומרו לפיכך הקדוש ברוך הוא משבחו, מה זו נפקותא שלא יראה הרואה אותה מתוך פשט אמרי התורה.

אמנם, לבא אל העניין, נקדים מה שאמרו ז"ל **בשמות רבה** (כא ח) שאומרים בפסוק **הרם את מטך ונטה את ידך.** שאמר לו הקדוש ברוך הוא הנה לא תהיה תפארתך שעל ידי המטה תקרע את הים. כי אם בידך החומרית תטה אותה על הים ובקעהו. וזהו **הרם את מטך,** הרם והפרש אותו, **ונטה את ידך.** והן זאת שורש אשר יסוב בו כל עניין המאמר.

כי על פי הקדמה זו מצא תשובה אל אשר קשה לו בכתובים.

והוא, כי הנה דוד המלך ברוח קדשו אמר הים ראה וינוס. והלא אשר יבין איש לאשורו, הוא, כי הניסה ההיא היא קריעת הים. כי המים נסו פנימה וישאר הים יבשה. והנה, אם כן, יראה כי לא על ידי משה נעשה קריעת הים, כי אם על ידי מה שראה את הקדוש ברוך הוא. כי הלא כה דברו, באמרו מה לך הים כי תנוס, מלפני אלוה יעקב. והנה מדברי התורה יראה שעל ידי הרוח קדים נבקע. כי אחרי ש**ויט משה את ידו,** הוא אומר **ויולך ה' את הים ברוח קדים כו' וישם את הים לחרבה.** אך מן הנביאים נראה שעל ידי משה נבקע. שנאמר מוליך לימין משה כו', בוקע מים מפניהם. שנראה כמשבח את משה. ואיך ישבחנו במה שהוא יתברך עשה. לזה בא ויאמר, כיון שהלך משה לקרוע את הים, שהוא, לקורעו בעצמו, שהוא בידו, בלי נטיית מטה. על כן אמר לו הים מפניך איני נקרע. כי גם שתנאי היה במעשה בראשית, הוא להיקרע מפניו יתברך בלכתו לפני ישראל. אך לא מפניך, בנטות ידך החומרית. שאני קדמתי לחומר שממנו נתהוית.

על כן נתן יתברך ימינו על ימינו של משה, ולא רצה לומר לו יקח המטה שהרי הבטיחו יקרע על ידי משה. אך מה עשה למען יראה שר הים ויכיר מעלת משה. נתן ימינו על ימינו של משה, הוא ביד אשר יטה משה על הים, הוא ימינו. ואמר ימין ה' למה שקריעת הים נעשה על יד מידת ימין, כמו שאמרו ימינך ה' כו'.

שנאמר מוליך לימין משה זרוע תפארתו, וסמיך ליה בוקע מים מפניהם. ועל כן, ברח הים הוא השר ממוראו יתברך, מסתלק ממקום אשר שם משה, המניח את הים ברשותו ליבקע מפניו. כי ראה כי ידו של משה חשובה עד גדר חול עליה ימין ה'. וזהו אומרו ולא יכול לעכב, אלא מיד ברח. כלומר, כי הבריחה היא סילוק כאומר איני מעכב. שאם לא כן אנה יברח ממנו יתברך ומרוחו. ולפי זה אומרו ראה וינוס, אינו מציאות קריעת הים כי אם ניסת השר תחילה, אך הבקיעה היה על ידי משה.

ושמא תאמר, טוב טוב היה לפרש אומרו וינוס על קריעת הים, מלפרש על השר. שהרי התורה מסייעת לזה, שבאומרו **ויט משה את ידו,** לא נאמר ויבקע הים. אלא הפסיק בינתיים, ואחר כך הוא אומר **ויבקעו המים.** ונפרש שהוא על יד ה' הנזכר כאומרו **ויולך ה' כו'** ואמר, כי השם הנזכר, **וישם את הים לחרבה,** ולא הרוח קדים, **ויבקעו המים.** והוא מה שעל יד אלוה יעקב. שהים ראה ונס ויקרע. לזה אמר אמר לו משה כו', כלומר, על פי פירוש זה יתיישב מה זו שאלה מה לך הים כי תנוס. שהוא, כי אמר לו משה מפני מה אתה בורח. אך אם הייתה הניסה היא הקריעה, אדרבה עיקר התמיהה היה על מה שלא נקרע עד כה לקיים תנאו. ומה שישאל, הוא, כי להיותו מלובש בחומר לא ראו עיניו ימין ה' כאשר ראה שר הים, כי רוחני הוא. ועל שלא ראה חידוש תמה ואמר מפני מה אתה בורח. אז גלה לו שהוא מפני כו'.

או יאמר, מפני מה אתה בורח. כי אין עליך אשם, כי לא ראית את הקדוש ברוך הוא עד כה. והשיב, מפני אלוה יעקב, כי היה לי לשית לב. כי גם שבשר ודם אתה לא יפלא היות ה' אתך כאשר היה ביעקב, שבחייו קראו אל. והוא מאמר הכתוב (בראשית לג כ) ויקרא לו אל כו'. או מפני אלוה יעקב, שבלי מטה האלוהים ובלי היות ימינו יתברך על ימינו נקרע לו הירדן.
כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** עו ד) על כי במקלי עברתי את הירדן הזה. והיה לי לעשות כן מפניך, וירא אני פן יאשימני אלוה יעקב.

או יאמר, מפני מה אתה בורח כו'. כלומר, אנה מפניו תברח. וזהו מפני מה. כלומר, האם מפני מי שתוכל לברוח מפניו. והשיב איני בורח מפניו כי אם מפני יראתו. כלומר שאני עושה כחרד מפני היראה לא כבורח ממנו. ולזה שינה לכנות הדבר אל היראה ולא עצמו, שלא אמר מפני הקדוש ברוך הוא אלא מפני יראתו של הקדוש ברוך הוא.

ואחרי אומרו כל העניין אשר איננו מתיישב אם לא על ידי הקדמתנו שלא על ידי המטה היה הדבר, כי אם בידו ממש. עתה גלה העניין. הרי דחה מה שהיה נראה מן הכתובים שעל ידי הקדוש ברוך הוא נקרע הים. ופירש כי הניסה היא בריחת השר. נשארו עתה שני פירושים:
או שהיה על ידי רוח קדים כפשט התורה.
או על ידי משה כנראה מהנביא.
אמר, הפירוש האמתי הוא, כי מיד כשהרים משה את ידו נבקע.

ושמא תאמר, זה אי אפשר שהרי אחר שהרים ידו אומר **ויולך ה' את הים ברוח קדים כו' וישם את הים לחרבה כו',** יורה שרוח הקדים החריבה הים. לזה אמר, שנאמר **ויבקעו המים.** כלומר, כי הלא בכלל אומרו **וישם את הים לחרבה,** הוא שנבקעו המים, ולמה נאמר. אלא שחוזר אל מה שאמר **ויט משה את ידו.** ושיעור הכתוב, **ויט משה את ידו,** שהוא, שעל ידי כן נבקע כמאמרו יתברך **נטה את ידך כו' ובקעהו.** ואחר כך **ויולך ה' את הים ברוח קדים כו',** שיחשבו מצרים שהוא המייבש הים. ולא כן הוא, כי **וישם ה'** הנזכר את הים לחרבה.
ושמא תאמר, הרי נעשה כבר על ידי משה.

לזה אמר, **ויבקעו המים.** לומר, כי מה שנעשה על ידי משה לא היה כי אם מציאות בקוע שיבקעו בלבד, אך אחר כך **ויולך ה' את הים כו' וישם כו'.**

ושמא תאמר, למה היפך הסדר, והיה לו לומר ויט משה את ידו על הים, ויבקעו המים, ויולך ה' כו'. לזה אמר, ויבקע הים לא נאמר, אלא **ויבקעו המים,** מלמד שכל מימות כו'. כלומר, שלהיות שבאומרו ויבקעו המים מדבר גם על שאר מימות. על כן השלים כל מה שמדבר על הים בלבד. ואחר כך דיבר על מה שכולל גם שאר מימות.

או בא להביא עוד ראיה שנית אל מה שאמר שאין הרוח קדים סבת קריעת הים. ואמר, ויבקע הים אינו אומר, אלא **ויבקעו המים,** מלמד שכל מימות כו'. הרי הכרח גמור שלא רוח הקדים קרע הים. שלו יונח היה בו כח ליבש היינו הים שנשבה בו. אך מעין ובור ומקווה מים אשר לא היה שם רוח, למה נבקעו. כי אין רוח הקדים מיבש שאר המעיינות ותהומות. ובזה לא היה להם לישראל מקום לטעות. וזהו אומרו כיון כו', אינו אומר ויבקע הים, אלא **ויבקעו המים.** שזאת היא גם כן ראיה כמדובר.

ועתה הוקשה לו, כי איך יתכן שאומרו **ויבקעו המים,** חוזר אל כל מימות שבעולם, כי הלא אחרי כן הוא אומר **וישובו המים על מצרים.** ואם אומרו **ויבקעו המים** הם כל מימות שבעולם, אם כן גם אומרו **וישובו המים, י**חזור אל כל מימות שבעולם, ואיך שבו על מצרים, אלא שודאי שהוא על מימי הים, ואם כן גם אומרו **ויבקעו המים** יהיו מימי הים. לזה אמר, לעולם שאומרו **ויבקעו** הוא על שאר מימות.

ואל יקשה בעיניך מה שאומר **על מצרים**, כי מי מעיינות ובורות לא שבו על מצרים. כי הלא וכן הוא אומר **וישובו המים.** והוא הפסוק השני **שאומר וישובו המים ויכסו כו'.** שלא נאמר בו על מצרים. שאומר **וישובו המים** כולם, ומכללם **ויכסו כו'.** וזה יורה על פירוש הקודם. ועדיין אין ראיה עצמית שקריעת הים הייתה על ידי משה. רק על ידי הקדוש ברוך הוא, ולא על ידי רוח קדים. כי **וישם את הים לחרבה,** חוזר אל השם הנזכר, והוא כפשוטו של מזמור.

וראיה אל פירוש זה, כי הלא גם אל היות שאר מימות על ידי משה, יפלא שיבקעו על ידו גם מימות שלא שלח ידו בהם. לזה אמר, דע כי כל הנסים האלו היו על ידי משה, אפילו בשאר מימות, שנאמר **ויט משה את ידו על הים.** והוא, כי בים לא נאמר אלא **על הים.** שגם על מי שהוא על הים הוא שרו שלט, אשר כל מימות שבעולם תחתיו.

ועתה אגלה לך מי הכריחני בעצם אל פירוש זה. הלא הוא, כי לפיכך הקדוש ברוך הוא משבחו על הדבר הוי אומר כי הכל נעשה על ידו. וזהו אומרו, לפיכך הקדוש ברוך הוא משבחו שנאמר ויזכור כו' וכתיב כו'. ולא יתכן כל השבח הזה אם לא נעשה על ידו כי אם השבת המים בלבד.

עוד מעין מדרש הנזכר אמרו ז"ל במכילתא, וזה לשונו:

ויט משה את ידו, התחיל הים עומד כנגדו. אמר לו בשם הקדוש ברוך הוא, ולא קבל עליו. הראהו את המטה, ולא קבל עליו. משלו משל, למה הדבר דומה, למלך שהיו לו שתי גנות זו לפנים מזו, מכר את הפנימית ובא הלוקח ליכנס בתוכו ולא הניחו

השומר. אמר לו בשם המלך, ולא קבל עליו. הראהו הטבעת, ולא קבל. עד שהתחיל המלך מנהג ובא. כיון שראה השומר את המלך שנהג ובא התחיל לברוח. אמר לו הלוקח כל היום הייתי אומר לך בשם המלך ולא קבלת ועכשיו למה אתה בורח. כן אמר לו משה בשם המלך ולא קבל. הראהו המטה ולא קבל. עד שנגלה עליו הקדוש ברוך הוא בכבודו. כיון שנגלה עליו בכבודו, התחיל הים לברוח. אמר לו, כל היום הייתי אומר לך בשם הקדוש ברוך הוא ולא קבלת עליך, ועכשיו למה אתה בורח. אמר לו, לא מפניך אני בורח בן עמרם, אלא מפני אדון כל הארץ, עכל"ה.

וראוי לשית לב: לא ימנע, או שר הים ידע כי מה' היה הדבר, או לא ידע. אם ידע, למה סירב. ואם לא ידע, ממה ברח.

ועוד, למה עמד כנגדו מה שלא עשה שום דבר, מאשר נעשה נס על ידו.

ועוד, למה לא עשה משה כן כאשר ציוהו ה' לנטות במטה כמו שאמר הרם את מטך כו', רק אמר בשם ה'.

ולא עוד, אלא שהראהו המטה ולא כאשר נצטווה לנטותו על הים, ולא יהיה כמבקש מהים כי אם יכה בו.

ועוד, מה צורך אל המשל.

ועוד, שאין המשל דומה אל הנמשל. ומה עניין הגנות, כי אין בנמשל אפילו מעין גנה אחת, ומה גם שנים.

ובאומרו במשל ובנמשל שאמר הלוקח או משה רבינו ע"ה כל היום הייתי אומר כו', מה זו שאלה, הלא למען המלך הוא עושה.

וגם אומרו בכבודו, כי ודאי כשנגלה ה' הוא בכבודו.

ועוד, כי אין מכל זה בכתוב כלום, ואין המאמר מדבר בכתוב דבר ותופס בו כאילו בא לבארו.

ועוד, אומרו לא מפניך בן עמרם, ידוע הוא כי לא מפניו הוא עושה, ולמה הוצרך לאומרו.

אך לבוא אל העניין נקדים מה שאמרו ז"ל ב**בראשית רבה** אשר זכרנוהו למעלה. כי אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה לא תהיה תפארתך להכות במטה על הים ויבקע, רק הרם והפרש את מטך ונטה את ידך.

ונבוא אל העניין.

והוא, כי הנה הוקשה לו בכתוב.

א. אומרו ויט בוי"ו, כאילו מוסיף על מה שקדם.

וגם אומרו את ידו, מה ריבה ה**את**.

ועוד, שהרי נאמר הים ראה וינוס, שנראה שלא הוצרך נטיית ידו של משה, ואיך יאמר פה ויט משה את ידו ויולך כו'.

על כן אמר התחיל כו', והוא, כי הנה משה לא נטה את מטהו, כי כן צוהו יתברך יטה ידו. וטרם יטה ידו לא הספיק לנטותה עד שמיד התחיל שר הים לעמוד נגדו שלא ראה מטה בידו להכות בו. ועל כן אמר לו כי ה' שלחו. ועשה בידו ולא קבל שר הים. אז הראהו את המטה, ולא נטה אותו מהטעם הנזכר, ועל כן לא קבל. ושני הדברים ריבה הכתוב:

א. באומרו **ויט**.

והשנית באומרו **את.** עד שאחר כך נטה ידו.

ושמא תאמר, מה זה היה לים שלא קבל מאמר משה בשם הקדוש ברוך הוא גם בלי הכאת מטה. לזה משלו משל אחד, והוא, כי הוא מחלוקת רבי עקיבא ורבנן (בבא בתרא סד א) במוכר בור ודות, והוא הדין במוכר הבית הפנימית לבד, אם צריך לקנות לו דרך ליכנס בו. וגם דקיימא לן כרבי עקיבא דאין צריך לקנות. הנה זה היה ההפרש בין שר הים למשה. כי לשר הים נראה לו שאם הקדוש ברוך הוא מכר הפנימית לישראל היא ארץ ישראל, אין להם דרך בחיצון הוא הים. ועל כן לא קבל עד שראה את הקדוש ברוך הוא. וכל זה על בלי הכותו במטה. כי בו יכנע, ולא ישים לב אל שום טענה.

או יהיה, באשר נעיר, כי הלא תנאי התנה הקדוש ברוך הוא עם הים שיקרע בפני ישראל מאז נברא העולם, ואם כן איך היה לו מקום למאן. **ויתכן,** כי להשיב על זה הובא המשל. והוא, כאשר נעיר בפסוק ולא נחם כו' כי אמר אלוהים פן כו', ותיפוק ליה שעשה כן כדי לטובעם בים סוף אשר לא היה כן אם ילכו דרך ארץ פלשתים. אך הוא, כי אשר עשה הקדוש ברוך הוא בים סוף החיצון במזרחה של מצרים, היה עושה בים פלשתים במערבה, הוא הים הפנימי בדרך ארץ ישראל. כנודע כי שני ימים יש בסביבות מצרים. אחד חוצה במזרח הוא ים סוף. ואחד במערבה הוא ים פלשתים, פנימה בצד ארץ ישראל. והנה שר הים ראה והנה דרך לעבור גאולים לארץ ישראל הוא מים פלשתים, הוא הגן הפנימי. ואותו מכר ה' לישראל מאז התנה במעשה בראשית, כי היא דרך ישרה וקרובה לבא לארץ ישראל, ולא החיצון הוא ים סוף. וכן היה לולא שויסב אלוהים את כו' כי אמר אלוהים פן ינחם העם כו'. ועל כן מיאן השומר הוא השר, וגם שהראהו המטה, אמר, כי אולי אשר ניתן לו היה בעד הפנימי, כעניין השומר במשל, בראותו הטבעת, שחשבו שניתן לו בעד הפנימי. וכאשר במשל בראות השומר את המלך מרחוק טרם יראנו הלוקח בוש ויברח, כן בנמשל.

וכאשר אמר שתחילה הראה לו המטה טרם יטה ידו, נתיישב אומרו **ויט משה את ידו.** כי הוי"ו תורה שעשה תחילה דבר אחר על אומרו בשם הקדוש ברוך הוא ריבוי ה**את** על הראותו המטה.

ואמר עד שנגלה עליו הקדוש ברוך הוא כו', כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כא ו) על אומרו מוליך לימין משה כו', שבנטות משה את ידו הוא ימינו בודאי שרתה שכינה על ידו, ועל ידי כך הים ראה וינוס. וזהו אומרו פה, שנגלה עליו ה'.

ואמר בכבודו, הוא שלא היה באופן יגלה לעיני משה אשר עיני בשר לו, רק בכבודו דרך נסתר, שלא הכיר בו כי אם השר הרוחני. שהרי שאל הראני נא את כבודך ולא הודה לו הוא יתברך. ואז ברח.

ובכן ענה משה ואמר כל היום הייתי אומר בשם הקדוש ברוך הוא ולא קבלת ועכשיו ברחת. אז אמר לו לא מפניך בן עמרם כי אם מפני אדון כל הארץ. כלומר, שלהיותו אדון כל הארץ הודתי לו. כי מה לי היות בים פלשתים או בים סוף, כי הכל שלו, כי אדון הכל הוא. ואחר כן נטה משה ידו ויבקע הים.

ויהי באשמרת הבקר וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהם את מחנה מצרים. ויסר את אפן מרכבתיו וינהגהו בכבדת ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים. ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על הים וישבו המים על מצרים על רכבו ועל פרשיו (כד - כו).

(כד) אמרו רבותינו ז"ל (שמות רבה מא א) שכל השקפה לרעה. ומה שנאמר השקיפה ממעון קדשך כו' וברך כו', הוא, כי אפילו במדת הרוגז ייטיב להם. ובזה יאמר ראה גם עתה כי במה שהטיב לישראל הרע למצרים. כי הנה על ידי עמוד אש וענן היה מטיב להם לישראל. ועתה וישקף ה' למצרים השקפה לרעה בהם. וזהו אומרו בעמוד אש וענן ויהם כו'.

(כה) והוא, כי על ידי עמוד האש ויסר את אופן מרכבותיו, כי שרפתם אשו הגדולה. ובעמוד הענן לחלח קרקע הים שתחתיהם אחר היותו יבש בעבור בו ישראל. ועל ידי כן וינהגהו בכבדות. ואז ויאמר מצרים אנוסה כו'.

והנה אומרו נלחם להם במצרים, יקשה, כי לא במצרים היו כי אם בים. אך הנה כתבנו למעלה בפסוק מה זאת עשינו כו'. שאמר פרעה, עד כה חשבנו כי כל אשר הכה ה' במצרים היה בעבור ישראל ולא על דבר כבוד שמו. אך עתה, שהניחם נבוכים בארץ, יורה כי תואנה הייתה אומרו שלח עמי. כי לא עליהם היה כעסו, רק על דברת מי ה' אשר אשמע בקולו, אשר דברתי. ועל כן מלאו לבו לרדוף אחרי בני ישראל, כמו שכתבנו על פסוק ויהפך לבב פרעה ועבדיו כו'. אך עתה, בראותו כי ויסר את אופן מרכבותיו וכו', אז נהפך אל הקודם, ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל עצמם, כי עתה נתאמת כי ה' נלחם היה להם במצרים בעשר מכות, הפך אשר חשבנו כי אשר נלחם במצרים לא להם היה רק על דבר כבוד שמו.

או יאמר, בשום לב אל אומרו ויאמר מצרים אנוסה, בלשון יחיד. וכן באומרו אופן מרכבותיו, ולא אמר את אופני מרכבותיו. והוא, כמאמרם ז"ל למעלה על פסוק והנה מצרים נוסע

אחריהם (שמות רבה כא ה), שרו של מצרים שמו. וראו אותו בתקפו בא לקראתם לישע את עמו. וכתבנו שצעקו אל ה' הפוקד על צבא המרום במרום יפילהו ויכשל עוזר ויפול עזור.

ובזה יאמר, כי כן עשה הוא יתברך. כי הנה החל, ויסר את השר מממשלתו. וזהו ויסר את אופן מרכבותיו הוא השר שעליו יסובבו ויתנהגו כל מרכבותיו. ועם כל זה, עדיין לא נפל לגמרי, כי אם שוינהגהו האופן הנזכר הוא השר את עמו. אך בכבדות בלי כח ושפע אלוהי. ואז ויאמר מצרים הוא השר ששמו מצרים, אנוסה מפני ישראל, כי הנה ה' נלחם להם לא בעם בלבד, כי אם במצרים הוא השר ששמו כך.

כו וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה נְטֵה אֶת-יָדְךָ עַל-הַיָּם וְיָשֻׁבוּ הַמַּיִם עַל-מִצְרַיִם עַל-רִכְבּוֹ וְעַל-פָּרָשָׁיו :

ואחר שהיחל הוא יתברך להסיר שררתו חזר והפילו. כמו שאמרו ז"ל **וירא ישראל את מצרים מת,** מתים לא נאמר אלא **מת,** הוא שרו של מצרים שמצרים שמו. וזה יאמר מעתה, **ויאמר ה' אל משה נטה את ידך על הים וישובו המים על מצרים,** שהוא על השר ששמו מצרים. כאשר היה, כי **וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים.** ואחר כך **על רכבו ועל פרשיו.**

גם כיוון, שאמר לו הוא יתברך **נטה את ידך על הים.** ועם היות שמשה לא היה נוטה ידו על מקום הים שמצריים שם רק על מקום שהיו בו ישראל, כי הוא היה יוצא לפניהם. ועם כל זה, לא ישובו המים אל המקום שתטה ידך רק על מצרים.

כז וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ עַל-הַיָּם וַיָּשָׁב הַיָּם לִפְנוֹת בֹּקֶר לְאֵיתָנוֹ וּמִצְרַיִם נָסִים לִקְרָאתוֹ וַיְנַעֵר יְהוָה אֶת-מִצְרַיִם בְּתוֹךְ הַיָּם :

כח וַיָּשֻׁבוּ הַמַּיִם וַיְכַסּוּ אֶת-הָרֶכֶב וְאֶת-הַפָּרָשִׁים לְכֹל חֵיל פַּרְעֹה הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם בַּיָּם לֹא-נִשְׁאַר בָּהֶם עַד-אֶחָד :

כט וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם וְהַמַּיִם לָהֶם חֹמָה מִימִינָם וּמִשְּׂמֹאלָם :

הנה אם אומרו לאיתנו הוא שחוזק המים שב למקומו.

איך היו מצרים נסים לקראתו, ונהפוך הוא. וכמאמרם ז"ל (**שמות רבה** כג יד) על הפסוק לסוסתי ברכבי פרעה, כי היו גלי הים נדמים לסוסיא נקבה בפני כל אחד מסוסי מצרים הזכרים, והיו מדלגים על גל המים, היה מתיישב קצת. אך לא מצרים היו העושים, כי אם הסוסים.

ועוד, שאחר שוב לאיתנו, שהוא שוב המים, למה חוזר ואומר **וינער כו'.**

וגם אחר שניער אותם בים, למה חוזר ואומר **וישובו המים ויכסו כו'.**

ועוד, אומרו לכל חיל פרעה, כי למ"ד שבמלת לכל מיותרת ובלי הבנה.

ועוד, אומרו ובני ישראל הלכו ביבשה כו', הרי נאמר למעלה.

כז וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-יָדוֹ עַל-הַיָּם וַיָּשֶׁב הַיָּם לִפְנוֹת בֹּקֶר לְאֵיתָנוֹ וּמִצְרַיִם נָסִים לִקְרָאתוֹ וַיְנַעֵר יְהוָה אֶת-מִצְרַיִם בְּתוֹךְ הַיָּם :

ויתכן יאמר, וישב הים לפנות בוקר לאיתנו, הוא רוח הקדים עזה. להורות הוא יתברך לעיני הכל, כי לא רוח הקדים היה הקורע ומייבש הים כאשר חשבו מצרים טרם יכנסו. כי הלא יראו כי באותו הרוח עצמו ישובו המים. והנה מצרים אשר היו משוקעים בטיט כאשר כתבנו על וינהגהו בכבדות, שעמוד ענן לחלח הטיט תחתם. בראותם עתה הרוח קדים בא אל הים, היו חוזרים אחור אל היבשה ממקום שבאו לקראת הקדים. באומרם כי מדי עברו משפת הים עד מקומם ייבש קרקע הים ויוכלו לנוס ולצאת חוצה כאשר בתחילה, לפי דעתם שרוח הקדים היה מייבש הים. על כן מה עשה הוא יתברך בהיותם נסים חוצה לצאת מתחום הים חבטם על ידי אותו הרוח אל תוך הים, בל ימצא אחד מהם משפת הים וחוצה בשוב המים על מצרים ולא ימלט איש מהם, ועל ידי כן -

כח וַיָּשֻׁבוּ הַמַּיִם וַיְכַסּוּ אֶת-הָרֶכֶב וְאֶת-הַפָּרָשִׁים לְכֹל חֵיל פַּרְעֹה הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם בַּיָּם לֹא-נִשְׁאַר בָּהֶם עַד-אֶחָד :

וישובו המים ויכסו. באופן שלא נשאר בהם עד אחד. מה שאין כן, אם לא היה מנערם הוא יתברך אל תוך הים שהיה נס להם נס וממלט את נפשו. ולהיות כי פרעה נשאר, כקבלת רבותינו ז"ל (**מכילתא** בשלח ו). על כן אמר **לכל חיל פרעה.** לומר, שמה ששבו **המים ויכסו את הרכב כו'.** לא שבו בשביל הכל, רק **לכל חיל פרעה,** שהוא בשביל כל חיל פרעה. אך לא גם לפרעה עצמו כי הוא נשאר. והוא אומרו **עד אחד,** כמו שאמרו ז"ל עד ולא עד בכלל.

כט וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם וְהַמַּיִם לָהֶם חֹמָה מִימִינָם וּמִשְּׂמֹאלָם :

ולבל יאמר איש, אם כן איפה, מה בין פרעה לבני ישראל, כי כהם כפרעה נעשה נס והוא רשע למות, ולמה ישווה אותו להם הוא יתברך. לזה אמר, **ובני ישראל הלכו ביבשה כו'.** לומר, אל תשווה האחד הנזכר, לבני ישראל. כי הלא **ובני ישראל** בלבד **הלכו ביבשה בתוך הים** כשהיו נשקעים המצריים, אך לא כן פרעה. כי לא דרכו רגליו ביבשה.

ולא עוד אלא ש**המים היו להם חומה** שקפאו המים **מימינם ומשמאלם** לבל ישובו יתר המים הרעים עליהם. מה שאין כן לפרעה, כי אם היה שרוי תוך המים וכמעט נחנק. כמו שאמרו ז"ל שלא עצר כח לאמר מי כמוך בכ"ף דגושה רק רפויה כמתחנק, ונצטער צער גדול בים עד שחשב להישבר. ואם כן הוי אומר, שלא מאהבתו אותו הצילו הוא יתברך, כי אם למען יספר באזני העמים, שמלאך רע יענה אמן, ויתן עדותו, ויצדקו מעשה ה' לעיני העמים.

חזור לעמוד השער

והנה אמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** ה ד) כי תנאי התנה הקדוש ברוך הוא במעשה בראשית עם הים שיקרע לפני ישראל. הה"ד וישב הים לפנות בוקר לאיתנו, מאי לאיתנו לתנאו הראשון. וקשה שלפי זה היה ראוי ליכתב לאיתנו למעלה בקריעת הים, ולא עתה בשוב המים למקומם. אך לזה נשים לב למה הוצרך תנאי. אך הוא כאשר כתבנו במקומו ב**בראשית רבה.** כי בכל דבר, קשה לשר לשנות טבעו אשר הטביע בו הוא יתברך.

ובזה נבוא אל הענין, בשום לב שעל פי דרך רבותינו ז"ל לא יצדק לשון **וישב.** שמורה שקיים תנאו פעם אחת, ושב לתנאו פעם שנית.
והנה, אשר נקרע הים ליכנס בו ישראל קיים אז תנאו, ויקרע חוץ מטבעו. והנה דעת רבותינו ז"ל והסכמת ר' אבהו במדרש (**שמות רבה** כב ד), הוא, כי כששבו המים על מצרים עדיין היו כל ישראל תוך הים. וכן נראה מפשט הכתובים. ועל כן, הנה היה מקום לשר הים לחלוק ולומר, די לי שנקרעתי וקיימתי תנאי פעם אחת. אך עתה בשוב הים על המצריים, למה אצטער שנית, שהיו ישראל והמצרים בים, ושישובו המים על מצרים בצמצום, ולא על מקום שישראל שם. ומה גם שבשוב המים שניצבו כמו נד לפני ישראל תחילה פוגעים במחנה ישראל. ויצטרך השר לשומרם בבואם בתוקפם כמשמעות לאיתנו, כי גם שדרשו לתנאו, פשוטו לא זז ממקומו, אלא שדרשו גם על דאפקיה בלשון זה.

כי הנה קשה זה על השר מהקודם. וטוב טוב היה יצאו ישראל לגמרי, ואחרי צאתם, טרם צאת המצריים מהים, ישובו המים עליהם בכל מקום שנעשה יבשה כאחת. לזה אמר, **וישב הים לפנות בקר לאיתנו,** לתנאו הראשון אשר קיים באשמורת בעת הקריעה. כי גם עתה הוא כשב ומקיים שנית התנאי. שגם בשוב כל המים, יהיה יבשה כל מקום שישראל שם. כי השיב המים טרם צאת ישראל משם מהים. ויהיה כמו שאמרו ז"ל ששבולת המים בא בזעף על המצריים, ומצמצמין עצמן על ידי השר בהגיע אל מקום שישראל שם, והמה קרובים מאד אל המצריים. כפי שאמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** כב ב) כי כשגמר רגל אחרון שבישראל התחיל הראשון שבמצרים ליכנס בים. ולפי זה אומרו **ומצרים נסים לקראתו,** אינו חוזר אל התנאי כי הוא משולל הבנה, כי אם אל הים הנזכר. ויאמר, כי היה הים שב ומתחיל להתנועע לשוב, ומצרים אשר היו משתקעים בטיט קרקע הים, כמפורש על וינהגהו בכבדות, התחילו נסים לקראת מי הים המתחילים לבוא, כי טוב להם המים מהטיט כי המים יקוממום וישוטו עליהם המה וסוסיהם עד צאתם אל היבשה. אז מה עשה הוא יתברך, ניערם וחיבטם תוך הים, להתיש כחם, בל יוכלו לשוט על פני המים בשובם.

ואחר כך **וישובו המים על מצרים,** ולא העלום המים למעלה לשוט בם, כי אם אדרבה כיסום המים, וזה שאמר **ויכסו את הרכב וכו'.**

ואחר אשר רמז באומרו לתנאו הראשון, פירש ואמר, **ובני ישראל הלכו ביבשה וכו'.** לומר, כי בהיות המצריים משתקעים היו בני ישראל הולכים ביבשה בתוך הים, ולא יצאו ישראל מהים תחילה, **וישובו המים** על כל שטח קרקעית הים כאחר, **והמים להם חומה** שבהיות המים נתכים ושבים מצידי ישראל על המצריים אשר **היו כמו נד** לפני ישראל, והיו שבים מצדי ישראל על המצריים שאחרי ישראל, ומדי עברם בצדדי ישראל היה אפשר יציפו קצת מישראל. לזה אמר, כי **המים להם חומה.** שהיו מימי צדדיהם ניצבים כמו נד נקפים כחומה בעת שהיו שאר המים נתכים ושבים על המצריים, ואשר שבצדי ישראל היו חזקים נקפים ועומדים כחומה. ולא היה זה אלא **מימינם ומשמאלם,** אבל מה שהיו מהלכין בים רחוק מצדיהם היו הלוך ונסוע ראשון ראשון והיה מתמלא מים אחריהם. וכן החומות מאשר היה נשאר אחריהם בלכתם הלוך ונסוע, היה נמס, באופן שלא היה כחומה אלא מימינם ומשמאלם בצמצום. וכל זה הייתה טרחא יתירה אל השר, וטוב היה לו שלא ישובו המים על מצרים עד צאת בני ישראל מתוך הים לגמרי, אלא ששב לתנאו הראשון כמדובר.

ובמה שכתבנו למעלה כי הוא יתברך היחל להשפיל גאות השר, כי **ויסר את אופן מרכבותיו.** ואז הרגיש כי מההתחלה הזאת יבוא שבר לו לגמרי, אמר **אנוסה מפני ישראל כו'**. ובמה שכתבנו כי שרו של מצרים מצרים שמו. יאמר, כי אחר כך, טרם **ישובו המים לכסות את הרכב וכו',** המית את השר. כי פקד ה' את צבא המרום תחילה. וזהו **וינער ה' את מצרים,** מרוממותו. שהיה בא על ישראל מלמעלה, ניערו וחבטו אל תוך הים תחילה. וזהו אומרו **וינער ה' את מצרים בתוך הים,** כי מצרים שמו. ועל כן הוצרך להזכיר מצרים פעם שנית, ולא אמר וינערם ה' בתוך הים. ואחר שפקד על צבא המרום במרום תחילה, אחר כן **וישובו המים כו' לכל חיל פרעה.** כי עד כה דבר על השר, ואחר כך מה שבאו לפקוד **לכל חיל פרעה.**

ועל ידי מפלת השר שהיה מקטרג על ישראל באומרו משוא פנים יש בדבר הללו עובדי עבודה זרה והללו וכו', עתה שנסתלק המקטרג שבו המים **על הרכב וכו' ובני ישראל הלכו ביבשה וכו',** שאם לא כן גם ישראל היו נטבעים בים. כי הלא **והמים להם חומה,** כי חמה כתיב, כמו שאמרו ז"ל (**מכילתא** בשלח ו) כי בחמה שפוכה היו המים באים על ישראל. ורמז בהיות חמה במסורת וחומה במקרא, לומר, כי זה וזה היה, כי לפי האמת הייתה חמה, ועתה נהפך לחומה בחולם כמקרא ולא כמסורת. וזה לא על מה שזוכים עתה רק כמו שאמרו ז"ל (שם) על זכות תורה שמימינו אש דת למו, ומשמאלם אלו תפילין. ואפשר דרך זה הוא דעת רבותינו ז"ל על פי שני מאמרים אלו.

ל וַיּוֹשַׁע יְהוָה בַּיּוֹם הַהוּא אֶת-יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרָיִם וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת-מִצְרַיִם מֵת עַל-שְׂפַת הַיָּם :

לא וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת-הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה בְּמִצְרַיִם וַיִּירְאוּ הָעָם אֶת-יְהוָה וַיַּאֲמִינוּ

בַּיהוָה וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ :

ראוי לשית לב כי אחר ש**ובני ישראל הלכו ביבשה וכו',** מי לא ידע שהצילם ה' מיד מצרים שרדפו אחריהם להורגם.

ועוד, אומרו מיד, היה לו לומר ממצרים.

ועוד, אומרו וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים, מי הביאם לשפת הים.

וידוע מאמרם ז"ל (**ילקוט** רמז רלט) שכדי שיתנקמו ישראל מהם פלטתם הים. ואם נאמר כי את השר ראו מת כמאמרם ז"ל (**זוהר** ח"ב נב ב) מתים לא נאמר אלא **מת וכו',** את השר שמצרים שמו. הלא כמו זר נחשב עיני בשר יראו מיתת שר רוחני.

ועוד, כי אומרו וירא ישראל את היד כו', הרי כבר אמור.

ועוד, אומרו ויאמינו בה' וכו', האם עד כה לא היו מאמינים, והרי מקרא מלא כתיב ויאמן העם וכו'.

וגם הוא יתברך כעס על משה באומרו והן לא יאמינו לי, ומה גם עתה בה', ואיך יאמר עתה שעל ידי קריעת הים **האמינו בה' ובמשה עבדו.**

אמנם, הנה על מאמר הכתוב באומרו וארד להצילו מיד מצרים, כתבנו, על אומרו מיד ולא אמר ממצרים, כאומרו שם בסמוך והוצא את עמי בני ישראל ממצרים.

וגם על אומרו בפסוק ראשון לשון הצלה ובשני לשון הוצאה.

וגם שבראשונה אמר וארד להצילו שמורה כי הוא יתברך בעצמו יציל, ואחר כך מצווה את משה כאומרו ועתה לכה כו' והוצא וכו'. אך הוא, כי הנה שני דברים היה צריך.

א. להציל מיד השר שנקרא מצרים התופס בם

ב. להוציאם מפרעה ומעמו.

ואומר הוא יתברך, מה שוארד אני בעצמי לעשות הוא להציל מיד השר האוחז בם ששמו מצרים, שזה אינו עתה כי אם אחר כך. אך ועתה לכה וכו' אל פרעה והוצא וכו', שהוא מפרעה ועמו.

ל וַיּוֹשַׁע יְהוָה בַּיּוֹם הַהוּא אֶת-יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרָיִם וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת-מִצְרַיִם מֵת עַל-שְׂפַת הַיָּם :

והנה לא פירש מתי היה מה שעשה הוא יתברך בעצמו להציל מיד השר שנקרא מצרים. על כן בא הכתוב והודיע ואמר, **ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים.** לומר, כי ביום ההוא נתקיים מה שעל ידו יתברך הושיעם מיד השר שנקרא מצרים. כי היה מקטרג ואומר הללו עובדי עבודה זרה וכו'.

ולא עוד אלא שהראם מפלתו, כי **וירא ישראל את מצרים מת.** והוא, כי ישראל בייחוד ניתן למו כח לראות בשר הרוחני. אך לא לערב רב ודומיהם כי לא ראו כלום. וזהו אומרו **וירא ישראל וכו'.**

ומה גם למאמר **ספר הזוהר** (ח"ב דף נג ב) ששפת הים הוא ים העליון, ואמר, כי בהדרגה עלתה השגתם מלמטה למעלה, כי מתחילה היחלו לראות **את מצרים מת** הוא השר הרוחני, אך לא מלאך קדוש הוא כי אם חיצוני וקל להשיג ראייתו מראיית מלאך קדוש. ומזה עלו יותר

לא וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת-הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה בְּמִצְרַיִם וַיִּירְאוּ הָעָם אֶת-יְהוָה וַיַּאֲמִינוּ בַּיהוָה וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ :

ויראו את היד הגדולה אשר עשה ה'. כי לא בלבד השגת ראות את השר מת, כי אם גם **את היד,** הוא הכח הקדוש משכינתו יתברך שהאציל והמשיך, הנמשל לפשיטות יד, שהוא יותר ממלאך קדוש, אשר בו המיתו היא **היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים,** גם את זה ראו. וזהו אומרו **וירא ישראל את היד וכו'.**

אמנם הערב רב לא ראו את המראה. **ושמא תאמר** אם כן איפה מה יתרון קנו הערב רב על יד נס קריעת ים סוף. לזה אמר, **ויראו העם,** הוא הערב רב, **את ה' ויאמינו בה'.** והוא הכלל בידינו מרבותינו ז"ל ב**ספר הזוהר** (ח"ב מה ב). כי במקום שנזכרו ישראל ועם, הוא זה על ישראל, וזה על ערב רב. אך ישראל לא הוצרכו לכך, כי מתחילה יראו את ה' **ויאמינו בה'** יתברך **ובמשה עבדו.**

פרק טו

א אָז יָשִׁיר-מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַה' וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר אָשִׁירָה לה' כִּי-גָאֹה גָּאָה סוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם :

ב עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ וַיְהִי-לִי לִישׁוּעָה זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ אֱלֹהֵי אָבִי וַאֲרֹמְמֶנְהוּ :

ראוי לשים לב:

א. אל מה שהקשו ז"ל (**שמות רבה** כג ח) באומרו **ישיר**, לשון עתיד.

ב. אומרו אז, ולא אמר וישר משה ובני ישראל, על דרך אומרו (שופטים ה א) ותשר דבורה וכו'.

ג. אומרו את השירה הזאת, שהוא מיותר.

ד. אומרו לאמר, שמלבד היתור הוא משולל הבנה שאינו לאמר לזולת.

ה. למה דברו לשון יחיד, **אשירה.**

ו. למה כפל **גאה גאה.**

ז. אומרו סוס ורוכבו. שהיה לו לומר סוסים ורוכביהם.

ח. כי יותר היה קריעת הים מזה.

ט. אומרו עזי וזמרת יה, כי הלא בשם שלם היה הנס ולא בשתי אותיות השם י"ה.

ולא עוד אלא שהיחל בשם שלם באומרו **אשירה לה',** ויצא בשם **יה.**

י. באומרו ויהי לי, שהיה לו לומר, היה לי **לישועה.**

יא. אומרו זה אלי ואנוהו, ובאומרו **אלוהי אבי** אמר **וארוממנהו.**

יב. למה לא התחיל בהיותו אלוהי אביו תחילה.

יג. למה כינו שמו יתברך על עצמם. ומה גם בלשון יחיד, שהוא על כל אחד, עם שאין הקדוש ברוך הוא מכנה שמו על הצדיקים בחייהם.

א אָז יָשִׁיר-מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַה' וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר אָשִׁירָה לה' כִּי-גָאֹה גָּאָה סוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם :

אמנם, הנה כתבנו למעלה כי בני ישראל קנו שלימות ואיכות ויתרון באיכותם עד ראותם בעיני בשר מפלת השר הרוחני. אמר, כי עוד זכו והוא אל מעלת רוח הקודש יחד כולם. כי הנה, מאז נקרע הים בזכות ביטחונם שנכנסו לים, טרם יבקע, נתעתדו לשורר עם משה כאחד. וזהו אומרו כי אז נתעתד ש**ישיר משה** עם **בני ישראל** כאחד. כי היה הרוח הקודש בא לכל אחד בשווה אות באות. וזהו אומרו **אז ישיר משה ובני ישראל.** שאם לא כן איך יתכן ששים ריבוא כאחד יכוונו כולם אל כל תיבות השירה הזאת ולא יתפרדו בנוסח אפילו תיבה אחת. וזהו אומרו **את השירה הזאת.** כי משה ובני ישראל שוררו יחד את השירה הזאת בזה הסגנון ובלי שינוי זה מזה, **לה'.**

ולבל יאמר איש אולי משה הגיד להם תחילה ושמעו וחזרו ושוררו עמו. לזה אמר, **ויאמרו לאמר.** כלומר, לא שמעו כדי לאמר. כי אם ויאמרו תיבה אחת ולא היו יודעים מה יאמרו אחריה, רק היו באומרם מייחלים לו יתברך ישים בלבם לאמר מה שיאמרו אחריה, וזהו אומרו **ויאמרו לאמר,** ורוח קדשו יתברך היה שם בלבם תיבה אחר תיבה.

והחילו ואמרו **אשירה לה' וכו'.** לומר, אל יתייחס לכל אחד ואחד ממנו לגאווה לשורר לה' יתברך הרם על כל העולמות. כי הלא **אשירה** כל איש ממנו **לה'** הרם ונשא, עם היות **כי גאה גאה** למעלה משמים ושמי השמים, ואני חומרי. ולא מגאוותי, רק מרוב ענוותנותו יתברך. כי הלא **סוס ורוכבו** החומריים, **רמה** הוא יתברך בעצמו **בים** ולא על ידי שליח. ואם כן מי שהיה לו ענוה לזה, גם יהיה לו לקבל שירו מפי.

או יאמר, ויאמרו לאמר. כי היה מקום לומר, כי לא כל אחד מישראל כדאי לשורר לפניו יתברך. אך מה ששוררו, הוא כי יתברך מביט אל הכולל, ולמען הרבים זיכה אותם לשורר, ובזכות הרבים קיבל שירתם. ואם כן איפה, היה ראוי לומר נשירה לה'. על כן **ויאמרו,** כי מה שראוי לומר הוא **אשירה לה'** לשון יחיד. כאילו בשביל כל אחד בפני עצמו עשה ושירת כל אחד החשיב. כי הלא עם היות **כי גאה גאה** על הכל, עם כל זה, אין צריך לומר כי בעצמו יתברך עשה ה', כי אם גם לא המית את כולם במיתה אחת, כי אם כל **סוס ורוכבו רמה בים** בפני עצמו. והוא, כאשר דקדקו רבותינו ז"ל ב**מכילתא**, באומרם כי פעם אומר **כעופרת,** ופעם כאבן, ופעם **כקש**. אלא לכל אחד כפי רשעתו. ומה גם למה שאמרו ב**ספר הזוהר** (פרשה זו דף נג) שהיה כל אחד מישראל רואה ומביט את כל אחד מאשר היצר לו, כאשר ציוה יתברך לים ופלט אותם אל היבשה, והיה מתנקם כל איש ישראל, בראותם כי לכל אחד באה פקודתו כמעשיו (עיין **ילק"ש** רלט). וזה אומרו **סוס ורוכבו רמה בים.** כי כל סוס ורוכבו רמה בפני עצמו לידון כפי פרטות מעשיו. ולכן גם אנחנו, כל אחד ישיר בפני עצמו, כאילו כל אחד ואחד עושה כל השירה על מה שנעשה לו הנס, כי השגחתו יתברך הייתה בפרטים. כי גם ב**סוס ורוכבו** היה מביט אל מעשה כל אחד בפני עצמו על הנוגע אל מה שפעל ועשה כל אחד ואחד לכל אחד מישראל. נמצא, כי כל אחד מישראל חשוב לפניו, ומכה את כל אחד מאשר היצרו לכל אחד מהם בפרטות. ואם כן **אשירה** כל אחד בפני עצמו.

או שיעור הכתוב על דרך זה, אשירה לה'. ומה אומר, הלא הוא, כי הנה גאווה כפולה יחשב לו יתברך.

אחת, אשר עשה בעצמו ולא על ידי שליח.

ושנים, שעשה על ידי עצמו, לא עצרו הגשם אשר למצריים וסוסיהם, כי גדולה תחשב לו, והן הן נוראותיו.

שנית, השגחת הפרטות שכל **סוס ורוכבו רמה** בפני עצמו כמדובר.

או יאמר, אשירה לה'. ואומרם **כי גאה גאה.** על כל המעלות אשר הם זו למעלה מזו. כי הלא **סוס** שהם המצריים, **ורוכבו** הוא השר שנסע עליהם כרוכב על סוס להתקומם על ישראל. כאחת **רמה בים.** כי את העם ואת שרו, ראו ישראל נקמתם בים. ואם כן מי שהשר והעם שווים לפניו יתברך להמיתם במציאות אחד כאחת, כאילו אין השר לפניו יתברך רק כאחד העם. אם כן זה יורה **כי גאה גאה** מעלה מעלה על כל המדרגות עד אין מספר. כי לגדולתו אין קץ, על כן אין לפניו הפרש מזה לזה.

או יאמר, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** כג ח) על פסוק קדמו שרים וכו'. שביקשו מלאכים לומר לפניו יתברך שירה תחילה, וה' לא רצה אלא שיקדמו ישראל תחילה, ואחר כך נוגנים הם מלאכי השרת.

והנה ראוי לשים לב. מה להם למלאכים לומר שירה על הנס שנעשה לישראל. אך אמנם, הנה ידענו, כי לא בלבד את ישראל הוציא הקדוש ברוך הוא ממצרים, כי אם גם את כל פמליא של מעלה כביכול. כמבואר אצלנו על פסוק והוצאתי את צבאותי את עמי כו', ובפסוק יצאו כל צבאות ה' וכו'. וידוע, כי כל עיקר יציאת מצרים היה בקריעת ים סוף, כי על כן נאמר **ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים.**

על כן להיות אז גמר ההצלה, חל על ישראל ועל פמליא של מעלה חובת אמור שירה, כי אלו ואלו יצאו ממצרים. וגזרה חכמתו יתברך יקדמו ישראל וישירו תחלה.

וזה יתכן הוא מאמרו יתברך באומרו **אז ישיר וכו'.** והוא, כי אין ספק כי אומרו **אז ישיר משה וכו'** עד מלת **אשירה.** אינה דברי המשוררים כי אם דבריו יתברך. ואם הוא סיפור מעשה שהיה, כי אז שוררו **משה ובני ישראל,** היה ראוי יאמר אז שר. אך הנה הוא, כי ראה יתברך הפרש שבין מלאכיו וישראל עמו מי ישירו תחילה. וגזר ואמר הוא יתברך, כי **אז ישיר משה ובני ישראל וכו'.** כלומר, אז שראו ישראל את שרו של מצרים מת, שהיא שבגוף ונפש השיגו השגת מלאכים לראות ברוחניות. מצא מקום הוא יתברך לומר **ישיר משה ובני ישראל** קודם למלאכי השרת **את השירה הזאת לה'.**

ויתכן רמז בזה הוא יתברך כי זולת ישראל היה אתם **משה** ששקול כמלאכי השרת, כמו שאמרו ז"ל [שהיה] כנגד ששים ריבוא של מלאכי השרת. וזהו **אז ישיר משה ובני ישראל.** וגם על זה פקחו עיניהם ישראל בפתח דבריהם. וזהו **ויאמרו לאמר וכו',** שאמרו, מה שראוי לאמר הוא כי **אשירה לה'** אני, יותר ממלאכי השרת. כי עם היות **השירה לה',** אנכי אשירה בעצם וראשונה, קודם למלאכי השרת. והנה לנו כמה טעמים:

א. כי הנה כאשר עשה לי הוא יתברך עם היות **כי גאה גאה** על כל העולמות ועל כל אלוהים שאין דומה. ועם כל זה למענו **סוס ורוכבו רמה בים** הוא יתברך בעצמו. מה שלהציל והעלות פמליא של מעלה לא היה צריך לזה, כי מה להם עם **סוס ורוכבו.**

ב עֻזִּי וְזִמְרָת יָהּ וַיְהִי-לִי לִישׁוּעָה זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ אֱלֹהֵי אָבִי וַאֲרֹמְמֶנְהוּ׃

ועוד טעם שני שעליו אני **אשירה לה',** הלא הוא. כי על ידי הצלתו יתברך את ישראל, מתקיימים שני העולמות העולם הזה והעולם הבא שנבראו באותיות שם **י"ה.** על כן לנו יאות תחילה וראש לשורר, מה שאין כן על ידי הצלת המלאכים. וזהו **עזי וזמרת יה,** לומר, העוז

שעשה יתברך בהציל אותי. והזמרה, שתתייחס לי, היה של שם **י"ה.** שהוא קיום שני העולמות. מה שהעוז הניכר על ידי הצלת המלאכים והזמרה הנאותה להם, אינה כל כך גדולה. והוא, כי אלו העולמות התלויים בקיום ישראל.

עוד טענה אחרת באומרו ויהי לי לישועה. שהוא, כי כל עיקר התשועה לא בשביל המלאכים הייתה, כי אפילו מה שהיו פמליא של מעלה במצרים לא היה כי אם בשביל ישראל, ובצאתנו יצאו. וזהו **ויהי לי לישועה.** ואם כן, אין עיקר השירה תחילה וראש, אלא לנו. אנו הנושעים בעצם, ואגבן יצאו הם.

או תהיה טענה אחרת בכל תיבות הללו, עזי וכו' ויהי וכו'. לומר, הנה לי תאות השירה, כי הלא אהבני ה' אהבה רבה. והוא, כי כבדני כבוד עצום ורב. והוא, כי הושיעני על ידי ה' הגדול. על כן **אשירה לה',** הוא השם הגדול, יען כי בו הפליא לעשות עמי, ולא בחצי ה'. עם היות כי היה טעם לעשות עמי בחצי שמו. וזהו אומרו **עזי וזמרת יה כו'.** והוא במה שידענו מרבותינו ז"ל (מנחות כט ב) כי בחצי השם ברא שני עולמות. העולם הבא **ביו"ד**, והעולם הזה **בה"א**. וגם ידוע כי בנסי יציאת מצרים נתפרסם ונתאמת כי הוא יתברך חידש וברא העולמות כולם, שהוא ענין מתייחס אל חצי השם, שהם אותיות **יה.** ועל כן היה ראוי שבשתי אותיות ההם בלבד היה מושיעני. ועלי לשבח לשם הגדול הנזכר, כי על ידו פעל ועשה לי התשועה הגדולה הזאת. וזהו **עזי וזמרת יה וכו'.** לומר, עם היות ש**עזי**, שהוא תואר העוז, כדפירש **רש"י** ז"ל שהוא העוז הניכר פה. **וזמרת,** שעלינו לזמרו על הוצאתנו. נוגע אל שם **יה** שהם אותיות שבהם נבראו שמים וארץ ועולם הבא. כד"א כי ביה ה' צור עולמים.

ובנסי מצרים וקריעת ים סוף נתאמת לכל, כי הוא יתברך ברא העולמות. כמפורש למעלה, ובדברי רבותינו ז"ל באומרם כי מיום צאת ישראל ממצרים עד יום קריעת הים היה שבעה ימים כנגד שבעת ימי בראשית.

ועוד שעל ידי יציאת מצרים נתקיימו העולמות, שאם לא יצאו ישראל ממצרים לא הייתה קבלת התורה, והיה הכל חוזר לתהו ובהו. נמצא שאל שם **י"ה** היה נוגע הדבר, והיה מספיק בשתי אותיות. והיה לפי זה ראוי תהיה לי ישועתי זאת בחצי השם. אך הנה עם כל זה מרוב חיבתו יתברך, עשה עמנו בשם שלם. וזהו אומרו הנה **עזי וזמרת** מתייחס אל שם **יה**. ועם כל זה **ויהי לי** ה' הנזכר **לישועה,** שם בן ארבע, אשר הזכרתי לו השירה הזאת, באמרי **אשירה לה'.** ואל מי החשיב הוא יתברך החשיבות הלז כמוני היום.

ועוד שלישית כי ראוי אני לשורר לפניו תחילה. כי הלא **זה אלי**. ובזה כלל שני דברים: אחד, שאני זכיתי להביט אל האלוהים ולומר זה כמורה באצבע. מה שאין כן מלאכי השרת

האומרים איה מקום כבודו. והוא מאמרם ז"ל (**שמות רבה** א טז. סוטה יא ב) שהתינוקות היו מראים באצבע. ושראתה שפחה על הים, מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי הכהן.

עוד רביעית שהוא **אלי.** מכנה שמו עלי מה שאין כן על מלאכי השרת. שאין הקדוש ברוך הוא מכנה שמו על שום מלאך ליקרא אלוהי מיכאל ודומה לו. וזהו **זה אלי.**

ועוד חמשית והוא כי הנה **ואנוהו.** והוא, כי ידעו ברוח הקודש שהושפע בהם שיהיו נווה להקב"ה, שהוא ענין ושכנתי בתוכם. והוא, שלא נאמר בתוכו כי אם בתוכם. לומר, שהם בעצמם יהיו משכן ומדור אל השכינה, כי היכל ה' המה. וזה שאמר **ואנוהו.** שאהיה לו נווה שידור בי, מה שלא עשה כן למלאכי השרת. אלא אדרבה הניח עולם המלאכים ונתאווה משברא העולם להיות לו דירה בתחתונים באדם ממש כמדובר. ועל זה הביא ראיה מוחשת והיא **אלוהי אבי** כי בפירוש אמר אלוהים בתורתו שהוא **אלוהי אבי.** באומרו (בראשית לג כ) ויקרא לו אל אלוהי ישראל, מה שלא נמצא כן לשום מלאך. ולבל יאמר איש כי הלא גם ה' נקרא אלוהי הצבאות. לזה אמר, אינו דומה, כי שם הוא על הכולל, ובנו הוא גם על היחיד. ואם כן **וארוממנהו,** כי רוממות תחשב שירתי לפניו ולא הפכו, עם היותי חומרי והקדים למלאכים.

מלבד מה שכתבנו. יאמר, כי הנה אמרו ז"ל (**שמות רבה** כג ו). מהיכן זכו ישראל לומר השירה הזאת, מאברהם, שנאמר בו והאמין בה', ונאמר כאן **ויאמינו וכו'**, וסמיך ליה **אז ישיר.**

ובזה נבוא אל ענין הכתוב, אמר, הנה שני דברים זיכנו יתברך:

א. להראות אלינו בים, כמשמעות אומרם זה.

ב. לומר שירה, שהושפעה והופיעה עלינו רוח קדשו לאומרה. כי שם הוא יתברך הדברים, מאתו יתברך, בפי כל אחד ממנו. ועל שתיהם אמר:

על האחד, שאני מורה באצבע ואומר **זה אלי,** שהוא מה שמלאכי השרת אין זוכים, כי הלא אומרים איה מקום כבודו. על כן אומר כי בהגיעי אל גדר זה, להיות מראה באצבע, הוראה שהוא **אלי,** מייחס אלוהותו אל כל איש, כי על כן מתראה לכל אחד. הנה בזה אני מודה כי לא שאני זכאי לכך, רק ש**ואנוהו.** על כי הנה ימים באים על ידי קבלת התורה אהיה נאווה לו. שכמו שהוא יתברך נאה לי כן אהיה אני נאה לו. כמו שאמרו ז"ל (**שוח"ט** כד צג) יש נאה ללבושו ויש שלבושו נאה לו וכו'. ואמר איוב (כט יד) צדק לבשתי, שהצדק נאה לי. וילבשני, שאני נאה לו. וכן אמרו על מזמור לדוד, ולדוד מזמור. וכן על פסוק (תהלים טז ו) חבלים נפלו לי בנעימים וכו'. וזה אומרו **ואנוהו,** לשון נאווה תהילה.

אך על השנית שזכיתי לרוממו ולהללו בשירה זו. אינו על העתיד, ולא על זכות עצמי. רק שעל היותו יתברך **אלוהי אבי,** הוא אלוהי אבי אברהם, על כן **וארוממנהו,** ברוממות בגרוני. והוא מאמרם ז"ל (**שמות רבה** כג ו) כי בזכות אברהם אמרו שירה כמדובר.
ובמה שאמרנו ב**ואנוהו,** יצדק מה שאמרו ז"ל (**מכילתא** בשלח שירה פר' ג) האומרים **ואנוהו,** מה הוא חנון אף אני וכו', שהוא אהיה נאה לו.

או יאמר, במה שידוע מרבותינו ז"ל (עיין שבת ל ד), בתתם טעם אל התנהגו יתברך עם האבות בייסורין ולא הטעימם פה מעשיהם להתעלס בתענוגים. כי אמר הוא יתברך, אם ייטב להם בעולם הזוהמה יניחו לבניהם, באמור משה זכור לאברהם וכו'. וכיוצא בצרות כהם. ובזה יאמר, כי אמרו ישראל הנה הוא יתברך מתנהג עמי במידת חסד, כי הנה **זה אלי** כי חסד אל. ובזה, יודע אני שאיני כדאי לכך, אם לא שלעתיד **ואנוהו,** שאשכינהו בעולם השפל על ידי מעשים טובים. אך כעת איני ראוי, אלא שאני אוכל זכות אבי. כי למה שהיה הוא יתברך מתנהג עם אבי במידת ייסורין, וזהו אומרו **אלוהי אבי,** על כן **וארוממנהו.** שעל ידי מה שהתנהג עמו במידת אלוהים הטיב עמי להתנהג במידת אל. כמדובר מדברי רבותינו ז"ל באומרם שאם ייטב לאבות, מה יניחו לבניהם.

והנה אמרו רבותינו ז"ל (סוטה יא ב) שהתינוקות שנולדו בשדות, והיה הקדוש ברוך הוא פותח הארץ ובולען, ומוציא לכל אחד שני סלעים כשדיים. כי יינק מאחד דבש ומאחד חלב. והיה כל אחד במקומו רואה לפניו בחור צח ואדום המאכילו ומגדלו. הם הכירוהו תחילה, ואמרו **זה אלי.** לפי דרכם זה יאמר, הלא אמרתי **אשירה לה'** בלשון יחיד. שכל אחד ממנו כדאי לרומם לאל יתברך בשיר, שהוא דבר גדול. כמאמר דוד המלך ע"ה (תהלים סג ד) כי טוב חסדך מחיים, במה שזכיתני ששפתי ישבחונך. על כן אמר, מה שאמרתי שכל אחד **ירוממהו** בלשון יחיד, ואמרתי **ויהי לי לישועה.** כי לכל אחד החשיב בפני עצמו, להיות לו לישועה. מי יאמר שכן הוא. לזה אמר, **זה אלי.** כי הנה לכל אחד ואחד היה הוא יתברך מתראה בצור החלמיש ומאכילו, ולא לרבים בבת אחת.

הנה זה יורה החשיב הוא יתברך לכל אחד להיות לו לאל. והנה מזה שהחשיבני, יורה שגם כדאי אני ש**ואנוהו.** כי יחשיבני להיות לו לנווה ומדור שישרה בי שכינתו. גם כי אהיה יחיד, בהיותי צדיק. כאשר היה מתייחד עמי אז. ועדיין לא אערב אל לבי להיות כדאי לרוממו כל אחד. אך הנה מצטרף לזה היותו **אלוהי אבי.** כי לא היה הוא יתברך נקרא אלוהי האבות ביחד, כי אם אלוהי כל אחד ואחד. ואם כן איפה, יתחזק ענין החשיבו יתברך כל אחד ואחד ממנו בפני עצמו, גם לרוממו בלשון יחיד. ועל כן **וארוממנהו,** בלשון יחיד כל אחד ממנו.

עוד יתכן על דרך זה. והוא, בשום לב אל מאמרם ז"ל שהיה מתראה הוא יתברך לתינוקות ההם כבחור צח ואדום. כי מהראוי לא יתראה אדום, כי מרחם היה. אך הנה אמרו רבותינו ז"ל (שם כט א) על פסוק אנכי ה' אלוהיך כו'. מפני שראו ישראל את הקדוש ברוך הוא בים כגיבור עושה מלחמה, ובסיני כשליח צבור. אמר, אל תהרהרו בשתי רשויות חלילה. כי הנה אני ה' אשר הוצאתיך כו', עם שאז כשהוצאתיך ראיתני כגיבור. והנה אם לא היה מתראה לתינוקות כי אם צח, לא יכירוהו על הים. על כן ראוהו צח ואדום, כדי שיראוהו על הים כגיבור, אדום למצרים וצח לישראל, ויאמרו **זה אלי,** ויחזיקו אלוהותו יתברך לעיני השאר, וידעו כי ה' הוא האלוהים.

ובזה יאמר מלמעלה, **אשירה לה',** הוא מידת רחמים שבו הושיעני. כי הלא בשמו הגדול עצמו **גאה גאה סוס כו',** שבו עשה מלחמה במצרים והיה מטיב לי. ומי יאמר כי שם ה' היה עושה משפט על הים ולא מידת הדין. ומה גם כי הלא היה מתראה כגיבור משקיע למצריים. לזה אמר, אל תתמהו, כי הנה **זה אלי,** כשהיה מרחם עלי בשדים כי אינק. שהיה מטיב לי שהיה צח ואדום. שהוא, כי לא יבצר היה להם צער מחילות שהיה דין. עם כל זה, היה מניקם דבש וחלב שהוא רחמים, והוא אחדות הראות צח ואדום כאחד. ואם כן, כאשר היה אז מידת רחמים, והיה גם כן אדום. גם כן עתה הוא הוא. ועל כן **ואנוהו** ואפארהו, על אשר עשה שני הפכים פה. כי מידת רחמים היא מתהפכת לדין למצרים, ומרחם אותנו.

והנה היה אפשר יצרף הוא יתברך מידת הדין למידת רחמים ויהיה הוא ובית דינו, וימשך מהרחמים הצלה לישראל, ומהדין רוגז למצרים. אך לא עשה כן הוא יתברך. כי, אם בחינת דין הייתה שם, לא היו ניצולים ישראל. כי הלא המרו על ים בים סוף. ומהיכן זכינו יעשה המלחמה במידת רחמים לבל נלקה. הלא הוא, על זכות אבי, שהיה עמדי לבלתי יצרף מידת הדין. וזהו אומרו **אלוהי אבי,** שעל היותו **אלוהי אבי,** על כן **וארוממנהו,** לאמר רוממות גדול, הלא הוא, **ה' איש מלחמה.** כי שם הרחמים לבדו פעל ועשה מלחמה עם המצריים, ולא בהיות שמו ה' אלוהים, או **וה'** שהוא הוא ובית דינו. רק **ה' שמו.** בלי צירוף דין מן הטעם האמור. ועוד כיוון, כי אם היה פועל שם זה פעם רחמים, ופעם רוגז, לא יפלא כל כך. אך היה בהיות ה' שמו, בעת ורגע שמרחם. כי כמו רגע היו מצריים נטבעים, וישראל הולכים בשובה ונחת ולא חסרו דבר.

ג ה' אִישׁ מִלְחָמָה ה' שְׁמוֹ :

זולת מה שכתבנו, יאמר, כי הנה המלאך נקרא על שם פעולתו כמאמרם ז"ל **במדבר רבה** (י יח) על פסוק למה זה תשאל לשמי והוא פלאי. שאמר עתה שבאתי על שליחות נזירות נקרא אני פלאי, על שם איש כי יפליא לנדור נדר נזיר. והיה מקום לומר כי בעת עשותו יתברך דין ישתנה שמו. לזה אמר, כי לא כן הוא רק **ה' שמו.**

או יאמר, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** יח ה) על דבר חנניה מישאל ועזריה, שגבריאל שצינן התנור עם היותו שר האש ואיך נהפך, אלא שאחז כח האש מבחוץ ונשאר צונן מבפנים, באופן שלא שינה מציאותו. ועל הדרך הזה, מידת הרחמים להמית איך יצדק אם לא בסלק רחמיו מהמצריים. אך אם כן לא היה הדבר נעשה רק בשב ואל תעשה. אמר, כי לא כן היה, רק ה' של רחמים **איש מלחמה** ממש נלחם כגיבור. ואינו מן התימא, כי איננו שינוי במידתו, כי הלא הרוגז הנעשה למצרים הוא רחמים. וזהו **ה' שמו.** כי בעשות מלחמה ברשעים **ה' שמו,** כי רחמי רשעים הוא היות אכזרי.

או יאמר, כי הנה בכל מידה יש בחינת דין כנודע מספר הזוהר. והייתי אומר כי הבחינה ההיא שבה מפאת הדין לבדה עשתה מלחמה. על כן אמר, כי לא כן היה, רק **ה' שמו,** בבחינת כללות ההוויה.

+++

או יאמר, תדע למה **ה'** היה **איש מלחמה** בלי צירוף אלוהים, על כי **ה' שמו.** והוא, כי פרעה בשומעו שם זה אמר לא ידעתי את ה'. והוא, כי לא ידע רק שם אלוהים שהזכיר לו יוסף. על כן בבואו יתברך להודיעו את שמו, באומרו וידעו מצרים כי אני ה' בהכבדי בפרעה כו'. לא רצה יתברך לצרף שם זולת אשר הכחיש. כי הוא יכה בו עד ידענו. וזהו אומרו **ה' שמו.** כי מה שהיה **ה' איש מלחמה,** היה להודיע כי **ה' שמו.**

ד מַרְכְּבֹת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ יָרֶה בַיָּם וּמִבְחַר שָׁלִשָׁיו טֻבְּעוּ בְיַם-סוּף :

אחרי אומרו שהיה הוא יתברך עושה מלחמה. והיה אפשר לומר, והלא לא הוצרך דבר רק להניח הים אל טבעו שישובו המים ויכסום. לזה אמר, כי לא כן היה, כי אם **מרכבות פרעה וחילו ירה בים,** ואין ירייה אלא מלמעלה למטה.

ולבוא אל ענין הכתוב, נשים לב אל אומרו תחילה **בים** סתם ואחר כך **טובעו בים סוף.** כי הלא הים הנזכר תחילה הוא ים סוף. אך הנה ידענו מרבותינו ז"ל (**מכילתא** בשלח שירה ס"פ ד) שאין לשון טביעה צודק אלא בטיט, כד"א ויטבע ירמיהו בטיט. והנה מקום הטיט עיקרו מהים שגדל בו קנה וסוף. ועל כן נקרא ים סוף, על שגדל בו קנה וסוף בחלק אחד ממנו. ולפי זה המקום שהוא כולו מים יקראנו ים סתם. וביאר הכתוב כי למען הודיענו נפלאות אל, כי ידו יתברך עשתה זאת. אמר, ראו נא כי דרך המרכבות, ומה גם כי נשרף אופן מרכבותם, וגם נתלחלח עב טיב אשר תחתיהם, כמדובר למעלה. הלא הוא, לטבוע בטיט. אמנם גיבורי החיל קלי המרוץ פרשים רוכבי סוסים קלים, הלא המה **מבחר שלישיו,** שדרכם הוא להתאמץ ולשחות על פני המים, המה וסוסיהם לא יטבעו. אמר, כי נהפוך היה. כי **מרכבות פרעה** ומרכבות החיל, אשר התנהגו בכבדות בלתי יכולים להתנועע, כי היו שוקעים בטיט ים סוף

כמדובר למעלה הגביהם הוא יתברך **וירה** אותם **בים**. כי אין ירייה רק מלמעלה למטה. ולא **טובעו** בטיט, כי אם היו **בים** נגרשים. אך **מבחר שלשיו** קלי המרוץ לשחות על פני המים ולהימלט, **טובעו** בטיט **ים סוף**. וזהו אומרו פה **ים סוף,** כאשר כתבנו שהוא מקום טיט, בל יחוגו וינועו כאשר יפרש השוחה לשחות לחתור היבשה להציל את נפשם.

ה תְּהֹמֹת יְכַסְיֻמוּ יָרְדוּ בְמִצֹּלֹת כְּמוֹ-אָבֶן :

מהראוי יאמר תהומות כסום. אך הנה אמרו רבותינו ז"ל (שם ר"פ ה) כי בים סוף אין שם תהומות אלא כו'. והנה אפשר כי שלש הדרגות הם:

מקום שגדל הסוף, והוא מקום מישור, והוא **ים סוף.**

ואחר המישור יש מקום שיורד ומעמיק לעמקים גדולים והם **מצולות**, ואין שם תהומות. וממקום המצולות והלאה הם **תהומות.**

והנה רצה יתברך ידונו בתהומות, עולים ויורדים נגרשים בלי השקט. ואמר הכתוב, כי אחר ש**טובעו בים סוף.** להחליש כחם בל ישוטו על פני המים אחרי כן, כדי שה**תהומות יכסיומו.** עשה יתברך שירדו מים סוף הולכים ומתגלגלים כמו אבן אל המצולות, כדי שעל ידי כן **תהומות יכסיומו,** כי מהמצולות מיד יוחלקו אל התהומות. ושיעור הכתוב, שכדי ש**תהומות יכסיומו, ירדו במצולות** מים סוף כמו אבן המחלקת במדרון. כי כך הם עשויים, כמדרון, מהים סוף למצולות, ומהמצולות לתהומות.

ו יְמִינְךָ ה' נֶאְדָּרִי בַּכֹּחַ יְמִינְךָ ה' תִּרְעַץ אוֹיֵב :

אחר אומרו כל מיני השפטים שהיו נדונים במים. אמר, **ימינך ה' היה נאדרי בכח,** שהיה נותן בהם כח לשיסבלו הייסורין ופורעניות. ואחר כך **ימינך ה' תרעץ אויב.**

או יאמר, כמאמרם ז"ל (**מכילתא** בשלח ו), כי יש אומרים שעל הים הוכו מאתים מכות, ויש אומרים מאתים וחמשים מכות. ואיך היה בהם כח לסבול ולא מתו מהראשונים. לזה אמר, הנה **ימינך ה' נאדרי** ואמיץ על ה**כח,** שימשך מזה תהיה הכאת ימינך עליהם מכתתם עד בלתי השאיר להם שורש וענף, ואיך סבלו שאר המכות. אלא ש**ימינך ה' תרעץ אויב,** מרעצת ומדכאה ולא ממיתה, למען יוכל לסבול ולקבל כל יתר המכות. באופן כי עשות הדבר בעצמך ובימינך, הוא להקל מעליהם ולהניח מקום לסבול.

ז וּבְרֹב גְּאוֹנְךָ תַּהֲרֹס קָמֶיךָ תְּשַׁלַּח חֲרֹנְךָ יֹאכְלֵמוֹ כַּקַּשׁ :

כי הלא אם **ברוב גאונך** היית בא, לפי גאותך וגדולתך היית הורס **קמיך.** אשר לפי גדולתך וגאונך לא היית עושה על ידי עצמך רק על ידי אחד מהמלאכים רעים שלוחי הרוגז. אם כך היית עושה והייתה כוונתך להורסם, הנה במה ש**תשלח חרונך,** שהוא אחד ממלאכים רעים, היה אוכל אותם **כקש**, ולא יוכלו לסבול שיתקיימו בהם מאתים מכות. אלא שלא נתגאית

לעשות על ידי שליח, ולא כוונת להרוס, רק אדרבה לתת להם כח לסבול, ונהלתם לאט כמדובר.

ח וּבְרוּחַ אַפֶּיךָ נָעֲרְמוּ מַיִם נִצְּבוּ כְמוֹ-נֵד נֹזְלִים קָפְאוּ תְהֹמֹת בְּלֶב-יָם :

ואך יש דבר שלמה שהיה הכנה בלבד לא עשית על ידי עצמך, שהוא, מה ש**ניצבו כמו נד נוזלים וקפאו תהומות.** על כי לא היה זה רק הכנה שעל ידי כן -

ט אָמַר אוֹיֵב אֶרְדֹּף אַשִּׂיג אֶחַלֵּק שָׁלָל תִּמְלָאֵמוֹ נַפְשִׁי אָרִיק חַרְבִּי תּוֹרִישֵׁמוֹ יָדִי :

אמר אויב ארדוף כו'. כי אמר הנה טרם יותך הקפאת הים, יש פנאי שארדוף אשיג, אך לא אהרוג מיד, עד **אחלק שלל** תחילה, פן חום דם השפוך, יפשיר הקפאת הים. וגם לא אכלם, פן יצטרך שהות ויופשרו המים, רק **תורישמו ידי** שאדלדל ריבויים. ואם לא ראו הקפאת המים והיותם ערימה וכמו נד וקפיאת הקרקע, לא רדפו. נמצא, כי לא היה הדבר רק הכנה שעל ידי כן **אמר אויב ארדוף כו',** שאשגיא לגוי. על כן, זה לא עשית בעצמך. ועל ידי קשר זה נאמר **אמר אויב כו'** פה, עם היות עניינו בתחילת השירה כמו שאמרו ז"ל (**מכילתא** בשלח, שירה רפ ז).

י נָשַׁפְתָּ בְרוּחֲךָ כִּסָּמוֹ יָם צָלְלוּ כַּעוֹפֶרֶת בְּמַיִם אַדִּירִים :

והנה מה שהיה הכנה היה על ידי רוח האף כי האף הוא אחד משליחיך. אך מה ש**כסמו ים** שהיה עיקר הענין, לא עשית ברוח האף רק **נשפת ברוחך כסמו ים** מרוחך שלך. וגם על ידי רוחך **צללו כעופרת במים אדירים,** אשר דרכם אדרבה להציף את הנטבע בם. הנה כי מה שהיה עיקר הענין עשית בעצמך.

יא מִי-כָמֹכָה בָּאֵלִם ה' מִי כָּמֹכָה נֶאְדָּר בַּקֹּדֶשׁ נוֹרָא תְהִלֹּת עֹשֵׂה פֶלֶא :

אמר, כי אין צריך לומר במידת הגבורה, כי אם גם במידת הרחמים, אתה עושה גבורות. ש**מי כמוך באלים,** הם בעלי אילות וגבורה, בהיותך פועל במידת הרחמים. וזהו אומרו **ה'.** ולא בלבד תתייחס ל**נאדר** בקרב אנשים בעולם השפל, כי אם גם **נאדר בקדש** בקרב כל קדושי עליונין, כי גם בעיניהם יפלא פעלך.

ולא עוד כי אם שאנו יראים מלומר שאתה עושה פלא. כי הנה כל כך נקל בעיניך לשנות הטבעים, שאינו בעיניך כ**עושה פלא**, כי אם כטבעי וכבלתי טבעי הכל שווה לפניך. כמאמר הכתוב (תהלים קז) יודו לה' חסדו, שיודו אותו לפועל חסד ולא ל**עושה פלא**. כי הלא ונפלאותיו הם לבני אדם, כי בעיניהם יתייחסו לנפלאות. וזהו אומרו **נורא כו',** כי אתה **נורא** שיראו מלהללך שאתה **עושה פלא,** כי לפניך אינו פלא. וזהו **נורא תהלות עושה פלא.**

או יאמר, אחר הזכירו פרטי הנס, אמר, כי הנה קנצי למלין הוא. כי **מי כמוך באלים ה' מי כמוך כו'.** שהוא שבח דרך כלל, כי להאריך בתהילות רבות בפרטי הנס אנו יראים. כי הנה אתה **נורא תהילות** שהוא **נורא** מלהרבות **תהילות** כשאתה **עושה פלא.** פן יראה כי רב וגדול הדבר בעיניך.

או יאמר, אם יאמר איש, האם לא מצאתי רק שמי כמוהו, שנראה שאין גדולתו רק שאין כמוהו, אך לא מהיות פעולותיו עצומות ורבות מאד. והלא היה טוב לומר כי רבו תואריו, כי הוא מצד עצמו חזק ואמיץ ואדיר. לזה אמר, מה שאיני מרבה בתוארים והגזמות ותהילות, כי אם בדרך שלילה שאין כמוהו, הוא, על כי **נורא** הוא מלומר **תהילות** רבות בעשותו פלא, פן יאמרו לי סיימתינהו לכולהו שבחי דמרך.

או יאמר, הנה פרטנו ענייני הנס, ועכשיו אנו אומרים דרך כלל **מי כמוך כו'.** ושגם אתה **נאדר** בעצם **בקדש,** כי כל קדושי עמך יכירו יותר גדולתך ממנו. והנה בכלל אומרו **מי כמוך כו',** נכנס גם פלאות עד אין מספר ובריאת עולם, ומה ענין שאר פעולות פה. לזה אמר, מה שאחר ספרו שבח הפלא שאני בו, אומר **מי כמוך** דרך כלל, הוא, כי ירא אני פן אם אהלל דבר פלא אחד, יראה כי אינך **עושה** רק **פלא** אחד. וזהו **נורא תהלות עושה פלא.** שנירא מלהללך תהילות על שאתה עושה פלא פרטי כי אין מספר. על כן שבתי להלל מה שמורה על שאין מספר, ועל בריאת עולם, כי הכל בכלל אומרי **מי כמוך.**

או יאמר, מי כמוך באלים ה', על דרך הכתוב אצלנו בפסוק ואל מי תדמיוני וכו' (ישעיה מ כה). שקשה אומרו יאמר קדוש, ולא אמר יאמר ה'. וגם אומרו יאמר לשון עתיד, ולא נאמר אמר קדוש. שהוא לומר, ואל מי מקדושי עליונים תדמיוני ואשווה לו לדעתכם, הוא יאמר לפני קדוש. מעין זה יאמר, **מי כמוך באלים ה',** שהוא, בכל כחות העליונים בעלי גבורה.
ולא עוד אלא **מי כמוך** שיהיה **נאדר** וחזק **בקדש,** שהוא בעולם העליון כשר הפנים וכיוצא בו שידמוך אליו. הנה אתה נורא שמוראך עליו לומר שהוא **עושה פלא** אפילו אחד, ומה גם רבים. כי אין כח לעשות פלא זולתך לבדך, שאין קץ לנפלאותיך וגבורותיך. וזהו **מי כמוך נאדר בקדש נורא כו',** כי הלא תהיה נורא מלהתהלל ולומר שהוא **עושה פלא.**

או יאמר מעין זה, מה שכתבנו בפירוש ברכת אתה קדוש. אתה לבדך קדוש. ואם יאמר איש הלא גם המלאכים נקראים קדושים, כמד"א נערץ בסוד קדושים. לא כן הוא, כי ושמך קדוש בלבד, ולא שם זולתך, כי אם תואר מושאל על היותם משוללי חומר. והראיה, כי הלא וקדושים הם המלאכים יהללוך, אשר הלולם הוא קדוש. ואם שמם עצמי הוא קדושים, מה הוא ההלול. אלא ודאי שאין כמוך, עם שנקראו קדושים. וזה יאמר, **מי כמוכה באלים.** כי הלא אמור **מי כמוך,** הוא מה שאתה **נאדר** ונערץ **בקדש.** כי באומרם לך קדוש, הוא שאין כמוך. כי

יראים הם להללך ולומר שאתה **עושה פלא.** כי נקל הוא להללך בזה. כי אם לשלול לגמרי שאין כמוך, ולך דומיה תהילה פרטית. וזה **נורא תהלות עושה פלא.**

או יאמר, נמשך אל פסוק שלאחריו מי כמוך באלים כו'. מי כמוך ה' בעל הרחמים. שבו עשית כאחת, פעולת רוגז, ושתי פעולת חסד, בפלא אחד. וזהו **נורא** שהוא רוגז, **ותהלות** שהן שני חסדים. שיהללוך בהן על ידי עשותך **פלא** אחד. והענין, כי בימין אמר שרעץ אויב. הרי כי על ידי הימין נמשך מורא, כי בה עשה שפטים במצרים. ובימין עצמה עשה שתי תהלות.

יב נָטִיתָ יְמִינְךָ תִּבְלָעֵמוֹ אָרֶץ :

אחד, שבה הבליעם בארץ, שזכו לקבורה על שלוו ליעקב אבינו.

יג נָחִיתָ בְחַסְדְּךָ עַם-זוּ גָּאָלְתָּ נֵהַלְתָּ בְעֻזְּךָ אֶל-נְוֵה קָדְשֶׁךָ :

שנית, בימין, כי **נחית בחסדך כו',** כי החסד הוא הימין כנודע.

וכן יתהפך, כי גם במידת הרוגז תפעל הפכים. כי הלא **נהלת בעזך אל נוה קדשך,** והיה על ידי מפלת ל"א מלכים. כי במידת העוז היא מידת הדין, היה מנהל את ישראל ומכלה אויביהם. והענין, כי בצאתנו ממצרים והיה הזכות קל, הוצרכנו אל חסדו יתברך. וזהו **נחית בחסדך.** אך אחר קבלת תורה ומצות **נהלת בעזך כו'.** כי גם מידת הדין היה לנו לטובה.

יד שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן חִיל אָחַז יֹשְׁבֵי פְלָשֶׁת :

אחר אומרו איך הקדוש ברוך הוא פעל עם המצריים צרה וטובה בימין. וכן לישראל בה ובהפכה. חזרו אל ענין ראשון הוא קריעת הים, ואמרו כי **שמעו** כללות ה**עמים** ורגזו, כי כולם ידעו. כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כא ו) ויבקע הים לא נאמר אלא ויבקעו המים, הם כל מימות שבעולם. ושאלו על הדבר, ושמעו ענין קריעת ים סוף. אך **חיל** וכאב של הריגת בני אפרים שהיה דמם צועק, **אחז ליושבי פלשת,** באומרם כי עתה ישראל ינקמו נקמת אחיהם.

טו אָז נִבְהֲלוּ אַלּוּפֵי אֱדוֹם אֵילֵי מוֹאָב יֹאחֲזֵמוֹ רָעַד נָמֹגוּ כֹּל יֹשְׁבֵי כְנָעַן :

ואז נבהלו אלופי אדום, פן יעברו בם ישראל לארץ דרך ארצם ויצר להם. כי על כן אמר אחרי כן לא תעבור בי. וכן **אילי מואב יאחזמו רעד,** מן הטעם עצמו פן יעברו דרך ארצם. ועל הכל **נמוגו כל יושבי כנען,** כי עליהם הם הולכים לקחת את ארצם מידם.

טז תִּפֹּל עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וָפַחַד בִּגְדֹל זְרֹעֲךָ יִדְּמוּ כָּאֶבֶן עַד-יַעֲבֹר עַמְּךָ ה' עַד-יַעֲבֹר עַם-זוּ קָנִיתָ :

ובקשו מעתה ישראל מאתו יתברך יפיל על כולם **אימתה ופחד.** באופן, **ידמו כאבן** מהתקומם על ישראל עד עברם לארץ. כי כעת עדיין לא קנו השלמות הראוי, ושטן מקטרג בשעת הסכנה. אך אחרי כן כי אז יהיו צדיקים מתייחסים לעם ה', אין פחדם על ישראל, ולאפס ותהו יחשבו. וזהו **עד יעבור עמך ה',** כלומר שיעברו בשלמות. שיהיו אז מתייחסים לעם ה' בבואם לארץ.

ועוד נוחילה לפניך, והוא, **עד יעבור עם זו קנית,** במצרים. ככתוב אצלנו על הלא הוא אביך קנך. כלומר, ולא תהיה ההעברה לארץ דור שני, אלא היוצאים שקנית כולם. כאשר היה כי כל ששים ריבוא שמעשרים שנה ומעלה לא יעברו לארץ. וכן היה מתקיים, אם לא על עוון המרגלים ועל עשותם את העגל.

יז תְּבִאֵמוֹ וְתִטָּעֵמוֹ בְּהַר נַחֲלָתְךָ מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ ה' מִקְדָּשׁ אֲדֹנָי כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ :
יח ה' יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד :
יט כִּי בָא סוּס פַּרְעֹה בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו בַּיָּם וַיָּשֶׁב ה' עֲלֵהֶם אֶת-מֵי הַיָּם וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם :

ראוי לשים לב באומרו מכון לשבתך פעלת ה'. כי מהנראה ממה שאמרו ז"ל (**מכילתא** בשלח שירה פר' י') כי על בית המקדש ידבר, ואיך יאמר פעל אותו יתברך, ועדיין לא נעשה בעת ההיא.
ועוד, איך ייחסנו לפעולתו יתברך באומרו **פעלת** ובאומרו **מקדש ה' כוננו ידיך,** ושלמה בנאו.
ועוד, באומרו ה' ימלוך כו', איך יתקשר אל הקודם. וכפי מה שאמרו ז"ל שם שהוא לעתיד, למה הוזכר פה.
ועוד, אומרו אחרי כן **כי בא סוס פרעה כו',** שהוא כמודיע אשר לא ידענו.
וגם הוא בלתי מתקשר אל מאי דסליק מיניה.
ולא עוד אלא שהוא אומר בלשון כי, שמשמעו כנותן טעם אל האמור, ואיננו.
ועוד, אומרו כי בא סוס פרעה, כי הלא גם פרעה בא בים.

יז תְּבִאֵמוֹ וְתִטָּעֵמוֹ בְּהַר נַחֲלָתְךָ מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ ה' מִקְדָּשׁ אֲדֹנָי כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ :
והנה לבוא אל הענין נקדים, כי הנה הבית השלישי אשר אליו דאבה נפשנו יוב"ב, לא כראשון ושני שמעשה ידי אדם הוא, כי אם רוחני מעשה אלוהים כנודע. ועליו אמר יעקב אין זה כי אם בית אלוהים, כמפורש במקומו. והנה לא יקום הוא יתברך לעשותו, כי הנה מקודם יברא העולם נברא, כנראה מרבותינו ז"ל ב**שמות רבה** (כא).

ובזה יאמר, כי ברוח הקדש אשר עליהם ה' הופיע בדברי השירה הזאת, ראו, והנה אפשר יתעתדו דברים גורמים הטלטל ישראל מארצו יתברך. על כן מאז משה ובני ישראל חילו פניו יתברך ואמרו, הנה אשר נבקש מאתך הוא כי **תביאמו כו'**, כי לא תהיה ביאתנו לארץ להיטלטל עוד ממנה, כי אם **תביאמו ותטעמו** כאילנות נטועים **בהר נחלתך.** ובמה יתקיים זה, הלא הוא, כי מעתה לא יבנה בית המקדש על ידי אדם, כי אם **מכון לשבתך פעלת ה'** מאז בעצמך, אותו **מקדש ה'** אשר **כוננו ידיך** שהוא הבית השלישי המקווה, שעל ידו נזכה לבלתי הטלטל עולמית. והנה נתקבל צלותהון ויתעתדו להיות להם חירות ממלכויות ומלאך המוות. כי אין ספק שאם היה הדבר נמשך כן, שהבית השלישי היה מאז. לולא מעשה העגל שהחזיר זוהמת נחש למקומה.

יח ה' יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד :

ונחזור אל הענין, אמרו לא לנו ה', לא לנו אנו מבקשים זה, כי אם על דבר כבוד שמך, כי אם כה תעשה לנטוע אותנו בארצך ובבית המקדש העתיד מעתה, הנה יהיה ש**ה' ימלוך לעולם ועד** כאשר בזמן הבית השלישי. שלא יחלק מכבודו למלכויות בשר ודם, ולא יתחלל כבוד מלכותו בחורבנות בית המקדש, כי אם ש**ה' ימלוך לעולם ועד** שהוא העתיד, שתהיה מלכותו גלוי וניכר לכל העמים בלי הפסק, כאשר סידרו קדמונינו באומרם. עד לא עשה ארץ וחוצות, ה' מלך. ובהכינו יצורים כו', ה' מלך. ועת יקבץ נפוצים כו', **ה' ימלוך לעולם ועד.** הנה כי פסוק **ה' ימלוך** פירשוהו על העתיד לבוא, בימות המשיח. ותהי בקשת ישראל שיתקיים מאז יצאו ישראל ממצרים.

יט כִּי בָא סוּס פַּרְעֹה בְּרִכְבּוֹ וּבְפָרָשָׁיו בַּיָּם וַיָּשֶׁב ה' עֲלֵהֶם אֶת-מֵי הַיָּם וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָלְכוּ בַיַּבָּשָׁה בְּתוֹךְ הַיָּם :

ולשמא יאמר אלוהינו יתברך כי לא יתכן יהיה זה מאז עד תתפרסם גדולתו בעולם על ידי המשך הדורות, מה שאין בן בעת ההיא. כי הנה נס קריעת ים סוף שהיה גדול לעיני כל העמים, הלא כל היושבים שם הם המצריים כבר מתו, ואיך יתפרסם שמו בעולם על ידי מתים. לזה אמר, אין זה עיכוב, **כי** הלא **בא סוס פרעה כו'.** כלומר, **כי סוס פרעה ורכבו ופרשיו** שבאו **בים,** הם היו אשר **וישב ה' עליהם את מי הים.** אך לא את פרעה עצמו, כי הוא נשאר. וזהו אומרו **כי בא סוס פרעה,** עם היות שגם בא פרעה עם סוסו. אך הוא לומר, **כי סוס פרעה כו'** הם אשר **וישב ה' עליהם את מי הים,** אך לא על פרעה. עם היות שהוא גם הוא בא, לא נאמר עליו **וישב ה' עליהם כו',** ועל כן אינו מזכיר, אלא את מי שבא **וישב כו'.** והוא מאמרם ז"ל בפסוק ולא נשאר בהם עד אחד, כי אחד נשאר והיה במים עד גרונו ואמר מי כמוך ברפיון הכ"ף. ואם כן מי יפרסם גדולתו יתברך יותר ממנו, מאשר עיניו ראו ולא זר, ואם כן איפה, אין עיכוב מהיעשות שאלתנו על זה.

כ וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אֲחוֹת אַהֲרֹן אֶת-הַתֹּף בְּיָדָהּ וַתֵּצֶאן כָּל-הַנָּשִׁים אַחֲרֶיהָ בְּתֻפִּים וּבִמְחֹלֹת :

כא וַתַּעַן לָהֶם מִרְיָם שִׁירוּ לַה' כִּי-גָאֹה גָּאָה סוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם :

אומרו אחות אהרן, מלבד הייתור, קשה כי הלא גם אחות משה הייתה.

ואם הוא לומר שהייתה **אחות אהרן** קודם ללידת משה, מה בא ללמדנו.

וגם כן למה לקחה **את התוף.** וגם **כל הנשים** למה לקחו גם **מחולות** האם לא הייתה דיים **תופים** כמרים כי אם גם מחולות.

כ וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אֲחוֹת אַהֲרֹן אֶת-הַתֹּף בְּיָדָהּ וַתֵּצֶאן כָּל-הַנָּשִׁים אַחֲרֶיהָ בְּתֻפִּים וּבִמְחֹלֹת :

אמנם הנה אמרו רבותינו ז"ל (סוטה יב ב) על פסוק ותתצב אחותו מרחוק, כי עד שלא נולד משה אמרה מרים לאביה ולאמה כי בן תלד אמה שיושיע את ישראל. והנה לא נתקיימה הישועה בעצם עד היום ההוא שנאמר ויושע ה' ביום ההוא כו'. על כן בראותה שנתקיימה נבואתה אשר התנבאה בהיותה **אחות אהרן** לבדו שהיא על לידת משה. לקחה **את התוף בידה.** וזהו אומרו **הנביאה אחות אהרן,** שהוא, על מה שהתנבאה עודנה **אחות אהרן** ולא אחות משה. וגם כיוונה, שגם שהייתה **נביאה,** להיות עת צער, הוצרכה ליקח **התוף** לעורר הכח הנבואי לשורר מה ששוררו אנשים באמצעות משה ששוררו כאחד. כי גם הם בכח שפע רוח הקדש אמרוה כמדובר למעלה.

ומה גם לאומרים מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** כג ח) כי תיכף לשירת האנשים שוררו הנשים קודם למלאכי השרת. ועל כן הוצרכה לעורר בתוף, כענין (מלכים ב, ג טו) והיה כנגן המנגן. לומר השירה גם ברוח הקדש, כי הוא גדר נבואה בהקיץ, אשר הוא למעלה מגדרה. על כן עשתה הכנה כדי שיחול בה גדר זה כאנשים. ואז **ותצאנה כל הנשים אחריה,** כי אמרו, כי כאשר כל האנשים בחברת משה התנבאו גם המה למעלה מגדרם, כן הנשים בחברת מרים. אלא שאמרו בלבם, כי סוף סוף אין הכנת האנשים שווה לנשים. על כן אמרו אם כלי שיר אחד תצטרך מרים לעורר הנבואה הוא התוף, אנו נצטרך שנים. על כן לקחו **תופים ומחולות.**

כא וַתַּעַן לָהֶם מִרְיָם שִׁירוּ לַה' כִּי-גָאֹה גָּאָה סוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם :

ועם כל זה לא שווה להן להיות מדברות ברוח הקדש כאנשים, שלא הוצרך משה ללמד להם מה שיאמרו. כי אם **ותען להם מרים שירו לה' כו'** כי הופיע עליה רוח הקודש והייתה אומרת להן **שירו כו'** והן אומרת על פיה. וגם לא כאנשים שאמרו לשון יחיד אשירה לה' שכל אחד היה כדאי, כי אם שירו כולכם דרך כלל.

כב וַיַּסַּע מֹשֶׁה אֶת-יִשְׂרָאֵל מִיַּם-סוּף וַיֵּצְאוּ אֶל-מִדְבַּר-שׁוּר וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת-יָמִים בַּמִּדְבָּר וְלֹא-מָצְאוּ מָיִם :

כג וַיָּבֹאוּ מָרָתָה וְלֹא יָכְלוּ לִשְׁתּוֹת מַיִם מִמָּרָה כִּי מְרִרִים הֵם עַל-כֵּן קָרָא-שְׁמָהּ מָרָה :

כד וַיִּלֹּנוּ הָעָם עַל-מֹשֶׁה לֵאמֹר מַה-נִּשְׁתֶּה :

כה וַיִּצְעַק אֶל-ה' וַיּוֹרֵהוּ ה' עֵץ וַיַּשְׁלֵךְ אֶל-הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמָּיִם שָׁם שָׂם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט וְשָׁם נִסָּהוּ :

כו וַיֹּאמֶר אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהַאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל-חֻקָּיו כָּל-הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר-שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם לֹא-אָשִׂים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רֹפְאֶךָ:

ראוי לשית לב למה זה החסיר הוא יתברך מהם **מים,** ואחרי כן לחם, עד שהוצרכו להתלונן. וטוב טוב היה לתת להם התיקון שנתן להם באחרונה, ולא יתן לפניהם פתחון פה לחטא.

ועוד, מה צורך להודיענו ש**על כן קרא שמה מרה.**

ועוד, אומרו לאמר מה נשתה. כי מלת **לאמר** בלתי צודקת. כי אינו לאמר לזולת.

ועוד אומרו שם שם לו חק ומשפט, היה לו לומר נתן לו, ולא לשון שימה.

וגם איך מתקשר עם הקודם.

וכן אומרו ושם נסהו, איך על ידי המתקת המים נסה את ישראל.

ועוד, איך מתייחס לזה ענין **ויאמר אם שמוע תשמע כו'.**

ולמה כפל שתי שמיעות.

ולמה הפסיק במעשה בין שמיעה והאזנה שמסוג אחד.

ועוד, שבכלל שמיעה לקול ה' היא האזנה **למצוותיו.**

ועוד, הגמול שהוא משלם הוא שלא יתן **כל המחלה אשר שם במצר**ים, שמורה שמחלות ארץ אחרת ישים עליו, והאם זו תורה וזו שכרה.

ועוד, אומרו כי אני ה' רופאיך, כי איך הוא נתינת טעם שעל שהוא יתברך **רופאיך** לא ישימם. ואין הטעם רק עשותו המצוות הנזכרות.

ועוד, שאין פעולת הרופא היותו בלי משים המחלה, כי אם לרפאות המחלה אשר על החולה.

כב וַיַּסַּע מֹשֶׁה אֶת-יִשְׂרָאֵל מִיַּם-סוּף וַיֵּצְאוּ אֶל-מִדְבַּר-שׁוּר וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת-יָמִים בַּמִּדְבָּר וְלֹא-מָצְאוּ מָיִם :

אמנם לבא אל הענין, נזכירה מאמרם ז"ל ב**מכילתא**, (בשלח, פר' ויסע פרק א) וזה לשונו:

> ולא מצאו מים, רבי יהושע אומר דברים כמשמען. רבי אליעזר אומר והלא המים תחת רגלי ישראל, והארץ אינה אלא צפה על פני המים, אלא כדי ליגען. אחרים אומרים המים שנטלו בין הגזרים שלמו להם באותו שעה. כענין שנאמר ואדיריהם שלחו צעיריהם למים שבו כליהם ריקם כי לא מצאו מים (ירמיה יד ל) ע"כ.

וראוי לשית לב במאמרם:

א. כי גם **רבי אליעזר** אומר דברים ככתבן, אלא שנותן טעם שהיה כדי לייגעם.
ב. כי למה עשה יתברך כדי לייגעם, ולא דיים לכתם בארץ תלאובות כי אם גם לייגעם.
ועוד, אומרו שהיו המים תחת רגלי ישראל. אם התורה תעיד שלא מצאו מים איך היו תחת רגלי ישראל.
ועוד, אומרו והארץ אינה אלא צפה כו', האם בשביל שהארץ רקועה על המים שתחתיה, ימצא אותם על הארץ.
ולדעת אחרים ששלמו מי הגזרים, הלעולם היה להם להתקיים אותם המים, שאמר עליהם ולא מצאו מים. וגם מה ענין ראיה שמביא.

אך הוא, כי הנה הוקשה לרבותינו ז"ל, כי הנה אומרו **ולא מצאו מים,** אפשר פירושו שלא נזדמנה להם מציאה למצוא מים, רק היה המדבר כטבעו שלא ימצאו בו מים. או יהיה פירושו כי מים היו שם, אלא שלא מצאום. ואם הם דברים כמשמען שהוא הדרך הראשון, יש קצת קושי שכל כך היו מחוסרי זכות שהניחם הוא יתברך משועבדים אל הטבע שהלכו **דרך שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים.** ואם הדרך השני, קשה, כי היכן היו להם מים.

והנה **דעת רבי יהושע** דברים כמשמען, שלא היה להם זכות, ונשאר הדבר אל הטבע ולא מצאו מים. **ורבי אליעזר** אומר והלא המים היו תחת רגלי ישראל.
והוא, כי בים נשתעבדו להם ויותן תחת רגליהם שר המים. כי הנה שרו של ים הוא מושל על כל מימות שבעולם, כי על כן בהיקרע הים אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** כא ו) שנבקעו כל מימות שבעולם. כאשר למדו מאומרו ויבקעו המים ולא נאמר ויבקע הים. ואין זה כי אם בהכות הכפתור הוא הים רעשו הספים הם כל המימות שתחת אותו השר. והיה השר תחת רגלי ישראל בזכות הכנסם בתוך הים עד חוטמם טרם יבקע, כי האמינו בה' ובטחו בו. ואם כן למה לא נבקעו מעינות תהום מפניהם, כמו שמטעם זה נבקעו מעינות מים מתוקים בים בעוברם שמהם שתו בים.

ושמא תאמרו, כי אם ניתן תחתם שר המים לא ניתן שר הארץ, ואיך יפלשו נתיב בארץ המים שתחתיה ויעלו למעלה.
על כן אמר, והארץ אינה אלא צפה על פני המים. לומר, כי אין שר הארץ מעכב במה ששר המים רוצה לעלות מימיו בקרבה, כי הלא היא משועבדת אל שר המים. כי הלא שלא בטבע סובל אותה שר המים. כי טבע העפר להיות למטה מהמים, והיא צפה עליהם. ולכן לא תעכב הארץ מהעלות המים, כי הלא גם כל המים שתחתיה היה ראוי לעלות, ומה גם מבוע אחד. ואם כן אין לומר דברים כמשמען, שלא היה להם זכות. אלא שהיה להם זכות, ועשה הוא יתברך כדי ליגעם.

ואחרים אמרו שלא הצמיאם ה' שלשת ימים, כי אם היו שותים מהמים שבכליהם מגזרי ים סוף. ומה שאומר הכתוב **ולא מצאו מים,** הוא, כי באותה שעה אחר שלשת הימים שלמו אותם המים ולא היו מים בכליהם. ועל כן באו מרתה לשתות ולא יכלו. והביא הגזירה שווה, כי נאמר כאן **ולא מצאו מים** ונאמר להלן שבו כליהם ריקם כי לא מצאו מים, מה להלן **כלים** אף כאן **כלים.**

והנה על מאמר **רבי אליעזר** שאומר שעשה הקדוש ברוך הוא ליגען. **קשה** מה שהקשינו בכתובים. מה פשע ישראל בזמן ההוא שהצמיאן וייגען הוא יתברך.

ונבוא אל הענין. והוא, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (**מכילתא** ויסע פר' א) והביאו **רש"י** ז"ל בפרשה. כי הנה במרה ניתן לישראל קצת פרשיות של תורה שיעסקו בהן, **שבת ופרה אדומה ודינים.** ואומרה, כי הנה תחת שתים ימשוך ידו העבד ישראל מעבוד את קונו.

א. על החקים אשר איננו רואה בהם טעם, ויתחמץ לבבו לאמר, מה יושיעני מה שהשכל ינגדהו. **ומה גם** בחקת פרה אדומה.

ב. ראותו צדיק ורע לו.

ומה גם במאמרם ז"ל במסכת קידושין (דף לט ב), כי המקיים את התורה מאלף ועד תי"ו מריעין לו כאילו שרף את התורה מאלף ועד תי"ו. כי בראות איש צדיק שהוא תם וישר, ואובד בצדקו, יהרהר ויאבד עולמו. כענין איוב שהיה מפליג בדבר ובלתי מתנחם. על כן מה עשה הוא יתברך, בהחילו לתת לישראל חוקים ומשפטים, רצה להסיר מלבם שתי רעות אלה, למען העמידם על האמת.

על כן, עודם צדיקים, החסיר מהם מים, וייגעם.

וכשהגיעו אל המים היו **מרים,** שלא יכלו לשתותן.

שהוא, למען נסותם בצדיק ורע לו, כאשר יתבאר.

ואחרי כן הורהו יתברך עץ, הוא לענה, כמו שאמרו ז"ל שהוא עץ מר. והמתיק מר במר. ורמז לדבריהם יהיה, כי ראשי תיבות עץ וישלך אל המים, עם הכולל, עולה עשרים במספר קטן, כתיבת לענה במספר קטן.

כה וַיִּצְעַק אֶל-ה' וַיּוֹרֵהוּ ה' עֵץ וַיַּשְׁלֵךְ אֶל-הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמָּיִם שָׁם שָׂם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט וְשָׁם נִסָּהוּ :

ואחר הדברים האלה באה התורה ואמרה. הלא כאן נמצאו שני דברים שיחויב לבקש להם טעם.

א. למה ייגעם ה' בהחסירו המים, והביאם אל מקום מים מרים, והם היו צדיקים.

ב. למה אחר כך הראם יתברך שהמתיק מר במר, ולא מר במתוק.

ואמר טעם לכל זה, הלא הוא, **כי שם שם לו חוק ומשפט כו'.** שלמען שומו יתברך **חק ומשפט לו** בלבו כאחד, ולא יהיה להם החוק כמו זר נחשב. וזהו **שם שם לו** לישראל בלבו, **חק ומשפט, וגם שם נסהו** לישראל אם יהרהר.

ולמדם רעת לבל יהרהרו בענין צדיק ורע לו. והוא, כי הנה היה רצונו יתברך לנסותם שלא יתלוננו, כי אם שיאמרו למשה מה זאת, ויודיעם פשר דבר. כאשר הודיעם בסוף, כאשר יבוא בס"ד. והוא, כי שיתו שומו ה**חק** כ**משפט** בלבו, היה, במה שהיו המים מרים והמתיקן בלענה מרה, הפך הטבע, נגד גזירת שכל אנושי. למען יראו וידעו כי לא דרכיהם דרכיו יתברך. כי אשר יימר בעיניהם ויראה שאין בו מועיל, הוא הטוב והאושר. אלא שהוא למעלה משכלם. וזהו **ויורהו ה' עץ כו'. וימתקו כו'.** לומר, כי עם היותו לענה, במה ש**יורהו ה'** אותו, המתיק. כך כל דבר שיראה מר וזר, במה שמורה לנו הוא יתברך לעשותו הוא דבר טוב. ולכן טוב לגבר יכוון לעשות צוויו יתברך ויבטח בו, כי טוב הוא.

ומה גם כי הנה ה**חק** שנתן להם אז, הוא פרה אדומה, כפירוש **רש"י,** והוא מרבותינו ז"ל. ויהיה, שכמו שממתיק מר במר, כן הוא מטהר את הטמא במה שמטמאה את הכהן הטהור העוסק בה. נמצא, כי שני דברים עשה הוא יתברך בענין אחד, כאחת.

א. שהורה כי כאשר ה**משפט** טוב בעיני האדם, כן גם הוא ה**חק**. כי כך המתיק יתברך המר במר כמו במתוק. ונבטח באל דעות ה'. וזה מאמר הכתוב אחר אומרו **וימתקו המים** על ידי עץ מר, אמרה תורה למה זה היה שהמתיק במר, וגם חסרון מימיהם והיותם מרים, מאחר שהוא יתברך היה חפץ להמתיקו. הלא הוא, כי הנה שני דברים כיוון הוא יתברך.

א. כי **שם שם לו חק ומשפט,** כי שם לו לישראל השוואת **חק** ל**משפט.** כי הכל הוא טוב ומטיב, אלא שאין שכל אנושי משיגו. שכמו שאני ממתיק המר במר, כן לא תהרהרו אחר טהרת הטמא במה שמטמא את הטהור. וזהו **שם שם לו חק ומשפט.**

ושמא תאמר אעיקרא דדינא פירכא: למה ייגען והחסיר מהם המים שהייתה צרה גדולה. האם כדי להראות ה**חק** יביא עליהם צרה. לזה אמר, **ושם נסהו.** והוא, כי כיוון לנסות את ישראל בהביא עליהם ייסורין, אם יקוצו. וללמדם אחר כך, כי הייסורין עם היותם מרים, הם טובים למתק מרירות חלאת האדם, אשר לא יחסר ממנו אשמת דבר. כאשר על ידי לענה מרה נמתקו המים המרים. וזהו **ושם נסהו,** את ישראל, בהביא להם צרה עודם צדיקים. כי ה' צדיק יבחן, מייסר בשמאל ומקרב בימין. ש**הוא הדבר השני.** והוא, כאשר ייגען הוא יתברך והחסיר מימיהן, שהביאן אל מקום מים מרים, ובקש להם דרך למתקן באופן שהמים המרים מתקו להם. כן את הצדיק ייגע וינסהו ה' בעולם הזה להחסיר בעולם הזה ממנו טובה.

והמה הרהרו. לכן ללמדם דעת, המתיק להם המר במר, לבל ישובו לכסלם ולהרהר אחר ייסורי הצדיקים.

ועוד, כי הלא כאשר ממתק הוא יתברך מר במר ככה איזה מרירות אשר לצדיק, כי אין מי שלא יחטא או מצד גלגולו הראשון ממתקו יתברך במרירות הייסורין.

ועל כן שלא עמדו בניסיון, והמתיק מר במר, להורות שלא יהרהרו על הייסורין המרים, כי במרירותם יתמתק מרירות היצר הרע וחלאת עוון אשר חטא.

כו וַיֹּאמֶר אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְהַיָּשָׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהַאֲזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל-חֻקָּיו כָּל-הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר-שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם לֹא-אָשִׂים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רֹפְאֶךָ:

וללמדם דעת מה ש**שם נסהו** להעמידם על האמת והנפקותא היוצאת מהניסיון ותיקונו במר.

לכן, **ויאמר אם שמוע כו',** והוא:

א. בשום לב אל כפל אומרו שמוע תשמע.

ב. כי באומרו והישר בעיניו תעשה, ידוע ששמע ה**קול**, ולמה נאמר.

ג. אומרו והאזנת, אחר אומרו **שמוע תשמע.**

ד. שהיה לו לומר האזנה, סמוך אל השמיעה, ולא יפסיק בעשיה בינתיים.

ה. כי מה שיעשה הישר, במצות הוא. **ולמה** אחר כך אומר שיאזין המצות.

ו. וכי היעלה על לב שישים מחלה, שהוצרך לומר **כל המחלה כו' לא אשים עליך.**

ז. שמורה ש**אשר שם במצרים לא ישים,** אך אותם שלא שם במצרים ישים עליו. והאם זו תורה וזו שכרה, שישים עליו כל המחלה אשר לא שם במצרים.

ח. אומרו אני ה' רופאך, כי אין זה נתינת טעם אל מה שלא ישים מחלת מצרים.

אך יאמר, אם שמוע תשמע. לומר מאמר רבותינו ז"ל במסכת קדושין (לט ב), שאל יקפיד איש בייסורין. כי אשר קיים כל התורה כולה נותנים לו ייסורין בעולם הזה [כדי לכפר על עוונותיו] כאילו שרף את התורה מאל"ף ועד תי"ו. וזה מאמרו יתברך לבאר ענין מה ש**שם נסהו.** לומר, אל תתמה על החפץ שייסרתיך בלי עוון כעת, כי **אם שמוע תשמע.** כלומר, אפילו תשתלם תכלית השלמות, אל תתייאש מן הייסורין ואל תקוץ. כי דע כי **אם שמוע.** ולא יהיה על מנת לקבל פרס שהוא תכלית הכישרון, רק **תשמע** למה שהוא **קול ה' אלוהיך.** וגם תעשנה בפועל. ולא בלבד מה שהוא שורת הדין, כי אם גם מה שהוא הישר שהוא לפנים משורת הדין.

או יאמר, שאחר שצעק ונתקבלה צעקתו. אמר אם תרצו שמוע ה' בקולך, **תשמע** אתה **בקול ה'.** ועשית הישר שהוא לפנים משורת הדין, כמו שאמרו ז"ל (עיין בבא מציעא קח א) ועשית הטוב והישר זו לפנים משורת הדין. וגם שלא יהיה הישר לעיני בני אדם כי אם בעיניו יתברך, הרואה ללבב. וגם תהיה כמלאכי השרת שהם עושי רצונו יתברך, ובעשייתם מצווה אחת הם

תאבים ומטים אוזן לשמוע בקול דברו שיצום מצווה אחרת, כן תעשה אתה, שאם **הישר בעיניו תעשה** תתאב **והאזנת למצוותיו,** שתקשיב לעשות מצות אחרות. כי בעשותך מצווה אחת תאזין ללמדך מצות רבות, כי הן כל אלה תכלית השלמויות. עם כל זה, על כל אלה לא תשית לבך לאמר ששלום יהיה לך ותתייאש מן הייסורין. כי לא אבטיחך רק ש**כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך,** אך לא תנצל מייסורין וחלאים אחרים. ואל תקפיד, כי הלא **אני ה' רופאך** בייסורין, כרופא המקיז דם החולה והוא לטובתו. כאשר הראה יתברך על ידי המתיק מר במר. ובזה ביאר היטב ענין **ושם נסהו** כאמור.

ובדרך הזה יתכן, כי כאשר האיש הבריא יחליאנו ה' לטובתו לסליחת עוון, וכדי שיתן אל לבו לשוב בתשובה וישלח דברו וירפאנו. כן במשל כי מימי המקום ההוא לא היו מרים מתחילת ברייתם, כי אם מה' יצא הדבר על הכוונה הנזכרת. וזהו אומרו מתחילה (לעיל כג) **ולא יכלו כו' על כן קרא כו'.** לומר, ישראל הם ש**לא יכלו לשתות מים כו',** אך לא היה כך טבעם. כי מה שנאמר **ויבואו מרתה,** לא היה שמה כך מתחילה על שם מימיה. כי אם על שלא יכלו ישראל לשתותן קרא הוא יתברך **שמה מרה.** וזהו **על כן קרא שמה מרה.** אלא שישראל לא ידעו הדבר **וילונו על משה.** והוא כמו שאמרו ז"ל (**מכילתא** בשלח, ויסע פרשה א) כי משה הסיען. וזהו **ויסע משה וכו'.** ועל כן שמו אומר כי עליו תלונותם, כי הביאם למקום זה. וזה יאמר (לעיל כד) **אל משה לאמר מה נשתה.** כלומר, **אל משה** יאות **לאמר** לו **מה נשתה,** כי הוא הסיעם משם לבוא פה. וזהו אומרו **לאמר.**

או יאמר, וילונו העם על משה כדי **לאמר** לה' **מה נשתה.** שישתף עצמו עימהם לומר לפניו יתברך **מה נשתה,** אני והם.

או יאמר, ויאמר אם שמוע כו'. כי זכות גוררת זכות, ומצווה גוררת מצווה. וזהו **אם שמוע** ממשה, תזכה ש**תשמע** מפיו של **ה' אלוהיך,** שהוא בסיני. וזהו **תשמע לקול,** והוא במתן תורה, שזכו לשמוע קולו יתברך. כי אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעום. וגם אם **הישר בעיניו תעשה,** גם שאינו ישר בעיניך, **תעשה** כדי לעשות רצונו, תזכה שמצווה זו תגרור לך ש**והאזנת למצוותיו.** וכן המצות יגררו לך כל חקיו.

או יאמר, מאמרם ז"ל (עיין ירושלמי ריש פרק ד' דמגילה, כשם שניתנה וכו') שהשומע פסוק מפי הקורא בתורה בצבור כאילו שמעה מהר סיני, כי התיבה כהר סיני כו'. וכן יאמר **אם שמוע** ממשה, כאילו **תשמע לקול ה' אלוהיך.** ואם **הישר בעיניו** יתברך **תעשה** אפילו דבר אחד, כאילו **והאזנת למצותיו.** והוא, כי כל העושה מצווה אחת, מטיבין לו כו'. ומזה תבוא לשמור כל חוקיו.

או יאמר, במה שידענו, כי שמיעה מרחוק, והאזנה מקרוב. אמר מאמרם ז"ל (**שמות רבה** סוף פרשה כז) על פסוק שמעו ותחי נפשכם. בשר ודם, אם מוכה בכל איבריו שם לו רטיה בכל אבר ואבר. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, אדם חוטא בכל איבריו אמר הקדוש ברוך הוא שים רטיה אחת באזנך ותתרפא, הה"ד שמעו ותחי נפשכם. ובזה יאמר, **אם שמוע,** שהוא רטיית האזן שתטה אזנך **ותשמע** פעם אחת, הנה תתרפא. כי על ידי כן שעדיין אתה רחוק מה בעונותיך, שהוא גדר שמיעה. הנה תתקרב, כי כשתשנה בשמיעה פעם שניה, נעשה כאילו ה' אלוהיך קרוב אליך ומייחד אלוהותו עליך. אף על פי שהיא שמיעה בלבד, מחשבה מצרפה למעשה. וזהו **והישר בעיניו תעשה.** כי המחשבה מתייחסת אל עיניו, כי הוא יראה ללבב, ויצרף אותו למעשה. וזהו תעשה, אפילו היא חסידות, כמשמעות ישר, שהוא לפנים מן השורה, יחשוב כאילו עשיתו.

או שעור הכתוב, שכפל השמיעה תביאך אף לידי חסידות. וכשתבוא לשמוע שלישית, תתקרב יותר עד הקרא האזנה, ולא שמיעה, כי קרבת עד ה'. על דרך מאמרם ז"ל (**ילקוט** ח"ב רמז שפז). כי על היות משה קרוב אל השמים מאל הארץ, אמר האזינו השמים, ושמיעה בארץ. הפך ישעיה. וזהו **והאזנת למצוותיו.** ומזה כשתבוא לשמור, אין צריך לומר מצות ומשפטים שהדעת מקרבן, כי אם אפילו ושמרת כל חקיו. ולא תהיה כמצרים שלא רפאתיה כי אם על ידי מכות, אך אתה **כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך** לרפאתך, כי אם על ידי שמיעה תתרפא. ואל תתמה איך בהיותך מוכה בכל איבריך תספיק רטיה אחת באזן, שהוא הפך רופא בשר ודם, המצריך רטיה בכל אבר. כי הלא **אני ה' רופאיך**. איני כרופא בשר ודם, כי זה כח רפואתי לשלוח רפואה על ידי זה לכל אבריך ונפשך. ואז **כל המחלה וכו'.**

ושמא תאמר, אם על פי מזלי אתחייב לבוא עלי חולי, איך אנצל על ידי המצוות. אל תתמה, כי הלא בעיניך תביט, **כי** הלא **אני ה' רופאך** בשחין ונגעים על ידי הכהן בהסגיר אותך. הנה כי רפואתך שלא בטבע. ומשם תלמד על כל חולי וכל מכה.

פרק טז

ב (וַיִּלֹּנוּ) [וַיִּלּוֹנוּ] כָּל-עֲדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל עַל-מֹשֶׁה וְעַל-אַהֲרֹן בַּמִּדְבָּר :

אומרו במדבר, שהוא מיותר, כי הרי נאמר שהיו במדבר סין. אך הוא לתת טעם אל היותם מתלוננים גם **על אהרן,** עם היות כי משה הוא העיקר. לזה אמר, **במדבר,** שהוא על עסקי המדבר. כי על ידי אהרן גם הוא היה אומר אל פרעה דרך שלשת ימים נלך במדבר. כי מאז נראה שהייתה עצת שניהם להוליכם המדברה ולעכבם שם.

ג וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִי-יִתֵּן מוּתֵנוּ בְיַד-ה' בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁבְתֵּנוּ עַל-סִיר הַבָּשָׂר בְּאָכְלֵנוּ לֶחֶם לְשֹׂבַע כִּי-הוֹצֵאתֶם אֹתָנוּ אֶל-הַמִּדְבָּר הַזֶּה לְהָמִית אֶת-כָּל-הַקָּהָל הַזֶּה בָּרָעָב :

ראוי לשים לב מה ענין אומרו מותנו ביד ה'.

ולמה יזכירו **סיר הבשר.**

ומה גם כמאמר רבותינו ז"ל שלא היו אוכלים מהבשר, רק הלחם לבדו, לריח הבשר שבסיר.

אמנם, הנה אין מות מ"ה עובדי עבודה זרה כמות ישראל עבדי ה'. כי ישראל חלקם בחיים ומיתתם על ידי כח קדושה מאת ה', לא כן הרשעים עובדי עבודה זרה רק ביד כחות הטומאה. על כן אמרו ישראל, הנה שני דברים עשיתם לנו:

א. שנתגיירנו וידענו את ה'.

ב. שהוצאתם אותנו ממצרים.

והנה, על הראשונה אין אנו תוהים כי אם על השניה. ולכן לא נאמר **מי יתן מותנו בארץ מצרים,** כי הלא יובן, גם בהיותינו עובדי עבודה זרה שלא הייתה מיתתנו ביד ה', רק ביד כחות הטומאה. אך אמרו **מי יתן מותנו ביד ה'.** כי הוא אחר שהכרנו את ה' ונתגיירנו. אך מה שאנו מתלוננים הוא, על כי **הוצאתם אותנו וכו'.** והיה מספיק היותינו מתייהדים ומתנו שם. ופירשו מיתתם, והוא, **בשבתינו וכו'.** והוא לומר, הנה במצרים היינו **על סיר הבשר,** דואבות נפשנו לאכול מבשר הסיר, ולא היו מניחים אותנו, רק אוכלים להם **לשובע.** והנה היה אפשר שמתאוות התבשיל נמות, על דרך מצות חכמים לתת מכל תבשיל לשמש פן יסתכן מתאוות התבשיל. באופן שקרוב הדבר להיות המיתה ההיא מרעב התבשיל כאשר מרעב הלחם. ואמרו שיותר היו בוחרים למות מתאוות תבשיל סיר הבשר, כיון שמתים שבעים שהיו אוכלין לחם לשובע, מהמוות הזאת שהיא ברעב ללחם, מעין טובים היו חללי חרב מחללי רעב (איכה ד).

ד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה הִנְנִי מַמְטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן-הַשָּׁמָיִם וְיָצָא הָעָם וְלָקְטוּ דְּבַר-יוֹם בְּיוֹמוֹ לְמַעַן אֲנַסֶּנּוּ הֲיֵלֵךְ בְּתוֹרָתִי אִם-לֹא :

ה וְהָיָה בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי וְהֵכִינוּ אֵת אֲשֶׁר-יָבִיאוּ וְהָיָה מִשְׁנֶה עַל אֲשֶׁר-יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם :

ו וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֶרֶב וִידַעְתֶּם כִּי ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

ז וּבֹקֶר וּרְאִיתֶם אֶת-כְּבוֹד ה' בְּשָׁמְעוֹ אֶת-תְּלֻנֹּתֵיכֶם עַל-ה' וְנַחְנוּ מָה כִּי (תַלִּינוּ) [תַלִּינוּ] עָלֵינוּ :

ראוי להעיר:

א. החילו לנוכח, באומרו **לכם,** וצאתו שלא לנוכח באומרו **ויצא העם ולקטו.** והנה לרבותינו ז"ל (יומא עה א) שאמרו שהצדיקים היה המן בא אל אוהליהם, ולבלתי צדיקים רחוק הרבה,

כד"א שטו העם ולקטו. אפשר יתפרש גם פה, שמדבר הוא יתברך עם משה ואהרן ודומיהם, ואומר להם, **הנני ממטיר לכם,** כלומר אצלכם. אך להמון העם, **ויצא העם** חוצה **ולקטו.** ונשית לב אל דרך פשטי.

ב. אומרו למען אנסנו, איך ההטבה תהיה ניסיון.

ג. באומרו הילך בתורתי, מה ענין המן אצל התורה.

ד. אומרו והיה ביום הששי, שהיה לו לומר וביום הששי יכינו וכו'.

ומה ענין אומרו והיה. ואם הוא על הברכה שתתהווה על ידי השבת, הרי הוא אומר והיה משנה וכו'.

ד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה הִנְנִי מַמְטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן-הַשָּׁמָיִם וְיָצָא הָעָם וְלָקְטוּ דְּבַר-יוֹם בְּיוֹמוֹ לְמַעַן אֲנַסֶּנּוּ הֲיֵלֵךְ בְּתוֹרָתִי אִם-לֹא :

אמנם, הנה רצה הקדוש ברוך הוא ללמד דעת את עמו ישראל, על המחיה ועל הכלכלה. הלא הוא, כי לזאת יחרד לבב אנוש באמת באמור. למה זה ירעיב ה' נפש ראובן, ונפש שמעון ימלא טוב והון ועושר בביתו, אחר שהכל מן השמים. והלא ימשך מזה, כי כאשר יראה הרואה כי הכסף אזל מכליו. יצא יצוא מעל ספר ה', לעשות בזהב ובכסף כל עמלו, ובוטל מדברי תורה. על כן להרים מכשול מדרך עמו, בא האלוהים ויאמר. הנה בלחם אשר אאכילך, אכין לך דרך ה' למען תשכיל.

הלא הוא, כי אתה דע לך, כי מעליון לא תצא הרעות והטוב, כי אם הכל לפי הכנת המקבל. כי עוון ממית, וזכות מחיה. עוון ממית, כד"א (תהלים לד) תמותת רשע רעה, תיסרך רעתך, ותמוגגנו, ביד עונינו, חטאים תרדוף רעה. והזכות מטיב, כד"א ואת ישרים ישלם טוב. וזה יאמר הוא יתברך, **הנני ממטיר,** למה שהוא **לכם,** הראויים לקבל טוב **לחם מן השמים.** מה שאין כן לזולתכם, כי אם לסדום, אש וגפרית מן השמים. וברד, למצריים. ועל כן לא אמר אני ממטיר, כי אם **הנני ממטיר.** כלומר, **הנני** אני אשר המטרתי לזולתכם מן השמים גפרית ואש. **ממטיר לכם לחם וכו'.** כי אין לשמים טבע מוטבע, כי אם הכל לפי הכנת המקבל. ומזה החי יתן אל לבו, כי כמשפט הזה יעשה לאיש ואיש, עשיר ורש. כי כל אחד לפי הכנתו לפני אל דעות ה', יקבל את הטוב, ואת הרע.

ועוד שנית נמשכת מזה, כי **ויצא העם ולקטו וכו'.** והוא, לומר, הנה יטרחו העם ויצאו וילקטו. והנה שני דברים להם במן:

א. שאם איש ירבה לו וילקט בעומרים שנים לאחד, או חצי עומר לאחד, לא ימצא לו רק דבר יום אחד. כי **אחד המרבה ואחד הממעיט** ימצא עומר לאחד.

ב. שיהיה **ביומו,** שלא ימטיר מן פעם אחת לימים רבים.

וגם אם יאמר אלקטה נא לי שני עומרים לשני ימים, לא ימצא בביתו רק אחד. ושני הדברים האלה אשר לעם שיצא ולקטו, הוא אשר יקרה למוציאים ימיהם לצבור כעפר בצר. כי שווא להם משכימי קום באניות סוחר, כי הלא ברצות ה' דרכי איש, לא בעמל ולא ביגיעה יקנה בשעה אחת יותר על זולתו המסתחר בשנתיים. ולכן לא יגע להעשיר. כי אין הרווח מחמת ריבוי היגיעה והזמן, כי יש ירווח ביום אחד הרבה, ויש מעט, הכל לפי הקצוב לו מראש השנה. כענין היגע עד ילקוט מאה עומרים, והיה מוצא עומר אחד. ואשר לא יגע ולא הוציא זמן רק עד ילקוט חצי העומר, היה גם הוא מוצא עומר אחד. ואם ישקיף וירא כי אין לו רק מזון מועט על יום או יומיים, אל יצר צרת הימים הבאים. כי אם יאמר ברוך ה' יום יום, ואעבוד את ה' בימי מיגר מסכנותי. ויד ה' לא תקצר, ככלותי זה הזהב. כענין המן שלא היה לשני הימים, והוא יתברך נותן ליום מחר לעיניהם.

הנה שני הדברים ההם הנאמרים באמת:

באמור, **דבר יום ביומו,** שהוא דבר ספוק היום, ולא יותר או פחות ביומו, ולא מיום ליום.

ועל הלמודים האלו אמר, **למען אנסנו הילך בתורתי.** כלומר, שלא יניח את התורה עד קנות ממון. כי יראה ענין המן, ויבטח בשם ה' ויחזיק בתורתו.

ה וְהָיָה בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי וְהֵכִינוּ אֵת אֲשֶׁר-יָבִיאוּ וְהָיָה מִשְׁנֶה עַל אֲשֶׁר-יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם :

ואם יאמר נא ישראל, העוסק בתורת ה', ואין לו להתפרנס **דבר יום ביומו.** ואומר בלבו, איה איפה אכילת פירות התורה בעולם הזה. על כן רמז לו הוא יתברך. כי **והיה ביום הששי וכו'.** והוא, כי מה יעשה רבי חנינא בן דוסא ודומה לו איה המה פירות תורתם. אך הוא מאמרנו על פסוק להנחיל אוהבי יש וכו'. לומר, מה שאני מצמצם מזונות אוהבי בעולם הזה אינו שלהנחיל להם לא יש, אם אטיב להם פה. כי הנה להנחיל אוהבי יש לי רב. אלא שאוצרותיהם אמלא. שמה שאין לו בעולם הזה היא לטובתו, שהוא פה מצטמק ויפה לו, כי הלא יכפל טובו בעולם הבא. כי הפירות של העולם הזה יעשו לו קרן קיימת פי שנים לעולם הבא, ועל ידי כן אוצרותיהם של העולם הבא מתמלאים. וזה נרמז באומרו **והיה.** ומה גם כי אומרו **והיה** הוא שמחה, כנודע מרבותינו ז"ל (**בראשית רבה** מב ד). כי הנה ימצא מערב שבת מכין לחם משנה, שיאכל בשבת, הוא עולם הבא. שהוא משנה על אשר היה לוקט יום יום. ולענין המוסר הנלמד, שישמח בספוקו, אמר **והיה.**

או יאמר, הנני וכו'. והוא, בשום לב, למה האכילם ה' לחם שמים, ולא עשה יהי פיסת בר בארץ. כי כאשר תוציא צמחה, שמבלי תזרע תצמיח חציר לבהמה, כן תוציא לאדם לחם ומזון. כי הנותן **לחם מן השמים,** גם לחם יוכל תת מן הארץ. ולא עוד, אלא שלחם אבירים, שמלאכי השרת נהנים ממנו, נתן למו.

אמנם, הנה לנסותם בא האלוהים, אם ילכו בתורתו. הלא הוא, כי אחר תתו יתברך לישראל במרה חק ומשפט, ויתעתד לתת להם כל שאר התורה מידו יתברך. ראה והנה אמרו ישראל, הלא גשמיים אנו, ולא תאות לנו תורה רוחנית מן השמים מידו יתברך. ואיך יתכן, כי על ידי התורה שהיא חכמתו יתברך רוחנית, מוצא פי ה', יחיה האדם החומרי. ואיך יהיה לאדם בה חיי נפשו בגופו. ומה גם כנודע כי תחיה את בעליה, כרבה ואביי (ראש השנה יח א) כי בה רבו ימיהם עשרים שנה לכל אחד. ואיך יהי מבוא לתורה מן השמים בגוף האדם. ואף גם אחרי התחיה, שאין מזון גשמי כי אם זיו התורה, איך תקיים את הגוף עמה. ותחת זאת היה מקום להרפות האדם מן התורה. על כן בא האלוהים להסיר זה מלבו, ולנסותו, אם בהסתלק ממנו טענה זו ילך בתורתו. והוא, כי הנה הן האמת כי גוף ונפש כאיש אחד חברים נגדיים באיכותם המה. עם כל זה, לא יבצר שבהתפרנס והתחזק האחד מהם, יתקיים חברו עמו. כי על כן באכול איש לחם חומרי ויתפרנס גופו, ויתקיים גם נפשו בו, עם שהיא רוחנית, כי משלום גופו יהיה לה שלום. כן יתהפך ותתפרנס הנפש הרוחנית על ידי התורה הרוחנית, ותחלק מזיו כבודה גם לחומר, להתקיים וחיות עמה. והנה היה מקום להתחמץ לבב אנוש מהדמיון הלז, עד יראה בעיניו כיוצא בדבר כדמותו בצלמו.

על כן הראנו יתברך ידו הנפלאה בעולם הזה, שלחם רוחני יאכל איש גשמי, שמלאכי השרת משוללי גוף נהנים ממנו. ומה גם למאמר **ספר הזוהר** (פרשת בשלח דף סא) מגודל רוממות איכותו. כי הלא אין מבוא בו לבוא אל החומר להתפרנס. כאשר נבאר בס"ד, כי זאת הייתה תמיהתם של ישראל, באומרם מן הוא, כלומר, ומה יושיענו זה לפרנס החומר. כי על כן היו אוכלים ולא מוציאין, כי רוחני מאד היה. ואיך היו נזונין. אך הוי אומר כי כלחם מן הארץ המפרנס הגוף ומתפשט גם אל הנפש לקיימה בו. כן המן היה מפרנס הנפש הדומה לה וממנה יתפשט אל הגוף. וזה מה שאמרו ז"ל (יומא עה ב) בנועם מליהם, באומרם, היה נבלע באיברים. כי היה כדם הוא הנפש, נבלע באיברים ומקיימם. ומזה יראו וכן יעשו היקש, לומר, כי כן יבורך ויתקיים חומרו אגב נפשו בו, על ידי התורה.

והוא מאמר הכתוב, ככתוב אצלנו, באומרו (דבדים ח ג) ויענך וירעיבך וכו' למען הודיעך וכו'. והוא, כי מאכל רוחני לא יפרנס איש גשמי, ומה גם איש רעבתן שלחם לא אכל כל היום ההוא, שצריך מזון גשמי יהי למלא בטנו כי ירעב. מה שאין כן בדבר רוחני שאדרבה יתעלף בו אז יותר. עם כל זה, אף ששתים היו לך.

א. ש'ויענך' - בטורח הדרך.

ב. וירעיבך - שלחם לא אכלת כל היום ההוא.

שהיית צריך לחם חלב חטים ישביעך, ובשר שור של פטם, להחזיק חומרך. ואדרבה ויאכילך את המן הרוחני. ולמה עושה כן הוא יתברך, ולא נתן פיסת בר בארץ. הלא הוא, למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו הזן את החומר יחיה האדם, שיתפשט אל הנפש. כי אם גם על כל מוצא

פי ה', ככל התורה שיצאה מפיו יתברך, יחיה האדם. שמחיה הנפש, וממנה יתפשט אל החומר, כמן. כמדובר.

וזה מאמר הכתוב פה, **ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר לכם,** שהוא לך ולכיוצא בך. **לחם מן השמים.** לא אמר מן מן השמים, כי אם **לחם**. וזה בשני בחינות:
א. כי כאשר הלחם מן הארץ, משובח באיכות מעפר הארץ עצמה. כן הוא זה ה**לחם מן השמים.** כי כהפרש שמן חומר הארץ, ללחם. כן יש מן (הארץ) [השמים], למן.
שנית, לומר **לחם מן השמים,** כי בשמים הוא זה לחם, שהוא למלאכים שבשמים. כמו שלחם הארץ, הוא לחם לצאצאיה.
והוא מה שאמרו ז"ל (יומא עה ב) לחם אבירים, שמלאכי השרת נזונין ממנו. וזה לפי האמת לא כל האנשים כדאים להתפרנס, כי אם **לכם,** משה ודומים לך, קדישי עליונין. ועם כל זה, אצליחה נא גם לעם יזונו ממנו, **ויצא העם ולקטו.**

ואם תאמר נא, ובמה יודע כי רוחני הוא. לזה אמר, **דבר יום ביומו.** כי המרבה ולוקט שנים ושלשה עומרים לראש גבר, לא היה מוצא כי אם אחד. והלוקט חצי עומר גם הוא ירבה לו כשימוד בעומר וימצא שלם. ואין זה אם לא היה דבר רוחני. וזהו **דבר יום ביומו.** ולמה אעשה כך להאכיל את כל המון העם דבר רוחני מאד כזה. הלא הוא, **למען אנסנו הילך בתורתי.** כי בזה לא יהיה פתחון פה לומר איך אדבק בתורה, ואיזה הדרך תועיל גם לגופי. כי הלא במן מסתלק מאמרם זה. ויהיה ניסיון לישראל אם **ילך בתורתי** אחר סילוק ההרהור מלפניו על ידי המן. וזה אפילו בזמן הזה, שהחומר עכור. שהתורה תאיר, ותזכך החומר, ומקיימו. וכל שכן בתחיית המתים, או אפילו בימות המשיח, שהוא בשלהי אלף הששי. והוא אומרו, **והיה ביום הששי וכו' והיה משנה.** שהוא, כי מעתה יראו רמז מזה אל התורה בזמן הזה, ובעתיד. כי כאשר המן זן את הנפש, ומכלכל אגבה את הגוף. כן גם איכות התורה עתה. וכאשר על ידי הכנת קדושת שבת, שבא ביום הששי בערב יום, הנפש יתירה, יעדיף המן לזון גם החומר **לחם משנה.** כן באלף הששי, שהוא ערב אלף השביעי, שכלו שבת, יהיה לאיכות התורה המתפשט בגוף, פי שנים על מה שהוא עתה. ומה גם באלף השביעי. כי ענין המן, הוא דוגמא אל התורה, בכל הזמנים, כמדובר, להחיות הנפש והגוף עמה. כי יעלה עמה ולא ירד.

עוד יתכן על דרך זה באומרו לכם לחם וכו'. לומר, לכם בני ישראל שנפשותיכם קדושות, יהיה **לחם מן השמים.** אך לא לאומות כי אילו גוי מ"ה היה אוכל מן, לא היה מתפרנס ומתקיים בו, כי נפשו לא מטוהרה היא. ולא יזין על ידי קדושה, לא נפש ולא גוף, עד יאכל לחם מן הארץ. ושאר הכתוב כנזכר.

עוד יתכן, כי תחילת מעשיו יתברך עמנו, אחרי צאתנו ממצרים להיות לנו לאלוהים, ושנהיה לו לעם סגולה. רצה לקדשנו גופנו ונפשנו, על ידי תורה מן השמים, ושפע רוחני בכל התפשטות הנפש, אשר ברמ"ח איברים מרמ"ח מצות. ולגופים, שגם הלחם אשר נאכל לקיים גוויתנו ואדמתנו, יהיה רוחני, לזככנו. ושיהיה כל ישע וכל חפץ כל איש ישראל עסוק בתורה בהתבודדות עצום ורב. וימן לנו המלך הקדוש דגן שמים יום יום, לבל נטרד בבקשת לחם בתינו רגע כממריה. למען נזכה ונחיה חיי עולם, ותבולע המוות לנצח. ומה גם בקבלת התורה עוד מעט, ויהיה להם חירות משעבוד ומלאך המוות ומיצר הרע. ועל כן, רצה יתברך לסקל מאבן נגף, ומצור מכשול דרך עמו, בל יכשלו באחד משרשי ועקרי אש דת למו. ולהעמידנו על האמת בכל העמודים אשר התורה נבנה עליהם. ושלא נצטרך לעמוד על אמיתת עיקרי הדת על פי השגת דעתנו הקצרה. כי מי יעמוד בסוד ה' כפי שכלו הקצר, כי הוא חרש מחרשי אדמה.

והנה במספר עקרי הדת אין דעת חכמי אומתנו שווה, יש יאמר כי על שלשה דברים האמת עומד. ויש מוסיפים במספרם. והנה אשר גבלו ראשונים חכמי דורותינו אשר קדמונו. הלא הוא, אשר הסכימו לדעת ה**רמב"ם** ז"ל שהעמידם על שלשה עשר. והנה הנם במספרם, עם שנשנה סדום בקצת מהם מאשר סידרם הוא ז"ל במקומם.

א. להאמין **מציאות הבורא** וכו'.

ב. יחוד ה'. שנאמין שזה שהוא סבת הסבות - אחד הוא כו'.

ג. שלילת הגשמות.

ד. תחיית המתים.

ה. ימות המשיח.

ו. כי הוא השם יתברך יודע מעשיהם של בני אדם ואינו מעלים עיניו מהם. לא כדעת האומר עזב ה' את הארץ וכו'.

ז. כי הוא השם יתברך **נותן שכר** למי שעושה מצות התורה, **ויעניש** למי שעובר וכו'.

ח. תורה מן השמים כולה קדושה וטהורה.

ט. ההעתק. והוא, כי **התורה** מועתקת **מאתו יתברך** לא מזולתו. וממנה **אין לגרוע ועליה אין להוסיף.**

י. היותו קדמון שהוא חידש העולם.

יא. שאליו יתברך הוא ראוי לעבוד וכו' ולעשות מצותיו. ושלא יעשו כזה למי שהוא תחתיו במציאות, מן המלאכים והכוכבים והיסודות.

יב. נבואה.

יג. נבואת משה רבנו ע"ה גדולה, שהוא אביהם של נביאים.

ואחשבה, כי אבינו מלכנו המלמדנו להועיל. בהחילנו לחסות תחת כנפיו, חש פן נמוט מעיקרי תורתו ואמונתו, ובא ויטע בלבנו שלש עשרה עיקרי הדת אלה. ויורה לעינינו אחד לאחד, לתקוע אמונתו בלבנו עולם ועד. הלא המה בשלשה כתובים האלה. והנה אין ספק כי מציאותו יתברך ואחדותו הכירו על הים, והם **השני עיקרים הראשונים.** כי עיניהם ראו ולא זר, מראת אלוהים צח ואדום, שהוא דין ורחמים כאחת. ויאמרו **זה אלי ואנוהו.** ומה גם למה שאמרו ז"ל (סוטה יא ב) כי הילדים אשר ראוהו בהניק להם דבש וחלב מצור החלמיש, והיה נדמה להם לבחור צח ואדום בהיותו מטיב להם, ובדמותו ההוא הכירוהו על הים בהכותו את מצרים על הים מאתים וחמשים מכות. אז אמרו **זה אלי וכו',** ויכירו כי ה' הוא האלוהים. כי אשר ראו מטיב להם מתחת לארץ בדבש וחלב הוא אשר ראו מכה את מצרים לעיניהם. הרי **מציאותו וייחודו,** כי ה' הוא האלוהים.

וזה מאמר הכתוב באומרו, **הנני ממטיר לכם וכו'.** לומר, הנני אשר ידעתם מציאותי וייחודי, עודני מראה לפניכם ייחודי. כי הלא **לכם אני ממטיר לחם,** מה שאין כן לזולתכם. כי אם גפרית ואש בסדום וברד למצרים. כי ה' הוא האלוהים. וזה אומרו **לכם.**

ועל השלישית, והוא **שלילת הגשמות** אמר **לחם מן השמים,** שהוא רוחני, כמפורש למעלה. שכעין יתרון אשר ללחם מן הארץ, על הארץ. כן יתרון הלחם מן השמים, על השמים. על כן לא אמר מן מן השמים. ומעתה, קל וחומר הדברים, אם לחמנו לפרנס את גווייתנו, למה שהוא מאתו יתברך הוא משולל גשמות, ומה גם עתה הוא יתברך בעצמו.

וכן הרביעית, באומרו **לכם לחם מן השמים.** לומר, כי לכם שאתם כמתים ברעב, כמאמר הכתוב ויענך וירעיבך ויאכילך וכו'. וגם הם עצמם היו כמתים בעיניהם, כאומרם כי הוצאתם אותנו להמית וכו'. כי אמר, הנה כאשר בתחיה אחזיר נשמות לפגרים מתים על ידי טל מלמעלה, כן גם מעתה שאתם כמתים, אני אחיה אתכם ואקיימכם בטל רוחני היורד מן השמים. אשר לפי הטבע, מעונים ורעבים כהם, בתת להם דבר רוחני, הוא מת. הרי מעין **תחיית המתים.** כי לא בר ולחם ומזון סועד ומחיה אתכם, כי אם שכבת הטל הרוחני יורד להחיות מתים, נפש וגוף. והוא מעין תחיית המתים בטל אורות.

והחמישית, היא ימות המשיח, אמר **ולקטו.** שהוא מעין יהי פסת בר בארץ, יטיפו ההרים עסיס, שימצא מזומן בארץ שלא יצטרך רק לקוט ואכול. שהוא ענין ימות המשיח ממש.

ועל הששית והשביעית, והם ידיעתו יתברך, ושכר ועונש. אמר, **ויצא העם ולקטו.** והוא, שלא דבר לנוכח כאומרו **ממטיר לכם,** אך הוא כמו שאמרו ז"ל (יומא עה א) כי לצדיקים היה המן יורד אצלם, אך לא כן החוטאים הנקראים בשם עם, כי אם היו צריכים לצאת חוצה ללקוט. וזהו **ויצא העם ולקטו.** הרי כי הוא יתברך ממכון שבתו משגיח ויודע בין צדיק לרשע.

ונותן שכר לצדיק, להמטיר לו לחמו אצלו. ומעניש לרשע, בהטריח אותו לצאת מחוץ למחנה, הרחק מן המחנה ללקוט מזונו.

ועל השמינית, והיא תורה מן השמים. אמר **דבר יום ביומו למען אנסנו הילך בתורתי.** והוא מאמרינו למעלה, כי רצה הקדוש ברוך הוא להורות את ישראל דרכה של תורה. והוא, כי כאשר המן הוא רוחני, כי על כן נבלע באברים ובלתי יוצא מבטן אוכלו. וגם יכירו היותו רוחני, מאומרו **דבר יום ביומו.** שהוא שלא היה מוצא המרבה שני העומר לאחד, או הלוקט חצי עומר או פחות, כי אם עומר לגולגולת. שהוא מתמעט מהמרבה ומתרבה לממעט. ואין זה רק להיותו רוחני. וזהו **ולקטו דבר יום,** שלא היה לוקט רק דבר היום, הוא העומר. ועל כן, לא הייתה פרנסתו כלחם מן הארץ הזן את הגוף ומתקיימת הנפש אגבו, כי אם זן את הנפש ומתקיים הגוף. ואם כן, כאשר יראו בעיניהם זה במן הנאכל כלחם שהוא על הארץ והוא רוחני. כן לא יתמהו על התורה אשר למטה בארץ, בציוויים פשטיים, כי **מן השמים** ורוחנית היא.

ועל התשיעית, והיא **ההעתק. שעליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע.** אשר זה היה כמו זר נחשב. כי אין בכל דתות הנימוסיות, דת, שלא יוכלו להוסיף טוב מאשר בה, או כיוצא בה, וכן לגרוע. כי למה ששכל אדם עשאה וחיברה לא יבצר משגיאה באחד מהפרטים. והיה אפשר חלילה יהי כן בתורה. על כן אמר, **דבר יום ביומו.** לומר, כי הנה כאשר במן המרבה מהעומר, או הגורע ממנו היה טועה. כי לא ימצא בקרב ביתו רק עומר לגולגולת בלי פחת וייתור, למה שרצונו יתברך הוא עומר לגולגולת, וזהו **דבר יום,** שלא ילקוט המרבה או הממעיט פחות או יותר מדבר יום בלבד. כן המרבה ומוסיף או גורע מתורה ציוה לנו משה, הוא טועה וחייב מיתה. וגם זה נכלל באומרו **למען אנסנו הילך בתורתי.**

ועל העשירית, והוא היותו קדמון והוא יתברך חידש העולם. כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. אמר **והיה ביום הששי וכו' והיה משנה.** והוא, כי לראיה על מעשה בראשית הוא. כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** יא ב) אומרו ויברך אלוהים את יום השביעי ויקדש אותו, ברכו במן, וקדשו במן. שירד ביום הששי לחם משנה. ויהיה הענין, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** יא י) שבששת ימי בראשית היו נעשים בכל יום שלשה דברים. ובששי נעשו ששה. שלשה כנגד יום הששי, ושלשה כנגד יום השבת, שלא היה נברא דבר. ועל כן ברכת יום הששי כשיעור השביעי, הוא זכר לבריאת עולם. וזה יאמר ויכולו וכו' ויכל וכו', והראיה, כי ויברך אלוהים וכו', במן. שהוא הוראה על מעשה בראשית. וזה יהיה מאמרו יתברך פה, שהוא מקומו, **והיה ביום הששי וכו' והיה משנה.** שהוא מעין מעשה בראשית, שהיה משנה בששי על כל שאר הימים. וזה אומרו **הששי,** לרמוז אל יום הששי האמור במעשה בראשית. ועל כן לא אמר והיה ביום ששי.

ו וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֶרֶב וִידַעְתֶּם כִּי ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

ועל האחד עשר והשנים עשר והשלשה עשר, אמר, **ויאמר משה ואהרן ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים.** והוא, כי המה אמרו מי יתן מותנו וכו' כי הוצאתם אותנו וכו'. אמרו להם, **בערב,** שהוא **בתת ה' לכם בערב בשר, תדעו כי ה' הוציא.** כי הלא אם שאלתם פת, למה יתן לכם בשר. אלא על שאמרתם כי הייתם על סיר הבשר במצרים ואבדתם אותה הטובה,

ז וּבֹקֶר וּרְאִיתֶם אֶת-כְּבוֹד ה' בְּשָׁמְעוֹ אֶת-תְּלֻנֹּתֵיכֶם עַל-ה' וְנַחְנוּ מֶה כִּי (תַלִּינוּ) [תַלִּינוּ] עָלֵינוּ :

על כן אמר **בתת ה' לכם בשר,** הוא כאילו אומר לכם הוא יתברך, הנני נותן לכם הבשר אשר אבדתם. ואילו שלא מרצונו הייתה יציאתכם כי אם מלבנו, למה ממציא לכם אשר אמרתם שאבדתם בהוצאה. אך **וידעתם** כי הוא הוציאכם.

והנה ביציאת מצרים היה שם שידוד שר ומזל ויסודות, כמפורש למעלה באר היטב באותות אשר עשה ה' במצרים. ואם כן איפה, הרי כי **אין ראוי לעבוד כי אם לה' לבדו,** כי הוא השודד את כל הכחות נכריות. והוא **עיקר האחד עשר**. שאין לעבוד את מלאך וכוכב ויסודות, כי אם לו יתברך לבדו. והיא הנפקותא שהוציא הוא יתברך באומרו, אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך וכו', לכן לא יהיה לך וכו' ולא תעבדם וכו'. כי יוצא מזה שלא תעבוד את זולתי. כי אין ראוי לעבוד כי אם לה' אשר ראיתם גודלו ביציאת מצרים.

וגם השנים עשר, ושלשה עשר, הוא **מציאות נבואה, ונבואת משה רבנו עליו השלום.** אשר אמרו למו כי הוא יתברך היה מוציאם. ועתה אמרו **משה ואהרן ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם ממצרים,** והיא נבואתנו כי אמיתית היא, הרי **מציאות נבואה.** וגם **נבואת משה רבנו** עליו השלום, באומרו **ובקר וראיתם את כבוד ה'.** שהוא ירידת המן אשר התנבא משה שם בפניהם בהקיץ אחר תלונותם. והוא היכר יתרון נבואת משה, מה שאין כן זולתו שבחלום ידבר בו. הנה כי בשלשת הכתובים האלה. הורה באצבע אלוהים את ישראל עמו, כל שלשה עשר עיקרים באר היטב.

ו וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֶרֶב וִידַעְתֶּם כִּי ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

ז וּבֹקֶר וּרְאִיתֶם אֶת-כְּבוֹד ה' בְּשָׁמְעוֹ אֶת-תְּלֻנֹּתֵיכֶם עַל-ה' וְנַחְנוּ מֶה כִּי (תַלִּינוּ) [תַלִּינוּ] עָלֵינוּ :

ח וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּתֵת ה' לָכֶם בָּעֶרֶב בָּשָׂר לֶאֱכֹל וְלֶחֶם בַּבֹּקֶר לִשְׂבֹּעַ בִּשְׁמֹעַ ה' אֶת-תְּלֻנֹּתֵיכֶם אֲשֶׁר-אַתֶּם מַלִּינִם עָלָיו וְנַחְנוּ מֶה לֹא-עָלֵינוּ תְּלֻנֹּתֵיכֶם כִּי עַל-ה' :

ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן אֱמֹר אֶל-כָּל-עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל קִרְבוּ לִפְנֵי ה' כִּי שָׁמַע אֵת תְּלֻנֹּתֵיכֶם :

י וַיְהִי כְּדַבֵּר אַהֲרֹן אֶל-כָּל-עֲדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיִּפְנוּ אֶל-הַמִּדְבָּר וְהִנֵּה כְּבוֹד ה' נִרְאָה בֶּעָנָן :

ראוי להעיר:

למה משה ואהרן חילקו מאמרם זה אל ישראל, לשלשה חלקים.

אחד, אומרם שניהם **ערב וידעתם וכו' ובקר וראיתם וכו',** ואחר כך חזר משה לבדו ואמר **בתת ה' וכו'.** שנראה כי הוא הענין האחד. ורוב הדברים שבפסוק **ובקר וראיתם,** הם בפסוק שאחריו מפי משה לבדו. ואחר כך חזר לומר להם על ידי אהרן לבדו **קרבו כו' כי שמע את תלונותיכם.**

ועוד, באומרו ובקר וראיתם את כבוד ה', אם הכוונה היא על הנראה בענן. לא נראה רק בטרם בקר, מהערב, כאומרו **ויפנו אל המדבר כו'.** ואם הוא על המן, למה כינה אותו אל **כבוד ה'.**

ועוד, כי בזה מייחס שמיעתו יתברך את תלונותיהם אל כבוד ה', ולמטה מייחסו אל **תת בערב בשר לאכול וכו'.**

ועוד, למה חזר ואמר **ונחנו** מה פעם שנית ובשינוי. כי בראשונה אמר, **כי תלינו,** ולא בשני.

ועוד, אומרו קרבו לפני ה', מה זו קריבה.

ועוד, למה לא פקד ה' עליהם חטאתם, בהראות כבודו יתברך, על התלונה לה'.

אמנם, הנה תלונת ישראל הייתה, **כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה כו'.** והנה בתלונותם אלו אפשר להקל מאשמתם, ולומר, כי בכל לבם טעו וחשבו כי לא ה' ציוה, רק משה ואהרן, בחשבם עשות רצון קונם הוציאום אל המדבר ההוא.

ומה גם למה שאמרו ז"ל (**מכילתא** בשלח, ויסע ר"פ א) כי כל המסעות היו מפי הגבורה אלא זאת, והיא **ויסע משה את ישראל כו',** וטעו לחשוב כן גם על הכל.

או אפשר כי ידעו האמת כי הכל היה על פי ה', ועליו יתברך הם תלונותם, אלא שבושו להוציא מפיהם תלונתם על ה', ואמרו כמתלוננים **על משה ואהרן.**

ו וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל-כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֶרֶב וִידַעְתֶּם כִּי ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

והנה משה ואהרן לא ערבו אל לבם בפתח דבריהם לדבר ולומר כי על ה' הייתה תלונותם, שעם יודעם הדבר היו מחפים האמת, כי חשו על כבודם של ישראל. על כן היחלו בחלוקה הראשונה, וקו לקו גלו להם את דעתם. וזהו אומרו, **ויאמר משה ואהרן וכו'.** לומר, הנה אם הוא שבכל לבבכם טעיתם. כי חשבתם שלא הוציא ה' אתכם, כי אם אנחנו. הנה **ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים,** כי תתחדש לכם ידיעה זו. שהוא, על ידי תת בשר לאכול

על תלונתם שחסרו בשר ביציאת מצרים, על כן נותן להם מה שאבדו על ידו. אך לא כן הוא, רק שעל ה' הייתה התלונה, והייתם מחפים מראים שעלינו הייתה. וזה יתברר **בבקר.**

ז וּבֹקֶר וּרְאִיתֶם אֶת-כְּבוֹד ה' בְּשָׁמְעוֹ אֶת-תְּלֻנֹּתֵיכֶם עַל-ה' וְנַחְנוּ מָה כִּי (תַלִּינוּ) [תַלִּינוּ] עָלֵינוּ :

כי **בקר וראיתם את כבוד ה',** שמתראה בענן לכם, שאין זה רק כמתראה ואומר הנני אני שהלינותם עלי. ואין זה רק **בשמעו** והבינו **את תלונותיכם על ה'.** כי הלא יודע תעלומות לב, והבין כי **תלונותיכם** היו **על ה'.** ויהיה אומרו **בשמעו** כד"א (בראשית כג) שמענו אדני, לשון הבנה.

ועוד, כי סברא היא, כי הנה **נחנו מה כי תלינו עלינו.** האם בידינו לתת לכם לחם. אך אין ספק כי **על ה'** הייתה **תלונותיכם,** אשר בידו לתקן. וכן הוא עושה.

ח וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בְּתֵת ה' לָכֶם בָּעֶרֶב בָּשָׂר לֶאֱכֹל וְלֶחֶם בַּבֹּקֶר לִשְׂבֹּעַ בִּשְׁמֹעַ ה' אֶת-תְּלֻנֹּתֵיכֶם אֲשֶׁר-אַתֶּם מַלִּינִם עָלָיו וְנַחְנוּ מָה לֹא-עָלֵינוּ תְּלֻנֹּתֵיכֶם כִּי עַל-ה' :

ואחרי דבריהם אלה חזר משה לדבר לבדו, ואמר **בתת ה' כו'.** והוא, כי אמר משה בלבו, היתכן, כי עד הבקר יחשבו שאין לנו ראיה ש**תלונותיכם על ה'**. על כן חזר ואמר, מה שלא גילה מתחלה מפני כבודם. ואמר, הנה **בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר,** כי היא ראיה מיד כי הוא **בשמעו את תלונותיכם** שהם **על ה'** באמת, ולא שטעיתם, וזהו אומרו **אשר אתם מלינים עליו.** והוא, כי אילו לא היו על ה' רק שטעו וחשבו כי משה ואהרן עשו מעצמם. לא היה נותן להם מידו יתברך בשר ולחם, כי אם על ידינו. כי הלא אין נס גדול מקריעת ים סוף ונעשה על ידי, ובלי מטה.

וגם לרבותינו ז"ל (שם כא ח) שכדי שלא יאמרו שמשה בלי מטה האלוהים אינו חשוב. ועל כן, אם גם עתה הייתה תלונותיכם עלינו, היה ראוי יעשה על ידי או על ידי שנינו. אך בעשותו על ידי עצמו, יורה, כי ראה כי עליו הייתה התלונה. על כן לא חש על הנוגע אלינו ליעשות על ידינו, כי אם עשה על ידי עצמו. וזהו אומרו **ויאמר משה** לא בלבד על הלחם לבדו שיתן לכם בקר תהיה הוראה כי **על ה' תלונותיכם,** כי אם בשני דברים. בין **בתת ה' לכם** בעצמו **בערב כו'.** בין בתת **בבקר** (בשר) [**לחם**], תדעו כי הוא **בשמוע ה' את תלונותיכם** שהם **על ה'.** והוא במה ש**נחנו מה,** כלומר, שנותן את הכל על ידו ואנחנו לא נשמש כלום. וזהו **ונחנו מה** שלא נעשה דבר על ידינו, כי אם על ידו. כלומר, **ונחנו מה,** האם לא בין ה' וביניכם אנו תמיד, ולמה לא עשה על ידינו. אך זה הוראה כי **לא עלינו תלונותיכם כי על ה',** ועל כן עשה בעצמו. וזהו שחזר ואמר פעם שנית **ונחנו מה כו'.**

וגם היה משה האומר ענין זה, כי הוא אשר יערב אל לבו לומר, שאם הוא על כבודו היה עושה על ידו. כאשר היה בקריעת הים, שעל שהיו אומרים כי לולא המטה לא היה נחשב, ציוה לו הקדוש ברוך הוא יסיר המטה ויעשה בידו, כמו שאמרו ז"ל.

ועוד כיוון, באומרו **בערב בשר ולחם בבקר**. שלמה ייחד הלילה לבשר, והיום ללחם. אך אין זה, כי אם לרמוז להם, כי מה שהיה להם בשר במצרים היה ערב וחשך, והלחם לבדו שיש להם עתה הוא אור ויום. כי שם היה להם טומאה וחשך גיהינום, ועתה אור עולם הבא וקדושה.

ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן אֱמֹר אֶל-כָּל-עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל קְרְבוּ לִפְנֵי ה' כִּי שָׁמַע אֵת תְּלֻנֹּתֵיכֶם :

והנה, בראותו יתברך, כי היה משה ממהר להביא ראיה שעל ה' התלוננו, מעתה. אפילו מ**תת ה' בשר בערב,** בטרם יראה כבוד ה' בבקר, שהיא הראיה העצמית. על כן מה עשה הוא יתברך, גזרה חכמתו לבלתי המתין עד הבקר מהראות כבוד ה'. כי אם מיד יגלה אזן משה. על כן מה עשה משה, אמר, אם לא אומר להם שעתה יראה כבוד ה', יאמרו שטעיתי בנבואתי באמרי **ובקר וראיתם כו'.** ואם אומר להם טרם הראותו, הלא יאמרו כי אנכי הסבותי להכעיסם, כי התרזתי נגדם לאמר, כי מעתה היה נראה כי על ה' הייתה תלונותם, ועל כן מיד **כבוד ה'** בא, להראות כי היה בכעס עימהם, ועתה להקהות שניהם אני בא לבשרם בדבר. על כן אמר לאהרן שיאמר **קרבו לפני ה'** בתשובה, כי חלאת עונותיכם תבדיל. וטוב טוב טרם תתראה תתקנו בתשובה, כי לפני ה' אתם. כי כבודו הנה בא לפניכם להורות שהכעסתם אותו. על כן קרבו והרהרו תשובה ותתקרבו, **כי שמע את תלונותיכם** שעליו המה.

י וַיְהִי כְּדַבֵּר אַהֲרֹן אֶל-כָּל-עֲדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיִּפְנוּ אֶל-הַמִּדְבָּר וְהִנֵּה כְּבוֹד ה' נִרְאָה בֶּעָנָן :

וכן היה כי **כדבר אהרן כו' ויפנו אל המדבר והנה כבוד כו'.** ואם נדקדק לשון **ויהי,** שהוא צרה. יאמר, הנה משה אמר קרבו שיעשו תשובה ויתקרבו, כי רחקו באשמתם. ואומר הכתוב **וי** היה, שלא היה פנאי לשוב בעצם. כי הנה **כדבר אהרן כו' והנה כבוד ה' נראה כו'.** ועם כל זה לא קצף עליהם ה' קצף על תלונותם על ה'. כי הועיל הרהור התשובה בצד מה להשיב חמה.

יא וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵּאמֹר :

יב שָׁמַעְתִּי אֶת-תְּלוּנֹּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דַּבֵּר אֲלֵהֶם לֵאמֹר בֵּין הָעַרְבַּיִם תֹּאכְלוּ בָשָׂר וּבַבֹּקֶר תִּשְׂבְּעוּ-לָחֶם וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם :

יג וַיְהִי בָעֶרֶב וַתַּעַל הַשְּׂלָו וַתְּכַס אֶת-הַמַּחֲנֶה וּבַבֹּקֶר הָיְתָה שִׁכְבַת הַטָּל סָבִיב לַמַּחֲנֶה :

יד וַתַּעַל שִׁכְבַת הַטָּל וְהִנֵּה עַל-פְּנֵי הַמִּדְבָּר דַּק מְחֻסְפָּס דַּק כַּכְּפֹר עַל-הָאָרֶץ :

טו וַיִּרְאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-אָחִיו מָן הוּא כִּי לֹא יָדְעוּ מַה-הוּא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם הוּא הַלֶּחֶם אֲשֶׁר נָתַן ה' לָכֶם לְאָכְלָה :

טז זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לִקְטוּ מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אָכְלוֹ עֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת מִסְפַּר נַפְשֹׁתֵיכֶם אִישׁ לַאֲשֶׁר בְּאָהֳלוֹ תִּקָּחוּ :

יז וַיַּעֲשׂוּ-כֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּלְקְטוּ הַמַּרְבֶּה וְהַמַּמְעִיט :

יח וַיְּמַדּוּ בָעֹמֶר וְלֹא הֶעְדִּיף הַמַּרְבֶּה וְהַמַּמְעִיט לֹא הֶחְסִיר אִישׁ לְפִי-אָכְלוֹ לָקָטוּ :

יט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם אִישׁ אַל-יוֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד-בֹּקֶר :

כ וְלֹא-שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה וַיּוֹתִרוּ אֲנָשִׁים מִמֶּנּוּ עַד-בֹּקֶר וַיָּרֶם תּוֹלָעִים וַיִּבְאַשׁ וַיִּקְצֹף עֲלֵהֶם מֹשֶׁה :

כא וַיִּלְקְטוּ אֹתוֹ בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר אִישׁ כְּפִי אָכְלוֹ וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ וְנָמָס :

כב וַיְהִי בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לָקְטוּ לֶחֶם מִשְׁנֶה שְׁנֵי הָעֹמֶר לְאֶחָד וַיָּבֹאוּ כָּל-נְשִׂיאֵי הָעֵדָה וַיַּגִּידוּ לְמֹשֶׁה :

כג וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' שַׁבָּתוֹן שַׁבַּת-קֹדֶשׁ לה' מָחָר אֵת אֲשֶׁר-תֹּאפוּ אֵפוּ וְאֵת אֲשֶׁר-תְּבַשְּׁלוּ בַּשֵּׁלוּ וְאֵת כָּל-הָעֹדֵף הַנִּיחוּ לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד-הַבֹּקֶר :

כד וַיַּנִּיחוּ אֹתוֹ עַד-הַבֹּקֶר כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה וְלֹא הִבְאִישׁ וְרִמָּה לֹא-הָיְתָה בּוֹ :

כה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אִכְלֻהוּ הַיּוֹם כִּי-שַׁבָּת הַיּוֹם לה' הַיּוֹם לֹא תִמְצָאֻהוּ בַּשָּׂדֶה :

כו שֵׁשֶׁת יָמִים תִּלְקְטֻהוּ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לֹא יִהְיֶה-בּוֹ :

כז וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יָצְאוּ מִן-הָעָם לִלְקֹט וְלֹא מָצָאוּ :

ראוי לשים לב:

א. מה חידש באומרו **שמעתי כו'.**

ב. אומרו דבר אליהם לאמר, כי אומרו **לאמר** בלתי מובן, כי אינו לאמר לזולת. והנה על זה אפשר לומר, כי להיות שמשה על דבר כבוד אלוהים התריס כנגדם, לאמר להם זה פעמים כי על ה' היו מלינים וקמים נגדו, ומראים שעל משה ואהרן היו מלינים. עתה אמר הוא יתברך, הנה **שמעתי את תלונות בני ישראל** כי עלי היו, כדבריך. אך אל תקניטם בכעס, כי אם שמאל דוחה וימין מקרבת. וזהו אומרו **דבר אליהם לאמר.** כלומר, דבר אליהם ענין דבור וקושי, כדי לאמר שהוא לשון חיבה, שהוא לשון אמירה.

ופירש ואמר, **בין הערבים כו' וידעתם** בזה **כי אני ה' אלוהיכם.** שאלמלא זה הייתם לוקים על הדבר. אך תחת הרע אתכם אני מאכילכם. לכן דעו כי הבטתי אל היותי בעל הרחמים אלוהיכם. כי בזה יש קושי בתוך הענין. וחותם בהוראת חיבה, באומרו **דבר לאמר.** לבל יקוצו. רק שמאל דוחה וימין מקרבת.

ועל פי דרכו כיוון כי לעומת אומרם כי היו במצרים על סיר הבשר ואוכלים לחם לשובע. אמר, הנה זה טוב לכם ש**תאכלו** ממש **בשר**, ולא שבת על הסיר. וגם כי **תשבעו לחם,** לא למלא תאוות הבשר כאומרם **באכלנו לחם לשובע.** ושבעים לחם, אך שהיו מתאווים לאכול בשר

ולא יכולו, והיו על הסיר לקבל הריח, ועל הריח היו מרבים לאכול לחם למען שובע הבשר, וזהו אומרו **לשובע.**

אך עתה **תשבעו לחם** מחמת עצמו. ובזה **וידעתם כי אני ה',** עודני ברחמים עליכם, גם בעת הדין. אני רחום בדין. וזהו **וידעתם כי אני ה' אלוהיכם.** זהו מה שאפשר לומר בשתי הערות הנזכרות. אך הנה זולת השתי הערות שהערנו יש ויש עוד שראוי לשית לב בענין הכתובים.

קושיא שלישית, והוא, שנותו יתברך ממאמרו למעלה באומרו **הנני ממטיר לכם כו' והיה ביום הששי וכו',** ועתה הניח כל הנוסח ההוא ולא אמר דבר, אלא **דבר אליהם לאמר בין הערבים כו' ובבקר כו'.** והעלים כל מאמרו למעלה. ואפילו לא אמר שהיה **לחם מן השמים,** רק **תשבעו לחם.**

וגם לא אמר ש**יצאו וילקטו דבר יום ביומו.** כי אם את הכל השמיט, ואחר כך אמר מעין הענין בין הדבקים אחרי הדברים, כלאחר יד, על אומרם **מן הוא,** שהשיב להם **הוא הלחם כו'.**

ד. אומרו מן הוא כי לא ידעו מה הוא, איך לא ידעו מה הוא, אם קוראים אותו בשמו.

ה. מה השיב להם **הוא הלחם כו',** כי אומרו **אשר נתן כו'** עד סוף הפסוק הוא מיותר.

ו. כי קשיא דידיה אדידיה תחילה אומר **איש לפי אכלו,** נראה כי לא יקחו בשווה כי אם **איש לפי אכלו** ואחר כך אומר **מספר נפשותיכם.**

ז. אומרו איש לאשר באהלו תקחו, היתכן שלא יקח איש לאשר באהלו הסמוכים על שולחנו. ואם אינן סמוכים מה לזולתו עליו.

ח. אומרו ויעשו כן כו', המרבה והממעיט, כי איך יאמר **ויעשו כן,** אם לא לקחו בשווה במספר נפשות, כי אם **המרבה והממעיט.**

ט. אומרו איש לפי אכלו לקטו, הוא מיותר, שבכלל אומרו **לא העדיף המרבה** הוא.

י. למה ציוה לנו משה **איש אל יותיר ממנו עד בקר.** יותר טוב היה להניחם, ומעצמם ימנעו בראות שיבאיש פעם אחת.

יא. אומרו וירום תולעים ויבאש, היה לו לומר ויבאש וירום תולעים.

יב. למה חזר ואמר **וילקטו אותו בבקר בבקר איש כפי אכלו,** הרי נאמר. ולא היה ראוי לומר כי אם שאחר הלקיטה **חם השמש ונמס.**

יג. למה המתין משה מלומר להם צוויו יתברך והיה ביום הששי והכינו כו', עד יבאו ויגידו נשיאי העדה למשה יתרון העומר לאחד.

יד. אומרו הוא אשר דבר ה' שבתון כו', היכן דבר כך.

טו. אומרו את אשר תאפו אפו. למה כפל האפיה והבישול.

וגם אומרו את שלשה פעמים, מה בא לרבות.

טז. אומרו ויניחו אותו כאשר ציוה משה, כי אומרו כאשר ציוה משה הוא מיותר.

ולא עוד אלא שנראה שאם לא היה מצווה לא היו מניחים, והלא מאליהם היה ראוי להניח בראותם שני עומרים לאחד.

ואם הוא שלהיותם מניחים בצוויו ועל כן לא הבאיש, הלא מבלי יצווה לא היה מבאיש, כי לא על חנם נתן להם ה' לחם משנה להניח לשבת.

ואם הוא שהניחו העודף למשמרת, לא היה ציווי, רק בחירה אם יעדיף מהאפיה והבישול כו'.

יז. היתכן שהיה אפשר להבאיש אחר שנצטוו על כך, שאמר **ולא הבאיש כו'.**

יח. אומרו היום לא תמצאוהו, כי הרי נאמר למעלה.

יט. אומרו ששת ימים תלקוטוהו, מה חידש להם בזה.

כ. אומרו וביום השביעי שבת לא יהיה בו, שהרי נאמר זה פעמים.

אמנם, הנה חמשה דברים דבר הוא יתברך למשה לאמר:

א. ש**יתן לחם** לישראל.

ב. שיהיה **מן השמים** שהוא רוחני.

ג. שיהיה **דבר יום ביומו.** כי לא ילקוט איש יותר מדבר יום בלבד, כי לא ימצא יותר המרבה.

ד. שלא ימטיר יום אחד לחדש, או לשנה, ואפילו ליומים, **רק ביומו.** ולא יוכל איש לאכול מחר מאשר ימטיר היום.

ה. שלא ימטיר בשבת כלל, אלא יהיה **לחם משנה מיום הששי.** ומהראוי היה יסדרם משה לפני בני ישראל כמאמרו יתברך צו לצו.

אך מה עשה הוא יתברך, אמר למשה, הנה **שמעתי את תלונות בני ישראל,** שהם קלים להתלונן. לכן מהחמשה דברים אשר אמרתי לך לא תאמר אותם כאחת, בל יהיה להם פתחון פה להתלונן. כי אם **דבר אליהם לאמר,** כלומר, דבר אליהם קצת, והניח, **לאמר** אחר כך קצת, למען ישמעו קו לקו. והוא, כי מהחמשה דברים, לא תאמר להם קודם ראותם הלחם, כי אם הדבר הראשון. והוא, **בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם.**

ולא שידעו מעתה שהוא **מן השמים** רוחני, ולא שאר דברים. והוא כי אם יאמרו להם מעתה שהוא רוחני **מן השמים,** הלא יאמרו, מה יושיענו דבר רוחני לזון גופנו החומרי, הלא נתעלף ותהיה נפשנו יבשה וקצה בלחם הקלוקל.

ועל השלישית יאמרו, אוי לנו, כי טרם יבוא יאמרו לנו שנביא הרבה, והנה מעט. שאם נלקוט מאכל חדש לא נמצא כי אם ספוק יום בלבד.

ועל הרביעית יאמרו, או מי יחיה וחייו תלויים מנגד, אם ירד המן מחר, אם אין.

ועל החמישית יאמרו, הנה מעתה תבשרנו שיום שבת יחסר לחמנו. וגם שנתעצב אל לבנו ביום השבת מדאגה מדבר, אם יחדל ה' מהמטיר להם עוד מן.

ועל כן אמר, הנה עד כה לא ידעו רק מציאות **לחם בבקר.** ואני אספרה להם הארבעה דברים אחרים מעט מעט קו לקו.

ראשונה אומר להם שהוא רוחני. ועדיין יחשבו שיוכלו לאצור ממנו לשנה או לשנתיים. וגם זה, עד שיראוהו, שיבטח לבם יותר מטרם ראותם דבר.

ואחר כך אודיעם שלא יהיה להם רק **דבר יום.**

ואפשר עדיין יחשבו שאם ימעט מהבית מזון מחר לא ימעט מהשדה.

ואחרי כן אומר להם שגם בשדה איננו כי אם יבא יום יום.

ועדיין יחשבו שלא יבצר יום מבלתי רדת מן.

ואחר כך אודיעם כי ביום שבת לא יהיה כלל.

ועוד התחכם לעשות, שלא היה מודיע הדבר, רק על ידי מעשה היו רואים, והוא נותן להם טעם לתמיהתם. לבל הגדיל התפעלות, רק כנאמר מאליו כלאחר יד.

טו וַיִּרְאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-אָחִיו מָן הוּא כִּי לֹא יָדְעוּ מַה-הוּא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם הוּא הַלֶּחֶם אֲשֶׁר נָתַן ה' לָכֶם לְאָכְלָה :

ועל כן, **להודיעם הדבר השני** שהוא **היותו רוחני.** המתין עד שהמה ראו כן תמהו, **ויאמרו איש אל אחיו מן הוא.** כלומר, אוי לנו, כי זה הדבר רוחני **מן הוא,** לחם אבירים שמלאכי השרת נהנים ממנו, ומה יפרנסנו זה. על כן עשה בחכמה והשיב בדרך שישארו הם חייבים להודות לה'. ואמר, **הוא הלחם אשר נתן כו'.** לומר, ראו עתה יתרונכם, כי כמלאכי השרת אתם לפניו יתברך. כי הלא אם האומות יאכלו מזה הלחם לא יכלכלם, כי רוחני הוא. אך לכם, למה שאתם קדושים, ניתן **לאכלה.** וזה למתנה מאתו יתברך תחשב לכם. וזהו אומרו לשון נתינה כאומרו **נתן כו'.** ואין זה כי אם שתזון נפשכם, ואגבה גופכם גם הוא. כמדובר למעלה. הרי באופן זה ניצול מתלונה אחת האפשרית על הדבר השני.

טז זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לִקְטוּ מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֲכָלוֹ עֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת מִסְפַּר נַפְשֹׁתֵיכֶם אִישׁ לַאֲשֶׁר בְּאָהֳלוֹ תִּקָּחוּ :

ועל השלישית, שלא יהיה להם כי אם אפילו לחם יומיים כי אם **דבר יום ביומו** בלבד. כי בזה יתחמץ לבבם באומרם, האם יהיו חיינו תלויים מנגד, שלא יהיה לנו פת בסלנו לימים או עשור. על כן עשה בחכמה ויעש כמראה להם נפלאות אל. איך היה מזון רוחני מכלכל הנפש בעצם והגוף במקרה, היפך לחם מן הארץ שמכלכל הגוף בעצם ונפשו בו במקרה. ויאמר להם **זה הדבר אשר צוה ה' לקטו ממנו איש לפי אכלו,** מי שהוא בעיניו ראוי לאכול שנים ושלשה עומרים ילקטם. ואשר חצי או רביע גם כן ילקוט לפי אכלו. באופן, ימצא בבית אחד, כמה עומרים יתרים על עומר לגולגולת. ובבית אחר, פחות משיעור זה. והנני מודיעכם כי יהיה **עומר לגולגולת** בלבד כשימדד. וזהו **לקטו איש לפי אכלו,** אך לא יהיה לכם רק **עומר לגולגולת.**

והטעם הוא, שהוא **מספר נפשותיכם,** כי הנפש היא הנזונת בעצם. ועל כן, למה שנפש האוכל הרבה מלחם הארץ ונפש האוכל מעט, אחת הנה. על כן שיעורם שווה. ועל כן אינו תלוי ברב או במעט, כדבר הגשמי הנאכל לאיש חומרי שלא ישתוו במאכלם. כי מה שהחומר מתפרנס אגב הנפש שהיא העיקר הוא בלתי נחשב.

ועוד הוסיף ואמר, איש לאשר באהלו. שהוא לכל הנמצא **באהלו** אפילו תינוק בן יומו, או עובר עם שמדדי אמו יונק, יושפע מעומר זה על ידו. והוא, כי למה שהוא מזון הנפש. כנפש הגדול, וכנפש הקטון, אחת הנה, כאמור. וכמו שאמרו ז"ל (יומא עה א) (שהמקדש אשה ספק קרוב לה כו' היה ניכר). וכן בן תשע לראשון כו'. הנה בזה התחכם שבא ועשה עצמו כמשבח את איכות המן, ומאליהם יבינו כי לא יהיה להם מיום לחברו דבר, כי גם המרבה לא יעדיף על העומר.

יז וַיַּעֲשׂוּ-כֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּלְקְטוּ הַמַּרְבֶּה וְהַמַּמְעִיט :

והמה בשום שכל והבין בעוצם הפלא הנראה לעין, לא שתו לב אל בלתי היות להם מיום לחברו. ויבוקש הדבר וימצא. כי **ויעשו כן בני ישראל,** ש**לקטו איש לפי אכלו** ולא במידת עומר, באופן שהיו מרבים והיו ממעטים מהעומר. וזהו **וילקטו המרבה והממעיט.** שלקטו איש לפי אכלו מלחם הארץ.

יח וַיָּמֹדוּ בָעֹמֶר וְלֹא הֶעְדִּיף הַמַּרְבֶּה וְהַמַּמְעִיט לֹא הֶחְסִיר אִישׁ לְפִי-אָכְלוֹ לָקָטוּ :

ואחר כך **וימדו כו' ולא העדיף,** עם היות ש**איש לפי אכלו לקטו.** וזהו שחזר ואמר **איש לפי אכלו לקטו.** לומר, שעם שלקטו כשיעור אכלם, עם כל זה לא מצאו להם כן, רק עומר לגולגולת במספר נפשות אם מעט ואם הרבה יאכל.

וזה מוסר גדול למתלהבים להרבות בסחורה ולמעט בישיבה, כי בזה יעלה על רוחו כי לא יעדיף המרבה, ואשר יהפך וימעט בסחורה לעסוק בתורה לא ימעיט מטרף ביתו, כי זה וזה יתקיים בידו. והוא מה שאמרו ז"ל (ברכות לה ב) ראשונים עשו תורתם קבע ומלאכתם עראי, זה וזה נתקיים בידם. אחרונים עשו מלאכתם קבע ותורתם עראי, זה וזה לא נתקיים בידם. וזה אפשר דרך רמז נרמז בכתוב זולת פשוטו כמדובר. כי כן יראו לעיתים, כי לא יעדיף המרבה בעסק ומזון העולם הזה, ולא החסיר הממעיט, כי בזה היו שווים. ואם תראה שלא יהיו שווים, הוא, כי **איש לפי אכלו** הקצוב לו מראש השנה לקטו, בין ירבה בעסק בין ימעיט. באופן שיבערו ויכסלו היגעים להעשיר.

יט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם אִישׁ אַל-יוֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד-בֹּקֶר :

ונחזור אל הענין, והוא, כי אחר השמיע משה הדבר השלישי ובא להודיע **הרביעי.**

והוא, שלא יהיה מן רק לבקרים בלבד, ושיהיו עיניהם תלויות יום יום למטר לחם שמים אם יבוא ואם יחדל. לא רצה לאמר להם בפירוש, פן יקוצו. באומרם, הלא מזון כמה ימים היה לנו בצאתנו ממצרים ונרעב ללחם כתומו, ומה נעשה עתה כי נצר צרת מחר יום יום, ובערב נאמר מי יתן בקר. על כן עשה כמזהירם במעלת הביטחון, ואמר, **איש אל יותיר ממנו עד בקר.** כלומר, **עד בקר** שראוי להתחדש מטר מן מן השמים.

כ וְלֹא-שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה וַיּוֹתְרוּ אֲנָשִׁים מִמֶּנּוּ עַד-בֹּקֶר וַיָּרֻם תּוֹלָעִים וַיִּבְאַשׁ וַיִּקְצֹף עֲלֵהֶם מֹשֶׁה :

ויקצוף על הבלתי עושה כן, למען לא יערב איש אל לבו לדבר דבר ולהתלונן כי לגוי יחשבוהו בלתי בוטח בה'. וה' עשה לבלתי יטמין הבלתי בוטח את המן שהניח, במה ששינה הטבע, תחילה נעשו **התולעים** ואחר כך **ויבאש.** שבבואו להטמין, בהרגיש באוש מחנהו, כבר נתפשטו ונראו התולעים יוצאים מאהלו.

כא וַיִּלְקְטוּ אֹתוֹ בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר אִישׁ כְּפִי אֲכָלוֹ וְחַם הַשֶּׁמֶשׁ וְנָמָס :

וסיפר הכתוב כי עם שלא הניחו יותר, בראותם ש**וירם תולעים ויבאש.** עם כל זה, לא נמנעו מללקוט יותר מעומר, עם יודעם שלא העדיף המרבה. וזהו אומרו אחר כך **וילקטו אותו בבקר בבקר איש כפי אכלו.** שהוא כפי טבעו לאכול. ואשר לא טוב עשו, שהיה להם ללקוט פחות מעומר. כי הלא אחר כך לא יחסיר הממעיט. או לפחות ללקוט עומר לגולגולת בלבד.

[מצוות השבת]

כב וַיְהִי בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לָקְטוּ לֶחֶם מִשְׁנֶה שְׁנֵי הָעֹמֶר לָאֶחָד וַיָּבֹאוּ כָּל-נְשִׂיאֵי הָעֵדָה וַיַּגִּידוּ לְמֹשֶׁה :

אך הדבר הרביעי, שיהיה יום בלי המטר מן, לא ערב לבו לאומרו עד בא הדבר מאליו. שיראו **לחם משנה** בששי **ויבואו** לבקש טעם לדבר. וכן היה, כי ביום הששי לקטו לחם משנה, וראו **שני העומר** בשווה **לאחד.** ולא אמר שני עומרים לאחד, לומר, כי אפילו לא היו לוקטים אלא עומר אחד כמנהגם בלבד, היה נעשה שנים. וזהו **שני העומר,** כלומר, שנים היה נעשה העומר יחידי **לאחד,** כי היה מתברך. והוא כמאמר רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** יא ב) ברכו במן. ואז **ויבואו כל נשיאי העדה ויגידו למשה.**

כג וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' שַׁבָּתוֹן שַׁבַּת-קֹדֶשׁ לה' מָחָר אֵת אֲשֶׁר-תֹּאפוּ אֵפוּ וְאֵת אֲשֶׁר-תְּבַשְּׁלוּ בַּשֵּׁלוּ וְאֵת כָּל-הָעֹדֵף הַנִּיחוּ לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד-הַבֹּקֶר :

ואף גם אז לא גלה ביום הששי שמחר לא ימצאוהו בשדה, פן ידאגו שמה שלקטו היום יבאיש בהשאירם למחר, ויצרו בצרת מחר, פן ירעבו ללחם, כי לא ימטיר ולא יתקיים של היום. על כן

התחכם והתחיל להזהירם בקדושת השבת ואמר, **שבתון וכו'.** ועל כן **את אשר תאפו אפו** היום, ולא תשאירו לאפות או לבשל מחר כי המלאכה אסורה בו.

וזאת עשו, בל תאפו או תבשלו הכל היום, עד בלתי השאיר כלום. פן יעלה על רוחכם, כי מה שמתקיים ובלתי מבאיש למחר, הוא, כי האפיה או הבישול מקיימו. כי אם, **ואת העודף הניחו** לכם בלי אפיה ובשול **למשמרת עד הבקר.** כלומר, שתראו כי קדושת היום מקיימו. וגם שברמז המשכיל יבין כי לא ימטיר מחר. לא פירש להם הדבר, פן ידאגו וילונו מעתה, והניח הדבר היולי. והיה אפשר להם להבין, כי עם שלא יעדר מהמטיר מן בבקר, רצה הקדוש ברוך הוא להראות להם קדושת השבת, באופן לא יכנסו בשבת בדאגה בחושבם אולי יבאיש ויחסר לחמם למחר, כי לא ימטיר ה' בו.

כד וַיַּנִּיחוּ אֹתוֹ עַד-הַבֹּקֶר כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה וְלֹא הִבְאִישׁ וְרִמָּה לֹא-הָיְתָה בּוֹ :

והגיד הכתוב כי **ויניחו אותו עד הבקר.** לא שחשבו בודאי שלא ימטיר ושמרו כדי לאכול, רק לעשות **כאשר ציוה משה,** ולא לבלתי ירעבו על חסרון מטר השמים. ואז בראותם ש**לא הבאיש וכו',** אז שהוסר דאגת מה נאכל ביום השביעי. אז גילה להם כלאחר יד ואמר -

כה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אִכְלֻהוּ הַיּוֹם כִּי-שַׁבָּת הַיּוֹם לה' הַיּוֹם לֹא תִמְצָאֻהוּ בַּשָּׂדֶה :

כו שֵׁשֶׁת יָמִים תִּלְקְטֻהוּ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לֹא יִהְיֶה-בּוֹ :

כז וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יָצְאוּ מִן-הָעָם לִלְקֹט וְלֹא מָצָאוּ :

ואף על פי כן לא חסרו **מן העם שיצאו ללקוט ולא מצאו.**

והנה זה הוא ענין שיעור הכתובים. ונבוא אל התכתם, אמר שבתון שבת קדש. יתכן אמר שלש קדושות, על שלש הדרגות קדושה אשר ביום השבת.

אחת, בלילה שעליה היא **סעודת הלילה.**

למעלה מזו בבקר, שעליה היא **סעודת הבקר**.

למעלה ממנה בערב, שעליה היא **סעודה השלישית.**

והוא אשר גבלו ראשונים חכמי האמת על פסוק (ישעיה נח יד) אז תתענג על ה' וכו', שדרשו שלש הדרגות שבפסוק על שלש סעודות. והוא מה שרמז אחר כך באומרו **אכלוהו היום וכו',** שאמרו רבותינו ז"ל (שבת קיז ב) כי שלש פעמים היום הם כנגד שלש סעודות. והלא כמו זר נחשב כנותו את הסעודות, לכל אחת בשם יום. אך הוא, על כי בכל אחת, היום מתעלה בהדרגה, כאילו יום אחד נעשה שלשה ימים, לפי איכות הדרגות הקדושה אשר בו למעלה לפניו יתברך כמדובר.

וטרם יפרש ענין השלש סעודות, הקדים ואמר **את אשר תאפו אפו וכו'**. והוא, כי הלא יש שלש אתין שהן רבויין. גם אפיה כפולה ובישול כפול. אך טרם יגלה ענין השלש סעודות, ראה והנה יאמרו לו, הלא בחול, לשתי סעודות של חול האכילם יתברך עומר לגולגולת, ובשבת שהם שלש סעודות גם כן עומר אחד. לזה הקדים ואמר, גם כשתמודו בעומר יום ששי לא תמצאו רק שני העומר לאחד, שהוא ליום השבת כשיעור יום הששי. דעו לכם, כי תשתלח ברכה בהכינכם לשבת. והוא, כי **את אשר תאפו וכו'.** והוא, כי הריבוי הנרמז באת, כאשר תכינו ותאפו, גם אותו הריבוי אפו. כי יורגש הריבוי ותאפו אותו. ועל דרך זה **ואת אשר תבשלו בשלו.** ועל דרך זה ואת העודף שלא תבשלו ולא תאפו גם בו תחול ברכה וריבוי. וזהו את העודף, שהוא ריבוי האת. ואחרי אומרו ענין שלשה ריבויי ברכה אלו, אמר, תדעו למה היו הריבויים אשר אמרתי לכם, הלא הוא, כי הנה יש שלש אכילות ביום זה, ויצווה ה' לכל אחד את ברכתו. ועשה את העומר שדרכו להיות לשתי סעודות שיהיה לשלש והותר.

עוד יתכן, רמז באומרו **שבתון שבת קדש לה' וכו'.** כי בא לתת טוב טעם אל שאלת השואלים, מה זה היה שהוא יתברך נותן מטר על פני ארץ בשבת, ולא המטיר מן על הארץ. והנה, אשר יפול לב אדם להשיב על זה, הלא הוא, כי אינו רק כי רצה הקדוש ברוך הוא בזה להורות הפרש, למען יכירו כי השבת אינו כיתר ימים כי קדוש הוא לה'.

ואחשבה, רמז לנו טעם זולת זה, הלא הוא, כי בשבת כל מדרגות קדושות עולות מעלה מעלה אל הסיבה הראשונה, כל דבר עולה לפי מדרגתו כנודע ליודעי חן.

והנה ידענו מ**ספר הזוהר** (פרשת בשלח דף סא ב) גדולת מעלת איכות המן כי רב מאד הוא מעולם עליון מאד, ועל כן לא יתכן יתהפך הדבר, שתחת עלות גדר בחינת שהמן משם, שאדרבה ירד למטה ויתגשם. וזה ירמוז באומרו **שבתון שבת קודש לה' מחר.** כלומר, אל תתמהו אם מצאתם עודף, כי הנה **שבתון** שהוא ל**מחר** הוא שבת שהקדש עולה **לה'**. ושיעור הכתוב, **שבתון שבת קדש** עולה **לה'** הוא יום **מחר**. ואיך מה שהוא ממקום הקדש כמוהו יורידהו ה' למטה לארץ להגשימו, למען ממוצא דבר ישכילו כי לא ימטיר ה' מן מחר, לכן **את אשר תאפו** מעתה וכו'. אלא שלא שתו לב לדבר עד המחרת שפירש להם בפירוש.

או יהיה, כי כל עולם הגלגלים עם העולם הזה שהצד השוה שבהם כי גשם המה, יחשבו לפניו יתברך כרשות אחת, שהוא רשות הרבים, עולם הפירוד. ואשר למעלה שהכל קדושה דבקה בו יתברך, יתייחס לרשות היחיד, כי כל הקדושה היא אחדות כנודע. על כן המן שהוא מקדושה עליונה שבעולם העליון, לא יורידנה יתברך אל העולם הזה. להורות כי אין מוציאין בשבת מרשות היחיד לרשות הרבים. מה שאין כן במטר שאינו מעולם העליון. וזה יאמר **שבת קדש לה' וכו'.** כלומר, **שבתון** שאתם שובתים **שבת** הוא גם **לה' מחר,** שגם הוא

שומרו. לכן **את אשר תאפו וכו', ואת העודף הניחו.** כלומר, שלא ימטיר מן, כי מעולם העליון הוא. אך בגשמים הוא כמטלטל ברשות אחד בפחות מאמה אחת, כי מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת (ישעיה ג יב).

כה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אִכְלֻהוּ הַיּוֹם כִּי-שַׁבָּת הַיּוֹם לה' הַיּוֹם לֹא תִמְצָאֻהוּ בַּשָּׂדֶה :

מלבד מה שכתבנו, יאמר, אל תצרו צרת מחר לאכול בדאגה פן גם מחר לא ימטיר כהיום, ויעלה על לבבכם להשאיר מעט למחר, אולי לא יבאיש כאשר לא הבאיש היום מששי לשביעי, אלא **אכלוהו היום.** כלומר, גם שלא הייתם מוצאים אותו מחר ראוי תאכלוהו היום, על כי **שבת היום לה',** וראוי לכבדו, ולא לאכול בצמצום. וכל שכן כי הנה היום בלבד הוא **שלא תמצאוהו בשדה.**

כו שֵׁשֶׁת יָמִים תִּלְקְטֻהוּ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לֹא יִהְיֶה-בּוֹ :

אך **ששת ימים** שאחר השבת **תלקטוהו.** ואל תאמרו הנה בשבת זה שהוא ראשון הורה לנו זה הוא יתברך, אך ביתר שבתות ימטיר. לזה אמר **וביום השביעי שבת לא יהיה בו.** כלומר, בשדה הוא שאינו מצוי, אך תמצאוהו בבית. כי עומר אחד שתקחו בששי יעשה שנים, ואחר כך הולך ומתרבה, כמפורש בריבוי האתין למעלה. וגם כן רמז באומרו **שבת לא יהיה בו,** כי בו שהוא בשדה, לא יהיה, אך יהיה בבית, כמדובר.

כז וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יָצְאוּ מִן-הָעָם לְלָקֹט וְלֹא מָצָאוּ :

וי היה ביום השביעי, כי **יצאו מן העם ללקוט,** ועברו, שיצאו חוץ לתחום. זולת קוטן האמנה.

כח וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עַד-אָנָה מֵאַנְתֶּם לִשְׁמֹר מִצְוֹתַי וְתוֹרֹתָי :

ואמר **עד אנה מאנתם וכו'.** לומר, כי למה ששבת רמז לחידוש העולם, המבטלו מזלזל באמונה, ותיפול כל התורה חלילה. ויכלול הוא יתברך בתלונתו, את משה, באומרו **עד אנה מאנתם.** יהיה, על שלא הכביד באזהרה תחילה.

כט רְאוּ כִּי-ה' נָתַן לָכֶם הַשַּׁבָּת עַל-כֵּן הוּא נֹתֵן לָכֶם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לֶחֶם יוֹמָיִם שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו אַל-יֵצֵא אִישׁ מִמְּקֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי :

על כן חזר הוא יתברך להזהיר שלא יצאו. ויתן טוב טעם שיטעמו ויראו כי כן הוא, והוא באומרו **ראו כי ה' נתן לכם השבת.** לומר, הנה היה לכם בית מנוס, באמור, האם השבת הוא זכר למעשה בראשית להורות כי ששת ימים עשה ה' את השמים ובשביעי שבת, כן המן שובת בשביעי. וכאשר ביום הששי נבראו ששה דברים, שלשה כנגד היום עצמו ככל אחד משאר הימים, ושלשה כנגד יום שבת. כן במן היה לחם משנה בששי, לעצמו ולשבת. אם כן, כמונו ככל הגוים שווים בו. כי גם חידוש העולם נוגע אל כל האומות כי כולן משתמשים ממנו.

על כן אמר, ראו עין בעין **כי ה' נתן לכם השבת, לכם** לבדכם. כי הלא על כן הוא נותן לכם **לחם יומים,** מה שאין כן לשום אומה זולתכם. ואין זה רק שנפשותיכם חלקו יתברך הנה, ועל כן השבת שהוא לה' יתייחד לכם. ואחר שכן הוא, **שבו איש תחתיו** ואל תצאו חוץ למחנה שהוא השנים עשר מיל ביום השבת. והוא, כי ישראל הם מחנה ה'.

וכאשר מחנה שכינה הם למעלה מוחלקים לארבע מחנות, שהם שלשה מלאכים במחנה אחד.

מיכאל ושני ראשים עמו על מחנה דרום.

וגבריאל ושנים עמו שהם לפאת צפון.

ועל דרך זה נוריאל וסיעתו,

ורפאל וסיעתו, שנים שנים עם כל אחד.

הרי שמחנהו יתברך שתים עשרה בחינות גבולו, ואשר חוצה להם הוא חיצוניות, שמשם היו נפשות האומות. והנה ביום הששי בערב יש לישראל לחם משנה, שבא נפש יתירה אליהם. שהוא כח יתר נאצל מאתו יתברך לכל אחד, משורש נפשו הדבקה בו יתברך. על כן **אל יצא איש ממקומו,** שהוא מהשנים עשר מיל שבמחנה ישראל, שהוא בתוך הקדושה שמעין הקדושה עליונה, לכן **אל יצא איש** אשר לחם משנה לו בנפשו, **ביום השביעי,** חוצה, שהוא לעומת מקום חיצוניות.

או שיעור הכתוב, עד אנה מאנתם לשמור מצותי וכו'.

ושמא תאמר, האם על שיצאו ללקוט יחשבו לממאנים לשמור מצות וחוקים ותורות. ואדרבה אין אדם נתפס בצער שברון מטה לחם, כי דאגו ללחם איה, כי לא המטיר היום, ולא היה להם בלתי אם לצורך היום ההוא. על כן אמר, מה שאמרתי כי בזה יראה ש**מאנתם לשמור מצותי כו'.** הוא, כי הלא ראו קל וחומר בחוש, והוא, כי הנה **ה' נתן לכם השבת,** ואין זה דרך אמונה כי אם בחוש. כי הנה על כן אני **נותן לכם לחם יומים,** כי עין בעין ראיתם בזה כי ממני הוא לכם מצות השבת, ולא בקשתי מכם רק בשב ואל תעשה שהיא **שבו איש תחתיו וכו'.** ועם כל זה עברו. ומה גם עתה שתמאנו **לשמור מצותי וכו',** שהם אמונה, ובקום עשה.

ל וַיִּשְׁבְּתוּ הָעָם בַּיּוֹם הַשְּׁבִעִי :

על כן קבלו ובושו מאתו יתברך וישבתו וכו', כלומר, שקבלו המצווה לשמה, לא על שלא מצאוהו בשדה, ולא לשבות מעמל. כי אם מה ש**וישבתו העם,** לא היה אלא להיות ביום השביעי כי קדוש הוא לה'.

[וטעמו צפיחית בדבר]

לא וַיִּקְרְאוּ בֵית-יִשְׂרָאֵל אֶת-שְׁמוֹ מָן וְהוּא כְּזֶרַע גַּד לָבָן וְטַעְמוֹ כְּצַפִּיחַת בְּדְבָשׁ :

לב וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' מְלֹא הָעֹמֶר מִמֶּנּוּ לְמִשְׁמֶרֶת לְדֹרֹתֵיכֶם לְמַעַן יִרְאוּ אֶת-הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הֶאֱכַלְתִּי אֶתְכֶם בַּמִּדְבָּר בְּהוֹצִיאִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

לג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן קַח צִנְצֶנֶת אַחַת וְתֵן-שָׁמָּה מְלֹא-הָעֹמֶר מָן וְהַנַּח אֹתוֹ לִפְנֵי ה' לְמִשְׁמֶרֶת לְדֹרֹתֵיכֶם :

לד כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶל-מֹשֶׁה וַיַּנִּיחֵהוּ אַהֲרֹן לִפְנֵי הָעֵדֻת לְמִשְׁמֶרֶת :

לה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָכְלוּ אֶת-הַמָּן אַרְבָּעִים שָׁנָה עַד-בֹּאָם אֶל-אֶרֶץ נוֹשָׁבֶת אֶת-הַמָּן אָכְלוּ עַד-בֹּאָם אֶל-קְצֵה אֶרֶץ כְּנָעַן :

לו וְהָעֹמֶר עֶשְׂרִית הָאֵיפָה הוּא :

ראוי לשית לב:

א. מה צורך בהודעה זו שקראוהו **מן.**

ב. כי הרי נודע מלמעלה שקראוהו כך, כאומרו **ויאמרו איש אל אחיו מן הוא**.

ג. אומרו בית ישראל, ולא אמר בני ישראל, כאומרו בכל מקום.

ד. למה הודיענו שהוא **כזרע גד, ושטעמו כצפיחית בדבש.**

ה. איך מתקשר לזה אומרו **ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' מלא העומר וכו'.**

ו. מה צורך שידעו ישראל את הלחם אשר האכיל הוא יתברך את ישראל במדבר.

וגם למה אמר שהיה בהוציאו אותם מארץ מצרים.

ז. כי לא בהוציאו אותם האכילם את המן בצאתם עד חמשה עשר באייר.

ח. למה ציוה את אהרן ולא שם בידו המן בצנצנת.

ט. אומרו כאשר ציוה ה', מי לא ידע כי כאשר ציוה ה' היה. וגם הוא משולל גזרה, והיה ראוי יאמר הניחו אהרן והייתה גזרה צודקת, ולא ויניחהו, שהוא כאומר ענין אחר.

י. אומרו אכלו את המן, וחוזר ואומר **את המן אכלו.**

יא. איך מתייחס אחר כך אומרו **והעומר עשירית האיפה,** אל הקודם, ולא אמרו למעלה.

וגם למה הוצרך להודיענו.

לא וַיִּקְרְאוּ בֵית-יִשְׂרָאֵל אֶת-שְׁמוֹ מָן וְהוּא כְּזֶרַע גַּד לָבָן וְטַעְמוֹ כְּצַפִּיחַת בְּדְבָשׁ :

אמנם יאמר, כי הנה המון עם קראו את העומר **מן.** והוא, כי היה דבר בלתי מתקיים כי **וחם השמש ונמס.** אמרו, כי לזה יקרא מן. כלומר, מקרה והזדמן. כי הזדמנות היה ולא דבר עצמי. כי על כן היה נמס והיה כלא היה. ועל כן, בשבוע ראשון אמרו מקרה הוא, והמקרה לא יתמיד, ונרעב ללחם איה, ותהי הדאגה בקרבם, וממנה יבואו אל התלונה. כי לא יאמינו בחייהם, שיתמיד להם המן כל ימי היותם במדבר. ולהיות כי אשר היו חכמי לב השכילו הדבר והאמת ולא יחסוהו אל הזדמנות. על כן אמר **ויקראו בית ישראל,** שהוא על המון העם, ולא נאמר בני ישראל.

ולהכזיב אותם ולהורות כי לא דבר מזדמן היה רק בהשגחה גדולה מאתו יתברך. אמר, ראו עתה כמה טענות נגלות לעיניהם להורות כי לא הטיבו אשר דברו חלילה. אחת, כי הלא **והמן כזרע גד הוא וכו'.** והוא, שכלל שלשה דברים שעליהם יחמוד איש אוכל ממיני מאכלים. והם הנאמרים על חוה בחומדה לאכול מעץ הדעת, והוא אומרו:

ותרא האשה **כי טוב העץ למאכל,**

וכי **תאוה הוא לעינים,**

ונחמד העץ להשכיל.

אלא שפה מן האחרון היחל ובראשון כלה. שאמר:

כזרע גד, שהוא כזרע גד שטבעו לחזק ולישב המוח להשכיל. וזהו כנגד ענין שנחמד להשכיל.

וכנגד **תאוה לעינים,** אמר **לבן,** והוא מאמרם ז"ל (יומא עה א) שהיה לבן כמרגליות, כאומרו ועינו כעין הבדולח, ואין תאוה לעינים גדול מזה.

וכנגד ענין **טוב למאכל,** אמר **וטעמו כצפיחת בדבש.**

והכוונה לומר, שאם היה מקרה לא היו מזדמנות שלשת הבחינות הגדולות האלה בו.

לב וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' מְלֹא הָעֹמֶר מִמֶּנּוּ לְמִשְׁמֶרֶת לְדֹרֹתֵיכֶם לְמַעַן יִרְאוּ אֶת-הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הֶאֱכַלְתִּי אֶתְכֶם בַּמִּדְבָּר בְּהוֹצִיאִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

והנה עדיין עוד טענה רביעית, להורות לעיני הכל, כי לא מקרה היה רק השגחה גדולה עד מאד. ואמרה משה. וזהו **ויאמר משה זה הדבר וכו'.** לומר, הנה דבר אחד ציוה לי ה', למען ידעו דורות עולם השגחתו יתברך על תופסי תורתו ומחזיקים בה ומשליכים ענייני העולם אחרי גווים ומאמינים בקונם שהוא יכלכלם. הלא הוא, כי **מלא העומר למשמרת לדורותיכם למען יראו את הלחם,** כלומר, הנה אמרתי לכם הוא הלחם אשר נתן ה' לכם, והנה אינו לחם בעיניכם רק דבר שהקרה ונזדמן, הנה **זה הדבר אשר צוה ה' מלא העומר וכו' למען יראו את הלחם,** כי המה יכירו כי לחם הוא, ואינו דבר עובר. ואיננו כי אם מתקיים לדורות. וידעו, כי אין מעצור לה' לזון את תופשי התורה ועושים עיקר ממנה, כי אין להם להתאונן ולומר כי אין מקומם מוכן להתפרנס ודחיקא להם שעתא, או לתלות על קוצר זכותם להתפרנס על דרך נס. כי הנה, על הראשונה, יראו, כי הנה היה זה במדבר סין מקום בלתי מוכן כמוהו. או יאמר במדבר, למה שהיה במדבר, כי שם קבלו את התורה. לרמוז כי ככה יעשה יתברך לתופסי התורה שיבטחו בה' והוא יכלכלם. כי ממכון שבתו ישגיח, מעין המן ההוא, כי הרבה פתחים למקום.

ועל השנית אמר בהוציאי אותם וכו'. לומר, שיראו שעם שהיו אז מחוסרי זכות, אך להיותם בעלי אמנה כי טענו בצקם על שכמם טרם יחמץ, ולא אמרו איה צדה לדרך ואיה מאכלים

המיוחדים לעוברות ומניקות וחולים וזקנים, או לחם במדבר אחר כלות פרוסה ממצרים, על ידי שתי אלה האכלתים הלחם הזה. כי על כן חיבבם יתברך, באומרו (ירמיה ב ב) זכרתי לך חסד נעוריך כו' לכתך אחרי במדבר. וכן באומרו אני ידעתיך במדבר בארץ תלאובות (הושע יג ה). נמצא, כי על שני עניינים אלו, על התורה, ועל האמנה, האכלתים הלחם הזה. וזהו אומרו **במדבר בהוציאי** אותם, שהוא בזמן הוציאי אותם. שהוא, על אשר הטיבו בצאתם. למען יראו וישכילו דורות עולם ויעשו כן גם המה, לפרוש מענייני העולם ולידבק בתורה ולהשליך על ה' יהבם שהוא יכלכלם. והוא מאמרם ז"ל (**תנחומא** בשלח כא) על פסוק הדור אתם ראו (ירמיה ב לא), שאמר ירמיה לדורו ראו צנצנת המן, לכן עסקו בתורה וה' יתן לכם מן, עם היותכם בלתי ראויים, רק שתאמינו בו יתברך יכלכל אתכם בשצף עסק. וסיים עניינו באומרו **ויאמר משה אל אהרן כו'. ל**ומר הנה **זה הדבר אשר צוה ה'** לשמור מן לדורות מהטעם האמור.

והנה היה די לעשות כן בסוף זמן שבתנו במדבר, או לפחות אחר היעשות אהל מועד שיונח שם למשמרת. אך עתה שאמרתם מן הוא, לדאוג, באמרכם כי מקרה הוא ולא יתמיד, אשר זה לכם בראותכם אותו דבר בלתי מתקיים. עתה אני מבין כי **זה הדבר אשר ציוה ה'.** כלומר, למה לא המתין עד סוף ימי המן, כי אם ציוה מעתה. אך אין זה רק למען תראו כי יתקיים המן ולא יבאיש ימים ושנים עם היותו מעתה, טרם היותו אהל העדות, שאין מקום לומר שארון העדות מקיימו.

לג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן קַח צִנְצֶנֶת אַחַת וְתֶן-שָׁמָּה מְלֹא-הָעֹמֶר מָן וְהַנַּח אֹתוֹ לִפְנֵי ה' לְמִשְׁמֶרֶת לְדֹרֹתֵיכֶם :

ולכן מיד **ויאמר משה אל אהרן קח כו',** שיקח מעתה, **והנח אותו לפני ה'** כשתנתן התורה. שהוא, כי אם הייתי ממתין עד יתקיים אומרו **לפני ה'.** שהוא, לכשיעשה המשכן ותשרה שם שכינה. היה אפשר לומר, שמה שלא יבאיש, הוא היותו **לפני ה',** במקום הקדוש. לזה אמר, כי מיד עשה, מאז,

לד כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶל-מֹשֶׁה וַיַּנִּיחֵהוּ אַהֲרֹן לִפְנֵי הָעֵדֻת לְמִשְׁמֶרֶת :

כאשר צוה ה' את משה. ואחר כך, כשהיה ארון העדות, **ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת.** כלומר, לא שיתקיים, כי בלי זה נתקיים. ועם שעברו כמה חדשים טרם עמידתו לפני הארון ולא הבאיש ורמה לא הייתה בו.

ומה שציוה את אהרן לשום המן, בל יאמרו שמשה שהרג את המצרי על ידי שם, גם פה עשה מה שנתקיים המן על ידו, או בזכות שהמן היה בזכות משה. על כן יאמרו, שעל היות על ידו נתקיים, מה שאין כן אהרן.

לה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָכְלוּ אֶת-הַמָּן אַרְבָּעִים שָׁנָה עַד-בֹּאָם אֶל-אֶרֶץ נוֹשָׁבֶת אֶת-הַמָּן אָכְלוּ עַד-בֹּאָם אֶל-קְצֵה אֶרֶץ כְּנָעַן :

ואין לתמוה איך לא הבאיש והוא כמות שהוא אחר יום או יומיים תוך הצנצנת, באופן יבא איש להרהר אם הוא קיים באיכותו הראשון. לזה אמר, אל תתמה, כי הלא נראה בחוש לעיני כל ישראל שנתקיים באיכותו שלשים ושמונה ימים. כי הלא ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד בואם אל ארץ נושבת הוא בערבות מואב בסילוק משה רבנו ע"ה, כי המן בזכותו היה. כי ארבעים שנה עברו ממתן תורה עד שאמר משה לישראל ולא נתן ה' לכם לב לדעת. ואמרו רבותינו ז"ל (עבודה זרה ה ב) מכאן שאין אדם יורד לסוף דעתו של רבו עד ארבעים שנה.

שנית, כי המן שלקטו ביום סילוק משה רבנו ע"ה בז' באדר שלא ירד עוד, ואיך נתקיים עד ממחרת הפסח שאכלו מעבור הארץ. הרי עיניהם ראו ולא זר כי נתקיים המן שלשים ושמונה ימים, ולא הבאיש ורמה לא הייתה בו. ואם כן ילמד סתום בצנצנת, מן המפורש לעיני הכל, שמי שקיים המן באיכותו שלשים ושמונה ימים בפרסום, הוא המקיימו בצנצנת. וזהו שחזר ואמר את המן אכלו כו'. לומר, הרי אמרתי שאכלו את המן ארבעים שנה, והלא בהסתלק משה לא ירד עוד, ושלשים ושמונה יום יחסרון מהזמן. אך הוי אומר, שאין הענין שארבעים שנה ירד יום יום, אלא שהמן שביום הסילוק, אותו אכלו עד בואם אל קצת ארץ כנען. שהוא, כדבר שנאמר (יהושע ה יא) ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח כו'. וזהו את המן אכלו מבלי שירד יום יום.

והנה, יש מהקדמונים אמרו, כי באומרו **ויאמרו איש אל אחיו מן הוא,** כיוונו אל מן הרפואי הנמצא כעת, כי מאז היה נקרא כך. ותמהו על שהיה משלשל. ועל פי הדבר ההוא, יתכן שיעור הכתובים בדרך אחרת. והוא, כי **ויקראו בית ישראל את שמו מן.** שהוא, שעלה על רוחם כי מן כזה הנמצא היה, ולא דבר השגחי. על כן אמרה תורה הנני נותן בו סימנין, לבל יתחלף הדבר. והוא אומרו, **והמן כזרע גד,** שהוא עגול כגרגיר הגד. וגם לבן ספירי. וגם טעמו **כצפיחית כו'.** כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כה ג) שהזקנים טועמים בו כצפיחית בדבש. נמצא, כי לא בכמותו ועיגולו ולא בגוונו שהוא מבהיק בלובן ולא בטעמו לא ידמה למן הרפואי.

ועוד, עשה יתברך יועמד למשמרת לדורות, למען יראו את הלחם שיראו כי לחם היה, ולא כמן המפורסם להם שהוא גשמי רפואי.

ועוד, כי הנה את המן אכלו, מה שאין כן במן הרפואי, שאי אפשר ליזון ממנו, ומה גם ארבעים שנה. והנה ראינו ש**ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה וכו'.**

או יאמר, כאשר צוה ה' את משה ויניחהו אהרן כו'. לומר, כי הנה משה לא אמר לאהרן רק שיניחהו לפני ה', ולא סיים לו מקום. אך **כאשר ציוה ה' את משה,** אף על פי שלא פירש לו משה, כן עשה אהרן. שהוא, כי **ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת,** שהסכימה דעתו לדעת המקום, כי היה שיתן אותו לפני העדות הוא ארון התורה. למען ידעו דורותיכם כי על תופסי התורה יכוון, לומר, כי מי שיעסוק בזה יאכל זה. כי אין מעצור לה' בכל זמן להמציא מן ודומה לו, למחזיקים בתורה, כמאמר ירמיהו לישראל כמדובר. ועל כן **בני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה.** שבזכות עסקם בתורה ניתן להם כל הארבעים כו', שהוא זמן שקיעת התורה בלבם. כי הוצרכו ארבעים שנה לרדת לסוף דעתו של משה בתורה. **עד בואם אל ארץ נושבת** בערבות מואב, כי שם נאמר להם כך, אלא שאת המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען שאכלו מעבור הארץ, שגם עבור ארץ ישראל, מכין לתורה, נוסף על מה דאוירא דארעא דישראל מחכים ולא הוצרך להם מן.

[מצוות המזון]

לו וְהֶעֹמֶר עֲשִׂרִית הָאֵיפָה הוּא :

ויתכן, רמז עוד ענין אחר, למה לא האכילם מן מקצה ארץ כנען ולפנים, כי אם עד קצה ארץ כנען. לזה אמר, **והעומר עשירית האיפה הוא.** והענין, כי הנה האדם נקרא איפה. כמו שאמרו ז"ל על פסוק (איוב לח ד) איפה היית ביסדי ארץ. איפה שלך היכן הייתה באדם הראשון, כי יש תלוי בראשו ויש ברגלו כו'. שהכוונה, שכל הנפשות העתידות לבוא היו באדם הראשון, כדעת רבן שמעון בן יוחאי. ואת כל אחד קורא הוא יתברך איפה. שאמר לאיוב איפה שלך היכן הייתה באדם. וידוע כי למה שנפש כל איש ישראל חלק אלוה ממעל, יש בכל נפש כח מעשרה בחינות עליונות כנודע.

והנה על ידי המן הקדוש ורוחני מאד, מתקדש החלק העליון על כולן, ומשם יתפשט איכותו בכולן. וזהו **והעומר עשירית האיפה הוא.** שהוא שיעור זה על הענין הנזכר. כי כללות כל האדם תקרא איפה שלימה, שבו עשר בחינות. **והעומר עשירית.** לכן טוב טוב הוא לחם מארץ ישראל, שיש בה עשר קדושות, כמפורש במשנה (כלים פרק א ו) שהוא לעומת ארץ העליונה, ובה עשר בחינותיה. ובתת כחה לנו, נותנת מכולן לקדש כל בחינותינו. ועל כן נצטווינו בלחם מן הארץ, טרם יאכל, לעשות בה עשר מצות בארץ ופירותיה:

לא תחרוש בשור ובחמור,

לא תזרע כלאים,

ולקט,

שכחה,

ופאה,

ותרומה,

ומעשר,

ותרומת מעשר,

ומעשר שני,

וחלה.

ועל כן בברכת המוציא עשר תיבות. וכן פסוק (תהלים קד יד) מצמיח חציר כו' להוציא לחם, בו עשר תיבות. ועל כן נשים עשר אצבעות על הפת בבואנו לבצוע ולברך. והנה דרך רמז. בענין המן רמז לנו הוא יתברך לפקוח עינים עורות, האומרים הלא בחזקנו לקחנו לנו הון ובר ולחם ומזון. והוא, כי יאמר איש כחי וחכמתי כי נבונותי הם הרהיבוני, כי בהמה שמן חלקי ומאכלי בריאה. ותהי להם הסברא הזאת לאבן נגף ולצור מכשול אל עקוד. ידיהם ולא ימישון, רגליהם ולא יהלכון, לעסוק בתורה, כי יאמרו מה נאכל. כי לא נוכל להרבות בישיבה אם לא נצבור כעפר בצר, וטוב לנו כי נעסוק בפרקמטיא ונרבה בסחורה, ואם נזכה ונחיה ונצליח, הננו ועלינו במעלות תורה ומצות. ואם ימעט הבית מהיות בר ולחם ומזון לרוב, נמשוך ידינו מהתורה, כי אם אין קמח אין תורה.

והנה יבערו ויכסלו כי המה לא ידעו מחשבות ה' כי בא ליטהר מסייעין אותו. והשם לבו לעשות תורתו קבע גם ה' יעשה את שלו. יצו את הברכה באסמיו, ויטריפנו לחם חקו, כאשר ימעט בעסק. כי אין מעצור לה'. צידה ברך יברך לאשר חשקו בתורתו ומחזיקים בה. ואשר חשבו כי טוב לגבר כי ישא ויתן עד ירבה הונו, ואז ינוח לו לעסוק בתורה, יום ולילה לא ישבות, לא ידע כי נהפוך הוא. כמאמר התנא (אבות ג יז) אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח. והוא, כי דרך אנשים לדבר ולומר מי יתן לי מלא ביתי כסף וזהב, ואשתעשע בתורת ה' חפצי לילה ויומם לא אדמה, ולא דעת ולא תבונה לאמך טוב לבטוח בה' מבטוח באדם. ואם כן אמור נאמר לאיש, מי הוא ראוי לבטוח בו יותר. אתה האיש, או אלוהי עולם ה'. הלא יענה ויאמר, חלילה להאמין כי בי ראוי לבטוח יותר ממנו. והלא נשיב לו, ואם כן איפה, איכה תרצה, יבטח בך הוא יתברך, שבהקדים לך בית והון תעסוק בתורה, ולא תקדים אתה לעסוק בה תחילה. ובטח עליו והוא יכלכלך.

והן כל אלה יפעל לאיש שוגה ופתי, השם נפשו בחיים חייתו להרבות בסחורה. העולה על רוחו כי לחמו ניתן על פי מזלו, או חכמתו וחריצותו, ולא מה' הייתה לו. ולא יבין, כי הוא יתברך זן ומפרנס לכל, ומזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה לראש השנה. ואין האדם רק כמלקט אשר הכין לו הוא יתברך. ואם כן איפה, למה ייגע להעשיר, כי לא בכח יגבר איש, וטוב לו ימעט בעסק. כי הנה לא יעדיף המרבה ולא יחסיר הממעיט, מאשר קצב לו ה'.

וזה רמז לנו הוא יתברך בפרשת המן. כי ממנו ניקח ראיה לכל מזון בני האדם. וזהו אומרו, **הנני ממטיר לכם כו'.** לומר, דעו איפה כי כל מה שתרוויחו בר ולחם ומזון בעולם הזה, אינכם

הקונים אותו, כי אם **הנני ממטיר לכם מאתי לחם מן השמים.** וכל היוצאים, ונושאים ונותנים ליזון ולקנות ממון, אינם כי אם ש**ויצא העם ולקטו** מאשר הוכן לו. ולכן זאת יעשה האיש הישראלי. אל יגע להעשיר, רק **דבר יום ביומו, למען אנסנו** בכור עוני, **אם ילך בתורתי אם לא.** כי על ידי קיימה בעוני, אצליחהו יקיימנה בעושר.

וזה שאמרתי הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה. הוא עד יום הששי של שבוע. שהוא משל אל המלאות לו ששים שנה. אך כאשר **והיה ביום הששי,** שהוא משש עד מלאת השבעים, אז **והכינו את אשר יביאו** עימהם במותם. לסדר תלמודם, ואסוף חבילות מצות ומעשים טובים. ותקן כל המעקשים למישור. וכל קלקולי פניות אשר פנה אליהם, והמר ימירם רעות בטובות, והיה משנה על אשר ילקטו תורה ומצות יום יום בעשורים הקודמים.

והענין בעצמו רמז בבואו אל הפועל, באומרו ותעל שכבת הטל והנה על פני המדבר כו'. והוא, כי הנה העולם הזה ידמה אל המדבר, שממנו מצד עצמו אין הנאה, זולתי הבא מן השמים. והצלחות וטובות העולם, ידמה אל המן השטוח עליו, ששטו העם ולקטו איש כל אשר תשיג ידו. והנה על פני המדבר דק, הוא כמין יריעה שטוחה על פני המן. ויריעה אחרת תחת המן, לקבל עליו את המן שהוא **דק ככפור על הארץ.** ללמד דעת לאדם, כי מזונו מוכן מן השמים, אלא שעונותיו הם כמסך מבדיל בינו ובין מזונו, עד יבקש מקונו ויתקן עוותו. שעל כן קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף. וכמאמרם ז"ל (קדושין פב ב) מעולם לא ראיתי ארי סבל ולא צבי קייץ ולא שועל חנווני ומתפרנסים שלא בצער, ואני מתפרנס בצער, אלא אני הוא שקיפחתי מזונותי. וכן יש יריעה אחרת דקה למטה שהמן עליה, לרמוז כי אין לבטוח בנכסים. כי אם, כאילו מונחים ביריעה דקה שקל ליאבד.

והנה כאשר **ויראו בני ישראל** שרואים הצלחות העולם אומרים **איש אל אחיו מן הוא.** כלומר, הכנה והזמנה על ידי משא ומתן, מבני אדם הוא. כלומר, נשתדל ונחלץ חושים ואיברים להרבות בסחורה ונעשיר. ואין זה כי אם **כי לא ידעו מה הוא.** כי יסכלו האמת, ולא ידעו כי החריצות הבל.

ויאמר משה אליהם הוא יצרם הטוב, שממשה ומושך אותם אחר ה'. **הוא הלחם וכו'.** לומר, הסירו את הסכלות הלזה מלבבכם, כי הלא הכל בידי שמים, והוא הנותן לכם לחם ומזון. ולא למותרות רק **לאכלה** לקיים רוחכם בכם.

לכן **זה הדבר אשר צוה ה'** אל תייגעו להעשיר, רק **לקטו ממנו איש לפי אכלו.** די סיפוקו יהיה משאו ומתנו, ולא נבהל להון. כי טובות העולם הזה הבל המה.

ועל המהבילים טובות העולם הזה נאמר, להנחיל אוהבי יש. שהוא, כמו שאמרו ז"ל (עוקצין פרק ג יב) יש עולמות. וטוב לגבר יש עולמות לנפשו, מליהנות בעולם הזה גופו. וזהו אומרו **עמר,** שהיא יש כמספרו לכל גלגלת הוא המספר של עמר לנפשותיכם.

ואל יאמר איש, כי גם הגוף ראוי גם הוא ליהנות, כי הלא **איש לאשר באהלו תקחו.** והוא, כי אין הגוף אצל הנפש, כי אם כמלבוש ואהל אל אשר בתוכו. ואם כן אל מי ראוי לחוש ולעשות עיקר, אל האהל או אל אשר בתוכו. וזהו אומרו **איש לאשר באהלו,** היא הנפש שבאהל הגוף, **תקחו.** ולא לאהלו, כי אשר בו הוא העיקר.

והנה אחר העצה הזאת **ויעשו כן בני ישראל.** אך לא מיד כשמעם, כי אם אחרי ראותם ש**וילקטו המרבה והממעיט.** שיש מי שלקט הרבה הון רב ויש ממעיט, ואחרי כן ראו כי **וימדו בעומר** במידה, וראו כי **לא העדיף המרבה והממעיט לא החסיר,** כי אין הצלחה יתירה למרבה בסחורה על ממעיט. על כן משם למדו לבלתי הרבות רק **איש לפי אכלו לקטו.**

ויאמר משה אליהם הוא היצר הטוב אשר להם, הממשה אותו להקב"ה. שנית יזהרו לבלתי ישמט איש ללקוט יותר על די אכלו. כי הנה אין איש מותיר ומוליך עמו לאותו העולם דבר. ולמה יעמול איש על מה שישאיר ולא על מה שיוליך עמו. **ולא שמעו** אליו **ויותירו אנשים ממנו.** ומי יתן, והיה נשאר למי שיעבוד את ה', כי אם למי שאכל ושבע ודשן **וירם תולעים ויבאש.**

ויקצוף עליהם משה, הוא יצרם הטוב. ומן אז חדלו **וילקטו אותו בבקר בבקר דבר יום ביומו איש כפי אכלו** בלבד. וגם מקבל עליו ייסורין ויסבול. וזה **וחם השמש** של צרות **ונמס,** ולא יבעוט. למען עשותו עיקר מהעולם הבא, כי אורחות חיים תוכחות מוסר.

פרק יז

א וַיִּסְעוּ כָּל-עֲדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּדְבַּר-סִין לְמַסְעֵיהֶם עַל-פִּי ה' וַיַּחֲנוּ בִּרְפִידִים וְאֵין מַיִם לִשְׁתּוֹת הָעָם :

ב וַיִּרֶב הָעָם עִם-מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ תְּנוּ-לָנוּ מַיִם וְנִשְׁתֶּה וַיֹּאמֶר לָהֶם מֹשֶׁה מַה-תִּרִיבוּן עִמָּדִי מַה-תְּנַסּוּן אֶת-ה' :

ג וַיִּצְמָא שָׁם הָעָם לַמַּיִם וַיָּלֶן הָעָם עַל-מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶּה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לְהָמִית אֹתִי וְאֶת-בָּנַי וְאֶת-מִקְנַי בַּצָּמָא :

ד וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל-ה' לֵאמֹר מָה אֶעֱשֶׂה לָעָם הַזֶּה עוֹד מְעַט וּסְקָלֻנִי :

ה וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עֲבֹר לִפְנֵי הָעָם וְקַח אִתְּךָ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וּמַטְּךָ אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת-הַיְאֹר קַח בְּיָדְךָ וְהָלָכְתָּ :

ו הִנְנִי עֹמֵד לְפָנֶיךָ שָׁם עַל-הַצּוּר בְּחֹרֵב וְהִכִּיתָ בַצּוּר וְיָצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם וְשָׁתָה הָעָם וַיַּעַשׂ כֵּן מֹשֶׁה לְעֵינֵי זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל :

ז וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מַסָּה וּמְרִיבָה עַל-רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נַסֹּתָם אֶת-ה' לֵאמֹר הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבֵּנוּ אִם-אָיִן :

הנה אומרו למסעיהם, הוא מיותר ומשולל הבנה.

ב. אומרו תנו לנו מים ונשתה, היתכן יתן להם משה מים והוא אדם ולא אל.

ג. אומרו מה תנסון את ה', מה ראה שאמר שהיו מנסים את ה'.

ד. אומרו ויצמא שם העם וכו', כי הלא בכלל אומרו **ואין מים לשתות העם** הוא.

וגם אומרו למים הוא מיותר.

ה. אומרו וילן העם על משה וכו', כי הלא כבר נאמר **וירב העם.**

ואם הוא שחזרו שנית לריב עמו, מה הפסק היה בינתיים שמחלק הדבר לשנים.

וגם משנה הלשון מריב לתלונה.

ועוד כי נהפוך הוא, כי תחילה היה תלונה ואחר כך ריב בהכביד הצמא.

ו. למה שינו עתה מהקודם, כי תחילה אמרו לשון רבים **תנו לנו,** ועתה לשון יחיד באומרו **למה זה העליתנו כו' להמית אותי וכו'.**

ז. אומר ויצעק משה אל ה' לאמר, כי אומרו **לאמר** הוא בלתי מובן, שאינו לאמר לזולת.

ח. כי הלא כמו זר נחשב ילמד קטגוריא באומרו **עוד מעט וסקלוני.**

וכן אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** כו ב) כי הקפיד הוא יתברך על הדבר, ואמר לו **עבור לפני העם** הזה וראה אם יסקלוך.

ט. אומרו וקח אתך מזקני העם, למה הוצרך ללקחם.

י. מה צורך להזכיר שהכה בו היאור. והנה אמרו רבותינו ז"ל (שם) שהוא אחד משלשה דברים שאמרו ישראל שהיו עושים רעה ולא טובה, שהם מטה וקטורת וארון. כי במטה הוכה יאור ומצרים, והקטורת את המאתים וחמשים איש, וארון בעוזה ואנשי בית שמש. על כן ציוה יתברך שבמטה שקלקל מימי היאור, המציא מים לשתות. וכן בקטורת, עצר המגפה. ובארון, בירך את בית עובד אדום.

יא. אומרו ויקרא שם המקום כו', מה צורך אל קריאת השם.

יב. למה פירש **על ריב כו',** כי יובן מעצמו.

יג. אומרו לאמר. שהוא מיותר ובלתי מובן.

א וַיִּסְעוּ כָּל-עֲדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּדְבַּר-סִין לְמַסְעֵיהֶם עַל-פִּי ה' וַיַּחֲנוּ בִּרְפִידִים וְאֵין מַיִם לִשְׁתּוֹת הָעָם :

אמנם הנה אמרו רבותינו ז"ל (שם) שהיו ישראל חוששין פן משה ידע מקום יש בו מבוע מים, והיה אומר שעל דרך נס יצאו מים. ועל כן יתכן יאמר, **ויסעו בני ישראל למסעיהם על פי ה'.** והוא, כי מאז הסיען משה מים סוף, וכל שאר מסעות, היו **על פי ה',** ולא על פי משה לבדו. באופן, כי לא יוכלו לומר כי הוא הביאם אל מקום ידוע לו, והצמיאם עד אחר ריבם עמו. ואמר **למסעיהם** על המסעות שבינתיים, **ממדבר סין** עד **רפידים**, שהיו דפקה ואלוש. וזהו **ממדבר סין למסעיהם** שהם שנים, ואחר כך **ויחנו ברפידים ואין מים לשתות העם וירב העם עם משה,** ואחר שרבו עמו אמרו **תנו לנו מים ונשתה.**

ב וַיְרֶב הָעָם עִם-מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ תְּנוּ-לָנוּ מַיִם וְנִשְׁתֶּה וַיֹּאמֶר לָהֶם מֹשֶׁה מַה-תִּרִיבוּן עִמָּדִי מַה-תְּנַסּוּן אֶת-ה' :

והנה משה ראה שני דברים:

אחד, כי תחילה לא בנחת שאלו מים כי אם רבו עמו בחזקה, כאומרו **וירב העם עם משה,** ואחר כך דברו בנחת דרך שאלה **תנו לנו מים ונשתה.**

שנית, ראה והנה המריבה הייתה עמו לשון יחיד, והשאלה שאחרי כן בלשון רבים.

על כן אמר בלבו אם אומרם לשון רבים, היה לכלול עמי גם את אהרן, למה בדברם עמי עשו מריבה ובשתפם את אהרן הייתה שאלה בנחת. אך אין זה, כי אם, שתחילה רבו עמי, ועוד גבר יצרם בם לכלול גם את השכינה. ולא לריב ממש אתו יתברך חלילה, רק לנסות את ה' בקרבם, לתת להם מים. וזה מאמר משה, אם מה שאמרתם לשון רבים הוא לכלול את אהרן. למה בדברכם עלי לבדי **תריבון,** וזהו **מה תריבון עמדי** לבדי, ובשתפכם את אחי עמי לא תריבו רק בנחת דרך שאלה. אך אין זה, כי אם, לכלול גם את השכינה לנסות. ועל כן לא ערבתם אל לבכם לריב אתו חלילה רק ניסיון. וזהו **מה תנסון את ה',** במה שתכללו את השכינה עמי. והוא, כי אפשר הנסיון את ה' יהיה באחד משני פנים.

או לנסות אם השכינה אתכם.

או לנסות אם מים יוכל תת במדבר חלילה.

וזאת היא שאלתו, לומר, **מה תנסון,** כלומר, באיזה דרך הוא הניסיון.

ג וַיִּצְמָא שָׁם הָעָם לַמַּיִם וַיָּלֶן הָעָם עַל-מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶּה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לְהָמִית אֹתִי וְאֶת-בָּנַי וְאֶת-מִקְנַי בַּצָּמָא :

והנה אחר שומעם זה ממשה, תהו וישובו ממאמרם. וזהו **ויצמא שם העם למים.** לומר, לא צמא לשמוע את דבר ה', אם יש סיפק בשכינה לתת מים. כי אם צמא למים בלבד. ומאז לא שתפו את השכינה, כי אם **וילן העם על משה ויאמרו למה זה העליתנו,** בלשון יחיד. לומר, לא על ה' תלונותינו חלילה, כי אם עליך. כי לא מה' הייתה מה ש**העליתנו ממצרים**, כי אם

ממך **למה זה העליתנו ממצרים כו'.** כי אם היה מאת ה', אם אנו חטאנו הטף והמקנה מה חטאו, ואדם בזכות בהמה יושיע ה'. אך אין זה כי אם מידך.

והראיה כי מידך זאת כי הלא על כן **ואת בני ואת מקני** תמית גם הם, מה שאין כן אם מאתו יתברך היה, אך אתה הבאתנו במצודה.

ד וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל-ה' לֵאמֹר מֶה אֶעֱשֶׂה לָעָם הַזֶּה עוֹד מְעַט וּסְקָלֻנִי :

אז בראות משה כי שבו מהניסיון ונתקוטטו עמו לבדו. מה עשה. **ויצעק משה אל ה' לאמר מה אעשה לעם הזה כו'.** עשה עצמו כצועק עליהם שמצירים לו ולא עם ה' מתקוטטים חלילה כאשר היה נראה מלשונם. והגזים הדבר, **ויצעק** ואמר, **עוד מעט וסקלוני.** כלומר, מה שהוסיפו עוד מעט אחרי ריבם, לא היה שעוד מעט ובאו לנסותך, כי אם עלי הוסיפו סרה, ש**עוד מעט וסקלוני**. ועשה כן, למען יאמר לו ה', למה תוציא דיבה עליהם כי הלא כולם צדיקים.

ה וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עֲבֹר לִפְנֵי הָעָם וְקַח אִתְּךָ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וּמַטְּךָ אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת-הַיְאֹר קַח בְּיָדְךָ וְהָלָכְתָּ :

וזה היה בלב משה רבנו ע"ה שיהיה הוא יתברך מליץ בעדם, וזהו אומרו **לאמר**. כי מה שצעק הוא כדי **לאמר,** שהוא כדי שיאמר הוא יתברך מה שאמר, שהוא, **עבור לפני העם הזה.** לומר, על בני אתה אומר שיסקלוך, אינו כן ח"ו, כי נסה נא ו**עבור לפני העם** הזה. וראה אם דרך עוצב בם ויסקלוך.

ועל אומרם כי יודע אתה מקום מים, לכן **קח אתך מזקני** העם, למען יראו כי על ידי הכאת המטה יוצאים המים, ולא ממבוע ידוע למשה בחורב אשר שם היה רועה את צאן יתרו חותנו. ואמר **ומטך אשר הכית בו את היאור כו'.**

לבוא אל ביאורו, נשים לב, כי הלא קיימו וקבלו רבותינו ז"ל (בבא מציעא פו ב) כי זה היה בארה של מרים. ועל זה קשה כי הנה כמו זר נחשב יכה בו במטהו, כי בירא דשתית מיניה מיא לא תשדי ביה קלא (בבא קמא צב ב), ומה גם הכאה.
ועוד, היתכן יהיה צור שיצטרך להכות בו, והלא רוח חיים היה בו, והיה מהלך אתם בכל מסעיהם ומעלה להם אברי האמוריים, ואיך היה צריך יכו בו לתת מימיו.

אמנם, הנה דרכו יתברך להריק לנו שפע רב טוב, אלא שהעוון מבדילו. וכן היה, שהוא יתברך השפיע להם באר מים חיים, והנה העוון שנברא בכח הטומאה נעשה כקליפה מפסקת ומבדלת בין ישראל למימי הבאר, והוא הצור שעל פי הבאר המפסקת. ועל כן לישבר הקליפה

ההיא, הוצרך המטה להכות בה. ועל כן יתכן, היו **זקני ישראל** הם תופשי התורה, שזכותם תגן על ביטול תורה שבשאר ישראל. וזהו אומרו **ומטך אשר הכית בו את היאור,** שהוא כח חיצוני, הוא שר יאור מצרים, שבו יכה את כיוצא בו.

ו הִנְנִי עֹמֵד לְפָנֶיךָ שָׁם עַל-הַצּוּר בְּחֹרֵב וְהִכִּיתָ בַצּוּר וְיָצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם וְשָׁתָה הָעָם וַיַּעַשׂ כֵּן מֹשֶׁה לְעֵינֵי זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל :

ומפני שביאור לא היה עוון ופה יש עוון, אל תירא, כי גם עתה יכנע, למה שהוא יתברך בפניו. וזהו אומרו **הנני עומד לפניך שם על הצור,** וגם להיות **בחורב,** ששם זכות התורה שעתידה לינתן שם.

ז וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מַסָּה וּמְרִיבָה עַל-רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נַסֹּתָם אֶת-ה' לֵאמֹר הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבֵּנוּ אִם-אָיִן :

והנה היה אפשר לומר כי מה שנקרא **המקום מסה ומריבה, ו**לא נקרא מריבה ומסה. שהוא על נסות ישראל את ה', באומרם תנו לנו מים, כמדובר למעלה. ואומרו מריבה, הוא על אשר רב הוא יתברך עם משה, על שאמר שישראל יסקלוהו. וזהו אומרו **ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב בני ישראל,** שהוא שרבו עם משה.

ושמא תאמר, למה לא נאמר מריבה ומסה, כי מריבה עם משה קדמה. לזה אמר, **ועל נסותם את ה' לאמר.** שהוא להקל את הדבר, להזכירו אחר ריב משה, לומר, שהוא עוון קל מאשר רבו עם משה. ופירש הטעם, שהוא, כי לא הייתה הכוונה לנסות אם יכולת ביד ה' אם לאו חלילה. רק אם ישנו בקרבם אם אין. ומסתפקים אם היה להם זכות שיהיה ה' בקרבם אם אין. וזהו אומרו **לאמר,** כי היה לאמר **אם יש ה' בקרבנו,** ולא בדרך האחרת חלילה.

עוד יתכן באומרו ויצעק משה אל ה' לאמר. כי למה שנסתפק באיזה דרך היה נסותם את ה', אם על היכולת או אם הוא בקרבם. על כן אמר אגזים על הנוגע אלי, כדי לאמר, שיגלה לי הוא יתברך כוונתם. כי אם הוא שנגעו ביכולתו חלילה, לא יליץ בעדם, אך אדרבה ירעם ברוגז קולו. והנה אדרבה הוא הקפיד על משה שאמר **עוד מעט וסקלוני,** אז הבין משה הדבר, וגלתו התורה, באומרה **ויקרא שם המקום כו'.** לומר, אם תראה שלא הפליג הוא יתברך לקצוף עליהם, הוא כי לא היה נסותם את ה' בבחינת היכולת, רק **היש ה' בקרבנו,** שאנו כדאים לכך ולא עשה אלא לפנים ולא יאחר לתת לנו מים. **אם אין,** כי אם שנסתר ממנו, וצריך תשובה גדולה. ובדרך הזה נגענו קצת אל אשר קרא פה צור, ובפרשת חוקת קראו סלע. אך בשלמות יתבאר שם בס"ד.

[עמלק]

חזור לעמוד השער

ח וַיָּבֹא עֲמָלֵק וַיִּלָּחֶם עִם-יִשְׂרָאֵל בִּרְפִידִם :

ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-יְהוֹשֻׁעַ בְּחַר-לָנוּ אֲנָשִׁים וְצֵא הִלָּחֵם בַּעֲמָלֵק מָחָר אָנֹכִי נִצָּב עַל-רֹאשׁ הַגִּבְעָה וּמַטֵּה הָאֱלֹהִים בְּיָדִי :

י וַיַּעַשׂ יְהוֹשֻׁעַ כַּאֲשֶׁר אָמַר-לוֹ מֹשֶׁה לְהִלָּחֵם בַּעֲמָלֵק וּמֹשֶׁה אַהֲרֹן וְחוּר עָלוּ רֹאשׁ הַגִּבְעָה :

יא וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגָבַר יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יַנִּיחַ יָדוֹ וְגָבַר עֲמָלֵק :

יב וִידֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים וַיִּקְחוּ-אֶבֶן וַיָּשִׂימוּ תַחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד-בֹּא הַשָּׁמֶשׁ :

יג וַיַּחֲלֹשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת-עֲמָלֵק וְאֶת-עַמּוֹ לְפִי-חָרֶב :

יד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה כְּתֹב זֹאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר וְשִׂים בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ כִּי-מָחֹה אֶמְחֶה אֶת-זֵכֶר עֲמָלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם :

טו וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נִסִּי :

טז וַיֹּאמֶר כִּי-יָד עַל-כֵּס יָהּ מִלְחָמָה לַה' בַּעֲמָלֵק מִדֹּר דֹּר :

ראוי לשים לב:

א. מה היה שמינה משה את **יהושע** שר צבא מלחמה זו, מכל שאר ישראל.

ועוד אומרו בחר לנו אנשים, מה היא בחינת בחירה זו.

ב. מלת **לנו**, שהיא מיותרת.

ג. למה חרד את כל החרדה ההיא לומר **אנכי נצב וכו', ומטה האלוהים בידי.** ומה צורך **מטה האלוהים** לדבר הזה.

ד. מה ענין **אהרן וחור** עם **משה.**

ה. אומרו והיה כאשר ירים משה (את) ידו כו', מה ענין הרמת יד להגביר ישראל והנחתה להגביר עמלק.

ו. כי עתה הורה כי ידו אחת הייתה מספקת, ואחר כך אמר **וידי משה כבדים כו' ואהרן וחור תמכו בידיו.** יורה, כי שני ידיים היה צריך.

ז. למה יגיד לנו ששמו **תחתיו אבן.**

ח. מי שלקח רומח בידו אחר ארבעים שנה מזמן זה, וקפץ למעלה עשר אמות להרוג את עוג והרגו, יהיו עתה ידיו כבדים מלהגביהם שהוצרכו שני בני אדם להגביה כל אחד יד אחת.

וגם מהראוי יאמר כבדות לשון נקבה.

ט. מה צורך לתמיכת הידיים **מזה ומזה.**

י. אומרו ויהי ידיו אמונה, כי מה ענין היות הידיים **אמונה** וגם היות **עד בא השמש.**

יא. אומרו ויחלוש כו', איך היה חולשה בלבד אם הוא **לפי חרב.**

יב. אומרו כתוב זאת זכרון בספר, מה ענין הכתב זאת **זכרון בספר**, יותר מנסים רבים שלא נצטווה לכך.

וגם שים באזני יהושע.

יג. אומרו כי מחה אמחה, מה ההוא הכפל הלז.

וגם אומרו מתחת השמים.

יד. מה ענין בנין ה**מזבח** וקריאתו **ה' נסי.**

טו. אומרו כי יד על כס יה. מה יחס דרך שבועה זו על דבר עמלק מבזולת.

טז. אומרו מדור דור, שהיה לו לומר לדור דור.

ועוד קושיא עצומה, עולה על כולנה, והיא, כי לו חפץ ה' להמית את עמלק למה יאריך לו ויצווה לנו לזכור ולא נשכח לדורות ונשבע למחותו, ולא יעשנו בפועל וישלח חרונו יאכלמו כקש. כי מה הוא עמלק הכלב המת, שבהרף עין לא יבערנו, כאשר יבער הגלל עד תומו, ולא ישאירנו לדוד דור.

אמנם, לבוא אל הביאור נקדים תחילה. כי הנה ידענו מרבותינו ז"ל (**מכילתא** בשלח שירה ב) שאין אומה נופלת עד שתיפול שרה תחילה. כד"א (ישעיה כד כא) יפקוד ה' על צבא המרום במרום ואחר כך על מלכי האדמה כו'. וכאשר כתבנו ב**ספר חבצלת השרון,** כי זה מאמר נבוכדנצר באומרו (דניאל ד לב) וכמצבייה עביד בחיל שמיא ודארי ארעא. כי תחילה עביד בחיל שמיא הוא השר, ואחרי כן בעם והם דארי ארעא. והוא מאמרם ז"ל (**שמות רבה** כא ה) על פסוק קל מן שמיא נפל, שרה של בבל קל שמו. ובדבר הזה מצאנו ראינו טוב טעם ודעת אל האריכו יתברך עם עמלק והניחו מדור דור. והוא, כי אין דבר קשה לפני הקדוש ברוך הוא, כי אם ברצותו להיטיב אל יחיד או רבים ועוונותם מעכבים, ושופט כל הארץ לא יטה משפט חלילה. ככתוב אצלנו על מאמרם ז"ל (סנהדרין כב א) באומרם קשה לזוגם כקריעת ים סוף.

וכן אומרם (פסחים קיח א) קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף. כי לזאת יחרד כל לב, האם יש דבר קשה לפניו יתברך, מי שבלא עמל ובלא יגיעה ברא העולמות יש מאין, יקשה לפניו קריעת ים סוף, או לזווג זיווגים, או לפרנס את כל האדם. אך הוא, כי בקריעת ים סוף היה קטרוג שרו של מצרים, משוא פנים יש בדבר כו'. וגם המרו על ים בים סוף כו'. על כן, היה קשה לפניו יתברך לעשות ניסא לשקרי, עד פשפש ומצא עזר כנגדם. ועל דרך זה הוא בזיווגים, כי יתפרדו הזוגות במעשיהם, ונמנע זיווגם, להיות אחד צדיק ואחד רשע. וכן במזונותיו של אדם, הוא מקפחם על ידי מעשיו. כאשר הארכנו במקומות זולת זה.

ונבוא אל הענין, והוא, כי מהטעם הלז כי אויב הוא יתברך לעמלק ויאהב את ישראל. הנה עשר ידות לו הוא יתברך ברצונו להפילו. אך הנה צריך להפיל את שרו תחילה, ואנו מעכבים בידו. והוא, כי אין שרו כיתר שרי האומות מ"ה, כי הלא זה סמאל, הוא שטן, הוא יצר הרע. והנה בכל חטא ועוון אשר יעשה כל איש ואיש מישראל, הוא מוסיף כח בו, כנודע. ואם אנחנו מאשרים ומחזקים אותו, איככה יפילהו הוא יתברך למעננו. ועד ממהר, יעקב. שעם שנצח את

שרו של עשו בהיאבקו עמו, עם כל זה תקע כף ירכו על מוצאו בו ענין שתי אחיות. מה גם עתה כאשר בעלי דיניו של עשו יהיו אשר בידם דברי עונות.

ובזה מצאנו ראינו טוב טעם, אל מה שבכל פעם שנזכר גאולתנו העתידה שהיא מגלות הזה, נאמרה שם תשובה. והיה כי יבואו עליך וכו' ושבת עד ה' אלוהיך וכו'. ואומר בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלוהיך. וכן בכל מקום בתורה נביאים וכתובים. והוא ענין חבלי משיחנו. כי למה, ששרי המלכויות זולת זה, ברוב זכיות מספיק. אך להפיל שר עמלק, צריך נרחץ ונטהר לגמרי, בל ישען על עונינו. ועל כן אם נשוב מעצמנו יחישנו יתברך, ואם לא, יהיה בעתה. ולמען נשוב, יהיו חבלי משיח לזככנו, עד גדר שכל הנשאר בציון קדוש יאמר לו. ולכן מפלת עמלק הניחה הוא יתברך מדור לדור עד בא דור שכולו זכאי. או אם יהיה חייב ויהיה עת קץ ימרק אותו בחבלי משיחנו עד שובנו עד ה'. ויותש כח שרו של עמלק ויפול עזור. כאשר יתבאר עוד בשלהי הפרשה בס"ד.

ח וַיָּבֹא עֲמָלֵק וַיִּלָּחֶם עִם-יִשְׂרָאֵל בִּרְפִידִם :

עוד הקדמה שנית, גלויה ומפורסמת לכל, הלא היא, כי שוט שוטף להכות את ישראל על ביטול תורה הוא אדום ועמלק. ואמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** סז ו) כי ציוה לו יצחק ע"ה, אם בני יעקב יתרפו מן התורה גזור עליהם גזרות וכו'. ופירשו על זה פסוק והיה כאשר תריד וכו' (בראשית כז מ). ופסוק הקול קול יעקב וכו' (שם, שם כב). כי כשהקול קול יעקב אין הידיים וכו', ואם לאו והידיים ידי עשו (**בראשית רבה** סה טז). ובשום לב אל היות הקל חסר וא"ו לשון קלות. לומר, שכשמקל קול תורת יעקב, אז והידיים ידי עשו. ובכלל הדבר הוא, כי ליעקב ניתנה ברכת הקול זו תפילה, ולעשו ברכת החרב, כאומרו ועל חרבך תחיה. ויתכן יהיה פירושו, בשביל חרבך שתהיה היא רצועת מלקות לישראל על עזבם את תורת ה', תחיה להיות מוכן לייסרם.

ונבוא אל הביאור, והוא, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין קו א. **מכילתא** בשלח פרשת ויבא עמלק א) שעל עוון שרפו ידיהם מן התורה בא עליהם עמלק, כענין שנאמר והיה כאשר תריד כו'. וגם אמרו מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** כו ג) שהוא על אומרם **היש ה' בקרבנו כו'.** משל למלך שהיה נושא את בנו על כתפו והיה שואל על אביו וכו'. ויתכן כי זה וזה גרם.

ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-יְהוֹשֻׁעַ בְּחַר-לָנוּ אֲנָשִׁים וְצֵא הִלָּחֵם בַּעֲמָלֵק מָחָר אָנֹכִי נִצָּב עַל-רֹאשׁ הַגִּבְעָה וּמַטֵּה הָאֱלֹהִים בְּיָדִי :

ועל כן מה עשה משה לקח את **יהושע** אשר לא ימיש מתוך האוהל בלתי מרפה ידיו מן התורה, נוסף על היותו מצעירי הצאן שבא מיוסף. וכמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** עג ה) שכאשר ילדה רחל את יוסף שהוא שטנו של עשו, כד"א ובית יוסף להבה ובית עשו לקש. מיד

אמר ללבן שלחני וכו'. כלומר, כי כבר בטלה יראתו מעשו. ועל כן אמר משה, אין מיוחד לכך כיהושע.

ואמר לו **בחר לנו אנשים.** כלומר, צדיקים. כנודע מכל אנשים שבמקרא. ויהיו **לנו.** כלומר, מתייחסים **לנו,** תופסי התורה הבלתי מתרפים ממנה. ויהיה לעומת אשר בחר עמלק באצטגנינות שלו אנשים הבלתי מתים באותה שנה, כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט ראובני** בשלח). ויאמר לו, הנה צריך להלחם עם אנשים ועם השר. כי אין אומה נופלת אם לא יפול שרה תחילה, כנודע, כי יפקוד ה' על צבא המרום במרום תחילה. והנה להפיל שרו של עמלק היה בלתי אפשר בעת ההיא, כי הלא בא על ידי עוון. ועונותינו מוסיפים כח בשרו של עמלק, הוא סמאל, הוא שטן, הוא יצר הרע, הוא מלאך המוות. ועל כן על עמלק ועמו היה אתה לעם, וזהו **וצא הלחם בעמלק,** ולהכניע השר. **מחר אנכי ניצב על ראש הגבעה.** כי אם יבוא בחרב ברכת עשו, אני בא נגדו בקול קול יעקב בתפילה. ועל שאני לא אספיק לשר, על אשמת העם, על כן **ומטה האלוהים בידי,** להפיל עליו בו אימתה ופחד להכניעו. והיותו **בראש הגבעה** בחורב, יהיה לרמוז מאמרו יתברך על חורב, בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה, שהוא מתן תורה. ועל כן, בהיותכם אז שם, כאומרו למעלה מזה, הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב, עלה לגבעה. למען אז הזכיר מתן תורה שיקבלו, לעומת ביטול תורה שברפידים.

י וַיַּעַשׂ יְהוֹשֻׁעַ כַּאֲשֶׁר אָמַר-לוֹ מֹשֶׁה לְהִלָּחֵם בַּעֲמָלֵק וּמֹשֶׁה אַהֲרֹן וְחוּר עָלוּ רֹאשׁ הַגִּבְעָה :
ועל כן **משה ואהרן וחור עלו** עמו, כי התורה ניתנה על ידי שלשה. הנותן יתברך, ומשה הסרסור, וישראל המקבלים, מעין קריאת התורה בתיבה. כמו שאמרו ז"ל (**ירושלמי** מגילה ד א) דוגמה לנותן יתברך, ולמשה, ולסיני.

יא וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגָבַר יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יָנִיחַ יָדוֹ וְגָבַר עֲמָלֵק :
עוד עשה, והוא, כי לעומת הידיים ידי עשו, ראה להרים ידיו, שיהיו זכר אל שתי לוחות העדות בידו, להתיש כח ברכת ידי עשו. אך תחילה היחל להיות **מטה האלוהים** בידו אחת, והיה מרים השנית. וירא והנה **כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר כו'.** והוא, כי קרה לו כענין רבי חנינא בן דוסא (ברכות לד ב) כשהיה מתפלל על החולים היה אומר זה חי וזה מת, אמרו לו מנין אתה יודע אמר להם אם שגורה תפילתי בפי יודע אני שהוא מקובל ואם לאו יודע אני שהוא מטורף. ועל דרך זה יאמר, והוא, כי הנה אין ספק כי בשמים היו אז מיימינים ומשמאילים. אמר, כי **כאשר ירים משה ידו** בתפלה ולא היה נלאה, בזה היה מכיר כי למעלה **גבר ישראל**, ומן השמים היה נעזר. מעין אם שגורה תפילתי בפי דרבי חנינא בן דוסא. אך **וכאשר יניח ידו** שהיה נלאה ומניח אותה לנוח, אז היה מכיר כי **וגבר עמלק** שהיו למעלה מטים אזן לאיזה קטרוג, שעל כן היה כבדות בידיו.

וגם מאמרם ז"ל (ראש השנה כט א) באומרם וכי ידיו של משה עושות מלחמה כו', אלא כשלבן של ישראל וכו'. והוא, כי לפי הכנת ישראל בהתבודדות תפילה והכנעה היה למעלה עת רצון להיעזר משה, וההפך בהרפותם.

יב וִידֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים וַיִּקְחוּ-אֶבֶן וַיִּשִׂימוּ תַחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד-בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ :

ובראות משה כך אמר הנה עד כה הרימותי ידי האחת, ואין בה די הכניע את הידיים ידי עשו. אך גם ארים את יד ימיני אשר בה מטה האלוהים, ויהיו שתי ידי פרושות השמימה, וייטב למו. אז ראה כי גם אחרי כן, **וידי משה שתיהן כבדים.** והוא, שעל העדר זכות ישראל היה שם כבדות בידיים, בל יעצר כח להציבן פרושות השמים, על דרך הכתוב למעלה שהעוון מכביד כי ימעט עזר משדי. על כן נאמר **כבדים** ולא כבדות, למה שאין כבדותן מפאת עצמן כי גיבור היה, רק **כבדים** שכבדותן מפאת ישראל, אשר ישראל בשם זכרים יקראו, או מפאת עונותיהם המכבידים. ובראותו כך אמר אין תקנה זולתי על ידי צירוף זכות אבות. על כן נועץ לחברם אליו.

ולבוא אל הענין, נזכיר מאמרנו על פסוק וזכרתי את בריתי יעקב וכו' (ויקרא כו מב). ככתוב אצלנו במקומו. שהתחיל מלמטה למעלה ואמר זכירה בכל אחד מהם, ואמר אף בשניהם. הלא הוא, כי אמר ה' אם אתחיל מאברהם אין די בער הקטגורים בעצם כי שם ישמעאל. וכן ביצחק יש עשו. לכן אתחיל מיעקב שמיטתו שלימה. ואחר שהקטגור אינו מוצא פתחון פה ביעקב הנזכר ראשון, מועיל שגם בהזכיר אחר כך את יצחק גם כן אזכור, ואף את בריתי אברהם שנוסף ישמעאל על עשו עם כל זה אזכור. ועל דרך זה עשה משה, כי לעומת יעקב ציוה **ויקחו אבן,** רמז לאבן ישראל, וישב ויסמוך בעצם עליה כי מיטתו שלמה. וירמוז גם כן אומרו **וישימו תחתיו,** מאמר **ספר הזוהר** (**תיקוני זוהר** תיקון יג סט), כי תחת בחינת משה הוא יעקב, כמאמרם דא מלגאו ודא מלבר. ואחר כך שתי ידיו שהן לזכור זכות אברהם ויצחק, כי גם שניהם בבחינת ידי משה. על כן לתקן ולהשלים מה שמעכב ישמעאל בימין חסד לאברהם, יבוא אהרן שהוא כהן מצד החסד ויתמוך הכבדות שביד ימין משה, שמפאת ישמעאל שמאברהם. ואשר הוא מעכב ביד שמאל, שהוא זכר ליצחק מיד עשו. יבוא חור ויתמוך כי זכותו ישלים. וכל זה הוא בזכות תורה על ידי משה שעתיד לקבלה בידיו. ובסעד זכות אבות כמדובר.

אך דבר קוטן אמנה שאמרו **היש ה' בקרבנו אם אין.** לזה אמר, כי גם זה נתקן. כי הנה **ויהי ידיו אמונה.** כי כאשר ראו ישראל בענין ידי משה כי **כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר יניח וכו'.** שהוא, כי בהחזיק לבם לשמים היו רואים ההשגחה כמדובר למעלה על יד

ידי משה. בזה קנו הוויית אמונה כי ה' בקרבם, צופה רעים וטובים בפרטות. ואמר, כי מה שהוצרכו להיות ידי משה **אמונה** הוא **עד בא השמש,** כי אחרי כן השמש הקנה להם אמונה. והוא מאמרם ז"ל (**ילקוט** רמז רסה) שבא השמש הוא שהעמיד משה את השמש כיהושע בגבעון, ולא אץ לבא כיום תמים. אז החזיקו באמונה בעצם. כי כבוא השמש ספרו השעות שהשמש עמד, ותגדל אמונתם לפניו יתברך.

או יאמר, לפי דרכנו אשר כתבנו, כי שתי ידיו של משה היו זכר לאברהם ויצחק, שהם ימין ושמאל. יאמר, **ויהי ידיו אמונה,** על דרך מאמרנו על פסוק תתן אמת ליעקב וכו'. והוא, שאומר הנביא הנה בחינת אברהם היא חסד, ומדת יצחק דין, ומדת יעקב אמת. ואם אתה ה' נותן לכל אחד כפי בחינתו, הלא ייצר לנו בתתך רוגז ודין ליצחק. על כן אשאלה ממך, תתן אמת ליעקב חסד לאברהם, אך דין ליצחק אל תתן לו כמידתו. ואם תאמר נא ה', למה אמנע בחינתו ממנו. הלא ממך למדתי, והוא, אשר נשבעת לאבותינו וכו'. והוא, כי הנה הוא יתברך לא נשבע רק לאברהם וליעקב, אך ליצחק לא אמר רק והקמותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך. ולמה עשה כן ולא נשבע ליצחק בפני עצמו. הנה אין זה, רק לבל תהיה בחינת השבועה וההבטחה לפי מידתו, שהוא דווקא על פי שורת הדין. ואולי יעדר זכות לישראל לזכות על פי תוקף הדין. על כן אמר לו, והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך, שהוא לפי מידתו בתורת חסד לאברהם. לומר, לפי בחינתו אני מבטיחך, ולא לפי בחינתך. וזה אצלי אומרו (תהלים קה ט) אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק. כי ונשבע ליצחק לא נאמר, אלא ושבועתו. שהוא שבועתו של אברהם ליצחק. וזהו אומרו אשר נשבעת לאבותינו וכו'. לומר, מה שאמרתי שתתן לאברהם וליעקב לכל אחד כפי בחינתו ולא ליצחק, אינו מן התימה, כי הלא כן הוא אשר נשבעת לאבותינו, שלא ייחדת שבועה ליצחק, רק נגררת אחר אברהם לבל תת לו כמידתו.

ועל דרך זה יאמר, כי זה כיוון משה בכוונתו, כי שתי ידיו שהן זכר לאברהם ויצחק שתיהן היו אמונה מתייחסות לאברהם הנקרא אמונה, כד"א (בראשית טו ו) והאמין בה'. והוא כמעשהו יתברך בייחס שבועת יצחק אחר אברהם. והוכרח לעשות כך, כי הלא כל כח עמלק היה מפחד יצחק אשר ברכו ואשר ציוהו יגזור גזירות וצרות על בני יעקב בהרפות ידיהם מן התורה. ואמר, כי זה עשה עד בא השמש. והוא, כי הנה אברהם תקן תפלת שחרית, ויצחק מנחה, ויעקב ערבית. אמר, כי בהתפלל משה כל היום, היו ידיו אמונה, שהיא בחינת אברהם של תפלת שחרית. עד שעברה שעת תפלת מנחה של יצחק. עד בא השמש והגיע זמן יעקב. כי אז רחמים של מידת יעקב יגינו על בניו. וזהו אומרו ויהי לשון יחיד, וידיו לשון רבים. שהוא שייחד מידת יצחק למידת אברהם.

+++

יג וַיִּחֲלֹשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת-עֲמָלֵק וְאֶת-עַמּוֹ לְפִי-חָרֶב :

אמר, כי מה שהספיק תפילת משה, לא היה רק להחלישו על ידי יהושע בלבד. והטעם הוא, **לפי חרב**. כלומר, להיות על ידי חרב שהוא ברכת וכח עשו. וזהו **ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב.**

יד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה כְּתֹב זֹאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר וְשִׂים בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ כִּי-מָחֹה אֶמְחֶה אֶת-זֵכֶר עֲמָלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם :

הוא, כי הלא יתחמץ לבב אנוש, ומה גם ישראל שבאותו הדור, ויותר מהכל יהושע. באמור, האם כל כך רע בעיני ה' עמלק, למה אינו מחריבו כמו רגע. ועל כל ההכנות לא הספיק רק להחלישו. על כן כתוב זאת וכו' **ושים** בעצם **באזני יהושע.** בל יתמה איך כל הכנות משה ואהרן וחור, וגם היות על ידי מי שלא ימיש מתוך האהל, ומזרע יוסף שטנו של עשו, עם כל זה לא כלה אותו, כי אם **ויחלוש** בלבד. והוא, כי הלא כל שרי עם ועם קל לפניו יתברך להפילם כמו רגע, ומיד נופלים אומותם. אך שר עמלק אין מפלתו כי אם ביד ישראל. כי איככה יפיל הוא יתברך את שרו הצריך ליפול תחלה, אם הוא שטן, הוא סמאל, הוא יצר הרע. ובכל חטא ועוון אשר נחטא, אנו מחזיקים ומאשרים אותו כנודע. באופן, שאי אפשר להפילו ארצה, אם לא על ידי שזכינו מכל עונותינו בכל מכל כל. כי אז יכנע וימחה מן העולם.

ואחר שנפילהו מלמעלה הוא יתברך יפילהו מלמטה. וזהו אומרו **כי מחה** אתם את השר על השמים, ואחרי כן **אמחה את זכר עמלק מתחת השמים.** הפך יתר אומות שהוא יתברך מפיל השר משמים, שהוא צבא המרום במרום, ואחר כך ויאמר לנו השמד **מתחת השמים** את העם. אך בזה נהפוך הוא כמדובר. והוא, כי מלחמת השר הזה היא מלחמת היצר הרע, והיא מוטלת על האדם. ושל העם, היא לה' איש מלחמה. ועל כן צריך זכירה זו בלב כל איש ישראל, למען ידעו כי בדבר הזה תלויה גאולתם וטובתם לעולם. ועל כן במשנה תורה הוא אומר **תמחה את זכר עמלק מתחת השמים,** כי הלא לכאורה יראה כסותר מאמרו פה, כי בזה מייחס המחאה מתחת השמים אליו יתברך, ושם אל ישראל. ופה נאמר **מחה אמחה** שהוא כפול, ושם מחאה אחת בלבד.

אמנם, הנה פה יאמר, **כי מחה** אתם את השר על ידי תשובתכם, ואחר כך **אמחה את זכר עמלק,** שאהיה עמכם למחותו למטה. אך אחר כך אומר בהניח ה' אלוהיך לך מכל אויביך מסביב. שבאומרו מסביב, יכוון אל האויבים המסבבים את האדם הם אשמותיו כחות טומאותיו אשר עשה. אמר, בהניח ה' אותך מהם, כאשר היה בדורו של שאול, אז לא תצטרך למחות רק מתחת השמים בלבד, כי יהיה כבר מחוי מלמעלה, ואתה מאליך תמחה אותו, כי אהיה עמך ואמחנו אתך. ובזה מצא טעם יהושע אל מה שלא כלה את עמלק, כי אין הדור ראוי כי רפו ידיהם מן התורה.

טו וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נִסִּי :

ראה והנה כל ישע ישראל תלוי בכבוש את יצרם והכניע אותו, כי אז יבא יום נקם בלבו יתברך ושנת גאולת ישראל. והנה זה קשה מאד, וקל להצמיח יאוש תשועה חלילה בלב בני האדם, באומרם מתי נראה נס, כי מי יוכל הפילו ארצה, כי פתה יפתה ויכול יוכל גם לשלמים וכן רבים. על כן היה חלילה כמעט יאוש גאולה. על כן **ויבן מזבח** לה', יעזור את ישראל מיצרם לזבוח אותו, **ויקרא שמו ה' נסי.** כלומר, ייחוד ארבע אותיות אלה יחד, הוא הנס אשר לי להיעזר נגד יצר לבבות ישראל להיגאל. הלא הוא, כי הנה **יד על כס יה וכו'.** והוא מאמרם ז"ל (**מכילתא** סוף פרשת בשלח) כי נשבע שלא יהיה לפניו יתברך השם שלם ולא הכסא רק השם י"ה בלא ו"ה והכסא בלא אל"ף עד ינקם מעמלק. נמצא, כי יש לנו משכון גדול, כי לא יניח הוא יתברך את שמו נפרד חלילה קצתו מקצתו. ואם כן בהשלימו שמו במהרה בימינו יתקננו ויגאלנו. נמצא, כי השם הנזכר מלא בארבע אותיותיו יתברך, הוא נסי ודגלי, כי ישועתו של הקדוש ברוך הוא ישועתן של ישראל.

טז וַיֹּאמֶר כִּי-יָד עַל-כֵּס יָהּ מִלְחֶמֶה לה' בַּעֲמָלֵק מִדֹּר דֹּר :

ועתה בא ופירש כל מאמרו שלמעלה, באומרו **מלחמה וכו'.** לאמר, מה שתראו שייחסתי ה**מלחמה לה' בעמלק,** אל תהרהרו כי גדול עמלק שמשים הוא יתברך עצמו לאיש מלחמתו. כי כקש נידף הוא לפניו יתברך. ומה גם שיפלא הדבר בהיותו נמשך עד סוף הדורות הוא יום נקם בלבו יתברך, כאשר אפשר רמז באומרו **כי מחה אמחה,** שהוא בזמן שימחה ה' דמעה מעל כל פנים אז **אמחה וכו'.** לזה אמר, תדעו מתי יצא החוזק הזה לעמלק הלא הוא נמשך **מדר דר** שהם חסרים, שעל כן אין מילוי וי"ו באחד מהם, כי אם היה דור טהור ושלם, הוא כדאי שיימחה בו עמלק במהרה לגמרי בכל מכל כל. כן יהי רצון.

פרשת יתרו

פרק יח

א וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ כֹהֵן מִדְיָן חֹתֵן מֹשֶׁה אֵת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ כִּי-הוֹצִיא ה' אֶת-יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם :

ב וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה אֶת-צִפֹּרָה אֵשֶׁת מֹשֶׁה אַחַר שִׁלּוּחֶיהָ :

ג וְאֵת שְׁנֵי בָנֶיהָ אֲשֶׁר שֵׁם הָאֶחָד גֵּרְשֹׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה :

ד וְשֵׁם הָאֶחָד אֱלִיעֶזֶר כִּי-אֱלֹהֵי אָבִי בְּעֶזְרִי וַיַּצִּלֵנִי מֶחֶרֶב פַּרְעֹה :

ה וַיָּבֹא יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ אֶל-מֹשֶׁה אֶל-הַמִּדְבָּר אֲשֶׁר-הוּא חֹנֶה שָׁם הַר הָאֱלֹהִים :

ו וַיֹּאמֶר אֶל-מֹשֶׁה אֲנִי חֹתְנְךָ יִתְרוֹ בָּא אֵלֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וּשְׁנֵי בָנֶיהָ עִמָּהּ :

ז וַיֵּצֵא מֹשֶׁה לִקְרַאת חֹתְנוֹ וַיִּשְׁתַּחוּ וַיִּשַּׁק-לוֹ וַיִּשְׁאֲלוּ אִישׁ-לְרֵעֵהוּ לְשָׁלוֹם וַיָּבֹאוּ הָאֹהֱלָה :

ח וַיְסַפֵּר מֹשֶׁה לְחֹתְנוֹ אֵת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְפַרְעֹה וּלְמִצְרַיִם עַל אודֹת יִשְׂרָאֵל אֵת כָּל-הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מְצָאָתַם בַּדֶּרֶךְ וַיַּצּِלֵם ה' :

ט וַיִּחַד יִתְרוֹ עַל כָּל-הַטּוֹבָה אֲשֶׁר-עָשָׂה ה' לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הִצִּילוֹ מִיַּד מִצְרָיִם :

י וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ בָּרוּךְ ה' אֲשֶׁר הִצִּיל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד פַּרְעֹה אֲשֶׁר הִצִּיל אֶת-הָעָם מִתַּחַת יַד-מִצְרָיִם :

יא עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי-גָדוֹל ה' מִכָּל-הָאֱלֹהִים כִּי בַדָּבָר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם :

יב וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה עֹלָה וּזְבָחִים לֵאלֹהִים וַיָּבֹא אַהֲרֹן וְכֹל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל לֶאֱכָל-לֶחֶם עִם-חֹתֵן מֹשֶׁה לִפְנֵי הָאֱלֹהִים :

הנה ידוע כי תחילה היה **כהן מדין,** ועדיין לא היה שמו **יתרו.** כי הנה שבעה שמות נקראו לו ולא נקרא יתרו עד שנתגייר. ונקרא תחילה **רעואל. וחובב** שחיבב את התורה. וכשיתר פרשה אחת בתורה נקרא **יתר**. ועל מה שאחרי כן הוסיף מצות ומעשים טובים הוסיפו לו וי"ו יתירה ונקרא **יתרו.** ואיך יאמר **וישמע יתרו,** שקורא אותו קודם שיתגייר, בשם שקנה אחר כל השלמות שאחר הגרות.

ועוד, שאחר כל המעלה הזאת שקראו **יתרו,** מפילו עד תהום רבה, וקורא אותו **כהן מדין,** הוא שם הבעלים שהיה כומר לעבודת גילולים.

ועוד, אומרו חותן משה, שהרי נודע היה, שהרי נאמר למעלה, היה רועה את צאן יתרו חותנו כהן מדין.

אמנם, הנה ראש דבר, הכתוב מלמד לאדם דעת, איככה יאחז צדיק דרך ה' להיות בטוח ההגעה אל תכלית השלמויות, הלא היא השמיעה. כי על ידי שמיעה שאדם נותן לב לשמוע אל דברי ה' ומוסריו ולימודיו, עולה במעלות האושר קו לקו. כמאמרם ז"ל (**ילקוט** ישעיה רמז תפ) על פסוק שמעו ותחי נפשכם (ישעיה נה ג). וזהו אומרו **וישמע יתרו.** כי על ידי מה ששמע, ששת לב אל מעשה ה' כי נורא הוא, זכה ליקרב אליו יתברך קו לקו, עד הגיעו אל סוף השלמות, עד היקרא יתרו.

עוד שנית למדנו כמה מעלות טובות למתחבר לצדיק. כי הלא כמה וכמה שמעו קריעת ים סוף, וכמאמר רחב (יהושע ב י) כי שמענו את אשר הוביש ה' וכו'. ומה גם למה שאמרו רבותינו ז"ל (**מכילתא** בשלח ד) כי נשמע בכל העולם. ויבקע הים לא נאמר אלא ויבקעו המים וכו'. ואם כן איפה, מה היה כי הבלתי אדוקים בעבודה זרה לא שתו לב אל קריעת ים סוף

להתגייר, וזה שהיה כומר לעבודה זרה שמע ונתגייר. אך אמור מעתה כי אין זה כי אם על התחברו למשה. וזהו אומרו **וישמע** שנתן לב לשמוע עד גדר הקרא **יתרו,** מי שהיה **כהן מדין** כומר לעבודה זרה, מה שלא נתגיירו הבלתי אדוקים בה. אין זה רק להיותו **חותן משה.** כי בהתחברות אליו נדבק בה'. כי נתן לב בעצם **את כל אשר עשה ה' וכו'.**

והנה ראוי לשים לב:

א. אל אומרו למשה ולישראל, שנכנס בשניהם ויצא באחד, ב**ישראל** לבד. כאומרו **כי הוציא ה' את ישראל ממצרים.**

ב. לדרך **רש"י** ז"ל, והוא מאמר רבותינו ז"ל (**מכילתא** א על הפסוק ויחד יתרו) שאומרו את כל אשר עשה ה' וכו', הוא מן, ובאר, ועניני כבוד. למה התחיל במאוחרים, ואחר כך אמר **כי הוציא ה' את ישראל** שקדם לכל.

ג. שלפי זה היה לו לומר וכי הוציא, כי ענין אחר הוא.

ד. אומרו תחילה תואר **אלוהים,** ואחר כך כי **הוציא ה'.**

ה. אומרו ויקח יתרו חותן משה, כי מהראוי לא יאמר רק ויקח את צפורה, וידוע כי **יתרו חותן משה** היה.

ו. אומרו אשת משה, ולא אמר את צפורה בתו, כי ידוע שהיא אשת משה.

ז. הזכירו פה **שילוחיה** בלי צורך.

ח. אומרו שני בניה, ולא אמר בניו.

ט. אומרו שם האחד גרשום כי אמר וכו', כי הלא שמו בטעמו נאמר במקומו למעלה פרשת שמות.

י. אומרו ושם האחד אליעזר, כי הנה הראשון היה ראוי יקרא כה והשני גרשום, כסדר המאורע.

יא. אומרו ויבא יתרו חותן משה, שגם תואריו אלה מיותרים פה, ומן הראוי יאמר ויבואו אל משה.

יב. אומרו אל המדבר אשר הוא חונה שם, כי מי לא ידע שבבואם אליו יבואו אל המדבר אשר הוא חונה שם.

וגם אומרו הר האלוהים.

יג. אומרו אני חתנך יתרו בא אליך, כי אומרו **יתרו** מיותר.

וכן אומרו ושני בניה עמה, כי אומרו **עמה** מיותר.

וגם לא אמר עמי.

וגם אומרו בניה, ולא אמר בניך, כי אם בניה.

יד. אומרו איש לרעהו, מה ענין אומרו **רעהו,** ולא אמר וישאל לו לשלום.

טו. אומרו ויספר משה וכו', כי הלא מעצמו ידע כי הוא זה, כאומרו למעלה **וישמע יתרו את כל אשר עשה וכו'.**

ומה ענין תלאת הדרך שבא לספר.

וגם מלת **מצאתם**.

טז. אומרו ויחד כו', למה חזר לפרט אשר הצילו מיד מצרים.

יז. אומרו ברוך ה' וכו', למה נכנס לנוכח באומרו **אתכם** ויצא בעם באומרו **הציל את העם**. **וגם באומרו מיד מצרים** ויצא באומרו **מתחת יד כו'.**

יח. אומרו עתה ידעתי כי גדול וכו', כי הלא לזאת יחרד כל לב, כי יראה כי אלוהים המה האחרים כי אם שה' גדול מהם, והוא הפך דת האמת חלילה חלילה אלף פעמים כי אם שכל אלוהי העמים אלילים הבל המה ואין אלוה מבלעדי אלוהינו.

יט. אומרו ויקח יתרו, שהיה לו לומר ויקרב או ויזבח.

כ. אומרו חותן משה, הוא מיותר.

א וַיִּשְׁמַע יִתְרוֹ כֹהֵן מִדְיָן חֹתֵן מֹשֶׁה אֵת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמֹשֶׁה וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ כִּי-הוֹצִיא ה' אֶת-יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם :

אמנם, הנה כתבנו למעלה, כי פרעה ראה מתחילה את מעשה ה' בעשר מכות בעבור ישראל עמו. אך אחרי ראותו אותם נבוכים בארץ, אמר בלבו, לא ה' פעל כל זאת כי אם בעבור שמו הגדול אשר לא החשיב פרעה ואמר מי ה' וכו' לא ידעתי את ה'. שאם היה בעבור ישראל למה הניחם נבוכים בארץ אחרי צאתם. אך אחרי ראותו ענין ים סוף חזר והודה ואמר אנוסה מפני ישראל, כי מאשר עושה בים בשבילם יורה למפרע כי ה' היה נלחם להם במצרים בעשר המכות, ולא עשה על דבר כבוד שמו כאשר חשבנו בשובם אחור. וזה יאמר פה כי **וישמע יתרו את כל אשר עשה אלוהים למשה ולישראל עמו.** שהוא כולל יציאת מצרים, ומן, ובאר, ועננו כבוד. שהיה בזכות משה וישראל. ולא על שנגע בכבוד שמו יתברך. כי זה נתאמת לו על ידי קריעת ים סוף שהציל את ישראל.

ושמא תאמר אולי היה בשביל משה, ואגבו זכו ישראל. לזה אמר, מה שאמרתי **ולישראל** הוא מוכרח. כי הלא הוציא ה' בלבד את ישראל ולא את משה. כי מי הכניסו שיצא. הרי כי בשביל ישראל עשה גם הם וזהו **כי הוציא ה' וכו'.**

או שיעור הכתוב, וישמע יתרו, כד"א (בראשית כג ו) שמענו אדוני. שהבין **את כל אשר עשה אלוהים** שכולל כל ענייני יציאת מצרים ובמה שאחר, שהכל היה על אודות ישראל. וזהו **למשה ולישראל עמו,** ולא על כבוד שמו אשר חילל פרעה. והוא כדרכו יתברך לקנא על כבוד בניו מעל כבוד עצמו. והראיה, כי הנה **הוציא ה'** בעצמו וכבודו **את ישראל ממצרים.** ובמה ידע הוא שהיה על ידו ולא על ידי מלאך. לזה אמר, **ממצרים.** הלא הוא, כי היו עבדים. והיה **ממצרים.** שמזלם גוזר בל יצא עבד לחירות. והוא יתברך שידד המערכות. הנה עשה שני דברים:

א. כי הוציא ה' את אשר חילל פרעה, **את ישראל.** שחס על כבוד ישראל מעל כבוד שמו.
ב. היות **ממצרים** ששידד המזל.

ב וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה אֶת-צִפֹּרָה אֵשֶׁת מֹשֶׁה אַחַר שִׁלּוּחֶיהָ :
ובשמוע משה ענו מאד ענין יתרו. אמר, הלא דבריך טובים שלא חס על כבוד שמו כאשר על כבוד עמו. אך הגהה אחת אני עושה בדבריך. כי אמרת **שעשה למשה ולישראל,** שתחשבני בפני עצמי, כאילו אני שקול כהם. בשבילי לבדי, כאשר בשבילם. אך אשר תאמר, הוא, על אודות ישראל דרך כלל. כי אהיה נכלל בכללם ולא ליחשב בפני עצמי. וזהו אומרו **ויספר משה וכו'.** לומר, הנה דעתך הוא כי **כל אשר עשה ה'** היה **למשה ולישראל.** דע איפה כי הן אמת שכיוון לטובת ישראל יותר מעל כבוד שמו. אך לא תאמר כי כל אשר עשה היה למשה ולישראל, כי למעני שאני יחיד איני כדאי לכך. אך **כל אשר עשה וכו'** היה על אודות ישראל. והראיה שלא היה חש על כבוד שמו אשר חילל פרעה. כי הלא **כל התלאה וכו'.** כי אילו היה כאשר חשב פרעה בשובם על פי החירות כי עזבם ה', כי גם עד כה לא למענם היה עושה כי אף על דבר כבוד שמו. לא היה מצילם מתלאות הדרך אחרי כן. כי אם אדרבה מעת שמצאתם התלאה כבר ויצילם ה'. כעניין בתלאת שובם אחור, שהיה להם תלאת פחד המצריים, ופחד המדבר, ופחד הים, שמאז היו ניצולים. כי הייתה תלאת הכנה אל ההצלה.

או יאמר, פן יאמר איש, אולי מה שבא יתרו להתגייר, לא היה רק כי ראה את הערב רב שנתגיירו, שהטיב ה' להם בהינצל בקריעת ים סוף, ובאר, ומן, ועל כן נתן אל לבו להתגייר גם הוא. לזה אמר, כי לא כן הוא, כי אם **וישמע וכו' את כל אשר עשה אלוהים** כי לא בעד הערב רב היה כי אם **למשה ולישראל עמו.** והראיה, כי הנה **כי הוציא ה' את ישראל** בלבד **ממצרים.** כי האחרים הם הערב רב לא הוציאם הוא יתברך, כי אם שמעצמם יצאו, כאומרו וגם ערב רב עלה אתם. והוא גם כן מאמר משה לחותנו למען יחזיק בזה ולא יתגייר על מה שהטיב ה' לגרים כי אם **את כל אשר עשה אלוהים** היה על אודות ישראל. וכן כל התלאה **ויצילם ה'** את ישראל עמו ולא לערב רב. ועם כל זה שת לבו להתגייר, וודאי שהוא לשם שמים.

או יאמר, לכל אחד משני הדרכים הכתובים למעלה, שעשה בשביל ישראל ולא על כבוד שמו שחילל פרעה, בין לפירוש השני שלא עשה יתרו על שחשב שעשה טובה לגרים כי אם שהכל נעשה בשביל ישראל. מביא ראיה באומרו **כי הוציא ה' וכו'.** והוא ענין מאמרם ז"ל (**שמות רבה** טו ו) ועברתי בארץ מצרים וכו', משל לכהן שתרומתו בבית הקברות, אמר, אם אכנס הוא מקום טומאה, ואם לאו אפסיד את תרומתי. כך הקדוש ברוך הוא היה קדש ישראל במצרים מלאה גלולים. אם אכנס וכו', ואם לאו אפסיד את תרומתי וכו'. והוא מה שכתבנו במקומו, שאם לא היה הוא יתברך נכנס לא היה אפשר להוציא את ישראל על ידי מלאך. ועל

כן אל היכנסו במצרים לא חש שהיה מקום טמא. וזה יאמר, תדע איך הכל היה בשביל ישראל, **כי הוציא ה' את ישראל ממצרים,** כי הוא מקום טומאה, ולא חש על כבודו לאהבת ישראל. ומזה נלמד כי הכל עשה למענם להיותם תרומתו יתברך.

עוד כיוון הכתוב, כי הנה זה דרכו יתברך שבשביל הצדיקים החביבים לפניו מהפך מידת הדין למידת הרחמים, אך לא כן הרשעים כי אם אדרבה מידת הרחמים למידת הדין. וזה מאמר הכתוב, כי גם על זה פקח עיניו יתרו. וזהו אומרו **וישמע יתרו וכו' את כל אשר עשה אלוהים וכו'** הוא מידת הדין **למשה ולישראל עמו,** כענין מכת הדם שממנה העשירו ישראל. וההיקש בשאר, כמן ובאר ועננו כבוד. אך למצרים אפילו מידת רחמים מתהפך להם לדין, **כי הוציא ה'** הוא מידת רחמים **את ישראל ממצרים** שהיה במידת רחמים, כאומרו ועבר ה' לנגוף את מצרים כי אז הייתה ההוצאה. וזהו אומרו **כי הוציא וכו' ממצרים.**

או יאמר, וישמע, לבל יעלה על לב שעיקר כוונתו הייתה להוליך בתו ובניה לבעלה. אך בראותו שם את ישראל בכבודו של עולם מן ועננו כבוד ובאר, וחתנו מלך עליהם, נתן אל לבו להתגייר. על כן הקדים הכתוב ואמר **וישמע וכו'.** לומר, כי הן אמת שבעת שמיעתו היה בו בחינת יתרו שהוא תואר יהידות, ותואר **כהן מדין.** שהיו שתי הבחינות מקשקשות בלבו, כדרך כל גוי השם בלבו אל מעשה ה' כי נורא הוא לעקור עצמו מהבלו אל תורת ה', כי בהתחיל רוח ה' לפעמו להגישו אל האמת, עודנו שוקל בלבו שתי הבחינות, עד התיישבו בעצם וגומר בלבו כי ה' אמת ותורתו אמת ואין זולתו. וזה יאמר, **וישמע יתרו, כהן מדין.** שהם שתי הבחינות, בעת השמיעה בלבד. אך כשנדבה רוחו אותו ליקח את בתו כבר נטהר בדעתו להיות ראוי ליקרא **יתרו** ולא **כהן מדין**. וזהו אומרו **ויקח יתרו.** לומר, כי לקיחתו הייתה אחר היותו ראוי ליקרא **יתרו** שהוא תואר שלמות יהידתו כמפורש למעלה. וזהו, כי בשמיעה אמר **כהן מדין,** ואחר כך אמר **יתרו.** לומר, כי כששמע היה **כהן מדין.** אך כשלקח את צפורה לא היה רק **יתרו**, שכבר קיבל יהידות בעצם.

ולהורות כי לא הייתה עיקר כוונתו על שחמל על בתו כי הייתה בעצבות רוח עמו כל ימי נעוריה. ומה גם כי הוא מלך על עם רב ועצום וירבה להיטיב עמו בהוליכו אותה אליו. וגם להטיב עם בני בתו, שייטב להם עם אביהם. לזה אמר, שלא על היות צפורה בתו כיוון, רק למה שהוא **חותן משה** ו**צפורה אשת משה.** לעשות נחת רוח למשה, למצוא חן בעיניו שיקבלהו וידריכהו בדרכי ה'. ולהורות החסד שעשה עמו, שעל כן בטח לבו ידריכהו גם הוא בדרך אמת. אמר **אחר שלוחיה.** כלומר, שאחר שמשה לא חש לכבוד בתו ולכבוד אביה להחזירה בעצמו למדין. כי לא היה ממאן הוא יתברך מהניחו לשוב עמה למדין, ואחר כך יחזור לשליחותו. כי אם שלחה על ידי אחר. לא שלם לו יתרו לשלחה על ידי אחר. כי עתה

חמיו מפני כבוד חתנו מביאה אליו בעצמו. וזהו אומרו **ויקח את צפורה וכו'** למה שהיא **אשת משה,** עם היות **אחר שלוחיה** ששלחה משה על ידי אחר.

לבל יאמר איש איך יחזיק לך טובה כי תביא לפניו אשה מדינית, ואולי לבו בל עמה כי טוב לו אחרת, יקח לו מזרע ישראל. לזה אמר, **ואת שני בניה.** כנודע כי הנה האשה מוצאת חן בעיני אישה על ידי בניה. וזהו אומרו **בניה,** ולא בניו.

ועדיין אפשר, שעם כל זה לא יאהבנה להיותה בת יתרו. על כן להורות כי לא יגעל בה להיותה בתו כי אם יחשיבנה, אמר טעם שמות בניה. והוא, בהזכיר מאמרם ז"ל (**שמות רבה** א מ) כי אומרו **גר הייתי** הוא הודאה לה' שמצא אשה מצא טוב מנוחה ואכסניא טובה.

ג וְאֵת שְׁנֵי בָנֶיהָ אֲשֶׁר שֵׁם הָאֶחָד גֵּרְשֹׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה :

והנה את השני קרא **אליעזר** על **כי אלוהי אבי בעזרי ויצילני וכו'.** והן אמת כי מהראוי היה שיתהפך העניין. כי את הראשון יקרא אליעזר על מה שהצילו מאז מחרב פרעה שהיה קודם. ואת השני **גרשום** על מה שאחר הינצלו מחרב פרעה היה **גר בארץ נכריה.** אך זה היה הוראה, כי גדלה מאוד ההטבה אשר הטיב עמו כל כך לתת חנו בעיני יתרו, מאשר הצילו מחרב פרעה. שעל כן הקדים העניין ההוא, כי על דחביב ליה אקדמיה. וזהו אומרו, **אשר שם האחד וכו'.** לאמר, ראו עתה, כי טוב אני בעיניו למצוא חן. כי הנה, את שם הראשון קרא על שם האכסניא.

ד וְשֵׁם הָאֶחָד אֱלִיעֶזֶר כִּי-אֱלֹהֵי אָבִי בְּעֶזְרִי וַיַּצִּלֵנִי מֵחֶרֶב פַּרְעֹה :

ואת השני על שם ההצלה מחרב פרעה, שהוא ההצלה ממות, וגם קדומה לאכסניא ולתת לו אשה. אך אין זה כי אם שחביבה עליו אכסניותי, שעל כן הקדים עניינה.

או יאמר, הנה **שם האחד** קרא **גרשום** להחזיק לי טובה כי טוב אני בעיניו.

ושמא תאמרו הנה אחר כך קרא את השני **אליעזר** על שעזרו ה', כי הלא הדעת נוטה שכיוון, כי אחר לידת גרשם עזרו ה' ממי שהוא מיצר לו, ומי היה אצלו אלא אתה, ומי יודע אם עליך אמר שעזרו ה' מצרה שהיית מיצר לו. לזה אמר, מה שאת שם השני קרא **אליעזר.** לא על מה שהיה אחרי כן, ולא על שעזרו נגדי, כי אם שהצילו **מחרב פרעה.** ולא נאמר כי אמר **אלוהי אבי בעזרי,** כאומרו כי אמר **גר הייתי וכו'.** כי אם **כי אלוהי אבי כו',** יהיה, כי בעת ששם שמו **אליעזר,** לא אמר הדבר בפירוש **ויצלני מחרב פרעה,** פן יתפש מחמת המלך. כי פרעה היה מושל במדין. ועל כן לא ערב אל לבו לדברו. וזהו שלא אמר, כי אמר. כי לא היה רק בלבו. ויצדק בזה, מה שלא נזכר במקומו לידת אליעזר, ולא טעם שמו. כי קרוב היה הדבר, ויירא מלפרסם ענין בריחתו מפרעה עד כה.

+++

והנה אמרו רבותינו ז"ל (**במדבר רבה** יט ד):

על אומרו **האחד** ולא אמר השני. שמצאו משה להקב"ה אומר **אליעזר** בני אומר פרה בת שתים כו'. אמר לו אתה אומר הלכה משמו של וכו' אמר לו הקדוש ברוך הוא עתיד צדיק אחד לעמוד בעולמי ועתיד לפתוח בפרשת פרה תחילה. אמר לפניו יהי רצון שיצא מחלצי. אמר לו חייך שיצא מחלציך. הה"ד **ושם האחד,** ושם המיוחד ע"כ.

והלא כמו זר נחשב, כי הלא בעת לידת אליעזר עדיין לא עלה משה למרום. אם לא שנאמר כי פשטו של מקרא אינו יוצא ממקומו, אלא שמצא יתברך מקום לרמוז מה שעתיד לומר למשה, ששם המיוחד העתיד **אליעזר** יהיה מחלציו כזה.

ה וַיָּבֹא יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ אֶל-מֹשֶׁה אֶל-הַמִּדְבָּר אֲשֶׁר-הוּא חֹנֶה שָׁם הַר הָאֱלֹהִים :

והנה עדיין היה אפשר לומר, כי מאשר יבוא יתרו אל משה בפרטות, כי כל ישעו וכל חפץ עליו היה, בעבור בתו שתהיה עם בעלה, ולא לבקש את ה'. לזה אמר, **ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל משה.** לומר, כי לא כן הוא. כי מה שבא אל משה לא היה רק למה שהיה **חותן משה.** וכן הבנים, להיותם **בניו, באו אל משה.** אך כל ישעו וכל חפץ יתרו לא היה רק לבוא אל המקום שהיה משה **חונה שם,** למה שהוא **הר האלוהים**, גם אם לא היה שם משה. וזהו אומרו, **ויבא יתרו.** כלומר, ויבוא לשם יהידות הנרמז בשם **יתרו**, כי נקרא כך על שם שלמות גרותו. אלא שלמה שהוא **חותן משה, ובניו** למה שהם **בניו,** וגם **אשתו** למה שהיא **אשתו,** על כן **באו אל משה.** אך עיקר יתרו לא היה על משה בעצמו, רק על בחינת המדבר **אשר הוא חונה שם.** ולא להיותו הוא שם, רק למה שהוא **הר האלוהים.** גם אילו לא היה שם משה היה יתרו בא שמה, כי את ה' היה מבקש. ועל כן נאמר פה **בניו** ולא בניה כמו שכתבנו למעלה.

ו וַיֹּאמֶר אֶל-מֹשֶׁה אֲנִי חֹתְנְךָ יִתְרוֹ בָּא אֵלֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וּשְׁנֵי בָנֶיהָ עִמָּהּ :

וזהו אומרו בדברו **אל משה אני חותנך יתרו בא אליך.** כלומר, למה ש**אני חותנך, בא אליך.** שאם לא כן, אין דעתי אלא אל **הר האלוהים,** כי אני הנה בשם יהידות נקרא **יתרו** אני בא. וגם לא יעלה על לבך כי להביא את בתי ואת בניה הייתה כוונתי ואין העיקר על היהידות. כי דע איפה, כי העיקר הוא על עצמי. כי נעשיתי יתרו שהוא שם יהידות. ש**אשתך** שהיא **אשתך** והבנים למה שהם **בניה** באים **עמה.** ולא אומר שבאים עמי רק **עמה.** כי באים עמה שהיא באה לאישה. אך אני לא באתי להביאם כי אם אל הנוגע אל עצמי.

ז וַיֵּצֵא מֹשֶׁה לִקְרַאת חֹתְנוֹ וַיִּשְׁתַּחוּ וַיִּשַּׁק-לוֹ וַיִּשְׁאֲלוּ אִישׁ-לְרֵעֵהוּ לְשָׁלוֹם וַיָּבֹאוּ הָאֹהֱלָה :

על כן בראות משה כך. אמר, הנה חמי בא לבקש את ה', ואשתי ובני לבקש אותי. ואם כן את מי ראוי להקביל פניו. את המבקש את ה', או את המבקש אותי שאני בשר ודם. על כן **ויצא משה לקראת חותנו וישתחו וישק לו,** כי אמר, הנה אתה עתה אנוש כערכי מה שאין כן עד עתה. וזהו אומרו **וישאלו איש לרעהו לשלום.** שהוא, על כי עתה נעשו רעים זה לזה, באשר הם יהודים שניהם כאחד, מה שאין כן עד עתה. וזהו אומרו **איש לרעהו.** כי עד כה גם שמשה קרוי איש ויתרו גם הוא כאומרו ויואל משה לשבת את האיש, עם כל זה לא יתחברו בסוג. אך עתה יצדק לומר **איש לרעהו,** כי שני האישים לרעים יתוארו.

ח וַיְסַפֵּר מֹשֶׁה לְחֹתְנוֹ אֵת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְפַרְעֹה וּלְמִצְרַיִם עַל אוֹדֹת יִשְׂרָאֵל אֵת כָּל-הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מְצָאָתַם בַּדֶּרֶךְ וַיַּצִּלֵם ה' :

הנה כתבנו למעלה, שהכריח היות מה ש**עשה ה' למצרים** על אודות ישראל, ולא על כבוד שמו, אשר אמר פרעה מי ה' וכו', מאשר **כל התלאה וכו' ויצילם ה'.** ולא הניחם למקרה כאשר יצאו ממצרים. עוד יתכן, שהכריח הדבר באומרו **ולמצרים.** והוא, במה שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כא ה) על פסוק והנה מצרים נוסע אחריהם, ופסוק מצרים מת על שפת הים, כי שרו של מצרים מצרים שמו. ובזה יאמר, הנה אתה לא ידעת רק צאת ישראל ממצרים על ידי הכות את פרעה ואת עמו, ומזה הוצאת מה שעשה ה' בשביל ישראל. גדולה מזו אספר לך, למען תדע יתר שאת ישראל לפניו יתברך. כי הנה גם בשרו של מצרים שלח ידו הוא יתברך. כי זה יורה בעצם, כי לא על כבוד שמו עשה יתברך אשר חילל פרעה, כי אם **על אודות ישראל.** וזהו **ויספר משה את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים,** הוא השר. כי ראוהו מת על שפת הים. ואין זה רק **על אודות ישראל.** שאם על כבוד שמו יתברך, אם חטא פרעה אל יאשם שרו, אך הוא על ישראל. כי היה השר מעכבם כנודע מאמר רבותינו ז"ל (**מדרש ויושע** ג).

עוד יתכן על דרך זה שמצרים הוא על השר. והוא, כי סיפר משה לחותנו **את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים** בכבודו ובעצמו ולא על ידי מלאך או שליח. שלא היה זה רק **על אודות ישראל** לכבודם. ולא תאמר, שעל גדולת שר מצרים כי רב הוא עשה על ידי עצמו, שלא יעצר כח זולתו יתברך עליו, ואגבו עשה גם כן לפרעה בעצמו. כי הלא **את כל התלאה אשר מצאתם בדרך** עם שלא היה שר מצרים שם, ועם כל זה **ויצילם ה'** על ידי עצמו. הנה כי הענין איננו רק על כבוד ישראל.

ט וַיִּחַד יִתְרוֹ עַל כָּל-הַטּוֹבָה אֲשֶׁר-עָשָׂה ה' לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הִצִּילוֹ מִיַּד מִצְרָיִם :

אמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין צד א) מדאפקיה בלשון ויחד. שנעשה בשרו חדודין חדודין על צרת מצרים. ואפשר, שזה גם הוא ענין פשט הכתוב עם היותו לשון שמחה. והוא, כי מה

ש**ויחד** ששמח יתרו לא היה על רעת מצרים, רק **על כל הטובה אשר עשה ה' לישראל אשר הצילו כו',** אך לא על אשר הוכו מצרים בדבר.

והנה רבותינו ז"ל (**תנחומא** יתרו ז) אמרו. **ויחד יתרו,** שייחד שמו של הקדוש ברוך הוא וכו'. ועל פי דרך זה שאומרו **ויחד** הוא לשון ייחוד. יתכן, במה שנשים לב אל אומרו לשון הצלה ולא הוצאה. וגם אומרו **מיד מצרים** ולא אמר ממצרים. והוא, במה שכתבנו על פסוק וארד להצילו מיד מצרים, וסמיך ליה לכה ואשלחך אל פרעה כו' ממצרים. שהוא, כי אמר הוא יתברך, הנה שרו של מצרים הוא מחזיק בישראל וצריך הצלה מידו שאוחז בהם, וזה אעשה על ידי. אך אינו עתה, ונתקיים על הים. והוא אומרו שם ויושע ה' כו' מיד מצרים. אך ועתה לך והוצא ממצרים, שהוא הוצאה מהארץ. ובזה יתכן, כי אומרו **מיד מצרים,** הוא מיד השר שנקרא מצרים.

ונבוא אל הענין, והוא, כי ננקוט מיהא מאמר רבותינו ז"ל כי **ויחד** הוא לשון ייחוד. ויאמר, כי אחר כל מיני הנסים אמר כי מה ש**ויחד יתרו** לדבר מיוחד ורשום **על כל הטובה אשר עשה ה' לישראל,** הוא **אשר הצילו מיד מצרים,** מיד השר שנקרא מצרים. וזהו **ויחד כו' אשר הצילו כו'.**

י וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ בָּרוּךְ ה' אֲשֶׁר הִצִּיל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרַיִם וּמִיַּד פַּרְעֹה אֲשֶׁר הִצִּיל אֶת-הָעָם מִתַּחַת יַד-מִצְרָיִם :

אמר, הנה בהצלה מן השר שנקרא מצרים, הנה שתי כתות אני רואה ניצולים ממנו:

א. ישראל.

ב. הערב רב.

ואיזה מהם היה יותר קשה לינצל מידו?

ישראל, שמעולם לא היו תחת יד מצרים, כי אם דרך גניבה כמלך הגונב נפשות מעם אחר.

או הערב רב, שהם עמו מתחתיו ממש מחלאת טומאתו בו. הוי אומר הערב רב. ועל כן אמר יתרו **ברוך ה' אשר הציל אתכם** עם **בני ישראל מיד מצרים,** הוא השר, **ומיד פרעה,** כי גניבה הייתם בידו והוציא יתברך את בלעו מפיו. אך יותר מזה. הוא **אשר הציל** את העם, הוא **הערב רב, מתחת יד מצרים,** כי היו תחתיו ממש מאיכותו וחלאת טומאתו.

או על דרך זה יתכן לפרש העם על הבלתי כשרים וראויים מישראל לינצל, שהיו עובדי עבודה זרה גוי מקרב גוי, שכבר היו תחתיו של השר בדין. כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כא) שהיו כבר מסורים בידו. **ויאמר ברוך ה' אשר הציל אתכם** הצדיקים, הם משה ואהרן ובניו וכל הזקנים שיצאו להקביל פניו. אך היה **מיד מצרים** שהיה השר אוחז בידו. אך יותר מזה

הוא **אשר הציל את העם,** הוא ההמון בלתי כשרים שכבר היו תחת ידו של **מצרים.** ומתחת ידו הצילם ה'. והוא מאמרם ז"ל שכבר היו מסורים לולא חסדיו יתברך שעצמו מאד.

יא עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי-גָדוֹל ה' מִכָּל-הָאֱלֹהִים, כִּי בַדָּבָר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם :

הנה הקשינו, כי אין כפירה גדולה מזו. שיורה כי גם אלוהי העמים גדולים הם, כי אם שה' גדול מכולם. והלא אשר יאמין כי יש אלוה מבלעדי ה' כופר יקרא בלי ספק. ורבותינו ז"ל (**דברים רבה** ב יט) האשימו את יתרו בזה שנתן ממש בעבודה זרה. ויתכן להפך בזכותו, והוא, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (**מכילתא** יתרו א) שלא הניח עבודה זרה שלא עבדה ומזה ידע ההפרש על כולם. ויתכן זה יאמר פשט הכתוב, **עתה ידעתי כי גדול ה',** כלומר, הוא גדול לבדו. והאיך **ידעתי** זה, הלא הוא, **מכל האלוהים** שמהם למדתי **כי גדול ה'.** כי את כולם עבדתי ולא ראיתי כח בהם. ומה ראיתי בה' שהורה גדולתו בו, הוא, **כי בדבר אשר זדו,** הביא **עליהם.**

+++

יב וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה עֹלָה וּזְבָחִים לֵאלֹהִים וַיָּבֹא אַהֲרֹן וְכֹל זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל לֶאֱכָל-לֶחֶם עִם-חֹתֵן מֹשֶׁה לִפְנֵי הָאֱלֹהִים :

הנה דרך העולם, בלכת איש אצל קרובו כחתנו או חמיו, להביא לו דורון. אמר, כי יתרו, הדורון שהביא, לא לחתנו הביא, כי אם לאלוהים. ועל כן בראות אהרן וכל הזקנים כי לא עשה עיקר רק מה'. אז אמרו, הנה איש כזה אלוהים עמו. ובאכלנו לחם עמו, הוא כאכלנו לפני האלוהים. וזהו **ויבא אהרן וכו' לאכל לחם וכו' לפני האלוהים,** מאז לקח **העולה וזבחים** לזבוח **לאלוהים.** וזהו שלא אמר ויזבח זבחים, או ויקריב עולה וכו'. אך אמר **ויקח,** כי מאז לקחם, טרם יקריבם, ראו טוב רצונו עם ה'. שאמרו כי סעודת מצווה תקרא וכי אלוהים עמו כאמור. ושיעור הכתוב, **ויקח יתרו,** עם היותו **חותן משה,** והיה ראוי יביא לו דורון, ועם כל זה לא לקח רק **עולה וזבחים לאלוהים.** ועל כן **ויבא אהרן וכו'.**

יג וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה לִשְׁפֹּט אֶת-הָעָם וַיַּעֲמֹד הָעָם עַל-מֹשֶׁה מִן-הַבֹּקֶר עַד-הָעָרֶב :

יד וַיַּרְא חֹתֵן מֹשֶׁה אֵת כָּל-אֲשֶׁר-הוּא עֹשֶׂה לָעָם וַיֹּאמֶר מָה-הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה לָעָם מַדּוּעַ אַתָּה יוֹשֵׁב לְבַדֶּךָ וְכָל-הָעָם נִצָּב עָלֶיךָ מִן-בֹּקֶר עַד-עָרֶב :

טו וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֹתְנוֹ כִּי-יָבֹא אֵלַי הָעָם לִדְרֹשׁ אֱלֹהִים :

טז כִּי-יִהְיֶה לָהֶם דָּבָר בָּא אֵלַי וְשָׁפַטְתִּי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ וְהוֹדַעְתִּי אֶת-חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְאֶת-תּוֹרֹתָיו :

יז וַיֹּאמֶר חֹתֵן מֹשֶׁה אֵלָיו לֹא-טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה :

יח נָבֹל תִּבֹּל גַּם-אַתָּה גַּם-הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ כִּי-כָבֵד מִמְּךָ הַדָּבָר לֹא-תוּכַל עֲשֹׂהוּ לְבַדֶּךָ :

יט עַתָּה שְׁמַע בְּקֹלִי אִיעָצְךָ וִיהִי אֱלֹהִים עִמָּךְ הֱיֵה אַתָּה לָעָם מוּל הָאֱלֹהִים וְהֵבֵאתָ אַתָּה אֶת-הַדְּבָרִים אֶל-הָאֱלֹהִים :

כ וְהִזְהַרְתָּה אֶתְהֶם אֶת-הַחֻקִּים וְאֶת-הַתּוֹרֹת וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת-הַדֶּרֶךְ יֵלְכוּ בָהּ וְאֶת-הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן :

כא וְאַתָּה תֶחֱזֶה מִכָּל-הָעָם אַנְשֵׁי-חַיִל יִרְאֵי אֱלֹהִים אַנְשֵׁי אֱמֶת שֹׂנְאֵי בָצַע וְשַׂמְתָּ עֲלֵהֶם שָׂרֵי אֲלָפִים שָׂרֵי מֵאוֹת שָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֲשָׂרֹת :

כב וְשָׁפְטוּ אֶת-הָעָם בְּכָל-עֵת וְהָיָה כָּל-הַדָּבָר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלֶיךָ וְכָל-הַדָּבָר הַקָּטֹן יִשְׁפְּטוּ-הֵם וְהֵקֵל מֵעָלֶיךָ וְנָשְׂאוּ אִתָּךְ :

כג אִם אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה וְצִוְּךָ אֱלֹהִים וְיָכֹלְתָּ עָמֹד וְגַם כָּל-הָעָם הַזֶּה עַל-מְקֹמוֹ יָבֹא בְשָׁלוֹם :

הנה מאומרו אשר הוא עושה לעם נראה שהוא מצער את העם, והתלונה היא עליו.

ומאומרו מדוע אתה יושב לבדך, נראה כחס עליו.

ומאומרו וכל העם וכו', נראה כמתלונן עליהן.

ב. כי מה השיב באומרו **כי יבא אלי העם וכו',** כי גם יתרו ראה זה והוא מתלונן,

ומה משיב על תוכחתו.

ג. באומרו כי יהיה להם דבר, מה חידש לו, כי גם יתרו יודע כן, כי בהיות להם דבר שבאים אליו, ועם כל זה הוכיחו.

ד. שהיה לו לומר באים אלי, ולמה אמר **בא אלי.**

וכן אומרו בין איש ובין רעהו, והיה לו לומר בין איש לרעהו, מאי בין בין.

ה. אומרו והודעתי את חקי וכו', מה זו תשובה אל דבר המשפט.

ו. באומרו לא טוב הדבר אשר אתה עושה, למה חוזר ואומר התלונה אחרת שהשיב עליה.

וגם אומרו נבל תבול, יורה כמיצר עליו ועל העם, הוא הפך אומרו **לא טוב הדבר וכו',** שמורה שעושה דבר רע.

ז. אומרו עתה שמע בקולי וכו', מה ענין אומרו **עתה.**

ח. אומרו ויהי אלוהים עמך, שמורה שבעצתו יהי אלוהים עמו, והלא אלוהים עמו תמיד.

ט. מה ענין **היה אתה לעם וכו',** אצל הדיינות.

וכן אומרו והזהרת כו', אינו מענין המשפט.

י. באומרו ואתה תחזה, כי מלת **ואתה** מיותרת.

וגם לשון **תחזה,** ולא אמר תראה, או תבחר.

יא. אומרו ושפטו את העם בכל עת, כי הלא גם עתה משה היה שופט את העם בכל עת.

יב. אומרו ונשאו אתך, כי בכלל **והקל מעליך** הוא.

יג. אומרו אם **את הדבר הזה תעשה וציוך אלוהים,** כי הנה היה לו לומר אם יצוך אלוהים **הדבר הזה תעשה.**

יד. אומרו איש **על מקומו יבא בשלום,** למה מייחס הדבר אל המקום.

טו. באומרו אחר כך שעשה כן משה משנה הלשון. כי יתרו אמר **הדבר הגדול יביאו אליך,** ואחר כך אמר **הדבר הקשה.**

יד וַיַּרְא חֹתֵן מֹשֶׁה אֵת כָּל-אֲשֶׁר-הוּא עֹשֶׂה לָעָם וַיֹּאמֶר מָה-הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה לָעָם מַדּוּעַ אַתָּה יוֹשֵׁב לְבַדֶּךָ וְכָל-הָעָם נִצָּב עָלֶיךָ מִן-בֹּקֶר עַד-עָרֶב :

אמנם, הנה יתרו ראה שלשה דברים:

א. היותו מטריח את הצבור שהיו כולם ניצבים לפניו, וזהו **מה הדבר הזה אשר אתה עושה לעם.**

ב. חס עליו שהוא יושב **לבדו** וילאה, וזהו אומרו **מדוע אתה יושב לבדך.**

ג. ההתמדה **מבקר עד ערב** והיה די חלק מהיום, וזהו **וכל העם נצב עליך מבקר עד ערב.**

טו וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְחֹתְנוֹ כִּי-יָבֹא אֵלַי הָעָם לִדְרֹשׁ אֱלֹהִים :

והשיב על האחד -

כי יבא אלי העם וכו'. והוא מאמר שמעון בן שטח לינאי המלך בעמדו לפניו לדין (סנהדרין יט א). לא לפני אתה עומד כי אם לפני מי שאמר והיה העולם. וזה מאמר משה, אשר אמרת שאני מטריחם, שבאים כולם עומדים לפני. לא לפני הם באים, כי אם לפניו יתברך. וזהו אומרו **כי יבא אלי העם,** אינם באים אלי בעצם, כי אם **לדרוש אלוהים.** כי לפני מי שאמר והיה העולם הם באים, כי אלוהים ניצב בעדת אל. והאלוהים ניצב בדיינות עמדי.

טז כִּי-יִהְיֶה לָהֶם דָּבָר בָּא אֵלַי וְשָׁפַטְתִּי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ וְהוֹדַעְתִּי אֶת-חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְאֶת-תּוֹרֹתָיו :

[והשיב על השני]

ואשר חסת על טרחי ואמדת **מדוע אתה יושב לבדך.** הנה הוא כי אין זולתי יוכל לדון כמוני. כי הנה, אני, **כי יהיה להם דבר** שעבר ביניהם ואין עדים, כי אין גלוי הדבר רק להם. אותו הדבר בעצמו **בא אלי.** ומתגלה לפני המעשה שהיה כאשר היה.

שאם במרמה יטעון איש דבר ויסתיר האמת בלבבו, אני ברוח קדשי אדע מצפוני לבו. ואשפוט לפי מה שבקרב לב איש ולא לפי מה שמוציא מפיו. וזהו **ושפטתי בין איש,** שהוא, מה שבין איש בקרבו ובלבו, ומה ש**בין רעהו** בקרב לבו גם הוא, עם שאין כן בפיו ואין זולתי יוכל לדון כן.

ועל השלישית

שהיו **מבקר עד ערב.** אמר, **והודעתי את חוקי וכו'.** לומר, אם לא היה ענין רק לשפוט את העם, לא היה צריך כל היום. אך גם **והודעתי את חוקי וכו'.** כי כשבאים ללמוד והודעתים. ולזה צריך זמן רב.

יז וַיֹּאמֶר חֹתֵן מֹשֶׁה אֵלָיו לֹא-טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה :

ויאמר חותן משה אליו-

מה שאתה אומר שלא לפניך הם באים אלא לפניו יתברך, כן הוא. אך לא נאמר זה רק בסנהדרין או לפחות בבית דין של שלשה שהם רבים אך אתה אחד בלבד. וזהו **לא טוב כו' אשר אתה עושה.**

יח נָבֹל תִּבֹּל גַּם-אַתָּה גַּם-הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר עִמָּךְ כִּי-כָבֵד מִמְּךָ הַדָּבָר לֹא-תוּכַל עֲשֹׂהוּ לְבַדֶּךָ :

ושמא תאמר כי אין הפרש זה אלא לזולתך, אך אתה לבדך שקול כדיינים רבים באשר ה' אתך. לזה אני אומר, כי גם יש טעם אחר, והוא, כי **נבל תבול.** והכפל הוא נבול העם, גם תבול אתה. וזהו **גם אתה גם העם הזה אשר עמך וכו'.**

ועל השנית אמר, אמת הוא שאין כמוך לדון, אך **לא תוכל עשוהו לבדך.**

יט עַתָּה שְׁמַע בְּקֹלִי אִיעָצְךָ וִיהִי אֱלֹהִים עִמָּךְ הֱיֵה אַתָּה לָעָם מוּל הָאֱלֹהִים וְהֵבֵאתָ אַתָּה אֶת-הַדְּבָרִים אֶל-הָאֱלֹהִים :

ועל כן לתקן שתי אלה מה שאתה עתיד לעשות אחר זמן כש**נבול תבול,** עשה מעתה. וזהו אומרו **עתה שמע בקולי איעצך.**

ולא תאמר כי אהיה סיבה אם אפרישך מלדון שלא יהיה אלוהים עמך, כאשר בהיותך דיין כי אלוהים נצב עם הדיינים. כי הנה **איעצך ויהי אלוהים עמך** באופן אחר. והוא, כי **היה אתה לעם** סרסור לענייני בקשותם, בין המלך הקדוש ובין העם. **והבאת אתה את הדברים אל האלוהים,** ועל ידי כן לא יחסר לך עת שלא תעמוד לפניו יתברך.

כ וְהִזְהַרְתָּה אֶתְהֶם אֶת-הַחֻקִּים וְאֶת-הַתּוֹרֹת וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת-הַדֶּרֶךְ יֵלְכוּ בָהּ וְאֶת-הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן :

ועל השלישית שאמרת, ושהוא, שאתה מתמיד **מבקר עד ערב** הוא **להודיעם את חקי האלוהים ואת תורותיו.** הנה אין למנוע זה, כי אם **והזהרת אתהם את החקים ואת התורות.** אך עשה זאת איפה לבלתי תצטרך לכל כך זמן. והוא, כי **והודעת להם את הדרך ילכו בה.** שלא תצטרך יום יום ללמדם פרטי חקים ותורות, רק תודיעם **את הדרך ילכו בה** כוללות יתנהגו על פיה. וגם כאחת **את המעשה אשר יעשו,** ולא קצת מהמעשה בכל יום ויום שיצטרכו בכל עת לבוא לשאול פרטים.

כא וְאַתָּה תֶחֱזֶה מִכָּל-הָעָם אַנְשֵׁי-חַיִל יִרְאֵי אֱלֹהִים אַנְשֵׁי אֱמֶת שֹׂנְאֵי בָצַע וְשַׂמְתָּ עֲלֵהֶם שָׂרֵי אֲלָפִים שָׂרֵי מֵאוֹת שָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֲשָׂרֹת :

והנה העצה אשר אמרתי, היא, כי **ואתה תחזה** במחזה שדי אשר אתך, ברוח קדשך, מי הם **אנשי חיל וכו'**. והוא, שיהיו **אנשי חיל** שלמים במצות עשה. וזהו **אנשי חיל,** כי מכל מצווה יעשה כח קדוש פרקליט ומלאך. נמצא אשר לו מצות עשה הרבה יש לו חיל מלאכים. **ויראי אלוהים** ממצות לא תעשה. וגם **אנשי אמת** לבלתי נשוא פנים לכסות האמת לגדול. וגם לא מפני הממון, וזהו **שונאי בצע וכו'**. שעל ידי צדיקים כאלו לא תאונה תקלת עוות דין מתחת ידיהם. באופן, שאין פחד צאת עוות הדין מתחת ידי הדיינים, על שאין דבר שביניהם בא ומתגלה אליהם כמוך, ועל בלתי יודעים מה שבקרב איש. כי הלא בהיותם בעלי תארים אלו **אנשי אמת שונאי בצע,** גם יעזרם ה' שיתגלה להם האמת ולא יהיה בצע בדיניהם, כי אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידי הצדיקים.

כב וְשָׁפְטוּ אֶת-הָעָם בְּכָל-עֵת וְהָיָה כָּל-הַדָּבָר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלֶיךָ וְכָל-הַדָּבָר הַקָּטֹן יִשְׁפְּטוּ-הֵם וְהָקֵל מֵעָלֶיךָ וְנָשְׂאוּ אִתָּךְ :

ונרוויח עוד בזה כי **ושפטו את העם בכל עת,** כי הנה לא יבצר מהצטער כמה בעלי דינין המקוים יגמר דין הקודמים אליהם עד בא עתם גם הם. ואם יקרה יהיה בכל המון ישראל אלף או אלפים בעלי דין, וכי דיין אחד יעצור כח לדון כולם ביום אחד. ולפעמים יום או יומיים יעמדו מקצתם מהשמע דברי ריבותם ויאריכו בין בני ישראל סלעי מחלקותם. אך עתה שירבו ביניהם הדיינים, יהיה אפשר לשפוט כל העם כלו בעת אחד, כי יתחלקו בעלי דינים הנה והנה. וזהו **ושפטו את העם בכל עת,** שבכל איזה עת מעתות היום יוכלו לשפוט את העם כלו.

ושמא תאמר כי הן אמת שלא יצא משפט מעוקל. אך עדיין אפשר יטעו משגגת תלמוד שיסכלו איזה דין מהעדר לימוד או משכחה. על כן אמר את **הדבר הגדול יביאו אליך.** ובזה ייטב לגופך ולנפשך. לגוף, כי והקל מעליך. ולנפשך, כי **ונשאו אתך** כל אחד שיבוא מכשורה. והוא מאמרם ז"ל **במדרש רבה** ספר אלה ה**דברים** (עיין שם א ח) שאמר משה איכה אשא לבדי כו'. אמר משה יכולני לסבול אלף אלפים כיוצא בהם אלא שהקב"ה הרבה עונשיכם על גבי דייניכם. הרי שמזה היה מצטער. וזה יאמר לו פה יתרו, **ונשאו אתך** כמדובר.

כג אִם אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה וְצִוְּךָ אֱלֹהִים וְיָכָלְתָּ עֲמֹד וְגַם כָּל-הָעָם הַזֶּה עַל-מְקֹמוֹ יָבֹא בְשָׁלוֹם :

אם את הדבר הזה תעשה, שאתה תחזה אנשים צדיקים הכדאים לבלתי צאת תקלה מתחת ידיהם. מובטחני בה' שיצוך אלוהים ויסכים בדבר ותרוויח ש**ויכלת** עמוד ולא תבול.

וגם עוד רווח גדול והוא כי **וכל העם הזה על מקומו יבא בשלום.** והוא, כי הנה בהיותך אתה לבדך ויבואו יום אחד מאה בעל דינים מריבים כל אחד עם בעלי דינו, וישארו כמה בעלי דינים שלא היה שהות ביום לדונם, נמצאו חוזרים למקומם בקטטה ומחלוקת עד המחרת שישובו לעמוד בדין ויתווך שלום ביניהם. אך עתה, על ידי דיינים רבים, לא יבואו איש על מקומו כי אם בשלום, שטרם שובם למקומם יעשו משפטם וישובו למקומם בשלום. מה שאין כן אם יצטרכו לידון ביום השני שנמצאו ששבו איש על מקומו בהעדר שלום פעם אחרת.

עוד יתכן בכוונת הכתובים, **וירא חותן משה וכו'.** כי כל תלונת יתרו לא הייתה רק על טורח צבור העומדים לפניו מבקר עד ערב כפרוש **רש"י** ז"ל.

והשיב לו משה אין עיקר ביאת העם כי אם **לדרוש אלוהים,** שאהיה להם לפה לפני הקדוש ברוך הוא בענייני שאלותיהם. וזהו **כי יבוא אלי העם,** הוא **לדרוש אלוהים.** כי על דבר המשפט לא היה הטורח הזה הכולל, כי הלא כי יהיה להם דבר בא אלי התובע, ועל ידי דרישתו ואשלח אחרי איש ריבו ימשך ש**ושפטתי** אחר כך **בין איש ובין רעהו.** כלומר, אין דברי ריבות תמיד כי אם לפרקים כי יהיה להם דבר. ואם כן לא על זה הייתי צריך עמוד מבקר עד ערב יום ויום.

ועוד, כי הנה **ושפטתי בין איש ובין רעהו,** שהם שני בעלי דין העומדים לפני בלבד. ואם כן אין טורח לשאר ההמון הרב, זולת שני אנשים להיות בעמידה לפני. ואם כן אין טורח לשאר העם, כי מי יכריח ליתר ההמון הרב להיות בעמידה בפני בשפטי בין איש ובין רעהו. אך אין עמידתם רק **לדרוש אלוהים.** שהוא מי שחפץ אדרוש אלוהים אל הנוגע ליחיד או לרבים שאהיה להם מול האלוהים.
ועוד שנית, ללמוד. כי **והודעתי את חקי האלוהים** גם כן **ואת תורותיו.** ולזה היה עמידתם והתמדתם לפני.

והשיב לו יתרו לא טוב הדבר אשר אתה עושה. כלומר, בענין המשפט שאתה הוא העושה, ואינו תלוי בהם, כאשר בבואם לדרוש אלוהים וללמוד תורה.

לכן **שמע בקולי איעצך** וידעתי **יהי אלוהים עמך** בקחתך עצתי. ולא יחשיבך למקל מעליך עול מצווה. והוא, כי על מה שאמרת שקצתם יבאו לדרוש אלוהים גם אני אודך שאין זולתך לעשותו. ואל תרף מעשות הדבר, כי אם **היה אתה לעם מול האלוהים** אמצעי ביניהם כי אין זולתך. כי הנה **והבאת אתה** בלבד **את הדברים אל האלוהים** ולא אחר.

וגם על השלישית הדין עמך, כי מי יודיעם תורת ה' כמוך ואין זולתך. וגם מזה אל תנח ידך רק **והזהרת וכו'.** אך בזה תודיעם דרך כוללת יתנהגו על פיו, על דרך שכתבנו למעלה. אך על דבר המשפט **ואתה תחזה וכו'.** שאפשר להיעשות על ידי אחרים בעלי מצות הגונות המגינות בל יצא דבר בלתי מתוקן מתחת ידיהם. והשאר כדלעיל.

כד וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה לְקוֹל חֹתְנוֹ וַיַּעַשׂ כֹּל אֲשֶׁר אָמָר :

כה וַיִּבְחַר מֹשֶׁה אַנְשֵׁי-חַיִל מִכָּל-יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֹתָם רָאשִׁים עַל-הָעָם שָׂרֵי אֲלָפִים שָׂרֵי מֵאוֹת שָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֲשָׂרֹת :

כו וְשָׁפְטוּ אֶת-הָעָם בְּכָל-עֵת אֶת-הַדָּבָר הַקָּשֶׁה יְבִיאוּן אֶל-מֹשֶׁה וְכָל-הַדָּבָר הַקָּטֹן יִשְׁפּוּטוּ הֵם :

כז וַיְשַׁלַּח מֹשֶׁה אֶת-חֹתְנוֹ וַיֵּלֶךְ לוֹ אֶל-אַרְצוֹ :

אומרו למעלה הדבר הגדול יביאו אליך, ופה הוא אומר **הדבר הקשה.** הוא, כי העולה על רוח יתרו שאינו דומה דין ממון רב, שאם יעוות משפט יהיה הפסד מרובה, לדין של שווה כסף או פרוטה שהפסדו מועט. וכל שוגה בו לא יפסיד אל המעוות, כי אם מעט מזער. ועל כן אמר **הדבר הגדול יביאו אליך,** שהפסדו רב. אך **הדבר הקטן** שההפסד מועט **ישפטו הם.** שגם כי יטעו ההפסד מועט. אך בהגיע הדבר אל הפועל לימדם משה האמת. והוא, כי כך הוא דין פרוטה כדין אלף ככר זהב. ומה גם לאיש עני, שפרוטה אצלו, כהון רב לעשיר. אך אין ההפרש, רק בין קושי וחומר הדין, לדבר הפשוט. כי הדין הפשוט וידוע לכל, אפילו הוא של הון רב, הוא קל. אך יקרה יהיה דין של שווה פרוטה, קשה מלדעת היכן הדין נוטה. ויהיה נבוך בו. על כן הוא אומר **והדבר הקשה יביאון אל משה.** שהוא, הקשה לדעת מה דינו, **יביאון אל משה. והדבר הקטון** להשיג מה דינו, **ישפטו הם.**

פרק יט

א בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי לְצֵאת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּיּוֹם הַזֶּה בָּאוּ מִדְבַּר סִינָי :

ב וַיִּסְעוּ מֵרְפִידִים וַיָּבֹאוּ מִדְבַּר סִינַי וַיַּחֲנוּ בַּמִּדְבָּר וַיִּחַן-שָׁם יִשְׂרָאֵל נֶגֶד הָהָר:

ג וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל-הָאֱלֹהִים וַיִּקְרָא אֵלָיו ה' מִן-הָהָר לֵאמֹר כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתַגִּיד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל :

ד אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרָיִם וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל-כַּנְפֵי נְשָׁרִים וָאָבִא אֶתְכֶם אֵלָי :

ה וְעַתָּה אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ בְּקֹלִי וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-בְּרִיתִי וְהְיִיתֶם לִי סְגֻלָּה מִכָּל-הָעַמִּים כִּי-לִי כָּל-הָאָרֶץ :

ו וְאַתֶּם תִּהְיוּ-לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תְּדַבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

ז וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיִּקְרָא לְזִקְנֵי הָעָם וַיָּשֶׂם לִפְנֵיהֶם אֵת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה' :

ח וַיַּעֲנוּ כָל-הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ כֹּל אֲשֶׁר-דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה אֶת-דִּבְרֵי הָעָם אֶל-ה' :

ט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הֶעָנָן בַּעֲבוּר יִשְׁמַע הָעָם בְּדַבְּרִי עִמָּךְ וְגַם-בְּךָ יַאֲמִינוּ לְעוֹלָם וַיַּגֵּד מֹשֶׁה אֶת-דִּבְרֵי הָעָם אֶל-ה' :

י וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵךְ אֶל-הָעָם וְקִדַּשְׁתָּם הַיּוֹם וּמָחָר וְכִבְּסוּ שִׂמְלֹתָם :

יא וְהָיוּ נְכֹנִים לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי כִּי בַּיּוֹם הַשְּׁלִשִׁי יֵרֵד ה' לְעֵינֵי כָל-הָעָם עַל-הַר סִינָי :

יב וְהִגְבַּלְתָּ אֶת-הָעָם סָבִיב לֵאמֹר הִשָּׁמְרוּ לָכֶם עֲלוֹת בָּהָר וּנְגֹעַ בְּקָצֵהוּ כָּל-הַנֹּגֵעַ בָּהָר מוֹת יוּמָת :

לבוא אל ביאור הפרשה נשית לב:

א. אומרו בחדש השלישי וכו', מה נשתנית חניה זו מכל השאר, שנאמר בה זמן ובאיזה חדש, מה שלא עשה כן בשאר המקומות.

ב. אומרו ביום הזה באו, ומהראוי יאמר ביום ההוא.

ג. כי אחר הזכיר החניה, מזכיר הנסיעה שקדמה לה, באומרו **ויסעו מרפידים וכו'.**

ד. שחוזר אחרי כן ומזכיר שנית החניה, ואומר **ויחנו במדבר.**

ה. שחוזר שלישית להזכיר החניה, כאומרו **ויחן שם ישראל וכו'.**

ו. אומרו ויחן, לשון יחיד. שאם כפירוש **רש"י** שחנו בלא מחלוקת. קשה, כי היתכן כי בכל שלשים ושמונה חניות לא חנו באחת מהם בלא מחלוקת זולת זו.

ז. לדקדק לשון אומרו ומשה עלה, ולא נאמר ויעל משה.

ח. למה עלה טרם יקראנו הוא יתברך.

כי אחר אומרו ומשה עלה אל האלוהים, נאמר **ויקרא אליו ה' וכו'.**

ט. כי יותר היה צודק אומרו ומשה עלה אל ההר ויקרא אליו ה' ויעל אל האלוהים.

י. אומרו לאמר, שאם הוא לאמר לישראל בכלל אומרו כה תאמר וכו' הוא, ומה צורך אומרו לאמר. ויותר היה צודק יאמר ויאמר כה תאמר וכו'.

יא. למה חילק את ישראל לשנים, **בית יעקב ובית ישראל,** אם דבר שליחותו אל כולם הם דברים אחדים.

יב. אומרו אתם ראיתם כו', מה ממעט אומרו **אתם,** שיראה ששולל זולתם.

יג. למה אינו מזכיר היציאה ממצרים, כמו שמזכיר מה שהיצר את מצרים.

יד. אומרו ואביא אתכם אלי, כי אחר שהוא יתברך היה אתם תמיד, יותר יצדק יאמר ואהיה עמכם ולא ואביא אתכם אלי. ולדעת המתרגם לא תצדק בעצם מלת **אלי.**

טו. אומרו ועתה, כי מלת **ועתה** יתירה ובלתי צודקת.

טז. כפל אומרו שמוע תשמעו.

יז. כי בכלל אומרו ושמרתם את בריתי. היא שמיעת הקול. כי על כן הוצרכו ב**תנחומא** (לך לך כ) (**מכילתא** יתרו פרשת בחדש השלישי ב) לפרש כי על ברית מילה ידבר ולא על ברית התורה.

יח. מה זו **סגולה מכל העמים.**

ואיך תהיה נתינת טעם לדבר אומרו **כי לי כל הארץ.**

יט. אומרו ואתם תהיו לי כו', כי לא עם זולתם ידבר עד כה שיאמר **עתה ואתם.**

כ. אומרו ממלכת כהנים, האם לכל ישראל יעשה הוא יתברך מלכים וכהנים, או מלכות של כהונה.

כא. אומרו וגוי קדוש, איך קראם תחילה **מלכים** ואחר כך **גוי.** וטוב טוב הוא יאמר ממלכת כהנים וקדושים.

כב. אומרו אלה הדברים וכו', מי לא ידע כי אלה הם הדברים **אשר ידבר אל בני ישראל.**

כג. אומרו ויבא משה ויקרא לזקני העם וישם לפניהם וכו', למה שינה ולא דבר אל כל ישראל יחד.

וגם מלת **וישם,** שהיה ראוי יאמר ויאמר אליהם את וכו'.

כד. אומרו וישב משה את דברי העם, האם צורך היה לו יתברך יגיד לו משה את דברי העם.

וגם מה ענין אומרו לשון **וישב.** ולא אמר ויאמר.

כה. אומרו יתברך **בעבור ישמע העם בדברי עמך,** שיורה כי עמו היה מדבר אלא שישראל שומעים מה שהיה הוא יתברך מדבר עם משה. והלא עיקר גדול למדונו רבותינו ז"ל (**ילקוט** רמז רפו) כי עם כל אחד ואחד מישראל היה הוא יתברך מדבר ואומר, והדיבור עצמו היה מדבר עם כל אחד, ואומר לו מקבלני את עליך וכו' מקבל את אלוהותי והוא אומר הן. ורבים מאמרי רבותינו ז"ל כאלה אין מספר. והוא עיקר גדול, כי כל איש ישראל נצטווה מפיו יתברך. אנכי ולא יהיה לך שמע כל איש ישראל מפי הגבורה (מכות כד א). ומקרא מלא דברה תורה פנים בפנים וכו' דבר ה' אל כל קהלכם (דברים ה ד). וכן יראה מאומרו דבר אתה עמנו וכו' (לקמן כ טז), יורה כי מתחילה עימהם הוא יתברך היה מדבר.

כו. אומרו ויגד משה את דברי העם כו', כי הלא לא דברו לו שנית שעליו יאמר **ויגד** אחר אומרו **וישב משה את דברי העם.**

כז. מה נתחדש עתה שאמר הוא יתברך **לך אל העם וקדשתם וכו',** ולא אמר כן מתחילה כאשר השיב משה את דברי העם אל ה'.

כח. באומרו כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני, והלא מיום החדש היה ה' על ההר. ומקרא מלא דברה תורה סוף פרשת משפטים. וירד ה' על ההר ויכסהו הענן ששת ימים ויעל משה ביום השביעי וכו' (לקמן כד טז בשינוים).

+++

אמנם, הנה רבותינו ז"ל (**ילקוט** רמז רעא) אמרו **בחדש השלישי וכו',** מפני ששבויה וגיורת צריכין להמתין שלשה חדשים וכו'. והלא כמו זר נחשב מאמרם זה. כי הלא מיציאת מצרים עד מתן תורה לא היו רק שבעה שבועות.

ועוד, כי הנה ב**ספר הזוהר** (ח"ג דף צז) אמרו כי השבעה שבועות היו כנגד שבעה נקיים שמתקדשת האשה מטומאתה ליכנס לחופה. כי כן בפרוש עצמם מהעבודה זרה שעבדו

שמטמאה כנדה, שמרו שבעה שבועות כנגד שבעה נקיים ליכנס לחופה של מתן תורה. ושעל כן קרבן העומר שביום היציאה טרם הליבון, היה שעורים, כי נמשלו כבהמות נדמו. אך שתי הלחם שביום החופה, היו מחטים, כי כבר היו אז לאנשים. והלא יפלא איך נפרדו סברותם. כי יש ידמה אותם לבת ישראל הנשאת, ויש לשבויה וגיורת. ובכלל הדבר הפרש מספר הימים, מחמשים, לתשעים.

אמנם לבוא אל הענין, נשית לב:

א. אל תתו יתברך קודם מתן תורה, **שבת, ודינין,** במרה. למה הקדימם.

ולמה נתייחדו אלו מזולתם.

ב. מה בצע בשבת המלך הקדוש ששת ימים השכם והערב, ושלוח את משה ידבר אל בני ישראל, והיותו הוא מול האלוהים לקבל תשובתם ולהביא את הדברים אל האלוהים. כי הנה הכל היה אפשר להיעשות ביום החדש, שהיה ראשון להשראת שכינה בהר. או ביום הששי. ולא תקדים שכינה לבוא ששת ימים.

ועוד, למה לא ניתנו הלוחות ביום מתן תורה. ואם היה צריך יהיה שם משה עם ה' ארבעים יום. יקדים ויעלה ארבעים יום קודם למתן תורה. או ימתין הוא יתברך מלומר הדברות ולקבץ המעמד ההוא עד רדת משה עם שני הלוחות בידו. ולא יחלק מתן תורה לשנים. אחד לאמר אליהם הדברות, ואחד לתת להם הלוחות.

והנה לבא אל הענין, נזכירה מאמרם ז"ל (שבת פז א) האומרים כי הוא יתברך החזיק טובה למשה על ששיבר הלוחות ואמר לו יישר כחך ששברת. וכן אמרו ולכל היד החזקה אשר עשה משה (**ילקוט** רמז תתקסו). ששבח הוא יתברך חזקת ידו ששיבר הלוחות.

ונתנו טעם, ואמרו, מוטב שתדון כפנויה ולא תדון כאשת איש. (**שמות רבה** מג א) הנה מזה נראה כי לא היו נשואין עד קבלת הלוחות. וכן יראה ממאמרם ז"ל (עיין **תנחומא** עקב י) שדימו עשרת הדברות אל שני תכשיטי זהב ששלח החתן. שעל כן נתרעם עליהם הוא יתברך, שלא איבדו בעגל רק אשר נתן לנו על ידי עצמו, שהם אנכי ולא יהיה לך, ששמעו מפי הגבורה, ולא אשר שמעו מפי משה. הנה נראה קצת כי לא היה אז מתן תורה בעצם. כי אם שדוכין ושלוח סבלונות.

ובזה נקרב ונבואה אל הענין. והוא, כי הנה קרה לו יתברך עם עמו ישראל, כמלך ישראל אשר חשק שבויה וגיורת לקחתה לו לאשה. וירא, והנה היא מתקדשת מטומאתה וצריך להמתין ימי ליבונה. ולא שת לבו לזאת. אך היה מתחמץ לבבו באמת באמור. כי איככה יוכל לכבות אש אהבתו אותה מלבוא אליה עד יספור שלשה ירחים להבחין בין זרע שנזרע שלא בקדושה לזרע שנזרע בקדושה. על כן כאלף שנים בעיניו היו התשעים יום. על כן ייעצוהו כליותיו, יצו עליה תסיר שמלת שביה מעליה, והלבש אותה מחלצות, ולשמור ימי לבונה

בקדושה ובטהרה, ובמלאת הימים ההם יטבילנה במים טהורים. וגם כי לא ישכב אותה שכבת זרע, להבחין בין זרע לזרע. הלא ישקנה מנשיקות פיהו, כי טהרה ממקור דמיה. ובזה ישקיט נהמת לבו עד בא התשעים יום, ואז ירוה דודים לשכב אצלה להיות עמה כאשתו לכל דבר.

הנה ככל החיזיון הזה קרה לנו עם המלך הקדוש יתברך ויתעלה שמו לעד. כי מאז היינו במצרים גרים ושבויים, כי שם נתגיירנו בדם פסח ובדם מילה, כמבואר אצלנו במקומו. והיינו, כישראלית שבויה ביד עבודה זרה, מצד אבותינו. ושם נזרע בנו זרע טומאה באשמותנו, ותטמא בם נפשנו, והולדנו כחות הטומאה, כמשפט לכל עושי רשעה, שבכל עוון קונה ובורא משחית כנודע. ורצה בנו הוא יתברך להשיאנו אליו, לזרוע בנו זרעוני גינת ביתן המלך הקדוש, לקדשנו במצוותיו להוליד שרפי קדש.

והנה, היה לב מלכו של עולם למהר לעשותו. אך ראה והנה זולת ימי טהרה וליבון, צריך עוד להמתין תשעים יום להבחין בין זרע שנזרע בטומאה, לזרע קדש שיזרע בנו הוא יתברך. עד אשר לא ידמה מעשה אשר נעשה, אל המעשים הקודמים. שנבחין בין זרע שנזרע בקדושה, לזרע שנזרע במצרים שלא בקדושה. שיהיו מעשים הטובים שיזרעו בנו משוללי שום פניה נכרית. ומאשר גדלה מאד אהבתו יתברך אותנו, היה למהר האלוהים לעשותו. כי יותר חפץ בנו לקרבנו אליו, מאשר חפצינו לידבק בו. עם שהיה ראוי יתהפך, כי הוא יתברך הכל, ואנו החלק. והיו השלשה חדשים כאלף שנים בעיניו. על כן מה עשה מיהר להעביר דם טומאתינו היא העבודה זרה שעבדנו, על ידי דם פסח, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** טז ב) משכו וקחו כו', משכו ידיכם מהעבודה זרה וקחו כו'. והוא, כי מצרים עבודתם הייתה מזל טלה. וכפרו בו ושחטוהו ועשו בו שפטים, ומסרו עצמם כולם על קדוש ה'. כי לקחוהו ואסרוהו בכרעי מיטתם ויסתכנו כי עוד מעט יסקלום המצריים.

וכאשר פסקה דם טומאה, מאז משכו הטלה. החליפם שמלותם, היא עור בשר ערלתם. למען יתחילו למנות ימי ליבונם שבעה שבועיים ימים. כמאמר **ספר הזוהר** (ח"ג דף צז). והנה הליבון היה לברר וללבן עצמם משיורי פורענות חלאת זוהמת נחש אשר נשארו בם. על כן ראה הוא יתברך לעוזרם עזר משדי, להחזיק הליבון בשני דברים:

א. במצות שבת.

ב. בדינים.

כי בשבת יערה עלימו רוח קדושה על ידי נפש יתירה, לקדשם לטהרם לברר וללבן נפשותם מזוהמת טומאתם. כאשר כל כללות העולם קנה בהיבראו רוחניות קדושה על ידי השבת, להתלבן ולהתקיים, ככתוב אצלנו על פסוק שבת וינפש. כי בזה נעשה קשר אמיץ בין נפשות ישראל עם קונם, אשר הנפש יתירה דבקה בו יתברך. ולהיות, כי כאשר אל הליבון והקדושה

צריך קשר ושלום בין אדם למקום, כן צריך בין אדם לחברו. כי על כן, כל התורה תלויה בפסוק ואהבת לרעך כמוך. והוא ככתוב אצלנו במקומו, כי כל הנפשות של כל איש ואיש מישראל, יש להם אחיזה ושורש באלוהינו יתברך, כל נפש ונפש לפי בחינתה. יש מפאת החסד, ויש מפאת הגבורה, וההיקש בכל יתר בחינות. על כן בהיות למטה שלום ביניהם, יתאחדו נפשותם פה ושורשיהם למעלה, ויעשו ייחוד במקורן העליון יתברך. וההפך, בפירוד ושנאה. כי נרגן מפריד אלוף עליון חלילה. ועל כן הספיק עוון זה להחריב בית המקדש והגלות את ישראל, כי רב ורע הוא מאד עד אין קץ למוצאי דעת. על כן הוא יתברך בעת רצה ללבן נפשותינו, כאשר נתן לנו את השבת לקשר נפשותינו בו יתברך, כן נתן לנו את הדינים, המשימים שלום בין אדם לחברו. כי על ידם איש על מקומו יבא בשלום. ומדבי דינא שקיל גלימא, זמר ואזיל באורחא (סנהדרין ז' א'). ומן הטעם הזה אחשוב ציוה הוא יתברך לשים דיינים אצל המזבח, כמאמרם ז"ל (**מכילתא** סוף יתרו) על סמיכות אלה המשפטים אצל מזבח אדמה. כי למה שהמזבח משים שלום בין אדם למקום, כן הדיינים בין אדם לחברו. הורה לנו הוא יתברך כי לפניו שני הדברים שווים.

וכאשר היחל שבוע שביעי, אשר כנגד יום השביעי של ליבון. ביום השלישי של שבוע שהיה ביום ראש חודש סיון, הביאם מדבר סיני. והקדים הוא יתברך לבוא שם תחילה. כמאמרם ז"ל (**מכילתא** יתרו פרשת בחדש השלישי סוף ג) כי על כן נאמר ה' מסיני בא, ולא אמר לסיני בא. כי שם היה ובא להקביל פניהם. והיו שם ניצבים לפניו יתברך נגד הר אשר שם האלוהים, מתעלסים באהבים ושואלים ודורשים דברי דודים בין המלך מלכו של עולם ובין ידידו. כי על כן כל טפה וטפה של צחצוחי טומאת זוהמת נחש אשר נשארו שם היו נתכות וחולפות לצמיתות. כי הלא בכל רגע היו קונים קדושה וקשר עמו יתברך אשר לפניהם. וכל מה שהיו הם מתדבקים בו יתברך הייתה זוהמת הנחש בורחת מהם. כי הלא כהמס דונג מפני אש, המס תימס הטומאה מלפני הקדושה הגדולה שלו יתברך כנודע. והן זאת גם אם לא היה רק התייצבם נגד ההר אשר שם האלוהים. ומה גם עתה, כי גם היה הוא יתברך נושא ונותן עימהם מתעלס באהבתם. כי היו מרבים להיות מתקדשים ומטהרים עד בלתי השאיר בם גם רמז שמץ זוהמא כלל. כאשר יבוא עוד בביאור הכתוב בס"ד.

וביום האחרון שנגמרה מלאכת סילוק הזוהמא. אז טבלו לגמור הטהרה במים חיים. כאשר דרשו רבותינו ז"ל (שבת פו ב) מהכתובים. ואז ביום החמישי היה מעמד הקדוש.

וגם שפסקה הטומאה, וליבון הזוהמא, וטבילה. עדיין לא זכינו לנישואין גמורים עד תום תשעים יום של שבויה וגיורת. כי שתיהן היו בנו כמדובר. על כן הוצרכו עוד ארבעים יום למלאות התשעים לקבל אז הלוחות ולהיקרא נישואין. וכמאמרם ז"ל (**שמות רבה** מג א) כי על שלא קבלנו הלוחות כי שברם משה רבנו ע"ה, היינו נדונים כפנויה, ולא כאשת איש.

ולהמתיק הדבר נשית לב אל מציאות הנישואין הללו. הלא הוא, כי כאשר האשה תקבל שפע מהאיש בגוף ונפש. כן רצה הוא יתברך נהיה מרכבה אליו יתברך, ויריק שפע קדושה עלינו תמיד. ועל ידי טוב מעשינו על ידי זרע קדושה אשר יזרע בנו, נוליד כחות קדושה עד בלי די. כאשר היחל הוא יתברך לעשות על ידי אדם הראשון טרם יחטא כנודע.

והנה על ידי החמשים יום, שעל ידם הייתה כניסת חופה, עדיין לא נזדכך רק הנפש אך לא הגוף. על כן לא הספיק היום ההוא רק לנישוק. כמאמרם ז"ל כי על היום ההוא נאמר ישקני מנשיקות פיהו. כאשר הפליגו רבותינו ז"ל בזה במדרש חזית, (**שיר השירים רבה** א יג) ואמרו, כי כל דבור ודבור שהיה יוצא מפי הקדוש ברוך הוא היה מדבר עם כל אחד ואחד מישראל ונושקו על פיו. כמבואר אצלנו בספר שושנת העמקים. ושם נאמר כי הנשיקה היא חיבור נפש בנפש. כי על כן אב את בן ירצה על פיו ישק, להורות כי נפשו קשורה בנפשו. כי הלא הפה יתייחס אל הנפש, כאשר תרגם אונקלוס בחכמתו. (בראשית ב ז) ויהי האדם לנפש חיה, לרוח ממללא. ובגלל הדבר הזה תיארו רבותינו ז"ל סילוק שלשת הרועים את ישראל, שלא על ידי מלאך המוות, רק על ידו יתברך, אל מיתת נשיקה. למה שמתדבקת שכינתו יתברך בנשמת רוח חיים באפו וממשיכה אחריו יתברך ומפרידה מהחומר, שהיא כנשיקת פה אל פה. כמאמרם ז"ל (**דברים רבה** סוף יא). על וימת שם משה על פי ה'.

וקרוב לזה קרה לשלשת רעי רבן שמעון בן יוחאי. שנפקדו בהתחברם באידרא מתוך משאם ומתנם בצפוני סודות התורה. שהגיד אליהו ז"ל אליו שדבקו נפשותם באיכות סודות התורה ונסתלקו למעלה אל האלוהים אשר נתנם, גם שאינו נשיקת פה אל פה מפיו יתברך עצמו כאשר במשה רבנו ע"ה. אך הנה מעין נשיקה ממש, היה לכל עם בני ישראל ביום חתונת מתן תורה בצאת נפשם, כי מתו בשומעם את קול ה' דובר בם. כמאמרם ז"ל (**שיר השירים רבה** ה ד) על נפשי יצאה בדברו (שיר השירים ה ו), כי דבקה שכינה בנפשותם ונמשכו אחריה. והנה הגדר הזה של נשיקה, הוא אשר השיגו במעמד הקדוש ההוא. והוא ענין נבואת פה אל פה. כי תדבק השכינה אל נפש המתנבא. כי נפש אדם תתייחס אל הפה, כד"א לנפש חיה, ומתרגמינן לרוח ממללא. אך לא דבקות עצמיי להיות מרכבה אליו יתברך בגוף ונפש. עד קבלת הלוחות. ובגלל הדבר הזה יצאה נשמתן בנשיקה ההיא, ככל המתים בנשיקה. ולא עצרו כח להישאר בחיים, כמשה רבנו ע"ה. למה שעדיין גופם לא נזדכך, ולא יכול החומר לסבול דבקותו יתברך אל הנפש שהיא בו, ועל כן נשארו פגריהם למטה לארץ.

אמנם, היה נגמר הזיכוך גם לחומר להיותם כדאים לשתשרה בם שכינה בגוף ונפש, בארבעים יום שממתן תורה עד הלוחות. וזה בשני דברים:

א. במה שכל אותם הארבעים יום לא זזה שכינה מהר סיני, והם ניצבים לפניה, כמדובר למעלה. שעל ידי כן היו מזדככים יום יום. והוא מאמר הכתוב (שם א יב) עד שהמלך במסיבו

וכו'. כי עד סוף ארבעים יום עדיין המלך הקדוש היה במסיבו, הוא בהר חורב, שהיה מיסב עימהם.

ב. שהיה עדים עליהם, העוזר למו לטהרם ולקדשם. כי לא פרקו אותו עד אחר מעשה העגל. כד"א ועתה הורד עדיך וכו' ויתנצלו וכו' את עדים. וכמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** מו) בחורב טענו, בחורב פרקו. והוא מאמר רבן שמעון בן יוחאי במדרש (**שמות רבה** מה ד, **שיר השירים רבה** א כה) כי היה זיין ושם המפורש חקוק בו. כמו שמפורש עניינו אצלנו בשיר השירים באר היטב. ועוד נבארהו במקומו בס"ד. ואז על ידי הזיכוך ההוא שיתקדש גם החומר, יהיו זוכים לבלתי ישלוט מלאך המוות, כאשר באדם טרם יחטא.

ועל כן הטיבו אשר דברו רבותינו ז"ל (עירובין נד) באומרם חרות על הלוחות. אל תקרי חרות אלא חירות. ופירשו חירות משעבוד מלכויות חירות ממלאך המוות. ולמה תלו הדבר על הלוחות ולא על קבלת התורה. אמנם הוא, על כי אז נגמר זיכוך החומר וזוכים לקבל הלוחות, ולקבל שפע קדושתם, זוכים אל החירות ההוא, כמדובר.

לא שהעדיף עליהם משה רבנו ע"ה. כי הנה מהמעמד הקדוש ההוא, כבר היה זך מהם גם חומרו, שיעור מופלג. כי על כן נפשו לא יצאה בדברו יתברך עשרת הדברות כאשר יצאה נשמתם. ואדרבה, העדיף, שעלה אל האלוהים כאשר נבאר באומרו ומשה עלה כו' בס"ד.

אלא שלעומת מה שהיינו מזדככים נגד ההר אשר שם האלוהים באותם הארבעים יום לקבל הלוחות מיד משה. היה משה עצמו מזדכך על השמים ארבעים יום לקבלם מיד האלוהים. וזה וזה היה ארבעים יום. למה שכאשר החומר נתהווה בארבעים יום של יצירת הוולד. כן לשנות הווייתו ולהפכו אל הויה רוחנית צריך גם כן ארבעים יום כמפורש אצלנו בפרשת כי תשא בס"ד. ובדרך הזה צדקו יחדו מאמרם ז"ל (**ילקוט** רמז רעא) שהוצרכו שלשה חדשים כשבויה וגיורת. ומאמר **ספר הזוהר** (ח"ג דף צז ב) שלא היה צריך רק שבעה שבועות, כנגד שבעת ימי ליבון. כי אלו ואלו דברי אלוהים חיים. החמשים יום בעד הנשיקה, הוא חבור הנפש כמדובר. והתשעים יום אל הזיווג העצמי, הנוגע גם אל החומר, תהיה אחר קבלת הלוחות. שהוא בין החמשים והארבעים שלשה חדשים כמדובר. כי אז הם הנישואין באמת.

א בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי לְצֵאת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּיּוֹם הַזֶּה בָּאוּ מִדְבַּר סִינָי :

ולפי זה, לדעת בעל המאמר ההוא, שהיו ישראל כשבויה וגיורת, ושעל כן הוצרכו שלשה חדשים. יאמר הכתוב **בחדש השלישי וכו'.** תדע למה **בחדש השלישי באו וכו',** שהוא בעת המעמד הקדוש לחבור הנפשות ולא מקודם. הלא הוא, **לצאת בני ישראל מארץ מצרים**. כי שם היו כגיורת ושבויה. ועל כן באו בזמן ההוא, כדי שיישארו עוד ארבעים יום בשביל הנישואין לקבל הלוחות.

ועל הדרך הזה נבוא אל ביאור הכתובים. להשיב על כל אשר הערנו בהם. ובכללות כוונתם נמצא בם כל פרטי הדרוש שכתבנו בס"ד.

הלא הוא, כי מאז הוציאנו יתברך ממצרים, גזרה חכמתו יתברך, להפליא לעשות להעלותינו כמתהומא דארעא עד רום רקיעא. תחת היותינו שקועים בטיט היון, טומאת מצרים וגלולים, עלה נעלה מטומאה לטהרה. עד נתקדש ונהיה קדושים ממלאכי השרת, ונהיה מרכבה אל השכינה בגוף ונפש מתעלסים באהבתו. כל עם ה' נביאים. כי אם שלהיותנו יוצאים מתחת סבלות טומאת מצרים לא עצרנו כח לקבל התורה עד חדש השלישי, גם שקדמו הכנות רבות כמדובר למעלה. וזהו אומרו **בחדש השלישי וכו'.** לומר, טעם היות ביאת **מדבר סיני** לקבל תורה, **בחדש השלישי,** ולא בראשון, ולא בשני. למה שהוא **לצאת בני ישראל מארץ מצרים.** כי שם מקום כל תוקף הטומאה.

ושיעור הכתוב **בחדש השלישי,** למה שהיה **לצאת וכו',** על כן אז ביום הזה **באו מדבר סיני** ולא מקודם. ועם כל זה גדלה קדושת היום ההוא לפניו יתברך, כי קדוש היום לאלוהינו. כי על כן יאות נאמר ביום הזה **באו מדבר סיני,** ולא נאמר ביום ההוא. עם היות יום שעבר ואין בו ממש. והוא, כי הנה למדנו מ**ספר הזוהר** (פרשת ויחי דף ריז) כי הימים שנעשה בהם מצוות, ומה גם מצווה כוללת מכל ישראל. היום ההוא קונה שלמות ואיכות רוחני וקיים לעד כאילו היום עצמו קיים והווה תמיד. כאשר דרשו על פסוק ויקרבו ימי ישראל וכו', שהימים מתקרבים ממש, להעיד על המצוות הנעשות פה בהם. וזה הורה פה. כי על ידי צדקת ישראל, קנה היום שלמות גדול שיצדק בו לאמר ה**יום הזה,** כאילו הוא קיים לפנינו, והוא על האחדות והשלמות שקנו בו, כאשר יתבאר בס"ד.

ב וַיִּסְעוּ מֵרְפִידִים וַיָּבֹאוּ מִדְבַּר סִינַי וַיַּחֲנוּ בַּמִּדְבָּר וַיִּחַן-שָׁם יִשְׂרָאֵל נֶגֶד הָהָר:

והלא יקשה על זה, כי הן לו היה המעמד הקדוש ביום ההוא לדבר בנו ה', יצדק מאמר זה. אך הלא לא היה עד ששת ימים.

ועוד, כי אם כן איפה כי קדוש היה היום ההוא כי קנין קדושה קנינו שמה, למה לא ניתנה התורה ביום ההוא. על כן אמר **ויסעו מרפידים וכו'.** לומר, אל יקשה בעיניך מה שנארך הזמן, כי הלא **ויסעו וכו'.** כי הלא ראה מהיכן נסעו לבוא שמה, שהוא ממקום הנקרא **רפידים,** על כי רפו ידיהם שם מן התורה, והוא עוון עצום לפניו יתברך, כי ויתר הקדוש ברוך הוא על עוון עבודה זרה ולא ויתר על ביטול תורה. ועל כן על רוע הכנתם, האריך ועיכב השגתם.

וגם בחנייתם שם, לא היה בשלמות הכנה. כי הלא כאשר **באו מדבר סיני** לא קנו מיד קדושה ואחדות, כי אם **ויחנו** לשון רבים, שמורה על העדר אחדות קדושה, כאשר נבאר בס"ד.

ושמא תאמר, אם כן איפה מה היתרון והשלמות שהיה למו ביום בואם **מדבר סיני,** שאמרתי **ביום הזה,** כמורה באצבע, ולא אמרתי ביום ההוא. דע, כי הוא, על כי שם קנו אחדות וקדושה גדולה. כי **ויחן שם ישראל** לשון יחיד, על היותם שם נגד ההר אשר שם האלוהים כמדובר למעלה. כי על ידו קנו זיכוך נמרץ. והקדושה ההיא. שהחלה מהיום ש**באו מדבר סיני,** שאז עמדו ניצבים לפני השכינה שהיה בשבוע השביעי לשבעה שבועיים של ליבון כמדובר למעלה. ועל כן יום שהיחל דבר גדול כזה, יום קדוש ומסוים לפניו יתברך הוא.

[איך יתכן שש מאות אלף איש מתנבאים]

ולבא אל הענין, נשים לב אל הערת המפרשים, האומרים -

כי איך יתכן שש מאות אלף איש יחד מוכנים אל נבואת פנים בפנים בהקיץ פעם אחת, ואיש לא נעדר. כי הוא דבר מבהיל.

והנה הרב **בעל העיקרים** ריפא את השבר על נקלה, לאמר, כי בחול הנבואה על המוכנים תחול אף על בלתי מוכנים. וגם אם היה הדבר מתקבל. הלא כמו זר יחשב לעלות הבלתי מוכנים אל שום נבואה, ומה גם עד גדר נבואת פנים בפנים, בסיבת היותם קרובים אל המוכנים.

ועוד, כי מי לנו קרוב ודבק אל משה מאהרן אחיו, קדוש, וכהן, ונביא. והיה עם משה אחיו יחד. והיה הדבור מגיע אל משה, ואהרן לא היה שומע. ותהי נא אהרן המוכן ונביא אצל משה. כבלתי מוכנים כלל, אצל המוכנים להינבא בהקיץ פנים בפנים. אמנם, לא ימצא יבוא על הבלתי מוכן מחמת המוכן, רק שפע טובה. אך לומר שבזכות המוכן והקדוש וטהור, ידבר הקדוש ברוך הוא עם הטמא לנפש, אשר לא רוחץ ולא הודח טינוף טומאתו ממנו, זה לא יחשוב אנוש.

אך אמנם, הנה חכמינו ע"ה האירו עינינו בדבור קל ויעמידונו על האמת. כאשר נזכיר מאמרם ז"ל. והוא כי הנה עם בני ישראל נדמה לפניו יתברך אל אב ובנו אשר נפשו קשורה בנפשו. וכל עוד שאין דבר מפריד בין שניהם, פה אל פה ידברו ולא יספו. ויהי היום, ויבנה קיר ברזל בין זה לזה, ולא יכול הבן לשמוע את קול אביו מדבר אליו. וירבו הימים, ועצם כח הבן, ויסתור את הקיר ההוא ויפילהו ארצה, מיד נתראו פנים. וקרא זה אל זה ואמר אמרי נועם דודיהם וחשקתם כי רבה מאד. כן הדבר הזה לנו עדת ישראל עם אבינו שבשמים. כי נפשנו קשורה בכסא כבודו, כי חלק אלוה ממעל הוא. ועל כן מחייב הדעת, כי לא ימיש הוא יתברך מלדבר והמתיק סוד עם חלקו יתברך אשר אתנו תשב. אך אין זה, כי אם שחפץ בנו ה' לדבר בנו ולהתווכח עם נפשותינו, עשר ידות על חשקנו עמו יתברך ברוב חסדיו, אם לא שחלאת טומאת זוהמת נחש מעכבת הדבקה בנפשותינו. ולכן בהסתלק זוהמת נחש מבניתיים, תשוב

תתקשר נפשנו עם שורשה יתברך, ותתעלס באהבתו, ודבר דבר הוא יתברך אלינו. כאב את בן ירצה בלי שום עיכוב.

וזהו שהטיבו אשר דברו רבותינו ז"ל (שבת קמו א) בנועם מליהם, באומרם, ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן. כי בדבר הזה המה כללו יופי מאמרנו זה. והוא, כי לולא היות בנו זוהמת נחש היינו זכים ומשוללי עיכוב לדבר הוא יתברך בנו, והיינו כולנו נביאים. אך זוהמת נחש, היה לנו כמסך מבדיל, לבלתי הדבק ודבר בנו ה'. אך בהר סיני על ידי שפסקה זוהמתן של כולם כאחד לא היה להם מעצר יעצרם מהדבק בו יתברך ולשמוע דבריו יתברך. כי זה חשקו ואין מעכב. ועל כן היו כל עם ה' נביאים. ובזה נחה שקטה השאלה ובטלה לה. כי אחר שאיש לא נעדר מכל איש ישראל שלא פסקה זוהמתו, כולם היו מוכנים לנבואה. ועל כן יחד כולם התנבאו וישמעו את קול ה' ואין מכלים.

ועד ממהר אל הענין הלזה, אדם הראשון. ובזה נבוא עד תכונת פסוק (בראשית ג ח) וישמעו את קול ה' כו'. כי הלא יקשה איך יצדק בקול מתהלך בגן ומה ענין רוח היום. ולמה הוצרך להיחבא ומה יועיל לו, האם מפני ה' הוא בורח אנה ילך מרוחו. וגם הממנו יתברך יפלא, מה זו שאלה, באמור אליו, איכה. היפלא מה' כי נחבא בתוך הגן. ומה גם כי הלא עמו דבר, ואיך ישאלהו איה הוא. ומה תשובתו את קולך שמעתי ואחבא, כי מי יתחבא מלפניו יתברך.

אמנם, הנה טרם תחול זוהמת נחש באדם, היה הוא יתברך משתעשע בו, עושה לו חופות ומברך לו ברכת חתנים, ופה אל פה ידבר בו, כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** יח ב). אך כאשר חטא על הנפש, ונחה עליו זוהמת נחש. אז הפרידה בינו לבינו יתברך, ולא יכול לקבל את קול ה' לנוכח אתו. וזהו אומרו וישמעו את קול ה' וכו'. והוא, בהזכיר מאמר **רש"י** ז"ל על פסוק (במדבר ז ט) וישמע את הקול מדבר אליו, שאומר, שנקדה המ"ם בחיר"ק, מפני כבודו יתברך. כי אין כבודו יתברך לדבר דבר נוכח בן אדם. כי אם שהקול מתהלך בעולם ובן האדם שומע על פי דרכו. וזהו אומרו מדבר בחיר"ק.

ובזה נבוא אל הענין, אמר, כי אחר שחלה עליו זוהמת נחש לא עצרו כח לשמוע את הקול לנוכח כאשר בתחילה. רק מתהלך בגן כדי שישמע על פי דרכו. וגם לזה לא היה זוכה אם לא לרוח היום, שהיה זוכה שהיה ערב שבת, ורוח קדושת היום שהתחיל להתעורר ולבוא מערב שבת שהגינה עליו, כנודע, היא שעמדה לו לשמוע את קול ה' גם בהיותו מתהלך. וירא כי לא יכול לסבול דקות הרוחניות על כן ויתחבא בתוך הגן. שהוא כמו שאמרו ז"ל (שם יט) בעץ הדעת טוב ורע שאכל ממנו. והוא, כי בהיות במקום טוב ורע, מפאת בחינת הרע יש בו עביות, באופן שבהשתלשל הקול לבוא שמה יבוא מלובש בצד מה ויוכל לסבול קבלת הקול, באופן כי לא תעצרנו חלאת הזוהמא. כי גם עתה, בהשתלשלות הדבר אשר נטמא בו יבואנו.

ועל כן כמיילל עליו יאמר לו הוא יתברך, איכה. כלומר, מה לך פה, ראה עוונך מה גרם לך, תחת היותך דבק בי בעצם. והבט נא איה הוצרכת להיות מתחבא פה, והאם זה מקומך. וזהו איכה. והשיב את קולך שמעתי בגן. כלומר, מתהלך בגן. כלומר, ולא בא ממך אלי דרך ישרה. על כן ואירא, כי ראיתי הסתרת פניך. והדין עמך, כי ערום אנכי, מחלוקא דרבנן המדבקים אותי בך. ועל כן ואחבא ואתלבש שם שיש תערובת עביות, ואוכל לקבל הקול ולעלות אחרי כן משם לאט לי.

הנה כי זוהמת הנחש הוא כמסך מבדיל בין המלך מלכו של עולם ובין בניו. וכאשר יוסר המסך מלפני איש או אנשים מיד יתדבקו בו, ומפיו יוציאו מילין כמדובר. ועל כן כאשר פסקה זוהמת נחש מהם, איש לא נעדר מהינבא. וזה מאמר הכתוב, באומרו, **ויחן שם ישראל נגד ההר.** כי על ידי היותם נגד ההר אשר שם האלוהים, קנו זיכוך וטוהר מטינוף זוהמת נחש ויהיו לאחדים. כי בעוד זוהמת נחש דבקה בנפשותם מתייחסים לרבים, בעלי ריבוי ופירוד. כי כל טומאה מעולם הפירוד עצמי היא. כי על כן בעשו נאמר, נפשות ביתו. מה שאין כן ישראל בהיותם קדושים, כי יחד כולם חשובים כאחד, כי על כן נאמר (בראשית מו כז) כל הנפש הבאה מצרימה וכו', וכן הוא אומר נפש שנים (שם). וכן אם מאחד מישראל הייתה זוהמתו נפסקת היה נפרד מזולתו אשר עוד טומאתו בו, ולא הייתה נפשו קשורה בנפשו. ואיך יקראו כל ישראל אחד, אם קצתן בזוהמתן וממקצת פסקה. על כן אמר כי כולם נעשו אחד. ואין זה אלא מפאת הקדושה כי היו משוללי זוהמא כולם. ואחד יקראו. כי כל חלקי הקדושה אחד הוא ורשות היחיד יקרא. והוא מה שכתבנו כי מעמד הר סיני היה חיבור הנשמות עמו יתברך בנבואה, וקדושת החומר יתהווה גם הוא בסוף עוד ארבעים יום. וזהו **ויחן שם וכו',** כי נעשו כולם אחד. שהוא, על כי שם פסקה זוהמת כולם להשיג גדר הנבואה, כי פה קנו השלמות ההוא.

ובזה מצאנו ראינו כוונת המגיד, באומרו, אילו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה דיינו. כי הלא יראה תפל מבלי מלח. כי אם לא נתן לנו את התורה, מה בצע בקריבת הר סיני. אך במאמרנו יובן. כי הלא דבר גדול עד להפליא הנחילנו בקרבנו לפני הר סיני. כי פסקה זוהמתנו, וזכינו להיות כל עם ה' נביאים בהקיץ יחד. ועל כן אמר דיינו.

ואומרו **נגד ההר,** ולא אמר נגד הר סיני, כי הלא לא נזכר מקודם רק מדבר סיני. אחשוב, כי חוזר אומרו ההר בה"א הידיעה, אל שאמר הכתוב בהוציאך את העם הזה תעבדון את האלוהים על ההר הזה. אמר עתה, כי כבר התחיל להתקיים הדבר. כי **ויחן שם ישראל וכו'.**

ג וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל-הָאֱלֹהִים וַיִּקְרָא אֵלָיו ה' מִן-הָהָר לֵאמֹר כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתַגִּיד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל :

כהתימו לומר המעלה הגדולה אשר קנו ישראל נגד ההר, כי שם נתמרקה זוהמתן ונזדכו עד השיגם נבואה גדולה בקדושה אשר נתקדשו שם. והנה אין ספק כי לפי גדר ההכנה אשר לכל אחד ואחד, תהיה עלייתו וזיכוך חלאתו על ידי הקדושה. כי אינו דומה צירוף כסף מזוקק שבעתים הניתן במצרף, לצירוף כסף המזוקק פעם אחת. כי כל אחד יקבל לפי הכנתו. ואם כן, מה יתרון קנה משה רבנו ע"ה נגד ההר, כאשר קנו ישראל השלמות הגדול ההוא. כי הלא כל אשר קנו ישראל אז, היה במשה מתחילה והותר. לזה אמר, ומשה עלה אל האלוהים. לומר, ומשה כלומר שהיה כבר זך מעצמו, תדע מה קנה על ידי היותו נגד ההר אשר שם השכינה, הוא, כי **עלה אל האלוהים,** שהוא יתרון גדול, מה שלא היה לו מקודם. וזהו אומרו **ומשה עלה,** ולא אמר ויעל משה וכו'. וינעם טעם רביע במשה, כמרים קול ואומר, ומשה הזך מעצמו מה קנה שם, הלא הוא כי **עלה אל האלוהים.**

א. לפנינו תיבת ומשה היא בטעם מירכא.

ועוד אחשבה כיוון ממעלת משה רבנו ע"ה. והוא בהזכיר מאמרם ז"ל פרק הפועלים (פב א) וזה לשונו:

אמר רב חביבא אשתעי לי רב חביבא בר סורמקי חזי ליה ההוא מרבנן דהוה שכיח אליהו גביה, דלצפרא הוי שפיין עיניה, ולאורתא דמיין כדמקליין בנורא. אמרי ליה מאי האי. אמר לי דאמר ליה לאליהו אחוי לי רבנן כי סלקי למתיבתא דרקיעא, אמר לי בכלהו מצית בהו לאסתכולי, לבר מגוהרקא דרבי חייא דלא תסתכל ביה. מאי סימנייהו. בכלהו אזלי מלאכי כי סלקי ונחתי, לבר מגוהרקא דרבי חייא דמנפשיה סליק ונחית. לא מצי לאוקומי אנפשאי, אסתכלי ביה. אתו תרי בוטיטי דנורא ומחיוהו לההוא גברא וסמינהו לעיניה. למחר אזל אשתטח אמערתיה, אמינא מתנייתא דמר מתנינא, ואתסי. ע"כ.

הנה כי בצדיקים אשר על השמים כבודם, יש הפרש, כי יש צריך מלאך יעלה קתדרא שלו אל האלוהים בישיבה של מעלה. ויש עולה מאליה, אחרי קדושתו. וכן בצדיק חי, מצינו באליהו, כי ברכב אש וסוסי אש בסערה עלה השמימה. ועל דרך זה יאמר, כי זאת גדולת מעלת משה רבנו ע"ה. כי לא הוצרך יעלהו מלאך השמימה כי אם **ומשה עלה** מעצמו. כי למה שהוא משה, עלה מבלי יעלהו מלאך, כי זך וישר היה כבר.

ואומרו **ויקרא אליו ה' מן ההר** אחרי עלייתו למרום. יתכן במאמרם ז"ל (**ויקרא רבה** א) על פסוק ויקרא אל משה וכו', כי גדלה מעלת משה על אברהם. כי אברהם קראו מלאך, ודבר אליו ה'. קרא אליו מלאך, דכתיב ויקרא אליו מלאך ה' וכו'. ודבר לו ה', דכתיב עתה וכו' ולא חשכת את בנך את יחידך ממני. אבל משה ויקרא אל משה וידבר ה' אליו, כי גם הקריאה הייתה על ידו יתברך. כי גם מעתה הורה זה יתברך כאמור. ומהיכן זכה לכך מה שלא זכה אברהם. וגם הוא דרך מלכים לקרוא לאהובו על ידי שליח ולדבר בו הוא. על כן אמר, **מן**

ההר. כלומר, כי מן ההר נמשך לו זה. כי כאשר נמשך אל העם זיכוך וקדושה, כי פסקה זוהמתן על ידי ההר אשר שם האלוהים כמדובר.

כן למשה נמשכו לו שני דברים:

א. ש**עלה אל האלוהים.**

ב. ויקרא אליו ה'.

ושיעור הכתוב, **ומשה עלה** מעצמו **אל האלוהים.** וגם **ויקרא אליו ה'** - וזה וזה שלא על ידי מלאך - כל זה זכה **מן ההר.** כי גם הוא העדיף על הכנתו, כישראל לפי ערכם, להיותם **נגד ההר.**

והנה עדיין היה מספיק שכאשר **עלה אל האלוהים,** שהוא השכינה, גם הקריאה תהיה מאת האלוהים. ויאמר ויקרא אליו אלוהים. אך עוד הייתה לו מעלה שלישית, והיא, כי קראו שם ההוי"ה. וזהו **ויקרא אליו ה'.** ועל זה יתכן, כי זה יכוון באומרו **לאמר.** כלומר, כי למה שעתיד לאמר **כה תאמר וכו' אתם ראיתם אשר עשיתי וכו'.** ואשר עשה, היה בשם ההוי"ה. כד"א וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים. על כן קראו לדבר לו שם הגדול ההוא.

ושיעור הכתוב לפי זה, **ומשה עלה וכו' ויקרא אליו וכו'.** כי בזה שלשה דברים:

אחד, מציאות העליה.

שנית, שלא קראו מלאך.

שלישית, שלא קראו האלוהים, כי אם שם ההוי"ה.

השני דברים, קנה מן ההר. והשלישית, כדי **לאמר כה תאמר וכו'.**

וזה יתכן מאמר התנא (אבות א א) באומרו משה קבל תורה מסיני, ולא אמר מהקדוש ברוך הוא. כי מן ההר זכה לעלות ולקבל תורה שבעל פה כולה. כי רבה היא מאד. פעם אחד לא ישגה, ולא שכח כל ימיו אפילו אות אחת. מה שאין כן זולתו, כי בסילוקו נשכחו מיהושע וכל ישראל עמו שלש מאות הלכות (תמורה טז א). והוא ענין מאמרם ז"ל (**שמות רבה** מא ו) כתוב אצלנו בפרשת כי תשא. כי גם עד יום הארבעים לא זכה לבלתי שכוח כל התורה שבעל פה.

עוד יתכן באומרו מן ההר וכו'. כי למה שעלה למרום, לא עצר כח לקבל קול ה', לדקות רוחניותו הפלא ופלא, עד שהיה קול ה' משתלשל ויורד עד ההר למטה, ושם היה מתעבה בצד מה באופן יקבלנו ילוד אשה.

עוד אפשר באומרו ומשה עלה וכו'. כי הנה הכנת הדור הוא מעיר לעזור את השלם להשיג יתרון ומעלה הראויה לו. כמאמרם ז"ל (סוטה מח ב), כי בימי הלל יצאת בת קול ואמרה, יש ביניכם מי שראוי לשרות בו שכינה כמשה רבנו אלא שאין הדור ראוי לכך. ובזה יתכן יאמר, כי

אחר שהוכן הדור, **ויחן שם ישראל.** שנתאחדו בקדושה, כי פסקה זוהמתן על היותן **נגד ההר.** הכנתם זו הועילה למשה, שעל ידי כן, **ומשה עלה אל האלוהים ויקרא אליו ה' וכו'.** מה שאין כן כאשר נתקלקלו, כי נהפך הדבר ונאמר לו לך רד כי שחת עמך. ואמרו רבותינו ז"ל (ברכות לב) רד מגדולתך כלום נתתי לך מעלה אלא בשביל ישראל.

ואמר **כה תאמר וכו'.** לומר אל תאמר כה אמר ה' כי אתם ראיתם אשר עשה למצרים ויולך אתכם על כנפי נשרים ויביא אתכם אליו וכו'. שהוא לדבר כמספר מאמר ה' שלא לנוכח, כדרך השלוחים. כי אם כה תאמר הדברים. כאילו פיו יתברך המדבר אליהם לנוכח אתם **לאמר, אתם ראיתם אשר עשיתי וכו' ואולך אתכם וכו'.** כאילו מדבר הוא יתברך אתם, למען יאמינו כי כל דבריו האמת והצדק. כי הלא גם בלשון וסגנון הדברים דקדק שלא לשנות מלשון קונו, מה גם עתה בענין. וזה יהיה לאחת הכוונות אומרו אחרי כן, אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל. כלומר, אלה בסגנון הזה כמדובר. וכן עשה באומרו וישם לפניהם. כלומר, כאשר המה.

ואשר חילק לשנים. **אמירה לבית יעקב, והגדה לבני ישראל.** אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** כח ב) **בית יעקב** אלו הנשים, **בני ישראל** אלו האנשים. שתדבר להם דברים קשים כגידים. ואחשוב, דקדקו ז"ל ותגיד ביו"ד בין גימ"ל לדל"ת שהוא גיד, על דברים קשים כגידים.

ויתכן, כי אלו ואלו אנשים. אלא ש**בית יעקב** הם קלי השלמות. ו**בני ישראל** הם שלומי אמוני ישראל. וזה באחד משני דרכים:
או שמאמרו לאלו הוא מאמרו לאלו. אלא שלאלו מדבר הדברים המצומצמים ובלשון חיבה, וזהו כה תאמר **לבית יעקב.** אך ל**ישראל** השלמים, ותגד הגדה בהרחבת לשון לבני ישראל.
או שהמאמר נחלק לשנים כאשר יבוא אחרי זאת בס"ד.

ד אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרָיִם וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל-כַּנְפֵי נְשָׁרִים וָאָבִא אֶתְכֶם אֵלָי :
הנה לכאורה אפשר יאמר, **אתם ראיתם אשר** הצרתי את אויביכם, וזהו **אשר עשיתי למצרים.** ואשר הטבתי אתכם, כי **ואשא אתכם וכו'.** ועתה אל תחשבו כי על מה שאתם חייבים לי תתחייבו לקיים תורתי ומצוותי והיה שכרכם מה שכבר קבלתם. כי אם כי הן זאת איטיב עמכם, כי ועתה נעשה חשבון חדש, כי **ועתה אם שמוע תשמעו וכו',** והיה שכרכם, כי **והייתם לי סגולה וכו',** לעתיד.

או יאמר, והוא ענין הדרוש שכתבנו למעלה. והוא, כי אומר הוא יתברך לישראל, ראו נא כמה אתם חשובים לפני. כי הלא מאז יצאתם ממצרים, וסלקתם הטומאה בדם פסח, והתחלתם להתקדש בדם מילה. היחלתי להראותכם יתרון על כל גויי הארץ בהשגה רוחנית, כמה

מעלות זו על זו. והוא, כי אתם ולא זולתכם ראיתם אשר עשיתי למצרים. והוא ענין מאמרם ז"ל (**שמות רבה** כג) על פסוק וירא ישראל את מצרים מת וכו'. מתים לא נאמר אלא מת. מלמד ששרו של מצרים מצרים שמו וראו אותו מת. והנה אין כח בעיני בשר לראות בלקות מלאך רוחני, אם לא בהשגה רוחנית. ומה גם ל**ספר הזוהר** (ח"ב דף נב ב) שאמרו שראו את השר מת על שפת הים העליון. וזה לא ראו הערב רב, ולא המצריים, שהיו אתם. וזהו וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים וכו'. וירא ישראל את היד הגדולה וכו'. אך הערב רב הנקראים עם ולא ישראל, לא היה יתרון השגתם אז, כי אם שויראו העם את ה' וכו'.

וזה יאמר פה, **אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים,** הוא השר ששמו מצרים. מה שלא ראה ולא השיג זולתכם. הרי כי התחלתי לזככם. נוסף על זה, כי לא בלבד זיכך את העוון, כי אם גם נתתי אתכם בגוף ונפש למעלה מעל מלאכי השרת, שעל כפים ישאונכם, כי **ואשא אתכם על כנפי נשרים.** שהוא הנודע מרבותינו ז"ל כי מרעמסס סוכותה, מהלך כמה ימים, הלכו בשעה קלה על כנפי מלאכי השרת. והיפך הסדר, להביא הדברים בהדרגתם. כי גם מתחילה זכו אל גדר השתים.

עוד שלישית, כי **ואביא אתכם אלי,** והיה, כי הוא יתברך בא אל ההר תחילה, ואחר כך יצא להקביל פניהם, כחתן היוצא לקראת כלה, והביאם לפניו. מה שאין דרך המלך בשר ודם כי אם שיקדמו הם אל בית הוועד, ואחר כך יבוא המלך אצלם. כמו שאמרו ז"ל (**מכילתא** יתרו פרשה בחדש השלישי סוף ג) על ה' מסיני בא. וזהו **ואביא אתכם אלי.**

רביעית, כי הייתה ההבאה אלי. ולא קרבתי אתכם אל אחד ממלאכי הקרובים אלי, כי אם **אלי** ממש. שהוא על ידי מה ש**ויחן שם ישראל נגד ההר,** שפסקה זוהמתן, עד שלא יצטרך סרסור מתווך בינתיים. כי דבקו באלוהיהם דבקות עצמי מפאת נשמותם.

ה וְעַתָּה אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ בְּקֹלִי וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-בְּרִיתִי וְהְיִיתֶם לִי סְגֻלָּה מִכָּל-הָעַמִּים כִּי-לִי כָּל-הָאָרֶץ :

ושמא תאמרו, אם כן איפה, מה יתרון תערכו לנו אחרי כל ההשגות האלה. הלא הוא, כי ועתה מה שתוסיפו הוא ש**אם שמוע** [וכו']. כי בזאת השמוע שתטו אוזנכם, תזכו לחמישית. והוא, ש**תשמעו בקולי** ממש. כי מפי הגבורה תשמעו את קולי. שהוא דבקות הנפש. כמדובר למעלה שהיא המדרגה שהשיגו במעמד הר סיני. אך זיכוך החומר בעצם לבל ישלוט בם מלאך המוות לא היו אלא עד ארבעים יום בקבלת הלוחות, כד"א חרות על הלוחות, חירות ממלאך המוות חירות משעבוד מלכויות, כמדובר למעלה. וזהו אומרו, הנה עתה תזכו כי **תשמעו בקולי** ממש. אך אחר ש**ושמרתם את בריתי** אשר אשביעכם בהר, ולא תפרו אותו בבואו לידכם. והוא שרמז להם ענין העגל שהיה ביום הארבעים. מאז, **והייתם לי סגולה מכל**

העמים. כי כאשר יש למלך נכסים רבים קרקעות ומטלטלין. ויש לו חלק שעושה סגולה מכולם, שלא יגע בו יד אדם זולתו, כאבנים טובות ומרגליות ודומיהם. כן הוא יתברך אומר, כי **מכל העמים** שיש לי, איני עושה סגולה מכולם, שלא יערב לבו ליגע בו יד רק זולתו יתברך, כי אם מכם. והוא היות לנו חירות ממלאך המוות ומשעבוד מלכויות. וזהו אומרו **סגולה מכל העמים.**

ולבל יאמר איש, איך יאמר הוא יתברך שמתוך העמים בירר אותנו לסגולה כמלך הבורר מתוך נכסיו חלק הטוב להיות לו סגולה, והלא כל עם ועם יש עליו שר ומושל, ואין לו יתברך רק עם בני ישראל. לזה אמר, לא כן הוא כי אם **כי לי כל הארץ.** כי הלא כל העמים ושריהם לה' המה, הוא בראם, הוא מקיימם, ונותן להם כח לעשות חיל, והוא משפיל אף מרומם, אלא שאין כבודו יתברך יאכילם, אם לא על ידי שליש שר ומושל עלימו.

ו וְאַתֶּם תִּהְיוּ-לִי מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תְּדַבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

ושמא תאמרו, אם כן איפה, שכל כוונתך היא לזככנו שנהיה כרוחניים. למה בחרת בנו שתתן תורתך, מבמלאכי השרת. כי טוב טוב אשר הוא זך מעצמו, מלזכך את החומרי. לזה אמר, **ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וכו'.** לומר, הנה שתים הנה מעלותיכם עליהם:

אחד, כי תשיגו להיות **ממלכת כהנים.**

והשנית, וגוי קדוש.

והוא בשום לב אל מאמרם ז"ל (ברכות יז א), באומרם כי העולם הבא אין בו וכו', אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם. כי הלא נחמד מאמרם להשכיל מה זה לשון ישיבה. ולא אמר הצדיקים עטרותיהם בראשיהם. וגם אומרו ועטרותיהם בראשיהם, ולא אמרו ועטרות בראשיהם. אמנם לזה נזכירה מאמרם ז"ל האומרים מלאכי השרת אין להם קפיצין. שנאמר שרפים עומדים, ואומר בין העומדים האלה, ואומרו צבית על חד מן קאמיא. כי הלא יקשה היתכן יהיו קפיצים לרוחניים משוללי אברים. וגם מה ישיבה או עמידה תצדק בהם. אך יאמר, כי הנה המלך הקדוש, ידמה למלך אשר לו שני סוגי משרתים:

לסוג האחד יאמר, אתם תהיו בארמנותי, וזאת תעשו כל ימיכם, תעמדו עוסקים בשרותי לא תמישו מעשות מצותי כל הימים, ומאומה אין לכם שכר, זולת זה היותכם משמשים לפני כל הימים.

ואל הסוג השני אמר לכו עברו מדלתי היכלי החוצה, עד בואי ולקחתי אתכם אלי לאיש ואיש במועדו. ומשם והלאה אתי תשבו, ועמי תתענגו, ונתעלסה באהבים, עקב עבודתכם אשר עבדתם תמצאנה מנוחה, ולא תעשו עוד עבודה.

הנה אין ספק, כי באלה חפץ יותר מבראשונים. והנה, כמשל הזה, הוא אשר יקרה אל המלך הקדוש עם שני סוגי משרתיו:

האחד מלאכי השרת.

והשני בני ישראל.

כי אל מלאכיו יצווה למו יעמדו לפניו יתברך, תמיד משרתים, עולם ועד אין להם מנוחה. והוא משוש דרכם. כמאמר הכתוב (תהלים קג כ) גיבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו. כי עודם עושים דברו, הם תאבים לשמוע בקול דברו אשר יצווה עליהם. אך אל בני ישראל יצווה, ישרתוהו בעולם השפל, עד עת בא דברו יתברך ויאספם אליו אל היכלו, ושם ינוחו ויתענגו על רוב שלום, יערוך לפניהם שולחן מלא דשן. הנה אשר יבחר ה' הוא סוג זה כאמור. והנה אל הבצר ממלאכי השרת מנוחה, ייחסו רבותינו ז"ל אל העדר קפיצין. כי לא ישבו לנוח כבני אדם, רק עומדים וניצבים תמיד לשרת, עושי דברו, ושומעים דבר זולתו לעשותו בלי הפסק. הפך בני אדם כי פה יגעים ושם ינוחו.

וזה מאמרם ז"ל כי בעולם הבא צדיקים יושבים. כי שם קונים ישיבה ומנוחה. הפך מלאכי השרת, כי תמיד יתייחסו לעומדים. וייחס העדר המנוחה אל העדר קפיצין, שעל ידן היא הישיבה. ולמה יהיה לנו היתרון הזה. לזה אמר, ועטרותיהם בראשיהם. והוא, כי בני אדם, המלאכים ואורות שנעשים מן המצות אשר עשו, הן הם עטרות שיתעטרו בהן. כי הנה הנם שלהם קנין כספם, כי נלחמו וכבשו את יצרם. מה שאין כן מלאכי השרת כי אין להם יצר סמוך יפתם לבל יעבדו את ה'. וזהו אומרו ועטרותיהם. כי שלהם הנה.

וזה כיוון פה הוא יתברך באומרו **ואתם תהיו לי וכו'.** לומר, **ואתם** יש לכם שתי יתרונות על מלאכי השרת על ידי תורתי:

א. כי **תהיו ממלכת** של שירות, שמהשירות ועבודה תקנו מלוכה. וזהו **ממלכת כהנים.** כי על ידי היותכם משרתים אותי תקנו מלוכה ומנוחה. כמלך שתהיה מנוחתו כבוד, להיות יושבים ונוחים בראשים מעוטרים כמלכים, על ידי היותכם כהנים לה' שפירושו משרתים, כד"א וכיהנו לי, לכהן לי, שהוא שירות. וזהו **ממלכת כהנים.** מה שאין כן מלאכי השרת. שאין קונים מלוכה על ידי היותם משרתים. כי אם זה שמם אשר יקראו למו תמיד משרתים. וזהו מפאת נשמותם, כי חלק אלוה ממעל המה.

עוד שנית, כי אתם בעלי גוף, התאב את אשר שנא ה'. ועם כל זה תהיו קדושים, כי תכניעו יצרכם. וזהו **וגוי קדוש.** כי בהיותך גוי, שהוא עודך בעל חומר, עם כל זה אתה קדוש. מה שאין כן מלאכי השרת שאין להחזיק להם טובה על שירותם, כי לא בעלי יצר הרע וחומר המה. והוא מה שכתבנו שרצו באומרם ועטרותיהם בראשיהם, ולא נאמר ועטרות, כמדובר. וזהו אומרו **ואתם תהיו לי וכו'.** כלומר, ועל כן אבחר בכם מבמלאכי השרת. בין מפאת הנפש,

כי על כן תהיו **ממלכת**. בין מפאת החומר, כי לא תהיה תפארתי לקדש רוחניים, כמו לקדש בעלי גופים, על הכניעם יצרם וחומרם, ויהיו קדושים. והנה הדרך הזה, הוא בבלתי חלק מאמרו יתברך לשנים.

עוד אפשר יאמר, ואתם, בהניח שעד כה גם כן על כל המון ישראל יחד ידבר. והוא, כי גם עד כה אמר ש**אם שמוע תשמעו בקולי,** אף קודם עשותכם המצות בפועל, וגם לא תעברו ברית תורתי במצות לא תעשה, שהוא **ושמרתם את בריתי** לבלתי חללו. בזה תשיגו ש**תהיו לי סגולה** עם חשוב **מכל העמים**. אך לא ש**תהיו ממלכת וכו' וגוי קדוש.** כי עדיין לא קיימתם מצות עשה בפועל. אך ואתם מעצמכם תעשו באופן **תהיו לי ממלכת כהנים וכו',** לכהנו לי בפועל. באופן שתצרפו עצמכם יותר מדאי במצוות ומעשים טובים.

עוד יתכן, כי מתחילה אמר הוא יתברך **כה תאמר וכו'.** לומר, הנה יש ייחוד דברים אל ההמון. ויש דברים אל חכמיהם והשלמים שבהם.

ועל הסוג האחד אמר כה תאמר לבית יעקב.

ועל השני אמר אשר תדבר אל בני ישראל.

ובראשון היחל, **אתם ראיתם וכו'.**

ועל השני אמר, **ואתם תהיו לי וכו'.** לומר, כי גדר הסוג הראשון הוא עד יהיו סגולה מכל העמים כמפורש. אך **ואתם** בני ישראל, הם הסוג השני השלמים, תקנו, כי **תהיו ממלכת כהנים וכו'.** כאשר פירש ואמר, **אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל.** שהם הדברים דסליק מנייהו, שהוא ממלת **ואתם וכו'.** כי הראשונים הם אל הנקראים **בית יעקב.**

ואמר, **ואתם,** המיוחדים, **תהיו לי ממלכת,** כי עליכם יאמר מאן מלכי רבנן. והוא, כי שלומי אמוני ישראל המלאים תורת ה', מלכי המה באמת, יותר מכל חכמי אומות העולם ומכל מ"ה. והוא אשר הארכנו ביאורו על פסוק בי מלכים ימלוכו (משלי ח טו). והוא כי גם כי רבים מהם הכסף אזל מכליהם. ואיה מלכות רבי חנינא בן דוסא (תענית כד ב) והוא ניזון בקב חרובין. או רבי אלעזר בן פדת (שם כה א) והוא חסר לחם. וביום הקזה לא נמצא בביתו להשיב נפש כי אם שן של שום, ואכל ויתעלף וישאל את נפשו למות. אך אמנה אמונה אומן כי היא מלכות שלימה. כי הלא מלך הארץ ישור על אנשים, אך המה בעליונים, כמדובר למעלה. כי איזה מלך או מלאך יאמר שמש בגבעון דום. או ישוב הצל אחרונית עשר מעלות למענו. או ימטיר על הארץ בעתות בצרה. וההיקש בכל יתר שנויי טבעים בעולמות שברא הוא יתברך אפילו על ידי כולהו תנאי ואמוראי. ומי בכל מלכי הארץ יעשה מלוכה כזאת. והנה המלכות הזאת בא אליהם מפאת היותם משרתיו יתברך. כי על כן יגזרו אומר ויקם למו.

וזהו, **ואתם תהיו לי,** כלומר, **ואתם** חכמי ישראל וגדוליהם שייחדתי לכם שם **בני ישראל. תהיו לי ממלכת** להשתרר בעולמות על ידי כהנו לי, **וגוי קדוש.** והענין, כי הנה הגדולה והיתרון תתחלק לשנים:

האחד, מעלת השררה והמלכות, שחנן ה' מלוכה לאיש מן האנשים, אף כי איכות האיש ההוא שווה לכל שאר אנשים.

ויש יתרון שני במעלת האיכות. כענין הפרש שבין המלאך או כל דבר רוחני אצל האיש החומרי. ובשתי אלה בישרם שיזכו. אחד, באומרו **ממלכת כהנים וכו'.**

והשני, באומרו **וגוי קדוש.**

והנה ידוע כי גדר המלך הוא שיעבדוהו אנשים. ולא יקרא מלך המשרת את הזולת. וגדר הדבר הרוחני וקדוש, הוא היותו משולל מגשמות. ואמר הקדוש ברוך הוא לישראל שיקנו שתי המעלות על ידו יתברך, ושתיהן הפך הנהוג. כי דרך המלכות, הוא על ידי שישרתוהו, ולא ישרת הוא את הזולת. אך **אתם תהיו לי ממלכת** של משרתים. שעל ידי מה שתשרתוני תקראו מלכים. כי אין חירות ומלוכה למשול בעולם כולו כשרת את הקדוש ברוך הוא. וזהו אומרו **לי.** מה שאין כן במלך בשר ודם, שמלכותו הוא כשישרתהו זולתו.

ואומרו **כהנים,** הוא כמו וכהנו לי, בגדי בניו לכהן. ומעלת הקדושה והרוחניות תקנו אף בהיותכם [בלתי] משוללים מהחומר. וזהו **וגוי קדוש.** שתהיו עם קדוש, בהיקרא עליכם שם **גוי,** שהוא בעודכם חיים מלובשים בחומר. והוא, על ידי תורתי והשראת שכינתי ביניכם, תזדככו ותתקדשו.

ועל הדברים אחרונים האלה אמר, **אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל,** הם הסוג השני.

ז וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיִּקְרָא לְזִקְנֵי הָעָם וַיָּשֶׂם לִפְנֵיהֶם אֵת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה' :

אז, **ויקרא לזקני העם** מתי סודו. וקודם שידבר אל שני חלקי ישראל, לכל סוג דברי שליחותו הנוגע לו. סידר **לפניהם את כל הדברים אשר צוהו ה',** כענין אז ראה ויספרה וכו', ואחר כך ויאמר לאדם (איוב כח כז). וזהו **ויקרא לזקני העם וישם לפניהם כו'.** ויהיה **וישם** כמו אשר תשים לפניהם, שתרגומו די תסדר קדמיהון.

ח וַיַּעֲנוּ כָל-הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ כֹּל אֲשֶׁר-דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה אֶת-דִּבְרֵי הָעָם אֶל-ה' :

והנה כל המון ישראל, הכולל שני הסוגים, לא עצרו כח לסבול עד ידבר אליהם. רק מיד קפצו **ויענו כל העם יחדיו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה.**

והנה אומרם **כל אשר דבר ה' נעשה,** סובל שני פירושים:

אחד, שהאמינו בדברו כי ה' דברו, ואמרו **כל אשר דבר ה'** כמאמרך **נעשה.**
או כל אשר דבר ה' בודאי, **נעשה.** כלומר, שנדע מפיו יתברך שדברו, אך לא אשר תדבר אתה. כלומר, וממנו נרצה לשמוע שכה דבר, כי רצוננו לראותו ולשמוע מפיו.
והנה משה רבנו ע"ה לא ערב אל לבו לאמר שהבין הפירוש השני. בל יקרנו כאשר בשליחות מצרים שהאשימו הקדוש ברוך הוא על אומרו והן לא יאמינו לי. על כן מה עשה **וישב משה את דברי העם כו',** לומר, איני רק כמשיב ומעתיק הדברים לפני כסא כבודך שתפרשם. וזהו לשון **וישב.** גם רמז הנה שמעת אותם בדברם עמי. ואיני רק כמשיב אותם לפניך פעם שנית.

ט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הֶעָנָן בַּעֲבוּר יִשְׁמַע הָעָם בְּדַבְּרִי עִמָּךְ וְגַם-בְּךָ יַאֲמִינוּ לְעוֹלָם וַיַּגֵּד מֹשֶׁה אֶת-דִּבְרֵי הָעָם אֶל-ה' :
מה עשה הקדוש ברוך הוא, שהבין האמת, כי בלבם הפירוש השני. אמר, **הנה אנכי בא אליך בעב הענן.** לומר, ידעתי את כוונתם שאדבר עימהם, שהוא הפירוש השני. כי אין מאמינים אותך. והנה אני חפץ שיאמינו בך. על כן צריך שאדבר כאחד עמך ועימהם, שעל ידי כך יאמינו, כי **ישמעו** הם **בדברי עמך.** אך איכה נעשה, כי אם אדבר עמך באספקלריא המאירה לא יוכלו לשמוע, כי אינם מוכנים לכך, כמו שכתבנו למעלה. כי על כן היה הדבור מגיע למשה, ואהרן שהיה עמו לא היה שומע. על כן, אל תחוש אם אדבר עמך באספקלריא שאינה מאירה, למען יוכלו לשמוע בדברי עמך. וזהו **הנני בא אליך בעב הענן וכו'.** כי יבוא לך הדבור **בעב הענן,** שהוא בעביות, למטה ממדרגת נבואתך. שהוא באספקלריא עבה שאינה מאירה, **בעבור ישמע העם בדברי עמך.** למען ימשך כי **וגם בך יאמינו לעולם.** ועל היות רווח זה, לא תחוש. וזה ירמוז טעם זרק"א שבמלת **אליך,** כמרים קול ואומר אליך שאתה גבוה ממדרגה זו, אל תחוש, בעבור **ישמע העם וכו'.**

ואז בשמוע משה כי עד כה לא היו מאמינים בו, ושהיה הקדוש ברוך הוא עושה דרך לשיאמינוהו. אז אמר, הנה עד כה יראתי מלהגיד מאמרם הגדה מפורשת, שהוא הפירוש השני, רק כמשיב הדברים. אך עתה הנני מגיד את דבריהם כאשר אמרת, שהוא הפירוש השני. וזהו **ויגד משה.** כי מה שהיה ירא מהגיד שהוא הגדה מפורשת, כי אם השבה בעלמא. עתה, **ויגד משה את דברי העם אל ה',** הוא השם הגדול אספקלריא המאירה, הגדה מפורשת. לומר, שעל כן, לא בלבד יספיק שישמעוך מדבר בשם אדנות. כי אם גם שתדבר עימהם ממש.

י וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵךְ אֶל-הָעָם וְקִדַּשְׁתָּם הַיּוֹם וּמָחָר וְכִבְּסוּ שִׂמְלֹתָם :
אז אמר, לכן **לך אל העם וקדשתם.** באופן, שאראה לעיני כל העם לדבר בם על ידי הכנה גדולה. ולא יעשו מהוראות חיצוניות ככיבוס בגדים ועיטוף לבנים. כי אם לקדש עצמם בפנים

תחילה ואחר כך בחוץ. וזהו **וקדשתם** את עצמם **היום ומחר,** להכשיר לבבם בתשובה פנימית. ואחר כך **וכבסו שמלותם.**

יא וְהָיוּ נְכֹנִים לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי כִּי בַּיּוֹם הַשְּׁלִשִׁי יֵרֵד ה' לְעֵינֵי כָל-הָעָם עַל-הַר סִינָי :

אמר, כי גם שה' כבר הוא על ההר, אינו נגלה לעיניהם עד יום השלישי שתגמר ההכנה. וזהו כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם וכו'.

או יאמר, כי הנה לפי האמת אין השכינה שורה על העצים ועל האבנים של הר, כי אם רכב אלוהים כו' ה' בם, ולא בהר. ואפילו הרכב אין ההר סובלו כי אם אדרבה סיני הוא בקדש ולא הקדש בסיני. כד"א הנה מקום אתי. אלא שמה שירד ה' על ההר, הוא לעיני כל העם, שיראה להם למראה עיניהם שהוא על ההר. וזהו וירד ה' לעיני כל העם על הר סיני. אך הוא על המרכבה.

יב וְהִגְבַּלְתָּ אֶת-הָעָם סָבִיב לֵאמֹר הִשָּׁמְרוּ לָכֶם עֲלוֹת בָּהָר וּנְגֹעַ בְּקָצֵהוּ כָּל-הַנֹּגֵעַ בָּהָר מוֹת יוּמָת :

הנה למדנו יתברך דרך המיישר את עם הארץ לקרבם אליו יתברך. והוא, כי לא יתחיל ללמדם הוראות חיצוניות, כבגדים לבנים ומכובסים, כפרושים. רק **תחילה** יתחיל בקדושה פנימית מנפש ועד בשר ואחר כך בחיצוניות. וזהו **וקדשתם וכו',** ואחר כך **וכבסו שמלותם.** **שנית,** שלא יקווה ולא ייחל עד יבוא העם לדרוש ממנו דרך ה'. כי אם, הוא הלוך ילך אליהם ללמדם. וזהו אומרו **לך אל העם וקדשתם וכו'.**

יג לֹא-תִגַּע בּוֹ יָד כִּי-סָקוֹל יִסָּקֵל אוֹ-יָרֹה יִיָּרֶה אִם-בְּהֵמָה אִם-אִישׁ לֹא יִחְיֶה בִּמְשֹׁךְ הַיֹּבֵל הֵמָּה יַעֲלוּ בָהָר :

שלישית, כי לא יאמר המוכיח ומיישר, אדרוש ואודיע הדבר ברבים, והשומע ישמע, והחדל יחדל, רק תחילה ברבים ואחר כך לכל אחד. וזהו **והגבלת וכו' השמרו וכו',** לשון רבים. ואחר כך דבר לנוכח אחד לאחד, לאמר לו, **לא תגע בו יד וכו'.**

עוד לימדנו כי העובר מצות ה' מתרחק ממנו יתברך. ועל כן באזהרה דבר לנוכח **לא תגע וכו'.** ועל העובר הוא אומר **כי סקול יסקל כו',** ולא אמר תסקל. כי רחוק ה' מעוברי מצוותיו ושלא לנוכח ידבר בם.

טז וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיֹת הַבֹּקֶר וַיְהִי קֹלֹת וּבְרָקִים וְעָנָן כָּבֵד עַל-הָהָר וְקֹל שֹׁפָר חָזָק מְאֹד וַיֶּחֱרַד כָּל-הָעָם אֲשֶׁר בַּמַּחֲנֶה :

יז וַיּוֹצֵא מֹשֶׁה אֶת-הָעָם לִקְרַאת הָאֱלֹהִים מִן-הַמַּחֲנֶה וַיִּתְיַצְּבוּ בְּתַחְתִּית הָהָר :

יח וְהַר סִינַי עָשַׁן כֻּלּוֹ מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָרַד עָלָיו ה' בָּאֵשׁ וַיַּעַל עֲשָׁנוֹ כְּעֶשֶׁן הַכִּבְשָׁן וַיֶּחֱרַד כָּל-הָהָר מְאֹד :

יט וַיְהִי קוֹל הַשֹּׁפָר הוֹלֵךְ וְחָזֵק מְאֹד מֹשֶׁה יְדַבֵּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְקוֹל :

כ וַיֵּרֶד ה' עַל-הַר סִינַי אֶל-רֹאשׁ הָהָר וַיִּקְרָא ה' לְמֹשֶׁה אֶל-רֹאשׁ הָהָר וַיַּעַל מֹשֶׁה :

כא וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה רֵד הָעֵד בָּעָם פֶּן-יֶהֶרְסוּ אֶל-ה' לִרְאוֹת וְנָפַל מִמֶּנּוּ רָב :

כב וְגַם הַכֹּהֲנִים הַנִּגָּשִׁים אֶל-ה' יִתְקַדָּשׁוּ פֶּן-יִפְרֹץ בָּהֶם ה' :

כג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-ה' לֹא-יוּכַל הָעָם לַעֲלֹת אֶל-הַר סִינָי כִּי-אַתָּה הַעֵדֹתָה בָּנוּ לֵאמֹר הַגְּבֵל אֶת-הָהָר וְקִדַּשְׁתּוֹ :

כד וַיֹּאמֶר אֵלָיו ה' לֶךְ-רֵד וְעָלִיתָ אַתָּה וְאַהֲרֹן עִמָּךְ וְהַכֹּהֲנִים וְהָעָם אַל-יֶהֶרְסוּ לַעֲלֹת אֶל-ה' פֶּן-יִפְרָץ-בָּם :

כה וַיֵּרֶד מֹשֶׁה אֶל-הָעָם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם :

הנה קולות אלו, כפי הנראה, הם קולות האמורים בפסוק **וכל העם רואים את הקולות.** כי **יום השלישי** האמור כאן, הוא יום ששי של מתן תורה, כנודע. והנה אותם הקולות אינם רעמים רק קול ה'. כי הרי אמרו רואים את הנשמע. והנה לפי זה קשה, שאם כן איך יאמר אחר כך **ואת קול השופר.** הנה קול השופר הוא קולו יתברך. שהרי אמרו רבותינו ז"ל (**מכילתא** יתרו פרשה בחדש השלישי ד) **ויהי קול השופר הולך וחזק,** קולו של הקדוש ברוך הוא אינו כקולו של בשר ודם, שקולו של בשר ודם הולך ומחליש, וקולו של הקדוש ברוך הוא הולך וחזק. ואם כן קשה, כי באומרו **ואת קול השופר,** נראה שהוא קול נוסף על הקולות הנזכרים תחילה.

ב. איך אומר תחילה **קולות** לשון רבים, ואחר כך **קול** יחידי.

ג. איך מפריד בין הקולות ל**קול השופר**, **בברקים וענן כבד.**

ד. מה הוא השופר הזה, כי לא יצדק בו יתברך, יתקע בשופר ממש.

ה. אם מ**הקולות וברקים** חרדו כל העם, מה יעשו בהתקרבם יותר אל ההר עד תחתיתו.

ו. למה מייחס הדבר אל משה באומרו **ויוצא משה את העם,** שאם על עשותם על פיו, גם כל הדברים היו על פיו, ואינו מייחסם אל משה.

ז. מה ענין אומרו ויתייצבו, ולא אמר ויהיו בתחתית, או ויבאו אל תחתית ההר, ולא לשון התייצבות.

ח. אומרו והר סיני עשן כלו מפני וכו', היתכן שאש של מעלה הוא מעלה עשן כל שהוא.

ט. כי בהר סיני אין בו אילנות ועצים, כי מדבר הוא. ואיך יהיה **עשן כולו מפני** האש.

י. איך יתקשר אומרו **ויהי קול השופר הולך וחזק,** עם אומרו **משה ידבר וכו'.** כי הנה אומרו **משה ידבר,** הוא בשמונה דברות אחרונות, כשאמרו לו **דבר אתה עמנו וכו',** והוא האמור אחר עשרת הדברות.

אמנם, לבוא אל הביאור, נשית לב אל מאמר רבותינו ז"ל (**שמות רבה** כח ד) **רואים את הקולות,** שהיה הקול מתחלק לשבעים לשון. וראוי לדעת מה ענין התחלקות הלז. כי הלא

ישראל לא היו יודעים רק בלשון הקדש. כמו שאמרו ז"ל (**שיר השירים רבה** כד ב) שלא שינו את לשונם. ואם ידעו גם לשון מצרי, מה בצע בלשונות האחרים. ואם הוא למען ישמעו כל הגויים ללשונותם. הנה לא להם ניתנה תורה, ולא שמעו קול אלוהים, כד"א (דברים ד לג) השמע עם קול אלוהים וכו'. רק קול חרדה כמו שאמרו ז"ל (זבחים קטז א) שהלכו לבלעם ואמר להם ה' עוז לעמו יתן וכו'.

אך הנה ידוע מחכמי האמת, כי ארבע מסכים יש לשכינה. והם האמורים במראת יחזקאל (יחזקאל א ד):

הנה רוח סערה וכו',

ענן גדול,

ואש מתלקחת,

ונוגה לו סביב.

והנה יראה מרבותינו ז"ל כי המסכים האלה היותר חיצוני, הוא עב וחיצוני מהפנימי אליו. ועל דרך זה הולך ומתקרב אל הקדושה, עד היותו הנוגה מתוק מעין הפנימיות. והנה בבוא השפע ומפלש עד המסך החיצון, כל כח מהשבעים שרים אשר בו כי שם איכותם, כי חצונים הם מקבל בפנימיותו מהשפע ההוא. ובצאת קול יוצא חוצה. ועל כן, קול ה' היה מתאצל מאתו יתברך, ונמשך בעד המסכים עד החוץ. שישמעוהו בני אדם שוכני ארץ. אותו הקול המיוחד בהתפשטו אל המסך החיצון. ומקבל כל כח מהשבעים שרים אשר להם שייכות במסך ההוא, כח מההתפשטות. נמצא, קול אחד מתחלק לשבעים לשון, הם שבעים כחות. שכל אחד שר אל אחד מהשבעים לשון.

טז וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיֹת הַבֹּקֶר וַיְהִי קֹלֹת וּבְרָקִים וְעָנָן כָּבֵד עַל-הָהָר וְקֹל שֹׁפָר חָזָק מְאֹד וַיֶּחֱרַד כָּל-הָעָם אֲשֶׁר בַּמַּחֲנֶה :

והנה האיש או האנשים המקבלים שפע הקול. תחילה מקבלים מהמסך האחרון, ואחר כך מעט מעט הולכים ומשיגים מהחיצון אל השני ואחריו אל השלישי ואל הרביעי.

ועל המסך האחד, החיצון שבכולם, אמר, **ויהי קולות וברקים.** שמהמסך החיצון שמעו ריבוי קולות. והיו רואין ברקים. כי הקולות שהיו שומעים, היו רואים גם בהם ראיה מה, והם הברקים. שהקולות שהיו רואים, שהיו מתפשטים, היו זיקי אורות מתפשטים. נמצא חוש השמע וחוש הראות משיג כאחת. וכפי חיצוניות המסך כן הקול עושה הברה רבה. ועל כן רוח סערה ומציאות הברה זו, הוא ששמעו האומות, והלכו אצל בלעם, כמו שאמרו ז"ל, ואמרו שמא בא מבול לעולם, ואמר ה' עוז לעמו יתן.

ואחר השיגם המסך הראשון, השיגו ישראל לראות השני. והוא אומרו, **וענן כבד על ההר.** הוא השני, הנקרא ענן גדול.

ובהיכנסם לשלוט ראייתם בשלישי, הוא המסך של **אש מתלקחת.** אז היו שומעים קול אחד מלובש תוך המסך השלישי. וזה יהיה מאמר משה רבנו ע"ה באומרו, ודבריו שמעת מתוך האש. וזהו **קול שופר.** שהיה כקול היוצא מתוך השפופרת העב, בערך איכות הקול. כן מתוך מסך האש היה הקול מאתו יתברך יוצא ונשמע אליהם. ולא קולות הרבה, כי לא היה הפירוד להתחלק, כי אם בהגיע אל המסך החיצון אשר שם שייכות הפירוד. אך בהשיג בפנימי הוא אחדות קול אחד, כי במסך ההוא עדיין לא נתחלק.

ובהגיע אל השלישי, שהיה מסך **האש השופר** מעבר לקולו יתברך, אז נחרדו. וזהו **ויחרד כל העם וכו'.** כי כל עוד שמתרבת ההשגה מצטער המשיג יותר, ואז איך יוכלו להשיג במסך הרביעי כי מתוק וקרוב אל הקדושה עליונה הוא מאד. וגם ממנו והלאה, כשאלתם רצוננו לראות את מלכנו.

יז וַיּוֹצֵא מֹשֶׁה אֶת-הָעָם לִקְרַאת הָאֱלֹהִים מִן-הַמַּחֲנֶה וַיִּתְיַצְּבוּ בְּתַחְתִּית הָהָר :

על כן הוצרך זכות משה להצטרף עימהם. וזהו **ויוצא משה את העם לקראת האלוהים,** הבא להתקרב עימהם בלי מסך, שהוא מהנוגה ולפנים. **לקראת האלוהים** ממש, אשר שם האש הגדולה באיכות. ואז קרבו אל ההר שהוא יתברך אתא מרבבות קדש, שהניח את מרכבת מלאכיו ובא להשרות שכינתו עליהם. ועל ידי זכות משה **ויתיצבו בתחתית ההר.** כי קנו העמדה והתייצבות, ויוכלו עמוד בכל הקדושה הגדולה ההיא.

יח וְהַר סִינַי עָשַׁן כֻּלּוֹ מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָרַד עָלָיו ה' בָּאֵשׁ וַיַּעַל עֲשָׁנוֹ כְּעֶשֶׁן הַכִּבְשָׁן וַיֶּחֱרַד כָּל-הָהָר מְאֹד :

ואז לא היה מסך, כי אם האש הגדולה, הוא שלפנים מהנוגה. שעליו נאמר (יחזקאל שם) ומתוכה כעין החשמל מתוך האש, אשר שם כבוד אלוהי ישראל. והיא האש הגדולה. ועל אש זה נאמר **והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו וכו'.** והוא יתברך עשה לבל יסתכלו בשכינה ויזונו עיניהם ממנה, כי די להם מה שנתראה דרך ראיה אחת. ועל היות האש הזאת כל כך גדולה דבקה בכבודו יתברך לפנים מכל המסכים, על כן **ויחרד כל ההר** עצמו **מאד.**

יט וַיְהִי קוֹל הַשֹּׁפָר הוֹלֵךְ וְחָזֵק מְאֹד מֹשֶׁה יְדַבֵּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְקוֹל :

ואז **ויהי קול השופר הולך וחזק.** כי קול המיוחד, שהתחילו לשמוע מתוך מסך השלישי, שהוא מסך האש, שעליו נאמר **וקול שופר חזק מאד.** עתה עלו אל מעלה גדולה, שהאש הגדולה שלפנים מהארבעה מסכים נעשה כשופר, מעבר לעבור מתוכו דקות קול אלוהים. ועל זה הוא אומר עתה, **ויהי קול השופר** בה"א הידיעה **הולך וחזק מאד.** כי מה שלא נאמר כן בתחילה, רק **וקול שופר חזק מאד.** כי עתה שגדלה השגתם פנימה, היה שפע הקול הולך ומתחיל מפנימיות עצום, לפי מה שהיה כח השגתם נכנס. וכאשר היה שפע הקול הולך ונכנס

ראשיתו, כך היה **הולך וחזק** חוצה על הקודם. וזהו **ויהי קול השופר הולך וחזק מאד.** כי היו הולכים ונכנסים בראיית ושמיעת דקות הקול בלי מסך. שהוא מתוך האש הגדולה שלפני כבוד אלוהי ישראל, היה הולך פנימה וחזק מלסובלו, לעוצם הרוחניות. והוא בשומעם אנכי ולא יהיה לך.

ואז שלא יכלו לסבול, אמרו, הן הראנו את כבודו, שהוא בלי מסך מהארבעה. ואת גדלו, והוא השגת העין הקלה להשיג משמיעת האוזן דברו יתברך, בלי מסך. כי מה שואת קולו שמענו בתחילה ולא היינו מתים, הוא כאשר היה **מתוך האש,** הוא המסך השלישי. שהוא בהיותו **קול שופר.** שהיה הקול יוצא מתוך מסך האש, כי לא הייתה אז האש הגדולה רק ממסך מעובה שהיה מתלבש בו, שהיה כיוצא מתוך שופר. אך ועתה שהוא מתוך האש הגדולה, שאינה מסך מהארבעה, למה נמות כי תאכלנו האש הגדולה שאינה אש המסך מהארבעה, רק הגדולה, שלפני אלוהי ישראל.

על כן, על שהיה **קול השופר,** שהשופר והמעבר היה מהאש הגדולה, לא יכלו לסבול. נמשך מזה, כי **משה ידבר וכו'.** הוצרך שמשה ידבר השמונה דברות אחרונות, והאלוהים ישתף קולו יתברך בקולו של משה לשישמע בכל מחנה ישראל. שהוא על ידי אמור לו ישראל, **דבר אתה עמנו ונשמעה וכו'.**
והנה בפסוקים אלו כלל כל ענין מתן התורה בקיצור נמרץ. אך אחר סיפור כל הדברות חזר ופירש הענין, באומרו **וכל העם רואים את הקולות וכו'.**

ואחר סיפור כל הענין, חזר אל סיפור איך הייתה התחלת דברו יתברך עשר דברותיו אל עמו ישראל. והוא אומרו, **וירד ה' על הר סיני וכו'.** כי לא היה משה בהר, רק עם ישראל במחניהם למטה אתם. והוא, כי הנה להיות משה עולה למעלה ויורד אל ישראל. רצה להימצא למעלה עם ה' בעת דברו אתם הוא יתברך. אך לא רצה יתברך, רק שיהיה עם ישראל, לבלתי יחשבו ישראל כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כח ג) כי משה המדבר.
שנית, למען יהיה הוא בכלל המצווים. ולא יאמרו כי אומרו **אנכי ה' אשר הוצאתיך וכו',** שמדבר עם כל אחד מישראל בלשון יחיד, לא יאמרו רק שעם משה אשר למעלה אתו ידבר, ולא עם כל אחד מהם, ויחשבו עצמם לבלתי מצווים.
שלישית, למה שהיו עתידים לאמר **דבר אתה עמנו וכו',** רצה יתברך יהיה עימהם ולא יגעלו בכל, מדאגה מדבר פן תאכלם האש הגדולה.
רביעית, למען יהיה להם מעיר לעזור לקבל נבואת פנים בפנים ובהקיץ.

כא וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה רֵד הָעֵד בָּעָם פֶּן-יֶהֶרְסוּ אֶל-ה' לִרְאוֹת וְנָפַל מִמֶּנּוּ רָב :
כב וְגַם הַכֹּהֲנִים הַנִּגָּשִׁים אֶל-ה' יִתְקַדָּשׁוּ פֶּן-יִפְרֹץ בָּהֶם ה' :

והנה היה בוש כביכול הוא יתברך לאמר לו שירד על שרצה לדבר אתם. על כן בקש תואנה לאמר **רד העד בעם וכו'.**

כג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-ה' לֹא-יוּכַל הָעָם לַעֲלֹת אֶל-הַר סִינָי כִּי-אַתָּה הַעֵדֹתָה בָּנוּ לֵאמֹר הַגְּבֵל אֶת-הָהָר וְקִדַּשְׁתּוֹ :

ומשה היה חפץ לימצא למעלה, ולכן השיב ואמר, **לא יוכל העם לעלות וכו'.** כי יש להם התראה, **כי אתה העדותה וכו'.** ואם כן, אי משום הא, אין צורך לרדת כי מותרים ועומדים הם.

כד וַיֹּאמֶר אֵלָיו ה' לֶךְ-רֵד וְעָלִיתָ אַתָּה וְאַהֲרֹן עִמָּךְ וְהַכֹּהֲנִים וְהָעָם אַל-יֶהֶרְסוּ לַעֲלֹת אֶל-ה' פֶּן-יִפְרָץ-בָּם :

אז בראותו יתברך כן, בקש לו טענה אחרת, והיא, **לך רד ועלית אתה ואהרן עמך וכו'.**

כה וַיֵּרֶד מֹשֶׁה אֶל-הָעָם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם :

ואז, וירד משה. ומיד אחר רדתו, טרם ישוב יעלה, עודנו עם ישראל למטה. מיד, **וידבר וכו' את כל הדברים וכו'.** הם, **אנכי וכו'.**

פרק כ

א וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֵת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֵאמֹר :

והנה אומרו הדברים האלה לאמר, הוא בלתי צודק. שאינו לאמר לזולת. אך הוא לתת טעם אל אשר רצה הקדוש ברוך הוא, שיהיה משה למטה עם ישראל, ולא למעלה, בדברו יתברך אתם. ושיעור הכתוב **וירד משה וכו',** ואז **וידבר אלוהים את כל הדברים האלה.**

תדע למה היה אחר היות משה למטה. הלא הוא, **לאמר.** והוא, למה שהיה עתיד **לאמר** אחרי הדברות, **אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם וכו'.** על כן רצה יהיה משה אתם. פן יאמרו כי אולי היה משה המדבר, ולא הוא יתברך מן השמים.

ועל הטעם השני שכתבנו יאמר לאמר, שהוא, למה שעתיד לאמר**, אנכי אשר הוצאתיך,** לשון יחיד, לבל יראה שעם משה שלמעלה דבר ולא עם כל אחד. על כן רצה יהיה עימהם ויהיה גם הוא כאחד מהם.

ועל הטעם השלישי יאמר לאמר כלומר, למה שעתיד הוא **לאמר** להם השמונה דברות.

ועל הרביעית יאמר לאמר, כלומר, מה שהעמיד את משה אתם, היה כדי **לאמר אנכי וכו'.** והיה צריך יהיה משה אתם לשיזכו על ידו נבואה בהקיץ, ופנים בפנים.

או יתכן באומרו לאמר, כמו שאמרו ז"ל (שמות רבה מג ו) שבעוון העגל, אמר משה, כלום אמרת **אנכי ה'** אלוהיכם לשון רבים, **אלוהיך** אמרת לשון יחיד והרי אני שקבלתי וכו'. ומעתה רצה יתברך יהיה לו פתחון פה להליץ בעד ישראל. ועל כן הוצרך משה להיות עימהם. וזהו אומרו **וירד משה כו'**, ואז **וידבר אלוהים כו'.** והטעם שדבר עודנו משה עימהם. הנה היה **לאמר, אנכי ה' אלוהיך** לשון יחיד. שהיה בזה פתחון פה למשה **לאמר** טענה לפניו יתברך.

או יאמר, במה שאמרו ז"ל (**מכילתא** יתרו פר' בחדש השלישי סוף ב), כי אמרו ישראל רצוננו לראות את מלכנו ולשמוע מפיו פנים בפנים וכו'. ואמרו רבותינו ז"ל (עיין **שמות רבה** כט ג) וכי נותנים לתינוק כל מה ששואל, אלא צפה הקדוש ברוך הוא שעתידין לומר בעגל אלה אלוהיך ישראל. אמר, אילו לא אראה עצמי ואדבר בם, יאמרו, אילו הראנו ודבר בנו לא היינו עושים. על כן הראה עצמו ודבר בם. וזה יאמר **וידבר אלוהים וכו',** שהוא אתם פנים בפנים, שנתראה להם ודבר בם כשאלתם. וזה יאמר **לאמר.** כלומר, אל יקשה בעיניך איך נותנים לתינוק כל מה ששואל. כי הלא זה היה כדי **לאמר** אחרי כן, **אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם, לא תעשון אתי אלוהי כסף וכו'.** והוא לומר, מה שאתם ראיתם פנים בפנים **כי מן השמים דברתי עמכם.** הוא לבל יהיה לכם פתחון פה לעשות העגל. לכן, עתה ש**ראיתם כי מן השמים וכו', לא תעשון וכו'.** כי על כן הראתי עצמי ודברתי עמכם להסיר פתחון פה, לכן עתה **לא תעשון וכו'.** וזה יאמר מעתה, הנה, מה ש**וידבר** וכו' **אתם פנים בפנים.** הוא על מה שעתיד **לאמר** אליהם אחר כך **אתם ראיתם.** שאחר שמדבר מן השמים אתם בלי סרסור, לכן אל יעשו אתי אלוהי כסף לבקשת אמצעי כי אינכם צריכים לכך.

או יאמר, וידבר ה' לאמר, כי אומרו **לאמר** הוא כמו שאמרו ז"ל **במדרש חזית** (שיר השירים רבה א יג) כי כל דבור ודבור שהיה יוצא מפי הקדוש ברוך הוא, היה מחזר על כל אחד ואחד מישראל, ואומר לו מקבלני את עליך וכו', ואומר לו הן וכו'. וזה יאמר, **וידבר אלוהים את כל הדברים האלה לאמר.** כדי **לאמר** הדברים עצמם לישראל אחרי כן אם מקבלים עליהם כל דבור ודבור. או על דרך זה, כדי **לאמר** ישראל שמקבל כל דבור מהם.

והנה על פסוק **ויתיצבו בתחתית ההר.** אמרו רבותינו ז"ל שבת פרק רבי עקיבא (פח א):

ויתיצבו בתחתית ההר, אמר רבי אבדימי בר חמא בר חסא מלמד שכפה עליהם ההר כגיגית ואמר להם אם תקבלו את התורה מוטב וכו'. אמר רב אחא בר יעקב

מכאן מודעא רבא לאורייתא. אמר רבא אף על פי כן הדור קבלוה בימי אחשורוש, דכתיב קיימו וקבלו היהודים, קיימו מה שכבר קבלו, ע"כ.

והנה גם שלא יעדרו דקדוקים במאמר הלזה. הנה שתים הנה הקושיות העצומות אשר יפול לב אדם עליהם:

אחד, היעלה על לב, שהמקדימים נעשה לנשמע מיאנו מלקבל התורה, עד כפה עליהם ההר כגיגית ויאמר להם שאם לא יקבלו תחת ההר ישחקם ולא יוכלו קום.

ב. מה זו תשובת רבא הדור קבלוה בימי אחשורוש, שאם כן איפה, כל הדורות שממתן תורה ועד אחשורוש אנוסים היו. ולא יאשמו כל אשר עברו על כל דברי התורה, ואם כן חלילה לשווא הכה אותם הוא יתברך על כל פשעיהם ועל כל עוונותם.

אך הנה הקושיא האחת, סילקוה רבותינו ז"ל במדרש רבי **תנחומא** פרשת נח (ג) שהביאו מאמר זה, ואמרו, כי מה שמיאנו ישראל מלקבל עד כפה הוא יתברך עליהם ההר כגיגית, הוא תורה שבעל פה על ריבוי דקדוקיה.

ועל הקושיא השנית, אחשבה, תירצוה ז"ל במתק לשונם, באומרם הדור קבלוה, ולא אמרו כבר קבלוה וכיוצא בלשון זה. אך אומרו, הדור קבלוה, יורה כי הייתה חזרת קבלה. ואין זה צודק אלא אם נאמר שכבר נחשבה לישראל קבלה אחת ובימי אחשורוש הייתה קבלה שנית. וזה יורה גם כן אומרו קיימו מה שכבר קבלו. ולא אמר קיימו מה שכבר ניתן להם. אך הוא כי כבר קבלו פעם אחת ועכשיו חזרו. והוא, כי גם שמיאנו בתחילה, עד שכפה עליהם הקדוש ברוך הוא ההר כגיגית, עם כל זה אחר כן גמרו בלבם בלב שלם לקבל בשלמות, אפילו מבלי אשר כפו עליהם ההר.

וזה רמזו לנו ברוח הקודש באומרם קיימו וקבלו. והוא, כי הלא אחר אומרו שכתב מרדכי שיקבלו עליהם את ימי הפורים שהוא מדברי סופרים. והנה היה קשה עליהם, לומר, כי בסיני על ידו יתברך אשר דבר בם לא קבלו, ועתה על ידי מרדכי קבלו. לזה נכתב ברוח הקדש קיימו וקבלו. שהוא, קיימו מה שכבר קבלו בסיני. לומר, שאינו עתה, רק שחוזרין ומקיימים מה שכבר קבלו עליהם בסיני כל מה שמדברי סופרים.

וזהו אומרו הדור קבלוה. לומר, אל יעלה על רוחך שגם מה שהודו לקבל היה מחמת האונס. כי לא כן הוא, שאם כן, קבלם מדברי סופרים את ימי הפורים, הוא שאז היחלו לקבל. אך לא כן הוא, רק הדור קבלוה. כלומר, חזרת קבלה הייתה בימי אחשורוש. והוא, שכפה אותם בסיני, עד שאמרו רוצים אנו ברצון. והביא ראיה מאומרו קיימו וקבלו, והוא, שהיה לו לומר קבלו וקיימו, כי תחילה מקבלים ואחר כך מקיימים. אך הוא, קיימו מה שכבר קבלו. לומר, אינם עתה כמקבלים מחדש רק מקיימים מה שכבר קבלו בסיני קבלה אמתית ברצון טוב.

וזהו הוא"ו של וקבלו, כי אינה תוספת על קיימו, כי על כל פנים הקבלה קדמה לקיום. אך הוא תוספת על הקבלה הראשונה.

עוד אפשר לפרש, על דרך מה שכתב ה**רמב"ם** (פרק ב מהלכות גירושין הלכה כ) על גט מעושה בישראל שכופין אותו עד שיאמר רוצה אני. שכתב, שגם שיאמר רוצה אני, הלא מתוך האונס הוא. אלא שכל ישראל נפשם חפצה בטבע לקיים תורת אלוהים, אלא שהיצר הרע וחומרו הם מעכבין. ואת יצרו הוא שמכין. וכשמודה, הוא שהוסר המעכב והוא ברצון גמור. והנה גם פה היה אפשר לומר כך בישראל. אך הדרך הראשון נכון יותר, כי כשהודו גמרו לקבל גם אם לא היה האונס. ומה גם למה שהזכרנו ממדרש רבי **תנחומא,** כי לא מגועל נפשם בתורה שבעל פה מיאנו לקבלה, רק על כי רבים דקדוקיה. נוסף על צדקתם ואשר פסקה זוהמתן ראוי להפך בזכותם.

והנה, על כל הכתוב, צריך לתת טעם, למה בהיות משה למטה לא אמר הקדוש ברוך הוא הדברות, אלא יצווהו לעלות אל ראש ההר, לאמר לו אחר עלותו **לך רד ועלית,** כדי שירד לדבר עם ישראל בהיות הוא למטה עימהם. וטוב טוב היה יאמר הדברות מבלי יעלהו אל ראש ההר. אך הוא, לבל יראה למשה, כי לבלתי היותו כדאי לעלות אל הר סיני בראש ההר, אשר שם עיקר השכינה. על כן יצווהו ישאר פה עם העם. על כן הקדים הוא יתברך ויקראהו אל ראש ההר. וזהו **ויעל משה,** שהוא המכוון כמדובר. ומשם ציוהו ירד להזהיר למטה. כלומר, הנך אתי על ראש ההר, לכן מעתה אל תחוש באמרי **לך רד.** כי לא להעדר השגתך לעלות איני מניחך פה, כי אם מהטעמים הנאמרים באמת.

ב אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :

ג לֹא-יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פָּנָי :

ד לֹא-תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל וְכָל-תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וַאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתָּחַת וַאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ :

ה לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תָעָבְדֵם כִּי אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵל קַנָּא פֹקֵד עֲוֹן אָבֹת עַל-בָּנִים עַל-שִׁלֵּשִׁים וְעַל-רִבֵּעִים לְשֹׂנְאָי :

ו וְעֹשֶׂה חֶסֶד לַאֲלָפִים לְאֹהֲבַי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָי :

אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך וכו'. הנה אומרו **אנכי ה'.** יורה שבא לשלול את זולתו.

והנה אמרו רבותינו ז"ל, וזה לשונם. **בשמות רבה** (כט ב):

אנכי ה', הה"ד פנים בפנים דבר ה' עמכם. אמר רבי אבדימי דמן חיפה, עשרים ושתים אלף ריבוא מלאכי השרת ירדו עם הקדוש ברוך הוא לסיני. שנאמר רכב אלוהים רבותים אלפי שנאן, הנאין והמשובחין. יכול אף על פי שהיו רבים דחוקים היו.

תלמוד לומר שנאן שאנן והשקט. אדני בם, אין כתיב ביו"ד אלא באל"ף דל"ת, אדונו של כל העולם בהם.

דבר אחר: אדני בם, אמר רבי לוי, שהיה טבלא של שם המפורש כתוב על לבם.

דבר אחר אדני בם, רבנין אמרין שמו של אלוהים היה מעורב עם כל אחד ואחד מיכאל וגבריאל. אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, לא בשביל שראיתם פנים הרבה תהיו סבורין שמא אלוהות הרבה בשמים. דעו שאני הוא ה' אחד, שנאמר אנכי ה' אלוהיך וכו'. עכ"ל.

וראוי לשים לב, מה הוקשה לו בכתוב, שהביא פסוק פנים בפנים, לתרץ קושיא שבפסוק.

ועוד, שבאומרו הה"ד, עניינו הוא, לומר, על ידי פסוק זה שאנו בו אנו מתרצים קושיא שבפסוק אחר, ומתרצים ומבינים אותו על ידי פסוק זה הה"ד פנים בפנים וכו'. ועל כן ראוי לדעת מה מצא דוחק בפסוק ההוא, שיובן על ידי פסוק זה, לומר הה"ד וכו'.

ועוד, אומרו עשרים ושתים אלף ריבוא ירדו כו'. כי הלא אין בפסוק רק שני ריבוא ושני אלפים, ואיך יאמר עשרים ושתים אלף ריבוא.

ועוד, אומרו הנאים ומשובחים, איך דורש ממלת שנאן נאים ולשון שאנן והשקט.

ועוד, אומרו יכול אף על פי שהיו רבים דחוקים היו, איך יצדק דוחק ברוחניים.

ועוד, באומרו שהיו רבים וכו', שמורה שהריבוי מעלה ומוריד בדוחק.

ועוד, שהראוי יאמר יכול לפי שהיו רבים דחוקים היו, ולא אף על פי, שהוא טענה הפכית. הן אמת שעל זה קרוב לשמוע שטעות סופר היה שכתב אף על פי במקום לפי, אך לא נמוש מליישב הגרסא.

ועוד, אומרו אדני בם, אין כתיב ביו"ד. איך יצדק ליכתב ביו"ד, והלא המה מרכבה אל השכינה כאומרו רכב אלוהים, והוא עצמו שם אדנות, ואיך יאמר ביו"ד שהוא למעלה.

ועוד, איך משיב, אדונו של עולם בהם. והלא אם היה כתיב ביו"ד היה גם כן אדונו של עולם בהם.

ועוד, מי לא ידע באומרו רכב אלוהים וכו', שאדונו של עולם בהם, כי מרכבתו הם.

ועוד, באומרו דבר אחר טבלא של שם המפורש כתוב על לבם, מה היא הטבלא ומי כתבה על לבם.

ועוד, איך באומרו אדני בם, נלמד זה.

ועוד אומרו שמו של אלוהים היה מעורב וכו', מה יתן ומה יוסיף ענין זה.

ומהיכן נלמד, שאדרבה באומרו אדני בם, נראה שלא על שם אלוהים כיוון.

ועוד, במאי קא מפלגי רבנן עם הקודם.

ועוד, אומרו לא בשביל שראיתם פנים הרבה תהיו סבורין שמא אלוהות הרבה יש, כי הלא כמו זר נחשב יטעו בין המלך ובין מרכבתו.

אמנם, הנה מאמר זה יסוב על הקדמה אחת, הלא היא, כי הנה בבוא מלאך מלמעלה אל גבול העולם השפל הלז, יקנה התלבשות מה, מעין העולם אשר בא בו, ויראה כאחד האדם. אך אין זה רק בבואו בלתי היות מרכבה אל השכינה. אך בבוא השכינה למטה לארץ על מרכבת מלאכי מרום, לא יקנו התלבשות גשמי בבואם, כי כאשר אין השכינה עצמה קונה התלבשות גשמי, למה שהעולם משועבד אליה, כי הוא אדון כל הארץ. כן גם מלאכי מרכבה לא יקנו התלבשות מצד העולם, להיותם מרכבה אליה לרוב קדושתה השורה עליהם. כי על כן, כאשר גזרה חכמתו יתברך לבקר את אברהם ושיאכלו המלאכים עמו, אשר היה בלתי אפשר אם לא בהתלבשם ויהיו כאנשים. העבירם מהיות לו יתברך מרכבה, ויעש מרכבה מאברהם עצמו, כמבואר אצלנו במקומו. כי וישא עיניו כלפי מעלה וירא בשכינה שורה על ראשו. ועל ידי כן שלא היו המלאכים מרכבה אל השכינה, על כן ראה שלשה אנשים ניצבים עליו. שאם היו מרכבה עדיין אל השכינה, לא היו מתלבשים ונראים אנשים. ועל כן חלה פני אל ואמר, אדני אם נא מצאתי חן וכו' אל נא תעבור מעל עבדך, בהיותי מרכבה אליך, כמפורש במקומו.

ונבוא אל הענין, והוא, כי הנה הוקשה לו בכתוב אומרו **אנכי ה' אלוהיך.** כי טבע הלשון הוא שבא לשלול את זולתו, ואומרו, **אנכי** הוא ולא זולתי. ועל כן ראוי להעיר אל מי מהקדושים יפנו להחשיבו לאלוה, שיאמר **אנכי** הוא ולא אחר. על כן אמר הה"ד **פנים בפנים דבר ה' עמכם.** כלומר, על ידי הדבר הקשה בפסוק זה, מצאנו ראינו ישוב פסוק **פנים בפנים וכו'**, מהקושי שהיה בו. וזהו **פנים בפנים וכו'.**

והוא, כי הלא יקשה בפסוק ההוא, כי הלא משמעו, שהיה הוא יתברך פניו נגד פני ישראל בדברו עימהם. ולא יתכן, כי הלא מן השמים השמיעם קולו יתברך. כמאמר הכתוב (דברים ד לו) **מן השמים השמיעך את קולו וכו'.** אך לשון אומרו **פנים בפנים,** נראה שהיו פנים נוכח פנים על הארץ מדברים כדרך אנשים הדוברים זה עם זה פנים בפנים. אך בהיותו יתברך משמיע מן השמים, גם שאם יגביהו ראשם היה נוכח פני אלוהים שעל השמים כבודו. עם כל זה, לא יצדק על זה לשון פנים בפנים. ואם היה אומר פנים אל פנים היה צודק יותר, כי מפניו יתברך היה בא הקול אל פניהם. מה שאין כן במשמעות לשון פנים בפנים.

על כן אמר, כי נגד פני ישראל היו פני מלאכי השרת בדברו יתברך אתם. שהם עשרים ושתים אלף ריבוא מלאכים ירדו עם הקדוש ברוך הוא לסיני. שנאמר רכב אלוהים רבותים אלפי שנאן.

ושמא תאמר, הלא אין בכתוב אלא ריבותיים אלפי. שהם, או עשרים אלף בלבד או עשרים ושתים אלף, אם נחשוב אומרו אלפי מלבד הריבותיים. או הם שמונה עשר אלף, אם נאמר

אל תקרי שנאן אלא שאינן (עיין **ילקוט** תהלים רמז תשצו) שנסיר אלפי מהריבותיים. אך לומר, שהם עשרים ושתים אלף ריבוא שהם עשרים ושתים אלף פעמים עשרת אלפים מלאכי השרת, היכן הם בכתוב. לזה אמר, ריבותיים אלפי שנאן, הנאים והמשובחים. לומר, כי שנאן הוא לשון נוי ושבח. והכוונה, לומר, מה שאמרתי שהם ריבותיים אלפי שהם עשרים ושתים אלף. אינו מספר כללותם, רק מספר הנאים והמשובחים. שכללות כולם הם עשרים ושתים אלף ריבוא, שראשיהם שהם הנאים והמשובחים, הם ריבותיים ואלפי, שהוא ראש אחד לכל ריבוא, שהם עשרים ושתים אלף פעמים עשרת אלפים. והוא, כי דעתו, כי שנאן אינו שם מלאכים. ולפרש אלפי שאינן, שהוא לומר ריבותיים חסרי אלפים, נראה לו דוחק לומר אל תקרי, ולהוסיף גם כן אות בתיבה ולמנות דרך עקלתון לומר ריבותיים חסר אלפי, ולא אמר שמונה עשר אלפים. וגם השי"ן שהיא יתירה. על כן פירש מלשון נאה.

ושמא תאמר, אם כן לימא קרא נאים. לזה אמר, יכול אף על פי שהיו רבים דחוקים היו. לזה אמר, שנאן שאנן והשקט. באופן דמדקאמר שנאן שהקדים הנו"ן, כיוון לשון נאה ומשובח. ומכללות האותיות דרש שאנן, כי אותיות דדין כאותיות דדין, שמע מינה תרתי.

וענין אומרו יכול וכו', הוא, כי הנה הקדמנו כי המלאכים הנמצאים על הארץ קונים התלבשות מה, באוויר העולם הלז. זולתי בהיותם מרכבה אל השכינה שהעולם משועבד אליה, ואגב גם אל מרכבתה כמדובר.

והנה ידוע כי אין מרכבת השכינה רק עשרים ושתים אלף, או ששים ריבוא, לפי העת. אך עשרים ושתים אלף ריבוא הוא יותר מהמרכבה. ועל כן היה נראה, כי שיעור המרכבה שהם ששים ריבוא, יהיו בלתי מלובשים כלל בלבוש העולם הזה. אך השאר שהם בני לוויה, יתלבשו בלבוש מה, ויתראו בדמות אנשים. כאשר ראה אברהם את שלשת המלאכים הבאים אליו. ועל כן יפלא, שבהיותם מלובשים ומתראים כאנשים שלא יחזיקו מקום, בפרט לעיני הרואים אותם כשיעור שהיו מחזיקים אילו היה אנשים ממש. או לפחות שלא יראו מרווחים בשיעור שבהר סיני, כי הוא קטון מהכיל עשרים ושתים אלף פעמים עשרת אלפים.

והנה היה אפשר לומר, כי מה שלא קנו התלבשות, הוא, כי, כאשר אשר הם תחת השכינה, לרוב קדושתה, לא יעצרם הגשם של העולם הזה מלהיות בלתי מקבלים התלבשות. כן יהיה כאשר יהיו ריבוי עצום כזה, גם שלא יהיו מצורך המרכבה, כי אם בני לוויה. כי לפי רוב קדושתם לפי ריבויים, יכריעו את איכות העולם הלז, לבל ישלוט בם, להיות בו בלי שום התלבשות. ועל כן לא נתראו לישראל דחוקים. על כן למעט סברא זו אמר, יכול שאף על פי שהם רבים, שעל ריבוי קדושים היה ראוי לא יתלבשו, ואף על פי כן אין רבויים מספיק לשלא יקנו התלבשות, ויראו דחוקים. כי אין זה מספיק רק כאשר הם מרכבה אל השכינה, למה שהיא אדון כל הארץ ומשועבד העולם אליה, אך לא לאשר אינם מרכבתו עם שיהיו רבים. ועל

כן היה מקום לחשוב שאותם העודפים על שיעור המרכבה קנו התלבשות, באופן יראה הרואה אותם דחוקים. כי לא יכילו מקום, ומה גם לעיני הרואים. לזה אמר, שנאן שאנן והשקט. והוא, שלא התלבשו כלל. וניתן כח לעיני כל ישראל לראות פנים בפנים ריבוי עצום ובלתי ממלאים מקום כלל.

וכוונתו בכל הענין הלז הוא. למה שבא לומר, שעל כן בא האלוהים, להסיר מלבם שלא יחשבו כי אלוהות הם. והוא, כי הלא לא יבערו ויכסלו ישראל לבלתי הבחין בין אלוהים אמת אשר הראם את גדלו, למלאכי השרת. אך הוא, כי בראותם הריבוי העצום ההוא ולא קנו התלבשות בעולם השפל, היה אפשר יטעו לומר כי אלוהות הם. כי על כן העולם משועבד אליהם ולא ישתנו בו.

ושמא תאמר כי הלא גם בעינינו יפלא, כי אחר שהם יותר משיעור מרכבה למה לא התלבשו. לזה אמר, אדני בם, אין כתיב ביו"ד, אלא באלף דל"ת וכו'. והוא, כי הנה ידוע, כי אלוהים הנזכר באומרו רכב אלוהים, הוא שם אדני הנזכר אחרי כן, והוא מיותר. כי בכלל אומרו רכב אלוהים, הוא כי אדני בם. ואם הכוונה לומר, שגם שם ההוויה ברוך הוא היה בם. שהוא בהיותו על השכינה שעליהם. היה לו לומר ביו"ד. אך אין זה רק להשיב על הקושיא, לומר, אם תראה שלא קנו התלבשות אל תתמה. כי הלא, מי שהוא אדונו של עולם שהעולם משועבד אליו, היה בם. כלומר, על כל הסך הנזכר הגדול, באופן שכולם היו מרכבה אל השכינה, ועל כן לא קנו התלבשות ולא היו דחוקים. ועל כן חזר לומר אדני בם, עם שהוא האלוהים הנזכר, למען תת טוב טעם אל בלתי התלבשם. באומרו שם המורה הענין בטעמו, כי טעם מה שאשר הם מרכבות בלתי מתלבשים, הוא, למה שאדונו של עולם בם. שעל כן העולם משועבד אליו. כי מזה נמשך אל מרכבתו בל יתלבשו מעין העולם, להיותם יושבים בצלו. ולומר, כי גם שהיו יותר משיעור מרכבה הנהוגה אז, היו כל הסך ההוא מרכבתו.

והנה לא יבצר מהיות דוחק, יהיו אז המרכבה כל השיעור ההוא.
ועוד, שאם כן היה לו לומר עליהם, ולא בם. וזהו אומרו, דבר אחר ה' בם, אמר רבי לוי טבלא של שם המפורש כתוב על לבם. לומר, שעם שירדו כל השיעור הרב ההוא ולא כולם היו מרכבה, רק המרכבה הנהוגה עשרים ושתים אלף או ששים ריבוא. ואם כן, השאר איך לא נתלבשו בעולם החומרי. אלא שהיות מחשבתם שבלבם דבקה כטבלא של שם המפורש, מספיק לשלא יהיה משועבד אל מציאות העולם. והוא, כי כאשר הטבלא היא הכנה לחול בה הכתב. כן שם אדני היא היכל וטבלא שכתוב בה, ותחול בה שם המפורש, שהוא שם יו"ד וכו'. והיה זה על לבם והרהורן של מלאכים תמיד. ועל ידי כן, היו קרובים אל ה', באופן שלא היו ממלאים המקום רק עומדין ברוחניותם העצמי. ומה גם שאינו כמחשבת בשר ודם, שלפעמים

נשמטת הכוונה ומחשבה מיוחדת מלבו. אך מלאכי השרת יחזיקוה ולא ירפוה, כדבר כתוב. וזהו, כתוב על לבם.

הנה, כי לדעת הראשון, הוא, כי הייתה שכינה שורה על עצמם.

ולדעת השני, הוא, שהייתה חקוקה תוך לבם במחשבתם.

ודעת רבנן הוא, כי גם בזה לא יצדק אומרו בם. אך הוא, כי גם היה מעורב שם אלוהים, היא השכינה, באיכותם העצמי. והוא בשום לב אל אומרו שם אלוהים מעורב עם כל אחד, ולא אמר בשם כל אחד.

אך כיוון, שלא בלבד העירוב הוא בשם, כי אם גם מעורב במלאכים המיוחדים בעצמם באיכותם, ועל כן לא התלבשו. כי גם אז, אדון כל הארץ שהעולם היה משועבד אליו, היה בם. וזהו אומרו, אדני בם, ולא אמר אלוהים בם. לרמוז הטעם, כי למה שאדון העולם בם, באיכותם, על כן לא נתלבשו. וזהו, אדני בם. כי אדני שהוא האלוהים, היה בם.

והוא, כי אל שבסוף שם כל אחד, הם אלף למ"ד מאלוהים, הוא שכינה, הוא שם אדנות. כי לא יעלה על לב יקראו על שם אל של השם העליון, כי אם אל השכינה שעליהם. ולבל נחשוב כי אל שבשמותם אינו [אלא] בשם בלבד ולא מעורב באיכותם. על כן נאמר אדני בם. כי אדני שהוא האלוהים עצמו, בם הוא מעורב בעצמם.

נמצא, כי לדעת האחד, הוא על היות שכינה סמוכה ושרויה עליהם.

ודעת השני, שהיה תוך לבם.

ודעת השלישי, שגם בעצמם ואיכותם.

על כן אמר להם הקדוש ברוך הוא דעו כי **אנכי ה'.** כלומר, שאם הם אלוהות, הנם בפניכם, וישיבו דבר. ובכלל הדבר הוא כי גם בהם היו שנוי פנים. **פני אדם, פני אריה, פני שור, פני נשר.**

ב אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :

ג לֹא-יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פָּנָי :

ועל דרך הפשט, אומרו אנכי ה', שולל כל מיני אלוהות האפשריים לדבר אדם בהם לעובדם. ואמר, כי אין כה' אלוהינו. כי הוא לבדו יוצר הכל וכל אלוהי העמים הבל המה. בלתי לה' לבדו, אשר בעשרה מאמרות ברא העולם.

ונבוא אל הענין, והוא, כי הנה אין ספק כי עשרת הדברות הנה הנם לעומת עשר מאמרות שבהם נברא העולם. והנה ידענו כי בראשית נמי מאמר הוא. ואופן מספרם, הנה ב**בראשית רבה** (יז א) הובאה ברייתא ושנויה במחלוקת. כי למאן דאמר שורוח אלוהים מרחפת גם כן מאמר, הוא מונה את מאמר נעשה אדם מאמר עשירי. ולמאן דאמר שאינו מאמר, מונה

עשירי ויאמר ה' אלוהים לא טוב היות האדם לבדו. והנה במקומו כתבנו, כי הדרך השני הוא הצודק יותר. ועל פיו נבאר בס"ד הענין.

והוא, כי הנה במאמר הראשון נכלל כל מה שחידש הוא יתברך בכל ששת ימי בראשית. כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** יב ג) והביאו רש"י. כי הכל נברא ביום ראשון, אלא שכל התולדות המתייחסות לשמים או לארץ שנבראו בשאר הימים, הכל היה בכח בראשון, אלא שהיה יוצא אל הפועל דבר יום ביומו. וזהו תוצא הארץ, תדשא הארץ, כנודע.

והנה, מה שנברא ביום הראשון נכללו בו כל שלשת העולמות:

עולם המלאכים,

ועולם הגלגלים,

ועולם השפל.

והוא מאמר רבי ישמעאל באומרו (**בראשית רבה** א יט) את השמים, לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות. ואת הארץ, לרבות אילנות ודשאים וגן עדן. והוא, כי במלת את מרבה עולם הגלגלים שהם חמה ולבנה וכוכבים ומזלות, כי זה כלל עולם הגלגלים. ואם כן מלת השמים הוא על עולם המלאכים כנודע. כי עד כאן לא פליגי רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** ג יא) אלא אם נבראו מלאכים בשני או בחמישי. אבל לדברי הכל בראשון לא היו מלאכים, שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרום וגבריאל בצפון וכו', הה"ד נוטה שמים לבדו וכו', מי אתי כתיב. ואת הארץ, מרבה האת, אילנות ודשאים וגן עדן. ומלת הארץ, היא גוף הארץ עצמה.

ולעומת שלש אלה בא הוא יתברך בדבור ראשון ואמר, **אנכי ה' אלוהיך,** מושל בשלשה עולמות. והוא במה שידענו מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** כא ה) כי שרו של מצרים, מצרים שמו. כד"א והנה מצרים נוסע אחריהם. וירא ישראל את מצרים מת.

ונבוא אל הענין, אמר, **אשר הוצאתיך מארץ מצרים.** שהוא מארץ של השר ששמו מצרים. שכולל באומרו מארץ, הארץ עצמה שהוציאם ממנה. ובאומרו **מצרים,** ששידד השר. וגם שידד המזל שהיה גוזר שעבד במצרים לא ירים ראש ולא יצא מעבדותו משם לחירות וה' הוציאם. וזהו **מבית עבדים,** הוא ממקום שהיה בית קבוע ומיוחד לעבדים בל יצאו משם, ושדדתי המערכות והוצאתיך. הנה הוראה כי שלשת העולמות לי המה.

הנה בזה נכללה כל עיקר אמונת חידוש העולמות בראיה חושית. על כן, בשאר הדברות אין צריך להביא ראיה על ענין כל מאמר ומאמר. כי הוא סעיף של העיקר שבראשון. רק, היות כל דבור ודבור מעין כל מאמר ומאמר כסידרן והלכתן, כאשר נבאר בס"ד.

והוא, כי כנגד **ויאמר אלוהים יהי אור וכו' ויבדל אלוהים בין האור ובין החשך.** הוא דבור **לא יהיה לך וכו'.** והוא, כי הנה גם שישראל עבדו עבודה זרה במצרים כמאמרם ז"ל (**ילקוט** רמז תתכח) על אומרו גוי מקרב גוי. לא חייבם מיתה הוא יתברך. כי אם אמר להם (**מכילתא** בא יא). משכו ידיכם מן העבודה זרה וקחו לכם צאן וכו'. אך אחר שנתן להם את התורה, והראה את כבודו ואת גדלו, מאז ציוה על העבודה זרה. כי אינו דומה פנויה המזנה, לאשת איש. וזהו אומרו **אנכי ה' אלוהיך וכו',** לכן **לא יהיה לך אלוהים אחרים.** וכן אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** כט ג) למה נתראה הקדוש ברוך הוא בכבודו לישראל, מפני שהיו עתידים לעשות עבודה זרה. ולא יאמרו אילו הראנו את גדלו לא עשינו אותו, על כן הראם. וזהו מעין מאמר שני, שאחר **ויאמר אלוהים יהי אור ויהי אור,** מיד **ויבדל בין האור ובין החשך.** כך אחר שקבלו אור תורה ונתראה להם הוא יתברך באומרו **אנכי וכו',** שהוא האור האמתי. מאז **ויבדל אלוהים בין האור ובין החשך,** מהעבודה זרה. ויאמר **לא יהיה לך אלוהים אחרים וכו'.**

ולבוא אל התכת הכתובים, נשית לב אל אומרו על פני. והנה כל המפרשים לא יצאו ידי חובת הבנת אומרו על פני, כי הוא משולל הבנה ולבלי צורך. אמנם אחשוב, יאמר כלל מאמרם ז"ל (קידושין מ א), על הפרש שבין עבודה זרה ליתר עבירות, כי בכולן אין הקדוש ברוך הוא מצרף מחשבה למעשה, כי אם בעבודה זרה. שנאמר למען תפוש את בית ישראל בלבם (יחזקאל יד ה). ועל כן המקדש את האשה על מנת שהוא רשע גמור והוא איש צדיק חוששין לקדושיו, שמא הרהר עבודה זרה בלבו (קידושין מט ב). והנה אין הלבב נראה רק לפניו יתברך ולא לפני בני אדם, כד"א כי האדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב. וזה יאמר, **לא יהיה לך אלוהים אחרים.** אין צריך לומר במה שנגלה לבני אדם, כי אם על פני, הוא הלבב, היא המחשבה. שהיא על פניו יתברך לבדו.
וגם כיוון באומרו **לך,** בדרך זה, כלומר, הנה לפי האמת אינם אלוהים, אך **לא יהיה לך** בלבבך שם **אלוהים אחרים** שהוא בלב שהוא על פני כאמור.

ובזה אחשוב למצוא רמז הטילו יתברך פתח ביו"ד של פני (עיין **מנחת שי**). עם היותה אות בלתי נקראת. אך במספר קטן השלש אותיות עולים י"ד. ושני קמצי"ם ופת"ח עולים עשרים, שהם שלשה ווי"ן ושני יודי"ן (כי צורת הקמץ הוא וי"ו ויו"ד, וצורת הפתח הוא מוי"ו), היודין שנים והווי"ן י"ח. שעולה הכל כמנין לבב. ועל ידי שלא יהיה לך במחשבה לא תבוא לעשות בפועל.

ד לֹא-תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל וְכָל-תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וַאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וַאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ :
וזהו **לא תעשה לך וכו'.** ועל ידי שלא תעשה במה ש**בשמים ממעל,** גם **לא תעשה** במה שעל **הארץ מתחת.** שאם לא כן, גם עד גדר עשותך גם ממה ש**בארץ מתחת,** מביאך יצרך הרע.

ה לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תָעָבְדֵם כִּי אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵל קַנָּא פֹּקֵד עֲוֹן אָבֹת עַל-בָּנִים עַל-שִׁלֵּשִׁים וְעַל-רִבֵּעִים לְשֹׂנְאָי :

וגם לא תעשה אפילו לזולתך, שמתוך כך תבוא להשתחוות להם. ומתוך ההשתחוויה אפילו דרך מעלה ולא דרך עבודה, תבוא לעבוד. וזהו **ולא תעבדם.**

עוד יתכן במה שהוצרך לצוות על אשר מתחת לארץ, אחר צוותו על אשר בשמים ממעל. **ועוד,** שהיה לו לקצר ולומר שבשמים ממעל ושבארץ וכו', ולא **אשר וכו' ואשר וכו'.** אך על פי דרך צוויו יתברך, כיוון, פן נאמר כדברי הגוי שאמר לרבן גמליאל (עבודה זרה נד ב) אם הקדוש ברוך הוא שונא העבודה זרה למה אינו מבטלה. והשיב לו, הם עובדים לשמש ולירח וכוכבים ודברים שהעולם צריך להם. וכי בשביל השוטים יאבד הקדוש ברוך הוא עולמו. ואמר לו, אם כן יבטל את הדברים שאינם צורך העולם. אמר לו, אם כן יאמרו אלו שלא ביטל יש בהם ממש. וזה יאמר, הלא אמרתי לך לא תעשה פסל וכל תמונה. פן תאמר, למה איני מבטלם. הלא הוא, כי הנה הם דברים אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת. כשמש שיוצא על הארץ, וכיוצא, שהם צורך לעולם. כלום יאבד עולמו מפני השוטים.

ושמא תאמר, יאבד האחרים שאינן צורך לעולם. לזה אמר, **ואשר במים מתחת לארץ.** כלומר, בשביל הנזכרים שהם צורך לעולם, גם יש אשר במים מתחת לארץ שאינן לצורך העולם. כלומר, שבשביל מה ש**בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת,** נמצאים כי יש גם **אשר במים מתחת לארץ,** בל יאמרו כי לאשר בשמים ובארץ יש ממש חלילה. והוא כאמור, שמהראוי יאמר מהשמים ממעל ומהארץ מתחת. אך על פי דרך ציוויו יתברך רמז, אשר הם בשמים ובארץ, הם סיבה ל**אשר במים מתחת לארץ.** שהוא, פן יאמרו שיש בצריכים לעולם ממש.

ושמא תאמר, מאי איכפת ליה להקב"ה, כלום מקנא אלא גיבור בגיבור אך אין יש בזולתו יתברך ממש.

ועוד, שאחר שלא נעזוב אותו, גם שנשתחווה למלאך או שר, מה בכך. האם יקשה למלך גדול בהשתחוות אחד מעבדיו לאחד מן השרים אשר אתו, או בעבוד אותו. ואם כן למה לא יעשה כן הוא יתברך, ולא יקשה לו בהשתחוות איש לאחד ממלאכיו ומשרתיו וכוכביו. לזה אמר **כי ה' אלוהיך אל קנא.** לומר, הנה בהשתחוות ועבוד אחד האדם אל אחד משרי המלך הפרתמים, הוא, שהמשתחווה הוא שווה לו במין. נוסף עליו השר, כי המלך בחר בו מהשאר להרים את כסאו. ועל כן לא יקשה למלך בהשתחוות האדם לאדם המעולה ממנו.

ועל הדרך הזה גם ה' יצוונו להשתחוות למלך ישראל או לחכמיהם. אך בזה נהפוך הוא כי הוא יתברך עם היותו ה' שהוא תואר מורה על היותו מהוה ויוצר הכל. עם כל זה נקרא אלוהיך של כל איש ישראל. מה שלא עשה כן לשום מלאך ליקרא אלוהי מיכאל או אלוהי גבריאל. אשר אין זה, רק, על כי נפשך חלק אלוה ממעל. כענין חלקי ה' אמרה נפשי. באופן, שעל ידי כן ראוי יהיה אל קנא. כי את מה שהוא חלקי אתה משפיל לפני עבדי. והלא זה דומה למי שעושה את המלך ישתחווה לעבדו. כך כביכול אותי אתם לוקחים להשתחוות לאשר הבל המה לפני. כי נפשכם חלק אלוה ממעל. נמצא שעל עצמי אני מקנא.

ואמר **אל קנא,** ולא אמר **כי ה' אלוהיך קנא וכו'.** לומר, אם תאמר נא ישראל, אם כל כך הדבר רע בעיניך, למה לא תקפיד על עושה כן ובהיצמדו לעבודה זרה תכריתנו מיד, גם אם יחיד יהיה, ולא תאריך לו, ויהיה מוסר לכולם. לזה אמר, **אל קנא.** לומר, איני מקנא באכזריות, כקנאת חמת גבר, שלא יחמול ביום נקם. כי אם אני **אל קנא.** שהוא, כי אני קנא בצירוף מידת חסד שהוא תואר אל כנודע, כי חסד אל כל היום. והחסד הוא שאיני פוקד מיד, כי אם **על שלשים ועל רבעים.** ועל כן איני פוקד מיד, כי זאת היא מידתי לצרף החסד.

ו וְעֹשֶׂה חֶסֶד לַאֲלָפִים לְאֹהֲבַי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָי :

ושמא תאמר שלא אשמור ואצרף החסד רק לצדיקים ולא לרשעים. לזה אמר **ועושה וכו'.** לומר, מה שאני עושה **לאוהבי** הוא **לאלפים**, שהוא לאלפים דורות, כי מרובה מידה טובה. וזאת תהיה הפרש ההדרגה. ולא לבל צרף חסד לרשעים. כי אם לרשעים שונאי, אני מצרף חסד עם הקנאה. אך **לאוהבי** אני **עושה חסד** ומהוה ולא צירוף חסד בלבד.

עוד יכוון, בשום לב אל אומרו פוקד עוון. כי ענין פקידה הנזכר תמיד בעוון, כד"א וביום פקדי ופקדתי, ולא אמר משלם עוון. אך יתכן דאפקיה בלשון זה. לומר, כי הנה זה דרכו יתברך. כי בעוון מביא ייסורין וממרק ומנכה העוון, אך באוהביו שומרי מצוותיו כשמטיב להם אינו מנכה הזכות. וזה אומרו פוקד עוון, כד"א (במדבר לא מט) לא נפקד ממנו איש, (שמואל א, כ כז) ויפקד מקום דוד. כן הוא יתברך מגרע ומעביר העוון על ידי הייסורין שמביא על שלשים ועל רבעים. אך בטובה שמטיב אינו פוקד ומגרע הזכויות. כי אינו מנכה בטובה. כי אם שאורות הנעשים בזכיות קיימים לעולם. ואדרבה נוסף על שכר הצדיקים, עושה ומחדש אורות וטובה להם, על הראוי להם. והוא מאמר חכמי האמת על השמים החדשים וכו'. אשר עשיתי לא נאמר כי אם אשר אני עושה. שתמיד עושה שמים חדשים וארץ חדשה רוחניים לענגם בהם. והכל עודף על השכר שהוא בתורת חסד. וזהו **ועושה חסד**. וזהו **לאוהבי כו'.**

ז לֹא תִשָּׂא אֶת-שֵׁם-ה' אֱלֹהֶיךָ לַשָּׁוְא כִּי לֹא יְנַקֶּה ה' אֵת אֲשֶׁר-יִשָּׂא אֶת-שְׁמוֹ לַשָּׁוְא :

הנה דבור זה לעומת מאמר **ויאמר אלוהים יהי רקיע וכו'.** והוא, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** ד ג) כי מים עליונים תלויים במאמר. עוד אמרו ז"ל במדרש (שם), שאצבעו של הקדוש ברוך הוא מעמידן. וכמאמר רבי מאיר למי שתמה על תליית המים, אמר לו יתן מים בכלי העשוי כמשפך והיו המים יוצאים מלמטה, נתן אצבעו למטה ועיכב המים, הנה שאין יוצאים. אמר לו אצבעך מעכב. אמר לו ומה אצבעו של בשר ודם מעכב המים, אצבעו של הקדוש ברוך הוא על אחת כמה וכמה. וידוע, כי אצבעותיו יתברך הם עשר מידותיו, והן עשר שמותיו. וידוע, כי אילו לא הבדיל הוא יתברך בין מים למים וסילק מים העליונים למעלה, לא הייתה מתראית היבשה. והיה נשאר העולם מים במים תהו ובהו. ככתוב אצלנו למעלה מאיכות מים העליונים, כי רוחניים היו, והיה בלתי אפשר תראה היבשה עודם למטה. על כן בשמו יתברך העמידן מעלה מעלה. והוא מאמרם ז"ל (שם) מים עליונים תלויים במאמר. שהוא בשם שבמאמר ציווי עלייתם.

לעומת זה אומר הוא יתברך. **לא תשא את שם ה' אלוהיך כו'.** והוא, בשום לב, כי מהראוי יאמר לא תשבע. אך כיוון, כי על ידי שבועת שווא הוא מגביה ומסלק שמו יתברך מהיותו מעמיד העליונים התלויים בשמו יתברך. שהוא המאמר, כמדובר. וחוזר העולם לתוהו ובוהו. וזהו אומרם ז"ל (שבועות לט א) כי כשהקב"ה אמר **לא תשא** נזדעזע העולם.

נוסף על זה רמז, פן יאמר איש, האם כל כך חמור עוון זה, שעל ידי מאמר פה, בהישבע לשווא. שבכל יתר עונות נאמר ונקה ובזה נאמר לא ינקה. על כן נאמר לעומת יהי רקיע, שעל ידי מאמר בלבד נתחזק הרקיע ונשארו עד עולם מים עליונים תלויים במאמר, באופן כי גדול הוא ענין מאמר זה. ולא יפלא אם על ידי מאמר איש יסלק הוא מאמרו, אם ישבע לשקר. דלא עביד קב"ה ניסא לשקרי, להעמיד במאמרו עולמו, בשביל אשר במאמרו נושא את שמו יתברך לשווא.

עוד יתכן בהתכת תיבות הכתוב וסמיכתו אל הקודם. והוא, שאומר הוא יתברך, מה שאמרתי שמאריך אני על רבעים לשונאי, הוא בעונות זולת זה. אך **לא תשא את שם וכו',** כי בזה **לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו.** כלומר, אותו בעצמו, ולא יאריך עד דור בניו ובני בניו.
והנה לא יבצר מלהתחמץ לבב אנוש, באומרו, האם יהיה זה חמור מעבודה זרה, כי בעבודה זרה אמר **פוקד וכו' על שלשים ועל רבעים,** ובשבועה **לא ינקה.**

ולבוא אל הענין, נשית לב אל אומרו לא תשא ולא אמר לא תשבע, זולת מה שכתבנו למעלה. והוא, כי הנה אין המזכיר שמו יתברך, כמזכיר שם מלך בשר ודם. כי הנה בהזכיר שם מלך בשר ודם, לא ירגיש המלך ההוא דבר. כי אין לשמו שייכות עם איכותו ועצמותו, אך

הוא יתברך הוא ושמו אחד, ישתבח שמו לעד. על דרך מאמרם ז"ל במדרש (**שיר השירים רבה** ב יג) על פסוק:

ודגלו עלי אהבה. מלך בשר ודם אם משים אדם אצבעו על פניו יהרגנו, והקב"ה שם אדם אצבעו על האזכרה ואינו ניזוק, ע"כ.

והנה לפי הנראה אין המשל דומה. כי זה בפניו וזה באותיות שמו הכתובים בספר. אך אין ספק שילמדונו בזה, כי אין שמו יתברך כשם מלך בשר ודם. כי אם שבמקום אשר בו שמו, שם איכותו יתברך. וכן בהיזכר שמו, שם הוא יתברך. כד"א בכל המקום אשר אזכיר את שמי וכו'. נמצא, כי בהזכיר איש שמו יתברך, כאילו מעורר ומניע את קונו כביכול. ועל כן, כאשר במלך בשר ודם אינו דומה העושה דבר רע שלא כרצונו, למניע את המלך עצמו, לעשות באמצעותו דבר רע. שאומר לא די שעברת רצוני אלא שהרגזתני לעלות אותי לעשותו על ידי. כן בו יתברך, כשאדם מניחו והולך ועובד לשווא ושקר, היא העבודה זרה. הוא דבר קל מן הנשבע בשמו. שהזכירה שזוכרו, על ידה נושא ומניע אותו, על שווא ושקר. לזה אמר, **לא תשא את שם.** כי ה**את** מרבה את עצמו יתברך עם שמו. כי בשבועה אתה נושא כביכול **את אלוהיך** ומניעו **לשוא** חלילה. ועל כן בעבודה זרה **פוקד עוון** לארבע דורות, ובשבועה **לא ינקה** מיד. אלא שמה שגדול עונש עובד עבודה זרה מהשבועה, שזה מיתה וזה לאו. הוא, כמו שאמרו ז"ל כי בעריות אם לא היה בו רק מלקות היה עובר ומקבלו. מה שאין כן בשבועה, שבלאו לבד יפרוש.

וזה יתכן כיוון הכתוב גם כן, במה שחזר ואמר **כי לא ינקה ה'.** לומר **לא תשא וכו',** ולמה שאיני אומר רק לאו בעלמא, זהו בבית דין שלמטה. אך לפני הקדוש ברוך הוא **לא ינקה ה' את אשר ישא וכו',** כי חמור הוא מאד.

עוד יתכן, ויתיישב היטב מה שחזר ואמר **את אשר ישא וכו'.** וגם אומרו חצי פסוק לנוכח, וחציו שלא לנוכח. וכן אומרו בראשונה **אלוהיך** ולא בסוף. וכן באומרו לשון נשיאות ולא לשון שבועה. והוא, כי הנה כל איש ישראל שם ה' נקרא עליו. כאומרו לכל אחד מהם **אנכי ה' אלוהיך.** אמר, הלא אמרתי לך **אנכי ה' אלוהיך.** כי שמתי שמי ואלוהותי עליך. **לא תשא** ותרים מעליך **את ה' אלוהיך** על ידי שבועתך **לשוא. כי** אחר שנשבעת **לא ינקה ה' את אשר ישא.** ולא אמר לשון לנוכח, כי סר מעליך, ונעשית זר אליו. וזהו אומרו **את אשר ישא את שמו כו'.** כי נשאת את ה' מעליך ונתרחקת ממנו, ושוב אינו נקרא אלוהיך, רק **אשר ישא את שמו לשוא** ולא את ה' אלוהיך.

עוד כיוון באומרו, את לרבות, זה פעמים. באומרו **את שם** ריבה כל שאר שמות זולת שם ה'. ובאומרו **אשר ישא את שמו,** ריבה ה**את** את המשביע גם הוא. כי שבועת ה' תהיה בין שניהם. ולזה חזר ואמר את אשר כו', ובפרט ביודעו כי לשווא ישבע שכנגדו.

ובכלל הדברים כיוון, כי גם מידת הרחמים יתהפך לו לאויב, גם כי ישבע בשם אחר משמותיו יתברך. וזהו אומרו, **את שמו.** שמרבה האת גם את שם הזולת, שם בן ארבע, גם הוא לא (ימיש) [ינקה]. עם היות שם בן ארבע של רחמים מלפרוע פרעות. וזהו **כי לא ינקה ה' את וכו'.**

ח זָכוֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ :

ט שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל-מְלַאכְתֶּךָ :

י וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לה' אֱלֹהֶיךָ לֹא-תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ וּבְהֶמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ :

יא כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה ה' אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ אֶת-הַיָּם וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל-כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ :

הנה דבור זה **לעומת מאמר יקוו המים וכו'.** והוא כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** ה ה) על פסוק והאלוהים עשה שייראו מלפניו (קהלת ג יד). אמרו, כי הוא יתברך עשה דבר שייראוהו העולם. והוא שהקווה המים גבוהים מן הארץ, למען יתנו אל לבם כי נקל הדבר מאד להציף המים על הארץ, על ידי הניח הדבר אל הטבע, כאשר היה בדור אנוש. כמו שאמרו ז"ל כי זהו הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (עמוס ה ח). וגם בכלל הוא גם כן מה שרקע הארץ על המים הפך טבעם שהוא לרדת למטה מהם. כי על כן נברך בכל יום רוקע הארץ על המים. וכן אמרו רבותינו ז"ל, כי כשהרשע דורך על הארץ שהיא מתרעשת. שכוונתם בלי ספק שמצטערת להיות נרקעת על המים שלא כטבעה בשביל רשע אחד שידרוך ויתקיים עליה.

כלל הדברים, כי ענין יקוו המים, שהם נקוים גבוהים מהארץ, וגם מה שנראית היבשה רקועה על המים. הוא מופת חושיי, מפורסם ונכר לכל, על היות העולם מחודש ובלתי טבעי. כי הכל רואים מי הים גבוהים מהארץ, ויודעים כי היות הארץ על המים היא הפך הטבע. על כן, דבור של מצות שבת, שהוא ענין זכר אל חידוש העולם, נאמר לעומת מאמר יקוו המים וכו' ותראה היבשה. למה שהוא האות והמופת גלוי לכל העמים על חידוש העולם, הוא ענין השבת.

ח זָכוֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ :

ולבוא אל ענין הכתובים והתכתם, נעיר:

א. כי הנה מהראוי תנקד זיי"ן של **זכור** בשב"א ולא בקמ"ץ.

ועוד, אומרו לקדשו, כי הלא קדוש הוא מעצמו.

ועוד, אומרו **ששת ימים תעבוד,** שלא היה ראוי לצוות רק על שביתת שבת, ולא על עבודת הששת ימים.

ועוד, שאומרו ועשית כל מלאכתך, הוא מה שאמר **ששת ימים תעבוד,** ולמה הוכפל.

וגם אומרו ששת ימים תעבוד, ולא אמר בששת.

וכן באומרו כי ששת ימים עשה ה' כו', ולא אמר בששת.

ועוד, באומרו וינח, היה לו לומר ונח, או וישבות. אך וינח, הוא שהניח את אחרים.

ועוד, אומרו על כן ברך וכו', איך תצדק נפקותא זאת.

אמנם יאמר, מאמרם ז"ל (ביצה טז א) מחד שביך לשבתיך. שכל בהמה או נתח טוב תאמר הרי זו לשבת. וזהו אומרו **זכור** בקמ"ץ הזיי"ן, שהוא מקור, זכירה מתמדת. ולא לכוונת נוח מטורחך כל ימות החול, והתחזק בו במאכל בשר ושתה יין. כי אין זו מצווה כלל. רק **לקדשו**, שהוא לכוונת השפיע בו קדושה יתירה מאתו יתברך. כי כל המענג שבת בכוונה הראויה, משפיע ומקנה בו קדושה רבה, כנודע ליודעי חן. כי הלא אם תזכה בשצף טורח יצליחך ה' בימי המעשה. באופן, שלא מתחת טורח תבוא לך מנוחת שבת. והוא מאמרם ז"ל (ברכות לה ב) ראשונים היו עושים תורתם קבע ומלאכתם עראי זה וזה נתקיים בידם. אחרונים עשו מלאכתם קבע ותורתם עראי, זה וזה לא נתקיימה בידם. וכן אמרו (שם ל ב), חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללים וכו'. וכי שעה אחת קודם תפילה ושעה אחת בתפילה ושעה אחת אחר התפילה הם תשע שעות לשלש תפילות. ואם כן מלאכתם אימתי נעשית. אלא שהקב"ה וכו'.

ט שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל-מְלַאכְתֶּךָ :

וזה יאמר פה. והוא בשום לב, מה בין עבודה למלאכה, כי הנה עבודה היא העובד את אדוניו, ומלאכה היא מציאות מלאכה שאדם עושה.

וגם נשים לב באומרו תעבוד סתם, ולא אמר תעבוד עבודתך, כאומרו **מלאכתך**. כי העבודה אינו מייחסה לעצמו. אך הוא כי הנה לו יתברך כל ישראל עבדים וחייבים לעבוד את ה'. ועל כן כל תורה ותפילה ומצות נקראת עבודה. כד"א ועבדתם את ה' (שמות כג כה), מה נעבוד את ה' (שם י כו), ואני וביתי נעבוד את ה' (יהושע כד טו), לא כי את ה' נעבוד (שם כד כא).

והענין, שאומר הוא יתברך, אל תאמר כי על כורחך תצטרך לעשות את השבת בכוונת נייחא מעמל מלאכתך ללחם ביתך. כי הלא עשה זאת איפה שני דברים:

א. כי **ששת ימים תעבוד,** מה שנקראת עבודה, שהוא את ה' אדוניך בתורה ותפילה ומצוות.

שנית, שמזה תתחיל מהבקר שתעשה תורתך קבע. ואחר עשותך מזה עיקר אחר כך **ועשית כל מלאכתך** שלך. כי אצליחך בעשותך מלאכתך עראי, ש**ועשית כל מלאכתך.** שאהיה עמך לגומרה, שאעזרך, וזה וזה יתקיים בידך. כענין האמור בראשונים שהיו עושים תורתם קבע

ומלאכתם עראי, שזה וזה היה מתקיים בידם. ומסייע לזה טעם זרק"א שבמלת **תעבוד** (בטעם העליון), כמרים קול, שעל עבודת גבוה ידבר. ועל כן אמר **ששת ימים,** ולא אמר בששת ימים תעבוד. כי לא תהיה עבודתך ומלאכתך משועבדים אל הזמן. כי מרוב ההצלחה, יהיה כאילו הזמן בפני עצמו והמלאכה בפני עצמה, משוללת זמן.

י וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לה' אֱלֹהֶיךָ לֹא-תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ וּבְהֶמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ :

אך **ויום השביעי** לא יהיה לך בו חלק לעבוד את ה' וחלק למלאכה, כי אם כולו **לה'.** וזהו **ויום השביעי שבת לה'.** וזה למה שהוא **אלוהיך,** ולא לפנייה אחרת, כנוח מיגיעת מלאכה. ולא שביתה מעבודה הנזכרת שהיא עבודת שמים. רק **לא תעשה כל מלאכה כו',** שהיא מלאכת חול. כאשר, לא מיגיעת מלאכת העולם בימי הבריאה נח בשביעי.

יא כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה ה' אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ אֶת-הַיָּם וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל-כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ :

כי ששת ימים כו' ולא בששת, **עשה את ה' את השמים כו',** כי לא הוצרך זמן. ואף על פי כן **וינח כו'.** כן גם אתה, לא לסיבת יגיעה לנוח ממנה תשבות. כי אם למה שהוא לה'. ואין זה רק כי אין שייכות למלאכה רק בימות החול. כי הנה **ששת ימים עשה כו',** עם שלא היה צריך זמן לעשות, עם כל זה נתן חלק לששת הימים ובשביעי הניח בו. גם אתה כן **ששת ימים כו'** ובשביעי שבת. אין זה, רק שיום השביעי הוא מעין עולם שכלו שבת. ופוגם בו העושה בו מלאכה. **על כן ברך ה' כו',** להיות היום בעצמו מסוגל לפי הרמז שלו. שאם היה על מציאות מנוחה מיגיעה, לא היה מחשיבו כל כך.

או יאמר, ששת ימים תעבוד את ה'. ובשכר זאת **ועשית כל מלאכתך.** כי יצליחך ה' ויעזרך לעשות הכל כמדובר למעלה. ואל תתמה איך יצליחך ה' בששת ימי המעשה, עד עשות כל מלאכתך. כי הנה **ששת ימים עשה ה' את השמים כו' וינח וכו',** כן יעשה לך. כי יעשה כל מלאכתך בששת ימים, ויניחך בשביעי.

ושמא תאמר הנה זה היה בבריאה, אך לא עתה. לזה אמר, **על כן ברך ה' את יום השבת,** בתת בששי לחם יומיים. **ויקדשהו,** לבלתי המטיר מן בשביעי. הנה שגם אחר הבריאה מברך בחול את המזון, ומקדשו בשבת. כן יעשה גם לך, שיברך בששת ימי המעשה, כדי שתקדש אתה את יום השבת.

או יאמר, בשום לב אל אומרו וינח, ולא אמר ונח. והוא מאמרנו על מה שאמר על ויכל אלוהים. שהקשו, כי הלא בששי כלה הכל. והשיבו, כי היה העולם חסר מנוחה ובא שבת באה

מנוחה. ופירשו ז"ל שהוא מאמר הכתוב באומרו **שבת וינפש.** והקשינו בפרשת בראשית על מאמרם זה. כי הלא המנוחה היא העדר מלאכה, ואיך יחשבנה לבריאה ביום השביעי. אך הוא, כי הנה היה ראוי העולם להיותו חומרי, מעותד להיות נפסד וכלה, כגוף משולל נפש. והיותו נפסד ומתמוטט הוא הפך הנייחא. ובבא שבת באה נייחא וקיום, כי שפע קדושת השבת היה לעולם כנפש לגוף לקיימו. וזה יאמר **וינפש.** ואומרו **וינח,** כי אין העדר מנוחה כהיותו נפסד וכלה. ועל ידי השבת הקנה נפש ומנוחה לעולם.

ובזה נבוא אל הענין, אמר, **זכור את יום השבת** מתחילת השבוע **לקדשו.** שהוא להשפיע בו קדושה על קדושתו ושפע לבוא בעולם. וזה במה שתקדש עצמה מהחול בעבודת ה' שתהיה הכנה אל השבת. והוא, כי **ששת ימים תעבוד את ה'.** שתעשה ממנו עיקר כעבודת עבד. ואגב אורחך, דרך עראי, ועשית כדבר נוסף כל מלאכתך. ובעבודת ה' לא תחשוב כאילו **עשית כל עבודתך.** אך במלאכתך, תסלק ברוחך כאילו עשית כולה. ובזה תשפיע קדושה ביום כי יתייחס לה'. וזהו **ויום השביעי שבת לה',** ותשפיע קדושה בך ליקרא אלוהיך. וזהו **לה' אלוהיך.** כאילו השבת מקשר בינך ובין אלוהיך. כד"א ביני ובין בני ישראל. וזהו **שבת לה' אלוהיך כו'.**

ושמא תאמר, אם אראה שמלאכתי לא נגמרה, איך אעלה על לבי כאילו עשיתיה כולה. לזה אמר, דע כי גם שלא עשית כולה, זכות שבת תכלנה מלמעלה. ואל תתמה על החפץ, כי הנה תדמה לקונך. כי הנה **ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ הים וכל אשר בם,** והיה כאילו לא נגמר, כי היה חסר מנוחה כנפסד. והכל נתברך ונתקיים על ידי השבת. כי היה חסר מנוחה, מתמוטט ונפסד לולא ה'. כי **וינח ביום השביעי,** שהקנה בו נייחא וקיום, בשפע שהשפיע בו. נמצא, כאילו כל העולם וכשלונו וקיומו היה ביום השבת. כי היה כאילו לא נגמר מלאכת העולם, רק על ידי השבת בא גמר וקיום הכל. כך על ידי זכות השבת יהיה לך כאילו **עשית כל מלאכתך.** על ידי שיום השבת **שבת לה' אלוהיך, וכו'** תתברך ויושפע בך שפע גדול ורב.

ומופת לזה, לבל תאמר איך זכות מה שאשמור השבת יקדים להצליחני במלאכה שקודם השבת. כי הראיה היא מה ש**ברך ה' את יום השבת וכו'.** והוא, כי הנה מה שברך ה' את יום השבת, היה בחול. שהמציא והשפיע ביום הששי לחם יומיים. וקדש את יום השביעי לבלתי המטיר בו מן. ולמה עשה כן, ויהי נא מן כמטר השמים שיורד בשבת. ולא יברכהו מאתמול, ויקדשהו לבלתי המטיר בו המן ולא הוריד השפע בשבת עצמו. אך על כן, להורות כי ברכת השבת הווה מהחול שלפניו, על ידי היות בטל ממלאכה ביום השבת. עשה כן שברכו בחול, **ויקדשהו** בשבת לבלתי המטיר בו.

או קרוב לזה, זכור את יום השבת, לא בלבד לשבות ממלאכה, כי אם **לקדשו**. להוסיף בו קדושה על ידי פרוש עצמך מעסקי העולם, להתבודד בו בקדושת התורה וסודה. כי אם לא תכוון רק כוונת שביתה בלבד לעבוד את ה', גם בחול הוא כך. כי **ששת ימים תעבוד את ה'** בעצם, **ועשית** גם כן **כל מלאכתך.** אך מה שתעדיף על החול, הוא, כי **ויום השביעי** שהוא **שבת**, היה אתה **לה' אלוהיך** בלבד, קדוש לגמרי. ולא יעלה על דעתך כי השביתה ממלאכה תספיק, כי הנה במה שלא תעשה כל מלאכה בלבד, הרי בבחינה זו גם עבדך ואמתך ובהמתך שווים עמך, וזהו **לא תעשה כל מלאכה** בזה **אתה ואמתך כו'.** ואם כן מה תהיה תפארתך בשבת, אם לא היות בו קדוש לה'. וזהו שלא נאמר ועבדך בוי"ו. למה שהיא חלוקה אחרת שהיא סוג שני שמתחיל מעבדך והלאה. לומר, כי אם אינו רק לשבות ממלאכה. הלא בזה השני הסוגים שווים. **אתה ובנך ובתך** עם סוג **עבדך ואמתך כו'.** ובזה תדמה לקונך, כי לא הייתה שביתתו בשבת בראשית בחינת העדר מלאכה, כי אם **וינח.** שהשפיע בו שפע נייחא וקדושה לעולם, כמדובר בקודם.

ועל כן בזה תבין ותשכיל מה שה' **ברך את יום השבת** בלחם יומיים מבערב. **ויקדשהו** לבלתי המטיר בו מן. ולא עשה כגשם שבא בשבת. אך הוא ללמדך, שגם אתה תפרוש עצמך בשבת גם מהמותר לך. כענין הרהור במלאכה וכיוצא. כי אם שתקדש עצמך לגמרי. ורמז זה במן למה כי בו רמז מעשה בראשית. כמפורש במקומו. כי על כן היה בששי לחם משנה, כאשר במעשה בראשית היה בששי כפל ממה שבכל יום מהשאר. כי היו שלשה דברים בכל יום, ובששי ששה, בעדו ובעד השבת. וכל זה להודיע, כי לא יעלה על לב איש, יצרו יוצרו להיטיב לו בעולם הזה. כי אם להכינו פה לקנות חיי העולם הבא. כי על כן יטריח בחול, לנוח ביום השבת. רמז כי שתא אלפי שני הוי עלמא ואלף שביעי שבת. ועל כן הוא מה ש**ששת ימים עשה את השמים וכו' וינח בשביעי.** ועל כן נצטווינו לעשות מלאכתנו עראי ועבודת שמים קבע, כאומרו **תעבוד ועשית וכו'.**

יב כַּבֵּד אֶת-אָבִיךָ וְאֶת-אִמֶּךָ לְמַעַן יַאֲרִכוּן יָמֶיךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ:

לעומת מאמר **תדשא הארץ וכו' ותוצא הארץ וכו' אשר זרעו בו למינהו.** ציוה הקדוש ברוך הוא בן יכבד אב אשר זרעו בו למינהו גם הוא. וענין הכתוב, הוא לומר, הלא צויתיך ענין השבת, וזכרתי לך ענין ששת ימים עשה ה' וכו' וביום השביעי כו'. שהוא למען תזכור, כי שיתא אלפי שני הוי עלמא וכו', וכי תעשה כל עיקר ענייניך על עולם שכולו שבת, ולא על ענייני העולם הזה. אמר עתה, **כבד את אביך וכו'.** לומר, אם היה כל ענייניך טוב העולם הזה, לא היה לך לכבד אביך ואמך. כי הנה היצרו לך שהביאוך מהעולם העליון אל עולם ההפסד הלז. אך אחר שהודעתיך שתדמה לקונך על ידי השבת. ושתדבק בו בעשותך עיקר מהעולם העליון, כי תעשה כמעשהו, להיות עמו לעולם הבא. אם כן ראוי וחיוב הוא לך תכבד את אביך ואת אמך. לא בבחינת העולם הזה, רק **למען יאריכון ימיך על האדמה אשר ה'**

אלוהיך נותן לך לישראל בייחוד, היא ארץ העליונה. כי בהביאם אותך אל העולם הזה, תקנה חיי העולם הבא.

או ירמוז, שלא תכבדם על בחינת שהביאוך לעולם הזה ליהנות ממנו. רק למען על ידם **יאריכון ימיך על האדמה וכו',** היא העולם הבא, כד"א (ישעיה ס כא) לעולם ירשו ארץ. וכקבלתם ז"ל (סנהדרין צ א) כי על עולם שכלו ארוך ידבר. שעל ידי שהביאוך לעולם הזה תקנה העולם הבא.

עוד רמז מעין זה. והוא, כי הלא תאמר כי הנה שלשה שותפין באדם, **אביו ואמו והקב"ה.** נמצאו, שתי ידות בך:

מצד החומר,

ואחד מצד הנפש.

והנה כלל גדול בידינו, כי אחרי רבים להטות. ואם כן איפה, ישיאך יצרך לומר, נלכה נרדפה אחר ענייני החומר, כי הוא הגובר. לדמות אל אבינו ואל אמנו אשר ילדונו. אך באמור אלינו יצרנו הרע הדבר הרע הזה, זאת נשיב אליו, כי הלא גם חומרנו מעשה אלוהים הוא. כי הוא עשנו עפר מן האדמה, כדבר שנאמר וייצר ה' אלוהים עפר מן האדמה וכו'. ואם כן איפה, גם מצד החומר, לו יתברך אנחנו. ואחריו נמשך, ללכת אחריו ולדבקו בו. כאשר כתבנו פרשת קדושים, על מאמרם ז"ל (יבמות ה ב) אם יאמרו לך אביך ואמך חלל שבת אל תשמע לו, כי הנה אביך ואמך חייבים בכבודי. שרצו לומר בנועם מאמרם, כי ממצות שבת נלמד לעשות עיקר מהחלק אשר בנו מאתו יתברך, ולא מהשני חלקים אשר בנו מאב ואם. כי הלא מצות שבת הוא זכר למעשה בראשית. אשר שם, גם החומר אשר בנו מאבינו ואמנו, לה' הוא. אשר צבר עפר, ויעש את אבינו הראשון מעשה ידיו, וממנו נמשכנו.

ואם כן איפה, גם מפאת החומר אנחנו חייבים ללכת אחריו. כי בענין שבת, שהוא חידוש העולם, שם הייתה יצירת אדם וחוה, שלא על ידי איש ואשה, כי אם כולם מעשה ידיו יתברך. ואם כן, אין לך לומר כי שלשה שותפין באדם וכו', ותחויב לקיים מצוותם. כי השני שלישים שלהם והשליש של הקדוש ברוך הוא, הכל לה' הוא. כי הנה גם חומרם, כולו לה' הוא. כי הוא ברא את אדם ואשתו מן האדמה, נמצא, כי גם חומר אביך ואמך לו יתברך הוא. ועל כן כולם חייבים בכבודו יתברך. ועל כן, כהתימו לדבר שמירת שבת על מה ששת ימים עשה ה' וכו'. שהוא חידוש העולם. סמך ואמר **כבד את אביך כו', למען** הזכירך כי גם חלקם לה' הוא מאז.

או בדרך אחרת, אל יעלה על רוחך, כי מה לך לכבד עושי חומרך, והוא טיט חוצות. לזה סמך אל רמז החידוש, למען תזכור כי גם החומר ששלשלו בך, מה' הוא. כי הוא יתברך עשאו,

ואותו הפועל הוא המשתלשל על ידי אביך ואמך. נמצא, ששורש פעולתם מעשה אלוהים הוא. וכבד את הממשיכים בך מעשה ידיו יתברך.

יג לֹא תִרְצָח לֹא תִנְאָף לֹא תִגְנֹב לֹא-תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ עֵד שָׁקֶר :

לא תרצח. דבור זה הוא לעומת מאמר **יהי מאורות וכו'.** והוא, כי כל הורג נפש מישראל הוא מכבה אור נר, כי נר ה' נשמת אדם. והוא מאמרם ז"ל (שבת לב א), כי על כן ציוה על האשה מצות נר שבת, כי היא כבתה נרו של עולם, כי היסבה מיתת אדם. וגם נפש האדם היא מרקיע השמים להאיר על הארץ ולקיימה בעבוד את ה'. להאיר על הארץ. היה דבור לא תרצח כמדובר.

לא תנאף. הוא לעומת מאמר **ישרצו המים וכו' ועוף וכו'.** כי שם נאמר אשר שרצו המים למיניהם ואת כל עוף כנף למינהו. ובירך אותם יפרו וירבו כל מין למינו, באומרו פרו ורבו כו' בימים והעוף ירב בארץ. כן ציוה יתברך באדם לא תנאף. כי נואף אשה הוא כמערב מין בשאינו מינו. כי כל אדם יש לו בת זוג, והוא נפרד מחברו בבחינותיו. והבא אל אשת רעהו, הוא כמערב שני מינים, ומבלבל הבחינות, ומחייב את ראשו למלכו של עולם.

לא תגנב. הדבור הזה הוא לעומת מאמר **תוצא הארץ נפש חיה כו'.** והוא, כי אמרו ז"ל (**בראשית רבה** ז א) תוצא הארץ נפש חיה, זו נפשו של אדם הראשון. שהוא נפש החיונית שבו, כי אחר כך נפח בו רוח עליון באפיו. והנה, לא תגנוב שבדברות הכריחו ז"ל (סנהדרין פו א) כי על גונב נפש הכתוב מדבר. ועל כן הוא לעומת המאמר ההוא, לומר, כי גם איש אשר אין בו רק נפש חיונית, לה' הוא. כאומרו תוצא הארץ נפש חיה. ואומר ויעש אלוהים כו'. ולמה תגנבהו מעושהו ותמכרנו. כי זה הוא אזהרה לגונב איש ומכרו כו'.

לא תענה ברעך וכו'. הנה זה לעומת מאמר **נעשה אדם וכו'.** והוא, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** ח ז) כי באומרו יתברך למשה שיכתוב נעשה אדם, אמר לו אתה נותן פתחון פה לאפיקורסים. אמר לו כתוב ומי שיבוא לטעות וכו', כי יש טעם וטעמים למבין, כענין מה שכתבנו במקומו, כי הוא יתברך ברא את האדם מכל כללות העולמות כולם חלק מכל אחד, ועל כן אמר נעשה בין הכל אדם. מלבד טעמים שעל דרך הסוד. ועם כל זה לא יבצר מהיות פתחון פה לפושעים יכשלו בם. אך צדיקים ילכו בם בתום לבם. ועל כן לעומת המאמר ההוא, היה **לא תענה ברעך עד שקר.** והוא כנודע מרבותינו ז"ל (ברכות סד א) כי הוא יתברך קורא לישראל אחי ורעי, כמאמר הכתוב (תהלים קכב ח) למען אחי ורעי אדברה נא וכו'. וכן פירשו ז"ל (**שמות רבה** כז א) פסוק (משלי כז י) רעך ורע אביך וכו', על הקדוש ברוך הוא. וזה רמז פה, באומרו דבור זה, כנגד מאמר **נעשה אדם.** כמזהיר ואומר אל תענה בהנקרא רעך, הוא

הקדוש ברוך הוא. **עד שקר.** שהוא לפרש המאמר ההוא כפשוטו ולומר שתי רשויות חלילה. בל תהיה מכלל ופושעים יכשלו בם, כי אם מכלל צדיקים ילכו בם.

ועל דרך התכת לשון הכתוב נשית לב. כי הנה היה לו לומר על רעך. וגם היה לו לומר עדות שקר. או לומר אל תהיה לרעך **עד שקר.**

אך יאמר, הלא צויתיך שתאהב את רעך, ולא תרצחנו, ולא תנאף את אשתו, ולא תגנוב אותו. פן תאמר, אם בשביל חברי אשר אהבתי, להיטיב לו אעיד שקר, לא תגדל אשמתי. לזה אמר, **לא תענה ברעך,** שהוא בשבילו, עד ותשקר. ואפקיה בלשון עד, ולא אמר עדות. לרמוז לו, שעל ידי כן עושה כביכול **עד שקר,** כי השם המעיד עליו (בני) [שארית] ישראל כו' לא ידברו כזב כו' (צפניה ג יג), חלילה מהפכו מעד אמת.

או יאמר, אף על פי שאין העדות נגמר בך, כי עד אחד אתה. עם כל זה אתה עובר לאו.
או, אם העדות אמת שידעת על פי עד נאמן לך, **לא תענה,** להיות עד לומר שראית. כי לא יבצר מהיותך **עד שקר.** על כן לא נאמר עדות, אלא עד.

יד לֹא תַחְמֹד בֵּית רֵעֶךָ לֹא-תַחְמֹד אֵשֶׁת רֵעֶךָ וְעַבְדּוֹ וַאֲמָתוֹ וְשׁוֹרוֹ וַחֲמֹרוֹ וְכֹל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ :
דבור זה הוא לעומת מאמר **לא טוב היות האדם לבדו כו'.** והוא, כי שם כתבנו שאמר הוא יתברך. לא טוב היות האדם לבדו, גם שלא יהיה עם בת זוגו כי אם עם זולתה אך עוד אוסיף להיטיב לו, והוא, כי **אעשה לו עזר כנגדו.** שתהיה לו עזר בהיותה בת זוגו שהיא כנגדו. ועל כן מאמר **לא תחמוד אשת רעך,** הוא לעומת המאמר ההוא. כי לכל אחד יש לו בת זוגו, ולמה יחמוד מה שאינו שלו.

ולמאן דאמר כי דו פרצופין היו וחילקן ה'. יאמר, כי מאשר לא נתן לאדם אשה, כי אם בשר מבשרו ועצם מעצמיו. כי אין זה רק שיהיו לבשר אחד. אם כן מי יכניס עצמו לחמוד אשת רעהו, שהיא עם בעלה גם היא לבשר אחד. כמאמר הכתוב במאמר ההוא, על כן יעזוב איש וכו'.
ומה שהקדים ענין הבית, הוא, כי מחמידת ביתו תבוא לחמוד אשתו. והנה כל זה בחמידה בלבד. ולא בלבד החמידה בלי גזלה חמורה, כי אם גם ב**עבדו ואמתו וכו'.** ומחמדת עבדו וכו', שהוא ממונו, תבוא **לכל אשר** לו בעצמו, הוא גם את נפשו.

טו וְכָל-הָעָם רֹאִים אֶת-הַקּוֹלֹת וְאֶת-הַלַּפִּידִם וְאֵת קוֹל הַשֹּׁפָר וְאֶת-הָהָר עָשֵׁן וַיַּרְא הָעָם וַיָּנֻעוּ וַיַּעַמְדוּ מֵרָחֹק :
טז וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה דַּבֶּר-אַתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה וְאַל-יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים פֶּן-נָמוּת :

והנה ראוי לשית לב, אל אומרו וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים, מה זה היה ענין ראיה זו, שהיה לו לומר שומעים. כי אין ראיה בקול. וגם לפידים מאן דכר שמייהו. כי למעלה לא נאמר רק קולות וברקים.

ועוד, כי למעלה נאמר **ענן כבד,** ופה לא נזכר. ואם הם לפידי ההר שהיה בוער באש, למה יכניסהו בין קולות וקול שופר.

ועוד, כי הלא הקול שופר הוא קולו יתברך, ולמה יקראהו קול שופר.

וכן אחר אומרו שראו הקולות ולפידים וקולו יתברך, ומה גם במה שאמרו ז"ל (**מכילתא** יתרו בחדש השלישי ט לגירסת **רש"י** כ טו) רואים את הנשמע מה שאין הפה יכולה לדבר כו', איך כתוספת על זה אמר שראו ההר עשן. כי עשן ההר הוא דבר קל מכל זה.

ועוד, אומרו וירא העם, אחר אומרו **רואים את הקולות,** הוא מיותר.

ועוד, אומרו וינועו, הוא ידוע. כי מבלי התנועע ודאי לא היו עומדים מרחוק, אחר היותם תחלה בתחתית ההר.

ועוד, כי אומרו **וינועו** יורה על מציאות תנועה קלה, והוא הפך עמוד מרחוק.

והנה, אחשוב כי זה ענין מאמרם ז"ל (שם. שבת פח ב) וז"ל. **ויעמדו מרחוק** חוץ לשנים עשר מיל, מגיד וכו'. כמפורש אצלנו, ויבוא ביאורו בס"ד בסמוך.

ועוד, אומרו דבר אתה עמנו ונשמעה, כי אין ספק כי זה היה אחר שתי דברות ראשונות ששמעו מפי הגבורה. ולא ימנע, או מתו, ואחר חיותם אמרו כך. או לא מתו, אלא שנתייראו מלמות. אם מתו, היה לו לומר פן נחזור למות. אך אומרו פן נמות, יורה כי עדיין לא מתו. ואם הוא שלא מתו, למה ייראו. כי הנה כאשר עצרו כח לקבל הראשונות כל שכן האחרונות, כי מלמעלה למטה היו.

ועוד, שאומרו ונשמעה הוא מיותר.

אמנם הנה מאשר הפליגו רבותינו ז"ל (**במכילתא** שם) באומרם רואים את הנשמע. והוסיפו ואמרו מה שאין הפה יכולה לדבר וכו'. אחשוב, שלא בלבד רצו לומר שהיו רואים בהבל רוחניות קדושת הדבור. שאם כן, היה מספיק יאמרו מה שאין עין יכולה לראות. אך אומרם מה שאין הפה יכולה לדבר, יורה להפליג בענין נורא מאוד מהביט. ויהיה כמאמרם ז"ל במקום אחר (שם ספר' ב), כי אמרו אל משה רצוננו לראות את מלכנו כו'. וכן עשה הוא יתברך שנאמר אתה הראת לדעת וכו'. וזה יתכן אומרו בנועם שיח סתרם באומרם רואים את הנשמע. כי ראו מה שהיו שומעים. כלומר, כי את אשר שמעו אנכי ה', ראו. כי את ה' ששמעו ראוהו. ובעל המאמר זה נתן טעם אל אומרו הענין דרך נסתר, ולא אמר בפירוש ראו את ה', ואמר, מה שאין הפה יכולה לדבר כו'. ועוד אפרש פירוש אחר כאשר נאמר בס"ד.

והנה, להמשיך הפסוקים על פי הדרך שכתבנו למעלה על פסוק **ויהי קולות וברקים וכו'.** כי שם נאמר הכוללות בקוצר איך היחלו לשמוע בהדרגה קולות וכו', עד גדר היות **קול השופר הולך וחזק** הרוחניות מלסובלו. ואז השמונה דברות אחרונות משה ידבר והאלוהים יעננו בקול. עתה בא לפרש מה שסתם. והוא, כי הנה אמר מתחילה **וידבר אלוהים את כל הדברים האלה לאמר.** והוא, פן תאמר, איך תחילה היו שומעים את קול השופר שהוא קול ה', ואחר כך משה ידבר ולא שמעו מפיו יתברך. לזה אמר, הנה כאשר היחל **וידבר אלוהים.** לא לאמר השתי דברות בלבד הייתה הכוונה, כי אם **את כל הדברים האלה** כיוון **לאמר,** ולא השתים בלבד. ופירש הדברים כולם עד תומם, כנזכר. וכהתימו, אמר, **וכל העם רואים וכו'.** כלומר, תדע למה אמרתי שתחילה שמעו את קול השופר שהוא מאתו יתברך, ואחר כך משה ידבר, ולא דבר להם את כל הדברים כאשר היה הרצון לאמר. הלא הוא כי הנה **וכל העם רואים את הקולות וכו'.**

והוא, כי הנה הדבר שממנו מתפשט ויוצא קירון אור, נמשל ללפיד אש, שממנו יוצא ברק. וכמאמר הנביא (יחזקאל א יג) באומרו מראיהן כגחלי אש בוערות כמראה הלפידים וכו' ומן האש יוצא ברק.

עוד הקדמה שנית וזכרנוה למעלה. כי לפני כבוד אלוהי ישראל, יש לפני כל אשר מחזה שדי יחזה, ארבעה מסכים:

הראשון, קראו יחזקאל **רוח סערה.**

והשני, ענן גדול.

והשלישי, אש מתלקחת.

והרביעי, נוגה.

עוד שלישית, והיא כנזכר למעלה, כי המסך החיצון הקרוב אלינו - הוא **רוח סערה** - שם הוא עביות החיצונים, הם שבעים שרים. והשני אינו עב כל כך. וההיקש בשאר. ועל כן בחיצון יש יותר התגלות, כדבר המתפשט ומפלש חוצה מאתו יתברך ממה שבפנימי.

רביעית, כי לפי מה שהמסך רחוק וחיצון, כן מתחלק בו השפע המתפשט לחלקים רבים. והוא, כי כל אחד מהשבעים שרים מקבל לפי בחינתו. נמצא, קול ה' בעל האחדות, מתחלק שם לשבעים בחינות קולות. וזהו אומרם ז"ל (**שמות רבה** כח ד) שהיה קול ה' מתחלק לשבעים לשון. אלא שבחיצון היו שבעים קולות נראות לעין, כשבעים ברקים, כמפורש למעלה. ובמסך השני שהוא יותר פנימי, היו רואים בו כמראה שבעים לפידים כגחלי אש, שמהם יוצא ברק לחיצון. כי כפי פנימיות המסך, יתמעט הפירוד הנרגש למשיג בו.

וזה ענין הכתוב, כי תחילה **כל העם רואים את הקולות,** במסך הראשון. וממנו השיגו בהדרגה לראות בשלפנים ממנו את הלפידים, שמהם יוצאים ברקי הקולות הנראים בראשון. והשיגו אחרי כן בשלישי, שהוא אש מתלקחת. כלומר, אש שיש בו תפיסה, שעדיין הוא מהמסכים. ובו לא היו רואים ריבוי קולות, רק קול אחד, הוא אשר ממנה נתהוו הלפידים וקולות שבחיצונים, אך היה להם האש ההוא לבוש אל קול ה', ומעבר, כשופר הזה, אל הקול היוצא מתוכו, והולך ומתעבה ממסך למסך, עד השמע הקולות בחיצון גם לחיצונים. אך ישראל שמעו הקול הדק פנימה במסך פנימי. וזה יהיה אומרו ודבריו שמעת מתוך האש. וכל שכן המסך הרביעי, שהיה על דרך זה, לבוש אל קול ה' היוצא ממנו.

והנה אחר כל אלה יש אש הגדולה והיא לפנים מכל המסכים, והיא שלפנים מהנוגה. והוא אומרו (יחזקאל שם) ומתוכה כעין החשמל מתוך האש. אשר שם האלוהים. ואותה אינה נקראת אש מתלקחת, כי אין בה תפיסה ולקיחה. ועליה נאמר (פן) [כי] תאכלנו האש הגדולה הזאת (דברים ה כב). ואת האש הגדולה לא אראה עוד (שם יח טז). ועליה נאמר **והר סיני עשן כולו מפני אשר ירד עליו ה' באש.** ועל כן המציא הוא יתברך עשן שם לבל יסתכלו. ואם יראו, יהיה מתוך העשן ולא להדיא. כי לא יוכלו לסבול כלל. ואמר, כי ראו **את ההר עשן,** שהוא על האש הגדולה ההיא.

ועל זה אמר **וכל העם רואים וכו'** עד **ואת ההר עשן וכו'.** ואחר כך לפנים מזה **וירא העם,** מה שאין לאומרו כי אם בהסתר, שהוא בשכינה. ובזה יצדק אומרו יותר ודבריו שמעת מתוך האש. ועל זה יאמר (דברים ה ד) פנים בפנים דבר ה' וכו' בהר מתוך האש. וכן השמע עם קול אלוהים מדבר מתוך האש (שם ד לג). ואז נתקיימה שאלתם רצוננו לראות את מלכנו. ואז פרחה נשמתם ונשארו פגרים מתים.

וזה אחשוב, רמז הכתוב באומרו **וירא העם וינועו.** כלומר, כי אחרי זאת נתעורר ונתחדש התנועה. ומכלל, שאחר ש**וירא העם** היו בלתי מתנועעים, כי מתו. ואחר כך ריחם ה' עליהם **וינועו.** וזהו **וירא העם וינועו.** כי אחר ש**וירא העם** עשה הוא יתברך להם ש**וינועו.** ואחרי כן לבלתי חזור למות, שבו אחור הרחק מן ההר, וזהו **ויעמדו מרחוק.**

טז וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה דַּבֵּר-אַתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה וְאַל-יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים פֶּן-נָמוּת :
ואז על בלתי יכולת לסבול, אמרו, **דבר אתה עמנו כו'.** עם היות שכאשר דבר ה' את כל הדברים כיון לאמר להם בעצמו, לולא שבהגדיל האור נתייראו ובקשו שמשה ידבר.

ולפי זה **רואים את הקולות וכו'** שיש מרבותינו ז"ל אמרו רואים את הנשמע. היה אפשר לומר, כי השגתם לראות את הנשמע הוא בדרך מעובה לפי השתלשלות עד המסך החיצון

לכולם. כמו שכתבנו בדרך הפשט להתכת הכתובים. אלא שמאומרם, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע. שיראה שהיא גוזמא נפלאת, כמו שכתבנו למעלה. שהוא את השם הנשמע מאתו יתברך, הוא באומרו אנכי ה', והוא שאלתם רצוננו לראות את מלכנו. יתכן, שלא על מלת הקולות כיוונו, כי אם אל מלת **וירא העם.** שהוא אחרי שעברו כל הארבעה מסכים. כי נאמרה ראיה אחת, במסכים שהייתה ראיה מעובה. ואחר כך אמר **וירא**, אל אשר הוא בלי מסך. ועליה אמרו רואים את הנשמע מה שאין הפה וכו'. ותפס מראש הפסוק, עם שעל סופו הוא הענין. להוכיח, כי כראיה הראשונה ששלטה בה השגת ראיה, כך הייתה השנית. שראו את ה' הנשמע, מה שאין הפה וכו' ולא האוזן וכו'.

עוד יתכן, באומרו וכל העם רואים וכו'. והוא, במה שאמרו ז"ל ב**מדרש חזית** (שהש"ר א יג). כי כל דבור שהיה יוצא מפי הקדוש ברוך הוא, היה עוקף את מחנה ישראל ומחזר על כל אחד ואחד מישראל ואומר לו מקבלני את עליך, כך וכך מצות יש בי, כך וכך דינים, כך וכך גזרות שוות וכו'. ואומרים לו הן. מקבל את אלוהותי, ואומר לו הן. ויהיה כמאמרם ז"ל (חגיגה יד א) אמר רבי יוחנן, כל דבור ודבור שהיה יוצא מפי הקדוש ברוך הוא היה נברא ממנו מלאך. וזהו **רואים את הקולות** הם אנכי ולא יהיה לך. שהיו שני קולות שנעשו שני מלאכים, והיו רואים אותם מדברים עימהם. ולפי זה יהיה כפשוטו מאמרם ז"ל רואים את הנשמע.

ולמעלה מהם היו **רואים את הלפידים,** שהם שורשי הדברות, שמהם יצאו בהתפשטם מלאכים. כנודע, כי הבל פיו יתברך הוא למעלה ממלאך. כי אם בהתפשטו מתעבה לעשות שליחות לסבב ולדבר בישראל, אז נעשה מלאך. אך עיקר הדיבור שממנו נעשה מלאך נקרא לפיד, שממנו יוצא ברק. וכל זה חוץ למסכים. ואחר כך השיגו לראות ב**קול השופר,** הוא קול היוצא מתוך נרתק, עד האש הגדולה שאחר כל המסכים, כי כולם היו כנרתק ושופר, וראו את איכות הקול אשר בתוכה, עד ההר עשן מהאש הגדולה אשר שם כבוד ה', כמדובר למעלה. ואז **ויראו וכו'** עד **ויעמדו מרחוק.** כדלעיל.

והנה אמרו רבותינו ז"ל (**מכילתא** בחדש השלישי ט) (שבת פח ב):

ויעמדו מרחוק, חוץ לשנים עשר מיל. מגיד שהיו ישראל נרתעין לאחוריהן שנים עשר מיל, וחוזרים לפניהם שנים עשר מיל. עשרים וארבעה מיל על כל דבור ודבור. נמצאו מהלכין באותו היום מאתים וארבעים מיל. באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת רדו וסייעו את אחיכם. שנאמר מלאכי צבאות ידודון ידודון. ידודון בהליכה, ידודון בחזירה. ולא מלאכי השרת בלבד, אלא אף הקדוש ברוך הוא. שנאמר שמאלו תחת לראשי וכו'. רבי יהודה בר אלעאי אומר, לפי שהיו ישראל משולהבין מחמת האש של מעלה, אמר הקדוש ברוך הוא לענני כבוד הזילו טל של חיים על בני. שנאמר ה' בצאתך משעיר וכו', ואומר גשם נדבות תניף וכו'. אימתי

נעשה כל הכבוד הזה בשעה שהייתה נאה שבאומות העולם ומכבדת את התורה, שנאמר ונות בית תחלק שלל. ואין שלל אלא תורה, שנאמר שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל וכו'. עכל"ה.

וראוי לשים לב, מי הגיד לו שהיו חוץ לשנים עשר מיל ולא פחות או יותר.

ומה גם שמצינו רחוק שהוא פחות משיעור זה, שנאמר רחוק יהיה ביניכם ובינו כאלפים אמה במידה.

ועוד, על מה זה היו צריכים לכך.

ועוד, באומרו שחוזרים לפניהם שנים עשר מיל, למה היו רצוא ושוב ולא עמדו במקומם.

וגם יתור הלשון באומרו מגיד וכו', אחרי אומרו חוץ לשנים עשר מיל.

או יאמר מתחילה מגיד וכו', ולא יקדים ויאמר חוץ וכו'.

ועוד, באומרו עשרים וארבעה מיל על כל דבור ודבור. אם היו צריכים לעשות כך על כל דבור ודבור, למה היו חוזרים לפניהם לשוב שנית.

ועוד, מי הגיד לו שכך היו עושים על כל דבור ודבור, והלא לא נאמר פסוק זה רק אחר כל הדברות.

ועוד, באומרו נמצאו מהלכין וכו', מי לא ידע כי שנים עשר מיל על דבור מהעשרה, שעולים מאתים וארבעים, ולמה יאמר סך הכל.

ועוד נדקדק אומרו באותו היום, שהוא לשון מיותר.

ועוד, באומרו באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא וכו', מה ענין זה אצל הקודם.

וגם מאין ולאין היו ישראל אחים למלאכי השרת.

ועוד, כי הלא טוב היה יתן ה' להם וימצאו מנוחה, ולא ילכו רצוא ושוב שיצטרכו סיוע ממלאכי השרת.

ועוד, שאין משמעות הכתוב רק שמלאכי צבאות ידודון ידודון שהיו מתנודדים, לא שהיו מסייעין את ישראל.

ועוד, כי מאומרו ידודון בהליכה, ידודון בחזרה. מורה, דעתו להביא ראיה איך היו הולכים וחוזרים. ואם כן גם על שאר הענין צריך להביא ראיה, על השיעור, ועל היות בכל דבור ודבור.

ועוד, באומרו ולא מלאכי השרת בלבד, ומה לנו אם היו הם בלבד.

ועוד, שהראיה אינה מוכרחת, שאין משמע שמאלו וכו', שהקב"ה סייע עימהם.

ועוד, באומרו רבי יהודה בר אלעאי וכו', כאילו בא לתת טעם אל הקודם, וההוא דבר בפני עצמו.

ועוד, שאם היו משולהבים מה יועילם הטל של חיים, שאין מתייחס רק להחיות, כנודע, שבו עתיד הקדוש ברוך הוא להחיות מתים. ואם הוא לכבות השלהבת שהיו משולהבים, הלא ידוע שאין המים תרופה לאשר דבקה בו שלהבת אש.

ועוד, באומרו אימתי וכו', כאילו בסתר דבר עד כה, שלא נודע כי כל דבריו על שעת מתן תורה ידבר. ואם כן, מה זו שאלה.

ועוד, בתשובתו, בשעה שהייתה וכו', ולא אמר בפירוש במתן תורה ולא בדרך עקלתון.

ועוד, באומרו ואומר גשם נדבות וכו', מאי ואומר.

אמנם, הוקשה להם בכתוב, שתראה סתירה בדבריו. כי מאומרו **וינועו,** יורה, שהתנוע[עו] מה. אך אומרו **מרחוק,** יורה על הליכה מופלגת. והיא הפך הוראת לשון התנועעות. על כן היה אפשר לפרש ולומר, כי גם אומרו **מרחוק** אינו רחוק הרבה. רק על דרך פסוק רחוק יהיה ביניכם ובינו כאלפיים אמה. או פחות מהשיעור ההוא. באופן, לא יהיה סותר הבנתם **וינועו.** גם אם אומרו **מרחוק,** יהיה רחוק קצת.

על כן, בפתח דבריו, נשמר מזה, ואמר, חוץ לשנים עשר מיל. שהוא רחוק מאד. ועל דבר הקושי הנזכר, אמר, מגיד וכו' נמצאו וכו' באותה שעה וכו'. באופן, שישב הקושי על נכון כאשר נבאר בס"ד.

ולבוא אל הביאור, נמתיק טוב טעם ודעת אל היותם נרתעים לאחוריהם. והוא, היות השיעור שנים עשר מיל. והוא, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל ב**מדרש חזית** (שהש"ר א יג), כי כשהיה הדבור בא במעמד הקדוש ההוא. היה מדבק עם כל אחד מישראל, ואומר מקבלני את עליך, כך וכך מצות יש בי וכו', והיה אומר הן. מיד היה נושקו על פיו וכו'. הרי מזה נקח כי היה הבל פיו יתברך הרוחני בא ומדבר עם כל אחד ואחד מישראל אשר במחנה. ואין ספק היה רוחני, גדול מהכיל, האדם המלובש בחומר בעולם הזה, השפע הגדול והנורא ההוא. שעל כן יש מרבותינו אומרים שיצאה נשמתם (שבת פח ב), שהוא, כי לא עצרו כח לסבול כל תוקף הרוחניות ההוא. ותדבק נפשם ברוחניות הדבור ותמשך עדיו יתברך, כענין המתים בנשיקה, וישאר אך החומר למטה לארץ. כי הנשיקה היא התקשרות הנפש אתו יתברך, כאשר בהדבק אב עם בנו וישקהו. וזהו אומרו שהיה הדבור נושקו על פיו. שהוא, שהיה הדבור מתקשר עם נפש כל אחד מישראל. וזהו על פיו. כי שם יחס הנפש, כד"א ויהי האדם לנפש חיה, לרוח ממללא. עוד אמרו רבותינו ז"ל שם שהיה הדבור עוקף כל מחנה ישראל. וידוע מרבותינו ז"ל במקומות אין מספר כי היה מחנה ישראל שנים עשר מיל על שנים עשר מיל.

ובזה נבוא אל הענין. כי להיות כבוד אלוהי ישראל מלא את כל שנים עשר מיל שהיו בו ישראל. והדבור מדבר עם כל אחד מהנמצאים בכל השיעור ההוא. לא עצרו כח לעמוד לקבל תוקף השפע הגדול ההוא. על כן, היו נרתעים לאחוריהם, עד יעקרו עצמן מכל גבול השנים עשר מיל לאחוריהם. מקום אשר לא היה שם תגבורת אש גדולת קולו יתברך. ועל כן, להיעקר מכל שיעור השנים עשר מיל, עד יהיו העומדים ראשונה נעתקים מכל המחנה. צריך

ילכו שנים עשר מיל, הוא שיעור כל המחנה. והעומדים באחרונה ימצאו שנים עשר מיל רחוקים מסוף המחנה. וכן על זה הדרך כל אחד מישראל, אילו היו נרתעים לאחוריהם פחות משנים עשר מיל היו העומדים ראשונה במחנה נשארים תוך הגבול. ולא יוכלו עמוד, מן הטעם הנזכר. וזהו מגיד שהיו נרתעים לאחריהם כו'.

ובמתק לשונו באומרו מגיד כו', כיוון לתת טוב טעם, למה דחה הפירוש הקודם. והוא, כי להיות אומרו מרחוק שיעור מיל או כיוצא בזה, אין טעם נמצא על הרחיקם נדוד. ואם הוא על דבר גדול הרוחניות עדיין היו נשארים תוך השנים עשר מיל. וגם הכתוב לא היה מגיד לנו דבר של טעם. אך עתה, בפירוש זה, נמצא מגיד שהיו נרתעים שנים עשר מיל שהיא הגדה של טעם, שהיו יוצאים מכל גבול המחנה אשר יש בו טעם לשבח כמדובר.

ואולי תאמר נא, אם כן איפה, כי לכל דבור היו נרתעים לאחוריהם שנים עשר מיל מהמקום אשר נמצאו שמה אחר שנרתעו מן המקום אשר היו בו. והיו עושים ככה זה עשר פעמים בעשרה מאמרות אשר דיבר פי ה' אליהם. הלא ימצאו רחוק מאד מכל המדבר הגדול ההוא, רחוקים מנגד ההר מאה ועשרים מילין, רחוקים מהר סיני אשר שם האלוהים, והוא מקום מוכן לכך ממקום זולתו.

ועוד, כי הוא דבר אשר לא יכיל שכל. על כן אמר וחוזרים לפניהם שנים עשר מיל. כי אחר הגמר הדבור היוצא מפיו יתברך, והנתקם משם, היה מיקל תוקף הרוחניות ההוא, והיו חוזרים לקבל השני למקומם הראשון אשר שם האלוהים, וכן בכל אחד מהם.

ועדיין היה מקום לומר, כי כל החרדה הזאת, לא הייתה, רק בשתי הדברות הראשונות היוצאים מפיו יתברך. אך אמנם שאר השמונה אשר שמעו מפי משה, לא הוצרכו לכך. על כן אמר, לא כן הוא. רק עשרים וארבעה מיל על כל דבור ודבור לכלול את כולם. וכוונתו להשיב על הקושי שהזכרנו. למה זה נאמר **ויעמדו מרחוק,** אחר כל הדברות. כי הנה אין ספק היה הענין מבלתי יכולת בהם לסבול **ויעמדו מרחוק.** ואם כן מפתח דבריו יתברך היה ראוי יעשו כן. ולמה נכתב אחר הכל. אך אין זה רק להגיד כי גם בדברות אחרונות היה, כדבר שנאמר משה ידבר והאלוהים יעננו בקול, כדי להשמיע בכל שנים עשר מיל. ומהטעם הכתוב אצלנו במקומות רבים, שרצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל ולקדשם בעשר דברות פיו יתברך. על כן עשה שגם האחרונים ישמעום מפיו. וכמו שאמרו ז"ל שהיה קולו של הקדוש ברוך הוא מיטטרון למשה. שאם לא כן, לא היו יכולין לשמוע קולו של משה בשיעור שנים עשר מיל. והוא מאמר הכתוב משה ידבר והאלוהים יעננו בקול, וכמו שנתבאר לפנים בס"ד. ובזה לא יפלא, יהיה להם כן גם באחרונים.

ועתה, חל עליו חובת ביאור הקושי הראשון אשר הוקשה לבעל המאמר, שהביאו לכל זה. על כן מה עשה הרגיש קושי אחר אשר תשובתו תביאנו להשיב על הקודם. והוא אומרו נמצאו מהלכים באותו היום מאתים וארבעים מיל. כלומר, כי הלא זה זרות נמרץ, כי הנה ידענו כי אין מהלך אדם בינוני יותר מארבעים מיל, ואיך הלכו אז מאתים וארבעים מילין. ומה היה היום ההוא מימים שהלכו בו כל הפלגת השיעור ההוא. וזהו אומרו נמצאו מהלכין באותו היום. אכן תשובת הדבר הוא, כי באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת, רדו וסייעו את אחיכם. ובעזרתם הלכו כל השיעור ההוא, שנאמר מלאכי צבאות ידדון ידדון. והוא, שהוקשה לו בכתוב חסרון הוי"ו שאחר הדל"ת הראשונה. וקרי ביה ידדון בשו"א היו"ד ובפתח הדל"ת הראשונה. שהיו מדדין את ישראל, על דרך אשה מדדה את בנה, שאין הילד עושה רק הנחת רגל אחת והגבהת האחרת, ואמו תסבלנו ותוליכהו. כן היה הדבר ההוא. שלא היו עושים ישראל רק התנועעות מה בהנחת ועקירת רגליהם, ומלאכי השרת המה היו המדדין ומוליכין אותם. ובזה לא יקשה לכתם כל אורך הדרך ההיא. וגם הפסוק יבוא על נכון, באומרו **וינועו.** כי לא היו רק מתנועעים לבד. ואף על פי כן נמצאו עומדים מרחוק על ידי מלאכי השרת המוליכים אותם. ולא יכול לומר שמלאכי השרת היו עושים הכל בלי תנועתם רק מדדין. כי כן אומר **וינועו,** ואומרו ידדון. ועל כן אמר רדו וסייעו.

ושמא תאמר הלא דרך המסייע את הזולת הוא, כי לא יעדיף המסייע את הנעזר כי אם מעט, אך העיקר יעשה הנעזר, וזהו משמעות סיוע. ואם כן, בזה לא יצדק, כי הנה מהלך אדם הוא ארבעים מיל שהוא עשר פרסאות. ואיך יעדיף הסיוע ויוסיף מאתים על ארבעים. לזה אמר, סייעו את אחיכם. לרמוז שלא היו אז ישראל כשאר בני אדם, כי הלא נזדכו נגד ההר. כי פסקה זוהמתן, וקרובים היו כמעט אל רוחניות מלאכי השרת. וזה אומרו את אחיכם. ועל כן היו בכחם ללכת שיעור מופלג על הארבעים. באופן שעל ידי סיוע, יוכלו להלך כל המאתים וארבעים מיל ויותר.

ועתה הרגיש, כי בשלמא אם היינו אומרים שבשתי דברות ראשונות היה הדבר ההוא על דבר צאתם מפיו יתברך לבדו, יצדק אומרו ידדון זה פעמים כנגד שתיהן. אך אם היה הדבר הזה זה עשר פעמים, מה ענין אומרו ידדון שתי פעמים. לזה אמר ידדון בהליכה ידדון בחזרה. כי אשר הוכפל הלשון לא היה רק על הליכה וחזרה שבכל דבור, לא על מנין הדברות הוצרכו בהן לזה.

ושמא תאמר הלא טוב היה יאמר בפירוש ידדון בנקודות הראויות למשמעות היותם מדדים את ישראל. ולא כאשר הוא עתה שתורה הקריאה על התנועעם בעצמם ולא את הזולת. גם כי המסורת יורה על מה שנדרש. לזה אמר, ולא מלאכי השרת בלבד כו'. לומר, כי לו הייתה גם המקרא כך, היה נראה כמחליט שהיה הסיוע על ידי מלאכי השרת לבד. על כן לא ננקד

ככה, להורות כי זולתם היה עוזר להם, הוא העוזר האמתי יתברך ויתעלה שמו. שנאמר שמאלו כו'. והענין, כי הנה הוא יתברך היה אז מרעיש הארץ. כמו שאמרו רבותינו ז"ל (זבחים קטז ב) שהלכו האומות אצל בלעם לשאול האם היה הקדוש ברוך הוא מביא מבול לעולם. וכן אמרו רבותינו ז"ל שרצה הקדוש ברוך הוא להרעיש לפני ישראל בקולות וברקים למען יחתו מגבורתו יתברך ויראו מלמאן. ואם כן, איך יהיה הוא המרעישם והוא מסייעם. על זה בא ולמד הכתוב, כי שני ההפכים היה הוא יתברך עושה אז, כדרכו. כי גם ששמאלו תחת לראשי על ידי ההרעשות ההם, ימינו תקרבני ותחבקני, לתת בי כח לסבול ולסייעני, בהיותי נרתע מתוקף רוחניות המראה והרעשותיו יתברך.

ורבי יהודה בר אלעאי הרגיש, שאם כן, מה צורך היה למלאכי השרת, ולא יעשה הוא יתברך את הכל. על כן אמר לפי כו'. לומר, כי מה שהוצרך הוא יתברך לחבקם ולעזרם מלבד סיוע מלאכי השרת. היה על דבר אחר מלבד מה ששמשו מלאכי השרת. והוא, לפי שהיו משולהבים כו'. ולא יעשו הכל מלאכי השרת, כי אינם עושים שתי שליחויות. וגם אין ענין טל חיות מסור להם, רק לענני כבוד. והענין, כי אש של מעלה הלהיבם ותדבק בנפשותם, והיו קרובים למות. כי תמשך הנפש אחריו ותעלה למעלה. כי לא יוכל חומרם לסבול כח הרוחניות ההוא. על כן המטיר ה' טל חיים רוחני, הנותן כח בחומר לסבול כח הרוחניות, כאשר לעתיד. כמו שאמרו ז"ל (עיין **פרקי דר' אליעזר** ס"פ לד). שבו יגבל הוא יתברך חומר האדם. ואז, ידוע כי כמעט יהיה גם החומר רוחני, למען יוכל לקבל האושר המקווה במהרה בימינו, ויהיה משולל מיצר הרע. על כן, גם אז הזילו ענני כבוד עליהם, הטל ההוא, לזכך חומרם, לקבל האור והרוחניות ההוא ולא ימותו. שנאמר ה' בצאתך משעיר כו', האמור בשירת דבורה. ואין ספק ידבר על מתן תורה, כי אז יצא ה' משעיר, כד"א וזרח משעיר למו כו'. ונאמר גם עבים נטפו מים, כי היה מספיק אומרו שמים נטפו, אם הוא שמחמת ההרעשה היו נוטפים. ומה גם שהנוטף מהשמים, גם על ידי עבים יהיה.
ועוד, כי אם שמים נטפו, כל שכן העבים, כי מים המה למטה מהשמים. אך אין זה כי אם עבים הרוחניים, הם ענני כבוד אשר על השמים כבודם, שהזילו על ישראל.

ועדיין אפשר לבעל דין לחלוק ולומר, כי גם שעל ענני כבוד ידבר, לא הייתה נטיפתם כי אם מחמת התרעשם גם המה מלפני ה' כי בא. לזה אמר, ואומר גשם נדבות כו', שמדבר במתן תורה. כאומרו זה סיני כו', ואמר גשם נדבות תניף, שמורה באצבע שבתורת נדבה וחפץ הניף הוא יתברך ברחמיו הגשם ההוא, ולא היה נמשך מפאת הרעשה. וגם כיוון, כי הוא בא לומר, כי מה שהוזל עליהם, ייחסו הכתוב אליו יתברך המניף אותו, ולא אל העבים, כאשר (י)יחס סיוע המלאכי השרת אליהם, גם ה' ציוה עליהם. וזה למען יצדק בדברו, שה' סייעם, על ידי שציוה לענני הכבוד להזיל עליהם. כי אליו יתברך יתייחס, כי הוא היה המניף ומשפיע מאתו

בעצם. ובפסוק זה יגלה, על כוונת הקודם, שעדיין אנו צריכין אליו, כי שם נזכרו הענינים בפירוש.

ושמא תאמר כי לא יתכן פירוש זה בפסוק מלאכי צבאות כו', כי הנה סוף הפסוק בלתי מתיישב ומתייחס אל תחילתו, כאשר יתיישב על ידי דרשות אחרות הנמצאות בו לרבותינו ז"ל במדרש. על כן אמר, אימתי נעשה כל הכבוד כו'. לומר, כי בא הפסוק בעצמו אחר אומרו שמלאכי צבאות ידודון את ישראל. ואמר, אימתי נעשה כל הכבוד הזה, בשעה שנות בית תחלק שלל. והוא, כי שכינה היא נוות בית ה', תחלק שלל. והוא ענין מאמרם ז"ל ב**שמות רבה** (פרשה כח ד) כי במתן תורה (ש)נאמרו כל פרטי התורה העתידים להתחדש בעולם אפילו כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש. והוא כי כל הנשמות העתידות לבוא בכל דור ודור שם היו, וכל אחת קבלה חלק הראוי לה לפי בחינתה בתורה להתחדש בעולם, כל אחת בדור שתבוא בו.

ומי חילק לכל נפש חלק המתייחס לה. הלא היא, שכינה שיודעת חלק בחינת כל רוח ונפש. ועל זה יאמר, **ונות בית תחלק שלל** התורה. באופן, שמספר הכתוב מה שעשו מלאכי השרת, ומה שעשה הוא יתברך, ומה שעשתה שכינה. כי היא חילקתה להן. ומזה שהיה ודאי במתן תורה בסיני נלמד. כי גם על זה הזמן דבר גם ראש הכתוב.

והנה, על פי הדרכים האלה שכתבנו למעלה, נבוא אל כוונת הכתוב בהודעה זו ש**כל העם רואים כו'.** ורצונו יתברך, ללמד דעת, זולת מציאות הצווים. והוא, בהזכיר שאלה אשר התעוררו בה אנשים חכמים אשר קדמונו. הלא היא, כי למה יעשה כה הוא יתברך למסור בידינו אמונת האמת ושורשיה דרך אמונה. ולא השליטנו לדעת מאתו יתברך אותות ומופתים להכריחם בחכמה ודעת לנו ולצרינו. ועל זאת היה ראוי לעשות עיקר במעמד הר סיני. אמנם אומר, כי גדולה מזו עשה הוא יתברך. הלא היא, כי הנה ידענו, כי על טענות חכמה ודעת להכריח כל דרוש, העולה על כולן הלא הוא החוש. כי כל הראיות כאין נגדו. כי לא ימצא המנגד מענה לשון נגד החוש. כאשר בכל מופתי החכמה, כי יתעקש המתעקש. על כן בחר לו יה, להראות לעיני כל ישראל עיקרי הדת, באופן שעין בעין יראו, כי יחד כולן צדק ואמת. כאשר כתוב אצלנו בפרשת ואתחנן, כי ביאר משה רבנו ע"ה לישראל באר היטב, איך כל עיקרי הדת עיניהם ראו יחד כולם במתן תורה. וגם פה עניינם בכתובים, אלא ששם הוסיף משה באר אותם היטב.

וגם נרמזו על המן. כי אחשבה, כי בשני מקומות רצה הקדוש ברוך הוא להורות להם זה:
א. בתת להם לחם מן השמים לחיי העולם הזה, כאשר נבאר שם בס"ד.

ב. בתת להם תורה מן השמים לחיי העולם הבא. והוא, כי הנה העיקרים אשר מנה ה**רמב"ם** ז"ל שהם שלש עשרה, הן הם אשר שם משה מפי הגבורה.

והנם בפסוק ראשון שבדברות, עם קצת שבדבור שני. ואשר לא הובן מאליו, ביארו יתברך בפרש שדי הענין אשר היה בדברות ראשונות, באומרו, **וכל העם רואים את הקולות כו' ויאמרו כו'.** והוא, בהזכיר את שלש עשרה העיקרים, והם:

א. מציאותו יתברך.

ב. ייחודו, בין דין בין רחמים אחד הוא.

ג. היותו יתברך משולל גשמות ותמונה.

ד. חידוש העולם, כי הוא יתברך לבדו קדמון ולא העולם.

ה. השגחה.

ו. שכר ועונש.

ז. כי אליו יתברך ראוי לעבוד ולא לזולתו כמלאך שר וכוכב.

ח. נבואה.

ט. תורה מן השמים.

י. ימות המשיח.

יא. תחיית המתים.

יב. יתרון נבואת משה רבנו ע"ה על יתר נביאים.

יג. העתק התורה, שעליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע.

וזה, בשום לב אל אומרם ז"ל (מכות כד א). כי אנכי ולא יהיה לך, מפי הגבורה שמענום. כי הלא אומרם אל משה דבר אתה עמנו, אחר כל הדברות כתיב. ומי הגיד להם שהיה אחר השנים בלבד.

והנה למעלה כתבנו, כי למעלה נאמר ויהי קול השופר הולך וחזק כו', שהוא כמו שאמרו ז"ל (**מכילתא** יתרו בחדש השלישי ד) על קולו של הקדוש ברוך הוא. יורה, כי היו שומעים קול ה'. ומיד נאמר משה ידבר והאלוהים כו'. יורה, שמפי משה היו שומעים. ואחר כך חוזר ואומר, וירד משה כו' ויאמר אליהם כו' אנכי כו'. מורה, שדבר הוא יתברך אל ישראל. אך אין זה כי אם שתחילה שמעו מפיו יתברך, אך היה הולך וחזק ולא יכלו לסבול. על כן משה ידבר כו'. ופירש, כי תחילה ויאמר אליהם כו', שהוא אל כל ישראל, אנכי וכו'.

ועדיין לא נדע עד היכן דבר אלוהים ומהיכן דבר משה. אך המה ראו מקרא שכתוב תורה ציוה לנו משה. ואמרו רבותינו ז"ל (מכות כד א) תורה שהוא תרי"א שמענו מפי משה. אך השתי מצות שעד תרי"ג, מפי הקדוש ברוך הוא. ואין זה רק כי מהשלישי והלאה משה ידבר והאלוהים וכו'.

ועל כן כהתימו את כולם, באה תורתנו הקדושה ללמדנו, איך היה שאחר שדבר אליהם נשתנה הענין, שמשה ידבר והאלוהים יעננו. ואמר, דע איפה, כי הנה, מתחילה, **וכל העם רואים את הקולות כו',** כמפורש למעלה, בהדרגה. תחילה, את המסך ראשון. ואחר כך, **ואת הלפידים כו'.** עד גדר שהוצרך היות ההר עשן, שהוא על אשר שם האלוהים, פן יזונו עיניהם מהשכינה. ואז **וירא** העם בשכינה. ואירע להם מה שכתבנו למעלה, כי פרחה נשמתם. כי דבקו בשכינה ונשארו פגרים מתים. והיה זה בשתי הדברות, כד"א (שיר השירים ה ו) נפשי יצאה בדברו.

ואחר כך ריחם ה' עליהם והחיה אותם, באופן ש**וינועו.** מה שעד כה היו פגרים מתים בלתי מתנועעים. ומאז, **ויעמדו מרחוק.**

ואז אמרו **דבר אתה עמנו כו',** שלא יכלו לסבול ואמרו **דבר אתה.** הוא מה שמדבר מהשלישי והלאה, כי משה המדבר, עם היות שכל דבריו מפיו יתברך היו באים אל פי משה. כאשר כתבנו, על פה אל פה אדבר כו', כי לא נאמר פה אל אוזן. והוא ענין אומרו תחילה הענין בקיצור נמרץ, ויהי קול השופר הולך וחזק מאד, כלומר, שעל כן משה ידבר כו', כי לא יכלו לסבול. ועתה פירש הענין והרחיב הביאור כמדובר.

והנה עדיין צריך טוב טעם ודעת. כי למה בשתי הדברות הקפיד הוא יתברך ישמעו מפיו ממש, ולא בשלש או ארבע דברות. אך הנה יהיה, כי בם רצה הקדוש ברוך הוא, להשרישם בעקרי הדת פנים בפנים. והענין, כי כל השלש עשרה עיקרים, הראה כולם או רובם בשתי הדברות האלה. על כן רצה יתברך להשרישם בם פה אל פה. ואשר לא נתבאר מהם בעצם, חזר והאיר עינינו בהם באומרו **וכל העם רואים את הקולות כו',** כי בה יבאר שארית העיקרים עד תומם.

והוא, כי הנה באומרו **אנכי ה' אלוהיך,** אמרו רבותינו ז"ל שנתראה כשליח ציבור מעוטף. ואמר, אני שראיתוני עושה דין ופועל גבורות על הים, הוא אשר תראוני עתה כשליח ציבור. וזהו **אנכי כו' אשר הוצאתיך כו',** כי אני פועל דין ופועל רחמים. הנה בזה ראיית עין בעין **מציאותו** יתברך **ויחודו.** כי ראוהו אומר אנכי ה' פועל דין במצרים ורחמים עתה, ואין עונה וחולק. ומה גם למה שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כט ט) שהשתיק עליונים ותחתונים. ולא הייתה בת קול לקולו, בל יאמרו שתי רשויות חלילה. וכן במה שראוהו צח ואדום על הים, פועל יחד דין ורחמים. צח לישראל ואדום למצרים. ופה בחינת הצח. ואמר להם אני אני הוא, כי גם אז בפעולת דין ואדום ראיתני צח. ואז זכרו כי שם היה צח, והכירו **ייחודו.**

והראם כבודו ולא הראם כל תמונה. כמו שאמר הכתוב (דברים ד) כי לא ראיתם כל תמונה. וזה כיוון באומרו **אנכי,** לומר, אשר תראוני משולל גשמות הוא אלוהיך. הרי עין בעין **ראו שלשה עיקרים:**

מציאותו,

וייחודו,

ומשולל גשמות.

ואמר עוד **אשר הוצאתיך מארץ מצרים,** שהיה על ידי הכות למצרים. הרי **שכר ועונש** שכר לישראל בזכות אבותם, ודם פסח ומילה. ועונש למצרים. שכל זה ראו בעיניהם. הרי שתים אחרות. כי בכלל הדבר היא הידיעה והשגחה. **הרי חמישה** שראו בעיניהם.

וגם מכלל ההוצאה שהייתה על ידי עשר מכות, שראו בעיניהם שינוי הטבעיים חידוש העולם. כי לא ישנהו, כי אם אשר בראו. ומה גם במה שכתבנו בשערים, כי עשר מכות היו דוגמת עשרה מאמרות שבהם נתחדש העולם. **הרי ששה.**

ומאשר היה בארץ מצרים כאשר ביארנו שהוא מארץ השר ששמו מצרים. שראיתם אותו מת על שפת הים והושעתי אתכם מידו, כאומרו ויושע ה' את ישראל מיד מצרים. וגם מבית עבדים. ששידדתי המזל המחייב שעבד לא יצא משם לחירות, דהיינו מבית עבדים, כנזכר למעלה, שהוא ממקום שהוא בית קבוע לעבדים. ועל כן יחויב, שאליו יתברך לבדו ראוי לעבוד ולא לשר או מזל וכוכב ודומה להם. כי הלא הוא יתברך משדדם. **הרי שבע.**

ועל זאת הוציא נפקותא, ואמר, אם כן ששידדתי שר ומזל לעיניכם, מעתה **לא יהיה לך אלוהים אחרים,** כי אין לעבוד לזולתי. ומאשר ראיתם שאין בי שום תמונה, לכן לא תעשה כל תמונה. ומאשר הענשתי את מצרים וגאלתי אתכם לתת שכר לאבותיכם, תדעו ההשגחה ושכר ועונש ותאמינו כי אני **פוקד עון כו'. ועושה חסד לאלפים,** כי אני המטיב ונותן שכר. וסיים הדברות על פי סדר עשרה מאמרות, כמו שכתבנו למעלה בס"ד.

וכהתימו, חזר אל ביאור תשלום השלש עשרה עיקרים, באומרו, **וכל העם רואים כו'.** והוא, כי הן הראנו יתברך מהשלש עשרה עיקרים שבעה כאשר ביארנו בשתי דברות ראשונות. והיכן הם הששה הנותרים, **תורה מן השמים, ונבואה, ימות המשיח, תחיית המתים, ויתרון נבואת משה רבנו ע"ה, וההעתק.** לזה אמר, **וכל העם רואים וכו'.** לומר, הנה בשתי דברות ראשונות גם אלה היו בהם. כי הנה, **וכל העם רואים את הקולות.** כמו שכתבנו כי הדברות עצמן היו נעשים מלאכים ומדברים בהם מקבלני את עליך.

או על הדרך הראשון שהיו רואים בהדרגה מהמסך האחד לפנים, כמפורש למעלה. הנה, כי הדבור שהיו שומעין אנכי כו', היו רואין רוחניות הבל הקול המתפשט עד כבוד אלוהי ישראל. הנה בפירוש ראו תורה מן השמים, ואין תואנה לומר כי התורה פשטיותה דבר גשמי ואין לה מבוא אצלו יתברך. כי הלא מה שהיו שומעים היו דברים פשטיים **אנכי וכו' לא יהיה לך וכו',** ועם כל זה, הבל הדבור היה רוחני עד בלתי בעל תכלית. הנה שבאיכות הפשט קדושה רבה מאד. וזה אפשר דרך שלישי במאמרם ז"ל, באומרם, רואים את הנשמע. כי הנשמע, שהוא ענין פשטיי, היו רואים איכות, שהוא רוחניות הדיבור. ואם כן, הרי כי גם פשטה מן השמים. וגם בזה היא נבואה. כי המה מתנבאים בראיה ושמיעה זו מאתו יתברך.

ובאומרו ואת הלפידים ואת קול השופר וירא העם. כי אומרו **וירא** הוא מיותר, כי כבר נאמר **וכל העם רואים.** אך היא תוספת ראיה. והוא, כי אחר כל ההדרגות, שראו תחילה קולות ואחר כך לפידים. על ידי היכנסם דרך המסכים, אחר עבור כולם, אז **וירא העם,** שהוא כי ראו בשכינה. וזה ענין ימות משיחנו. כי אז יתקע בשופר גדול עם גלוי שכינה, כד"א ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו.

ובאומרו **וינועו,** שכתבנו שאחר ראייה זו פרחה נשמתם ונשארו בלתי מתנועעים כי מתו, ואחר כך ריחם ה' עליהם **וינועו,** כי שב רוחם אליהם. הרי **תחיית המתים.**

ובאומרו **דבר אתה עמנו וכו',** הרי ראו והכירו כי **נבואת משה רבנו** ע"ה גדולה מנבואתם. כי הוא סובל דבורו יתברך - אך לא הם - פנים בפנים.

ועל **ההעתק,** שהודו שכל מה שהעתיק משה, מפי הגבורה אמרו. לזה אמר **ונשמעה.** כי ישמעו לכל אשר ידבר בשמו יתברך. ולא ישובו לומר רצוננו לראות את מלכנו ולשמוע מפיו יתברך.
ואמרו **פן נמות,** לומר, הנה מה שמתנו, בודאי הוא כי היינו קרובים בעצם. אך הנה עמדנו מרחוק, ואפשר הוא שריחוק המקום יועילנו לסבול לשלא נמות. אך עם כל זה אנו יראים פן נמות בדברו אתנו בלי אמצעותך.

או ענין ההעתק, שכל מה שהעתיק הוא מפי הגבורה נאמר, כאומרו **ונשמעה.** כי בשמיעה הכירו כי כל מה שאומר משה הוא אמת. עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. כי ראו עין בעין קולו יתברך משותפת עם קולו של משה. שעל כן היה קולו נשמע שנים עשר מיל על שנים עשר מיל. ואין זה רק להורות, כי משה אמת ותורתו אמת. כי המה ראו כי הוא היה עם פיהו. כי משה ידבר והאלוהים יעננו בקול. ומזה ילמדו אל כל השאר. והכירו זה כל ישראל. כאשר נבאר בס"ד על אומרו **דבר אתה עמנו ונשמעה,** בדרך האחרון שנפרש בס"ד.

חזור לעמוד השער

טז וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה דַּבֶּר-אַתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה וְאַל-יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים פֶּן-נָמוּת :

יז וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם אַל-תִּירָאוּ כִּי לְבַעֲבוּר נַסּוֹת אֶתְכֶם בָּא הָאֱלֹהִים וּבַעֲבוּר תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל-פְּנֵיכֶם לְבִלְתִּי תֶחֱטָאוּ :

יח וַיַּעֲמֹד הָעָם מֵרָחוֹק וּמֹשֶׁה נִגַּשׁ אֶל-הָעֲרָפֶל אֲשֶׁר-שָׁם הָאֱלֹהִים :

יט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן-הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם :

כ לֹא תַעֲשׂוּן אִתִּי אֱלֹהֵי כֶסֶף וֵאלֹהֵי זָהָב לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם :

כא מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה-לִּי וְזָבַחְתָּ עָלָיו אֶת-עֹלֹתֶיךָ וְאֶת-שְׁלָמֶיךָ אֶת-צֹאנְךָ וְאֶת-בְּקָרֶךָ בְּכָל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת-שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ :

כב וְאִם-מִזְבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה-לִּי לֹא-תִבְנֶה אֶתְהֶן גָּזִית כִּי חַרְבְּךָ הֵנַפְתָּ עָלֶיהָ וַתְּחַלְּלֶהָ :

כג וְלֹא-תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת עַל-מִזְבְּחִי אֲשֶׁר לֹא-תִגָּלֶה עֶרְוָתְךָ עָלָיו :

ראוי לשית לב אל ייתור אומרו **ונשמעה.**

וגם אחר אומרו החיוב אומר השלילה **ואל ידבר וכו',** וטוב היה להפך לשלול תחילה ההווה ואחר כך לשאול החדש.

ועוד, כי אחר שמודה להם שהוא ידבר עימהם, מה צורך לומר להם **אל תיראו,** הרי על ידי שידבר הוא לא היו יראים.

ועוד, מה הוא הניסיון שאומר **לבעבור נסות וכו'.** ואם הוא שלא יחטאו, זהו שחוזר ואומר להם **ובעבור תהיה יראתו וכו'.**

ועוד, למה יודיענו שעמד **העם מרחוק ומשה נגש וכו'.**

ועוד, אומרו כה תאמר, ולא אמר דבר אל בני ישראל וכו'.

ועוד, מה ענין הקדמה זו **אתם ראיתם.**

ועוד אומרו מזבח אדמה וכו', איך מתקשר אל הקודם.

וגם אומרו עולותיך ושלמיך, ולא אמר עולות ושלמים.

ועוד, אומרו אזכיר את שמי, ולא אמר תזכיר.

וכן ענין אזהרת **אבני גזית,** ועלות **במעלות,** איך יתקשר פה.

טז וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה דַּבֶּר-אַתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה וְאַל-יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים פֶּן-נָמוּת :

אמנם הנה כתבנו מאמרם ז"ל (**מכילתא** יתרו בחדש ט) שהיו רואים בכל עשר הדברות את הדבור עצמו נעשה מלאך (חגיגה יד א) ומדבר עם כל אחד ואחד מישראל, ואומר לו מקבלני את עליך וכו' (שהש"ר א יג). כמבואר אצלנו ב**ספר שושנת העמקים,** שדעתם שגם כל הדברות שדבר משה נעשו מלאכים ודברו אתם. ויתכן, שגם לזאת פקחו עיניהם לומר **דבר אתה עמנו,** אך בזאת, כי גם **ונשמעה,** שמיעה נוספת על דבורך. והוא, שידבר גם הדיבור

עמנו, כאשר בשתים הראשונות. שהוא, כי ישתף הוא יתברך קולו עם קולך, עד גדר יברא מלאך וידבר גם הוא עמנו. כי אמרו למשה, **דבר אתה עמנו.** ואין אנו חפצים בך בלבד, כי אם שגם **ונשמעה.** כי גם אחר דבורך יהיה כח בדבור שגם נשמע אותו מדבר עמנו. שיגדל איכות הדבור להיות כח קדוש לדבר עמנו, כאשר היה בדברו יתברך לבדו. שלא נבקש רק דרך שנוכל לסבול. אך לא קול איש בלבד, כי אם בשיתוף בלי ראיית הקול. וזה אומרו **ונשמעה.**

ושמא תאמר, כי אם כן איפה ידבר אלוהים עמנו. ויהיה באופן שישולל ממנו השגת הראיה. גם זה לא נוכל. וזהו **ואל ידבר עמנו אלוהים** בלי הצטרפות, פן נמות. **או, דבר אתה עמנו.**

ושמא תאמר, כי לא תעצר כח להשמיע במחנה שנים עשר מיל על שנים עשר מיל, כי קול בן אדם הוא. הנה ידענו, כי כח ואל לך. כי הוא יתברך יצרף קולו עם קולך. וזה אומרו **ונשמעה,** כל ישראל. כי לא יבצר שנשמעה.

ושמא תאמר, אם כן מה נרוויח בזה, הרי בין כך ובין כך שומעים אתם קול ה'. הנה, אין דומה קול המצורף עם קול בשר ודם, עם קול ה' בלי אמצעי. לזה אמרו, ואל ידבר עמנו אלוהים לבדו פן נמות.

או מעין זה, דבר אתה עמנו. ופן תאמרו, כי מלבי אני אומר ולא מאתו יתברך כאשר בשומעכם ממנו. לזה אמרו **ונשמעה.** כי כאשר נשמעה כל מחנה ישראל, יהיה לנו ראיה כי מאתו יתברך הנותן לך כח וקולו אתך. ומה שאנו שוללים הוא שואל ידבר עמנו וכו', בלי אמצעותך.

יז וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם אַל-תִּירָאוּ כִּי לְבַעֲבוּר נַסּוֹת אֶתְכֶם בָּא הָאֱלֹהִים וּבַעֲבוּר תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל-פְּנֵיכֶם לְבִלְתִּי תֶחֱטָאוּ :

ויאמר משה אל העם אל תיראו. כלומר, גם כי יהיה יותר משמיעה אל תיראו. שהוא, כי גם הדברות ששמעו מפיו היו רואים את כל דבור ודבור מדבר עימהם. כמבואר במאמר רבותינו ז"ל (שבת פח ב) שהזכרנו למעלה, ויעמדו מרחוק חוץ לשנים עשר מיל וכו', באר היטב.

והענין, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** מא ג) ששני דברים שאלו ישראל:

אחת, רצוננו לראות את מלכנו.

שנית לשמוע מפיו יתברך.

וכן עשה הקדוש ברוך הוא. והקשו במדרש וכי נותנים לתינוק כל מה ששואל. אלא ראה הקדוש ברוך הוא שהיו עתידים לעשות את העגל. אמר, אל יהיה להם פתחון פה לומר, אילו הראנו לא היינו עושים (עיין **שמות רבה** כט ג). על כן נתן להם שאלתם. וזה יאמר, **לבעבור**

נסות אתכם בא האלוהים. כלומר, פן תמירו את כבודו חלילה. על כן בא עדיכם ונתראה לכם. שאם לא כן לא היה בא האלוהים אליכם וקרע רקיעים להתראות לעשות שאלתכם.

ומה שדבר עמכם פנים בפנים, שהיה הדבור מדבר עם כל אחד ואחד מכם. הוא, **ובעבור תהיה יראתו על פניכם,** מאשר היה מדבר נגד פניכם הדבור למטה. לבלתי תחטאו. כי מה שהדבור מדבר נגד פניכם ונושק על פיכם, נשאר בפניכם רושם קדושה כנודע. כי כל רוחני ומה גם הבל פי ה' משאיר רושם בהסתלקו ממקום ששורה בו. ובזה ישאר בושת על פניכם, לבלתי יחטאו. ומה גם לרבותינו ז"ל שאמרו לבלתי תחטאו, בשום דבר מעשרת הדברים ופרטיהם, שהיה כל דבור שם בפניהם. ותזכרו ותבושו בבוא לפניכם שום חטא מכל הדברים שהוזכר לכם. כי (מורה) [מורא] כל דבור שראיתם ישאר לכם ולא תעצרו כח לעבור מצוותו. אשר נגד פניכם ראיתם בעיניכם, כי אינו כמלך בשר ודם שלא יהיה ממש בדבורו ליירא ממנו. כי בדבורו יתברך הרוחני וקיים, תיראו ממנו. כי הוא בעצמו יפרע מכם אם תחטאו בו.

יח וַיַּעֲמֹד הָעָם מֵרָחֹק וּמֹשֶׁה נִגַּשׁ אֶל-הָעֲרָפֶל אֲשֶׁר-שָׁם הָאֱלֹהִים :

ובראותו יתברך כי רמז להם ענין העגל, ולא פירש, רק סתם ואמר **לבעבור נסות אתכם וכו' ובעבור תהיה יראתו כו',** והטמין ברמז לבלתי גלות להם כי התעתדו לעשות עבודה זרה בפירוש. על כן קירב יתברך למשה שיגש אל הערפל לדבר בו. וזהו **ויעמוד העם מרחוק ומשה נגש אל הערפל.**

יט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן-הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם :

ואז אמר לו הוא יתברך, לא תדבר ברמז. רק **כה תאמר** בפירוש **אתם ראיתם וכו'.** לומר, מה שעשיתי שאלתכם לראות מלככם ולדבר בכם. היה, פן תעשו אלוהי זהב או כסף, באמור אילו הראנו לא עשינו אמצעי. לכן, עתה שאתם ראיתם שעשיתי שאלתכם. כי לא הוצרכתי אמצעי ביני וביניכם **כי מן השמים דברתי עמכם** אפילו בדברות אחרונות. ולכן -

כ לֹא תַעֲשׂוּן אִתִּי אֱלֹהֵי כֶסֶף וֵאלֹהֵי זָהָב לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם :

לא תעשון אתי אלוהי כסף. כלומר, גם בהיותכם אתי שלא תמירוני, לא תעשו אמצעי. כלומר, כי על כן נראיתי לכם מדאגה מזה. **ואלוהי זהב לא תעשו לכם.**

או יאמר, כי הנה, בתחתית ההר היה מקום אשר שם האלוהים ושם דבר אתם. ובראות כי לא יכלו לסבול רחקו משם ואמרו **אל משה דבר אתה וכו'.** אז **ויאמר משה אל העם אל תיראו** ושובו אל תחתית ההר לקראת האלוהים, וידבר בכם כאשר בשתי הדברות ששמעתם עד כה. כי הנה לא להמיתכם בא האלוהים להתראות לכם, רק **לבעבור נסות אתכם,** כדלעיל. ודבורו עימכם היה לבעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו לבקש אמצעי. כי

הנה בלי אמצעי דבר עימכם, ולכן אחר שכוונתו יתברך לטובתכם. הוא יתן לכם כח לסבול פן תמותון, ושובו קרבו לפני ה'.

ולא שמעו אל משה, **ויעמוד העם מרחוק,** ולא שבו אל תחתית ההר כבראשונה מפחדם. ובראות משה כך, **נגש אל הערפל** לבדו, ועשה כדבריהם.

אז אמר לו הוא יתברך, **כה תאמר אל בני ישראל,** בפירוש. **אתם ראיתם** כי לא מצדי נשאר מלדבר עמכם, **כי מן השמים דברתי עמכם.** הוא השני דברים ששאלו, לראות את מלכם, ולדבר בו. כי זה לא עשיתי רק לבל יהיה להם פתחון פה לעשות אלוהי כסף. באומרם אילו הראנו לא עשינו. ועתה, לכן, אחר שראיתם אתם את הכבוד וגם שדברתי עמכם. לכן **לא תעשו כו'.**

כא מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה-לִּי וְזָבַחְתָּ עָלָיו אֶת-עֹלֹתֶיךָ וְאֶת-שְׁלָמֶיךָ אֶת-צֹאנְךָ וְאֶת-בְּקָרֶךָ בְּכָל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת-שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ :

ושמא תאמר, הלא מטכסיסי מלוכה אפילו למלך הארץ הוא להיות מליצים וסרסורים בין המלך ובין העם ולמה תמאס באמצעי. לזה אמר, הנה לא הלכתי בגדולות, כי הנה **מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך.** ומה הנה עולותיך לפני כי לי כל הארץ כל חיתו יער בהמות בהררי אלף. ועם כל זה, איני מקפיד לא על היות המזבח של אדמה, וגם היות עולותיך ושלמים שלך. כי מה אתה והבלי נכסיך ליקח ממך ואני אדון הכל.

ולא תאמר, כי להיות שם כל ישראל תחשיבם. או להיות מקום שער השמים שבו קדושה. אך לא במקום אחר. לזה אמר, **בכל המקום אשר אזכיר את שמי.** והוא, כי בפרשת ראה נאמר שתי פעמים, כי אם אל המקום אשר יבחר ה'. ואמרו רבותינו ז"ל (זבחים קיט) שאמר אחת על שילה, ואחד על בית עולמים. הרי כי גם במקום זולת שער השמים ארצה. וזהו **בכל המקום אשר אזכיר את שמי.** שהוא, שאזכיר שמי לומר עליו המקום אשר יבחר ה' בין בבית עולמים בין בשילה.

וגם לא על קרבן רבים, כי אם גם יחיד **תקריב** קרבן, **אבוא אליך וברכתיך.**

או יאמר, מזבח אדמה כו'. לומר, פן תאמר נא ישראל, היתכן כי ברוב גדולתך תחשיבני לדבר בי ואנכי עפר ואפר. או לברכני בלי אמצעי אחד ממלאכיך העליונים וכיוצא, כי נעשה דוגמתם למטה מכסף או זהב. כי גם אשר דברת עד כה עמנו, ולא יעצרך הגשם אשר לגויותנו ואדמתנו, אולי זכות הרבים ששים ריבוא ישראל יחד עשה. ולכן טוב האמצעי בשביל יחיד. לזה אמר, **מזבח אדמה תעשה לי.** ולא יעלה על דעתך כי עפר האדמה כדאי לאלוהותי לבוא שמה. כי אם ש**וזבחת עליו את עולותיך** שלך. כי ראויות עולות ושלמים למה שהם

שלך, ליזבח שם. כי משם נבראת. אך אני לא תהיה ביאתי אל האדמה. כי אם **בכל המקום אשר אזכיר את שמי** לומר **אשר יבחר ה',** לא בלבד בית עולמים כי שם שער השמים ויש שם שכינה, כי אם גם שילה. ואיך **אבוא שמה** על הארץ ההיא השפלה. אך הוא כי אינני בא רק אליך, כי היכל ה' המה, ובאדם אני עושה מושב ומרכבה. וזהו אומרו **אבוא אליך.** גם כי קרבן יחיד יהיה. **וברכתיך** על ידי עצמי. באופן, שכל כך אחשיבך שלא תצטרך אמצעי ביני ובינך.

כב וְאִם-מִזְבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה-לִּי לֹא-תִבְנֶה אֶתְהֶן גָּזִית כִּי חַרְבְּךָ הֵנַפְתָּ עָלֶיהָ וַתְּחַלְּלֶהָ :

(כב) ואחר שהזהרתיך על עבודה זרה, גם אזהירך על שפיכות דמים, ועל גלוי עריות. על שפיכות דמים, כי, אם מזבח אבנים תעשה לי, לא תבנה כו' כי חרבך כו'. למען תשא קל וחומר, ומה אם על האבנים של המזבח חש הקדוש ברוך הוא מלהניף עליהן ברזל. מה יעשה בחרב איש באחיו.

כג וְלֹא-תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת עַל-מִזְבְּחִי אֲשֶׁר לֹא-תִגָּלֶה עֶרְוָתְךָ עָלָיו :

וכן בכבש המזבח חס רחמנא בל תגלה ערותו עליו, קל וחומר למגלה ערותו באשת עמיתו.

או יאמר, גם שאני עושה עיקר ממך. עם כל זה, למה שמנחה שלוחה אלי על ידי המזבח. לא תשרה עליו כח חיצוני, על ידי חרבך שתניף עליו ברזל. כי תחללנה. וגם נהוג בה כבוד בל תעלה במעלות, **פן תגלה ערותך עליו.**

+++

פרשת משפטים

פרק כא

א וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם :

הנה **ואלה** מוסיף על הראשונים הם עשרת הדברות. ואפשר יאמר, הנה משפטי ה' רבים, אך הנה **ואלה המשפטים** שהם **כי תקנה עבד עברי** (פסוק ב), **כי ימכור איש את בתו לאמה** (פסוק ז) **אלה הם אשר תשים לפניהם,** של כל המשפטים מעין עשרת הדברות. שהראשון הוא ענין זה **אשר הוצאתיך מבית עבדים** (לעיל כ ב), למען יקחו בחבה, שהם מעין אשר שמעו מפי הגבורה, וגם כי יזכרו בזה יציאת מצרים אשר היו שם עבדים ויותן חן עבדיהם בעיני אדוניהם.

[דת נימוסית מול דת אלהית]

או יאמר ואלה המשפטים כו', לבל יצא עתק מפי איש לומר הלא מה בצע במשפטים אשר בין איש ובין רעהו אם לא לשים שלום בין איש ובין אחיו ובין גרו, כי על ידי ההיישרה ההיא ישקוט מדון. והיה זה שלום ומדבי דינא שקל גלימא זמר ואזיל באורחא (סנהדרין ז א). ואם כן איפה, אם המצא תמצא דת נמוסית והיישרת משפטים כדיני ממונות מסודרים על פי שכל אדם חכם לב, אשר גם בהם יתווך שלום בין איש לרעהו ואיש על מקומו יבוא בשלום, גם שלא מתורת ה' המה, למה ימנענו הוא יתברך מהם, אחרי כי הנפקותא אחת היא והיה זה שלום גם הוא.

והנה האומר כדבר הזה אין לו שחר, ונסכים ונאמר אליו אל תעמוד בדבר רע. כי הלא לא כדתות הנימוסיות ומשפטים הנימוסיים המסודרים על פי חכמת האדם דת משה וישראל חלילה. כי הלא הדת הנימוסית אין בתוכיותה אלא מה שבנגלה כי היא משוללת קדושה, ולכן לא תקדש נפש המלאה לה מקיומה ולימודה כאשר תקדש בתורת ה' ומשפטיו הקדושים, כי הדבקים בה דבקים בה' יתברך. כי הלא כל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, וכל מצווה ומצווה וכל דין ודין שרשו פתוח אלי מים העליונים, וכל המקיים מצווה אחת ומשפט אחד מניע ומאיר שורשו העליון הדבק בו יתברך וקונה לו פרקליט אחד ומלאך, והחכם מלכו של עולם במשפט יעמיד ארץ כי הוא אחד מהעמודים אשר העולם מתקיים בו כמאמר התנא (אבות א יח) על שלשה דברים וכו' על הדין וכו'. והיתכן כי משפט מסודר על פי שכל אדם משולל קדושה יספיק לקיים עולם, אם לא על פי משפטי ה' ישרים אשר קיומם מעורר תוכיות קדושתם למעלה ומוריד שפע רוחני וקדוש ומחיה את העולם כנפש המחיה את הגוף.

ובזה מצאנו ראינו טוב טעם ודעת על מה זה ציוה לנו הוא יתברך לפניהם ולא לפני גויים (גיטין פח ב) גם בדין שדנין כמונו עם שלא יהיו עובדי עבודה זרה, למה שהמשפט אשר לאלוהים חיים, הוא עד האלוהים יבא ויערה עליו רוח ממרום קדשו, משתלשל בסולם איש הישראלי הדן את דינינו הכולל בעצמו ארבע עולמות, כי גוף ונפש ורוח ונשמה לו, לעומת העולם השפל ועולם הגלגלים ועולם המלאכים ועולם העליון אשר על ידי המשפט הנעשה על ידו יקשר העולמות בשפע אשר ימשיך מן העליון לכל העולמות עד התחתון ומקיימם. אך אומות העולם אשר תחת שר צלם איזה הדרך על הארץ יריקו שפע עליון קדוש, וצורם אין לאל ידו וגם הוא חיצון, ומה גם אם עובדי עבודת כוכבים המה, כי לא בלבד תמנע שפע טוב על ידם כי אם גם שעל הארץ יריקו דם ואש ותמרון עשן. והוא מאמרו יתברך באומרו (דברים לב לא) כי לא כצורנו צורם וכו', לומר כי גם אם לא יעבדו עבודה זרה לא כצורנו - אדון הכל המאיר לארץ ולדרים עליה בשפע אשר יערה עלינו - צורם אשר לא יוכל, כי אין לו, וגם הוא חיצוני.

ועוד כי איך יהיה משפט שלום על ידי קשר העולמות אם אויבינו פלילים (שם) לקיים עולם בעמוד משפט, שאפילו בישראל אויבים פסולים לדון. והן זאת גם אם לא היו עובדי עבודה

זרה. ומה גם עתה כי מגפן וכו' ענבמו ענבי ראש (שם פסוק לב) ואשר נמוץ יערה עלינו מהם יהיה חימה וראש. כאשר כל זה באתנו על עוברנו. ועל תיקון הדבר בישרנו יתברך ויאמר (ישעיה א כו) ואשיבה שופטיך כבראשונה וכו'.

וגם לא על חנם ציוה לנו יתברך דיני ממונות בשלשה (סנהדרין ב א), שתהיה הכרעה ככוחותיו יתברך העליונים בבית דין של מעלה כנודע. וגם דיני נפשות בשבעים ואחד כנודע ליודעי חן. כי אם לא שהמשפטים של מטה תלויים למעלה, ואם אינם רק היישרה בעלמא מה יתן ומה יוסיף רמזים עליונים.

הנה כי כן יבורך גבר ההולך במשפטי ה', כי שם יקנה קדושה ממקראי קדש הכתובים הדוברים בהם. כי כל התורה כלה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, ובכל דין ומשפט יברא פרקליט מלאך מליץ יהיה עם עושיהם הולך לפניהם. מה שאין כן במשפט הישרת חכם לבב לפי שכלו כמדובר. וזה יאמר ואלה המשפטים שהם משפטי ה', הם אשר על ידם **תשים** אותם **לפניהם** של ישראל, שבקיימם אותם המשפטים עצמם נעשים מלאכים וסניגורים אשר הם ניצבים וקיימים לפניהם ככל יתר מצות ה', מה שאין כן למשפט נימוסי העמים.

עוד יתכן יאמר ענין אשר שמעתי אומרים על פסוק (תהילים יט י) משפטי ה' אמת צדקו יחדו. והוא כי משפטי דת נימוסית כל אחד לבדו לא יוכר חסרונו, ואם באת לחברם יחד תגלה חרפתם. והוא כי הלא משפט הנימוסים יגזור שההורג נפש יהרג גם הוא ויראה משפט צדק. עוד להם כי אם יגנוב איש כסף או כלי יחייב את ראשו. והנה הרואה גם את זה בפני עצמו יאמר אין רע דבר המשפט הלז. אך בהיווסדם יחד, כי יאמר איש זה משפט המלך ומעשהו שההורג נפש או נוגע בפרוטה ממלאכת רעהו מות יומתו שניהם, הלא יתחמץ לבב השומע באומרו הלא לא ראי זה כראי זה, זה הרג נפש וזה חיסר ממון ולמה ישתוו בענשם.

אמנם משפטי ה' אמת, והאות כי הלא יצדקו גם בהיווסדם יחד. כי אם יאמר איש שופך דם האדם דמו ישפך, וכי יגנוב איש ישלם שנים, יצדקו יחדו, זה הוציא נפש רעהו יוציאו גם את נפשו, וזה בקש להעדיף מנה על נכסיו משל שמעון ותהי להפך כי ישלם שנים, נמצא כי מנה שגנב יקיאנו, ועוד אחד להעדיף מנה מנכסיו על נכסי שמעון כאשר זמם לעשות לו. נמצא כי משפטי ה' יראה היותם ישרים במה שצדקו בהיותם יחדו. מה שאין כן במשפטי הדתות שלא יצדקו רק בהיפרדם. וזה יאמר **ואלה המשפטים וכו'.** כלומר **ואלה המשפטים** רבים יחד **אשר תשים לפניהם,** ולא תירא שבהתחברם יראו בלתי צודקים. מה שאין כן משפטים אשר תירא לשום רבים לפניהם כי אם כל אחד בפני עצמו. כי אלה אדרבה יבינו וישכילו ההפרש שבינם לנימוסיות, כי בהיווסדם יחד יצדקו ויתהללו בשערים.

והנה יש טעם, זולת כל הקודם, לברוח כל איש ישראל ממשפטים זולת תורת ה' וגדול ליהודים ולקיום העולם. הלא הוא כי הנה שנים הנה משפטיו יתברך, אחד למעלה ואחד למטה, הלא הוא על פי התורה אשר הורנו יתברך. והוא כי אין ספק כי כל יום ראש השנה מלך עולם יעמיד במשפט כל יצורי עולם, ויגזור על איש ואיש די מחסורו ואשר יעניק לו עושר ונכסים במספר ובמשקל. ועל כן, אשר על פי התורה יזכה ויקנה בדין סך מעות או יפסיד מאשר לו על פי הדין, הלא אין ספק כי כה היה משפטו יתברך ויתעלה לעילא, כי כאשר דן דינו הוא יתברך בבית דינו הגדול והקדוש כן יצא ויצדק גם פה על פי תורתו. אמנם אם אשר יחסר לו על פי תורה מנה או מאתים, שהוא הוראת אשר בה יצא משפטו לפניו יתברך, והלוך ילך אל פלילים הנכריים עם הישראל בעל דינו ושם יזכה בדין, הלא יצא משפט עליון מעוקל חלילה, כי לא יצדק דינו יתברך עם משפטי אומות העולם, ואשר נגזר על זה יפסיד מאתים ושיטלם חברו עתה נהפך, נמצאו מהפכין דינו יתברך וסותרין דבריו חלילה, וכדאי בזיון וקצף.

על כן, טוב לגבר ישא עול משפט התורה על שכמו ויענדנו עטרות וישמח בהפסדו על פי התורה מאלפי זהב אשר ינתן לו על פי דתי העמים, כי הלא יאבד העושר ההוא בענין רע ועוון עצמו אינו נמחק, כי הלא לא יעזוב הוא יתברך יתבטל משפטו חלילה, ועשה יעשה כנפיים לממון ההוא אשר לקח שלא כמשפטו יתברך, ולעמיתו אשר חסר יתן מנה אחת אפים כי לו יתברך הכסף והזהב.

ובגלל הדבר הזה אשר הוא יהודי ישמח בפיד ממונו על פי התורה אשר יורוהו, ויבוז כסף יבוז זהב באמת, באמור למה אתעצב אל לבי כי אקנה עבד עברי בדמים יקרים ואשלחנו חפשי הפך כל דת נימוסית, ואם כסף אלוה את עמי לא אהיה לו כנושה, ואם פיזרתי נתתי אלף כסף או זהב בהלוואת חן השביעית ישמטנו, והאנשים עניי עם אשר אני נושה בהם יתעשרו בממוני, ועיני רואות וכלות ואני נשארתי רש ונקלה כי הכסף אזל מכלי כי כסף הרבתי להלוות למו עד בלתי השאיר לי כל. וההיקש בכל יתר מצות ומשפטים על הדרך זה, אשר השטן ואומות העולם מונים את ישראל על המשפטים האלה. כי הלא הן הוא משוש דרכנו אשר אבד העושר ההוא בעשות רצון אביו שבשמים, ומה לי עוד טובה כי אם שקניתי רצון אבי ואושר נפשי ודבקות בקוני בממון ההווה ונפסד.

וזה אחשוב הוא מאמר דוד המלך ע"ה באומרו (תהלים יט י) משפטי ה' אמת, שהוא שני משפטיו אשר ישפוט למעלה על כל איש ואיש ומשפט תורתו למטה, שניהם אמת ולא של כל דת נימוסית, כי הלא שתי אלה צדקו יחדיו העליון והתחתון כמדובר. אך אשר לא על פי התורה אשר לא יצדק עם העליון הוא משפט שקר אחרי שהוא בלתי צודק עם העליון, כי אין לך שקר גדול מזה.

ושמא תאמר ומה יעשה בן אדם אשר יצר סמוך יתן עצבת בלבו, באמור אליו הטוב לך כי תמאס יגיע כפיך וכל יגיעך יאכל עם אשר לא ידעת, כי הלא תראה בבואך לדין ומשפט כי על פי התורה תתרושש ואין כל וטוב לך כי תעשוק על פי דין חכמי אומות העולם ותעשיר, ומה יעשה האיש הזה אולי יפותה ויבעוט חלילה. לזה אמר אין חשש, כי הלא נחמדים מזהב כו' (תהלים יט יא), לומר כי אשר הוא יהודי ונחמדים לו משפטי התורה יותר מזהב ומפז, כי יניח זהבו נפסד לחמדת משפטי ה' והיה מרוויח אותו על פי משפטי דתי אומות העולם, והוא לא כן יעשה כי נחמדים המה לו לא ידאג על כל מועצות יצרו, ואדרבה ומתוקים לו מדבש ונופת צופים כי אז טוב לו כי נעשה רצון קונו ויכופר עונו, כלומר כי אשר לא יהיו לו נחמדים ובלתי מכיר ערך משפטי ה' אין אנו אחראין לו.

ולא עוד אלא כי גם עבדך וכו' (תהלים יט יב). והוא במאמר רבותינו ז"ל בגמרא (בבא קמא ל א) האי מאן דבעי למהוי חסידא, שהוא בכל כללות התורה, ליקיים מילי דנזיקין, כי הוא ניסיון גדול מאוד שיבוז כסף יבוז זהב לקיים כל דיני ממונות. והנה מאומרו מאן דבעי למהוי חסידא, נראה שבכל שאר התורה יהיה זהיר וחסיד על ידי קיום מילי דנזיקין, כי יתלמד להיות נזהר בכל התורה. וזה יהיה מאמר דוד גם עבדך, גם עם היותי כבר עבדך עושה רצונך בכל התורה לא נעשיתי נזהר וזריז וחסיד רק בהם, שלא יחוש על מה שיפסיד בשמור אותם בעולם הזה, כי יחשב הפסד העולם הזה כנגד רוב טוב שכרו בעולם הבא. וזהו בשמרם עקב רב (תהלים שם), הפך החושבים כי המשפטים משוללי איכות כי אינם רק הישרה בעלמא.

ובזה יתכן דרך אחרת עוד באומרו **ואלה המשפטים,** לומר **כי אלה המשפטים אשר** יתחמץ לבב אנוש מהם מפני חסרון כיס הן, הם **אשר תשים לפניהם** של כל המשפטים למען על ידי אלו יתלמדו להיות חסידים ונזהרים. שהם, **כי תקנה כו'** (פסוק ב) שישלחהו חפשי וכן, **כי ימכור איש את בתו** (פסוק ז) תחת התעמר בה ייעדנה לו לאשה. וטעם הדבר לבל יתחמץ לבבו בהחילו יתברך באלה הורה באומרו **המשפטים** בה"א הידיעה, לומר **ואלה** אשר אתן לכם הם **המשפטים** כלומר של מעלה אשר עתה אינך רק משים אותם לפניהם מה שהוא לפני הבית דין העליון, כי כל משפטי התורה הוא קיום משפטיו העליונים כמדובר.

ב כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבַשְּׁבִעִת יֵצֵא לַחָפְשִׁי חִנָּם :

ג אִם-בְּגַפּוֹ יָבֹא בְּגַפּוֹ יֵצֵא אִם-בַּעַל אִשָּׁה הוּא וְיָצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ :

ד אִם-אֲדֹנָיו יִתֶּן-לוֹ אִשָּׁה וְיָלְדָה-לּוֹ בָנִים אוֹ בָנוֹת הָאִשָּׁה וִילָדֶיהָ תִּהְיֶה לַאדֹנֶיהָ וְהוּא יֵצֵא בְּגַפּוֹ :

ה וְאִם-אָמֹר יֹאמַר הָעֶבֶד אָהַבְתִּי אֶת-אֲדֹנִי אֶת-אִשְׁתִּי וְאֶת-בָּנָי לֹא אֵצֵא חָפְשִׁי :

ו וְהִגִּישׁוֹ אֲדֹנָיו אֶל-הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוֹ אֶל-הַדֶּלֶת אוֹ אֶל-הַמְּזוּזָה וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת-אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וַעֲבָדוֹ לְעֹלָם :

עוד יתכן דרך אחרת כוללת כל המקראות והוא בשום לב:

א. אל מה שהערנו עד כה כי כל הפסוק הוא מיותר כי מי יסכל בהחילו **כי תקנה כו'** שהן הם משפטיו יתברך.

ב. אומרו כי תקנה לנוכח, ולא שלא לנוכח ככל הפרשה כלה **כי ימכור** (פסוק ז) **כי יזיד כו'** (פסוק יד).

ג. כי הנה אמרו רבותינו ז"ל בברייתא (**במכילתא**) עבד עברי עבד שהוא עברי או אינו אלא עבד נכרי שנקנה מעברי, והאיך אני מקיים והתנחלתם אותם כו' (ויקרא כה מו) בעבד הלקוח מן הנכרי, תלמוד לומר כי ימכר לך אחיך העברי כו' (דברים טו יב), והלא יקשה כי למה זה בחר ה' להטיל תיבה יתירה שעל ידה נטעה בפירוש הכתוב ונצטרך אחר כך גזירה שווה לתקן הטעות, כי הלא טוב טוב יאמר נא הכתוב, כי תקנה עברי ולא ישאר עוד מקום לטעות, והיה דרך קצרה כדרכו יתברך תמיד שבוחר בקיצור כנודע.

ועוד כי בקנות אותו עדיין אינו עבד כי אם בן חורין עד אחרי כן, ואיך יאמר **כי תקנה עבד כו'.**

ד. אומרו שש שנים יעבוד, כי הלא מה שיעבוד אין צריך לאומרו כי כספו הוא, כי אם מה שלא יעבוד, ומהראוי לא יאמר רק **בשביעית יצא.**

ה. כי כמו שהתחיל לדבר לנוכח עם הקונה, יאמר גם אחרי כן שש שנים יעבדך ובשביעית תוציאנו.

ו. אומרו חנם, כי הוא מיותר.

ז. אומרו (פסוק ג) **אם בגפו יבא כו',** כי הלא נהפוך הוא כי אשר בא בגפו בלא אשה ראוי תנתן לו אשה, ולא שיתהפך שאם בגפו בא לא ינתן לו, **ואם בעל אשה הוא אדוניו יתן לו אשה.**

ח. למה הפסיק באומרו **ויצאה אשתו עמו** בין שתי החלוקות המקבילות אשה אל אחותה, **אם בגפו יבא בגפו יצא** [וכו'] **ואם אדוניו יתן לו אשה כו'** (פסוק ד).

ט. אומרו (פסוק ה) **ואם אמר יאמר העבד כו',** מה זו אמירה כפולה.

י. מה ענין רציעה זו זולת הסוד.

והנה יש מרבותינו ז"ל (קדושין כב ב) אומרים אוזן ששמעה בסיני כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה נה) ולא עבדים לעבדים ומכר את עצמו תרצע. אך על זה הקשו, כי הניחא למוכר עצמו אך הנמכר בגניבתו מאי איכא למימר, אלא אוזן ששמעה לא תגנוב וגנבה תרצע (**מכילתא** משפטים סוף פרשה ב).

ועדיין קשה, כי אם כן מדי עברו כל מצווה מעשרת הדברות תרצע גם כן.

והנה על זה היה אפשר להשיב כי היא מצווה המביאה לידי עבדות. אך כל זה איננו שווה, כי אחר שהכל תלוי בשמיעה גם שלא תביא לידי עבדות ראוי לרציעה.

ועוד כי הלא לא תגנוב לא נאמר רק על גונב איש.

ועוד מיד כשגנב או כשנמכר היה ראוי לירצע.

אמנם הנה רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל להשרישם במשפטיו, בל יעלה על רוחם כי אין בהם זולתי הישרה מה באין סוד. ובסברא זו עוד יהרסו מעט לראות בעין שכלם כי טובים היו נימוסי הדתות הקרובים אל דעת לבב אנוש ממשפטי ה' ישרים. באומרם איזה שכל טוב ימצא טוב טעם ודעת על דין ומשפט הקונה עבד עברי באשר פיזר נתן מלחמו וממונו, ואחרי כן **שש שנים יעבוד ובשביעית יצא,** ושהקונה עבד עברי קנה אדון לעצמו, שלא יעבוד בו עבודת עבד, ומה שתלמיד עושה לרבו אין העבד עושה לרבו, לא יוליך כליו לבית המרחץ ולא יעבוד עבודה בזויה קצב ובורסי, ולא יאכל הוא פת סולת ועבדו פת קיבר, ואם יהיה לו רביעית יין לא ישתה הוא וישקה לעבדו מים רק יתנהו לו, ואם יישן הוא על הכר לא יישן עבדו על גבי קרקע שאם צר הוא יתננו לעבדו והוא יישן על הארץ (עיין קדושין כ א ותוד"ה כל). ואם ימכור את בתו לאמה ייעדנה לו או לבנו לאשה. כי הלא יתחמץ לבב אנוש באמת באמור אין אלו משפטים רק חוקים חתומים חותם צר, וההיקש ביתר משפטים מורם מאלה כיוצא באלה. על כן להסיר מלבם דבר מר הלזה, בא האלוהים ויאמר **ואלה המשפטים,** כלומר אלה אשר תראו אותם זרים ותחשבום לחוקים הן הם המשפטים והם **אשר תשים לפניהם** של כל המשפטים ראשונה. כי הלא הפעם הזאת אודיעם ואראם טוב טעמם בפי ובשפתי, למען יראו ויבינו וישכילו כי הן הם משפטים הדברים הנאמרים באמת ולא זולתן, כי בהם חן ושכל טוב בעיני אלוהים ואדם, ומהם יראו וכן יעשו בכל השאר.

ב כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבַשְּׁבִעִת יֵצֵא לַחָפְשִׁי חִנָּם :

והיחל ואמר **כי תקנה כו'**, לומר הנני מדבר בך לנוכח כי תקנה, כי מצווה עשית כי על ידך פרע זה גניבתו כנודע מרבותינו ז"ל (ב**מכילתא**), כי על הנמכר בגניבתו ידבר פה, מה שאין כן בו שגנב ואשם שעל כן אדבר בו שלא לנוכח, **שש שנים יעבוד ובשביעית יצא כו'.**

אך דע איפה כי לא קנית כל מאומה. כי הלא **כי תקנה עבד,** לומר אל יעלה על רוחך שאתה קונה מי שהוא בן חורין שיחול קניינך, כי לא כן הוא, רק כי תקנה מי שהוא עבד אתה קונה כי אין לך בו קנין שעבוד עבודת עבד, כי לי בני ישראל עבדים, ובקנות אחד את חברו ידמה לשני עבדי אדון אחד ובא אחד משניהם ונותן מעות לעבד חברו לקנותו לעצמו שלא קנה אותו, כי שניהם עבדי איש אחד המה. כן הדבר הזה כעבד כאדוניו, עבדיו יתברך המה. וזהו אומרו **כי תקנה עבד כו',** כלומר כאשר תקנהו כבר הוא עבד כי אדון יש לו, ואין רשות ביד עבד אדון אחד למכור עצמו לאחר.

והנה היה נמשך מזה בל יעבוד כלל. ואם כן לחסד יתייחס הרשיהו הקדוש ברוך הוא את הקונה אותו ישתעבד בו אפילו שש שנים. וזהו אומרו **שש שנים יעבוד,** כלומר בציווי הוא

שיעבוד הזמן הזה, שאלמלא כן לא היה ראוי לעבוד כלום. **ובשביעית יצא** כלומר שאינך מוציא אותו שאינו תחת ידיך שתוציאנו כי אם הוא יוצא כיוצא מעצמו ועל כן יוצא **חנם**. או יחזור אומרו חנם אל העבד שאין רבו נותן לו שכר עבודתו כמשנה שכר שכיר שגם זה הוא חסד.

גם רמז לו כמורה באצבע לאשר מוח לו בקודקודו, יבין וישכיל למה יחשיב הוא יתברך את העבד בערך זה, שלא יעבד בו עבודת עבד בשיעור העבודה וצאתו **בשביעית שיצא,** שהוא לרמוז טעם אל חשיבות האדם שאין לזלזל בו ולקיימו לעבד עולם. והוא כי מה שברא הקדוש ברוך הוא אדם אחד לבד בבריאת העולם היה לרמוז כי אחד לבד כדאי לשיברא העולם בשבילו, וכל אחד מישראל מוכן להשיג היות כל העולם כדאי לו, אפילו זה הנמכר לזולתו כי מישראל הוא, ואם כן אין ראוי לזלזל בו. ועל כן נצטווינו להשתעבד בו **שש שנים** כנגד ששת ימים שברא הקדוש ברוך הוא בהם את העולם, ומשלחו חפשי בשביעית לרמוז בעבד הלז ענין בריאת העולם, כלומר שגם הוא בכלל האפשריים תהיה הבריאה בשבילו.

וזה מאמר הנביא ירמיה בשמו יתברך אל ישראל בצוותו אותם על עבד עברי באומרו (ירמיהו לד ט) לבלתי עבוד בם ביהודי אחיהו איש, כי הלא אומרו איש הוא מיותר. אך בזה יאמר במה שידענו כי כל איש או אנשים שבמקרא לשון חשיבות, על כן אמר לבלתי עבוד בם ביהודי אחיהו שהוא אחיהו איש כלומר חשוב ממנו ראוי ליקרא איש, כי מי יודע לפניו יתברך מי הקרוי איש וגדול ליהודים האדון או עבדו. כמאמר איוב (ג יט) קטן וגדול שם הוא, כלומר שם הוא הגודל או הקוטן ליקרא גדול או קטן, ולא בעולם הזה, כי יקרה יהיו עליונים למטה ותחתונים למעלה. וגם יקרה יהיה שם עבד חפשי מאדוניו (שם) שהוא חפשי יותר מאדוניו, שאם פירושו שיהיה חפשי מי לא ידע בכל אלה, וגם אומרו מאדוניו מיותר.

ג אִם-בְּגַפּוֹ יָבֹא בְּגַפּוֹ יֵצֵא אִם-בַּעַל אִשָּׁה הוּא וְיָצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ :

הנה פירשו רבותינו ז"ל (קידושין כ א) שלימדנו שאין רבו מוסר לו שפחה כנענית. **ויצאה אשתו וכו',** מלמד שחייב האדון במזונותיה. וענין הכתוב להורות במה שכתבנו שאין השעבוד גמור. והוא כי הנאה הבאה לאדון מהעבד תתחלק לשתים:

אחת הנאת מעשה ידיו,

שנית מה שיוליד משפחתו שיהיו לו עבדים.

אמר כי לא השליטו ה' באחת מאלה, כי **אם בגפו יבוא בגפו יצא**, ולא ימסור לו שפחה כנענית להוליד ממנה. וגם אין מעשה ידיו קנויים לו לגמרי, שאם כן היה נפטר ממזונות אשתו, שאינו מושל בעצמו לזון אותה במעשה ידיו. אך בהיות שאינו קנוי לגמרי אליו אינו יכול לשעבדו אלא אם כן יזון את אשתו, כי לא נפטר העבד משעבוד מזונות אשתו, כאשר החייב

ממון לחברו שהוא חייב לפורעו או לעשות לו מלאכה עד כדי כל החוב ולא יפרנס אשתו ובניו, וזה גרוע ממנו.

ד אִם-אֲדֹנָיו יִתֶּן-לוֹ אִשָּׁה וְיָלְדָה-לּוֹ בָנִים אוֹ בָנוֹת הָאִשָּׁה וִילָדֶיהָ תִּהְיֶה לַאדֹנֶיהָ וְהוּא יֵצֵא בְגַפּוֹ :

אמר עמוד והתבונן טוב טעמי, והוא כי לאשר יש לו אשה ובנים רבו מוסר לו שפחה, שהוא, שעל ידי כן הוא ספק אם יאמר העבד אהבתי את אשתי ואת בני הכנענים, כי לא יבצר קשר אהבה באשתו ראשונה.

ה וְאִם-אָמֹר יֹאמַר הָעֶבֶד אָהַבְתִּי אֶת-אֲדֹנִי אֶת-אִשְׁתִּי וְאֶת-בָּנָי לֹא אֵצֵא חָפְשִׁי :

וזהו **ואם אמר כו'.** אך מי שאין לו אשה ישראלית ובנים, תדבק נפשו בכנענית וקרוב לודאי שיאמר **אהבתי את אשתי כו'.** וזהו אומרו **ואם אמור וכו'** נמשך אל הקודם, לומר על ידי היות לו אשה כבר הוא ספק **אם אמור וכו'.** כלומר ועל כן היטבתי אשר אמרתי **אם בגפו יבא בגפו יצא** בל תדבק נפשו בכנענית.

ועל פי דרכו הודיענו דרכו של יצר הרע איך מעט מעט הולך ודוחה ועוקר אותו מעבודת קונו. כי הנה מתחילה לא יאמר רק **אהבתי את אדוני,** אך מזה ימשך לומר גם **את אשתי** כי דבקה נפשו בכנענית בת אל נכר. ועדיין בזה יש תואנה לאמר כי יצרו תקפו מהנאתו, אך עוד מעט גם את בניו הכנענים יאהב, וימשך עוד עד אומרו **לא אצא חפשי,** כי אינו חפץ בחופשיות. וזהו **אם אמור יאמר.** כי אם אמור **אהבתי את אדוני** ימשך יאמר גם **את אשתי,** וכן ממדרגה אל מדרגה, גם אם לא הייתה אהבת אשתו ובניו האמורה. כי בזה יבעט מהיות עבד לאדון הכל ובחר להיות עבד עבדים ככנעני, כי גם אדוניו עבד לה'. וטימא החותם אשר הוא חתום בו להורות היותו עבד ה', הוא ברית מילה, טמא יטמאנו בבת אל נכר הכנענית. ועשה כן קו לקו כאמור.

ו וְהִגִּישׁוֹ אֲדֹנָיו אֶל-הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוֹ אֶל-הַדֶּלֶת אוֹ אֶל-הַמְּזוּזָה וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת-אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וַעֲבָדוֹ לְעֹלָם :

על כן ציוה הוא יתברך להעיר לו אזן ברציעה, לרמוז לו פתוח יפתח שערי אזנו ויקשיב וישמע לאחור את מעשה ה' אשר עשה לו בדלת ומזוזות במצרים על ידי דם פסח, כי בו יצא מהיות עבד אנשים, ובדם הברית נעשה עבד לו יתברך חתום בחותמו, ועל ידי כן ניצול מעבדות וממיתה. כמאמר רבותינו ז"ל **במכילתא** (בא פרשה ה) כי על שני דמים אלו חיו ישראל בצאתם ממצרים, ועליהם נאמר (יחזקאל טז ו) בדמיך חיי [כו'] בדמיך חיי, שתי פעמים. ושני דמים הללו היו במזוזות ובדלת כשפסח ה' על הפתח, כמאמר **ספר הזוהר** (בא דף לה ב). על כן תעשה לו זכירה זו בדלת, אולי יהיה זיכרון אל לבו לשוב מדרכו כי עתה נעשה כנעני זה

פעמים, אחד שבחר בעבדות, שנית שדבק באשתו הכנענית. ויתכן כי על כן היה מרצע שעולה כמנין כנעני שתי פעמים.

ומן הטעם הזה מצאנו טוב טעם אל אשר לא ציוה הרציעה הזאת מיד כשנמכר לעבד איש ועזב את ה' אדוניו באמת. ועל כן אמרו רבותינו ז"ל (קידושין כב ב) אזן ששמעה כי לי בני ישראל עבדים וכו' תרצע, שהוא על הרמז הזה. שאם לא כן, גם כל התורה כולה שמעו כאשר שמעו זה. ואין לומר כי זה שמעו פנים בפנים, כי לא היה כן רק אנכי ולא יהיה לך, ואין שם כי לי בני ישראל עבדים. וגם מאמרם ז"ל (**מכילתא** משפטים סוף פרשה ב) על הנמכר בגניבתו, אזן ששמעה לא תגנוב וכו', כי שם הקושי יותר גדול. וגם כי שם ידבר על גונב נפש, יהיה הענין אזן ששמעה לא תגנוב נפש, ולא זכרה כי על ידי גניבת נפש, הוא יוסף, נתגלגל שנמכרו בגניבתם למצרים, ולא נזכרה לבלתי גנוב, מה שנמכר בגניבתו גם עתה כמאז תרצע.

ועל היות האשה בושתה מרובה משל איש, חסה תורה עליה ביותר שי**יעדנה לו** לאשה או **לבנו** (פסוקים ח - ט). ורמז בה בלתי צאת **כצאת העבדים** בראשי איברים (פסוק ז), מה שגם זה הוא באיש, לרמוז על פי דרכו שלא ירים את ידו עליה, כי אם בעבד כנעני מספיק להוציאו לחירות, מה גם בבת ישראל. ועם כל זה אינה יוצאת, ובמה יכופר לו אם יעשה בה מה שבכנעני שגופו קנוי מספיק להוציאו לחירות.

ודרך רמז יאמר כי תקנה וכו'. כי למען נשכיל להיטיב בא האלוהים במועצות ודעת להדריכנו למען חיינו. ודבר ידבר הוא יתברך עם כל אחד משני חלקי האדם אשר חיברם היוצר יתברך לשרתו ולברך בשמו את הבכור כבכורתו ואת הצעיר כצעירתו. בגדול היחל, היא הנפש, ובקטן כלה, הוא הגוף. והנה ידוע כי רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את הנפש למען תסגל מצות ומעשים טובים להעלותה גם עלה אל האלוהים אשר נתנה בכתנות אור ועטרות שרפים עומדים ממעל לה מטוב מעשיה. וירא והנה בת מלך גדול וקדוש היא, רוחנית, לא תוכל לצאת ולבוא בעולם השפל החומרי הלזה לעשות מעשיה מעשה אלוהים המה מצות ה' אשר תעשה אותן.

על כן הכין לה הוא יתברך והקנה לה עבד יעבוד עבודתה, הוא הגוף ברמ"ח אבריו ושס"ה גידיו, לסגל מצות, לאצור אוצרות מכל טוב, מצות ומעשים טובים לאור באור החיים. ולבל יכביד עליה בחייה טורח משא מצות ה' ימי שנותיה שבעים שנה, על כן בא הוא יתברך לדבר על לבה, ואמר לה. **כי תקנה עבד עברי,** הוא הגוף לעבוד עבודתי אל יכבד וירבה בעיניך הזמן, כי הלא **שש שנים** לבד הוא העבדות שהוא שש עשיריות, כי **בשביעית,** שהוא בעשור

השביעי שהוא חיי האדם, אז **יצא לחפשי,** כי במות הישראלי הכשר אז הוא חופשיותו באמת, הפך העכו"ם כי אז יאבד.

ומי זה אשר לא יבחר בעבדות ששים או שבעים שנה לאכול חיים ארוכים עד אין קץ. ומזה ישא האדם קל וחומר. כי אין לך אדם שאינו טורח על חיי העולם הזה רוב הימים שהוא חי שבעים שנה לפי הערך ההוא איזה זמן יספיק לו לצבור אוכל השנים הבאות אחרי מותו כי רבים המה, וישאל נא לימים ראשונים אשר מתו אנשים זה אלפים או שלשת אלפים שנה וחייהם היו שבעים, איזו הייתה להם חלק יתר שיעשה כל חפצו וכל ישע טורחו ועבודתו עליהם קצבת חיותו בעולם הזה המעוטה או המרובה שאחרי כן.

גם רמז שחופשיותו שאחר המוות הוא חנם. שכל מתן שכר המצות הוא מתנת חנם, כי מי הקדים את הקדוש ברוך הוא, ואין איש עושה מצווה שלא הקדים לו ה' טובה (עיין **ויקרא רבה** כז ב). **ואם בגפו יבא** שיטפל האדם בעולם הזה בהנאות גופו, גם **בגפו יצא** כח הנפש בעבירות והעדר אושר. אך אם בעל נפש, **בעל אשה,** הוא וצדיק, גם הגוף ירוויח ש**תצא אשתו** שהיא הנפש **עמו** שהוא עם הגוף, כי אחר המוות תהיה התקשרות מה לגוף אצל הנפש ויושפע על ידה. ועד נאמן, רבנו הקדוש שעל ידי קשר ושפע נפשו אל גופו היה כח בבחינת הגוף לקום ולבוא אל ביתו בלילי שבתות לקדש (כתובות קג א).

הנה דבר זה תסמר שערת כל בשר איש אשר לו מוח בקודקודו כי אין נקי מזה. כי הלא מי גבר יחיה ויעמול בתורה ומצות כל ימיו ולא יחטא מאה או מאתים פעמים בכל ימי הבלו, ואוי לו, כי גם יהיו לו לעומתם אלף אלפים זכויות, הלא במותו מכניסין את המת לחדרי גיהינום עד מלאת ימי מרוקי נפשו ורוחו. אך הנשמה תהלל יה תעלה אל אלוהים, וכל אורות שרפי קדש אשר פעל מצות אשר עשה המה יעלו עמה ולא יתענג בדשן מעשיו הטובים, כי לא ישליטנו האלוהים בהם עד אשר יטהר, או יתגלגל והוא מר ממות. ואוי לו לאשר לא ישית לבו טרם ימות ליטהר עד יפסק זוהמתו ותתום חלאתו, ובא יבוא ברנה אל המנוחה ואל הנחלה, וישמח במעשיו הטובים ובמלאכיו אשר ברא לפני ה' כי בא להקביל פניו.

ד אִם-אֲדֹנָיו יִתֶּן-לוֹ אִשָּׁה וְיָלְדָה-לּוֹ בָנִים אוֹ בָנוֹת הָאִשָּׁה וִילָדֶיהָ תִּהְיֶה לַאדֹנֶיהָ וְהוּא יֵצֵא בְגַפּוֹ :

וזה מאמרו יתברך **אם אדוניו** יתברך **יתן לו אשה** היא נשמה קדושה, **וילדה לו בנים** הם מצות עשה, **או בנות** הם מצות לא תעשה. ויעשה האיש הזה באופן שהאשה היא הנשמה וילדיה הם הסניגורין שברא על ידי מצוותיו, יהיו **לאדוניה** ויתדבקו אליו יתברך, והוא הרוח ונפש יצא בגפו משולל מהם. ואם כן מה תקנתו הלא הוא, -

ה וְאִם-אָמֹר יֹאמַר הָעֶבֶד אָהַבְתִּי אֶת-אֲדֹנִי אֶת-אִשְׁתִּי וְאֶת-בָּנָי לֹא אֵצֵא חָפְשִׁי :

אם אמור יאמר העבד אחרי שהרשיע לעשות, **אהבתי את אדוני** יתברך **את אשתי** הוא נפשי **ואת בני** הם מצוותי שעשיתי בל תתפרד מהם ואשוב אל ה' **לא אצא חפשי** מהם, אז בבואו ליטהר מסייעין אותו, -

ו וְהִגִּישׁוֹ אֲדֹנָיו אֶל-הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוֹ אֶל-הַדֶּלֶת אוֹ אֶל-הַמְּזוּזָה וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת-אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וַעֲבָדוֹ לְעֹלָם :

והגישו אדוניו אל ה'. ויתן בלבו רצון טוב ויקרבהו אליו על ידי שיגיש אותו **אל הדלת**, הוא שיפתח לו שער של תשובה וגם ירצע אזנו הערלה משמוע, על ידי השמיעה יתוקן הכל, כמו שאמרו ז"ל על פסוק (ישעיה נה ג) שמעו ותחי נפשכם (**שמות רבה** כז ט). ובזה ועבדו יתברך **לעולם.**

ז וְכִי-יִמְכֹּר אִישׁ אֶת-בִּתּוֹ לְאָמָה לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים :

וכהתימו לדבר על לב הנערה היא הנפש לנוכח אתה, באומרו **כי תקנה וכו'**, ישית לבה עליו למען תצא אשתו עמו כמדובר, שם פניו לדבר אל הגוף גם הוא ידרוש שלומה וטובתה, כי בת מלך היא ובשלומה יהיה לו שלום, יסלסלה וירוממה כדת מה לעשות לכבודה בת מלך הקדוש. ולהיותו חומר עכור, חדל מדבר אליו לנוכח כאשר דבר לה, כי אם שלא לנוכח. היחל ואמר, **כי ימכור איש** הוא יתברך **את בתו** היא הנפש **לאמה,** כי כאשר הוא עבד לה בתורה ומצות, גם היא אמה בפעולותיו הגשמיות, כי בלעדה לא ירים את ידו ואת רגלו לעשות מעשהו, זר מעשהו אצלה, כי רוחנית היא. על כן השמר פן ו**אל תצא כצאת העבדים** בחסרון אבר, אשר לא יצאו מהתנחל בם אם לא בחסרון ראשי איברים. אך היא לא תהיה יציאתה מאתך חסרת שלימות, כל פרטי חלקיה המתקדשים במצות, כי אם תנה לו כמו שנתנה לך.

ח אִם-רָעָה בְּעֵינֵי אֲדֹנֶיהָ אֲשֶׁר-(לֹא) [לוֹ] יְעָדָהּ וְהֶפְדָּהּ לְעַם נָכְרִי לֹא-יִמְשֹׁל לִמְכָרָהּ בְּבִגְדוֹ-בָהּ :

ואם זולת העדר שלמות תהיה גם כן רעה **בעיני אדוניה,** אשר עניתה לעשות מצות ה' אשר לא תעשינה לאשמה בה, **אשר לא יעדה** הוא יתברך לכך. ואם הוא בוי"ו אשר לו יתברך יעדה בתתה לך ולא לזרים חלילה, על כן **והפדה** מוטל עליו לפדותה מכחות הטומאה המחזיקים, הלא המה מלאכי חבלה אשר בראת במעשיך הרעים, הוא **בבגדו בה.** והוא הנודע מ**ספר הזוהר** (נח סו א ושלח קעד ב) כי כאשר מצדקת הצדיק נעשה לנפשו מלבוש קדושה כי בו תעלה בהיכלי מלכו של עולם, והוא הנקרא בגמרא חלוקא דרבנן, כן מרשעת הרשע נעשה לנפשו מלבושי טומאה הנקראים בגדים הצואים, כי בם יאחזוהו מלאכי חבלה לרמוס ולהאביד ולהרוס, כי הם כבית יד למו. וזהו אומרו **בבגדו בה,** כי מה שנמכרה **לעם נכרי** הוא מטעם היות **בגדו בה,** הוא בגדי טומאתו אשר הלבישה בהעוותו.

ט וְאִם-לִבְנוֹ יִיעָדֶנָּה כְּמִשְׁפַּט הַבָּנוֹת יַעֲשֶׂה-לָּהּ :

ואם לבנו ייעדנה, כי יש לו בן צדיק ומייעדה לו שבזכותו תנצל מדינה של גיהינום, כי ברא מזכא אבא (סנהדרין קד א), אל יבטח בזה להניחה בבגדים הצואים, כי אם **כמשפט הבנות יעשה לה.** כאשר בהשיא בת לאיש, כי לא יתננה לו מנוולת רק לפחות במקצת קישוט. כן קשט אותה בצד מה ואל תניחנה לתתה לו שיטהרנה בנוול רב.

י אִם-אַחֶרֶת יִקַּח-לוֹ שְׁאֵרָהּ כְּסוּתָהּ וְעֹנָתָהּ לֹא יִגְרָע :

הנה כל זה הוא אם יחטא בעל הנפש הנזכר ויטמאנה. אך אם יזכה בכישרון מעשים טובים עד שאחרת יקח לו, שעל הנפש תבוא לו רוח, או על הרוח תבוא לו נשמה, הנה זו השנית צריכה מזון יותר משובח מהקודמת, וכסות חלוקא דרבנן יתר משובח, והכשר עלייתה ליל שבת אל גן עדן של מעלה בהדרגה יותר מעולה מהקודמת, וצריך יתנהג בחסידות שיעור נמרץ. וזהו **שארה** שהוא המזון מתורה ומצות בהתמדה, **וכסותה** להיות בכוונת קדושה ומסולקת פנייה זרה, **ועונתה** ליל שבת לעלות אל גן עדן העליון כמדובר, לא יגרע.

יא וְאִם-שְׁלֹשׁ-אֵלֶּה לֹא יַעֲשֶׂה לָּהּ וְיָצְאָה חִנָּם אֵין כָּסֶף :

כי **אם שלש אלה** המיוחדים לה **לא יעשה לה** רק אשר היה מתנהג עם הראשונה בלבד, מה הרוויחה בבואה. כי הלא **ויצאה** בתשובה אל האלוהים אשר נתנה **חנם** בלי חמדה. וזהו אין כסף כמה דאת אמר (תהלים פד ג) נכספה וגם כלתה שהוא לשון חמדה.

יב מַכֵּה אִישׁ וָמֵת מוֹת יוּמָת :

יג וַאֲשֶׁר לֹא צָדָה וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ וְשַׂמְתִּי לְךָ מָקוֹם אֲשֶׁר יָנוּס שָׁמָּה :

יד וְכִי-יָזִד אִישׁ עַל-רֵעֵהוּ לְהָרְגוֹ בְּעָרְמָה מֵעִם מִזְבְּחִי תִּקָּחֶנּוּ לָמוּת :

ראוי לשית לב אל סמיכת דין **מכה איש** אל הקודם.

ועוד למה הפסיק בין **מכה איש** ל**וכי יזיד** איש (פסוק יד) שהם מזיד בפסוק **ואשר לא צדה** (פסוק יג) שהוא שוגג.

וכן כל שאר הדינים הנאמרים בהמשך הכתובים הם בלתי מקושרים זה עם זה.

אמנם הוא כי הלא אמר כי **עבד** או **אמה** חשובים מאד לפניו יתברך, כי על כן הזהיר עליהם יותר מדאי כי מישראל הם. ואפשרי האיש ההוא, אף על פי שחטא ונמכר בגניבתו, להיות מאשר נברא העולם בשבילו שנברא בששת ימים שעל כן **שש שנים יעבוד וכו',** כי המקיים נפש אחת מישראל כאלו קיים עולם מלא. והנה היה נמשך לדבר ולומר אם כן איפה כי יכה איש את עמיתו ומת, למה נמית את הרוצח אף על פי שחטא. ומה גם כי לולא היה המת חייב

על פי רשעתו לא היה הוא יתברך עוזבו בידו. וטוב טוב להחזירו בתשובה ויתקן עוותו, ולא ימותו שניהם יחדיו, אולי ההורג יזכה לכשרון גדול. על כן אמר **מכה איש וכו',** לומר דע כי זה לא היה רק סרסור כי הכהו בלבד, אך כמעצמו מת תחת אשר חטא לה'. וזהו אומרו **מכה איש ומת** ולא אמר הורג איש, רק כאלו לא עשה אלא מציאות הכאה ומת, עם כל זה יומת. ונתן טעם לדבר באומרו **מות יומת,** ולא אמר יומת לבד, כלומר כי על זה הוא בן מות לפני המקום למעלה וזהו מות, על כן טוב טוב הוא כי במקום מות בעולם הבא יומת בעולם הזה. וזהו מות יומת.

יג וַאֲשֶׁר לֹא צָדָה וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ וְשַׂמְתִּי לְךָ מָקוֹם אֲשֶׁר יָנוּס שָׁמָּה :

והנה היה ראוי יסמוך לזה פסוק **כי יזיד** (פסוק יד), ולא יפסיק ב**אשר לא צדה.**

גם אומרו והאלוהים אנה לידו, הוא מיותר.

אמנם הנה אמרו רבותינו ז"ל (מכות י ב) **ואשר לא צדה** במה הכתוב מדבר באחד שהרג מזיד ולא נהרג, ואחד הרג שוגג ולא גלה, מזמין הקדוש ברוך הוא יעלה שהרג שוגג בסולם רעוע ויפול על שהרג מזיד וימות ושהרג שוגג גולה. ובזה יאמר **מכה איש ומת מות יומת,** ואם לא הומת, אז **ואשר לא צדה** זולתו והמית פעם אחת שוגג ולא גלה, **והאלוהים אנה לידו** את ה**מכה איש ומת** הנזכר שימיתהו זה. ואז **ושמתי לך מקום אשר ינוס כו'** מה שלא גלה בראשונה. ועל פי דרכו אמר לך ולא אמר לו, לרמוז כי לישראל הוא טוב שיהיה לו **מקום לנוס** פן ישפכו דמו גואלי הדם, ויצר לאנשי המקום כנודע, בהשתפך שם דם נקי כענין העגלה ערופה.

יד וְכִי-יָזִד אִישׁ עַל-רֵעֵהוּ לְהָרְגוֹ בְעָרְמָה מֵעִם מִזְבְּחִי תִּקָּחֶנּוּ לָמוּת :

ושמא תאמר למה יעשה כן הוא יתברך להזמין את המכה איש שימות תחת יד ההורג בשגגה ולא יניחנו פה בעולם אולי יעשה מצות ואז טוב לו ממותו מיד. לזה אמר **וכי יזיד וכו'.** אל תחשבו שטוב לי בעבוד אותי עד יפרע חובו, כי הלא אפילו יהיה כהן והוא על המזבח לא ארצה יעשה עבודתו ואחר כך יומת, רק מיד **תקחנו למות,** כי מנחה לא ארצה מידו, וטוב לו יומת מיד ויכופר במותו ווידויו, כי כל המומתין מתוודין (סנהדרין מג ב), וזה תיקונו האמתי.

טו וּמַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת :

ואל תאמר הלא זה הוא היות מידה כנגד מידה, הוא הוציא נפש יוציאו ממנו נפש לינקם ולא לתיקון נפשו. לזה אמר **ומכה אביו ואמו מות יומת,** הרי מומת בלתי הוצאת נפש.

טז וְגֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ מוֹת יוּמָת :

והנה היה ראוי לסמוך לזה **ומקלל אביו כו'** (פסוק יז), אך סמך **וגונב כו',** לומר אל תאמר שהוא על סיבת היותו כפוי טובה לאביו. לזה אמר **ונמצא כו'.** ואמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין פו א) ונמצא בידו פרט למצוי אצלו. הנה שאחיו או אביו פטור עליו עם היות כפוי טובה עליו.

יז וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת :

ועדיין היה אפשר לומר אולי על היות במכה חבורה, לזה אמר **ומקלל כו'** שאין שם חבורה. הוי אומר שאינו אלא שיודע תעלומות ידע שמיתת האיש ההוא על עבירתו הוא תיקונו שם.

יח וְכִי-יְרִיבֻן אֲנָשִׁים וְהִכָּה-אִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ בְּאֶבֶן אוֹ בְאֶגְרֹף וְלֹא יָמוּת וְנָפַל לְמִשְׁכָּב :

אחר אומרו דין **מכה איש וגונב נפש ומקלל אביו,** בא ויאמר איכה מתרגשים הדברים המרים המאררים האלה. שהוא, **כי יריבון אנשים,** כי מזה משתלשלים רעות רבות קו לקו עד אסון יהיה. וסיפר הדרגתן. כי מהריב בדברים ימשך שיכה **איש את רעהו באבן או באגרוף.** ובפעם ראשונה לא יכלה רעה להמית רק **ולא ימות** כי אם **ונפל למשכב.** ולא יעלה על רוחו כי אחרי שלא מת תחת ידו, נקי הוא מדין שמים באומרו כי רעהו דבר סרה כנגדו,.

יט אִם-יָקוּם וְהִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ עַל-מִשְׁעַנְתּוֹ וְנִקָּה הַמַּכֶּה רַק שִׁבְתּוֹ יִתֵּן וְרַפֹּא יְרַפֵּא :

כי הלא גם **יקום והתהלך בחוץ כו'** וישלם לו דמי בטלת מלאכתו ורפואתו לא ינקה מדיני שמים. כי הלא רק **שבתו יתן,** כלומר בלבד בטלת מלאכתו הוא מה שנותן. אך בטלת מלאכת שמים אחר ביטלו מכמה מצוות ה' עודנה עומדות ליפרע לפני אלוהים. וגם זולת רפואות רעהו צריך לרפאת את נפש עצמו כי חלתה, כי הלא הרשיע לעשות, כי כל המרים יד נקרא רשע (סנהדרין נח ב). וזהו אומרו **ורפא ירפא,** כי שתי רפואות מוטלות עליו.

כ וְכִי-יַכֶּה אִישׁ אֶת-עַבְדּוֹ אוֹ אֶת-אֲמָתוֹ בַּשֵּׁבֶט וּמֵת תַּחַת יָדוֹ נָקֹם יִנָּקֵם :

כא אַךְ אִם-יוֹם אוֹ יוֹמַיִם יַעֲמֹד לֹא יֻקַּם כִּי כַסְפּוֹ הוּא :

ומהריב הנזכר ימשך **יכה איש את עבדו** [וכו'] בשבט באמור אליו מדוע לא קמת להושיעני מיד מכני.

כב וְכִי-יִנָּצוּ אֲנָשִׁים וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה וְיָצְאוּ יְלָדֶיהָ וְלֹא יִהְיֶה אָסוֹן עָנוֹשׁ יֵעָנֵשׁ כַּאֲשֶׁר יָשִׁית עָלָיו בַּעַל הָאִשָּׁה וְנָתַן בִּפְלִלִים :

ועוד מעט ישובו להתעצם בריב יותר מבראשונה, ותבוא אשת האיש ותיהרס לראות אם תוכל להציל את אישה בל יקרנה כעבד, ואז **ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה.** ופעם ראשונה **ולא יהיה אסון -**

כג וְאִם-אָסוֹן יִהְיֶה וְנָתַתָּה נֶפֶשׁ תַּחַת נָפֶשׁ :

אך אחרי כן ימשך גם **אסון,** וזהו **ואם אסון יהיה כו'.**

ואמר **ונתת נפש כו',** ולא אמר יומת, להודיע כי למתנה ודורון יחשב לנרצח הוצאת נפש הרוצח, כי לא תנוח כי אם בדם שופך דמו. כענין נפש נבות על אחאב כמאמרם ז"ל (שבת קמט ב) על פסוק (מלכים א כב כא) ויצא הרוח ויאמר אני אפתנו כו'. וכענין דם זכריה (גיטין נז ב). וזהו **ונתת נפש.**

כד עַיִן תַּחַת עַיִן שֵׁן תַּחַת שֵׁן יָד תַּחַת יָד רֶגֶל תַּחַת רָגֶל :

אחרי אומרו **ונתת נפש תחת נפש,** ראה והנה יתחמץ לבב אנוש באומרו **נפש תחת נפש**. כי הלא מהראוי יאמר איש תחת איש ויוכלל גם הגוף, כי הלא הנהרג על ידי הרוצח והנהרג בבית דין על שהרגו, גוף ונפש יאבדו גם שניהם, ולמה הס שלא להזכיר רק את הנפש. על כן אמר **עין תחת עין כו',** לומר דע איפה כי אין החומר נחשב בערך הנפש. כי הלא החומר אין חשיבותו למעלה מערך שווי ממון. כי הלא **עין תחת עין כו'**

כה כְּוִיָּה תַּחַת כְּוִיָּה פֶּצַע תַּחַת פֶּצַע חַבּוּרָה תַּחַת חַבּוּרָה :

כויה תחת כויה כו', כי כל אלה למה שהם אברי החומר אין חילופם אלא ממון, כנלמד בגמרא בפירוש (בבא קמא פד א), ולא ינקרו את עין המפיל את עין חברו וכיוצא. ולמה לא יהיה האבר תחת האבר ממש כנפש בנפש. אלא הוי אומר כי אין החומר נחשב רק כשווה כסף בעלמא, כי כל האיברים כעבדי הנפש מקנת כסף המה, ועל כן ישלם ממון על אשר הפסידו ממנה.

כו וְכִי-יַכֶּה אִישׁ אֶת-עֵין עַבְדּוֹ אוֹ-אֶת-עֵין אֲמָתוֹ וְשִׁחֲתָהּ לַחָפְשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ תַּחַת עֵינוֹ :

והנה ממוצא דבר יצא עתק מפי איש לומר אם כן, איפה שכל כך חסרון ומכות החומר גרועות ממכות הנפש, גם הייסורין הבאים בעולם הזה על גוף האדם לא יכפרו בעד המכות הראויות לינתן בנפש בגיהינום. כי הלא דע איפה כי לא כן הוא, כי הלא **כי יכה איש את עין עבדו כו'**

כז וְאִם-שֵׁן עַבְדּוֹ אוֹ-שֵׁן אֲמָתוֹ יַפִּיל לַחָפְשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ תַּחַת שִׁנּוֹ :

או שן אמתו **כו' לחפשי ישלחנו** את נפשו וגופו תחת עינו ושינו על היות אבר אחד משחרר את הכל. והנה אנחנו עבדים לאדוננו יתברך אדון הכל. ועל כן ממנו נלמוד כי אותנו ישלח חופשים מאשמותינו תחת ייסורי אברינו. והוא מאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (צב א, ברכות ה א) על פסוק (תהלים צד יב) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו, מקל וחומר ומה אם עבד כנעני על שן או עין נאמר לחופשי ישלחנו, מי שקבל ייסורין בגופו על אחת כמה וכמה שישלחנו הקדוש ברוך הוא לחופשי לעולם הבא. ורבי חמא כד הוי חזי לההוא סגי נהור הוה קרי בר חריא כו' (**בראשית רבה** שם), כמפורש אצלנו בשערים בפרשת מקץ (עיין לעיל בראשית מב ו) בס"ד. והוא מאמרנו פה אצל הסמיכות.

כח וְכִי-יִגַּח שׁוֹר אֶת-אִישׁ אוֹ אֶת-אִשָּׁה וָמֵת סָקוֹל יִסָּקֵל הַשּׁוֹר וְלֹא יֵאָכֵל אֶת-בְּשָׂרוֹ וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי :

הנה נתבארו הייסורין הבאין על ידי האדם או מאליהן למרק עוון אשמה. בא אחרי כן לבאר לנו הבאים על ידי בהמת איש.

ואמר **וכי יגח שור את איש [וכו'] ומת כו'**, ולא אמר כי ימית שור את איש רק **כי יגח כו' ומת כו'**, לומר לך כי אין שור ממית כי אם עוון ממית, רק שהשור הוא סרסור כי הלא לא יעשה רק נגיחה, אך ומת הוא כמעצמו כי הוא מת בעוונו, כי אם שנתגלגל על ידי השור ההוא, כי הרבה שלוחים למקום. ועל כן גם שהשור יסקל על שנתגלגל רע על ידו, עם כל זה **בעל השור נקי** ולא יאשם על שלא שמרו אחרי שהמת בחטאו מת ודי לו שאבד שורו על שממקום אחר גרם חטאו לאבדו ולהתגלגל זה על ידי ממונו.

כט וְאִם שׁוֹר נַגָּח הוּא מִתְּמֹל שִׁלְשֹׁם וְהוּעַד בִּבְעָלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֶנּוּ וְהֵמִית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה הַשּׁוֹר יִסָּקֵל וְגַם-בְּעָלָיו יוּמָת :

אך **אם שור נגח** הוא גם הוא יומת שיתן כופר נפשו, כי אז הביא הוא את שורו שתתגלגל תקלה על ידו.

ועל פי דרכו רמז אל אשר יפול הנופל ביד אחד מגזלני הארץ ויכנו ומת. והמשילו לשור, כי הלא בהמה המה להם כי גם הוא שליח, כי **יגח** ולא ימית רק כמעצמו בעוונו, באומר ומת המכה לא ינקה כמה דאת אמר (דברים לב כג) חצי אכלה בם כי החצים הם שלוחי המיתה יכלו, כמה דאת אמר (יחזקאל כה יד) ונתתי [את] נקמתי כו', כמדובר בפרק הניזקין (גיטין נו א).

ל אִם-כֹּפֶר יוּשַׁת עָלָיו וְנָתַן פִּדְיֹן נַפְשׁוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר-יוּשַׁת עָלָיו :

אך אם אדון למכה לא יאשם גם הוא, כי לא שלחו אם לא אם יהיה שראה כי נגח הוא ולא עכבו, כי אז גם בעליו יומת, כי גם שכופר היא כפרה למת תחת יד עבדו יושת עליו כי שת ה' כפרת האיש ההוא על זה, כי הייתה מיתתו כפרתו. עם כל זה **ונתן** בעליו **פדיון נפשו** פרי בטנו חטאת נפשו וכיוצא בו.

הנה מרבותינו ז"ל נלמוד וכן נעשה לדרוש רמז בדינים אלו כאשר דרשו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ל ז) על העגל מה שנאמר (פסוק לז) כי יגנוב איש שור, וכמאמרם ז"ל במסכת בבא קמא (ס א) על כי תצא אש כו' (להלן כב ה) על הצרה הבאה על הרשעים ואוכלת רעים וטובים. ואומרה כי הנה עד כה דבר מהצרה הבאה על איש מזולתו על גופו לכפרת נפשו.

לג וְכִי-יִפְתַּח אִישׁ בּוֹר אוֹ כִּי-יִכְרֶה אִישׁ בֹּר וְלֹא יְכַסֶּנּוּ וְנָפַל-שָׁמָּה שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר :

עתה בא וידבר על הצרה הבאה על נפש אדם מאשר יראה וילמד ממעשה חברו. כי יעשה ראובן את הרע שוגג או מזיד, ויראהו שמעון ויעשה כן גם הוא, ונפל גם הוא בבור כרה ויחפרהו ראובן. וזהו אומרו **כי יפתח איש בור כו'.** והוא כי דרך החוטא לבלתי התחיל במזיד כי אם בשוגג, והוא פתח להעמיק השחית קו לקו במזיד. וזהו אומרו **כי יפתח איש** בגיהינום **בור** ליפול בו, ותהיה פתיחה בלבד שהיא עבירה בשוגג שתגרור לו עוד עבירה זולתה באופן יעמיק בורו, או **כי יכרה** בזדון **בור** ושחת ליפול בו שאינה פתיחה בלבד כי אם כריה עצמית שוחה עמוקה. **ולא יכסנו** שלא יחטא בסתר רק בגלוי, באופן ילמדו ממנו ויפלו בשחת רשתו ובורו **שור או חמור** שהוא מזיד כשור המנגח מזיד או שוגג כחמור בחסרון דעת, כי יראה הרואה וילמוד לחטוא כמוהו.

לד בַּעַל הַבּוֹר יְשַׁלֵּם כֶּסֶף יָשִׁיב לִבְעָלָיו וְהַמֵּת יִהְיֶה-לּוֹ :

אז **בעל הבור** שהיה סיבה יחטיאו כמוהו ישלם. ומה תקנתו לבל ישלם בגיהינום, הוא **כסף ישיב לבעליו.** שהחשק והכוסף עד ה' אשר הפסיד אשר למד ממנו **ישיב לבעליו,** כי יחזירנו בתשובה. או קרא כסף אל הנפש זכה ולבנה שישיבנה אליו על ידי תשובה. ואז על ידי כן, לא בלבד יתקן עוותו כי אם גם **והמת יהיה לו,** כי אשר למד ממנו וחטא ובחייו נקרא מת עתה שיחזירנו בתשובה יהיה לו כאלו בראו.

לה וְכִי-יִגֹּף שׁוֹר-אִישׁ אֶת-שׁוֹר רֵעֵהוּ וָמֵת וּמְכְרוּ אֶת-הַשּׁוֹר הַחַי וְחָצוּ אֶת-כַּסְפּוֹ וְגַם אֶת-הַמֵּת יָחֶצוּן :

עד כה דיבר מאשר יחטיא את הזולת שחייב לתקן את אשר עוותו. אמר כי לפעמים ימשך מראובן זכות לשמעון, ויהיה ראובן חייב ליתן את הדין. והוא כי חומר ראובן הוא בעל חמה כשור איש, כי הנפש הנקראת איש הוא בעל החומר ויקרהו **יגוף** ויכניע חומר ויצר הרע איש את חומר רעהו בייסורין עד ימות יצרו ויכנע מגאותו, ואז טוב לו כי ישוב בתשובה בהיכנעו כי ידכאנו בייסורין. אמר כי גם הוא ימכר וישתעבד ביד הזולת בייסורין מידה כנגד מידה, עד ש**וחצו את כספו,** שהוא יאבד בייסוריו חצי כוסף חמדתו לבלע ולהשחית מאשר היה לו. וזהו **וחצו את כספו.**

ושמא תאמר ולמה לא יהיה עד יאבד כל כספו וחמדתו. הלא הוא כי גם **את המת יחצון,** כי גם זכות המת שבוטל יצרו ותאוותו יש לו בו חלק כי על ידו נתגלגל ששב עד ה'.

לו אוֹ נוֹדַע כִּי שׁוֹר נַגָּח הוּא מִתְּמוֹל שִׁלְשֹׁם וְלֹא יִשְׁמְרֶנּוּ בְּעָלָיו שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם שׁוֹר תַּחַת הַשּׁוֹר וְהַמֵּת יִהְיֶה-לּוֹ :

אך אם הועד שלשה פעמים לעשות כן, חייב מיתה לשמים וזכות **המת יהיה לו** לעצמו.

לז כִּי יִגְנֹב-אִישׁ שׁוֹר אוֹ-שֶׂה וּטְבָחוֹ אוֹ מְכָרוֹ חֲמִשָּׁה בָקָר יְשַׁלֵּם תַּחַת הַשּׁוֹר וְאַרְבַּע-צֹאן תַּחַת הַשֶּׂה :

כהתימו לדבר צרת המיצר את הזולת גם שמתכפרים עונותיו, אמר הנה זה הוא בנגיפה וצרה, אך אם עוד יוסיף למוכרו ולמוסרו בידי גויים גדול עונו מנשוא. ועל כן סיפר לנו יתברך ענין מכירת יוסף והרעה אשר מצאתנו עליה למען נראה ונקח מוסר. והוא כי הנה יוסף היה מתנהג עם בני לאה בשררה כמאמר הכתוב (בראשית לז ב) היה רועה את אחיו בצאן, כמפורש אצלנו שהיה רועה אותם כרועה עדרו משתרר עליהם וכבכור שור היה מנגחם בהוצאת דיבה ובספור חלומות המורים שררה. אך עם בני בלהה כו' היה מתנהג בחיבה ובהשוואה וכמשמש אותם, וכמאמר הכתוב (שם) והוא נער את בני בלהה כו', באופן כי בערך קצתם ידמה לשור ובערך קצתם ידמה לשה. והנה גונב מארץ העברים על ידי כולם כאחד. וזה יאמר **כי יגנוב איש שור** בבחינת בני לאה **או שה** בבחינת בני הלחנות **וטבחו או מכרו** כי זה וזה היה שווה בעיניו מכירה כטביחה. על כן **חמשה בקר** שהם חמשה הרוגי מלוכה מפאת חמשה בני לאה, כי גם הם מתייחסים לשור או בקר כי הם בעלי שררה **תחת** בחינת **השור**, **וארבע צאן** הם ארבע הרוגי מלוכה אחרים מפאת ארבע בני הלחנות תחת בחינת השררה שהם תשעה, כי העשירי היה קדש, כאשר שמענו אומרים בשם **הר"ש מולכו** ה' ינוח נשמתו כי על שצירפו שכינה עימהם נתן משלהם נפש אחת לעוזרם בכפרה.

פרק כב

א אִם-בַּמַּחְתֶּרֶת יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְהֻכֶּה וָמֵת אֵין לוֹ דָּמִים :

ושמא תאמרו הלא כל אשמת דבר לא היה רק על יהודה כי הוא מכרו, ואם אין גניבה אין מכירה. לזה אמר **אם במחתרת כו'.** לומר אל יאשם יהודה, כי הלא אם במחתרת הוא הבור שהושלך שם יוסף היה נמצא בעצה זו הגנב הוא יהודה שגנב ומכר אז **אין לו דמים,** כי בן מות היה כי הלא להמיתו היה כוונתו. אך נהפוך הוא, כי לא בעצתו הושלך ואדרבה להעלות משאול חייו כיוון באומרו (בראשית לז כו) מה בצע וכו' וכמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** צט ח **ורש"י,** מדרש שמואל ט) כי בזכות שהעלה את יוסף מן הבור הציל הוא יתברך את דניאל מגוב האריות, והראיה כי הלא ברוח הקדש שיבחו אביו באומרו (בראשית מט ט) מטרף בני עלית.

ב אִם-זָרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ עָלָיו דָּמִים לוֹ שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם אִם-אֵין לוֹ וְנִמְכַּר בִּגְנֵבָתוֹ :

וזהו אומרו **אם זרחה** זריחת רוח הקדש של הנקרא **שמש** הוא יעקב כמה דאת אמר (בראשית לז ט) והנה השמש והירח וכו', עליו, הנה יראה כי דמים לו ואינו בן מות חלילה. אך עם כל זה **שלם ישלם,** כי זולת הארבעה וחמשה הנזכרים, עוד ישלם יותר כאשר יתבאר.

ועוד ראיה כי תם וישר הוא בדבר. כי הלא אחרי כן על גביע הנמצא באמתחת בנימין ענה יהודה ואמר (בראשית מד טז) מה נאמר לאדוני וכו' הננו עבדים כו', והוא כי אמר (שם) האלוהים מצא את עוון עבדיך, שהוא גניבת ומכירת יוסף לכן הננו עבדים וכו'. וזהו אומרו **אם אין לו ונמכר,** כלומר אם יונח כי אין לו דמים הרי נתכפר, כי הלא ברצונו היה **נמכר בגנבתו** והיה מוסר עצמו לעבד עולם, כל שכן כי **דמים לו** כמדובר.

ג אִם-הִמָּצֵא תִמָּצֵא בְיָדוֹ הַגְּנֵבָה מִשּׁוֹר עַד-חֲמוֹר עַד-שֶׂה חַיִּים שְׁנַיִם יְשַׁלֵּם :

ומה שאמרתי **שלם ישלם** כי יוקח מידו כפלים. הלא הוא, כי גם שכיוון לטובה הלא לא יבצר שהימצא תמצא בידו הגנבה, כי כפל המציאות יש לו במה שהייתה בידו הגנבה. על כן מעת ענין מכירת השור שהוא יוסף, עד חמור שהוא עד רדתו עד בת איש כנעני (בראשית לח ב) עם הדומה לחמור, עד ענין השה שהוא גדי עזים מן הצאן הנקרא שה כמה דאת אמר (דברים יד ד) שה עזים שהוא ענין תמר, שהוא משור עד חמור עד שה בין שלשת הדברים האלה חיים שנים ישלם, שקבר ער ואונן כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פה ג) שעל עון שלא גמר המצווה להציל את יוסף לגמרי קבר את בניו.

והזכיר בינתיים עוון האשה באומרו **עד חמור,** הוא כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פה ב) כי גם עוון הכנענית שהיא מעם הדומה לחמור גרם מיתת בניו, כמו שאמרו ז"ל (שם שם א) שעליו נאמר (מלאכי ב יא) בגדה יהודה וכו' ובעל בת אל נכר. ושיעור הכתוב מעון שור עד ענין חמור עד ועד בכלל, שעד זמן ענין ה**שה חיים שנים ישלם.** הרי כי לקח מיד ה' כפלים אחד מבניו, שנית מענין ארבעה וחמשה הנאמרים.

ד כִּי יַבְעֶר-אִישׁ שָׂדֶה אוֹ-כֶרֶם וְשִׁלַּח אֶת-בְּעִירֹה וּבִעֵר בִּשְׂדֵה אַחֵר מֵיטַב שָׂדֵהוּ וּמֵיטַב כַּרְמוֹ יְשַׁלֵּם :

אחרי הזהירו יתברך מלהצר את הזולת בידיים, בא ויאמר כי לפעמים גם שלא ירע להם כי אם ידרוש שלומם הוא מאבדם. כי בעוון אשר יחטא איש או אנשים יצא הקצף על רעים וטובים הבלתי מוחים. והוא ענין **כי תצא אש כו'** (פסוק ה). אלא שהקדים ענין **כי יבער איש כו',** ללמדנו דעת איכה מתרגשים העונות וחטאים לאבד עולם, הלא הוא בהשליך אדם עצמו אחר הנאות העולם הזה. כי גם אם לא יעשה רק המשכו אחר טובות העולם הזה בדבר המותר לו, יפסיד ויאבד טובה הרבה מטובו המזומן לו לעולם הבא. כעובדא דרבי חנינא בן דוסא (תענית כה א) כשנתנו לו רגל שולחן זהב וחלם שהיה שולחנו חסר בעולם הבא.

וכעובדא דרבי שמעון בן יוחאי (**שמות רבה** נב ג) כשקנאו תלמידיו על אחד שיצא חוצה לארץ והעשיר, ואמר להם בקעה בקעה המלאי דינרי זהב ונתמלאה הבקעה, וכשבאו ללקט אמר להם מזכותכם של העולם הבא אתם נוטלים, מיד נמנעו. ועל כן ראוי כי החי יתן אל לבו.

וזה ירמוז הכתוב באומרו **כי יבער איש וכו'.** והוא כי הנה כל איש ישראל יש לו שדה או כרם בעולם העליון. שדה הן מצות שאין לו מהן פירות בעולם הזה, ונקרא שדה שקוצרים מה שזרעו שהוא הקרן עם תוספתו כענין המתן שכר שנוטל שם עם תוספתו. או מצות שקרן קיימת ואוכל פירות, ככרם שהגפנים קיימות ומוציאין פירות ואוכל שנה שנה. וזהו **כי יבער** ויאכל **איש** הוא **שדה או כרם** שלו למעלה במה ש**ושלח את בעירו** הוא חמור, **ובער בשדה אחר** שימשך אחרי הנאות העולם הזה, שהוא לעשות ימיו כחגים לאכול למעדנים ולשתות במזרקי יין לצבות בטן, עושים עיקר מעולם שאינו שלהם כי אם של האומות, כמאמרם ז"ל (**תנא דבי אליהו זוטא** פרק יט) כי עשו ויעקב חלקו העולמות, עשו נטל לחלקו העולם הזה ויעקב העולם הבא. על כן יפסיד את שלו למעלה, כי **מיטב שדהו ומיטב כרמו** של מעלה **ישלם.**

ה כִּי-תֵצֵא אֵשׁ וּמָצְאָה קֹצִים וְנֶאֱכַל גָּדִישׁ אוֹ הַקָּמָה אוֹ הַשָּׂדֶה שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם הַמַּבְעִר אֶת-הַבְּעֵרָה :

[פירוש סמלי לארבע אבות נזיקין]

והנה זה הוא בנהנה במותר לו. אך מזה ימשך גם אל האיסור. שעל ידי כן **תצא אש** מהמשתאות **ומצאה קוצים** הם עונות מתרגשים מהמשתאות. שאז **ונאכל גדיש** הם זכויות אשר קצר ולקט וקבץ כבר נאכל. והוא מאמרם ז"ל (עירובין סה א) לא נברא יין אלא ליתן שכר לרשעים על מעשיהם הטובים בעולם הזה ולנחם אבלים, שנאמר (משלי לא ו) תנו שכר לאובד, אלו רשעים, ויין למרי נפש, אלו אבלים. וזהו **ונאכל גדיש** על היותם שותים בצמא את יין משתיהם. ומי יתן ולא היה כי אם שלילת טוב, כי אם גם **או הקמה** היא הנפש תאכל גם היא באש גיהינום. **או השדה** שהוא משל אל החומר, כי לפעמים גם הגוף נאכל בתחלואים רעים.

ושמא תאמר האם משנה שברון הלז ישבר אשר יחטא ביינו, והלא לבו בל עמו. אל תתמה, כי הנה לא ישבר על מה שעשה אחר שיין ידליקנו, כי אם על שהביא את עצמו לידי כך שתבער בו אש יינו. וזהו **שלם ישלם המבעיר את הבערה.** באופן שהתחלת המשתאות במותר לו יכלה רעה ומאז יאשם. ובן סורר ומורה יוכיח, וגם עד ממהר משתה בני איוב.

והנה מכלל משפטי ה' ישרים אלה הם ארבע אבות נזיקין אשר בם התחיל סדר נזיקין. וזה לשון המשנה (ריש בבא קמא):

ארבע אבות נזיקין השור והבור והמבעה וההבער, לא הרי השור כהרי המבעה ולא הרי המבעה כהרי השור, ולא זה וזה שיש בהם רוח חיים כהרי אש שאין בו רוח חיים, ולא זה וזה שדרכן לילך ולהזיק כהרי הבור שאין דרכו לילך ולהזיק, הצד השוה שבהם שדרכן להזיק ושמירתן עליך וכשהזיק חב המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ, ע"כ.

ואחשבה כי בם נרמזו ארבע מלכויות אשר הזיקונו זה ארבע רגלים, **בבל מדי יון ואדום.** ואת **נבוכדנאצר** קרא **שור** שכונתו להזיק, כמאמר חבקוק ע"ה (חבקוק א ט) כלה לחמס יבוא. והבור הוא אשר כרה **המן ואחשורוש** כי כרו שוחה ללכדנו, כאשר המשילו רבותינו ז"ל (מגילה יד א) את אחשורוש לבעל התל ולהמן לבעל החריץ, כי הוא אשר **בור** כרה לישראל, כמאמר **מדרש חזית** (עיין **אסתר רבה** ז יח) בהזמין את ישראל לסעודה להחטיאם ולחייב את ראשם למלכו של עולם. **והמבעה** זה **יון,** כי הבעה מצפוננו שפשט ידו בבתולות ישראל ובממונם ובחדרי היכל ה'. **וההבער** זה **אדום** אשר הצית אש ברבי חנינא בן תרדיון ובבית המקדש מה שלא השליט ה' את נבוכדנאצר לשרוף ביתו על ידו כי אם על ידי מלאכי מרום, כנודע מרבותינו ז"ל **בפסיקתא**, ובאכול האש את הבית הגדול והקדוש הושלכו שמה כהנים אשר מסרו המפתחות לשמים (עיין תענית כט א).

והנה באלה יש ארבע חלוקים:

א. כי הנה בנבוכדנאצר שהיה האחד אשר החל לשלוח יד בבית ראשון, בבוא עת פקודתו במלאת לבבל שבעים שנה לא נשאר מהכשדים פלטה ככל הדברים הרעים שבירמיה על בבל. מה שאין כן ביון, כי נשארו הרבה מאד פלטים ועד היום זרעם נכון.

ב. כי הלא יון מיד שילם נזק שלם ביד חשמונאי ובניו, ונבוכדנאצר חצי נזק, כי נטרד שבעה עדנין ועמד חי עד דור שלישי.

ג. כי זה וזה לא האריכו יותר משבעים שנה, אך אדום דורות רבים ומושלים ממשל רב ממשלתם.

ד. כי הלא גם אלה לקו בצד מה מהרה, כי גם טיטוס יתוש קדמו בצאתו מן הים ולא נטשו עד האבידו אותו (גיטין נו ב), אך אחשורש מלך מדי אשר אמרו רבותינו ז"ל (מגילה יד א) כי יותר היה חפץ במכירת ישראל מהמן, כמשל בעל התל ובעל החריץ ולא לקה אך אדרבה נתעלה אז יותר.

עוד חמישית כוללת, הלא היא כי אשר בימי נבוכדנאצר הרגו אישי ישראל ועקרו שור בית אלוהינו, שמנו ויעשירו ומתו על מטותם ופקודת כל אדם נפקד עליהם, כי לא לקו רק בניהם

או בני בניהם במלאת לבבל שבעים שנה. וההיקש בשאלה זו. בכל דור ודור, כמה וכמה בימי הארבע מלכויות אשר היצרו את ישראל והם חיים וקיימים בעמל אנוש אינימו ואין חרצובות למותם. וגם כי יום נקם בלבו יתברך נראה נקמת אויבינו מה יסכון לאשר חטאו ואינם.

על כן על כל אלה בא ויאמר. **על הראשונה אמר**, אל תתמה על החפץ אם תראה רב כח את יון מנבוכדנאצר. כי הלא לא הרי נבוכדנאצר שכונתו להזיק כהרי המבעה הוא יון כי ליהנות בלבבו.

ועל השנית אמר, לא הרי המבעה כהרי השור, כי יון היה לו הנאה להזיקו בבנות ישראל ובממונו על כן שילם נזק שלם, מה שאין כן נבוכדנאצר רק כוונתו להזיק.

ועל השלישית אמר, לא זה וזה שיש בהן רוח חיים וכו'. והוא כי כל עיקר כוונת אדום היה על העיר ועל בית המקדש כמאמר הכתוב (תהלים קלז ז) זכור ה' לבני אדום את יום ירושלם האומרים ערו ערו עד היסוד בה, אך הכשדים כל ישעם וכל חפץ להזיק את ישראל, כמאמר הכתוב (שם שם ח) בת בבל השדודה אשרי שישלם לך וכו' שגמלת לנו, כלומר את עצמנו ואת בשרנו, ועל כן אשרי שיאחז וניפץ את עולליך (שם שם ט). וכן יון כל עיקר גזירותיו היו על העם. נמצא כי **השור והמבעה** היו בצרותם רוח חיים, כי על העם גזרו, אך לא כן אדום כמדובר. וזהו לא זה וזה שיש בהם רוח חיים כהרי האש וכו'.

ועל הרביעית אמר, ולא זה וזה שדרכו לילך ולהזיק, כי גם אדום עם שבתחילה עשו עיקר מהעיר, עם כל זה לא משו בכל דור ודור מהיותם הולכים ומזיקים וגוזרים גזירות, מה שאין כן אחשורוש מזרע מדי, כי אדרבה הטיבו את ישראל, כענין דניאל עם דריוש, וגם הוא אחשורוש היטיב את מרדכי והרשה לבנות בית המקדש ולולא לשון הרע לא היה מבטלו אחרי כן. וזהו ולא זה וזה וכו' כהרי הבור שאין דרכו לילך ולהזיק, כי אדרבה היה אחרי כן הולך ומטיב.

ועל החמישית אמר, הצד השווה שבהן שדרכן להזיק בכל מקום ובכל זמן, ואם אין נעשה פתגם הרעה מהרה ומאריך להם הוא יתברך עד דורי דורות.

הצד השוה שבהן הוא כי קיומם אתה הוא העושה, כי הלא שמירתן עליך כי אתה הוא שומרם ומאריך שלומם וטובתם, כי לו תקנת ישראל מעשיך היה יום נקמתם ושנת גאולתך באה. ועם כל זה אל יתחמץ לבבך על כל אשר הזיק לך ולא ילקה הוא כי אם זרעו אשר יהיה בימים ההם, כי דע איפה כי מיד כשהזיק חב המזיק עצמו לשלם תשלומי נזק, אך לא עתה רק במיטב הארץ בירושלים שהוא לעתיד לבוא על אדמת ישראל. והוא מאמר **ספר הזוהר** (בשלח דף נח ב) על פסוק (זכריה יד יב) אשר צבאו על ירושלים, אשר יצבאו לא נאמר אלא אשר צבאו, מלמד שכל אשר צבאו בצרות הגלויות אותם עצמם יביא ה' שמה למען יקח נקמתו כל איש ישראל מכל אשר היצר לו בכל דור ודור, וזה יהיה בירושלים. וזה אומרו במיטב הארץ היא ירושלים משוש כל הארץ.

ויתכן כי כל אחד מארבע אבות נזיקין אלו שהם משל אל הארבע גליות נרמז במקומו.
נבוכדנאצר שהוא הקרן נרמז ב**שור**. והוא **כי יגוף שור איש** שהוא נבוכדנאצר שהוא שור של שר מלכות כשדים, **את שור רעהו,** כי יקרא הוא יתברך כביכול רעהו של השר בבחינה שחלק יתברך את האומות לשרים על דרך האמור בפסוק (שיר השירים א ז) על עדרי חבריך (עיין **שיר השירים רבה** א ז ב). והוא נטל את ישראל, לא שידמו לו באיכות חלילה. ויהיה השור אשר נגף ראשונה נבוכדנצר הוא יהויקים ששלשלוהו לו מעל החומה וימיתהו, ונשאר במקומו חי יהויכין. ואחר כך **מכר את השור החי** הנזכר לעם נכרי גולה בבלה. וחצה את כספו וחמדת מלכותו, חציה הגלה אתו ושאריתו ביד צדקיהו. ואחרי שאת עיני צדקיהו עור ויעשהו סומא חשוב כמת, אז גם את המת חצה, כי הגלהו עמו והניח מקצתם עם גדליה בן אחיקם. ועדיין היה זרע נבוכדנאצר קיים עד בלשאצר שאמר לו דניאל מה שעשה נבוכדנצר (דניאל ה יט) די הוה צבא הוה קטיל וכו'. ואשר נעשה לו, ואנת [בלשאצר] בריה לא השפלת לבבך כל קבל די כל דנה ידעת (שם שם כב). וזהו **או נודע** קודם לכן **כי שור נגח** השור הנזכר **ולא ישמרנו בעליו** הוא לבבו המושל בו, כי הרשעים הם ברשות לבם כנודע (**בראשית רבה** לד י), אז **שלם ישלם שור** הוא בלשאצר **תחת השור** תחת עון השור הוא בלשאצר עצמו. אך **והמת** הוא נבוכדנאצר עדיין **יהיה לו** שכר פעולתו.

ועל גלות מדי הוא אומרו **כי יפתח איש בור,** הוא המן, הנקרא איש צר ואויב (אסתר ז ו), פתח בור עצת הסעודה למלך להפיל את ישראל. ואחר הפתיחה כרה אותו. והוא מאמר **מדרש חזית** כי אחר כך הלך הוא בעצמו והיה מביא אותם אל הסעודה. והנה אחר שנטבעו בטיט היון ההוא היה אפשר לכסות הדבר ולשתוק, כי בלעדו ימקו בעוונם. אך לא עשה כן, כי אם יעץ את המלך להשמידם. וזה אומרו **ולא יכסנו,** כי שב להטביעם עד כלה רעה. והנה אשר נפלו בבור כרה ויחפרהו היו שתי בחינות:
אחת שור מזיד אוכל ברצון ומשחית נפשו כשור שכוונתו להזיק,
או חמור נפתה כחמור על ההנאה. לכן **בעל הבור** הוא המן **ישלם**, כי הכסף ישיב לבעליו עשרת אלפים ככרי כסף למרדכי שהוא בעליו, כי קנאו במלחמה כמאמרם ז"ל (**ילקוט אסתר** רמז תתרנו על הפסוק ומחר אעשה). והוא כי ותשם אסתר את מרדכי על בית המן (אסתר ח ב) שהוא ביתו עם קניינו אשר רכש, **והמת** אשר חשב **יהיה לו** למרדכי יהיה לו להמן.

ועל גלות יון אמר כי יבער איש, הוא שר יון שישליטהו ה' לבער ולרעות שדה קרקע ארץ ישראל לאכול מנת הארץ או כרם ה' צבאות בית ישראל כסף גולגולתא, ולא ישבע בזה כי אם **ושלח את בערה** הוא עמו, **ובער בשדה אחר** הוא בית המקדש הנקרא שדה כד"א (בראשית כד סג) לשוח בשדה. והוא שדה אחר הוא של יוצר הכל יתברך כי לא השליטו ה' בו. על כן **מיטב שדהו** היא עיר ממלכתו ומיטב כרמו, הוא עמו כד"א (שיר השירים א ו) נוטרה את הכרמים הם האומות שהמטיב הוא מלכו ושרו, **ישלם.**

חזור לעמוד השער

ועל גלות אדום אמר, כי תצא אש היא הגזירה, **ומצאה קוצים** הם פריצי הדור לאוכלם, אחר ש**נאכל גדיש** תחלה על ידם כי שרפו אוצרות התבואה, ואחר האכל **הקמה** הם הצדיקים אנשי קומת המעלה, או השדה הוא בית המקדש הנקרא שדה כמדובר, **שלם ישלם המבעיר את הבערה** הוא **אדום.**

והנה ראוי לשית לב מה היה שהיחל ב**מדי** הוא **הבור** קודם לבבל שהוא **השור**, וגם שהפסיק בין שור ובור אל שן ואש בכי יגנוב איש שור. אך יהיה מה שהתחיל בבור לרמוז, כי כאשר נפרע לנו מבעל הבור גם יפרע מבעל השור. ואחר השור הוא נבוכדנאצר ומלכותו, סמך ענין **כי יגנוב איש וכו'** לבל ירפו ידינו, כי נראה את החורבן הנעשה על ידי נבוכדנצר ולא לקה כי אם מת בכבודו, כי הלא נדון קל וחומר מיוסף על שנגנב ונמכר פרעו בשבילו **חמשה בקר וארבע צאן** כמפורש ברמז (עיין בפירושו לעיל כא לז), מה גם עתה [נבוכדנצר] אשר גנב נפשות רבות וחסרונן מן העולם כי נקום ינקם לעת קץ.

ו כִּי-יִתֵּן אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ כֶּסֶף אוֹ-כֵלִים לִשְׁמֹר וְגֻנַּב מִבֵּית הָאִישׁ אִם-יִמָּצֵא הַגַּנָּב יְשַׁלֵּם שְׁנָיִם :
ירמוז לנו כי אם יעשיר איש לא לו יהיה העושר ההוא, כי לו יתברך הכסף ולו הזהב, ולא נתנו ה' להרע ולהשתרר גם השתרר בכסף וזהב ושמלות אשר נתן לו ה', כי אם פיקדון הוא אשר הפקד אתו מאתו יתברך לשמור ולעשות מצוותו לתת לעניי עמו לאיש ואיש די מחסורו אשר יחסר לו, כי חלקם נתן ה' ביד העשיר לזכות אותו כאשר נתון יתן לו. וזה מאמר הכתוב **כי יתן איש וכו'** זה הקדוש ברוך הוא, **אל רעהו** הוא איש הישראלי, כד"א (תהילים קכב ח) למען אחי ורעי ואומר (משלי כז י) רעך ורע אביך אל תעזוב, **כסף או** כלי חמדה אינן שלו לצמיתות רק לשמור משמרת מצוותו אשר יעשה טוב ולא יחטא. ואם תראה ש**גונב מבית האיש,** כי אבד העושר ההוא ועשה לו כנפיים, יפשפש במעשיו עד ימצא מי הוא זה ואיזה הוא העוון ההוא אשר גרם וגנב ממנו ממונו והביאו לידי ייסורי עוני הגדול מכולם. ואם פשפש וימצא הגנב והכיר עונו אשר גנב ממונו ממנו, ושב עד ה' בהכיר רשעו, אז ה' **ישלם שנים** לרעהו זה השב אליו.

ז אִם-לֹא יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְנִקְרַב בַּעַל-הַבַּיִת אֶל-הָאֱלֹהִים אִם-לֹא שָׁלַח יָדוֹ בִּמְלֶאכֶת רֵעֵהוּ :
אך **אם לא ימצא הגנב** כי פשפש ולא מצא, אז יתלה בביטול תורה, **ונקרב בעל הבית אל האלוהים,** בארבע אמות של הלכה כי שם ביתו יתברך, אולי זה היה עונו. ומה שאמרתי שיתלה בביטול תורה הוא **אם לא שלח ידו במלאכת רעהו,** שלא גזל או גנב או עשק את עמיתו, כלומר שאם שלח ידו אין צריך לפשפש כי ודאי מצאהו עוון זה.

ח עַל-כָּל-דְּבַר-פֶּשַׁע עַל-שׁוֹר עַל-חֲמוֹר עַל-שֶׂה עַל-שַׂלְמָה עַל-כָּל-אֲבֵדָה אֲשֶׁר יֹאמַר כִּי-הוּא זֶה עַד הָאֱלֹהִים יָבֹא דְּבַר-שְׁנֵיהֶם אֲשֶׁר יַרְשִׁיעֻן אֱלֹהִים יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם לְרֵעֵהוּ:

ולא בלבד ש**לא שלח ידו במלאכת רעהו,** כי אם אפילו **על דבר פשע** שדבר סרה בתתו לאחיו האביון, בין היה דומה לשור המזיק וזהו **על שור** כי הוא הפשע, בין **על חמור** שהיה בבלי דעת כעם הדומה לחמור, בין **על שה** שהיה בתמימות דומה לשה תמים, לא בלבד על המזון כי אם גם על הכסות, שדבר סרה על שתובע גם כסות וזהו **על שלמה.** וגם לא בלבד על שנמנעת מתת לו אתה, כי אם גם אם האבדת ממנו מה שזולתך היו נותנים לו וזהו **על כל אבדה.** אם יקרא העני עליך אל ה' אשר יאמר לפניו יתברך כי הוא זה האיש אשר החסיר לחמו, **עד האלוהים יבא דבר שניהם,** דברי העני ודברי התנצלותך, ו**אשר ירשיעון [אלוהים] ישלם שנים** כי יעביר הוא יתברך מזה לזה כפי מה שהיה מחסרו כאשר זמם כן יתהפך לו.

ט כִּי-יִתֵּן אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ חֲמוֹר אוֹ-שׁוֹר אוֹ-שֶׂה וְכָל-בְּהֵמָה לִשְׁמֹר וּמֵת אוֹ-נִשְׁבַּר אוֹ-נִשְׁבֶּה אֵין רֹאֶה :

עד כה דבר על אשר יתן לו ה' עושר ונכסים. עתה ידבר על מי שיתן לו ה' בן או תלמיד יחיד או רבים או קהל עדת ישראל לרעות ולהנהיג. כי לא יעלה על רוחו ניתנו לו מן השמים להשתרר גם השתרר, כי אם לשומרם מן החטא ולהדריכם בדרך ה'. ואם לא יעשה כן, משארות אשמותם צרורות על צווארו. וזהו אומרו כי יתן איש זה הקדוש ברוך הוא, אל רעהו זה הישראלי על ידו להנהיג בן או תלמיד פתי כחמור הולך אחר שיחה נאה והולך אחר תאווה גופנית כמוהו שהוא חוטא לה', או רע לבריות כשור, או תמים בדרכיו כשה תמים. וזהו **חמור או שור או שה.** או קהל רבים וזהו **וכל בהמה** כי כבהמות נדמו, והוא הרועה אותם כענין נוהג כצאן יוסף (תהלים פ ב). דעו איפה כי לא ניתנו לו לשרתו, רק **לשמור** אותם מכל דבר רע בעיני ה'. ולכן אם יהיה כי מת הנשמר כי הרשיע והוא חשוב כמת, ועל רשעו נשבר בייסורין רעים, **או נשבה** מן העולם לגיהינום, אם הוא על כי אין רואה כי השומר לא השגיח ולא ראה בעשותו מעשה הרעה, אז הן אמת את דמו מידו יתברך לא יבקש כי הלא לא ראה את הרעה.

י שְׁבֻעַת ה' תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם-לֹא שָׁלַח יָדוֹ בִּמְלֶאכֶת רֵעֵהוּ וְלָקַח בְּעָלָיו וְלֹא יְשַׁלֵּם :

אך עדיין יש צד אשמה כי לא השגיח להזהירו. ועל כן **שבועת ה'** אשר נשבע הנשמר בסיני לעבוד את ה' ועבר עליה **תהיה** מתחלק העוון **בין שניהם,** **אם** לא הזהירו ו**לא שלח ידו** להוכיח במישור **במלאכת רעהו** הוא הנשמר. ועל כן **ולקח בעליו** חלק השבועה ממנו, אך לא ישלם את דם הנשמר, וזהו **ולא ישלם.** שאם הוא הנשמר רשע בעוונו ימות, את דמו מיד השומר לא יבוקש כי לא ראה כאשר הרשיע להזהירו.

יא וְאִם-גָּנֹב יִגָּנֵב מֵעִמּוֹ יְשַׁלֵּם לִבְעָלָיו :

אך **אם גנוב יגנב** השומר המביט אל מעשה הנשמר והיה נשמר ומתגנב **מעמו, ישלם לבעליו** את דמו.

יב אִם-טָרֹף יִטָּרֵף יְבִאֵהוּ עֵד הַטְּרֵפָה לֹא יְשַׁלֵּם :

אמנם **אם טרוף יטרף** הנשמר לבל יוכל השומר לראותו באופן שהוא אנוס, אז הוא יתברך **יביאהו** את הנשמר בבית דין של מעלה להעיד שיהיה הוא עד כי הוא עצמו גרם, ואז **הטרפה לא ישלם** השומר. והנה כל זה הוא כי יתן הוא יתברך מעצמו לאיש אנשים לשמור.

יג וְכִי-יִשְׁאַל אִישׁ מֵעִם רֵעֵהוּ וְנִשְׁבַּר אוֹ-מֵת בְּעָלָיו אֵין-עִמּוֹ שָׁלֵם יְשַׁלֵּם :

אך אם **ישאל איש מאת רעהו** יתברך יתן לו יחיד או רבים להנהיג, אז תכבד עליו אשמת עוונם. כי אם נשבר בייסוריו **או מת** בעונו אינו כראשון כי אם אין הרואה לא ישלם, כי אם גם אם **בעליו** השומר **אין עמו שלם ישלם** כפלים על שלא הזהירו, וגם דמו מידו יבקש ואין לו פיטור.

יד אִם-בְּעָלָיו עִמּוֹ לֹא יְשַׁלֵּם אִם-שָׂכִיר הוּא בָּא בִּשְׂכָרוֹ :

רק **אם בעליו** השומר תמיד **עמו** ומזהירו ומשמרו, אז **לא ישלם** כי אנוס הוא. וזה הוא כאשר שאול שאל האיש מאתו יתברך יתן לו מעבדיו ומעמו להדריכם חנם אין כסף, רק להנהיגם בעבודתו יתברך כי נטל עליו שמירתם. אך **אם שכיר הוא** ולא שאל רק למען יספיקו לו די מחסורו כשכיר, אז לא יאשם כל כך, כי מה שבא לשאול מאתו יתברך **בא בשכרו** ולא לקבל עליו משא הדרכתם, על כן ידמה לסוג הקודם, כי אם אין רואה לא ישלם, ולא לזה האחרון.

טו וְכִי-יְפַתֶּה אִישׁ בְּתוּלָה אֲשֶׁר לֹא-אֹרָשָׂה וְשָׁכַב עִמָּהּ מָהֹר יִמְהָרֶנָּה לּוֹ לְאִשָּׁה :

הנה דרך היצר הרע לפתות את האדם לטמא נפשו. אך זה דרכו יתברך כי עד שלשה פשעי ישראל מעביר ראשון ראשון. ועל כן אשר חננו ה' דעה ובינה והשכל, מעת חטא פעם ראשונה יזהר לבלתי שוב שנית, כי אז עדיין לא החזיק היצר הרע בו בעצם, יקל להתאמץ נגדו, ואז יעזרנו ה' עזר גדול לבלתי יחטא, ויהיה לו כל כך אהבה עמו כאלו לא חטא מעולם. וזה ירמוז **כי יפתה איש,** הוא היצר הרע, **בתולה** היא נפש אדם להחטיאה, ועדיין **לא אורשה** כי לא היחלה להתחבר בו כי לא חטאה עדיין. ועם כל זה **ושכב**, שהטיל בה זוהמת טומאת עבירה, **עמה** שטימאה כי החטיאה פעם אחת. והנה עבירה זו **מהר ימהרנה לו** ליצר הרע **לאשה** לשכב אצלו להיות עמו תמיד, כי כח הטומאה שנעשה בחטא ההוא ישוב לטמאו עוד בקבע, כי עבירה גוררת עבירה. וזהו כפול **מהר ימהרנה** שהן שתי עבירות אחרות וזה יהיה במהירות. וזה נרמז בלשון גם כן באומרו מהר חסר וי"ו, כי מהר תשוב העבירה ההיא להחטיאו עוד פעמים.

טז אִם-מָאֵן יְמָאֵן אָבִיהָ לְתִתָּהּ לוֹ כֶּסֶף יִשְׁקֹל כְּמֹהַר הַבְּתוּלֹת :

ומה תקנתו. הלא הוא **אם מאן** הנפש הזאת לחטא שנית, כי תשים מצחה נחושה לעומת מצחו, אז בשכר זאת שבא ליטהר ולכבוש את יצרו גם **ימאן אביה** הוא יתברך **לתתה לו.** כי גם הוא יתברך יעביר טומאת החטא ההוא מן העולם, כי מעביר ראשון ראשון ויעזרנה לבלתי תחטא עוד. ולא זה בלבד כי אם שלא יחשיבנה בשובה מחטאה גרועה מיתר נפשות שלא חטאו מעולם, כי אם **כסף** וחשק יהיה לו יתברך **שקול** בד בד **כמוהר** שנותן הוא יתברך ל**בתולות**, הם נפשות שלא טעמו טעם חטא כן יחשיב לה הוא יתברך בשובה מהראשון.

יז מְכַשֵּׁפָה לֹא תְחַיֶּה :

יח כָּל-שֹׁכֵב עִם-בְּהֵמָה מוֹת יוּמָת :

יט זֹבֵחַ לָאֱלֹהִים יָחֳרָם בִּלְתִּי לַה' לְבַדּוֹ :

שלשה פסוקים אלו מקושרים. כי מהראשון נמשך השני, כמאמר **ספר הזוהר** (חיי שרה דף קכה ב), כי בלעם על ידי הזדווג עם האתון היה חל עליו כח טומאת הכישוף, ומזה יבוא לזבוח לאלוהים זולת ה' לבדו. וזה יהיה מה שסמך אחר **כל שוכב עם בהמה, מכשפה כו'.** ואחריו **זובח כו'.** ועל פי דרכו הזהירנו בל תהיה עבודת ה' משותפת עם עבודת אחד ממשרתיו העליונים למען יהיה סרסור ומליץ טוב לפניו יתברך. כדרך אנשים עבדי המלך אשר ישרתו לשרי המלך היושבים ראשונה במלכות למען יליצו בעדם לפני המלך, וכן לא יעשה לעבדי המלך הקדוש. כי על כן בחר בנו מכל העמים להיות לו לעם נחלה מאז הנחיל עליון גויים אל השרים, ורוממנו מכל לשון ליקרא שמו עלינו, מה שלא עשה כן לכל גוי ושרף ומלאך, ובן בכור קרא אותנו. ואינו כבוד מלך מלכי המלכים ישתעבד בנו בכורו לעבדיו. וזהו אומרו **בלתי לה' לבדו,** כי הוא אלוהינו ואין זולתו.

כ וְגֵר לֹא-תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ כִּי-גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

אל תאמר נא ישראל, אם כל כך מאוסה היא העבודה זרה, אל יאשם המגנה את מי שעבדה גם אחר שנתגייר לאמר לו אתמול עבדת עבודה זרה וכיוצא בזה. לזה סמך ואמר **וגר לו תונה** שהיא אונאת דברים, וכי תחדל מזה גם **לא תלחצנו. כי** הלא גם אתם **הייתם בארץ מצרים,** כי שם עבדתם עבודה זרה ושם נתגיירתם, וכאשר לא מאסך ה' על שעבדת עבודה זרה מלתת לך תורתו גם לא ימאס בגר הזה, כי כמוהו כמוך, כי גר שנתגייר כקטן שנולד דמי (יבמות כב א). וכאשר הזהרתיך בל תזכיר לגר רעתו הקודמת, אני מזהירך בל תגרום לזכור היתום ואלמנה טובה שהייתה לכל אחד מהם לדאוג על איבודם אם תצר למו. וזהו שסמך **כל אלמנה וכו'** כאשר יתבאר.

כא כָּל-אַלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תְעַנּוּן :

הנה אומרו **כל** הוא לרבות אלמנה עשירה כנודע (**רמב"ם** הל' דעות פ"ו ה"י), ולענין הסמיכות, וענין כפל העינוי והצעקה, וגם שאין אומרו **ענה תענה** שום גזירה, זולת הערות אחרות למבין. יאמר, הלא הזהרתיך בל תזכיר את הגר רעותיו שקדמו, הנני מזהירך עתה שאפילו לא תעשה באופן ש**אלמנה ויתום** יזכרו טובתם שחלפו למו ויצטערו, כי בענותך האלמנה תזכור אלוף נעוריה, והיתום את אביו, כי זאת אומרת אויה לי כי לולא חסרתי עטרת בעלי לא ענני אדם, והיתום אומר אויה לי על אבי כי לעת כזאת היה בעזרי.

כב אִם-עַנֵּה תְעַנֶּה אֹתוֹ כִּי אִם-צָעֹק יִצְעַק אֵלַי שָׁמֹעַ אֶשְׁמַע צַעֲקָתוֹ :

ושמא תאמר האם לזולת שתי אלה אוכל לענות. על כן בא ואמר מה שיחדתי אלו הוא להודיע כי **אם ענה תענה אותו,** כי עינויים כפול:

א. העינוי אשר לכל אדם,

ב. שזוכר כל אחד אשר חסר לו.

שזו זוכרת מות אישה ומתמרמרת עליו כאילו אז מת ונכפל עינויה ואומרת הן לו היו כמוני לא עינוני, וכן היתום בוכה גם על אביו. נמצא, כי **אם ענה** לא אחד הוא, כי אם גם **תענה אותו** שהוא עינוי כפול. וזהו **תענה אותו.** וכן **אם צעוק** לא צעקה אחת בלבד תהיה כי אם גם **יצעק** שהוא כפול. והוא כי האלמנה תצעק צעקה על מציאות העינוי, וגם צעקה על מות אישה באומרה אם היה אישי חי לא יערבו אלה אל לבם לענותני ומה פשע אישי מהאיש הרע הזה, וצועקת על משפטיו יתברך. וכן היתום יצעק על שברו ועל יתמותו על הדרך הלזה. וגם אני **שמוע אשמע** שתי שמיעות על העינוי ועל הזכרת חסרונם.

כג וְחָרָה אַפִּי וְהֲרַגְתִּי אֶתְכֶם בֶּחָרֶב וְהָיוּ נְשֵׁיכֶם אַלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתֹמִים :

ועל העינוי אמר **והרגתי אתכם,** כי אף מבלי אלמנות ויתמות ראוי לכך כל המענה, כי וקבע את קובעיהם נפש (משלי כב כג). ועל אשר הזכרת לאלמנה אלמנותה אחרי השכח המת מלב, והיו נשיכם אלמנות שהוא אלמנות בלתי נשכח, כמו שאמרו ז"ל (בבא מציעא לח ב) בלי עדים על מיתת בעליהן ולא ינשאו לעולם שלא תשכח אלמנותה, לעומת אשר הזכרתם השכוח. ועל אשר הזכרת את היתום יתמותו, **יהיו בניכם יתומים,** נזכר יתמותם להם תמיד שלא יורידום לנכסי אביהם, כמו שאמרו ז"ל (בבא מציעא שם). נמצא שאף בגדולתם לא תשכח יתמותם, מידה כנגד מידה. ועל כן ייחדתי לך אלו להודיעך שאין עונשם שווה לעינוי הזולת, לא שיותר לזולתם.

גם רמז כי **אם צעק וכו' שמוע וכו',** לומר כי גם שהמוסר דין נענש תחילה על בלתי לכתו לבית דין של מטה (עיין בבא קמא צג א), ביתומים לא כן, **כי אם צעק יצעק אלי** ולא לבית דין של מטה כמדובר כי אבי יתומים ודיין אלמנות אני בייחוד ולא יאשם הצועק לאביו או לדיין המיוחד אליה.

כד אִם-כֶּסֶף תַּלְוֶה אֶת-עַמִּי אֶת-הֶעָנִי עִמָּךְ לֹא-תִהְיֶה לוֹ כְּנֹשֶׁה לֹא-תָשִׂימוּן עָלָיו נֶשֶׁךְ :
הנה אם זה קיימו וקבלו רבותינו ז"ל שהוא ודאי. ואפשר דאפקי בלשון אם בשום לב אל מלת את שבאומרו את העני שהיא מיותרת, לומר אל תיחל מלהלוות עד תהיה בעל זהב, אלא גם אם כסף יהיה לך תלווה את עמי, ועל ידי זה תזכה שאותו שהוא את העני, שהוא הקדוש ברוך הוא כי יעמוד לימין אביון, יהיה עמך ויעשירך.

והנה ידוע כי ההלוואה גדולה שבצדקות (**רמב"ם** הלכות מתנות עניים פרק י הלכה ז). ועל הצדקה נאמר (משלי יט יז) מלוה ה' חונן דל, כי אליו יתברך מלוה מי שחונן את הדל. וזה יאמר פה, דע כי לא תהיה לעני הנזכר כנושה כי אם לה'. וזה אומרו לו שהיא מלה מיותרת, אך הוא לומר לו הוא שלא תהיה כנושה, כלומר כי אם לזולתו והוא ה' יתברך לעד. ועל כן לא תשימון עליו נשך, אם תשיך אותו כי אם לה' אשר לו הכסף ולו הזהב אשר הלווית.

או שיעור הכתוב את העני שהוא מי שהוא עם העני, הוא ה' שעומד לימין אביון, הוא עמך. ואף על פי כן לא תהיה לו לה' הנזכר כנושה. אף על פי שלפי האמת אתה נושה בו, כי מלוה ה' חונן דל. וגם לא תשימון עליו יתברך נשך, כי מה שתשיך לדל אתה כמשיך לו במה שאתה נושה בו יתברך.

ולענין הסמיכות, אמרו ז"ל כי עינוי אלמנה ויתום הוא על ידי הרבית בהצטרכם ללוות. ולפי פשוטו יאמר, הלא על דבר העינוי אמרתי **כל אלמנה ויתום,** שהוא בין עניים בין עשירים כי זה ריבה הכל, אמר הנה זה הוא בעינוי. אך לא בלבד תתחייב לבלתי ענות כי אם גם לרחם ולהטיב, וזה בגדולה שבצדקות שהיא ההלוואה. כאשר מנאם **הרמב"ם** בהלכות מתנות עניים (פ"י ה"ז) שמונה ח' מינים, וזה גדולה על כלן. ובזה לא אשווה לך העשיר כעני, **כי אם כסף תלווה את העני** שהוא קודם.

ושמא תאמר הלא טוב לי להלוות לעשיר שאבטח בפירעון, מלעני כי אין לו מה להשיב וימשך כי תחת אהבתי אשנאהו וגם הוא אלי, מה שאין כן אם לא אלונו שיתקיים בנו ואהבת לרעך כמוך (ויקרא יט יח). לזה אמר שמע בקולי איעצך על האחד אל תרבה להלוות לו מזהבך רק כסף תלווה ולא תדאג כאשר בזהב. ואל יקל בעיניך העני לבלתי החשיבו, כי דע איפה כי אם הוא **עני** הוא **עמך**, כי עמי חשוב בעיני כמלך. כי אל זה אביט וכו' (ישעיה סו ב).

או יאמר את העני וכו'. שידמה אל הכותב כל נכסיו לאחד מבניו שלא עשהו אלא אפוטרופוס (בבא בתרא קלא ב), אמדן דעת הוא שלא יניח את השאר ריקנים. נמצא חלק כל אחד כפיקדון אצלו. כך הוא יתברך העשיר את אחד, היתכן שהניח את השאר ריקם, והלא גם הם

בניו, אלא אפוטרופוס מינהו לזון את הדלים וחלק הדלים אצלו עודף על חלקו. וזה יאמר **את העני עמך** כי חלק העני שהוא ריבוי האת הוא עמך.

או יאמר במה שאמרו ז"ל (**תנחומא** משפטים ט) על פסוק (תהלים סא ח) ישב עולם לפני אלוהים. שאמר דוד המלך ע"ה ישב עולם בדין שיהיו שווים ולא עשירים ועניים. משיבה רוח הקודש אם כן חסד ואמת מן ינצרוהו (תהלים שם). נמצא שכדי שיזכו העשירים שיבוא פרנסת העניים על ידם, מושך ידו מהם. ובזה יאמר אל ירע לבבך בתתך לו כי אם הוא עני הוא למה שהוא עמך שתזכה בו בתתך לו. ועל השנית פן תמשך שנאה, עשה זאת איפה והוא שלא תהיה לו כנושה. כי אם תעלה על רוחך בכל לבך כאלו אינך נושה בו ומעולם לא הלווית לו, ובזה לא תבוא לידי שנאה אם לא יפרע, כי לא יהיה בעיניך כחייב לך.

או יאמר לא תהיה לו כנושה. ועל ידי שלא תהיה לו כנושה, ימשך ש**לא תשימון וכו',** ולא תהיה מצווה הבאה בעבירות הרבה. כי בקחתך רבית תהיה חוטא ומחטיא את הלוה והערב והעדים והסופר והסרסור שכלם עוברים לאו זה. וזהו אומרו תשימון כמו שאמרו ז"ל (בבא מציעא עה ב) ולא נאמר תשים.

או יאמר, שמא תאמר הלא להשיב את ההלוואה יש ספק אם ישיבנה לי, על כן אשים עליו נשך שיתן מעט מאשר תשיג ידו בתורת נשך, שאם בסוף לא ישלם לפחות יהיה הנשך תחת הקרן, או לפחות אמשכן בגדו כדי שיפרע. לזה אמר **לא תשימון עליו נשך.**

כה אִם-חָבֹל תַּחְבֹּל שַׂלְמַת רֵעֶךָ עַד-בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ :

ואם ירע לבבך וימשך ש**חבול**, עוד **תחבול**. כי כשתחבול פעם אחת לא תשוב ממנה כי אם תשנה באיוולתך פעם שנית ש**חבול** ו**תחבול**. וזולת מה שעבירה גוררת עבירה, גם אתה דע לך כי לא יהיה כאשר עד כה שלא היית כנושה, שאתה היית העשיר והוא עני. כי אם **שלמת רעך** כי תשווה לו גם אתה עד יצדק בו הקרא רעך, לכן תקן מעט כי **עד בא השמש תשיבנו לו.**

כו כִּי הִוא כְסוּתֹה לְבַדָּהּ הִוא שִׂמְלָתוֹ לְעֹרוֹ בַּמֶּה יִשְׁכָּב וְהָיָה כִּי-יִצְעַק אֵלַי וְשָׁמַעְתִּי כִּי-חַנּוּן אָנִי :

והטעם שאמרתי שאם לא תשיבנו אעשה אותו רעך שתתרושש כמוהו, עם שהכסף הלווית לו, הלא הוא **כי הוא כסותה וכו'.** ועל כן **והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי** הנה **חנון אני** בתתי לך הממון ולא שלך היה, ועל כן אעבירהו ממך, כי חנינה בעלמא הייתה לך. ושמא תאמר הלא בצעקו ירע לו, כי הלא יהיה כמזכיר עוון אשר עליו העני. לא כן הוא, כי על ידי הסיר

כסותו נוסף על דלותו ושמעתי כי חנון אני חונן לאשר אחון אף על פי שאינו ראוי, כמו שאמרו ז"ל (ברכות ז א) על וחנותי את אשר אחון (שמות לג יט) אף על פי שאינו ראוי.

או גם שעל ידי עוון החסרתי לחמו, לא אמנע מלשמוע בהסירך כסותו, וגם לא אחשיבהו למוסר דין על חברו באמור לו מה תצעק אלי לך לבית דין. כי אדרבה **והיה וכו'.** והוא בכלל שבידינו כנזכר, כי ויהי הוא צער והיה הוא שמחה (סוף **פתיחתא דאסתר רבה**). שיאמר והיה שמחה תהיה לו בדבר **כי יצעק אלי** שעל ידי כן **ושמעתי כי חנון אני,** שבכלל היותי חנון הוא היותי מלביש ערומים, כמאמרם ז"ל (סוטה יד א) על פסוק (בראשית ג כא) ויעש כו' כתנות עור וכו'. ואשמח לקיים מידתי בו משלך.

או והיה שעל ידי צעקתו שאטיב ואחון אותו ואשמחהו בעושר. ובזה מלת **והיה** אינה מיותרת. **או יאמר** ראו נא חסרון דעת העני הזה. כי הנה **והיה כי** היה צועק אלי תחת התחננו לעשיר שילווהו הייתי משמחו ושומע **כי חנון אני.** והוא מאמרנו בביאור משלי על פסוק (כה ו) אל תתהדר לפני מלך וכו'. והוא על פי דרכו לימוד לדל שיבקש מאדון הכל מתחילה.

או שיעור הענין. הנה אתה מפסיד שתבוא להיות רעהו, כי תורש כמוהו אם לא תשיב לו. והוא ישמח ויעשיר, כי מעתה לא יבקש בעניו מבן אדם כי אם ממני. ואז והיה שמחה **כי יצעק אלי** שיתפלל על דלותו **ושמעתי כי חנון אני.** וחנותי אותו ואתה תחסר.

כז אֱלֹהִים לֹא תְקַלֵּל וְנָשִׂיא בְעַמְּךָ לֹא תָאֹר :

והנה על ידי דין זה שעד בא השמש ישיב העבוט (פסוק כה), יקרה כי במשכן שמלת העני קרבת אלוהים יחפצון וילכו אל הדיין. העני בוכה על כסותו לבדה, והעשיר על כספו. ויגזור הדיין שבכל לילה ולילה יושיב אליו את העבוט ויחזור העשיר יקחנו בכל בקר. ימשך כי העשיר יקלל את הדיין באומרו הנה נתתי ממוני ואיך אניחהו בכל לילה ישתמש בו ויבלה ואפסיד את ממוני. והעני יקלל העשיר אשר הלוהו ומשכן שמלתו, שאומר איני קובל על הדיין שהרי ציוה אשתמש בו בעת הצורך, אך אקלל את העשיר, כי שת לבו אל שמלת העני ולמה לא יניחה אצלי לגמרי ולא יטריחני יום יום לשוב לקחתו. נמצא העשיר מקלל את הדיין והעני מקלל את העשיר. ועל כן אל העשיר מצווה הוא יתברך **אלוהים לא תקלל,** ואל העני הוא אומרו **ונשיא בעמך** שהוא עשיר **לא תאור.**

כח מְלֵאָתְךָ וְדִמְעֲךָ לֹא תְאַחֵר בְּכוֹר בָּנֶיךָ תִּתֶּן-לִי :

אמר, אל תדאג העשיר באמור כי תתרושש ואין כל כי תלווה את העני, ואם תחבול שלמתו תשיבנה עד תבלה ויאבד עשרך. כי הלא ממקום אחר אמלא חסרונך, כי **מלאתך ודמעך לא תאחר** ותעשיר, כי עשר בשביל שתתעשר (שבת קיט א) ונאמר (מלאכי ג י) הביאו את

המעשר אל בית האוצר וכו' אם לא הריקותי וכו'. ואם תאמר, העני, אוי לי כי נדמיתי ואין לי תבואה להתעשר על ידי תרומות ומעשרות כאשר תנחם את העשיר ואויה לי על עניי כי אין מנחם לי, על כן בא הוא יתברך לנחמו גם הוא ויאמר אל תחוש שלך גדול כי **בכור בניך תתן לי.** כי אם לא תצלח בממון תצלח בבנים כדרך רוב עניים.

כט כֵּן-תַּעֲשֶׂה לְשֹׁרְךָ לְצֹאנֶךָ שִׁבְעַת יָמִים יִהְיֶה עִם-אִמּוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי תִּתְּנוֹ-לִי :

וגם לא תתייאש מן הממון, כי בזכות בכור בניך שתתן לי תזכה אחרי כן ש**כן תעשה לשורך לצאנך** שאתן לך, שתתן גם בכור בהמה בזכות בכור בניך אשר תפדה.

ל וְאַנְשֵׁי-קֹדֶשׁ תִּהְיוּן לִי וּבָשָׂר בַּשָּׂדֶה טְרֵפָה לֹא תֹאכֵלוּ לַכֶּלֶב תַּשְׁלִכוּן אֹתוֹ :

פן תאמר הלא הצד השוה שביני ובין הבהמה כי בכור אדם ובכור הבהמה לה' המה. נוסף על האדם כי בכור בהמה לה' הוא ביום השמיני ובכור האדם עד יום שלשים. ואם על כי האדם אינו יוצא מספק נפל עד יום שלשים, גם כי לענין מילה לא כן הוא רק בשמיני, עם כל זה לא יבצר להיות השוואה ביניהם, והלא כמו זר נחשב. על כן סמך ואמר **ואנשי קדש תהיון לי,** לומר לא אל בהמה דמיתיך ותשווה, כי ראה נא כי אינו דומה. כי הלא הבהמה על ידך עולה במעלה, כי אתה תעלנה ותתננה לי כאמרי (פסוק כט) ו**ביום השמיני תתנו לי.** אך אתה לא כן, כי אם **ואנשי קדש תהיון לי** מאליכם מבלי תנתנו על ידי אחרים. והראיה, כי הלא על ידכם הבהמה עולה במעלה ואינה בערככם.

כי הנה **ובשר בשדה טרפה לא תאכלו וכו'.** אם כן אמור מעתה למה הטרפה אוסרה מהאדם ומורידה למאכל הכלב, אך אין זה כי אם שכאשר הבהמה בחיותה שנפשה בה בעצם שאינה טריפה שראויה לחיות הרבה אז היא מאכל לאדם שיש הכנה בה להיעשות חלק מהאדם על ידו. אך בהיותה טרפה שאינה ראויה לחיות שנים עשר חדש, אז תשוקץ נפש אוכלה, ולכלב תינתן. ואילולא היה מותר לאדם מן הבהמה, למה בשלמות חיותה היא מאכל לאדם ולא בטרפותה.

פרק כג

א לֹא תִשָּׂא שֵׁמַע שָׁוְא אַל-תָּשֶׁת יָדְךָ עִם-רָשָׁע לִהְיֹת עֵד חָמָס :

לבוא אל כוונת הסמיכות, נזכיר מאמרם ז"ל (פסחים קיח א) המספר לשון הרע ראוי להשליכו לכלבים שנאמר (כב ל) לכלב תשליכון אותו, וסמיך ליה **לא תשא שמע שוא.** וראוי לשית לב על דבריהם מה זה היחס הצודק לעונש ההוא אצל העון. אך זה יובן כמו שאמרו ז"ל

(**מכילתא** משפטים פרשה כ) בא וראה שאין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר שום בריה, שעל ידי שהכלבים לא חרצו את ישראל לשונם במצרים נתן ה' שכרם להאכילם הטריפות.

ונבוא אל הענין. והוא כי הרי למדנו כי בשכר שלא פתחו פיהם לנבוח לישראל, אף שבנביחתם לא היו מצירים בפועל ולא דוברים שקר כי אם להרים קול נגדם, היה שכרם לאכול הטריפות, וזה ראה ולא לקח מוסר וחרץ את לשונו וסיפר על ישראל לשון הרע, ירוד ירד מגדר הכלב הנשמר מן המידה הפחותה ההיא. וידוע כי אין בעלי חיים מאכל לאדם כי אם על היות בני אדם למעלה מערכם, כאשר בעלי חיים אוכלים עשב הצומח על היות בעלי חיים מדרגה למעלה הימנו. וזה יהיה סמיכות הכתובים. ראה נא כי ניתנה הטרפה שכר הכלב הבלתי בעל בחירה על אשר לא חרץ לישראל לאיש את לשונו, עם שבנביחתו לא היה מוציא שמע שווא ולא מיצר לזולתו. ומאשר ניתן שכרו על שלא חרץ את לשונו, שא נא קל וחומר בעצמך **ולא תשא שמע שוא** פן תגרע מערכו. שכאשר הגרוע מערך מין זולתו הוא מאכל לו, כן בהיותך גרוע מהכלב תהיה ראוי להיות מאכל לו כטרפה שתהיה ראוי ליאכל ממנו.

ועוד, כי מזה תבוא לשית ידך עם רשע הבא לגזול את רעהו להיות עד חמס בשבילו להעיד כי חברו חייב לו. כי בהרגיל עצמך להוציא שמע שווא במה שאין בו גזל תוציא שווא לגזול גם כן. וזהו שסמך ואמר **אל תשת ידך וכו'.**

ב לֹא-תִהְיֶה אַחֲרֵי-רַבִּים לְרָעֹת וְלֹא-תַעֲנֶה עַל-רִב לִנְטֹת אַחֲרֵי רַבִּים לְהַטֹּת :

אמר, לא בלבד תזהר לבלתי תת יד לפושעים על פיך בלבד, כי אם גם בהיות **רבים** בעלי סברא להרע את הבלתי ראוי או להחזיק ביד מרעים, אל תהי ידך עימהם באומרך כי אתה יחיד וראוי לך המשך אחריהם. ואף כאשר אין נראה לך היות **לרעות**, אלא כי יהיה ריב בין אנשים וישאלו על דבר המשפט ויהיה הבית דין שקול מנין המזכים כמחייבים ואתה נדון בקרבך להיכן הדין נוטה, **אל תענה על הריב** ההוא **לנטות** מה שהיה שקול ותאמר כדברי הכת האחת עד יהא ברור לך הדין כשמש. ולא תאמר אין הדין נחתך על פי לבד כי הלא רבים אשר אתי. כי הנה אתה דע לך כי **אחרי רבים להטות,** ואילו לא הכרעת הכף האחד לא הטו אחרי הכת ההוא, נמצאת כאילו אתה לבדך חותך הדין.

ג וְדָל לֹא תֶהְדַּר בְּרִיבוֹ :

ושמא תאמר לפעמים יהיה ראוי לעשות כן בהמשך בהכרעתי הנאת ממון אל דל מת ברעב כי אז זכות היטיב את הדל תכריע גם שאין הדבר ברור אצלי ולי תהיה צדקה, לזה אמר **ודל לא תהדר בריבו.**

ד כִּי תִפְגַּע שׁוֹר אֹיִבְךָ אוֹ חֲמֹרוֹ תֹּעֶה הָשֵׁב תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ :

ולבלתי תאמר אם בעל דינו של דל ראוי לתת צדקה לדל ההוא ואינו נותן לו, על כן במה שהיה ראוי לתת לו אחייב את העשיר בעל דינו, ונמצאתי מרחם על שניהם שלא יחטא העשיר גם הוא ולא יעני בחטאו, לזה אמר **ודל לא תהדר בריבו** כי אין מרחמין בדין. אך אם תבוא לרחם יהיה במה שאינו דין, שהוא **כי תפגע שור וכו'** אפילו הוא **אויבך**, ואפילו אינו דל, תועה, אז רחם ו**השב תשיבנו לו** אפילו מאה פעמים.

או יאמר, הלא אמרת **ודל לא תהדר** אפילו הדור מה, והלא לפעמים הדין עמו ותועה בטענותיו שלא ידע לטעון, האם גם לא אפתח פי לאלם. לזה אמר אין צריך לומר זה, כי אם אפילו **כי תפגע שור וכו' תועה השב תשיב** אפילו על ידי טורח, מה גם עתה לפתוח פה לאלם התועה בטענותיו.

ה כִּי-תִרְאֶה חֲמוֹר שֹׂנַאֲךָ רֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ וְחָדַלְתָּ מֵעֲזֹב לוֹ עָזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ :

ואל תאמר, הנה זה יהיה כשלא אצטרך להיותי התייצב לפני אויבי שאביא לו שורו וחמורו לביתו, אך אם אראה חמור שונאי רובץ תחת משאו ובעליו עמו, גם שמשום צער בעלי חיים אין ראוי להתעלם, אסתיר פני לבל אעמוד בפני שונאי מסייע עמו כי לא שלם לבו עמי ודמי בעיני כאריה ארבא. לזה אמר **כי תראה וכו' וחדלת מעזוב לו,** כלומר בשבילו ולא בשביל צער בעלי חיים, רק לבל הראות לפניו אל תעש כן, רק **עזוב תעזוב עמו** בעצמו ניצב אצלך פנים בפנים.

או יאמר כי הנה **על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום** (אבות א יח). על כן אחר הזהירו על הדין באומרו **אחרי רבים להטות** שהוא שורת חיתוך הדין שאין דין נחתך רק על ידי הכרעה, ואפילו שנים שדנו אין דיניהם דין;
ואחר כך על האמת שהוא כי **דל לא תהדר בריבו** שהוא לרדוף האמת;
ואחר כך על השלום אמר **כי תפגע וכו' השב תשיבנו לו,** כי בראות אויבך כן עושה שלום עמך;
וכן **כי תראה חמור שונאך וכו' תעזוב עמו,** נמצאת שלום מתווכת ביניכם.

או יאמר, הלא אמרתי לך **לא תענה על ריב לנטות.** שאם יהיו בית דין שקול המזכים כחייבים ואתה נדון בקרבך להיכן הדין נוטה, לא תענה לנטות אחד מהשתי כתות אם אינו ברור לך, וגם את ה**דל לא תהדר.** הלא תאמר כי בזה תקנה אויבים, כי אשר לא ענית לנטות בעזרו יהפך לאויב לך כי בדינו לא הידרתו. לזה אמר אל תחוש, כי הנה **כי תפגע שור אויבך** אשר נהפך לך לאויב שלא ענית על ריבו לנטות, **השב תשיבנו לו,** ואז ישיב אל לבו ויאמר סופו של זה שיגע אחרי שורי אל ביתי לתועלתי יוכיח על תחילתו כי לא לבלתי היטיב לי לא ענה על ריבי לנטות, כי הלא טרח בשבילי בגופו מה גם בדבורו, אך אין זה רק שלא מצא לי זכות. וכן

הדל שלא הידרת בריבו, הנה יקרה כי אותו הדל או דומה לו יהיה בא במשאו על חמורו ויהיה **רובץ תחת משאו** ו**עזוב תעזוב עמו.** אז יאמר כי לא מבלתי אוהבו את הדל שהוא נבזה בעיניו לא הדרו בריבו, רק לעשות שורת הדין.

ו לֹא תַטֶּה מִשְׁפַּט אֶבְיֹנְךָ בְּרִיבוֹ :

ואם לא יזדמנו מציאויות אלו הנזכרות, הנה דרך אחרת להסיר החשד. הלא הוא כי לא תטה משפט אביונך בריבו, הלא הוא כי יראו ש**לא תטה משפט** מי שהוא אביון ידוע לך, וזהו אומרו **אביונך,** וידעתו שאינו כגדר דל רק תאב לכל דבר (עיין מדרש משלי כב), ועם יודעך כן יבוא בריב. דרך משל תובע את איש עשיר מאה מנה, והיה הדעת נוטה כי תאמר אליו הלא ידעתיך אביון תאב לכל דבר, ומאין באו לך מאה מנה להלוות לאיש עשיר אין זה רק כי נתת עיניך בממונו ושקר דברת, אתה לא תעשה כן רק **לא תטה משפט אביונך,** רק תחשיבהו כבעל הון רב, ובזה יראו כי רודף צדק אתה ומזה ידינוך לכף זכות כל הדברים הנזכרים שחששת שתקנה אויבים בהם.

ז מִדְּבַר-שֶׁקֶר תִּרְחָק וְנָקִי וְצַדִּיק אַל-תַּהֲרֹג כִּי לֹא-אַצְדִּיק רָשָׁע :

אך אם מתוך הדברים אתה מכיר כי יש רמאות בדבר אל תעשה דין תורה, כי **מדבר שקר תרחק.** שאם יראה לך דין מרומה תפרוש מלדונו, פן ימשך שנקי או צדיק תהרוג. והוא מה שאמרו ז"ל (שבועות ל ב) מנין לדיין שרואה הדין מרומה שלא יאמר אחתכנו ויהי הקולר תלוי בצוואר העדים תלמוד לומר **מדבר שקר תרחק.** ובזה בראות העם כי מדין מרומה אתה פורש, יודו ויאמרו כי כל מעשיך לשם שמים, וכל אויביך על ידי הדיינות ישלימו אתך.

ושמא תאמר ומה הועלת בפרוש עצמך מלדון דין מרומה, הלא אשר הוא רשע בדינו יפטר ממות או ממון, לזה אמר אל תחוש **כי לא אצדיק רשע,** וממקום אחר אשיב גמולו בראשו.

ח וְשֹׁחַד לֹא תִקָּח כִּי הַשֹּׁחַד יְעַוֵּר פִּקְחִים וִיסַלֵּף דִּבְרֵי צַדִּיקִים :

ושמא תאמר, אם הדין מרומה במה תדע אולי עיני שכלך עורות מהשיג אמיתת הדבר ותטעה, ואשר אינו מרומה תחשבהו למרומה או בהפך. לזה אמר **ושוחד לא תקח כי השוחד** הוא **מעור** עיני שכל **פקחים** להטות ובכל דעתם חושבים שהדין עם נותנו. כלומר אך אם תלך בתום יפקחו עיני שכלך ולא תטעה, כי אלוהים ניצב בעדת הדיינים ישפיע בך רוח ממרום לדעת המרומה או הבלתי מרומה.

ט וְגֵר לֹא תִלְחָץ וְאַתֶּם יְדַעְתֶּם אֶת-נֶפֶשׁ הַגֵּר כִּי-גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

ואל ישיאך לבך בבוא גר עם ישראל לדון, כי אולי הגר שבא מבית אל נכר כי הוא המרמה והדין עם הישראלי בר אבהן. לזה אמר **וגר לא תלחץ,** כי הנה **אתם ידעתם את נפש הגר** שהוא כקטן שנולד (יבמות כב א) והימים הראשונים יפלו כי תתחדש נפשו בו, כאשר **אתם**

ידעתם נפש הגר כי טובה היא כאילו אז נולד. **כי** הלא **גרים הייתם בארץ מצרים,** כי שם הייתם עובדי עבודה זרה ונתגיירתם והייתם קדושים בדם פסח ובדם מילה. הנה כי נפש הגר טובה מלב ומנפש, ולמה תחשבוהו לרמאי.

י וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע אֶת-אַרְצֶךָ וְאָסַפְתָּ אֶת-תְּבוּאָתָהּ :

הנה כללות האמור הוא אזהרה על הדיינים לדון דין אמת. אמר עתה כי בגלל הדבר הזה **שש שנים תזרע וכו'.** והוא כי הנה רעב בא לעולם על עוות הדין, לכן על משפט אמת יהיה שבע כי האדמה תתן כחה לנו. והוא כי לא תצטרך לזורעה שנה ולהובירה שנה למען תתן כחה פן תחלש על ידי זריעה שנה שנה, כי אם **שש שנים** זה אחר זה **תזרע את ארצך ואספת את תבואתה.** כלומר תבואתה שלה הנהוגה להוציא, שלא תהיה הולכת וחסרה כי תזרענה שש שנים זו אחר זו.

יא וְהַשְּׁבִיעִת תִּשְׁמְטֶנָּה וּנְטַשְׁתָּהּ וְאָכְלוּ אֶבְיֹנֵי עַמֶּךָ וְיִתְרָם תֹּאכַל חַיַּת הַשָּׂדֶה כֵּן-תַּעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ לְזֵיתֶךָ :

והשביעית תשמטנה וכו'. ואין הכוונה על חולשת כחה למען תקח כח לשנים הבאות, כי לו זרעתה בשביעית הייתה נותנת תבואתה, אלא שאתה **תשמטנה ונטשתה** מפני סוד המצווה. ועם כל זה מאשר מאליה תתן כחה יאכלו אביוני עמך והותר גם לחית השדה, וזהו ויתרם **תאכל חית השדה.** ולא יעלה על לבך לומר אולי בחמלת חית השדה עשיתי כן שיהיו פירות השנה הפקר להם, שאם כן בכרמים וזתים שאין אוכלין מהם לא הייתי מצווה, אך הנה **כן תעשה לכרמך לזיתיך.**

יב שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ וְיִנָּפֵשׁ בֶּן-אֲמָתְךָ וְהַגֵּר :

ושמא תאמר אולי עשיתי כן למען בני אדם היגעים שש שנים בחרישה וזריעה למען ינוחו שנה אחת בשבע, לא כן הוא. כי הנה זה להם לכולם כאחד היה צודק בשבת בראשית, כי **ששת ימים** בלבד **תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות** ממלאכה. ואף גם זאת אין הכוונה רק על סוד השבת וקנין נפש יתירה מאתו יתברך, ולא **למען ינוח** מיגיעה. כי הנה מה שהוא **למען ינוח** הוא **שורך וחמורך,** אך בבן אמתך שחייב במצות והגר אינו למען ינוח רק כדי ש**ינפש** כי גם אליו יגיע נפש יתירה בצד מה. וכל שכן אתה בן הישראלי שתקנה נפש יתירה וקדושה רבה, ומנוחת הגוף הוא דבר נמשך מאליו וטפל אל הדבר הזה. ואם כן גם בארץ הקדושה השביעית תחול בה רוח קדושה בשנה השביעית כנודע ליודעי חן.

יג וּבְכֹל אֲשֶׁר-אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם תִּשָּׁמֵרוּ וְשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים לֹא תַזְכִּירוּ לֹא יִשָּׁמַע עַל-פִּיךָ :

הנה אמרתי לך מאשר תבורך ארצך ככל הכתוב. אך בזאת שלא תשרה עליה על ידך רוח טומאה במה שבכל אשר אמרתי אליכם מפי אליכם שהם שתי דברות ראשונות שמפי הגבורה בכל פרטם, שהם אנכי ולא יהיה לך אלוהים אחרים וכו', לא תעשה לך פסל וכו' לא תשתחוה וכו', בכל זה תשמרו.

ועוד נוסף כי ושם אלוהים אחרים לא תזכירו, ואפילו לא ישמע מגוי על פיך באמצעותך. שעל ידי כל זה לא יהיה מבא לכח טומאה לשרות על ארצך.

או יאמר, אל תאמרו בלבבכם מי יוכל לקיים כל פרטי הדינים הללו כי רבים המה ובהם חסרון כיס. כי על כן אמרו רבותינו ז"ל (בבא קמא ל א) מאן דבעי למהוי חסידא ליקיים מילי דנזיקין. על כן אמר דעו לכם כי בכל אשר אמרתי אליכם תשמרו ואין מעכב. אך בזאת שלא יערב זר ביניכם כי **ושם אלוהים אחרים** אפילו **לא תזכירו וכו',** בל יוסר מכם רוח אלוהין קדישין שבכם מלמעלה המקדשכם.

יד שָׁלֹשׁ רְגָלִים תָּחֹג לִי בַּשָּׁנָה :

אמר הוא יתברך, הלא אמרתי לך כי נשפיע לך טובה גדולה, כי **שש שנים תזרע וכו'** ולא יחלש כח הארץ כי תמיד תאסוף תבואתה. והשביעית עם ש**תשמטנה ונטשתה** לא תחסר מתת כחה לך כי הלא **ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה** מבלי תזרע רק מהספיחים בלבד. והביטה וראה עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך להיטיב לך כל כך. כי אם **שלש רגלים תחוג לי בשנה** ותביא בהם עולות ראיה, מה הקדמתני ואשלם.

טו אֶת-חַג הַמַּצּוֹת תִּשְׁמֹר שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִךָ לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב כִּי-בוֹ יָצָאתָ מִמִּצְרָיִם וְלֹא-יֵרָאוּ פָנַי רֵיקָם :

כי אם **את חג המצות תשמר וכו'** שיש בה קרבנות והוצאות, הלא אנכי הקדמתי לך **כי** הלא **בו יצאת ממצרים** ואין הטבה גדולה מזו, ועל כן **לא יראו פני ריקם.**

טז וְחַג הַקָּצִיר בִּכּוּרֵי מַעֲשֶׂיךָ אֲשֶׁר תִּזְרַע בַּשָּׂדֶה וְחַג הָאָסִף בְּצֵאת הַשָּׁנָה בְּאָסְפְּךָ אֶת-מַעֲשֶׂיךָ מִן-הַשָּׂדֶה :

וכן **חג הקציר** הלא הוא **בכורי מעשיך אשר תזרע בשדה.** וטרם תביא שתי הלחם בו הקדמתי לך שהצמחתי לך **אשר תזרע בשדה.** וכן **חג האסיף** הקדמתי לך, כי הלא הוא **באספך את מעשיך** שנתתי לך **מן השדה.**

יז שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל-זְכוּרְךָ אֶל-פְּנֵי הָאָדֹן ה' :

ושמא תאמר כי הלאיתיך ללכת ירושלימה **שלש פעמים.** הלא אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד, ומה לך עוד טובה גדולה מזו שתבוא ותעמוד לפני במקום המיוחד לשכינה. וזהו

אומרו **שלש פעמים בשנה,** כלומר שתבוא לרגל הלא הוא **אל פני האדון ה'.** וגם שאין חיוב עליה לרגל ליראות רק בזכרים ולא בנשים, ומה יתרון להן. לזה אמר ענין הקרבן פסח, לרמוז כי די להן שאוכלות מאישי ה' משלחן גבוה מקרבן פסח.

יח לֹא-תִזְבַּח עַל-חָמֵץ דַּם-זִבְחִי וְלֹא-יָלִין חֵלֶב-חַגִּי עַד-בֹּקֶר :

ולא תאמר שאין בו קדושה כיתר קרבנות על שנשתנה לאכול צלי אש. כי הלא שני סימנים אתן לך. אחד ש**לא תזבח על חמץ,** וזה ראיה שהוא **דם זבחי** שיש לו חומרא שאין צריך לומר שאין בו חמץ על כי כל שאור וכל דבש נאסר לגבוה, אלא אפילו בזמן שיש בו חמץ שהוא עד חצי היום לא היה נזבח.

ועוד כי **לא ילין חלבו עד בקר** ככל קרבן גבוה וזה ראיה כי **חגי** הוא ומשולחני אתם זוכים. ועל כן נאמר זה הכתוב פה ולא למעלה אחר פסוק את חג המצות וכו' (פסוק טו).

או שיעור הכתוב. הנה לכם שתי יתרונות:

א. שלפני תעמוד כמדובר למעלה.

ב. שתאכלו לחם משולחני מאשי ה'. כי גם שנאכל צלי, קרבן גבוה יחשב כי הנה לא תשחט וכו' כמדובר.

יט רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ תָּבִיא בֵּית ה' אֱלֹהֶיךָ לֹא-תְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ :

ושמא תאמר הנה מכל זה שציוויתני ללכת **שלש פעמים בשנה** לירושלים החרשתי כנגד הטוב הנזכר, אך למה הרגזתני להעלות שווה כסף בכורים בסל על כתפי עד ירושלים, כי תראה חרדה גדולה על דבר קל. לזה אמר אל תתמה על החפץ אשר הטרחתיך במצות בכורים, ראה תועלתך כי במעט כבוד זה שתורה שאינך כפוי טובה אני מטיב לך, שבזכות זה **לא תבשל גדי** הוא גרעיני תבואה עודנו **בחלב אמו.** שהוא כמו שאמרו ז"ל עודנה התבואה בחלב טרם יהיה כרמל שאני משמרו שלא יבשל בחלב עד שלא יתמלא וישתלם, שהיא מכת שרב.

כ הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ מַלְאָךְ לְפָנֶיךָ לִשְׁמָרְךָ בַּדָּרֶךְ וְלַהֲבִיאֲךָ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הֲכִנֹתִי :

כא הִשָּׁמֶר מִפָּנָיו וּשְׁמַע בְּקֹלוֹ אַל-תַּמֵּר בּוֹ כִּי לֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעֲכֶם כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ :

כב כִּי אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקֹלוֹ וְעָשִׂיתָ כֹּל אֲשֶׁר אֲדַבֵּר וְאָיַבְתִּי אֶת-אֹיְבֶיךָ וְצַרְתִּי אֶת-צֹרְרֶיךָ :

כג כִּי-יֵלֵךְ מַלְאָכִי לְפָנֶיךָ וְהֱבִיאֲךָ אֶל-הָאֱמֹרִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרִזִּי וְהַכְּנַעֲנִי הַחִוִּי וְהַיְבוּסִי וְהִכְחַדְתִּיו :

כד לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לֵאלֹהֵיהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם וְלֹא תַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֵׂיהֶם כִּי הָרֵס תְּהָרְסֵם וְשַׁבֵּר תְּשַׁבֵּר מַצֵּבֹתֵיהֶם :

כה וַעֲבַדְתֶּם אֵת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּבֵרַךְ אֶת-לַחְמְךָ וְאֶת-מֵימֶיךָ וַהֲסִרֹתִי מַחֲלָה מִקִּרְבֶּךָ :

כו לֹא תִהְיֶה מְשַׁכֵּלָה וַעֲקָרָה בְּאַרְצֶךָ אֶת-מִסְפַּר יָמֶיךָ אֲמַלֵּא :

כז אֶת-אֵימָתִי אֲשַׁלַּח לְפָנֶיךָ וְהַמֹּתִי אֶת-כָּל-הָעָם אֲשֶׁר תָּבֹא בָהֶם וְנָתַתִּי אֶת-כָּל-אֹיְבֶיךָ אֵלֶיךָ עֹרֶף :

ראוי לשים לב אל סמיכות זה אצל הקודם.

ועוד אומרו מלת **הנה** שהיא מיותרת.

ועוד מה צורך מלאך אל ישראל שה' הולך לפניהם. והנה יש מרבותינו ז"ל אמרו שהיה אחר מעשה העגל, אלא שאם כן יקשה מה זה היה, כי שם כשומעם נתעצבו ישראל כאומרו (להלן לג ד) וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו כו', ופה לא אמרו דבר.

וגם למה נאמר ענין זה פה אחר שנאמר במקומו בפרשת כי תשא (שם שם ב).

ועוד למה משה לא דבר פה דבר, ושם אמר (שם שם טו) אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה.

ועוד אומרו לפניך שהוא מיותר, וגם היה לו לומר אתך.

ועוד אומרו (פסוק כא) **השמר מפניו כו',** כי הנה שמירה מפניו הוא שמוע בקולו כי בזה נשמר מכעסו, ובכלל זה הוא אומרו אל תמר בו, ולמה הושלש דבר אחד.

ועוד אומרו (שם) **כי לא ישא לפשעכם,** והיה לו לומר כי לא ישא לפשעך בלשון יחיד כאומרו אל תמר בו. וגם הלמ"ד יתירה, שהיה לו לומר כי לא ישא פשעכם.

ועוד אומרו (שם) **כי שמי בקרבו,** שאדרבה על כן ראוי יעשה כמוהו יתברך שנושא עוון.

ועוד אומרו (פסוק כב) **ועשית כל אשר אדבר,** מי לא ידע **כי שמוע בקולו** הוא לעשות כל אשר ידבר הוא יתברך.

ועוד אומרו (שם) **ואיבתי את אויביך,** שנראה שחפץ יעשה דברו כדי שיצר לצורריו.

ועוד אומרו (פסוק כג) **כי ילך מלאכי והביאך וכו',** הרי נאמר להביאך אל המקום אשר הכינותי.

וגם אומרו מלאכי, ולא אמר מלאך כמו שכתוב למעלה.

ועוד אומרו (פסוק כג) **והכחדתיו,** הרי נאמר **ואיבתי את אויביך כו', ו**ידוע כי להכחידו הוא.

וגם היה לו למימר והכחדתים.

ועוד אומרו (פסוק כד) **לא תשתחוה כו',** איך יתכן שבהכחיד הוא יתברך את האומות ההם יעבדו את מי שלא הצילם מיד ישראל.

ועוד אומרו (פסוק כה) **והסירותי מחלה,** אם מה שאין להם ייטיב טובה קניינית, ידוע שלא יניחם בצרה ומחלה.

ועל דרך זה קשה באומרו (פסוק כו) **לא תהיה משכלה ועקרה כו'.**

וגם ראוי לשים לב אל יחס קשר הייעודים האלה זה עם זה.

ועוד אומרו (פסוק כז) **את אימתי כו',** אחר אומרו שישלח מלאך מה צורך אימה וצרעה.

כ הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ מַלְאָךְ לְפָנֶיךָ לִשְׁמָרְךָ בַּדָּרֶךְ וְלַהֲבִיאֲךָ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הֵכַנְתִּי :

אמנם יאמר, הלא אמרת לי **שלש פעמים** שאלך לי לראות פניך וכן ראשית בכורי אדמתי אביא אל ביתך. והן לזאת יחרד כל לב, כי הלא אתה עשית את השמים ואת הארץ והכל שלך, ולמה תייחד לך מקום שיורה שלא מלא כל הארץ כבודך חלילה. על כן אמר **הנה אנכי כו',** לומר ראו נא כי בכל מקום אנכי עומד ועם כל זה גדול כבוד המקום ההוא הוא הר המוריה משאר מקומות. כי הלא אין צריך לומר אתם המלובשי חומר, כי גם המלאך אינו כדאי להיות אמצעי בהר ההוא כאשר במקום הזה. ולא מבלי היותי בכל מקום, כי הלא **אנכי שולח מלאך לפניך.** כלומר הנה אנכי עומד ושולח מלאך הנה יראה כי פה אנכי, ועם כל זה אני משלחו. הוי אומר כי לא מבלי היותי במקום זה אני שולח מלאך, אך אין זה רק **לשמרך בדרך** להיות חוצה לארץ ואינו כבודי שתשמר על ידי עצמי עד בואך לארץ ישראל, כי שם עיקר מושבי גם עתה. וזהו אומרו **ולהביאך** ולא אמר ולהוליכך. וזהו **להביאך אל המקום** כי שם אין דבר באמצעות מלאך.

והלא בזה יגדל הקושי. כי אחר שפה אתה עמנו ומכאן אתה משלחו, ומדברך **ולהביאך כו'** יורה כי שם בלבד יש שכינה,

ועוד כי יראה כי פה ובהר המוריה יש שכינה ולא בדרך שבינתיים, ואיך יתכן כי הלא מלא כל הארץ כבודו ולמה יגרע מקום זה ואותו מקום משאר העולם, והאם יש שינוי חלילה. לזה אמר **אשר הכנותי,** כלומר גם שהכל שלי ובכל מקום אני, למקום ההוא **הכינותי** לקבל קדושתי יותר מכל העולם. והוא כי שם הוא שער השמים מכוון לשבתו העליון. והוא כמשל גוף האדם אל בחינת נפשו בו. והוא כי אין ספק כי הנפש ממלאה את כל הגוף, ואין לך אבר משולל נפש כי מלא כל האדם כבודה, ובלעדה לא ירים איש אבר מאבריו, כי היא הנותנת בכל אבר כח לעשות מעשהו המיוחד לו, כי אלמלא היא כולם מתים. ועם כל זה, לא כל האברים מקבלים שפע ממנה כאחד ובשיעור אחד. כי הלא העין רואה, מה שאין כן שום אבר מיתר האברים, ולמה לא ישתוו כולם כאחד אחרי כי יחד כולם מלאים מכבוד הנפש. אך אין זה כי אם שה' הכינו זך האיכות ומלוטש מכל שאר האיברים מוכן לקבל מהנפש יתר שאת מכל שאר איברים, לא שיש בה שנוי.

כן אומר הוא יתברך, שעם היות כי מלא כל הארץ כבודו יתברך שעל ידי כן העולם מתקיים, עם כל זה הר המוריה הוא **מקום אשר הכינותי** מכל יתר חלקי הארץ באיכות, נבחר מהכל לקבל שפע השראת שכינה מכל שאר העולם. כהבדל העין בין שאר איברים, עם היות כי זה כל האדם מלא מכבוד הנפש. ובזה יתיישב אומרו **ולהביאך** ולא אמר ולהוליכך. אך הוא כי הוא יתברך הכין מקום מוכן לשבתו הוא הר המוריה, כי מאז ברא העולם הכינו וישם מקדש של מעלה כנגדו. ועל כן שם נעקד יצחק, ושם בנה יעקב מצבה ואמר (בראשית כח יז) אין זה

כי אם בית אלוהים. ועל ידי היות שם שכינה תמיד מטרם יבנה בית המקדש כמאמר יעקב (שם שם טז) אכן יש ה' במקום הזה, על כן לא אמר להוליכך.

והנה מהדברים אמורים הלא יראה כי עתה ככל העכו"ם אשר תחת שרים בית יהודה כי אשים עליו מלאך מנהיג. לזה אמר לא כן הוא, כי הלא תדעו כי גם עד בואך אל המקום אינני משוה אותך לאומות שתחת שרים, כי הנני שם לפניך חמשה הפרשים:

א. כי שר שעל האומות הוא ממונה על אומתו מאז מנה אותו הוא יתברך להנהיגם באמצעותו, ואינו בכל פעולה שלוחו יתברך. אך זה **אנכי שולח** שכביכול שלוחו של הקדוש ברוך הוא כמותו כעת, וכאילו אנכי הולך כאשר פירש אחר כך באומרו כי שמי בקרבו.

ב. כי שר של כל עכו"ם הוא חיצוני מאיכות בלתי קדוש. אך זה הוא מלאך, כי מלאך סתם הוא קדוש, אך השר לא כן. כי גם לאומרים כי באומרו מלאכי אלוהים ידבר על השרים הוא בשם לווי מלאכי אלוהים של הרוגז והדין גרדיני תריסין כנודע. וזהו אומרו **מלאך.**

עוד שלישית, והוא כי כל שר מהאומות הוא למעלה בשמים ואומתו למטה. וזה **לפניך** על הארץ. וזהו אומרו **מלאך לפניך.**

ד. כי שרי האומות על ידם משתלשל שפע כל אומה. אך זה לא להשפיע לך טובה רק **לשמרך בדרך** הגנה בעלמא.

ה. כי שר כל אומה הוא לעולם. אך זה אינו רק **ולהביאך אל מקום כו',** אך אחר כך אין זולתי לפניך.

כא הִשָּׁמֶר מִפָּנָיו וּשְׁמַע בְּקֹלוֹ אַל-תַּמֵּר בּוֹ כִּי לֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעֲכֶם כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ :

ושמא תאמר אם כל כך חביבים אנו לפניך שלא תפרוש ממנו גם בשלחך מלאך אתנו, אם כן למה זה תשלח מלאך. לזה אמר **השמר מפניו כו',** לומר הנה בלכתי אני ולא מלאך אתכם לא תשמרו מלחטא לי, כי לא תראוני ותסתפקו היש ה' בקרבכם אם אין, ותחטאו, כי זה היה עוון העגל אלוהים אשר ילכו לפנינו (להלן לב א), שהוא שנראהו. לכן אני **שולח מלאך** ומצווה **השמר מפניו** כי תראה פניו ותשמר. וזה בין במה שיאמר לכם לא תעשו שהוא ענין השמר כענין השמר פן ואל בלא תעשה (עירובין צו א), **ושמע בקולו** במה שיאמר שתעשה.

ושמא תאמרו כי האם החוטאים לי אני מכפר, מה גם עתה מלאך שראוי לו לכפר לאשר יחטא לו. לזה אמר **אל תמר בו,** לומר אל תהיה ממרה בו בעברך רצונו, כלומר כי אם לי כי לא יהיה ציוויו ממנו כי אם מאתי. ואין צריך לומר שלא יכפר לגמרי, **כי** אם אפילו **לא ישא לפשעכם** שהוא **בי,** הנה הוא יתברך אמר (לקמן לב לד) ביום פקדי ופקדתי, לומר שכל מקום שיעשו פשע ותבוא עליו פקידה אפקוד על פי דרכי קצת מעון העגל. אך זה לא ישא מאשר תחטאו לשמור לפשעכם אשר תעשו אחר כך כדי שביום פקדו הפשע ההוא יפקוד גם אשר

תמרו בו כעת. וזהו **לא ישא לפשעכם** בלמ"ד. והטעם הוא **כי שמי בקרבו** ואיככה יוכל לכפר מה שתחטאו לקונו הוא שמי שבקרבו.

כב כִּי אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקֹלוֹ וְעָשִׂיתָ כֹּל אֲשֶׁר אֲדַבֵּר וְאָיַבְתִּי אֶת-אֹיְבֶיךָ וְצַרְתִּי אֶת-צֹרְרֶיךָ :
ושמא תאמר הלא אין לפנינו אלא הוא, ואליו תחשב עותתנו. דע לך **כי אם שמוע תשמע בקולו כו',** לומר הנה שתי שמיעות הן יחד, כי בצוותו לך ותשמע ממנו אלי אתה שומע, כי אם שאינך שומע ממנו אלא הברת קולו. וזהו **אם שמוע כו',** לומר אם שמוע אלי תשמע בקולו כי השמיעה עיקרית היא מאתי, אלא ש**תשמע בקולו** שהוא בהברת קולו.

אמנם בעשותך מצוותו אין בזה שיתוף לו עם ה', כאשר בשמיעה כי לא תעשה על שהוא דבר לך רק על היות דבורי אליו. וזהו **ועשית כל אשר אדבר.**
ועל מה שאמרתי **לשמרך בדרך** שאין מאתו שום הטבה והמשכת שפע רק שמירה, הנני מודיעך כי לא בלבד הטבה קניינית, כי אם אפילו אייב והצר לאויביך לא תהיה לך מידו, כי אם מאתי כי אם **ואיבתי את אויביך כו'.**

כג כִּי-יֵלֵךְ מַלְאָכִי לְפָנֶיךָ וְהֱבִיאֲךָ אֶל-הָאֱמֹרִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרִזִּי וְהַכְּנַעֲנִי הַחִוִּי וְהַיְבוּסִי וְהִכְחַדְתִּיו :
ועל אשר אמרתי **ולהביאך אל המקום,** אל יעלה על רוחך שהוא שיסיר כל מכשולי אויביך שבינתיים כי הוא ישמידם, כי לא כן הוא. כי אם **כי ילך מלאכי לפניך והביאך כו',** לא יכחידם הוא כי אם אני, כי הלא **והכחדתיו** בעצמי. ובמה יודע כי מאתי הוא, כי הלא **והכחדתיו** כאיש אחד מה שאין כח למלאך. וזה אומרו **והכחדתיו.** ובזה לא נעצבו ישראל בשומעם, וגם משה לא אמר אם אין פניך הולכים כו'. כי אדרבה מזה יראה כי אתם ה' עם לכת המלאך, אך שם שנאמר (להלן לג ג) כי לא אעלה בקרבך, אז התאבלו עד שהודה יתברך למשה לבלתי הסתלק.

עוד יתכן דרך שני בהמשך הכתובים. והוא בשום לב אל ענין שליחות המלאך לפנינו, כי הלא כמו זר נחשב, כי הלא מלא כל הארץ כבודו יתברך ואיך יצדק ישלח מאתו כי אינו צודק רק במשלח אל מקום שאין המשלח בו.

כ הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ מַלְאָךְ לְפָנֶיךָ לִשְׁמָרְךָ בַּדֶּרֶךְ וְלַהֲבִיאֲךָ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הֲכִנֹתִי :
אמנם יאמר הלא אמרתי (פסוק יז) **שלש פעמים בשנה יראה כו',** ואמרתי (פסוק יט) **בכורי אדמתך תביא בית ה' אלוהיך,** והלא תקשני איך אייחס ביתי למטה בארץ, כי האמנם ישב אלוהים על הארץ. ומה גם אם תראה על ידי עוון העגל כי אומר לשלוח מלאך לפניך, כי הלא תאמר כי אין זה רק למה שעל השמים כבודך ותעדר השגחתך חלילה בארץ אם לא על ידי

מלאך אמצעי לשלשל השפע על ידו, באופן שממוצא דבר ימשך חלילה האמין בהעדר השגחה בארץ. וגם לעבוד את המלאך או מזל המשגיחים למטה, כי הן זאת סברת האומות העובדים לשרים ומזלות. על כן בא ויאמר **הנה אנכי שולח מלאך.** אל יעלה על רוחכם חלילה כי זה מבלי אין בארץ כבודי חלילה, כי אין זה רק **לפניך,** כי בהיותכם משוללי חטא וזוהמת נחש ראיתם את כבודי לפניכם בחורב ועתה נתמכרתם ולא תוכלו להביט רק במלאך, שהמלאך לפניך ולא אני, כי לא תוכל לראות כבודי. ובערך זה יתייחס השליחות בערך ריחוק הסתרי מכם, ותוכלו לראות המלאך. וזהו אומרו **הנני שולח,** כלומר לא שאיני בארץ כי הנני פה אלא ש**מלאך לפניך** לא אני על העדר זכותך, והוא כי כמקרה רואה פני המלך וכהו עיניו, גם הם יקרם כי לא מבלי ראותו עתה את המלך יבצר מהיות המלך לפניו. כי אל יעלה על רוחך שמה שאתה ניזון במן ובאר וכיוצא יבואו לך בהשתלשלות המלאך ואני עזבתי את הארץ חלילה, כי מזה תבוא לעבדו ותאבד. כי אתה דע לך כי כל השפע והטוב ההוא מאתי ובידי, ולא שלחתיו רק **לשמרך בדרך** שמירה בעלמא **ולהביאך אל המקום אשר הכינותי,** כי שם על ידי הכנת המקום גם שמירתך תזכה שתהיה על ידי, כי הכנת המקום הוא לקבל מהשכינה מה שלא הוכן בחוץ.

כא הִשָּׁמֶר מִפָּנָיו וּשְׁמַע בְּקֹלוֹ אַל-תַּמֵּר בּוֹ כִּי לֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעֲכֶם כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ :

לכן **השמר מפניו,** לומר כי לא יבצר מראותך בו פנים מאיכות זך וקירון פנים. **השמר מפניו** מהשתחוות לו ועבוד אותו, כי היא הייתה הנפקותא היוצאת מעלות על לבך כי על השמים כבודו יתברך וצריך אמצעי בינתיים להשגיח בארץ. ועם שלא תחשיבנו לעבדו, **שמע בקולו** אך אל תמר בו. לומר מה שאמרתי **השמר מפניו** הוא **אל תמר בו** שלא תהיה מורד בקונך בו, כלומר בשבילו שתעבדהו, כי אין צריך לומר אני **כי** אם אפילו הוא **לא ישא** לכם עון זה. ואין צריך לומר אם אחד מכם יהיה העובד אותו, כי לא יהיה גדול כבודו באחד, כי אם גם אם כולכם הייתם נושאים פניו ומקבלים אותו לאלוה **לא ישא לפשעכם.** וזהו אומרו **פשעכם** לשון רבים.

ושמא תאמרו למה השרים שיעבדום האומות, לא יעשו הם כן לקצוף על עובדיהם, הלא הוא **כי** זה **שמי בקרבו** שהוא מלאך קדוש וחש על על כבודי. ובזה יצדק מאמרם ז"ל (**תנחומא** משפטים יח) כי לא על מלאך זה דווקא הוא כי אם כל מלאך קדוש שמו יתברך בו, מיכאל גבריאל וכו', וההיקש בכל השאר כי אין מספר לשמותיו יתברך.

כב כִּי אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקֹלוֹ וְעָשִׂיתָ כֹּל אֲשֶׁר אֲדַבֵּר וְאָיַבְתִּי אֶת-אֹיְבֶיךָ וְצַרְתִּי אֶת-צֹרְרֶיךָ :

ומה שאמרתי **ושמע בקולו,** הוא **כי אם שמוע כו' ועשית כל אשר אדבר,** כי לא מלבו יאמר דבר שאני לא שלחתיו, נמצא כי שמיעתכם בקולו היא שמיעה בקולי. ואשר אמרתי **לשמרך וכו',** לא שיהיה הוא המשגיח למטה כי אם **ואיבתי את אויביך כו',** כלומר אני אני הוא ולא המלאך. כל זה הוא בדרך, אך לא בארץ ישראל.

כג כִּי-יֵלֵךְ מַלְאָכִי לְפָנֶיךָ וְהֱבִיאֲךָ אֶל-הָאֱמֹרִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרִזִּי וְהַכְּנַעֲנִי הַחִוִּי וְהַיְבוּסִי וְהִכְחַדְתִּיו :

וזהו **כי ילך מלאכי וכו'** הוא עד **הביאך וכו'.** אך אז **והכחדתיו** את כולם כאיש אחד, כי בזה תכיר כי מאתי הוא.

כד לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לֵאלֹהֵיהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם וְלֹא תַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֵׂיהֶם כִּי הָרֵס תְּהָרְסֵם וְשַׁבֵּר תְּשַׁבֵּר מַצֵּבֹתֵיהֶם :

ומה שאני מגלה אוזנך כי בדרך אני אצר את **צוריך** וגם שם **והכחדתיו** אני, הלא הוא פן בראותך נפולים האומות בפניך ואתה נוצח אותם הלא תאמר בלבבך כי אלוהיהם היו עוזרים אותם אלא שגבר המלאך שעמך עליהם. הנה תאמר גם שלא אעבוד את אלוהיהם שלא עצרו כח להציל אומותם, אעשה כמעשיהם ועבוד את המלאך שעמי לעזרני כאשר הם עובדים את שריהם ועושים דוגמתם פה. על כן הנני מודיעך כי **ילך מלאכי וכו'** אני הוא שאכחיד את הגויים ולא הוא. לכן עם שידעת ש**לא תשתחוה לאלוהיהם** על שלא הצילו אומותם, **לא תעשה כמעשיהם** לעבוד את המלאך אשר הביאך, כי כך הוא לפני עבוד את מלאכי כעבוד את אלוהיהם, כי כאשר אין אלוהיהם מצילים כך אין מלאכי מציל כי אם אני. וזהו **לא תשתחוה לאלוהיהם כו' ולא תעשה כמעשיהם** שעובדים שריהם, שתעשה כן גם אתה ותעבוד את המלאך, כלומר המידות שווים כי כך הוא עבוד את אלוהיהם בעשותך כמעשיהם. ועל מה שאמרתי **לא תשתחוה לאלוהיהם כו',** אני אומר **כי הרס תהרסם כו'.** לומר אם תאמר נא מה אתקוטט עם עץ ואבן, כי הלא הוא כי אלו דוגמתם למעלה כוכבים ומזלות והרס את העליון על ידי למעלה במה שתהרסם את דוגמתם למטה, ושבר את העליון במה שתשבר מצבותיהם למטה.

כה וַעֲבַדְתֶּם אֵת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּבֵרַךְ אֶת-לַחְמְךָ וְאֶת-מֵימֶיךָ וַהֲסִרֹתִי מַחֲלָה מִקִּרְבֶּךָ :

ועל אשר אמרתי **לא תעשה כמעשיהם** שהוא לעבוד את מלאכי, אני אומר **ועבדתם את ה' אלוהיכם** לבדו כי **ובירך כו'** מה שאין לזה כח במלאך בלעדי ה'.

יאמר כי הנה דרך מלך בשר ודם המצווה את מאה איש יעשו לו עיר או מגדל ויתן להם מאה אלף זהובים, לא יקפיד רק שתעשה מלאכתו בין יעשוהו יחד כולם או מעט כל אחד ואחד בפני עצמו. ובשלמו השכר יחלק חלק כחלק אלף זהובים לכל אחד ואחד. אמנם הוא יתברך לא כן הוא, כי אם בעבודה לא יחפוץ יהיה כל אחד בפני עצמו רק יחד כולם אם אפשר, כי אינו דומה מרובים העושים את המצווה למועטים העושים את המצווה (**ספרא** בחוקותי פרשה א פרק ב). וזהו **ועבדתם** לשון רבים. אך בשכר, עם שעבדם יחד כולם, לא יהיה שכרם חלק כחלק בשווה. כי גם בהיות אלף איש עושים יחד מצווה אחת, אין אחד מכלם נוטל בשווה עם

חברו, כי פלס ומאזני משפט לה' וכו' (משלי טז יא), והוא יפלס ויאמר הנה פלוני היה פנוי אך רעהו הניח עסקיו לעשות המצווה. ועל דרך זה, פלוני עשה בעיצבון ופלוני שלא בעיצבון, ופלוני בשמחה ופלוני בשמחה יתירה, ופלוני בכבדות ופלוני בזריזות, ופלוני בכוונה קלה ופלוני בכוונה גדולה. וההיקש באלף אלפי מיני בחינות אין מספר. באופן שעם עשותם המצווה יחד, יהיה השכר פרטי אל כל אחד לפי בחינתו. וזהו אומרו **ועבדתם את ה'** לשון רבים, ועם כל זה **ובירך [את לחמך] וכו'** לשון יחיד.

עוד לימדנו שני דברים:

אחד, שלא נעבוד על מנת לקבל פרס רק **ועבדתם** למה שהוא **ה' אלוהיכם,** ואחר כך הוא יעשה את שלו. כי מלבד הקרן קיימת לעולם הבא גם יוסיף ובירך פירות בעולם הזה.

ועוד שנית, כי בשכר לא יברך רק הלחם והמים הבלתי באים בעבירה כי אם מיגיעך, כי אם גזלת או עשקת ותלחם לחם רשע או מים גנובים, לא יברך רק את לחמך אשר הוא שלך בהיתר וכן **את מימיך.**

עוד כיוון ש**עבדתם** בין אם מתנהג עמכם ברחמנות וזהו **את ה'** בין אם מתנהג עמכם בדין, אל תרפו מעבודתו יתברך דבר וזהו **אלוהיכם ובירך וכו'.**

ושמא תאמר אם מתנהג בדין ואין עושר ושפע אתנו, במה תחול הברכה, כי הלא יהיה בלחם ומים אשר תאכל ותשתה, וזהו **את לחמך ואת מימיך.** ואם הייסורין והדין כבר עליכם והיא מחלה, **והסרותי מחלה מקרבך.**

עוד יתכן עם הפסוקים שאחריו. והוא, הלא אמרתי לך לא תעבוד שר ומזל כעבודה זרה ולא אל מלאך. והלא תאמר, והלא **בני חיי ומזוני** לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא, ואעבוד את המזל או את השר, כי כמה מעובדי ה' מזי רעב ולא יאריכו ימים ובנים לא יהיו להם. לזה אמר **ועבדתם את ה' אלוהיכם**. וגם שלא אומר לך שתעשיר שהוא **מזוני,** הלא זאת אבטיחך כי **ובירך את לחמך ואת מימיך** שיתברכו במיעיך ולא יחסרו לך. ולא תאמר הלא טוב היה היו לי בשר ויין להבריאני בל אחלה מהלחם והמים. לזה אמר הלא גדולה מזו אעשה לך, כי אין צריך לומר שלא תחלה כי אם **והסירותי** בלחם ומים **מחלה** שהיא בקרבך, ומה לך עושר גדול מזה שתהיה בריא וחזק בלחם ומשולל דאגה, כי מרבה נכסים מרבה דאגה (אבות ב ז), ואיזהו עשיר השמח בחלקו (שם ד א).

כו לֹא תִהְיֶה מְשַׁכֵּלָה וַעֲקָרָה בְּאַרְצֶךָ אֶת-מִסְפַּר יָמֶיךָ אֲמַלֵּא :

ועל השנית והיא **בני,** הנה תגדל ברכתך מאשר תחשוב יעשה לך מזל או שר, כי אין שר משגיח בפרטים לעשות שלא ימצא שום פרטי מאומתו עקר ומשכלה, וכן במזל עקרות מי יתקן לו. אך בעבודך את ה' אפילו אחד, **לא יהיה** עקר ו**עקרה בארצך**. גם שלא יבצר מהיוולד איש במזל עקרות ושכול, יבטלהו יתברך שלא ישלוט בך.

ועל חיי אמר **את מספר ימיך אמלא.** ובאומרו בארצך, יכוון מאמרו יתברך לאברהם לך לך [וכו'] אל הארץ וכו' (בראשית יב א), ושם שהוא ארץ ישראל אעשך כו' (שם שם ב), כי כאן אי אתה זוכה לבנים מפני המזל. וזה יאמר **לא תהיה משכלה ועקרה** אך **בארצך** כי בחוץ לארץ אפשר יעכב המזל.

עוד כיוון באומרו את מספר ימיך אמלא, כי יקרה ימות הבן תחת האב לכפר בו עליו, אמר **לא תהיה משכלה** ואל תירא ימות האב על שאין הבן מת תחתיו, כי אם **את מספר כו'.**

ולכל אחד מהדרכים האלה הנאמרים בהמשך הכתובים מענין שליחות המלאך, לא יקשה מה שלא חשו משה וישראל על ענין המלאך כאשר בפרשת כי תשא, כי הלא לא הוזכר פה רק על דבר הוראת קרבת אלוהים עם ישראל גם בעת שלחו מלאך אתם, לא שהיה עתה דוחה אותם כאשר בפרשת כי תשא. אך שם הוא סיפור מה שבשעת הכעס אמר לא אעלה בקרבך כו', ואז צעקו ויתאבלו על הסתלקו יתברך מהם, ככתוב למעלה. ועוד יתבאר במקומו בס"ד.

כז אֶת-אֵימָתִי אֲשַׁלַּח לְפָנֶיךָ וְהַמֹּתִי אֶת-כָּל-הָעָם אֲשֶׁר תָּבֹא בָהֶם וְנָתַתִּי אֶת-כָּל-אֹיְבֶיךָ אֵלֶיךָ עֹרֶף :

אמר הנה אמרתי לך כי אין המלאך עושה דבר, כי אם **ואיבתי את אויביך כו' והכחדתיו את הכנעני וכו'** (פסוקים כב, כג). אל יעלה על רוחך כי מרוב כח אלוהי העמים ההם או שריהם שאין כח במלאך נגדם אעשה בעצמי, כי הלא **את אימתי** בלבד **אשלח** מבלי היות על ידי עצמי. והראיה כי הנה **ונתתי את כל אויביך אליך עורף,** כי לפני יחיד מכם יהפכו עורף אויבים רבים,

כח וְשִׁלַּחְתִּי אֶת-הַצִּרְעָה לְפָנֶיךָ וְגֵרְשָׁה אֶת-הַחִוִּי אֶת-הַכְּנַעֲנִי וְאֶת-הַחִתִּי מִלְּפָנֶיךָ :

וגם **את הצרעה** שהוא שרץ קל **וגרשה וכו',** ואם כן מה כחם יפה.

כט לֹא אֲגָרְשֶׁנּוּ מִפָּנֶיךָ בְּשָׁנָה אֶחָת פֶּן-תִּהְיֶה הָאָרֶץ שְׁמָמָה וְרַבָּה עָלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה :

ומה שתראה ש**לא אגרשנו מפניך בשנה אחת,** לא מתשות כח ולא מהיות איזה כח באלוהי העמים וצריך זמן נגדם חלילה, כי אין הטעם רק **פן תהיה הארץ שממה וכו'.**

ל מְעַט מְעַט אֲגָרְשֶׁנּוּ מִפָּנֶיךָ עַד אֲשֶׁר תִּפְרֶה וְנָחַלְתָּ אֶת-הָאָרֶץ :

לא וְשַׁתִּי אֶת-גְּבֻלְךָ מִיַּם-סוּף וְעַד-יַם פְּלִשְׁתִּים וּמִמִּדְבָּר עַד-הַנָּהָר כִּי אֶתֵּן בְּיָדְכֶם אֵת יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ וְגֵרַשְׁתָּמוֹ מִפָּנֶיךָ :

ומריבוי עם **ושתי את גבולך וכו' ועד ים פלשתים.**

לב לֹא-תִכְרֹת לָהֶם וְלֵאלֹהֵיהֶם בְּרִית :

הנה מהראוי יאמר **כי יהיו לך למוקש** ולא כי יהיה לשון יחיד. אך יאמר, אל תאמר לא אכרות להם ברית כי אם אניחם ישבו בארצי, ואם יצרו אותי אשמידם, לא תעשה כן.

לג לֹא יֵשְׁבוּ בְּאַרְצְךָ פֶּן-יַחֲטִיאוּ אֹתְךָ לִי כִּי תַעֲבֹד אֶת-אֱלֹהֵיהֶם כִּי-יִהְיֶה לְךָ לְמוֹקֵשׁ :

כי אם **לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלוהיהם.**

ושמא תאמר היתכן אתפתה מהם מיד לעבוד עבודת אלילים, הלא הוא **כי יהיה לך למוקש,** כי חטא שיחטיאו אותך לי קו לקו יביאך עד **תעבוד את אלוהיהם,** כי עבירה גוררת עבירה, נמצא החטא כמוקש להפיל הרבה את הנוקש בו פעם אחת.

פרק כד

א וְאֶל-מֹשֶׁה אָמַר עֲלֵה אֶל-ה' אַתָּה וְאַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא וְשִׁבְעִים מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מֵרָחוֹק :

ב וְנִגַּשׁ מֹשֶׁה לְבַדּוֹ אֶל-ה' וְהֵם לֹא יִגְּשׁוּ וְהָעָם לֹא יַעֲלוּ עִמּוֹ :

הנה אומרו פה ענין זה שהיה קודם מתן תורה, יהיה כי כל הדרוש שלמעלה הוא לומר כי קרוב אלינו הוא יתברך, ואין שלחו מלאך כי אם מצדנו בהעדר שלמותנו, כי על כן צריך אמצעי בינינו. על כן סמך ענין זה לומר, ראו עתה כי כאשר הכינו עצמן במתן תורה ודבקו בה' נמשך כי ויחזו את האלוהים בלי אמצעי. ולענין הכתוב יקשה אומרו והעם לא יעלו עמו, כי אחר אומרו אתה ואהרן וכו', מי לא ידע כי והעם לא יעלו. אך לימדנו כמה מעלות טובות אל המתחבר אל השלם, כי יעלה במעלה ויתקרב אל ה' במעלה עמו. אך אין זה רק אל המוכן וקרוב אל צדקת השלם, אך לא כן אל הרחוק ממנו באיכות. וזה אומרו **ואל משה אמר עלה וכו',** ואגבך יזכו גם **אהרן נדב ואביהו וכו'.** וזהו אומרו **אתה** שהוא מיותר, אך הוא שבהיותך אתה עימהם יעלו הם עמך, אך לא עד המקום שיגיע הוא, רק **והשתחויתם מרחוק** אך **ונגש משה לבדו.** וכל זה הוא לקרובים אל השלמות כמשה יוכנו לעלות עמו. אך והעם שלא הוכנו עדיין לא יעלו במעלה עמו כאשר יעלו **אהרן נדב ואביהו וכו'** אפילו להשתחוות מרחוק. וזהו **והעם לא יעלו עמו.**

ג וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לָעָם אֵת כָּל-דִּבְרֵי ה' וְאֵת כָּל-הַמִּשְׁפָּטִים וַיַּעַן כָּל-הָעָם קוֹל אֶחָד וַיֹּאמְרוּ כָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה :

ד וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֵת כָּל-דִּבְרֵי ה' וַיַּשְׁכֵּם בַּבֹּקֶר וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ תַּחַת הָהָר וּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה מַצֵּבָה לִשְׁנֵים עָשָׂר שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל :

ראוי לשים לב מה זה היה, כי עתה לא אמרו רק **נעשה,** וביום שאחריו אמרו **נעשה ונשמע. גם** מה ענין הקדמת עשיה לשמיעה, וידוע מאמריהם ז"ל על זה.

אמנם הנה ידוע מאמרם ז"ל (**מכילתא** יתרו סוף פרשה ב, **רש"י** שמות יט ט) כי מהיום הראשון לחדש שדבר משה לישראל אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים וכו' (לעיל יט ד) אמרו ישראל רצוננו לראות את מלכנו ולדבר עמו פה אל פה, וזהו וישב משה את דברי העם אל ה' (לעיל יט ח). וביום הרביעי לחדש היה זה שאל משה אמר עלה אל ה' וכו' ונגש משה לבדו וכו' ויספר לעם את כל דברי ה' הם ציווי פרישה והגבלה ואת כל המשפטים שנצטוו במרה. ואז השיבו **כל הדברים וכו' נעשה.** אז **ויכתוב משה את כל דברי ה'** הוא מבראשית ועד כאן. ואז אמרו **כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע** (פסוק ז).
עוד כתבנו למעלה כי מה שהיה שלא נעדר איש מששים ריבוא מהשיג נבואת פנים בפנים במעמד הר סיני, כי הוא כי אין הוא יתברך מסתיר כבודו משום בריה אלא שעכירות האדם הוא המעכב בידו מהביט אל האלוהים כמו שכתבנו במאמרו יתברך באומרו לא תוכל לראות את פני (לקמן לג כ), כלומר העיכוב מצדך שלא תוכל. וזה נראה בפירוש באדם הראשון, כי טרם יחטא והיה זך בלי שמרי זוהמת נחש היה מביט ורואה ומדבר ומשתעשע עם אביו שבשמים, וכשחטא נחבא בשמוע את הקול ולא יכול לסובלו. והנה ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן (שבת קמו א), ועל כן השיגו כולם נבואת פנים בפנים כי פסקה זוהמתן ואין בהם עיכוב.

ונבוא אל הענין, והוא כי הנה לא מתחילת הימים שעמדו על הר סיני הוכנו לכך, כי אם על ידי היותם ימים נגד ההר אשר שם האלוהים שעל ידי כך היו מזדככים, ועל ידי השליחויות מאתו יתברך אליהם, ועל ידי פרישה והגבלה ומילה וטבילה והזאה כמו שכתבנו למעלה. כי בתחילת הימים עם שפסקה עיקר זוהמא לא היטהרו לגמרי להינבא פנים בפנים מעין נבואת משה רבנו ע"ה שהיא כספיריות איספקלריא המאירה. על כן אמר לו הוא יתברך למשה (לעיל יט ט) הנני בא אליך בעב הענן, שהוא אצלו כאספקלריא עבה שאינה מאירה בעבור ימשך שישמע העם בדברי עמך. מה שאין כן אם אדבר בך במאירה, כי גם באמצעותך לא ישמעו. אז ויגד משה כו' (שם), שלא היו רוצים רק לדבר פנים בפנים בעצם כאומרם רצוננו לראות את מלכנו וכו'. אז אמר הקדוש ברוך הוא אם כן איפה לך אל העם וקדשתם וכו' (שם שם י), שעל ידי טבילה ופרישה והגבלה וקרבנות והזאה תושלם טהרתם ויזדכך חומרם להשיג לשמוע פנים בפנים כתאוותם.

ונבוא אל הענין. והוא כי הנה ביום הרביעי בא וסיפר לישראל את כל האזהרות וההכנות הנזכרות. ועל זה נאמר פה **ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה'** הם האזהרות ואת כל המשפטים שניתנו במרה למען זכם על ידי מה שכבר קבלו. והם ענו ואמרו **כל [הדברים]**

אשר דבר ה' נעשה, כלומר הננו מקבלים לעשות, אך שאלתנו לשמוע מפיו של השם הנזכר בפירוש, לא נאמין כי נשיגהו כי היה כמו זר בעיניהם גם שפסקה זוהמתן כאשר תמהו ז"ל על שאלתם רצוננו וכו' אמרו וכי נותנים לתינוק כל מה ששואל, אלא שהיו עתידים לעשות העגל וכו'. על כן למען יאמינו ביום גמר ההכנות המכינות אותם וגומרים טהרת הזוהמא ביום החמישי קרא להם מבראשית וכו', כאומרו ויקרא באוזניהם מבראשית ועד כאן למען בשומעם יאמרו הנה אדם הראשון ראינו בספר בראשית זה כי טרם היות בו זוהמא לקחו ה' ויניחהו בגן עדן ויבן את הצלע ויביאה אליו והיה דובר בו בעצם, ואחר כך שנדבק בזוהמת נחש ונתעכר אז לא יכול לסבול את הקול. ואם כן איפה גם אנו פסקה זוהמתנו ותגמר הטהרה על ידי הכנות אלו הנזכרות ודאי שנוכל גם אנו לשמוע מפיו יתברך כמוהו. וזהו **את כל הדברים אשר דבר** עד כה **נעשה,** ועל ידי כן ונשמע מפיו של ה' הנזכר ולא יעצרנו זוהמת הנחש.

ו וַיִּקַּח מֹשֶׁה חֲצִי הַדָּם וַיָּשֶׂם בָּאַגָּנֹת וַחֲצִי הַדָּם זָרַק עַל-הַמִּזְבֵּחַ :

ז וַיִּקַּח סֵפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיֹּאמְרוּ כֹּל אֲשֶׁר-דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע :

ואז גמר קדושתם בהזאה, וזהו **ויקח משה את הדם וכו'** (פסוק ח). באמור אתמול אמרנו **כל אשר דבר ה'** הגבלה וטבילה וכו' **נעשה**, אך לא גמרו בלבם שיזכו לשמוע מפיו יתברך פנים בפנים, על ידי עשותם ההכנות ההם. אך ביום החמישי על ידי מה שקרא לפניהם **ספר הברית** מבראשית, וראו ענין אדם הראשון כמדובר, אז גמרו בלבם לומר שודאי על ידי עשות ההכנות שנאמרו ביום הרביעי יזכו לשמוע מפיו יתברך בהקיץ. וזהו **כל אשר דבר ה' נעשה,** ועל ידי כן נשמע מפיו יתברך כמדובר.

י וַיִּרְאוּ אֵת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְתַחַת רַגְלָיו כְּמַעֲשֵׂה לִבְנַת הַסַּפִּיר וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לָטֹהַר :

יא וְאֶל-אֲצִילֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יָדוֹ וַיֶּחֱזוּ אֶת-הָאֱלֹהִים וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ :

ראוי לשים לב מה הוא **לבנת הספיר.** שאם לבנה שבא ממעוכי הבנין, מהו ספיר.

ואם הוא שהיה לפניו יתברך זכר לשעבוד לבנים של מצרים, למה הודיענו שראו זה הזקנים.

ומה גם ענין ספיר.

ואם הוא שהיה אבן סנפרינון או דמות אבן ספיר האמור ביחזקאל (א כו) היה לו לומר דמות אבן ספיר, ולא **כמעשה לבנת.**

ועוד אומרו ואל **אצילי בני ישראל לא שלח ידו,** ופירשו ז"ל (**ילקוט שמעוני** משפטים רמז שסב) על נדב ואביהו, והלא גם הזקנים ראו ולמה לא נאמר בהם **לא שלח ידו.**

ועוד למה שינה שבזקנים אמר **ויראו** ובהם **ויחזו.**

ועוד אומרו ויאכלו וישתו, כי לא יתכן שהוא כמשמעו, כי הלא צריך התבודדות ולא יחזו בעוד אכלם בפיהם, ואם שהיא שאחרי החיזיון אכלו ושתו למה נאמר.

י וַיִּרְאוּ אֵת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְתַחַת רַגְלָיו כְּמַעֲשֵׂה לִבְנַת הַסַּפִּיר וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לָטֹהַר :

אך הנה אין ספק כי הלא כמו זר נחשב יראו את אלוהי ישראל, ומי יוכל להביט את אלוהי ישראל. וכמו שאמר רבי יהושע לקיסר, באמור אליו איה אלוהיך, שיביט אל ניצוץ השמש ואז היחלו עיניו כהות, ואמר לו רבי יהושע זה אחד ממשמשיו הקטנים (חולין נט ב). וההוא מדרבנן דאסתכל ברבי חייא וכהו עיניו, וקל וחומר לשכינה. על כן אמר **ויראו את אלוהי ישראל.** ואל תתמה על החפץ, כי הלא **ותחת רגליו וכו'.** והוא כי לחולשת כח ראות עיני בשר מהביט אל ספיריות רב ועצום לעוצם בהיקותו לא יוכל לראות.

אמנם אם מסך זך בהתלבשות מה יושם בינתיים, יפלש אור הגדול ההוא דרך המסך ויראה הרואה מתוך המסך, כאשר בהכות ניצוץ השמש אל מסך זכוכית שיוכל להביט בו עין אדם מהעבר מזה בצד מה. אך לראות בעצם במהות האור המכה במסך דרך המסך ההוא לא יעצר כח אם ספיריי ובהיר הוא מאוד, לא יספיק מסך אחד ויצטרך שנים בהדרגה, הפנימי זך ובהיר לבן והחיצון עב ממנו ובהיר מצד מה ואינו לבן בעצם למען יהיה מאסף הראות מעט, ואז על ידי שני אלה יוכל להביט דרך השתלשלות. וזה מאמר הכתוב **ויראו את אלוהי ישראל.** ואיך עצרו כח להביט אל האלוהים, לזה אמר כי **והנה ותחת רגליו** שני מסכים:

אחד כמעשה לבנת הספיר הוא אבן סנפירינון שאמרו ז"ל (**שיר השירים רבה** פרשה ה יד ג) שהוא אבן שכשמקישין בו נכנס בקורנס שהוא הנקרא דיאמנטי שהוא זך ולבן, כן היה במעשה אבן ספיר הוא מסך מלובש בצד מה **כלבנת הספיר** הוא לבניות הספיר שיש בו ספיריות.

ועוד מסך אחר, הוא **וכעצם השמים** שאינו לבן בעצם רק מעין תכלת שמאסף הראות. ועל ידי כן ראו את אלוהי ישראל. וזהו **ויראו וכו' ותחת רגליו כמעשה וכו' וכעצם השמים.** ולמה צריך שני מסכים, לזה אמר **לטוהר** בפת"ח הלמ"ד, לומר כי כל זה צריך **לטוהר** שהוא להשיג הטוהר ובהירות העליון הידוע שצריך להשיגו שני המסכים.

יא וְאֶל-אֲצִילֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יָדוֹ וַיֶּחֱזוּ אֶת-הָאֱלֹהִים וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ :

ואל אצילי בני ישראל הם נדב ואביהו שבכלל הנזכר **לא שלח ידו.** ומה עשו שהיה ראוי לשלוח בהם יד יותר מהזקנים, הלא הוא כי לא היו כזקנים שראו ראיה אחת ופירשו, כי אם אחר ש**ויראו וכו'** עוד הוסיפו **ויחזו את האלוהים** שהוא לשון הסתכלות אחר הראיה.

ולא עוד כי אם שתי הראיות היו בכוונת הנאה לזון עיניהם כאוכל הזן עצמו ואחרי אכלו שותה, וזהו **ויאכלו וישתו** שהיא הזנה שנית. כי תחילה היה כאלו אכלו ואחר כך **ויחזו** כשותים אחרי האכילה.

יב וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עֲלֵה אֵלַי הָהָרָה וֶהְיֵה-שָׁם וְאֶתְּנָה לְךָ אֶת-לֻחֹת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי לְהוֹרֹתָם :

יג וַיָּקָם מֹשֶׁה וִיהוֹשֻׁעַ מְשָׁרְתוֹ וַיַּעַל מֹשֶׁה אֶל-הַר הָאֱלֹהִים :

יד וְאֶל-הַזְּקֵנִים אֱמֹר שְׁבוּ-לָנוּ בָזֶה עַד אֲשֶׁר-נָשׁוּב אֲלֵיכֶם וְהִנֵּה אַהֲרֹן וְחוּר עִמָּכֶם מִי-בַעַל דְּבָרִים יִגַּשׁ אֲלֵהֶם :

הנה אומרו התורה והמצוה כו' יקשה כי לא היו בלוחות כי אם עשרת הדברות.

ועוד אומרו להורותם והיה לו לומר ללמדם.

ועוד אומרו (פסוק יג) **ויקם משה ויהושע משרתו,** למה מזכיר יהושע כיון שלא עלה עמו.

וגם אומרו משרתו הוא מיותר.

ועוד מה צורך אומרו (פסוק יד) שאמר **לזקנים** שישפטו הם ל**בעל דברים,** וידוע הוא כי הלא סנהדרין היו.

אמנם הנה בפרשת כי תשא (להלן לא יח) כתבנו כי בהיות משה בהר ארבעים יום נזדכך שם ונעשה בריה חדשה מוכן לשני דברים:

א. לקבל הלוחות מידו יתברך לידו כי אי אפשר אם לא בהיותו משולל גשמות,

ב. למען יוכל לקבל כל תורה שבעל פה מבלי ישכח דבר שהוא כדבר נמנע לאיש גשמי.

והוא מאמרם ז"ל שלא מצא הקדוש ברוך הוא כלי זפות כמשה. וביארנו שם שהוא שלא היה מאבד טיפה ככלי ששועין אותו בזפת שהיין נשמר בתוכו. והוא כי אין התורה ניתנה כי אם בפעם אחת, והיה זה על ידי היותו שם כל הארבעים יום. כמו שאמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** מא ו) שהיה בכל יום לומד ושוכח עד יום הארבעים כמפורש אצלנו שם.

יב וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עֲלֵה אֵלַי הָהָרָה וְהְיֵה-שָׁם וְאֶתְּנָה לְךָ אֶת-לֻחֹת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי לְהוֹרֹתָם :

וזה יאמר **עלה אלי ההרה והיה שם,** כי על ידי היותך שם ימים תקנה הויה חדשה שתתהווה שם. וזהו **והיה שם,** כי על ידי כן תוכן לשני דברים:

א. כי **ואתנה לך את לוחות האבן** שהוא מיד ליד,

ב. והתורה היא תורה שבעל פה שהיא פירוש מה שבכתב, והמצווה היא כל מה שהוא מדברי סופרים שהכל היה למשה מסיני.

ופירש ואמר מה שאמרתי שהוצרכת להיות שם כדי ש**ואתנה לך לוחות האבן** הוא להיותם **אשר כתבתי** בם, כי אין כתיבה על ידי עצמו יתברך כי אם בדבר רוחני מאד ולא על עצם גשמי, והוצרך יהיה שם משה שיופשט חומרו לקבלם. כי למה שהוא מכתב אלוהים שהוא רוחניות עצום גם בהתגשם הלוח לינתן למשה הוא גם כן מעשה אלוהים, כי אין התגשמות רב, כי עדיין נשאר בו המכתב רוחני מאד כנודע כנשמה בגוף. ועל אשר אמרתי **והתורה כו'** הוא דבר גדול שצריך זיכוך רב, הלא הוא **להורותם** שלא תצטרך רק להורותם ולא לשוב לשאול מאתי אורה לך כי לא תינתן פעמים.

והטעם הוא ככתוב אצלנו (להלן לא יח) על מאמרם ז"ל (תמורה טז א) באומרם כי שלש מאות הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה והיו מבקשים לרגום את יהושע עד שריחם ה' על ידי עתניאל בן קנז שהחזירם מפלפולו, והלא יקשה כי הלא יהושע נביא היה, ישאל מאתו יתברך ויגידם לו. אך הוא כי צפה הוא יתברך יתעתדו לבוא בעולם אומרים כי אחר תתו יתברך התורה נתן עוד תורה אחרת, ועל כן מאז הורה כי פעם אחת נתן ולא ישנה חלילה.

יג וַיָּקָם מֹשֶׁה וִיהוֹשֻׁעַ מְשָׁרְתוֹ וַיַּעַל מֹשֶׁה אֶל-הַר הָאֱלֹהִים :

למדתנו התורה כי גדולה שמושה ששמש יהושע יותר מלמודן של זקנים, כי הוכן יהושע יותר מהם. כי הנה **ויקם משה ויהושע,** למה, שהוא משרתו ששמשו כי על שגדולה שמושה. עם היות ש**ויעל משה** ולא יהושע, עם כל זה נגש יהושע עד מקום שלא זכו כל השאר.

יד וְאֶל-הַזְּקֵנִים אָמַר שְׁבוּ-לָנוּ בָזֶה עַד אֲשֶׁר-נָשׁוּב אֲלֵיכֶם וְהִנֵּה אַהֲרֹן וְחוּר עִמָּכֶם מִי-בַעַל דְּבָרִים יִגַּשׁ אֲלֵהֶם :

כי הלא אל הזקנים אמר **שבו לנו בזה,** ולא אמר שבו לי בזה, הנה כי ממקום שלא עצרו כח הזקנים ללכת הלכו שניהם משם והלאה. ולבל יתביישו כי הם לא יכלו להתקרב עד מקום שיהושע מגיע, על כן אמר **שבו לנו בזה כו',** לומר תתעכבו פה, **והנה אהרן וחור** כלומר כי הם גדולים מכם והם **עמכם** ולא עמנו. כלומר ולכן לא תחושו, כי אין כל זה אלא לשפוט את **מי** שהוא **בעל דברים,** כלומר ועל כן צריכים אתם לשבת פה. ואמר זה להסתיר גדולת כבוד יהושע עליהם.

טו וַיַּעַל מֹשֶׁה אֶל-הָהָר וַיְכַס הֶעָנָן אֶת-הָהָר :

טז וַיִּשְׁכֹּן כְּבוֹד-ה' עַל-הַר סִינַי וַיְכַסֵּהוּ הֶעָנָן שֵׁשֶׁת יָמִים וַיִּקְרָא אֶל-מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִתּוֹךְ הֶעָנָן :

יז וּמַרְאֵה כְּבוֹד ה' כְּאֵשׁ אֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר לְעֵינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

יח וַיָּבֹא מֹשֶׁה בְּתוֹךְ הֶעָנָן וַיַּעַל אֶל-הָהָר וַיְהִי מֹשֶׁה בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה :

ראוי לשים לב. כי באומרו ויכסהו הענן ששת ימים, יראה כי **ביום השביעי** לא היה ענן, ואיך יאמר **ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן.**

ועוד שאומרו (פסוק יח) **ויבא משה בתוך הענן,** הנה כי ביום השביעי היה ענן.

ועוד שאחר אומרו ויקרא כו' מתוך הענן, היה לו לומר מיד **ויבא משה** ולא יפסיק בינתיים בפסוק (יז) **ומראה כבוד ה'.**

ועוד כי באומרו ויקרא [וכו'] מתוך הענן נראה כי משה היה תוך הענן, ואיך יאמר **ויבא משה בתוך הענן,** הרי שם היה כבר.

טו וַיַּעַל מֹשֶׁה אֶל-הָהָר וַיְכַס הֶעָנָן אֶת-הָהָר :

אך הנה ידוע כי ארבעה מסכים יש לפני ה':

א. רוח סערה,

ב. ענן גדול,

ג. ואש מתלקחת,

ד. ונוגה לו סביב, כאמור ביחזקאל (א ד).

ואמר כי כאשר נאמר (לעיל יט ג) ומשה עלה אל האלוהים בראש חודש סיון, אחר כך כסה הענן הוא מסך השני את ההר. וזהו **ויעל משה אל ההר ויכס כו'** וימשך זה ששת ימים.

טז וַיִּשְׁכֹּן כְּבוֹד-ה' עַל-הַר סִינַי וַיְכַסֵּהוּ הֶעָנָן שֵׁשֶׁת יָמִים וַיִּקְרָא אֶל-מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִתּוֹךְ הֶעָנָן :

וזהו **וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו כו',** כי הענן היה מכסה סביב את ההר, כלומר כי המסך השני הוא הענן היה בתחילת ההר, כי הראשון היה חוצה מההר ומשה עדיין לא היה בתוך עובי מסך הענן. אך **ויקרא אל משה ביום השביעי** שיכנס לפנים במסך ההוא עד השלישי הוא אש מתלקחת. וזהו **ויקרא כו'.** וישמע את הקול מתוך הענן, שהיה משה חוצה שיכנס לפנים מהמסכים אשר שם הערפל אשר שם האלוהים.

יז וּמַרְאֵה כְּבוֹד ה' כְּאֵשׁ אֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר לְעֵינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

ושמא תאמר למה לא נכנסו ישראל לפנים מהמסך השני, לזה אמר ראה נא גודל אור אש הגדולה שבראש ההר שלפנים מהמסכים אשר שם נכנס משה. כי הלא **מראה כבוד ה'** אשר היה **בראש ההר** היה מפלש אותו עד מעבר מסך הענן עד שהיו רואים **כאש אוכלת** ולא עצרם עב הענן עם השנים שלפניו מלהבהיק אור **כבוד ה'** עד הראות **כאש אוכלת לעיני בני ישראל.** ואם כן איך יוכלו לסבול על ידי שני מסכים בלבד. ועם כל זה זיכהו יתברך יכנס הוא שם אל ראש ההר וכן עשה,

יח וַיָּבֹא מֹשֶׁה בְּתוֹךְ הֶעָנָן וַיַּעַל אֶל-הָהָר וַיְהִי מֹשֶׁה בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה :

ויבא משה בתוך הענן שהיה חוצה לו. ולא בלבד תוך עובי מסך הענן, כי אם גם **ויעל אל ההר** אשר שם האלוהים לפנים מכל המסכים אשר שם האש הגדולה. אך ישראל גם שראו את כבודו יתברך לא נכנסו תוך המסכים, אלא שקרע יתברך כל הרקיעים והמסכים שלפניהם והראם את כבודו יתברך מרחוק. אך לא כן עבדו משה, כי **ויבא משה בתוך הענן,** ואחז צדיק דרכו עד ש**ויעל אל ההר** שנכנס גם תוך השני מסכים עד ראש ההר אשר שם האלוהים.

או יאמר בשום לב כי הרי נאמר למעלה **ויעל משה אל ההר,** ואיך עתה חוזר ואומר **ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר.**

חזור לעמוד השער

ועוד כי למעלה לא נאמר שבא בתוך הענן כי אם **ויעל משה אל ההר,** ואחר כך אומר **ויכס הענן את ההר.**

ועוד נשית לב למה בפסוק **ויבא כו'** הזכיר את משה שני פעמים.

וכן באומרו וארבעים לילה כי בכלל **ארבעים יום** הם הלילות.

אך יאמר **ויעל משה אל ההר,** ואחר כך **ויכס הענן את ההר** ממשה וחוצה, ונשאר הוא בפנים **בתוך הענן, וישכון כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים** שהוא מראש חדש. וכאשר קרא את משה **ביום השביעי,** היה עודנו משה בתוך הענן שקראו יתברך מתוך המסכים שיעלה למעלה. ועתה אומרת התורה הנה **מראה כבוד ה'** שהיה מפלש עד חוץ משלשה מסכים אשר שם ישראל היה **כאש אוכלת כו'.** ומה גם עתה לעיני משה אשר נכנס תוך המסכים כולם, ואיך יכול לסבול ועלה אל ההר ולא שלטה בו האש והוא היה ירא מהמלאכים שלא ישרפוהו בהבל פיהם. לזה אמר **ויבא משה בתוך הענן** כי פרשז עליו עננו, ובתוכיות הענן נכנס ונתלבש ובתוכיות ההוא בא **ויעל כו'** ועצר כח לסבול האש ולא הוזק. וזהו **ויבא משה בתוך הענן.**

ולא עוד כי אם ששם קנה הויה חדשה על ידי היותו בהר **כאש אוכלת.** והוא מה שכתבנו פרשת כי תשא (להלן לא יח) כי לבלתי שכוח תורה שבעל פה ולהיות מוכן לקבל לוחות מידו יתברך הוצרך לזכך חומרו וליעשות בריה חדשה, ועל כן לא בא טרם מלאת **ארבעים יום וארבעים לילה** בלי פחת שעה אחת, כי כאשר נעשית ברייתו החומרית בסך זה כן צריך להתהפך. ועל כן לא בא טרם היעשות העגל. וזה **ויהי משה,** כי נתהווה משה שאינו משה הנזכר שבראש הכתוב. ולכן הוצרך **ארבעים יום וארבעים לילה,** ולא ירד קודם הלילה האחרון וגם לא בהשכמת הבקר.

פרשת תרומה

פרק כה

א וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵּאמֹר :

ב דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ-לִי תְּרוּמָה מֵאֵת כָּל-אִישׁ אֲשֶׁר יִדְּבֶנּוּ לִבּוֹ תִּקְּחוּ אֶת-תְּרוּמָתִי :

ג וְזֹאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְּחוּ מֵאִתָּם זָהָב וָכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת :

לבוא אל ענין הכתובים נעיר:

א. אומרו דבר אל בני ישראל ויקחו כו', כי אם כל בני ישראל לוקחים מי יהיה הנותן, ומהראוי יאמר ויתנו לי כו'.

ואם על הגזברים ידבר, איך יחזור ויאמר **תקחו את תרומתי.**

ב. כי התחיל שלא לנוכח לדבר באומרו **ויקחו,** וסיים לנוכח באומרו **תקחו את תרומתי.**

ג. אומרו מאת כל איש ולא אמר מכל איש.

ד. אומרו את תרומתי אחר שהוזכרה התרומה כבר,

וגם מה ריבה ה**את**.

ה. אומרו וזאת התרומה, כי מלת **וזאת** יתירה,

וגם מלת **תרומה,** והיה אפשר לומר וזה אשר תקחו מאתם זהב כו'.

אמנם אלוהי ישראל אבינו המלמדנו להועיל, לימדנו איכה נעבוד את ה' במעשה הצדקה למען צדקה תחשב לנו כאילו מממוננו ניתן לו יתברך, כי טרם תינתן ביד הגזבר נזכה ונקנה אותה מאתו יתברך ומשלנו ניתן לו. ואף גם למען תהיה מסולקת מכל בחינה ופניה מהפניות המתרגשות לנותני צדקה אשר לא כרצון ה' המה, רק בלב שלם ובכוונה שלימה ודביקות עצמי בינו יתברך ובין בני ישראל עושי צדקה. ואף גם זאת כי תהיה עבודת הצדקה בקדושה משולשת, כי שלש מצות תהיינה יוצאות מצידיה, וגם כי תהיה באופן יערב לעושיה ולא תהיה עליו למשא פן ינחם אחר עשותו אותה.

והוא כי הנה דרך כל הארץ בהתנדב עם לעשות צדקה לאחת ממצות ה' אשר תעשינה, כי יתאספו ראשי עם יחד קדושים אשר בארץ המה ואדיריה ויקהילו את כל עם הארץ ויחד יבואו גדודם נדיבי עמים עם אלוהי אברהם ויתנדבו כמשפטם איש **איש אשר ידבנו לבו** בהתנדב בפני עם הארץ. והנה לא יבצר מאיש שוגה ומפתי ידור נדר לה', והצר לו בהתנדבו ויעצב אל לבו כי יתן בכיס עינו וידאג על די מחסורו ויהיה בעיניו הגזבר הקרב אליו כמוכס העומד מאליו.

ויש אשר נתון יתן ולא ירע לבבו כהראשון, אך תהיה מתנתו מרובה כי יבוש מאילי הארץ ראשי עם העומדים על הפקודים שלמים וכן רבים, ולמען בושת פניהם יבוזו כסף יבוזו זהב ולא מלבם.

ויש תהיה נדבתם מקנאת עם, כי נגד פניהם נדיבי עמים אשר כסף לא יחשיבו ומתנתם מרובה, והרואים את כבודם יחושו על קלונם אם ימעטו וישוחו נדבת ידם באומר למה נגרע לבלתי הקריב קרבן כספנו וזהבנו כמתנדבים בעם.

ויש יפזר יתן למען בייש אנוש כערכו אשר לא התנדב כמוהו.

ויש יתן ויחזור ויתן גשם נדבות למען השתרר בקהל קדושים אשר בארץ ההיא, באמור מי לה' שש ועושה צדקה כמוני, היות עשר ידות על כל מתנדב ומי יעצור בעם,
או מי יעשה מלוכה להשתרר על העם מבלעדי.
או שעושה להתפאר, ראוני שאני על נדיבות אקום ומי יעשה כמעשי וכגבורותי.

וההיקש בבחינות ופניות אשר לבב אנוש יפנה המורם מאלה כיוצא בהם. והן כל הפניות האלה קודחי אש מאזרי זיקות במעשה הצדקה ההיא ויחללוה, ועוה עוה ישימוהו וימירו את כבודם בקלון וגם בחרפה, ויהיה ממונו אבד ומצוותו מחוללת ומביאה עליו רעה תחת טובה. וגם אשר לא יפנה דרך חטאים האלה בנפשותם, ויעשו צדקה לשמה, עם כל זה בהעשותה קבל עם ובכנופיא לא תחשב לו מצותו רק א', לא שיהיה בעצם כנותן ממונו לצדקה אם לא על צד החסד, כי לו יתברך הכסף והזהב.

אך אשר נגע יראת אלוהים בלבו ורוצה לעשות צדקה כתקנה שלימה באיכות ומשוללת הבחינות אשר שנא ה', זאת יעשה. עודנו בקרב ביתו והוא ידע בהתנדב עם, בינו לבין קונו טרם יתאסף עם יחד, יתבודד בביתו ובחומותיו וימלך בקונו בקרב לבו כמה וכמה טובה הראויה להתנדב במצווה ההיא לשמה שלא לשום פניה. ואשר גמר בלבו מיד בינו לבין קונו, יפריש מממונו נדבה לה' ויקרא לה שם בשמחת לבב. ואחר כך ידיו תביאנה אל בית ועד לחכמים והמתנדבים בעם ולגזברי הצדקה יתננה. והנה בדרך הזה מעשה ידיו כוננה עליו כל השלמויות האמורות. והוא כי מעת הפריש התרומה מממונו בקרב ביתו לשמו יתברך, זוכה בו וקונה אותו כאילו מוציאו מרשותו יתברך, כי לו הכסף והזהב ונעשה שלו, וכשאחרי כן מוליכו בידו נחשב לו כמוליך ונותן משלו ליד הגזבר. ועל ידי ההפרשה בינו לקונו אין מבוא לשום אחת מהפניות המתרגשות למתנדב בעיני כל עם הארץ וגם שלש מצות בידו:
א. ההפרשה,
ב. ההולכה,
ג. הנתינה ביד הגזברים.

ב דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ-לִי תְּרוּמָה מֵאֵת כָּל-אִישׁ אֲשֶׁר יִדְּבֶנּוּ לִבּוֹ תִּקְחוּ אֶת-תְּרוּמָתִי :
והן כל אלה ראתה עיני בפסוק הקדוש הזה. שאומר הוא יתברך **דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה** הפרשה מממונם בקרב ביתם, ועל ידי כן יחשבו ללוקחים וקונים מאתו יתברך אדון הכל התרומה ההיא, וזהו **ויקחו לי** לשמי תרומה מממונם בידם. ואחרי קחתם ההפרשה ההיא, ידבר אל הגזברים לנוכח, ואומר **מאת כל איש כו' תקחו את תרומתי** אשר יביא אתו, אחר שהיא תרומתי כי כבר הפרישה לי לשמי מאז כמדובר. ובזה צדקתם מסולקת מכל פניה רעה כאמור. כי מלבד היותה מתן בסתר בהפריש אותה, גם נמצאו שלש מצות בידו:

א. ההפרשה, וזהו **ויקחו לי תרומה;**

ב. ההבאה, וזהו **מאת כל איש** שכבר היא אתו כי הביאו, וזהו שפירש להם משה רבנו ע"ה בצוותו את בני ישראל ואמר (להלן לה ה) כל נדיב לבו יביאה;

ג. הנתינה לגזבר, והיא **תקחו את תרומתי.** ובכלל הדבר בא להורות איך מידת ישראל טובה הייתה מרובה ממידת פורענות. והוא כי בעגל זהב אשר עשו לבעל היה בפתאומיות, ולו שהו זמן מה אולי היו נותנים אל לבם כי רע עליהם המעשה ומתחרטים. אך בנדבת המשכן שהוא תיקון העגל, רצה הוא יתברך יהיה במיתון שיפרישו מתחילה בביתם כמדובר.

עוד לימדנו יתברך באומרו תרומה ולא אמר נדבה. וגם אומרו **תרומתי** ולא אמר תקחוה ויסמוך על התרומה הנזכרת. לומר שלא יצווה את עמו יתן איש את כל הון ביתו, רק הפרשה ולא אמר הפרשה רק **תרומה**, לרמוז אל התרומה האמורה בתורה שהיא אחד מעשרה היא תרומת מעשר, כמאמר הכתוב (במדבר יח כו) מעשר מן המעשר, כי שיעור תרומה גדולה לא פורש בתורה. וזה הוא אל המון העם, אך **מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי** שכולל שתי תרומות:

א. במלת **תרומתי,**

ב. בריבוי ה**את** שהוא שני עשורים והוא חומש.

והוא מאמרם ז"ל (כתובות נ א) המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, והוא הנלמד מיעקב אבינו שאמר עשר אעשרנו לך (בראשית כח כב), ואמרו רבותינו ז"ל (**רש"י** כתובות שם) שני עישורים, דהיינו חומש.

ג וְזֹאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְּחוּ מֵאִתָּם זָהָב וָכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת :

ועל שני אלה אמר **וזאת התרומה,** ולא אמר והתרומה **אשר תקחו.**

האחת באומרו **וזאת,**

והשנית באומרו **התרומה.**

ושתיהן מדברים גשמיים שהוא **זהב וכסף וכו'.** ועל ידי היעשות המצווה כתקנה **ועשו לי מקדש** (פסוק ח), מעלה אני עליהם כאילו כולם עושים לי מקדש מכון לשבתי, גם הבלתי עושים במלאכה רק נותנים הנדבה כי מקנים קדושה בחפצים ושורה שכינה במעשה ידיהם.

או יאמר ויקחו כו', שאומר הוא יתברך ראו חיבתי עמכם, כי הלא ממה שהוא שלי באמת אעלה עליכם שכר הרבה כאילו עשיתם. והוא כי יהיה אומרו **לי תרומה** כמו לי הכסף ולי הזהב (חגי ב ח), לי יאורי (יחזקאל כט ג), כי לי כל הארץ (לעיל יט ה), שפירושו שלי הכסף ושלי הזהב. כן יאמר **ויקחו** ממה שהוא שלי תרומה. וזהו **מאת כל איש** שאינו שלו רק שהוא אתו עמו פיקדון אשר הפקד אתו מאתו יתברך.

ושמא תאמר אם כן איפה מה יתנו. על כן אמר **אשר ידבנו לבו,** שהיא נדבת הלב ורצון הטוב, את זה **תקחו את תרומתי,** כלומר עם תרומתי שלי ולא שלהם, אתם כלוקחים גם הנדבת לב אשר עמה. ולזה לא אמר תרומתם רק **תרומתי**. ואמר **וזאת התרומה כו'** עם היות שתי תרומות:

א. שלהם והוא הרצון טוב;

ב. התרומה עצמה שהיא שלו יתברך.

מה שתקחו בעצם מאתם הוא **כסף וזהב כו'** שהוא שלי, ובאחרת **ועשו לי מקדש** (פסוק ח), שעל ידי הנדבת לב במחשבה נפשית תזכו שתשרה שכינה בדברים הגשמיים ההם.

או יאמר בהקדים שתי הנחות:

א. כי באמת אם איש קטון הערך יתן מתנה לשר וגדול ויקבל מידו, הלא הנותן למקבל יחשב במה שהחשוב ממנו החשיבו לקחת מידו. כאשר חכמים יגידו (קדושין ז א) כן על כל המקדש את האשה ונתנה היא ואמר הוא, אם אדם חשוב הוא מקודשת, כי במה שהחשיבה לקבל ממנה חשיב כאילו היא קבלה ממנו, ונחשב כאמר הוא ונתן הוא.

עוד שנית, במה שהודיעונו רבותינו ז"ל (**ויקרא רבה** לד ח) על מעשה הצדקה, כי יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני, העני עושה עמו, שנאמר (רות ב יט) שם האיש אשר עשיתי עמו היום בועז. ופשר דבר הוא כי הבעל הבית נותן לעני ככר או פונדיין גשמיים לסעוד לבו, והעני בקבלו נותן לו שכר רוחני לאור באור החיים ומלאך הנעשה על ידי המצווה אשר לא יערכם זהב וזכוכית.

והנה באמת שתי הבחינות האלה כאן נמצאו, וכאן היו יותר מבכל יתר מקומות. והוא בהתנדב עם לעשות לו יתברך מקדש לשכון יה אלוהים, כביכול **הבחינה האחת** מקל וחומר, אם בהיות נותן ומקבל בני אדם על יתרון חשיבות מה במקבל על הנותן, יחשב הנותן למקבל, ומה גם עתה במלך מלכי המלכים יוצר הכל יצווה עלינו **יקחו** לו **תרומה** לעשות לו מקדש, כי חשיבות הלזה על כל יתגדל כי מה אנו מה חיינו יחשיבנו יתברך ליקח ממנו ומידנו. ואם כן איפה אין לנו נותן נחשב ללוקח ומקבל כזה, כי ממנו יתברך הכל ומידו נתנו לו, באופן כי הננו אנחנו המקבלים ולוקחים ממנו יתברך כי הוא הנותן בהחשיבנו כמדובר.

גם הבחינה השנית, אין ספק כי יותר הוא יתברך עושה עמנו בקחתו מידנו ממה שאנו עושים עמו. כי הלא זאת התרומה אשר יקח ממנו דברים גשמיים המה **זהב וכסף ונחשת כו',** ואשר הוא יתברך עושה עמנו לא יערך האושר הרוחני הנמשך למתנדב חלף נתינתו בכל הון שבעולם. הנה שמכל הבחינות אנו הלוקחים לפי האמת.

וזה יאמר **דבר אל בני ישראל ויקחו,** כי ללוקחים יתייחסו במה שהוא לי תרומה והחשבתים לקבל מהם. ומה גם שהכל שלי, כי מאת כל איש שאינו שלו רק שהוא אתו כפיקדון עמו תיקחו. והביטו וראו את אשר החשבתיו, כי איני כמלך בשר ודם שאם רבים בני אדם יתנו לו עשרת אלפים ככר כסף יהיה לחשיבות בעיניו כל הסכום יחד, אך לא כל חלק וחלק אשר יתן כל איש ואיש בפני עצמו כי הלא מצער הוא. אך לא כן אנכי עם עמי, כי אם שמ**כל איש אשר ידבנו לבו** אעלה עליו כאילו ממנו לבדו **תקחו את תרומתי** כלה. וזהו **מאת כל איש כו' תקחו את תרומתי.** והנה כל זה הוא על **הבחינה האחת.**

ועל השנית שאתם נותנים דבר גשמי, ומקבלים ולוקחים אושר אשר אין למעלה ממנו שאין ערוך אליו, והוא כי הלא **וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחשת ותכלת כו'** שכולם דברים גשמיים. ואשר אני עושה עמכם לא יערכנו כל טוב, הלא הוא כי **ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם** (פסוק ח). וזה תכלית האושר, כי גם בחיים חייתם יתדבקו וישכונו עם קונם יתברך. הנה כי יותר ממה שהם עושים עמו, הוא יתברך עושה עימהם. ואם כן בין מן הבחינה האחת בין מן השנית אתם הלוקחים בעצם ואני הנותן כמדובר.

באופן כי לא לנו התפארות הצדקה בלתי לה' לבדו. כאשר האריך והרחיב ענין זה דוד המלך בברכו יתברך על הנדבה אשר התנדבו הוא וכל קהל עדת ישראל לרומם את בית אלוהינו. ויואל ובירך את ה' כאומרו (דברי הימים א כט י - יח) ויברך דוד את ה' כו' ועתה כו' וכי מי אני כו' כי גרים כו'. והוא כי אחר ראותו גשם נדבות פיו ונדיבי העם כי עצמו מאד, פחד ורגז פן יגבה לבם על התנדבם, ומאומה לא תהיה להם שכר בעמלם על כן. על כן מדאגה מדבר, קם בקהל לברך את ה' הנותן להם כח לעשות חיל, ואחת דבר אלוהים שתים זו שמענו.

א. בברכו אותו יתברך, לאמר אל יעלה על רוחכם להחזיק טובה לעצמכם על התנדבכם, כי הלא אין להחזיק לכם טובה לברך על הנדבה הזאת בלתי לה' לבדו ולא לכם, כי הכל שלו ומאתו יתברך.

ב. להמשיך אמרים אמת. כמדבר בעדו ובעד כל קהל עדת ישראל כאילו הוא והם המדברים יחד דברי הכנעת עצמם והשפיל ערכם והגדיל גדולתו יתברך על כל ברכה ותהילה, למען ישמעו ולמען ילמדו כל קהל עדת ישראל ליראה את ה' ולעבדו בכל לבבם ובכל נפשם בענווה ביראה ככל דברי דוד הנאמנים.

וזהו אומרו, ויברך דוד את ה' לעיני כל הקהל (דברי הימים א כט י). והוא **המוסר הראשון,** שידעו כל הקהל כי לה' לבדו הברכה נאותה ולא להם על התנדבם.

ועל השנית אמר ויאמר דוד (שם), כי זולת הברכה עוד הוסיף אמירה נאותה. אל היות לעיני כל הקהל כאשר יבוא בס"ד מפסוק (שם שם יא) לך ה' הגדולה והלאה. והתחיל לברך ואמר

(שם שם י) ברוך ה' אלוהי ישראל אבינו, הוא יעקב אבינו אשר למדנו להתנדב לה' כאומרו (בראשית כח כב) וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. ואמר (דברי הימים שם יא) מעולם ועד עולם, שהברכה והשפע תמשך מן העולם העליון משתלשל דרך העולמות עד העולם השפל.

אבל אנחנו לא לנו ה' לא לנו תפארת הנדבה אלינו. כי הלא חמשה המה בחינות אשר יפול לב אדם עליהם לייחס את עצמו להתגאות במעשה הצדקה אשר יעשה האדם, ומה גם בהיות הון רב:

א. כי יתן בכיס עינו ויראה כי רב חילו וכי כביר מצאה ידו להרבות מאד מוהר ומתן.

ב. על ההתגברות אשר התגבר על יצר סמוך המפציר עד בוש ברוצה להתנדב לעכב בידו, והוא גיבור כובש את יצרו.

ג. כי יתפאר באומרו כי מממונו נעשה בית מושב לשכון יה אלוהים.

ד. על הטוב הנמשך לאדם על ידי הצדקה, והוא כי בה מצא חיים כי צדקה תציל ממות.

ה. נמשכת גם היא מהצדקה, והיא הוד שפע ברכה כענין עשר בשביל שתתעשר (שבת קיט א), והשפע נקרא הוד כמו דאמר (במדבר כז כ) ונתת מהודך עליו, וכן אמרו רבותינו ז"ל ב**פסיקתא** כי כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם נתלבש בהוד להשפיע התפשטות שפע מלמעלה. אמר דוד הנה חמשה אלה לא לנו ה' המה, כי אם לך ה', כל חמשתן. כי לך ה' **הגדולה והגבורה והתפארת** (דברי הימים א כט יא) שהם שלש ראשונות. ועל החיים והשפע שהם שתים האחרות אמר (שם) **והנצח וההוד.** לומר אל נא נתגאה לא בחיים ולא בעושר, כי הלא לא חיינו נצחיים ולא העושר לנו, כי ימי חיינו אשר נזכה ונחיה לא נצחיים המה, כי הנצחיות לך היא ואנחנו גם כי נאריך לא לנצח יהיה כי הבל ימינו. וכן ההוד והברכה כלה לך היא באמת ולא לנו כאשר יבוא עוד ביאורו בס"ד.

ופירש אותם אחד לאחד על הסדר. על האחד אמר (דברי הימים שם) כי כל בשמים ובארץ כו', לומר אשר אמרתי, כי הגדולה לך היא. הנה הוא כי לו היה העושר נקנה אלינו על ידי חריצותנו או חכמתנו הייתה הגדולה מתייחסת אלינו. אך לא כן הוא, כי אם כל בשמים ובארץ, כי אין גדולה מתייחסת אל הארץ לבדה רק כוללת בשמים ובארץ, כי מן השמים נשפע לארץ וממך הכל, כי הלא שלשה המה אשר השפע משתלשל על ידם:

א. השכינה לישראל;

ב. על ידי השר לכל אחד מהאומות;

ג. על ידי מזל.

והנה על הראשון אמר (שם) לך ה' הממלכה, היא שכינה הנקראת כך כנודע.

ועל השנית אמר (שם) והמתנשא לכל לראש, הוא השר המתנשא לאמר כי הוא לכל אומתו לראש, ולא יסכים כי אינו רק צינור בעלמא שיושפעו על ידו מאתו יתברך.

ועל השלישית אמר (שם שם יב) והעושר והכבוד מלפניך, ומשתלשל על ידי המזל שלמטה, כי אם לך ה' הממלכה אשר בארץ והכח המתנשא, כי גם שמזוני תלויים במזל הלא הכל הוא מאתך, כמפורש באר היטב פרשת בראשית.

ועל השנית היא הגבורה אמר (שם) ואתה מושל בכל, והוא כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** נט ז) על וה' ברך את אברהם בכל (בראשית כד א) שהיה מושל ביצרו. שהוא כד"א (בראשית ח כא) וכל יצר כו' רע מנעוריו, על כן דרשו בכל על היצר הרע. ועל זה יאמר לא נתפאר על כבוש יצרנו, כי אתה מושל בכל הוא היצר הרע. כי אשר אמרתי כי לך ה' הגבורה ולא לנו תתייחס הלא הוא כי ובידך כח וגבורה, כי גם שאנו נתגבר על יצרנו הכח המגבירנו לא משלנו הוא. אך אתה אלוהינו לך הכח והגבורה, כי בידך הכל, כמאמרם ז"ל (סוכה נב ב) על צופה רשע לצדיק וכו' אין לך יום שאין יצרו של אדם מתגבר עליו ואלמלא הקדוש ברוך הוא עוזרו היה נופל בידו שנאמר (תהלים לז לב) צופה וכו'. הנה כי כל הכובש את יצרו, מן השמים יעזרוהו על ידי איזה זכות שבא ליטהר.
ועוד, כי גבורתנו קלה כי אינה אלא למלט נפשנו מיד יצרנו. אך גבורתך הוא מקור לכל הגיבורים וחזקים, כי בידך לגדל ולחזק לכל (דברי הימים א כט יב).

ועל השלישית, היא התפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, אמר (שם שם יג) ועתה אלוהינו וכו'. לומר אילו היינו אנו הנותנים ואתה המקבל, היה מתייחס ההתפארות אלינו. אך נהפוך הוא, כי אנו המקבלים ואתה הנותן במה שהחשבתנו לקבל ממנו, כענין נתנה היא ואמר הוא שאם אדם חשוב הוא מקודשת שהוא נחשב כנותן במה שהחשיבה עם היותו חשוב לקבל ממנה. ומה גם עתה בני אדם להבל דמה שיתנו למלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא ויחשיבם לקבל מהם. ואם כן עתה אלוהינו מודים אנחנו לך (שם), הפך בני אדם שהמקבל מודה ומשבח לנותן. אך בזה להיות שאנו כמקבלים מודים אנחנו לך, ולכן התפארות הוא לך, ואנו מהללים את שם תפארתך (שם).

ועדיין היה אפשר לומר. כי הן אמת שממנו יתברך הכל ואנו מקבלים במה שהחשיבנו לקבל מידינו. אך לא יבצר מהיות לנו נדיבות לב, כי בחיריים אנו ותחשב לנו לצדקה בבחינה זו. על כן אמר וכי מי אנו כי לא נעצר כח להתנדב כזאת, כלומר שיחשב הנדיבות אלינו כי אם שגם זה אתה עשית. ולא כמו זר יחשב שיתן בו בחירה לתת עם היות שהבחירה חופשית. כי בדבר זה אינו מן התימה, כי הלא אנו ושלנו שלך, ואתה עושה בשלך כרצונך. וזהו כי ממך הכל וכו' (דברי הימים א כט יד). והוא, כי הנותן דבר ביד עבדו לא יצא אותו הדבר עדיין מיד רבו, שעל כן אפילו לזכות לאחרים אינו זוכה, כי עדיין ביד רבו כי ידו כידו. כן הוא הממון שנתת לנו, עודנו בידך. וזהו כי ממך הכל ומידך נתנו לך (שם), כי עודנו בידך.

ועל הנצחיות שהיא הרביעית אמר (שם שם טו) כי גרים אנחנו וכו'. לומר נצחיותך גם בעולם הזה הוא נצחיות. כי חיינו בעולם הזה הבל המה, כי הלא גרים אנחנו לפניך כי החיים כדרך כל הארץ, שימי שנותינו שבעים שנה גם שלפנינו אינו גרות, לפניך הם כיום אתמול כי יעבור. וזהו כי גרים אנחנו לפניך, ואשר הם מאריכים יותר מזה שמתייחסים לתושבים, גם אלה אינם מתמידים להתייחס לנצחיות, רק ככל אבותינו שחיו יותר משבעים וחשבו עצמם לגרים שהיה העולם הזה עראי בעיניהם. וזהו ותושבים ככל אבותינו (שם). כמאמר יעקב (בראשית מז ט) מעט ורעים היו כו', ואברהם אמר (שם כג ד) גר ותושב. ועל כל ימי יצחק ויעקב נאמר (שם טו יג) גר יהיה זרעך, כמפורש במקומו (לעיל שם) בס"ד.

ולא עוד כי אם מי יתן והיינו יודעים מידת ימינו, אך היא כצל ימינו עלי ארץ ואין מקווה (דברי הימים א כט טו). ויהיה ענין מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** פרשה צו ב) על פסוק (תהלים קמד ד): ימיו כצל עובר. וזה לשונו: והלואי כצלו של כותל או צלו של אילן אלא כצל עוף הפורח בשעה שהוא עף. שעניינו אצלי כי ימי האדם כצל שתמיד הולך הלוך ונסוע ומש ממקומו. כן האדם, יום המוות מתהווה אליו מיום היוולדו, הולך ומתמעט לחותו השורשי. ואם היה כצל כותל גם שהולך ונוסע, הנה יש לו שתי בחינות טובות.

אחת כי הן האדם ידע לשער כמה יתמיד הצל ההוא על פי סיבוב השמש;

השנית כי הוא צל עב מיצל למסתופף תחתיו בעצם בל יבוא עליו השמש בשום פנים. אך צלו של אילן תמצא בו הבחינה האחת אך לא השנית, כי בין הבדים יעבור עליו מה מהשמש יכנו על ראשו.

אך צל צפור בשעה שהוא פורח פורש כנפיו ומפריש בין נוצה לחברתה ומביניהן יעבור השמש ולא יצל עליו בעצם. נמצאו בו שלש בחינות לגריעותא:

א. שהשמש יכנו וההסתופפות בצלו הוא הבל גם עודנו עומד ואינו פורח;

ב. שהוא הולך ונוסע;

ג. שלא ידע איש לשער כמה יתמיד בפריחתו, כי בכל עת ובכל רגע אפשר תכלה בפריחתו לפי אשר יהיה שמה הרוח ללכת.

ושלש אלה הם מקרי בני האדם בימי חייהם:

א. שלא יחסרו לו שמש הצרות יכו בו;

ב. שתמיד לחותו הולך ומתמעט ומיתתו מתהווית תמיד;

ג. כי לא ידע את עתו ומפחד תמיד יום יום אולי הגיע עד שערי מות.

ועל אלה יאמר פה כצל ימינו עלי ארץ. והוא, כי שני מיני צל הם בעולם ואין עוד.

א. העשויה בידי אדם ככותל ואוהל;

ב. צל אילן והוא סתם צל, ועל זאת יאמר כצל ימינו כו' שהוא הצל היותו טבעי הוא כצל של אילן, וזהו אומרו כצל בפת"ח הכ"ף, שהוא כאומר כהצל הידוע שהוא היותר טבעי שהוא של אילן, שיש לו השתי חסרונות. ומי יתן והיה כך, אך הוא כסוג שלישי שהוא של עוף שלא ידע עתו, ועליו אמר (דברי הימים א כט טו) ואין מקווה, שהוא שלא יקווה איש לחיות סך ימים ושנים בטוחים רק כצל עוף כמדובר.

ועל החמישית אמר (שם שם טז) **ה' אלוהינו כו'.** לומר לא יחשב לנו הוד ושפע על שעשינו צדקה, כי מי הקדימך והלא אתה הקדמת. כי כל הממון הזה אשר הכינונו, מידך היה לנו תחילה אל צדקתנו. ואם יאמר איש אם כן איפה כי משלו יתברך הכל, איך תחשב לנו לצדקה. לזה אמר (שם שם יז) וידעתי אלוהי כי אתה בוחן לבב, ולא תרצה הממון רק היושר לבב והנדיבות, וזהו ומישרים תרצה (שם). וזה אינו חסר ממני כי הלא אני ביושר לבב התנדבתי כל אלה. ועל יתר המתנדבים בעם אמר (שם) ועתה עמך הנמצאו פה ראיתי בשמחה להתנדב לך. לומר איני ערב אם אחרי יום או יומיים יתחמץ לבבם על התנדבם, אמנם באשר הוא שם הנה עתה ראיתי בשמחה וכו', והשמחה הוראת נדבת הלב טוב.

ואמר (דברי הימים א כט יח) ה' אלוהי אברהם כו' מצא את לבו לשאול מאתו יתברך, ישמור זאת לעולם ליצר מחשבות לבבם. והוא במה שנשית לב אל מאמרם ז"ל (עבודה זרה ה א) על פסוק (דברים ה כו) מי יתן והיה לבבם זה להם וכו', שאמר להם הקדוש ברוך הוא כפוי טובה כו' היה לכם לומר תן אתה. והלא קשה כי הבחירה לא בשמים היא כי אם ביד כל האדם כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, ואיך היה להם לומר תן אתה. אמנם יובן במאמרם ז"ל (יומא לח ב) בא ליטהר מסייעין אותו, כי טרם יתחיל האדם להיטיב אין מסייעין אותו מן השמים. אמנם אחר החילו, ממשיכים אותו ומקרבים אותו אל הכושר והקדושה. ועל כן אמר הוא יתברך היה לכם לומר אחר שלבבנו שלם המשיכהו שיתמיד כך בכישרון הזה. וזה מאמר דוד פה באומרו (דברי הימים א כט יח) שמרה זאת, היא השמחת לבב לעשות רצונך, ליצר מחשבות וכו', שתמשיך החשק שיהיה כן תמיד שישאר היצר סמוך תמיד נשחט ונכנע תחת היצר הטוב. והכן לבבם, הם השני יצרים אליך שגם היצר הרע יהיה מוכן גם הוא לעבוד את ה'. כמאמרם ז"ל על אברהם שנאמר בו (נחמיה ט ח) ומצאת את לבבו נאמן לפניך, שהוא ששתי הלבבות שהם היצר הטוב והיצר הרע מצא נאמנים להקב"ה, כי על כן לא נאמר את לבו. וזה יכוין דוד באומרו והכן לבבם אליך.

או יאמר **ויקחו לי תרומה כו'.** ענין מאמר מונבז המלך (בבא בתרא יא א) אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה. והוא כי כאשר כל מצווה ומצווה אשר יעשה האדם נעשה ממנה מלאך סנגור, כן במעשה הצדקה כל פעם ופעם שאדם נותן נעשה אור ומלאך, ומהם מתמלא אוצרו הטוב אשר בשמים ממעל. וזהו אומרו אני גנזתי למעלה. נמצא כי הפרוטה גשמית שנותן

האדם נעשה ממנו אור קדוש רוחני למעלה. וזה יאמר **דבר אל בני ישראל ויקחו לי,** כלומר על ידי מה שנותנים לוקחים לי ואצלי באוצרם הטוב תרומה, ולהיות באוצרי הם כלוקחים. וממה נעשה, הלא הוא מהכוונה והנדיבות לב, וזהו **מאת כל איש אשר ידבנו לבו.** ואותה היא שלהם שקנו בנדיבות לבם, מה שאין כן התרומה גשמית שהם נותנים בפועל, כי אותה שלי היא כי לי הכסף ולי הזהב וכו', ועליה הוא אומר **תקחו את תרומתי.**

הנה כי שתי תרומות הן:

א. הנקחת מאתם של **זהב וכסף כו'** והיא שלי;

ב. הרוחנית הנגנזת אצלי והיא שלהם.

ופירש ואמר **זאת התרומה אשר תקחו מאתם** שהיא שלי, אלא שנמצאת אתם **זהב וכסף וכו',** כי השנית אשר היא שלהם נמצאת אתי ולא תשלוט בה יד אדם לקחתה.

הנה תצילנה אוזניים משמוע כדבר הזר הזה, כי איזה הדרך ישכון אור שכינתו יתברך בארץ הלזו במקדש כוננו בני האדם. וכאשר ראה כן תמה שלמה המלך ע"ה באומרו (מלכים א ח כז) האמנם ישב אלוהים על הארץ כו'. והן אמת חכמים יגידו כי הן לו היה המעון הזה בהר המוריה גם כי לא יבצר היות כמו זר נחשב, הנה תשובתו בצדו הלא היא כי שם שער השמים מקום אל הורדת השפע העליון להאיר על הארץ ולדרים עליה, ומאז נברא העולם שרתה שכינה במקום ההוא, כי על כן שם הקריבו את קרבנם אדם ונח, ואברהם את יצחק בנו, והטעם כי הוא מכוון כנגד בית המקדש של מעלה. כמאמרם ז"ל (ירושלמי ברכות ד ה) על מכון לשבתך (שמות טו יז) מכוון לשבתך. ועל כן אדם ממקום כפרתו נברא (**בראשית רבה** יד ח) שהוא מזבח אשר שם נוכח המזבח העליון, כי שם יקריבו נפשות ובשל מטה קרבנות אשר הם לעומת גופן.

ועל ידי כן הטיבו אשר דברו רבותינו ז"ל באומרם כי הנכנס בבית המקדש של מטה מעלה עליו הקדוש ברוך הוא כאילו נכנס בשל מעלה, והכהן המקריב את עולת איש כאילו מקריב בשל מעלה. כי לסיבות הנזכרות בית המקדש העליון היה כיורד ומתלבש בבית המקדש של מטה בכל פרטיו, וכאילו מקדש של מטה ושל מעלה יעמדו יחד. ועל כן לא יפלא שבתו יתברך במקדש אשר על הארץ, כי שם ביתו יתברך העליון כאילו יושב בשני העולמות כאחד.

וזה אחשוב כיוון שלמה, באומרו (מלכים א ח יג) בנה בניתי בית זבול לך, לומר הנה זאת חשבתי למשפט, כי לא מקדש אחד בניתי כי אם שנים, כי בית המקדש של מטה מכוון כנגד בית המקדש של מעלה. וזהו בנה בניתי, שהם שני בניינים אחד פה ואחד של מעלה. והנה של מטה הינו בעין, אך השני היכן הוא. לזה אמר בית זבול לך, הוא בית מקדש של מעלה שהוא כמאמרם ז"ל (חגיגה יב ב) ברקיע הרביעי הנקרא זבול, נמצא שעשיתי מכוון מכון

לשבתך עולמים שתשב בו בשני עולמים כאחד, כי יהיה בית המקדש של מעלה כאילו נעתק ובא פה, נמצאו שניהם כאחד הנה. ובגלל הדבר הזה היה כל הטורח אשר טרח דוד המלך ע"ה עד מוצאו מקום בית המקדש אשר נגד שער השמים, כי היה בלתי ניכר בימים ההם עד בא דבר האלוהים אל נתן הנביא והודיעו כי הוא מקום ארונה היבוסי, כי שם מקום קדוש לה' מאז נברא העולם, והוא מכוון כנגד בית המקדש של מעלה. שעל ידי כן הבית בהיבנותו יחשב כשני בתים מסובכים יחד העליון עם התחתון, כמאמרו באומרו (תהילים קלב א - ז) זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע כו' אם אבוא כו' אם אתן כו' עד אמצא כו' הנה שמענוה כו' מצאנוה כו'.

ועל פי דרכינו נשית לב אל אומרו (תהלים שם ד) אם אתן שנת לעיני כו', ולא אמר אם אנום או אם אישן. אך נשבע לה' וגם נדר לאביר יעקב הוא יתברך אשר החזיק את יעקב על ידי נדרו אשר נדר שישלים מאמר יעקב על ידי נדרו זה. והוא כי בכלל מאמר יעקב בעת נדרו היה והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלוהים (בראשית כח כב), והוא המקום אשר היה דוד מבקש. ועל אומרו (תהלים קלב ב) אשר נשבע לה', פירש שבועתו, ואמר (שם שם ג) אם אבוא באהל ביתי, היא כילת מלכים שעל מיטותם בקרב ביתם, וכן על ערש יצועי (שם) שהיא אשר לו בו מצעות החשובות. ועל אומרו (שם שם ב) נדר כו', פירש ואמר אם אתן שנת כו'. והוא כי אין הנדר חל אלא על דבר שיש בו ממש כנודע (נדרים יג ב), כי על כן צריך לומר קונם עיני בשינה וידי למעשיהן, כדי שיחול על דבר שיש בו ממש. על כן אמר אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה, שיחול הנדר על דבר שיש בו ממש, מה שאין כן אם היה אומר אם אנום אם אישן. והיה כל הצער עד אמצא מקום (תהלים קלב ה) שאותו המקום טרם יבנה בית המקדש הוא לה' כבר כי קדוש הוא מאליו על היותו מכוון לבית המקדש של מעלה. והטעם כי על ידי כן לא משכן אחד יחשב אשר נבנה כי אם שנים כאילו העליון מתחבר עם התחתון. וזהו משכנות לאביר יעקב (שם).

ופירש שני העניינים האמורים בפסוק. ואמר (שם שם ו) הנה שמענוה באפרתה וכו', מה שאמרתי עד אמצא מקום עם יודעי שהמקום הוא הר המוריה, הוא כי הר המוריה עצמו לא ידענו ייחוד מקומו, כי הנה שמענוה שהיה באפרתה הסמוכה לירושלים בצדה בין לוז לירושלים תחת שיפוע סולם שראה יעקב באומרו (בראשית כח יז) אין זה כי אם בית אלוהים. ואמרו ז"ל ב**בראשית רבה** (עיין שם פרשה סט ז) שרגלי הסולם היו בלוז וראשו כנגד ירושלים, וחשב דוד היה המקום במקום עיר מושב ולא באחת מהשדות. ואחר כך מצאנוה בשדה יער (תהלים קלב ו) בגורן ארונה על פי הדבור. ואשר אמרתי משכנות לאביר יעקב (שם שם ה), הוא כי לא יתחשבו הנכנסים בבית המקדש לבאים במשכן אחד שבארץ רק כבאים בשתי משכנות כאחד של מעלה ושל מטה, וזהו נבואה למשכנותיו (שם שם ז).

ויסולק דרכנו זה מדוחקי המפרשים אשר נדחקו על אומרו משכנותיו לשון רבים. והוא כי מצאנו מפורש בכתוב קבלת רבותינו ז"ל כי הנכנס בבית המקדש של מטה כאילו נכנס בבית המקדש של מעלה, והכהן המקריב בשל מטה כמקריב בשל מעלה כמדובר. ומפני שהיה מסתפק אם יבוא הוא אל משכנותיו אם יבנה בימיו, על כן אמר אם אזכה נבואה למשכנותיו שאהיה בתוך הבאים אל המשכן הבנוי, ואם לאו לפחות נשתחווה להדום רגליו (שם), אהיה מכלל המשתחווים במקום ההוא טרם יבנה בית המקדש, כי המקום קדוש מאז והדום רגליו יתברך יקרא. וזהו נשתחווה להדום רגליו. מה שאין כן במקום זולתו, כי גם כי מלא כל הארץ כבודו על יתרון המקום ההוא נקראת הארץ הדום רגליו יתברך. הנה כי בית המקדש של מטה, זולת היותו מכוון כנגד בית המקדש של מעלה, עוד לו כי גם הוא כאילו איכות העליון גם הוא מחובר בו, והיושבים בו כישיבתם בשני העולמות כאחד. וההיקש בירושלים עצמה, כי ירושלים של מטה מכוון כנגד ירושלים של מעלה, כי על כן לא אמר אדם לחברו צר לי המקום בירושלים (אבות ה ה), ועל כן הייתה מכילה כמה אוכלוסים כמפורסם ריבויים בדברי רבותינו ז"ל.

הנה זה כל פרי גודל הדברים הנאמרים באמת. כי גם כי המצא תמצא דרך ישכון אור שכינתו יתברך בבית המקדש בהר המוריה, כי שם שם לו יתברך שער השמים ומכון לשבתו יתברך בבית המקדש של מעלה. וקרוב לשבתו יתברך על העליון שבתו בתחתון, כי שם ביתו העליון כמעט כמדובר. וכמאמר אבינו יעקב באומרו (בראשית כח יז) אין זה כי אם בית אלוהים וזה שער השמים. והוא כי מורא עלה על ראשו ויחרד, כמאמר הכתוב (שם) ויירא ויאמר וכו', ככתוב אצלנו במקומו, כי זה דרך מקום קדוש להטיל מורא על האדם. על כן כאשר ויירא, אז גזר אומר ואמר אין זה כי אם בית אלוהים, ועל כן מטיל אימה, כלומר איכות שפע בית אלוהים העליון. ובאומרו כן תמה בדברו באמת באמור (מלכים א ח כז) האמנם ישב אלוהים על הארץ או בית המקדש של מעלה איזה הדרך דרך ובא לו על הארץ מתחת. על כן זאת השיב אל לבו ויאמר, וזה שער השמים, מקום הורדת השפע מכל העולמות העליונות מכוון לשבתו יתברך למעלה בבית המקדש שלמעלה. ועל כן נחה שקטה תמיהתי אשר תמהתי כי המקום גורם.

אמנם שבת המלך הקדוש באהל ובמשכן באחד המקומות אשר לא כנגד שער השמים גם כי בארץ הצבי יהיה, ומה גם עתה בארץ העמים, ולא זו בלבד כי אם גם במדברות ארץ ציה וצלמות מקומות המוכנים לכל כחות חצונים ומכון לשבתם כנודע מ**ספר הזוהר** (תרומה קנז א). הנה לזאת יחרד כל לב ויתר ממקומו, איך ישתלשל שם שפע הקדושה העצומה דרך השר השורר בחלק הארץ ההיא, חלילה וחלילה שיהיה כדאי להשראת שכינה על ידי צינור שר חיצוני, כי אין כח לזה אם לא על ידי הבא דרך שער השמים המיוחד אל כוון האחדות, כי

אין שר ומושל ימשול בו לשלשל על ידו השפע, אם לא מאתו ובידו יתברך. ועל כן למלך הקדוש הוכן כסא במקום ההוא כאשר כתבנו מיעקב.

ואחשבה גם זה כוונו רבותינו ז"ל באומרם שאמר הוא יתברך לאברהם לך לך וכו', שאמרו ב**בראשית רבה** (ל י) שאמר לו הקדוש ברוך הוא עד שאתה מאיר לפני מן החלון, בא והאיר לפני בארץ ישראל, שהכוונה היא הנה ההארה והשפע הנמשך מלפני אל עולם השפל על ידי מעשיך הטובים, שעל ידי כן יהיה לי סיבה מבא להימצא שכינה בתחתונים כי אתה מסלק חשך טומאת עבודת אלילים וגילולים מן הארץ להכינה שאבוא בה, כאדם שמדליק נר לבוא במקום חשך ולא אור, כן על רעת יושבי הארץ אשר בגלוליהם החשיכוה וטמאוה להיותה בלתי ראויה להיות שכינה בה, כי על כן עלתה כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** יט ו) מאדם ועד אברהם עד הרקיע השביעי, ואברהם היחל להורידה לששי על ידי העביר גילולים מן הארץ והקריא שמו יתברך בפי הכל. והנה המצווה הנעשית בחוץ לארץ אשר תחת שר שהשפע הבא על ידה בא דרך צינור צר, והנעשית בארץ ישראל יש בה שפע מופלג מאתו יתברך בלי אמצעות שר, על כן קרא אל צינור השר חלון בערך הבא דרך הר המוריה הנקרא שער השמים, ואמר עד שאתה מאיר לפני דרך חלון בא והאיר לפני בארץ ישראל (**בראשית רבה** פרשה ל י), שיהיה דרך ישרה ובהפלגה רבה מוכנת להשראת שכינה על ידה, ואם כן איפה אין זכויות הנעשים במדבר מספיקים להשרות שכינה על הארץ, אם השפע הנשפע בא דרך חלון לאחד מהשרים אם לא דרך שער השמים, כאשר כתבנו במאמר בלעם הרשע בפסוק (במדבר כד ו) כנחלים נטיו, כאשר כתבנו במקומו.

כי אחרי אומרו (שם שם ה) מה טובו אהליך יעקב, על המשכן שהיה כאהל לשבת במדברות וגלגל ושילה ונוב וגבעון, אמר משכנותיך ישראל על בית ראשון ושני בהר המוריה. ובא לבאר על ראשון ראשון, על אשר אמר טובו אהליך שהיה במדבר, ואחר כך בקצה ארץ כנען ולא בהר המוריה. כי הלא כמו זר יחשב איך על ידי חלון אחד מהשרים אשר לעומת אהל ומשכן אשר היה במקומות המדבר, היה מי נהר השפע בא שם, אמר כנחלים נטיו מדרך הלוכן הטבעי אל מקום אחר, כן נטו מבועי השפע המיוחדים המכוונים כנגד שער השמים עד מקום המשכן אשר במדבר. ואחר כן בהיותנו בגלגל ושילה ונוב וגבעון שהיו בארץ ישראל אז היו המקומות ההם כגנות עלי נהר, קרובים אל הנהר שממימיו הם שותין בקרוב ואין צריכין הטייה ממקום אל מקום רחוק, כן המשכן שבמקומות ההם. למה, שמארץ ישראל המה דרך השפע שמשער השמים עומד בצדן. מה שאין כן בהיותו במדבר בחוץ לארץ, שהיה צריך הטייה מכל תחום קדושת ארץ ישראל אל החוצה.

אמנם אחרי כן בהבנות בית המקדש בהר המוריה אז היה כאהלים נטע ה' (במדבר כד ו) על יבלי מימי נהר השפע, והוא כדברי חכמי הטבע כי האהלים לא נודע מקומם כי אם שנמצאים

על פני המים בנהר יוצא מעדן ואומרים שהם בדי אילן נטועים בנהר עצמו. ועל הבית השני אמר (שם) כארזים עלי מים. והוא כי בבית הראשון היו בו שתי יתרונות, אחת היותו נוכח שער השמים, שנית שהיה מבושם באש של מעלה ואורים ותומים וארון ויתר דברים הידועים. על כן ייחס אותו אל אהלים שהם על המים ומבושמים. מה שאין כן הארזים שכל עניינם אינם אלא שהם עלי מים אך לא מבושמים, כן הדבר הזה שהבית השני היה במקום זחילת השפע אך לא היה מבושם בתיקונים ההם, כי חמשה דברים העיקריים בתיקון השפע חסרו ממנו (יומא כא ב).

הנה כי היות שפע קדושה פונה משער השמים אל המדבר אשר שם ה' חונה שם, הלא כמו זר נחשב בכל הכתוב. ואם כן איזה אהל אשר יטעו לו ואיזה מקום מנוחתו אחרי זאת באהל ובמשכן אשר ציוה לנו לעשות עודנו עם ה' עצור בארץ יסדה לציים.

אמנם לבוא אל הענין נזכירה מה שאמרו ז"ל במדבר רבה (פרשה יב יב) וזה לשונם:

להקים את המשכן (במדבר ז א), אמר רבי סימון בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל להקים את המשכן, רמז למלאכי השרת שיעשו אף הם המשכן, ובעת שהוקם למטה הוקם למעלה, והוא משכן הנער ששמו מטטרון שבו מקריב נפשותיהן של צדיקים לכפר על ישראל בימי גלותם, ולכן כתיב את המשכן שמשכן אחר הוקם עמו, וכן הוא אומר (שמות טו יז) מכון לשבתך פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך, ע"כ.

וראוי לדעת מה ענין המשכן ההוא, אם הוא בית המקדש של מעלה או זולתו.

אם הוא הנקרא בית המקדש של מעלה סתם, למה יקראהו משכן הנער.

וגם למה מייחד לו זמן לומר שמקריב נפשותיהן של צדיקים בימי הגלות.

ואם הוא אחר, מה עניינו ולמה לא יספיק אחד.

ועוד הראיה שמביא בסוף המאמר, באומרו וכן הוא אומר מכון לשבתך וכו', הלא הכתוב ההוא לא על המשכן נאמר רק על בית המקדש שבהר המוריה, כאומרו (שמות טו יז) תביאמו ותטעמו בהר נחלתך.

אך אמנם הן אמת, כי לפי איכות הדרוש להעמיק הרחיב עניינו היה צריך הגבה למעלה מדרך הפשט ואין הרצון כן, כי אם לדרוש דרך ישרה שיאחז צדיק דרכו נאחז בסבך בלבו ובשכלו אשר יאמר כי הוא זה בקצור נמרץ. והוא כי למעלה יש מקדש אחד והוא האמור בכתוב (שמות טו יז) מקדש ה' כוננו ידיך, ולמטה ממנו יש משכן מטטרון. ומקדש ה' משמש בזמן הבית, ומשכן מטטרון משמש בימי הגלות כלשון המאמר שבו מקריב נפשותיהם בזמן גלותם, ומקדש של מטה אשר בהר המוריה הוא מכוון כנגד בית המקדש של מעלה, ומשכן של מטה לעומת משכן הנער.

ועל כן את בית המקדש של מעלה קראו יתברך מושב כד"א (שמות טו יז) מכון לשבתך, אך את של מטטרון הבלתי משמש רק בימי הגלות קראו משכן, כלשון המאמר שהזכרנו שנאמר (במדבר ז א) את המשכן, שמשכן אחר הוקם עמו. והוא כי אין עניינם שווה. כי כאשר יש זכות רב בעולם, מתייחסת ישיבתו יתברך במקדש העליון. ובימי הגלות והטלטול, להעדר זכות והשפע הנמשך מן המילוא העליון מעט מזעיר, תתייחס ישיבתו יתברך אל המשכן העליון. ועל כן כשחטאו ישראל במדבר ונתמעט אור השפע לא זכינו להיכנס לארץ ולהתקיים מקרא שכתוב (שמות טו יז) תביאמו ותטעמו וכו'. ואחר הטורח שטרח משה רבנו ע"ה, זכינו אל משכן בלבד, והיינו גולים ומטולטלים ממקום למקום דומה לימי הגלות לא זכינו אל בית המקדש בנין קבוע, רמז אל טלטול שכינה כביכול, כי אז לא נתייחסה ישיבתו יתברך רק במשכן מטטרון.

ובגלל הדבר הזה לא נקראת מנוחה ונחלה רק שילה ובית עולמים, כי בשילה כבר היחל בקרוב ההכנס אל בית המקדש של מעלה, ועל כן היו כותלי המשכן בנין אבנים גם שעדיין מתייחסת ישיבתו יתברך אל משכן. ונחלה ובית עולמים נקרא בית המקדש אשר בירושלים, כי אז מתייחסת ישיבתו יתברך אל בית המקדש של מעלה והיא נחלה עצמית והתבסמות העולמות והתאחדם בעצם בשפע רב כאשר יבוא. כי על כן נקרא בית עולמים. ולהורות ההפרש היה זה אהל וזה בנין, כי זה מטלטל רמז אל הגלות, וזה רמז אל הקבע. והוא כי הנה אין ספק כי עדיין אין כח בעולם הזה לסבול המצא שכינה בארץ אף גם אל בחינה המתייחסת אל משכן עליון במשכן אשר בארץ הוא, וגם לא המקדש אשר בירושלים מספיק להכיל בחינה המתייחסת אל מקדש ה' כוננו ידיו, על כן ציוה לנו הוא יתברך להיעשות המשכן בדרך ואופן מספיק להעתיק קדושת המשכן העליון למטה לארץ כאילו שניהם יחד פה באהל מועד.

וההיקש בבית המקדש אשר בירושלים עם בית המקדש של מעלה, נמצא כי הוא יתברך בחנותו במשכן כאילו חונה בשני משכנות כאחד, ובחנותו בבית המקדש שבירושלים כחנותו גם בבית המקדש העליון כאילו חוברה לו יחדו ככל הכתוב למעלה. שעל ידי כן לא יתייחס ליושב אלוהים על הארץ, כי אם כיושב במשכן העליון שכנגדו שחוברה לו יחדו על ידי ההכנות אשר נזכיר בס"ד, שהם עניינים מספיקים להריק שפע משכן העליון אל התחתון עד גדר שיחשיב התחתון כאילו הובא העליון עצמו למטה ויהיו לאחדים. ועל כן חרש חכם בקש לו הוא יתברך הוא בצלאל יודע דעת עליון בחכמה בתבונה ובדעת, הם שלושה דברים שבהם ברא אלוהים את השמים ואת הארץ. שהוא למען יוכן להעתיק משכן העליון ולייחדו עם התחתון כאילו הוא גם כן למטה, כי קדושת כל פרטיו כמעט שבעליון תמצא גם בתחתון

בהריק שפע רב עד יהיה הקשר אמיץ כאילו שניהם נתחברו יחד, באופן תהיה ישיבתו יתברך בתחתון כבעליון.

וממוצא דברי רבותינו ז"ל ואשר נדברנו בם, מצאנו ראינו טוב טעם ודעת מה היה שבחר יתברך נער ורך כבן שמנה שנים ויערה עליו רוח אלוהים שלא בטבע, ולא עשה כן על ידי איש גדול בשנים ובחכמה. אך אין זה כי אם למה שהיה לעשות משכן כנגד משכן מטטרון ולהמשיך משם השפע כמדובר והוא משכן הנער. על כן גם הממשיך הקדושה חשב מחשבות הוא יתברך שגם הוא יהיה נער.

ונחזור אל הענין. והוא כי לא לעושה משכן גשמי יחשב, רק לבונה עולם חדש, כי מהוה ומעתיק עולם העליון הוא משכן הנער בעולם השפל וכל פרטי חלקי העליון. על כן הוכרח לדעת צירוף אותיות שבהן נברא העולם כי כבורא ומהוה עולם הוא, וכוללו בשיעור קטן הכמות. ואין זה רק על ידי מחשבת לבו בכוונתו בכל מלאכתו בכל פרט ממנו אל דוגמתו בעליון במחשבה מספקת לעשות כאילו קדושת כל פרטי העליון הם בתחתון כאשר כתבנו על פסוק (לקמן לא ד) ולחשוב מחשבות וכו'.

עוד שנית עשה אלוהים. והוא כי הן אמת שהוכן המשכן לכל הכבוד הנזכר על ידי בצלאל, אך עדיין אם השכינה שנסתלקה מעל הארץ על ידי שבעה עד רקיע שביעי, גם שעל ידי ששה צדיקים באה עד רקיע ראשון שהם אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם, אם עדיין הייתה נשארת שמה מה יסכון כל מעשה וחכמת בצלאל. על כן הוצרך משה אדוננו ע"ה כי הוא הקים כל אפסי ארץ כמו שאמרו ז"ל (**במדבר רבה** פרשה יב יא), ומה הייתה הקמה זו אל הארץ. אך אחשוב הוא שהקנה הקמה ומעלה בארץ שקשר אותה קשר אמיץ עם העולם העליון, הוא הצדיק השביעי שהוריד שכינה לארץ שבקדושתו קדש העולם וחיברו עם העליון, עד גדר שוירד ה' על הר סיני (לעיל יט כ) ומשה עלה אל האלוהים (שם שם ג), והוא נתן עילוי אל המשכן. והוא מאמר הכתוב (לקמן מ יח) ויקם משה את המשכן, כי מרבה האת השנים יחד עם בצלאל.

והנה שני הדברים האלה הם הצריכים לקדש המשכן ולהשרות בו שכינה, עם שיש עוד שלישית להתמדת קדושתו ולהכנת היות חפצו יתברך להשרות שכינה בתחתונים שהוא כשרון כללות ישראל, כי כמה פעמים נמנע שפע אל הפרטי על העדר הכולל, כמאמרם ז"ל (סנהדרין יא א) יש ביניכם מי שראוי שתשרה עליו שכינה וכו' אלא שאין הדור ראוי לכך. והן כל אלה נמצאו גם בבנין בית המקדש, כי כל החמשה מעלות שבבצלאל היו בשלמה. אך לא היה נער קטן כבצלאל, כי לא על משכן הנער היה הענין שיהיה גם הוא נער כבצלאל.

וגם השנית מעין משה הייתה בו כי ויחכם שלמה מכל האדם (מלכים א ה יא).

והשלישית הייתה על ידי דוד כי לא שרתה שכינה עד שאמר (תהלים קלב י) בעבור דוד עבדך אל תשב וכו'.
ומה גם למאמרם ז"ל **בשמות רבה** (פרשה ח א) כי הובא דוד בארון עד פתח שער המקדש, ומקרא מלא הוא כי לא בחר ה' בירושלים לשכן שמו בה עד שבא דוד כדבר שנאמר (מלכים א ח טז) לא בחרתי בעיר מכל שבטי ישראל ואבחר בדוד. כי הלא יקשה פתח בעיר וסיים בדוד, אלא שלא בחר בעיר עד שבא דוד שבזכותו בחר בעיר. והנה היות בבית המקדש איכות בית המקדש של מעלה כאילו חברה לה קדושת העליון, הנה כתבנו ונשוב אליו עוד בפסוקים זולתם. וגם על המשכן, אחשוב כי זה כוונת הכתוב באומרו (תהלים עח ס) ויטוש משכן שילה אוהל שכן באדם, לומר כי כאשר נטש הוא יתברך משכן שילה, עם היות כי משכן של מעלה היה נדבק אל של מטה, עם כל זה לא נטש כי אם את אהל שכן באדם, כלומר אך לא את העליון כי אם שהפרידו מהתחתון, הרי כי עד אז יחדו היו.

על פי הדברים האלה מצאנו טוב טעם בדברי שלמה אל אשר הקשה לדבר ולומר כי האמנם ישב אלוהים על הארץ וכו' (מלכים א ח כז), כאשר כתבנו כי שתים הנה קושיותיו.
א. על איכות הארץ.
ב. על היות בית בעלת גבול.

ועל הראשונה אמר האמנם ישב אלוהים על הארץ,
ועל השנית אמר (שם) הנה השמים וכו' אף כי הבית הזה.
והנה היה ראוי להשיב על תוכחותיו. אמנם אפשר כי באומרו בפסוק הקודם ובסוף פסוק זה השיב תשובתו הרמתה. והוא בשום שכל והבין אומרו כי האמנם, כי הלא מלת כי טבעה להיות נתינת טעם אל הקודם, והלא יראה בלתי מתייחס. אך אמר ועתה יאמן נא דברך אשר דברת לעבדך דוד אבי. ואחשוב שהוא מאמרו יתברך אל דוד (שמואל ב ז י) ושמתי מקום לעמי ישראל. והוא, כי הוא יתברך נדר להשפיע קדושה בארץ שהוא איכות בית המקדש של מעלה שיורידנו ארץ בבית המקדש של מטה, שהוא המקום המכיל וסובל את כל עם בני ישראל העצומים ורבים כפלי כפלים כיוצאי מצרים, והיו עומדים צפופים ומשתחווים רווחים, ועל ידי כן לא נפלאה השראת שכינה בבית המקדש של מטה, כי שם ביתו יתברך העליון והוא כיושב בשני עולמים כאחת. ובזה יאמר, יאמן נא דברך אשר דברת וכו', שהוא ושמתי מקום וכו', שהוא שמקומי הראשון הוא בית המקדש של מעלה כד"א אלכה ואשובה אל מקומי הראשון (עי' הושע ה טו), כי בלעדי זה לא יתכן השראתך בבית המקדש, כי האמנם ישב אלוהים על הארץ אף כי הבית הזה אשר בניתי, כלומר בבחינת אשר בניתי הוא התחתון אך לא בבחינת העליון כי בשומך מקום לעמך ישראל ויהיה בית המקדש של מעלה מחובר לזה

נכון הדבר שתשרה בו. נמצא כי יוכרח שיאמן נא דברך כמדובר. ובזה באה ונהייתה תשובת השאלה עמה בכתובים ולא יחסר כל בם.

ח וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם :

ובזה נבוא אל ביאור הכתובים. ועשו לי מקדש וכו'. והוא בשום שכל והבין במקרא, **למה** תחילה קרי ליה מקדש ואחרי כן קרי ליה משכן.

ועוד כי אחר שעדיין לא נעשה לא משכן ולא כלים, היה ראוי יאמר תבנית משכן ותבנית כלים, ולא המשכן בה"א הידיעה, ואז יאמר כליו שמורה על כלים ידועים של משכן ידוע.

ועוד אומרו וכן תעשו, הוא מיותר אחר אומרו מתחילה **ועשו לי.**

ולא עוד אלא שמוסיף וי"ו יתירה, שלא אמר כן תעשו כי אם **וכן** כבא להוסיף על האמור והוא הדבר בעצמו.

אמנם בדברים האלה כלל הוא יתברך הדרוש הזה אשר כתבנו. והוא כי הלא כמו זר נחשב ישב אלוהים על הארץ ומה גם במשכן בעל גבול. ותהי תשובתנו, כי יש לאל יד הצדיקים בעלי נשמת אלוהים חיים, בטוב כוונתם בפעולתם הגשמית במצותו יתברך להשפיע שפע מלמעלה ולהקנות הוויית קדושה במעשה ידיהם.

ולא עוד אלא שיתייחסו לבונים שתי עולמות כאחת, כאילו העולם העליון, הוא משכנו יתברך למעלה, הוא למטה כאילו מאצילים איכות קדושת העליון מלמעלה ומורידים אותו עם התחתון, ליחשב המשכן התחתון כשני משכנות יחד עד גדר שתהיה השראתו יתברך בתחתון כהשראתו בעליון. והוא כי כל מעשה המשכן וכליו הם דוגמת כל חלקי בחינת העליון. נוסף על זה ענין הכוונה המספקת להמשיך הקדושה במעשה חלקי התחתון מכל דבר שבעליון מספיק אל כל אחד ואחד מפרטי התחתון כמדובר. וזה מאמר הכתוב, אל יקשה עליך לאמר האמנם ישב אלוהים על הארץ כו', כי הלא יש כח בצדיקים לעשות למטה מושב רוחני קדוש. וזהו **ועשו לי מקדש** עד גדר יהיה ראוי ש**ושכנתי בתוכם**, ולא בלבד אל התפשטות כבוד מה בשכון יה אלוהים למעלה.

ט כְּכֹל אֲשֶׁר אָנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ אֵת תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן וְאֵת תַּבְנִית כָּל-כֵּלָיו וְכֵן תַּעֲשׂוּ :

ושמא תאמר הלא לו היה בהר המוריה שבית המקדש של מעלה מכוון כנגד של מטה הלא יתכן, אך לא כן במדבר המשולל זה היחס. אל יקשה עליך, כי הלא אם יש בית המקדש של מעלה מכוון כנגד של מטה, גם כן יש משכן של מעלה כנגד של מטה, שבכל מקום אשר יהיה של מטה שם יהיה של מעלה מקביל אליו, גם כי ילך הלוך ונסוע, אל כל מקום שיהיה של מטה גם העליון שם יהא נכחו ובתוכו הוא משכן הנער, כמו שכתבנו במאמר הכתוב באומרו (שמואל ב ז ו) ואהיה מתהלך באהל ובמשכן, שהוא יתברך כביכול מתהלך ממקום למקום בחניות המדבר ובגלגל ובשילה ובנוב ובגבעון. ולא באהל התחתון לבדו כי אינו כבודו רק

באהל ובמשכן יחד, אהל התחתון עם משכן העליון כאילו חובר לו יחדו. וזה יאמר **ככל אשר אני מראה כו'**, לומר גם כי אין בית המקדש של מעלה מכוון לזה ואין המשכן דוגמתו, הנה הוא דוגמת ותבנית המשכן הידוע העליון, הוא משכן מטטרון. וזהו את **תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו** של המשכן ההוא, כי של מטה וכל כליו דוגמתם.

ושמא תאמר גם כי נעשה תבניתו למטה לא יהיה פה איכותו לשיוכן לשכון שכינה בו. אל יעלה על רוחך טובה כדבר הזה, כי הלא דע לך כי לא תבניתו בלבד תעשו, כי אם וכן ממש תעשו כעליון כאילו הוא למעלה והוא למטה עם התחתון. ועל כן תיכון חנייתי והשראתי בתוכו. וזהו אומרו **וכן תעשו.** וזהו אומרו (לקמן כו א) ואת המשכן תעשה, ולא אמר והמשכן תעשה, אך ריבה את העליון כאלו נעשה פה עמו. וכן בפרשת ויקהל נאמר (להלן לו א) ועשה בצלאל ואהליאב כו' את כל מלאכת וכו'. וכן ויעשו כל חכם כו' את המשכן כו' (שם שם ח). וכן ויעש בצלאל את הארון (להלן לז א), ויעש את השלחן (שם שם י), ויעש את המנורה (שם שם יז), ויעש את מזבח הקטורת (שם שם כה), את מזבח העולה (לקמן לח א), את הכיור ואת כנו (שם שם ח), את החצר וכו' (שם שם ט). כל האתין האלה הנה באו בלי ספק לרבות דוגמתן העליונה כאילו גם הם נעשים פה. כי על כן הוצרך לדעת בצלאל לצרף אותיות שבהם נבראו שמים וארץ, ככל הכתוב למעלה.

ועוד יתכן דרך שני בביאור הכתובים. והוא בשום לב אל אומרו **ושכנתי בתוכם** ולא אמר בתוכו. והוא כי הנה שמעתי לומדים מכאן כי עיקר השראת שכינה באדם הוא ולא בבית מאומרו בתוכם. אך לא המשיכו הכתובים על ענין זה. ואני אבוא אחריהם ומלאתי את דבריהם. והוא כי עדיין צריך לשים לב כי הלא במשכן עצמו הייתה שכינה כמאמרו יתברך (לקמן פסוק כב) ונועדתי לך שם כו', ואומר (לקמן מ לו) וכבוד ה' מלא את המשכן ולא יכול משה לבא וכו', וכן אומרו **וכן תעשו** לפי דרך זה הוא מיותר.

אמנם יהיה על דרך מאמרם ז"ל (סנהדרין יא א) שבימי הלל הזקן יצאת בת קול ואמרה יש ביניכם מי שראוי שתשרה עליו שכינה כמשה רבנו אלא שאין הדור ראוי לכך. כי מה ענין אומרם כמשה רבנו, והיה די יאמר שתשרה עליו שכינה. אך הוא כי מאז הייתה שכינה למטה טרם יחטא אדם ובהעוותו עלתה לרקיע ראשון, ובדור אנוש לשני, וכן על הסדר הזה עד השביעי. ובא אברהם והורידה לששי, יצחק לחמישי, יעקב לרביעי, לוי לשלישי, קהת לשני, עמרם לראשון, משה לארץ. כן היה ראוי הלל להשרות שכינה בארץ בהשתלשלותו. וזהו שתשרה עליו שכינה כמשה רבנו, באופן שעל ידו תתפשט ותמשך לארץ כמשה רבנו ע"ה. ולא עליו לבדו, אלא שאין הדור ראוי לכך, כי עוונותם מבדילים בין הארץ ובין השמים, ואין מבא להשראת שכינה בארץ למענם. והוא מאמר הכתוב (ירמיהו ז ד) היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה, לומר אל יעלה על רוחכם כי היכל ה' הוא ואיך יניחהו הוא יתברך, כי הלא היכל ה'

המה וכאשר המה ראויים להשרות שכינה בנשמותם ישתלשל ויתפשט השפע אל היכל ה', כי למענם להיות אתם משכן את שמו יתברך במקום ההוא. כי נפשותם הם המשכן האמתי ומהם יתפשט אל המקום המיוחד ההוא. וזה מאמר שלמה באומרו (מלכים א ח נז) יהי ה' אלוהינו עמנו, שתשרה שכינה בעצמנו, כאשר היה עם אבותינו אברהם יצחק וישראל עבדיו, כי האבות הן הם המרכבה (**בראשית רבה** פרשה מז ו), ועל ידי כן אל יעזבנו ואל יטשנו. מה שאין כן בהעותנו שיעזוב היכלו ויסתלק, כי אין חפץ ה' לשכון בארץ כי אם על ידי השראתו בנפשות ישראל שמהם עושה עיקר ובהינשאם מהיותם מרכבה אל השכינה ינשאו משכנות לאביר יעקב לעומתם כי מהם ימשך. ובהעדרם מהיות ראויים לכך, עזוב יעזוב את המשכן או מקדש אשר בחר לשכן את שמו שם.

וזה אחשוב בכוונת הפסוק (תהלים עח ס) ויטוש משכן שילה אהל שכן באדם, כמפורש אצלנו לעיל שהוא ויטוש משכן שילה. ואל תתמה איך נטש את משכן קדשו כי הלא לא עשה הוא יתברך עיקר רק מהאנשים כי אהל שכן באדם, אך לא בעצים ובאבנים. ועל כן בהעוותם נטש משכן שילה כי לא ממנו עשה עיקר כמדובר.

ועל זה אחשבה הייתה ברכת טוב אשר בירך משה את בני ישראל, כמאמרם ז"ל (**תנחומא** פקודי יא) על וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר ציוה ה' ויברך אותם משה (לקמן לט מג), יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם ויהי נועם כו'. כי מה ענין פסוק (תהלים צ יז) ויהי נועם אצל הברכה.

ולבוא אל הענין, נשים לב אל כפל ענין ומלות שונות באומרו (שם) ומעשה ידינו כוננה כו' ומעשה ידינו כו'. אך אמר יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם, ולא שיעשה עיקר מהמשכן, כי אם שויהי נועם ה', הוא השראת שכינתו, עלינו בנפשותינו. עוד שנית. והוא מה שכתבנו למעלה, כי כשהוקם המשכן של מטה, משכן של מעלה הוקם עמו בכל חלקי פרטי דוגמת התחתון. וזהו ומעשה ידינו, אשר פה, כוננה עלינו, בעליון אשר הוא עלינו ואז על ידי שני הדברים האלה ומעשה ידינו, פה למטה כוננהו, מקדושה שהקנינו בעליון על ידי נפשנו, כי הכל תלוי ונמשך מהשראת שכינה על האדם שבאמצעותו יתכונן העליון והתחתון בהשראת שכינה כאמור.

ועל פי הדברים האלה תהיה כוונת הכתוב **ועשו לי מקדש כו'.** כי אחת דבר אלוהים שתים זו שמענו. אחת **ועשו לי מקדש,** שנית שיעשו באופן יתקיים המקדש במה שיכשירו מעשיהם להיות עצמם היכל ה', ותהיה שכינתו יתברך שוכנת בתוכם ובקרבם שיהיו היכל ה' המה, שויהי נועם ה' עליהם בעצם. וזהו **ושכנתי בתוכם,** כי אין הוא יתברך עושה עיקר מהעצים ואבנים, כי אם מהאנשים צדיקים אשר נפשותיהם משכנות לאביר יעקב. ופירש על ראשון

ראשון. מה שאמרתי **ועשו לי מקדש** הוא ככל אשר אני מראה אותך כו'. ומה שאמרתי **ושכנתי בתוכם** אל יקשה בעיניכם לומר מי זה יוכל להכין עצמו להיות משכנו יתברך בו, ומה גם אחר התקלקל הכנתם בעגל. כי דעו לכם כי וכן תעשו, כי יש לאל ידכם בטוב בחירתכם. ולהורות להם כי הבא ליטהר ה' עמו לסייעו ולהכשירו בעצם, והמה כבר באו ליטהר כמאמרם ז"ל (עיין **פרקי דרבי אליעזר** פרק מו) כי כן עשו ישראל אז מראש חודש אלול שעלה משה הפעם השלישית שבא ליטהר, על כן בסוף הארבעים יום שירד משה בציווי המשכן אמר לו הוא יתברך לאמר להם **וכן תעשו,** כאילו פיו יתברך דיבר בם לנוכח. לומר אל יתמהו על החפץ כי תאמר להם **ושכנתי בתוכם** כי הנני בא כמדבר לנוכח אתם, ואומר להם **וכן תעשו** כאילו לפני הם ואתם אני מאז היחלו ליטהר, ומבשרם **וכן תעשו.** ולא עוד אלא שמעלה אני עליהם כאילו הכל הם העושים עם שאני המלמדם ומסייעם להועיל. וזהו **וכן תעשו.**

עוד יתכן דרך שלישי, מורכב מהשנים הנאמרים. והוא **ועשו לי מקדש,** שלא יעלה על רוחם שאהל ומשכן גשמי ובעל גבול הם עושים לשכון יה אלוהים, כי אם **ועשו לי** מה שכבר הוא מקדש. והוא ככל הכתוב למעלה. כי משכן הנער הם מעתיקים פה כמדובר. ועם כל זה אל ידמו בנפשם שעל ידי כן מהמשכן אעשה עיקר, כי הלא לא כן הוא כי הלא **ושכנתי בתוכם** כי היכל ה' המה (ירמיה ז ד), ואם כשרים יהיו אוועד להם שם, ואם לא אטוש משכנם, וזהו **ושכנתי בתוכם.** וחזר אל מאי דפתח ביה, ואמר **ככל אשר אני מראה כו'.** והוא לומר אל יחשב כמו זר בעיניך להעתיק מלמעלה מה שכבר הוא מקדש שיהיה כאילו גם הוא למטה כמעט כמציאותו למעלה ושיהיה על ידי בני האדם, כי הלא אתן לפניך ראיה מוחשת, והיא כי הלא **ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן כו'.** והוא, כי הנה בהראות לצורף כף אחת מלאכת ציור ורקמה גם שלא עשה כיוצא בה מימיו לגודל בקיאותו במלאכה יעשה כמוה.

אך אם לא יראה כף של זהב ממש כי אם תבנית כף מצויר ולא בדבר הנתפס ביד, כאשר יראה הרואה צורה מאחורי זכוכית לבנה שלא תשתקע צורה הנראית בה בלב הרואה כאשר בהיות לפניו כלי ממשיי בעל הצורה ההיא, וכן אילו יצויר יראה האדם לבת אש עשויה ציורים ורקום ופרחים שלא תתחקה בלב הרואה אותה לעשות כיוצא בה כאשר בראותו אותה בגשם קשה הנתון לפניו, ואם יבא לעשותם יטעה בפחות ויתר בציוריה כפתוריה ופרחיה. ויותר מזה יהיה אם גם תבנית הציור הבלתי ממשיי ההוא לא ראהו הצורף כי אם זולתו, והוא יגיד לו את אשר יעשה כי אז לא יצא לצורף כלי אשר ראה תבניתו זולתו ולא יעשה כמעשהו, כי המגיד לצורף את אשר ראה יפחות ויעדיף בצד מה מתכונת הצורה. וגם מאשר יאמר אליו ישמיט הצורף כי לא ידע זולתי על פי מגיד. וגם אשר הגיד לו לא ראה הצורה ההיא, כי אם בדבר בלתי ממשיי הבלתי נתפס ומצטייר בשכלו להגיד לצורף.

ובכן לא יבצר מהתחמץ לבב אנוש באמת באמור היתכן כי בהראותו יתברך אל משה תבנית מנורה משכן וכלים, כי לא ראה עצמותם בדבר גשמי רק תבנית של אש, ובצלאל העושה במלאכה לא ידע ציורי הדברים זולתי על פי הגדתו, ואיך יוכל עשות ממש כאשר הראה הקדוש ברוך הוא אל משה. על כן מעתה הבטיחו הוא יתברך ואמר **ככל אשר אני מראה אותך,** כלומר שאני מראה אותך ולא את עושה המלאכה, וגם את תבנית כו' ולא כלים ממשיים לתפוס הציורים, אף על פי כן אני מבטיחך ש**וכן תעשו** ממש בלי פחת וייתור.

והנה אין ספק כי אין זה כי אם שאני בעצמי העושה ומשלשל ומשפיע מלמעלה מכל מה שהוא דוגמת כל המשכן וכליו התחתונים. וכמאליו כמעט מצטייר התחתון על מציאות העליון על ידי חשוב מחשבות בכוונה אל מה שלמעלה כמדובר בקודם. וזה שאמר הכתוב **ככל אשר אני מראה אותך,** כלומר ולא אל עושי המלאכה, וגם לא כלי מצויר ממשיי נתפס לעין העושה במלאכה, רק את תבנית בלבד, ועם כל זה רק בעיניך תביט כי **וכן תעשו** כמראה אשר ראית. ואתה לבדך ממש תראה כי ממש כן יעשו כאילו הם בעצמם ראו ויעשו כהם.

ולא עוד כי אם לא יעשו כהגדתך אליהם רק כאשר הראיתיך אתה, עם שבהגדה אי אפשר לצייר על ידי הגדה בשכל השומע מה שראה מגיד בעצם כאילו העושה הוא ראה, ואף על פי כן וכן תעשו. ומזה תדין מעצמך ותאמר, כי מזה נקח ראיה אל היעשות פה מקדש הוא משכן העליון משכן מטטרון כאמור.

ואפשר גם זה בכתוב, שאם לא היה מכוון רק על ציור המשכן וכליו היה מספיק יאמר כן תעשו, אך הוסיף וי"ו לומר כי גם העתקת איכות משכן העליון כאילו גם הוא למטה כנרצה באומרו **ועשו לי מקדש, ככל אשר אני מראה** את תבנית המשכן העליון הרוחני. כי גם זה תובטחו שתעשו כאשר תעשו מציאות הציור אשר לא תראו. נמצא כי בכתוב הוא ההכרח מהיעשות הציור באומרו **כן תעשו,** והתולדה בתוספת וי"ו. והן כל אלה יפעל אל על ידי בצלאל אשר כח ואל לו כיד ה' הטובה עליו, ככל הכתוב למעלה.

י וְעָשׂוּ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים אַמָּתַיִם וָחֵצִי אָרְכּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי רָחְבּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי קֹמָתוֹ :

יא וְצִפִּיתָ אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר מִבַּיִת וּמִחוּץ תְּצַפֶּנּוּ וְעָשִׂיתָ עָלָיו זֵר זָהָב סָבִיב :

יב וְיָצַקְתָּ לּוֹ אַרְבַּע טַבְּעֹת זָהָב וְנָתַתָּה עַל אַרְבַּע פַּעֲמֹתָיו וּשְׁתֵּי טַבָּעֹת עַל-צַלְעוֹ הָאֶחָת וּשְׁתֵּי טַבָּעֹת עַל-צַלְעוֹ הַשֵּׁנִית :

יג וְעָשִׂיתָ בַדֵּי עֲצֵי שִׁטִּים וְצִפִּיתָ אֹתָם זָהָב :

יד וְהֵבֵאתָ אֶת-הַבַּדִּים בַּטַּבָּעֹת עַל צַלְעֹת הָאָרֹן לָשֵׂאת אֶת-הָאָרֹן בָּהֶם :

טו בְּטַבְּעֹת הָאָרֹן יִהְיוּ הַבַּדִּים לֹא יָסֵרוּ מִמֶּנּוּ :

הנה אומרו ועשו בארון, מה שאין כן ביתר דברים שלא אמר כי אם ועשית. ומה שיראה עניינו הוא כי כתר תורה אינו ככתר כהונה ומלכות הרמוזים בשלחן ומזבח. כי שם לא כל אדם זוכה למלכות ולכהונה אם לא לבית אבותם אשר לזרע דוד וזרע אהרן. אך התורה ידה פשוטה היא לכל. וזהו **ועשו** לשון רבים.

אמנם הנה ב**שמות רבה** (לד ב):

אמר רבי שמעון בן יוחאי שלשה כתרים הם, **כתר מלכות וכתר כהונה וכתר תורה, כתר מלכות** זה **השולחן** דכתיב בו (פסוק כד) זר זהב סביב, **כתר כהונה** זה **המזבח** דכתיב בו (לקמן ל ג) זר זהב סביב, **כתר תורה** זה **הארון** דכתיב ביה (פסוק יא) זר זהב; למה נכתבים זר ונקראים זר אלא לומר לך אם אדם זוכה נעשים לו זר ואם לאו זר; ומפני מה בכולן כתיב **ועשית** ובארון כתיב **ועשו,** ללמדך שכתר תורה מעולה יותר מכלן, זכה אדם לתורה כאילו זכה לכולן, ע"כ.

וראוי לשים לב איך אמר שלשה כתרים הם. והלא ארבעה הם כמאמר התנא (אבות ד יב) וכתר שם טוב עולה על גביהן.

יקשה זה גם כן למה מתחילה לא אמר ארבעה כתרים הם.

וגם למה היפך בסדר שהתחיל במלכות וכהונה וסיים בארון שהוא ראשון בפרשה.

ועוד ששאל למה נכתבין זר כו', והלא לא היה לו לומר אלא למה לא נכתב נזר.

ועוד באומרו למה בכולן כתיב ועשית כו' אלא ללמדך כו', כי אין זה תשובה שלא היה לו לרמוז הריבוי רק בקניינים ולא בקונים, כי אמרו ועשו הוא בזוכים לתורה ולא בדברים שהזוכים בה זוכה בהן, ויותר יצדק מה שאמרו שהתורה מונחת לכל הרוצה ליטול.

אך הנה הוקשה לו בכתוב אומרו ועשו בארון ובכל שאר דברים ועשית.

וגם מה ענין הזר הזה בשלשה דברים אלו בייחוד ארון ושולחן ומזבח הקטורת.

והנה בארון היה מקום לומר, כי היה הזר כמו שפה לבד לסבב שפת הכפורת סביב ויהיה עודף מעט למעלה כארגז שמור יפה. אך בזר האמור בשלחן ומזבח לא יצדק זה. על כן אמר שלשה כתרים הם. ואם כן אחר שהזר האמור בשלחן ומזבח יצדק בהם השני כתרים, אם כן גם האמור בארון הוא על כתר תורה כי יגידו עליו רעיו. ועל כן התחיל משולחן ומזבח המאוחרים ואחר כך הארון, כי הם ראיה על הזר האמור בארון.

ושמא תאמר אם כן איפה היה לו לומר נזר. על כן התחכם לשאול ואמר למה נכתבים זר ונקראים זר, לומר שעל ידי תשובת שאלה זו יתורץ. והוא, כי הלא התשובה היא לומר אלא אם זכה נעשים לו זר ואם לאו זר, כי על ידי כן נדע למה לא אמר נזר כי לא היה נשמע ממנו עונש הבלתי זוכה.

עוד כיוון בשום שכל והבין מה היה שלא שת לב כי ארבעה הם. ואיך יצדק אומרו שלשה פעמים זר כי הרביעי איננו. אך הנה כתבנו כי גם זה יקשה למאמר התנא שלשה כתרים הם כו' וכתר שם טוב עולה על גביהן שלא מנה ארבעה, ואם הוא להיות גדולה מהן הלא גם התורה גדולה מהשנים ומנאה.

ועוד נשים לב שלא אמר וכתר שם טוב עולה על כולן אלא עולה על גביהן. אך הוא כי כתר שם טוב לבדו משולל תורה אינה כלום, כי אדרבה לא עם הארץ חסיד. ומי לנו גדול מרבי עקיבא, והיה בעל שם טוב בהיותו עם הארץ, והיה אומר מי יתן לי חכם ואנשכנו כחמור (פסחים מט ב). הנה כי הוא לבדו אינו שלימות.

וגם כל אחד משלשה כתרים בלי שם טוב אינן כתרים. כי בעל כתר תורה ואינו בעל מעשים טובים, מוטב שנהפכה שלייתו על פניו. ואשר הוא מלך או כהן ואינו בעל שם טוב, הוא גרוע בעיני אלוהים ואדם. באופן כי כתר שם טוב לבדו אינו כלום, וגם האחרים אם לא יתקשטו בכתר שם טוב אינם כתרים. וזה אומרו וכתר שם טוב עולה על גביהן, לומר אם תקשני למה לא מניתי ארבעה, הלא הוא כי כתר שם טוב הוא עולה כשהוא על גביהן של השלשה הנזכרים. כי הוא העולה כשהוא על גביהן, וגם המה יעלו עמו להיות כתרים בעצם שהוא בהיות כתר זה על גבי כל אחד מהן. והוא כי וי"ו של וכתר מושך את עצמו ואחר עמו, לומר כל אחד מהכתרים עולה וכתר שם טוב גם הוא עולה כאשר השם טוב הוא על גביהן, שבלעדיו אין עליה בהן ליקראם כתרים. ועל כן להיות כתר זה קישוט אל כל אחד אינו נמנה בפני עצמו.

וזה ענין מאמר התנא (ברכות יז א) אשרי מי שעמלו בתורה וגדל בשם טוב ועליו אמר שלמה בחכמתו (קהלת ז א) טוב שם משמן טוב וכו'. והוא כי רבי יהודה עצמו האומר שלשה כתרים הם כו' וכתר שם טוב עולה כו' הרגיש כי הלא אמר שלמה טוב שם משמן טוב, ושמן טוב הם מלך וכהן המשוחים בשמן טוב כמו שאמרו ז"ל (עי' **קהלת רבה** פרשה ז א ג). הנה כי כתר שם טוב לבדו טוב מכתר כהונה ומלכות הנמשחים בשמן טוב, ואם כן למה תמנה אותם השנים ולא זה. לזה אמר דע איפה כי לא שבח שלמה רק כשהשם טוב הוא על גבי התורה, כי אשרי מי שעמלו בתורה וגדל בשם טוב כו', ועליו שהוא על מי ששם טוב שלו הוא על היות עמלו בתורה הוא מה שאמר שלמה טוב שם משמן טוב. כי טוב הוא עם התורה מעם כהונה ומלכות, אך לבדו אינו כלום כי לא עם הארץ חסיד. ויהיה כי לא הוצרך שלמה להזכיר התורה עם היות שעל מי שבידו תורה ידבר על כי אי אפשר יהיה שם טוב מבלי תורה, כי אין בור ירא חטא כו'.

וזה יכוון פה רבי שמעון בן יוחאי ע"ה. אחרי אומרו שלשה כתרים כו' הוקשה לו כי הלא ארבעה הם ואיך יצדקו השלשה זר. על כן אמר למה נכתבין זר כו', אלא אדם זוכה, שהוא שיש לו מעשים טובים דהינו שם טוב, נעשים לו זר ואם לאו זר. הנה כי כולן בלי שם טוב

אינם כתרים, ואדרבה נעשים לו זרות ונכריות. הנה כי השם טוב הוא הקישוט והתיקון שלהם, ואיך תהיה כתר בפני עצמו.

והקשה עוד, אם שלשה כתרים הם למה שינה ואמר ועשית ובארון ועשו. ואמר ללמדך כו', והוא כי הנה אין הקושי מה שנאמר בארון ועשו, כי הלא לא היה משה העושה דבר כי אם בצלאל וכל חכם לב שיבואו ויעשו את אשר צוה ה', ואם כן אומרו ועשו הוא הצודק. אך הדבר הקשה הוא אומרו ועשית בשולחן ומזבח וכיוצא בהן כי לא היה משה העושה. על כן אמר כי מי שיזכה לתורה כאילו זכה לכולן, כי על כן משה שזכה לתורה אומר לו הוא יתברך בשאר ועשית כאילו הוא עושה וזוכה בכולן.

והנה אין ספק כי כל פרטי כל אשר ציוה ה' לעשות במשכן ומקדש הן ושיעוריהן אל דעות ה' המבין צפוני סודות הבין דרכם מעלה מעלה מאשר תשיג יד שכל אדם. ועם כל זה, מקום הניח לנו הוא יתברך לשום שכל והבין ברמז הרומז קרוב אל הפשט, כי לא יחסר כל בתורת ה'. ונשים לב אל השיעורין האלו באורך ורוחב וקומה, ועשות תיבת עץ בין שתי תיבות זהב. **ועוד** למה עשה עיקר מהתיבת עץ שבין תיבות הזהב כאומרו ועשו ארון עצי כו'. ואל שתי תיבות זהב שלמות עשאן כטפילות אל של עץ וקראן צפוי כאומרו וצפית אותו זהב טהור מבית ומחוץ. ועוד מה צורך היה אל תיבת עץ במקום שתי תיבות זהב, ואין עניות במקום עשירות.

י וְעָשׂוּ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים אַמָּתַיִם וָחֵצִי אָרְכּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי רָחְבּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי קֹמָתוֹ :

אמנם הנה בתופסי התורה יש שלש בחינות:

יש יעשה על עושר וכבוד העולם הזה כי בשמאלה עושר וכבוד,

ויש יעשה על עושר טובות העולם הבא הוא עושר פנימי,

ויש יעשה למען היותה עץ חיים שבה ידבק בחי העולמים.

ועל שלש בחינות אלו באה התורה ואמרה כמדברת אל תופסי התורה הנמשלים לעושי עצמן ארון התורה. ואמרה **ועשו ארון עצי שטים,** לומר משלשת הבחינות מזו תעשה עיקר, הוא על בחינת עץ חיים כי בה תדבק בחי העולמים. וזה רמז באומרו **עצי שטים,** והוא כי **עצי שטים** עולה במספר קטן ל"ד, וכן עולה מספר חי עולמים. אך טובות העולם הזה הוא עושר וכבוד שבשמאלה או אפילו עושר טובות העולם הבא, לא תעשה עיקר על מנת לקבלם. אך לא יעדרו ממך כי אם יהיו כצפוי אל הדבקות בו יתברך. וזהו

יא וְצִפִּיתָ אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר מִבַּיִת וּמִחוּץ תְּצַפֶּנּוּ וְעָשִׂיתָ עָלָיו זֵר זָהָב סָבִיב :

וצפית אותו זהב טהור מבית הוא עושר פנימי של טובות העולם הבא, ומחוץ הוא עושר של העולם הזה. וגם כבוד שהוא **ועשית עליו זר זהב** שהוא הכתר רמז אל הכבוד שגם ישנו

בהעולם הזה שהוא בשמאלה במדובר. וזה העושר בעולם הזה ובעולם הבא יהיה לך **סביב** כי כל סביבך העטרת תפארת הנמשל לזר תמגנך (משלי ד ט).

והוא מה שכתבנו בביאור הכתוב, כי אין כתר התורה ככתר הזהב שעל ראש מלך או שר, שעם שיתפאר בה יתעתד לשיחמדוה ממנו ויצטרך שומרים לשומרה פן יחלטנה ממנו. אך כתר התורה היא עטרת תפארת, וגם היא תמגנך ותשמרך את עצמך הפך מהעטרת זהב שבראש מלך. והנה אשר ידבק בתורה שהיא עץ חיים, לא בלבד יאריך ימים בעולם הבא כי אם גם בעולם הזה, וכענין אביי ורבא שמדבית עלי קאתו (ראש השנה יח א), והוא עדות הכתוב (משלי ט יא) כי בי ירבו ימיך. וזה רמזה תורה בשיעורי הארון **אמתיים וחצי ארכו,** שהוא כי אורך המשך האדם שהוא היותו בעולם הזה ובעולם הבא שהוא אמתיים וחצי שעולים ט"ו טפחים, הוא מספר שם י"ה הכולל כל שתי העולמות, כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כו ד), בכל שניהם יהיה שמונה עשר, כי **אמה וחצי רחבו ואמה וחצי קומתו,** שעולה הכל שמונה עשר טפחים שהוא חי בין בגוף בין בנפש. בין הגוף הנמשל לרוחב התפשטות היסודות, בין לנפש העליונה המתייחסת לקומתו, בין שניהם הוא חי. ושיעור הענין אורכו והמשכו שהוא שתי עולמות יהיה חי גופו ונפשו.

או ירמוז במציאות הארון, כי הנה תופסי התורה יתחלקו לארבע בחינות:

יש יעשה על עושר וכבוד העולם הזה,

ויש יעשה על חיי העולם הבא והעולם הזה,

ויש על עושר ותענוגי העולם הבא בלבד ולא יחוש אל הנוגע בעולם הזה לא בעושרו וכבודו ולא בחייו,

ויש לא יעשה רק על התורה מצד עצמה שלא על מנת לקבל שום פרס לא בעולם הזה ולא בעולם הבא.

ורמז כי העושה על עושר וכבוד העולם הזה, שהוא משל אל תיבת זהב החיצון עם ה**זר זהב סביב** לא יבצר ממנו שימצא חיים כי מתוך שלא לשמה בא לשמה, וזהו כי סמוך לו הוא ארון עץ, כי עץ חיים היא לו.

ואשר יעשה למען היותה עץ חיים לו בעולם הזה ובעולם הבא כמדובר, גם הוא ימצא עושר וכבוד מצד החוץ, כי כן תיבת זהב וזר כבוד סמוך לו מהחוץ, עם ימצא עושר פנימי בעולם הבא, כי על כן סמוך לו זהב פנימה.

ואשר לא יעשה רק על עושר פנימי הוא על בחינת תיבת זהב הפנימי ימצא חיים ועושר וכבוד בעולם הזה מצד אחד, וגם ידבק באור התורה שבלוחות הסמוך לו מבפנים.

ואשר יעשה על התורה מצד עצמה, ההוא ידמה אל הלוחות שבפנים אשר השכינה בם בעצם.

וכעובדא דשלמה שהראה הפרש שבין מהולים לערלים בפתיחת הארון, המהולים נתמלאו פניהם מזיו השכינה (מדרש משלי א). והאיש ההוא ידמה אל הלוח שהתורה חרותה בתוכו, שגם הלוח הוא קדוש ורוחני כנודע. ואורכן ששה ורחבן ששה וקומתן ששה, עולה שמונה עשר כשיעור אדם בינוני שמונה עשר טפחים. וכל עוד נשמתו בו הוא כלוחות שתורתן בהן. ובצאת נפשו כשבירת לוחות שפרחו האותיות ויכבידו ביד משה. ועם כל זה לוחות ושברי לוחות מונחים בארון. כן התלמיד חכם גם בפרוח נפשו ממנו קדוש הוא לאלוהיו.

עוד יתכן בשום לב אל אומרו וצפית אותו כו' לנוכח ולשון יחיד, מה שאין כן בפסוק ראשון, **וכן אומרו ועשית עליו כו'.**

ועוד אומרו ויצקת לו כו' למה הקפיד יהיו מוצקים ולא מהארון עצמו.

וגם היות הבדים עצי שטים ומצופים זהב, ושיביא את הבדים בטבעות ושלא יסורו ממנו לעולם, מה שלא ציוה יתברך כן בבדי שולחן ומזבח.

אך הנה כנגד שני סוגים דברה תורה:

א. לומדי התורה שהם רבים מהמחזיקים בידם.

ב. העשיר המחזיק ביד הלומד.

ותחילה ידבר על **לומדי התורה,** ואומר **ועשו ארון,** יחיו בה כאמור.

ואחר כך ציוה על **המחזיק בידו,** ואמר **וצפית אותו** את תופס התורה ועושה עצמו ארון צפוי זהב להנותו, ויהיה הצפוי טהור בלי שום פניה.

והעיקר הוא מבית מתן בסתר, ואם אי אפשר **ומחוץ תצפנו.** ורמז מה שאמרו ז"ל (ברכות לד ב) כל הנביאים לא התנבאו אלא למחזיקים ביד לומדיה, אבל תלמידי חכמים עצמן עין לא ראתה אלוהים זולתך. וזה ירמוז כי המחזיק בפרהסיא שרמוז בתיבת זהב החיצונה לא יבצר מהיות סמוך לו עץ חיים הרמוז בארון עץ שאצלו, כי עץ חיים היא למחזיקים בה. אך המחזיק בצנעה שמצפהו זהב מבית, אורך ימים בצדו ודבקות עם אור תורה שבפנים. אך התלמיד חכם עצמו שהוא נמשל ללוח עצמו שבו תורה הוא לפנים מהכל דבק בו יתברך רמז כי עין לא ראתה אלוהים זולתך. או מבית משלך ומחוץ משל אחרים. או מבית במאכל ומחוץ ללבוש. ולא בקבלו ממך יקל כבודו בעיניך, כי אם ועשית עליו זר לעטרו ולכבדו סביב בעיני הכל. ועדיין היה אפשר יבוש מלקבל ממך, על כן הטוב טוב הוא, -

יב וְיָצַקְתָּ לוֹ אַרְבַּע טַבְּעֹת זָהָב וְנָתַתָּה עַל אַרְבַּע פַּעֲמֹתָיו וּשְׁתֵּי טַבָּעֹת עַל-צַלְעוֹ הָאֶחָת וּשְׁתֵּי טַבָּעֹת עַל-צַלְעוֹ הַשֵּׁנִית :

כי **ויצקת לו** אתה מעצמך טבעות ליכנס בהם הבדים לנשאו. שהוא, כי תמציא המצאות והכנות להטיל מלאי לכיסו. כי הטבעות רמז אל ההמצאות, והבדים רמז אל המנשאים אותם במתנותם על ידי ההמצאות, כבדים המנשאים את הארון על ידי הטבעות.

ואפשר כי ארבעה מיני צדקה הגדולים מהשמונה שמנה **הרמב"ם** ז"ל בהלכות מתנות עניים (פ"י ה"ז - הי"ד) הם ארבע טבעות הנאמרים פה.

א. לתת דרך הלואה;

המצאה שניה לתת באופן שהנותן אינו יודע מי הוא המקבל והמקבל אינו יודע מי הוא הנותן;

השלישית, שהנותן אינו יודע מי המקבל אך המקבל יודע מי נותן;

והרביעית בהיפך, שהנותן יודע מי הוא המקבל אך המקבל אינו יודע מי הוא הנותן.

והן על ארבע פעמותיו, לפי ארבע בחינות מהלך מידותיו באיזו מהן חפץ יותר.

אמנם אין איכות ארבעתן שווה, כי **שתי טבעות** הן השתים הראשונות,

הראשונה דרך הלוואה,

והשנית שאין נותן ומקבל יודעים זה מזה,

הן **על צלעו האחד** מצדו הימני של תופסי התורה, כי בצל החכמה בצל הכסף.

ושתי טבעות השניות **על צלעו השנית** שבשמאל.

והצד השוה שבכולן כי הבדים הם המחזיקים ביד תופסי התורה יהיו עצי שטים שהוא עץ חיים וגם עושר וכבוד. וזהו **וצפית אותם זהב.**

טו בְּטַבְּעֹת הָאָרֹן יִהְיוּ הַבַּדִּים לֹא יָסֵרוּ מִמֶּנּוּ :

עוד שלישית, כי ב**טבעות הארון יהיו הבדים לא יסורו ממנו,** כי תמיד יהיו המחזיקים ביד התלמידי חכמים סמוכים לארון, כי בצל החכמה בצל הכסף לא יסורו לעולם מהיותם דבקים בארון התורה הוא התלמידי חכמים. ועל כן לא אמר **לא יסורו** מהן ויחזור אל הטבעות, כי אם ממנו שהוא מהארון הוא התלמיד חכם.

טז וְנָתַתָּ אֶל-הָאָרֹן אֵת הָעֵדֻת אֲשֶׁר אֶתֵּן אֵלֶיךָ :

מהראוי יאמר ושמת בארון את העדות. אך אמר גם שתראה ארון עצי שטים ומצופה זהב מבית ומחוץ, אינו כדאי מצד עצמו להיות בסיס לתורת ה' כי לא יערכנה זהב וכו'. אך ונתת כלומר דרך מתנה תהיה העדות אל הארון, כמו שאתן אליך, כאשר כשאתן אליך שמתנה תחשב לך. והוא כמו שאמרו ז"ל (עיין שבת פט א) על פסוק (תהלים סח יט) לקחת מתנות באדם, כי מי האיש כדאי לקבל תורת ה'. ונמשך אל הרמז שכתבנו למעלה. ואמר, תדע למה תשווה בשכר אל לומדי התורה אשר תחזיק בידם כאמור בלא יסורו ממנו, כי הלא אתה

תחשב לנותן אל תוך הארון הוא התלמיד חכם את העדות היא התורה שעל ידך הוא לומדה. וגם אשר אתן אליך, כי בזכותך גם כן אתן לך את תורתי.

יז וְעָשִׂיתָ כַּפֹּרֶת זָהָב טָהוֹר אַמָּתַיִם וָחֵצִי אָרְכָּהּ וְאַמָּה וָחֵצִי רָחְבָּהּ :

הנה ידענו כי אושר העולם הזה יתחלק לשלשה: **בני חיי ומזוני** כנודע. והנה על קנין **חיי,** כבר נרמז בארון שהחפץ חיים יעסוק בתורה שבה חיי העולם הזה והעולם הבא. באה תורתנו עתה ותרמוז על **בני,** שהוא מה שעוסק האדם בפריה ורביה אחר עסק התורה. וגם מציאותם וקיומם תלוי בתורה כאשר יבוא. וזהו **ועשית כפרת** הוא הזיווג, שהוא כפרה כמו שאמרו ז"ל (ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג) כל הנושא אשה עונותיו נמחלין, הזהר יהיה זהב טהור משולל מכל סיג וכל פנייה אשר איננה טהורה רק לשם שמים.

או שיעור הענין בזכות התורה שעסקת כנרמז בארון תזכה לזווג טהור, כי **ועשית כפרת זהב טהור** מכל פגם כי אם אשת חיל, באופן כי שם **י"ה,** אשר **יו"ד** באיש **וה"א** באשה, לא יבצר מכם תמיד כל אורך משך הזיווג. וזהו **אמתיים וחצי ארכה** שהם **ט"ו טפחים** שהם **י"ה** לא יחסר מכל אורך משך הכפורת הוא הזיווג. ומלבד כשרון האיש והאשה צריך גם כן חיבה ואחדות בין שניהם עד גדר הקרא שניהם אדם אחד, כמד"א (בראשית ה ב) ויקרא את שמם אדם. וזהו **ואמה וחצי,** שהם תשעה טפחים כמספר אדם במספר קטן, יהי רחבו ולא יתרחבו ויתפרדו מגדר זה.

יח וְעָשִׂיתָ שְׁנַיִם כְּרֻבִים זָהָב מִקְשָׁה תַּעֲשֶׂה אֹתָם מִשְׁנֵי קְצוֹת הַכַּפֹּרֶת :

ואז על ידי כן תזכה כי **ועשית שנים כרובים,** הם ילדים זכר ונקבה שהוא החיוב להוליד לא יחסרו ממך, ועל ידי הכישרון האחדות יהיו זהב חשובים כזהב. אכן הזהר כי **מקשה תעשה אותם,** כי תקיש ותכה בם כי תייסרם וזהו **מקשה וכו'** לבל יטו מן הדרך הטובה. וזה משני קצוות הכפורת, הוא הזיווג שיהיה **מקשה** מהאב והאם שייסרו אותו, ולא מה שייסר האב ויתקן תקלקל האם בגעגועיה.

יט וַעֲשֵׂה כְרוּב אֶחָד מִקָּצָה מִזֶּה וּכְרוּב-אֶחָד מִקָּצָה מִזֶּה מִן-הַכַּפֹּרֶת תַּעֲשׂוּ אֶת-הַכְּרֻבִים עַל-שְׁנֵי קְצוֹתָיו :

ועשה באופן שה**כרוב** ה**אחד** הוא **הבן זכר** יהיה **מן הקצה** ממה שידמה אל בחינת היו"ד שבאיש שבקצה האב הוא קצה הזיווג. והקצה האחד הוא ה**כרוב** ה**אחד היא הנקבה** תהיה **מן הקצה מזה** קצה השני של הכפורת ה"א של שם שבאשה. וכל זה לא תיחל לכוון אחר זמן הנישואין ובתחילת זמן הנישואין תכוון להנאך עצמך, כי אם מן הכפורת הוא הזיווג מאז תעשו את הכרובים, שמאז יהיה בכוונת הבנים הנזכרים שיהיה לשיוליד בנים ושיהיו הגונים יותר

צדיקים מהמולידים אותם. וזה **על שני קצותיו** שיעלו במעלה על אב ואם שהם שני קצות הכפורת.

כ וְהָיוּ הַכְּרֻבִים פֹּרְשֵׂי כְנָפַיִם לְמַעְלָה סֹכְכִים בְּכַנְפֵיהֶם עַל-הַכַּפֹּרֶת וּפְנֵיהֶם אִישׁ אֶל-אָחִיו אֶל-הַכַּפֹּרֶת יִהְיוּ פְּנֵי הַכְּרֻבִים :

ועל ידי כוונה זו תזכו כי זכות הבנים תרחף על אביהם ואמם שתרחף זכותם עליהם ובזה לא ימות אחד מהבנים, כי אם תמיד יהיו **פניהם איש אל אחיו** שלא יחסר אחד מפני אחיו, וגם יחיו אב ואם אתם, באופן ש**אל הכפורת** הוא אב ואם **יהיו פני הכרובים** ולא יחסרו מילדיהם.

כא וְנָתַתָּ אֶת-הַכַּפֹּרֶת עַל-הָאָרֹן מִלְמָעְלָה וְאֶל-הָאָרֹן תִּתֵּן אֶת-הָעֵדֻת אֲשֶׁר אֶתֵּן אֵלֶיךָ :

וגם מתחילת הזיווג תצרף אל התורה, כי **ונתת את הכפורת** הוא הזיווג **על הארון** שתישא בת תלמיד חכם שתהיה כוונתך לשתוליד בן יהיה מוכן לקבל תורה כארון, שיהיה זה על ידי היותה בת תלמיד חכם כדי שעל ידי כן אל הארון הוא הבן **תתן את העדות** היא התורה שתלמד תורה לבניך מאשר אתן אליך.

כב וְנוֹעַדְתִּי לְךָ שָׁם וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרֻבִים אֲשֶׁר עַל-אֲרוֹן הָעֵדֻת אֵת כָּל-אֲשֶׁר אֲצַוֶּה אוֹתְךָ אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

ועל ידי כן **ונועדתי לך,** אהיה נועד לך שם באותו העולם בסילוקך, **ודברתי אתך** זולת מה שאכפר אותך, וזהו **מעל הכפורת,** וגם בזכות בניך וזהו **מבין שני הכרובים** אשר תשאיר **במקומך על ארון העדות** ועל המצות **אשר אצוה אותך אל בני ישראל.**

ועל דרך הפשט. הנה אומרו **ואל הארון תתן וכו'** הוא מיותר. אך יאמר ענין מאמרם ז"ל (**שמות רבה** לג ז) על צווי המשכן משל למלך שהיה לו בת מאורסה לאיש, כל עוד שהייתה בבית אביה היה הולך חתנה אצלה, נשאת היה האב הולך אצל חתנו לבקר את בתו. וזה יאמר **ונתת את הכפורת כו' ואל הארון תתן את העדות** היא התורה אשר אתן אליך, ועל ידי כן **ונועדתי לך שם** אצל בתי מה שאין כן כשהייתה אצלי כי אז אתה היית הבא אצלי.

והנה כתבנו כי שלש תיבות היו זו לפנים מזו, ולפי זה גם בכסויה היה ראוי גם כן יהיה שלש. אך יהיה לרמוז כי אינה מתכסית מהבא לבקשה, כי אין עליה רק מכסה אחד ומיד מתגלה גם הפנימי היא הלוחות, כי דרך התורה לידבק בחפץ בה.

כג וְעָשִׂיתָ שֻׁלְחָן עֲצֵי שִׁטִּים אַמָּתַיִם אָרְכּוֹ וְאַמָּה רָחְבּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי קֹמָתוֹ:

כד וְצִפִּיתָ אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר וְעָשִׂיתָ לוֹ זֵר זָהָב סָבִיב :

הנה ברמז אשר כתבנו ב**ארון וכפרת,** נרמז ענין **חיי בני,** ועתה ב**שולחן** בא לרמוז **מזוני**. והוא כי הנה אין ספק כי לא לצורך לחם במשכן היה שם שולחן בלחם הפנים, אך הוא כאשר נבאר בתחילת פרשת תצוה בס"ד, כי למה שהשכינה במשכן משם יצא שפע לכל העולם. ובשולחן יחול שפע מאתו יתברך להשפיע בכל מזון העולם, ועל כן הוצרך היות דבר מה שיחול בו השפע מאתו יתברך להתברך משם העולם כל מזון ועושר ומלוכה כנודע, כי על כן אמרו רבותינו ז"ל (בבא בתרא כה ב) כי הרוצה להעשיר יצפין כי שלחן בצפון. ובכל הכנות הראויות לשלחן איש הישראלי למען יתברך ויהיה נחת שלחנו מלא דשן, אין ספק כי בשולחנו של מקום יתברך יהיו רמוזות, כמלמד את האדם יעשה באופן יקדש שולחנו ויהיה כאילו אכלו משולחנו של מקום.

כג וְעָשִׂיתָ שֻׁלְחָן עֲצֵי שִׁטִּים אַמָּתַיִם אָרְכּוֹ וְאַמָּה רָחְבּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי קֹמָתוֹ:

וזהו **ועשית** אתה הישראלי **שולחן** אשר תאכל בה **עצי שטים,** כי תעשנו מזבח להאריך ימים, ולא כאוכל לחיי שעה כי אם כאילו היא ארץ חיים. וזהו **עצי שטים** שעולה שטים בגימטריא ארץ חיים כאילו יאמר עצי ארץ חיים, כי במאכל שולחנך תעשה השולחן כאילו הוא אילנות ארץ חיים שפריימו חיים נצחיים ולא מזון חיי שעה. כי תכוון אל היותו מזבח ואכול לשובע הנפש ולא לשובע הגוף, ולא תבקש לך גדולות אכול משמנים כי אם טוב פת חריבה ושלוה בה. כי אמתיים, הוא י"ב טפחים שהוא רמז את הפת בלבד שעולה י"ב במספר קטן, יהיה ארכו ומשך השולחן ולא תבקש מותרות. ואם יקשה בעיניך איך יתברך ויושפע שולחנך ואפילו אין בו במה תחול הברכה, הנה **ואמה רחבו** כי הנה ירחב שולחנך ויתברך על ידי שש ברכות כמנין ששה טפחים שבאמה הם ברכת נטילת ידיים וברכת המוציא וארבע ברכות שבברכת המזון, וזהו **ואמה רחבו.**

ושמא תאמר הלא עבודה צריכה רצון טוב ורוממות לב מה שאין כן במקום שאין יין, כי אז יכנע לב האוכל פת חרבה. לזה אמר **ואמה וחצי,** שהם תשעה טפחים רמז אל המים שעולים במספר קטן תשעה, יהיה **קומתו.**

כד וְצִפִּיתָ אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר וְעָשִׂיתָ לוֹ זֵר זָהָב סָבִיב :

ואל תתאווה יין ותירוש יקח לב, כי אם במים על פת תהיה קומתך ורוממותך כי תשמח בחלקך ובזה תזכה ש**וצפית אותו זהב** ושופע ברכה.

או יאמר. עד כה דברתי אם לא תשיג ידך רק לחם ומים שתשמח בחלקך, ואם לא יהיה כן כי אם שתעשיר עד גדר ש**וצפית אותו זהב** בהשקות בכלי זהב וכיוצא, עשה זאת איפה והזהר יהיה טהור בל יהיה מעושק וגזל וכיוצא, בל תהיה בוצע בירך, ואיך יחשב מזבח בגזל והוא יתברך שונא גזל בעולה רק יהיה טהור.

ואם כה תעשה **ועשית עליו זר זהב** בעולם העליון, נזר קדושה שתקנה בעושרך עולם הזה, ולא כמאבדים עולמם בעושרם שישמנו ויבעטו. והנזר העליון ההוא יהיה לך **סביב** מסבבך ומסלק כל משטין מכל סביבותיך כי תעשה הטוב בממונך.

כה וְעָשִׂיתָ לּוֹ מִסְגֶּרֶת טֹפַח סָבִיב וְעָשִׂיתָ זֵר-זָהָב לְמִסְגַּרְתּוֹ סָבִיב :

והישמר פן ואל יעשה לו העושר כנפיים. לכן **ועשית לו מסגרת** שיסגר אצלך ולא יברח ממך, וזה על ידי טופח סביב שיהיה הקומץ שלך מסבב ומתחלק צדקה וחסד לעניי עמך, וזה אפילו לא יהיה מתן בסתר. אך איעצך **ועשית זר זהב** נזר גדול לפני קונך בטופח הנזכר **למסגרתו** סביב שיהיה לטופח המחלק צדקה שיהיה בהסגר מתן בסתר. וזהו **ועשית זר זהב למסגרתו** של טופח לפני קונך וגם יכפה אף. וזהו אומרו **סביב**, כי הנזר יסבב סביב לכפור כל מנגד.

כו וְעָשִׂיתָ לּוֹ אַרְבַּע טַבְּעֹת זָהָב וְנָתַתָּ אֶת-הַטַּבָּעֹת עַל אַרְבַּע הַפֵּאֹת אֲשֶׁר לְאַרְבַּע רַגְלָיו :

וזולת מה שתחלק, גם **ועשית ארבע טבעות** כלי קבול על ידי זהבך לקבל בם מי שיקיימו ויקימו תמיד שולחנך, הם ארבע עמודים המקיימים אותו, והם **העני והגר והיתום והאלמנה.** ושמתם ב**ארבע פאות** השולחן, וזהו **אשר לארבע רגליו** לעשות לשלחן ארבע רגלים המעמידים ומקיימים אותו.

כז לְעֻמַּת הַמִּסְגֶּרֶת תִּהְיֶיוָ הַטַּבָּעֹת לְבָתִּים לְבַדִּים לָשֵׂאת אֶת-הַשֻּׁלְחָן :

ולא תפרנסם לעומת ערך הוצאתך לעצמך רק **לעומת המסגרת** הוא לעומת ערך אשר תשמור לקרן קיום שהוא יתר על ההוצאה הרבה, כי הלא **הטבעות** ההם הם **לבתים לבדים,** הם היחידים **עני וגר יתום ואלמנה**, כד"א (ירמיהו נ לו) חרב אל הבדים, שפירשו ז"ל (תענית ז א) על היחידים מגזרת ישב בדד (איכה ג כח). ואל תחשוב כי הנאתך היא, כי הלא אין העיקר רק לטובתך ועושרך. וזהו **לשאת את השולחן** לנשאו ולרוממו ולקיימו בזכות התפרנסם ממך.

כח וְעָשִׂיתָ אֶת-הַבַּדִּים עֲצֵי שִׁטִּים וְצִפִּיתָ אֹתָם זָהָב וְנִשָּׂא-בָם אֶת-הַשֻּׁלְחָן :

ויותר מזה תזהר אם אפשר כי **ועשית את הבדים** הדלים הנזכרים שיהיו **עצי שטים** בעלי עץ חיים, שהם בני תורה ואז **וצפית אותם זהב** כי הם מוכנים יותר לזכות על ידה, ותעניקם ביותר, כי הלא **ונשא בם את השלחן** בעצם. כי הנה בדברי תורה שידברו יהיה נעשה שלחנך שלחנו של מקום.

כט וְעָשִׂיתָ קְעָרֹתָיו וְכַפֹּתָיו וּקְשׂוֹתָיו וּמְנַקִּיֹתָיו אֲשֶׁר יֻסַּךְ בָּהֵן זָהָב טָהוֹר תַּעֲשֶׂה אֹתָם :

ועל ידי כן, יחשבו כל כלי השלחן קדש כשולחן גבוה, וזהו **ועשית קערותיו כו' זהב טהור** חשובים וקדושים. ופירש ואמר איך יהיה.

ל וְנָתַתָּ עַל-הַשֻּׁלְחָן לֶחֶם פָּנִים לְפָנַי תָּמִיד :

ואמר יהיה על ידי היות בני תורה אוכלי שולחנך, נמצא כי **ונתת על השלחן לחם פנים** לחמה של תורה שהוא לחם של פנים רבות הם שבעים פנים של לחמה של תורה. כי ודאי ישאו ויתנו שם בלחם השבעים פנים באופן שהשכינה לא תסתלק מהשלחן, כי אם יהיה **לפני תמיד** שיהיה שלחנו של מקום בעצם.

עוד יתכן דרך שני. ועשית שלחן. והוא, כי הנה כתבנו למעלה כי **זר זהב** האמור ב**שלחן** הוא רמז **לכתר מלכות**, אשר הוא מקום השראת שפע טוב העולם הזה ועושרו כמבואר פרשת תצוה. ובכן אמר **ועשית שלחן עצי שטים אמתים ארכו כו',** לומר כי שנים עשר טפחים יהיה התפשטות שררותו הוא שנים עשר שבטי ישראל. **ורחבו יהיה אמה** הוא ששה טפחים, כי לא יתרחק להשתרר כי אם עד ששה דברים הם האמורים בספר שמואל (א ח יג) ואת בנותיכם יקח כו'. אך לא ירום לבבו להתגאות כי אם כחצי חשיבות האדם. וזהו **ואמה וחצי קומתו,** שהוא חצי קומת איש כנודע, והקומה משל אל הגאווה. והוא משפט המלך בתפילתו לפני קונו שכורע בברוך שבברכה ראשונה ואינו זוקף עד סוף התפילה. וגם שהוא בעצמו ישפיל עצמו, אתה ישראל תעשירהו ותכבדהו. וזהו **וצפית אותו זהב טהור** שהוא **העושר.**

ועל הכבוד אמר **ועשית לו זר זהב,** הוא הכתר רמז אל **הכבוד** ומעלה. **ועשית לו מסגרת טופח,** שתבחרו מאתכם גיבורי כח להיות אנשי משמרתו כמוסגר ומוקף בתוככם. וזהו **מסגרת טופח** מסגרת ושמירה מאנשי כח מתייחס אל טפח ואגרוף היד כי בו תעשה המלחמה. ולא שיעלה על רוחכם שהוא צריך לשמירתכם ותבזוהו, כי אם אדרבה **ועשית זר זהב למסגרתו,** שתהיו מראים לפניו כי לו **הכתר והגדולה** עם היותכם מסגרתו **סביב.** ובזה אומרו פעם שנית עשיית הזר אינו מיותר. והנה זהו בגופיכם. ועוד לו גם בממונכם, כי זולת הדורונות שבמולכו שאמרתי **וצפית אותו זהב כו',** עוד **ועשית לו ארבע טבעות זהב** כי תהיה לו אתה ישראל למחזיק ולמעוז לו מכל עבריו. וגם שאתה תחזיקנו, אל תתייהר עליו לאמר כי אתה מסמיכו ומעמידו עליון, כי אשר לארבע רגליו כי תהיה תמיד משפיל עצמך לפני רגליו, וזהו **אשר לארבע רגליו.** ולעומת המסגרת לפי ערך הסגרו וצורך שמירתו תהיינה הטבעות אשר תעשה המצאות הנאתו, כי לפי המצאות שמירתו תהיינה הטבעות. שכמו שהטבעות הן המצאה לשאת הבדים את השלחן, כן תמציא לו המצאות הנאה במיני מסים ודורונות להוצאת אנשי המלחמה שהם בדים ומשענות ליסמך בהן. וזהו **בתים לבדים** שיהיו הטבעות שאמרתי בתים, והכנות לבדים הם אנשי המלחמה לשאת אותו בהם.

לא וְעָשִׂיתָ מְנֹרַת זָהָב טָהוֹר מִקְשָׁה תֵּיעָשֶׂה הַמְּנוֹרָה יְרֵכָהּ וְקָנָהּ גְּבִיעֶיהָ כַּפְתֹּרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ מִמֶּנָּה יִהְיוּ :

ועשית מנורת וכו', הוא האדם שהוא כמנורה מוכן לקבל אור להאיר בעולם הזה על ידי תורה ומעשים טובים, ועל כן היא י"ח טפחים כמידת אדם בינוני. ואמר שעם היותו חומר עכור, יעשה עצמו יקר וחשוב כ**זהב,** ושיהיה **טהור** מכל סיג חלאת לכלוך עוון אשר חטא לקבל האור. והתנאי הראשון להיעשות הגוף מנורה טהורה הוא לקבל ייסורין להתיך ולמרק כל חלאה. וזהו **מקשה תיעשה המנורה,** שעל ידי הכאות כמקיש בקורנס שהוא משל אל הייסורין **תעשה המנורה.** ובכלל הדבר שתהיה כולה מעשת זהב אחד ולא מחתיכות הרבה, שלא יהיה כל אבר מחתיכה אחת ויחברה, רק בלי פירוד מתחילתם. משל אל אחדות האברים, שלא יטמא אחד מהם ויפרד איכותו מיתר אברים. כי גם שישוב ויחבר ויתקן לא יכפר לגמרי. כי אם גם מתחילתו יהיה לכולם אחדות וטהרה כאחת.

והנה שלשה דברים הם שצריך האדם להכניע תאוות יצרו בהם, הלא המה:

א. התשמיש;

ב. הדבור, כי כל המרבה דברים מביא חטא;

ג. אכילה ושתיה.

על הראשון אמר ירכה הוא **התשמיש,** כי על כן נקראו הבנים יוצאי ירך אביהם, ואמר שגם הוא יהיה **מקשה** מדוכא ונכנע בל ירבה אחר תאוותו.

ועל הדבור אמר וקנה, הוא הקנה שהדבור יוצא ממנו גם הוא יהיה **זהב טהור ומקשה** שלא ידבר רק דברים חשובים וטהורים ומעטים כזהב טהור, ויהיה נכנע מלהשיב כרמז מקשה נעלב ואינו עולב.

ועל השלישי אמר גביעיה, הוא גביעי יינה, ו**כפתוריה** הוא מאכל ומלבוש, כי רמז שניהם בתפוח אשר בו אוכל וגם מלבוש הוא הקליפה, וגם **פרחיה** הם יתר הוצאות שיפריח ויתפשט בם. כולם ממנה יהיו, שלא יהנה מהזולת רק יסתפק בשלו כי העושה כן לא ירום לבבו להתגאות.

לב וְשִׁשָּׁה קָנִים יֹצְאִים מִצִּדָּיהּ שְׁלֹשָׁה קְנֵי מְנֹרָה מִצִּדָּהּ הָאֶחָד וּשְׁלֹשָׁה קְנֵי מְנֹרָה מִצִּדָּהּ הַשֵּׁנִי :

לג שְׁלֹשָׁה גְּבִעִים מְשֻׁקָּדִים בַּקָּנֶה הָאֶחָד כַּפְתֹּר וָפָרַח וּשְׁלֹשָׁה גְּבִעִים מְשֻׁקָּדִים בַּקָּנֶה הָאֶחָד כַּפְתֹּר וָפָרַח כֵּן לְשִׁשֶּׁת הַקָּנִים הַיֹּצְאִים מִן-הַמְּנֹרָה :

והנה שלשה קנים וצנורות, לקבל על ידם שפע אלוהי בעשות הטוב בהם, יוצאים מצדי **האיש** הזה **שלשה מצדה האחד ושלשה מהשני.** והן **אזן עין ויד,** שלשה אלה מצד אחד וגם מהשני.

והנה בכל אחד מאלה הנמשלים לקנים ויצנורות יש שלשה גביעים המריקים מיין הרקח בכל צינור. והוא כי כל אחד מהן ישתה מיינה של תורה ומנביאים ומכתובים.

כי **האזן** תשמע ותקבל משלשתן,

והעין תסתכל בהם כמאמר שלמה על דברי התורה (משלי ג כא) אל ילזו מעיניך,

והיד תעשה מצות ומוסרים.

וגם **כפתור ופרח** שהוא הנסתר שבתורה נביאים וכתובים הוא הסוד הנמשל לכפתור שמאכלו נסתר תוך הקליפה, וגם **פרחיה** הם הדרשות ופלפולים וכל הגמרא לשמוע ולהביט ולעשות. שזה כולל לכל **ששת הקנים.** וכל זה לקנים היוצאים מצדי המנורה.

לד וּבַמְּנֹרָה אַרְבָּעָה גְבִעִים מְשֻׁקָּדִים כַּפְתֹּרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ :

אך עצמה ראשה ועיקרה **ארבעה גביעים,** והוא **הראש** אשר בו המוח מושב השכל, כי זה כל האדם בו ארבעה גביעים והם השלשה הנאמרים, ועוד **רביעי** היא **הבינה** אשר יבין מדעתו שבראשו בכל ארבעה חלקים הנזכרים. וגם זה בנסתר ובנגלה וזהו **כפתוריה ופרחיה.**

לה וְכַפְתֹּר תַּחַת שְׁנֵי הַקָּנִים מִמֶּנָּה וְכַפְתֹּר תַּחַת שְׁנֵי הַקָּנִים מִמֶּנָּה וְכַפְתֹּר תַּחַת-שְׁנֵי הַקָּנִים מִמֶּנָּה לְשֵׁשֶׁת הַקָּנִים הַיֹּצְאִים מִן-הַמְּנֹרָה :

והנה עוד אבר אחד דומה לכפתור שמאכלו מכוסה בקליפה, הוא **הלשון** מחופה תוך הפה אשר זה משועבד להשלים מה ששני הקנים מתחילים. והוא כי כל מה שאדם לומד מרבותיו ששמע באוזניו הוא משמיע ומלמד בלשונו. וזהו **וכפתר תחת שני הקנים ממנה,** כי השני **אוזניים** הם **השני קנים** הראשונים, ותחתיהם הלשון להשמיע. וכן **תחת הקנים** השניים הם **העיניים** יש כפתור הוא **הלב** הנמשך מהם, כי מה שהעין רואה הלב חומד, וההיקש גם לטובה. ו**תחת שני הקנים** השלישיים הן **הידיים** למשש ולפעול, גם יש **ראש הגויה** שגם הוא כפתר מכוסה בלבושיו, וגם עניינו חוש המשוש כידיים. אלה השלשה כפתורים נמשכים אחר **ששת הקנים.** כי אם השתי אוזניים שומעות תמיד תורת ה', גם הלשון תדבר בה ולא תביע רעות. וכן אם העיניים לא יראו ברע, גם הלב לא יחמוד לעשות רע. ואם הידיים יהיו למודות לעשות טוב, גם ראש הגויה לא יפעול איסור. כי על כן רבי היה מונע ידיו מנגוע מלמטה מטבורו (שבת קיח ב) פן ימשך מהיד קרי לאבר ההוא. וגם הנביא מחברם באומרו (הושע ד ב) גנוב וניאוף, כי מרעת היד תמשך רעת ראש הגויה.

ושיעור הענין כי אחר אומרו כי יש **שלשה קני מנורה מצדה האחד ושלשה מהשני,** ראה והנה יש מקום לומר ואנה תעזוב הלשון והלב וראש הגויה, שבהם עיקר הכישרון או הפכו והלכת אל הצדדין, ואדרבה היה לך להזהיר ולעשות עיקר מטהרת אלה. לזה אמר דע כי **הכפתור האחד** הוא משועבד **תחת שני קנים,** כי **הלשון** תחת האוזניים, ואם יטהר האדם

שני אוזניו להקשיב תמיד לחכמה, גם לשונך תדבר בה. הפך השומע לשון הרע, כי לשונו תדברנו כמאמר שלמה (משלי כא כח) ואיש שומע לנצח ידבר.

הכפתור השני, הוא **הלב,** משועבד **תחת שני הקנים** הם **העיניים,** שאם לא יראו ברע גם הלב לא יחמדנו.

וגם הכפתור השלישי, הוא **ראש הגויה,** הוא **תחת שני הקנים** הם **הידיים,** שאם לא תעשינה רק טוב תמיד גם ראש הגויה לא ימשך לפעול ברעה, כי קרובים הם בפעולותיהם. באופן כי שלשה כפתורים אלה הם **לששת הקנים** היוצאים מן המנורה משועבדים להם כמדובר. וזהו **לששת הקנים וכו'.**

לו כַּפְתֹּרֵיהֶם וּקְנֹתָם מִמֶּנָּה יִהְיוּ כֻּלָּהּ מִקְשָׁה אַחַת זָהָב טָהוֹר :

ועל ידי שימוש כל השלשה כפתורים, **לשון ולב וראש הגויה,** וגם קנותם **אוזניים ועיניים וידיים** אל עבודת ה', ייטב להם. כי כפתוריהם וקנותם ממנה יהיו, ולא מן הזולת. מה שאין כן אם לא ייטיב מעשיו, שזולתו אשר זכה יטול חלקו בגן עדן כמאמרם ז"ל (חגיגה טו א) זכה נוטל חלקו וחלק חברו בגן עדן. וגם לא יאמר די אם רוב אבריו כפתוריו וקנותיו מושרשים לעשות טוב אם קצתם עושים רע, כי אם **כלה מקשה אחת זהב טהור.**

לז וְעָשִׂיתָ אֶת-נֵרֹתֶיהָ שִׁבְעָה וְהֶעֱלָה אֶת-נֵרֹתֶיהָ וְהֵאִיר עַל-עֵבֶר פָּנֶיהָ :

ועשית על ידי כך **את נרותיה שבעה.** והוא כי כל אבר העושה מצווה מאיר נר לפניו יתברך, נמצא שעל ידי השריש אבריו אלה לעבוד את ה' עושה **שבעה** נרות מאירות אותו.

א. בשמיעת אוזניו;

ב. במראה עיניו;

ג. במעשה ידיו. כי אחר שפעולת כל אחת מהאוזניים אחת היא נר אחד מעלין שתיהן, וכן בעיניים ובידיים;

ד. ראש הגויה;

ה. הלב;

ו. הלשון;

ז. המוח הוא השכל עיקר המנורה כמו שכתבנו על **ובמנורה ארבעה גביעים** כאמור.

והנה כל האדם העושה טוב באברים אלה, שבעה נרות הוא עושה. אך אמנם יש מעלה אותן מעלה מעלה לפי גדר גודל טוב הכוונה בתורת ומצוות, וזהו **והעלה את נרותיה,** לומר זאת עצתי יעלה את נרותיה למעלה כי הלא **והאיר אל עבר פניה.** כי אם פניה פונות פניית כוונה קלה או גדולה, לפי הכוונה תהיה ההארה.

לח וּמַלְקָחֶיהָ וּמַחְתֹּתֶיהָ זָהָב טָהוֹר :

וזולת מעשים הטובים גם משאך ומתנך יהיה בטוהר לב. וזהו **ומלקחיה** הוא לקוחיך. ומתנך הוא **מחתותיה** שהוא לשון שימה ונתינה כד"א (משלי ו כז) היחתה איש וכו', יהיה **זהב טהור.**

לט כִּכַּר זָהָב טָהוֹר יַעֲשֶׂה אֹתָהּ אֵת כָּל-הַכֵּלִים הָאֵלֶּה :

כי אפילו לא תחמוד כי אם תהיה טהור במשאך ומתנך ולא תחמדנו, כי אני מודיעך כי אם על ככר זהב תהיה טהור לבלתי חמוד תמצא עושה את כל הכלים האלה. והוא מאמר הגמרא (בבא קמא ל א) האי מאן דבעי למהוי חסידא ליקיים מילי דנזיקין, כי מי שהוא מדקדק במשאו ומתנו יהיה חסיד בכל חלקי התורה. והנה כתבנו כי כל כלי המנורה הם כל אחד רמז אל חלק מחלקי מעשה המצווה, ואמר עתה כי על ידי היותך מקיים מילי דנזיקין כמדובר תהיה כעושה את כל הכלים האלה שהוא כעושה כל חלקי המצות. הוא מה שכתוב אצלנו על פסוק (תהלים יט יב) גם עבדך נזהר בהם וכו'.

פרק כו

א וְאֶת-הַמִּשְׁכָּן תַּעֲשֶׂה עֶשֶׂר יְרִיעֹת שֵׁשׁ מָשְׁזָר וּתְכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי כְּרֻבִים מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב תַּעֲשֶׂה אֹתָם :

יתכן ירמוז אל האדם. כי להיעשות משכן לו יתברך אשר ישכון עליו להיות היכל ה' בעצם כמאמרו יתברך באומרו ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (לעיל כה ח) ולא אמר בתוכו כנודע כי היכל ה' המה, אמר כמדבר בו לנוכח ואומר אליו **ואת המשכן אשר תעשה** להיות משכן לי כאשר ציוויתי, צריך **תעשה עשר יריעות,** הם עשרת דברות הכוללות כל התורה כולה מראש ועד סוף כנודע ומפורש במקומו, מכל אחת נעשית יריעות מסך קדש המאהיל עליו, והן הן צל וחופות הנאמרים באמת בדברי רבותינו ז"ל (בבא בתרא עא, א). נמצא כי יחד כולן המה כוללות **עשר יריעות** לעושן.

ואמר כי להיות על כל כבוד חופה זו כאשר יאות, צריך גם יתלוו עליה **שש משזר,** הן שש כפולות. והן שתים עשרה מידות אשר אמר המשורר במקראיו באומרו (תהלים טו) ה' מי יגור באהליך וכו', שיהיה אהל קדושתו יתברך מאהיל עליו, הלא הוא בעל י"ב מידות הולך תמים וכו', שלשה בפסוק ראשון ושלשה בפסוק שני וארבע בפסוק שלישי ושנים בפסוק רביעי, הרי י"ב וזהו **שש משזר.**

ועוד תוסיף לבלתי בא לידי עבירה, שתדע לפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון בעולם העליון. כי לא יבצר מהיות על ידי מידת הדין הרפה הדומה ל**תכלת,** כמאמרם ז"ל (סוטה יז א) תכלת

דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד הוא מידת הדין הרפה, או לפני מידת הדין הקשה המתייחסת אל האודם בעצם ב**ארגמן** ועל שתיהן אמר על האחד **תכלת** ועל השני **וארגמן**.

ועוד תסתכל לאן אתה הולך, למקום עפר רמה ותולעה, שהוא כמפורש אצלנו במקומו, שאם תזכה תהיה בו עפר, ואם לאו רמה ותולעה. וזהו אומרו **ותולעת שני,** לומר כי תתהפך לתולעת. או אם צדיק אתה, לפחות לא יבצר מלהשתנות שהוא להיות עפר, וזהו **שני** לשון שינוי מהווייתו אל עפרו.

ועליית מצווה ומידות אלו בכל מצוות אתה בורא מלאכים רבים המתוארים לכרובים. ולפי גדר הכוונה והמחשבה יהיה גדר מה שתתעלה בריאתך במעלה גדולה עד מאד כנודע. וזהו **כרובים מעשה חושב תעשה אותם,** שמעשה מחשבה היא הכוונה היא עיקר אשר בה תעשה אותם.

ב אֹרֶךְ הַיְרִיעָה הָאַחַת שְׁמֹנֶה וְעֶשְׂרִים בָּאַמָּה וְרֹחַב אַרְבַּע בָּאַמָּה הַיְרִיעָה הָאֶחָת מִדָּה אַחַת לְכָל-הַיְרִיעֹת :

אמר, אל תתמה איך במעשה המצוות תעשה בריות קדושות. כי הלא **ארך היריעה האחת שמונה ועשרים באמה כו',** לומר כל העשרת הדברות יכללו שמו יתברך אורך כל אחד והתפשטותו הוא עד עשרים ושמונה הוא מלוי המילוי של שם ההוויה, ובכללם הם העשר של המילוי, והכל ב**רוחב ארבע** הם ארבע אותיות שהן עיקר השם.

או ירמוז שבכל דבור יש כ"ח שם גדול הוא יב"ק שהוא **שמונה ועשרים באמה ברוחב ארבע באמה** שהם ארבע פעמים כ"ח שהוא יב"ק.

ג חֲמֵשׁ הַיְרִיעֹת תִּהְיֶיִן חֹבְרֹת אִשָּׁה אֶל-אֲחֹתָהּ וְחֲמֵשׁ יְרִיעֹת חֹבְרֹת אִשָּׁה אֶל-אֲחֹתָהּ :

ומתחברים **חמש** דברות ראשונות וחמש שניות הרי עשר, **חמש** שבלוח אחד וחמש שבשני.

ד וְעָשִׂיתָ לֵּלְאֹת תְּכֵלֶת עַל שְׂפַת הַיְרִיעָה הָאֶחָת מִקָּצָה בַּחֹבָרֶת וְכֵן תַּעֲשֶׂה בִּשְׂפַת הַיְרִיעָה הַקִּיצוֹנָה בַּמַּחְבֶּרֶת הַשֵּׁנִית :

ה חֲמִשִּׁים לֵּלְאֹת תַּעֲשֶׂה בַּיְרִיעָה הָאֶחָת וַחֲמִשִּׁים לֵּלְאֹת תַּעֲשֶׂה בִּקְצֵה הַיְרִיעָה אֲשֶׁר בַּמַּחְבֶּרֶת הַשֵּׁנִית מַקְבִּילֹת הַלֵּלְאֹת אִשָּׁה אֶל-אֲחֹתָהּ :

ואין כל מה שבלוח אחד נפרד חלילה ממה שבלוח השני, כי הלא איכות חמשים שערי בינה יש בכל מה שבאחד וכן בכל מה שבשני. וזהו רמז **חמשים לולאות** שבכל חמש יריעות שהם כשערים לבוא בהם הקרסים לחברם. שהוא כי אין דבר בכל מה שבאחד שלא יהיה נאחז בכל מה שבשני, שהוא ללמוד מזה לזה בגזירה שווה או בקל וחומר מזה לזה וההיקש בכל מידות שהתורה נדרשת.

ו וְעָשִׂיתָ חֲמִשִּׁים קַרְסֵי זָהָב וְחִבַּרְתָּ אֶת-הַיְרִיעֹת אִשָּׁה אֶל-אֲחֹתָהּ בַּקְּרָסִים וְהָיָה הַמִּשְׁכָּן אֶחָד :

ובכל המידות ההם נכללו בם **חמשים** כחות חכמה הבאים בשערים אשר בכל אחד מהחמש ללמד ולחבר אלו עם אלו שהם כ**קרסים** הנכנסים בלולאות. וזהו **ועשית חמשים קרסי זהב כו'.**

ז וְעָשִׂיתָ יְרִיעֹת עִזִּים לְאֹהֶל עַל-הַמִּשְׁכָּן עַשְׁתֵּי-עֶשְׂרֵה יְרִיעֹת תַּעֲשֶׂה אֹתָם :

תעשה עוד מכסה קדושה על הנזכרות, יריעות עוז. וזהו **ועשית יריעות עזים.** וזה בשתי בחינות:

אחת שיהיו **עשתי עשרה יריעות,** יריעה אחת עודפת על הקודמות. והוא כי עשרת דברות שהיו חמש מזה וחמש מזה, עתה יהיו שש מזה וחמש מזה. והוא כי על הדבור החמישי שהוא כבד את אביך תוסיף גם מורא שהוא ענין איש אמו ואביו תיראו (ויקרא יט ג), שהם ששה מצד אחד והחמשה מצד השני.

ח אֹרֶךְ הַיְרִיעָה הָאַחַת שְׁלֹשִׁים בָּאַמָּה וְרֹחַב אַרְבַּע בָּאַמָּה הַיְרִיעָה הָאֶחָת מִדָּה אַחַת לְעַשְׁתֵּי עֶשְׂרֵה יְרִיעֹת :

ומה הוא מה שתוסיף בכללותן שלא היה במכסה הראשון, הלא הוא כי **אורך היריעה האחת שלשים באמה,** והוא כי תתפשט יותר בכולן שתי אמות, שהוא כי תעשה את כל העשר דברות לפנים משורת הדין, והוא ענין ועשית הטוב והישר (דברים יב כח). והן הן שתי אמות עודפות על הראשונות, כי בכל דבור תוסיף בו בחינות הטוב והישר. וזה רמז באומרו **אורך וכו' שלשים וכו'** שהן שתים יתירות על הקודמות.

ט וְחִבַּרְתָּ אֶת-חֲמֵשׁ הַיְרִיעֹת לְבָד וְאֶת-שֵׁשׁ הַיְרִיעֹת לְבָד וְכָפַלְתָּ אֶת-הַיְרִיעָה הַשִּׁשִּׁית אֶל-מוּל פְּנֵי הָאֹהֶל :

והנה נמצא שבהיות מכסה קדושה אשר תעשה לפנים מן השורה, וגם תוסיף מצווה אחת להיות **שש יריעות לבד וחמש לבד** ותחברם. כי בפרוס אותן על המכסה האחד, תבוא חצי אמה כלפי פנים עודפת מחצי היריעה הקיצונה, וחצי אחר עודפת לאחורי המשכן שהוא בנמשל העודף בדבור (לעיל כ יד) לא תחמוד בית רעך, והעודף מצד האחר הוא מענין דבור (שם שם ב) אנכי ה' כו'. ואמר כי אשר תעדיף במצווה הקיצונה האחת בהנהגת מכסה החסידות הוא כלפי פנים אל מול פני האהל, ואשר תסרח בעודף קצה החסידות מהקצה האחר יהיה לאחורי המשכן (פסוק יב). ויהיה כי אשר הוא במה שבין אדם למקום לא יהיה בגלוי ובפרהסיא רק לאחורי המשכן, והוא ענין דבור אנכי ה'. ואשר הוא בין אדם לחברו שהוא

ענין לא תחמוד בית רעך כו' בזה תגלה ותפרסם, כי הלא הנותן פת לתינוק צריך להודיעו לאמו (ביצה טז א). וזהו **וכפלת כו' אל מול פני האהל.**

יב וְסָרַח הָעֹדֵף בִּירִיעֹת הָאֹהֶל חֲצִי הַיְרִיעָה הָעֹדֶפֶת תִּסְרַח עַל אֲחֹרֵי הַמִּשְׁכָּן:

אך על הבחינה הראשונה אמר **וסרח העודף תסרח על אחורי המשכן,** וזה הוא בין מזרח למערב, כי לצד מערב אשר שם השכינה אשר שם הוא רמז למה שבין אדם למקום יהיה בהיחבא שהוא שתסרח על אחורי המשכן, אך מה שהוא לצד מזרח, ששם הכניסם לבני אדם שבו ירמוז מה שבין אדם לחברו, נאמר **אל מול פני האהל,** שיהיה בפרהסיא.

יג וְהָאַמָּה מִזֶּה וְהָאַמָּה מִזֶּה בָּעֹדֵף בְּאֹרֶךְ יְרִיעֹת הָאֹהֶל יִהְיֶה סָרוּחַ עַל-צִדֵּי הַמִּשְׁכָּן מִזֶּה וּמִזֶּה לְכַסֹּתוֹ :

אך על שני צדי האהל שהם צפון ודרום אמר **והאמה מזה וכו'.** והוא כי יש שתי בחינות:

אחת חכמה המתייחסת לדרום, כענין הרוצה להחכים ידרים (בבא בתרא כה ב)

ואחת המתייחסת לצפון שהוא העושר (שם).

אמר כי על מידות הטובות שבהן בזאת ללמד ובזה לתת צדקה יתנהג בהם בחסידות בלי יתייהר וגם הצדקה מתן בסתר. וזהו **והאמה מזה והאמה מזה יהיה סרוח,** שהוא החסידות, על צדי המשכן שהוא צפון ודרום, יהיה **מזה ומזה לכסותו.**

יד וְעָשִׂיתָ מִכְסֶה לָאֹהֶל עֹרֹת אֵילִם מְאָדָּמִים וּמִכְסֵה עֹרֹת תְּחָשִׁים מִלְּמָעְלָה:

ועוד תעשה לך מכסה רביעי עורות אלים וכו' שהוא אורות, שאותיות [אל"ף ועי"ן] מתחלפות, כבתורתו של רבי מאיר שמצאו כתוב כתנות אור במקום עור (**בראשית רבה** כ יב). ואמר כי תעשה **אורות מאלים,** הם כחות כד"א אילותי (תהילים כב כ) אין איל (תהלים פח ה), **מאדמים**, שהוא מאדמימות דין יסורין בלי בעיטה כאילים הסובלים הכאות ואין בועטים כשאר בעלי חיים, כמו שאמרו ז"ל. על כן נדמו ישראל לצאן. כי תעשה אורות מסבלות ייסורין, ואין צריך לומר שלא תקוץ בם כי אם שתבקשם. וזהו אומרו **ועשית כו'.**

ועוד מכסה על זה מזכויות הזריזות בכל מצווה, וזהו **ומכסה עורות תחשים** שהוא מלשון אחישנה (ישעיה ס כב), והוא ססגונא לכלול על בחינות כל מצות.

פרק כז

א וְעָשִׂיתָ אֶת-הַמִּזְבֵּחַ עֲצֵי שִׁטִּים חֲמֵשׁ אַמּוֹת אֹרֶךְ וְחָמֵשׁ אַמּוֹת רֹחַב רָבוּעַ יִהְיֶה הַמִּזְבֵּחַ וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת קֹמָתוֹ :

מ**ספר מזבח עולה** ז"ן, שהוא מבריח טללים רעים וממשיך הטובים, עשה שיגדיל ויזון **עצי שטים** הם אילנות ארץ חיים, כי שטים עולה כמספר ארץ חיים, כי אילנות ארץ חיים הם הצדיקים. כי צדיק למה הוא דומה, לאילן שהוא נטוע במקום טהרה (קידושין מ ב) ששורשו למעלה בארץ חיים. כמאמרנו על נצר מטעי כו' (ישעיה ס כא) שנאמר על ישראל שכולם צדיקים. והוא להזהיר את האדם יהיה צדיק דומה לעץ חיים בל יחטא מזיד, ואם שגג ישוב ויביא כפרתו.

ושמא תאמר מה יעשה אשר חטא מזיד שאין קרבן מכפרו, לזה אמר **חמש אמות כו',** והוא העולם הזה שנברא **בה"א** הוא כאכסדרה שפתחה פתוח מלמטה (מנחות כט ב), רמז לרשעים שפתחין למו ויוצאין להרשיע, ותלו לכרעיה מן הצד רמז לבעלי תשובה ליכנס משם (שם). נמצא כי מן אורך **הה"א** יוצאים, ומהרוחב הם שבים. וזהו **חמש אמות אורך** לעומת אורך שמשם יוצאים מפתח הה"א מלמטה, בם שבים אל הה"א שהוא חמש חוזרים מן הצד שהוא ברוחב. וזהו **חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב.** ועל ידי כן **רבוע יהיה,** כי ישלים ארבעת רבעיו, כי לא בלבד ישלים שלשת חלקי נפשו בשובו, **נפש רוח ונשמה,** כי אם גם בגופו יקדש בצד מה, עם שלא יבצר כי **שלש אמות** שהם **נפש רוח ונשמה** הם **קומתו** שהם עיקר הקומה והרוממות

.

ב וְעָשִׂיתָ קַרְנֹתָיו עַל אַרְבַּע פִּנֹּתָיו מִמֶּנּוּ תִּהְיֶיוָ קַרְנֹתָיו וְצִפִּיתָ אֹתוֹ נְחֹשֶׁת :

ועשית על ידי הכפרה בתשובה ראויה עד היות קירון אור ל**ארבע פנותיו** מצד **נפש רוח ונשמה** וגם הגוף שגם הוא יזדכך ויאיר. ואל תתמה כי הלא ממנו הוא כי מהגוף נעשים כל **קרנותיו** הוא קרני אורותיו על ידי מעשי הגוף שבלעדו הנפש לא תמלא.

וצפית אותו נחושת. פירש **רש"י** לכפר על עזות מצח שנאמר (ישעיה מח ד) ומצחך נחושה. ועל פי דרכו שנחשת רמז אל עזות מצח, יאמר שבל ישמט איש מלשוב ולהקריב קרבן מפני הבושה, שיראו וידעו את אשר חטא, כי אם אדרבה יהיה עז כנמר, כי מנחשת שהוא עזות מצח להודות על אשר חטא יעשה צפוי קדושה על המזבח, כי לזכות רב יחשב לך.

ג וְעָשִׂיתָ סִירֹתָיו לְדַשְׁנוֹ וְיָעָיו וּמִזְרְקֹתָיו וּמִזְלְגֹתָיו וּמַחְתֹּתָיו לְכָל-כֵּלָיו תַּעֲשֶׂה נְחֹשֶׁת :

אמר כי **סירותיו** של החוטא שהיה מבשל בה אוכל למעדנים שעל ידי כן בא לידי חטא ונזקק להקריב קרבנות למזבח, מעתה אני מדבר לנוכח עם המוכיח ככהן ודומה לו. ואומר לו, **ועשית** מעתה שיהיו לדשנו, שאפר כלחם יאכל. **ויעיו** שהיה משרה בהם הסירות אל המזרקות, **ומזרקותיו** שהיה אוכל בהם בשולי הסירות, **ומזלגותיו** שהיה מפריש בהן הבשר מהתבשיל, ואפילו **מחתותיו** שהיה חותה בהם אש אל הכירה, עתה יבטלם ויעשה אותם **נחשת** שיהיה עשת ולא כלים, כי לא יאכל תבשיל רק פת במלח ודומה לו.

ד וְעָשִׂיתָ לּוֹ מִכְבָּר מַעֲשֵׂה רֶשֶׁת נְחֹשֶׁת וְעָשִׂיתָ עַל-הָרֶשֶׁת אַרְבַּע טַבְּעֹת נְחֹשֶׁת עַל אַרְבַּע קְצוֹתָיו :

ה וְנָתַתָּה אֹתָהּ תַּחַת כַּרְכֹּב הַמִּזְבֵּחַ מִלְּמָטָּה וְהָיְתָה הָרֶשֶׁת עַד חֲצִי הַמִּזְבֵּחַ :

ו וְעָשִׂיתָ בַדִּים לַמִּזְבֵּחַ בַּדֵּי עֲצֵי שִׁטִּים וְצִפִּיתָ אֹתָם נְחֹשֶׁת :

ולמען יתחזק בזה, יעשה לו ציור בלבו כי העולם הזה הוא **מכבר מעשה רשת** כי בו רשת פרושה על כל החיים, וטובות העולם פורשים רשת ליד מעגל. ויתן אל לבו יום המיתה אשר הוא לקברות יובל במטה אשר לה **ארבע טבעות** לארבע הפאות, ושני בדי עץ ארוכים עוברים אחד בכל שתי טבעות לשאת אותו ארבע אנשים בארבע קצות הבדים מלמטה מגופו. וזהו **ועשית על הרשת,** שעל מחשבת הרשת יצייר עוד ענין השתי טבעות **לארבע קצותיו** והשני **בדים** אשר הם לשאת אותו. על ידי כוונה זו, יהיו **עצי שטים** שיובל לארץ חיים ולא לגיהינום כי (עצי) שטים בגימטריא ארץ חיים. ועל ענין הרשת לא יחשוב שהוא כרשת פרושה לחייו, אלא מלמטה שהוא בענייני העולם התחתון. אך לעבודת ה' יחשוב כי אורך ימים לו לבלתי יבהל בעבודה, באופן ש**והייתה הרשת עד חצי המזבח** שהוא בנוגע אל עניני הגוף שעליהם יחשוב שמא ימות למחר, אך לא בעניני עולם העליון.

ז וְהוּבָא אֶת-בַּדָּיו בַּטַּבָּעֹת וְהָיוּ הַבַּדִּים עַל-שְׁתֵּי צַלְעֹת הַמִּזְבֵּחַ בִּשְׂאֵת אֹתוֹ :

ועל מה שאמר שיזכור אשר לקברות יובל סיים ואמר **והובא את בדיו כו' בשאת אותו.**

ח נְבוּב לֻחֹת תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ כַּאֲשֶׁר הֳרְאָה אֹתְךָ בָּהָר כֵּן יַעֲשׂוּ :

עוד יזכור לבלתי התרחב בעולם הזה, ולבלתי השיג גבול, או לעשות לו בתים גדולים ועליות מרווחים, כי בסופו אין לו רק צמצום בין לוחות הארון אשר יושם בו. וזהו **נבוב לחות תעשה אותו כו'.**

פרשת תצוה

כ וְאַתָּה תְּצַוֶּה אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן זַיִת זָךְ כָּתִית לַמָּאוֹר לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד :

כא בְּאֹהֶל מוֹעֵד מִחוּץ לַפָּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל-הָעֵדֻת יַעֲרֹךְ אֹתוֹ אַהֲרֹן וּבָנָיו מֵעֶרֶב עַד-בֹּקֶר לִפְנֵי ה' חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתָם מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

פרק כח

א וְאַתָּה הַקְרֵב אֵלֶיךָ אֶת-אַהֲרֹן אָחִיךָ וְאֶת-בָּנָיו אִתּוֹ מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְכַהֲנוֹ-לִי אַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא אֶלְעָזָר וְאִיתָמָר בְּנֵי אַהֲרֹן :

ב וְעָשִׂיתָ בִגְדֵי-קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אָחִיךָ לְכָבוֹד וּלְתִפְאָרֶת :

ג וְאַתָּה תְּדַבֵּר אֶל-כָּל-חַכְמֵי-לֵב אֲשֶׁר מִלֵּאתִיו רוּחַ חָכְמָה וְעָשׂוּ אֶת-בִּגְדֵי אַהֲרֹן לְקַדְּשׁוֹ לְכַהֲנוֹ-לִי :

ד וְאֵלֶּה הַבְּגָדִים אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ חֹשֶׁן וְאֵפוֹד וּמְעִיל וּכְתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ מִצְנֶפֶת וְאַבְנֵט וְעָשׂוּ בִגְדֵי-קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אָחִיךָ וּלְבָנָיו לְכַהֲנוֹ-לִי :

ה וְהֵם יִקְחוּ אֶת-הַזָּהָב וְאֶת-הַתְּכֵלֶת וְאֶת-הָאַרְגָּמָן וְאֶת-תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וְאֶת-הַשֵּׁשׁ :

ראוי לשים לב:

א. אל אומרו (כז כ) **ואתה,** שיראה בלתי נכון, והראוי יאמר צו את בני ישראל ויקחו וכו'.

ב. שאין פה מקום צווי לשמן והעלות הנרות רק אחר כלות כל מעשה המשכן, ואם רצה הקדוש ברוך הוא להזהירנו בדבר מעתה יאמר אותו סמוך למעשה המנורה בפרשה הקודמת.

ג. אומרו (שם) **ויקחו אליך** כי מלת **אליך** מלה מיותרת.

ד. אומרו (שם) **למאור** בפת"ח הלמ"ד ולא בשו"א.

ה. כי גם זה לא היה צודק, שהראוי יאמר להאיר.

ו. אומרו (שם) **להעלות**, ולא אמר להדליק.

ז. כי אומרו (שם) **להעלות נר,** לאהרן יצדק הציווי ולא לישראל.

ח. שכמו שאמר צווי לישראל להביא השמן יעשה גם כן צווי לאהרן להעריכם, ולא ידבר עם ישראל וכלאחר יד יודיע שיערוך אותו אהרן ובניו.

ט. אומרו (פסוק כא) לשון עריכה ולא לשון עליה.

י. מה צורך להודיע לישראל סיום המקום שיערוך את הנרות שהוא **באהל מועד**.

יא. אומרו (שם) **לפני ה',** מי לא ידע כי באהל מועד הוא לפני ה'.

יב. אומרו (שם) **לדורותם**, כי הלא לא היו רק בזמן הבית.

יג. אומרו (שם) **מאת בני ישראל,** שהוא מיותר.

יד. אומרו (כח א - ב) **ואתה הקרב אליך וכו' ואתה תדבר אל כל חכמי לב,** כי מלת **ואתה** מיותרת.

טו. אומרו (פסוק ה) **והם יקחו את וכו',** שידוע שיקחום לעשות הבגדים.

כ וְאַתָּה תְּצַוֶּה אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן זַיִת זָךְ כָּתִית לַמָּאוֹר לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד :

והנה לבוא אל הענין, נשית לב אל אומרו (כז כ) **להעלות נר,** כי הלא שבעה היו והראוי יאמר להעלות נרות. אך נזכירה מאמרם ז"ל **בתנחומא** (תצוה ז). למה נצטוו ישראל להדליק המנורה אמר הקדוש ברוך הוא האירו לפני בעולם הזה כדי שאאיר לכם בעולם הבא. והנה

עדיין יראה כי אין בזה די בעד הקושיא שיצוה ה' להאיר לפני המאיר לעולם כלו בכבודו ואדרבה תכפל, כי הגמול הוא משלם לעולם הבא למאיר לפניו והוא אינו צריך לאורנו כי הוא מאור לכל העולמות כולם.

אך לזה נשית לב עוד על מאמרם ז"ל בשמות רבה (פרשה לו ד) על פסוק (איוב יד טו) למעשה ידיך תכסוף אמרו. הקדוש ברוך הוא שומר ישראל ואף על פי כן מצווה את הלווים ישמרו סביב למשכן. והנה מה שהוקשה להם ברור מללו כי איך השומר ישראל יצווה לנו לשמור משכנו. והנה ראוי לשום שכל והבין תשובתם שאמרו שהוא יתברך כוסף למעשה ידיו, כי הלא זאת היא הקושיא עצמה, כי איך מעשה ידיו ישמרו בית מושבו.

אך יאמר כי הנה תשוקתו יתברך לקרב מעשיו אליו לקדשם ולהאיר להם ולרוותם מכל טוב העולם הבא כי חלקי ה' אמרה נפשם. אך חפצו יתברך שיהיה על ידי מעשיהם. על כן יצווה עלינו מצות מעין האושר, לא כמלך בשר ודם הצריך למעשה עבדיו, כי הלא אם צדקנו מה ניתן לו, אך הוא כי תרי"ג מצות הן תלויות בתרי"ג אורות עליונים נאצלים ונאחזים בו יתברך. וחשב מחשבות לצוות עלינו המצות האלו, עם שאינו צריך לנו, כדי שעל ידן נדבק באורות שדוגמתן למען זכותנו להעלותנו בהן עדיו. וזהו למעשה ידיך תכסוף, כי יכסוף לקרב ולדבק מעשה ידיו אליו. על כן למען על ידי מעשיהם יזכו לישמר מכל רע ולקרבה אליו, על כן הטוב ההוא אשר יחפוץ להיטיב לנו יצווה עלינו דבר דוגמתו שנעשה לפניו, למען על ידי כן בטוב ההוא הוא יטיב לנו. כי על ידי המצווה ההיא נאחז ונדבק באור אשר למעלה דוגמתה. כענין השמירה סביב למשכן, כי למען זכות את עמו לשומרם מכל כחות חצונים בל יעכבום מליקרב אל קדושתו יתברך, על כן יצוונו נעשה דוגמתו לשמור משכנו, אף על פי שאינו צריך רק לזכותם בדומה לו.

ובזה נבוא אל עניינינו. כי רצה הקדוש ברוך הוא להאיר לנו לעולם הבא. על כן ציוה לנו נאיר לפניו, אף על פי שאינו צריך הוא לאורנו, למען נזכה על ידה יאיר לנו את נפשותינו הארה יתירה על הראוי להן מאתו יתברך.

וזאת תהיה כוונת הכתובים. והוא כי הנה אין ספק כי אחרי ראות משה את כל מעשה המשכן כי נורא הוא לעשות לו מקדש לשכון יה אלוהים בתוכנו, ויצווה את עמו יקחו לו תרומה, ואל בצלאל ואהליאב וכל איש חכם לב לעשות ארון מנורה ושולחן וכל כלי המשכן ואהלו ומכסהו, ואת אהרן ואת בניו לכהן לפניו יתברך, הלא יתחמץ לבבו לאמר מה זאת עשה אלוהים לי כי אין לי חלק בדבר הגדול הזה, ומה גם כי הוא היה העתיד להיות כהן ואהרן לוי ונחלף הדבר בשליחות מצרים. על כן לדבר על לבו ולנחמו בא האלוהים ואמר ואתה. ומה גם בטעם שעל מלת ואתה כמגביה קול ואומר ואתה משה אל תחוש כי חלקך גדול מכולם כי הלא שלמות

כולם על ידך הוא, כי על ידי מה שאתה תצווה את בני ישראל בכל מצות וגם במה ש**ויקחו אליך שמן כו'** יזכו שעל ידי כן יועיל **להעלות נר תמיד,** כמו שיתבאר להאיר להם לעולם הבא, אך בלעדיך לא היו זוכים לכך. זהו על כללות ישראל. ומה שתקנא על אהרן ובניו שהם כהנים ולא אתה, גם שלמותם ממך הוא כי **ואתה הקרב אליך את אהרן כו',** ועל ידי הקרב אליך יזכו. וגם הבגדים אין בהם כח לקדשם לכהן אם לא על ידך, כי **ואתה תדבר אל כל חכמי לב ועשו כו' לקדשו,** על ידי מה שיהיה על ידך. זהו דרך כלל.

ונחזור אל פסוק ראשון שאמר מלבד מה שעל ידך הוא שלמות ישראל, גם הארתך להם גדולה מהארת זכות מצות מה שנתנו למשכן, שאתה כמחיה את כולם לעולם הבא, כי זו רבה וגדולה מעשותם הכנה להשראת שכינה בתחתונים. כי **ואתה תצוה כו'.**

וביאור הכתוב שהתורה עצמה אומרת תמיהת רבותינו ז"ל ותשובתם באומרם למה היה צריך אור לפני מי שהוא מאור העולם, ותשובתם שהוא להאיר לישראל בעולם הבא. והוא **ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך כתית** שהוא כתית במכתשת ולא ברחיים. והלא בזה תמיהא אחת, כי אם הוא למען יאיר היטיב, הלא אם יהיה ישן גם שיהיה טחון ברחיים, יהיה זך ואורו יפה מהכתית חדש. אמנם אומר לך קושיא עצומה וגדול מהכל. והיא כי הנה השמן הזה הוא למאור שהוא למה שהוא מאור לעולם, ואיך תאיר לפני מי שהוא מאור, וזהו היות הלמ"ד פתוחה. אך אין זה כי אם **להעלות נר תמיד,** שהוא להאיר לכם לעולם הבא להעלות מעלה מעלה נר ה' נשמת אדם הוא של בני ישראל. ותקרא נר אחד כנודע, כי נפשות כל עם בני ישראל אחת הנה, כי כלן ממקום קדושת האחדות הן כדבר שנאמר (בראשית מו כז) כל הנפש לבית יעקב וכו'. וזה יהיה תמיד לפניו יתברך בעולם שכלו ארוך, וזהו **להעלות נר תמיד.**

ועל כן לא נאמר לשון הדלקה, כי על הנפש העולה היא למעלה ידבר. וממוצא דבר באה תשובת מה שבחר ה' בכתית במכתשת חדש יותר מראש חבית של שמן ישן ומיושן שנטחן ברחיים. שאחר שהענין הוא להאיר לנפש אשר הארתה העיקרית הוא בכישרון משולל פניות חיצוניות מתחילתו, על כן רצה הקדוש ברוך הוא שיהיה השמן מתחילתו באופן שלא יעשה שמרים כלל שלא יטחן ברחיים רק במכתשת זיתים ששמנם אגור בתוכם. וראיה לבל יהיה מקום ליצר סמוך להרהר חלילה שצריך לאורה, הלא הוא כי **באהל מועד מחוץ לפרוכת כו',** ואילו היה חלילה צריך לאורה הייתי מצווך לערוך אותה מבית לפרוכת.

כא בְּאֹהֶל מוֹעֵד מִחוּץ לַפָּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל-הָעֵדֻת יַעֲרֹךְ אֹתוֹ אַהֲרֹן וּבָנָיו מֵעֶרֶב עַד-בֹּקֶר לִפְנֵי ה' חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתָם מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

ואם נשים לב אל טעם ש**באהל מועד**, אפשר רמז כמגביה קול ומתמיה לאמר האם באהל מועד ששם האור המאיר לעולם יותן נר בשר ודם. אל תתמה, כי על כן הוא **מחוץ לפרוכת,** על כן היטבתי אשר אמרתי שהוא **להעלות נר** כמדובר.

ושמא תאמר הלא יותר הייתה הכנה להעלות הנפש אם הייתה לפני העדות מבהיותה חוץ לפרוכת מקום שבני אדם נכנסים, כי הלא הארת הנפש בעולם הבא **לפני ה'** היא, ואיך יעשה כל הרושם הלז להעלות לפני ה' והיא אינה פה לפני ה'. על זה אמר הלא זאת גדולת אהרן על פי עריכת הכוונה בסוד ההדלקה שיערוך אותם שם באופן שיהיה כאילו היא לפני ה' למעלה מאירים לפניו יתברך מעלה מעלה. והוא מאמרנו על פסוק (במדבר ח ב) בהעלותך כו' אל מול כו', כאשר יבוא ביאורו בס"ד. וזהו **יערוך וכו' לפני ה'.**

ולא עוד אלא שיהיה **לדורותם**, כי הנרות שידליק תישאר הארתם לעולם **לפני ה'** גם אחר הבית. כי מה שהאירו עד יום גלות הארץ, לעולם לא יכבה ככל רוחניות קדושה כנודע, באופן שהארת הנפשות לעולם תהיה. ואל תאמר כי זה יהיה להעלות והאיר נפש הכהנים המדליקים כי הם המעריכים המנורה, לזה אמר **מאת בני ישראל,** לומר כי אחר שהשמן מאת כל בני ישראל הוא אם כן גם נפשותם יוכללו בנר תמיד האמור, כמדובר. וכהתימו לדבר על לבו על בחינת כללות ישראל בל יהרהר כי גדלו ממנו שעל ידם נעשה המשכן, אמר גם על גדולת אהרן ובניו אל תשית לבך, כי הלא אתה הוא הנותן להם כח אל כל גדולתם כי תקרבם.

א וְאַתָּה הַקְרֵב אֵלֶיךָ אֶת-אַהֲרֹן אָחִיךָ וְאֶת-בָּנָיו אִתּוֹ מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְכַהֲנוֹ-לִי אַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא אֶלְעָזָר וְאִיתָמָר בְּנֵי אַהֲרֹן :

וזהו **ואתה הקרב אליך את אהרן וכו'** כמדובר למעלה.

ב וְעָשִׂיתָ בִגְדֵי-קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אָחִיךָ לְכָבוֹד וּלְתִפְאָרֶת :

ואל תחשב כי הבגדים הם המכינים אותם לקדשם ולא אתה, כי נהפוך הוא כי אתה העיקר ואינם כי אם **לכבוד ולתפארת.**

ג וְאַתָּה תְּדַבֵּר אֶל-כָּל-חַכְמֵי-לֵב אֲשֶׁר מִלֵּאתִיו רוּחַ חָכְמָה וְעָשׂוּ אֶת-בִּגְדֵי אַהֲרֹן לְקַדְּשׁוֹ לְכַהֲנוֹ-לִי :

וגם גדולת ה**חכמי לב** מאתך היא, כי **ואתה תדבר אל כל חכמי לב כו'.**

או יהיה שיעור הענין מעין הקודם. בשום לב כי זה חמש פעמים נאמר **ואתה** במשה:

ואתה תצוה,

ואתה הקרב אליך כו',

ואתה תדבר אל כל כו',

ואתה קח לך בשמים ראש (לקמן ל כג),

ואתה דבר אל בני ישראל לאמר אך את שבתותי תשמורו כו' (לקמן לא יב).

ויהיה הענין, בל יאמר משה רבנו ע"ה כי הכל זוכים במשכן, ואיך הוא נשאר מבחוץ. לזה אמר אל תחוש, כי הלא לשלש בחינות יתחלק האושר לישראל, והכל להם מאתך:

א. הארת נפשם בעולם הבא.

ב. שגם בעולם הזה יושפע שפע השראת שכינה במעשה ידיהם.

ג. השראת שפע קדושה בכל אחד מהם שהוא בשבת על ידי נפש יתירה שהוא מעין עולם שכלו שבת.

אמר לו הוא יתברך הנה כל שלש אלה זוכים על ידך, ולמה תכסוף את הפרטים.

[הדבר הראשון] וזהו **ואתה תצוה את בני ישראל** שהוא להעלות נפש כל ישראל לעולם הבא ש**אתה תצוה כו' להעלות נר** כמדובר למעלה. ואל תאמר כי עיקר זה הוא על ידי אהרן המדליק, כי הלא גם את **אהרן ואת בניו אתה** תקרבם ותכינם, כי גם הכנת הבגדים ממך היא. כי היא על ידי מה ש**ואתה תדבר אל כל חכמי לב כו',** ועל ידי כן **לקדשו לכהנו לי,** שתדבר להם הכוונה הראויה בעשייתם לקדשו בם. וגם אחוותך תסייע וזהו **לאהרן אחיך.** וגם מהשפע שלך שתטפל בדבר ימשך שיעשו מה שלא ידעו ולא למדו לעשות מימיהם כי אם שהם **יקחו את הזהב ואת התכלת כו'** (פסוק ה) כי לא יעשו רק קיחת הדברים ומאתו יתברך יעשו בידיהם מאליהם. וכל זה ממך הכל, כי יאצל מן השפע אשר עליך ויושפע בהם כמדובר. **כלל הדברים** כי העלות הנפש על ידי הנרות ממך הוא.

וגם הדבר השני שהיא השראת שכינה במשכן על ידך יהיה. כי הנה ואתה קח לך בשמים ראש כו' (לקמן ל כג), והוא כי מלת לך מיותרת. אך יאמר במה שידענו כי במשיחת שמן המשחה תלויה השראת שכינה במשכן, כי שמן משחת קדש הוא רמז אל שמן העליון שעל כן נקרא משח רבות (**אונקלוס** לקמן ל כה) שהוא שמן גדולה, ואין זה כי אם על פי רמז סוד גבוה על ידי משה אשר ידע לחשוב מחשבות סוד השמן וסימניו ושיעוריו באופן קנה קדושה עצומה. וצא וראה, כי הלא אחרי הימשח ממנו כל המשכן וכליו והכהנים לא חסר משיעורו אפילו טיפה אחת ועד עולם שיעורו קיים (כריתות ה ב), ואין זה רק מהיות בו קדושה רבה. ועל כן הוצרך הכל לימשח בו להשרות שכינה במשכן. ומי האיש אשר בו כח לעשותו אם לא האיש משה. וזה מאמרו יתברך באומרו ואתה קח לך בשמים וכו', לומר ואתה תעשה יותר מהכל להשראת שכינה, כי קח לך החלק הטוב הזה כי לך יאתה לעשות שמן משחת קדש, הלא הוא מפי חכמתך וגדולתך. באופן שעל ידי כן ומשחת בו את אהל מועד ואת ארון העדות ואת השולחן ואת המנורה כו' וקדשת אותם והיו קדש קדשים כל הנוגע כו' (לקמן ל כו - כט),

כי על ידי עשות אתה השמן ההוא נעשה קדש קדשים עד גדר שכל הנוגע בהם יקדש. וכן את אהרן ואת בניו תמשח וקדשת אותם לכהן לי (שם שם לא). נמצא כי כל השראת שכינה במשכן הוא דבר שבלעדו לא הייתה.

וגם השלישית שהיא השראת קדושה בעצמה בחיים חיותם, גם זה היה להם זכות זה נקנה על ידו שהוא נפש יתירה בשבתות עתה ולעתיד באלף השביעי שכלו שבת. והוא ענין ישמח משה במתנת חלקו. וזהו ואתה דבר אל בני ישראל אך את שבתותי תשמורו (שם לא יג). והוא מה שכתבנו בפרשת ויקהל כי על היות לישראל בשבת נפש יתירה נאסר להם לעשות מלאכת המשכן בשבת. והוא מיעוט אומר אך. כי אחר אומרו צווי המשכן בא למעט שלא יעשוהו בשבת. וזהו אך את שבתותי תשמרו וכו'.

והנה בגמרא (בבא בתרא כה ב) אמרו רבותינו ז"ל הרוצה להחכים ידרים להעשיר יצפין, כי מנורה בדרום שלחן בצפון. והלא כמו זר נחשב כי לא תתייחס התורה רק בארון ולא במנורה. אמנם להבין דרכם נשים לב על שני דברים אשר ציוה אלוהים לעשות באהל מועד מחוץ לפרוכת, שהלא כמו זר נחשבו.

א. היא המנורה אשר בעיני רבותינו ז"ל יפלא כאשר הפליגו בתמיהתם עד בלי די באומרם (מנחות פו ב) האם אורו של עולם דידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שריא ואשר צוה במקדש לעשות חלוני שקופים אטומים (מלכים א ו ד) שהם צרים מבפנים ורחבים מבחוץ להורות כי לא כבתי בני איש בית ה', כי בני האדם עושים לביתם חלונות צרים מבחוץ ורחבים מבפנים למען קלוט אוהליהם הביתה אור מהחוץ שיבוא ויתרחב בפנים, לא כן בית ה' רק צרים מבפנים ורחבים מן החוץ להורות כי מתוכו יצא אור ויתרחב לאור עולם. וכן הוא אומר (יחזקאל מג ב) והארץ האירה מכבודו, ואיככה נוכל וראינו קול ה' אומר יערוך אותו אהרן כו'.

ב. וגם הוא פלאי, הלא הוא זה השולחן אשר לפני ה' בשתים מערכות לחם פנים לפניו תמיד, כי האם הזן את העולם כלו מקרני ראמים עד בצי כנים נותן לחם לכל בשר יערוך לפניו שלחן בלחם אנשים. ומה גם כי הלא הכהנים יאכלוהו, ומה בצע יהיו על השולחן מערב שבת לערב שבת.

אמנם אחשבה כי בנועם שיח רבותינו ז"ל באומרם הרוצה להחכים ידרים והרוצה להעשיר יצפין, האירו עינינו להביט אל מעשה האלוהים כי נורא, הוא כי אשר עם לבבם הוא כי הן אמת חכמים יגידו ברוח מבינתם, כי על ידי שני מיני שפע שעל הארץ יריק הוא יתברך, העולם מתקיים ומתאשר. האחד מתייחס אל הנפש והשני אל הגוף. המתייחס אל הנפש, הלא הוא שפע רוחני נחמד להשכיל שיערה על האדם רוח ממרום רוח חכמה ותבונה רוח דעת ויראת ה'. והמתייחס אל החומר, הוא מזון לכולם לכלכלם בר ולחם ומזון והון ועושר

שררה ומלכות וכל טוב גשמיי. ורצה יתברך להורות לנו גודל מעלת המשכן ועשותו לו בו הוא יתברך דירה בתחתונים, כמאמרו (לעיל כה ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם.

והענין, כאשר עד לא נעשה המשכן היה שפע המעמיד העולם הזה מאתו יתברך מתייחס המשכו מלמעלה מן השמים כסאו יתברך למטה לארץ. אשר שנים המה מיני השפע המקיימים העולם זה למעלה מזה:
האחד מתייחס אל גופי בני האדם ודומיהם הניזונים ומתפרנסים ומתמלאים ידיהם טוב על ידי השגחה ושפע אלוהי.
השני, שפע המגיע אל נשמות בני אדם להקנות בהם ובמרום שכלם דעת וחכמה ומשלוח מנת כח חיוני ורוחני אל העולם השפל לקיימו כאשר יתקיים האדם על ידי הנפש החיונית אשר בו.

והנה ידוע כי כל מין משני מיני שפע הנזכרים יש לו מוצא ומקום מקור מיוחד למעלה לימשך משם אל העולם. ובכן כאשר גזרה חכמתו יתברך להביא אל הפועל אשר נתאווה להיות לו דירה בתחתונים באהל ומשכן, אחד מהדברים אשר הורה היות דירתו פה הוא כי כאשר מתחילה היו שני מוצאות למעלה אשר מכל אחד היה יוצא ומתפשט כל אחד ממיני השפע ממקומו, כך עתה קבע שני מיני מוצאות ומקומות, כל מין שפע משניהם במשכן. כי עתה עשה כאילו שם ביתו בארון, ומאתו ייחד מקום השראת כח לצאת ולהתפשט משם שפע עושר ומזון וממשלה גשמית, והוא השלחן אשר לפני ה', אשר משם ימשך שפע כל טוב גשמי.
ואל השני אשר למעלה ממנו, ייחד המנורה אשר משם האור יוצא לעולם, כמו שאמרו ז"ל (עיין **ילקוט שמעוני** מלכים א רמז קפב) על פסוק (יחזקאל מג ב) והארץ האירה מכבודו, ובפסוק (מלכים א ו ד) חלוני שקופים, להורות כי משם תתפשט האורה החוצה, היא הרוחניות המחיה את העולם. ויצדק במה שכתבנו בפסוק (במדבר ח ב) בהעלותך כו', שעל ידי כוונת אהרן נותן העלאה רוחנית לנרות, עד שאל שבעה אורות עליונים ששם הוא מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות, ומשם ימשך יתרון דעת החכמה לאדם. ועל כן המשילו רבותינו ז"ל המנורה אל התורה, וגם היא חיי עולם כענין וחיי עולם נטע בתוכנו. כי התורה לעולם כנשמה לגוף.

ועל כן היטיבו אשר דברו, הרוצה להחכים ידרים להעשיר יצפין כי מנורה בדרום שלחן בצפון. והוא, כי אין ספק כי מציאות התורה בארון היא בקדש הקדשים במערב המשכן, אך שפע אור החכמה והמדע להבינה ושפע המכלכל האדם בעולם, אשר זה וזה מאת האלוהים אשר בארון המה, הלא נתייחדו שני כלים, כל אחד מיוחד אל אחד מהם,
אור החכמה אל המנורה,
ואור שפע ההזנה אל השולחן.

כי מהמנורה שבדרום החכמה תצא, ומשלחן שבצפון זהב יאתה. והוא מאמרנו בביאור משלי על פסוק (משלי ג טז) אורך ימים בימינה וכו', כי התורה שבארון במערב כשנצייר פניה מול פני כל הבא אל אהל מועד נמצאת מנורה שבדרום לימינה ושלחן שבצפון לשמאלה. וזהו אורך ימים, שהוא שהוא חכמת התורה כמה דאת אמר (דברים ל כ):

כי הוא חייך ואורך ימיך, בימינה, שהוא במנורה שבדרום.

ובשמאלה, אשר שם השולחן, משם עושר וכבוד.

ועל פי הדברים האלה, נשית לב על פסוק שבפרשת תרומה, הלא הוא ושמת את השלחן מחוץ לפרוכת ואת המנורה נוכח השלחן כו' (לעיל כו לה). כי אחר שגם המנורה חוץ לפרוכת, למה לא נאמר כי אם בשלחן. וגם למה מכניס ענין המנורה תוך ענין השולחן. אך ירמזו כי הנה הארון הוא התורה והשלחן הוא העושר. אם החכם דל ושאינו חכם עשיר, הלא תכבד את העשיר ממנו באמור כי ה' כבדו. כי הלא לא כן הוא, כי דע לך כי העושר חוץ למחיצת התורה, כי השולחן מחוץ לפרוכת.

ושמא תאמר אם כן ראוי תהיה מנורה בפנים שהיא אור תורה כי הרוצה שיחכים ידרים. דע לך כי הכוונה היא שתהיה המנורה נוכח השולחן, שאם יחזיק העשיר בחכם שיעסוק בתורה, נכחו יהיה כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז יב). ועם כל זה אין איכות מדרגותם שווה בעצם, כי המנורה תתייחס אל הימין, וזהו על צלע המשכן תימנה (לעיל כו לה) רמז לימין עליון, אך השלחן תתן על צלע צפון (שם), כמדובר. ומעין זה כתבנו בסוף פסוק (קהלת ז יב) כי בצל החכמה וכו'.

ובדבר הזה היטבנו לראות בציור מעשה השלחן ושיעוריו דרך רמז אל אשר יתנהג האדם בשולחנו אשר הוא אוכל עליו לחם, למען על פי הכנתו במאכל שולחנו, ככתוב אצלנו במקומו, מן השמים יריקו עליו שפע נחת שולחנו מלא דשן והון ועושר בביתו. וגם היות שתים מערכות שש המערכות, יהיה כי כאשר אנו עושים רצונו של מקום ונכון הוא הר בית ה', כל עיקר שפע טוב הבא לעולם הוא אל שנים עשר שבטי ישראל המתחלקים ששה ששה, כמפורש בענין הר גריזים והר עיבל (דברים כז יב - יג). ועל כן היו שנים עשר לחמי השולחן בשתים מערכות כמספר שבטי ישראל, כי בשנים עשר ככרות ההם היה שורה השפע, כי על כן לא היה משתנה כי אם היה חם ביום הלקחו. ומתמציתם של ישראל היו אוכלים יתר אומות, עד שעונותינו היפכו השיטה.

וגם במנורה כתבנו כי בציורה נרמז הכנה אל האדם לקבל נפשו אור שפע החכמה ולא יחטיא. ועוד נוסף על זה הורה לנו אבינו מלכנו במאמרו אל משה **ואתה תצוה וכו' ויקחו וכו'.** והוא, כי הן אמת כי כל ישראל יש להם חלק בתורה להשכיל להיטיב ולהבין בה איש לפי

שכלו, אך הנה אין ספק כי אפילו אם ישבו שנים יחדו שווי ההשכלה לא ישיגו בעיונם בשווה, יש ישיג למעלה מאשר ישיג חברו, וגם יש יאריך בהשגתו ויש קל העיון, כי כל פעם אשר יגש אל התורה היא מוצקת לו מרוח מבינתה, ויש יכוון אל האמת יותר מחברו. והמלך שלמה בחכמתו בא ויאר לנו פשר דבר כי הכל תלוי בכישרון המעשה, כי תחילת חכמה יראת ה' (משלי ט י) ואומר (שם) ודעת קדושים בינה, ובת קול בא אחריו ומלא את דבריו (עירובין יג ב) כי על שבית הלל היו מעבירין על מידותיהן הלכה כמותן, שהוא כי על ענוותנותם וטוהר לבם היו מערים עליהם רוח ממרום מכוון אל האמת.

וזה יאמר פה על ידי מה שדרשו רמז רבותינו ז"ל כאשר נזכור. **ואתה תצוה כו' ויקחו כו',** לומר כי כאשר השמן שבנר אם זך ואם עכור, ככה תהיה ההארה אשר יאיר, כך מעשה האדם לפיהם יאירו ויריקו עליו רוח חכמה ובינה מן השמים. וזהו **ויקחו אליך** שיקחו ממך מה שידמה אליך לפי שלמותך. וזה בשלשה דברים:

א. שיהיו הדברים בשלך שה**שמן** משל אל הגדולה שהוא הכישרון, ויהיה להם בחינת ה**זית** שהוא נטוע בשדה ושמנו מאיר בבית, כן תהיה אתה בעולם הזה ואור מעשיך מאירים בעולם הבא;

ב. שיהיה **זך,** שתהיה טהור וזך הלבב, מעביר על מידותיך כהלל;

ג. שתהיה **כתית,** מדוכה נכנע ומקבל ייסורין מאהבה.

על ידי שלש אלה יעלה שמנך **למאור** האמתי הוא יתברך **להעלות** לך **נר** שתהיה אתה מעלה נר אור תורתך עולה ומאיר ומבין נפלאות ממנה. זה יהיה **תמיד** ולא לפרקים כאשר יקרה לקצת משיגי אור הבינה לעתות ההכנה ולא תמיד.

והנה אמרו רבותינו ז"ל (עיין **שמות רבה** לו א):

שאין ישראל עושים תשובה אלא על ידי ייסורין כזתים שנחבטים ונטחנים, ע"כ.

ועל פי דרכם גם אנו נאמר כי ללמדנו דעת קנות עולם הבא בא האלוהים. והוא, כי אחד משלשה דברים הנקנים על ידי ייסורין הוא עולם הבא (ברכות ה א). והנה דרך אנשים שאין ייסורין חביבין עליהם. על כן רמז ואמר כי כאשר אין הנר מאירה מבלי שמן, כך נר ה' נשמת אדם לא תאיר לעולם הבא אם לא על ידי שמן אור תורה ומצות אשר יסגל להאיר לפני קונה. וזהו **ואתה תצוה את בני ישראל,** שכולל כל ציוויי תורה ומצוות. אך לא יהיו מצות אנשים מלומדה, כי אם **ויקחו אליך שמן,** שיקחו עימהם מה שיקרבו אליך בעולם הבא דרך המאיר שם עמך כשמן הזה של **זית**, שיאירו כזית שהוא רענן בקיץ ובחורף, כך אתה תהיה נפשך רעננה בעולם הזה הדומה לקיץ, ולאחר המוות [שדומה לחורף] שכל האילנות יחרבו.

ואל זה הנביא דבר (ירמיה יא טז) זית רענן [וגו'] קרא ה' שמך. אך צריך תדמה לזית בכל פרטיו, כדי להאיר בשני העולמות, והן שלשה דברים:

א. שלא תתגאה, כי תכיר בואך מטיפה סרוחה והיותך הולך למקום עפר רימה ותולעה;

ב. להסיר מתוכך כל פניה בלתי טובה;

ג. התרחק מכל תאוות החומר ולמתק מרירותו בייסורין בסבר פנים יפות.

ועל שלשה אתה נאמר **זית זך כתית.**

על הראשון אמר זית, מה זית פריו עליון וחובטין אותו עד יפול למטה לארץ ואחר כך יקחוהו להאיר, כך אם תראה עצמך עליון יחבטוך מן השמים עד שעד ארץ ישפילוך ואז תכשר להאיר.

ועל השני אמר זך שהוא בלי שמרים, כך אתה תהיה משולל שמרי כל פניות עכורות, ולא שתעשה מצות בעירוב שמרים ואחר כך תפרישם כדרך כל שמן שעושה שמרים ואחר כך בוררים הזך מתוכן, כי אם כשמן אגור ששמנו אגור בתוכו היוצא מאליו בלי טחינה שמתחילתו אינו בא לידי שמרים, כך מתחילת מעשיך יהיו משוללי פניות.

ועל השלישי שהוא לסבול ייסורים לבטל מרירות החומר, אמר **כתית** כזית המר בטבעו ועל ידי כתישה נמתק, כך אתה על ידי כתישת ייסורין ימתק חומרך ועל ידי כן תזכה **להעלות נר** נשמתך מעלה מעלה לפני ה', **ולא עוד** אלא שתזכה לאשר בשר ה' את דניאל איש חמודות באמור לו (דניאל יב יג) ואתה לך לקץ הימין ותנוח ותעמוד כו', שלא תצטרך נפשך לבוא בגלגול רק תנוח ותעמוד לקץ הימין. וזה אומרו **תמיד**, שעל ידי אלה תעלה נפשך תמיד ולא תצטרך לשוב למטה לארץ בגלגול.

ויבוא זה על נכון במאמרם ז"ל (מנחות פו א) **כתית למאור** ולא כתית למנחות כי אם נטחן ברחיים, שיהיה הרמז **ויקחו אליך** שעל ידי חבטה כ**זית** יהיה **זך** שמנו כנוס בתוכו ויוצא מעשה הטוב מיד בלי שמרים על ידי היותו **כתית** בייסורין, אז מיד יהיה למאור **להעלות נר** נפשו לפני ה' **תמיד** בלי גלגול. כלומר שאם שמנו לא יוציא החוצה וישאר בלתי אגורי רק מעורב בחומרו על ידי פניות בלתי טובות, כמקרה הזית שאחר צאת שמנו האגור בתוכו על ידי כתישה בלבד מה שנשאר מעורב בחומר הזית וגרעיניו צריך לגלגלו ברחיים למנחות, כך תצטרך לגלגלך בגלגולי רחיים העולם הזה פעמים שלש ואז תוכן למנחות. שהוא, כי אחר גלגול פעמים לא יבצר מהשאר עדיין קצת לכלוך אשמת דבר או צד פניות, ומתמרק בגיהינום עד יטהר ואז יובל שי מנחה לה', דוגמה דזית שהשמן הנשאר מעורב בגוף הזית שאחר התגלגל ברחיים נקלה באש תחת מחבת או מרחשת ואז הנקלה בו יהיה מנחה לה'. וכאשר המנחה ההיא יהיה בה סולת ושמן ולבונה, השמן למטה הסולת למעלה הימנו והלבונה למעלה על הכל, כך הנפש ורוח ונשמה יעלו מנחה. כי השמן משל אל הנפש, והסולת אל הרוח שעליה, והלבונה אל הנשמה שהיא לבנה ולמעלה מכלן, ושלשתן אזכרתה לה' על ידי מיכאל במזבח העליון. וכאשר אחר כך גם בני אדם נהנים פה מזכותו נמשל אל האוכל משארית המנחה לכהנים.

ואחר הזהיר את האדם על הכישרון הגדול, אמר **באהל מועד כו'.** לומר אל ישיאך לבך לדבר ולומר למה זה אמהר לטהר את נפשי עודני בחור לענות את נפשי מראשיתי, וטוב לי אאריך נפשי עד זקנה ושיבה כי ימלאו ימי, ואז שנתיים שלש לפני הרעש אתרעש לבקש על נפשי. לזה אמר מאמרנו על משנת רבי יעקב האומר העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא (אבות ד טז). שהוא, אל יעלה על לב איש כי אך רחוק יהיה בינו ובין המוות, כי אינו רק כעומד בפרוזדור אשר בפסיעה קלה ימצא עומד בטרקלין. כך יאמר **באהל מועד** לומר תזהר בני עודך בעולם הזה שהוא כאהל בלתי קבוע כבית כי אם בית מועד לכל חי, כי אל יעלה על רוחך כי רחוק אתה מאותו העולם, כי אינך רק מחוץ שבפסיעה קלה תמצא פנימה כענין הפרוזדור שלפני הטרקלין, ואל יראה בעיניך שיש לך שם בית מנוס כי הלא הפרוכת אשר אמרתי הוא פרגוד אשר על העדות כי שם תמצא עדות על כל מעשיך בפני בית דין של מעלה.

או יאמר כי אתה בעצמך הוא **אשר על העדות,** כי אתה תעיד על מעשיך, כנודע מאמר רבותינו ז"ל כי טרם יתן חשבון ילמדוהו הדינים וישאלו לו לאמר העושה עוון פלוני מה משפטו והוא אומר המשפט, ואז אומרים לו הלא תזכור כי אתה האיש ואומר הן, נמצא דן דינו ומעידו. על כן צריך מעתה יערוך אותו אהרן, כי האדם ואיבריו יערכו מעתה נר היא נשמתו ערוכה בכל ושמורה מכל חלאה בטרם ילך ואיננו. וזהו **יערוך אהרן ובניו,** כי מלת **אהרן** עם התיבה עולה י"ד כמספר האדם במספר קטן, **ובניו** ירמוז על אבריו. ואם אין לך שיעור הקטן שאמרתי כמן הפרוזדור לטרקלין לשער חייך, נקוט לך שיעור האור שתשער מיום ליום, שוב היום שמא תמות למחר. וזהו **מערב עד בקר לפני ה',** שתשער שמערב עד בקר תמצא עומד לפני ה' לדין. והוא מאמר האומר (אבות ב י) שוב יום אחד לפני מיתתך כו'. ולא בלבד יעלה על לבך בהכשיר עצמך לקיים עצמך כי אם את כל העולם, כי הלא **חקת עולם,** כי חוקי חק עולם בכל דור הוא **מאת בני ישראל** שהם המקיימים. וזהו **לדורותם מאת בני ישראל.**

או ירמוז מערב עד בקר, כי ימי חייך העולם הזה נקרא לילה. והעולם הבא הוא נקרא אור, ואמר כי מהתחלת הערב הוא מראשית חייך תשית לבך להיות **לפני ה'.** והשאר כדלעיל.

ד וְאֵלֶּה הַבְּגָדִים אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ חֹשֶׁן וְאֵפוֹד וּמְעִיל וּכְתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ מִצְנֶפֶת וְאַבְנֵט וְעָשׂוּ בִגְדֵי-קֹדֶשׁ לְאַהֲרֹן אָחִיךָ וּלְבָנָיו לְכַהֲנוֹ-לִי :

הנה שמונה בגדים מכפרים על שמונה גופי עבירות.

אפוד על **עבודה זרה,**

מכנסים על **עריות,**

כתנת על **שפיכות דמים**,

חשן על **עוות הדין** שהוא חשן משפט,

מעיל על **לשון הרע,**

מצנפת על **גסות הרוח,**

ציץ על **עזות פנים,**

אבנט על **הרהור הלב** (ערכין טז א).

וראוי לדעת מה נשתנו עבירות אלו מזולתן. ואחשבה שצפה הקדוש ברוך הוא שבאלו יחטאו **בבית ראשון.**

עבודה זרה, כי מספר עריך היו אלוהיך (ירמיה ב כח).

גילוי עריות, וסרוחים על ערסותם (עמוס ו ד), ואמרו רבותינו ז"ל (שבת סב ב) שהיו מחליפין וכו' ומסריחים מטותיהם בשכבת זרע.

שפיכות דמים, אשר מלא את ירושלים דם נקי כו' (עי' מלכים ב כא טז), וענין זכריה הנביא (עי' גיטין נז ב) ודומה לו.

עוות הדין, איכה הייתה לזונה כו' מלאתי משפט וכו' (ישעיה א כא) ואומר (שם ה ז) ויקו למשפט וכו', וכאלה אין מספר.

לשון הרע, וידרכו את לשונם כו' (ירמיה ט ב).

גסות הרוח, עיני גבהות אדם וכו' (ישעיה ב יא), יען כי גבהו בנות ציון (שם ג טז).

עזות פנים, מצח אשה זונה היה לך וכו' (ירמיהו ג ג).

הרהור הלב, הוי חושבי און וכו' (מיכה ב א).

ה וְהֵם יִקְחוּ אֶת-הַזָּהָב וְאֶת-הַתְּכֵלֶת וְאֶת-הָאַרְגָּמָן וְאֶת-תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וְאֶת-הַשֵּׁשׁ :

מלבד מה שכתבנו כאשר הערנו מי לא ידע כי **הם יקחו את הזהב וכו',** אפשר בא ללמדנו כי אין לחשוד את עושי המלאכה, כמו שאמרו ז"ל (בבא בתרא ט ב) על ולא יחשבו [וגו'] את עושי המלאכה כו' (מלכים ב יב טו) כי שנים אין צריכים לתת חשבון. וזה יאמר **והם יקחו כו',** לומר כי לעושי המלאכה אין צריך ממונים עליהם לתת להם בחשבון במספר במשקל, כי אם שהם בעצמם **יקחו את הזהב ואת התכלת וכו',** כי באמונה הם עושים.

ו וְעָשׂוּ אֶת-הָאֵפֹד זָהָב תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן תּוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מָשְׁזָר מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב :

אמרו רבותינו ז"ל (ערכין טז א) **אפוד מכפר** על **עבודה זרה** כמה דאת אמר (הושע ג ד) ואין אפוד ותרפים. ויהיה הענין, כי האפוד שעל ידו מגידים העתידות, כמה דאת אמר (שמואל א ל ז) הגישה [נא] לי האפד, יכפר על עסקי תרפים המגידים כזבי עתידותיהם. וגם כי העבודה זרה היא מכח החצונים אשר לראשם הכנסה בשולי הקדושה ואחורי אחורים שלה. על כן יבוא האפד שמציאותו באחורי הכהן מאחוריו מנגד אצילי ידיו עד עקבות רגליו, ויבטל החיצוניות אשר נדבק לאשר עבד עבודה זרה מאותה הבחינה. ועולים שתי כתפות ובאים לצד פנים. וחשב האפד חובק את בשרו מבית בעבר פניו לקשר והמשיך קדוש בחינת פני

עליון לאחוריו. וגם החיצוניות הוא פירוד, וזה המבטלו הוא אחדות. על כן **אפ"ד** עולה מספרו **אח"ד** במספר קטן.

ורמז באומרו **זהב ותכלת וכו',** כי להיות זה ראשון שבבגדים של כהן גדול ירמזו בו ענינו. והוא, כי מצווה על כל הכהנים להעשירו כמו שאמרו ז"ל (יומא יח א) גדלהו משל אחיו, וכעובדא דסתת (תוספתא יומא א ו). וזה ירמוז באומרו **ועשו את האפד זהב,** שיעשירוהו.

ושמא תאמר הלא טוב היה יהיה דל נכנע כי הלא יתגאה ואיך תקובל תפילתו וכפרת עבודתו על ישראל. לזה אמר **ותכלת,** כי יתן אל לבו שעתיד ליתן דין לפני הנמשל לתכלת שדומה לכסא הכבוד (מנחות מג ב) הוא מידת הדין הרפה. ואם יתחזק, יזכור מידת הדין הקשה הוא האודם וזהו **וארגמן. ו**גם יזכור לאן הוא הולך למקום עפר רמה ותולעה (אבות ג א), כמפורש אצלנו במקומו, שהוא שאם יזכה יהיה עפר, ואם לאו רמה ותולעה, וזהו תולעת אם לא יזכה, ואף אם יזכה יהיה לפחות **שני** שישתנה לפחות שיהיה עפר. וגם יכנס בקבלת עול תרי"ג מצות, וזהו **ושש.** כי משמעו ששה, והוי"ו ששה הרי י"ב, והשני שיני"ן הם ת"ר הרי תרי"ב, והתיבה הרי תרי"ג, זה הוא בבחינת המעשה. ואם יחשוב מחשבה לעשות כל מצווה מהן אשר הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, נמצאו התרי"ג שתי פעמים, קבלת המחשבה בהן וקבלת המעשה. וזהו **משזר מעשה חושב.** שמה שאמר ושש שהוא תרי"ג יהיה **משזר** שהוא כפול על ידי **מעשה חשב** שהוא מעשה המחשבה.
או יהיה אומרו חושב על הכוונה שבמחשבת העושה. והכל עולה אל ענין אחד.

ז שְׁתֵּי כְתֵפֹת חֹבְרֹת יִהְיֶה-לּוֹ אֶל-שְׁנֵי קְצוֹתָיו וְחֻבָּר :
ובכלל המחשבה יהיו לו **שתי כתפות חוברות,** שהוא שני שמות שהם כתפות וסמוכות שעליהם יסמוך, שהם ה' אלוהים יהיו לו חוברות שייחד אותם תמיד, כי ה' הוא האלוהים, שעם שהם על **שני קצותיו** מן הקצה אל הקצה זה דין וזה רחמים, עם כל זה וחבר שתמיד יחבר במחשבתו ואל ימעט בעיניו המחשבה שאמרתי, שהתרי"ג נעשים בה כפלים. וכן שגדולה מחשבת חיבור השתי כתפות. כי דע לך שהמחשבה אני מחשב אותם כמעשה עצמו.

ח וְחֵשֶׁב אֲפֻדָּתוֹ אֲשֶׁר עָלָיו כְּמַעֲשֵׂהוּ מִמֶּנּוּ יִהְיֶה זָהָב תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מָשְׁזָר :
וזהו **וחשב אפודתו,** שהוא העדי של המעשה, **אשר עליו,** של מעשה, **כמעשהו** אני מחשיב אותו. והטעם הוא כי הלא מהחשב הנזכר מתהווה המעשה וימשך, וזהו **ממנו יהיה.** וכל זה בתנאי שלא יתגאה ויתבטל הכל כי אם שאפילו יהיה לו **זהב** יזכור **תכלת כו',** כמדובר למעלה, כי אז יכנע.

ט וְלָקַחְתָּ אֶת-שְׁתֵּי אַבְנֵי-שֹׁהַם וּפִתַּחְתָּ עֲלֵיהֶם שְׁמֹות בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

אמר עוד תכנס בבואך פנימה בתכשיט הקדוש הזה שעל כל הבגדים בזכות תורה שאני נותן בשני לוחות אבנים על ידי משה. וזהו ולקחת את שתי אבני שהם לעומת שני לוחות אבנים שעל ידי משה. וזהו **אבני שהם,** שאותיות שהם הן אותיות **משה**, והן לוחות שניות, כי בזיכרון הראשונות אין זכות לישראל. **ופתחת עליהם,** מעין חרות על הלוחות, **שמות בני ישראל,** לרמוז שאם אין ישראל אין תורה.

י שִׁשָּׁה מִשְּׁמֹתָם עַל הָאֶבֶן הָאֶחָת וְאֶת-שְׁמֹות הַשִּׁשָּׁה הַנּוֹתָרִים עַל-הָאֶבֶן הַשֵּׁנִית כְּתוֹלְדֹתָם :

ועוד כי הם ייחדו שמו יתברך באמור להם ישראל אביהם האם יש ביניכם פיסול חס ושלום, ואמרו לו הם שמע ישראל ה' אלוהינו וכו', והשיב להם ואמר ברוך שם כבוד כו' (פסחים נו א). וידוע כי שני כתובים אלה הן הם עיקר הייחוד, ובכל פסוק מהם שש תיבות וכ"ה אותיות. ועל כן **ששה משמותם על האבן האחת,** שהם כנגד פסוק **שמע ישראל.** וגם אותיות הששה שבטים שבאבן ההוא כ"ה אותיות כמספר אותיות שבפסוק של שמע. וכן **הששה הנותרים על האבן השנית,** שהוא לעומת שש תיבות שבפסוק **ברוך שם.** וגם בו כ"ה [אותיות] עם הכולל. וגם בששה הנותרים כ"ה, שהיו ממלאים ביו"ד אחר המ"ם [של בנימין] כנודע (**רש"י** כאן).

כי **באבן האחת** היו **ראובן שמעון לוי יהודה דן נפתלי.**

ובאבן השנית יששכר זבלון יוסף בנימין גד אשר.

ואין קנאה לאשר באבן השנית על אשר בראשונה, כי הלא הן כתולדתם.

יא מַעֲשֵׂה חָרַשׁ אֶבֶן פִּתּוּחֵי חֹתָם תְּפַתַּח אֶת-שְׁתֵּי הָאֲבָנִים עַל-שְׁמֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֻסַבֹּת מִשְׁבְּצֹות זָהָב תַּעֲשֶׂה אֹתָם :

אמר עוד יכנס בזכות אבות.

וזה **בזכות אברהם** שקיים כל מעשה המצות אפילו עירובי תבשילין (יומא כח ב), וזהו **מעשה.**

וגם זכות יצחק, ששבחוהו במידת סבלנות ושתיקה כי סבל כהות עיניים בשמונים שנה וסבל וקבל בסבר פנים יפות, ושתק וקבל ליעקד בלב שלם, ושתק מהגיד ליעקב מכירת יוסף בראותו ביעקב צער מות, וזה ירמוז באומר **חרש** כמה דאת אמר (יהושע ב א) חרש לאמר.

וזכות יעקב באומרו **אבן,** כמה דאת אמר (בראשית מט כד) אבן ישראל.

וגם בזכות המילה שפתחו בה האבות, וזהו **פתוחי חותם** שפתחו בחותם אות ברית קדש.

וגם בזכות תורה שבעל פה שנתחלקה בסיני לכל תלמיד חכם, ואפילו כל תלמיד ותיק שבכל דור ודור כל מה שמחדש קבלה נפשו בסיני (ויקרא רבה כב א). ובשמות מזכירם הוא יתברך, כענין אליעזר בני אומר כו' (**תנחומא** חוקת ח) וכמאמרנו על צאת נפש רבה בר נחמני בטהור

(בבא מציעא פו א) שהיה אותו הדין מחלקו ועל כן לא חתך הדין הוא יתברך רק מפיו, וכן כל תורה שבעל פה. וזהו **תפתח** [וגו'] **על שמות בני ישראל,** רמז אל מה שאינו נפתח מהתורה שבשני אבנים כי אם על שמות בני ישראל שבכל דור.

וגם כן בזכות עושי הסייגים למשמרת התורה, וזהו **מסבת משבצות זהב תעשה אותם,** שהסייגים לתורה כזהב שבמשבצת המקיף ושומר בתוכו כגדר את האבן.

יב וְשַׂמְתָּ אֶת-שְׁתֵּי הָאֲבָנִים עַל כִּתְפֹת הָאֵפֹד אַבְנֵי זִכָּרֹן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָשָׂא אַהֲרֹן אֶת-שְׁמוֹתָם לִפְנֵי ה' עַל-שְׁתֵּי כְתֵפָיו לְזִכָּרֹן :

הנה הלא כמו זר נחשב ש**האפד יכפר על עבודה זרה,** כי במקום שיש עבודה זרה שהמודה בה ככופר בכל התורה (**רש"י** במדבר טו כג) יהיה מקום לאפד לכפר או להגין, ומה גם שהרי בזמן החורבן לא הגין. לזה אמר **ושמת כו'.** והוא מאמר רבותינו ז"ל (עיין ירושלמי חגיגה א ז) ויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה כו' ולא ויתר על ביטול תורה. וזה ירמוז כאשר **ושמת את שתי האבנים על כתפות כו',** שיהיו שני לוחות אבנים שהוא עול תורה על כתפיהם אף שלא יקיימוה, כי אם שיהיו **אבני זכרון לבני ישראל** שילמדו בה שיזכירוה בפיהם, אז **ונשא אהרן כו' לזיכרון.** מה שאין כן אם תהיה ביטול תורה שלא יועיל האפד.

יג וְעָשִׂיתָ מִשְׁבְּצֹת זָהָב :

והלא תאמר ומה יסכון להגן עסק תורה בהיות עבודה זרה ושאר עבירות, לזה אמר **ועשית משבצות זהב,** כי על ידי עסק התורה לא יבצר מהתחדש בה חידושין אשר מהן אתה בורא מלאכים שרפי קדש שאתעלס בהם. וזהו **ועשית משבצות** חשובים כ**זהב**. ואין משבצות אלו הנזכרים למעלה, כי שם הם שקועים לשקע אבנים, ובאלו לא היו אבנים רק פרחים רמז לפרחי חידושי תורה. וגם שיהיה בם מעין שיקוע, הוא כי גם בחידושים יש העמיק בתורה.

יד וּשְׁתֵּי שַׁרְשְׁרֹת זָהָב טָהוֹר מִגְבֶּלֹת תַּעֲשֶׂה אֹתָם מַעֲשֵׂה עֲבֹת וְנָתַתָּה אֶת-שַׁרְשְׁרֹת הָעֲבֹתֹת עַל-הַמִּשְׁבְּצֹת :

ולא יעלה על רוחך כי בזה אני חפץ שיהיו עבירות ושתחדשו חידושים בתורה, כי אין בזה רק להגן מהפורענות, אך העונות אין נמחקין. אך מה שאני חפץ הוא שתהיו מקיימים העולם כעמודים שהעולם עומד בהם בטהרה בלי עוון. וזהו **שתי שרשרות זהב טהור** שהן **מעשה עבות** שלשה חוטין בכל אחד, והוא שלשה מזה אשר אמר וחיבר שמעון הצדיק שאמר:

> על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים (אבות א ב).

אלו הן שלשה חוטין מחוברים כעבות בשרשרת האחת, והשלשה אחרים שבשרשרת השנית הם מאמר התנא (אבות א יח) רבי שמעון אומר:

> על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום.

ובזה מצאנו ראינו טוב טעם אל סמיכות והתחברות עצמיי אשר לחשן עם האפד על ידי שתי השרשרות האלה. כי מלבד שהגנת האפוד היא בהיות תורה בישראל והמשפט הוא על פי התורה, גם כן כל ענין השרשרת השני הוא משפט וגם תורה שבראשון.

טו וְעָשִׂיתָ חֹשֶׁן מִשְׁפָּט מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב כְּמַעֲשֵׂה אֵפֹד תַּעֲשֶׂנּוּ זָהָב תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מָשְׁזָר תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ :

ראוי לשים לב. מה זה ש**באפד וחשן** נאמר **מעשה חושב,** מה שאין כן בשאר בגדים. ואחשבה כי למה שהאפוד מכפר על עבודה זרה אשר בה אפילו מחשבה פוגמת מה שאין כן בשאר עבירות שנאמר (יחזקאל יד ה) למען תפוש את בית ישראל בלבם (עיין קידושין מ א), על כן נאמר בו **מעשה חשב**, שנעשה מעשה על ידי מחשבה. והנה המשפט גם הוא מחשבה פוגמת כמו שאמרו ז"ל (כתובות קה א) על השוחד שאפילו מקבלו לשפוט אמת חייב, כי מיד תמהר מחשבתו לחשוב בכל דעתו שהדין עם נותנו ומטה הדין. וכמאמרנו על על פסוק (משלי יז ח) אבן חן השוחד בעיני בעליו, בל יאמר הדיין למה אירא מהשוחד אם צדיק אני וחפץ לדון אמת הלא הבחירה אתי, כי הלא ידמה לאבן המסוגלת לחן שלא תוכל הבחירה לנגד טיבעה, כך הוא בעיני בעליו אשר לקחו שהפך בחירתו מוצא חן נותנו, שאל כל אשר יפנה לכל צדדי הדין ישכיל ויצליח אשר נתנו, שמכל צד יראה לו שהוא מסייע לאשר נתנו באופן שהמחשבה פוגמת הדין. וזה יאמר **חשן משפט** שהוא לכפר על המשפט. וגם הוא **מעשה חשב כמעשה אפד,** שכמו שהאפד מחשבה פוסלת על מה שהוא מכפר כך הוא בחשן כמדובר. ואמר **זהב כו',** שאם אתה הדיין תראה זהב באחד מבעלי הדין שיתן לך, שית לבך אל ה**תכלת** שיהיה לך כליון חרוץ שוטף או כליון עיניים שהשוחד יעוור.

או שית לבך כי האלוהים היא שכינה בעדת הדיינים, וזהו **תכלת** שדומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד (מנחות מג ב). ואם יבואו לפניך **ארגמן ותולעת שני** שיהיה איש לבוש מכלול שארגוונא ילבש, ובעל דינו **תולעת** ולא איש חרפת אדם והוא **שני** משונה בבגדו מחברו הלובש רקמה והוא בלואי הסחבות, שית לבך אל **שש משזר** כי כשוזר פתילים עושה אותם שווים באורך ועובי, כן גם אתה תשווה אותם באמור לעשיר או הלבישהו כמוך או לבוש כמותו (שבועות לא א).

טז רָבוּעַ יִהְיֶה כָּפוּל זֶרֶת אָרְכּוֹ וְזֶרֶת רָחְבּוֹ :

ואם **רבוע יהיה** המשפט כדבר המרובע שווה מכל צד, כי יהיו המזכים כמחייבים, אז עשה ש**יהיה כפול** כי תכפול ותוסיף עוד להכריע. ואם יצטרך להיות מתונים בדין ולהחמיצו כי יראה מרומה, האריכוהו שלשה ימים להיות מתון. וזהו **זרת ארכו,** כי הזרת שלשה טפחים, רמז שלשה ימים. ואם לא יספיק, **זרת רחבו,** הרחיב הענין בשלשה דברים חקירות ודרישות ובדיקות, וזהו **וזרת רחבו** עד יצא לאור משפט.

יז וּמְלֵאתָ בוֹ מְלֵאַת אֶבֶן אַרְבָּעָה טוּרִים אֶבֶן טוּר אֹדֶם פִּטְדָה וּבָרֶקֶת הַטּוּר הָאֶחָד :
אתה הדיין תקיים העולם כלו בדיינותך כאילו אתה ממלא המילוי, ש**מלאת אבן** היא אבן השתיה שממנה הושתת העולם. ופירש ואמר איזו אבן אמרתי, אותה ש**ארבעה טורים** הם שתים עשרה אבנים נעשו אבן אחת, שהוא ביעקב שלקח מאבני המקום שתים עשרה אבנים ונעשו אבן אחת, שנאמר (בראשית כח יח) ויקח את האבן וכו', ואמרו ב**פרקי רבי אליעזר** (פרק לה) שזו הייתה אבן השתיה שממנה הושתת העולם.

או ירמוז ענין מאמרנו בפסוק (בראשית מט טז) דן ידין עמו כו'. כי שמשון לא היה נושא פנים בדין לבני שבטו שכל השבטים היו שווים לפניו. וזהו ידין עמו, הוא שבטו כמו דאמר (שם לה יא) גוי וקהל גויים, כאחד שבטי ישראל, כאילו היו אחד מכל שבטי ישראל. וזה ירמוז באומרו **ארבעה טורים אבן** שהדיין יהיו לפניו ארבעה טורים, שהם שתים עשרה אבנים, שבט אחד, בכל אבן כאילו כולם אבן ושבט אחד.

או יהיה הרמז ומלאת בו וכו'. והוא, כי ירמוז אל אבן הראשה, היא שכינה. והוא ענין מאמרנו על כי המשפט לאלוהים הוא (דברים א יז). והוא כי הדיין חושב שדן את האדם, ודן את הקדוש ברוך הוא. כי אם גזר הבית דין [של מעלה] לתת בשנה זו לראובן מאה מנה ונתנו לו מן השמים תשעים מנה, ועשרה הנותרים גזרו שיקחם משמעון שנתחייב לו עשרה מנה בדין מצד דין ודברים שביניהם, ובבואם אל בית דין של מטה אם יעוותו את הדין ויפטרו את שמעון נמצאת השכינה נדונית ודינה מתהפך ח"ו. כי על פי דינה האמתי היה שמעון חייב לראובן עשרה מנה ומשלים בהם מה שנידון למעלה בראש השנה והבית דין של מטה היפכו, צריכה עתה להחסיר משמעון עשרה ולבקש לראובן ממקום אחר וליפרע מהדיין שהיפך דינו, כי נמצא שדן את ה' חלילה. וזהו כי המשפט לאלוהים הוא. והוא מאמר יהושפט (דברי הימים ב יט ו) כי לא לאדם תשפטו כי לה' (תשפוטו). על כן יזהיר את הדיין ויאמר **ומלאת בו כו',** לומר הזהר למלאת במשפט **מלואת אבן** הראשה. שאם מלא יד ראובן אל תחסרהו אתה בעוות דינך, כי על כן אלוהים ניצב בעדת הדיינים כי שם שכינה במרכבתה. וזהו **ארבעה טורים** שהוא ארבעה מחנות שכינה שהיא אבן הראשה שעליהם. ועל כן כתובים שלשה בכל טור כנודע, כי בכל מחנה מארבעתן יש שלשה ראשים, מיכאל ושנים עמו, וכן גבריאל ושנים עמו, וכן רפאל, וכן נוריאל (**זהר** בהעלותך קנד א - ב), הרי שנים עשר כמספר שבטי ישראל. וגם הבית דין יותר עליון רמוז פה. כי הלא גם שם אברהם יצחק ויעקב, שהם דוגמת שלש מידות שלמעלה משכינה הנקראת **אבן** שהיא הרביעית. באופן שיחת הדיין מהמה לדון דין אמת לאמיתו כי שם בית דין של מעלה.

או יאמר ומלאת במשפט **מלואת** השכינה בעולם שהיא **אבן** הראשה הממלא את העולם במרכבתה, שתעשה במקום ארבעה מחנות שכינה תעשה מ**ארבעה טורים** שהם שנים עשר שבטים כל שלשה כנגד מחנה אחד כענין הדגלים, ומי יעשה כן **אבן**, היא אבן הראשה. ורמז היות השבטים מרכבה אל השכינה, אפשר נרמז במה שראשי תיבות השבטים האלה שנים עשר במספר קטן עולה ל"ג כמספר מרכבת מלכות שהיא שכינה כנודע.

והנה התייחס כל אבן אל שם השבט הכתוב בה, דברו בזה המפרשים. אך לא שמו לב אל יחס שימוש החשן שנכתבו בו שהוא מעין דבר המשפט. ויתכן הם רמז אל מידות הראויות לדיין היושב על המשפט. והנה השלש מידות ראשונות הנכללות באחת היא שיקנא על **שפיכות דמים ועל גילוי עריות ועל עבודה זרה.** וזה רמז שלשת אבנים ראשונות.

אחת של ראובן שנאמר בו (בראשית לז כב) למען הציל אותו מידם, שאמרו לכו ונהרגהו. ועל כן נכתב ב**אדם** רמז לאדמימות הדם, ונכתב חסר וי"ו לרמוז על דם האדם.

ועל גילוי עריות אשר **שמעון** קנא על הזימה בשכם, נכתב ב**פטדה** שהיא אבן מקררת הטבע ומרחקת הזימה עד הקצה אחרון.

ועל עבודה זרה אשר **לוי** קנא עליה בעגל, על כן נכתב באבן ששמה **ברקת** שעולה מספרה תש"ב כמספר "נקימה על עובדי העבודה זרה" שעולה תש"א ועם הכולל תש"ב, כמספר ברקת.

יח וְהַטּוּר הַשֵּׁנִי נֹפֶךְ סַפִּיר וְיַהֲלֹם :

יט וְהַטּוּר הַשְּׁלִישִׁי לֶשֶׁם שְׁבוֹ וְאַחְלָמָה :

כ וְהַטּוּר הָרְבִיעִי תַּרְשִׁישׁ וְשֹׁהַם וְיָשְׁפֶה מְשֻׁבָּצִים זָהָב יִהְיוּ בְּמִלּוּאֹתָם :

ואחר קנאה זו על שלש עבירות הראשונות צריך הדיין שיהיו לו תשע מדות לדון משפט צדק.

א. שיודה על האמת ולא יחוש על כבוד עצמו;

ב. שלא יטה משפט כי אם שיקוב הדין את ההר;

ג. שיהיה שונא בצע, בל יקח שוחד או יכיר פני עשיר;

ד. שידקדק בדין כדי שמדבר שקר ירחק, שלא יתן אל לבו שלאדם ישפוט כי אם לה', כמו שכתבנו בסמוך כי המשפט לאלוהים הוא;

ה. שיהא מתון בדין;

ו. שלא ישא פני קרוב;

ז. שלא ישא פני דל;

ח. שיהיה סבלן, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** ז ג) שאמר הקדוש ברוך הוא למשה בני טרחנין הם סרבנים הם וכו', ומה גם לדיין שלא יסתתמו טענות הבעל דין;

ט. שישתוק ולא יאמר אני מזכה אבל חברי מחייבים.

יח וְהַטּוּר הַשֵּׁנִי נֹפֶךְ סַפִּיר וְיַהֲלֹם :

והראשון שבתשע אלה הוא **ביהודה.** שהיה הוא הדיין כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** ל יט), וכשאמרה תמר (בראשית לח כה) לאיש אשר אלה לו אנכי הרה, הוריקו פניו והודה. על כן אבנו **נפך** שהיא ירוקה ככרתי, רמז שלא יחוש הדיין על כבוד גם שמריקו פניו.

ועל השנית, יששכר עיקר הדיינים חקוק ב**ספיר** שנותנים אותו בקורנס ומכין עליה בפטיש ונוקבת הקורנס ואינה נשברת, כך יקוב הדין את ההר ולא יטה משפט.

ועל השלישית שיהיה **שונא בצע ולא ישא פני עשיר,** רמז **בזבולון** שהיה עשיר וחקוק ב**יהלום** שהיא פיר"לה עגולה, לראות שאם בא עשיר לפני הדיין יתן אל לבו כי העושר טוב המתגלגל ובלתי קיים ולא יפסיד העולם הבא הקיים לעד בשבילו. וילמוד מזבולון עצמו שהיה מוציא כל הונו לתלמוד תורה של יששכר מהטעם הנזכר.

יט וְהַטּוּר הַשְּׁלִישִׁי לֶשֶׁם שְׁבוֹ וְאַחְלָמָה :

ועל הרביעית שיתן אל לבו שאלוהים הוא שופט וידקדק בעצם ילמוד **מדן** שנאמר בו (בראשית מט טז) דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל, ואמרו רבותינו ז"ל (סוטה י א) כיחידו של עולם, והוא שיתן אל לבו כי את ה' שופט, וכמו שכתבנו בסמוך על **מלואת אבן.** ועל כן חקוק באבן ששמה **לשם,** לרמוז כי לשם יתברך הוא דן ולא לאדם.

ועל החמישית להיות מתון בדין, הוא כנפתלי כי כשערער עשו על המערה לא רצו שיחתך הדין עם שהיה עם יעקב חיל כבד להכריע את עשו עד שחזר נפתלי למצרים והביא השטר ראיה אשר קנאה יעקב מעשו (סוטה יג א). ועל כן חקוק באבן ששמה **שבו,** לרמוז שבו והמתינו מלחתוך הדין מתונים עד שיתברר הדבר.

ועל השישית, רמז כי גם אם הדיין גיבור כ**גד** הטורף זרוע אף קודקוד, לא ישא חרפה על קרובו לעוזרו, על כן חקוק ב**אחלמה,** כלומר **אח למה,** כלומר מה לך באח להשחית נפשך עליו.

כ וְהַטּוּר הָרְבִיעִי תַּרְשִׁישׁ וְשֹׁהַם וְיָשְׁפֵה מְשֻׁבָּצִים זָהָב יִהְיוּ בְּמִלּוּאֹתָם :

ועל השביעית שלא תשא פני דל, בא אבן **תרשיש** חקוק בו אשר, לרמוז שיהיה המתרושש ואין כל כמאושר בעיניך ולא תהנהו בדין.

ועל השמינית שיהא סבלן כיוסף שסבל ולא השיב להם את כל הרעה אשר גמלוהו, על כן נחקק ב**שהם** שנדמה למשה ענו מאוד, דאותיות שהם הם אותיות **משה**.

ועל התשיעית שישתוק מלגלות מה שחבריו מחייבים, כבנימין שאמרו רבותינו ז"ל שהיה יודע במכירה וישם לבניו שמות על שם המכירה ולא יצא מפיו (סוטה לו ב, **תנחומא** ויצא ו), על כן נחקק ב**ישפה,** כלומר **יש פה.** ומזה ילמד הדיין לבלתי גלות חובת חבריו כמדובר.

ובזה יש רמז בחשן משפט המכפר על עוות הדין להזהיר ליושב על המשפט. ומלבד שמות השבטים, היה כתוב. שבטי ישורון ואברהם יצחק ויעקב למען לא יחסר אות מכ"ב אותיות לתשובת האורים ותומים.
ועל פי דרכנו מצאנו כי ראשי תיבות של השבטים ושל שבטי ישורון ושל שמות האבות במספר קטן עם שתים עשרה אבנים ושנים עשר שמות שבהם עולה ס"ד, כמספר "מכפר על עוות הדין" גם הם במספר קטן.

עוד ירמוז היות האבות ב**חשן המשפט**. לרמוז לבית דין יעשו משפט וצדקה כאברהם. ויעלו על לבם כאילו חרב מונחת בצווארם כיצחק, כמאמרם ז"ל (סנהדרין ז א) לעולם יעלה הדיין על לבו כאילו חרב מונחת לו כו'. ויחרד תמיד שמא יגרום החטא כיעקב ולא יבטח בעצמו.

לא וְעָשִׂיתָ אֶת-מְעִיל הָאֵפוֹד כְּלִיל תְּכֵלֶת :

הנה בכלל מאמרם ז"ל (ערכין טז א) על שמונה בגדי כהונה שמכפרים על שמונה גופי עבירות, הוא כי **המעיל מכפר על לשון הרע,** יבוא דבר שבקול ויכפר על דבר שבקול. והן אמת כי רבה רעת האדם אשר לשונו לא מטוהרה היא עד אין קץ, ועל כן גבלו ראשונים והציבו ציונים לעורר לב האדם לשמור פתחי פיו. כי הנה **הרמב"ם** ז"ל עמד וימודד ה' מידות בחלקי הדבור (פירושו לאבות א יז) ויקרא להן שמות. מצווה בו, ונזהר ממנו, נמאס, אהוב, מותר.

הראשון, תפילה ולמוד תורה וקריאתה;

והשני, כעדות שקר ורכילות וקללת חברו כו';

והשלישי, סיפורי ההמון כמאורעות הימים היא שיחה בטלה;

הרביעי, בשבח המעלות השכליות ומידותיות ובגנות הפחותות שהכוונה לעורר הנפש אל השלמות;

והחמישי הוא מה שצריך לדבר בו מסחורתו ומאכליו ומשקיו, ע"כ.

והנה הן אמת, כי לו החי יתן אל לבו כי פעלו יוצרו ויפח באפיו נשמת חיים חלק אלוה ממעל ויתן בפיו תורת ה' תמימה משיבת נפש חמדה חמודה מכל מלאכי אלוהים לדבר בו לילה ויום

לקדשו לכהנו לו, כי על ידי היות תורת ה' בפיו כי יעסוק בה לשמה כל העולם כלו כדאי הוא לו, נקרע ריע אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות (אבות ו א), וכאשר תצא מפיו תורה בטהרה כל שרפי קדש משרתי אלוהינו יקרבו ויאתיון להתעלס באהבים הנחמדים, כמאמרם ז"ל (חגיגה יד ב) כי בדרוש רבי אלעזר במעשה מרכבה נתמלאה הבקעה מלאכי אלוהים ואש מן השמים. ולא בלבד מעשה מרכבה, כי אם גם בפשטה, כמאמר **מדרש חזית** (שיר השירים רבה א י ב) שהיה בן עזאי דורש והאש מלהטת סביבותיו והוגד לרבי עקיבא ובא ויאמר לו שמא במעשה מרכבה היית דורש אמר לו לאו כו'. ומה גם כי הלא כל עבודת האדם לקונו או רובא דרובא בפיו ובשפתיו תהיה. כי הבקר אור והנה לפניו קריאת שמע ותפילת השחר, ולפניהם ולאחריהם שירי זמרת יה וברכות והודאות הרמות ונשאות אשר אהב ה' מכל שירי שרפי קדש, כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** סה כא) על פסוק (בראשית כז כב) הקול קול יעקב כי אין רשות למלאכים לשבח לקונם עד ישבחוהו ישראל למטה. ומדי צאתו מבית תפילתו, אם מתופשי התורה הוא שונה הלכות בבית מדרשו יום יום, וכהתימו יאכל קימעא ובשפתיו יברך הזבח נטילה המוציא ברכת מזון, ודברי תורה על שולחנו. וכי ינטו צללי ערב, יתפלל מנחה ועוד מעט תפילת ערבית. וגם בלילה לא ישכב עד יאכל טרף, קריאת שמע. ויקם בעוד לילה לעסוק בתורה.

הנה כי כל היום וכל הלילה לא תשבות לשונו מלעבוד את ה' תמיד. וגם אשר אין תורתו אומנותו, לא יעדר משלש תפילות ביום וקבוע עת למוד ביום ובלילה. וגם כל תרי"ג מצות אשר יעשה ימלא פיו תהילתו יתברך על כל מצווה ברכה. וגם כל פרי אשר יאכל ואשר ישתה יברך תחילה וסוף. וכל פעולה גשמית אשר יעשה לא יבצר מתת חלק לפיו ולשפתיו להודות לשם ה', אפילו כי יפנה גופו הקטנים עד הגדולים על כל נטילה ברכה.

כלל הדברים כי כלי הדבור הן הם יהיו לבני ישראל כלי יקר משרתי אלוהינו, העומדים יום ולילה לשרת בם את ה' מכל יתר אברי האדם, אל דמי להם. ומי בער לא ידע לדון קל וחומר ולומר האם מלך בשר ודם יערב לו להשתמש בכלים מכלים אחד מעבדיו, האם לא יזהר וישמר האיש ההוא בל יתגאלו כליו בשום חלאה ואבק ועפר, כי אם יכבסם בנתר וירבה למו בורית למען יהיו מגוהצים וזכים לשרת בם את המלך, והוא מלך אשר הנשמה טפלה לו והגוף עיקרו כי מחומר קרוץ ככל עובד אדמה. וקל וחומר בן בנו של קל וחומר עד נחדל לספור כי אין מספר לגדודי ההפרשים בינו לבין מלך מלכי המלכים אשר כל העולמות הוא בראם וכולם כאין נגדו, אשר ברוב חסידות ענוותנותו למעשה ידיו יכסוף ישרתהו בכלי חרש מחרשי אדמה פינו ולשוננו ושפתינו אתנו, ובהם בחר להללו ולשבחו תמיד יתר מכל חלקי גוויתנו, מי זה החי לא יתן אל לבו ליזהר לבלתי טמאם לבל ידבק בם מאומה מן החרם ולשמור לפיו מחסום מדבר דבר אשר לא כתורת ה' ולשומרה בקדושה וטהרה. כי הם כלי הקדש אשר ישרת בם את המלך הקדוש ולא ישרתהו בכלי צואים. כי איך תיכון תפילת שוחה עמוקה פי זרות ולשון

מדברת גדולות קטורת לפניו והם כלי גללים מגואלים, ואיך יערב לפניו יתברך ניב לשון אנשי לצון ולא יקצוף על קולו וחבל מעשה ידיו.

ומי האיש אשר לא ישים הדברים האלה על לבו ויקרענו לשנים עשר קרעים ותרדנה עיניו דמעה ויתמרמר ויאמר בקול מר אוי לי כי נדמתי כי איש טמא שפתים אנכי, כי ה' אלוהים נתן לי לשון למודים וכלי יקר שפתי דעת טהורים וברים לעבוד בם את ה' אשר בהמה שמן חלקי בתורה ומצוות, ואוי לי על שברי נחלה מכתי, אנה אוליך את חרפתי כי כלי הקדש אשר בם בחר ה' לעבדו טמאתים כמתים, זעם מלאתים, ותחת עשותי בהם שרפי קדש פרקליטים בראתי משחיתים, ובלעדי הרעה הגדולה כי פעלתי עולה אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה, כי איך אשא פני אל האדון ה', כי כל העבודה אשר עבדתיו, שונה הלכות ותפלות ותשבחות, הלא היו בכלי טמא ועבד אוויל הייתי לפניו, ואם אב הוא איה כבודו ואם אדונים הוא איה מוראו, ואויה לי כי כעסתיו גם כעס מעלה מנחה ומקריב דורון לפני האדון בכלים מכלים שנואים, וגם כי הכרתי משוגתי, במה אתרצה אל אדני ויהיו לרצון אמרי פי, כי איך בפי אתוודה על חטאת פי והוא טמא. על כן ישפוך את נפשו לפני ה' בכל צדקותיו יפליא למן היום אשר נתן אל לבו יהי עמו להבין ולהשכיל לשמור לפיו מחסום נאלם דומיה בל ישמיע לאזנו מה שפה דובר נבלה ידבר, ויהיה כחרש לא ישמע לקול מלחשים שמע שווא, וכאלם לא יפתח פיו לדבר דבר אשר לא ציוה ה', פן ישוב לכסלה כאשר בתחילה. ומן אז חדל, יעתר אל אלוה וירצהו כי יהיו דבריו קרובים אל ה', כי מעתה יהיו אמריו אמרי קדוש בכלי יקר.

והנה חשבתי למשפט, אחלקה שכם הדברים הרעים שבתרמית לשון רמיה אל שבע תועבות נפשו יתברך מסתבכים ומתאחזים זו בזו.

א. גניבת דעת ודברי חונף מתהלל במתת שקר וכיוצא באלה;

ב. נמשכת מזו הביא שמע שוא והוציא דבה;

ג. היא הליצנות והתול הוללות כקלות ראש ודומה למו;

ד. אשר יריבון אנשים והכה איש את רעהו בשוט לשון וגידופים;

ה. והיא לשון הרע וספר בגנות חברו ובבן אמו יתן דופי;

ו. רכילות לשלח מדנים בין אחים;

ז. נבלות הפה.

והן אמת כי אמן של אלו אשר היא יולדה השבעה היא שיחה בטלה, כי ממנה פנה ממנה יתד לבוא אליהם וממנה יהיו כולנה. כי הלא נראה יושבי קרנות יועדו יחדו לנוע על העצים תחת כל עץ רענן או בפתח שער חצר אשר יהיו שמה מקומות לשבת, ויהיו מושבם בית מועד לכל חי איש לא נעדר אשר לא יעבור תחת שבט לשונם, ובגדולים יחלו בהלכות מלכים ומלחמותיהם שמה יבאו את אשר יתייצבו מלכי ארץ ואשר רוזנים נוסדו יחד בחדרי משכיתם

שבתם וקימתם, ואיך זה נופל וזה קם, וכל איש נותן טעם לפגם הנופל איך נפל שדוד ולשבח הקם וגבורתו, ומועצת אי זה הדרך היה טוב למלך הדרום או למלך הצפון, ואיש עצתו יודיע לעומדים לפניו, ואשר אתו סיפורי מלחמות ודברי הימים ישמיע למו ובשמחת האיש במענה פיו יבדה מלבו המצאות כוזבות, למד לשונו דבר שקר למשוך לבבם אליו, ומשם ילמד לדבר חונף באמרי שקר וגניבת דעת.

וככלותם לדבר על שרי עם ועם, ידברו על הארץ ועל המזון על המחיה ועל הכלכלה, אם מעט ואם הרבה יאכל כל איש לפי אכלו, ויספרו ברע עושק ושמע שווא, זה יאמר פלוני הרע לי וקפח מזוני, וזה יאמר גם אני כמוך עשוק וגזול מפלוני אלמוני. ואם נוגע הנדבר בו סרה אל אחד מהיושבים, יקום לריב עם אשר בזדון דברו, ויחרפו ויגדפו זה את זה ויוציאו דיבה זה על זה, ובני לוויה ישמחו לראות בקלון רעיהם ויתלוצצו עליהם ויעשו מושב לצים. ואם אחד מהיושבים יתן אל לבו פן יקצוף האיש אשר חירף רעהו יקום לגנוב דעתו ויחניפנו ובקרב לבו שמח לאידו. ועל פי דרכם יאונה לידם בחרף איש את עמיתו דברי נבלות לבזותו, לא ישיב ידו. ובנוסעם מבית מועדם כל ריע רכיל יהלוך אל אשר לא נמצא אתם, ועליו דברו שם רעות. באופן כי כל שבעה תועבות הנאמרות יחד כלן מסתעפות משיחה בטלה כסידרן או שלא כסדרן.

ועל כן היטיבו אשר דברו רבותינו ז"ל באומרם (אבות ג ב) שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים, כי מהשיחה בטלה יתעתדו לליצנות, ולא הזכירו האחרות על כי משנים בלבד לא יחויבו כמדובר רק המוות הזה. על כן שומר נפשו ירחק משיחת חולין, כי רעה בעיני אדונינו שבשמים היא. ולו יוכל איש לבלתי דבר כל דבריו כי אם בתורה ומצות ובקדשי שמים מה טוב חלקו ומה נעים גורלו, ועוד מעט בצרכי מחייתו. אך עצור במילין מי יוכל. אך ראה זה מצאתי יכול איש לשמור עצמו לבלתי דבר על הנוגע לזולתו מן הוא והלאה, ואף גם זאת בקוצר מילין. כי אז טוב לו למלט נפשו מכמה דברי עונות המתרגשים בהניח דברי עצמו וישור על האנשים.

ונחזור אל הענין, כי באר שבע הרעות האלה ירמזון דברי פשט ענין המעיל. כי הלא רבותינו ז"ל המעמידים אותנו על האמת למדונו כי הוא מכפר על לשון הרע כי יבא דבר שבקול ויכפר על דבר שבקול (ערכין טז א). על כן יתכן כי בגלל הדבר הזה רמז לנו הוא יתברך במעשהו רעת הקול ואופן תיקונו, ללמד דעת את העם כי ממנו יראו וכן יעשו להישמר מליפול אל פחת עוון הלשון כי רב הוא. ומה גם בפי המעיל ומעשהו כי ידמה אל פי האדם כאשר יבוא בס"ד. כי על כן חשבתי כי כל שבע רעות המתרגשות משיחה בטלה נרמזו בו. ולהיות כי הנזהר ממנו הוא מתג ורסן אל מניעת כל שבעתם, על כן בפתח דבריו הורה לנו לימוד זה. וזהו אומרו **ועשית את מעיל האפד כליל תכלת.** ועל פי הרמז ינתן טעם אל בלתי היות במעיל רק

תכלת לבדו. והוא, כי הנה השומר פיו ולשונו, את כל גופו הוא מקדש ומיפה בעדי עדים. וזהו אומרו **ועשית את מעיל האפד,** כי המעיל המכסה כללות הגוף יהיה אפד ועדי במה שיהיה מציאותו שהוא מיוחס אל הדבור **כליל תכלת,** כי יהיה כל דבורך כלול דברים שהתכלת רמז אליהם שהם דברים אלוהיים, שהתכלת דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד, ולא בדברי חול. והוא מאמר התנא (אבות א יז):

שמעון בנו אומר: כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה, ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, וכל המרבה דברים מביא חטא.

והוא בשום לב:

א. אל הקדמה זו כל ימי גדלתי כו'.

ב. אומרו טוב משתיקה שיורה שיש דברים הרבה טובים לגוף והוא לא מצא טוב מזו,

ועוד לשתוק ממלת לגוף ולא יאמר כי אם השתיקה טובה לאדם.

ג. אומרו ולא המדרש וכו' שהוא בלתי מתייחס אל הקודם, וגם מלת הוא מיותרת.

ד. אומרו וכל המרבה דברים וכו', כי זה היה ראוי לסמוך אל אומרו ולא מצאתי כו' קודם לאומרו ולא המדרש כו'.

אמנם הנה מציאות הדבור מתחלק לשנים:

א. הנוגע אל הגוף כחיותו ומשאו ומתנו;

ב. הנוגע אל הנפש כתורה ומוסר וכיוצא.

והנה היה מקום לומר כי לענייני הגוף יש שני חלקים:

אחד להמון העם אשר לא ידעו ליזהר בדבריהם ולהם שתיקותם יפה מדבורם,

אך לחכמי לב אשר גדלו בין החכמים דבורם יפה כי הלא למדו לשונם בחכמה ודרך קצרה ולהם הדבור יפה כי אפילו שיחה קלה של תלמידי חכמים צריכה תלמוד (עבודה זרה יט ב) ששיחתם לא בלבד בסילוק טעות כי אם גם יש ללמוד טוב ממנה, וגם בה הרבות לא טוב.

אך בתורה כל מרבה דבור בה ואריכות לשון הרי זה משובח. על כן בא רבי שמעון בן גמליאל ויורנו כי לא זו הדרך ישכון אור, כי החלוקה העולה על רוחנו אשר הייתה טובה להמון העם היא הראויה גם לחכמים. וזהו כל ימי כו', לומר לא כעולה על רוחכם כי אין השתיקה טובה רק להמון אך לאשר בקרב חכמים ילין הדבור יפה על כי בדעת ידבר. כי הלא כל ימי גדלתי בין החכמים ועם כל זה על בחינת הגוף לא מצאתי טוב משתיקה, כי אותה מצאתי טוב מהקיצור. אך על בחינת הנפש אשר חשבתם כי טוב בו האריכות, לא כן הוא כי בו יצדק הקיצור אשר חשבתם בגוף.

והנה היה אפשר להביא קצת ראיה שבתורה אריכות לשון בה הוא טוב, כי הלא נמנו וגמרו כי תלמוד גדול ממעשה (קידושין מ ב) ואם הוא גדול ממעשה מכל שכן שריבוי הדבור בו טוב, כמו שבמעשה ריבוי המעשה טוב. על כן לדחות זה אמר ולא המדרש הוא העיקר, כלומר לא המדרש הוא מפאת עצמו העיקר רק על שמביא לידי מעשה, ואם כן אין משם ראיה שהתלמוד שהוא דבור יתארך, וזהו אומרו הוא.

ועוד, כי הלא הצד השווה בין לנוגע אל הגוף בין לנוגע אל הנפש כי כל המרבה דברים מביא חטא שכולל הכל גם בדברי תורה. והוא מאמרם ז"ל (פסחים דף ג ב) לעולם ילמד אדם את תלמידיו דרך קצרה, כי ריבוי דברים יביא חטא שהוא קרוב לישכח ויעבור לאו דהשמר פן תשכח (דברים ד ט) ובשכחה יטעה בדין. וגם התנא הזהיר (אבות א יא) חכמים הזהרו בדבריכם וכו' פן ישתו התלמידים. וידוע כי באריכות דברים יש מקום ליאחז.

הנה כי בזולת תורה ומצות אין טוב משתיקה. כי שיחה בטלה שוחה עמוקה ודרך רעה, כל דורך בה לא ידע שלום. והוא רמז הרומז באומרו **ועשית את מעיל האפוד כליל תכלת** כמדובר.

לב וְהָיָה פִי-רֹאשׁוֹ בְּתוֹכוֹ שָׂפָה יִהְיֶה לְפִיו סָבִיב מַעֲשֵׂה אֹרֵג כְּפִי תַחְרָא יִהְיֶה-לּוֹ לֹא יִקָּרֵעַ :

ולהיות כי אחר השיחה בטלה תבוא החנופה וגניבת דעת, על כן סמך ואמר **והיה פי ראשו בתוכו,** לומר הנה טוב טוב היה יהיה כל דבורך כליל תכלת ולא שיחת חולין, ואם לא תעשה כן לפחות הזהר מחנופה הנמשכת בל יהיה לך אחד בפה ואחד בלב. וזהו יהיה **פי ראשו בתוכו,** כי בית צוואר הוא פי המעיל הדומה אל פה האדם יהיה **פי ראשו בתוכו,** כך מה שבפי האדם יהיה בתוכו כי יהיה תוכו כברו.

והן זאת הייתה תלונת מיכה המורשתי באומרו (מיכה ז ב) אבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין כולם לדמים יארבו איש את אחיהו יצודו חרם. כי הלא מלת באדם מיותרת, וכן באומרו יצודו חרם, שהראוי יאמר יצודו בחרם כי אין הרשת נצודת. אמנם בהיות בוכה למשפחותיו כי אנשי אמנה אבדו בימיו אמר אבד חסיד, ולא שהוא אבוד חלילה רק מן הארץ כי יושבי הארץ הם האובדים, וגם שלא יבצר מהשאר אנשי אמת בצד מה הלא ישר באדם שיהיה היושר באדם מניה וביה תוכו כברו אין. והנה כל כך מושרשים בזיוף שאין איש בוטח בחברו, כי כל אחד מכיר בחברו שאין תוכו כברו כי מרמה בפיו, שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו, כי הלא כולם לדמים יארובו ראובן את שמעון ושמעון את ראובן כל אחד חפץ לרמות לצוד את רעהו בדברי שקר, וכל אחד מלבבו ידע לב חברו באופן שאיש את אחיהו לא יצוד את חברו או ממונו כי כל אחד יבין את רעהו וישמר, כך יצוד את הרשת שטומן לו חברו וחברו יצוד הרשת שפירש לו זה, כי לב כל אחד צד ומבין ערמת חברו וישמר. נמצא שאיש את אחיהו יצודו חרם, הוא הרשת בלבד. נמצאת חנופה לבלתי הועיל.

וזה אחשוב כיוון המשורר במקראיו באומרו (תהלים יב ג - ה) שוא ידברו וכו' יכרת כו' אשר אמרו כו'. והוא, כי אחרי אומרו (שם שם ב) כי פסו אמונים מבני אדם אמר הנה כל כך פסו אמונים מבני אדם עד גדר ששוא ובחנם ידברו איש את רעהו שפת חלקות לרמות זה את זה כי לא יועיל לו, כי הלא בלב ובלב ידברו כי לבו של זה הוא כמדבר עם לבו של זה וכן לב חברו כלבו של זה שיבינו זה את זה ומה ידברו זה את זה. כלומר שפת חלקותם מדאגה שכנגדו לא יאמין בו, אומר לו יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות. שהוא אומרו כי אנו ללשוננו נגביר, לומר זה אל זה שאוהב את רעהו ושיפליא לעשות לו טובה כלומר שאין תוכנו כברנו, כי אם שללשוננו נגביר בלבד והוא שקר כי רעים אהובים אנחנו וכל נדבות פינו זה אל זה בלב שלם, כי הלא שפתינו אתנו בבחירתנו ומי אדון לנו מכריחנו להחניף. אלא ודאי שבלב שלם גשם נדבות נניף זה את זה. ועם כל זה לא יוכלו לרמות זה את זה, כי כל איש יבין כי כל אלה פטומי מילי.

והנה האזהרה האחת הנה באה שנרמזה באומרו והיה פי ראשו בתוכו כאמור.

ועל השנית, והיא לבלום פיו מלהוציא דיבה, כי אחרי כן ירצה לתקן ולא יוכל לרפא, אמר שפה יהיה לפיו לא יקרע. והוא, על זאת יתפלל כל חסיד ישמור לפיו מחסום כי יקניטהו איש פן ברוב כעסו יוציא עליו דיבה שקרית או אמיתית. על כן רמזה תורה ואמרה שפה יהיה לפיו סביב, כי יעשה כמכניס שפתו לתוך פיו לסותמו ולעכב מלהוציא מפיו מילין, ולא יבטח בשכלו לומר אם יצא מפי דבר בלתי מתוקן ברוך ה' ואעשיר כי רב שכלי כי נבונותי ואדעה מילין אענה לתקן עותתי, ובמתק לשוני אצרוף כבור סיגי דבורי ואסירה כל בדיליו. על כן אמר מעשה אורג וכו'. לומר כי לא יעשו פי המעיל בלתי כפול שהוא על ידי חיתוך בגד ואחרי כן לכפול שפת הבגד פנימה לחזקו שלא יקרע, רק מעשה אורג שמהאריגה יארג כפול ולא שפת חתך מוכן ליקרע ויתוקן אחרי כן בכפול אותו מעשה תופר, לרמוז לאיש בל יבטח לשלוח רסן לשונו להוציא דיבה וכיוצא על סמך שיתקן אחרי כן, כי אם שיצא דבורו מתוקן בתחילתו בל יקלקל על מנת לתקן. והוא מאמר שלמה בחכמתו באומרו (משלי כה י) פן יחסדך שומע ודיבתך לא תשוב. והוא כי אחרי אומרו (שם שם ט) ריבך ריב את רעך וסוד אחר אל תגל, שהוא להוציא דיבה מכעס גם שלא משמך כי אם סוד שסיפר לך אחר אל תגל, פן יחסדך שומע ישמע ויאמר כי מכעס ריבו אתה בודה עליו מלבך דבר רע ובשוך חמתך ותרצה לחזור בך ולתקן לא תוכל, וזהו ודיבתך לא תשוב, ונמצאת בלתי מניח מקום אל השלום, כי תהיה על מצחו תמיד לעולם לא ישכח, ולא תוסיפו עוד להיות רעים אהובים כאשר בתחילה. באופן כי טוב לגבר לעכב דבורו פן אחרי ירצה לתקן ולא יוכל. וזהו לא יקרע, שעל ידי היות פיו כפול מתוקן מעיקרו לא יבוא לידי קרע ופירוד.

גם רמז מאמרם ז"ל (חולין פט א) כי הוא יתברך תולה ארץ על בלימה (איוב כו ז) הוא על הבולם פיו בשעת מריבה מלענות סרה. וזה ירמוז באומרו סביב מעשה אורג, שעל ידי היות שפה לפיו שהוא שבולם פיו תהיה הארץ הכדוריית סביב כאילו אין אויר בינה אל סביבותיה, רק כאילו הוא ארוג מעשה אורג ממנה עד השמים באופן שלא תימוט לעולם.

[מעלות השתיקה]

לג וְעָשִׂיתָ עַל-שׁוּלָיו רִמֹּנֵי תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי עַל-שׁוּלָיו סָבִיב וּפַעֲמֹנֵי זָהֹב בְּתוֹכָם סָבִיב :

ועל כל האמור מה יעשה האדם לבל יבוא אל המידה הרעה, הלא הוא בלמד עצמו בשתיקה. וגם בהכרחי תהיה שתיקתו כפלים על דבורו. וזה רמזה תורתנו הקדושה באומרה **ועשית על שוליו רמוני תכלת כו' ופעמוני זהב בתוכם.** כי הלא יקשה בכתוב, כי הלא כאשר היה פעמון בתוך הרימונים, כך היה רמון בתוך הפעמונים, כי פעמון ורמון היו מסודרים זה אצל זה. אך הוא מוסר אבינו שבשמים ללמדנו דעת כי אין טוב משתיקה. והוא, כי הפעמון היה כעין זוג בענבל מקשקש בתוכו (**רש"י** כאן) כצורת הלשון המקשקשת תוך הפה והזוג ההוא המקשקש הוא המשמיע קולו בבואו אל הקדש. ועל כן הוא משל ורמז הרומז על דבור הפה. והרימונים של **תכלת וארגמן ותולעת שני** הם כפיות חלולות סתומות אשר לא ישמע קולם, הם רמז אל השתיקות והעדר הדבור. ולמדנו יתברך שלא נחשוב בלבנו כאילו הרימונים בתוך הפעמונים שתהיה שתיקה אחת בין שני דבורים, כי אם כאילו הפעמון הוא בתוך הרימונים, ללמד כי בין שתי שתיקות נדבר דבור אחד, כי תהיה השתיקה כפלים מהדבור. כי בין שני דברים שישתוק ידבר דבור אחד כפעמון בין שני רימונים. כי לא על חנם נתן הוא יתברך פה אחד לאדם ושתי עיניים אם לא ללמד שחצי מה שיראה בעיניו יגיד, וזה יהיה לו סייג לכלא את הרוח טועים מלפתותו להביע רעות.

עוד מוסר שני גם לזה. הלא הוא כי מלבד אשר יהיו דבריו מועטים יהיה בנחת ובקול נמוך ולא בקולי קולות. וזהו אשר ציוה ה' יהיה הזוג בענבל המקשקש בתוכו כלשון בתוך הפה שיהיה מזהב כי אין בכל המתכות מה שיעשה ממנו זוג וענבל שיהיה הקשקוש כל כך נמוך כזהב.

ועל השלישית הנמשכת גם היא מהקודמת, והוא דברי ריק ולעג וליצנות והיתול ושחוק וקלות ראש. על כן היה דבר ה' יהיה הענבל הרומז אל הלשון שיהיה של זהב, ושיהיה פי הזוג וראש הענבל המקשקש על פני הארץ נוכח הקרקע לרמוז שני דברים:

אחד, יהיה כל מענה לשון דברים חשובים ויקרים כזהב ולא דברי ריקות וליצנות אשר שנא ה';

שנית, בראש לו כפוף דברי כובד ראש כענבל שבזוג, שהפה והלשון אל הארץ יביטו, לרמוז אל פי האדם שיהיה דובר דברי צדיקים וענוה צדק ולא היתול וקלות ראש בסוד משחקים ולא נחלו על שבר אשמותם כי רב, וממלאים שחוק פיהם, ומה גם כי יראו איש משתגע מתהולל בהיתול וליצנות ודברים המרגילים שחוק לכל העומדים לפניו לשמוע סכלותו יחד כולם ישישו וישמחו וימלאו שחוק פיהם עד בלי די, ועליהם לשבח את המשוגע ההוא כי ידע לדבר צחות לשמח לבב אנוש בהיתולי ליצנותו, ומה גם בבית שמחה ומשתה כי יבוזו כסף להביא אנשים פוחזים לצים משחקים על פי הנבל ומנבלים פיהם בשירי עגבים ואהבים העתידים עורר לוית יצר סמוך אל הרהורים רעים, וחטאים תרדוף רעתם, וככלותם מקול השירים יחלו מעט בשחוק וקלות ראש והוללות רעה, וכל האנשים והנשים אשר יחד אוספו לשמוע אל הרנה ואל התיפלות בשומעם הדברים מרים ומאררים יוצאים מפי עושיהם ישמח לבבם ויתלהב יצרם וירגילם לערווה. ולא יבצר נותן טעם בר נותן טעם לפגם, כי טוב לשמוע שיר כסילים בעת ההיא לאמר כי לשמחת המצווה הם עושים, ולא דעת ולא תבונה לאמר כי שמחה לחוד ושחוק וקלות ראש לחוד.

וחכמי הגמרא ע"ה ראשיהם לשבטיהם חסידי עליון אשר הייתה הכלה יפיפיה דמיא לכשורא אכתפיהו (כתובות יז א), הן המה אשר להם יאתה לשמח חתן וכלה כי אזלת יד יצרם מלבותם, לא המטים עקלקלותם ריקים ופוחזים המהפכים ללענה שמחת חתן וכלה. וכמה הזהירו קדמונינו ע"ה כי במקום גילה שם תהא רעדה (ברכות ל ב) בל תת מקום לשטן לקטרג כדרכו לערבב כל שמחה. וכמאמרנו על פסוק (משלי יד י) לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר, שהוא שכאשר הלב יודע וזוכר מרירות נפשו, הוא עונותיה תמיד נגד עיניו באופן שבכל עת ירעד ויירא, אז בשמחתו לא יתערב זר הוא השטן לערבב שמחתו כי לא ימצא מקום להיאחז, כי על ידי יודעו תמיד מרת נפשו גם במקום גילה לא תעדר ממנו רעדה ולא יחטא.

ועל דבר סוד משחקים ויעלוזו מהיתולי אמרי פי איש משתגע בשיחת שיר והתולים וקלות ראש, אחשבה שעליהם אמר שלמה גם הוא (קהלת ז ו) כי כקול הסירים כך שחוק הכסיל. והוא כי כקול הסירים שהאש בוערה בם תחת הסיר שעל האש, אשר בהבערם קולם נשמע כמשפט לכל קוצים יבשים, ובפרט בהיותם על האש תוך המוקד והסיר מכסה עליהם שבתוך החלל ישמע קול הברה בהידלקם בקול הברות שמחה והמה נשרפים, כן הוא שחוק הכסיל שמעלה הברות קולות שחוק וקלות ראש והמה מתאכלים ונאבדים ואור גיהינום נדבק ובוער מעתה להם.

ועל הרביעית והיא נמשכת מהקודמת כמאמר הכתוב (משלי כב י) גרש לץ ויצא מדון, הלא היא צאת לריב מהר לחרף ולגדף את זולתו. על כן על זאת פקח עינינו הוא יתברך בתורתו

בשומו את פי המעיל משל אל פי האדם למעלה בבית הצוואר, ויורנו כי ישית איש שפה לפיו סביב לשמור לפיו מחסום. ואת הלשון מדברת רמז בשולי המעיל מן הקצה אל הקצה, ללמדנו דעת בל ימהר איש להשיב דבר בראשית מדון למחרפו, כי אם ישתוק מתחילה ועד סוף וישים שפה לפיו עד ילאה וינוח רוגזו בסוף כל דבריו, כנרמז בשולי המעיל. ואז בשולים בראש כפוף מביט למטה לארץ כזוג וענבל שפי הענבל וראש הזוג אל הארץ יביטו, ידבר בנחת ובקול נמוך כענבל זהב תוך זוג זהב שקולם נמוך הרבה ודברים יקרים ונחמדים כזהב מתקבלים להפיס דעתו של שכנגדו, כי אז יראה וישוב ויתחרט על אשר רב עמו ויהפך לפייסו וישפות שלום למו. מה שאין כן אם מיד היה מתלהב על הדובר נגדו ופיו ימהר לענות בו סרה, ואולי אין על שכנגדו אשמת דבר כי סיכל גופא דעובדא, ועל ידי המיתון יעמידנו על האמת וישקוט מדון. מה שאין כן בצאתו לריב מהר, כי יבעיר את האש וינחם ואין מכבה, יבוש כי ידע כי לא חטא לו.

והוא מאמר שלמה באומרו (משלי כה ח - ט) אל תצא לריב מהר וכו' ריבך ריב וכו', שהוא הישמר לך אל תצא ממחיצתך לריב מהר טרם תחקור על מעשה שהיה איך היה, אולי אין על רעך אשמת דבר, פן תהיה נבוך ולא תדע מה תעשה באחריתה בהכלים אותך רעך, כאשר יודיעך כי לא ידעת אמיתת הדבר ויכלימך באמור לך כי השבת דבר טרם תשמע, ודברת רע טרם תחקור, שאז גם בעיניך סכל תחשב. או יאמר בשום לב אל היכנסו בלשון זכר ויצא בלשון נקבה באומרו (משלי שם) באחריתה. והוא על דרך מאמרנו על פסוק (בראשית יג ח) אל נא תהי מריבה ביני וביניך. כי ריב יקרא בהתחלה, ואחרי המשכו וירבו נטישותיו תקרא מריבה כי נעשית כנקבה היולדות ונעשית רבת בנים, כי האי תיגרא דמיא לבידקא דמיא כיון דרווח רווח (סנהדרין ז א). וזה מאמר אברם ללוט, הנה עד כה שהיא התחלה עדיין הוא ריב זכר כאומרו (בראשית שם ז) ויהי ריב בין רועי מקנה וכו', אך ירא אני פן תתפשט ותעשה נקבה. וזהו אל נא תהי מריבה, שתלד ותהיה גם כן ביני וביניך כמפורש במקומו.

וזה יאמר פה (משלי שם) אל תצא ממחיצתך לריב, המתייחס לזכר בתחילתו כי אף יהיה מזעיר מתייחס עדיין לריב זכר וגם מעט מזער כי על כן גם מלת ריב חסרת יו"ד, תמשך עד היותה מריבה נקבה. וזהו פן מה תעשה באחריתה (משלי שם), ופירוש מה כמו מה רב טובך (תהלים לא כ), מה יקר חסדך (שם לו ח), מה טובו אהליך (במדבר כד ה), לשון הפלגת ריבוי, לומר כמה וכמה תעשה בהפלגה באחריתה כי תרבה ותעשה נקבה יולדת. וזה החילו בריב ואומר באחריתה ולא אמר באחריתו. והריבוי יהיה בהכלים אותך רעך, כי כן דרך אנשים, כי אם ראובן יפטור מים בצד מה אם שכנגדו ישתוק ישקיט ריב; אך אם יצא לחוץ, ידבר גם הוא באחיו, אז ידלג כאיל הראשון בריבו לאמר לו מי זה העצב נבזה הדמות היות אהיה כמוך; וכשמוע שכנגדו את אשר הכלימו, אז יבזה בעיניו להשיב לו כפי עזותו כי לא תהיה תפארתו רק שתהיה תוספתו מרובה על אחת כמה וכמה רעה כפולה, ומעט בעיניו

לענות עזות כי יחם לבבו ויבקש לשורפו בהבל פיו ודיבה רעה יבקש לו. וזהו פן מה תעשה ותפליג באחריתה בהכלים אותך רעך אחר צאתך לריב, ומהרת לענות אותו לפי שיטתו אחרי ראותך מכלים אותך תחריץ להפליג בריב עד בלי די. לכן טוב לך, אל תצא לריב מהר אולי ישקוט הריב מאליו.

ואם עברת מצוותי זאת ויצאת לריב, לפחות ריבך ריב את רעך וסוד אחר אל תגל (משלי כה י), כי בהתגלע הריב וקצפת עליו מאד אם ידעת דיבה אשר הוגד לך מפי אחר על בעל ריבך זה שאשר לא טוב עשה, אין צריך לומר שלא תאמר פלוני מכירך שכה וכה דבר עליך, כי אם אפילו לגלות הסוד לומר כך וכך עשית עם שלא תזכיר שם אומרו אל תגל. פן יחסדך שומע (משלי שם יא), כי יאמר כי מחמת הריב אתה בודה מלבך, ומי יתן יסכימו השומעים כי שקר דברת מפני הריב, כי אם שיחסדך שומע וגם יחשדו את רעך, ולא תוכל לשוב מדיבתך לומר מכעס הריב שקר עניתי כי לא יאמינו לקול האחרון על כבוד רעך. וזהו ודיבתך לא תשוב (משלי שם), הוא דיבה שהוצאת מפיך לא תוכל השיבה אחור.

ועל החמישית והיא הלשון הרע, גם הוא הזהירנו יתברך גם כן בשומו רמז הפה אל בית צוואר המעיל והלשון בשוליו, לרמוז דעת מספרי לשון הרע, כי שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ כאשר הפליגו רבותינו ז"ל, כי אפילו כלפי שמיא ישיתו פיהם כמפורש אצלנו במקומו בס"ד.

לד פַּעֲמֹן זָהָב וְרִמֹּון פַּעֲמֹן זָהָב וְרִמֹּון עַל-שּׁוּלֵי הַמְּעִיל סָבִיב :

ועל הששית והוא הולך רכיל ומגלה סוד אמר **פעמון זהב ורמון.** והוא, כי הרוצה ליזהר בל יפול בשחת העוון הרע הזה לא בלבד סוד אחר אל יגלה, כי אם גם לא יגלה סוד של עצמו לבן בריתו. כי יתן מכשול לפניו לגלותו ויהיה לו חלק בעוון חברו, מלבד מה שמזה יבא גם הוא לגלות סוד אחר. וזהו **פעמון וכו',** לומר אם יהיה דבר מקשקש בתוך פיך והוא נוגע אליך ממך ובך כענבל תוך הזוג שהענבל והזוג שניהם מתכת אחד, כך הסוד המקשקש בקרבך לצאת חוצה הוא משלך נוגע אליך ממך ובך, אל תגלהו כי אם יהיה ממך כרמון שגרעיניו כמוסים בתוכו בל יצאו אם לא יבקעוהו ביד או בסכין חותך.

וזה אחשוב כיוון שלמה בחכמתו באומרו (משלי יא יג) הולך רכיל מגלה סוד כו'. והוא ענין מאמר החכם כי היה איש שגלה סוד לגבר עמיתו ובא רעהו ויספר לאחיו בחוץ, וכשמוע האיש שמה שבינו לבינו נשמע בין החיים, היטב חרה לו ויכעוס עליו ויאמר הטוב לך כי תגלה סודי, ויען ויאמר לו לא עלי תלונתך כי אם עליך, כי אני ממך למדתי ונשאתי קל וחומר ומה אם פלוני שנוגע אליו הדבר לא עצר כח לעצור במלין ולא היה נאמן לעצמו ויגד אלי, מה גם עתה אנכי שאין הדבר נוגע אלי כי איך אהיה נאמן אל זולתי. נמצא כי בצד מה המגלה סודו הולך

רכיל יקרא, כי הוא היסב להגלות על יד רעהו. וזה יתכן אמר שלמה הולך רכיל מגלה סוד, לומר אתה דע לך כי הולך רכיל יקרא מי שמגלה סודו לזולת שאינו נאמן אל עצמו כי הוא יסב יגלנו שומעו כי עצור במלין מי יוכל, כי מי שהוא נאמן רוח כלומר אל רוחו ועצמו מכסה דבר בקרבו, לא כן הבלתי מכסה כי גם אל רוחו אינו נאמן ואיך יהיו אחרים נאמנים לו.

או שיעור סוף הפסוק (משלי יא יג), ונאמן רוח בעצם יקרא מי, שאין צריך לומר מה שהוא סוד כי אם גם מה שהוא דבר בעלמא יכסה, בל יורגל לגלות גם סוד. וזהו ונאמן רוח יכסה דבר. והיא עובדא דגמרא (סנהדרין לא א) על תלמיד שגלה סוד לסוף עשרים ושתים שנה והוציאוהו מהישיבה, עם היות שאחר כל השנים לא היה נזק בהגלותו, על כי מזה יורגל להיות הולך רכיל.

גם יתכן ברמז היות בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ. כי הנה דרך הולך רכיל להתחיל בחסידות כמצטער על עוברו תורת ה', ומראה לחברו כי בחמלתו עליו בל תבוא עליו רעה לא ידע שחרה מאת גבר עמיתו אשר הוא בוטח בו מגלה לו לבל עמוד על דמו. הנה כי ישית בשמים פיו, אך לא כן לבו כי אם לשונו תהלך בארץ מתפשטות לחרחר ריב.

והוא מאמרנו על פסוק (משלי יח ח) דברי נרגן כמתלהמים כו'. והוא לומר כי על כן ברית כרותה לרכילות להתקבל, כי הלא זה דרכו של איש טמא שפתים כנאמן אהבתך כרע כאח יבא לך כיגע ורפה ידיים, נאנח בשברון מתנים, כמתמרמר בקרבו וגונח מלבו; והיה כי תאמר אליו על מה אתה נאנח, אז יענה ויאמר מה אומר ואוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר, אם אמרתי על דברת הולך רכיל אתהלך וחטאתי לאלוהים, ואם לא אומר צר לי עליך אחי כי אהבת עולם אהבתיך ולא עצרתי כח להיות שומע חרפתך ודוברים רע על נפשך ולא אגיד לך, כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר תמצאך מרבה משטמת הנראים כאוהביך, על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך להצילך; ועתה תהי נא אלה בינותינו ביני וביניך להסתיר דבר בל יודע כי דברתי לך, רק יכנסו דברי באוזניך, כתבם על לוח לבך והישמר פן ואל תגל, כי מאשר נפלאתה אהבתך לי והיה לבי כאש בוערת באתי אליך;

עתה אתה דע לך כי פלוני אלמוני איש שלומך אשר בטחת בו ותאהבהו וגם הוא לך למראה, אל תאמן בו כי לא כן לבו כי שבע תועבות בקרבו ותכלית שנאה שנאך, לא תדרוש שלומו וטובתו כי אויב הוא לך ולפעמים שקר כיזב. ולבל תגלה רעתו יצו עליו יסתיר דבר מי זה אמר פן יבוא לידי ניסיון ויתבדה ויאחז. ולפעמים מהטעם הזה הלך ילך גם אל מי שאמר עליו וכל הדברים הרעים אשר דבר לזה, ידבר גם לאחר וישביענו גם הוא בל יאמר מבטן מי יצא העגל ההוא. והיה כי יפגעון איש באיש וכל אחד מלא כרסו מחמת המסית אשר הבעיר בם אש וגפרית, לא יוכל להתאפק איש על אחיו מלדבר סרה ותבער בם אש המריבה ואין מכבה. זה

יאמר משיב רעה תחת טובה בפיך שלום תדבר ובקרבך תשים ארבך. וזה יאמר זה מום שבך כי איש צר ואויב אתה הוא מעולם. ומקול קול יעקב ההולך וחזק מאוד יבואו בריב הידיים ידי עשו ויכו איש את רעהו ויתגודדו כמשפטם באש חמתם. ואז יחרץ האיש הבלייעל לאמר לכל אחד מהם הראית כי נמצאו דברי.

ולפעמים כל חפץ הנרגן הוא מאשר שנא את החלש מהם ויגורהו בחרמו להביא עליו המכות האלה בין ידי מי שתקיף ממנו או להתכבד בקלונו. והן כל זה יפעל הנרגן בהחילו כמצטער על עונו אלא שאומר שרואה לעומתו צרת רעהו וחס עליו, שעל כן נכנסים הדברים בקרב לבו כארס נחש. וזהו אומרו דברי נרגן כמתלהמים מתדכאים ומלאים דאגה על העוון ועל צרת אוהבו שבא להצילו מרעתו. על כן המה ירדו חדרי בטן מקבלם כחצי גיבור שנונים כמדובר.

לה וְהָיָה עַל-אַהֲרֹן לְשָׁרֵת וְנִשְׁמַע קוֹלוֹ בְּבֹאוֹ אֶל-הַקֹּדֶשׁ לִפְנֵי ה' וּבְצֵאתוֹ וְלֹא יָמוּת :

ועל השביעית אמר והיה על אהרן לשרת ונשמע כו'. והוא, כי המנבל פיו בחלאת טומאת נבלות הפה שקץ ישקץ פיו ולשונו, ותעב יתעבם, כי עשאם בסיס לדבר האסור ואיככה יוכל לדבר לפני מלך מלכי המלכים בפה דובר נבלה ולא יקצוף על קולו לאמר מי זה נבזה ערב אל לבו לעמוד לפני לבקש רצון על עונותיו בניבו נבזה בכלי מכוער מוקצה מחמת מיאוס חלאת טומאת נבלתו כדבר אחת הנבלות. והן לו היית עבד מלך הארץ, האם עמדת לפניו לשרתו על שולחנו בכלים מכלים צואים, הלא תכלם, וגם הוא ברעש גדול מלאך רשע יצווה לך להמיתך בחרב.

ועתה שא נא קל וחומר ומה אם למלך הכושי חרש את חרשי אדמה להבל דמה תחייב את ראשך בשרת אותו בכלי בלתי טהור, ומה גם עתה אתה יתוש נטוש כי תערב אל לבך להתהדר לפני מי שאמר והיה העולם אשר לגדולתו מי מקדושים עליונים ותחתונים בשפה ברורה ובנעימה קדושה יהיה כדאי לעמוד לפניו ולדבר אליו, קל וחומר בן בנו של קל וחומר כי יקריב איש והוא בן בלייעל מדבר אליו בטומאת שפתים, כי פיך שלחת ברעת נבלות הפה ותמאס, ומאין ולאין שמת לבך לדבר אליו ולומר לפניו הללויה בפה דובר נבלה. ואוי לה לאותה בושה כי תבוא בית ה' ולא נמנעת מהביא עביט מי רגלים במקדש מפני הכבוד השוכן שם. ואנה תוליך את חרפתך, כי תהפך כלי שרת העומד לשרת בו את קונך לאחד מן הביבין.

והלא על הפה שאדם שח בו שיחת חולין בושנו מאד להלל בו את ה', כמאמר האומר מי יתן והיו לי שתי פיות אחת לדבר בו צרכי ביתי ואחת לדבר בו עם קוני (ירושלמי ברכות א ב), ומה גם עתה אשר בפה טמא יערוך לפניו יתברך לבקש רצון. כי איך יהיו לרצון אמרי פיו אם הסנגור הוא הקטגור ובדברך בו יהיה לך למזכיר עוון. והלא אמרו רבותינו ז"ל (עי' **זהר** מצורע נה א) על פסוק (תהלים קה יט) עד עת בא דברו אמרת ה' צרפתהו, כי למען הביא ה'

הטוב על יוסף ציוה להביא כל דברי יוסף אשר דבר בפיו אם טוב ואם רע וצרפתהו יתברך וימצא כי טוב היה ויצלח למלוכה.

הנה הורו ז"ל כי כאשר ניב לשון האיש משרת לו לטוב ולא חטא בו אז יהיו לרצון אמרי פיו בכל עת אשר יבוא אל המלך הקדוש לבקש מלפניו. והן זאת תרמוז תורתנו באמור **והיה על אהרן וכו',** לומר כי כאשר **הדבור** שהוא נמשל אל **המעיל** שנדברנו בו יהיו **על אהרן לשרת** שהוא לשרת בו את ה' ולא למה שהוא הפכו, אז **ונשמע קולו** בתפילתו **בבואו אל הקדש** לדבר אתו יתברך. מה שאין כן אם יתהפך חלילה.

לו וְעָשִׂיתָ צִיץ זָהָב טָהוֹר וּפִתַּחְתָּ עָלָיו פִּתּוּחֵי חֹתָם קֹדֶשׁ לה' :

הנה ה**ציץ מכפר על עזות פנים** (ערכין טז א), ועל כן הוא במצח כי שם ביתו, כמה דאת אמר (ירמיה ג ג) ומצח אשה זונה היה לך כו'. ולפי זה יתכן המשיל המצח אל הציץ, וירמוז לאדם כי תחת היות המצח כלי לחטוא יהפכנו לעבוד את ה' כי יעשנו עדי וציץ. ויהיה **זהב** הפך אשר מצחו נחושה שהוא מתכת קל וקשה ובלתי חשוב כי אם כזהב. כבד ורך וחשוב, כך תהיה עניו כבד ראש ובלתי קשה, ולא תשים מצחך רק על דבר חשוב כזהב. ושיהיה **טהור** בלי לכלוך שום פניה מצטרפת כי אם טהור. שאם דרך משל יהיה לייסר רשע לא תכוין על פי דרכך לינקם על דבר שהקניטך. ואם יקשה בעיניך הינצל מזה עשה זאת תחילה שהוא **ופתחת עליו וכו'** ואחר כך **ושמת וכו'.** והוא כי הנה ידוע מאמר רבותינו ז"ל (**זהר** אחרי מות עו א) כי במצח כל איש מפותח בו כל מעשהו אם טוב ואם רע. ובזה יאמר עשה מעשים באופן שכל שיפותח במצחך יהיו דברים המורים חותם עבדות לה' שיהיה הכל קדש ולא יהיו בו מפותח דברי עונות, וזהו **פתוחי חותם** של **קדש לה'.** ואז על ידי היות כל אשר במצחך פתוחים של כשרון מורים היותך עבד חתום **קדש לה'**, אז תבטח כי כשתשים מצחך לעומת רשע ורע ודאי שיהיה לשם שמים משולל פניה בלתי טובה.

לז וְשַׂמְתָּ אֹתוֹ עַל-פְּתִיל תְּכֵלֶת וְהָיָה עַל-הַמִּצְנֶפֶת אֶל-מוּל פְּנֵי-הַמִּצְנֶפֶת יִהְיֶה :

וזהו **ופתחת כו' ושמת אותו על פתיל תכלת,** כי כשתפתח אותו **פתוחי חותם כו'** אז ודאי ש**ושמת אותו** לעומת זולתך יהיה **על פתיל תכלת** הוא חיבור לכסא הכבוד שנמשל לתכלת, כמאמר רבותינו ז"ל (מנחות מג ב) תכלת דומה לים ים לרקיע רקיע לכסא הכבוד.

ומה שתשים מצחך לא על שפלים לשפלותם כי אם על רמים. וזהו **והיה על המצנפת** שהוא על רם בעל גסות הרוח נמשל למצנפת, כי על כן המצנפת שהוא גבוה מכפר על גסות הרוח (ערכין טז א) להביאו למוטב ולא כמסתר פנים ממנו, כי אם שים מצחך לעומת מצחו ולא תירא כי ה' עמך. וזהו **אל מול פני המצנפת יהיה.**

לט וְשִׁבַצְתָּ הַכְּתֹנֶת שֵׁשׁ וְעָשִׂיתָ מִצְנֶפֶת שֵׁשׁ וְאַבְנֵט תַּעֲשֶׂה מַעֲשֵׂה רֹקֵם :

הנה **הכתנת מכפרת על שפיכות דמים**

והמצנפת על גסות הרוח

והאבנט על הרהור הלב (ערכין טז א).

והנה שלשתן בכלל שש הנה שנא ה' שאמר שלמה (משלי ו טז - יט). גסות הרוח באומרו (שם שם יז) עינים רמות, שפיכות דמים באומרו (שם) וידיים שופכות דם נקי, והרהור הלב באומרו (שם שם יח) לב חורש מחשבות און. על כן יאמר **ושבצת הכתנת שש.** וגם על ה**מצנפת** אמר **שש**, שכולם בכלל **שש** הנה שאמר שלמה ברוח קדשו. ובלב הוסיף ואמר **תעשה מעשה רוקם,** שהוא שתעשה בתחילת המחשבה שהלב מצייר ורוקם שיהרהר בדבר שציור המחשבה עושה מעשה שהיא מחשבה טובה שהקב"ה מצרפה למעשה, מה שאין כן מחשבה רעה. וזהו תעשה **אבנט** שהוא המתייחס אל הלב שיהיה **מעשה** מה שהוא מצייר ו**רוקם** ולא מה שאינו חשוב מעשה.

מב וַעֲשֵׂה לָהֶם מִכְנְסֵי-בָד לְכַסּוֹת בְּשַׂר עֶרְוָה מִמָּתְנַיִם וְעַד-יְרֵכַיִם יִהְיוּ :

ולא אמר מכנסי שש, על כי ענין גילוי עריות אינם מהשש דברים שכתבנו שאמר שלמה (משלי ו טז) שש הנה שנא ה'. וקראו **בד** לרמוז לאדם שעל בחינת ענין המכנסים לא ישים אל לבו בחינת חיבור רק כאילו בד שהוא יחידי, כמה דאת אמר (ירמיה נ לו) חרב על הבדים, שפירשו ז"ל באומרו (ברכות סג ב) יחידים. כן אומרו **בד** רמז יעלה על רוחו כי בד ויחיד הוא בלי חיבור כי אם בעת מצוותו. ובכלל הדבר במה שמכפר על גלוי עריות, רמז בל יתייחד עם הערווה כי אם יהיה יחיד.

עוד רמז כי לא בלבד יכסה אדם מעצמו **בשר ערווה** כי אם ממתנים ועד ירכיים. והוא מאמרם ז"ל (שבת קיח ב) ברבנו הקדוש שלא נגע מעולם מאבנטו ולמטה שהוא ממתנים ועד ירכיים. וכן אמרו במדרש (ירושלמי מגילה א יא) כי כשנמול אנטונינוס אמר לרבי שיסתכל במילתו אם נמול כראוי ואמר לו בדידי לא אסתכלית בדידך אסתכל. ושיעור הרמז כדי **לכסות** מהרהור **בשר ערוה** צריך שממתנים ועד ירכיים יהיה הזהירות.

פרשת כי תשא

פרק ל

יב כִּי תִשָּׂא אֶת-רֹאשׁ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לִפְקֻדֵיהֶם וְנָתְנוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ לה' בִּפְקֹד אֹתָם וְלֹא-יִהְיֶה בָהֶם נֶגֶף בִּפְקֹד אֹתָם :

לבוא אל ביאור הכתובים נשים לב אל אומרו לפקודיהם, כי היא מלה מיותרת ומשוללת הבנה.

ועל פי דרכנו נשית לב אל אומרו כי תשא ולא אמר שא את ראש, כי צווי היה מאתו יתברך כמאמר **רש"י** ז"ל, כי מרוב חיבתו יתברך כשחטאו בעגל מנאן לידע הנותרים.

וגם אומרו בפקד אותם זה פעמים.

אך אמנה לבא אל הענין, בשום לב על מה זה נתחייבו ישראל שבאותו הדור **איש כופר נפשו** לה'. כי הלא אשר חטאו בעדים והתראה המיתו בחרב בני לוי, ואשר לא בהתראה נגפם ה', ואשר שלא בעדים בדקם משה כסוטות (יומא סו ב, עבודה זרה מד א). ואם כן איפה מה פשעו הנשארים בהם שהוצרכו לתת כופר נפשם. אך אין זה כי אם על שרפו ידיהם מלמחות ביד אשר חטאו בעגל, על הדרך שנבאר לפנים בס"ד.

על כן כאשר שב אפו יתברך מהם רצה לזכותם. ותחת מה שעל ידי העגל גרמו סילוק שכינה מהארץ, עתה יתנו כופר נפשם, לעשות אדני המשכן ליסד אותו בהם בתים לידות הקרשים, להורות היות כופר נפש זה יסוד להשרות שכינה במשכן, ותחזיק עמודיו להתקיים על ידי ווי העמודים הבאים גם מכופר נפש הלז. והנה אין ספק שהיו אז ישראל נכווין בגחלת סילוק השכינה עד בלי די, ומה גם אחר אשר טעמו טוב טעמה ויחנו במתקה במעמד הגדול והקדוש בהר סיני, כי הנה גם בעיניהם יפלא ירצה ה' לשוש עליהם כאשר בתחילה אחרי אשר הוטמאו, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** נא ד) שהיו האומות אומרים עוד כל ימי ארץ לא ישוב אלוהי ישראל לקבלם כי גדול עוונם מנשוא. ועל הכל יתחמץ לבבם באומרם הנה נמוגים המה בשלשה שפטים ויגרע מנינם מסך ששים ריבוא הגורם עוצם השראת שכינה, כנודע מרבותינו ז"ל מעלת סכום זה וקדושתו, כי המה כוללו כל בחינות מקורי הנשמות, כמפורש ב**ספר הזוהר**, כי על כן הרואה ששים ריבוא מברך ברוך חכם הרזים (ברכות נח א, **שו"ע או"ח** רכד ה), כי המה כוללו כל שורשיהם ומוכנים להשראת שכינה ביותר. ולו חסרו כעת ממנין זה אשר היו בצאתם ממצרים שנאמר (לעיל יב לז) כשש מאות אלף רגלי כו', יגרע מגדר השראת שכינה אשר היה למו וידאגו ויעצבו בראותם חסרון שלשת אלפי איש על ידי בני לוי ועל ידי המגפה וההשקאה, כי תהיה שומה בלבם מדאגה מדבר אולי חסרו מששים ריבוא.

ובזה נבא אל הענין ונשכילה במאמרם ז"ל (במדבר רבה כא ז) שהביא **רש"י** ז"ל (כאן פסוק טו, ובמדבר כו א) כשחטאו בעגל מנאן לידע הנותרים משל לרועה וכו'. כי הלא כמו זר נחשב יצטרך הוא יתברך למנותם לידע הנותרים, כי ממנו יתברך לא יפלא כל דבר. אמנם כאשר כתבנו כי מדאגת עם בני ישראל על נפשות רבות אשר נפלו מחסרונן מהסכום הקדוש הקודם, על כן מה עשה הוא יתברך, ברוב חיבתם ציוה למנותם לשמחם, בראותם כי אדרבה היו ששים ריבוא והותר, כי מהעודפים עשו ווים לעמודים. וזהו לידע הנותרים שידעו הם עצמן

הנותרים שעודם הסך ההוא, כי בתוך הששה חדשים אשר היו קרובים לשנת העשרים השלימום. וזה מאמר הכתוב **כי תשא את ראש בני ישראל,** אל יעלה על רוח איש שהוא למען דעת הוא יתברך הסך, רק **לפקודיהם,** כלומר בשביל פקודיהם עצמם שידעו הם המנין שלהם שהסכום קיים.

או בדרך אחרת. דע, **כי תשא את ראש בני ישראל** שהוא **לפקודיהם** הראשונים, שהם ששים ריבוא שלא חסר מהפקודים הראשונים דבר. והכל הולך אל מקום אחד. ובזה נתיישב אומרו **כי תשא** ולא אמר דרך צווי שא את ראש וכו'.

או יתכן עוד דרך אחרת, ויתיישב בה אומרו **בפקוד אותם** והאמר זה פעמים. והוא, כי הלא שני דברים היה צריך על כל פנים.

א. לימנות מהטעם הנזכר;

ב. לתת כל **איש כופר נפשו** על עון העגל.

ואמר הוא יתברך אם יעשו השני דברים נפרדים יתעתדו לסכנת נגף בהימנותם. על כן עשה זאת איפה, וכאשר **תשא את ראש בני ישראל** אשר אתה צריך למנותם בשביל **פקודיהם,** לכל אחד מהפירושים, אז **ונתנו איש כופר נפשו** שחייבים על העגל. וזהו אומרו **בפקד אותם** שיותן בפקד אותם כדי שבמנות השקלים יודע מנין ישראל. ונרוויח בזה ש**ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם** שהוא בשביל פקוד אותם אם היו נמנים שלא על ידי כופר נפשם. וזהו אומרו שנית **בפקד אותם.**

יג זֶה יִתְּנוּ כָּל-הָעֹבֵר עַל-הַפְּקֻדִים מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֵּרָה הַשֶּׁקֶל מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל תְּרוּמָה לַה' :

יד כֹּל הָעֹבֵר עַל-הַפְּקֻדִים מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה יִתֵּן תְּרוּמַת ה' :

טו הֶעָשִׁיר לֹא-יַרְבֶּה וְהַדַּל לֹא יַמְעִיט מִמַּחֲצִית הַשֶּׁקֶל לָתֵת אֶת-תְּרוּמַת ה' לְכַפֵּר עַל-נַפְשֹׁתֵיכֶם :

טז וְלָקַחְתָּ אֶת-כֶּסֶף הַכִּפֻּרִים מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַתָּ אֹתוֹ עַל-עֲבֹדַת אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְזִכָּרוֹן לִפְנֵי ה' לְכַפֵּר עַל-נַפְשֹׁתֵיכֶם :

יז וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵּאמֹר :

יח וְעָשִׂיתָ כִּיּוֹר נְחֹשֶׁת וְכַנּוֹ נְחֹשֶׁת לְרָחְצָה וְנָתַתָּ אֹתוֹ בֵּין-אֹהֶל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבֵּחַ וְנָתַתָּ שָׁמָּה מָיִם :

יט וְרָחֲצוּ אַהֲרֹן וּבָנָיו מִמֶּנּוּ אֶת-יְדֵיהֶם וְאֶת-רַגְלֵיהֶם :

כ בְּבֹאָם אֶל-אֹהֶל מוֹעֵד יִרְחֲצוּ-מַיִם וְלֹא יָמֻתוּ אוֹ בְגִשְׁתָּם אֶל-הַמִּזְבֵּחַ לְשָׁרֵת לְהַקְטִיר אִשֶּׁה לה' :

כא וְרָחֲצוּ יְדֵיהֶם וְרַגְלֵיהֶם וְלֹא יָמֻתוּ וְהָיְתָה לָהֶם חֹק-עוֹלָם לוֹ וּלְזַרְעוֹ לְדֹרֹתָם :

ראוי לשים לב:

א. מה ענין אומרו זה כמורה באצבע, שאם על מה שאמרו ז"ל (**במדבר רבה** יב ג) שנתקשה משה בשיעור ואמר לו הקדוש ברוך הוא **זה** בלבד יתנו, הלא בהודעת השיעור היה מספיק, כי בשלמא במנורה וקדוש החדש שנתקשה בציור היה התיקון בהראותם בציורם בין במנורה בין בירח. כמו שאמרו בגמרא (ראש השנה כד א) שהיו לרבן גמליאל דמות צורות לבנה לאמר לעדים כזה ראיתם או כזה, אך בדבר התלוי במנין או משקל הודעת משקל הכסף היה די.

ב. והנה במאמר רבי מאיר שאמר (**במדבר רבה** שם) מלמד שהראהו כמין מטבע של אש מתחת כסא הכבוד ואמר לו **כזה** יתנו, ראוי להקשות למה היה מתחת כסא הכבוד, והיה די יאמר הראה לו כמין מטבע של אש, ולא יאמר מתחת כסא הכבוד כמו שלא נאמר במנורה וירח.

ג. למה מחצית השקל שהוא חצי ולא דבר שלם.

ד. אומרו בשקל הקדש שהוא כפירוש **רש"י** (כאן) האמור בערכין ושדה אחוזה, שהוא לתלות הקודם במאוחר, ונהפוך הוא הראוי.

ה. כי הרי פורש פה **עשרים גרה השקל,** ומה צורך לתלות על מקום אחר, וגם שם נאמר (ויקרא כז כה) עשרים גרה [יהיה] השקל ולמה יתלה בשום מקום לזולתו.

ו. אומרו תרומה לה', למה קראה תרומה, ולא אמר קדש לה', או כופר לה', כאמור למעלה.

ז. אומרו (פסוק יד) **כל העובר** פעם שנית, **ותרומת ה'**, כי שני הדברים נאמרו למעלה, ומהראוי שלא יאמר אלא **מבן עשרים שנה** יתננה.

ח. באומרו (פסוק טו) **העשיר לא ירבה,** כי לא תצדק הקפדה רק בממעיט אך המרבה תבוא עליו ברכה.

ט. אומרו (פסוק טז) **ולקחת את כסף הכפורים וכו',** איך נותן **אותו על עבודת אהל מועד, ומה** צורך הזיכרון ההוא שאומר **והיה לבני ישראל לזיכרון.**

י. אם על ידי הכופר מתכפרים, איך אחר הנתנו לזכרון יהיה **לכפר על נפשותיכם.**

יא. אומרו (פסוק יח) **ועשית כיור נחשת כו',** למה נסמכה פרשת כיור לפרשת האדנים, ומהראוי שאחר האדנים ידבר בקרשים שעליהם, ואחר כך ביריעות, שהם דברים כסדרן, ולא ידלג מאדנים לכיור,

ולא עוד אלא שזה ביסוד המשכן וזה בקדוש ידיים לעבודת הקרבן שאחר הקמתו.

יב. שלא היה ראוי יזכיר כאן רק מציאות עשיית כיור וכנו אך לא דין העבודה שירחצו בבואם או בגשתם אל המזבח (פסוקים יט - כא), ומקומו היה בספר ויקרא במקום סדר העבודה.

והנה על דבר שיעור **מחצית השקל** ולא שקל שלם, אמרו רבותינו ז"ל (ירושלמי שקלים ב ג) הטעם מפני שהעבודה זרה שקולה כעובר עשרת הדברות, על כן הביאו **עשרה גרה**. ובשם

החכם ה"ר **שלמה בן אלקביץ ז"ל** שמעתי שהוא להורות את בני ישראל יחס אחדותם, בל יעלה על לב איש מהם שהוא נפרד מחברו, כי אם כאלו כל אחד חצי, ובהתחברו עם כל אחד ואחד מישראל נעשה אחד שלם. על כן כל אחד יביא מחצית. והנה עדיין צריך לבקש טעם למה זה למדנו יתברך ענין זה פה. והנני בא אחריו ומלאתי את דבריו. והוא, כי אחרי אומרו יתברך **ונתנו איש כופר נפשו** ראה והנה יתחמץ לבב אנוש באמור על מה זה ענוש אענש לאשמת העם כי יצוו עלי אתן כופר נפשי על עוון אשר עושיו כבר מתו, ולא יומת איש על עונו, כי גם שלא מחינו הנשארים, מי עשאנו ערבים. על כן רמז לנו יתברך כי כל איש מישראל נפשו קשורה בחברו, כי ממקור אחד הן ונפשות כל אישי ישראל לאחת יחשבו. על כן יביא כל אחד מחצית, להורות כי כל אחד עם כל איש זולתו אחד הוא, ובכן הם ערבים זה לזה.

והנה לנו עוד דרך ישרה שיבור לו האדם, אשר בו נבוא אל טעם ודעת יחס סמיכות **הכיור וכנו** אל **כופר נפש** אשר הקדים ושיעורו, וכל יתר ההערות עם מאמר רבי מאיר שהזכרנו. והוא כי רצה הקדוש ברוך הוא להורות את בניו כי גדולה ומרובה מידה טובה ממידת פורענות. והענין, כי הנה ידענו מ**ספר הזוהר** (עיין שם בראשית נה ב) כי כל הנפשות בצאתם למעלה יצאו זוגות זוגות זכר ונקבה, ועל שניהם נאמר (בראשית ה ב) זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם, נמצא כי הזכר לבדו מחצית אדם הוא וההיקש בנקבה. והנה למדונו רבותינו ז"ל (**במדבר רבה** כא י) כי בעגל שום אשה לא חטאה, לא בלבד שלא נתנו חלק כבעליהן, כי אם שגם פירשו מהן על רגל העגל באומרן כי נשתמדו עד שבו עד ה'. נמצא כי נפגם חצי אדם הוא נפש כל זכר, אך לא נפש שום אשה כי אם בן זוגה. על כן ציוה הוא יתברך יתנו מחצית השקל שהוא כל איש על עצמו אך לא שקל שלם, כי בת זוגו שהוא חציו האחר לא נפגם, והוא הצריך **כופר נפשו** לא היא.

ובזה נבוא אל כוונת רבי מאיר מלמד כו'. והוא, כי הוקשה לו מלת זה, שהוא כמורה באצבע, שאם להורות השיעור אינו מתייחס להוראה באצבע רק להודעת שיעור, על כן אמר מלמד שהראהו וכו' מתחת כסא הכבוד. והוא, כי מה שנתקשה משה הוא איך יתכן שכופר נפש חצובה מתחת כסא הכבוד שלא תסולה כסף מחירה שיותן כופרה במחצית שקל כסף. על כן מה עשה הוא יתברך, הראהו כמין מטבע של אש מתחת כסא הכבוד ממקום יציאת הנשמות, לומר לא יעלה על דעתך שמטבע כסף גשמי אני מעלה עליהם שאני מקבל, כי אם כאלו אש מתחת כסא הכבוד הם נותנים לי, שהוא כאלו את נפשם שהיא אש מתחת כסא הכבוד יתנו לי. וזהו אומרו כ**זה יתנו**, כזה שהוא אש רוחני מכסא הכבוד יתנו. כי כל אחד נפש הוא מקריב על ידי תשובה בכוונת קחת אותי שאדור ביניהם.

ובזה נבוא אל כוונת הסמיכות אשר ל**כופר נפש** עם **כיור וכנו.** והוא, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (עיין **רש"י** להלן לח ח) למה נעשה כיור וכנו ממראות הצובאות, אלא לזכור זכות נשים

שהיו במצרים, שבראותן כי בעליהם בעמלם לא היו נזקקים להן ויראו פן יאבד זרע ישראל, על כן היו יוצאות השדה ומרחיצות אותם במים שהיו מחמין מהנהר והיה הקדוש ברוך הוא מזמין להם דגים תוך המים והיו שופתות שתי קדרות אחת לרחוץ אותם ואחת לבשל הדגים להאכילם, ואחר כך למען הביאם לידי תאווה היו מסתכלות במראות ומיפות עצמן לפניהם ועושות שיסתכלו במראות גם הם בשיחה נאה עד בואן לידי תאווה, והיו נזקקים להן, ועל ידי כן נמשך זרע ישראל וגם לא שלטו בהן גויים. בזכות זה רצה הקדוש ברוך הוא שמאותן המראות יעשו כיור וכנו לרחצה לעבודה, כנגד מה שהיו מרחיצות אותם. שכאשר כוונתם הייתה לקדש עצמן בל יטמאון מצריים הייתה הרחצה לקדוש כי בחרו בבת זוגם הקדוש, על כן היו כיור וכנו, זכר לזכר ונקבה, שופע ומושפע, רמז אל הזיווג.

ובדבר הזה מצאנו ראינו טוב טעם סמיכות יציב ונכון. כי הורה הוא יתברך איך מרובה מידת טובתו מהפכה. כי הלא בפורענות העגל לא פגם עוונם רק אל מחציתם, הוא הזכר, כי על כן לא יותן רק חצי שקל. כי לא פשטה חלאת העוון גם לבת זוגו, עם שהוא והיא נקראים אדם אחד. אך לא כן במידה טובה, כי זכות נשים צדקניות גם את חלק נפשות בעליהן תקנו. כי על כן מזכותן נעשו כיור וכנו שהם זכר ונקבה, כי זכותן נתפשט בהן ואנשיהם. ועל כן בכיור וכנו היה קדוש ידיים לעבודה, כמפורש אצלנו על פסוק (שיר השירים ו ו) שעלו מן הרחצה. ועל כן נסמכה פרשה זו אל הקודמת.

יג זֶה יִתְּנוּ כָּל-הָעֹבֵר עַל-הַפְּקֻדִים מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֵּרָה הַשֶּׁקֶל מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל תְּרוּמָה לַה' :

ונחזור אל ענין המקראות והתכתם. באומרו **מחצית השקל בשקל הקדש,** ופירש **רש"י** ז"ל שהוא בשקל האמור בערכין. והנה הקשינו למה תולה הקודם במאוחר?

ולא עוד אלא שכאן מפורש ולמה יתלה במקום אחר.

אמנם כיוון הכתוב לתרץ קושיא נופלת על האמור. והוא, כי הלא כל רואה **כופר נפש** הלז הלא יתחמץ לבבו, באומרו מה זאת. כי הלא הוא יתברך האומר בערכין (ויקרא כז ג) ואם מבן עשרים שנה כו' והיה ערכך הזכר חמשים שקלים, ואם ערך זכר מבן עשרים הוא חמשים, איככה נוכל וראינו **כופר נפש** אשר **מבן עשרים ומעלה** חצי שקל, באופן יהיה נדון בקרבו אולי יש הפרש בין שקל לשקל. לזה בא יתברך ואמר דע איפה בני כי שקל זה הוא בשקל הקדש האמור בערכין. ואל תתמה על החפץ, כי תשובתך היא תרומה לה'. והוא, כי משתי תרומות שהם תרומה גדולה ותרומת מעשר לא נאמר בתורה שיעור רק לתרומת מעשר, כי על כן בגדולה חטה אחת פוטרת את הכרי. ועל כן אומר כי על שיעור המפורשת בתורה ידבר, היא תרומת מעשר שהוא אחד ממאה, כי ממאה סאין נוטל הלוי עשר, ומעשר נותן אחת תרומה לכהן, נמצאת התרומה אחד ממאה.

וזה יאמר דע איפה כי **מחצית** הוא **בשקל הקדש** האמור בערכין. ואל תתמה היות פה ערך הכופר **מחצית השקל,** כי התרומה בלבד מערכו שהוא אחד ממאה, הוא **לה'**, בזה אני מתפייס. כי חצי שקל הוא אחד ממאה חצאי שקל שהם חמשים שקלים, וזהו תרומה לה'. וזהו שחזר ואמר פעם שנית **מחצית השקל,** לומר דע שהוא **בשקל הקדש** האמור בערכין. ואם תקשה ותאמר אם כן איך הוא מחצית השקל, אל תתמה. כי מה שהוא מחצית השקל הוא תרומה לה'. ועל כן חזר ואמר **מחצית השקל.** וכן בדין כי המאה סאין, התשעים, של ישראל. והתשע שנשארים ממון הדיוט יחשב, ולא יקרא קדש רק התרומה הניתנת לכהן, ופה המחצית הזה קדש לה' הוא ובו מתרצה הוא יתברך. וזהו אומרו תדע למה הוא מחצית השקל ולא שקל שלם, הוא למה שהיא תרומה לה'.

יד כֹּל הָעֹבֵר עַל-הַפְּקֻדִים מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמָעְלָה יִתֵּן תְּרוּמַת ה':

מה שאמרתי **מבן עשרים וכו'** ולא מבן שלש עשרה שנה שהוא בר עונשין למטה, הוא כי הכופר נפש הלז הוא **תרומה לה',** ואחר שהכופר הוא לה' לא יתן כי אם אשר הוא בר עונשין לה', שהוא כמפורש למעלה על שלא מיחו על כבוד ה'.

טו הֶעָשִׁיר לֹא-יַרְבֶּה וְהַדַּל לֹא יַמְעִיט מִמַּחֲצִית הַשֶּׁקֶל לָתֵת אֶת-תְּרוּמַת ה' לְכַפֵּר עַל-נַפְשֹׁתֵיכֶם :

ואחרי הודיע היותנו ערבים זה לזה על אחדות הנפשות, ושהכופר על בחינת הנפש, אמר **העשיר לא ירבה וכו'.** ואל תתמה למה אעכב ביד העשיר שלא ירבה ואעמיס על הדל שלא ימעיט, כי הלא הכוונה היא לכפר על נפשותיכם, ואם הייתי מכביד על העשיר או מרשהו שירבה ומיקל על דל, הלא יראה כי נפש העשיר חשובה יותר ויקר פדיונה כי לא על חנם העשירו קונו. על כן הטבתי אשר דברתי **העשיר לא ירבה והדל וכו',** כי כולם שווים לפניו יתברך. וזהו אומרו **לכפר על נפשותיכם,** כי שוות הן.

טז וְלָקַחְתָּ אֶת-כֶּסֶף הַכִּפֻּרִים מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַתָּ אֹתוֹ עַל-עֲבֹדַת אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְזִכָּרוֹן לִפְנֵי ה' לְכַפֵּר עַל-נַפְשֹׁתֵיכֶם :

ושמא תאמר אם כבר נתכפרו נפשותם בכופר נפש, למה יאמר הוא יתברך ביום פקדי ופקדתי (להלן לב לד), ואמרו רבותינו ז"ל (**רש"י** במדבר יט כב ד"ה למשמרת) אין לך פקידה ופקידה שאין בה מעון העגל. על כן אמר **ולקחת את כסף הכפורים,** לומר אל יעלה על רוחך שבזה לפני ה' נטהרו לגמרי, כי אם **ונתת אותו על עבודת אהל מועד** לומר שיצורף כופר זה עם עבודת קרבנות אהל מועד אשר עשו ידיהם. והוא, כי אין ספק כי בעוון ופשע נעשים קטגורים להתייצב על ה' לקטרג על עושיהם, וצריך תחילה לסלקם ואחר כך לבקש רחמים להתכפר. כאשר אמרו רבותינו ז"ל (**רד"ק** שמואל ב יב יג) בדוד כי על ידי הוידוי נאמר לו גם ה' העביר חטאתך (שמואל ב שם), שפירשו ב**ספר הזוהר** (פנחס דף רלא א) שהוידוי לא

הועיל רק להעביר וסלק הקטגור שנעשה בעוון מלקטרג, ואחר כך הפליא לעשות תשובות ותיקונים עד נטהר קו לקו מחטאתו.

כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה הנה לפנינו זכות **כסף הכפורים,** שנית עבודת הקרבנות אשר יעשו באהל מועד. והנה עבודת הקרבנות מסוגלת לסלק והעביר המקטרגים, וכסף הכפורים להתחיל לכפר ולטהר, ומהראוי תהיה ראשונה העבודה לסלק הנגדיים, ואחר כך **כסף הכפורים.** אך אתה בטיב כוונתך במצווה זו אשר תעשה על ידך, כי **ולקחת וכו',** תדע במחשבת הכוונה בידיעתך בעולמות העליונים לתת **את כסף הכפורים** שיהיה **על עבודת אהל מועד** כאלו העבודה החילה מעתה ברצון הקודם למעשה, כאלו התחיל סילוק המקטרגים ועליה בא כסף הכפורים לטהר. ולא שיספיק הכסף לכפר לגמרי, רק שיהיה **לבני ישראל לזכרון,** לבני ישראל לרצון טוב להיות מכפר על בני ישראל מעט מעט על ידי זיכרון זה ולא יצא הקצף חלילה.

או נפרש אומרו **עבודת אהל מועד** על מעשה המשכן. וזה באחד משני פנים:
אחד, אל יעלה על רוחך שבתתם הכסף נתכפרו לגמרי, אלא שהיה אפשר שטומאת חלאת עוון העגל תקטרג ותעכב שלא תבוא לידי גמר עבודת מעשה המשכן. על כן להגין בל תתבטל יהיה כי **ולקחת וכו' ונתת אותו על עבודת אהל מועד** שתהיה מצות הכסף מרחפת ומגינה על עבודת אהל מועד בל ישטין עליה משטין. ואחר כך תהיה לפני ה' מצות הכסף לזיכרון רחמים לכפר לאט לאט על ידי הפקידות בל יהיה קטרוג בינתיים.

או בדרך שני, במה שידענו כי כאשר על ידי עבירה נברא משחית, כך על ידי המצווה נברא מלאך קדוש. וכן ידענו מאמר רבי שמעון בן לקיש (יומא פו ב) שהשב מאהבה העוון נעשה זכות, שהוא כמאמרנו על זה כי בקיום מצות התשובה נברא מלאך. נמצא שעל ידי העוון שקיים בשובו ממנו מצווה, נמחה המשחית ונשאר זכות בידו. ובזה כפל הדבר הוא יתברך שציוה **ונתנו איש כופר נפשו לה'** שהוא שלא יכוונו מיראה לינצל מרעה ממידת אלוהים רק לשם ה' בלבד, שהוא מאהבה. נוסף על זה, כי עושים מצות נתינת הכסף שנעשה במצווה זו מלאך. ולמה שבתתם עד עשות האדנים ממנו היה נראה שאין המלאך נברא, לזה אמר הקדוש ברוך הוא למשה **ולקחת וכו',** בשום לב אל ייתור מלת **את,** לומר במה ש**ולקחת** מידם, הוא כאלו נגמרה המצווה, וכאלו שני דברים תקח מהם:
א. המלאך,
ב. הכסף.
וזהו **ולקחת את כסף,** שאומרו את מרבה המלאך. ועל ידי כן יועיל להם דבר קל ככסף זה לבוא אל הפועל המשכן, ולהאריך להם עד בוא הכפרה לידי גמר לאט להם. כי עוון כזה לא במהרה ינתק לכפר מיד, כי אם שאתה בכח קדושה **ונתת אותו** שהוא האת הנזכר הוא

המלאך, **על עבודת אהל מועד,** שיהיה מרחף על כל עבודת המשכן. ועל ידי כן במקום שהמשחית מקטרג יתהפך שיהיה המלאך לפני ה', שיביט בו תמיד בהביטו אל המשכן שכל מעייניו בו. וזהו **זכרון לבני ישראל לפני ה' לכפר על נפשותיכם** בהמשך הזמן ובפקידות.

פרק לא

יג וְאַתָּה דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אַךְ אֶת-שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמֹרוּ כִּי אוֹת הִוא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם לְדֹרֹתֵיכֶם לָדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדִּשְׁכֶם :

יד וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הִוא לָכֶם מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוּמָת כִּי כָּל-הָעֹשֶׂה בָהּ מְלָאכָה וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מִקֶּרֶב עַמֶּיהָ :

טו שֵׁשֶׁת יָמִים יֵעָשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן קֹדֶשׁ לה' כָּל-הָעֹשֶׂה מְלָאכָה בְּיוֹם הַשַּׁבָּת מוֹת יוּמָת :

טז וְשָׁמְרוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת-הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם :

יז בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִוא לְעֹלָם כִּי-שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ :

ראוי לשים לב:

א. אומרו ואתה, שהוא ודאי הדובר את ישראל.

ב. הסמיכות.

ג. אומרו לאמר, אחר אומרו **דבר וכו'.**

ד. אומרו אך, מה בא למעט.

ה. אומרו כי אות היא, שאחר אומרו **שבתותי** היה לו לומר הם.

ו. מה הוא ה**אות** כי מציאות היום חולף עובר.

ז. אומרו לדורותיכם, כי מי לא ידע שהשבת הוא לדורות.

ח. במה יודע בשבת שהוא יתברך מקדשם.

ט. אומרו (פסוק יד) **ושמרתם את השבת,** אחר שנאמר למעלה **שבתותי תשמרו,**

וגם אומרו למעלה **את שבתותי** לשון רבים ופה אומרו **את השבת.**

י. כי למעלה אמר טעם אחד, ופה יראה טעם אחר **כי קדש היא לכם** (פסוק יד).

יא. אומרו (שם) **מחלליה,** לשון נקבה ולא אמר מחללו כלשון הנביא (ישעיה נו ב),

ואומרו (פסוק יד) **מות יומת.**

יב. אומרו (שם) **כי כל וכו' ונכרתה,** הרי נאמר **מות יומת.**

יג. כי באומרו כי כל כו' יראה שהוא נתינת טעם ואינו אלא גזירה והיה לו לומר וכל העושה וכו'.

יד. אומרו יעשה מלאכה, שהיה לו לומר תעשו מלאכה.

טו. כי לא היה צריך להזכיר רק השביתה בשבת לא המלאכה בחול.

טז. אומרו (פסוק טו) **וביום וכו',** שהיה לו לומר והיום.

יז. אומרו פעם אחרת (שם) **כל העושה מלאכה וכו'.**

יח. אומרו (פסוק טז) **ושמרו וכו',** כי הרי נאמר למעלה זה פעמים ולנוכח וכאן שלישית ושלא לנוכח.

יט. אומרו (שם) **לעשות,** הראוי יאמר לשמור ולא לעשות, וגם שאינו אומר שנעשה בו אלא שנעשה אותו שהוא בלתי צודק.

כ. אומרו (שם) **לדורותם ברית עולם,** מה הוא הברית עולם הזה.

כא. אומרו (פסוק יז) **ביני ובין בני ישראל,** הרי נאמר למעלה [וביניכם - פסוק יג].

כב. אומרו (פסוק יז) **שבת וינפש,** שהוא בלתי מובן כלפי מעלה.

יג וְאַתָּה דַּבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אַךְ אֶת-שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמֹרוּ כִּי אוֹת הִוא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם לְדֹרֹתֵיכֶם לָדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדִּשְׁכֶם :

והנה באומרו ואתה, כתוב לנו פרשת תצוה ענין אחד.

עוד יתכן במאמרם ז"ל (**שמות רבה** א כח) כי בעוד ישראל במצרים אמר משה לפרעה, מי שיש לו עבדים עושי מלאכתו אם אין להם יום בשבוע לנוח בו יותש כחם ולא יוכלו עשות כראוי, ויאמר פרעה כן דברת בחור להם אתה יום מהשבוע, ויבחר להם את יום השבת. וכן אמרו רבותינו ז"ל (מתנות כהונה שם) כי כשנתן להם הקדוש ברוך הוא את השבת שמח משה, ועל כן אנו אומרים ישמח משה במתנת חלקו. ובזה יתכן יאמר ואתה, שקבעת להם את השבת מאז, הזהירם עליו. וזהו **ואתה דבר וכו' אך את שבתותי תשמרו.** והענין שאחרי אומרו יתברך מלאכת המשכן, אמר **דבר אל בני ישראל** כדי לאמר להם ענין המשכן. אך בזאת ש**את שבתותי תשמורו** שלא תדחה מלאכת המשכן את השבת. וזהו אומרו **לאמר** ואומרו אך, והטעם **כי אות היא וכו'** כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

ולבא אל הענין והתכת הכתובים והתיר כל הספקות הנזכרים, נקדים ה' הקדמות:

א. המפורסם ב**ספר הזוהר** (יתרו פח ב) כי כל שבת מתחלק לשנים שהם מידת לילה ומידת יום, כי ליל שבת מתייחס אל השכינה ומידת היום אל השם הגדול, כי על כן כל סעודת שבת יש לה בחינה בפני עצמה, אחת של לילה ושתים של יום, ועל כן בקבלת שבת בערב יום הששי אמרו רבותינו ז"ל (בבא קמא לב ב) שהיו אומרים בואו ונקבל פני שבת מלכתא שהוא על בחינת הלילה הבאה בעת ההיא, ועל היותה מתייחסת אל השכינה קראוה מלכתא;

ב. שאין שמירת השבת העדר עשיית מלאכה בעלמא זכר למעשה בראשית, שאם כן לא היה הוא יתברך מחמיר בדבר כל כך, כי אם שהשתי בחינות של שבת הן רוחניות כאמור משני שמותיו יתברך כמדובר, ולמה שנפשות בני ישראל חלק אלוה ממעל על כן בבוא השבת מתעוררות ומתרבות בחינותיה ומשפיעות אל כל מקומות קדושה, בפרט אל נפש כל איש ישראל לפי גדרה בא אל תוך פנימיות נפשו שהנפש נעשית כהיכל אל השפע ההוא, יען כי הוא יתרון אור גדול מאד מאיכות נפשו, ואת היתרון הזה קראו רבותינו ז"ל נפש יתירה (**זהר** פנחס רמב ב) שהוא על היתרון שיש לשפע ההוא על מציאות הנפש אשר בקרבו, או שקורין בשבת את נפשו על היתרון שיש לה על ידי האור הבא אל קרבה נפש יתירה;

ג. כי הנפש יתירה היא חלק אלוה ממעל למעלה מאיכות נפשו והוא מעולם שכלו מנוחה ואין בו יחס שום בחינת מלאכה, ועל כן אשר בו חלק מהעולם ההוא ועושה מלאכה בנפש יתירה ההיא בקרבו פוגם וקוצץ שורש נפשו ממקורה ומיד הוא נכרת, ועל כן גם בלי עדים והתראה לא יבצר ממנו כרת;

ד. שעל ידי הנפש יתירה מתאחזת נפשו עם קונו בחוט חסד משוך ממנו יתברך אל תוך נפשו, וזהו ביני ובין בני ישראל, ועל כן זר ששבת שהוא כמכניס עצמו בינתיים, כמאמר רבי יוחנן במדרש רבה (**דברים רבה** א כא) משל למלך והמלכה שהם יחד ובא זר ונכנס ביניהם.

ה. כי כאשר העושה מלאכה בשבת קוצץ ומשרש נפשו משורשה, כך המכבד את השבת בהתענג בו לשמה ועסוק בו בתורה ונמנע מכל דברי חול, הוא מוסיף התעוררות והתרבות הארה בבחינות השבת כאילו את השבת הוא עושה, כענין ואנכי מלאתי כח את רוח ה' (מיכה ג ח). והענין כי למה שאור בחינות השבת הן בנפשו היא הנפש יתירה, מה שזה מענג את חלקי הנפש יתירה שהן הן מאיכות בחינותיו בכוונת קדושת בחינות השבת העליונות, כוונתו עולה ומאירה עד למעלה.

ובזה יובן מאמרם ז"ל בגמרא (שבת קיט א) שרבי פלוני היה מרבה ביותר להביא ולהכין לכבוד שבת ואמר לאשתו אלו היה רבי יוחנן בא להתאכסן אצלנו לא היינו מכינים בשבילו. והלא יקשה שאינו דומה, כי אם היה בא רבי יוחנן היה הוא האוכל, אך עתה אנחנו האוכלים ואנחנו השותים. אך במה שכתבנו כי הנפש יתירה הבאה לאדם היא מאיכות גדולת קדושת השבת הבלתי נפרדת ממנו, מה שאנו אוכלים לשם קדושת שבת מלבד מה שהיא מתקיימת בנו על ידי האוכל, כענין הלל שהיה אומר שהיה גומל חסד עם נפשו באכול ושתה (ויקרא רבה לד ג), גם על ידי הכוונה לכבוד שבת העליון הוא כאלו את השבת עצמו אנו מכבדים ומענגים, שאור הכוונה עולה למעלה ראש. ועל כוונה זאת אחשוב שהנביא דבר באומרו (ישעיה נח יג) וקראת לשבת ענג, לומר אל תקרא לאכילה ושתיה ענג כי אם לשבת תקרא ענג, שתשמח ותגיל בלבך כאלו הוא עצמו הענג שתתענג בו בכוונתך.

ובזה נבוא אל ביאור הכתובים. אמר הוא יתברך הלא ציוויתי לעשות משכן לשכני בתוכו. **אך** בזאת ש**את שבתותי תשמרו,** ולא תדחו שבת לעשות המשכן, וזה בין בלילה בין ביום. וזהו אומרו **שבתותי** לכלול מידת לילה ומידת יום, שכל אחד בחינת שבת בפני עצמה כמפורש בהקדמה ראשונה. ולבל יקשה בעיניך למה לא תדחה שבת מפני מה שבו תשרה שכינה, על כן אני נותן לך שלשה טעמים:

אחד, כי אות היא וכו'. והוא לומר אל יעלה על רוחך שאין בשמירת שבת יותר כי אם להיבטל ממלאכה ביום שהקב"ה לא עשה בו מלאכה כשברא העולם, שהוא אות וזכר לחידוש העולם, שאם כן הוא היה נדחה מפני המשכן. אך מה ש**אות היא** השמירה שאמרתי תשמרו הוא דבר פנימי המקשר **ביני וביניכם** שהוא דבר שהוא ביני ונכנס ביניכם שהוא תוך נפשכם שהוא מעין היותכם היכל לשכינתי, שהיא גם הוא חלק אלוה יתברך כאמור בהקדמה שנית ושלישית. ואם כן כיון שהמשכן אין השראת שכינה בו מצד עצמו כי אם באדם כמה דאת אמר (לעיל כה ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, כי בתוכו לא נאמר אלא בתוכם שהוא כי היכל ה' הוא האדם וממנו יתפשט אל המשכן. ואם כן אמור מעתה איך בשבת שהאדם הוא היכל ה' יעשה מלאכה במשכן שהוא עצמו מצד עצמו אין בו שכינה אלא ממה שנמשך לו מן האדם, שעל ידי היות האדם היכל ה' נמשך אל המשכן.

ועוד טעם שני. והוא, כי השבת היא לאדם קדושה לדורות, והמשכן הוא אינו אלא בזמנו. ואיך נדחה קדושה שהיא לדורות על מה שאינו אלא קצת זמן. וזהו אומרו **לדורותיכם.**

ועוד טעם שלישי. והוא, כי אם תעשו מלאכה בשבת במשכן לא יודע בעולם שבשבת אני מקנה בכם קדושה בנפש יתירה, אלא שאין כוונת שמירת שבת אלא אות בעלמא שביום השביעי שבת הקדוש ברוך הוא ממעשה בראשית. אך בהיות שאיני מניח אתכם לעשות מלאכת המשכן, יכירו וידעו כי אין זה אלא שהוא יתברך מקדש בשבת את ישראל בנפש יתירה היא חלק אלוה ממעל. שעל כן אין ראוי שעודנו החלק ההוא באדם יעשה בו מלאכה. וזהו לדעת **כי אני ה' מקדשכם.**

יד וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הִוא לָכֶם מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוּמָת כִּי כָּל-הָעֹשֶׂה בָהּ מְלָאכָה וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מִקֶּרֶב עַמָּיהָ :

ושמא תאמר איך על ידי שהקב"ה מקדשנו בנפש יתירה נמנע ממלאכת המשכן ואפילו מכל מלאכה, כלומר, כי הלא תאמרו שאין כל הענין רק אות וזכר אל חידוש העולם. ועוד אשר כללתי, באמרי **שבתותי** שהוא כמו שכתבנו על בחינת לילה שהיא בחינת השכינה והיום שהוא בחינת השם הגדול, מה ענין זה וזה. לזה אמר על בחינת הלילה **ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם,** כי חלק קדש ממנה היא לכם, בכם ממש, היא נפש יתירה מבחינת הלילה. וכל כך מרום וקדוש הוא החלק ההוא הבא לכם ממנה, כי **מחלליה** את בחינת הלילה שעושה

בה מלאכה, שעושה עודנה באדם דבר של חול שהיא המלאכה, מות לו למעלה בשורש נפשו יומת בעולם הזה שהיא מיתת סקילה. ואיך היא מיתתו באותו עולם שעל ידי כן צריך לתיקונו שיומת בזה העולם בבית דין, הלא הוא כי בטבע למה שהעולם שהנפש יתירה באה ממנו הוא עולם מנוחה. ועל כן האדם שהנפש יתירה עודנה בו יעשה מלאכה הוא פוגם וקוצץ בשורש נפשו הדבק למעלה ונכרתת שורשה ממנו יתברך. וזהו **כי כל העושה מלאכה וכו' ונכרתה מאליה הנפש מעמיה,** הן כל הנפשות המתייחסות אל שורש נפשו הנקראים עמיו, כאשר ביארנו על פסוק (בראשית לה כט, דברים לב נ) ויאסף אל עמיו, שנפשו לבדו נכרתת ואינה פוגמת בשאר עם שהיה להן קשר אמיץ בה. וזהו אומרו **הנפש ההיא מעמיה.** ועל פי דרכו רמז לנו כי כאשר נאמר העושה דבר פלוני הוא פוגם או קוצץ, אין הענין רק על שורש נפשו שנקצץ מדבקותה באלוהיו יתברך. שאם לא כן אם חטא מה יפעל בו יתברך. ופסוק זה הוא ענין ההקדמה השלישית.

טו שֵׁשֶׁת יָמִים יֵעָשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן קֹדֶשׁ לה' כָּל-הָעֹשֶׂה מְלָאכָה בְּיוֹם הַשַּׁבָּת מוֹת יוּמָת :

ועל מידת יום ביום אמר **ששת ימים וכו' וביום השביעי שבת שבתון,** שהיא קדושה כפולה שאינו קודש של נפש יתירה שבאדם מבחינת שכינה של מידת לילה, כי אם **קדש לה',** שניתווסף בנפש יתירה שקבל בערב יום שבת מבחינת שכינה בחינת השם הגדול. וזהו אומרו **קדש לה'** הוא השם הגדול. ולא שיש הפרש בעונש של עושה מלאכה ביום לעושה בלילה, כי לא כן הוא, כי **כל העושה מלאכה ביום השבת** שהוא בכללות היום שכולל לילה ויום **מות יומת.**

ואמר **ששת ימים יעשה מלאכה,** לומר כי זולת הטעם האמור לבלתי דחות מלאכת המשכן את השבת יש טעם אחר. והוא, כי לא היה רווח בדבר, כי אם מלאכת המשכן הייתה נעשית בטבע היית אומר שטוב לדחות שבת לקרב השראת שכינה בימים מועטים. אבל **ששת ימים יעשה מלאכה** כמאליה שאפילו אינו אומר בששת, לרמוז שאין המלאכה הזאת תחת הזמן, כי אם כבריאת העולם כי ששת ימים עשה ה' את השמים כו' (פסוק טו). ואם כן כל מה שהיה ראוי ליעשות ביום השבת נעשה גם הוא בחול.

או שיעור הכתוב בדרך אחרת. שאומר הוא יתברך ששת ימים יעשה מלאכה כמאליה, בזכות ש**וביום** ה**שביעי** יהיה **שבת שבתון קדש** לשם **ה' כו'.** ולהיות כי על מידת יום המתייחסת לתואר זכר, אמר יעשה ולא אמר תעשה, שעל ידי זכות היום יהיה כן. ולא אמר ענין זה גם בלילה, על כי דרך המלאכה ליעשות ביום.

טז וְשָׁמְרוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת-הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם :

אמרו רבותינו ז"ל (שבת קיח ב) שאילו היו ישראל שומרים את השבת כתקנו לא הייתה אומה ולשון יכולה להם והיו זוכים אל המנוחה לעולם.

ונבוא אל הענין. והוא, כי הקדושה השורה באדם מעולם העליון כמפורש למעלה על ידי השבת לא הייתה יוצאה מישראל אם היו שומרים השבת בקדושה, ואדרבה הייתה הולכת ונתוספת. והוא, כי לא בלבד העדר חילול שהוא המונעם מעשות מלאכה, כי אם לעשות בו דברי קדושה כעסק תורה ומצות ועניני קדש בלבד וענוג אותו לשמו לא להנאת הגוף, על ידי כן שורש אור השבת עצמו למעלה שממנו אור הנפש יתירה בא אל האדם מתרבה ומתגדל כאילו פועל עשייה באיכות קדושת השבת עצמו. וזהו **ושמרו וכו',** לומר הנה עד כה דברתי על שמירת שבת מלחללו במלאכה בלבד אשר אינו רק העדר קדושה אך אינו עשיה את השבת עצמו והרבות באיכותו קדושה יתירה. אמנם דעו לכם, כי אילו **ושמרו בני ישראל את השבת** באופן שאינו מלבלתי חללו כי אם לעשות את השבת עצמו, לכל **דורותם** יהיה **ברית עולם** שהוא קיום עולם, שזה משמעות ברית שהוא קיום שעל כן השבועה המקיימת הדבר נקראת ברית. וזהו אומרו פה **ברית עולם,** שיעשו שיהיה העולם קיים שלא יצטרך העולם לכלותו לחזור לחדשו הוא יתברך, כי אם יהיה לו קיומו מעתה שהוא כי על ידי מה שאינו נשמר כראוי אין לנו כעת אלא שיהיה לנו לאות על ידי נפש יתירה, וכיון שנשבות חוזרת למקומה, שאין קדושתה מוצאת מנוחה מחמת העוון להתמיד בנו. וזה אומרו (פסוק יז) **ביני כו',** כאשר נבאר בסייעתא דשמיא.

יז בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִוא לְעֹלָם כִּי-שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ :

והוא בהזכיר מאמרנו על פסוק (בראשית ב ב) ויכל אלוהים ביום השביעי מלאכתו וכו'. שהקשו ז"ל (עיין **רש"י** מגילה ט א ד"ה ויכל) שמשמע שבקצת מהיום נעשתה מלאכה, הפך פסוק ששת ימים עשה ה' וכו', אלא שהיה העולם חסר מנוחה בא שבת באה מנוחה. והלא קשה כי המנוחה היא שב ואל תעשה ואיך עליה יאמר ויכל אלוהים ביום השביעי.

אך כתבנו שהארץ להיותה חומר בהעדר נפש לקיימה תפסד ותתקלקל כאדם בצאת נפשו. על כן מה עשה הוא יתברך, על ידי קדושת שבת השפיע קדושה בעולם השפל שעל ידה תתקיים ותנוח מהתקלקל והפסד. וזהו בא שבת באה מנוחה, שעל ידי השבת קבל העולם נפש להתקיים מעין נפש יתירה הבאה על ידי השבת, אלא שבעולם היא לעולם. וזהו ויכל אלוהים ביום השביעי, כי זה היה שקול כנגד הכל והוא בקום עשה.

ובזה נבוא אל ביאור הכתוב. אמר הלא אמרתי כי אם ישמרו השבת כראוי תהיה קדושת שבת קיום העולם בהתמדה. כי מה שהוא עתה שאין עושים כך לעשות השבת כתקנה, אין

הענין רק ש**ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם** בלבד. ומה הוא האות, הלא הוא **כי ששת ימים עשה ה' את השמים וכו' וביום השביעי שבת** ממלאכה, ויתן נפש לעולם לקיימו, וזהו **וינפש.** שהעולם הנזכר באומרו ברית עולם קנה נפש. והוא משמעות **וינפש.** כי מה שבשבת בא לכם נפש יתירה שהיא **ביני וביניכם,** היא **אות** אל מה שחדש הקדוש ברוך הוא העולם והקנה בו נפש בשבת. אין לכם עתה יותר מזה.

ומה מתקו בזה דברי רבותינו ז"ל באומרם (ביצה טז א) כיון ששבת **וינפש** שבצאת השבת **וי לנפש** שיצאה. כי הלא כמו זר נחשב שיאמר הכתוב אבדן הנפש בצאתה, וטוב טוב היה לומר שמחת בואה. אך בדברנו אלה יתכנו דבריהם, שהתורה אומרת **ושמרו וכו' לעשות את השבת,** כי אז מה רוב טובכם כי עתה שאינכם עושים כן צר לכם שאין טובכם כי אם ש**אות היא** בלבד וכו' אך יצר לכם כי כיון ש**שבת וינפש.** וגם שפירשנוהו כפשוטו, כוונת רבותינו ז"ל לרמוז במאי דאפקיה בהאי לישנא.

יח וַיִּתֵּן אֶל-מֹשֶׁה כְּכַלֹּתוֹ לְדַבֵּר אִתּוֹ בְּהַר סִינַי שְׁנֵי לֻחֹת הָעֵדֻת לֻחֹת אֶבֶן כְּתֻבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים :

לזאת יחרד כל לב, כי אחר היות דרך ה' לשמור דרכי חסידיו בל תצא תקלה מתחת ידם כמאמרם ז"ל (סוכה נב ב) על פסוק (תהלים לז לב) צופה רשע לצדיק וכו' אין לך יום שאין יצרו של אדם מתגבר עליו ובא לטורדו ואלמלא הקדוש ברוך הוא עוזרו היה נופל בידו שנאמר (שם שם לג) ה' לא יעזבנו בידו, ועל פי דרכם יגמור אומר סוף הפסוק להורות גודל חסדו יתברך כי לא ינכה ה' מזכותו על מה שלא מלבו נמנע מלחטא. וזהו ולא ירשיענו בהישפטו (שם), כי אם שיעלה עליו כאילו מעצמו נמנע והוא מאמרם ז"ל (חולין ז א) אפילו בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידן, צדיקים עצמן לא כל שכן. והנה מכל זה יפלא, כי הלא אז עם בני ישראל דבקו בה' אלוהיהם, כולם צדיקים קדושים מתנבאים פנים בפנים ומי לה' גדולים וטובים כהם, ומה היה שלא עזרם לבל תצא תקלה מתחת ידם.

וכאשר על ה' יפלא שלא שמר רגלי חסידיו, כך עליהם גדולי השלמות דור דעה, איך נפלו שדודים בשוחה עמוקה כנפול בני עולה. והן זה הוא דרך כלל. ואם באנו לפרט הענין, הלא הוא כי הנה נקל היה בעיני היוצר לעשות ירד משה טרם מלאת הארבעים יום כיום תמים מפני תיקון העולם ותיקון עמו ישראל. ויותר מזה על דבר כבוד שמו יתברך בל יתחלל שלא יצא העגל ההוא לעולם, כי לולא ה' כרוב רחמיו ומשה בחירו עמד בפרץ לפניו היה מכלה את עמו יחידו ומחזיר העולם לתהו ובהו. ותחת מה עשה ה' ככה לבלתי מנוע מעשה הרעה הגדולה ההיא. כי הלא מזער הוא ההפרש שבין טעותם לסוף הארבעים יום, שהוא כשיעור שמעת תחילת הלילה עד עת עלותו למרום, כי אותו השיעור היה מה שחסר מהם. כי חשבו את יום עלותו כיום תמים, ולא נתנו אל לבם כי לא מלאו הימים עד בא שיעור אשר חסר

מהיום הראשון ביום האחרון. וגם על ישראל יפלא, כי המה ידעו כי כל ישעם ממצרים היה על מה שמשכו ידיהם מהעבודה זרה, ואיך שבו על קיאם. וגם הוא הדבור הראשון ששמעו מפי הגבורה, ואיך בערו ויכסלו בו.

אמנם אומר, כי הנה על קושיא לאלוהינו מה היה כי לא מיהר לשלח את משה מקודם, על כן קידמה תורת ה' תמימה לתת טוב טעם לשבח, ותאמר **ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו וכו'.** והוא כי הלא יקשה בכתוב:

א. כי היתכן כי עד סוף הארבעים יום לא כלה לדבר אתו.

ב. אומרו בהר סיני, למה לא נתנם לו במרום שעלה שם כדעת רוב רבותינו ז"ל בפשט הכתוב.

ג. אומרו לוחת אבן כתובים באצבע אלוהים, איך יעלה על לב יכתוב יתברך בגשם, שיאמר **לוחות אבן כתובים,** שיראה שבהיותם אבן כתבם אלוהים.

ד. כי הלא יראה כחולק על זה מאמר הכתוב באומרו (לקמן לב טז) והלוחות מעשה אלוהים המה והמכתב מכתב אלוהים הוא, כי זה יצדק מכתב אלוהים במעשה אלוהים, אך אומר **לחות אבן** שיורה שבהיותם אבן נכתבו באצבע אלוהים הלא כמו זר נחשב.

אכן כוונת הכתוב ללמדנו על מה זה עשה ה' ככה. והוא בשום לב אל מאמרם ז"ל ב**תנחומא** (כי תשא טז). והוא:

> שהיה הקדוש ברוך הוא בכל יום מדבר עם משה ומלמדו תורה והוא שוכח, וכאשר נשלמו הארבעים יום אז נתנה לו במתנה ולא שכח עוד, הוי **ויתן אל משה ככלתו,** ע"כ.

וראוי לשים לב.

היתכן שמשה איש האלוהים ישכח מה שמלמדו הוא יתברך.

ועוד כי מה שעשה בסוף הארבעים שנתנה לו במתנה, למה לא עשה כן בימים הראשונים.

ואם לא היה אפשר למשה לקבלה עד סוף הארבעים, למה היה מלמדו בימים ראשונים כיון שהיה בהם שוכח.

ואם הוא שהיה בכל יום השכחה הולכת ומתמעטת עד תוך כל הארבעים ובטלה השכחה, אם כן למה מייחס הדבר אל מתנה.

עוד מאמר מעין זה בשמות רבה (פרשה מא ה) על פסוק זה:

> **ככלותו לדבר אתו,** שהיה הקדוש ברוך הוא מלמד תורה למשה ואומר אחר כך למשה שיחזור, והיה אומר לו משה נאמר שנינו, והיה הקדוש ברוך הוא חוזר עם משה, וזהו ככלותו לדבר אתו, ע"כ.

וגם בזה ראוי לדעת, מה ענין החזרה בין הקדוש ברוך הוא ומשה.

אך בזה נבוא אל הענין. והוא, כי הנה זה דרכו יתברך שחפץ להשפיע ולהגלות לעיני כל קדושים אשר בארץ המה, לולא שהעיכוב הוא מצדם כי יעצרם הגשם. וכמאמרו יתברך אל משה באומרו (לקמן לג יח) הראני נא וכו', שאמר לו (שם שם כ) לא תוכל לראות את פני, לומר, הלא הקשית לשאול אראך את כבודי, אך אל יעלה על רוחך כי העיכוב ממני שאין לי חפץ להתראות, כי לא כן הוא, כי אני הנני מתראה, אך מה אעשה כי אתה הוא שלא תוכל לראות את פני שגשמותך מעכב. באופן שיותר ממה שהאדם רוצה לקבל, הוא יתברך רוצה להשפיע, אלא שאין המקבל זך האיכות ורוחני לקבלו.

ועל פי הדברים האלה נבוא אל הביאור. והוא, כי הנה רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל על ידי שלם המין משה רבנו ע"ה בשני דברים כאחת:
א. ללמדו כל תורה שבעל פה כלליה ופרטיה עד תומן עם דקדוקיה וחידושיה גם מה שעתיד להתחדש בכל דור;
ב. לתת לו הלוחות הם תורה שבכתב מיד ליד ללמדו דעת כי על ידי התורה ידבק האדם בקונו ולא יעצרנו הגשם, כי איש גשמי קבלה מידו.

והנה שני אלה רחוקים המה מאדם תכלית ההרחק, כי מי אשר מחומר קורץ יוכל להכיל כל תורה שבעל פה פעם אחת ולא ישכח כי רבה היא מאד.
והטעם אשר ידון רוחי הוא כי לא רצה יתברך לתת תורה רק בפעם אחת, לבל ימצאו מקום בדורות הבאים הקמים לומר כי אחר מתן תורתנו נתן לנו תורה אחרת חלילה. על כן גם התורה לא נתנה רק בפעם אחת. ובזה מצאנו טוב טעם אל שלש מאות הלכות שנשתכחו באבלו של משה ורצו לרגום את יהושע, עד שהחזירם עתניאל בן קנז בפלפולו (תמורה טז א), ולמה לא שב לאומרם יתברך ליהושע כי נביא הוא. אך אין זה כי אם לבל יקום איש לומר כי הקדוש ברוך הוא נותן וחוזר ונותן תורה אחר תורה ולא יבחינו בין תורה אחת לאחרת.

והשנית גדולה הימנה עד אין קץ, והיא לקבל הלחות מיד ליד. כי גם במלאכי השרת לא נמצא כזה לקבל מיד ליד אם לא לקבל בהשתלשלות שפע יורק מאתו יתברך, אך מיד ליד לא נשמע כמוהו, כי אף במציאותו שואלין איה מקום כבודו, ואיך יקחו מידו. ובכן גם שהיה חומר משה זך ובהיר מכל ילוד אשה ופה אל פה ידבר בו יתברך, עדיין לא היה כדאי לקבל תורה מיד ליד ולקבל כל התורה שבעל פה פעם אחת מבלי שכוח, עד יזדכך שיעור מופלג וימרק חומרו עד שכמעט יתקרב חומרו ממש אל הרוחניות. ולזה יצטרך יהיה שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה בגוף ונפש מזדכך ומתקרב אל הרוחניות.

וענין הארבעים הוא כי כאשר להצטייר צורת הוולד במעי אמו מהטיפה צריך ארבעים יום, כך להתהפך החומר ההוא אל איכות זולתו, הוא הרוחניות, צריך ארבעים יום כנגד ארבעים יום שנתהווה בהם האיכות הראשון שהם ארבעה עשיריות כנגד ארבעה יסודות שנתהווה מהם. ובמלאת הימים ההם שנגמר רוחניות האפשרי לקבל, אז למד וקבל תורה שבעל פה לבלתי שכוח עוד, כדרך הרוחני שלא תיפול בו חרפת השכחה, ואז זכה גם כן לקבל הלוחות מיד ליד. ואופן הזיכוך היה על ידי דבר אתו אלוהים עצמו, כי על ידי הדבור עצמו היוצא מפיו יתברך אליו בלי אמצעי היה פועל בו ומזככו. וזהו שהיה מלמדו יתברך בתוך הארבעים יום עם שהיה שוכח למה שיועיל הלמוד להזדכך בו. כי גם שאין קץ לרוחניות הבל פיו יתברך לזיכוך רב בזמן מועט, אין כח בטבע החומר לסבול להתהפך עד שיעור ארבעים יום. על כן היה שוכח עד נגמר הזיכוך בארבעים היום, שאם לא כן לא היה מלמדו עד תום ארבעים יום כיון שהיה שוכח, אלא שהבל פיו יתברך בלמוד היה המזככו. ועל כן בתום הדבור בסוף הארבעים יום הוכן לקבל הלוחות מידו יתברך.

וזהו **ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו,** שהוא ככלות הדבור ההכרחי אליו שהוא בסוף הארבעים, מה שלא היה אפשר קודם כמדובר, להיות המקבל ילוד אשה. וזהו **ויתן אל משה,** שלהיותו הנתינה אל משה שהוא ילוד אשה לא ניתנו עד **כלותו לדבר אתו** לקבלם. ומה גם למאמר **שמות רבה** (מא ה) שהיה הקדוש ברוך הוא מלמדו תורה ואמר לו משה נאמר שנינו והיו אומרים יחד, וזהו לדבר אתו שהיה לקרב ולחבר יותר רוחניות הבל פיו יתברך עמו להזדכך בהתאחד הדבור. ועל גמר הזיכוך בסוף הארבעים בדבור יאמר **ויתן וכו' ככלותו וכו'.** ועל כן גם שהיה שוכח, היה מלמדו כדי לזככו על ידי דברו בו. וביום הארבעים נתנה לו במתנה על שהיה צריך יעבור כל יום הארבעים לשיהיה מוכן לקבל אחר כך מה שילמד אותו.

והנה בכלות הארבעים הושלמה ההכנה, וכל אשר למד עד אז שכח והיה צריך זמן אחר הארבעים לחזור ללמדו כל התורה כי הקודם הכל נשכח. ואם כן היה מתעכב יותר מהארבעים יום, והיו מוצאים תואנה בעצם לחטא. על כן מה עשה הוא יתברך, נתנה לו אז במתנה שכמו רגע דרך מתנת חן קבלה, או שכל הנשכח הזכיר אותו לו הוא יתברך ברגע ההשלם כי כבר הוכן לכך אחר גמר הזיכוך. ואמר הכתוב כי **ככלתו לדבר אתו** שהוא גמר הזיכוך, אז **ויתן לו שני לוחות וכו'** מיד ליד, מה שלא היה אפשר עד סוף הארבעים יום להתהפך בם מגשם לרוחניות כזמן שנתהווה בו האיכות הראשון, כי לא היה יכול לקבל על היותו אדם ילוד אשה בפחות משיעור זה.

ובזה מצאנו ראינו טוב טעם אל תלותו יתברך נתינת הלוחות בכלות הדבור ולא בימים, לומר ויתן אל משה בסוף ארבעים יום. למה, שאלמלא הדבור המזכו לא היו הימים לבדם מזככים אותו. ובזה גם כן יובן מה שאמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** א יא) ברמז **מנצפ"ך** שה**פ"ה**

וכ"ף רומזים שקבל מפה אל פה מכף לכף, שלמה הקדימו הפה לכף. אך הוא, כי הפה הייתה הכנה בדבור אל קבלת התורה בכף, שהוא לזכך גם החומר לקבל מידו יתברך החומר גם הוא. על כן עד השיגו ענין פה אל פה שהוא ענין נשיקה ודביקות עצמי הנפש עם קונה, שהיה זה על ידי הדבור שהיה הוא יתברך מדבר אתו ארבעים יום וארבעים לילה כמדובר למעלה, כי בזה דבקה נפשו בו יתברך בעצם, ונתנה לו כל תורה שבעל פה במתנה כמפורש למעלה, לא היה יכול משה לקבל הלוחות מכף אל כף. ובזה יצדק בעצם מאמרו יתברך בתורתו באומרו **ויתן אל משה ככלותו וכו',** כי לא היה אפשר לתת הוא יתברך למשה, אשר ילוד אשה הוא, את הלוחות מידו, אם לא **ככלותו לדבר אתו,** שהוא ענין פה אל פה לכף אל כף כמדובר.

ואומרו **בהר סיני שני לוחות העדות וכו'.** הלא הוא, כי הלא יקשה על אומרו **ויתן אל משה,** לא ימנע או היו הלוחות רוחניות או גשמיות. אם רוחניות איך קבלם משה בכפו. ואם גשמיות איך נתנם לו הוא יתברך, ואי זה הדרך היה לו יתברך מבא לאחוז דבר גשמי. על כן אמר **בהר סיני,** כלומר אל יפלא בעיניך קבל משה אותם כי הלא על כן ניתנו לו בהר סיני ולא במרום. כי לשיהיה בהם תפיסת יד אדם שיתפוס בם משה, הוצרך תהיה הנתינה בהר. והוא, כי אף שהלוחות ניתנו מלמעלה, ידוע הוא כי גם שלמעלה היו רוחניות, כשהורדו למטה קנו התלבשות גשמי כאשר יקרה למלאכים הבאים למטה לארץ, כי להראות בפני בני אדם כאנשים מתלבשים גשמות מה, אך לא יתלבשו בעודם למעלה עד בואם אל העולם הזה השפל ופה יתלבשו מעין העולם הזה, כי למעלה בעולם המלאכים המסולק גשמות אין שם מבוא לגשמות שיתלבשו שם בו. כן היה בלוחות שלא נפל בהם התגשמות להיתפס ביד איש עד בואנה הר סיני.

ושמא תאמר אם כן איפה איך צדקה בם תפיסת ידו יתברך, הלא הוא כי היו **לוחות העדות.** כי למה שהיו לוחות התורה אשר קדושה היא, בה הייתה אחיזתו יתברך. ופירש על ראשון ראשון. מה שאמרתי **בהר סיני** שעל כן תפסם משה, הוא שהיו על ידי הנתנם בהר ולא במרום לחות אבן ממשיות ולא רוחניות, כי שם נתגשמו. ועל מה שאמרתי **לחות העדות** שעל ידי היות בם התורה היה לו יתברך מבא לאחוז בם, פירש ואמר **כתובים באצבע אלוהים,** כי להיותם כתובים שהוא היות האותיות רוחניות כנודע כמו שאמרו ז"ל (**תנחומא** כי תשא כו) שפרחו האותיות באוויר ונשארו הלחות כבדות, שהוא כי כאשר נשמת האדם מקיימת את הגוף ונותנת בו חיות להתנועע בקלות, כן היה הדבר הזה. כי הכתיבה שהייתה על ידו יתברך לא הייתה ככתוב בחרט אנוש, רק מתייחסת אל רוחניותו יתברך, והייתה כנשמה אל הלוחות, והלוחות כייחס הגוף, כאמור ומבואר אצלנו בב"ר פ"א.

ועל כן בפרוח באותיות נשארו כבדות כאשר יכבד האדם בצאת נפשו. ועל כן באומרו שהיו **לוחות אבן** שהוא מצד הגשמות, ואומרו **כתובים באצבע אלוהים** שהוא צד הרוחניות, נתן טעם אל שייכות שנים אוחזים נגדיים כאחת בלוחות, הוא יתברך ומשה. באומרו **לחות אבן** נתן טעם אל תפיסת יד משה, ובאומרו **כתובים וכו'** נתן טעם אל תפיסתו יתברך בם, שהוא ברוחניות האותיות אשר בקרבם כאמור.

[חטא העגל]

הנה מהשני דברים אשר ייעדנו לדבר בם:

האחד מה שעל ה' יפלא כי למה לא הקדים רדת משה מן ההר לבל יצא העגל ההוא,

והשני איך יצאת תקלה כזאת מתחת יד גוי צדיק כישראל גוי אחד אשר שמע קול אלוהים מדבר מתוך האש.

וטעם האחד הנה בא.

ועל השנית נאמר כי הנה אין ספק כי התערבות דעת והתחר במרעים מביא חטא.

וכן דוד הוא אומר (תהלים לז א) אל תתחר במרעים אל תקנא בענושי עולה, כי מההתחברות אליהם יבוא לקנא בעושי עולה. וכן שלמה בנו אומר (שיר השירים ב ב) כשושנה בין החוחים כן רעיתי וכו', והוא כמבואר אצלנו במקומו כי בשבחו יתברך את רעיתו ישראל כי טובה היא מכל העמים וירא והנה נגד פניו יתברך את אשר עשו את העגל הנותן דופי בכל טוב מידותיה ונותן קיא תחת יופי כל מעשיה, על כן אמר אל ירפו ידיך מדאגה מדבר פן תקע נפשי ממך על עוון העגל, כי הלא כשושנה בין החוחים אשר הקוצים ישרטו וינקבו בה נקבים עד השחיתה וישיתוה בתה כמושה וכסוחה סחי ומאוס, אל תאשם השושנה כי לא ממנה היו נקביה וכריתותיה אליה, כי על כל שכניה הרעים כי כל סביבותיה פחים קימוש וחוח והמה היו בעוכריה, כן רעיתי ישראל בין הבנות הם האומות, כי אם אינך כפורחת ועלתה נצך ונכרתה לארץ בהעותך מאת כל שכניך, זאת לך כי נתערבת בגויים ולמדת מעשיהם במצרים, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** מג ז) שאמר משה רבנו ע"ה להקב"ה על רגל העגל אל נא אדוני תתמה על החפץ כי אמשול לך משל למה הדבר דומה, לחכם שהיה לו בן בחור ופתח לו חנות של בשמים בשוק של זונות ויצא לתרבות רעה וכעס עליו אביו אמר לו פדגוגו אתה עשית את כל אלה כי שמתו בקרב זימה באומנות המרגיל לה, כן אתה ה' כי הלא בימים ההם עודנו נער ישראל ותתנהו במצרים כי שם מקום זימה ועבודה זרה נתערב בהם וילמד מעשיהם. וזה יאמר כשושנה וכו' כן רעיתי בין הבנות. כי גויים רבים שיחתו את כרמה, בוססו את צדקתה, היסבו רעתה ועותתה, עד המיר כבודה בתבנית שור אוכל עשב. ומה גם כאשר יבוא בס"ד כי גם בצאת ישראל ממצרים לא שקטו ולא נחו מחברת פועלי און הם ערב רב

עלה אתם, כי המה היו בעוכרם כאשר יבוא בס"ד. הנה כי גדלה מאד רעת חבורות פשעי אויבי ה' הנלוים אל הצדיקים, כי המה היו במורדי אור לשמור לעשות ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם.

ובזה נבוא אל הקושי הגדול אשר כל שומעו תצלנה אוזניו, השמע עם קול אלוהים חיים מדבר מתוך האש כעם בני ישראל ועד שהמלך במסיבו כחשו בו ויאמרו לא הוא, וימירו את כבודם, והמה חכמים מחוכמים, ואיך נסרחה חכמתם לעשות המעשה הרע ומר ההוא?!

והנה מאמרם ז"ל להשיב על זה. הלא הוא (עבודה זרה ד ב), לא היו ישראל ראויים לאותו מעשה ולא היה דוד ראוי לאותו מעשה, אלא שאם חטא יחיד אומרים לו כלך אצל יחיד, ואם חטאו רבים אומרים להם וכו', שהוא לבל יתייאשו מן התשובה כי לא ירצם ה', אך עתה יתנחמו בטובים מהם כי לא עצרו כח לבלתי חטא לה' וישובו אל ה' יתברך וישוב עליהם, כאלה כי שבו ויתוקנו. והלא כמו זר נחשב החטיא הוא יתברך יחיד או רבים להכין דרך לעוברי דרך ה'.
ועוד כי אם כן איפה אל יאשמו ישראל ודוד, והלא נגד עינינו כי לולא משה בחירו יתברך עמד בפרץ לפניו כלה היה עושה הוא יתברך. ואף גם עתה מתו אנשים כי רבים חללים הפילו בני לוי, ועצומים כל הרוגי מלכותו יתברך כי הלא ויגוף ה' את העם וכו' (לקמן לב לה), וגם המתים במשקה אשר השקה משה. ועוד ידו יתברך נטויה, כי אין לך פקידה ופקידה שאין בה מעון העגל (**רש"י** במדבר יט כב ד"ה למשמרת). וכן בדוד, לולא התודה מיד ואמר חטאתי (שמואל ב יב יג), היה מת בחטאו, כי כה ענה לו הוא יתברך ביד נתן הנביא (שם) גם ה' העביר חטאתך לא תמות, יורה כי אם לא התודה היה מת, וגם הבן הראשון מת גם על זה, וגם כל ימיו היה בתשובה וצום ובכי ומספד, ועוד מה ענין אומרו לא היה דוד ראוי לאותו מעשה, אחר כי הכל תלוי בבחירה.

אמנם הוקשה לו לבעל המאמר, כי אחר שדרכו יתברך הוא כי אפילו לבהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידם, צדיקים עצמם לא כל שכן (חולין ז א), ואם כן איפה תחת מה לא הפליא לעשות הוא יתברך להרחיקם מן החטא, כי הרבה דרכים למקום להרים מכשול מתחת ידם. או כמאמרם ז"ל בגמרא (קידושין פא א), שאמר השטן לרבי עקיבא וכן לרבי מאיר אלמלא דמכרזי עלך ברקיעא הזהרו בפלוני ובתורתו הייתי מחטיאך. והאם כל עם ה' נביאים אשר שמעו את דבר ה' מפי הגבורה פנים בפנים כולם קדושים ובתוכם ה' וכן בדוד, והאם חסרו שלמות כתנאים ההם ודומיהם, שיגן ה' בעדם לבלתי יחטאו.

והנה הדרך הראשון אשר יפול לב אדם להשיב הלא הוא, כי הנה לעומת זה ניצב לריב כלל אחר אשר למדונו רבותינו ז"ל, הלא הוא, כי עבירה גוררת עבירה (אבות ב א), ואפילו קלה

תספיק לגרור חמורה כמאמרנו שם בלשון המשנה. וגם החוטא בשגגה במאמר שלמה באומרו (משלי יט ב) גם בלא דעת נפש לא טוב, ללמדנו דעת כי גם אשר יחטא שוגג בלא דעת אל יקל הדבר בעיניו, כי הלא היא הוראה כי נפש לא טוב, כי אם נפשו לא מטומאה מתחילה לא באת תקלת שגגה זו מתחת ידו. ועל כן יצא עתק מפי איש לדבר ולומר אין זה כי אם שאיזה חטא גדול או קטן היה תחת יד ישראל אשר העבירה ההיא גררה עבירת העגל, שעל כן לא מצא מקום הוא יתברך להרחיקם מן החטא. וכן בדוד אולי איזה חטא היה בו שמנעו מהציל אותו הוא יתברך מן החטא. באופן כי אשמת דבר אשר הייתה בם מקודם לכך, כי ראויים היו לחטא לו יתברך, מפאת רוע הכנתם.

על כן להסיר מלב ראשי עם הארץ הסברא הזאת, אמר לא היו ישראל ראויים וכו' לא היה דוד ראוי וכו', שהוא כי לא היו ראויים מחמת קדימת חטא או עוון לבוא תקלה זו מתחת ידם שעל כן לא תמך אשורם הוא יתברך לבלתי יחטאו, כי אם למה לא שמר רגלי חסידיו. אלא מפני שאם יחטא יחיד אומרים לו כו', ואם יחטאו רבים וכו'. והנה יספיק הטעם ההוא לבלתי הרחיקם מן החטא בקום עשה, רק להניחם בבחירתם משוללי עזר משדי.

וגם על זאת אחשבה התלונן דוד באומרו (תהלים יז ד - ו) לפעולות אדם בדבר שפתיך וכו' תמוך אשורי וכו' אני קראתיך וכו'. והוא, כי אמר כמתנצל על חטאו ומתלונן על מה שלא סמך ידו להצילו מן החטא על דבר שאם יחטא יחיד וכו'. והוא כי אמר הנה באומרי לך (תהלים כו ב) בחנני ה' ונסני, ואמרת לי לא תעמוד בניסיונך, הנה ידעתיך כי בשביל פעולות אדם אם יחטא יחיד היה מה שחטאתי.

שנית בדבר שפתיך שאמרת שלא אעמוד בניסיוני. והוא מאמר **ספר הזוהר** (משפטים קז א) על פסוק (תהלים נא ו) למען תצדק בדברך תזכה בשפטך, שאומר יתברך שלא יעמוד בניסיון עשה רושם לחטא שאם לא כן לא הייתי ראוי לאותו מעשה. ועל הראשון אמר אוי לי כי אני שמרתי אורחות פריץ. כי לשמור ארחו נזקקתי לחטא בל יתייאש מן אורחות תיקונו, ולא שאחשוד אותך חלילה שקרבתני לידי חטא, רק שלא תמכתני בימין צדקך להצילני מן החטא. כי הלא אם היית תומך אשורי במעגלותיך לא היו מטים פעמי מדרכך מעשות רצונך. וזהו תמוך אשורי וכו' בל נמוטו פעמי.

ועל השנית שאמרתי בדבר שפתיך, שאמרת לי לא תעמוד בניסיון שעשה רושם, למען תצדק בדברך, אל תאמר אלי כי אנכי הסיבותי כי שאלתי ניסיון, כי הנה לו הונח שכן הוא, לא תבצר ממני תלונה. והוא כי הלא העולה על רוחי היה תעשה לי כאשר עשית לאברהם, כי אמרת לו (בראשית כב ב) קח נא את בנך כו' והעלהו לעולה וכו', כן חשבתי תאמר אלי עשה דבר פלוני או הישמר אל תעשה דבר פלוני, כי אז הייתי נשמר בכל נפשי ובכל מאודי לבלתי עבור מאמרך. אך לא עשית כן, כי אם אמרת לא תעמוד בניסיון. שעל כן למען תצדק נצחני יצרי.

וזהו אומרו אני קראתיך לאמר שתבחנני ותנסני כדי שתעננני אתה האל ותאמר לי הט אזנך לי שמע אמרתי לקיים המצווה אשר אצווך לנסותך, אך לא לומר שלא אעמוד בניסיון.

והנה על פי הדברים האלה אשר אמרו רבותינו ז"ל, תקל אשמת ישראל, גם כי נאמר כי הם עשו את העגל. אמנם חכמי **ספר הזוהר** (כי תשא קצא א) ו**שמות רבה** (פרשה מב ו) המה בחרו דרך אחרת. הלא היא, כי חלילה לעם אלוהי אברהם יוצאי ירך יעקב אשר אמרו נעשה ונשמע בהר סיני לעשות כדבר הרע ההוא. אך אין זה כי אם משכניהם הרעים, הם ערב רב עלה אתם, המה עשוהו בלהטיהם וכישופיהם להשרות כח טומאה בנזמי האף והחימה ההם. באופן כי בהשליך אותם על האש יצא העגל ההוא. וטוב לשמוע דבריהם אלה כי נעמו, וגם בעל המאמר שהזכרנו האומר כי לא היו ישראל ראויים לאותו מעשה וכו', יתכן כי גם הם יודו הדבר הזה, ולא אמרו שלא היו ראויים אלא על המשך קצת מישראל אחריהם, אך אמנה לא יכחישו כי הערב רב הם אשר הטעו את ישראל המה עשוהו ויכוננוהו.

וגם אמרם ז"ל שם שאמר סמאל לפני הקדוש ברוך הוא במה אשלוט והשיב לו הקדוש ברוך הוא בכל האומות זולת ישראל. והוא ענין חרות על הלוחות (לקמן לב טז) חירות ממלאך המוות (**שמות רבה** מא ז). וכן אמרו רבותינו ז"ל (שבת פט א) שהראה השטן לישראל את משה רבנו ע"ה מוטל במטה באוויר ושהיו נושאים אותו. והענין כי סמאל, הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המוות, שם פניו להטעות בכל מאמצי כח זה פעמים.

אחד באדם הראשון,

שני בעגל.

והוא, כי כאשר תפוח עקבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה (**ויקרא רבה** כ ב), והיה יציר כפיו יתברך זך ובהיר ראוי להשראת שכינה ולהשתעשע אתו יתברך בגן עדן וללמוד ממנו כתלמיד לפני רבו כאשר עתידים ישראל להיות אחר התחיה, ועל כן לא היה צריך ימותו להחיות כי מעתה היינו משיגים הטוב הגדול המקווה, ואילו היה הדבר נמשך כך לא הייתה תקומה בסמאל שלא ישלוט באדם. על כן השתדל בכל מאמצי כח, וינער חצנו, ולא מצא עזר כנגדו סרסור לעשות מעשהו כי אם את הנחש, ועל ידו עשה והצליח, שהלך והטיל זוהמת כח סמאל על חוה. כמו שאמרו ז"ל ב**פרקי דרבי אליעזר** (פרק יג) שרכב סמאל על הנחש כרוכב על הסוס, וגם היא פתתה את האדם, ושלט גם בו בהעוותו עכירות ונתעכר חומרו, והוכרח לשימרק ויזדכך לקבל הטוב המקווה בגוף ונפש על ידי המיתה, כי אז בכור הארץ יותך ויוסר חלאת העכירות הזה וימרק ויזדכך לשיהיה לנו לב בשר.

והנה ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן (שבת קמו ב), והגיעו להשיג בחיים חייתם מעין הטוב המקווה במעמד הר סיני. ומה גם שהיה עתיד להשתלם על ידי הלוחות כי בהם יהיו בני חורין ממלאך המוות שלא יצטרכו למות להשיג האושר. ועל כן בראות סמאל כי לא

נעשתה עצתו אשר יעץ באדם, ושאם ימשך ענין הלוחות תוסר ממלאך המוות שליטה בישראל שהיא תשוקתו, ובהעדרו תתקרב ביטולו, על כן כפעם בפעם התגבר בכל עוז להחטיא את ישראל. וכאשר באדם ביקש לו סרסור להתלבש בו ולפעול על ידו הוא הנחש, גם עתה מצא און לו הוא הערב רב, ועל ידו עשה והצליח. וזהו מה שלא המתינו יום או יומיים עד יראו אם יבוא משה. אך היה הדבר נחוץ למהר להחטיא בהתלבש במוכנים לכך. ויקהלו על אהרן, ואף כי המה העושים במלאכה והמכשפים כמו שאמרו ז"ל (**תנחומא** כי תשא יט), בקשו לעשות על ידי אהרן להטעות את ישראל למען ישלחו ידיהם בה, באומרם כי אהרן בחיר ה' עשאה, ולא ישיתו לב לומר אולי מילדי העברים הם הערב רב, בכישופיהם זה כאשר אם ידיהם תבצענה מעשה הרעה. והוא כי המה לא ידעו כי הערב רב הכינו את אשר הביאו אל אהרן, למען תצא התקלה מתחת ידו ולא יורגש. ומה גם שהוא היה ירא מלומר סרה כנגד העגל ההוא פן יהרגוהו. כי בזה יטעו גם בני ישראל.

פרק לב

א וַיַּרְא הָעָם כִּי-בֹשֵׁשׁ מֹשֶׁה לָרֶדֶת מִן-הָהָר וַיִּקָּהֵל הָעָם עַל-אַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו קוּם עֲשֵׂה-לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לְפָנֵינוּ כִּי-זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יָדַעְנוּ מֶה-הָיָה לוֹ :

ב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַהֲרֹן פָּרְקוּ נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵי נְשֵׁיכֶם בְּנֵיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם וְהָבִיאוּ אֵלָי :

ג וַיִּתְפָּרְקוּ כָּל-הָעָם אֶת-נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵיהֶם וַיָּבִיאוּ אֶל-אַהֲרֹן :

ד וַיִּקַּח מִיָּדָם וַיָּצַר אֹתוֹ בַּחֶרֶט וַיַּעֲשֵׂהוּ עֵגֶל מַסֵּכָה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלוּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

ה וַיַּרְא אַהֲרֹן וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לְפָנָיו וַיִּקְרָא אַהֲרֹן וַיֹּאמַר חַג לה' מָחָר :

ו וַיַּשְׁכִּימוּ מִמָּחֳרָת וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיַּגִּשׁוּ שְׁלָמִים וַיֵּשֶׁב הָעָם לֶאֱכֹל וְשָׁתוֹ וַיָּקֻמוּ לְצַחֵק :

ז וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֶךְ-רֵד כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

ח סָרוּ מַהֵר מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִם עָשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מַסֵּכָה וַיִּשְׁתַּחֲווּ-לוֹ וַיִּזְבְּחוּ-לוֹ וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלוּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

ט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה רָאִיתִי אֶת-הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עַם-קְשֵׁה-עֹרֶף הוּא :

י וְעַתָּה הַנִּיחָה לִי וְיִחַר-אַפִּי בָהֶם וַאֲכַלֵּם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל :

יא וַיְחַל מֹשֶׁה אֶת-פְּנֵי ה' אֱלֹהָיו וַיֹּאמֶר לָמָּה ה' יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמֶּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּכֹחַ גָּדוֹל וּבְיָד חֲזָקָה :

יב לָמָּה יֹאמְרוּ מִצְרַיִם לֵאמֹר בְּרָעָה הוֹצִיאָם לַהֲרֹג אֹתָם בֶּהָרִים וּלְכַלֹּתָם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה שׁוּב מֵחֲרוֹן אַפֶּךָ וְהִנָּחֵם עַל-הָרָעָה לְעַמֶּךָ :

יג זְכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בָּךְ וַתְּדַבֵּר אֲלֵהֶם אַרְבֶּה אֶת-זַרְעֲכֶם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמָיִם וְכָל-הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֶתֵּן לְזַרְעֲכֶם וְנָחֲלוּ לְעֹלָם :
יד וַיִּנָּחֶם ה' עַל-הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ :

ולהורות איך התקוממו על אהרן להורגו אם היה ממאן ובלתי שומע עצתם, נאמר **ויקהל העם על אהרן ויאמרו אליו וכו'.** והוא כי עיקר ותחילת עניינם היה הקהל והתקומם עליו, ואחר כך אמרו **קום עשה לנו אלוהים.** וטענתם נגדו הייתה באומרם כי אחיו העלם ממצרים, ועתה נראה ח"ו כי תוחלתם נכזבה. ואף כי דעתם היה לעשות להם עבודה זרה, לבל יסרב אהרן התחילו בדרך התקוממות עליו. וזהו **ויקהל העם על אהרן.** ויש באהרן טעם מפסיק ואחר כך **ויאמרו וכו'.** ועל כן לא נאמר ויאמרו העם אל אהרן קום כו', או ויקהל העם ויאמרו אל אהרן קום כו'. והוא, מפחדו בל ימיתוהו ולא יהיה להם עוד תקומה בהורגם כהן ונביא, לא שת פניו נגדם, ויתנכלו בחלקת לשון לעשות מעשה הרעה, באומרם **עשה לנו אלוהים,** כאשר יבוא בס"ד.

ולבוא אל הענין נשית לב אל קצת הערות הראויות להעיר:

א. על הדרך הזה כי הערב רב הם העושים ולא ישראל, איך כעס עליהם הוא יתברך ואמר (פסוק ח) **סרו מהר מן הדרך אשר צויתים,** הלא לא היו המה העושים.

ועוד שאם כן איך מתו בני ישראל רבים ונכבדים שלשת אלפי איש, כי מישראל היו כמה דאת אמר (פסוק כז) **הרגו** (איש אנשיו) **איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו,** גם אשר נגף ה' ואשר בדק משה כסוטות במי עפרות זהב העגל,

ולא עוד אלא שנשאר חוב מוטל עלינו לדור דור כי אין פקידה ופקידה שאין בה מעון העגל (**רש"י** במדבר יט כב ד"ה למשמרת) שנאמר (פסוק לד) **וביום פקדי ופקדתי וכו'.**

וגם בלשון המקרא ראוי לשום לב:

א. אומרו קום עשה לנו וכו', כי אומרו **לנו** הוא מיותר.

ב. אומרו כי זה משה וכו', כי איך יהיה אלוהים תמורת משה אשר לא אלוהים הוא.

ג. אומרו האיש, כי מי לא ידע כי משה איש היה ולא אל.

ד. למה ציוה יקחו מ**אזני נשיהם** בניהם ובנותיהם (פסוק ב), ולא מאזני עצמם.

ה. העדות שהתורה מעידה על אהרן שצר אותו **בחרט** ועשהו **עגל מסכה,** כי הוא דבר מבהיל, ומי יתן ואמר כמאמרו אחרי כן אל משה (פסוק כד) **ואשליכהו באש וכו',** ולא יאמר **ויצר וכו' ויעשהו וכו'.**

ו. אומרו (פסוק ד) **ויאמרו אלה אלוהיך,** ולא אמרו אלוהינו.

ז. מה ענין אהרן בבנותו **מזבח וקראו חג לה' מחר** (פסוק ה).

ח. אומרו יתברך (פסוק ז) **לך רד,** כי אומרו רד היה מספיק.

ט. אשר הרגישו רבותינו ז"ל ואמרו (**ילקוט שמעוני** כי תשא סוף רמז שצא) שכי גם משה אמר להקב"ה למה בהעוותם מייחס אותם אליו ובכשרונם קוראם עמי (לעיל ג י).

י. אומרו (פסוק ח) **סרו מהר וכו',** כי לא היה ראוי לומר רק עשו להם וכו',

וגם מלת **הדרך** בלתי צודקת ומהראוי יאמר מן המצוות **אשר צויתים,** או עברו על אשר צויתים.

יא. כי הלא אמרו רבותינו ז"ל (עיין **שמות רבה** מב ח) שאמר להם הוא יתברך אני דומה לחתן ששלח לארוסתו שני תכשיטין על ידי עצמו ושמונה על ידי שליח ואבדה הארוסה שנים שנתן לה חתנה בידו ויקצוף מאוד ויאמר לא די שאבדת אותם אלא שמי יתן והיו מאותן ששלחתי לך על ידי שליח כי לא נתרשלת לשמור אלא מה שנתתי לך בידי, כן הוא יתברך החתן וארוסה ישראל ונתן לה עשרת הדברות שנים מפיו יתברך ושמנה על ידי משה כי אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, ואמר הוא יתברך למשה מי יתן ועברו על שתים מאשר נתתי למו על ידך כי אם אנכי ולא יהיה לך שהיו על ידי, והן אמת כי שתיהן נרמזו בכתוב, **עשו להם וכו' וישתחוו וכו'** (פסוק ח) הוא הדבור השני לא תעשה לך פסל וכו' לא תשתחוה וכו' (לעיל כ ד - ה) כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

ואומרו (פסוק ד) **ויאמרו אלה אלוהיך ישראל אשר העלוך וכו'** הוא כנגד מאמר אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים (לעיל כ ב);

והנה לפי זה מהראוי היה יקדים תחילה ויאמר **ויאמרו אלה אלוהיך וכו' אשר העלוך וכו'** שהוא כנגד הדבור הראשון ואחר כך עשו להם וכו' שהוא כנגד הדבור השני,

ולא עוד כי אם שהיפך סדרן והליכתן כי הלא **אלה אלוהיך** נאמר ביום הראשון, ואשר **השתחוו לו ויזבחו לו** היה ביום השני, ואיך יקדים מה שהיה ביום השני למה שביום הראשון.

יב. אומרו (פסוק ט) **ויאמר ה' אל משה ראיתי וכו',** כי אחר שעודנו יתברך מדבר ולא השיב משה בינתיים למה ישוב ויאמר בתוך דבריו יתברך **ויאמר ה' אל משה וכו'.**

יג. כי מתחילה אמר לשון דבור באומרו (פסוק ז) **וידבר ה' אל משה לך רד,** ופה אמר **ויאמר.**

יד. מה הנה השינויים האלה, כי מתחילה היחל ברוגז **לאמר סרו מהר וכו',** ואחר כך היפר כעסו ואמר לשון אמירה שהוא לשון חיבה, ואחר כך חוזר הרוגז למקומו ואומר (פסוק י) **ויחר אפי בהם ואכלם וכו'.**

טו. באומרו (פסוק ט) **ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף וכו',** כי הלא מהראוי יאמר והנה עשו עגל מסכה וישתחוו וכו', אך אומרו עם קשה עורף אינו מורה רק על קושי תרבות ורוע מידה אך לא על עבור עבירה, ומה גם בעבודה זרה כי בזה יראה שהוא מיקל בתער מלוטש עוצם פשעם,

וגם מה ענין אומרו (פסוק י) **ועתה הניחה וכו',** כי מלת **ועתה** מיותרת ובלתי צודקת.

טז. מה ענין אומרו הניחה לי, וכי תופס היה בו, וידוע מאמרם ז"ל (דברים רבה ג טו) שהוא כאב הרוצה להגזים על בנו שהכעיסו ואומר לעומדים לפניו הניחו לי אל תעכבוני מלהורגו,

למען יבינו וישכילו כי דעתו הוא שיאחזו בו בל ימיתנו, אבל עם כל זה טוב לדקדק הלשון אם ימצא דרך יצדק לפי פשוטו.

יז. אומרו (פסוק יא) **ויחל משה את פני ה' אלוהיו,** כי אומרו **אלוהיו** הוא מיותר;

והנה על פי מאמרם ז"ל אפשר ליישבו, שאמרו (ברכות לב א) **הניחה לי** מלמד שהיה משה כביכול תופס להקב"ה ואומר לא אניחך עד שתמחול להם, ושהיה אומר לפניו יתברך הלא לא ביטלו דברותיך, כלום אמרת אנכי ה' אלוהיכם, אלוהיך אמרת לשון יחיד והרי אני קיימתי אותם; ואפשר כי על דבריו אלה נתפייס אליו והשיב לו (פסוק י) **אכלה אותם ואעשה אותך לגוי גדול,** כיון שאתה קבלת וקיימת אלוהותי, ועל זה יאמר **ויחל משה את פני ה' אלוהיו;** ובזה יתיישב גם כן לרבותינו ז"ל מה שחזר ואמר (פסוק ט) **ויאמר ה' וכו'** עם היותו הוא יתברך המדבר עד כה מפני שמשה הפסיק בתפילה, והשיב לו הקדוש ברוך הוא **ראיתי את העם וכו' ועתה הניחה לי** מלהתפלל לפני וכו', כי להיותו משיב על דברי משה חזר ואמר ויאמר; **אך על דרך הפשט** ראוי לבקש דרך ידרוך הדורך דרך נמצא כתוב בספר.

יח. אומרו (פסוק יא) **למה ה' יחרה אפך בעמך,** כי הלא דבריו אלה יראו כחומץ לשנים וכעשן לעיניים, כי הלא מראה במאמרו כאילו ישראל הם גוי אשר צדקה עשה ומשפט אלוהיו לא עזב, והאם שכח כל הרעה אשר דבר הוא יתברך אשר עשו, והלא הדרך הטובה היה להגדיל החטא להפר הכעס ולא להקטינו כאשר עשה באחרונה באומרו (פסוק לא) **אנא חטא העם הזה חטאה גדולה וכו'** כמאמרם ז"ל (עיין **שמות רבה** מז ט) כי ממנו נלמד הדרך הטובה הזאת להגדיל האשם לפניו יתברך למען הפר הכעס ולהשקיט המקטרגים באומרם מה נוסיף על הודאת בעל דין.

יט. אומרו (פסוק יא) **אשר הוצאת [וגו'] בכח גדול וכו',** כי הלא זאת טענה הפכית כי הלא על אשר הוצאתים בכח גדול וכו' היה להם להחזיק טובה יתירה לבלתי חטא לי.

כ. באומרו (פסוק יב) **למה יאמרו מצרים לאמר, כי** אומרו **לאמר** זולת היותו מיותר גם הוא בלתי צודק כי אינו לאמר לזולת.

כא. כי איכה יאמרו כדבר ההוא מצרים, והלא עין בעין ראו את כל הנוראות אשר עשה למענם ואיך יביאם להרוג אותם בהרים.

כב. אומרו (פסוק יב) **שוב מחרון אפך,** כי הלא סותר מאמרו כי הלא הוא אמר (פסוק יא) **למה ה' יחרה אפך** יורה כי עדיין לא חרה אפו, ואחר כך אומר שוב מחרון אפך שיורה שישוב מאשר כבר חרה אפו.

כג. אומרו (פסוק יב) **והנחם,** כי הלא בכלל מאתים מנה, כי איך יתכן שוב מחרון אפו אם לא ניחם על הרעה, ואם כן איפה היה מספיק אומרו **שוב מחרון אפך,** או לפחות יהפך הלשון הנחם על הרעה לעמך ושוב מחרון אפך.

כד. באומרו (פסוק יג) **זכור לאברהם וכו',** כי מהראוי יאמר זכור את אברהם ואת יצחק וכו', ולא **לאברהם ליצחק ולישראל.**

כה. אומרו (שם) **ותדבר אליהם ארבה את זרעכם,** מה ענין אומרו הריבוי והארץ בזה, ואם הוא שאם יכלם מתבטל הריבוי והכניסה לארץ אין זו ראיה כי הלא לא נדר להם על מנת שיעשו להם עגל מסכה וישתחוו לו ויזבחו לו וכו' ובחטאם ימותו, כי הם חייבו את ראשם בהעוותם ואשמם בראשיהם.

כו. באומרו (פסוק יד) **וינחם ה' וכו',** למה לא אמר וישב מחרון אפו, כי שני דברים חלה משה פניו שישוב מאפו ושינחם על הרעה לעמו.

עוד קושיא אחרת בכללות הפרשה ובזה נבוא אל הענין. והוא, כי פעם יאמר **העם** ופעם יאמר **העם הזה.** כי הנה תחילה אמר (פסוק א) וירא העם כי בושש משה וכו' ויקהל העם וכו', ואחרי כן בדברו יתברך אל משה אמר (פסוק ט) ראיתי את העם הזה, וכן בדבר משה אל אהרן אומר (פסוק כא) מה עשה לך העם הזה, ובתשובת אהרן (פסוק כב) אינו אומר הזה, רק אתה ידעת את העם וכו'.

ובזה נבוא בס"ד אל ביאור הכתובים שהערנו בהם ובמה שאחריהם. אלא שלא הזכרנו מה שראוי להעיר במה שאחריהם מעתה, לבל יכבד על קורא בביאורנו בס"ד.

והוא בהניח:

אחת. כי בזאת יבחן מתי ידברו הכתובים על עם בני ישראל יוצאי ירך יעקב ומתי ידברו על ערב רב עלה אתם. במה שאת **הערב רב** יקרא **העם** סתם, **ואת ישראל** יקרא **העם הזה** הקרוב אל ה' ואל משה רבם. כי על כן יצדק בם אומרו **הזה.**

הנחה שנית. כי העלות ישראל ממצרים יתייחס אל הקדוש ברוך הוא, והעלות הערב רב יתייחס אל משה. והוא כי גם כי אותנו העלה משה רבנו עליו השלום בעזרו יתברך, עם כל זה למה שלא במאמרו יתברך עלו אלא אדרבה אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** מב ו) שאמר ה' אל משה אין לי חפץ בערב רב העולים עם בני, והשיב משה רבנו ע"ה הלא וטוב לקנות נפשות האבודות האלו להביאם אל הקדושה. ועל פי בחינה זו נאמר כי משה יתייחס למעלה אותם. כי קרה לו כאשר עם מיכה שאמרו רבותינו ז"ל (**רש"י** סנהדרין קא ב ד"ה נתמכמך) שבראות משה בסבלות אחיו ראה כמה ילדים נתונים בתוך הבנין ויתמרמר ויצעק אהה ה', ואמר לו הוא יתברך הניחם כי ידעתי מי ומי המה ומה יצא מהם. עם כל זה היו נכמרו רחמי משה עד שאמר לו הוא יתברך אחוז באחד מהם והוציאהו, ויעש כן, ויגדל הילד וחטא והחטיא את ישראל הוא מיכה אשר עשה את הפסל להכשיל את ישראל עד יום גלות הארץ.

ונחזור אל הענין. והוא, כי הנה **הערב רב** הנקראים **עם** סתם, שעליהם נאמר **וירא העם כי בושש משה,** התמכרו לחטא ולהחטיא את עם בני ישראל זרע קדש בדברות ראשונות אשר

שמעו מפי הגבורה, אנכי ולא יהיה לך, והם עיקר כולם. ויעשו בערמה להסתיר דבר בחלקלקות, ובקרבם שמו ארבם, וימתיקו בפיהם רעה בשתי הנחות:

אחת, באומרם **עשה לנו אלוהים** כלומר, לא לישראל בני אל חי חלילה להם כי אם **לנו הערב רב** בלבד;

שנית, כי לא לאלוה לעבדו הוא חפצנו, כי אם למנהיג וסרסור **אשר ילכו לפנינו,** וגם זה לא לסרסור ומנהיג לישראל כי אם **לנו לפנינו** בלבד, וזהו **אשר ילכו לפנינו.** ומיראתם פן יענה אהרן ויאמר הלא אם חסרתם מנהיג את משה, הנני אני ממלא מקומו או יהושע תלמידו, על כן קדמו ואמרו **אלוהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש וכו'.** לומר מה שאנו רוצים הוא כי יהיה אלוהים רוחני אשר ילכו לפנינו להנהיגנו ולא איש המעותד למות, כי הלא זה משה האיש, למה שהוא איש ולא אלוהים, **לא ידענו מה היה לו,** כי קרהו אסון ונשארנו משוללי מנהיג, מה שאין כן בהיותו רוחני. וזהו **אלוהים אשר ילכו לפנינו,** שהוא למנהיג, כי הלא **זה משה** למה שהוא **איש לא ידענו מה היה לו.** ולהורות לפניו כי לא למנהיג לישראל היה עם לבבם רק לעצמם, אמרו **אשר העלנו,** לומר הנה אותנו הערב רב העלה משה, כמו שכתבנו, אך לא לישראל, כי אם הוא יתברך היה העיקר. כלומר, ועל כן עתה לנו שחסרנו מנהיגנו המיוחד נשים אחר תחתיו, אך לא כן לישראל.

ב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַהֲרֹן פרקו נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵי נְשֵׁיכֶם בְּנֵיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם וְהָבִיאוּ אֵלָי :

ואהרן בשמעו הדבר הרע הזה והוא ידע כי לא יאחר משה רבנו ע"ה מיום המחרת במלאת הארבעים יום וארבעים לילה, לא גער בם פן ימיתוהו ולא תהיה להם תקומה. רק חשב להאריך הזמן באומרו **פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם.** כי אמר בלבו כי ימאנו לתת, ועד שיפייסום יתארך הזמן, כפירוש **רש"י.**

ויתכן כי עשה גם הוא בערמה בצוותו שלא יבקשו מנשיהם ובנותיהם ויוציאום מאזניהן הן בידן, כי אם שהם עצמם יפרקו ויסירום בחזקה **מאזני נשיהם בניהם ובנותיהם,** למען אז יחרה אפן ויסרבו אז יותר, ויבכו ויצעקו עד יניחו נזמיהם באוזניהן, ובין כך ובין כך יתארך הזמן. מה שאין כן אם דרך פיוס יבקשו מהם כי אז יקל יותר לתתם על יד עצמן.

ג וַיִּתְפָּרְקוּ כָּל-הָעָם אֶת-נִזְמֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵיהֶם וַיָּבִיאוּ אֶל-אַהֲרֹן :

אך הם הבינו בדברו ולא הלכו לנשיהם, רק מיד **ויתפרקו את נזמי אוזניהם** של עצמם לנחץ הדבר, ומיד **ויביאו אל אהרן.**

ד וַיִּקַּח מִיָּדָם וַיָּצַר אֹתוֹ בַּחֶרֶט וַיַּעֲשֵׂהוּ עֵגֶל מַסֵּכָה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלוּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

אז **ויקח מידם וכו'.** והוא, כי אמר הנה אם לא אשלח בו יד רק אניחנו, כאשר יצא מתוך האש העגל ההוא אז יאמרו אין זה עגל מתכת מעשי ידי אדם, רק רוח אלוהים רוחני. על כן מה

עשה, **ויצר אותו בחרט** אנוש כמציירו ועושהו בידיו למען יראו כי לא אלוהים הוא כי אם **עגל** מתכת מעשה ידי אדם. וזהו **ויעשהו וכו'.** לומר מהו ש**ויצר אותו בחרט** הוא כדי שעל ידי כן **ויעשהו עגל מסכה** שהוא עגל מתכת, כתרגומו מיוחס אל המתכת, ולא אלוהים רוחני הוא, שאין בו צורה מעצמו רק ממעשה ידי אדם.

ולא שווה לו עם העם הנזכר הנקהלים על אהרן עד הביא אל הפועל הדבר הרע ההוא, הם הערב רב, כי הנה אז שננו לשונם כמו נחש אל עם בני ישראל, **ויאמרו** אליהם **אלה אלוהיך ישראל.** והוא, כי בקשו להמרות בה' ולכפור ראשונה בדבור ראשון, הלא הוא אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וכו'. **ויאמרו אלה אלוהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים** להמרידם בה' אלוהים אמת אשר העלם מארץ מצרים. והנה עתה נהפכו כקשת רמיה. כי הנה בתחילה המתיקו בפיהם רעה באומרם כי לא לישראל היו עושים כי אם להם לבדם וגם לא לאלוה רק לסרסור ואמצעי אשר ילך לפניהם, ועתה שמו לאל מלתם ויאמרו לישראל **אלה אלוהיך ישראל,** לומר לא לנו כי אם לך **ישראל**, ולא למנהיג וסרסור רק **אלוהיך** ממש, ולא במקום משה אשר העלנו רק הוא **אשר העלוך ישראל מארץ מצרים.**

ואחשבה כי לדעת האומרים (**תנחומא** כי תשא יט) כי היה ביד מיכה טס של זהב שהיה כתוב בו עלה שור שהטילו משה ביאור מצרים להעלות ארונו של יוסף ויושם בתוך נזמי הזהב שנתנו לאהרן ועל כן בהשליכו אותו באש יצא העגל ההוא, יתכן כי בזה מצאו פתחון פה לומר **אלה אלוהיך אשר העלוך,** לומר כי כח שור העלם.

או אפשר כי המה ידעו כי יוסף נקרא שור וראו כי בצאתם ממצרים לקחו את עצמות יוסף עמם שהיה מורה כי זכותו היה עזר למו לצאת. ועתה ראו כי בהשליך הזהב באש יצא העגל ההוא, מצאו פתחון פה לומר כי כח שור עליון הוא העושה הכל.

ה וַיַּרְא אַהֲרֹן וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לְפָנָיו וַיִּקְרָא אַהֲרֹן וַיֹּאמַר חַג לה' מָחָר :

אז **וירא אהרן** כי הערב רב החלו להמריד את ישראל בדבור הראשון, להכחיש את ה' המעלה אותם מארץ מצרים. אמר בלבו טרם תושרש סברא זו בלבם, וגם כי הנה עוד מעט ויחטיאום גם בשני להשתחוות ולזבוח לפני העגל ההוא, על כן **ויבן מזבח לפניו** הוא לבדו למען יתאחר ולא יגמור מבעוד יום, לבל ישתחוו ויזבחו לו בו ביום ויעברו גם על הדבור השני עד מחר, אולי יקדים משה לבוא טרם כלותם מעשה הרעה.

ויקרא בקול גדול **ויאמר חג לה' מחר.** לומר המזבח הזה אשר אני בונה, לא עגל חלילה רק כי אם **חג לה' מחר** כי יבוא משה ותגמר שמחת התורה. והוא כי ידוע כי היה טעותם באיחור משה, שהם מנו יום שעלה בו משה מכלל הארבעים ולא ידעו שהיה חסר הלילה וקצת מהיום

עד עת עלותו, והיה צריך יהיו שלמים מן הטעם שכתבנו למעלה. והנה אהרן ידע האמת שיבוא משה ביום המחרת. אמר להם חג לה' מחר. לומר שלא יחוגו ולא יעשו עבודה זרה עד מחר, ודעתו היה כי למחר ודאי יבא משה.

ו וַיַּשְׁכִּימוּ מִמָּחֳרָת וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיַּגִּשׁוּ שְׁלָמִים וַיֵּשֶׁב הָעָם לֶאֱכֹל וְשָׁתוֹ וַיָּקֻמוּ לְצַחֵק :
והמה הרשיעו וישכימו בבקר לבטל עצתו, וזהו אומרו **וישכימו ממחרת כו'.** כי זו הייתה כוונת הערב רב להשכים לעשות כוונתם טרם בא דבר יבטלם.

ז וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֶךְ-רֵד כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :
הנה הקדמנו כי עם בני ישראל תתייחס עלייתם ממצרים אל ה', ועליית הערב רב אל משה, כי בחושבו כי טוב להקריבם אל ה', שם פניו להעלותם. והמה מרו ועצבו כמדובר. אך מאז ה' לא רצם.

ונבוא אל הענין. והוא, כי עלינו לשבח לאדון הכל אלוהי ישראל כי מאהבתו את בני בחוניו, גם בהעוותם לא זז מחבבם ולחתור היבשה להליץ בעדם, ולקצוף על מחטיאם ולהעמיס עוון אשמתם אל התחברם במרעים הם הערב רב, כי מהתחברות אליהם היחלו ליכוות בגחלתם על כן חילק מאמרו יתברך לשני חלקים. אחד כנגד הערב רב, וזה בקצף גדול באומרו וידבר ה' וכו' לך רד וכו', כאשר יבא בס"ד.

ואחר כך היחל לדבר על ישראל עמו, בלשון חיבה ואמירה, כי חפץ לזכותם ולהטיב להם. והוא אומרו (פסוק ט) ויאמר ה' אל משה וכו'. והענין כי בזעם אפו היחל בקושי כטבע לשון וידבר שהוא לשון קושי. ואמר **וידבר ה' אל משה לך רד כו',** כלומר חבל על העם אשר העלית אתה, הוא הערב רב, כי שיחתו והשחיתו את העם אשר העליתי אני. ועל כן לך רד. והוא, כי אילו לא עברה מכשלת העגל תחת ידם הייתה שכינה בתחתונים ולא הייתה מתייחסת הירידה מלמעלה אל ירידה, כי כל מקום אשר עיקר שכינה שם לא ליורד חלילה יתייחס ההולך שמה, כנודע. על כן אמר לו הוא יתברך לך רד. כלומר מה שהיה מתייחס להליכה עתה תהיה ירידה, כי נסתלקה שכינה מלמטה בעוון העגל כנודע כי לא שבה עד מעשה המשכן. והטעם, כי שיחת עמך אשר העלית אתה, הוא הערב רב.

ח סָרוּ מַהֵר מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִם עָשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מַסֵּכָה וַיִּשְׁתַּחֲווּ-לוֹ וַיִּזְבְּחוּ-לוֹ וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלוּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :
והוא כי **סרו מהר וכו'.** והוא בשום לב אל מאמרנו על פסוק (לעיל כ ג) **לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני,** כי הלא אומרו על פני הוא מיותר ומשולל הבנה, כי הלא מלא כל הארץ כבודו והכל נגד פניו, ואילו יצויר יקרא על פניו במקומות המיוחדים להשראת שכינה, לא יעלה על

לב חלילה, יתיר בשאר מקומות. אך יאמר עיקר גדול הידוע לנו מרבותינו ז"ל (קידושין מ א), כי בכל עוון ופשע אין הקדוש ברוך הוא מצרף מחשבה למעשה אם לא בעבודה זרה, שנאמר (יחזקאל יד ה) למען תפוש את בני ישראל בלבם. ועל כן אמרו (קידושין מט ב) שהמקדש את האשה על מנת שהוא רשע ונמצא צדיק שחוששין לקדושיו שמא הרהר בעבודה זרה חלילה.

וזה אחשוב הוא מאמר הכתוב **לא יהיה לך אלוהים אחרים,** אין צריך לומר בגלוי לפני העם, כי אם במה שהוא על פני, שהוא במחשבת הלב אשר איננו על פני האדם, כמה דאת אמר (שמואל א טז ז) כי האדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב, גם בזה אני אוסר לך בעבירה זו, מה שאין כן בזולתה. וגם כי מזה תבוא לעשות לך פסל כו', ועדיין לא תעבדנו, אך מזה ימשך להשתחוות ולזבוח ולעבוד. וזה ענין שלשת הפסוקים האלו **לא יהיה לך כו' על פני,** שהוא בהרהור. וגם לא הנמשך מזה שהוא לעשות לך פסל כו', וזה **לא תעשה לך כו'.** ואחר כך לעבדו, וזהו **לא תשתחווה להם ולא תעבדם.** נמצא כי הראשון שהוא הרהור העבודה זרה, הוא דרך להישמר מכל עניני העבודה זרה, עשייתה ועבודתה.

ובזה יאמר פה, על **לא יהיה לך כו'** שהוא מסלול ודרך להישמר מהעבודה זרה שהוא העדר ההרהור, אמר הנה מזה **סרו מהר מן הדרך אשר ציוויתים,** כי דרך הוא כמדובר שהוא **לא יהיה לך כו',** ואחר כך עברו על **לא תעשה לך** וזהו **עשו להם כו',** ואחר כך עברו על **לא תשתחווה להם ולא תעבדם,** וזהו **וישתחוו לו ויזבחו לו.** הנה בזה כל הדבור השני בכל פרטיו. וגם על הדבור הראשון שהוא **אנכי וכו' אשר הוצאתיך מארץ מצרים,** גם כן עברו, וזהו **ויאמרו אלה אלוהיך ישראל אשר העלוך וכו'.** והיפך הסדר להקדים הדבור השני לראשון, עם היות כי **אלה אלוהיך** נאמר ביום עשות העגל, ואשר **השתחוו לו ויזבחו לו** היה ביום המחרת.

אמנם לזה נשית לב אל התכת תיבות הכתוב כי נעמו, בהגלות בם גדולת יוצרנו, וגודל אהבתו אותנו, והליצו בעדנו בנועם מאמרו יתברך, בהגיע עוצם מעשה הרעה אשר עשו הערב רב בהתנכלם להחטיא את ישראל והוא כי קרה לו יתברך כמלך שהיה לו בן יקיר תם וישר וירא אלוהים וסר מרע, ויגדל עמו עבד המלך ההוא. ויהי מימים ויצא העבד ההוא לתרבות רעה, התמכר לעשות רעות רבות. ויבז בעיניו לשלוח ידו לעשות הרע בעצמו, כי אם גם לומר את בן המלך לעשות כמעשיו וללכת בדרכיו הרעים. אז קצף המלך עד מאד וחמתו בערה בעבדו. ויאמר לו הנה התפקרת העווית והרשעת, והנה מי יתן והיית רשע בפני עצמך, לא הייתי כל כך מתפעל, אבל על הכל מה שנוחם יסתר מעיני, הלא הוא כי הוצאת את בני לתרבות רעה, דמית היו יהיה כמוך, והוא מורשי לבבי ואור עיני. כן הדבר הזה.

כי אלוהי עולם ה' מלך מלכי המלכים, בן יקיר לו הוא ישראל אשר דיבקם בו במעמד הר סיני. ועבדים מופקרים לעשות רע, היו הערב רב, נלוו אלינו והשחיתו התעיבו עלילה. ולא בלבד נחה דעתם בעשותם את הרע, כי אם גם החטיאו את בן המלך הקדוש ברוך הוא הוא בנו בכורו ישראל. וזהו מאמרו יתברך הנה העם **אשר העלית [וגו'] סרו מהר וכו' עשו וכו' וישתחוו וכו',** והנה כל אלה עשו והחרשתי כמעט, כי שבו אל שורשם. אך העולה על גבי כל הרעות האלה, הלא הוא אשר החטיאו את ישראל, כי הלא **ויאמרו אלה אלוהיך ישראל,** וזהו עיקר הקצף. ועל כן הניחו באחרונה להורות כי זה עיקר כל הקצף. ומה מתוק אומרו עשו להם על פי דרך זה, כי אמר הנה עשו להם, ולא לישראל. אך בזה עדיין לא גדלה רעתם לפני, אך מה שויאמרו אחרי כן **אלה אלוהיך** זה נוחם יסתר. ועל כן היפך הסדר ואיחר ענין אומרם **אלה אלוהיך,** להורות כי זה עיקר הקצף כאמור, כי הכל הולך אחר החיתום.

ט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה רָאִיתִי אֶת-הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עַם-קְשֵׁה-עֹרֶף הוּא :

ובמה שכתבנו למעלה, כי התנכלו הערב רב להסתיר מה שהיה בלבם להחטיא את ישראל, ואמרו **עשה לנו אלוהים וכו'** שהוא לנו ולא לישראל, ואחר כך השחיתו התעיבו ויחטיאו את ישראל באמור להם אלה אלוהיך, הנה זה מאמרו יתברך ראה אלה רשעים, כי הלא בהעשות העגל עשו להם לבדם ולא לעמי, ואחרי כן הדביקו הרעה על עמי, כי **ויאמרו אלה אלוהיך וכו'.** ואחר הטילו יתברך הכעס על הערב רב והראה צד קושי למשה על שהוא העלם עם שלטובה כיוון, התחיל יתברך לדבר עם ישראל ואמר בלשון אמירה שהוא לשון חיבה. וזהו **ויאמר ה' אל משה וכו'.** והוא, באשר הקדמנו כי באומרו העם הזה ידבר על ישראל יוצאי ירך יעקב, ועליהם הוא אומר ויאמר ה' וכו'. והוא כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** ג ב) על פסוק (לעיל ב ז) ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים וכו', כי כפל הראיות הוא שאמר למשה אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות:

אחת עניים במצרים,

שנית כי עתידים אחרי כן לעשות עגל בחורב אלא שעדיין לא עשו ואיני דן אלא באשר הוא שם.

והוא מאמרנו שם, כי זה כיוון הכתוב לפי זה באומרו (שם שם י) ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא וכו', שהוא ועתה שעדיין לא חטאו אל יאשמו, כי איני דן רק באשר הוא שם.

ובזה נבוא אל הענין. כי הנה החל הוא יתברך להורות אל טוב רחמיו וחסדיו, כי חפץ חסד הוא. ועל כן אמר פתח דבריו **ראיתי את העם הזה.** לומר אל יאשמו ישראל בעצם, כי הנה ראיתי מאז את העם הזה טרם צאתם ממצרים כי עם קשה עורף הוא, כי הכנתם רעה לעשות את העגל הזה, אלא שאיני דן אלא באשר הוא שם. ועל כן אז שעדיין לא חטאו פדיתים.

י וְעַתָּה הַנִּיחָה לִי וְיִחַר-אַפִּי בָהֶם וַאֲכַלֵּם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל :

אך ועתה שכבר חטאו **הניחה לי וכו'** לומר אם תניחני אכלם. והוא כמאמרם ז"ל (ברכות לב א) כאמור למעלה כדי שיאחז משה בו יתברך על ידי תפילה. ולמען יערב אל לבו להתפלל, הורה לו כי שלם הוא עמו. והוא, כי הנה אם עשרה אנשים יהיו יחד בבית האסורים, אשר עליהם קצף המלך כאחת, לא יערב אל לבו אחד מהם לפייס את המלך להפר כעסו על חבריו, כי איך יציל את הזולת אם גם עליו עבר כוס חמת המלך. אך אם המלך ידבר על לבו בדברים טובים דברים ניחומים ויריצוהו מן הבור, אז יחרץ לבקש על חבריו כי מצא חן בעיני המלך. כן משה רבנו ע"ה היה ירא פן גם עליו קצף ה' באמור אליו **לך רד וכו'**, כי היה נראה ככועס עליו, ואם ככה היה, לא היה מבקש רחמים על ישראל, כי היה צריך מי שיבקש עליו תחילה. אך הוא יתברך היה מבקש שיתפלל, על כן הקדים ואמר **ואעשה אותך לגוי גדול**, למען ישכיל ויראה כי לבו שלם עמו. ואשר אמר לו **לך רד** לא היה כאשם, כי הלא לטובה כיוון, רק למען הראות כעסו על הערב רב כי עליו גם כן הורה צד קושי.

יא וַיְחַל מֹשֶׁה אֶת-פְּנֵי ה' אֱלֹהָיו וַיֹּאמֶר לָמָּה ה' יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמֶּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּכֹחַ גָּדוֹל וּבְיָד חֲזָקָה :

והנה משה רבנו ע"ה היה ירא מלהתחנן על ישראל פן יהיה גם עליו בכעס. על כן בשומעו קול ה' אומר **ואעשה אותך לגוי גדול**, תחת אברהם יצחק ויעקב, אז אמר אם כן איפה הנני עתה בגדר הקרא ה' אלוהי, כי שלם הוא עמי וכשר אני לפניו יתברך למצוא חן בהתפללי לפניו. אז מצא את לבו להתפלל. וזהו אומרו **ויחל משה את פני ה' אלוהיו.** כלומר מה שראה לחלות פני אל ויחננו, הלא הוא כי ראה כי ה' אלוהיו שלם עמו. והחל בקושיא גדולה מתוך דבריו יתברך אליו. והוא לומר, הלא העמסת העמיס העוון על הערב רב באמור אלי **כי שיחת עמך אשר העלית**, כי הערב רב שהעליתי אני המשחית, ולא אשר אתה הוצאת, ואם כן איפה **למה ה' חרה אפך בעמך אשר הוצאת** אתה, שהם ישראל, אם אשר העליתי אני הוא אשר חטא בעצם.

ובמסורה הניחה שנים במקרא, אחד זה, ופסוק (שופטים טז כו) הניחה אותי והמישני אל העמודים אשר הבית נכון עליהם. והוא על דרך אומרם ז"ל (עיין **ספרי** ריש ואתחנן) אמרת **הניחה לי**, וכי תופס הייתי בך אלא כיונת שאחלה פניך. ובזה יהיה נכון יותר שהוא הניחה לי ותפוס זכות אחרים, שהם האבות עמודי עולם שישענו ישראל עליהם. וזהו הניחה אותי והמישני אל העמודים אשר הבית הוא העולם נכון עליהם. והוא כי נתן לו פתחון פה להזכירם באמרו **ויחר אפי בהם וכו' ואעשה אותך וכו'.** כי התשובה בצדו כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** מד ט) שאמר לו **זכור לאברהם וכו'**, שעם היותם שלשה לא עמדה לבניהם זכותם, כל שכן כי יחיד אני.

ולפי דרכנו יאמר **בכח גדול וכו' למה וכו'.** כי הנה ערך משה רבנו ע"ה לפניו יתברך ארבע טענות, להיות זוכה בדין. ועל ארבעתם הוציא נפקותא. ואמר **שוב מחרון וכו',** ואחר כך אמר הנה נא הואלתי לדבר בדין לומר כי ארבע טענות אלה מספיקים ל**שוב מחרון אפך וכו'.** ואם כל זה איננו שווה למו, **זכור לאברהם וכו'** וראה ועשה למענם. ויתיישב בזה מה שלא נאמר **שוב מחרון וכו'** אחר זכירת זכות אבות שהוא גמר התפלה.

וביאור הענין, כי אמר הנה ארבע טענות יש לי ללמד זכות עליהם.
אחת ממאמרך ה', כי אמרת כי התחברות הערב רב היסבה רעתם. כי הערב רב הם אשר מרו ועצבו ויעשו את כל הרעה כי טמאים הם בשורשם, והם הדביקו את ישראל לימשך קצתם אחר שכניהם הרעים. ועל זה אמר, הנה ממוצא דברך אני אומר, שאם כן **למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת וכו',** אם עמי אשר הוצאתי אני, הוא הערב רב, הם החוטאים.

ועוד טענה שנית. והיא **אשר הוצאת מארץ מצרים.** כלומר, אל תתמה אם נמשכו אחר העבודה זרה, כי ראה ה' והביטה מהיכן יצאו, כי שם מקום כל גילולי תועבות העמים. והוא על דרך מאמרם ז"ל (**שמות רבה** מג ז) ממשל האב שפתח לבנו חנות בשוק של זונות וכו'.

ועוד טענה שלישית. והיא **בכח גדול וביד חזקה.** והוא בשום לב אל מאמרו זה, כי הלא כמו זר נחשב יהיה דבר בעולם יצטרך הוא יתברך לעשותו **בכח גדול וביד חזקה,** עם היות כי בדבר ה' שמים נעשו בלא עמל ובלא יגיעה. אמנם הוא כענין מאמרם ז"ל (פסחים קיח א) קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף. כי הלא בכל אלה הקושי בעצמו כי מי הגיד למו היה קושי בקריעת ים סוף. אמנם הנה הן אמת, כי אין דבר קשה לפני הקדוש ברוך הוא אם לא עשות חסד עם אשר אין לו כלי לקבלו, או עוון המעכב. כי הלא שופט כל הארץ יעשה משפט, ואיך ייטיב את איש או את אנשים ועוונותם נצבים לפניו לוחמים לו מלחמת חובתו המונעת טובתו. והן זאת הייתה קריעת ים סוף. כי היה עוזא שרו של מצרים צועק מר ואמר משוא פנים יש בדבר, הללו עובדי עבודה זרה והללו וכו'. והיה טוען אמת בצד מה, עד שכמעט הייתה מידת הדין מתהפכת על שונאי ישראל, כמו שאמרו ז"ל (עיין **זהר** תרומה קע א - ב) על פסוק (לעיל יד יט) ויסע מלאך האלוהים וכו'. ועל כן להפך הוא יתברך הדבר ולחתור חתירות לבקש זכות, הוצרך **כח גדול ויד חזקה.** כי הלא גם לפניו היה הדבר קשה מן הטעם הנזכר. ועל כן על המזונות אשר כמעט אין איש אשר אשמותיו לא יקפחו מזונותיו, וה' חפץ לפרנסם, צריך יד חזקה וקושי גדול לפרנסם ולהכריח אשמותם המנגדים אותם. וההיקש בזיווגים כי רוב פעמים לא ישתוו איש עם בת זוגו במעשיהם, ויתחייב הפירוד, על כן יש קושי לזווגם כקריעת ים סוף (סנהדרין כב א), כי העוון ינגד. והוא פה מאמר משה רבנו ע"ה לומר הנה לא הוצאתם זכאים על פי זכותם רק **בכח גדול וביד חזקה** על ניגודי אשמותם. ואם כן איפה מה תתלונן עליהם, והלא על מנת כן הוצאתם.

יב לָמָּה יֹאמְרוּ מִצְרַיִם לֵאמֹר בְּרָעָה הוֹצִיאָם לַהֲרֹג אֹתָם בֶּהָרִים וּלְכַלֹּתָם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה שׁוּב מֵחֲרוֹן אַפֶּךָ וְהִנָּחֵם עַל-הָרָעָה לְעַמֶּךָ :

ושיעור הענין בטענותיו. הלא הוא, הנה הם לא פעלו העולה, רק הערב רב, אלא שנמשכו קצתם על פיתויים. ולו הונח כי גם ישראל עשו, או יחשבו כעושים, כי קצתם קבלו מהם, הלא זכור כי ממצרים הוצאתם כי שם מקום טומאה ובה נתגדלו ושבו אל דרכם הראשון. והן זה גם לו יונח, כי תוקנו הכל בעצם בצאתם, אלא שנזורו אחור. כל שכן כי הנה גם בצאתם בלתי צדיקים היו, כי הלא הוצרכת להוציאם **בכח גדול וביד חזקה,** כאמור.

ושמא תאמר מה לך לדרך מצרים, כי תדמה ותשווה אשמתם זאת אשר הייתה אחר קבלת התורה והמצות, לאשר עשו בתוך מצרים אשר עדיין לא עמי היו ואנכי לא אלוהיהם. ולא תדמה כפנויה המזנה, לאשת איש. הלא ראה ה' והביטה כי הנה טעם זה הוא מספיק אלי, אך **למה יאמרו מצרים וכו'.** וראה ועשה לבלתי החל לעיני הגויים שיהיה להם פתחון פה לומר שהוצאתם **להרוג אותם בהרים.**

והפתחון פה שיהיה להם לקיים דבר זה, הוא אומרו **ברעה הוציאם.** שהוא מה שאמרו ז"ל (**ילקוט שמעוני** כי תשא רמז שצב) על פסוק (לעיל י י) ראו כי רעה נגד פניכם, כי כוכב אחד היה גוזר שהיוצאים בזמן ההוא שיצאו ישראל יהרגו. וזהו שכפל ואמר יאמרו מצרים לאמר, כי מלת לאמר תראה מיותרת. אך כיון שמה שיאמרו מצרים יש להם מקום לאומרו במה שברעה הוציאם. וזהו **לאמר ברעה הוציאם כו'.**

ואמר **ולכלותם כו'.** לומר שאין לדחות טענתם זו ולומר שאם הכוונה הייתה **להרוג אותם בהרים** למה הראם גבורותיו והעמידם בהר סיני שנתפרסם בכל העולם המעמד ההוא, כמו שאמר רבותינו ז"ל (עיין זבחים קטז א). ואם הייתה הכוונה להורגם למה לא הרגם במצרים. לזה אמר **ולכלותם כו'.** כי יאמרו מצרים כי אף שקצף הקדוש ברוך הוא על ישראל על עובדם את זולתו מאלוהי מצרים במצרים וביקש להורגם, לא יהיה לו פתחון פה, למה שעדיין לא קבלו עליהם אלוהותו, על כן היטיב להם עד יקבלוהו כדי שאחר כך יהיה לו מקום להנקם מהם בשני דברים:

אחד, להרוג אותם בהרים, שלא יקברו כאשר אם המיתם במצרים, רק לדומן על פני האדמה יהיו לעוף השמים ולבהמת הארץ.

שנית, והוא **לכלותם** בשובם אל מעשיהם הראשונים, באמור להם עם ה' אלה ויעזבוהו ועבדו עבודה זרה, וינקום נקמת מה שעשו במצרים. וזהו **ולכלותם מעל פני האדמה כו'.**

כי במצרים לא היה מקום לכלותם לגמרי מעל פני האדמה כי יכנסו תחת שר מצרים כגויי הארצות, שעדיין לא קבלוהו לאלוה עד לכתם המדברה. ואם כן זה יספיק לשת שוב מחרון

אפך אפילו כבר היה לך חרון אף, כל שכן שאמרת **ויחר אפי בהם** שמורה שעדיין לא חרה אפך. וגם לשת נחם על הרעה לעמך הם עם בני ישראל שלא היו הם עיקר החטא.

עוד אפשר לתת טוב טעם לאומרו **שוב מחרון אפך** אחר אומרו **למה ה' יחרה** שמורה שעדיין לא חרה אפו כדבריו יתברך **ויחר אפי כו'.** וגם לאומרו **שוב מחרון** קודם גמר התפילה והזכרת זכות אבות. והוא, כי הקדוש ברוך הוא אמר **הניחה לי ויחר אפי.**

עוד שנית, שאחר שיחר אפו **יכלם**.

עוד שלישית, שיעשה את משה רבנו ע"ה **לגוי גדול**.

ועל שלשתן השיב לו. על אומרו **ויחר אפי, אמר למה ה' יחרה אפך בעמך.** ועל מה שאמר שאחר שיחרה אפו שיכלם, אמר **למה יאמרו מצרים כו' ולכלותם וכו',** ואם כן ראוי הוא שגם אחר שחרה האף תשוב ממנו ולא תכלם.

יג זְכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בָּךְ וַתְּדַבֵּר אֲלֵהֶם אַרְבֶּה אֶת-זַרְעֲכֶם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמָיִם וְכָל-הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֶתֵּן לְזַרְעֲכֶם וְנָחֲלוּ לְעֹלָם :

ועל מה שאמר **ואעשה אותך כו',** אמר **זכור לאברהם כו',** כמו שאמרו ז"ל (ברכות לב א) ומה כסא של שלשה רגלים אינו יכול לעמוד איך יעמוד על של רגל אחד. והזכיר שבועת האבות ופרט כל אחד ואחד, לומר כי עם היותם שלשה וגם נשבע להם לא היה מועיל נגד עוונם, ומה יעשה אחד בלי שבועות משולשות. ולא הטילו וי"ו רק בישראל, אפשר על כי בהזכרת אברהם אינו זיכרון שלם על דבר ישמעאל, וכן ביצחק על עשו, על כן שיתף את שניהם כאחד.

עוד יתכן דרך שני באומרו ויחר אפי בהם מיושב בכתובים, ויצדק בו כפל אומרו **שוב מחרון אפך והנחם וכו'.** מלבד כי הענין נכון בעצמו, הוא בהקדמה שהקדמנו בפרשת נח ופרשת וירא. והוא, כי יש הפרש בין הפקידה הנעשית על ידי משחית אף וחימה ודומיהם, לנעשית על ידו יתברך. כי הנעשית על ידו יתברך מבחין בין צדיק לרשע בין עובד אלוהים לאשר לא עבדו, ולא יחטיא את השערה להטות משפט גבר. אך המשחית לא כן, כי אם כלה הוא עושה, כי כשניתן רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע (בבא קמא ס א). ועל כן על זאת יתפלל כל חסיד אליו יתברך יעשה על ידי עצמו לבלתי השחית הכל כאשר עשה במצרים, שנאמר (לעיל יב כג) ועבר ה' לגנוף את מצרים, כמבואר אצלנו במקומו. כי הלא יקשה כי אחר אומרו ועבר ה' לנגוף כו', ידוע הוא כי לא יתן המשחית. ועוד למה ייחס הדבר אל הבית ולא אל עצמם, כי אמר (שם) לבוא אל בתיכם, ולא אמר לנגוף אתכם.

אך הנה סיפרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** יח ב) כי הרשעים המצריים היו משלחים בכוריהם לשכב הלילה בבתי ישראל, באומרם כי שם ינוחו על משכבותם בקרב בני ישראל, כי לכל בני ישראל יהיה אור במושבותם ולא יעלה מות בחלונם ולא יבוא בארמנותם. אמנם הוא יתברך

היה מבחין וממית בכורי מצרים השוכבים על מטות בכורי ישראל, ממית אלו ומחיה את אלו. ובזה יאמר ועבר ה' לנגוף את מצרים. ותדע למה לא על ידי משחית, הלא הוא כי הלא ופסח ה' על הפתח (לעיל יב כג) מה שלא יעשה כן המשחית. והנה עדין היה אפשר לתקן כי יצו ה' את המשחית ישמר פן ואל יבוא אל בית ישראל.

לזה אמר הנה יש **עוד טעם שני,** והוא ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם. והוא, כי הלא לנגוף את המצריים המתחבאים בבתי ישראל צריך לבא אל תוך בתי ישראל לנגוף אותם. ועל כן אם היה משלח הוא יתברך את המשחית לבא אל בתי ישראל לנגוף את בני המצריים, כי ימצא שם את בכורי ישראל גם הם, ולא יבחין ויהרוג אלו ואלו הטמא והטהור יחדו. וזהו אומרו ולא יתן המשחית כו'. לומר הנה עוד טעם שני, שעל כן ועבר ה' לנגוף את מצרים בעצמו ולא על ידי משחית, כי הלא לא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף את אשר יצווה שהם בכורי מצרים, פן על פי דרכו יהרוג גם בכורי ישראל כי לא יבחין.

ובזה נבוא אל הענין. אמר הוא יתברך למשה **הניחה לי.** כלומר הניחני שלא אפקוד פקידה זו בעצמי, רק **ויחר אפי** הוא המשחית הנקרא אף, ועל ידו **ואכלם,** כי לא יבחין בין צדיק לרשע, עם שלא יבצר מהיות צדיקים רבים בקרב ישראל. **ואעשה אותך על ידי לגוי גדול.** על כן השיב משה רבנו ע"ה ואמר, לו יונח שתפקוד חטאתם, **למה ה' יחרה אפך בעמך** שתניחם ביד אף ה', באופן יעשה כלה, ולא על ידי עצמך, אחרי שאתה החילות לעשות עניינם על ידך **אשר הוצאת מארץ מצרים** על ידי עצמך ולא הנחתם ביד שליח, כי על כן היה **בכח גדול וביד חזקה** להכריע מנגדם כמבואר למעלה למען חיותם. מה שאין כן אם עשית על ידי שליח, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** טו ה) על הנני יוצא בתוך מצרים (לעיל יא ד) משל לכהן שהייתה תרומתו בבית הקברות, כך הקדוש ברוך הוא הייתה תרומתו שהם ישראל במצרים, ונכנס במקום גילולים שלא לאבד תרומתו, שהוא כמפורש אצלנו במקומו, כי אם לא היה עושה בעצמו לא הייתה הצלה לישראל חלילה.

ועוד למה יאמרו מצרים [לאמר] ברעה הוציאם, כדי **לכלותם** על ידי כח הרעה, ולא הוציאם בעצמו. הנה מכל הטעמים האלו ראוי **שוב מחרון אפך** שלא תניח את האף יחרה בעם.

ואחר שהטעמים אלו יספיקו לעכב עשותך על ידי האף שהוא העדר כליה, אני מוסיף ושואל שלא תאמר הנה אעשה כדבריך שלא אשליט את האף אך בעצמי אשמידם, ולא אעזוב כי אם הצדיקים בלבד ולא אכלם כי אם אשר לא היה ספק בידו למחות, כי הנה גם זאת אבקש ממך, והוא **והנחם על הרעה לעמך.**

ועל השאלה השניה הזאת אמר **זכור לאברהם כו'.** ועל כן לא אמר שוב מחרון כו' והנחם כו' אחר זכירת האבות. כי הטענות הראשונות היו לבטל הכליה שעל ידי האף, **וזכור לאברהם כו'** היה על אומרו **והנחם כו',** דסליק מיניה. הענין הוא מאמרם ז"ל במקום אחר (**ויקרא רבה** לו ג), כי אלו אכלו האבות פירות מעשיהם בעולם הזה מה היו מניחים לבניהם בעת צרתם.

ובזה יתכן למצוא טוב טעם אל אומרו יתברך (כעין בראשית יז ח) לך ולזרעך נתתי כו', כי הלא לאבות לא נתן, ורבותינו ז"ל אמרו שהוא לעתיד (עיין **בראשית רבה** מד כב).

ועל דרך הפשט יתכן היה כדי להניח מתנתם לבניהם אחריהם שאם לא יזכו לנחול את הארץ בזכות עצמם יזכו בזכות אבותם. וכאשר החזיקו להם טובה רבותינו ז"ל (**שמות רבה** ו ד) שעם שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם לך ולזרעך כו', עם כל זה קנה בדמים קבורתו, וכן יצחק נצטער בבארות, ויעקב קנה מקום אשר נטה שם אוהלו. וזה יאמר פה **זכור לאברהם,** לומר אל תעשה כאילו לישראל אתה מטיב כי אם לאבות עצמם כאילו הם מקבלים חלקם שנתת להם. וזהו **זכור כו',** כלומר לו תזכור ותיתן לו חלקו, וכן ליצחק, ולישראל. ומה הוא מה שתזכור למו הלא הוא שנשבעת להם בך שהוא לתת להם, ואחר כך **ותדבר אליהם ארבה את זרעכם כו' [וכל] הארץ הזאת אשר אמרתי** לתת לכם בעצמכם **אתן לזרעכם** במקומכם כאילו נתתי לכם. ועל ידי כן גם בהעדר זכותם **ונחלו לעולם.** ואם כן איפה גם שלא יהיו כדאים תן לאבות מה שנדרת להם כי אלו נכנסים במקומם ולא תעזבם עד תביאמו ותטעמו בהר נחלתך.

ולשמא יאמר הוא יתברך, אותם המתי מעט צדיקים אשר אשאיר בקרבם אנחיל להם את הארץ, על כן אמר **ותדבר אליהם ארבה את זרעכם וכו',** לומר כי אשר **ארבה** אותם **אתן את הארץ,** כלומר ולא שתמעיטם ותתן להם את הארץ אחרי כן.

וזולת מה שכתבנו על צרפו את **יצחק** עם **אברהם** שלא הטיל **וי"ו** רק ב**יעקב,** יתכן כיוון טעם כתוב אצלנו במקומו תחת מה עשה ה' ככה שלא נשבע רק לאברהם וליעקב, וליצחק אמר (בראשית כו ג) והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך, שייחס השבועה אל אברהם. אך הוא כי הנה ידוע כי לאברהם תתייחס מידת חסד כמה דאת אמר (מיכה ז כ) חסד לאברהם, והדין והרוגז ליצחק כמה דאת אמר (בראשית לא מב) ופחד יצחק, והאמת ורחמים ליעקב (מיכה שם). והנה בהישבע הוא יתברך לכל אחד מהם, הוא לכל אחד על פי מידתו. ואם כן היה נמשך כי שבועתו את יצחק לא תהיה רק על פי מידת הדין בהיותם ראויים בדין, ולא על צד החסד והרחמים. ואם כן לא היו זוכים אם לא בהיותם צדיקים גמורים. על כן מה עשה הוא יתברך, לא נשבע ליצחק בפני עצמו, רק אמר לו (בראשית כו ג) והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם, אשר ידוע כי הייתה בבחינת החסד ולא בבחינת הדין. והוא מאמרנו על פסוק (תהלים קה ט) אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק, כי שבועותו של אברהם כרת ליצחק, ולא של יצחק על פי בחינתו.

ויתכן כי על כן גם משה חברם את אברהם ויצחק למען זאת לבלתי זכור מידת הדין בדבר, רק שיזכור מה שנשבע להם בבחינת החסד ולא בבחינת הדין. ועל כן חיבר ודיבק את יצחק עם אברהם. כי אשר נשבע להם היה ליצחק בבחינת חסד לאברהם, יזכרם ה' עתה.

יד וַיִּנָּחֶם ה' עַל-הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ :

ואז **וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות** שהוא על ידי האף. ואף גם זאת לא ניחם רק על הרעה אשר דבר לעשות לעמו, אך לא על הטובה אשר דבר לעשות למשה לעשותו לגוי גדול לא ניחם. והוא מאמרם ז"ל (ברכות ז א) כי על מאמרו יתברך ואעשה אותך לגוי גדול נאמר (דברי הימים א כג יז) ובני רחביה רבו למעלה, שהוא למעלה משמים ריבוא. גם רמז כי לא ניחם רק על אשר דבר לכללות עמו, אך לא לאשר חטא לו, כמאמרו יתברך אחרי כן באומרו (פסוק לג) **מי אשר חטא לי וכו'.**

טו וַיֵּפֶן וַיֵּרֶד מֹשֶׁה מִן-הַהָר וּשְׁנֵי לֻחֹת הָעֵדֻת בְּיָדוֹ לֻחֹת כְּתֻבִים מִשְׁנֵי עֵבְרֵיהֶם מִזֶּה וּמִזֶּה הֵם כְּתֻבִים :

טז וְהַלֻּחֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הֵמָּה וְהַמִּכְתָּב מִכְתַּב אֱלֹהִים הוּא חָרוּת עַל-הַלֻּחֹת :

יש להקשות:

א. כי מלת **ויפן** מיותרת.

ב. אומרו ושני לוחות העדות בידו, איך יתכן כי שני לוחות שכל אחד עביו ששה טפחים וארכו ששה ורחבו ששה יחזיק שתיהם בידו אחת.

ג. למה חזר להזכירם באומרו **לחות כתובים וכו',** ומהראוי יאמר ושני לחות העדות בידו כתובים וכו', וגם אחר אומרו **משני עבריהם,** למה חזר ואמר **מזה ומזה.**

ד. אומרו והלוחות כי מלת והלוחות מיותרת, כי ודאי שעליהם ידבר, וגם מי לא ידע כי **מעשה אלוהים המה** שאם לא כן מי נתן לוחות ברקיע.

ה. אומרו חרות על הלוחות, כי מהראוי יאמר חרות בלוחות, כי על הלוחות הוא אוויר העולם ומי נתן חריתה באוויר; כי הנה זה אחשוב הכריחם לרבותינו ז"ל לומר (**שמות רבה** מא ז) אל תקרי חרות אלא חירות ממלאך המוות ומשעבוד מלכויות שהוא על הלחות כלומר על דבר הלוחות שבזכות תורת הלוחות אם היו בלי מכשלת העגל היה חירות וכו'.

ו. מה היה שלא היו האותיות בולטות מעצם הלוחות, ולא חרותות בו.

טו וַיֵּפֶן וַיֵּרֶד מֹשֶׁה מִן-הַהָר וּשְׁנֵי לֻחֹת הָעֵדֻת בְּיָדוֹ לֻחֹת כְּתֻבִים מִשְׁנֵי עֵבְרֵיהֶם מִזֶּה וּמִזֶּה הֵם כְּתֻבִים :

אמנם הנה קרוב לשמוע כי עשה משה פה כשנפטר מלפניו יתברך, על דרך מאמרם ז"ל שעשה כשנפטר מלפני פרעה שנאמר שם (לעיל י ו) ויפן ויצא מעם פרעה. כי אמרו רבותינו

ז"ל (עיין רש"ש **שמות רבה** יג ד) שהפך פניו כלפי פרעה והיה פוסע לאחוריו מפני כבוד המלך. וזה יתכן עשה פה. כי **ויפן** כלפי שכינה בהר, והיה פוסע לאחוריו וירד.

עוד יתכן כי הורה לנו מעלת הלוחות. כי לא הוצרך לטרוח בירידה מהלך ויורד, כי אם בפניה שפנה לרדת מיד **וירד** למטה **מן ההר.** כלומר על דרך הארון שהיה נושא את נושאיו (סוטה לה א), כל שכן הלוחות עצמם.

עוד שנית, כי שני הלוחות כאחת היו בידו אחת. והנה שני הדברים תמוהין שלא כדרך טבע. על כן אמר אל תתמה על החפץ כי הלא נשאו את נושאן כי גם שהיו בידי משה גשמיות עם כל זה **לחות כתובים וכו',** לומר אחר היותן לחות ממש היה ניכר בהם רוחניות שלא בדרך טבע, כי הלא היו **כתובים משני עבריהם מזה ומזה** שהוא בארבעה צידיהם, ואיך יתכן בטבע בלוח גשמי ממשיי יהיה הכתב חקוק מפלשת החקיקה מעבר אל עבר, ולא יהיו האותיות הנקראות ביושר מצד אחד מהופכות מהעבר השני, ולא היו רק כתובים ונקראים ביושר משני עבריהם.

ועוד נס בתוך נס, כי גם **מזה ומזה** שהוא מן הצדדים נקראים משני עבריהם עם היות חקוקים מעבר אל עבר. ואם כן הוי אומר, כי גם בהיותם לוחות מוגשמים ביד משה היה בהם רוחניות גדול מספיק להיותם נושאים את נושאם. וקל וחומר הוא מהארון, כי על היות הלוחות בתוכו היה נושא את נושאיו, לוחות עצמם לא כל שכן. והוא כמאמרם ז"ל (**תנחומא** כי תשא כו) וירא משה וישלך מידו (פסוק יט) מה ראה אותיות פורחות באוויר, הוא רוחניות התורה אשר בם כח שמותיו של הקדוש ברוך הוא.

טז וְהַלֻּחֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הֵמָּה וְהַמִּכְתָּב מִכְתַּב אֱלֹהִים הוּא חָרוּת עַל-הַלֻּחֹת :

ושמא תאמר אם כל כך קדושה הייתה בכתיבת התורה שבלוחות עם שהם גשמיים, אם כן איפה איך הרוחניות שוכן בתוכה ונסבל מהגשמיות. כי הלא גם שהספר תורה נכתב בקדושה ויש בו רוחניות קדושה אך לא בגדר שיהיה נושא את נושאיו, כי כתב אשר נכתב בידי אדם בעור גשמי הוא. ואם הוא על כי בלוח היה **מכתב אלוהים,** הלא גם זה יפלא איך היה מבוא להיות מכתבו יתברך בלוח גשמי. לזה אמר **והלוחות מעשה וכו',** לומר כי לו נכתב מכתב אלוהים אחר היות הלוחות גשם היה מן התימא. אך דע לך כי הנה כאשר והלוחות עדיין **מעשה אלוהים המה** שהוא בהיותם עדיין רוחניות למעלה טרם יתגשמו לשיקבלם משה, אז **והמכתב מכתב אלוהים הוא.** והוא מאמרם ז"ל ב**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** א ב ב) כי על חקיקת הלוחות נאמר (תהלים כט ז) קול ה' חוצב להבות אש. כי הלוחות היו אז להבות אש רוחניות, והקול הוא הדבור היה חוצב ונחקק בהם.

ולשמא תאמר הלא אחר התגשמם לשיקבלם משה, גם נתעבה רוחניות הכתיבה ופרח הרוחניות על התגשמות הלוחות אבן כי לא יכילו הרוחניות, לזה אמר **חרות על הלוחות,**

לומר ראה והביטה את מעשה ה' כי נורא הוא, כי הלא היה יכול לעשות אותיות בולטות מעצם הלוחות, אך אם היה עושה כן בהתגשם הלוח היו מתלבשים האותיות ולא היה חל בהם הרוחניות העצום כחלק אלוה ממעל בלתי נפרד מאתו יתברך. על כן מה עשה, כתב בחריתה שהוא אויר בלתי ממשיי סובל רוחניות, באופן שהיה החרות למעלה מאיכות הלוחות. וזהו **חרות על הלוחות,** לומר כי החרות היה למעלה מאיכות, ועל כן לא היה בולט עצם הלוח. **והוא אומרו** על [הלוחות] ולא נאמר בלוחות. גם ירמוז כי איכות המכתב החרות היה על הלוחות עולה ונמשך ודבק למעלה בשורש התורה, ולא דבר נשאר תוך עצם הלוח כטבע כל דבר החקוק תוך עצם גשמיי.

עוד יתכן באומרו חרות וכו', לומר כי לא היה כדרך החוקקים אותיות תוך לוח שכשיעור עובי האותיות יחסרו מעצם הלוח, באופן שהחרות הוא על הנשאר מהלוח ולא על כלו. אמר כי בזה היה **חרות על הלוחות** כולם ולא על קצתם, שהוא הנשאר מהם אחר החריתה, כי לא נחסר מהם כלום. והוא ענין מאמרם ז"ל באומרם (**שיר השירים רבה** א ב ב) שהיה הקול נחקק על הלוח, שנאמר (תהלים כט ז) קול ה' חוצב להבות אש, כי היה חוצב ולא מחסר. ועל כן מ"ם וסמ"ך היו בנס (שבת קד א) ולא היה נופל חלק הלוח שבתוך כל אות מאלו, כי הלא לא היה חסר מעצם הלוח מה שסביבות התוך, רק ניתן בקרבו בכח.

או יאמר חרות על הלוחות. כי הנה דרך החורת כתב בלוח כי אותם האותיות לא הייתה מציאותם בעולם עד אחר שנחקקו בלוח, אך מקודם אין מציאותם נמצא. אך בלוחות, מציאות אותיות אשר נחקקו בלוחות, טרם המצאם תוך הלוח היה מציאותם בעולם למעלה, אלא שבחקיקה מצטייר גם לעיני הכל. וזה יאמר חרות על הלוחות, כי מה שהוא חרות, מציאותו היה הווה וקיים בהיותם על הלוחות, שהוא טרם הנתן בלוח. אשר לא כמשפט ליתר חוקקים. והוא מאמר **מדרש חזית** שהזכרנו למעלה, כי הדברות שיצאו מפי הקדוש ברוך הוא בסיני היה מציאותם חי וקיים ומדברת עם כל אחד מישראל, ואומר לו מקבלני את עליך, ואומר לו הן, ואחר כך היה נחקק על הלוח. נמצא כי הוויית מציאות מה שהיה חרות, היה על הלוחות למעלה מהן מתחלה, ולא שלא היה מציאותן רק אחר חקיקתן.

ועל פי דרך זה יתכן יאמר והלוחות מעשה אלוהים המה, מתייחס אל מעשיו יתברך יש מאין, **והמכתב מכתב אלוהים הוא** מתייחס אליו יתברך שכותב מבלי עור או נייר או לוח כן היו באוויר חיים וקיימים דברותיו יתרך כמאמרם ז"ל (**מכילתא** יתרו פרשה ט) שהיו הדברות נראות רשומות באוויר וכל אדם רואים את הקולות ההם רוחניים ונרשמים באוויר, ואחר היותו **מכתב אלוהים** היה אותו ה**מכתב חרות על הלוחות,** לומר כי עם שנחקק והיה **חרות,** עודנו מציאות הרוחניות אשר נרשם בעצמו באוויר לא נעדר מציאותו. ומה גם לרבי יוחנן (חגיגה יד א) שאמר כל דבור ודבור שיוצא מפי הקדוש ברוך הוא נברא מלאך, כי לא נתבטל המלאך

בהתחקק בלוח אלא שעוד מציאותו נשאר למעלה מהלוחות. וזהו **חרות על הלוחות,** שעם היותו **חרות** גם הוא ה**מכתב** ההוא **על הלוחות** כשהיה. ורבותינו ז"ל אמרו (**שמות רבה** מא ז) אל תקרא חרות אלא חירות ממלכויות וממלאך המוות, שהזקיקם לומר אל תקרי, שאם לא כן היה לו לומר חרות בלוחות. על כן אמרו שיהיה להם חירות בשביל הלוחות. על דרך על דבר שרי (בראשית יב יז), על חלומותיו ועל דבריו (שם לז ח).

יז וַיִּשְׁמַע יְהוֹשֻׁעַ אֶת-קוֹל הָעָם בְּרֵעֹה וַיֹּאמֶר אֶל-מֹשֶׁה קוֹל מִלְחָמָה בַּמַּחֲנֶה :
יח וַיֹּאמֶר אֵין קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה וְאֵין קוֹל עֲנוֹת חֲלוּשָׁה קוֹל עַנּוֹת אָנֹכִי שֹׁמֵעַ:

הלא יקשה כי אחר שירד משה אל מקום שהיה בו יהושע, מה שמע הוא שלא ישמע משה שיצטרך יהושע להודיע למשה שהיה שומע קול מלחמה.
ועוד אומרו אחר כך **ויאמר אין קול כו',** למה חוזר ואומר ויאמר בתוך דברי יהושע עצמו.

אמנם הורה גדולת הבחנת משה על הבחנת יהושע. כי הנה שמע יהושע קול תרועה, והיה קול מצחקים שקמו לצחק העם אשר בחר אלוהים חדשים שמחים לאיד, ויהושע חשב שהיה **קול מלחמה במחנה** העברים מתגרת מקנאים עושי מלחמה על בני עולה. אז ויאמר משה לא יתכן, כי אם כן היה לא יבצר מאחת משתים:
או הוא **קול צהלת הנוצחים,**
או קול נאקת המנוצחים לחולשתם.
אך זה **אין קול ענות גבורה** של נוצחים, **ואין קול ענות חלושה** של מנוצחים, אך **קול ענות** ועינוי האמת **אנכי שומע.**

ועל פי דרכו רמז מה שכתבנו מרבותינו ז"ל בשערים. שנחשבו ישראל כאונסים הדבור של אנכי ולא יהיה לך, ושעל כן היה ראוי לתת כל איש חמשים שקלים כאונס במקום מחצית השקל. וזה רמז בסמיכות תיבה שאחריה באומרו **ענות אנכי,** שהוא דבור אנכי, שהוא ראשון לכל הדברות. כי ענו ואנסו אותו כמפורש שם בס"ד, ודרשינן סמוכים עם שפשט הכתוב אינו זז ממקומו.

או יאמר קול ענות אנכי שומע. והוא, כי יש שמחה תתייחס לשמחה, ויש תתייחס לתוגה והכנעה, לפי האמת וההיקש בהפכו, על דרך בנין נערים סתירה וסתירת זקנים בנין. כן השמח שמחת שחוק וקלות ראש או על עבירה אשר עשה בה נחת רוח ליצרו הרע, אוי לו מיוצרו כי יהפוך לאבל מחולו, ומאז החל ברנה נפשו עליו תאבל, כי מעתה יקד יקוד אש וגפרית בחלקו אשר לו בגיהינום. והוא מאמרנו על פסוק (קהלת ז ו) כי כקול הסירים תחת

הסיר כו', כמבואר אצלנו בשער מעשה המעיל (לעיל כח לג). וזה יאמר **קול ענות** שהוא קול המורה שמחה, והוא ענות את נפשם.

יט וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קָרַב אֶל-הַמַּחֲנֶה וַיַּרְא אֶת-הָעֵגֶל וּמְחֹלֹת וַיִּחַר-אַף מֹשֶׁה וַיַּשְׁלֵךְ מִיָּדָו אֶת-הַלֻּחֹת וַיְשַׁבֵּר אֹתָם תַּחַת הָהָר :

הורה כי אין האדם מתפעל אף אם ידע הרעה, עד אם יראנה בעיניו. וזהו כי הקדוש ברוך הוא הגיד למשה וגם הוא שמע על ידי יהושע ולא נגע עד לבו עד ראה את העגל. ואז ויחר אפו כו'. והוא מאמרנו על פסוקים (איוב ב יא - יג) וישמעו שלשת רעי איוב כו'. כי מתחילה עם היות ששמעו כל הרעה הזאת הבאה עליו, לא דברו דבר אשר לא הוגד למו, כאשר דקדקנו מריבוי ה"את", וה"כל", וייתור מלת "זאת". כי האת הוא על אבדן האתונות והבקר. ואומרו כל הוא על הגמלים. ואומרו הרעה הוא על הצאן. ואומרו הזאת הוא על הבנים, אשר הוא נגדו תמיד שנכווה בו יותר מהכל אמר "הזאת", כמראה אותה באצבע. ועל השחין אשר היא עליו ממש אמר הבאה עליו. ועם כל זה כי שמעו הכל לא עלה על רוחם לבוא לבכות ולקרוע מעיליהם ולזרוק עפר על ראשיהם ולשבת אתו לארץ שבעה ימים ושבע לילות, רק לבוא לנוד לו ולנחמו, כאומרו (שם שם יא) ויועדו יחדו לבוא לנוד לו כו', ולמה בבואם חרדו אתו את כל החרדות ההם.

אמנם הכתוב נתן טעם. כי אינו מה שמתפעל האדם מראות עיניו, דומה למה שיתפעל כאשר יסופר לו מפי מגידי אמת. וזה מאמר הכתובים. הנה מתחילה וישמעו כו', ועל כן לפי שלא הייתה רק שמיעה בלבד לא הספיק התפעלותם רק לבא לנוד לו ולנחמו. אך אחרי כן וישאו עיניהם מרחוק ולא הכירוהו מרוב צוקה ואפילה מנודח, כי אז נחרדו האנשים עד גדר שנשאו קולם ויבכו כו'. ולמה הייתה כל החרדה הזאת נוספת על מה שנדרו לעשות. אלא הוי אומר שהטעם הוא כי ראו כו', לומר כי מתחילה לא הייתה רק שמיעה, אך עתה מה שעשו כל החרדות האלה היה יען כי ראו כו', שעל ידי כן גדל ההתפעלות עד הגדר הזה. והוא מאמר התורה האלוהית, כי עם היות שכל אשר עשו את העגל בכל פרטי עבודתו מפי הגבורה שמעם משה, עם כל זה לא התפעל לחרות אפו על הרעה הגדולה עד ראה בעיניו. וזהו אומרו **וירא את העגל כו',** אז **ויחר אף כו',** ועל ידי כן **וישבר כו'.**

עוד אפשר הורה, כי כאשר עיקר עבודת שמים היא היעשותה בשמחה ובטוב לבב, שנאמר (דברים כח מז) תחת אשר לא עבדת כו', כן בעוברי רצונו יתברך החוטא ומתעצב יש לו תקווה לשוב ליתקן, אך השמח בעוונו אבדה תקוותו ח"ו. על כן כאשר הוגד לו מפי הגבורה לא הוגד לו היותם שמחים ובלתי מתחרטים על עוונם, ועל כן לא חרה אפו מאד. אך בראות העגל ומחולות שהיו שמחים לאידם, אז **ויחר אף משה כו' וישבר כו'.**

כ וַיִּקַּח אֶת-הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשׂוּ וַיִּשְׂרֹף בָּאֵשׁ וַיִּטְחַן עַד אֲשֶׁר-דָּק וַיִּזֶר עַל-פְּנֵי הַמַּיִם וַיַּשְׁק אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

הנה ראוי לתת טעם אל השרפה הזאת. כי הלא יותר בקלות יטחן הזהב טרם ישרף במו אש. אך רצה להורות להם, בל יעלה על רוחם כי כח שר האש מלמעלה בו, שעל כן בהשליך הזהב יצא העגל ההוא. על כן שרפו **באש** ודכאו, ואחרי כן **ויטחן כו'.** ואפילו כזהב הניתך באש בלתי נוח ליטחן לא היה, כי אף עזר טבעי לא עזרתו האש כי אם שנטחן.

עוד כיוון להורות להם, כי תחת אשר חשבו כי זה יועילם, אדרבה עוון אשר חטאו בעשותם אותו הוא ישבר כל הארבע יסודתם אשר נבנו מהם. ועל כן עשה בו ענין ארבעה יסודות.

כנגד יסוד האש, וישרוף באש.

וכנגד יסוד העפר, ויטחן עד אשר דק כעפר, ומה גם במה שידענו כי טחינת זהב כשר לכסוי הדם שנקרא עפר שנאמר (איוב כח ה) ועפרות זהב לו (חולין פח ב).

וכנגד יסוד הרוח, ויזר לרוח.

ולעומת יסוד המים, היה **על פני המים.**

ואז **וישק** מהם כו'. ויטול מארה בכל ארבעה יסודותיה ויבקעו ומתו.

כא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן מֶה-עָשָׂה לְךָ הָעָם הַזֶּה כִּי-הֵבֵאתָ עָלָיו חֲטָאָה גְדֹלָה :

כב וַיֹּאמֶר אַהֲרֹן אַל-יִחַר אַף אֲדֹנִי אַתָּה יָדַעְתָּ אֶת-הָעָם כִּי בְרָע הוּא :

כג וַיֹּאמְרוּ לִי עֲשֵׂה-לָּנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לְפָנֵינוּ כִּי-זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יָדַעְנוּ מֶה-הָיָה לוֹ :

כד וָאֹמַר לָהֶם לְמִי זָהָב הִתְפָּרֵקוּ וַיִּתְּנוּ-לִי וָאַשְׁלִכֵהוּ בָאֵשׁ וַיֵּצֵא הָעֵגֶל הַזֶּה :

כה וַיַּרְא מֹשֶׁה אֶת-הָעָם כִּי פָרֵעַ הוּא כִּי-פְרָעֹה אַהֲרֹן לְשִׁמְצָה בְּקָמֵיהֶם :

כו וַיַּעֲמֹד מֹשֶׁה בְּשַׁעַר הַמַּחֲנֶה וַיֹּאמֶר מִי לַה' אֵלָי וַיֵּאָסְפוּ אֵלָיו כָּל-בְּנֵי לֵוִי :

כז וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שִׂימוּ אִישׁ-חַרְבּוֹ עַל-יְרֵכוֹ עִבְרוּ וָשׁוּבוּ מִשַּׁעַר לָשַׁעַר בַּמַּחֲנֶה וְהִרְגוּ אִישׁ-אֶת-אָחִיו

וְאִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת-קְרֹבוֹ :

כח וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי-לֵוִי כִּדְבַר מֹשֶׁה וַיִּפֹּל מִן-הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא כִּשְׁלֹשֶׁת אַלְפֵי אִישׁ :

כט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מִלְּאוּ יָדְכֶם הַיּוֹם לַה' כִּי אִישׁ בִּבְנוֹ וּבְאָחִיו וְלָתֵת עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה :

ל וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם אַתֶּם חֲטָאתֶם חֲטָאָה גְדֹלָה וְעַתָּה אֶעֱלֶה אֶל-ה' אוּלַי אֲכַפְּרָה בְּעַד חַטַּאתְכֶם :

לא וַיָּשָׁב מֹשֶׁה אֶל-ה' וַיֹּאמַר אָנָּא חָטָא הָעָם הַזֶּה חֲטָאָה גְדֹלָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהֵי זָהָב :

לב וְעַתָּה אִם-תִּשָּׂא חַטָּאתָם וְאִם-אַיִן מְחֵנִי נָא מִסִּפְרְךָ אֲשֶׁר כָּתָבְתָּ :

לג וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה מִי אֲשֶׁר חָטָא-לִי אֶמְחֶנּוּ מִסִּפְרִי :

לד וְעַתָּה לֵךְ נְחֵה אֶת-הָעָם אֶל אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי לָךְ הִנֵּה מַלְאָכִי יֵלֵךְ לְפָנֶיךָ וּבְיוֹם פָּקְדִי וּפָקַדְתִּי עֲלֵהֶם חַטָּאתָם :

לה וַיִּגֹּף ה' אֶת-הָעָם עַל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת-הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה אַהֲרֹן :

ראוי לשים לב, למה טרם השקותו אותם לא שאל לאהרן **מה עשה לך העם הזה,** עד אחרי כן.

ועוד כי תחילה היה ראוי יסיר אשר חטאו במזיד, ויצום על בני לוי להורגם בדין, שהוא את אשר חטאו בעדים והתראה, ואחרי כן ישקה את אשר לא היו בו עדים והתראה, לבודקם כסוטות.

ועוד כאשר חש על אשר בלא עדים והתראה, למה לא חש לפקוד על אשר בעדים ושלא בהתראה.

ועוד אומרו מה עשה [לך] העם הזה, שנראה כי אהרן כיוון לעשות אותו, וכמו זר נחשב יחשדנו.

וגם נשית לב כי תשובתו יראה בלתי מספקת.

ועוד אומרו (פסוק כה) **וירא משה את העם כי פרוע הוא,** מה הוא הגלוי הזה שגלה אותו אהרן, ואם הוא שחטאו על ידי אהרן למה יאמר לשון פריעה.

וגם אומרו (שם) **לשמצה בקמיהם,** הוא כמשולל הבנה.

ועוד למה אחר עשות דין בחוטאים חוזר משה ואומר (פסוק ל) **אתם חטאתם,** ויותר היה צודק מתחילה.

וגם למה לא אמר להם כן עד ממחרת.

וגם לשון אומרו (שם) **אכפרה,** ומהראוי יאמר יכפר ה'.

ועוד אומרו (פסוק לב) **מחני נא,** מה שלא אמר תחילה קודם עשות משפט בחוטאים שהיה הקצף יותר גדול.

ועוד שאומר (פסוק לג) **מי אשר חטא לי אמחנו,** ואחר כך אומר (פסוק לד) **וביום פקדי ופקדתי,** שמניח הדבר אל פקידות הדורות.

ועוד למה חוזר ומזכיר העגל ומייחסו לאהרן (פסוק לה).

כא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן מֶה-עָשָׂה לְךָ הָעָם הַזֶּה כִּי-הֵבֵאתָ עָלָיו חֲטָאָה גְדֹלָה :

אמנם הנה כתבנו למעלה, כי הוא יתברך הטיל עיקר אשמת דבר על **הערב רב** באומרו (פסוק ז) **כי שחת עמך אשר העלית וכו',** שהוא הערב רב שהייתה עלייתם על ידי משה כמדובר למעלה. ועל כן העולה על רוחו כי אם חטאו מישראל לא היה רק בלא עדים, והתראה בלבד אך לא בעדים כי אם הערב רב, ועם כל זה חרד את כל החרדה ההיא **וישבר אותם כו'** (פסוק יט), ועל כן לא שת לבו מתחילה רק לבדוק את החוטאים בלי עדים והתראה כסוטות על ידי השקאה, ועל כן בו התחיל **וישק את בני ישראל** (פסוק כ) להעביר חלאת העוון מיד

טרם האריך זמן בדבר אל אהרן. ואחר כך **ויאמר משה אל אהרן כו'.** והוא כי אף על זאת חרד **ויאמר אל אהרן מה עשה לך כו'.** והוא על פי הקדמתנו למעלה אשר חילקנו בין מקום שנאמר העם סתם, למקום שנאמר **העם הזה,** כי העם סתם הוא הערב רב, והעם הזה הוא עם בני ישראל. וזהו אומרו **מה עשה לך העם הזה** הרשום עם בני ישראל ומה ייסורין עשו לך שתעשה זה ש**הבאת עליו כו',** כלומר שעשית אותו על ידך, שאלמלא כן לא היו חוטאים גם הם. והיא **חטאה גדולה,** כלומר מעין שוגג בלי עדים והתראה, כי לא נתפרצו כערב רב, כי זה מורה שלא היה לבם אחריו. ואם כן אין ספק שאילו לא עשיתו אתה לא היו חוטאים, נמצאת מביא עליו חטאה גדולה.

כב וַיֹּאמֶר אַהֲרֹן אַל-יִחַר אַף אֲדֹנִי אַתָּה יָדַעְתָּ אֶת-הָעָם כִּי בְרָע הוּא :

והשיב אהרן ואמר **אתה ידעת את העם** ולא אמר הזה, כלומר **הערב רב, כי ברע הוא.** כלומר נמשכים אחר טומאות מצרים ואחר כישופיהם. ויתכן רמז באומרו **ברע** אל ערב רב, דאותיות דדין כאותיות דדין.

כג וַיֹּאמְרוּ לִי עֲשֵׂה-לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לְפָנֵינוּ כִּי-זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יָדַעְנוּ מֶה-הָיָה לוֹ :

ויאמרו כו', כלומר הם עשו הכל.

כד וָאֹמַר לָהֶם לְמִי זָהָב הִתְפָּרָקוּ וַיִּתְּנוּ-לִי וָאַשְׁלִכֵהוּ בָאֵשׁ וַיֵּצֵא הָעֵגֶל הַזֶּה :

כי אני לא עשיתי כלום רק שהשלכתיו **באש ויצא,** כי זה מורה כי על ידי כישופם נעשה, ואלמלא כן לא היה נעשה דבר. נמצא כי הם העושים ולא אני.

עוד יתכן כיוון על פי דרכו בהשקות את בני ישראל טרם ידבר עם אהרן. והוא, כי הנה היה לבו בוער כאש מסתפק אם היה כל מאומה מחטא זה תחת יד אהרן, שאם לא כן איך נתגלגל חובה על ידי זכאי. ואמר בלבו בענוותנותו איך אומר לאהרן אם חטא בעגל פן אהיה כחושד כשר ומלבין פניו, וגם לא יצדק אמור לו **מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו כו',** כי עודנו מסתפק אם בכפיו של אהרן דבק מאום. על כן ייעצוהו כליותיו יבדקם כסוטות את אשר חטא בלי עדים והתראה, אומר בלבו אם יונח חלילה שאהרן חטא לא היה בעדים, כי הלא אם כך היה לא יבצר מהתפרסם. ואדרבא הנראה היה בהפך, כי הוא עשה המזבח לשמו יתברך ועיכבם מלעבוד עבודה זרה מאתמול. על כן **טחן עד אשר דק ויזר על פני המים** שמהם ישתו כל ישראל שבכללם אהרן. לומר אם בסתר בלי עדים והתראה חטא אהרן ילקה גם הוא ככל המון ישראל אשר חטאו בלי עדים והתראה. וכראותו כי לא נפגע אחיו, אז שמח **ויאמר אל אהרן** בלשון חיבה כנודע מלשון אמירה, כלומר ידעתי כי לא חטאת אך אנסוך, ואם כן אמור נא מה האונס **אשר עשה לך העם הזה** כמדובר.

כה וַיַּרְא מֹשֶׁה אֶת-הָעָם כִּי פָרֵעַ הוּא כִּי-פָרָעֹה אַהֲרֹן לְשִׁמְצָה בְּקָמֵיהֶם :

לבוא אל הענין נזכירה מאמרם ז"ל האומרים (**שמות רבה** סוף פרשה מא) כי באמור משה זכור לאברהם כו' (פסוק יג), מחמשה מלאכים רעים שהיו שם, **אף וחמה וקצף כו',** בזכות השלשה אבות נסתלקו שלשה מהם, נשארו שנים **אף וחמה.** אמר משה להקב"ה תגין אתה בעד האף, וזהו קומה ה' באפך (תהלים ז ז), ואני בעד החמה, וזהו לולא משה בחירו כו' להשיב חמתו כו' (שם קו כג). הנה כי היו המקטרגים נסוגים אחור מלקטרג, כי לא ערבו אל לבם נגד ישראל.

עוד ידענו מרבותינו ז"ל כי דרך המקטרגים למעלה, שבראותם את החוטא מקטין אשמתו אז יתרצו לקטרג עליו, אך בראותם שמגדיל חטאו אז יבדלו. כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** מז ט) כי על דברת משה **חטא העם הזה חטאה גדולה** (פסוק לא) נזורו אחור המקטרגים באומרם הלא מה נאמר שלא אמר הוא בעצמו כי להגדיל גדר החטא הרי הוא אמר **חטאה גדולה,** וכשראה שבדלו והיה הדבר בינו יתברך ובינו בלבד, אז אמר (פסוק לב) ועתה אם תשא חטאתם כו', ולא אמר חטאם הגדול.

ונבוא אל הענין. והוא, כי הנה על ידי מאמר אהרן **אתה ידעת את העם כו'** (פסוק כב) שהוא מה שכתבנו לעיל שהטיל כל אשמת דבר על הערב רב והיקל מעל ישראל כאילו לא עשו דבר כמדובר למעלה, ועל ידי כן אז נתרצו ויתגברו המקטרגים אשר רחקו מתחילה על ידי מה שהזכיר משה זכות אבות, ואשר חלה פנה אלוהים הוא יתברך את האף ומשה את החמה. שעל ידי כן היה הדבר כמכוסה עד חשוב משה שלא היו בישראל חוטאים רק בלי עדים והתראה. אך עתה נפקחו עיניו **וירא את העם פרוע** ומגולה מהענני כבוד כל אשר חטאו בעדים והתראה. והיה זה מהמקטרגים שקמו עליהם, **כי פרעו אהרן** על ידי ההביל ומעט אשמתם שכמעט אמר שלא חטאו כלל הנקראים ישראל. כי אז נתרצו המקטרגים לגלות אשמתם. וזהו אומרו **פרוע**, שהוא כי נתגלו מהענני כבוד שהוא החופה על ראשיהם כאשר היה לכל איש אשר יחטא, כמו שאמרו ז"ל ב**ספר הזוהר** (עי' **תנחומא** בלק יט) על והוקע אותם לה' נגד השמש (במדבר כה ד), כי אשר חטא היה מתגלה הענן מעליו ומכה השמש על ראשו.

ועל דרך זה יאמר וירא משה את העם כי פרוע הוא תחת היותו מחופה על ידי הזכויות שהזכרנו, ונתחדש זה כעת **כי פרעה אהרן** עתה, והיה זה בשביל מעט אשמתם בפני המקטרגים אשר הם קמיהם. כי אמרו המקטרגים אתה באת לחפות עליהם, אנו נקטרג עד נגלה אותם מהחיפוי שאהרן מחפה אותם, הם הענני כבוד. וזהו **לשמצה בקמיהם,** ששמצה הוא לשון מיעוט, כמו שמץ מנהו (איוב ד יב), ומה שמץ דבר (שם כו יד).

או על דרך זה. כי פרעה אהרן עד גדר היותם **לשמצה** מעטי וקלי החשיבות **בקמיהם**, הם המקטרגים לקטרג עליהם. שעל כן עתה קטרגו, ושופט כל הארץ גלה אותם, כי אלוהי משפט ה'.

כו וַיַּעֲמֹד מֹשֶׁה בְּשַׁעַר הַמַּחֲנֶה וַיֹּאמֶר מִי לַה' אֵלָי וַיֵּאָסְפוּ אֵלָיו כָּל-בְּנֵי לֵוִי :
כז וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שִׂימוּ אִישׁ-חַרְבּוֹ עַל-יְרֵכוֹ עִבְרוּ וָשׁוּבוּ מִשַּׁעַר לָשַׁעַר בַּמַּחֲנֶה וְהִרְגוּ אִישׁ-אֶת-אָחִיו
וְאִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת-קְרֹבוֹ :
כח וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי-לֵוִי כִּדְבַר מֹשֶׁה וַיִּפֹּל מִן-הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא כְּשִׁלֹּשֶׁת אַלְפֵי אִישׁ :
כט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מִלְּאוּ יָדְכֶם הַיּוֹם לַה' כִּי אִישׁ בִּבְנוֹ וּבְאָחִיו וְלָתֵת עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה :

אז אמר משה בלבו אם היה כאשר עם לבבי שלא חטאו בעדים והתראה, לא היו מספיקים עתה קמיהם לגלות את כל העם ולעתדם לפורענות. אך אין זה כי אם שיש בהם חייבי מיתת בית דין. ואפשר כי טרם עשות משפט במזידים אלו גם כל העם היה פרוע על שלא עשו בהם משפט או שלא מיחו. על כן **ויעמוד משה כו' ויאמר מי לה' יבא אלי כו'**, ואז ציוה למו יעלו השערה אל הבתי דינים ויהרגו כל חייבי מיתות בית דין. ובעשותם כן אמר להם הנה שתי טובות עשיתם. אחת שהתחנכתם לכפר על ישראל, כן זה יהיה כפרה על כללותם, שעל כולם היה הקצף, כאומרו **את העם כי פרוע הוא**; וזולת מה שהטבתם לכל ישראל גם לכם הטבתם, כי תבורכו מפי עליון על זה. וזהו ולתת עליכם היום ברכה.

ל וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם אַתֶּם חֲטָאתֶם חֲטָאָה גְדֹלָה וְעַתָּה אֶעֱלֶה אֶל-ה' אוּלַי אֲכַפְּרָה בְּעַד חַטַּאתְכֶם :
והנה ראה משה כי עתה יאמרו ישראל לאמר. הנה אשר חטאו בלי עדים והתראה כבר מתו בהשקאת משה, ואשר בעדים והתראה הרגו בני לוי, ואם כן איפה אנו הנותרים נקיים מכל עוון וחטאה. על כן **ויהי ממחרת ויאמר משה אל העם אתם חטאתם חטאה גדולה,** לומר אתם הנותרים **חטאתם,** והוא כי לא מחיתם. ועתה איני רואה תקנה לגודל אשמתכם, כי אם ש**אעלה אל ה' אולי אכפרה** שאהיה אני כפרה **בעד חטאתכם,** כענין טול הרב שבהם כו' (ברכות סב ב).

לא וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל-ה' וַיֹּאמַר אָנָּא חָטָא הָעָם הַזֶּה חֲטָאָה גְדֹלָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהֵי זָהָב :
וזהו אומרו **אנא חטא העם הזה כו',** והנני מחשיב עליהם כאילו הם בעצמם **עשו להם אלוהי זהב.**

לב וְעַתָּה אִם-תִּשָּׂא חַטָּאתָם וְאִם-אַיִן מְחֵנִי נָא מִסִּפְרְךָ אֲשֶׁר כָּתָבְתָּ :
שתיטול אותי לכפרתם. והוא מאמרו אליהם **אולי אכפרה בעד חטאתכם.** ואמר **ועתה,** כלומר טרם עשות השני שפטים בחוטאים לא הייתה מיתתי מספקת לכפר, אך **ועתה אם תשא כו' ואם אין וכו'.**

ואם באנו לדקדק הוי"ו שבמלת **ויעשו,** שיורה שזולת החטאה גדולה יש עוד דבר אחר, ומהראוי יאמר כי עשו להם כו', יתכן יאמר מאמרנו על מאמרם ז"ל (עבודה זרה ד ב) לא היו ישראל ראויים לאותו מעשה כו', שהוא כי אשר הגיעו לגדר היותם עם ה' ודברם עמו פנים בפנים במעמד הר סיני, איך בלי הדרגה חטאו בקצה האחר עד עובדם עבודה זרה. אך זה יורה כי איזו **חטאה גדולה** הייתה תחת ידם שממנה עלו אל עבירה גדולה שבגדולות כזו, כי עבירה גוררת עבירה. באופן כי ראויים היו ישראל לאותו מעשה מאשר קדמה להם עבירה אחרת. לזה אמר לא היו ישראל ראויים לאותו מעשה, כי לא קדמה להם עבירה אחרת, אלא וכו' כמפורש למעלה.

ועל דרך זה יתכן, אנא חטא העם הזה תחילה **חטאה גדולה** שגררה להם ש**ויעשו להם אלוהי זהב** אחרי כן. כלומר, שאם לא כן תימה הוא שקפצו מן הקצה אל הקצה. ובראות שלא אמר לו הוא יתברך כי כן היה, אמר **ועתה** שאינו כן, כי לא קדמה להם חטאת תחילה, **שא נא חטאתם, ואם אי**ן למה לי חיים **מחני נא וכו'.**

לג וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה מִי אֲשֶׁר חָטָא-לִי אֶמְחֶנּוּ מִסִּפְרִי :
עוד יתכן באומרו ויהי ממחרת. כאשר ידענו כי **ויהי** לשון צרה (מגילה י ב). והוא, כי עלה על לב משה כי אחר עבודת הלווים העושים דין בשלשת אלפי איש אשר חטאו בעדים והתראה, שיהיה מאז עת רצון שישוב חמתו יתברך בקנאם את קנאתו בתוכם, ובבקר השכם בבשורה טובה ישלחהו יתברך לישראל. אך ראה כי הנה **ויהי ממחרת,** כי עדיין היה **וי** במחרת. וזהו **ויהי ממחרת.** אז אמר אין זה כי אם שחטאתכם שלא מחיתם היא **חטאה גדולה.** והוא לא ידע כי זולת זה היה עדיין עוון מעשה מזיד, שהוא מאשר חטאו בעדים ולא בהתראה שעדיין לא נפקדו. על כן כאשר **וישב משה כו'** וישאל את נפשו למות תחתם, אז אמר לו הנה אשר קצפתי בעת הוא כי יש עדיין חייבים מיתה והם אשר אמחה מספרי. וזהו **מי אשר חטא לי** שהם בעדים ובלי התראה אמחה.

לד וְעַתָּה לֵךְ נְחֵה אֶת-הָעָם אֶל אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי לָךְ הִנֵּה מַלְאָכִי יֵלֵךְ לְפָנֶיךָ וּבְיוֹם פָּקְדִי וּפָקַדְתִּי עֲלֵהֶם חַטָּאתָם :

אך על השאר לא אפקוד כעת, רק **לך נחה את העם וכו'**, כי לא אפקוד עליהם כעת, כי אם אשנה הענין, כי **מלאכי ילך וכו'** ולא אני בעצמי. אך החטא על שלא מיחו זה יהיה לאט, כי **וביום פקדי כו'**, כי אין פקידה שאין בה מעון העגל.

לה וַיִּגֹּף ה' אֶת-הָעָם עַל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת-הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה אַהֲרֹן :

ומה שאמר הוא יתברך **מי אשר חטא לי אמחנו** בא הכתוב ופירש שהוא כי **ויגוף ה' את העם וכו'.** ואמר **על אשר עשו וכו' אשר עשה אהרן.** הלא הוא כי הנה מהשלש חלוקות:

אחד מתו על ידי משה ולא על ידי בני לוי,

ואחד על ידי בני לוי,

וזאת על ידי הקדוש ברוך הוא.

בא הכתוב לתת לנו טוב טעם ומה לא עשה גם זאת הוא יתברך על ידי משה או זולתו. ואמר **ויגוף כו'.** והוא כי הנה לא יבצר מאיש שוגה ומפתי לדבר ולומר למה לקו שלשה חלוקי חוטאים האלה, ו**אהרן** שעל ידו נעשתה התועבה לא לקה, ומי יסיר מליצני הדור מלומר הנה בני לוי לא נגעו בו כי בושו ממנו, וגם משה הוא אחיו וכאשר בדקם כסוטות הוא ידע לעשות דרך שלא ילקה אחיו, כי אשר על ידי שם הרג את המצרי הוא ידע גם כן לעשות זה. על כן אמר הוא יתברך הנה השלישית ילקו על ידי, ואהרן יהיה לפליטה, אז ישקוט כל איש באומרם הלא הוא יתברך לא ישא פנים. והוא על דרך מאמרם ז"ל בדוד שבחר במגפה ולא בשני דברים האחרים (**ילקוט שמעוני** סוף שמואל ב ד"ה ויתן יואב). ואחר שניצול אהרן יאמרו אין זה כי אם שלא יחשוב ה' לו עוון, כי אם אל הערב רב בהתנצלות אשר אמר לאחיו. וזהו **ויגוף כו'**, לומר תדע למה **ויגוף ה' כו'** על ידו ולא **על** ידי בשר ודם, כדי להורות כי הם **אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן,** כלומר כי אשר הוא עשה הם העושים בעצם ולא הוא רק במקרה. וזהו **אשר עשו,** כלומר הם עשו לפי האמת את **אשר עשה אהרן** ולא הוא.

פרק לג

[ושלחתי מלאך מפניך]

א וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵךְ עֲלֵה מִזֶּה אַתָּה וְהָעָם אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה :

ב וְשָׁלַחְתִּי לְפָנֶיךָ מַלְאָךְ וְגֵרַשְׁתִּי אֶת-הַכְּנַעֲנִי הָאֱמֹרִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרִזִּי הַחִוִּי וְהַיְבוּסִי :

ג אֶל-אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ כִּי עַם-קְשֵׁה-עֹרֶף אַתָּה פֶּן-אֲכַלְּךָ בַּדֶּרֶךְ :

ראוי לשית לב כי אחרי אומרו (לעיל פסוק לד) **לך נחה את העם,** למה חוזר ואומר לך **עלה מזה אתה והעם כו'.**

ועוד למה מזכיר לו שהוא העלם באומרו **אשר העלית.**

ועוד אומרו לאמר לזרעך, כי אינו לאמר לזולת.
ועוד למה חוזר ואומר **ושלחתי לפניך מלאך,** הרי נאמר למעלה (שם) הנה מלאכי ילך לפניך.
וגם למה מזכיר היות **אל ארץ זבת חלב ודבש,** כי ידוע הוא.

אך הנה ראה הוא יתברך פן יחרד משה על מאמרו יתברך **לך נחה את העם הנה מלאכי ילך לפניך,** כי הלא לבבו יבין דבר נגד כבודו וגם דבר שלא כנגד כבוד ישראל. והדבר ההוא ימצא בו מה שהוא נגד כבודו יתברך הלא הוא כי באומרו **לך נחה את העם** הלא יראה כי לא יבוא הוא אל הארץ רק לנחותם הדרך בלבד, ועל כן יתחמץ לבבו כי הלא עדיין לא היה ענין הסלע שעליו נגזר שלא יבוא אל הארץ.
שנית על כבוד ישראל, שיורה באומרו **הנה מלאכי ילך לפניך,** כי גם בארץ ירעה אותם המלאך וינהגם, וזו רעה חולה כי שם הוא מושב אלוהים ולא ישליט ה' מלאך ומושל שם. ומזה נמשך גם על כבודו יתברך, כי הלא הוא יתברך האומר לאבות לזרעך אתן, שיורה שיתן על ידי עצמו ולא על ידי מלאך.

א וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵךְ עֲלֵה מִזֶּה אַתָּה וְהָעָם אֲשֶׁר הֶעֱלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה :
על כן על שלשה אלה ענה ואמר אל משה. על הנוגע אליך, **לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית,** כלומר כאשר היחלת להעלותם תגמור ותעלה אותם **אל הארץ כו'.** והוא, כי הוא יתברך דן באשר הוא שם, וענין הסלע עדיין לא היה.
ועל השנית אמר **נשבעתי [וגו'] לאמר לזרעך אתננה,** כלומר הן אמת כי מה שנשבעתי לא בלבד היה שתינתן להם הארץ, כי אם לאמר לזרעך אתננה, כלומר על ידי.

ב וְשָׁלַחְתִּי לְפָנֶיךָ מַלְאָךְ וְגֵרַשְׁתִּי אֶת-הַכְּנַעֲנִי הָאֱמֹרִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרִזִּי הַחִוִּי וְהַיְבוּסִי :
ואל תתמה על אמרי עתה שמלאכי ילך, כי דע איפה כי **ושלחתי לפניך מלאך,** אך לא שיהיה הוא הכובש את הארץ ומגרש את הגויים, כי אם **וגרשתי,** כלומר אני בעצמי, **את הכנעני כו'.**

ג אֶל-אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ כִּי עַם-קְשֵׁה-עֹרֶף אַתָּה פֶּן-אֲכַלְּךָ בַּדָּרֶךְ :
והראיה כי אין שם מקום לשר או מלאך, כי הלא הוא **אל ארץ זבת חלב ודבש** שהוא דבר הבלתי התייחס כי אם אל עצמי. והוא כאשר היה הוא יתברך בתת לתינוקות הנולדים בשדה ונבלעים מתחת לארץ שני עוקצים אחד של דבש ואחד של חלב ומתראה בעצמו יתברך כבחור צח ואדום הוא ולא מלאך וכן להראות לישראל מעלת הארץ מזכיר להם זה להורות כי מה שלא ניתן על ידי מלאך הוא המתייחס אליה. והוא לעומת רמז לַבניות ארץ העליונה המתייחס לחלב, ומתיקות תענוג עליון הדומה לדבש, זולת רמז סודם היותר עליון. וזה רמז פה באומרו ראו עתה כי על ידי עצמי אני עושה כי הלא הנני מביאכם אל ארץ זהב חלב ודבש

אשר לא ייחסתי זה רק אל עצמי, ואם כן מה שאמרתי לשלוח מלאך אינו רק בשביל הדרך בלבד, **כי עם קשה עורף אתה פן אכלך בדרך** (שאין) [ששם] מקום חיצונים ותוכלו פה לעבור רצוני.

ד וַיִּשְׁמַע הָעָם אֶת-הַדָּבָר הָרָע הַזֶּה וַיִּתְאַבְּלוּ וְלֹא-שָׁתוּ אִישׁ עֶדְיוֹ עָלָיו :
ה וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה אֱמֹר אֶל-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אַתֶּם עַם-קְשֵׁה-עֹרֶף רֶגַע אֶחָד אֶעֱלֶה בְקִרְבְּךָ וְכִלִּיתִיךָ וְעַתָּה הוֹרֵד עֶדְיְךָ מֵעָלֶיךָ וְאֵדְעָה מָה אֶעֱשֶׂה-לָּךְ:

ראוי לשית לב מה הוא ענין העדי הלז ש**לא שתו איש עדיו עליו.** והנה **רש"י** ז"ל פירש לשון עדות, שהוא עדות דם הברית שקבלו בחורב. והלא כמו זר נחשב אומרו **ולא שתו,** כי אדרבא היה לו לומר ויסירו, כי **ולא שתו** יורה כי היה חוץ מהם ולא שמו אותו עליהם.
ועוד שאין **עדיו** רק לשון עדי לא לשון עדות.
והנה רבי שמעון בן יוחאי ז"ל פירש (**שמות רבה** מה ב) לשון זיין שהוא תכשיט ועדי לאיש. וגם על זה יקשה כי איך יתקשר עם ראש הפסוק.
ועוד כי באומרו ולא שתו נראה שלא עליהם היה **ולא שתו** אותו עליהם, ואיך בפסוק שאחריו הוא אומר **הורד עדיך,** אם לא שמו אותו עליהם איך יורידהו.
ועוד איך מתקשר עם ראש הפסוק.
וגם אומר (פסוק ה) **ואדעה מה אעשה לך,** אם **ואדעה** הוא כמשמעו לא יצדק כלפי מעלה, ואם הוא לשון רחמים איך ימשך מהורדת עדים מעליהם.

והנה לבוא אל הביאור, נשים שכל והבין במאמרם ז"ל במסכת שבת פרק רבי עקיבא (פח א) ובו נבוא אל כוונת הכתובים. וזה לשון המאמר:

דרש רבי סימאי: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים ריבוא של מלאכי השרת ולכל אחד מישראל קשרו לו שני כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע, וכיון שחטאו ישראל ירדו מאה ועשרים ריבוא מלאכי חבלה ופירקום, שנאמר (פסוק ו): ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב.
אמר רב חמא בר חנינא: בחורב טענו ובחורב פרקו, בחורב טענו כדאמרן, בחורב פרקו דכתיב: ויתנצלו בני ישראל.
אמר רבי יוחנן: וכולן זכה משה ונטלן, דסמיך ליה (פסוק ז) ומשה יקח את האהל.
אמר ריש לקיש: ועתיד הקדוש ברוך הוא להחזירן לנו שנאמר (ישעיה לה י): ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם, שמחה שמעולם על ראשם.

ולבוא אל כוונת מאמרם ז"ל נשית לב:

א. למה הוצרכו ששים ריבוא והלא במלאך אחד היה אפשר להיעשות או לפחות בסך פחות מששים ריבוא.

ב. וגם נשית לב אל אומרו בשעה שהקדימו ולא אמר בזכות שהקדימו.

ג. מאין לו הסכום הזה של מלאכי השרת.

ד. אומרו וכיון שחטאו ירדו מאה ועשרים רבוא מלאכי חבלה ופירקום, מנין לו הסך ההוא.

ה. מנין לו שפרקום מלאכי חבלה, כי הנה בראיה שמביא מהפסוק הוא אומר ויתנצלו, שמורה שהם נצלום בבחירתם שלא על ידי זולתם, וכן מוכיח מקרא שלפניו שאומר להם הקדוש ברוך הוא (פסוק ה) הורד עדיך מעליך, שיורה שהם המורידים מעצמם.

ו. מה המה הכתרים האלה.

ז. לא ימנע או היו עדיין הכתרים ההם ראויים אליהם או לאו, אם עדיין היו ראויים למה יאמר הוא יתברך הורד עדיך ויצווה למלאכי חבלה יפרקום, ואם אינן ראויים אליהם מאליהם יתפרקו כי יחטאו ויבטלו סיבת התעטרם.

ח. מה שמקשים התוספות (שבת פח א ד"ה ירדו) כי אחר שמרובה מידה טובה יותר ממידת פורענות למה לקשרם באו ששים ריבוא ולפרקם באו מאה ועשרים ריבוא, והנה לתשובתם כי כן הוא כי להיות מרובה מידה טובה הספיקו ששים ריבוא לקשרם מה שאין כן לפורענות שהוצרכו כפלים לפרקם, עדיין קשה מהיכא תיתי שהיו כפלים ומהיכן יש לו ראיה.

ט. איך מביא ראיה מפסוק ויתנצלו שבאו מלאכי השרת וקשרום ומלאכי חבלה ופירקום, שאין שם מזה דבר.

י. כי שם ידבר על הפירוק ולא על הטעינה.

יא. מה בא לחדש רב חמא שבחורב טענו ובחורב פרקו, זיל קרי בי רב הוא, כי נעשה ונשמע בחורב נאמר ופסוק ויתנצלו גם הוא היה בחורב.

יב. אומרו בחורב טענו כדאמרן ובחורב פרקו דכתיב ויתנצלו בני ישראל וכו', כי הלא מאי כדאמרן, גם הוא פסוק ויתנצלו, ואדרבה עיקרו נראה שהוא על הטעינה וחוזר להביאו שנית על הפריקה, והכל פסוק אחד.

יג. איך נלמד מסמיכות **ומשה יקח את האהל** (פסוק ז) שנטל מאה ועשרים ריבוא עטרות.

יד. מאמר ריש לקיש ועתיד הקדוש ברוך הוא להחזירן לנו שנאמר ופדויי ה' ישובון וכו', מה דמות העטרות ההם נערוך למו בפסוק ההוא.

אמנם הנה הקדמה מונחת אצלנו מרבותינו ז"ל כי כל העושה מצווה אחת נעשה לו מלאך מליץ פרקליט אחד ואז הוא המאיר לו ומעטרו כמבואר אצלנו על מאמרם ז"ל (ברכות יז א) צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם כו'.

ונבוא אל הענין. והוא, כי הן שלש זכיות הנמצאות ביד ישראל באומרם נעשה ונשמע.

א. הקדימת העשיה לשמיעה;

ב. קבלת השמיעה;

ג. קבלת העשיה.

והנה זכות הקדימה נגמר בשעתה ונעשה מלאך. אך זכות [קבלת] העשיה וזכות קבלת השמיעה לא נגמר עדיין, כי אינן רק קבלה על העתיד, אך לא יבצר כי למה שמחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה שמאז יקבלו בפיהם לעשותם, גם שלא יספיק עדיין ליעשות מלאכים, לא יבצר מהיעשות אורות קדושה להתעטר בהם מאז עד עת פועל. נמצאו ביד כל אחד מישראל מלאך אחד על הקדימה ושתי אורות על קבלת המעשה והשמיעה.

ועל כן היטיב אשר דבר רבי סימאי כי בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים ריבוא וכו', כי ענין הקדימה היה זכות שנגמר בשעתו ונעשה מלאך, נמצא הכל ששים ריבוא. וזהו אומרו בשעה כו' באו ששים ריבוא כו', כי בשעה ההיא נגמרו ובא מלאך אחד על ידי כל אחד מששים ריבוא ישראל והמה באו וקשרו שתי אורות הנעשים על ידי קבלת העשיה ועל ידי קבלת השמיעה וקשרום לעטרות שתים בראש כל אחד מישראל. וכיון שחטאו ירדו מאה ועשרים רבוא מלאכי חבלה. והוא על דרך האמור, כי כאשר העושה מצווה אחת בורא מלאך פרקליט, כן העושה עבירה בורא משחית.

והנה ידוע מאמרם ז"ל (**שמות רבה** מב ח). שאמר הקדוש ברוך הוא למשה הנה שתי דברות שמעו מפי ושמונה על ידך מי יתן ועברו על אשר היו על ידך ולא על אשר שמעו מפי, וזהו **סרו מהר מן הדרך אשר צויתים** (לעיל לב ח) שהם **אנכי ולא יהיה לך.** והוא כמפורש אצלנו למעלה שאמר לו הוא יתברך **עשו להם עגל מסכה וישתחוו לו ויזבחו לו** (שם) שהוא עוברם הדבור השני **לא יהיה לך וכו' לא תשתחוה להם וכו', ויאמרו אלה אלוהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים** (שם) שהוא עוברם הדבור הראשון שהוא אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים. ושם כתבנו כי עוון **אלה אלוהיך** היה בשמיעה כי שמעו וקבלו מהערב רב האומרים לישראל **אלה אלוהיך אשר העלוך,** אך [עוברם על] הדבור השני היה במעשה שהשתחוו בפועל. נמצאו בידם שתי עבירות שהם בעוברם שתי הדברות:

אחת במעשה כנגד אומרם **נעשה,**

ואחת בשמיעה כנגד אומרם **ונשמע.**

הרי שכל אחד מששים ריבוא ישראל קנה שני משחיתם על שני גופי עבירות, נמצאו מאה ועשרים ריבוא מלאכי חבלה. ודעת רבי סימאי כי הן הם אשר ירדו ופירקום. אותו שנברא על מעשה שהשתחוו לו ויזבחו לו פירק עטרת נעשה, ואשר נברא על שמיעת אלה אלוהיך כו' ששמעו וקבלו מהערב רב פירק העטרה הנעשית על ידו והיא ונשמע. והוא כי בעוון, העושים ובלתי מוחים היו לאחדים. כי על כן ביקש הוא יתברך לכלות את כולם, כאומרו (לעיל לב י) ואכלם. ועוון הבלתי מוחים הוא הנפקד לדורות בכל פקידה כמאמרם ז"ל (**רש"י** במדבר יט כב ד"ה למשמרת) על ביום פקדי ופקדתי (לעיל לב לד) אין לך פקידה ופקידה שאין בה מעוון

העגל, ואין זה רק על אשר לא מיחו בכל קהל עדת ישראל. כי שלש כתות החוטאים כולם בחטאם מתו כמדובר למעלה.

והביא [רבי סימאי] ראיה מפסוק ויתנצלו בני ישראל וכו' על הפריקה ואל הטעינה. והוא, שהוקשה לו כי מהראוי יאמר בהר חורב, מאי מהר חורב? אלא ויתנצלו כו' העדי שהיה להם מהר חורב, שהוא מעת קבלו התורה שם שאמרו נעשה ונשמע. וראייתו הוא על מציאות קשירה ופירוק, אך על המקשרים והמפרקים אין צריך ראיה כי כמספר הזכויות יהיו המלאכים וכמספר העונות יהיו המלאכי חבלה כמדובר.

ורב חמא בר חנינא חולק על רבי סימאי ואומר כי לא הוצרכו מתחילה למלאכי קדש לקשר העטרות ולא בפריקה למלאכי חבלה כי אם שבחורב טענו מעצמם ובחורב פרקו מעצמם שניטלו בהעותם. וזהו בחורב טענו ובחורב פרקו. והביא ראיה בחורב טענו כדאמרן שפשוטו של מקרא ויתנצלו וכו' אותו העדי שהיה להם מהר חורב שמשמעו שקבלום מההר שלא על יד מקשר. ומשם מביא ראיה גם על הפריקה. והוא, כי גם שאומר ויתנצלו סובל היות או מאליהם או על יד מפרקים, וילמוד מהיקש דכתיב ויתנצלו כו' שהוא הפירוק, והוקש לטעינה באומרו מהר חורב, מה טעינה מאליהן אף פריקה כן. שאם לא כן למה במקומה לא נזכרה הטעינה כי אם פה בעת הפירוק כלאחר יד. אך הוא להקיש כמדובר.

והנה לבוא עד תכונת מחלקותם זה, נשים שכל והבין מה המה העטרות האלה ומה עניינם. ואומר כי הוא מאמרם ז"ל ב**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** א ג ב) על פסוק (שיר השירים א ג) משכני כו' וזה לשונו:

תני רבי שמעון בן יוחאי: זיין שניתן להם לישראל בחורב שם המפורש היה חקוק עליו
וכשחטאו במעשה העגל ניטל מהם, כיצד ניטל,
רבי איבו ורבנן, רבי איבו אמר: מאליו היה נקלף,
ורבנן אמרי: מלאך היה יורד ומקלפו, ע"כ.

והנה אין הדעת נותנת שהיה כלי זיין ממש בשם חקוק בו, שאם כן איך יצדק אומרם מאליו היה נקלף או מלאך מקלפו, וכי הזיין סיד או חומר שטחו בו את עצמם היה שיצדק בו קילוף. אך אין ספק כי אין זה רק אורות קדושה שדבקו בנשמות ישראל בזכותם שהיו להם לכלי זיין מגן בעדם כזיין ובשם המפורש.

והענין, כי שנים המה הדברים הנאמרים באמת שנתעתדו ישראל להיות בני חורין מהם על ידי קבלת התורה לולא קלקלו בעגל.

אחד משעבוד מלכויות,

שני חירות ממלאך המוות.

וזה מאמרו במתק לשונו זיין שניתן להם בחורב, שהוא העדי שנתייפו ונתעטרו בו, שם המפורש היה חקוק עליו, כלומר שהיה להם עדי ואור עליון על יד זכותם מגן להם מבני אדם כזיין הוא מהמלכויות, וגם שם המפורש חקוק עליו להיות להם חירות ממלאך המוות, שהוא ממקור החיים להגן להם ממלאך המוות. והוא מאמרם ז"ל ב**מדרש רבה** (דברים יא י) כי כשהיה בא מלאך המוות ליטול נשמתו של משה היה מזכיר שם המפורש ומבריחו מעליו. הנה כי יצדק לרמוז חירות ממלאך המוות באומרו שם המפורש חקוק עליו. ואומרו זיין נגד בני אדם שהוא לרמוז חירות מהמלכויות.

והנה מאומרו רבי שמעון בן יוחאי זיין שניתן לישראל בחורב כו', יורה כי הוא העדי שידבר בו הכתוב וכולהו רבנן שניתן להם בחורב. והן הנה יהיו השתי עטרות שאמר רבי סימאי:,

אחת כנגד נעשה,

ואחת כנגד נשמע.

כי השתי אורות מחופפות וקשורות מלמעלה עליהם להגן עליהם מהמלכויות ומהמלאך המוות. אלא שרבי שמעון בן יוחאי נשא משלו באופן מתגלה הענין יותר כמדובר. ויתכן יהיה העטרה של מעשה לעומת מגן המלכויות שהוא בגוף, כי כן אין המלכויות מושלים רק בגוף כמפורש על פסוק (ישעיה נא כג) ותשימי כארץ גוך כו'. ועטרה שכנגד נשמע אשר היא חוש מתייחס אל הנפש תגין כנגד המלאך המוות הנוטל את הנפש.

והנה דעת רבי איבו כי אחר ששתי אורות הקדושה נקשרו בנפשותם, לא היה רק על היותם משוללים זוהמת נחש. על כן על ידי עוון העגל ששבה זוהמתן בהם ותדבק בנפשותם, אז מאליהם נקלפו האורות ההם מנפשותם. ומה גם המוות הקשורה בזוהמא כנודע. ולא הוצרכו מלאכי חבלה לקלפם. ודעת רבנן שלהיות כי אשר חטאו בעגל כבר מתו, אשר בעדים והתראה על ידי שבט הלוי, ואשר בעדים ובלי התראה על ידי השקאת משה שבקדם כסוטות, אם כן אין עוון אשר חטא בנותרים רק אשר לא מיחו ביד עושי רשעה, אך בידם לא דבק מאום. על כן לא היה כדאי בזוהמא שדבקה בם להתקלף מאליהם כחות הקדושה ההם מנפשותם, אלא שירד מלאך וקילפם. והוא כי מלאך אחד היה קולף הכח האחד והשני את האחר, כמדובר. הנה מצאנו ראינו כי הני תנאי כהני תנאי. רבי סימאי כדעת רבנן, ורב חמא כרבי איבו.

ונחזור אל הענין. והוא, כי אחר אומרו רבי סימאי שהוצרכו מלאכי חבלה לפרקם על שכל אשמתם לא הייתה רק על שלא מיחו בלבד, וגם רב חמא עם היותו מעמיס יותר שפרקו מאליהם, עם כל זה לא יבצר כי חטאתם לא כבדה מאד כי לא היה רק שלא מיחו ביד העוברים. ואם כן איפה הלא כמו זר נחשב העטרות ההם יעזבו מהם ויהיו עדי אובד אחר כי

זכו אליהם בצדקתם. על כן בא רבי יוחנן ואמר ובכולם זכה משה ונטלם דסמיך ליה **ומשה יקח כו'.** והוא, כי מסייע אל דרשת הסמיכות כאילו יאמר אם הם ניצלו את עדים ומשה לקחם.

ושמא תאמר ומה בצע בקחת אותם משה אחר שמהם יגרעו, לזה בא ריש לקיש ומלא את דבריו ואמר ועתיד הקדוש ברוך הוא להחזירן לנו שנאמר ופדויי ה' ישובון כו'. שהוקשה לו בכתוב אומרו ופדויי ה' ישובון, שנראה שיש זולתם שאינן פדויי ה'.
ועוד מה היא שמחת עולם, ולמה ייחס השמחה אל הראש ואין דרכה אלא בלב. על כן אמר שהענין הוא כי הנקראים פדויי ה' הם יוצאי מצרים כמה דאת אמר (תהלים קו ב) יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר, אשר לולא משה לא היו שבים לעתיד לבא כמאמרם ז"ל (**תנחומא** סוף ואתחנן) כי על כן נקבר במדבר להשיבם עמו. וזהו ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה. והסיוע שיש להם לשוב הוא כי ושמחת עולם הם העטרות ההם להיות ניצולים מהמלכויות וממות הוא על ראשם הוא משה ראש שלהם, כי משה נטלם למען החזירם להם ולהיות לו לעזר להשיבם עמו. ויועיל למו לעתיד כי ששון ושמחה ישיגו בהיות להם חירות ממלכויות וגם ממלאך המוות שעל ידו הוא היגון ואנחה כמה דאת אמר (ישעיה כה ח) בלע המוות כו', כי על ידי עטרת אשר הוא מגן מן השעבוד ששון ושמחה ישיגו, ועל ידי אשר הוא מתייחס לשם המפורש להבריח מלאך המוות גם יהיה להם באופן שינסו יגון ואנחה.

הנה נא למדנו מרבותינו ז"ל כי העדי האמור בכתובים שאנו בהם הנה הם **שתי הכותרות** אשר המשילם רבי שמעון בן יוחאי לזיין ושם המפורש, שהם שתי אורות קדושה אשר ניתן להם בזכות אומרם **נעשה ונשמע,** ויהיו להם למגן,
אחת משעבוד מלכויות,
ואחת ממלאך המוות.

ובזה נבוא אל ביאור הכתובים ליישב אשר הערנו בם. הלא הוא, כי הנה אין ספק כי לא יבצר מהיות בישראל שני סוגים:
אחד, שלמי הכישרון אשר בשם ישראל יכנו;
שני, הבלתי שלמים ורקים, **עם** יקרא ולא עם בני ישראל.

ובזה נבוא אל שינוי התוארים אשר תיאר בהם הוא יתברך את עמו בשני כתובים הבאים כאחת זה אחר זה. כי תחילה נאמר **וישמע העם,** ובפסוק שאחריו הוא אומר **ויאמר ה' כו' אמור אל בני ישראל [וגו'] רגע אחד כו'.** אך הטעם הוא כי נמצאו בישראל שני סוגים:
אחד אשר בשם **ישראל** יכונו,
ואחד בשם **עם**.

ואשר בשם **ישראל** יכונו למה כי שלמים הם מעצמם, לא היה בעוון מה שלא מיחו בעושי רשעה די בער מעליהם את עדים הם העטרות אשר קשרו בהם מלאכי השרת באומרם נעשה ונשמע.
אך אשר בשם **עם** יכונו אשר לא שלמים בעצם המה, נוסף עוון מה שלא מיחו על העדר שלמותם, ומה גם אם היה בהם הרהור מה עם שנדונו כפנויה, וזה וזה גרם לפרק מעליהם מאז עשו את העגל את עדים מעליהם וישארו משוללים מהם כי לא שבו בתשובה מספקת להחזירם.

ועל כן בשמוע המכונים בשם **עם** את הדבר הרע הזה כי אמר אלוהים (פסוק ג) **לא אעלה בקרבך,** אז **התאבלו** יותר מהנקראים **ישראל.** והטעם הוא כי **העם** הנזכר לא שתו איש עדיו עליו, כי לא שבו בתשובה שלמה מספקת להחזיר איש עדיו אחר שפירקום. וזהו **ולא שתו כו'.** מה שאין כן אשר בשם **ישראל** יכונו כי עדיין עדים עליהן. ועל כן הנקראים בשם **עם,** ראו עצמם משוללים השראת שכינה ומשוללים עטרותיהם שמגינים עליהם, אמרו נגזרנו כולנו אבדנו כי חסרנו כל. וזהו אומרו **וישמע העם את הדבר הרע הזה** מהעדר שכינה **ויתאבלו.** והטעם, כי **ולא שתו איש עדיו עליו.** נמצא כי בא להם שבר על שבר.

אך הנקראים בשם **ישראל** לא התאבלו כי אמרו בלבם כדאי הם גולות הכותרות אשר על ראשם לסמוך עליהם להינצל מפחד שיעבוד מלכויות וממוות, וגם המה היו מעיר לעזור להחזיר להם גם עטרת מלכם על ראשם היא שכינה. על כן על סוג הנקראים בשם **ישראל** אמר למשה **אמור אל בני ישראל אתם עם קשה עורף,** אל יבטחו בעדים אשר להם כי ידעו איפה כי **רגע אחד** יעלה בקרבם ויכלם, על כן יבחרו לסבול הורדת עדים מעליהם לטוב להם. וזהו **הורד עדיך כו'.**

והוא, כי מאז ברא אלוהים אדם על הארץ היה לעשות מרכבה מבני אדם, כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** יט ו) משעה שברא הקדוש ברוך הוא את עולמו נתאווה שתהיה לו דירה בתחתונים וכו'. וכן עשה על ידי אדם וחוה טרם יעשו את הרע ושלטה בם זוהמת נחש. ועל כן לבוא אל התכלית, ראה הוא יתברך כי טוב המוות לאדם למרק ולטהר בכור הארץ כל זוהמתם להחיותם זכים וברים מוכנים להיות מרכבה אל השכינה כמלאכי השרת.
ועוד הוסיף הוא יתברך על ידי אבינו אברהם לשעבדנו למלכויות למען מרק וטהר גם על ידם את עמו להציל אותם מגיהינום העתיד, כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מח ח) לעתיד לבוא אברהם יושב בפתח גיהינום ואינו מניח אחד מישראל ליכנס בו, כי מאז בירר לנו את המלכויות (**שמות רבה** נא ה).

והנה כאשר ניתנה תורה ופסקה זוהמתן וזכו אל העדי הנזכר אשר הוכנו להשיג האושר העתיד להיות מרכבה אל השכינה מאז כי פסקה זוהמתן וינתן למו שני מגינים להגין כל אחד על אחת מהן שהן שתי הכותרות הנזכרות כמדובר. והנה על ידי עוון העגל נהפך לאבל מחולם. כי שבה זוהמתן למקומה ואבדה תקוות כל הטובה העתידה שהיא להיותם מרכבה אל השכינה אם לא על ידי מירוק שיעבוד מלכויות והמוות המצרפת את גויותם במותם מחלאת זוהמתם. על כן אמר אלוהים אוי להם לישראל אם לא יורידו עדים מעליהם, כי הלא יהיו בני חורין ממלכויות וממוות ונמצא חלאת זוהמתן בלתי מתמרקת לעולם ולא יוכנו עוד בכל ימיהם גם אם לעולם יחיו להשיג האושר העתיד בגוף ובנפש, וטוב מהם הנפל.

על כן כל טובם תלוי בהוריד עדים מעליהם, שעל ידי כן יתמרקו ויתלבנו ויוכנו אל כל הטוב העתיד הוא יתברך להביא עליהם. וזה מאמרו יתברך **ועתה הורד עדיך מעליך** וקבל מוות ושיעבוד ואל יקשה בעיניך, כי לטובתך אני אומר, כי על ידי כך **ואדעה מה אעשה לך,** כלומר כל כך תהיה הטובה אשר אעשה לך שלא ידענה זולתי. והוא מאמר הכתוב (ישעיה סד ג) עין לא ראתה אלוהים זולתך יעשה למחכה לו. וזהו **ואדעה כו',** לומר **ואדעה** אני לבדי **מה** ש**אעשה לך** כל כך וכך יהיו ריבוייו ורוממות איכותו לעתיד.

ז וּמֹשֶׁה יִקַּח אֶת-הָאֹהֶל וְנָטָה-לּוֹ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה הַרְחֵק מִן-הַמַּחֲנֶה וְקָרָא לוֹ אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה כָּל-מְבַקֵּשׁ ה' יֵצֵא אֶל-אֹהֶל מוֹעֵד אֲשֶׁר מִחוּץ לַמַּחֲנֶה :
ח וְהָיָה כְּצֵאת מֹשֶׁה אֶל-הָאֹהֶל יָקוּמוּ כָל-הָעָם וְנִצְּבוּ אִישׁ פֶּתַח אָהֳלוֹ וְהִבִּיטוּ אַחֲרֵי מֹשֶׁה עַד-בֹּאוֹ הָאֹהֱלָה :
ט וְהָיָה כְּבֹא מֹשֶׁה הָאֹהֱלָה יֵרֶד עַמּוּד הֶעָנָן וְעָמַד פֶּתַח הָאֹהֶל וְדִבֶּר עִם-מֹשֶׁה :
י וְרָאָה כָל-הָעָם אֶת-עַמּוּד הֶעָנָן עֹמֵד פֶּתַח הָאֹהֶל וְקָם כָּל-הָעָם וְהִשְׁתַּחֲוּו אִישׁ פֶּתַח אָהֳלוֹ :
יא וְדִבֶּר ה' אֶל-מֹשֶׁה פָּנִים אֶל-פָּנִים כַּאֲשֶׁר יְדַבֵּר אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ וְשָׁב אֶל-הַמַּחֲנֶה וּמְשָׁרְתוֹ יְהוֹשֻׁעַ בִּן-נוּן נַעַר לֹא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֹהֶל :

ראוי לשים לב אל אומרו הרחק מן המחנה, שמהראוי יאמר רחוק מן המחנה.
ועוד למה קראו **אהל מועד.**
וגם התורה למה תודיענו השם שקרא לו.
ועוד אומרו אשר **מחוץ למחנה,** שהוא מיותר אחר אומרו **הרחק מן המחנה.**
ועוד אומרו והיה כצאת כו', למה יודיענו ש**נצבו איש פתח אהלו** ו**שהביטו אחרי משה,** וידוע מאמרם ז"ל (ירושלמי ביכורים ג ג), וראוי לתת טעם לדעתם למה יספר הכתוב בגנות ישראל שהיו מליזים עליו.
ולמה יודיענו ש**בבא משה האהלה ירד הענן כו'** ו**שישתחוו כל העם,** מי לא ידע שעשו כן מן הסתם להשתחוות לפני הענן אשר שם האלוהים.

ועוד אומרו ודבר ה' עם משה פנים בפנים האם היום ההוא היחל אתו פנים אל פנים, כי על כן שינו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** מה ב) המשמעות ואמרו אני בכעס ואתה בכעס, כאילו יאמר פנים של זעם.

ועוד אומרו ומשרתו יהושע כו' יראה בלתי מקושר עם הקודם, ולדרך רבותינו ז"ל (שם שם ד) היה צודק יותר אם היה מדבר בלשון לנוכח ומשרתך יהושע בן נון כו'.

אמנם הנה אמרו רבותינו ז"ל (שם שם ג) כי לקח אהלו ויט אותו **מחוץ למחנה** באומרו שהיו כמנודים.

ועוד יתכן טעם שני והוא מקושר אל הכתובים הקודמים. והוא, כי ראה סילוק שכינה מישראל באומרו יתברך (פסוק ג) **כי לא אעלה בקרבך,** אמר בלבו אם אשאר בתוכם, גם באוהלי לא יהיה הוא יתברך כי יהיה מסולק מכללות מחנה ישראל, על כן טוב לי אטה אוהלי מחוץ למחנה ושם יהיה ה' אתי.

וגם הוא כבודו יתברך שיהיה לו בית מועד בעולם הזה שנתאווה שתהיה לו דירה בתחתונים ולא יהיה מסולק לגמרי.

ז וּמֹשֶׁה יִקַּח אֶת-הָאֹהֶל וְנָטָה-לּוֹ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה הַרְחֵק מִן-הַמַּחֲנֶה וְקָרָא לוֹ אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה כָּל-מְבַקֵּשׁ ה' יֵצֵא אֶל-אֹהֶל מוֹעֵד אֲשֶׁר מִחוּץ לַמַּחֲנֶה :

וזה מאמר הכתוב **ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה,** והטעם העיקרי הוא להתרחק מן המחנה שהוא שהחשיבם למנודים. וזהו אומרו **הרחק** ולא אמר רחוק. אך מפני כבודם להסתיר שלא על כי חשבם למנודים, פירש מה עשה **קרא לו אהל מועד** לה', כדי ש**והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד.** ואם כן איפה אחרי אומרו יתברך **כי לא אעלה בקרבך,** אם ישאר במחנה גם מאהלו של משה יעדר ואינו כבודו יתברך לישאר אוהלו במקום יצטרך להסתלק מבית מנוחתו לגמרי, על כן יוכרח לנטות אוהלו חוצה לבלתי יפקד מושבו יתברך ממנו. וזהו אומרו **וקרא לו אהל מועד** תדע למה על ש**והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד,** כי שם הוא. ומה גם לרבותינו ז"ל האומרים (**שמות רבה** מה ב) שעל מלאכי השרת ידבר, כי שמה ילכו לבקש את ה'. ועל דרך זה יאמר **אשר מחוץ למחנה,** לומר, מה שאמרתי **והיה כל מבקש ה'** לא על העם אשר במחנה כי הלא כנזופים היו בעיניו, כי אם לאשר חוץ למחנה הם מלאכי השרת שאינן מהמחנה.

או כפשוטו שגומר מה שהחל, ואומר **וקרא לו אהל מועד** כדי ש**והיה כל מבקש ה'** מהצדיקים הידועים מבקשי ה' שלא היו נזופים בעיניו **יצא אל אהל מועד.**

ושמא תאמר גם אם היה אוהלו תוך המחנה יהיה כן, לזה אמר **אשר מחוץ למחנה,** הטעם הוא אשר ה' הנזכר הוא **חוץ למחנה** כי נסתלק מישראל, על כן הוכרח לנטות אוהלו חוצה להשראת שכינה שתועד לו שם.

ח וְהָיָה כְּצֵאת מֹשֶׁה אֶל-הָאֹהֶל יָקוּמוּ כָּל-הָעָם וְנִצְּבוּ אִישׁ פֶּתַח אָהֳלוֹ וְהִבִּיטוּ אַחֲרֵי מֹשֶׁה עַד-בֹּאוֹ הָאֹהֱלָה :

והנה ישראל הרגישו בדבר שחשבם למנודים ולא קרבו אליו, רק **נצבו איש פתח אוהלו** כמצטערים ומשתוקקים להתחבר אליו כי שכינה עמו, ומביטים אחריו שלא יזוזו עיניהם ממנו **עד באו** תוך **האהל** שאי אפשר להם עוד לראות, ולא ערב איש אל לבו לגשת אל פתח אוהלו.

ט וְהָיָה כְּבֹא מֹשֶׁה הָאֹהֱלָה יֵרֵד עַמּוּד הֶעָנָן וְעָמַד פֶּתַח הָאֹהֶל וְדִבֶּר עִם-מֹשֶׁה :

י וְרָאָה כָל-הָעָם אֶת-עַמּוּד הֶעָנָן עֹמֵד פֶּתַח הָאֹהֶל וְקָם כָּל-הָעָם וְהִשְׁתַּחֲוּוּ אִישׁ פֶּתַח אָהֳלוֹ :

ובראותו יתברך את צערם חש על כבוד משה ועל כבוד ישראל. על כבוד משה, להורות כי משה הוא המביא השכינה באהל כי היכל ה' הוא. על כן מיד **כבוא משה האהלה ירד עמוד וכו'** למען יראו כי בו בחר אלוהים לשבתו. אז **וישתחוו** כמודים לפניו שחלק מכבודו ליראיו, ושגם הם כמוהו אליו יתברך משתחווים ולא לזולתו, כי גם למשה נצבו ולא השתחוו.

יא וְדִבֶּר ה' אֶל-מֹשֶׁה פָּנִים אֶל-פָּנִים כַּאֲשֶׁר יְדַבֵּר אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ וְשָׁב אֶל-הַמַּחֲנֶה וּמְשָׁרְתוֹ יְהוֹשֻׁעַ בִּן-נוּן נַעַר לֹא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֹהֶל :

וגם חש על כבוד ישראל בל יחשבם משה כמנודים, **ודבר ה' עם משה כו'** דבר שעל ידו שב אל המחנה. והוא ענין מאמרם ז"ל מיושב על משמעות הלשון. והוא כי רצה לאמר לו כי אם כה יעשה להתנהג ברוגז עם ישראל, הנה **יהושע** יושב במקומו כי הוא **נער לא ימיש וכו',** ונוצר תאנה יאכל פריה (משלי כז יח, **ספרי** פנחס על פסוק כז יח).

ושמא תאמר למה לא אמר ומשרתך לנוכח, כי אם **ומשרתו** כאילו התורה מספרת ענין אחר שאינו מהדיבור אשר דבר אליו ה', שהיה נראה שהפך פניו ממנו מרוב כעסו עליו, שעל כן אמר **ומשרתו** שלא לנוכח. לזה הקדים ואמר **ודבר ה' עם משה פנים אל פנים כאשר ידבר כו',** לומר כי **ודבר ה'** עם משה תמיד **פנים אל פנים,** וגם עתה **כאשר ידבר איש** מי שהוא **רעהו** שאוהבו פנים אל פנים היה מה שאמר לו **ומשרתו.** כלומר שאם כן אין זה כי אם שהיה בוש לומר אליו דבר אשר איננו לפי כבודו לנוכח, רק כלאחר יד כמדבר שלא לנוכח. כן כביכול עשה הוא יתברך שלא אמר לו ומשרתך יהושע וכו', כלומר יכנס במקומך אם תתנהג בכעס, כי אם **ומשרתו** שלא לנוכח.

ושיעור הכתוב, ודבר ה' עם משה פנים אל פנים וגם עתה **כאשר ידבר איש אל רעהו** בדברו פנים אל פנים דבר שעל ידו חזר **ושב אל המחנה,** שחזר בו מלהחשיבם למנודים. ומה היה הקושי שדבר דרך כבוד עם היותו כאשר ידבר איש אל רעהו פנים אל פנים הוא אומרו **ומשרתו כו'** שלא לנוכח, עם היות הכוונה לומר לו אם לא תתפייס הנה משרתך במקומך.

או יהיה הענין כי כאשר היה קשה לישראל שיהיה להם סרסור בין ה' וביניהם מלאך כי אם משה, כך משה היה ירא פן לאשמת העם יהיה גם המלאך בין השם יתברך למשה. על כן אמר אם אהיה במחנה ישראל אולי ידבק בי גרעון זה. על כן **ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה** שעל ידי היות הרחק מן המחנה של החוטאים לא ימיש ה' מהיות שם עם משה, ולא יהיה המלאך סרסור בין ה' ובינו. **וקרא לו אהל מועד** כמשכן שהוא מושב ה' ולא מלאך, שעל כן **והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד**. ובראות ישראל כך חששו פן ימיש משה מהיות מנהיגם ופן על חוסר זכותם לא ידבר ה' עם משה כי אם מלאך. על כן בבואו האהל היו תולים עיניהם אחריו בתשוקה לומר כי אותו לבדו היו רוצים, לא את המלאך. ובראותם הענן אשר שם ה' עם משה השתחוו שנעשה תשוקתם. ויאמר משה אם היה גדול כעסו יתברך עם ישראל גם שלא היה מייחד דבורו מעתה על ידי מלאך כי אם מדבר עמי בעצמו, היה מדבר מן הצד שלא לנוכח, כי כלום נתן לי גדולה אלא בשבילם. אך בראות כי **ודבר עתה ה' עם משה פנים כו' כאשר ידבר איש אל רעהו,** אם כן ודאי אין כעסו גדול על עמו ואין ראוי לפרוש מהם. כלומר כי גם בהיותי אתם לא ימיש מהיותו יתברך הדובר בי תמיד. על כן מיד **ושב אל המחנה** עם ישראל.

אך **יהושע לא מש מתוך האהל.** והוא בשום לב אל אומרו **נער** אחר אומרו **משרתו**. אך הנה פירש **רש"י** כי מלאכי הנזכר פה הוא מטטרון, ושעל כן נאמר שמי בקרבו שעולה כמספר שדי. וידוע כי מלאך זה נקרא **נער**, כמפורש בדברי רבותינו ז"ל (חולין בתוד"ה פסוק ס, א). וכתוב אצלנו בביאור נביאים כי מה שאמרו רבותינו ז"ל (**תנחומא** משפטים יח) שהמלאך שר צבא ה' שבא ליהושע (יהושע ה יג) ודחה אותו וצעק מר, ואמר רבך דחה אותי וגם אתה תדחני, שכתבנו שם כי מה זו זעקה. אך הוא כי משה הוא איש האלוהים מתייחס עניינו אל השכינה, **ויהושע משרתו** נקרא נער מתייחס אל מטטרון, שנקרא **נער**. על כן אמר לו רבך דחה אותי ולא צעקתי כי הוא למעלה מגדרי, אבל אתה שאתה נער כמוני למה תדחני, ועם כל זה לא רצה.

ובזה נבוא אל הענין. והוא, כי גם פה אחז יהושע דרכו לדחות את המלאך ההוא. וזה יאמר **ויהושע בן נון משרתו** למה שהוא **נער** כמלאך הזה, על כן **לא ימיש מתוך האהל** שהוא אהל ה' אשר למעלה ממושב המלאך ובלתי יוצא אל מקום אשר יהיה המלאך ההוא בל יראה כי בוחר הוא בו.

והנה יש מרבותינו דורשים (עיין סנהדרין קי א) כי והביטו אחרי משה הוא שכל אחד קנא למשה באשתו. והלא כמו זר נחשב. ואחשבה יהיה שכל אחד בראות גדולת משה שהיה ה' עמו וכל מבקש ה' אפילו מלאכי השרת יבוא אל אוהלו, אך מהם סר כאומרו **כי לא אעלה**

בקרבך, על כן **נצבו כל איש** מהם נצב **פתח אהלו** בל תצא אשתו ותביט בו, כי תאמר כל אחת בלבה מי יתן והייתי אשת משה כי גדול וקדוש הוא לפני קונו. וזהו אומרו כל אחד קנא לאשתו במשה, שקנא את אשתו בו, אך לא את משה באשתו. ומה גם לרבותינו ז"ל (**תנחומא** כי תשא יט) כי כל הנשים בעשות בעליהן את העגל בעטו בהם ונעלו דלתותיהן, ואמרו כי זה מאמר הכתוב (תהלים קו טז) ויקנאו למשה במחנה.

והנה יש מדרש אחר (סנהדרין שם) שאומר שחשדוהו באשת איש. וגם זה אפשר להתפרש על דרך הקודם, אלא שאותו המדרש תולה הדבר בנשים שיחמדוהו בלבן. אך המדרש הזה מהפך הדבר כי **ונצבו איש פתח אהלו** בזמן שנעלו דלתותיהן ופירשו מבעליהן באומרן שהיו משומדים. אז מדי עברו **נצבו איש פתח אהלו** בל תצא אשה החוצה ויראנה משה ויתן לב עודנה אשת איש לישא אחת מהן אם יגמרו גרושיה כאשר היחלו לבעוט בהם. והוא אומרו לפי פשוטו שחשדוהו.

והנה בשם **הר"ש מולכו ה' יצרור נשמתו** שמעתי נותן צורה במאמר זה שאומר שחשדוהו באשת איש, שחשדו שהיה מקבל נבואתו מהאיש גבריאל ולא ממנו יתברך בלי אמצעות מלאך. והן אמת שקשה על זה, שאם כן לא היה מתנבא רק בחלום כנודע מענין גבריאל (**זהר** וישב קפג א), והלא לא נעלם מישראל שהייתה נבואתו בהקיץ. ואפשר להשיב כי חשבו שעל ידי העגל עתה הורידוהו מגדולתו. כמו שאמרו ז"ל (ברכות לב א) על פסוק (לעיל לב ז) **לך רד** כו' רד מגדולתך. ועל כן חשבו כי גם בזה ירד. ויצדק בזה מאי דסמיך ליה **והיה כבא משה כו'** להסיר מלבם הדבר ההוא, כי הלא ירד ה' בענן לדבר אתו. אך הצורה הזאת לא תצדק רק בישראל במאמר זה שאומר שחשדוהו באשת איש סתם, אך לא במאמר האומר שכל אחד קנא לאשתו במשה.

יב וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-ה' רְאֵה אַתָּה אֹמֵר אֵלַי הַעַל אֶת-הָעָם הַזֶּה וְאַתָּה לֹא הוֹדַעְתַּנִי אֵת אֲשֶׁר-תִּשְׁלַח עִמִּי וְאַתָּה אָמַרְתָּ יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם וְגַם-מָצָאתָ חֵן בְּעֵינָי :

יג וְעַתָּה אִם-נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ הוֹדִעֵנִי נָא אֶת-דְּרָכֶךָ וְאֵדָעֲךָ לְמַעַן אֶמְצָא-חֵן בְּעֵינֶיךָ וּרְאֵה כִּי עַמְּךָ הַגּוֹי הַזֶּה :

יד וַיֹּאמַר פָּנַי יֵלֵכוּ וַהֲנִחֹתִי לָךְ :

טו וַיֹּאמֶר אֵלָיו אִם-אֵין פָּנֶיךָ הֹלְכִים אַל-תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה :

טז וּבַמֶּה יִוָּדַע אֵפוֹא כִּי-מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲנִי וְעַמֶּךָ הֲלוֹא בְּלֶכְתְּךָ עִמָּנוּ וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמְּךָ מִכֹּל-הָעָם אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה :

יז וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה גַּם אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֶעֱשֶׂה כִּי-מָצָאתָ חֵן בְּעֵינַי וָאֵדָעֲךָ בְּשֵׁם :

יח וַיֹּאמַר הַרְאֵנִי נָא אֶת-כְּבֹדֶךָ :

יט וַיֹּאמֶר אֲנִי אַעֲבִיר כָּל-טוּבִי עַל-פָּנֶיךָ וְקָרָאתִי בְשֵׁם ה' לְפָנֶיךָ וְחַנֹּתִי אֶת-אֲשֶׁר אָחֹן וְרִחַמְתִּי אֶת-אֲשֶׁר אֲרַחֵם :

כ וַיֹּאמֶר לֹא תוּכַל לִרְאֹת אֶת-פָּנָי כִּי לֹא-יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי :

כא וַיֹּאמֶר ה' הִנֵּה מָקוֹם אִתִּי וְנִצַּבְתָּ עַל-הַצּוּר :

כב וְהָיָה בַּעֲבֹר כְּבֹדִי וְשַׂמְתִּיךָ בְּנִקְרַת הַצּוּר וְשַׂכֹּתִי כַפִּי עָלֶיךָ עַד-עָבְרִי :

כג וַהֲסִרֹתִי אֶת-כַּפִּי וְרָאִיתָ אֶת-אֲחֹרָי וּפָנַי לֹא יֵרָאוּ :

פרק לד (השאלות)

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה פְּסָל-לְךָ שְׁנֵי-לֻחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וְכָתַבְתִּי עַל-הַלֻּחֹת אֶת-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל-הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ :

ב וְהְיֵה נָכוֹן לַבֹּקֶר וְעָלִיתָ בַבֹּקֶר אֶל-הַר סִינַי וְנִצַּבְתָּ לִי שָׁם עַל-רֹאשׁ הָהָר :

ג וְאִישׁ לֹא-יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם-אִישׁ אַל-יֵרָא בְּכָל-הָהָר גַּם-הַצֹּאן וְהַבָּקָר אַל-יִרְעוּ אֶל-מוּל הָהָר הַהוּא :

ד וַיִּפְסֹל שְׁנֵי-לֻחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וַיַּשְׁכֵּם מֹשֶׁה בַבֹּקֶר וַיַּעַל אֶל-הַר סִינַי כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ שְׁנֵי לֻחֹת אֲבָנִים :

ה וַיֵּרֶד ה' בֶּעָנָן וַיִּתְיַצֵּב עִמּוֹ שָׁם וַיִּקְרָא בְשֵׁם ה' :

ו וַיַּעֲבֹר ה' עַל-פָּנָיו וַיִּקְרָא ה' ה' אֵל רַחוּם וְחַנּוּן אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב-חֶסֶד וֶאֱמֶת :

ז נֹצֵר חֶסֶד לָאֲלָפִים נֹשֵׂא עָוֹן וָפֶשַׁע וְחַטָּאָה וְנַקֵּה לֹא יְנַקֶּה פֹּקֵד עֲוֹן אָבוֹת עַל-בָּנִים וְעַל-בְּנֵי בָנִים עַל-שִׁלֵּשִׁים וְעַל-רִבֵּעִים :

ח וַיְמַהֵר מֹשֶׁה וַיִּקֹּד אַרְצָה וַיִּשְׁתָּחוּ :

ט וַיֹּאמֶר אִם-נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲדֹנָי יֵלֶךְ-נָא אֲדֹנָי בְּקִרְבֵּנוּ כִּי עַם-קְשֵׁה-עֹרֶף הוּא וְסָלַחְתָּ לַעֲוֹנֵנוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ וּנְחַלְתָּנוּ :

ראוי לשים לב בפרשה זו:

א. בלשון **הזה** המיותר ובלתי נכון ומסודר, שהיה לו לומר אמרת אלי העל כו', ולא **ראה אתה כו'.**

ב. אומרו אחר כך **ואתה**, והיה לו לסמוך אל מלת **אתה** הנזכר כבר, ולומר **ולא הודעתני כו'.**

ג. באומרו לא הודעתני, שהרי הודיעו באומרו (לעיל לב לד) **הנה מלאכי ילך כו'** וידוע כי מלאכו יתברך המיוחד הוא מטטרון, וגם כי נאמר בו (לעיל כג כא) **כי שמי בקרבו,** ואין זה כי אם במלאך הנזכר כמאמר **רש"י** ז"ל (שם פסוק כ).

ד. כי נראה שלא הייתה תלונתו כי אם על בלתי הודיעו את מי ישלח עמו, אך אם היה מודיעו לא היה שם על לב, והלא אחר כך בקש לעקור את הכל גם מציאות לכתו עימהם, ואמר **אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה.**

ה. באומרו (פסוק טו) אמרת **ידעתיך בשם,** כי לא נמצא בכל התורה יאמר לו הקדוש ברוך הוא שידעו בשם.

ו. באומרו ועתה אם נא כו', כי מלת **ועתה** מיותרת ובלתי צודקת.

ז. מה זו שאלה **הודיעני נא כו',** מה עניינה אצל שליחות המלאך, ומהראוי היה שלא יתחיל כי אם במה שאמר אחר כך (לקמן לד ט) **ילך ה' בקרבנו.**

ח. באומרו למען אמצא חן בעיניך, שיראה שצריך יודיעהו דרכיו לשימצא חן בעיניו, והוא האומר תחילה בלעדי זה, כי אמר אליו וגם מצאת חן בעיני, וגם איך יתייחס לזה אומרו **וראה כי עמך כו'** במה שיודיע לו דרכיו.

ט. מי לא ידע כי עמו יתברך המה.

י. אומרו הגוי הזה, ומהראוי יאמר כי עמך אנו, או עמך אלה.

יא. מה השיב לו יתברך לזה **פני ילכו כו',** שאין התשובה מעין השאלה.

יב. אומרו אם אין פניך הולכים כו', כי לא יצדק רק אם היה ממאן ללכת ה' אתם, אך הוא יתברך אמר **פני ילכו** ורצה ללכת, איך יאמר לו **אם אין פניך הולכים** כאילו לא היה חפץ ה' בדבר; והנה לרבותינו ז"ל שפירשו (ברכות ז א) על פנים של זעם נסתלקה הקושיא, אך אין לשון ילכו צודק לפי הפשט כי אם בהליכה ממש.

יג. באומרו ובמה יודע איפה כו', כי מלת **איפה** מיותרת,

וגם אחר אומרו מצאתי חן בעיניך למה חזר ואמר **אני ועמך,** ואף אם היה רוצה לשתף את ישראל עמו למה אמר אני, אחר כי הוא המדבר, ובאומרו **מצאתי חן** ידוע שעל עצמו ידבר; **ומה ענין** הפלאה זו שאמר עליה **ונפלינו וכו'.**

יד. באומרו (פסוק יז) **גם את הדבר הזה וכו',** שיראה כי שני דברים שאל משה ואינו אלא **אחד הודיעני נא כו',** כי ענין לכתו יתברך עימהם מעצמו אמרו הקדוש ברוך הוא **פני ילכו וכו'.**

טו. מה עלה על דעת משה רבנו ע"ה לשאול **הראני נא** (פסוק יח), כי הקשה לשאול, וגם הוא בלתי מתייחס אל הקודם.

טז. מה השיב לו הקדוש ברוך הוא על שאלה זו באומרו (פסוק יט) **אני אעביר כל טובי וכו';** **ואיך** יתייחס למה ששאל משה הודעת הקדוש ברוך הוא אליו **וחנותי כו'** (שם), ומה גם לרבותינו ז"ל (ברכות ז א) שאמרו אף על פי שאינו ראוי אף על פי שאינו הגון.

יז. מהו אומרו שלש פעמים **ויאמר** בהתחלת שלשת הפסוקים האלה (יט, כ, כא), עם היות שהוא יתברך המדבר הכל בלי הפסק תשובת משה בינתיים.

יח. באומרו (פסוק כא) תחילה **ונצבת על הצור,** ואחר כך אמר (פסוק כב) **ושמתיך בנקרת הצור; ועוד באומרו** (שם) **והיה בעבור כו',** היה לו לומר ובעבור כבודי וכו', מה ענין אומרו **והיה.**

יט. אומרו (פסוק כג) **ופני לא יראו,** שהוא מיותר אחר אומרו (שם) **וראית את אחורי.**

כ. באומרו (לד א) **פסל לך וכו',** כי מלת לך מיותרת, וידוע מה שאמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** מו ב) הפסולת יהא שלך.

כא. היה לו לומר וכתבתי עליהם את עשרת הדברים, וידוע הוא שהוא אשר היה בראשונים.

כב. אומרו (**לד א**) היו, שאין ספק שגם עתה אחר שנשברו היו בהם עשרת הדברים, כי גם שאמרו רבותינו ז"ל (פסחים פז ב) שפרחו האותיות אינו אלא הרוחניות שבהן אך צורת האותיות במקומם נשארו, ואם כן למה מתייחס במה שעבר באומרו היו, ולא בהווה ולמה מזכיר מה ששברם ואמר (לד א) **אשר שברת.**

כג. אומרו (שם ב) **ונצבת לי,** כי מלת **לי** מיותרת.

כד. אומרו (שם ד) **ויעל אל הר סיני [וגו'] ויקח בידו,** שהרי תחילה לקחן בידו ואחר כך עלה אל הר סיני, והיה לו לומר ויקח בידו וכו' ואחר כך ויעל כו'.

כה. שאחר השלש עשרה מידות אמר משה (שם ט) **ילך נא ה' בקרבנו וכו'**, והלא זו היא השאלה הקודמת באומרו **אם אין פניך הולכים וכו',** והודה לו הקדוש ברוך הוא ואמר (פסוק יז) **גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה,** ולמה חזר עתה לשאול ולומר **ילך נא ה' וכו';** **ועוד** שנותן טעם ואומר (לד ט) **כי עם קשה עורף הוא,** והרי זו טענה לשלא ילך הקדוש ברוך הוא עימהם כי אם המלאך, כמו שאמר הכתוב (לעיל לג ג) **לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה.**

כו. מה זה נתחדש פה שבקש משה שלא ילך המלאך עימהם, ולא עשה כן בפרשת ואלה המשפטים באמור אליו ה' (לעיל כג כ) **הנה אנכי שולח מלאך וכו'.**

והנה מאשר יורו הכתובים יראה בפירוש כי בהיות הוא יתברך המנהיג את ישראל בלי אמצעות זולתו, ימשך תועלת גדול לעמו על דברי עונות וחטאים אשר יחטאו להקב"ה. והוא כי ימשך להם כפרה בהתפייסו מהם בשובם אליו. אך לעומת זה יש נגדיות. כי העוון הנעשה אז לפניו גדול מנשוא ושמא יגרום החטא ולא יתפייס הקדוש ברוך הוא על עוונם ויהיו ח"ו קרובים ליאבד. וזהו מאמר הכתוב (לעיל לג ג) לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה פן אכלך וכו'. וכן הוא אומר (שם שם ה) רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך. אמנם שתי אלה הן בהפך בהימסרם אל מלאך להנהיגם. כי עוון הנעשה כאשר יעברו פיו אינו גדול מאד כאשר בעוברם פי ה' בלכתו עמם לבדו. אך הוא נעדר המחילה והכפרה כמאמר הכתוב (לעיל כג כא) כי לא ישא לפשעכם, כי שליח הוא ולא יוכל למחול על כבודו יתברך. ובזה יתיישב מה עלה על דעת משה לשאול מאתו יתברך שילך עימהם אחר שאמר לו הקדוש ברוך הוא כי

לתועלתם היה נמנע מלכת אתם, כמו שאמר (לעיל לג ה) רגע אחד וכו'. אך הוא על העדר המחילה בהימנע הוא יתברך מלכת אתם, כאשר נבאר בס"ד.

יב וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-ה' רְאֵה אַתָּה אֹמֵר אֵלַי הַעַל אֶת-הָעָם הַזֶּה וְאַתָּה לֹא הוֹדַעְתַּנִי אֵת אֲשֶׁר-תִּשְׁלַח עִמִּי וְאַתָּה אָמַרְתָּ יְדַעְתִּיךָ בְשֵׁם וְגַם-מָצָאתָ חֵן בְּעֵינָי :

ונבוא אל ביאור הכתובים. והוא, כי הנה משה רבנו ע"ה ראה את הדבר הזה שאמר הקדוש ברוך הוא (שם שם ג) לא אעלה בקרבך, מה שלא אמר כן בפרשת משפטים (לעיל כג כ) רק אנכי שולח מלאך, ולא אמר שלא ילך גם הוא. אך עתה באומרו לא אעלה וכו', נתן אל לבו להתפלל עליהם. והנה ידוע כי אין חבוש מתיר עצמו. ומלך שכעס על עמו, אם בכלל העם, הוא גם כן מנהיג אשר מנה המלך עליהם שגם עליו כעס המלך בכלל העם, לא יאות למנהיג ההוא לבקש בעדם, כי גם אליו נוגע הדבר. אך אם טוב וכשר הוא לפני המלך, אזי יעמוד לבקש על עמו. והנה במה שאמר הקדוש ברוך הוא למשה היה מקום לנטות אל היות כעס הקדוש ברוך הוא גם מגיע קצת למשה בעבור ישראל, או שמגיע לישראל לבד. והוא כי הוא יתברך אמר (לעיל פסוק ב) **ושלחתי לפניך מלאך,** והיה אפשר לומר כי מאז והלאה תהיה גם נבואת משה על ידי המלאך ההוא, כי אין הקדוש ברוך הוא מייחד שכינתו ביניהם. ולזה נוטה לשון אומרו **לפניך,** ולא אמר לפניהם. ובזה היה מגיע למשה הפסד גדול, כי פנים בפנים היה הקדוש ברוך הוא מדבר עמו.

והיה מקום לחשוב זה על דרך מה שאמרו ז"ל ב**דברים רבה** פרשת ואתחנן (פרשה ב ד) כי בהיות דור המדבר קיים היה משה כבן בית לפני הקדוש ברוך הוא לדבר אתו בכל עת ולעלות לרקיע, וכשמתו דור המדבר הוצרך כמה תפלות ותחנונים, שנאמר (דברים ג כג) ואתחנן וכו'. ומשלו משל לפדגוג של בן המלך שבחיי הבן יוצא ונכנס לפני המלך בלי רשות, מה שאין כן אחר מות הבן. כלומר כי כל יתרון מעלת משה היה בשביל ישראל. ועל כן היה אפשר לחשוב כי בהתרחק הקדוש ברוך הוא מישראל על דבר העגל, ומה גם לאומרים (ברכות לב א) שאומרו יתברך לך רד הוא רד מגדולתך כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל וכו', באופן שאפשר כי זאת תהיה ירידתו מצדם שיהיה לו הדבור על ידי המלאך הפקיד עליהם. כי גם שראה שהיה ה' באוהלו ודובר בו, היה לבו נוקפו אולי בנחותו את העם יהיה גם הוא הדובר עמו. או אפשר לא תהיה הכעס כי אם על ישראל לבד, אך מעלת משה לא תזוז ממקומה. ואילו היה הדבר נוגע גם למשה, לא היה ראוי יליץ בעדם כי גם עמו אינו הוא יתברך ברצון גמור. אך אם היה ה' אתו כמאז, אין כמוהו ללמד סניגוריא עליהם.

ועל כן רצה משה בתחילת דברי פיו להורות איך גלוי לפניו שהוא יתברך שלם עמו, ושעל כן נתן אל לבו לבקש מאתו יתברך על עמו. והיה זה באומרו **ראה אתה אומר אלי.** כלומר ראה נא כי אתה בעצמך האומר אלי וכו', ולא המלאך. שאם הייתה הכוונה אלוהית שלא לדבר עמי

כי אם על ידי מלאך לא היית אתה בעצמך המדבר עמי זה כי אם המלאך. ועוד שאמרת **העל את העם הזה,** שמורה כי ממני עשית עיקר יותר מהמלאך להנהיגם. ואין לחשוב כי מה שדברת כעת עמי לא היה רק עד הודיעך אותי **את אשר תשלח עמי** ואחר כך יהיה המלאך הדובר בי, כי זה אי אפשר כי אתה לא הודעתני כעת את אשר תשלח עמי באומרך אלי **העל את העם הזה.** שהרי זה נודע היה לי מאז בפרשת משפטים, וכל שכן שהיה נודע אלי שתשלח מלאך, אם כן בזה ידעתי כי חפצת בי ולא תפרוש מלדבר עמי.

ועוד טעם אחר שאני סומך היותך שלם עמי ולא אמעד בשום סיבה. כי הלא אתה אמרת ידעתיך בשם, ויהיה זה באמור ה' אליו (לעיל ו ג) ושמי ה' לא נודעתי להם, שפירשו ז"ל שאמר לו הקדוש ברוך הוא שידעו בשמו המיוחד שהוא מאמרו יתברך ושמי ה' לא נודעתי להם. ואין לומר שאדרבה משם ראיה שאיני ברצון עמך, כי באומרי ושמי ה' לא נודעתי להם הייתי מתלונן כלומר חבל על דאבדין ולא משתכחין (**שמות רבה** ו ד), כי לאבות לא החשבתים כל כך לדבר בם בשמי ואתה אמרת מה שמו וכו'. לזה אמר אם כוונתך הייתה לומר שהיית בכעס עמי מתנחם על שהחשבתני לא היית האומר אלי לכן אמור לבני ישראל אני ה' (לעיל ו ו) רק על יד אהרן. אך זה יורה שכיוונת לומר חבל על דאבדין וכו' כי שמי ה' לא נודעתי להם, ועם כל זה איני מתנחם על מה שידעתיך בשם זה על מה שאמרת לי. כי אדרבה עודני חוזר ומשלחך ואומר לכן אמור לבני ישראל אני ה' וכו'. כלומר כי מצאת חן בעיני ואיני מקפיד עמך. וזהו אומרו **ואתה אמרת ידעתיך בשם,** הוא בשם המיוחד, מה שאין כן לאבות שעם שאמרתי לך מה שלא אמרו הם עם כל זה **וגם מצאת חן בעיני,** שרק אותך ידעתי לדבר את ישראל, עם שבפרשה הקודמת מינה לאהרן שיהיה הוא המדבר. נמשך מכל זה כי אין ספק כי לא עזב חסדו ה' ממנו כלל. ואם כן ראוי הוא לבקש ולהליץ על ישראל. וזה אומרו **ועתה אם נא מצאתי חן וכו'.** כלומר עתה אחרי דברי אלה תצדק תפילתי זאת שהיא בעד ישראל כאשר נבאר בס"ד.

יג וְעַתָּה אִם-נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ הוֹדִעֵנִי נָא אֶת-דְּרָכֶךָ וְאֵדָעֲךָ לְמַעַן אֶמְצָא-חֵן בְּעֵינֶיךָ וּרְאֵה כִּי עַמְּךָ הַגּוֹי הַזֶּה :

והנה בפסוק זה השני שמעתי אומרים בשם **הר"ן** ז"ל שהתחכם משה לשאול **הודיעני נא וכו',** להרים מכשול הצרה הנמשכת לישראל אם היה הקדוש ברוך הוא הולך עמם, שהוא פן יקרה שיחטאו לה'. כי אז בהיות שלא על ידי מלאך יהיה העוון חמור וגדול ואולי לא יתפייס הוא יתברך ויסתכנו. על כן טרם ישאל משה שילך ה' אתם, רצה לסלק התשובה האפשרית ישיב לו ה', שהיא זאת שכתבנו, ואמרה הוא יתברך בפסוק (ה) רגע אחד אעלה כו'. והקדים ושאל **הודיעני נא את דרכיך** לידע היאך תתפייס להשיב חמתך. וזהו אומרו **למען אמצא חן בעיניך.** כלומר במה אמצא חן בעיניך כשתהיה כועס על ישראל. ועל ידי דבריו ז"ל אלו נמשיך פשט שאר הפרשה.

והנה באומרו **וראה כי עמך כו'**, תהיה הכוונה אף שהזכרתי חיבתך אלי לא אשאל תעשה זאת על זכותי כי לא אבטח בי, והוא דרך הצדיקים. אך **ראה כי עמך הגוי הזה** ועשה למענם. ויהיה עניינו מה שכתבנו למעלה, כי הערב רב שלא בעצתו יתברך העלם משה ממצרים ועל זה אמר לו הוא יתברך (לעיל לב ז) לך רד כי שחת עמך אשר העלית אתה, שהוא הערב רב, **ולא עוד** אלא שאמרו לעמי ישראל (שם שם ח) אלה אלוהיך ישראל אשר העלוך וכו'. ועל כן השיב לו משה אם כן (שם שם יא) למה ה' יחרה אפך בעמך אשר העלית אתה אם הערב רב חטאו. ועל דרך זה יאמר פה **וראה כי עמך** שהיית מליץ בעדם הם **הגוי הזה** ועשה גם כן עתה למענם.

יד וַיֹּאמַר פָּנַי יֵלֵכוּ וַהֲנִחֹתִי לָךְ :

והשיב לו הקדוש ברוך הוא **פני ילכו,** שאלך בעצמי. אך לא עם ישראל רק **והניחותי לך** שהוא לך לבד שאהיה תמיד עמך ואדבר בך בלי אמצעות מלאך או שליח.

טו וַיֹּאמֶר אֵלָיו אִם-אֵין פָּנֶיךָ הֹלְכִים אַל-תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה :

והשיב לו משה ואמר **אם אין פניך הולכים אל תעלנו,** לשון רבים כלומר עם כולנו תלך ולא עמי לבד. וכיוון גם כן באומרו **מזה,** כלומר מעתה אני חפץ. כי מלשון **פני ילכו** לא מסוים היות מעתה ואפשר עד יתקנו מעשיהם יותר. לזה אמר שני דברים אני שואל:

א. שתהיה הליכתך עם הכלל,

ב. ש**אל תעלנו מזה** עם זולתך.

טז וּבַמֶּה יִוָּדַע אֵפוֹא כִּי-מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲנִי וְעַמֶּךָ הֲלוֹא בְּלֶכְתְּךָ עִמָּנוּ וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמְּךָ מִכֹּל-הָעָם אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה :

ועל זה אמר **ובמה יודע איפוא.** כלומר העיקר הוא כי איפה במקום שחטאו שם יתוקנו. ויודע איפה בחוצה לארץ מקום שרים **כי מצאתי חן.** ונתן שתי טענות:

א. שלא יודע **כי מצאתי חן** אם לא בלכתך עמנו בדרך, שהוא חוצה לארץ; והוא כי לא יוכר שמצאתי חן בעיניך אם תלך עמי לבד, שלא יחשבו זה ליתרון; כי יאמרו כי על שלא חטאתי תלך עמי, ולא יעלה על לבם כי על חטאתם גם ממני היה אפשר תפרוש בצד מה, על דרך מה שכתבנו ממדרש אלה ה**דברים רבה;** ואם כן לא יכירו **כי מצאתי חן** אם לא **בלכתך עמנו** דרך כלל, שהוא גם עם החוטאים.

ב. באומרו **אני ועמך.** כלומר אין מוצאי חן בעיניך תלוי בי לבדי שתחשב לי למציאת חן מה שתהיה עמי לבד כאומרך והניחותי לך. רק האושר שלי ומוצאי חן הוא בהיות כללי אל כולנו. וזה אחד להיות כי כל ישע וכל חפץ הרועה הוא טובת עמו, שנית כי מעלת משה נתגדלה

בשביל ישראל כדברי המאמר שהזכרנו למעלה ומה גם ליודעים חן האומרים כי יחס דבק למשה עם הדור ההוא.

ושמא תאמר כי אין כל זה רק במדבר הזה לבד שאינו מקום מיוחד להשראת שכינה עד בואם אל ארץ ישראל, אך לא עתה בחוץ לארץ במקום ממשלת השרים. לזה אמר **ונפלינו אני ועמך וכו'.** כלומר כי בזה נפלא משאר העמים בהיותנו מושפעים מאתך שלא על ידי אמצעי אפילו במקום המיוחס לשרים, ולא יראה שהמקום גורם רק שלמעננו אתה מייחד השפעתך גם בחוצה לארץ כאומרו **ובמה יודע איפה.** וזהו **ונפלינו וכו'.**

יז וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה גַּם אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּ אֶעֱשֶׂה כִּי-מָצָאתָ חֵן בְּעֵינַי וָאֵדָעְךָ בְּשֵׁם :

והנה לפי זה שכתבנו, נמצא כי שני דברים שאל משה:

תחילה, הודיעני נא וכו'.

שנית, אם אין פניך הולכים כו'.

ועל שניהם אמר לו הקדוש ברוך הוא גם את הדבר הזה שריבה גם את השנית ואמר **כי מצאת חן וכו'.** הענין הוא על דרך מה שאמרו ז"ל (ברכות דף י ב) על ענין חזקיהו כי התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים והתולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו. וזה אחשוב היה בזה. כי משה תלה בזכות ישראל באומרו **וראה כי עמך כו',** והקב"ה תלה לו בזכות עצמו, ואמר **כי מצאת חן בעיני.** ובהזכירו שני דברים מציאת חן בעיני ואדעך בשם, יהיה כי על מאי דסליק מניה. והיא השאלה השנית שבה אמר משה **ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך.** עליה אמר **כי מצאת חן בעיני** לא על אומרך אני ועמך כי אם על מוצאך חן אתה לבד. ועל הראשונה שהיא הודיעני נא את דרכיך, ודרכיו הם כאשר יתבאר הודעת שמותיו יתברך וכינוייו, שהם שלש עשרה מידותיו, תלה הדבר מה שידעו בשם. כי כאשר נגלה אליו בשמו הגדול, כן גם עתה יגלה לו שלש עשרה מידותיו.

יח וַיֹּאמַר הַרְאֵנִי נָא אֶת-כְּבֹדֶךָ :

בראות משה רבנו ע"ה שני דברים:

אחד שתלה הקדוש ברוך הוא כל זכות שני הדברים בזכותו, **וגם** ראה כי טרם יתרצה הוא יתברך ללכת עם ישראל הבטיחו שילך עמו, שימשך מזה כי גם עתה ראוי הוא יהיה לו גם כן יתרון למשה על ישראל, על כן ערב אל לבו לומר יותר טוב יהיה לשאול יראני נא את כבודו. כי עתה היא עת רצון שתולה כל זה בזכותי.

עוד טעם שני, כי אמר בלבו הנה טרם יודה לבוא עם העם היה עושה לי יתרון שיבוא עמי לבדי, באומרו **פני ילכו והניחותי לך.** אם כן עתה שמודה לבוא גם עם העם מה תהיה יתרוני עליהם אם לא שאותי יראה את כבודו, ועם ישראל ילך בלבד. על כן אמר **הראני נא כו'.** או

יאמר נא, כלומר איני מקשה לשאול, כי אתה החילות בסנה להראות והסתרתי פני, ויהי נא כאשר היה רצונך מקודם.

יט וַיֹּאמֶר אֲנִי אַעֲבִיר כָּל-טוּבִי עַל-פָּנֶיךָ וְקָרָאתִי בְשֵׁם ה' לְפָנֶיךָ וְחַנֹּתִי אֶת-אֲשֶׁר אָחֹן וְרִחַמְתִּי אֶת-אֲשֶׁר אֲרַחֵם :

אמר מה ששאלת תחילה **הודיעני נא את דרכיך,** זאת אעשה לך, כי **אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם ה' כו',** שהוא השלש עשרה מידות כמה דאת אמר (לקמן לד ה - ו) **וירד ה' בענן וכו' ויקרא בשם ה' וכו' ויעבור וכו'.** והוא שאמר הנה לעצמך ששאלת איך תמצא חן בעיני כשאכעוס, לא לבד אקרא לפניך השלש עשרה מידות, כי אם גם אעבירם על פניך הכוחות הקדושה ההם. אך מה ש**וקראתי** לבד השלש עשרה מידות **בשם ה' לפניך** הוא כדי ש**וחנותי את אשר אחון** מכל באי עולם. כמו שאמרו ז"ל (ראש השנה יז ב) שתודיעם לרצותני כאשר יחטאו, שעל ידן **וחנותי את אשר אחון** אף על פי שאינו ראוי **ורחמתי וכו'** אף על פי שאינו הגון וכו'. כי ארחם על ידן כמו שאמרו ז"ל (שם) ברית כרותה לשלש עשרה מידות שאינן חוזרות ריקם. וזהו מה ששאל הודיעני נא את דרכיך, מה שעל ידן יתפייס, והן השלש עשרה מידות, ואמר לו הקדוש ברוך הוא הנה בזה אעשה שאלתך.

כ וַיֹּאמֶר לֹא תוּכַל לִרְאֹת אֶת-פָּנָי כִּי לֹא-יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי :

ואת אשר שאלת **הראני נא את כבודך,** זהו לא יתכן. וזהו **לא תוכל לראות את פני.** כלומר לא מבלי היות רצוני למלאת חפצך כי הנני בעצמי נגלה, כי אם שלא תוכל מצד עצמך לראות כי ילוד אשה אתה. ולא מהבצר לך שלמות על שאר בני אדם, כי אם על כי אינו מחוק אפשרות בן אדם עודנו בחיים. וזהו אומרו **כי לא יראני האדם וחי.** ולרבותינו ז"ל שאמרו (**ספרא** ויקרא פרשה א פרק ב יב) שאומרו **וחי,** הוא שגם החי לעולם שהוא המלאך לא יראני, יאמר אינו מהעדר שלמות בך או מבלתי היות דקות וזכות בחומרך, שהרי **לא יראני האדם** וגם לא החי שהוא המלאך, ודי לך בהיותך בשיתוף הגוף שווה למלאך בהשגתך בעולם הזה. ועל היות פסוק זה משיב על שאלה אחת, והקודם על שאלה אחרת, אמר בכל אחד ויאמר.

או יאמר לא תוכל לראות כו'.

ושמא תאמר כי גם ישראל ראו את הכבוד במעמד הר סיני, ואם כן לא יפלא גם שיתראה באופן יותר טוב לפי ערכו. אמר לו הקדוש ברוך הוא שאין משם ראיה. כי אז הם מתו (שבת פח ב). זהו **כי לא יראני האדם וחי.**

או נדקדק אומרו האדם בה"א הידיעה. לומר אל תאמר כי אינך שווה לשאר בני אדם. כי גם האדם המיוחד שבאדם **לא יראני וחי,** כי קדושת נפשו תמשך אחריו יתברך בראותו אותו וישאר החומר בלי נשמה. ולהיות ענין פסוק זה על דבר בפני עצמו, אמר ויאמר פעם שנית.

או לבל יראה לו שלהעדר חיבה לא הראהו כבודו, על כן אמר **ויאמר** פעם שנית שהוא לשון חיבה.

או שיעור הענין קרוב אל האמור. שאמר משה אחר שכל כך חפצת בי והיא עת רצון, במקום מה ששאלתי תודיעני דרכיך במה אפייסך כשתכעוס על בניך, טוב הוא **הראני נא את כבודך.** כי אז לגודל השגתי ודבקותי בכל מה שאדבר תשמע ותתפייס. כי דבר זה גדול מהודעת דרכיך, כי בכלל מאתים מנה. והשיב הוא יתברך ויאמר על הנוגע אליך לא אניחך ריקם, כי גם שלא אראך פני אני **אעביר כל טובי על פניך** שהוא בנקרת הצור, כי גדולה ההארה שקנה שם שבכללו קירון הפנים למאן דאמר מן המערה (**שמות רבה** מז ו). ועל הרצוי על ישראל שהיה טוב להם הראותך כבודי שעל ידי כן הייתי בדברך מתפייס, שתי תשובות בדבר:

אחת, כי לו יונח שהיה אפשר לך להשיג זה, לא היה תועלת לישראל בדבר רק בחייך. אך הנה מה ש**וקראתי בשם ה' לפניך** שהם השלש עשרה מידות הם דברים שבהם בכל דור **וחנותי וכו',** שברית כרותה שלא ישובו ריקם (ראש השנה יז ב). באופן שטוב טוב הוא הודעת דרכי שתודיע לכל דור.

ועוד תשובה אחרת כי **לא תוכל לראות,** כמפורש למעלה. ועל כן אין לך לומר אראה לך ואודיע דרכי לדורות. ומה שאמרתי **אעביר כל טובי** הלא הוא כי **הנה מקום אתי וכו',** כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

כא וַיֹּאמֶר ה' הִנֵּה מָקוֹם אִתִּי וְנִצַּבְתָּ עַל-הַצּוּר :

רצה הקדוש ברוך הוא שלא לפוטרו בלא כלום. וגם רצה להורות לו בפירוש שיכיר ויראה שקצור קצרה יכולתו מלהשיג בעולם הזה לראות כבודו יתברך, אף שזיכך חומרו יותר מכל מין האנושי. על כן ציוהו יתייצב על הצור. והכוונה כי טרם אשרה שכינתי שם תתייצב על הצור ויכולת עמוד. אך **בעבור כבודי** לא תעצור כח לעמוד שם כי אם **ושמתיך בנקרת הצור** שאשימך תוך המערה ואסתיר אותך שם. וכן אמרו רבותינו ז"ל (מגילה יט ב) שאפילו חור כמלא חודה של מחט לא היה בה, שאם לא כן לא היה אפשר לו לעמוד בתוכה מהאורה הגדולה. ויהיה הענין, הנה מקום שיש בו שכינה הוא הר סיני, כי מאז שרתה במתן תורה ונשאר גם אחרי כן קדושה, כנודע מחכמי האמת שאין דרך השראת קדושה שתסתלק לגמרי גם אחר עבור סיבת השראתה. וזהו הנה מקום שעודנו אתי הוא הר סיני ועם כל זה ויכולת עמוד שם. וזהו **ונצבת על הצור.**

כב וְהָיָה בַּעֲבֹר כְּבֹדִי וְשַׂמְתִּיךָ בְּנִקְרַת הַצּוּר וְשַׂכֹּתִי כַפִּי עָלֶיךָ עַד-עָבְרִי :

ועם כל זה **בעבור כבודי** לא תוכל לסבול עד ש**ושמתיך בנקרת הצור** כמדובר.

ועוד הוסיף ואמר **ושכתי כפי,** כלומר שעם היותך בנקרת הצור תצטרך שאגין בכפי עליך שלא תזוק **עד עברי.** הרי מזה נמשכת לו ידיעה והכרה בפירוש שלא יכול לראות פני כבודו יתברך, שאפילו לעמוד במקום ייחוד הכבוד לא יוכל ומה גם לראות.

כג וַהֲסִרֹתִי אֶת-כַּפִּי וְרָאִיתָ אֶת-אֲחֹרָי וּפָנַי לֹא יֵרָאוּ :

ועל הכוונה השנית שהיא שלא לפוטרו בלא כלום, אמר **והסירותי את כפי וראית כו'.** ואמר **ופני לא יראו,** כלומר מה שלא תראה פני אינו שעם היותי מתראה לזולתך יחסר כחך מלראות אותי, אלא ש**פני לא יראו** שלא תצדק ראיה זו לשום בריה אפילו למלאכי השרת.

והנה על אומרו (פסוק כא) **מקום אתי,** אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** מה ו) המקום הוא **אתי** ואין אני במקום. ויהיה הענין, שהקב"ה רצה לייחד לו המקום ההוא, ולשלא יראה היות הפרש לפניו יתברך בין מקום למקום לזה אמר **הנה מקום אתי,** כלומר אני הוא המקום כי הוא טפל אלי והנותן בו השלמות אני.

או שיעור הענין כמאמרם ז"ל (שם) המקום אתי ואין אני במקום. והענין, הלא אמרתי **לא תוכל לראות את פני** שהעיכוב הוא מצדך, אראך בחוש כי כן הוא. כי הנה אני **הנה מקום אתי** ולא אני במקום. אך אתה במקום, כי **ונצבת על הצור.** אך דע לך כי הנה היטב איטיב עמך לזכך, ובכל הזיכוך תראה בחוש כי עם כל הזיכוך לא יספיק רק לראות אחורי. כי **והיה בעבור כבודי** כל כך תהיה ההארה שאין צריך לומר שלא תסבול, כי אם שירדמו כל חושיך עד שלא תרגיש כי **ושמתיך** בעצמי תוך **נקרת הצור** שעל ידי שיתי אותך שם תזדכך. וגם שם **ושכתי כפי** עליך להגן, ועל כל הזיכוך שתקנה שם תשיג ש**וראית את אחורי** ולא יעלה על רוחך שאחר זאת תהיה הולך ומזדכך יותר, שאחר זמן תחזור לשאלה זאת. כי מעתה דע לך כי **ופני לא יראו.** וראיה אל היות שם מקום זיכוך, הוא מאליהו שם. וגם אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** מז ו) שמשם קבל משה קרני ההוד. וגם אמרו רבותינו ז"ל (שם מה ג) שהמערה ההיא הייתה כמערה שלפני הים שמימי הים נמשכים אל תוכה כו'.

או והוא כפשוטו. שהכוונה לומר כמלך האומר המתן לי במקום פלוני ואהיה עמך לדבר אתך. אלא שבהקב"ה לא יצדק לשון זה שמורה יהיה שם במקום ההוא כאילו המקום סובלו ומגבילו ומקיפו חלילה. לזה אמר **הנה מקום אתי.**

או אפשר כי להיות שהקב"ה בא להודיעו איך הוא בלתי ראוי לראות כבודו יתברך, והיה מקום לומר כי כאשר מעביר כבודו על הצור החומרי בחינת כבוד הנסבל במקום, לא יפלא יתראה למשה. לזה הקדים ואמר הנה מקום אתי, כי אינו כדאי הצור שאייחס התיצבותי בו, אך המקום הוא אתי.

פרק לד

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה פְּסָל-לְךָ שְׁנֵי-לֻחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וְכָתַבְתִּי עַל-הַלֻּחֹת אֶת-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל-הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ :

ההערות וייתורים שבכתובים נכרים למבין. כי טרם יודיעהו דרכיו אשר שאל, שהם שלש עשרה מידותיו, ציוה לעשות לו הכנה לכך, וציוהו לפסול שני לוחות אבנים ויעלם השמים, ושם על ידי זה ישמיעהו את דבריו. ויתכן שיעור הכתוב לפי זה הנה אמרתי לך (לעיל לג כב) **והיה בעבור כבודי,** שמורה כי אני מעותד לעבור ואז מדי עוברי על פי דרכי **ושמתיך כו'.** שאם לא כן מהראוי יאמר הנה יעבור כבודי ושמתיך. אך הוא שבעבור כבודי על דבר אחר אעשה זאת ש**ושמתיך כו'.** על כן פירש ואמר **פסל לך כו',** כי אז תהיה הירידה להר סיני ואז יעבור כבודו, כמבואר בכתובים. ולהורות לו שלא היה מרחיק הזמן, על כן אמר למעלה (שם שם כא) **הנה מקום וכו'.** כי אומרו הנה הוא כי הדבר מוכן ומזומן. על כן פסל לך וכו', כלומר עתה בלי איחור.

וביאור הכתוב שאמר לו הקדוש ברוך הוא **פסל לך,** כלומר להנאתך ולמעלת גדולתך. ומה היא ההנאה זו ש**וכתבתי על הלוחות** הנעשות על ידך עם היותך בעל חומר, ואין לך שלמות ואושר גדול מזה לייחד הקדוש ברוך הוא פעולה נעשית על ידו ממש כביכול בדבר שהוא מעשה ידי אדם.

ובא להגזים ולפרש מה הוא גודל היתרון הזה. והוא כי **וכתבתי כו',** כלומר מה שאכתוב אינו מה שהוא עתה בשברי לוחות, אף שהיו שם כל האותיות חקוקות ורשומות, אלא מה שהיו מתחילה בראשונות **אשר שברת,** ולא במה שאחר השיבור. והוא כי בראשונות הייתה רוחניות גדולה באותיותיהן ואותו הרוחניות הוא מה שפרח ונסתלק, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** מו א) שראה אותיות פורחות באוויר. ואמר כי אשר היו מאז ברוחניותן כך אכתבם, באופן שלא חסרו מהראשונות רק מה שאין גם הלוחות מעשה אלוהים.

ב וְהְיֵה נָכוֹן לַבֹּקֶר וְעָלִיתָ בַבֹּקֶר אֶל-הַר סִינַי וְנִצַּבְתָּ לִי שָׁם עַל-רֹאשׁ הָהָר :

הורה ההפרש שבין נתינת הראשונות לאחרונות. כי בראשונות קדמה שכינה להר סיני טרם בא ישראל נגד ההר, ומההר בא הוא יתברך להקביל פניהם כחתן היוצא לקראת כלה. כמו שאמרו ז"ל (**מכילתא** יתרו פרשה א) על פסוק (לעיל יט יז) ויוצא משה את העם כו', ובפסוק (דברים לג ב) ה' מסיני בא, ולא אמר לסיני בא. והיה זה סיבה לסייע את ישראל לייחד את לבם לאביהם שבשמים בבואם נגד ההר, כאומרו (לעיל יט ב) ויחן שם ישראל נגד ההר.

אך בפעם הזאת השנית לא זכו לכך, רק שאמר למשה (לעיל לג כא) **ונצבת לי,** כלומר התייצב אתה בשבילי עד אייחד שכינתי שם. וכן היה, שאחר עמוד משה שם אמר (פסוק ה) **וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם כו'.**

ג וְאִישׁ לֹא-יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם-אִישׁ אַל-יֵרָא בְּכָל-הָהָר גַּם-הַצֹּאן וְהַבָּקָר אַל-יִרְעוּ אֶל-מוּל הָהָר הַהוּא :

ואף על פי כן **ואיש לא יעלה עמך כו',** כי אף גם עתה לא יבצר משם שפע גדול מאד.

ד וַיִּפְסֹל שְׁנֵי-לֻחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וַיַּשְׁכֵּם מֹשֶׁה בַּבֹּקֶר וַיַּעַל אֶל-הַר סִינַי כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ שְׁנֵי לֻחֹת אֲבָנִים :

הנה טרם עליית משה להר לקח הלוחות בידו והעלם. ואם כן היה לו לומר ויקח בידו כו' ואחר כך ויעל אל הר סיני. וגם היה לו לומר ויקחם בידו, וידוע כי על שני לוחות אבנים ידבר.

אך הנה בא להורות מעלת השפע אשר היה בהר והיתרון שקנו הלוחות אחר העלותם שמה שכתבם ה'. והוא, כי אין ספק כי שני לוחות אבנים כמידת הראשונים יכבדו בידי משה להוליכם ביד אחת, כמו שאמרו ז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק מה) שאפילו אותם שהיו מעשה אלוהים כאשר פרחו האותיות נשארו כבדות בידו, ומה גם השניות טרם יכתב בהן דבר. וגם היה כל אחת ששה טפחים על ששה טפחים ואיך תאחוז יד אחת שנים עשר טפחים. ומה גם שהיו שנים ולא אחד שקשה יותר לתופסם ביד מאשר אם היו אבן אחת בת שתים עשרה טפחים. וגם בהיותם חלקי המשוש. ואם כן הדעת שופט שהעלם בשתי ידיו. ואמר עתה כי אחר שעלה להר קנו שפע וקירוב אל הרוחניות שלקחם משה בידו, שהוא בידו אחת, עם היותם שני לוחות אבנים והיה סובלם בטוב הכנתו לכך. ומה גם אם יאמר כשנכתבו מאתו יתברך כי כרגע היה.

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה פְּסָל-לְךָ שְׁנֵי-לֻחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וְכָתַבְתִּי עַל-הַלֻּחֹת אֶת-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל-הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ :

ב וְהְיֵה נָכוֹן לַבֹּקֶר וְעָלִיתָ בַבֹּקֶר אֶל-הַר סִינַי וְנִצַּבְתָּ לִי שָׁם עַל-רֹאשׁ הָהָר :

ג וְאִישׁ לֹא-יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם-אִישׁ אַל-יֵרָא בְּכָל-הָהָר גַּם-הַצֹּאן וְהַבָּקָר אַל-יִרְעוּ אֶל-מוּל הָהָר הַהוּא :

או יהיה שיעור הכתובים שלמעלה פסל לך כו' בדרך אחרת.

א. בשום לב אל מלת **לך** זולת התירוץ הקודם.

ב. האם קצרה ידו יתברך חלילה אשר ברא והמציא אבני סנפרינון ההם לבוראם חלקים וזכים נאותים לכתוב בהם מבלי יצטרך משה לפסול אותם, שאם הוא להעשיר את משה כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** מו ב) **פסל לך** הפסולת שלך, זה איננו שווה, כי המבלי אין דרכים אחרים להעשירו זולת זה.

ג. שאמרו רבותינו ז"ל (**תנחומא** כי תשא ל) משל לפדגוג הכלה שקרע שטר כתובתה אמר לו המלך על כן בכתובה השנית אתה תתן הנייר משלך, כך אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה **פסל לך כו',** תחת אשר שברת לוחות ראשונות תן אתה הלוחות, והלא יקשה כי משה לא נתן משלו דבר אלא שפסל אותן.

ד. היפלא לה' מלעשות לוחות מעשה אלוהים לכתוב עליהן מכתב אלוהים כבראשונה ולא להמציא אבנים בארץ ושיפסול אותן משה ויעלם למעלה.

ה. היפלא מה', אשר ברא באוהלו של משה אבני סנפרינון אלו אשר עדן לא היו, לרפא לשבורי הלוחות אשר שבר משה ולא יצטרכו זולתם מחדש.

ו. אומרו וכתבתי על הלוחות, כי בלוחות מבעי ליה, וכן מלת **את** מיותרת באומרו **את הדברים,** וכן אומרו **אשר שברת.**

ז. אומרו והיה נכון לבקר ועלית בבקר, כי אומרו פעם שנית **בבקר** הוא מיותר.

ח. אומרו ונצבת לי, כי מלת **לי** מיותרת.

ט. כי בכלל אומרו איש אל ירא בכל ההר הוא ש**איש לא יעלה עמו,** ולמה נאמר.

י. אומרו גם הצאן והבקר אל ירעו, הראוי יאמר את הצאן והבקר אל תרעו, שהוא ציווי אל בעליהם.

והנה לבוא אל הביאור נעיר עוד קושיא אחרת. והיא, איך יתכן יהיה מבוא אל אלוהים חיים לכתוב מכתב אלוהים על אבן גשמי, גם כי סנפרינון יהיה.

אמנם לבוא אל הענין נקדים תחלה הקדמה אחת. והיא, כי אין דבר רוחני מברואיו יתברך נמצא בעולם השפל הלז אם לא יתלבש בהגיעו אל אויר העולם הלזה התלבשות מה. כי על כן יראו פה מלאכי אלוהים בדמות אנשים. אך הוא מלבוש דק וזך בלתי מפלש אל תוכיותו רק חוצה לו, יען כי אין העולם משועבד אליו שלא יתפעל בו לפי איכותו. כי זה אחשוב כיוונו רבותינו ז"ל באחת מכוונתם באומרם (**שמות רבה** מה ו) **הנה מקום אתי** שהוא המקום אתי ואין אני במקום. כלומר בעבור כבודי על הצור איני כמלאך אשר בראתי שאין העולם משועבד אליו שעל כן מתלבש מאיכותו בצד מה. אך אני ה' המקום אתי משועבד אלי. ועל כן אני ה' לא שניתי, **והיה בעבור כבודי** אצטרך לשומך בנקרת הצור ולשכך בכפי עליך עד עברי, מה שאין כן מלאך כמדובר. וההיקש בזה בכל דבר רוחני אשר ימצא פה, לא יבצר ממנו התלבשות מה.

הקדמה שנית, והיא כתובה אצלנו בקצת מקומות. והיא, כי העשרה דברים שנבראו בין השמשות (אבות ה ו) אינן דברים גשמיים ממש, ולא רוחניים לגמרי, רק בינוניים, קרובים יותר אל הרוחניות בפנימיותן, עם שיש בם התלבשות גשמי להיותן בעולם השפל. וכמאמרנו על דבר קרח כי **פי הארץ** לא בקוע גשמי בארץ היה, שאם כן איך היה לו כח להתפשט בכל מחנה ישראל ולבלוע כל כלי אשר להם מושאל ביד כל איש ואיש מכל אישי ישראל אשר במחנה ולהבחין בין כליהם לשל זולתם. וגם לא נאמר רק לשון בליעה, כי לא היה שנבקעה

הארץ ונפלו בבקוע, רק שכטבע פי האדם השואב ובולע כן פי הארץ היה שואב ובולע אותם כפי בעל חי ממש. ואין זה כי אם כח חיוני, כי על בראו יתברך ערב שבת בין השמשות זמן שהתחיל רוחניות השבת להופיע בעולם אשר לא כזמן שאר ששת ימי בראשית שהנברא בהם גשמו עצם ואיכות. וכן **פי האתון** שנברא גם הוא אז, לולא היה בו כח חיונית רוחני למעלה מכל פי בהמה וחיה לא הייתה אתון בלעם מוכיחתו, עד אומרם ז"ל (עיין סנהדרין קח ב) שבתוכחת אתונו לא יכול לעמוד. וההיקש בזה בכל שאר עשרת הדברים שנבראו בין השמשות.

וידוע כי מכללם הלוחות, אשר אין ספק אצלי כי לא על לוחות ראשונות ידבר כי אותם מעשה אלוהים היו רוחניים בתכלית שלא נתגשמו עד רדתם אל הר סיני. וכמו שאמרו ז"ל (**שיר השירים רבה** א ב ב) שהדברות שדבר ה' בסיני היו הולכים ונחקקים למעלה בלוחות, שנאמר (תהלים כט ז) קול ה' חוצב להבות אש, הרי שקראו את הלוחות להבות אש יורה שרוחניות בתכלית היו. ומה גם ל**ספר הזוהר** (יתרו פד א - ב) שהפליגו במעלת רוחניותם העליון, ואינן כדברים שנבראו בין השמשות. לכן ודאי אין אומרם ז"ל שהלוחות נבראו בין השמשות אלא בלוחות שניות שהיו בעלי רוחניות מלובשים גשמות מעין העולם השפל כמדובר.

הקדמה שלישית, והיא נזכרת אצלנו גם היא בזולת מקום זה. כי שיבור לוחות היה טוב לישראל, שעל ידי כן חזרו למקומם שעבוד מלכויות ומוות מה שאין כן בראשונות. וגם נמצא ברבותינו ז"ל (עיין עירובין נד א) שאמרו שאילו זכו ישראל ללוחות ראשונות לא היה להם לא שעבוד ולא מוות. על כן כל הטוב המעותד לאחר התחיה בגוף ונפש מעין אשר היה באדם לא היה בא אל הפועל, כי עכירות החומר לא היה חוזר לזיכוכו כאשר על ידי מות במירוק הארץ. כי על כן בתורתו של רבי מאיר מצאו כתוב והנה טוב מאד והנה טוב מוות (**בראשית רבה** ט ה). וגם הנפש לא תמלא אם לא על ידי שעבוד במקום גיהינום, על כן בהשתברם נתקן, שקלקלת השעבוד ומוות היא תקנתנו כמדובר. ועל כן החזיק הוא יתברך טובה למשה ששיברם (שבת פז א).

ובזה נחה שקטה הקושיא הרביעית שהקשינו. כי הנה בראשונה שפסקה זוהמתן שעל כן היו זוכים לבלתי היות עוד מות ושיעבוד, על כן ברא אלוהים לוחות רוחניות מעולם עליון נורא הראויים לזכים משוללי עכירות. אך כאשר חטאו והחזירו הזוהמא למקומה, לא היה להם תקנה להיות בלוחות ההם מהטעם האמור. על כן אלוהים חיים היודע כל אשר יהיה בארץ אשר יעשו את העגל ואין לוחות ראשונות טובות למו ואדרבה העדרם ושיבורם יפה להם, על כן גם כי ידיעתו לא תכריח, מאז ברא ערב שבת בין השמשות למטה בארץ לוחות אבנים יאותו למו זכי האיכות אשר גם שלהיותם בעולם הזה יש בם התלבשות גשם. עם כל זה למה

שנבראו בעת ההיא ואיכותם מעין רוחניות, יש כח בהם לקבל זכות ובהירות על ידי הכנות שנכתוב בס"ד להיותם ראויים לבוא בם מכתב אלוהים.

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה פְּסָל-לְךָ שְׁנֵי-לֻחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וְכָתַבְתִּי עַל-הַלֻּחֹת אֶת-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל-הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ :

ונבוא אל הענין. והוא, כי אמר אלוהים **אל משה פסל לך כו',** לומר הנה כאשר פסקה זוהמת ישראל עשיתי להם מעשה ידי להתפאר לוחות רוחניות מעולם העליון להשלים ספיריות איכות קדושתם להיות להם בהם חירות ממלאך המוות ומשעבוד מלכויות, שהוא ענין חרות על הלוחות, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** מז א). אך עתה צריך לפי איכותם לוחות אחרות שלא יהיו מלמעלה ושיתלבשו ברדתם כאשר כתבנו על בהר סיני לוחות אבן (לעיל לא יח) שנעשו בהר סיני לוחות אבן להתפש ביד משה האיש. אך עתה נהפוך הוא שצריך יהיו אבן מלמטה ושיוכנו לעלות אל האלוהים ושם יקבלו רוחניות ראוי לכתוב עליהם יד אלוהים מטעם האמור בהקדמה שלישית. כי שיבור לחות אשר היו מלמעלה היה טוב להם בל ישוב יתברך לתת להם שניות מלמעלה כי אם מלמטה, ושיהיה בדרך שנכתוב שהמה יעלו במעלות.

והענין, פן יאמר נא ישראל מה יושיעונו לוחות אבנים מעולם הזה להקנות בנו שלמות כאשר היו הראשונים מעשה אלוהים מעולם העליון. על כן אמר אלוהים **פסל לך,** לומר הנה לך שני לוחות אבנים, אשר הם כקבלת חכמי המשנה אשר נבראו בין השמשות זמן הכנסת קדושת שבת לעולם, אשר הן מעין רוחניות, כענין ההקדמה השנית. אלא שלהיותם בארץ יש להם התלבשות גשמי אך מבחוץ, כהקדמה הראשונה, שאפילו המלאך המתראה באיש הוא שמתלבש פה התלבשות גשמי בחיצוניותו מה שאין כן בפנימיותו. על דרך זה היה בלוחות אלו, תוכיותם מעין רוחניות וחיצוניותם מעין מלבוש גשמי. ואמר לו הקדוש ברוך הוא למשה **פסל לך,** אתה אשר קדוש וזך, אתה תכינם בשני דברים:

אחד, במה שתפסול אותם שתקלף כל התלבשות החיצון הגשמי אשר הוא קשה מעין איכות גשם אבן סנפרינון ותשאיר האיכות הזך מעין רוחניות, למען בזה תהיה התחלת הכנה לקבל כתיבתו יתברך בהם. וזהו **פסל לך** שתשאיר הפסולת לך. ומה מתקו דברי רבותינו ז"ל באומרם (**שמות רבה** מו ב) הפסולת יהיה שלך ולא אמרו הפיסולין, לרמוז לנו כי לפי האמת הוא פסולת שהוא עכירות הגשמות שעם היותו סנפרינון, בערך הנשאר הוא פסולת והוא גשמיות. ויומתק בזה אומרו לך. ויצדק בזה גם כן אומרם ז"ל (**תנחומא** כי תשא ל) שאמר לו הקדוש ברוך הוא אתה שברת הראשונת עליך לתת האחרונות, כמשל נייר הכתובה. שהוא, כי אמר אליו אתה הטיבות להם ששברת הראשונות כענין הקדמה השלישית, עתה תזכה שיהיה הנייר משלך, שהוא אם היה נשאר המסך גשמי העליון לא היה לו להקב"ה נייר לכתוב

בו כי לא יפעל אל בגשם. נמצא כי מי נתן הנייר שקלף המסך העליון להיות נייר מוכן לכתוב יה אלוהים אם לא זה משה שפסל הלוחות.

ואמר על ידי מה שתפסול אותם תעשה שיהיו כראשונים בעלי רוחניות ויוכנו בזה לש**וכתבתי על הלוחות וכו',** שיוסר גשמיותם. ולא שכל ההכנות יספיקו שתהיה הכתיבה דוגמת הלוחות, כי מה שאכתוב הוא למעלה מאיכותם שהוא רוחניות עצום מאד. וזהו אומרו **על הלוחות** ולא אמר בלוחות.

והנה עדיין אין הכנתך זו לבדה מספקת לכל הרוחניות אשר אני חפץ להשפיע רוחניות בכתיבה זו, כי הלא כל הרוחניות אשר היה בלוחות הראשונים אשים באלו. שהוא מה שאמרו ז"ל (**שמות רבה** מו א) שראה משה אותיות פורחות באוויר אז השליכן, והלא האותיות במקומם נשארו. אך הוא כי כנשמה שבאדם כך היה רוח קדוש עליון נורא מאד בקרב כל אות ואות, ואורות נשמת רוח חיים שבכל אות ואות הם אשר פרחו למקורן. ואת כל זה הרבה פה באומרו **את** (כל) **הדברים וכו',** ולא מה שאחר השיבור רק אשר היו תחליה. וזהו **אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברת.** שהוא כי אמרו רבותינו ז"ל שאחר שפרחו האותיות שברם, ואשר פרחו הוא רוחניות של מעלה מאיכותן. וזה יאמר איני אומר שאכתוב מה שהיה בלוחות אשר שברת שהוא האותיות הנותרות במקומם שהוא מעין הלוחות, כי אם אכתוב מה שהיה על הלוחות שהוא מה שהיה למעלה מהם שהוא איכות הנפשי הרוחני שפרח. וזהו **אשר היו על הלוחות,** שהוא מה שעליהם ולא מה שבהם שהוא למעלה מאשר שברת שהוא גם הרוחנית שפרח. ואחר שרצוני הוא לכתוב בכל הרוחניות ההוא, לא יספיק מה שהכינות בפסול לך הלוחות. לכן צריך יותר שהוא והיה נכון וכו'. וזהו אומרו **וכתבתי וכו' את** (כל) **הדברים אשר היו וכו'.**

ב וְהְיֵה נָכוֹן לַבֹּקֶר וְעָלִיתָ בַבֹּקֶר אֶל-הַר סִינַי וְנִצַּבְתָּ לִי שָׁם עַל-רֹאשׁ הָהָר :

ועל כן איכה נעשה כדי שיזדככו יותר, הלא הוא כי **והיה נכון לבקר,** כלומר מתבודד בקדושה ונשמר מקרי לילה לבקר. ואז שהוא עת רצון ועלית בבקר. והוא כי אור בקר הולך ואור. כך תעשה אתה בעלותך אלי להר שתהיה עולה עם הבקר, שכמו שהשחר עולה תעלה גם אתה הולך ואור עד נכון היום. כי בי"ת בבקר במקום עם כמה דאת אמר (תהלים יח ל) כי בך ארוץ גדוד. ועוד תזדכך כי **ונצבת לי,** שהתייצבותך יקרבוך לי. ולפי הכנתו העולה תמיד יעלה איכות הלוחות שבידו, כמו שגלה אחר כך בפירוש כמו שכתבנו למעלה, שאחר עלותו לקח שתי האבנים בידו אחת כאומרו ויעל וכו' ויקח בידו. שהוא שאחר עלותו שנזדכך הוא והם, לקחם בידו אחת, עם היותם ששה טפחים אורך וששה רוחב והיותם שנים וחלקים, תפסם משה ביד אחת. ובדבר הזה אשר הפך ה' הסדר שתחת היות הלוחות מעשה אלוהים מלמעלה והורידם יתברך להר ונתגשמו שיקבלם משה, עתה היפך שלוחות אבנים גשמיים מן

הארץ יופשט גשמותם על ידי משה, ובעלות השמימה אל האלוהים הוכנו עד קרבת אלוהים לייחס כתיבתו יתברך בהם. כך על ידי התורה אשר בהן שעל ידי משה כאשר יופשט חומרו ממנו ויעלה אל האלוהים ידבק בו הוא יתברך כאשר הלוחות על ידי משה הוכנו שעל ידי הפשיט פסולת גשמותן עלו עד ה' ויתקרבו אליו.

ג וְאִישׁ לֹא-יַעֲלֶה עִמָּךְ וְגַם-אִישׁ אַל-יֵרָא בְּכָל-הָהָר גַּם-הַצֹּאן וְהַבָּקָר אַל-יִרְעוּ אֶל-מוּל הָהָר הַהוּא :

ואמר לו הוא יתברך עוד **ואיש לא יעלה עמך.** לומר אל יקל בעיניך ענין לוחות שניות אלו על ראשיתם מן הארץ, שהמעלה אשר אתה עולה בהם איש לא יעלה עמך, וגם אני מצווה ש**גם איש אל ירא בכל ההר.** והראיה כי יש אלוהים עתה גם במקום הזה מעין מעמד הר סיני, כי הלא אאלפך מבהמות ארץ, כי **הצאן והבקר** מאליהן ימנעו מלרעות, אין צריך לומר בכל ההר כי אם אל מול ההר ההוא. ואין זה כי אם שגודל הקדושה מטלת מורא גם בבעלי חיים בלתי שכליים כדבר טבעי.

ט וַיֹּאמֶר אִם-נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲדֹנָי יֵלֶךְ-נָא אֲדֹנָי בְּקִרְבֵּנוּ כִּי עַם-קְשֵׁה-עֹרֶף הוּא וְסָלַחְתָּ לַעֲוֹנֵנוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ וּנְחַלְתָּנוּ :

למעלה שאל ואמר (לעיל לג טו) אם אין פניך הולכים, והיה הענין שיתלווה אתם שפע אור פניו מאתו יתברך וינהגם. אך עתה בראות שהיה עת רצון, שאל שאלה גדולה מזו, והוא **ילך נא ה' בקרבנו,** והוא שישרה ממש שכינתו בתוכם. וזהו **בקרבנו.** ונתן טעם ואמר **כי עם קשה עורף הוא.** כלומר ולא יבצר ממנו חטא או עוון, ואילו ילך המלאך לבד עימהם תבצר הסליחה. **ועוד** נרוויח שעל ידי כך **וסלחת לעוונו ולחטאתנו,** שהוא שלא נסגל עונות וחטאים רק אתה תסלח אחד אחד. וזהו **לעוונו ולחטאתנו,** שהוא לשון יחיד שאין בהן יו"ד הריבוי. מה שאין כן בלכתם עם המלאך כי כל אשר יחטאו בעודם עמו יתקבץ יחד עד יום פקידה, כי לא ישא לפשעם ויהיה למקרה האיבוד ח"ו. אך בהקל מעליהם והעביר ראשון ראשון יטהרו מחלאת העבירות ויהיו קדושים לה' על ידי הזכיות ונקותם מהעונות. וזהו אושר גדול בקש עליו שלמה המלך ע"ה באומרו (מלכים א ח נט) לעשות משפט עבדו וכו' דבר יום ביומו. וכן פירשו ז"ל (עבודה זרה ד א) על פסוק (עמוס ג ב) רק אתכם וכו', ועל פסוק (ירמיה מו כח) ויסרתיך למשפט וכו'.

ואמר **ונחלתנו.** כלומר, כי מזה ימשך יתנחל הקדוש ברוך הוא לעולם מישראל כמו דאמר (זכריה ב טז) ונחל ה' את יהודה, שיהיו תמיד עמו בלתי מתפרדים ממנו, כי יקלו מהעונות והחטאים כאשר כתבנו.

י וַיֹּאמֶר הִנֵּה אָנֹכִי כֹּרֵת בְּרִית נֶגֶד כָּל-עַמְּךָ אֶעֱשֶׂה נִפְלָאֹת אֲשֶׁר לֹא-נִבְרְאוּ בְּכָל-הָאָרֶץ וּבְכָל-הַגּוֹיִם וְרָאָה כָל-הָעָם אֲשֶׁר-אַתָּה בְקִרְבּוֹ אֶת-מַעֲשֵׂה ה' כִּי-נוֹרָא הוּא אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה עִמָּךְ :

הנה פסוק זה אומר דורשני. ראשונה אמר **עמך,**

ואחר כך אמר **העם אשר אתה בקרבו,** והכל עם אחד, ובשום פעם אינו מייחסו לעמו יתברך כי אם עמו של משה.

ועוד מה שהוא נגד כל עמו ודאי שיראה כל העם, ומה חידש באומרו **וראה כל העם וכו'.**

ועוד שאומר **אשר אני עושה עמך,** והלא הנסים לכל ישראל המה ולמה יאמר שעושה עם משה.

ועוד אומרו נגד כל עמך, מי לא ידע שיהיו נגד כל העם.

אך רצה הקדוש ברוך הוא להיות בקרב ישראל כשאלת משה רבנו ע"ה ושעין בעין יראו כי בתוכם ה'.

עוד דבר שני, והוא כי לא אעשה רק למענך.

עוד שלישי, והוא כי יתרון מעלה למשה תראה לעיני כל אשר כח בהם לראותה ולא לעיני כל ההמון.

וזהו **הנה אנכי כורת ברית** על שאלתך שאלך בקרבם. ולמען יכירו זה **נגד כל עמך אעשה נפלאות** אשר יכירו כי לא מכח שר משרי מעלה הוא כי אם כח ה' שבקרבם. והוא כי הם **אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים** ששרים עליהם.

ועל השנית אמר עמך שהוא להיותם עמו שמזכותו הם אוכלים. ואמר **נגד כל עמך וכו',** לומר מה שכתבנו על פסוק (תהלים קז ח, טו, כא, לא) יודו לה' חסדו וכו', שהוא בל יעלה על לב איש שכאשר הנפלאות הם פלאים לעיני בני אדם כך הם פלאים בעיני המקום, כי לא כן הוא חלילה, כי הפלא אינו רק לעיני בני אדם, אך לפניו יתברך כפלא כטבע אחד הוא, כי אין לך פלא גדול מבריאת יש מאין ואף על פי כן לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקדוש ברוך הוא את העולם כי אם בדבר ה' וכבר שמים נעשו. באופן כי בהיותו יתברך עושה פלא, לא נייחסהו לפלא רק בערכנו, אך בערכו יתברך לא נאמר כי אם שעושה חסד. וזהו אומרו יודו לה' חסדו, שהוא בחינת חסד. כי מה שהם נפלאותיו הם לבני אדם, כי בעיניהם יפלא. וזה יאמר פה הוא יתברך **נגד כל עמך,** שהוא לראות עיניהם הוא מה ש**אעשה נפלאות**, אך לא נגדי, עם היות **אשר לא נבראו וכו'.**

ועל השלישית שהיא עשותו יתברך מעלה יתירה למשה, אמר **וראה כל העם וכו'.** והוא לומר הנפלאות הכוללות נגד כל כללות **עמך אעשה,** אך עוד אעשה עמך בפרטות מה שלא יהיה

גלוי לעיני כל העם, רק **וראה כל העם** אותם **אשר אתה בקרבו** יחידי סגולה הקרובים ודבקים עמך כאהרן ובניו ויהושע ונשיאי העדה גדולי השלמות, אך לא כל ההמון. וזה **וראה כל העם אשר אתה בקרבו את מעשה ה' [וגו'] אשר אני עושה עמך** בייחוד. ולמה לא יראו הדבר כל יתר העם, לזה אמר כי נורא הוא, ותפול עליהם אימה. והוא ענין הקירון פנים שהיה נורא בעיני ההמון ויראו מגשת אליו, אך השלמים לבדם בלי חברת ההמון ראו ולא יראו, כמאמר הכתוב כי אחר אומרו שכל העדה יראו מגשת, הוא אומר (פסוק לא) ויקרא אליהם משה וישובו אליו אהרן וכל הנשיאים בעדה, שהוא העם אשר משה בקרבו בייחוד. אך יתר העם לא עצרו כח לראות, רק עוד מצווה להם את דברי התורה, אך אחרי כן ישים על פניו מסווה, כאשר יבוא ביאורו בס"ד בסמוך.

יא שְׁמֹר-לְךָ אֵת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם הִנְנִי גֹרֵשׁ מִפָּנֶיךָ אֶת-הָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי :

אמר אל העם, הלא אמרתי למשה **נגד כל עמך אעשה נפלאות כו'.** הנה באתי להשכילך כוונתי באומרי **נגד כל עמך.** שהוא לומר לו כי לא יהי לך כן רק בהיות עמו של משה. כי מה שאמרתי הוא אך בזאת שתשמור לך להנאתך **את אשר אנכי מצוך היום,** שהוא **פן תכרות ברית ליושב הארץ כו'.** וקודם שיאמר הציווי, הקדים ואמר **הנני גורש כו',** לומר אל ישיאך לבך כי טוב לכרות להם ברית פן יגברו עליך, או גם כי תכבשם לא יבצר מלמות קצת מעם בני ישראל במלחמה. על כן אמר **הנני גורש מפניך את הכנעני כו',** כי עם כבוש תכבוש.

ואומרו **הנני גורש מפניך,** יהיה הענין מאמרנו על פסוק (בראשית ט ב) ומוראכם וחתכם תהיה כו'. כי איך ארי אוכל אדם, אך הוא אשר לו צלם אלוהים בפניו אור פניו יפיל מורא על חית השדה, אך אשר אין צלמו בו בעוונו כבהמה נדמה לעיני החיה ותמיתהו. נמצא כי פני הצדיק הם המבעיתים את חיות השדה. ובזה יאמר עתה שאתם צדיקים, שעל כן אני מייחס את כולכם לאחד ומדבר בכם בלשון יחיד, כי צלם אלוהים על פניכם, **הנני גורש מפניך** מהפנים שלך שצלם אלוהים בם **את הכנעני כו',** שהמה בהמה המה לפניך ויראו ויתגרשו מפניך שתיפול חיתת פניך עליהם.

יב הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תִּכְרֹת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא עָלֶיהָ פֶּן-יִהְיֶה לְמוֹקֵשׁ בְּקִרְבֶּךָ :

אך בזאת שתשמר לך **פן תכרות כו',** כי אז תשווה למו גם אתה. ואומרו **לך** שהוא להנאתך, הנני מפרש שהוא **פן יהיה למוקש.** וגם שלא תחטא במעשה על ידם, לא יבצר מהיות לך **מוקש בקרבך,** שהוא להרהר בלבך.

יג כִּי אֶת-מִזְבְּחֹתָם תִּתֹּצוּן וְאֶת-מַצֵּבֹתָם תְּשַׁבֵּרוּן וְאֶת-אֲשֵׁרָיו תִּכְרֹתוּן :

ראוי לשום לב שבפסוק הקודם דבר בלשון יחיד, ובזה בלשון רבים.

אך יאמר הלא אמרתי לך שני דברים:

אחד, השמר לך פן תכרות ברית וכו';

ועוד אמרתי שה**מוקש** שלך לא יהיה רק **בקרבך** ולא בפועל.

והלא תוכל להשיב כי אחר אשר ציוויתיך (דברים כ טז) לא תחיה כל נשמה, איך יתכן תכרות להם ברית.

ועל השנית שלא יכשילוני במעשה, מי יערב לי שלא יספיקו לי להחטיאני בפועל.

לזה אמר על הראשון כי את מזבחותם תתוצון וכו', לשון רבים לומר תדע איך תתפתה מהם, כי תחשיבם לגרי צדק. כי הלא בהרסך במותיהם יתלווה אליך יושב הארץ להרוס עמך באופן ש**את מזבחותם תתוצון** אתה ויושב הארץ הנזכר **ואת מצבותם תשברון וכו'** אתה והוא, באופן תחשיבם לגרי צדק ותבוא לכרות להם ברית.

יד כִּי לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אַחֵר כִּי ה' קַנָּא שְׁמוֹ אֵל קַנָּא הוּא :

ומה שאמרתי שלא תחטא בפועל, הוא כי ידעתי **כי לא תשתחוה** אתה הכובש הארץ **לאל אחר** בפועל. כי הלא תירא **כי ה' אלוהיך קנא** שמו. ואף על פי שהוא שמו גם כן אל שמורה על החסד עם כל זה **קנא הוא.** וזהו אומרו **אל קנא הוא.**

טו פֶּן-תִּכְרֹת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ וְזָנוּ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶם וְזָבְחוּ לֵאלֹהֵיהֶם וְקָרָא לְךָ וְאָכַלְתָּ מִזִּבְחוֹ :

אך מה שאפשר שתעשה בפועל הוא בשוגג זולת ההרהור שאמר למעלה. והוא **פן תכרות ברית ליושב הארץ** שהוא כי יתגיירו ויקבלו אלוהותו יתברך, אלא ש**וזנו וכו'.** כאשה המזנה שתחת אישה תיקח את זרים, כן אלו תחת אלוהי ישראל שקבלו, דרך זנות יעבדו את אלוהיהם הראשונים בהיחבא **וזבחו לאלוהיהם וקרא לך.** ואתה לתומך לא יעלה על רוחך כי לשם אלוהיהם היה הזבח באשר הוא יהודי בעיניך, ובכן **ואכלת מזבחו.** נמצאת בשוגג אוכל זבחי מתים. וזה מוכרח בכתוב מאומרו **וזנו,** כי אין צודק תואר זנות במשל כי אם בבוגדת בבעלה, או בנמשל בבוגד באלוהיו. אך הוא כמדובר כי **תכרות להם ברית** ותגיירם ויזנו **אחרי אלוהיהם** הראשונים ויטעוך **ואכלת מזבחו.**

טז וְלָקַחְתָּ מִבְּנֹתָיו לְבָנֶיךָ וְזָנוּ בְנֹתָיו אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶן וְהִזְנוּ אֶת-בָּנֶיךָ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיהֶן :

ומה שאמרתי כי אין פחד לחטא על ידו רק בהרהור או בשוגג, הוא לך ישראל דור הנוחל. כי דור שני גם במעשה יזנו אחרי אלוהיהם על ידי חיתון. כי הנה **ולקחת מבנותיו וכו' והזנו את בניך** שהם דור שני **אחרי אלוהיהם.**

או יאמר הלא מעט מעט יגרשוך מתחת אלוהיך. כי תחילה **וקרא לך** לבד לשמוח לבד עמך, ואחרי כן ימשך לך שתאכל מזבחו. ולא זה בלבד כי אם **ולקחת מבנותיו לבניך,** באומרך הלא

נתגיירו ולבם נכון, כי הלא יזנו בנותיו אחרי אלוהיהן וימשיכו את בעליהן אחריהן, כאשר קרה לשלמה, כי אין ספק גייר את נשיו הנכריות בקחתו אותן והמה **זנו אחרי אלוהיהן** והמה הטו את לבבו באשר לא כהה בהם.

יז אֱלֹהֵי מַסֵּכָה לֹא תַעֲשֶׂה-לָּךְ :

ואם כה תעשה להיזהר והישמר מהדבר הנזכר, **אלוהי מסכה לא תעשה לך.** אך אם לא תשמר בכל אשר אמרתי, לא לבד תשתחווה לאלוהיהם כי אם גם בידך תעשה לעבדו. וזהו סמיכות אלוהי מסכה אל הקודם.

או יאמר אלוהי מסכה וכו'. בשום לב גם אל סמיכותו עם פסוק שאחריו. וגם אל התכת כל תיבות שבפסוק את חג המצות וכו' (פסוק יח) שיש בו תיבות יתירות ובלתי מסודרות. וגם ענין הבכורות (פסוקים יט - כ). ואשר סמך אומרו (פסוק כ) ולא יראו פני ריקם, שאין לו שייכות כלל פה. וגם למה הפסיק בין פסח לשבועות בשביתת שבת (פסוק כא). וגם אומרו (שם) בחריש ובקציר תשבות, שהוא משולל הבנה וקשר, וידוע דרשות רבותינו ז"ל (ראש השנה ט א) למאן דמפרשיו על ענין שביעית ולמאן דמפרשו להתיר קציר העומר, כי עם כל זה אין הסמיכות מתקשר.

אך לזה נשים לב אל מלת **מסכה** מה ענינה. כי רבותינו ז"ל (**שמות רבה** מב ח) הוצרכו לומר בעגל מסכה שהיו בו קנטרין כמנין מסכה. ואחשוב הוא כי יש עובד אלוהי כסף ומשתחווה למו בלי השכלה. ויש מתחכמים להרע ואומרים כי לא את אלו יעבדו רק אל צבא המרום במרום ואלו הם דוגמתם, ומעלים על עצמם כאילו ישתחוו אל מי שאלה דוגמתם כי אין התחתונים רק כמסך בין העובד לנעבד אשר למעלה הימנו, ומשתחווים אל המסך רמז אל השר הרוחני העליון. וזה יהיה ענין עגל מסכה (לעיל לב ח), כי אל תבנית שור העליון היו עובדים כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** מג ח), והיה העגל כמסך אל הכח העליון. ועל דרך זה יאמר **אלוהי מסכה וכו',** לומר אם תאמר נא ישראל לא אעבוד את פסילי אלוהיהם עץ ואבן אך אעשה מסכה הוא דוגמת שר ומזל ויהיה זה כמסך ביני ובינו, לזה אמר **אלוהי מסכה לא תעשה לך.** כי גם השרים והוברי השמים וכסיליהם לאפס ותוהו נחשבו לי.

יח אֶת-חַג הַמַּצּוֹת תִּשְׁמֹר שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת אֲשֶׁר צִוִּיתִךָ לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב יָצָאתָ מִמִּצְרָיִם :

והוא כמו שאמרו ז"ל ב**שמות רבה** פרשת בא אל פרעה (יט ז) כי אשר נצטווינו לחוג את חג המצות שבעת ימים הוא על אשר מיום צאת ישראל ממצרים עד קריעת ים סוף היו שבעת ימים כשם שבריאת העולם היה בשבעה ימים. ועניינם להיות כי מעשה נסי מצרים הם המאמתים לעיני הכל חידוש העולם, כי אין משנה הטבעים כי אם אשר חידש העולם והטביע

בו הטבעים אשר בו. וכאשר נברא הכל ביום הראשון והיה יוצא אל הפועל קצת ממנו בכל יום ונגמר בשביעי כדבר שנאמר (בראשית ב ב) ויכל אלוהים ביום השביעי, כן עיקר הדבר היה צאת ישראל ממצרים, כמו שאמר הכתוב (לעיל יג ג) זכור את היום הזה אשר יצאתם וכו'. והוא כאמור אצלנו בשערים כי מכת בכורות שביום יציאה היה לעומת יום ראשון של בריאה. כי על כן בלילה ההוא היה ה' ולא מלאך כאשר ביום הראשון הכל מודים שלא נברא בו מלאך שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וכו' (**בראשית רבה** ג ח). וכמו שבו נבראו שמים הכוללים עולם המלאכים והגלגלים, כך שיבר המזל במכת בכורות השר ועל כנפי מלאכים הוליכם ביום צאתם ממצרים.

וכאשר נבראת אז הארץ שתכלול בעל חי מדבר ובלתי מדבר וצומח ודומם, כך ביום ההוא שלט יתברך בבכור אדם ובכור בהמה ובאלוהיהם עשה שפטים, שאמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** טו טו) של עץ היה נרקב, של אבן היה נימוח. וכאשר ברגע אחד נברא בראשון הכל אלא שהיה יוצא אל הפועל דבר יום ביומו, כך ברגע חצי הלילה הייתה מכת בכורות ונגמר הדבר בשביעי על ידי קריעת ים סוף, כי אז נגמרה ההכרה כדברי יתרו (לעיל יח יא ורש"י) ורחב (יהושע ב י). ועל הכל כי שם הפיל ה' שרו של מצרים כמו שאמרו ז"ל וירא ישראל את מצרים מת (לעיל יד ל), מתים לא נאמר אלא מת (**מכילתא** בשלח פרשה ו על הפסוק וירא ישראל), מלמד שראו שרו של מצרים אשר מצרים שמו מת על שפת הים (עיין **שמות רבה** כב ב). ועל כן ציונו הוא יתברך יהיה יום שביעי. הרי מזה כי בהיות הפסח שבעת ימים יש זכר אל קריעת הים שהיה בשביעי, כי אז נגמר הדבר בנפילת השר.

וזה ירמוז פה באומרו **את חג המצות תשמור שבעת ימים וכו'.** כי בהיות שבעת ימים זכור תזכור אשר הפלתי שר מצרים ולא עמד לפני. וגם שם ראית אשר שידדתי המזל הוא מזל טלה ברום ממשלתו בחדש ניסן. וזהו אשר ציוויתיך **למועד חדש האביב כי בחדש האביב יצאת וכו'.**

יט כָּל-פֶּטֶר רֶחֶם לִי וְכָל-מִקְנְךָ תִּזְכָּר פֶּטֶר שׁוֹר וָשֶׂה :

ולא לבד הכנעתי המזל בל יעכב אתכם מלצאת, כי אם גם הרגתי בכורי מצרים המתייחסים אליו כי גם הוא בכור למזלות, והצלתי את בכוריכם. כי על כן **כל פטר רחם לי וכל מקנך תזכר,** אשר תלד זכר, **פטר שור ושה.** כי בזה תזכור אשר הצלתי בכוריכם ובכורות מקניכם.

כ וּפֶטֶר חֲמוֹר תִּפְדֶּה בְשֶׂה וְאִם-לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ כֹּל בְּכוֹר בָּנֶיךָ תִּפְדֶּה וְלֹא-יֵרָאוּ פָנַי רֵיקָם :

וכאשר **פטר חמור** תעריפנו **אם לא תפדה** אותו בשה, יהיה לך לרמז אשר הערפתי בכורי מצרים אשר המשלתים לחמור כמו דאמר (יחזקאל כג כ) אשר בשר חמורים בשרם. ואין לו

פדיון אלא בשה, הוא דמיון שה פזורה ישראל (ירמיה נ יז) לרמוז כי ישראל אשר המה מצד הקדושה חלה בהם הקדושה, מה שאין כן לנמשלים למצריים כי טמאים המה.

הרי מזה יתאמת לך כי שרי מעלה והוברי השמים כאין לפני, ויתאמת לך אשר אני חדשתי העולם.
ואגב אורחיה אומר **ולא יראו פני ריקם.** לומר אל תתמה אם בכורך תפדה בחמשה סלעים, כי הלא מזער הוא. כי צא ולמד מעולת ראיה שהיא מעה כסף להראות לפני קונך, אך אין זה כי אם שאין חפצו יתברך רק שלא יראו פניו ריקם. כן להורות כי אינך כפוי טובה, גם פה הוא על דרך זה.

כא שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת בֶּחָרִישׁ וּבַקָּצִיר תִּשְׁבֹּת :
כלל הדברים כי על ידי המצות האמורות תכיר חידוש העולם ושידוד שרים ומזלות.

ושמא תאמר הלא במצות שבת יש זכר לחידוש העולם ודי לי אותו הרמז. לזה אמר **ששת ימים וכו'.** לומר כי אמת הוא שמצות שבת היא הוראת האמונה, אך לא תכריחנה. ועל כן ירפו ידי השובת בכל שבעת ימים [יום] אחד ויתבטל ממלאכתו, ומה גם **בחריש ובקציר** שיקשה בלב איש לשבות מחרישו וקצירו כי הן חייו. אך על מצות פסח ובכור המורה על הכרח החידוש על ידי נפלאותיו יתברך ושידדו שר ומזל, אז יחזק לבבך לשבות ביום השבת, שהוא הוראת החידוש בראותך הוראת ההכרח. וזהו שהפסיק בין פסח לעצרת במצות שבת, לומר על ידי מצות אלו המורות על חידוש העולם, מעצמך **ששת ימים** בלבד **תעבוד וביום השביעי תשבות,** ואפילו **בחריש ובקציר תשבות,** ולא תחוש על ידי ראותך הכרח על הוראת שבת.

כב וְחַג שָׁבֻעֹת תַּעֲשֶׂה לָּךְ בִּכּוּרֵי קְצִיר חִטִּים וְחַג הָאָסִיף תְּקוּפַת הַשָּׁנָה :
הנה אין בכל הכתובים האלה הבאים כאחד קשר איש באחיו, זולת דקדוקים אין מספר. ואומרה כי אחרי אומרו כי כל אלוהי העמים אלילים, ואך את ה' נעבוד כי אלוהים אמת הוא, והלא לא יבצר פתחון פה מנמהרי לב לדבר ולומר כי אחר שה' אלוהים אמת הוא אלוהים חיים ומלך עולם כי הוא בראו ומקיימו כי מלא כל הארץ כבודו, אם כן איפה למה יעשה כה לעבדיו לצוות להם **שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני ה',** כמדובר פרשת משפטים (לעיל כג יז). כי אחר שמלא כל הארץ כבודו יתברך, בכל מקום אשר יזכיר האדם את שמו יתברך שם הוא. לזה אמר הנה הגדתי לך את אשר הטיב הוא יתברך עמך בחג המצות כי בו יצאת ממצרים, באופן שעל ידי כן שיצאת בו בן חורין במועד ההוא לא תשית לב בשמחתך לגיל ברעדה, רק ברוב שמחתך תמשוך ביין את בשרך ותאכל למעדנים וימשך קלות ראש ופחיזות.

וכן **וחג שבועות** ככה **תעשה לך.** כלומר, לא יהיה אפילו חציו לה' וחציו לך, כי אם כולו לך להנאת גופך (עיין פסחים סח ב). וזה כי הלא הוא **בכורי קציר חטים.** וברוב שמחתך על קציר שדותיך כי ירבו, תעשה שמחה יתירה להנאת הגוף ותשליך אחר גויך הנוגע אל ה' ושמחת מתן תורתו.

וכן **וחג האסיף** אל הבית כל תבואתך, וגם הוא **תקופת השנה** הבאה, שתשמח בהתחלת הגשם והבאת הזרע אשר תזרע לשנה הבאה, באופן תהיה שמחתך יתירה באכול משמנים ושתות ממתקים ושכחת את ה' אלוהיך.

כג שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל-זְכוּרְךָ אֶת-פְּנֵי הָאֲדֹן ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל :

על כן אנכי מצווך **שלש פעמים בשנה יראה וכו' אל פני האדון וכו',** למען תהיה יראתו יתברך על פניכם בבית ה' לבלתי תחטאו.

כד כִּי-אוֹרִישׁ גּוֹיִם מִפָּנֶיךָ וְהִרְחַבְתִּי אֶת-גְּבֻלֶךָ וְלֹא-יַחְמֹד אִישׁ אֶת-אַרְצְךָ בַּעֲלֹתְךָ לֵרָאוֹת אֶת-פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה :

אך אשר היה מקום לחשוב כי יצווה ה' לעלות לראות את פני האדון ה' להיותו שם ולא במקום אחר חלילה, אל יעלה על רוחך כדבר הרע הזה. והנה לך ראיה מוחשת נגדה. והוא, **כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבולך,** באופן ירחק הדרך מרבים מישראל ההולכים לבית ה', וכפי המרחק יהיה קרוב היזק חמוד את עריהם אשר רחקו כל אנשיהם עד ירושלים, כי יהיו בטוחים לכבוש אותם לאטם כי רחוקים המה מעריהם ועד עבור הכסא לא יבואו אל ביתם. ומה גם בהיות **שלש פעמים בשנה,** כי אשר לא יזדמן באחת יזדמן בשנית. עם כל זה בעיניך תביט כי **לא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות וכו'.** ואם חלילה וחס לא היה יתברך רק בירושלים, איך משגיח ומשמר ארצך **בעלותך לראות וכו'.** אך אין זה כי אם שהוא יתברך משגיח ומשמר את כל גבולי ארצך. ואם כן איפה תסכים ותאמר אין זה כי אם שעם שהוא יתברך שם את שמו בבית אשר בירושלים, עם כל זה מלא כל הארץ כבודו, ובכל מקום עיני ה' צופות כי אין מקום פנוי משכינה.

והוא מה שסיפרו רבותינו ז"ל (ירושלמי פאה ג ז) מגויים לסטים שחמדו הון ועושר שכיניהם היהודים ויכינו עצמם לזמן הרגל שילכו ויעזבו בתיהם מלאים כל טוב. וימן להם הוא יתברך מלאכים בביתם בדמותם נכנסים ויוצאים יום יום לעיני הגויים ההם. ויהי היום ויבואו היהודים מירושלים וכל העם באו לבקרם על בואם, ויתמהו הגויים ההם ויאמרו להם מאין באתם והלא בכל יום ויום הייתם בבתיכם יוצאים ובאים כדרככם תמיד. אז הכירו כי מלאכיו ציוה ה' לשמור בתיהם. ואם כן זו הוראה כי לא מבלי אין כבודו יתברך בכל הארץ מצווה לעלות אל הבית אשר שכן שמו יתברך שם, אם לא מהטעם האמור.

והנה התוארים הנזכרים באומרו (פסוק כג) **האדון ה' אלוהי ישראל,** יתכן רמז בחינות שלש רגלים:

על **חג הפסח** אמר **האדון,** כי אז קנה אותנו לעבדים כמו דאמר (ויקרא כה נה) כי לי בני ישראל עבדים וכו' אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים. וכן אמרו רבותינו ז"ל ב**שמות רבה** פרשת משפטים (פרשה ל ה) כי תקנה וכו', אמר הקדוש ברוך הוא אני קניתי אתכם בעשר מכות וכו'. ועל היות גם הליכתו אז להחזיק טובה על הדבר ההוא אמר **האדון.**

ועל **חג השבועות** שאז במתן תורה הייתה שמחת **ה'** הגדול, כמאמרם ז"ל ב**ספר הזוהר** שהיה אז כשמחת חתן וכלה, אמר שם הגדול של הויה עם שם אדנות. ועל כן אחר שאמר האדון שהוא על שם אדנות אמר שם **ה'.**

ועל **חג הסוכות,** כי אז היה ברצון בעצם הוא יתברך עם ישראל שנתייחדו ממחרת יום הכפורים על מעשה המשכן לכפר על מעשה העגל לייחס ולכנות שמו יתברך עליהם, וגם הסוכות גם לדורות הוא הוראה כי נצחו ישראל בראש השנה כמו שאמרו ז"ל (**ויקרא רבה** ל ב) שעל ידי מצות לולב ניכר שהוא **אלוהי ישראל** בייחוד וניתן להם הניצחון, אמר **אלוהי ישראל.**

כה לֹא-תִשְׁחַט עַל-חָמֵץ דַּם-זִבְחִי וְלֹא-יָלִין לַבֹּקֶר זֶבַח חַג הַפָּסַח :
כו רֵאשִׁית בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ תָּבִיא בֵּית ה' אֱלֹהֶיךָ לֹא-תְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ :

הנה פסוקים אלו בלתי מתקשרים, לא עם מה שלמעלה ולא עם מה שלמטה. והפסוק השני בלתי מקושר, לא עם הקודם, ולא ראשו עם סופו.

והנה על הקושיא השנית שאינו מקושר ראשו עם סופו, אמרו רבותינו ז"ל שהוא לומר שבזכות מה ש**ראשית בכורי אדמתך תביא וכו',** לא יתבשלו החטים עודם בחלב שיתייבש חלבו עודנו בלחותו ויהיו החטים צומקים ונפסדים. ומעין ענין זה יתכן בדרך אחרת.

והוא, כי הנה נתן טעם אל מצות שלש רגלים, שהוא לבל יגבה לבם ברוב שמחת חגם ומועדם.

עוד טעם שני רמוז באומרו (פסוק כג) **האדון ה' אלוהי ישראל.** בא עתה ויאמר עוד טעם **שלישי.** והוא על חג המצות בשביל אכילת הפסח, כי הלא קרבן קדוש הוא שעל כן לא יזבח **על חמץ,** וגם **לא ילין וגו'.** אם כן מוכרח הוא ללכת שמה אל בית ה' להקריבו לפני מזבח ה', כי פסח מצרים הוראת שעה הייתה. וגם על חג שבועות הוא מוכרח גם כן להוליך הבכורים בזמן ההוא על פי דרכו. וזהו **ראשית בכורי אדמתך תביא וכו'.** ועל חג הסוכות צריך לבקש במקום ההוא רחמים על תבואת השנה כנודע כי בחג נדונין על המים (ראש השנה טז א) וכל גשמי ברכה והעדר הפכן, אז יהיה. ועל כן טוב הוא לראות את פני ה' בזמן הסכות לבקש שם

רחמים פן יתבשל **גדי בחלב אמו,** הוא כליות חטה שיגיעו אל גמר בישולן ולא טרם זמנן, על דרך מאמרם ז"ל לפי דרכם.

כז וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה כְּתֹב-לְךָ אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כִּי עַל-פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כָּרַתִּי אִתְּךָ בְּרִית וְאֶת-יִשְׂרָאֵל :

כח וַיְהִי-שָׁם עִם-ה' אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַל וּמַיִם לֹא שָׁתָה וַיִּכְתֹּב עַל-הַלֻּחֹת אֵת דִּבְרֵי הַבְּרִית עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים :

כט וַיְהִי בְּרִדֶת מֹשֶׁה מֵהַר סִינַי וּשְׁנֵי לֻחֹת הָעֵדֻת בְּיַד-מֹשֶׁה בְּרִדְתּוֹ מִן-הָהָר וּמֹשֶׁה לֹא-יָדַע כִּי קָרַן עוֹר פָּנָיו בְּדַבְּרוֹ אִתּוֹ :

ל וַיַּרְא אַהֲרֹן וְכָל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-מֹשֶׁה וְהִנֵּה קָרַן עוֹר פָּנָיו וַיִּירְאוּ מִגֶּשֶׁת אֵלָיו :

ראוי לשום לב על איזה ענין אמר **כתב לך וכו',** אם הוא על כל דברי התורה שמבראשית עד סופה אין כאן מקום הציווי הזה, ומה טעם לדבר זה הוא אומרו **כי על פי הדברים האלה.**
ועוד שמהראוי יאמר כי על הדברים האלה ולא **על פי.**
והנה פירשו ז"ל (**שמות רבה** מז א) שאומרו **על פי** הוא כאומר על פה, לומר שעל תורה שבעל פה כרת ברית. ועם שדבריהם אמת עוד צריך לבקש דבר לפי פשוטו שיצדק היותו טעם אל האמור **כתב לך וכו'.** ועל פי דרכנו נדקדק אל מלת **לך,** שנראה מיותרת.
ועוד אומרו (פסוק כח) **ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה וכו',** כי הנה למעלה כתבנו כי מה שבלוחות ראשונות היה למעלה **ארבעים יום** היה להזדכך עד היות ראוי לקבל הלוחות מידו יתברך, ועל כן היו ארבעים יום כי על כן כאשר להתהוות החומר הלז הוצרכו ארבעים יום של יצירת הוולד כן להתהפך איכות החומר אל רוחניות צריך גם כן ארבעים יום, והרי נזדכך אז ולמה גם עתה בשביל השניות הוצרכו עוד ארבעים יום.
ועוד אומרו (שם) **ויכתוב על הלחות כו',** שמורה כי משה כתבם והלא הוא יתברך האומר למעלה וכתבתי על הלוחות כו', הנה כי הוא יתברך כתבם.
ועוד באומרו (פסוק כט) **ויהי ברדת משה וכו',** מה ענין הויה זו ומן הראוי יאמר וירד משה כו'. וגם אומרו (שם) **ברדתו מן ההר,** הוא מיותר אחר אומרו **ברדת.**
ולמה הודיע ש**משה לא ידע כו'** (שם)
ועוד אומרו (שם) **בדברו אתו,** שיורה שאחר דברו אתו ידע, ואינו נראה כן אלא שאהרן וישראל ראו טרם ירגיש בדבר.

אמנם הנה אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** מז ב) על מה שהקשינו שמפסוק אחד (פסוק א) יורה כי הוא יתברך הכותב הלוחות ובפסוק אחר (כאן) נראה כי משה כתבם, אמרו כי הייתה יד ה' על יד משה ובין שניהם כתבום. ויש אמרו תירוצים אחרים.

ועל דרך הפשט כי אחרי אומרו יתברך (פסוק א) **וכתבתי כו'**, כי אליו יתברך יאתה לכתוב על הלוחות, בא ויאמר לו הוא יתברך **כתב לך** להנאתך **את הדברים האלה** אשר אמרתי לכותבם כי ארצה לזכותך בדבר הגדול הזה.

ואל יקשה בעיניך איך תיעצר כח לכך, ומה גם למ"ם וסמ"ך שבלוחות שבנס היו עומדים (שבת קד א) איך יהיו בנס בהיכתבם על ידי בשר ודם, כי הלא הדברות בעצמן הן יהיו לך מעיר לעזור ליכתב כי רוחניות הן, ועל ידי בואך לכתוב יהיו כנחקקים מאליהן כי כח רוחניות עצמיי להן. **כי** הלא **על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית.** והוא מאמרם ז"ל ב**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** א ב ב) על פסוק (שיר השירים א ב):

> **ישקני מנשיקות פיהו כו',** כי כל דבור ודבור שהיה יוצא מפי הקדוש ברוך הוא היה מדבר עם כל אחד ואחד מישראל ואומר לו מקבלני את עליך כך וכך מצות יש בי כו', מקבל את אלוהותי כו', ואומר הן, מיד הדבור היה נושקו על פיו והיה הדבור הולך ונחקק על הלוח, ע"כ.

והנה דבור שכח זה היה לו, אין ספק שיחקק מאליו על הלוח כאשר מתחילה, או לפחות להיות עזר למשה ליחקק על ידו בזכותו. והוא כי גם שאותו הרוחניות פרח כמו שאמרו ז"ל (**תנחומא** כי תשא ל) על פסוק (לעיל לב יט) וירא את העגל כו', מה ראה אותיות פורחות באוויר ונשארו כבדים אז וישלך מידיו. הנה אותו הרוחניות לא נימוק ולא נאבד כי אם היה קיים, אלא שעל ידי משה חזר ונחקק בלוחות שניות. והוא הכתוב אצלנו בשערים כי כל דבור ודבור היוצא מפי הקדוש ברוך הוא שנעשה מלאך, כמאמר רבי יוחנן (חגיגה יד א) הדבור עצמי הוא המהוה מה שנדבר בו ואחר כך עולה השמימה. כדבר שנאמר (ישעיה נה יא) כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי כו', יורה כי אחר עשות החפץ שב להיות קיים למעלה. והוא אצלי מאמר דוד באומרו (תהלים קיט פט) לעולם ה' דברך נצב בשמים. ובדבר הזה גם אנו נאמר כי רוחניות האותיות שפרחו למעלה שהיו קיימים שם הן הן שבו בלוחות שניות על ידי משה.

וזה יתכן רמז למעלה באומרו (פסוק א) **וכתבתי על הלוחות את הדברים אשר היו,** שמרבה האת את הרוחניות ההוא שיחזור. וזה מאמרו יתברך אל משה **כתב לך את הדברים האלה.** כי אומרו **האלה** מורה שהם לפניו. וגם אומרו **את** שמרבה הרוחניות. וגם חזר ואמר **כי על פי הדברים האלה,** כלומר כי לפניו הם ולא חלפו למו. וזאת כוונתו יתברך לאמר למשה **כתב לך וכו'.** ואל תתמה איך תיעצר כח לכתוב בלוחות בדרך רוחני, ומה גם שיהיו מ"ם וסמ"ך בנס על ידי בשר ודם, כי הלא ראה נא רוחניות הדברים האלה כי הנה **על פי הדברים האלה,** שהיו הדברות עצמם מדברות עם כל אחד מישראל ואומר לו מקבלני את עליך וכו',

כרתי אתך ברית ואת ישראל, שהיו משיבים ואומרים שהיו מקבלים האלוהות והמצוות. ואם כן ודאי שיעצרו כח ליחקק על ידך כאשר בתחילה מאליהן.

כח וַיְהִי-שָׁם עִם-ה' אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכָל וּמַיִם לֹא שָׁתָה וַיִּכְתֹּב עַל-הַלֻּחֹת אֵת דִּבְרֵי הַבְּרִית עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים :

ושמא תאמר הנה גם שהוכן על ידי היות **ארבעים יום** למעלה הספיק לקבל לוחות ראשונות, אך עתה מה הוסיף עוד הכנה להיות גם הוא כותב ושיחזרו על ידו הדברות ברוחניות הקודם כי עודנו חי וקיים כמדובר, לזה אמר **ויהי שם עם ה'** מזדכך **ארבעים יום** עוד ארבעים על זיכוך הקודם. ועל ידי כן הוכן עד ש**ויכתוב** בעצמו **על הלוחות את דברי כו',** ריבה האת הרוחניות אשר להם. וכן באומרו **עשרת הדברים** בה"א הידיעה כיוון אל הידועים כתקנן כראשונים, כמדובר.

כט וַיְהִי בְּרֶדֶת מֹשֶׁה מֵהַר סִינַי וּשְׁנֵי לֻחֹת הָעֵדֻת בְּיַד-מֹשֶׁה בְּרִדְתּוֹ מִן-הַהָר וּמֹשֶׁה לֹא-יָדַע כִּי קָרַן עוֹר פָּנָיו בְּדַבְּרוֹ אִתּוֹ :

ראוי לשים לב כי אין לפסוק זה גזירה לא לראשיתו ולא לאמצעיתו. אך יאמר כי לא בלבד הייתה לו השגת גודל איכות הקדושה עודנו למעלה, כי אם שגם נמשכה גם ברדתו מן ההר. וזהו אומרו **ויהי ברדת משה כו'.** לומר כי גם הוויית הקדושה הייתה בו ברדת **מן ההר.** ובמה יודע, הלא הוא כי **ושתי הלוחות** עם היותן ששה על ששה טפחים כל אחת, היו שניהם בידו אחת, ואין זה דבר טבעי רק מכח קדושה אשר בו.

וכל כך היה זך ורוחני גם איכות גופו כמעט עד גדר ש**ומשה לא ידע כי קרן עור פניו** על ידי **דברו אתו.** ואין זה רק להיות איכותו גם מעין רוחניות גדול. על כן לא היה מרגיש הקירון, כי מין במינו אינו נרגש. אך אם היה גשמיותו ככל האדם, היה מרגיש התלהבות קירון עור פניו. ולא בלבד היה לו קירון בערך העולם הזה הבלתי בהיר מצד עצמו בהיותו פה שמבהיק כל דבר שלמעלה מאיכות העולם כניצוץ השמש המבהיק פה, כי אם אפילו בדברו אתו יתברך למעלה כי היה הדעת שופטת כי שם לא תצא בהיקת אור מפניו כי נהורא עמיה יתברך שרא, ויהיה האור הנמצא שם גדול מאור פני משה ושם לא יהיה קירון פנים. לזה אמר כ**י קרן עור פניו בדברו אתו,** כי גם שם היה לו קירון. ועם כל זה **לא ידע כי קרן כו',** שאותו הבהיקות שקנו פניו לא היה כל כך יתרון בו על איכות עצמו שירגיש ויכיר כי ניתנה לו מתנה טובה זו, כי אם גם לא ידע, כי גם כל איכות עצמותו היה גם הוא זך מאד ועל כן לא הרגיש. וזהו **לא ידע וכו' כי קרן עור פניו בדברו אתו.**

ובמדרש (**שמות רבה** מז ו) מהיכן נטל משה קרני ההוד, רבנין אמרי מן המערה, שנאמר (לעיל לג כב) **והיה בעבור כבודי כו',** (השמטנו ביאור מאמר זה על כי כתבנוהו בשערים).

ל וַיַּרְא אַהֲרֹן וְכָל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-מֹשֶׁה וְהִנֵּה קָרַן עוֹר פָּנָיו וַיִּירְאוּ מִגֶּשֶׁת אֵלָיו :

לא וַיִּקְרָא אֲלֵהֶם מֹשֶׁה וַיָּשֻׁבוּ אֵלָיו אַהֲרֹן וְכָל-הַנְּשִׂאִים בָּעֵדָה וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם :

לב וְאַחֲרֵי-כֵן נִגְּשׁוּ כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיְצַוֵּם אֵת כָּל-אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אִתּוֹ בְּהַר סִינָי :

לג וַיְכַל מֹשֶׁה מִדַּבֵּר אִתָּם וַיִּתֵּן עַל-פָּנָיו מַסְוֶה :

לד וּבְבֹא מֹשֶׁה לִפְנֵי ה' לְדַבֵּר אִתּוֹ יָסִיר אֶת-הַמַּסְוֶה עַד-צֵאתוֹ וְיָצָא וְדִבֶּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת אֲשֶׁר יְצֻוֶּה :

לה וְרָאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-פְּנֵי מֹשֶׁה כִּי קָרַן עוֹר פְּנֵי מֹשֶׁה וְהֵשִׁיב מֹשֶׁה אֶת-הַמַּסְוֶה עַל-פָּנָיו עַד-בֹּאוֹ לְדַבֵּר אִתּוֹ :

ראוי לשים לב אם לא יכלו אהרן וכל ישראל לסבול, שעל כן **ויראו מגשת,** איך עצרו כח כאשר קראם.

ועוד למה לא באו רק **אהרן והנשיאים**, ולא כל ישראל עד אחר כך. ואם הוא שכך היה סדר הלימוד לאהרן והנשיאים תחילה ואחר כך לכל ישראל, למה למדנו זה פה מבכל שאר מקומות.

ועוד כי תחילה אומר (פסוק לג) **ויכל לדבר אתם ויתן כו',** נראה עודנו מדבר אתם אין צריך מסווה, ואחר כך אומר (פסוק לד) **ובבא משה לפני ה' לדבר אתו יסיר את המסוה עד צאתו,** נראה כי בצאתו ישים את המסוה גם לדבר עם ישראל.

וכן אומרו (פסוק לה) **וראו בני ישראל** .... **כי קרן כו',** הרי נאמר למעלה שראוהו.

וגם אומרו (שם) **והשיב את המסוה עד בואו לדבר אתו,** כבר נאמר זה למעלה (פסוק לד) **ובבוא משה ... לדבר אתו יסיר את המסוה.**

ל וַיַּרְא אַהֲרֹן וְכָל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-מֹשֶׁה וְהִנֵּה קָרַן עוֹר פָּנָיו וַיִּירְאוּ מִגֶּשֶׁת אֵלָיו :

לא וַיִּקְרָא אֲלֵהֶם מֹשֶׁה וַיָּשֻׁבוּ אֵלָיו אַהֲרֹן וְכָל-הַנְּשִׂאִים בָּעֵדָה וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם :

אמנם ברדת משה היה אור קירון פניו מכהה עיני מהביט בו. אך הנה אם היו **אהרן וכל הנשיאים** לבדם, להיותם זכי האיכות מכל ישראל, יעצרו כח להביט ולא יזוקו. אך בהיותם יחד **אהרן וכל בני ישראל יראו מגשת אליו** ונזורו אחור. ובראות משה כן קראם לשוב עדיו ללמדם דברי התורה אשר קבל, שעל ידי זכות אור תורה שילמדם פנים בפנים יוכנו לסבול עיניהם אור פניו. ולא בטחו בעצמם המון העם זולתי **אהרן וכל הנשיאים.** ולהיותם אלה זכי האיכות, כי המה חכמים מחוכמים וצדיקים, לא הוצרך אל הלימוד שיוכנו בו לסבול אור פניו, כי אם **וידבר משה אליהם,** כי אפילו עודנו מדבר עמם מציאות דברים עצרו כח לקבל זיו פניו.

לב וְאַחֲרֵי-כֵן נִגְּשׁוּ כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיְצַוֵּם אֵת כָּל-אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אִתּוֹ בְּהַר סִינָי :

ואחרי כן נגשו כל בני ישראל, אולי יעצרו כח גם הם כאהרן והנשיאים. אך לא יכלו אם לא על ידי היותו מלמדם מפיו תורה. על כן **ויצום את כל אשר דבר ה' אתו,** שעל ידי כן יכלו לסבול. וזהו אומרו למעלה **וידבר אליהם** ופה נאמר **ויצום.**

לג וַיְכַל מֹשֶׁה מִדַּבֵּר אִתָּם וַיִּתֵּן עַל-פָּנָיו מַסְוֶה :

אך כאשר **ויכל משה מדבר אתם** את הציוויים שהזכיר, לא יכלו לסבול, **ויתן על פניו מסווה.**

לד וּבְבֹא מֹשֶׁה לִפְנֵי ה' לְדַבֵּר אִתּוֹ יָסִיר אֶת-הַמַּסְוֶה עַד-צֵאתוֹ וְיָצָא וְדִבֶּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֵת אֲשֶׁר יְצֻוֶּה :

וגם שעל ידי דברי הציווי יכלו להביט, לא הספיקה הכנה זו להצטרף עם הכנת מה שיחזור שנית לצוותם שכדי שגם אחר התימו הפעם השנית לצוותם יעצרו כח להביט בו. כי הלא **ובבא משה כו' ויצא כו' את אשר יצוה** בלבד.

לה וְרָאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-פְּנֵי מֹשֶׁה כִּי קָרַן עוֹר פְּנֵי מֹשֶׁה וְהֵשִׁיב מֹשֶׁה אֶת-הַמַּסְוֶה עַל-פָּנָיו עַד-בֹּאוֹ לְדַבֵּר אִתּוֹ :

ודווקא בעודו מדבר הציווי הוא כי **וראו בני ישראל את פני משה** וסבלו. אך כהתימו מיד **והשיב משה את המסוה עד בואו לדבר אתו.**

ועל פי דרכו הורה בל נאמר כי מה שהיו בלתי סובלים היה בפעם ההיא שירד מן השמים עם הלוחות, אך מאז והלאה יחלש כח אור פניו בהמשך הימים עד שיוכלו להביט בו אפילו אחר בואו מלדבר עם ה', כי אינו דומה הקירון שהיה לו ברדתו מההר אשר עמד שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה ויקח הלוחות מידו יתברך, עם מה שיהיה לו אחרי כן גם כי במראה אליו יתוודע. על כן אמר כי לא כן הוא, כי אם שגם אחרי כן שהיה יוצא לדבר אל בני ישראל את אשר יצווה דווקא עודנו מדבר הציווי הוא ש**וראו בני ישראל כי קרן וכו'**, אך אחר דברו את אשר יצוה מיד **והשיב משה את המסוה עד בואו לדבר אתו,** כי לא יכלו לסבול רק בדברו הציווי.

והנה יש ששאלו מה צורך היה לעשות הוא יתברך קירון פני משה. והן אמת שאין זו שאלה, כי רצה הקדוש ברוך הוא להורות גדולת תורתו שמקנה קדושה לדבקים בה, ולהגיד גדולת משה שזכה לכך, ולמען תת חשק בלב אישי ישראל לידבק בתורה. כמו שאמרו ז"ל (עיין חגיגה כז א) הלא כה דברי כאש (ירמיה כג כט) מה אש כל מה שאתה נותן בה נעשה אש כך התורה כל הדבק בה נעשה קדוש.

ועל פי דעת המצריכים טעם, יתכן כי לשתי כוונות עשה יתברך:

אחת, פן יאמרו ישראל בשובו אליהם בלוחות שניות רצוננו לראות את מלכנו.

שנית, למען יכירו אשר הפסידו בעגל בל ישובו לכסלה.

על זה עשה להם כעובדא דקיסר עם רבי יהושע שאמר לו שיראהו את אלוהינו יתברך, ואמר לו שיביט בניצוץ השמש וכהו עיניו, אמר אם אחד ממשמשיו הקטנים אינך יכול להביט את האלוה יתברך לא כל שכן (**ילקוט שמעוני** כי תשא רמז שצו). כך עשה הקדוש ברוך הוא, קרן עור פני משה ולא יכלו להביט למען ישאו קל וחומר אם את ילוד אשה לא יוכלו להביט איך יראו את מלכם יתברך לעד. ומה מתקו דברי רבותינו ז"ל באומרם (**ילקוט שמעוני** משפטים סוף רמז שסב) עד שלא חטאו היו רואים את הפנים, עכשיו שחטאו אפילו פני הסרסור לא יכלו לראות. והוא מאמרנו ובכללה הכוונה השנית. ולבל יתייאשו מהתיקון, הורה להם כי בעוד שהיו שומעים תורה מפי משה היו סובלים האור, למען ישכילו כי כח התורה רב לקבל אורה ולא יבצר להגיע עד הגדר הראשון בהמשך כשרון.

או יהיה דרך הכתובים מפסוק **ויהי ברדת משה** (פסוק כט) בשום לב אל ההערות הראויות להעיר:

א. כי באומרו (שם) **ויהי ברדת משה,** יראה שבא לומר גזירה שהיה אז דבר שנתחדש ואיננו.

ב. אומרו (שם) **ברדתו מן ההר,** כי **ברדת משה** ודאי שהיה **ברדתו מן ההר**.

ג. מה היה ברדתו מן ההר, שאם הוא מה ש**משה לא ידע וכו' בדברו אתו,** כשדבר אתו היה קודם רדתו מן ההר.

ד. איך יתכן שהיו זהרורי אור יוצאים מפניו החוצה כנראה מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** מז ו) שנעשו לו קרני הוד, ועיני משה לא היו רואות,

ואיך יאמר (פסוק כט) **ומשה לא ידע וכו'**.

ה. אומרו זה שלש פעמים **משה** בזה הפסוק (שם) והיה די באחד.

ו. אומרו (פסוק ל) **וירא אהרן וכל בני ישראל וכו',** והיה לו לומר ויראו.

ז. אומרו (שם) **את משה,** שהוא מיותר, והיה די יאמר וירא אהרן וכל בני ישראל והנה קרן, **וגם** מלת **והנה** יותר היה צודק יאמר כי קרן.

ח. אומרו (שם) **וייראו,** הראוי יאמר שלא יכלו להביט בפניו ולא לייחס אל מורא.

ט. למה לא שבו גם כל בני ישראל כשקראם משה (פסוק לא).

י. למה לא אמר לשון ציווי (שם) **אל אהרן והנשיאים** כאשר לשאר ישראל (פסוק לב).

יא. למה בצוותו אותם היה **בלי מסווה.**

יב. מה חידש לנו ש**בבא משה לפני ה' לדבר אתו יסיר את המסוה** (פסוק לד).

יג. שהכתוב סותר קצתו קצתו את קצתו, שבאומרו (שם) **יסיר את המסוה עד צאתו** יראה שמיד בצאתו ישיב אותו, ומאומרו **ודבר אל בני ישראל וכו'** (שם) **והשיב את המסוה** (פסוק לה) יראה שלא היה משיב אותו מבואו לדבר אתו עד אחר צאתו ודבורו עם ישראל.

יד. אומרו (שם) **וראו בני ישראל את פני משה כי קרן וכו',** כי הרי נאמר למעלה (פסוק ל) **וירא אהרן וכל בני ישראל** [וגו'] **והנה קרן וכו'**.

טו. כי אומרו (פסוק לה) **את פני משה** הוא מיותר, שהראוי יאמר וראו בני ישראל כי קרן עור פני משה.

טז. אומרו בפסוק זה (שם) **משה** שלש פעמים.

אמנם אחרי אומרו (פסוק כח) **ויהי שם עם ה' וכו',** אמר ראה חיבתו יתברך עמו כי אחר שיצא משה אשר היה שם עם ה' לא נפרד יתברך ממנו, כי אם **ויהי ברדת משה וכו'**. לומר כי הווית חברתו יתברך עמו שם, ויהי גם כן **ברדת משה מהר סיני,** כי היה כמלווה אותו. והראיה כי **ושני לוחות העדות ביד משה**. והזכיר את **משה**, שאם היה אומר בידו היה אפשר שהיו בידו אך ה' המלווה אותו היה מוליכם עמו. אך אמר **ביד משה,** כי משה מצד עצמו לבדו היה מביאם בידו אחת, עם היותם שתי לוחות שארכן ששה ורחבן ששה כל אחת וחלקים עד מאד אשר אינו בטבע איש להביאם ביד אחת. אך הוי אומר כי ההוויה שקנה עודנו שם **עם ה'** עודנה בו. ואיך הוא זה ראיה שה' עמו, הלא הוא כי מה שהיה שלקחם בידו אחת לא היה רק ברדתו מן ההר, אך לא בעלותו ההרה עם השתי לוחות כי אז בשתי ידיו היה מוליכם וכמו שהוכרחנו למעלה על אומרו (פסוק ד) **ויעל אל הר סיני ויקח בידו שני לוחות אבנים,** שהיה לו להפך ולומר ויקח בידו שני לוחות ויעל וכו', אך כיוון שאחר שעלה נשתלם עד שבידו אחת לקחם. אך בעלותו בשתי ידיו היה מוליכם. וזהו אומרו פה **ברדתו מן ההר,** לומר כי ברדתו בלבד הוא מה שהיו בידו אחת, מה שאין כן בעלותו.

ומשה, למה שהוא משה הידוע עניו מאד עם שלא יבצר שהקרני הוד שהן אורות בולטים מפניו היה רואה אותם, עם כל זה **לא ידע כי קרן עור פניו,** כלומר מצד עצמו בשביל דברו אתו, כלומר שהעולה על לבו שמהלוחות שבידו היה זה לו.

וספק זה היה לאהרן ושאר ישראל אם היה מצדו או מחמת הלוחות שבידו. ומה עשו אהרן תחילה ואחריו כל ישראל, ראו את משה, שהוא שני דברים:

אחד, הלוחות,

שני, את משה עצמו.

כי באומרו **את משה** ריבה האת את הלוחות שבידו. ויראו אחרי ראה כי **והנה קרן עור פניו** של משה, כלומר שאם זה לו מן הלוחות למה הלוחות עצמן לא היה להם קירון אור בולט ומבהיק, אך אין זה רק ממנו הוא. וזהו **והנה קרן עור** פני משה. על כן **ויירא מגשת אליו** פן יראו עיניהם.

ויקרא אליהם משה וישובו אליו וכו'. והוא כי אומרו וישובו כי כמו דאמר (ירמיה טו יט) ישובו המה אליך ואתה לא תשוב אליהם, שהוא ישובו לאיכותך להיות צדיקים כמוך ואתה לא תשוב אליהם להיות כהם בלתי טובים, כך וישובו לאיכותו בהתבודדות קדושה. כי אהרן היה נביא, וגם הנשיאים היו שלמים וחכמים מאד. על ידי כן **וידבר אליהם משה** וסבלו, מה שאין כן שאר ישראל.

ואחרי כן נגשו בני ישראל. ואם היה מדבר עימהם לא סבלו. אך **ויצום,** ועל ידי תורה מפיו סבלו. אך כהתימו **ויתן על פניו מסוה.**

ועדיין היה ספק אם היה לו זה רק שבא עם הלוחות אך לא אחר כך. לכן אמר כי **ובבא משה לפני ה'** אחרי כן **יסיר את המסוה עד צאתו.** והוא, כי לא כל הפעמים שהיה בא לדבר אתו היה יוצא בדברי צווי. על כן לא הייתה כוונת הסרת המסוה כי אם **עד צאתו.** אך כאשר היה ש**ויצא ודבר** שהיה כדי לדבר **את אשר יצוה** אז **וראו וכו',** ולא היה משיב המסוה עד אחר הציווי. ואמר כי אז שהיה אחר שכבר לא היו לוחות בידו, אז **וראו בני ישראל את פני משה** בעצם והכירו כי באמת הוא **כי קרן עור פני משה,** כי לא היו אז לוחות לתלות בהם.

פרשת ויקהל

פרק לה

א וַיַּקְהֵל מֹשֶׁה אֶת-כָּל-עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לַעֲשֹׂת אֹתָם :

ב שֵׁשֶׁת יָמִים תֵּעָשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קֹדֶשׁ שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן לה' כָּל-הָעֹשֶׂה בוֹ מְלָאכָה יוּמָת :

ג לֹא-תְבַעֲרוּ אֵשׁ בְּכֹל מֹשְׁבֹתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת :

ד וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-כָּל-עֲדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לֵאמֹר :

ה קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה לַה' כֹּל נְדִיב לִבּוֹ יְבִיאֶהָ אֵת תְּרוּמַת ה' זָהָב וָכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת :

יא אֶת-הַמִּשְׁכָּן אֶת-אָהֳלוֹ וְאֶת-מִכְסֵהוּ אֶת-קְרָסָיו וְאֶת-קְרָשָׁיו אֶת-בְּרִיחוֹ אֶת-עַמֻּדָיו וְאֶת-אֲדָנָיו :

כ וַיֵּצְאוּ כָּל-עֲדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה :

כא וַיָּבֹאוּ כָּל-אִישׁ אֲשֶׁר-נְשָׂאוֹ לִבּוֹ וְכֹל אֲשֶׁר נָדְבָה רוּחוֹ אֹתוֹ הֵבִיאוּ אֶת-תְּרוּמַת ה' לִמְלֶאכֶת אֹהֶל מוֹעֵד וּלְכָל-עֲבֹדָתוֹ וּלְבִגְדֵי הַקֹּדֶשׁ :

כב וַיָּבֹאוּ הָאֲנָשִׁים עַל-הַנָּשִׁים כֹּל נְדִיב לֵב הֵבִיאוּ חָח וָנֶזֶם וְטַבַּעַת וְכוּמָז כָּל-כְּלִי זָהָב וְכָל-אִישׁ אֲשֶׁר הֵנִיף תְּנוּפַת זָהָב לה' :

כג וְכָל-אִישׁ אֲשֶׁר-נִמְצָא אִתּוֹ תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים וְעֹרֹת אֵילִם מְאָדָּמִים וְעֹרֹת תְּחָשִׁים הֵבִיאוּ :

כד כָּל-מֵרִים תְּרוּמַת כֶּסֶף וּנְחֹשֶׁת הֵבִיאוּ אֵת תְּרוּמַת ה' וְכֹל אֲשֶׁר נִמְצָא אִתּוֹ עֲצֵי שִׁטִּים לְכָל-מְלֶאכֶת הָעֲבֹדָה הֵבִיאוּ :

כט כָּל-אִישׁ וְאִשָּׁה אֲשֶׁר נָדַב לִבָּם אֹתָם לְהָבִיא לְכָל-הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת בְּיַד-מֹשֶׁה הֵבִיאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל נְדָבָה לה' :

פרק לו (השאלות)

ג וַיִּקְחוּ מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה אֵת כָּל-הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר הֵבִיאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִמְלֶאכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לַעֲשֹׂת אֹתָהּ וְהֵם הֵבִיאוּ אֵלָיו עוֹד נְדָבָה בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר :

ו וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בַּמַּחֲנֶה לֵאמֹר אִישׁ וְאִשָּׁה אַל-יַעֲשׂוּ-עוֹד מְלָאכָה לִתְרוּמַת הַקֹּדֶשׁ וַיִּכָּלֵא הָעָם מֵהָבִיא :

מה שראוי לשים שכל והבין במקרא הלא הוא.

א. למה הייתה הקהלה זאת פה מביתר מצות ה' אשר דבר משה אל בני ישראל.

והנה אמרו רבותינו ז"ל (**ילקוט שמעוני** ריש ויקהל) שהוא על דבר אזהרת שבת ללמד את בני ישראל יקהלו בשבתות לדרוש לעם משפטי השבת ותורותיו, אך עדיין יקשה למה עשה כן במה שמצות שבת נאמרה באגב ולא במקום שכל עיקר הפרשה עליה.

ב. אומרו אלה הדברים וכו', שיורה כי בא להזכיר כל הדברים שבמלאכת המשכן ומפסיק בענין שבת וחוזר אחר כך אל מעשה המשכן, וטוב טוב היה יאמר מצות שבת ואחר כך אלה הדברים וכו', ועל פי דרכנו נלמוד במה שהקדים מצות שבת שהוא בל נחשוב שמלאכת המשכן דוחה שבת.

ג. כי הלא בצוות משה על מעשה המשכן לא הזכיר לו ה' מצות שבת להזהיר בל ידחו שבת על מעשה המשכן.

ד. למה במלאכת המשכן לא תדחה שבת ככל מעשה הקרבנות תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן, ואם הוא מן מטעם שבכל מצות עשה שאין דוחה שבת אלא כשאין יכול להתקיים העשה ועל הקרבנות אי אפשר ליחל כי יעבור יומו, אך המשכן אפשר להיעשות בחול, אם כן מהיכא תיתי שנחלל שבת שהוצרך ללמדנו שאינו דוחה שבת.

ה. אומרו ששת ימים, ולא אמר בששת ימים.

ו. שהיה לו לומר תעשה מלאכה,

ועוד כי העשית מלאכה אין צורך להזכיר ומהראוי יאמר ביום השביעי לא תעשו מלאכה.

ז. אומרו וביום השביעי, שהיה ראוי יאמר והיום השביעי **יהיה לכם קודש.**

ח. כי אומרו יהיה לכם הוא מיותר, והיה לו לומד והיום השביעי קדש,

וגם אומרו כל העושה בו מלאכה, כי מלת **בו** יראה מיותר כי בעשרת הדברות לא אמר רק לא תעשה כל מלאכה (לעיל כ י) ולא אמר בו.

ט. אומרו (פסוק ג) **לא תבערו אש וכו',** כי למאן דאמר (שבת ע א) לחלק יצאת למה למדנו זה במלאכה זו בזולתה.

י. אומרו (פסוק ד) **ויאמר משה אל כל עדת בני ישראל זה הדבר אשר צוה ה' לאמר,** כי באומרו יתברך דבר אל משה יצדק בו לאמר שהוא לאמר לישראל, אך בצוות משה את ישראל למי יצווה את ישראל שיאמרו,

ולא עוד אלא שאמרו שני פעמים ולא אחד בהם צודק כאמור.

יא. כי אומרו (שם) **זה הדבר וכו'** הוא מיותר ומהראוי יאמר ויאמר משה אל כל עדת בני ישראל לאמר קחו מאתכם או ויאמר משה זה הדבר כו'.

יב. אומרו (פסוק ה) **מאתכם**, ולא אמר קחו תרומה כו'.

יג. שהיה לו לומר יביא את תרומת ה', מה ענין אומרו (שם) **יביאה,**

וכן אומרו (שם) **את תרומת ה'** הוא מיותר כי הלא הוזכרה התרומה למעלה.

יד. אומרו (פסוק יא) **את המשכן** כאילו הוא קדום,

וכן באומרו (שם) **את אהלו כו'** כי מהראוי יאמר יבואו ויעשו כו' משכן ואהל מכסה וקרסים וקרשים ועל דרך זה זה את כל הנזכר ולא כמזכיר מה שכבר היה והוא עדיין לא היה.

טו. אומרו (פסוק כ) **ויצאו כו' מלפני משה,** מה בצע בהודעת היציאה מלפניו.

טז. אומרו (פסוק כא) **כל איש אשר נשאו לבו וכל אשר נדבה רוחו,** שהוא כפל ענין במלות שונות שהם שתי קושיות, **אחת** כפל ענין, **שנית למה** הוא במלות שונות.

יז. למה לא כלל ואמר ויבאו האנשים והנשים ולא יאמר על הנשים (פסוק כב).

יח. אומרו (שם) **חח וכו',** למה לא כלל אותם בכלל כל כלי זהב.

יט. אומרו (פסוק כג) **וכל איש אשר נמצא אתו,** למה בזהב וכסף ונחושת לא נאמר אשר נמצא אתו, וכן כפל אומרו (פסוק כד) **כל מרים וכו' וכל אשר וכו'.**

כ. אומרו (פסוק כט) **כל איש ואשה אשר נדב לבם אותם,** הוא מיותר כי הלא נאמר למעלה,

וכן מה שחזר ואמר (שם) **הביאו בני ישראל נדבה לה'** הוא מיותר.

כא. אומרו (לקמן **לו ג**) **והם הביאו אליו עוד נדבה,** כי יורה שהביאו פעם אחת ואחר כך **הביאו עוד בבקר בבקר** והלא הכל לא הובא רק בשני בקרים שהוא בבקר בבקר ואיך יאמר שהביאו עוד וכו' כאילו הביאו גם תחילה,

ועוד באומרו (שם שם ו) **ויצו משה ויעבירו קול וכו' אל יעשו מלאכה,** שהראוי יכריז לא יביאו עוד נדבה למלאכה.

אמנם הן אמת חכמים ז"ל (**שמות רבה** נא ח) יגידו כי מעשה המשכן הוא תיקון עוון מעשה העגל כי בו נטמאו ותיפגם נפשם וחזרה זוהמת נחש לאיתנה הראשון והותר אחר אשר נטהרו ופסקה זוהמתן במעמד הר סיני הגדול והקדוש ונסתלקה שכינה מעל הארץ כי חטאו חטאה גדולה עד גדר שגם בעיני האומות יפלא, כמאמרם ז"ל (שם שם ד) שהיו אומרים לא ישוב עוד אלוהי ישראל לקרב את עמו אחרי אשר הוטמאו. וה' אלוהינו מרחם כרוב רחמיו וחסדיו הפליא חסדו לנו ולא עזבנו, וכאב את בן ירצה אהבנו וקרבנו אליו והשיב שכינתו בקרבנו. ולהורות נתן משכנו בתוכנו עדות לישראל כי שב אפו ממנו ויאהבנו. ולמחילת חטא ולסליחת עוון ציוונו קחת מאתנו **תרומה לה' זהב וכסף ונחושת וכו'** למען זכותם יהי נועם ה' עליהם וישרה שכינה במעשה ידיהם. ואם זהב עשו לבעל היה מין אחד ובו עשו פירוד, עתה תהיה מרובה מידת טובתם יביאו שלש עשרה מינים לעשות אחדות והיו שלש עשרה כמספר אותיות אחד.

כלל הדברים כי כל חפץ ה' בנדבת המשכן היה לתקן את אשר עוותו בעגל לשוב על ידי כך עד ה' אלוהיהם ולדבקה בו. על כן כל שלשת הדברים הראויים לאשר את נפשו החליא ובא לרפאותה, מעין כל תרופת מחלת הגופות יחויב שם ימצאון ושם יהיו הלא המה.

א. לרפאות בדבר מקביל אל מעשה העוון,

ב. להרחיק הגורם אותו,

ג. ליזהר מכל הדומה אל כיעור העון, ומה גם במעשה התיקון בל ימצא בו לכלוך עון בל תהיה מצווה הבאה בעבירה וישובו עוד להתקלקל חלילה.

א וַיַּקְהֵל מֹשֶׁה אֶת-כָּל-עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לַעֲשֹׂת אֹתָם :

וזה מאמרו יתברך **ויקהל משה וכו'.** והוא כי כאשר חטאו היה על ידי הקהל כמה דאת אמר (לעיל לב א) ויקהל העם על אהרן, כי זולת חומר העוון היה גם ברבים שהוא חילול ה', על כן גם בתיקון צריך יהיה כן בהקהל לקדש ה' במה שיעשו התיקון והתשובה. וזהו **ויקהל משה.**

ועל השנית להרחיק הגורם אמר **את כל עדת בני ישראל,** כלומר אך לא את הערב רב כי המה היו גרמת נזקים, כהסכמת **ספר הזוהר** (כי תשא קצא א) ומדרש רבותינו ז"ל (**תנחומא** כי תשא יט) כי המה עשוהו בלהטיהם, על כן ירחקו מהם ולא יהיה להם חלק במשכן ה'.

ועל השלישית שלא יתערב איזה לכלוך עוון במעשה התיקון, אמר **אלה הדברים וכו' ששת ימים וכו',** והוא בל יחללו שבת במעשה המשכן באחת מארבעים מלאכות אשר היו כולם במשכן.

ושמא תאמרו הלא קל וחומר הדברים, אם פקוח נפש וכיוצא בו על ספק שמא על ידי כך יעבוד את ה' ויתקרב אליו נדחה שבת, וגם ברית מילה אינה רק מצווה אחת הגורמת התקרבות בצד מה אליו יתברך דוחה שבת, משכן שכביכול את הקדוש ברוך הוא אנו לוקחים שידור בינינו על אחת כמה וכמה שידחה שבת מפניו, על כן אמר **אלה הדברים וכו',** לומר הביטו וראו כי אין ראוי לחלל שבת על מלאכת המשכן כי הלא המשכן וכל כליו בהעשותם אין בהם קדושה עד יוקם המשכן על מכונו ותשרה עליו שכינה, נמצא שאין מעשה המשכן רק הכנה אל דבר שאחר העשותו יהא קדש.

אמנם השבת אין צריך לומר שהוא עצמו קדש כי אם שגם יריק וישפיע בנו קדש היא נפש יתירה הנשפעת בנו מאתו.

ועוד שנית שקדושת שבת קדומה כמאמרו יתברך אל משה (ביצה טז א) חמדה גנוזה יש לי בבית גנזי ושבת שמה. וזה מאמר הכתוב **אלה הדברים** שהם של מלאכת המשכן הם דברים **אשר צוה ה' לעשות אותם,** כי עדיין לא נעשו ואתם מתעתדים לעשותם, נמצא שאינם רק הכנה אל דבר שעתידה קדושה לחול בו. על כן -

ב שֵׁשֶׁת יָמִים תֵּעָשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קֹדֶשׁ שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן לה' כָּל-הָעֹשֶׂה בוֹ מְלָאכָה יוּמָת :

ששת ימים וכו', כי הלא השבת אין צריך לומר שהוא קדש אלא שגם ממנו **וביום השביעי יהיה לכם קדש** היא נפש יתירה שתהיה לכם מצדו.

ועוד כי הלא קדושתו קדומה מטרם ינתן לכם כי היא **שבת שבתון לה'** חמדה שהייתה גנוזה אצלו יתברך, ואם כן איפה איך תדחה מה שזולת היותו קדוש מריק בכם קדושה וגם קדושתו קדומה מפני מה שעדיין אין לו קדושה רק הכנה אל מה שיכול בו קדושה אחר היעשותו. אך ברית מילה ופקוח נפש נדחה עליהם שבת, כי כל איש ישראל קדוש יאמר לו כי קדש ישראל לה'.

עוד נתן טוב טעם אל בלתי היות נדחה שבת על שום מלאכה אפילו בכיוצא במשכן. והוא באומרו **כל העושה בו וכו'.** והוא בשום לב אל החמירו יתברך כל כך במלאכת שבת ש**כל העושה בו מלאכה** אחת דתו להמית ואפילו בדבר שאינו מלאכה כהוצאה מרשות לרשות.

אמנם למה כי נפשות בני ישראל מתחת כנפי השכינה המה ממקום האחדות, מה שאין כן לעם לזולתו רק ממקום הפירוד, ואין ניכר דבר זה לישראל רק ביום השבת שמשלח הוא

יתברך שפע קדושה אל כל איש ישראל, לאיש ואיש כשורש נפשו אשר תחת כנפי השכינה. ועל ידי כן נמצא מתדבק האדם אל קונו כי מערה עלינו רוח ממרום כנפי שכינתו בלתי מתפרדת ממציאותו, ועל ידי כן נמצינו מתקשרים בו יתברך ונפרדים מהחיצוניות. ועל כן בהיותנו ביום השבת מתאחדים אל מקום נשמותינו ומתרחקים מהפירוד, לכן נצטווינו מלהוציא מרשות היחיד, הוא רמז אל הרשות אשר אנו דבקים בו, אל רשות הרבים, הוא רמז אל עולם הפירוד אשר משם יתר עמים, וכן להכניס, כי ערב קדש בחול או חול בקדש אחת היא. וההיקש ביתר המלאכות. והוא, כי המלאכה הוא מעין עולם החול כי אליו המלאכה מתייחסת כנודע, והשביתה מעין העולם העליון הגדול והקדוש.

ועל כן בהיות נפש יתירה מהעולם העליון באדם ועושה מלאכה הוא כמערב הקדש העליון בחול ואחת דתו להמית העושה כן כי הוא קוצץ חלילה. וזה מאמר הכתוב **וביום השביעי יהיה לכם** בעצמכם **קדש** היא הנפש יתירה, ועל כן **כל עושה בו** כלומר בקדש הנזכר **מלאכה יומת,** כי תחזור מלת בו אל הקדש הנזכר. וזה מאמר הכתוב באומרו (לעיל לא טז) ושמרו בני ישראל את השבת כו' כמפורש פרשת כי תשא בשערים. ושם נאמר איך על ידי זה יצדק מה שכתבו ז"ל (סנהדרין נח ב) עכו"ם ששבת חייב מיתה. ובאלה ה**דברים רבה** (פרשה א כא):

> אמר רבי חייא בר אבא מלך ומטרונה שיושבין ומשיחין זה עם זה מי שבא ומכניס ראשו ביניהם אינו חייב מיתה, כך השבת היא בין הקדוש ברוך הוא ובין ישראל שנאמר (לעיל לא יז) ביני ובין בני ישראל, לפיכך עכו"ם שבא ומכניס עצמו ביניהם חייב מיתה, עכ"ל.

והוא מאמרנו שהוא יתברך מתדבק עם ישראל על ידי הנפש יתירה הדבקה בו יתברך בעולם האחדות, ומי שנפשו חיצונית איך יכניס ראשו בין הדבקים. והנה משכיל על דבר ימצא טוב טעם אל הפלגת רבותינו ז"ל בעונג והתייגעם על ידי עצמם להכין את אשר יביאו לענג את השבת (שבת קיט א), וגם איזו צדקה תחשב לו לאדם בעונג שבת במה שאוכל למעדנים ומענג בדשן את עצמו ובשרו. אך הוא כאילו השכינה מתארחת ומתדבקת בו בהריק שפע מתחת כנפי שכינתו אל האדם, ואליו יתברך הוא מכבד בענג את נפשו כי בנפשו הוא יתברך כמדובר דרך קצרה.

והנה הקדמה זו שהקדים משה אזהרת שבת למלאכת המשכן ללמדנו בל תדחה שבת עליה, אחשוב נאמר לו בפרשת כי תשא (לעיל לא יב - יג) ויאמר ה' אל משה **לאמר ואתה דבר אל בני ישראל לאמר אך שבתותי תשמורו וכו' לדעת כי אני ה' מקדשכם.** כי הלא ראוי לשים לב אל אומרו **ואתה דבר,** ולא אמר דבר אל בני ישראל.

ועוד אומרו לאמר פעם שנית **דבר אל בני ישראל לאמר,** והוא בלתי מובן שאינו לאמר לאחרים.

ועוד אומרו אך את שבתותי, מה בא למעט מאך.
ועוד איך הוא לדעת כי אני ה' מקדשכם, איך יודע למו על ידי שמירת שבת.

אמנם אחר צוותו יתברך את משה על מעשה המשכן ואמר (לעיל לא ב - יא) **ראה קראתי בשם בצלאל וכו' ועשו כו' ואת אהל מועד וכו' ככל אשר צויתיך יעשו,** סמך ואמר (שם שם יג) **ואתה דבר וכו',** לומר בדברי אליך מצות מעשה המשכן לא הוצרכתי לומר לך שלא תעשה מלאכה בשבת כי איש כמוך לא יטעה. אך **ואתה דבר אל בני ישראל לאמר,** כלומר כשתבוא לאמר כל מעשה המשכן הקדם ודבר אליהם **אך את שבתותי תשמרו.** כלומר אך בזאת שאת שבתותי תשמורו ולא יחללו שבת על מעשה המשכן פן יטעו. ושמירת השבת היא לדעת **כי אני ה' מקדשכם,** ומתדבק בכם על ידי נפש יתירה שאני נותן בכם ומתדבק בי, והוא ככל הכתוב.

והנה עדיין לא יבצר שאמור יאמר איש הלא טוב טוב נמהר נחיש לעשות המשכן למען ימהר הוא יתברך לשכון אתנו, ואיה מצווה גדולה מזו ולמה לא נדחה שבת להחישה. על כן במתק לשונו היחל ואמר **ששת ימים תעשה מלאכה,** כלומר אל יעלה על רוחכם שהמלאכה הזאת היא תחת הזמן שלפי רוב הימים תתרבה, כי הלא **ששת ימים תעשה מלאכה** מאליה כי מלאכת המשכן כמאליו נעשה, ואם כן אין מעצור לה' להצליח בששת ימים יותר מאילו היו עושים במלאכה גם בשבת, כאשר בריאת עולם עשה שלשה דברים בכל יום ובששי ששה שלשה בעד היום עצמו ושלשה בעד השבת שאחריו.

[מצוות שבת והסתעפויותיה]

ג לֹא-תְבַעֲרוּ אֵשׁ בְּכֹל מֹשְׁבֹתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת :

ועדיין היה נשאר מקום לבעל דין לחלוק ולומר האם גרמה מלאכת המשכן להשראת שכינה מכל זכות אחד מהקרבנות הנעשים בו בכל שבת. על כן אמר **לא תבערו אש וכו',** לומר הנה המשכן כעת אינו מושב לשכון יה אלוהים כי עדיין לא נעשה ואין קדושתו דומה אחר היותו מושב אלוהים למה שעדיין לא היה כי אם עתיד להיעשות. וזהו אומרו **לא תבערו אש בכל מושבותיכם,** כלומר מה שאין כן במה שהוא מושב אלוהים כי שם תבעירו, ומזה יבינו כי מה שכעת אין שבת נדחה שהוא על כי עדיין אינו מושב אלוהים רק הכנה אליו.

והנה דרך רמז יתכן רמז לנו הוא יתברך כמה קשה יותר לפניו יתברך עבירה אחת אשר יעשה האדם ביום השבת מאשר יעשה בחול. והוא במה שידענו כי עון עצמו אשר יעשה הוא כח טומאה המעותד לדונו בגיהינום, והוא בהעוותו מתייחס למבעיר אש חלק אשר לו בגיהינום כי אשמתו היא אש שתלהטהו מסביב. על כן תכפל רעת אשר עושה עבירה ביום

שבת שבו אש גיהינום צח ומצטנן והוא יבעירנו, ומה גם שכופה את הנפש יתירה שבו לעשות על ידה כח טומאה לישרף בו. וזה מאמרו יתברך באומרו **לא תבערו אש כו'.** והוא, כי כל איש יש לו מדור מיוחד בגיהינום כאשר לו בגן עדן כמאמרם ז"ל (חגיגה טו א) לכל אדם יש לו חלק בגן עדן וחלק בגיהינום זכה כו'. ועל זה אומר הוא יתברך על המחלל שבת או עובר עבירה זולתה בשבת, שיתו לבכם ו**לא תבערו אש בכל מושבותיכם** אשר לכם בייחוד לכל אחד בגיהינום ביום השבת, כי קדוש היום ואתם מבערים בו אש הטומאה ביום שאדרבא אור גיהינום מצטנן וניתש כח טומאת גיהינום בו. ומה גם בהיותכם בנפש יתירה עליונה הבאה לרחמכם ותטמאוה.

ובכלל הדבר הזה תגדל אשמת המשתעשעים ביום השבת לקרא בספרי סיפורי מלכים ומלחמותיהם ביום השבת ומתאנים לומר כי הוא עונג שבת. ואוי להם כי היו כבלע את הקדש בשיחת חוליהן ואת קדוש ישראל ניאצו כעסוהו בהבליהם, והם בהמה המה להם כי בין קודש לחול לא הבדילו, ויהי להם שומר שבת מחללו כפועל בטל על בלי לו שכר בעמלו. כי חפץ ה' בשמירת שבת לנחמנו ממעשנו מעיצבון ידינו בששת ימי המעשה, ויצוונו לעשות את יום השבת כי בו ינוחו יגיעי כח וזאת המנוחה וזאת המרגעה אל החומר העושה כל מלאכה.

על כן אמרו אמור אין כסיפורי ספר הזיכרונות דברי הימים ואכול ושבוע ודשן לדשן עצם, ולא דעת ולא תבונה לאמר כי לא זאת המנוחה ולא זאת המרגעה אל בשר וגידים ועצמות כי הבל המה תחתיהם יצע רמה ותכסמו תולעה, כי אם אל חלק ה' הוא כל נפש אדם כי תקרב ביום השבת אל האלוהים אשר נתנה ויתן לה מתת נפש יתירה, על כן נגילה ונשמחה בו יתברך כשמחת הנפשות המתעלסות אתו עמו בעולם העליון, הלא הוא בהתעדן בעדן גן אמירי אמרי תורתו ונתעלסה באהבתו, אך נהפוך הוא העוזבים פקודי ה' ישרים משמחי לב ללכת אחרי סיפורי הבלי הזמן אשר הם חשך ולא אור, ויתעום כזביהם באומרם הלא בהמה שמן חלקי ותתענג בדשן נפשי ובקריאתם נשבעתי כי אקיימה מקרא שכתוב (ישעיה נח יג) וקראת לשבת עונג, ולא ידעו ולא יבינו כי גם זה מיצר סמוך יצא כי הוא השמח בחלקו כי מצא און לו כי חלל יהודי קדש אלוהיו אשר אהב ובהבלי סיפורי נכריים יספיק.

ויותר מהמה יש בני אדם מתקבצים בשבתות ובמועדים תחת כל עץ רענן יושבי בצלו, באות נפשם שאפו רוח כתות כתות וחבורות חבורות, כת לצים, כת מספרי לשון הרע, כת דוברי נבלה, ואוזני כולם אל דברי עונות אשר ידברו ועל כל קוץ וקוץ דברי רעתם ונבלותם ימלאו שחוק פיהם קול גדול ולא יסף. וירא ה' וינאץ באמת באמור מי יתן ועשו מלאכה על האבנים, כי אנכי נתתי להם את השבת לקדשו והמה חללוהו בהתאסף לדבר סרה בלשון הרע הגדול מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים (ערכין טו ב) ולנבל פיהם, זולת דברים המסתעפים

שאדם דש בעקבו, פן ישלח ידו עודנו תחת העץ תחת האילן ולקח עלה מגפן ונובלות מתאנה או יעקור מעשב הארץ אשר הוא יושב בה ובבלי דעת את השבת הוא מחלל.

ומורם מזה כיוצא בזה האוכל למעדנים ביום השבת לדשן עצמו ובשרו, כי הדבר הזה גם בחול אסור כי צדיק אוכל לשובע נפשו ולא לשובע גופו, כמאמר הלל הזקן (ויקרא רבה לד ג) יום יום בלכתו לאכול לחם שהיה הולך לגמול חסד עם נפשו, להורות את בני ישראל בל יאכלו להנאת גופם רק להנאת נפשם לקיימה בגופם לעבוד את ה'. ומה גם עתה ביום שבת קודש שהתורה מכרזת ואומרת **שבת לה'**, לומר כי לא לנו הגופים היא השביתה כי אם לשמו יתברך לשם קדשו ולא לדברי חול. ועל כל אלה ציותה תורה ברמז אשר רמזה פה באומרה **לא תבערו אש בכל מושבותיכם** שהוא אש תאכלכם בכל מושבותיכם אשר לכם בגיהינום ביום השבת כמדובר.

ד וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-כָּל-עֲדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לֵאמֹר :

ה קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה לַה' כֹּל נְדִיב לִבּוֹ יְבִיאֶהָ אֵת תְּרוּמַת ה' זָהָב וָכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת :

ונחזור אל הענין שהיינו בו יאמר. הנה מהשלשה דברים שאמרנו שכיוונה תורה באומרה **ויקהל כו'**:

אחד לתקן במקביל אל העוון,

שני להרחיק הערב רב,

שלישי שלא תהא מצווה הבאה בעבירה.

השנים אמרה תורה באומרה **ויקהל משה את כל עדת כו',**

והשלישי אמרו משה בפירוש באומרו **אלה הדברים כו' ששת ימים כו'** למה שהיא הקדמה אל מעשה המשכן.

עתה בא לפרש להם השנים הראשונים הנוגעים בנדבה. וזהו **ויאמר משה אל כל עדת כו',** שאמר להם כי אל כל עדת ישראל שהוא בהקהל ראוי לאמר. וזהו **אל כל עדת בני ישראל לאמר.**

ועל השנית שהוא לבל יתערבו הערב רב ביניהם, אמר **זה הדבר אשר צוה ה' לאמר קחו וכו',** כלומר זה הדבר בייחוד הוא אשר הבדיל ה' אתכם מהערב רב **אשר צוה ה' לאמר קחו מאתכם** דווקא ולא מאת הערב רב, שהוא על אשר עשו את העגל וסלקו שכינה לא תהיה להם חלק בהשראתה, ומהטעם הנזכר למען תתפרדו מהם ולא תלמדו ממעשיהם.

גם יתכן שרמז באומרו **זה הדבר כו',** שאומרו **לאמר** פעם שנית לומר מה שאמרתי מענין שבת אינה אלא הכנה בלבד לזה, **כי** הנה **זה הדבר אשר צוה ה' לאמר** בעצם שהיא עיקר האמירה שהיא **קחו מאתכם וכו'.**

או יאמר הנה ימצא כתוב פרשת תרומה אשר צוני ה' (לעיל כה ב) ויקחו לי כו' תקחו את תרומתי, שיורה כי מאת הנדיב לב תקחו את התרומה מהם אך לא שהם עצמם יביאוה. אך לא כן הוא, כי הלא **זה הדבר אשר צוה ה' לאמר** לכם **קחו** הוא **מאתכם** שהוא מהכללות, אך **כל נדיב לבו** לא ייחל עד יקחוה ממנו רק הוא **יביאה**. וכל זה תלוי בהקדמתנו, כי לטהר אותנו בא האלוהים ללמדנו דעת איך נרחץ נטהר מעון העגל שהוא לתקן מקביל אל הקלקלה. והוא, כי כאשר בעגל לא הוצרך ללכת אל בית איש ואיש לתת איש נזם זהבו לעשותו רק בידם הביאוהו, שנאמר (לעיל לב ג) ויתפרקו כו' ויביאו אל אהרן, כך בתיקון **כל נדיב לבו יביאה.**

או יאמר הזדרזו לעשות המצווה כתקנה ולעשות ממצווה אחת שלש מצות. והוא, כי הנה יש עושים מצווה צדקה בהתנדב עם בקהל קדושים **איש איש אשר ידבנו לבו,** כי הלא כמה פעמים יתן איש ולא מלבו כי יבוש מאילי הארץ העומדים על הפקודים,

או יתן איש יותר על אשר ידבנו לבו מקנאת איש מרעהו המפזר ונותן מנה יפה.

וההיקש ביתר כוונות אשר שנא ה'. אך אשר נגע אלוהים בלבו מאז ידע כי גשם נדבות יניפו קהל קדושים אשר בארץ, לא ייחל עד עשותם הנדבה, רק עוד האיש בקרב ביתו יפרוש מממונו נדבה וקמץ בידו מממונו את אשר נשאו לבו וישימו אותו לבד תרומה לה', ובבקר השכם ידיו תביאנה אל המקום אשר תנתן ביד גבאיה. והנה אשרי איש יעשה זאת, כי זולת אשר פנה אל פניות אשר אינם טהורות עוד לו בידו שלש מצות:

אחת בעת הרמותו את תרומתו בביתו,

שנית בהבאתו אותה אל מקבליה נוסף על הינצלו מצרה בשמור אותה טרם יביאנה כי שומר מצווה לא ידע דבר רע,

וגם בהבאתו בטוח מנזק כי הולכי בדרך מצווה אינם נזוקין.

ועל כן אלוהינו מרחם כאב על בן מלמדנו להועיל איך נעבוד את ה' בדרך יבחר. ויאמר לנו **קחו מאתכם** כשהוא אתכם מאת עצמכם עודנו כל איש ואיש בביתו ובחומותיו **תרומה לה'** היא הפרשה בבתיכם לשם ה', ואחר כך **כל נדיב לבו יביאה כו',** שהיא הדרך ישרה שיבור לנו הוא יתברך לעבדו כראוי כמדובר.

או יאמר אל יעלה על רוחכם כי מה שתתנו הוא משלכם, כי לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות (חגי ב ח), כי אין ממונכם רק כנפקד אתכם. וזהו אומרו **קחו מאתכם** כי לא שלכם הוא רק שהוא אתכם, וממנו תקחו **תרומה לה'.**

ושמא תאמרו אם כן איפה אין אתם נותנים דבר, דעו כי שני דברים אתם נותנים:

אחד נדיבות הלב,

שני ההבאה.

וזהו אומרו **כל נדיב לב יביאה.**

או יאמר במה שידענו בדין המקדש את האשה ונתנה היא ואמר הוא שאם הוא אדם חשוב שהיא מקודשת (קדושין ז א) שהיא ללוקחת ומקבלת תחשב במה שהוא החשיבה לקחת מידה. ואם כן איפה בקבל אדון הכל יתברך מידנו עם שהכל שלו יתברך ונחנו להבל דמינו, כי מה אנו מה חיינו שיחשיבנו יתברך לקחת מידינו, ואם כן הוא קל וחומר בן בנו של קל וחומר שלא נתייחס רק ללוקחים בתת מממונינו אליו יתברך. וזהו אומרו **קחו כו',** לומר איני אומר לכם תנו מאתכם, רק **קחו** כי אתם הלוקחים במה שהוא **תרומה לה',** כי מאין ולאין זכינו יקח מידינו אדון כל העולמות ואנחנו מה. וכן לא די לכם שאטול מידכם, אלא שגם אצטרך שיתבעוה מכם, על כן **כל נדיב לבו יביאה כו'.**

או על דרך זה. כי האדם חשוב המקבל מקטון מערכו לא יחשב הנותן כמקבל אלא בתתו לו בטוב רצונו. אך אם החשוב או באי כחו יכריחוהו לתת לו שלא כרצונו, לא יחשב הנותן כמקבל כי לא מהחשיבו אותו יעשה שיחזיק לו טובה. כן הדבר הזה, אם יכריחו את נותן צדקה שיתננה ויעשה כי יבוש וכיוצא אין מתחשב לו למקבל בתתו כי לא לבו הלך בדבר. ועל כן אמר **קחו כו'** כי ללקיחה תחשב לכם כאמור. וכן **כל נדיב לבו יביאה** ולא כמוכרח במעשיו, שאם כה יעשה לא ללקוחים יחשבו.

כ וַיֵּצְאוּ כָּל-עֲדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה :
כא וַיָּבֹאוּ כָּל-אִישׁ אֲשֶׁר-נְשָׂאוֹ לִבּוֹ וְכֹל אֲשֶׁר נָדְבָה רוּחוֹ אֹתוֹ הֵבִיאוּ אֶת-תְּרוּמַת ה' לִמְלֶאכֶת אֹהֶל מוֹעֵד וּלְכָל-עֲבֹדָתוֹ וּלְבִגְדֵי הַקֹּדֶשׁ :

וכן עשו, כאומרו **ויצאו כל עדת בני ישראל מלפני משה ויבואו כל איש כו' הביאו את תרומת ה'.**
וביאור הכתובים כי תכף ליציאתם מלפני משה מיד **ויבואו כל איש כו'** להביא הנדבה.

או יאמר ביציאה בלבד היו תמים כי **יצאו כל עדת בני ישראל** כאחד **מלפני משה,** אך בהבאת הנדבה היו הדרגות.
כי תחילה הביאו **אשר נשאו לבו,**
ואחר כך אשר נדבה רוחו אותו.
והענין כי הנה במתנדבים יש שני מינים:
יש אשר כל כך לבו שלם לתת כי מיד בשומעו על נדיבות יקום ויביא מתת ידו.
ויש כי מתחלה ירע לבבו, אך נשמה שניתנה בו טהורה מתאווה לתת ויצרו ממאן, ואז המה למלחמה יצרו עם רוחו ונשמתו, זאת אומרת תן לו משלו, וזאת אומרת בכו בכה לכסף עובר ולמה זה תפזר בנכסיך, הטוב לך כי תעשוק לחם בניך ובנותיך לתתו אל אשר לא ידעתו,

ויתרוצצו בקרבו עד אשר גברה יד רוח אלוהים בקרבו להיות כובש את יצרו ויתנדב גם הוא כאחיו, עם שהראשון קדמו.

והנה כנגד שני בנים אלה דברה תורה.

על האחד אמר אשר נשאו לבו מבלי מוחה בידו,

והשני הוא **אשר נדבה רוחו אותו** כי רוחו ונשמתו עשאתו נדיב מה שלא היה מעצמו, וזהו **אשר נדבה רוחו** היא נשמתו אותו. כסדר הזה הביאו ראשונה אשר נשאו לבו, ואחרי כן ואשר נדבה רוחו אותו.

כב וַיָּבֹאוּ הָאֲנָשִׁים עַל-הַנָּשִׁים כֹּל נְדִיב לֵב הֵבִיאוּ חֵח וָנֶזֶם וְטַבַּעַת וְכוּמָז כָּל-כְּלִי זָהָב וְכָל-אִישׁ אֲשֶׁר הֵנִיף תְּנוּפַת זָהָב לה' :

ועם כל זה הנשים קדמו, כי **ויבואו האנשים** היה **על הנשים** אחר הנשים. וזהו **על הנשים.** וזהו אפשר כיוון מהכתוב שלמעלה **ויצאו כו',** לספר שבחן שלא די שלא נתנו חלק בעגל כי אם שגם בנדבת המשכן עם שהנשים לא שמעו ממשה רק האנשים, כי הלא **ויצאו כל עדת בני ישראל מלפני משה** שהם האנשים המצווים, ועם כל זה בהבאת הנדבה הנשים קדמו אל האנשים **אל כל אשר נשאו לבו כו'** על ידי מה שסיפרו להן בעליהן מאשר ציוה להם משה. ולהיותו בזה נותן דופי אל האנשים, על כן סמך ואמר **כל נדיב לב הביאו חח ונזם כו',** לספר שבח האנשים גם הם כי בעגל לא נתנו רק איש נזם זהבו ובמצווה הביאו **חח ונזם כו'.**

ובזה נבוא אל מאמרם ז"ל שאמרו במדרש (**שמות רבה** מח ו):

> **חח ונזם,** אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא כתבת (לעיל כא לז) כי יגנוב איש שור או שה וטבחו או מכרו חמשה בקר ישלם תחת השור, הרי הביאו חמשה חח ונזם וטבעת כו', ע"כ.

וראוי לשים לב מי אמר להם שהוא מאמר משה ולא דברי התורה.

ועוד מהיכן גנבו השור והיכן טבחוהו או מכרוהו והיכן שלמו חמשה, כי שם הוא חמשה שוורים ופה אינו אפילו אחד כי אם חפצי זהב.

אמנם הוקשה להם בכתוב למה היחל באנשים **ויבואו כל איש כו',** ואחר כך הזכיר **הנשים,** ואחר כך חזר אל האנשים **כל נדיב לב הביאו כו'.**

ועוד למה מנה ארבעה נפרטים בשמותם **חח ונזם כו',** והאחרים כלל אותם בכלל **כלי זהב.**

על כן גזרו אומר כי דבריו יתברך המה עד **ויבואו האנשים על הנשים,** וכוונתו יתברך לשבח את הנשים שהקדימו לאנשים, כי הנשים באו מאליהן והאנשים באו עליהן ואחריהן, מה שאין כן בעגל כי האנשים נזדרזו לתת והנשים מיאנו לתת.

ובבוא משה וראה שהיה נמשך מזה קטיגוריא לאנשים, חזר להזכיר אותם ולפרט נדבתם. ואמר **כל נדיב לב הביאו חח ונזם כו',** לומר הלא מרובה היא מידת טובתם, כי שור אחד גנבו על ידי נזם אחד, והרי הביאו במקום הנזם שהוא השור שממנו נעשו חמשה כיוצא בו. והם הארבעה הנפרטים והחמישי שהוא עגיל נכלל בכלל כל **כלי זהב**, ועל שלא על הכל הביאו עגיל אלא כלים אחרים אמר דרך כלל כל **כלי זהב.**

וענין הגנבה יובן במאמרם ז"ל (**שמות רבה** מג ח) כי במעמד הר סיני הייתה שכינה על ארבע חיות המרכבה וראו ישראל ארבעה פנים, **פני אריה פני נשר פני שור פני אדם,** ואותו שהוא פני שור תפסו ועשאוהו עבודה זרה. הנה דעתם שאת המלאך ההוא עשו אלוה, ואין ספק כי העובד את זולת ה' יתברך מתדבק בכח הטומאה, נמצאו כגנבים שהוא שגונבים את המלאך שנקרא פני שור וממשיכים אותו מקדושתו אל החיצוניות, ועל ידי כן מתישין כחו מהשפע אשר לו מקדושתו יתברך. וזהו וטבחו, שהתשת הכח הוא מעין טביחה, או מכירה במה שנותנים אחיזה שם אל החיצוניות. על כן חמשה בקר ישלם אל הקדושה לתקן את אשר עוותו בקדושה בתשובה.

ועל פי דרכינו ראינו אשר חסה תורה על כבוד ישראל. כי את ה**נזם** הזכיר בין **חח וטבעת,** עם היות כי **חח וטבעת** קרובים זה בזרוע וזה באצבע והנזם באוזן, אך למה שהוא אשר חטאו בו אין ראוי להתחיל בו, וגם לא להזכירו סמוך אל ה**כומז** שהוא תכשיט נשים אשר לא רצו לתת נזמי זהבם וכדי בזיון והמה נתנו נזמי האף והחמה. על כן הבליעו בין **חח וטבעת** מפני הכבוד.

עוד אחשוב במאי דאפקיה קרא קדימת הנשים לאנשים בלשון **ויבואו האנשים על הנשים** ולא אמר אחר הנשים, וגם היה לו לומר ויביאו ולא **ויבואו.**
אך הנה ידענו מרבותינו ז"ל (עיין **תנחומא** כי תשא יט) כי כשחטאו האנשים בעגל נעלו דלתותיהן ופירשו מהם באומרן כי נשתמדו וחזרו אחר התיקון ותשובה. וזה אחשוב נרמז בתורה מה שנפרדו במה שהפריד בין **נזם** ל**כומז** לרמוז כי על עסק נזם זהבם נעלו דלתותיהן ויתפרדו עד שראו שתיקנו ויתנו ה' כנגד חמשה בקר, אז נזקקו להם. וזה רמז באומרו תדע למה **ויבואו האנשים על הנשים** על ידי שהביאו **חח כו',** זה נרמז נוסף על פשט הכתוב.

כג וְכָל-אִישׁ אֲשֶׁר-נִמְצָא אִתּוֹ תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים וְעֹרֹת אֵילִם מְאָדָּמִים וְעֹרֹת תְּחָשִׁים הֵבִיאוּ׃

והנה בזהב וכסף לא נאמר כל הנמצא אתו. ויהיה הענין, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (עיין בכורות ה ב) על פסוק (לעיל יב לו) וינצלו את מצרים שאין לך אדם מישראל שלא הוציא

תשעים חמורים עמוסים כסף וזהב, על כן לא נאמר בהם **כל הנמצא אתו** רק ב**תכלת וארגמן** כו', כי זהב וכסף אצל כולם היה נמצא. וההיקש בנחושת שמן הסתם נמצא אצל הכל.

כד כָּל-מֵרִים תְּרוּמַת כֶּסֶף וּנְחֹשֶׁת הֵבִיאוּ אֵת תְּרוּמַת ה' וְכֹל אֲשֶׁר נִמְצָא אִתּוֹ עֲצֵי שִׁטִּים לְכָל-מְלֶאכֶת הָעֲבֹדָה הֵבִיאוּ :

וזהו אומרו אחר כך **כל מרים תרומת כסף ונחשת כו'**, לומר כי בכסף ונחשת לא כל הנמצא אתו הביא, כי הלא זה כל האדם, אלא **כל מרים** בלבד וכל שכן בזהב. אך ביתר הדברים כי מי ומי אשר היו עמו אמר **כל אשר נמצא אתו כו' הביאו.**

כז וְהַנְּשִׂאִם הֵבִיאוּ אֵת אַבְנֵי הַשֹּׁהַם וְאֵת אַבְנֵי הַמִּלֻּאִים לָאֵפוֹד וְלַחֹשֶׁן :

יתכן כי למה ששמות השבטים עתידים ליכתב בהם, הביאו הם את האבנים כי נשיאיהם המה.

כט כָּל-אִישׁ וְאִשָּׁה אֲשֶׁר נָדַב לִבָּם אֹתָם לְהָבִיא לְכָל-הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת בְּיַד-מֹשֶׁה הֵבִיאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל נְדָבָה לה' :

הנה הזכיר המרבה והממעיט והמקדים והמאחר. ופן יאמר איש כי לא יהיה חשוב לפניו יתברך הממעיט כמרבה עם נותנם איש ואיש לפי ערכו והיות כוונתם לשמים, וכן המאחר למקדים באופן שיחשבו הנשים יותר לפניו יתברך מהאנשים, ולא קבל הוא יתברך בקשת משה רבנו ע"ה האומר אליו כי גם שהנשים קדמו יביט אל חמשה דברים שהאנשים הביאו תחת השור, על כן אמר **כל איש ואשה כו'**, לומר דעו איפה כי הנני כולל כל אשר היו לבן לשמים כאיש כאשה, וזהו **כל איש ואשה אשר נדב לבם אותם להביא** כולם שוין לפני. והוא כענין מאמרם ז"ל (מנחות קי א) אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמים. כי הלא כולם כיוונו **להביא לכל המלאכה** למה שהוא **אשר ציוה ה' לעשות כו'.** ולכן אחר שכולם כיוונו לשמים הנני כוללם כולם כאחד ואומר **הביאו בני ישראל** דרך כלל **נדבה לה'.**

עוד יתכן בייתור כל הפסוק, שהרי נאמר למעלה שהביאו **האנשים והנשים והנשיאים,** ומה גם אומרו **לכל המלאכה** שודאי שבעד הכל היו מביאים. וכן מה שחזר ואמר **נדבה לה',** שבאומרו **אשר נדב לבם להביא לכל אשר צוה משה** ודאי שהיא **נדבה לה'**. אך הנה למעלה אמר שכל אשר נמצא אתו הביא, ואפשר היה ביניהם מי שלבו היה נדיב להביא ואין לו, אמר אין צריך לומר **אשר נדב לבו להביא** מנה או מאתים ואין לו שמחשבה טובה היה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, כי אפילו אם היה איש שנדב לבו לתת כדי כל המלאכה ולא היה לו רק מעט או לא היה לו כלום ולא היה נותן מעלה עליו הקדוש ברוך הוא כאילו את הכל נתן. וזהו אומרו **אשר נדב לבם אותם להביא לכל המלאכה כו' הביאו,** באופן שעל ידי כן לא חסר איש מכל ישראל שלא הביא. וזהו **הביאו בני ישראל.** ואל תתמה איך תהיה הבאה בלי תת

כלום, כי הלא **נדבה לה'**, כי הנדבה שלו שהיא נדבת לבו כבר היא לה' שעלתה לה', כי מחשבה טובה מצרפה למעשה והבאה תחשב.

פרק לו

ג וַיִּקְחוּ מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה אֵת כָּל-הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר הֵבִיאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִמְלֶאכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לַעֲשֹׂת אֹתָהּ וְהֵם הֵבִיאוּ אֵלָיו עוֹד נְדָבָה בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר :

הנה יקרה לפעמים כי הגזברים או העושים במלאכה שלא יתנו חלקם בנדבה, באומרם דיינו מה שיגענו במלאכה. אמר כי לא כאלה היו האנשים ההמה כי אם **ויקחו כו'** לעשות המלאכה את כל אשר הביאו בני ישראל, והם הלוקחים הנזכרים העושים במלאכה לא פטרו עצמם כי אם גם הם הביאו אליו עוד נדבה מאתם בבקר בבקר.

ו וַיָּבֹאוּ מֹשֶׁה וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בַּמַּחֲנֶה לֵאמֹר אִישׁ וְאִשָּׁה אַל-יַעֲשׂוּ-עוֹד מְלָאכָה לִתְרוּמַת הַקֹּדֶשׁ וַיִּכָּלֵא הָעָם מֵהָבִיא :

אמר אם אעביר קול שלא יביאו עוד נדבה, הנה אם יהיה בקרב ישראל מי שתרם ועוד תרומתו בביתו ימנע מלהביאה ונמצא עובר, וכן אם יהיה איש חפץ להביא יותר ויהיה לקיץ המזבח למה ימנעוהו ממנו ויביא ותבוא עליו ברכה. על כן העביר קול באופן לא ימנע מהביא רק המביא בחשבו שיש צורך אל הבאתו למלאכת המשכן. ולכן הכריז שלא יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש, שהוא שלא יטוו הנשים להביא מטווה, וגם לא האנשים לצבוע עורות להביאם מאדמים וכיוצא באלה, ומזה יבינו שיש ספק באשר הובא ועל ידי כן יכלאו מהביא. וזהו אומרו **ויכלא העם מהביא.** גם לא ראה משה להעביר קול שנגמר מלאכת המשכן למה שעל דרך נס נעשה ולא יחול בו עין גם שהוא דבר של קדש, כאשר בלוחות ראשונות שאמרו רבותינו ז"ל (**תנחומא** כי תשא לא) שעל שהיו בקולות וברקים שלטה בהן עין, ועל כן היו שניות בחשאי, על כן נזהר מזה פה בענין התיקון.

עוד יתכן דרך אחרת בכתובים ויתבארו בו קצת מקראות שלא בא ביאורן בדרך הקודם. **ולבוא אל הביאור נעיר:**

א. אומרו (לה א) **אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם,** כי אומרו לעשות אותם הוא מיותר אחר היות עתיד לומר אחרי כן (שם י) וכל חכם לב בכם יבואו ויעשו כו'.

ב. כי הלא המצווה הראשונה היא הנדבה ואינה תלויה במעשה שיאמר (שם א) לעשות אותם.

ג. כי לא היה ראוי לומר זה רק לחכמים העושים במלאכה ולא אל כללות ישראל, כאשר עשה ה' בפרשת תרומה כי לא אמר ידבר אל בני ישראל רק ויקחו לי תרומה (לעיל כה ב), אך על המעשה אמר אחר כך ועשו לי מקדש (שם שם ח), ועשה בצלאל כו'.

ד. מהיכי תיתי שמלאכת המשכן תדחה שבת שבא ללמדנו שלא תדחהו.

ה. אומרו (לה ד) **ויאמר משה אל כל עדת בני ישראל כו',** כי אחר שהקהיל את כל העדה כאמור למעלה מי לא ידע כי אל כולם דבר ומה לו להזכיר שנית כל עדת בני ישראל כו'.

ו. אומרו (שם) **לאמר** זה פעמים, ולא אחד בהם יהיה לאמר לאחרים.

ז. שיש כפל ענין לבלי צורך כי מהראוי יאמר ויאמר משה אל כל עדת בני ישראל לאמר קחו מאתכם כו', או יאמר ויאמר משה זה הדבר כו'.

ח. כי מלת **מאתכם** (שם ה) מיותרת,

וגם אומרו (שם) **יביאה** ולא אמר יביא,

וגם אומרו (שם) **את תרומת ה'** הוא מיותר אחר כי התרומה נזכרה.

ט. אומרו (שם י) **וכל חכם לב בכם יבואו ויעשו,** כי מלת **יבואו** היא מיותרת.

י. אומרו (שם יא) **את המשכן את אהלו,** שהיה לו לומר משכן ואהל, ועל הדרך הזה בכולן ולא בה"א הידיעה כאילו משכן וכל תשמישיו ישנם פה, ועדיין לא נעשו.

יא. באומרו (שם כה) **וכל אשה חכמת לב בידיה טוו,** מה צורך חכמת לב אל הטווה ואינו רק אימון ידיים בלבד,

וכן מה הוסיף בעזים (שם כו) **וכל אשר נשא לבן אותנה בחכמה** ולא אמר חכמת לב או יכלול אותן עם הקודמת בפסוק הקודם.

יב. באומרו (שם ל) **ראו קרא ה' בשם כו',** איזה ראיה תפול בקריאת שם.

יג. מה ענין המילוי הזה (שם לא) שלא אמר ויתן בו רוח אלוהים כו'.

וגם על אומרו (שם) **רוח אלוהים,** יראה ייתור והיה די יאמר וימלא אותו חכמה ודעת.

וגם אומרו (שם) **ובכל מלאכה,** והלא החכמה ותבונה והדעת לא היה רק לעשות המלאכה ולמה יחלקנה לחלוקה אחרת ומהראוי יאמר לכל מלאכה.

יד. באומרו (שם לב) ולחשוב מחשבות, כי אם הוא ענין אומנות הרי באומרו (שם לא) **ובכל מלאכה** הוא אמור ולא עוד אלא שנאמר בוי"ו התוספת.

טו. באומרו (שם לב) **בזהב ובכסף ובנחשת כו',** כי מהראוי יאמר מזהב ומכסף ומנחשת וכן בשאר.

טז. באומרו אחר כך (שם לג) **בכל מלאכת מחשבת,** שהוא מיותר שהרי נאמר (שם לב) ולחשוב כו' וחוזר אל הכל.

יז. במאמרם ז"ל (ברכות נה א) יודע היה בצלאל לצרף אותיות שבהם נבראו שמים וארץ, וכן אמרו (עי' שם) כי שלשה דברים שבהם ברא הקדוש ברוך הוא את העולם ידע בצלאל שהם חכמה ותבונה ודעת, והלא יפלא האם בריאת עולם היה ענין בצלאל שהוצרכה כל החרדה הזאת.

יח. באומרו (לה לד) **ולהורות נתן בלבו וכו',** כי מי זה אומן שלא ידע להורות לזולת יעשה כמוה.

יט. למה חזר לכלול את בצלאל עם אהליאב באומרו (שם לה) **מלא אותם חכמת לב,** אחר שנאמר כל זה ויותר בו לבדו.

וגם אומרו לשון יחיד (**לו א**) **ועשה בצלאל ואהליאב וכל איש כו',** ולא אמר ועשו כו'.

כ. אומרו בסוף הפסוק (שם) **לכל אשר צוה ה',** כי למ"ד של לכל משוללת הבנה, ומהראוי יאמר כאשר צוה ה' או לשתוק מניה, כי הרי נאמר (שם) את כל מלאכת עבודת הקדש.

כא. באומרו (שם ב) ויקרא כו' לקרבה אל המלאכה לעשות אותה, כי הלא אומרו לקרבה אל המלאכה הוא מיותר כי מי לא ידע שבלי התקרב אל המלאכה לא יעשוה.

כב. באומרו (שם ד) **כל החכמים כו',** כי אומרו **איש איש ממלאכתו כו'** הוא מיותר.

כג. אומרו (שם ה) **מרבים העם להביא מדי העבודה למלאכה,** הוא משולל הבנה כי מה היא העבודה למלאכה, והראוי יאמר מדי המלאכה.

כד. אומרו (שם) **אשר צוה ה' לעשות אותה,** הוא מיותר כי כל הפרשה מלאה מזה כי ה' ציוה לעשות אותה וגם אין מקום להודעה זו באומרו שמביאין הרבה.

כה. באומרו (שם ז) **והמלאכה הייתה דים לכל המלאכה,** איך יתכן היות המלאכה דים למלאכה, והנה פירש **רש"י** ז"ל כי מלאכת ההבאה הייתה דים לכל מלאכת העבודה.

אמנם אין ספק כי כל הרואה את אשר ציוה ה' יעשו לו משכן ארון וכלים הלא יפלא ויאמר, מריה דאברהם היעלה על לב יצווה ה' את יוצאי מצרים יעשו לו מקדש וכליו ארון ושלחן פרוכת ומנורה ובגדי שרד, אשר אם יוכל איש למנות את כל האומנים הנמצאים ממזרח שמש עד מבואו ולועדם לבוא יחדיו איש איש ממלאכתו אשר המה עושים, אשר לכסף לכסף ואשר לזהב לזהב ולאשר בנחשת ולעשות בתכלת ובארגמן ובחרושת אבן למלאות ובחרושת עץ וזולתם, הלא המה יראו כן יתמהו באומרם מלתא די מלכו של עולם שאל יקירא, כי מי יוכל לעשות מנורה בששה קנים יוצאים משני צדיה וירכה וקנה גביעיה כפתוריה ופרחיה הכל מכסר זהב ניתך פעם אחת לא פחות ולא יותר ולא יגרע אחר העשותו, וכל חלקיה ממנה יהיו מעשת זהב אחת ולא מחלקים נפרדים, ויתחברו אחר כך כדרך כל צורף בכל מלאכת זהב וכסף, ולא יפחות באחד מהקנים גביעים וכפתורים ופרחים ויגרע או יעדיף חלק מחלק.

וההיקש בכפורת עם שני כרובים זהב טהור הכל מחתיכת זהב אחת בלתי היעשות כל אחד נפרד מחברו לחברם אחר כך, ושלא יטילו בכור יותר משיעורם לשוף אותם כדרכם וכעלילותם מכל צורפי זהב, רק כשיעורו אז ביציקתו שיעורו ככלותו. וכן בכל אדן מהאדנים ככר לאדן, לא יוסיפו עליו בהתכתו ולא יגרעו ממנו בהיעשותו. וההיקש במעשה רוקם וחושב, ושיהיה באריגה צורה בולטת מן העבר מזה וצורה זולתה מהעבר מזה לעומתה. וכן בכל יתר המלאכות, כי נפלאים מעשה המשכן. ואם כן איפה אמור מעתה אם בעיני אומני המלאכות

יפלא, מה יעשו יוצאי מצרים, כי מי גם בהם חרש וחושב וצורף ורוקם לעשות בזהב ובכסף ובנחשת, והלא כל מלאכתם המה ואבותם לא היה אם לא חומר ולבנים וכל עבודה בשדה, ומאין ולאין ידעון רצון מלך מלכי המלכים לעשות נפלאות ונוראות לא ידעום ולא שערום אבותיהם.

עוד שנית כי הלא בהראות לצורף כוס זהב מלאכת ציור ורקמה והוא לא עשה כיוצא בה אם רב בקיאותו במלאכה יעשה כמוה, אך אם לא יראנו רק תבנית כוס מצויר כדבר בלתי נדפס רק כאדם הרואה צורה מאחורי זכוכית לבנה זכה שלא תשתקע צורה הנראית לו משם בלבו כאשר אילו הייתה ממשיות לפניו ולא יעשנה מבלי מגרעת מה. ולמטה מזה אם גם אחרי הזכוכית לא תהיה ממשיות רק צורה מצוירת בלהב אש אוכלת ציוריה ופרחיה כי אז יגרע יותר מעשה ידיו מאשר הראו לו כי לא נתפס ציור בלבו. ויותר מזה יהיה אם גם תבנית הציור הבלתי ממשי ההוא לא יראנו הצורף כי אם זולתו והוא יגיד לצורף תבנית מראיתו אשר הראו לו, כי אז אין ספק כי לא יצא לצורף כלי בדמותו בצלמו כי אם בשינוי רב באמת. והנה כמשל הזה הוא אשר לעם בני ישראל במלאכת המשכן. כי הלא משה הראהו יתברך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו ראיה רוחנית בלתי נתפסת, והוא הגיד לבצלאל ושאר חכמי לב. ולו הונח כי היו אומנים במלאכה מנעוריהם יבערו ויכסלו מעשות נכונה ולא יחטיאו, ומה גם עתה אשר לא ראו אומניות אלו מיום היוולדם כי איככה יוכלו עשות דבר שיהיה כמראה אשר הראה ה' את משה.

עוד שלישית איזה הדרך ידעו לעשות הכנה נאותה וראויה להשראת שכינתו יתברך בה. על כן אין ספק כי כשמוע כל עם בני ישראל את אשר ציוה ה' יעשו לו מקדש ככל אשר הראה ה' את משה, והם דברים יקרים עד מאד וקשים להיעשות גם למומחים במלאכות, הלא תחת שלש אלה יתחמץ לבבם באומרם מי יעלה לנו השמימה, כי לא איתי איניש על יבשתא יוכל לעשותם להן אלוהין, או מי יעבור לנו אל עבר הים להביא את כל איש חכם לב ואמיץ כח בכל מלאכת חרש וחושב ורוקם וצורף, והלא אנחנו למודים לליבון הלבנים איזו הדרך יהיה לנו מבוא לבוא לעשות כמעשה המשכן הגדול והנורא, ומי יתן ויהי נא רצון המלך הקדוש נעשה מחומר ומלבנים כי יש לאל ידינו עשה נעשה ויכול נוכל. ומה גם בהתחבר שני הדברים הנאמרים באמת על אשר לא נסו באלה כמדובר.

א וַיַּקְהֵל מֹשֶׁה אֶת-כָּל-עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לַעֲשֹׂת אֹתָם :

ועל כן תחילה דבר ה' אליהם, שם לפניהם ההקדמה האמיתית אשר כתבנו, כי מה ה' אלוהינו שואל מעמנו כי אם נקרב ונבואה לעשות רצון קוננו ונבטח עליו הוא יעשה את הכל. ומה גם למלאכה הזאת לעשות לו יתברך מקדש. וזהו אומרו **אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות**

אותם, כלומר אל יעלה אל רוחכם מצווה ה' אתכם דברים שתעשו אתם, כי אם **אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם** השם יתברך הנזכר.

ב שֵׁשֶׁת יָמִים תֵּעָשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קֹדֶשׁ שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן לה' כָּל-הָעֹשֶׂה בּוֹ מְלָאכָה יוּמָת :

ובזה נמצא שמפורש בכתוב מי הוא אשר יעשה אותם הוא השם יתברך הנזכר ולא שישאר על פה. וזהו **ששת ימים תעשה מלאכה,** ולא אמר בששת ימים על דרך אומרו (לעיל כ יא) ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וכו'. והוא, כי אילו נכתב בששת ימים היה נראה שנשתעבדה המלאכה אל הזמן כי בהם נעשה בהוצאת זמן, על כן ששת ימים עשה ה' את השמים וכו'. כן בזה, למה שלא היו עושים רק התקרב אל המלאכה והיא נעשית מאליה, כאשר יבוא בס"ד, על כן לא אמר בששת רק **ששת ימים** כאילו הם נפרדים מהמלאכה, והטעם הוא כי **תעשה מלאכה** שהיא תעשה מאליה.

ואם תאמרו אם כן תדחה שבת שהוא יתברך העושה כל. על כן אמר **וביום השביעי יהיה לכם קדש,** לומר אין העיכוב מצדי כי אם למה ש**יהיה לכם קדש** מה שלא היה לכם בחול, ועל היות שבת אליכם שלא תוכלו עסוק במלאכה גם היא **שבתון לה'.** כי להיות שמה שאני עושה הוא על ידכם שאתם מתעסקים בצד מה ואני העושה, על כן בהיותכם בטלים גם אני לא אעשה. וזהו **יהיה לכם קדש,** ועל כן **שבת** שלכם הוא **שבתון לה'** שלא לעשות על ידכם.

ושמא תאמרו כי גם לכם מותר אחר שאינכם העושים בעצם, לא כן הוא כי הלא כל העושה בו מלאכה שמרבה הכל גם מלאכה כזאת יומת.

ושמא תאמרו גם הקרבנות יאסרו לכם, לא כן הוא כמפורש בדרך הקודם.

ד וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-כָּל-עֲדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לֵאמֹר :

ה קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה לַה' כֹּל נְדִיב לִבּוֹ יְבִיאֶהָ אֵת תְּרוּמַת ה' זָהָב וָכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת :

וחזר אל עניינו באומרו **ויאמר משה אל כל עדת וכו'.** והוא, ראו עתה איך הוא יתברך העושה כל. כי הלא לא ציוה לאמר לכם תבקשו אומנים בקיאים למלאכה, וגם אינו כמלך המצווה לעמו יעשו לו בירה גדולה מממונם כי ידבר אל העשירים לתת ואת האומנים לבנות, כי אם דבר שכולם שווים בה שהיא הנתינה בלבד, כי אין בם אומנים במלאכות. וזהו **אל כל עדת בני ישראל לאמר,** כלומר דבר שאל כולם כאחד יצדק לאמר.

ופירש ואמר מה שאמרתי שיאות להם **לאמר, זה הדבר** הוא **אשר צוה ה' לאמר לכם קחו מאתכם וכו'.**

י וְכָל-חֲכַם-לֵב בָּכֶם יָבֹאוּ וְיַעֲשׂוּ אֵת כָּל-אֲשֶׁר צִוָּה ה' :

אך מהאומנים לא תחושו אתם, כי וכל חכם לב בכם הם מעצמם יבואו ויעשו מאליהם. והוא, כי הנה ימצאון חכמים וידועים אשר כח בהם להעמיק הרחיב בכל ספר וחכמה כי רב עיונם ופלפוליהם, אך אם יאמרו למו יעשו כף אחת עשרה זהב לא ידעו ולא יבושו לאמר הן לא ידענו זה, באומרם הלא חכמי לבב אנחנו ולא חכמי ידיים. והנה נגד פנינו כמה אנשים אשר לא חלק למו בבינה ויוציאו לצורף כלים מכלים שונים בפרחים ותמונות עד אין קצה לתבונה, אך אין זה כי אם האנשים ההם אימנו את ידיהם במלאכה, ואנו את שכלנו להבין ולהורות אשר איש מהם לא יוכל עשוהו, כי אנן בדידן ואינהו בדידהו.

והנה מבחינת חכמי לב משוללי חכמת אימון ידיים, היו בישראל שלמים וכן רבים. אמר הוא יתברך זאת אעשה לכם, כי **כל חכם לב בכם** אשר לא עשו ידיהם תושית שום מלאכה רק חכמת לב בלבד המה **יבואו ויעשו.** והוא מה שכתבנו בהקדמה, כי בזכות מה שיתעוררו וינשאו לבם לבא לעשות במלאכה, על ידי התעוררות ושכר פסיעות הביאה לעשות, אשפיע בהם שפע שיעשו. והוא מאמרם ז"ל ב**שמות רבה** (מח ג) וז"ל. וימלא אותו רוח אלוהים (פסוק לא) ולא זה בלבד אלא כל מי שנתעסק במלאכת המשכן נתן בו הקדוש ברוך הוא חכמה ותבונה ודעת שנאמר (לו ח) ויעשו כל חכם לב.

והלא יקשה כי הלא לא נאמרו אלו השלשה דברים רק בבצלאל חכמה ותבונה ודעת, ומהפסוק שהביא אין ראיה כלל שאינו אומר רק ויעשו כל חכם לב והיכן היא התבונה והדעת. אמנם לזה נדקדק לשונו באומרו כל מי שנתעסק נתן בהם, שיורה שאחר העסק נתן למו, ונהפוך הוא כי הלא תחילה היה ראוי ולא אחרי כן שכבר נעשה, וגם שאם כן הלא כבצלאל היו ולמה לא נאמר בהם רק ברמז. אמנם הנה שלשת הדברים האלה שבהן נברא העולם הן הם הנותנים כח באיכות המלאכה להיעשות מאליה, כבריאת עולם שבדבר ה' שמים נעשו מאליהן. והנה בצלאל, לרוב זכותו ומן הטעמים שנזכיר לפנים, זכה כי טרם יעסוק במלאכה נחה עליו רוח אלוהים בחכמה כו'.

אך האחרים לא זכו אל כח שפע שלשת הדברים אלא בהחילם להתעסק במלאכה כמדובר. וזהו כל מי שנתעסק כו' נתן בו הקדוש ברוך הוא חכמה, כי שפע שלשת הדברים להיעשות מאליהן חל בהם. והביא ראיה מפסוק ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה. והוא שהוקשה לו בכתוב, כי אומרו בעושי המלאכה הוא מיותר ובלתי מובן, שאם עושי המלאכה הם כל חכם שהזכיר היה לו לומר עושי המלאכה, אך באומרו בעושי קשה שאם הוא עם עושי יראה שהיו ב' כתות ואינו כלל. על כן גזר אומר שפירושו ויעשו כל חכם לב, מהיכן זכו לעשות עם היותם חכמי לב ולא חכמי אימון ידיים שנמצאו עושים מאליהן על ידו יתברך מפאת חכמה ותבונה ודעת כנזכר, הלא הוא בעושי המלאכה כלומר בשביל היותם עושי המלאכה שהתחילו

להתעסק בה כמדובר. והוא מאמר הכתוב בפי' לפנים באומרו (לו ב) וכל אשר נשאו לבו לקרבה אל המלאכה לעשות אותה, כי הלא באומרו לקרבה הוא מיותר.

אך יאמר מאמרנו זה, כי על ידי ההתעוררות אשר נשאו לבו לבא להתקרב אל המלאכה ומתעסק בפסיעות של מצות היה מסתייע מן השמים, והוא כי הוא יתברך היה עושה עימהם. והענין שהכל מידה כנגד מידה, מי שחושב לעשות מצווה מיד הוא יתברך חושב עליו כאילו עשאה, אך לא יעשנה הוא יתברך מאליו לבדו, אך אם יאחוז צדיק דרכו אשר חשב לעשות ומתחיל לעשותה אז הוא יתברך עושה עמו וגומר בעדו את הכל, ואז שכרו כפול כי אינו דומה מי שמחשב ומצרף המחשבה למעשה כשכר מי שחשב ועשה עם שהקב"ה גומר בעדו מעלה על האדם כאילו עשאה כלו כאשר יבוא עוד לפנים ובפרשה הבאה בס"ד.

וזה יכוון באומרו **וכל חכם לב בכם** שהוא לשון יחיד כי לא כל חכמי לב, ואחר כך יצא בלשון רבים באומרו **יבאו ויעשו.** אך הוא מאמרנו כי עם כל חכמי לב היה הוא יתברך בא כביכול ועושה עמו, וזהו **וכל חכם לב** לא יבוא יחידי כי אם **יבואו** באשר ה' אתו **ויעשו** שניהם.

או יאמר ויאמר משה וכו'. פן תאמרו ישראל אחר שהוא יתברך העושה את הכל מה בצע כי ניתן אנו דבר או נתעסק במלאכה ולא יעשה מאליו אחר שהוא יתברך העושה את הכל אחרי כן. על כן אמר דעו כי לא מבלי אין לו יתברך לעשות הכל לבדו, אך לזכותכם בא האלוהים כי הלא ראו כי הנה אל כל עדת בני ישראל ציוה לאמר **זה הדבר וכו',** ומה לו אצל כל ההמון ולא יצווה את עשירי עם יתנו איש לפי עשרו ולא על הכלל אם דל ואם עשיר. אך הוא כי רצה לזכות את הכל וזהו **אל כל עדת בני ישראל לאמר.**

ועוד ראיה שנית והיא כי **זה הדבר אשר צוה ה' לאמר לכם קחו מאתכם** שהוא כל אחד מכם יקח מאתו בביתו תרומה לה' למען תהיה הנתינה מלבו במקום שאין אנשים לתלות שהיא קנאת איש מרעהו וכיוצא. ואחר שבזה הוא נדיב לב בלי פניה יביאה, שנמצא מקדש ידיו ולבו, ובהבאה גם את כל גופו לעומת אשר טמאוהו בעגל, כי בלבם התנדבו ובידם פרקו נזמי הזהב אשר באוזניהם ובכל גופם ויביאו אל אהרן, ואיככה תשרה שכינה אתם אם לא בתקן עותתם.

ולא עוד אלא שלמה שאין הקדוש ברוך הוא צריך לכספם וזהבם, מעלה על כל אחד כאילו כל אחד בקומץ שלו הוא נותן את הכל. וזהו **כל נדיב לבו יביאה את תרומת ה',** עם שכבר הוזכרה למעלה. וגם לא אמר יביא, אך הוא להודיענו את אשר הוא יתברך מקרב צדק מאליו בהתחיל האדם לעשות רצון קונו על דרך שכתבנו על המעשה. והוא כי אינו כמלך בשר ודם המבקש את עמו יתנו לו מס עשרת אלפים דינרי זהב לבנות עיר או מגדל כי לא יחשיב המלך רק סכום הכל אך לא יגדל בעיניו איסר או פונדיון שיתן אחד מהדלים אשר בקרב עמו.

אמר כי הוא יתברך לא כן הוא, כי אם לכל מי שיהיה לו נדיבות לב מעלה עליו הוא יתברך כאילו לבדו הוא **יביאה את תרומת ה'** כולה כאילו הוא נותן את הכל, וזהו יביאה את תרומת ה'. ומה היא התרומה שאני מעלה כאילו **כל נדיב לבו יביאה** את כולה, הלא היא **זהב וכסף ונחשת וכו' ואבני שהם וכו'.** מה שאין כן בפרשת תרומה שאומר (לעיל כה ו - ז) שמן למאור בשמים וכו' אבני שהם וכו' בלי וי"ו שנזכרו שם על כוונה אחרת.

יא אֶת-הַמִּשְׁכָּן אֶת-אָהֳלוֹ וְאֶת-מִכְסֵהוּ אֶת-קְרָסָיו וְאֶת-קַרְשָׁיו אֶת-בְּרִיחוֹ אֶת-עַמֻּדָיו וְאֶת-אֲדָנָיו :

יב אֶת-הָאָרֹן וְאֶת-בַּדָּיו אֶת-הַכַּפֹּרֶת וְאֵת פָּרֹכֶת הַמָּסָךְ :

יג אֶת-הַשֻּׁלְחָן וְאֶת-בַּדָּיו וְאֶת-כָּל-כֵּלָיו וְאֵת לֶחֶם הַפָּנִים :

ואמר שאחר כך על ידי הכנת ישראל בכוונת נדבתם ימשך ש**כל חכם לב וכו' יבאו ויעשו וכו',** שאם לא כן איך יורק שפע עליו או תשרה שכינה בלי הכנה להריק שפע, כי הלא לא בלבד משכן התחתון שעדיין לא נעשה הם עושים כי אם **את המשכן** העליון **את אהלו וכו'.** וזהו שלא אמר משכן ואהל ומכסה וכו' כמפורש פרשת תרומה.

ולא על חינם רמזו רבותינו ז"ל כמה רמזים בחפצים המובאים בנדבה. ובכללם אמרו ב**שמות רבה** (מט ב), וזה לשונו:

זהב זה אברהם שנבחן כזהב בכבשן האש, וכסף זה יצחק שנצרף ככסף על גבי המזבח, ונחשת זה יעקב שנאמר (בראשית ל כז) נחשתי ויברכנו ה' בגללך, ע"כ.

והנה אין ספק כי אם שלהיות מעשה המשכן נעשה באופן בלתי מתייחס אל בני אדם רק נעשה מאליו מאתו יתברך למען יהיה ראוי להשראת שכינה, על כן היה צריך זכות רב וסיוע אבותינו הקדושים ע"ה. ועל פי דרכנו נשית לב אל מאמרם שדימו את אברהם לזהב ואת יצחק לכסף, ונהפוך הוא, ומה גם ליודעי חן כי חסד לאברהם ודין ליצחק. וגם מה ענין מאמר שאמר לבן לעצמו שיהיה נרמז בו ליעקב.

אמנם לבא אל הענין נשית לב אל אומרו שינוי לשון. שבאברהם אמר נבחן וביצחק אמר נצרף. והוא כי שתי בחינות יש בניסיון אשר הוא יתברך מנסה את הצדיק כמבואר אצלנו פרשת העקידה על מאמר הקדום הזה וכו'. והוא כי יש ינסהו ה' למען פרסם צדקתו להמון, ויש למען ללבן ולטהר אותו מכל חלאת אחיזת טומאת יצר הרע ממנו ויהיה זך ונקי קדוש יאמר לו מאז נבחן, כי הניסיון יהיה לו כמצרף לכסף כי ילחם עם יצרו עד יוכל לו וידכאנו תחת רגליו עוד לא ירים ראש. והנה הבחינה האחת הייתה בחינת ניסיון אברהם על אשר תמהו

האומות בראותם אשר בחר באברהם והרבה להטיב לו ולזרעו אחריו, ועל ידי הניסיון ידעו כי טוב הוא ונאמן לה'. וזה הוא ונבחן כזהב שבוחנים אותו כזהב באבן בחן להראות טוב מראהו אצל יתר זהבים שאצלו.

כן אברהם נבחן והכירו כי טוב הוא יותר מכל אנשי דורו. ועל יצחק אמר נצרף ככסף, כי לא לפרסמו היה רק למען קדשו יותר על קדושתו ולהסיר חלאתו וקדוש יאמר לו כי יוסרו סיגיו כהגו סיגים מכסף (כלשון משלי כה ד), כמפורש ענין שתי הבחינות בפרשה הנזכרת. על כן דימה הבחנת הזהב לאברהם וצירוף הכסף ליצחק שיועילו זכות שניהם. והנה בזכות יעקב היה קצת פתחון פה לבלתי הועיל זכותו על דבר אשר נשא שתי אחיות, גם שעדיין לא ניתנה תורה מדקדק עם חסידיו יתברך. אמנם הנה הסכימו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** ע טז) כי מה' יצא הדבר על דבר היות עיני לאה רכות ורחל הייתה בת זוגו, והוא יתברך בורא נפשות יודע דרך זיווגן ולא על חנם הרחיק הוא יתברך ההרגשה מיעקב לבל יכיר בטרם בקר כי היא לאה אם לא כי מאתו נהיה הדבר. ואם כן איפה אין על יעקב אשמת דבר לעכב מלהיטיב לנו בזכותו.

ולראיה כי כן הוא היה רמז הנחשת. והוא בהבין מאמר לבן באומרו (בראשית ל כז) נחשתי וכו', שהוא הראיה שהביא בעל המאמר. והוא, כי אמר לבן בבואו אל יעקב אל תחזיקני למרמה אותך כי החלפתי את רחל בלאה, כי הנה ניחשתי אשר היה לך מן השמים מאתו יתברך והראיה כי ויברכני ה' בגללך, ואם לא שמאתו יתברך היה סבה למה ברכני ה' על ידך, ונהפוך היה מן הראוי כי משנאיך ה' ישנא, ואם רק שנאתיך והרע בעיני יתברך עשיתי לך היה לו להצר לי כמו שהצרתי לך, אלא ודאי שמה' יצא הדבר. הנה כי מאומרו ניחשתי הוראה שמה' יצא קחת שתי אחיות. ועל כן דבר הרומז זכות יעקב ראוי יהיה מה שבו יסולק העיכוב שהוא ענין שתי אחיות כמדובר. הנה כי רצונו יתברך לזכות לנו זכות אבותינו על הטעם הנזכר. ולפי זה יתכן כי גם זכות השבטים נרמז במנין יתר הדברים שעולים שנים עשר, במנות עורות אלים ועורות תחשים לשנים.

ואחר אומרו (פסוק י) כי **כל חכם לב יבואו ויעשו** שתעשה המלאכה מאליה על ידי זכות בואם בהתעוררות הלב לעשותה, אמר **את המשכן את אהלו וכו'.** והוא לתת טוב טעם ודעת איזה הדרך יצא רוח ה' אל עושי המלאכה מאליה לרוב קדושתה. והוא מה שכתבנו בפרשת תרומה על פסוק (לעיל כה ט) ככל אשר אני מראה אותך וכו', שהזכרנו מאמרם ז"ל **במדבר רבה** (יב יב):

כי כאשר הוקם משכן למטה הוקם משכן למעלה הוא משכן הנער ששמו מטטרו"ן שבו מקריב נפשותם של ישראל לכפר על ישראל בימי גלותם, עכ"ל.

ושם כתבנו כי הוא יתברך עשה למטה משכן ממשיי וכל פרטיו דוגמא אל המשכן העליון הרוחני וכל פרטי ענייניו. ואם כן איפה לא כמו זר יחשב היות כל כך עזר משדי להיעשות מאליו, כי אין זה רק השפיע שפע משכן העליון בכל פרטיו בכל העשוי דוגמתה למטה, כי אותה הקדושה היא המתלבשת בדוגמתה ומסייעת להיעשות פה, כי הקדושה ההיא שורה למטה על ידי הכנת עושי המלאכה כמדובר, מעין כל מצווה ומצווה שיעשה האדם שעל ידה שפע תורק מקדושת מקורה. וזה מאמר הכתוב **את המשכן את אהלו וכו' את הארון ואת בדיו וכו' את השולחן וכו',** כל פרט בה"א הידיעה, ולא נאמר משכן ואהל וכו' ארון ושולחן וכו'. אך הוא הענין שכתבנו, כי כל הנעשה על הארץ משכן וכל פרטיו הוא דוגמא אל המשכן העליון אוהלו ומכסהו והארון העליון וכן כל פרט ופרט, להורות כי במעשה כל דבר ודבר שבמשכן התחתון כאילו חוברה לו יחדיו גם המקביל בעליון וכאילו נעשה פה שניהם יחדיו. וזהו הכתוב את בכל פרט מהם, לרבות בכל פרט מהם את אשר לעומתו במשכן העליון. ואין זה כי אם מפאת התעוררותם לקרבה אל המלאכה אחר היותם חכמי לב כאמור.

כה וְכָל-אִשָּׁה חַכְמַת-לֵב בְּיָדֶיהָ טָווּ וַיָּבִיאוּ מַטְוֶה אֶת-הַתְּכֵלֶת וְאֶת-הָאַרְגָּמָן אֶת-תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וְאֶת-הַשֵּׁשׁ :

ולא זה בלבד באנשים, כי אם גם בנשים **כל אשה חכמת לב** ולא חכמת ידיים כי לא נסו, עם כל זה **בידיה טוו וכו'.** גם יתכן יכוון שעל ידי מה שבידיהם טוו שהחלו במעשה המצות עזרם ה' **ויביאו מטוה וכו'.**

כו וְכָל-הַנָּשִׁים אֲשֶׁר נָשָׂא לִבָּן אֹתָנָה בְּחָכְמָה טָווּ אֶת-הָעִזִּים :

ולהיות קבלת שפע כל אחד לפי הכנתו, על כן **אשר נשא לבן אותנה בחכמה**, שהוא גדר גדול מהקודם שהלב היה נושא אותן קלות כנשר לעשות רצון אביהם שבשמים, **טוו את העזים** שהיא חכמה יתירה, כי העזים נטוות על עצמן בחיים חיותם והיא חכמה רבה. ואמר **בחכמה** למה שיש סוג מאשר לבו נשאו ולא מטובו. והוא כי הרשעים הם ברשות לבם כמה דאת אמר (אסתר ו ו) ויאמר המן בלבו, ויאמר עשו בלבו (בראשית כז מא). אך הוא מפאת פתיות הרשע, ועליו נאמר (משלי א כב) תאהבו פתי, וקראה (שם ט יג) אשת כסילות. אך בזה הוא מפאת חכמה. וזהו **אשר נשא לבן אותנה בחכמה** שהוא לבן את גופן לעשות אותם, והוא **בחכמה** לעשות הטוב בעיני היוצר ולא בפתיות ככל אשר לבן נושא אותן שהן ברשות לבן.

ל וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצַלְאֵל בֶּן-אוּרִי בֶן-חוּר לְמַטֵּה יְהוּדָה :

לא וַיְמַלֵּא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחָכְמָה בִּתְבוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל-מְלָאכָה :

לב וְלַחְשֹׁב מַחֲשָׁבֹת לַעֲשֹׂת בַּזָּהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת :

לג וּבַחֲרֹשֶׁת אֶבֶן לְמַלֹּאת וּבַחֲרֹשֶׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכָל-מְלֶאכֶת מַחֲשָׁבֶת :

ועדיין כל זכות הכנת העושים במלאכה הן אמת שתספיק להיעזר על ידי המשכת קדושה מהמשכן העליון, אך לא לשיחול איכות העליון ממש למטה בתחתון לשיהיה ראוי ולשרות בו שכינה, מעין הכתובה אצלנו במזמור (תהלים קכב א) שמחתי באומרים לי וכו', כי האמנם ישב אלוהים על הארץ. על כן הוצרך יבא בצלאל שיודע לצרף אותיות שבהם נברא שמים וארץ ויהיה כמהוה הויה ועולם חדש למטה בארץ. וזה על ידי הכוונות שידע לחשוב מחשבות עליונות ביודעו בטיב רמז ושורש כל פרט ופרט הנעשה על הארץ. ועל ידי כוונתו במחשבתו ישרה כל שורשי הדברים העליונים אשר על השמים במשכן העליון מקבילים אל התחתונים למטה בארץ, כאילו העולם העליון מביאו פה, למען לא יהיה כמו זר נחשב שבתו יתברך בארץ הלזו, כי כשבתו אז שבתו עתה. ועל כן הוצרך היותו בצלאל, ויודע דעת עליון. וזה כיוונו ז"ל בנועם מאמרם (ברכות נה א) כי הצרוף שבו יתברך ברא שמים וארץ כאחת עם היותם עולמות נפרדי האיכות ידע בצלאל.

ל וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאוּ קָרָא ה' בְּשֵׁם בְּצַלְאֵל בֶּן-אוּרִי בֶן-חוּר לְמַטֵּה יְהוּדָה :

וזהו ראו **קרא ה' בשם כו' וימלא וכו' ולחשוב וכו'.** והנה טרם יספר אשר השפיע בו הוא יתברך להכינו אל המכוון, רצה להסיר מלב החושב אולי קרבו משה מעצמו והאציל מן הרוח אשר עליו וילמדהו דעת והכינו לכך, כי בן בנה של מרים אחותו הוא. על כן הקדים ואמר ראו כאילו בחוש הראות אתם רואים כי קרא אותו יתברך ולא אני. ובמה תראו, הלא הוא בשם כי כשמו כן הוא בצלאל, וכן כמה דברים כיוונה דעתו אל רצון הבורא יתברך ז"ל (ברכות נה א) כי כן אמר לו משה שמא **בצל אל** היית. ואם כן איפה לא עשיתי אני, כי מיום היוולדו נקרא בשם זה לא ידעתי אני דבר מאשר יהיה עתה שאכינהו מאז בארץ מצרים, ומה גם כי לא אוכל להשיגו ישיג בזה יותר ממני כנרמז בבצלאל, ואין אדם מכוון יותר על השגתו בדבר. אלא ודאי הוי אומר כי מה' נברא לכך. והטעם הוא כי הוא בן אורי בן חור. זה לו על זכות חור כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** מח ג) שנהרג על קידוש ה'. גם שהוא ממטה יהודה, ויותר הייתי קרוב אל קרובי משבט הלוי מלזה הבא מיהודה להכינו ולקראו מעצמי, ולמה בחרתי בזה אני אז יותר אם לא כי מה' יצא הדבר.

לא וַיְמַלֵּא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחָכְמָה בִּתְבוּנָה וּבְדַעַת וּבְכָל-מְלָאכָה :

ועוד וימלא אותו רוח אלוהים, כי ה' נתן את רוחו עליו ולא נאצל מהרוח אשר עלי עליו כי לא הייתי יכול למלאו רק לתת בו הכנת מה ולא כזאת. ופירש כל אשר אמרנו, שהשפיע בו הוא יתברך להכינו אל עשות עולם רוחני חרש בעולם הזה, והוא באומרו **וימלא אותו וכו'.** והוא, כי הנה הוא יתברך ברא העולם בחכמה ובתבונה ובדעת, כמה דאת אמר (משלי ג יט - כ) ה' בחכמה יסד ארץ וכו'. ואחשבה למה שרצה יתברך יחבר בצלאל ויקשור המשכן אשר בארץ הוא אל השמים מעל, כי יחבר משכן העליון אשר בשמים כבודו למטה להכינו לשכון יה

אלוהים, על כן בדברים אשר הוא יתברך ברא העולמות וחיברן אותן, מלא את בצלאל לעשות כן בקרב הארץ. והוא כי ה' בחכמה יסד ארץ ואת השמים בתבונה ומקשרן בדעת. כאומרו (שם) בדעתו תהומות נבקעו שהוא למטה, ושחקים ירעפו טל (שם) מלמעלה, ויתחברו על ידי כן שלשת הכוחות נתן בבצלאל לעשות כמעשהו יתברך.

והנה היה אפשר יהי כן בחכמת לב בצלאל, אך בפועל כפיו לא יהיה בו רוחניות אלוהי רק טבעי, כי אין הידיים כלי לחול בו רוח אלוהין קדישין אלהן במוח ולב. על כן **וימלא אותו רוח אלוהים.** והוא כי אחת מבחינות הנפש להדמות ליוצרה היא שממלאה את הגוף, אך לא בשווה. כי הכח אשר בעין שנותן בו ראות, או אשר בשכל שנותן בו השכלה, או בלב שנותן בו מחשבה, אינו ככח אשר בידיים ודומיהם שלא יוכנו רק לקבל כח מישוש. אמר כי בבצלאל הייתה גדולה זו כי רוח אלוהים בקרבו הממלא את כל הגוף היה ממלאו בשכל הכולל חכמה ותבונה ודעת וגם בידיים אשר בם כל מלאכה. וזהו אומרו **ובכל מלאכה.** כי גם בם היה רוח אלוהים, ולא מישוש טבעי או אימון ידיים לימודיי, כי אשר תעשינה ידיו רוח אלוהים הוא היה עושה ולא כח בשר ודם, כי הוא יתברך העושה בעצם וראשונה דברים אשר לא עשו ידי בצלאל מעולם ולא פעלו אצבעותיו ולא לימדו אותם, ומה גם בן שמונה שנים.

לב וְלַחְשֹׁב מַחֲשָׁבֹת לַעֲשֹׂת בַּזָּהָב וּבַכֶּסֶף וּבַנְּחֹשֶׁת :

והנה מעין בחינה זאת עדין הייתה בלב כל חכם לב כמדובר למעלה, אלא שבצלאל גבר בה מאחיו מאד כאמור גם זה. אמנם היתרון לבצלאל אשר בה השרה שכינה בארץ כאילו את העולם העליון הביאו פה, הלא הוא **ולחשוב מחשבות,** הן הם הכוונות אשר ידע לכוון במחשבתו לקשר ולחבר את המשכן את אוהלו וכו' עליונים עם התחתונים. וזהו אומרו את בכל פרט, כי נהירין ליה שבילי שמי השמים כמדובר. וזהו **ולחשוב מחשבות** מספיקות **לעשות בזהב ובכסף וכו'.** והוא כי לא נאמר מזהב ומכסף ומנחושת וכו' רק בזהב, כי על ידי המחשבה נמצא עושה מעשה ופעולה באיכות הזהב ובאיכות הכסף וזולתם, שמחדשו בריאה חדשה ועושה אותם דבר רוחני וקדוש. מה שאין כן בכל צורף מוציא כלי זהב מתחת ידו, כי גם שתחילה היה זהב ועתה כלי עם כל זה לא שינה איכות הזהב מהיותו זהב. אך זה על ידי המחשבות היה פועל בהם ונעשה כדבר רוחני. והוא מה שכתבנו כי הדבר רוחני המקביל אליו למעלה היה מקנה איכותו בתחתון.

לג וּבַחֲרֹשֶׁת אֶבֶן לְמַלֹּאת וּבַחֲרֹשֶׁת עֵץ לַעֲשׂוֹת בְּכָל-מְלֶאכֶת מַחֲשָׁבֶת :

עוד יכוון באומרו לעשות וכו', ויותכו יתר תיבות הכתוב. ומה גם אומרו באחרונה **לעשות בכל מלאכת מחשבת** שהוא מיותר לגמרי.

אמנם הנה אמרו רבותינו ז"ל (ברכות נה א) יודע היה בצלאל לצרף אותיות שבהם נבראו שמים וארץ. והנה לפי זה גם בלי נענע ידיו רק בחשוב מחשבות הצרוף בלבו, המחשבה עצמה תפעל ותעשה. ואם כן איפה למה הוצרך ידיו תבצענה במלאכה כמה דאת אמר ועשה בצלאל וכו' זה כמה פעמים (לו א, לז א, לח כב). אך אם כן לא היה הוא יתברך משרה שכינה במעשה ידינו ולא היה לנו שכר כעושים מעשה. אך רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך ציוה לנו נעשה מעשה למען נזכה. וכמאמרם ז"ל ב**מכילתא** על פסוק (לעיל יב ו) והיה לכם למשמרת, כי שם נאמר אין נוטלין שכר אלא על המעשה.

ועוד מוסיף הוא יתברך כי גם בעשותנו המעשה, הוא העוזר ועושה ומה גם במשכן כי לא אחד בהם ידע לעשות דבר רק גול על ה' דרכם (כלשון תהלים לז ה) והוא יתברך יעשה. וזה יאמר הכתוב ולחשוב מחשבות, לומר גם מלא אותם הוא יתברך רוח אלוהים לחשוב מחשבות שהמחשבות לבדן יספיקו לעשות פעולה בזהב ובכסף וכו' ובחרושת אבן [כו'] ובחרושת עץ מבלי יעשה אצבעותיו יתברך, אלא שרצה ה' יתברך וישתבח לעד לעשות בצלאל עצמו בכל מלאכת מחשבת, כלומר עם כל מלאכת של מחשבת שהמחשבה עושה רצה הקדוש ברוך הוא לעשות גם בצלאל עמה לקבל שכר מעשה.

לד וּלְהוֹרֹת נָתַן בְּלִבּוֹ הוּא וְאָהֳלִיאָב בֶּן-אֲחִיסָמָךְ לְמַטֵּה-דָן :

ואחרי אומרו שהוא **רוח אלוהים** הפועלת במלאכה אשר בין ידי בצלאל כנעשית מאליה, ואם כן איפה לא יוכל ללמד לזולת דבר זה, כי הוא כח אלוהי נשפע לידו ואיך יפול בו למוד, אמר כי עם כל זה **ולהורות נתן בלבו וכו'.**

לה מִלֵּא אֹתָם חָכְמַת-לֵב לַעֲשׂוֹת כָּל-מְלֶאכֶת חָרָשׁ וְחֹשֵׁב וְרֹקֵם בַּתְּכֵלֶת וּבָאַרְגָּמָן בְּתוֹלַעַת הַשָּׁנִי וּבַשֵּׁשׁ וְאֹרֵג עֹשֵׂי כָּל-מְלָאכָה וְחֹשְׁבֵי מַחֲשָׁבֹת :

פרק לו

א וְעָשָׂה בְצַלְאֵל וְאָהֳלִיאָב וְכֹל אִישׁ חֲכַם-לֵב אֲשֶׁר נָתַן ה' חָכְמָה וּתְבוּנָה בָּהֵמָּה לָדַעַת לַעֲשֹׂת אֶת-כָּל-מְלֶאכֶת עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ לְכֹל אֲשֶׁר-צִוָּה ה' :

אך כי גם כי בצלאל גבר באחיו כמפורש בכתוב למעלה, עם כל זה הצד השווה אשר לו עם אהליאב הוא כי **מלא אותם וכו',** וגם ששניהם חושבי מחשבות וכוונות. וכן צד שווה לכל איש חכם לב עימהם והוא יעשה וכו', כי גם כל איש חכם לב עשו את כל אשר ציוה ה' ממש עם שלא ראו משכן וכלים אלא משה, והיה אפשר לשנות קצת כמדובר למעלה כי אשר סיפר

להם לא ראו, עם כל זה עשו ממש כאשר ציוה ה', אך לא לחשוב מחשבות מעצמם רק מה שהיו מורים להם בצלאל ואהליאב.

ב וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל-בְּצַלְאֵל וְאֶל-אָהֳלִיאָב וְאֶל כָּל-אִישׁ חֲכַם-לֵב אֲשֶׁר נָתַן ה' חָכְמָה בְּלִבּוֹ כֹּל אֲשֶׁר נְשָׂאוֹ לִבּוֹ לְקָרְבָה אֶל-הַמְּלָאכָה לַעֲשֹׂת אֹתָהּ :

הורה כל מה שכתבנו. כי אשר הייתה חכמה בלבו ולא אימון ידיים, והיה מתעורר שלבו היה נושאו את גופו קל כנשר להתקרב אל המלאכה, ועל ידי כן לעשות אותה כי הייתה נעשית מאליה מתוך ידיהם.

ה וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה לֵּאמֹר מַרְבִּים הָעָם לְהָבִיא מִדֵּי הָעֲבֹדָה לַמְּלָאכָה אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לַעֲשֹׂת אֹתָהּ :

וזהו אומרו אחרי כן **מרבים העם להביא מדי העבודה למלאכה.** לומר הנה אם הייתה מלאכת הדיוט הנעשית בדרך טבעי לא היה די במה שהביאו, אמנם במה שהיה מלאכה נעשית מאליה הן מעט אשר היה לפניהם ויפרוץ לרוב שהייתה מצלחת ומתברכת. וזהו **מדי העבודה למלאכה,** כי בערך העבודה שהיו טורחים שהייתה קלה נעשית מאליה שלא בטבע מציאות המלאכה כי רבה הייתה היה די מה שהביאו, וזהו **מדי העבודה למלאכה.** ופירש מאמרם איך הייתה העבודה קלה, ואמר **אשר צוה ה' לעשות אותה.** והוא מה שכתבנו בפסוק (לעיל פסוק א) **אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם,** שהוא שציוה ה' לעשות אותם הוא יתברך בעצמו. וזה יאמר תדע למה העבודה הייתה קלה נעשית מאליה, כי הלא **היא אשר צוה ה' לעשות** אותה השם בעצמו ועל ידי כן הייתה מתברכת, והספיק מה שהביאו לשני בקרים.

ז וְהַמְּלָאכָה הָיְתָה דַיָּם לְכָל-הַמְּלָאכָה לַעֲשׂוֹת אֹתָהּ וְהוֹתֵר :

וזהו **והמלאכה הייתה דים וכו',** לומר והמלאכה הידועה למה שהיא מלאכת שמים הייתה דים מה שהביאו **לכל המלאכה,** מה שאין כן אם הייתה מלאכת הדיוט.

ח וַיַּעֲשׂוּ כָל-חֲכַם-לֵב בְּעֹשֵׂי הַמְּלָאכָה אֶת-הַמִּשְׁכָּן עֶשֶׂר יְרִיעֹת שֵׁשׁ מָשְׁזָר וּתְכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי כְּרֻבִים מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב עָשָׂה אֹתָם :

הנה אומרו בעושי המלאכה הוא מיותר.

וגם אומרו בעושי משולל הבנה, כי היה ראוי לומר עושי המלאכה בלא בי"ת.

אך יאמר מה שכתבנו, כי הוא יתברך היה עיקר שעמו היו כל חכם לב עושים. והענין כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (ברכות נה א) יודע היה בצלאל לצרף אותיות שבהם נבראו שמים וארץ. וכתבנו למעלה כי מה צורך היה לו לדעת כל זה אם לא שהמשכן וכליו אינן כדאים מצד עצמם לשכון בהם יה אלוהים. אך משכן וכליו היו דוגמת משכן העליון וכל ענייניו, ובעשותו בצלאל

וכל חכם לב משכן וכליו, כל מה שלמעלה היו עושים למטה ככל השפע העליון כאילו עולם רוחני היו בונים למטה, על כן הוצרך לדעת לצרף אותיות שבהם עולם נעשה. והיה זה על ידי מחשבה שהיה הוא והם מחשבים בעשותם, כמדובר למעלה. כי גם שעיקר המחשבות לא היו רק בצלאל ואהליאב, עם כל זה ולהורות נתן בלבו שהיו שניהם מורים להם והם מחשבים ועושים.

והנה ידוע כי אותיות שברא בהם הוא יתברך את העולם הם כוחותיו יתברך, כי כל התורה כולה שמותיו, ואותם הכוחות הם העושים המלאכה בעצם ואתם כל חכם לב. וזה יאמר ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה, כי כל חכם לב עשו עם עושי המלאכה בעצם הם כחותיו יתברך שהם העיקר, כי הוא יתברך היה העושה על ידי כחותיו אלה, כמדובר.

והנה מלבד הכתוב אצלנו ברמז הקרוב אל הפשט בפרשת תרומה, עוד אפשר לומר כי היו יריעות התחתונות מארבעה מינים כנגד ארבעה רקיעים ראשונים, שהוא שש משזר כנגד וילון שמחדש בו הוא יתברך מעשה ששת ימי בראשית (חגיגה יב ב), ותכלת כנגד רקיע כמו שאמרו ז"ל (מנחות מג ב) תכלת דומה לרקיע, וארגמן כנגד שחקים שנקראו כן על שם ששוחקים מן (חגיגה שם) על דרך מה שאמרו ז"ל (**במדבר רבה** יב ד) שארגמן נדרש על דבר המן, ותולעת שני הוא אדמימות משולהב כנגד זבול שבהיר הוא מהשלשה שתחתיו שבו בית המקדש של מעלה כנודע מרבותינו ז"ל (חגיגה שם). ולהיות ארבע אלה איכותן קרוב זה לזה עם שהגבוה גבוה עולה במעלה על הקודם בצד מה כרכן יחד.

יד וַיַּעַשׂ יְרִיעֹת עִזִּים לְאֹהֶל עַל-הַמִּשְׁכָּן עַשְׁתֵּי-עֶשְׂרֵה יְרִיעֹת עָשָׂה אֹתָם :
טו אֹרֶךְ הַיְרִיעָה הָאַחַת שְׁלֹשִׁים בָּאַמָּה וְאַרְבַּע אַמּוֹת רֹחַב הַיְרִיעָה הָאֶחָת מִדָּה אַחַת לְעַשְׁתֵּי עֶשְׂרֵה יְרִיעֹת :
טז וַיְחַבֵּר אֶת-חֲמֵשׁ הַיְרִיעֹת לְבָד וְאֶת-שֵׁשׁ הַיְרִיעֹת לְבָד :
יז וַיַּעַשׂ לֻלָאֹת חֲמִשִּׁים עַל שְׂפַת הַיְרִיעָה הַקִּיצֹנָה בַּמַּחְבָּרֶת וַחֲמִשִּׁים לֻלָאֹת עָשָׂה עַל-שְׂפַת הַיְרִיעָה הַחֹבֶרֶת הַשֵּׁנִית :
יח וַיַּעַשׂ קַרְסֵי נְחֹשֶׁת חֲמִשִּׁים לְחַבֵּר אֶת-הָאֹהֶל לִהְיֹת אֶחָד :
יט וַיַּעַשׂ מִכְסֶה לָאֹהֶל עֹרֹת אֵילִם מְאָדָּמִים וּמִכְסֵה עֹרֹת תְּחָשִׁים מִלְּמָעְלָה :

אך השלשה העליונים עולים יותר זה על זה בספיריות כי אין מעון שעל זבול מתקרב אליו באיכות, וכן אין מעון מתקרב אל מכון, וכן ערבות, על כן נרמז כל אחד בפני עצמו.
כנגד מעון הוא **יריעות עזים** ששם עוז מלאכי השרת כמו שאמרו ז"ל פרק אין דורשין (חגיגה יב ב), ומצינו בפרק מי שאחזו (גיטין סח ב) שמלאכי השרת נקראו תועפות.

וכנגד מכון עורות אלים מאדמים, כח דין הוא שם כמו שאמרו באין דורשין (חגיגה שם) ששם חדרה של סופה ומערה של קיטור ועליית טללים רעים ואגלים רעים וזהו רמז **מאדמים**. **וכנגד ערבות** היה **עורות תחשים** הוא ספגונא שגווניו רבים (שבת כח א), והוא כי לא היה אדם יכול לעמוד על הגוון כי היה בהיר ונראין בו מעין גוונים רבים מאוד, רמז אל ערבות שהוא ספיריי מאוד כמעט שאין גוון נתפס בו, כמו שאמרו באין דורשין (שם) כי שם גנזי חיים טובים, דכתיב (תהלים לו י) כי עמך מקור חיים, וגנזי שלום וברכה ונשמותיהם של צדיקים ורוחות ונשמות שעתידות להבראות, כמו שאמרו ז"ל (שם) וטל שעתיד הקדוש ברוך הוא להחיות בו מתים. הרי כל הדברים ההם רוחניים ואין ספק כי גם ערבות מתקרב להם.

ואחשוב רמז בהיות שכינה בבית קדש הקדשים המכוסה ביריעות אלו הרומזים שבעה רקיעים, לרמוז כי לא כאשר מתחילה שהיה שפע הנשפע על הארץ בא עליה מן השמים, אך עתה שעיקר שכינה בתחתונים מתחת לרקיעים יצא שפע להשפיע ברקיעים וכל הנהגת וטוב השמים מהארץ יושפע.

ויתכן כי בשלשה העליונים יש רמז לשלשת אבות. בתחשים אל אברהם שהיה שש לעשות רצון קונו, והנה שש מעין ספגונא. ועורות אלים כנגד אילו של יצחק. **ועורת עזים** כנגד ואת עורות גדיי העזים הלבישה כו' (בראשית כז טז).

פרשת פקודי

פרק לח

כא אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן מִשְׁכַּן הָעֵדֻת אֲשֶׁר פֻּקַּד עַל-פִּי מֹשֶׁה עֲבֹדַת הַלְוִיִּם בְּיַד אִיתָמָר בֶּן-אַהֲרֹן הַכֹּהֵן :

כב וּבְצַלְאֵל בֶּן-אוּרִי בֶן-חוּר לְמַטֵּה יְהוּדָה עָשָׂה אֵת כָּל-אֲשֶׁר-צִוָּה ה' אֶת-מֹשֶׁה :

כג וְאִתּוֹ אָהֳלִיאָב בֶּן-אֲחִיסָמָךְ לְמַטֵּה-דָן חָרָשׁ וְחֹשֵׁב וְרֹקֵם בַּתְּכֵלֶת וּבָאַרְגָּמָן וּבְתוֹלַעַת הַשָּׁנִי וּבַשֵּׁשׁ :

כד כָּל-הַזָּהָב הֶעָשׂוּי לַמְּלָאכָה בְּכֹל מְלֶאכֶת הַקֹּדֶשׁ וַיְהִי זְהַב הַתְּנוּפָה תֵּשַׁע וְעֶשְׂרִים כִּכָּר וּשְׁבַע מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים שֶׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ :

כה וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה מְאַת כִּכָּר וְאֶלֶף וּשְׁבַע מֵאוֹת וַחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים שֶׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ :

כו בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ לְכֹל הָעֹבֵר עַל-הַפְּקֻדִים מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה לְשֵׁשׁ-מֵאוֹת אֶלֶף וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים :

כז וַיְהִי מְאַת כִּכַּר הַכֶּסֶף לָצֶקֶת אֵת אַדְנֵי הַקֹּדֶשׁ וְאֵת אַדְנֵי הַפָּרֹכֶת מְאַת אֲדָנִים לִמְאַת הַכִּכָּר כִּכָּר לָאָדֶן :

ראוי לשום שכל והבין במקראות אלו:

א. אומרו (לח כא) **משכן משכן** שני פעמים.

ב. אומרו (שם) **אשר פקד על פי משה,** ומהראוי יאמר אשר פקד משה.

ג. אומרו עבודת הלוים, מה ענין עבודת הלוים אשר הייתה במסעות אצל פקודי המשכן,

וגם למה הודיענו שהיה **ביד אתמר.**

ד. אומרו (שם כב) **ובצלאל בן אורי וכו' עשה את כל וכו',** הרי נאמר למעלה ולמה חזר להודיעו פה.

וכן אומרו (שם כג) **ואתו אהליאב וכו'.**

ה. אומרו (שם כד) **כל הזהב העשוי למלאכה בכל מלאכת הקדש,** כי אומרו בכל מלאכת הקדש הוא מיותר ומהראוי לומר כל הזהב העשוי למלאכה תשע ועשרים ככר.

ו. אומרו (שם) **ויהי זהב התנופה,** כי הלא כל הזהב העשוי למלאכה הוא עצמו זהב התנופה, וזולת הייתור ראוי לדעת מה הויה נתחדשה בו שאמר ויהי זהב התנופה.

וגם באומרו (שם) **בכל מלאכת הקדש,** היה לו לומר לכל מלאכת הקודש, וגם כמו שאמר אחרי כן מלאכת הקדש למה בתחילה לא אמר כל הזהב העשוי למלאכת הקודש.

ז. באומרו (פסוק כז) **ויהי מאת ככר הכסף לצקת את אדני כו',** למה הודיענו ענין היציקה והיה ראוי יאמר ויהי מאת ככר הכסף למאת אדני הקדש.

ח. אומרו (שם) **מאת אדנים למאת הככר,** כי נהפוך הוא וראוי יאמר מאת הככר למאת אדנים.

ט. אומרו (שם) **ככר לאדן,** הוא מיותר.

י. מה הועיל החשבון הזה נגד ליצני הדור והלא גם עתה יאמרו מי יגיד למו שלא הייתה נדבה יתירה על החשבון הזה.

וגם למה לא פקד אך את הזהב ואת הכסף ואת הנחשת, וכל שאר דברים לא עשה רק הזכיר מציאותן לבד.

כא אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן מִשְׁכַּן הָעֵדֻת אֲשֶׁר פֻּקַּד עַל-פִּי מֹשֶׁה עֲבֹדַת הַלְוִיִּם בְּיַד אִיתָמָר בֶּן-אַהֲרֹן הַכֹּהֵן :

והנה אמרו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** נא ו) שראה משה ליצני דור מרננים ששלח יד בנדבת המשכן, על כן נתן חשבון. והנה עדיין קשה למה קבלו החשבון ממנו. לזה אמר **אשר פקד על פי משה** ללמדנו כי גם שהצבור לא ירצו לקבל החשבון מראשים שבהם הוא מעצמו יבקש ליתן חשבון להיות נקי מה' ומישראל. וזהו **אשר פקד על פי משה,** כלומר שלא היה על פי ישראל שביקשו ממנו כי אם על פיו שהוא בפיו ציוה להם יקבלו חשבון, כי **אשר פקד** היה **על פי משה** ולא על פיהם.

ועדיין היה מקום לומר שהיה להם לעכב ולומר שלא יחוש לליצני הדור שהמה כולם יודעים כי נאמן הוא, לזה אמר **עבודת הלווים,** כי היה פתחון פה לומר שהחשבון היה ראוי להם שהיו הדברים ההם כולם **עבודת הלווים,** ושלא יחשבו את הלווים ישלחו יד בעבודתם לחסר שמץ דבר מזהב וכסף אשר ישאו עליהם, על כן טוב לדעת מעתה מספר ומשקל הכל.

והיה מינויים על יד איש אחד הוא איתמר, כי אם היה על פי שנים לא היה חשד. כנודע מרבותינו ז"ל (בבא בתרא ט א) על פסוק (מלכים ב יב טז) ולא יחשבו את האנשים [כו'] עושי המלאכה כי באמונה הם עושים, כי בהיות שנים אין לחושדם כי אם בהיות ביד אחד בלבד. וזהו **ביד איתמר כו'.**

כב וּבְצַלְאֵל בֶּן-אוּרִי בֶן-חוּר לְמַטֵּה יְהוּדָה עָשָׂה אֵת כָּל-אֲשֶׁר-צִוָּה ה' אֶת-מֹשֶׁה :
כג וְאִתּוֹ אָהֳלִיאָב בֶּן-אֲחִיסָמָךְ לְמַטֵּה-דָן חָרָשׁ וְחֹשֵׁב וְרֹקֵם בַּתְּכֵלֶת וּבָאַרְגָּמָן וּבְתוֹלַעַת הַשָּׁנִי וּבַשֵּׁשׁ :

ושמא תאמר מה יועיל כל החשבון שיתן משה אחר שיצא הכל מתחת ידו ונכנס ביד עושי המלאכה, ואולי אם יחסר היה מתחת ידם, לזה אמר **ובצלאל כו'.** והוא מה שאמרו ז"ל (שם) על פסוק ולא יחשבו את עושי המלאכה כי באמונה הם עושים, שאין לחשוד את עושי מלאכת שמים ליטול מהם חשבון, אך זה הוא כשהם שנים, ועל כן צוו חכמים שהקופה נגבית בשנים להסיר החשד.

ובזה נבוא אל הענין שאמר כי בעושי המלאכה לא היה מקום חשד, כי **בצלאל עשה ואתו אהליאב כו'** הרי כאן שנים, ועל פיהם הייתה כל המלאכה. ואם כן אין שם חשד. אך משה גם כי לא קם כמוהו, אחד היה. וילמדנו דעת נעשה כמעשיו לתת חשבון ולחוש אף לבל ידברו ליצני הדור.

עוד יתכן דרך אחרת לבוא אל תירוץ שאר ההערות באשר נשים לב אל אומרו משכן שני פעמים ואל אומרו **העדות,** כי אין זה צודק רק בארון ולא במשכן.

וידוע מה שאמרו ז"ל (**שמות רבה** נא ד) שהוא עדות לישראל שויתר להם על עוון העגל. ועל דרך הפשט יאמר כי הנה מקום לומר כי הלא אם היה חלילה חפץ לשלוח יד היה יכול, כי היה מקום לתלות החיסרון. והוא כי דרך הזהב והכסף אשר יעשה מהם כלים לחסר ממשקלם בהתכה ובשיפה וכיוצא, וכן בתכלת ובארגמן בשיורי פתילים וכיוצא, ויכולים האומנים לשלוח יד הרבה ויתלו בחסרון הנהוג, ואם כן במה יודע איפה כי האמת אתו. לזה אמר **אלה פקודי המשכן** באמת. ומי מעיד שכן הוא שהאמת אתו בחשבונו, לזה אמר **משכן העדות,** כי המשכן עצמו נותן עדות בדבר במה שאין צריך לומר שלא היה חסר כי אם מעט מהנהוג לחסר, כי גם לא חסר אפילו כמלא נימא.

כי הנה כל אשר אמר שהיה סך הזהב והכסף ושאר דברים הניתנים לעשות מלאכה, הסך והמשקל ההוא היה המשקל והשיעור הנמצא אחר כך שלא חסר כלום. וזהו **אשר פוקד על פי משה עבודת הלוים,** כי השיעור **אשר פקד** שקבל היה הנמצא אחרי שהיה עבודת משא הלווים לא פחות ולא יותר. ואין ספק כי אלוהים עשה זה למען יכירו וידעו כי האמת אתו. מה שאין כן אם היה משקל הכלים חסר כמנהג, כי ימצאו פתחון פה לומר לא החסיר כל כך והוא שלח יד. נמצא בזה כי המשכן עצמו הוא כאילו מעיד שחשבונו אמת באשר לא חסרו משכן וכליו מאשר אמר.

ושמא תאמר איך יתכן שלא יחסר דבר והוא פלאי. לזה אמר **ובצלאל וכו' עשה** כי הוא אשר מלא אותו הוא יתברך רוח אלוהים בחכמה וכו', הם השלשה דברים שבהם נברא העולם, וגם הוא האיש אשר עשה את כל אשר ציוה ה'. כמו שאמרו ז"ל (ירושלמי פאה א א) אשר ציוה משה לא נאמר אלא **אשר ציוה ה'** אפילו דברים שלא אמר לו רבו. ואם כן כדאי הוא ליעשות נס זה על ידו. וגם **אתו אהליאב** שגם הוא כיוצא בו כמעט.

או יאמר על דרך זה. בל יאמר איש אולי ידע משה משקל הכלים ועל פיהם נתן חשבון, לכך צדקו יחדו חשבונו ומשקלם. לזה אמר **ובצלאל וכו' עשה** ואשר היה **אתו אהליאב וכו',** כלומר כי משה לא היה אתו לדעת הוא משקל הכלים. אך אין זה כי אם שמה' יצא הדבר, לשידעו ישראל כי נאמן הוא משה אפילו אשר לא טוב דברו כי לא דבר רק הוא יהיה חשבונו צודק בעצם עם מה שאחר העשיה בלי פחת וייתור. אך הורה הוא יתברך כי כל דבריו האמת והצדק.

כד כָּל-הַזָּהָב הֶעָשׂוּי לַמְּלָאכָה בְּכֹל מְלֶאכֶת הַקֹּדֶשׁ וַיְהִי זְהַב הַתְּנוּפָה תֵּשַׁע וְעֶשְׂרִים כִּכָּר וּשְׁבַע מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים שֶׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ :

וזה ענין הפסוקים הבאים **כל הזהב העשוי וכו'.** כלומר שהזהב העשוי ומזומן למלאכה שהוא לעשות המלאכה, אותו השיעור בעצמו היה הנמצא אחרי כן **בכל מלאכת הקדש,** והיה זה במה שלא יקרה כן במלאכת הדיוט. וזהו אומרו **הקדש.** ובכן לדעת השיעור אין צורך כי אם ידיעת אשר הונף ואשר הורם מתחילה. וזהו **ויהי זהב התנופה וכו',** כי הוא השיעור שאחרי כן.

כה וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה מְאַת כִּכָּר וְאֶלֶף וּשְׁבַע מֵאוֹת וַחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים שֶׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ :

ועדיין גם שהתורה תעיד כך אין ראיה מוחשת לעיני הכל, לזה אמר **וכסף פקודי העדה וכו',** כי בזאת יבחן בעצם.

כו בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ לְכֹל הָעֹבֵר עַל-הַפְּקֻדִים מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה לְשֵׁשׁ-מֵאוֹת אֶלֶף וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים :

והוא, כי לששים ריבוא ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים עולה מאה ככר ואלף שבע מאות ושבעים וחמשה שקל. ומהמאה ככר נעשו מאה אדנים. והנה ידוע כי דרך הזהב וכסף והנתכים לחסר משיעורם בהתכה, ואלה הותכו ולא חסרו כלום.

כז וַיְהִי מְאַת כִּכַּר הַכֶּסֶף לָצֶקֶת אֵת אַדְנֵי הַקֹּדֶשׁ וְאֵת אַדְנֵי הַפָּרֹכֶת מְאַת אֲדָנִים לִמְאַת הַכִּכָּר כִּכָּר לָאֶדֶן :

וזהו אומרו **ויהיה מאת ככר הכסף לצקת,** שהיו שיעור זה כדי לצקת ולהיתוך, ואף על פי כן **מאת אדנים למאת הככר,** כי האדנים אחר העשותם היו שווים למאת הככר אשר היו מתחילה. ולא על פי השערה בניכוי הראוי לחסר לכל אחד כי אם ככר לאדן שווה בלי פחת כלל.

או שיעור הכתוב שלא היה משקל המאה אדנים יחד ככרים מאה, אך לא שהיה כל אחד ככר בשווה כי אם זה פחות וזה יותר, כי אם ככר אחד היה לכל אדן אחר היעשותם כאשר בתחילה.

או בדרך אחרת. כי לא הותכו יחד והיו יוצקים בדפוס זה אחר זה ושעל כן היה משקל כל אחד שווה, כי אם שמתחילה היו ככר לאדן שהיה כל ככר בפני עצמו לכל אדן והיו יוצקים אותו לבדו, ועל כן היה אפשר שמאחד יחסיר ואחד לא יחסיר כי לא כל משקלי הנדבה היה כסף טהור בשיעור אחד, ועם כל זה היו מאת אדנים שווים למאת הככר כי לא חסר משום אחד.

כלל הדברים שהוכרה ההשגחה ואמונת משה רבנו ע"ה לעיני הכל.

כח וְאֶת-הָאֶלֶף וּשְׁבַע הַמֵּאוֹת וַחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים עָשָׂה וָוִים לָעַמּוּדִים וְצִפָּה רָאשֵׁיהֶם וְחִשַּׁק אֹתָם :

גם העידה התורה כי **את האלף ושבע המאות [וכו'] עשה ווים,** שלא נאמר שאותו השיעור חסרו במאה ככרים לבא ככר לאדן, ומזה ניקח ראיה לכל שאר הדברים אשר לא היו עניינם ניצק בכור. ועל כן לא מנה שיעור כל שאר ענייני המשכן במספר במשקל, כי מאלה יוקח ראיה אל כל השאר.

פרק לט

לב וַתֵּכֶל כָּל-עֲבֹדַת מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד וַיַּעֲשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת-מֹשֶׁה כֵּן עָשׂוּ :

קשה היה לו לומר **ויעשו בני ישראל** ראשונה ואחר כך יאמר **ותכל.** אך יאמר כי גם שהקב"ה מסייע את עושי המצוות מעלה הקדוש ברוך הוא על העוסק בה כאילו הוא עשאה כולה.

והנה בעבודת המשכן כאשר כתבנו למעלה לא היו בישראל בקיאים במלאכה, אך הייתה נעשית מאליה על ידי השגחתו יתברך. וזהו **ותכל כל עבודת** כאילו כלתה מאליה כי מן השמים הייתה נעשית. ואף על פי כן מעלה אליהם הכתוב כאילו ישראל עשו הכל. וזהו **ויעשו בני ישראל ככל וכו'** בכ"ף הדמיון לומר אף על פי שהיו נראים כעושים אך הוא יתברך היה עושה את הכל. נמצאו עושים **ככל אשר צוה ה'** ולא ממש אשר ציוה, עם כל זה מעלה עליהם הוא יתברך שעשו ממש את הכל. וזהו **כן עשו.**

מג וַיַּרְא מֹשֶׁה אֶת-כָּל-הַמְּלָאכָה וְהִנֵּה עָשׂוּ אֹתָהּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' כֵּן עָשׂוּ וַיְבָרֶךְ אֹתָם מֹשֶׁה :

אומרו והנה עשו וכו', ואומרו **כן עשו** הוא מיותר.

אך יאמר **והנה עשו אותה כאשר צוה ה'** ולא כאשר ציוה משה אליהם, כי כמה דברים היה מגיה בצלאל והיה מסכים עם אשר ציוה ה' את משה ולא אל אשר ציוה משה אליו. וזהו את **אשר צוה ה'.**

וגם יכוון כי הנה הקדוש ברוך הוא הראה אל משה המשכן אהלו ומכסהו וכו' מנורה וכלים כמה דאת אמר (לעיל כה מ) וראה ועשה בתבניתם אשר אתה מראה בהר, הנה האומנים אשר לא ראו רק על פי מגיד אשר ראה רוחניים לא יוכלו עשותם ממש כאשר הראה ה' את משה והם לא ראו רק על פי הגדתו. אמר וירא משה וכו' והנה ממש הוא כאשר בעת ציוהו ה'.

ושמא תאמרו איך יתכן והוא שלא כדרך טבע, לזה אמר **כן עשו,** כלומר ה' הנזכר עם הנזכר לעיל שהם ישראל, כי הוא יתברך היה העושה אתם.

אז **ויברך אותם משה את הקדוש ברוך הוא ואת ישראל.** והנה בירך ברכה כוללת באומרו יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם ויהי נועם וכו' (במדבר רבה יב ט), שבזה ברכה את ה' שימשיך שפע למטה שהיא כוונת כל הברכות הרי ברכה את ה', וברכה לישראל כפשוטו.

או יאמר וירא משה את כל המלאכה וכו'. במה שנעיר אומרו **כן עשו** שהוא מיותר. ובמה שכתבנו למעלה בפרשת תרומה על ועשו לי מקדש וכו' (לעיל כה ח), שאומרו וכן תעשו חוזר אל אומרו ושכנתי בתוכם שאמר שני דברים:

א. ועשו לי מקדש,

ב. ושכנתי בתוכם.

שיעשו באופן אשכון בתוכם ממש שיהיו צדיקים ראויים לכך.

על האחד אמר (לעיל כה ט) ככל אשר אני מראה אותך,

ועל השני אמר (שם) וכן תעשו.

ואמר **וירא משה** והנה **על האחד עשו כאשר צוה**,

ועל השני שהוא גם כן צוויו יתברך אמר **כן עשו.**

ולא ראה זה כי אם משה לבדו ברוח הקדש אשר אתו. וזהו **וירא משה,** כי הוא לבדו הרואה בשני הדברים. ועל כן ראה שהיו ראויים לברכה **ויברך אותם משה.**

ואמרו רבותינו ז"ל (**במדבר רבה** יט ט) שאמר יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם ויהי נועם ה, וכו' (תהלים צ יז). ויהיה ביאור הכתוב לפי זה שאמר גם שעשיתם משכן עיקר שכינה בכם הוא ומכם ימשך אל המשכן במה שהוא מעשה ידיכם, ויהי נועם ה' אלוהינו עלינו שהוא על עצמינו, וימשך מזה שמעשה ידינו כוננה עלינו, כלומר כי יאמר איש היתכן יעזוב הוא יתברך השמים כסאו הם שמים מעשה אצבעותיו וישכון במשכן מעשה בני אדם, לזה אמר באשר יהי נועם ה' עלינו לא יחשבו ולא יערכו מעשה ידינו אצלנו כי אם למעלה מחקינו באשר אתה אתנו. וזהו ומעשה ידינו כוננה עלינו, שתתן בכל אשר יהיה מעשה ידינו דרך כל התכוננות עלינו, כלומר למעלה מגדרינו כאילו דבר רוחני עשינו לפניך ככל ענין מעשה המצות. ועוד נוחילה לפניך כי גם מעשה ידינו אשר בפנינו עתה, הוא המשכן גם שעשינו אותו טרם הייתה נועם ה' עלינו, גם הוא כוננהו בהשראת שכינתך בו.

וידוקדק באומרו ומעשה ידינו במה שאמרו ז"ל שהיו ישראל יראים פן יעכב עוון העגל מלהשרות שכינה, שעל כן רפו ידיהם בשבעת ימי המילואים שלא שרתה בהם שכינה ואמרו למשה אולי לא נתכפר עוון העגל. ואפשר שאמר משה רבנו ע"ה ריבון העולמים העוון ההוא לא מעשה היה כי אם יצא מאליו כמו שכתוב (לעיל לב כד) ויצא העגל הזה, וגם אם היה הדבר לא מידינו היה כי אם מיד הערב רב. אך מצות המשכן הבא לתקן היה להפך, כי הוא מעשה ממש וגם הוא מעשה ידינו אנחנו בני ישראל, ומרובה מידה טובה על מידת פורענות, על כן ראוי אל זה תביט ולא אל הפכו, ותכוננהו. וזה ומעשה ידינו כוננהו.

או יאמר במה שאמרו ז"ל (כתובות ה א):

> גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ דאילו במעשה שמים וארץ כתיב (ישעיה מח יג) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, ואילו במעשה הצדיקים כתיב (לעיל טו יז) מקדש ה' כוננו ידיך כו', ע"כ.

ואמר גם שבשמים הכינות כסאך אשר המה מעשה אצבעותיך כאשר יהי נועם ה' אלוהינו עלינו להיות שכינה שרויה על עצמינו כי תחשיבנו לצדיקים, לא יגרע מעשה ידינו משמים של

מעלה, כי בזה מעשה ידינו שהם מעשה ידי הצדיקים כוננה עלינו, שאתה ה' לפניך הם גדולים מעשה צדיקים שתכוננם בשתי ידיך כמה דאת אמר מקדש ה' כוננו ידיך. וגם כי שם נאמר על בית המקדש אשר במקום שער השמים, שמלבד מעשה ידינו המקום בעצמו מסייע, אחלי יכונו לפניך כי גם שאין במשכן כי אם היותו מעשה ידינו לבד תכוננהו. וזהו מעשה ידינו כוננהו כעת גם שאינו כעתיד בהר המוריה.

וענין התכוננות הזה יהיה כי המשכן הוא רמז אל כל הדברים העליונים כנודע, ובמה שאנו אומרים שאנו חומריים אין לנו כח כי אם לעשות מעשה ידינו, אך ההתקשרות אשר למשכן וכליו אצל הדברים אשר הם דוגמתן והתקשרות כל חלקיו גם הן על פי רימוזן איננו בלתי על ידי השראת שכינה בו. וזהו אשר הוא מעשה ידינו כוננהו. וזה ענין המדרש שאומר שהיה מתפרד ובלתי יכול להתקיים בכל יום עד ששרתה בו שכינה. או יאמר ויהי נועם ה' אלוהינו עלינו ומעשה ידינו, שהוא המשכן, כוננה תחילה עלינו, במשכן העליון שתכוננהו ותקימהו, ובזה ומעשה ידינו של מטה כוננהו כי יקושר עם העליון. או ומעשה ידינו, הם כלי המשכן, כוננה עלינו, תחילה בעצמותינו כי כל יש בו דוגמא של מעלה המשכן, ואחרי כן ומעשה ידינו, הוא המשכן עצמו, כוננהו.

יושב בסתר עליון וכו' (תהלים צא א). יאמר אל תתמהו על היותו במשכן, כי למה שישיבתו יתברך אינה הרגשית חלילה כי הלא כשהוא יושב הוא בסתר ולא שיורגש, על כן אינו ממלא מקום חלילה שאינו גבולי, וגם אז בשבתו הוא עליון כי גם על השמים כבודו גם כן. והראיה, כי הלא בלעדי זה המשכן, הלא בהיות מלא כל הארץ כבודו גם זה הוא פליאה, כי הלא בצל שדי הוא שאמר לעולמו די והגבילו, ואיך יתלונן בצלו, אך מזה תדעו שלא יחשב לזר גם היותו במשכן, כי גם העולם כולו הוא גבולי. הנה ראיה שתשובתי היא אמיתית.

פרק מ

טז וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ כֵּן עָשָׂה :

אמר שעם היות שלולא עזר משדי לא יוכל להקים את המשכן ולעשות כל הנזכר, שנמצא שעשה **משה ככל אשר צוה ה'** שהוא בכ"ף הדמיון, עם כל זה מעלה עליו הכתוב כאילו **כן עשה** ממש בלי דמיון.

או על דרך זה. ויעש משה ככל וכו' בכ"ף הדמיון, ואיך היה נעשה בעצם ציווי יתברך, הלא הוא כי השם הנזכר כן עשה בלי דמיון. ושיעור הכתוב **ויעש משה ככל וכו'** אך **ה' כן עשה** ממש.

יז וַיְהִי בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הוּקַם הַמִּשְׁכָּן :
יח וַיָּקֶם מֹשֶׁה אֶת-הַמִּשְׁכָּן וַיִּתֵּן אֶת-אֲדָנָיו וַיָּשֶׂם אֶת-קְרָשָׁיו וַיִּתֵּן אֶת-בְּרִיחָיו וַיָּקֶם אֶת-עַמּוּדָיו :

הקמת המשכן כפולה. וגם אחר ההקמה איך ישוב אחור לשים אדניו. אך יאמר **הוקם** של מטה שהוא כמאליו, כי מי יוכל לבדו להקימו, ומה גם הבריחים שאחר התייצבם מעצמם הקרשים הכבדים עשר אמות ברוחב אמה וחצי ועובי אמה ויציבם ויעמדו עד יכוון הכל על ידי הבריחים. וזהו אומרו תדע ש**ויקם משה את המשכן** הידוע הוא העליון בכוונתו, ועל ידי כן **(וישם) [ויתן]** את שלמטה וכו' **את אדניו** של משכן התחתון, **וישם את קרשיו** ארבעים ושמונה קרשים בשלשת הדפנות, ועל דרך נס עמדו יחדיו עד ש**ויתן את בריחיו** בהקשרם והחזיק אותם. ומה גם לרבותינו ז"ל (שבת צח ב) שהבריח התיכון על דרך נס היה מתקפל ונכנס בשלש רוחות דרום ומערב וצפון, ואין זה כי אם שעל ידי הקימו העליון באיכותו הושפע להיעזר להקים לבדו את התחתון.

כ וַיִּקַּח וַיִּתֵּן אֶת-הָעֵדֻת אֶל-הָאָרֹן וַיָּשֶׂם אֶת-הַבַּדִּים עַל-הָאָרֹן וַיִּתֵּן אֶת-הַכַּפֹּרֶת עַל-הָאָרֹן מִלְּמָעְלָה :
אומרו ויקח מיותר, כי גם הבדים לקח לשום אותם בטבעות ולא הזכיר הלקיחה. וכן בכל הדברים.
ועוד אומרו ב**עדות ויתן**, ו**בבדים שימה,** וב**כפורת** חזר ואמר **ויתן**.
וגם אמר **מלמעלה** שהוא מיותר.

אך יאמר בזכות ש**ויקח את העדות** מידו יתברך זכה ש**ויתן** אותו בארון. וגם הארון עץ וצפויו זהב אינם כדאים לינתן בו את העדות, אלא שהוא כמי שנותן מתנה לארון בתת בתוכו התורה, כי על ידה קונה קדושה מה שלא הייתה בו מטרם תינתן בו התורה.
אך ב**בדים** אמר **שימה,** ואמר **על הארון** עם שאינם רק בצדו, הוא למה שהבדים שהם רמז למחזיקים ביד תופסי התורה לנשאם בהטיל מלאי וכיוצא באופן שאינו מתבייש, עושה כן קדושתם יתירה מהתיק שניתנה בו התורה שהוא אל המכניס את התלמיד חכם בביתו, שעם שזן אותו מתבייש מצד מה. וזהו **על הארון.**

וגם **ויתן את הכפורת** שנותן מתנה אל מציאות הארון בערך קדושת שכינה שנשפעת בו **מלמעלה** מהשמים בין שני הכרובים.

לג וַיָּקֶם אֶת-הֶחָצֵר סָבִיב לַמִּשְׁכָּן וְלַמִּזְבֵּחַ וַיִּתֵּן אֶת-מָסַךְ שַׁעַר הֶחָצֵר וַיְכַל מֹשֶׁה אֶת-הַמְּלָאכָה :

ועל ידי שנגמר על יד משה, והמצווה נקראת על שם גומרה, על כן אמר **ויכל משה את המלאכה** כאילו הוא עשה את הכל. ועוד כיוון כי כאשר **ויכל משה את המלאכה** שהיה על ידו על כן מיד **ויכס הענן וכו'**

לד וַיְכַס הֶעָנָן אֶת-אֹהֶל מוֹעֵד וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת-הַמִּשְׁכָּן :

אמר, גם שאין השראת הענן מעכב למשה ליכנס ולדבר כדבר שנאמר פרשת כי תשא (לעיל לג ט) כבוא משה האהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבר עם משה, לזה אמר אין הנדון דומה כי אין השראת שכינה בכל מקום בבחינה אחת. כי שם במדרשו של משה לא היה רק השראה בצד מה, אך עתה היה **כבוד ה' מלא** שהיה כבוד ה' מלא מהמילוי הראוי לו בעצם, ואז היה נורא מאד.

לה וְלֹא-יָכֹל מֹשֶׁה לָבוֹא אֶל-אֹהֶל מוֹעֵד כִּי-שָׁכַן עָלָיו הֶעָנָן וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת-הַמִּשְׁכָּן :

ועל כן **ולא יכול משה לבא אל אהל מועד.**

ושמא תאמר ומה נשתנה עתה ממה שהיה במדרשו שקרא לו **אהל מועד** גם הוא (לעיל לג ז) ושם היה יורד הענן ודבר עם משה. לזה אמר **כי שכן עליו הענן,** והוא שם במדרשו היה עראי ולא היה כבוד ה' מתגלה במילואו, אך עתה **שכן עליו הענן** כי בא לשכון שם כל ימי היותם במשכן. ומה גם שהיה עת רצון אחר שנתרצה יתברך בתשובתם על מעשה העגל ונתן להם לוחות שניות ובא להשרות שכינה על כל ישראל, על כן **וכבוד ה' מלא את המשכן.**

ואפשר כי זה כיוונו רבותינו ז"ל במאמרם (סוף **ברייתא דרבי ישמעאל** בריש **תורת כהנים**) וזה לשונו:

> כתוב אחד אומר ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד, וכתוב אחד אומר ובבוא משה אל אהל מועד, בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם כי שכן עליו הענן, ע"כ.

שודאי הוקשה להם שאומרו ובבוא משה אי אפשר שהוא מהקריאה ואילך, שהרי אומר לדבר אתו שמשה מעצמו היה בא לדבר אתו יתברך, על כן הכריע הכתוב כי שכן עליו הענן **וכבוד ה' מלא,** שעל כן בפעם ראשונה לא יכול עד קראו יתברך.

לו וּבְהֵעָלוֹת הֶעָנָן מֵעַל הַמִּשְׁכָּן יִסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכֹל מַסְעֵיהֶם :

ותדע איך בא לשכון בקבע, כי הלא לא היו יודעים זמן הנסיעה עד העלותו כי **ובהעלות הענן וכו' יסעו.**

או יאמר תדע למה עד כה לא היה ירא, הלא הוא כי עד כה שכן עליו הענן בלבד, אך עתה **כבוד ה' מלא את המשכן,** מה שאין כן באהלו.

לח כִּי עֲנַן ה' עַל-הַמִּשְׁכָּן יוֹמָם וְאֵשׁ תִּהְיֶה לַיְלָה בּוֹ לְעֵינֵי כָל-בֵּית-יִשְׂרָאֵל בְּכָל-מַסְעֵיהֶם :

ושמא תאמר כי הלא לא היה נראה **ענן** רק **יומם** אך ב**לילה** היו רואים **אש,** הנה שהיה הענן מסתלק בלילות. לזה אמר הן אמת **כי ענן ה' על המשכן יומם** לעיני הכל, אך לא היה מסתלק בלילה כי מה שהיו רואים אש הוא כי בענן עצמו היה אש נגלה בלילות. וזהו **ואש תהיה לילה** בו. ומה שאין האש נראה ביום הוא **לעיני כל בית ישראל**, שעיני בשר למו ולא יעצרו כח באור היום לראות האש ההוא רק בלילה.

וזהו אומרו **בית ישראל** ולא אמר בני ישראל, כי להיות הענין להזכיר חשיכת הראות לבלתי עצור כח לראות אש הענן ביום, הזכיר בית שכולל הנשים, כמה דאת אמר (לעיל יט ג) כה תאמר לבית יעקב, אלו הנשים (**מכילתא** שם), שהן גרועות ואין להן הכנה להביט אל דבר רוחני כאנשים, ומה גם שלומי אמוני ישראל.

בגרוני אל רוממות.

שסייעני להשלים גם ספר שמות.

ונתחיל ספר ויקרא.

בעזרת אשר עולם ברא.

תם ונשלם. שבח לאל בורא עולם.